
HD WIDENER
HW RCBY 4

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
ET
VE RI TAS
CHRISTO ECCLESIAE

DE GIDS.

III.

DE GIDS.

ZEVEN EN VEERTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

EERSTE JAARGANG.

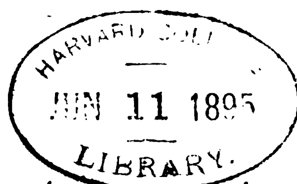
1883.

ONDER REDACTIE VAN

W. H. DE BEAUFORT, CH. BOISSEVAIN, J. T. BUIJS, J. N. VAN HALL,
C. HONIGH, J. H. HOOIJER, H. P. G. QUACK en J. A. SILLEM.

DERDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1883.

GEDRUKT BIJ ROELOFFZEN & HÜBNER.

INHOUD.

J U L I.

AUGUSTUS.

SEPTEMBER.

EENE REVOLUTIONAIRE THEORIE OP HET GEBIED DER GERMAANSCHE MYTHOLOGIE.

In de laatste maanden van 't jaar 1879 brachten de Noorsche nieuwsbladen de eerste berichten over twee lezingen, gehouden in de Maatschappij van Wetenschappen te Christiania, die, men mag wel zeggen, eenige beroering teweegbrachten in de kringen van hen, die zich met de studie der Germaansche oudheid in 't algemeen en der Germaansche mythologie in 't bijzonder onledig houden. Den 31sten October 1879 had Professor Sophus Bugge van Christiania in genoemde maatschappij eene lezing gehouden over den oorsprong der Noordsche goden- en heldensage, waarin hij als de uitkomst zijner studie op dit gebied mededeelde, dat de Noordsche mythologie en heldensage slechts een kleine kern van oorspronkelijke algemeen Germaansche mythen en sagen bewaard had, en dat het grootste gedeelte er van van vreemden oorsprong is. Hij trachtte aan te toonen, dat een zeer belangrijk gedeelte der Noordsche mythen en sagen niets anders is dan eene verbastering van Grieksch-Romeinsche en Joodsch-christelijke overleveringen, die de Noormannen in het tijdperk van de tochten der Wikingen voornamelijk van Ieren en Engelschen hoorden en naar het Noorden medebrachten. — Acht dagen later trad in dezelfde maatschappij Dr. theol. A. Chr. Bang als spreker op met een op zelfstandig onderzoek berustende bijdrage, waarvan de strekking en de uitkomsten zeer geschikt schenen om Bugges theorie te schragen. Dr. Bang was bij eene met geheel andere doeleinden begonnen studie der zoogenoemde Sibyllijnsche orakels tot de overtuiging gekomen, dat de *Völuspá* (d. i. „de voorspelling der *völva*, der waarzegster"), datgene onder de Edda-liederen, hetwelk men als de meest onschatbare bron voor de Noordsche mythologie placht te beschouwen, naar vorm en inhoud op de Sibyl-

lijnsche orakels berust. De pseudo-Sibyllijnsche orakels [1]) zijn, gelijk men weet, *tendenz*-gedichten. De oudste voortbrengselen van dien aard zijn in de tweede eeuw vóór Chr. door Alexandrijnsche Joden vervaardigd en hebben ten doel, Joodsche theokratische denkbeelden in omloop te brengen onder ontwikkelde heidenen. Met dit doel strookt de inkleeding. De orakeldichters hullen hunne denkbeelden in een antiek gewaad. Er wordt eene Sibylle, eene goddelijk bezielde profetes, sprekende ingevoerd, die eerst wijsheid verkondigt, geput uit het verleden, en dan de toekomst voorspelt. Eene vermenging van Grieksche en Joodsche elementen is derhalve de kenmerkende eigenschap der oudere Sibyllenorakels. En de oude wereld heeft zich inderdaad door deze voortbrengselen laten mystificeeren; zoo groot was de handigheid, waarmede de Joden zich in de vormen van het oude Hellas wisten te bewegen. Vergilius reproduceert een stuk van de Joodsche Sibylle in zijne vierde Ecloga. Bij Tacitus [2]) en Suetonius [3]) vindt men eveneens weerklanken van Joodsch-Sibyllijnsche denkbeelden. Na het optreden van het christendom in de Romeinsche wereld werd deze soort van poëzie door christenen voortgezet, maar nu natuurlijk met het doel voor oogen, om christelijke denkbeelden onder de beschaafde heidenen te verspreiden. Deze christelijke sibyllenorakels beginnen tegen het einde der eerste en laten zich vervolgen tot in de vijfde eeuw. Hun stof vertoont een eigenaardig mengsel van voorstellingen uit de bijbelsche geschriften en de joodsche apocriefen. Natuurlijk leverden vooral de Profeten en de Apocalypsis bouwstoffen. Het is bekend, dat de Kerkvaders aan deze orakels eene hooge waarde toekenden en, zonder critiek, de wetenschap er uit putten, dat het heidendom de kiem van een naderend verval in zich bespeurde en eene nieuwe wereldorde, grootscher en schooner dan de heerschende, voorzag.

Dr. Bang tracht nu in zijne bijdrage het bewijs te leveren, dat het Oudnoorsche gedicht *Völuspá* eene Noorsche nabootsing der Sibyllijnsche orakels is. De vorm in de eerste plaats ver-

---

[1]) Zij zijn, met eene metrische Duitsche vertaling, uitgegeven door J. H. Friedlieb, Lipsiae 1852. Voor het hier beoogde doel is deze uitgaaf voldoende. Voor de verdere literatuur zie Volkman, *Philologus* 15, 318 en de later te noemen verhandeling van Rydberg.

[2]) Hist. V, 13.

[3]) Vespas. c. 4.

toont, volgens Bang, merkwaardige punten van overeenkomst. Evenals de Sibyllijnsche orakels bestaat de *Völuspá* uit twee hoofddeelen. Eerst schildert de *völva* de schepping der wereld, den oorsprong der menschen, den strijd tusschen Asen en Wanen enz., en hierna wordt de laatste katastrophe door haar voorspeld: zedelijk verval onder de menschen, wereldbrand, de nieuwe aarde en haar toestand van gelukzaligheid onder de heerschappij van den Hooge (*inn ríki* str. 65, 1) [1]), de bestraffing der boozen. Maar ook de stof van het beroemde Eddadicht zoude naar het oordeel van Dr. Bang gedeeltelijk uit de Sibyllijnsche orakels zijn geput. Hij ontkent natuurlijk niet, dat er echt Germaansche bestanddeelen in voorkomen, maar deze zouden vermengd zijn met zuiver bijbelsche en antieke. Door eene doorloopende vergelijking tracht hij dit gevoelen te staven, om dan de slotsom van zijn onderzoek aldus saam te vatten: „. . . . *Völuspá* moet hetzelfde doel, dezelfde *tendenz* hebben als de Sibyllijnsche orakels. De schrijver van het beroemde Oudnoorsche gedicht heeft zich niet tot taak gesteld een compendium van het Noordsche Asengeloof te leveren; maar hij wilde, gebruik makende van de Sibyllijnsche vermenging van heidensche en christelijke denkbeelden over de *Götterdämmerung*, op dezelfde wijze als de orakels, verder wijzen dan het heidendom, vrees wekken in de gemoederen voor de laatste gebeurtenissen en eene kiem leggen voor de voorstelling van eene nieuwe wereldorde onder de heerschappij van den Almachtige, nadat de goden hunne rollen hebben afgespeeld" [2]).

Dr. Bang meent ook, dat de naam zelf van 't gedicht diens bron duidelijk aanwijst, want hij acht *Völuspá* eene letterlijke vertaling van *Oraculum Sibyllae*. En, hiermede nog niet tevreden, beproeft hij het bewijs, dat het Oudnoorsche woord *völva* („waarzegster, profetes") eene verbastering is van *sibylla*. Daarbij steunt hij op de autoriteit van prof. Bugge [3]). Uit een doorgangsvorm *sivolla* zoude in het Oudnoorsch *völva* zijn geworden, met afwerping van de eerste lettergreep *si*, die men met den Angelsaksischen vorm van het lidwoord *se*, *seo*

---

[1]) Mijne citaten uit de Edda-liederen berusten op de editie van Bugge (Christiania 1867).

[2]) Bang blz. 22.

[3]) Zie reeds G. Vigfússon in zijn *Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874) s. v. *völva*, blz. 721*b*.

verwarde. Tot staving van zijn gevoelen wijst Bugge op het feit, dat verscheiden woorden, die uit het Latijn of het Grieksch in het Oudnoorsch werden opgenomen, hunne eerste lettergreep verloren hebben. Aldus werd uit *sepulcri ecclesia,* den naam van de grafkerk te Jeruzalem, in de Noorsche saga's *pulkrokyrkja,* uit het Grieksche *ἱππόδρομος* werd *padhreimr.* Bugge beweert ook, dat *völva* geen Noorschen wortel heeft en in geene andere Germaansche taal voorkomt. Het is niet zonder belang, deze bewering hier aanstonds tegen te spreken. Reeds Jacob Grimm [1]) heeft den naam der Germaansche waarzegster *Veleda,* waarvan Tacitus bericht [2]), met *völva* in verband gebracht, en ik zie niet in, wat er tegen deze combinatie valt in te brengen.

De schakel tusschen de Sibyllijnsche orakels en *Völuspá* moet, volgens Dr. Bang, het Keltische Ierland geweest zijn. Toen de Noormannen met Ierland kennis maakten, was dit een land met eene rijke, bloeiende christelijke beschaving, waar de letterkunde vele talentvolle beoefenaren in en buiten de kloosters vond. Hier, meent Dr. Bang, had de dichter der *Völuspá* de beste gelegenheid de oude Sibyllenorakels te leeren kennen. Maar hij moet het in 't midden laten, of zijne bewerking op kennis der oorspronkelijke gedichten dan wel van Iersche vertalingen berust. Deze laatstgenoemde onderstellingen zijn natuurlijk, zoo geformuleerd en op eene halve bladzijde als terloops aangehecht, niet veel meer dan losse gissingen. Dr. Bang had allereerst waarschijnlijk moeten maken, dat de Sibyllijnsche orakels in de negende eeuw in Ierland bekend geweest zijn. Maar dit wordt niet eens beproefd. Een Zweedsch geleerde, Dr. Viktor Rydberg [3]), heeft aangetoond, op hoe zwakke gronden deze gissing steunt.

Ook andere punten in het betoog van Bang zal men gerust kunnen schrappen. Niemand toch zal wel *Völuspá* een „Noordsch christelijk Sibyllijnsch orakel" (Bang, blz. 1) willen noemen. En, ook al acht men een verband tusschen de Sibyllenorakels en de voorspelling der *völva* niet onaannemelijk, zal men zich toch wel wachten, den sprong van Dr. Bang mede te maken

---

[1]) Deutsche Mythologie, 4e Ausg., blz. 78. 333.

[2]) Germ. c. 8. Hist. IV, 61, 65. V, 22, 24.

[3]) „Sibyllinerna och Völuspâ" I in *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utgifven af Letterstedtska Föreningen* 1881. blz. 1—29. Zie verder S. Bugge *ib.* blz. 163—172.

en aan het Noorsche gedicht hetzelfde doel, dezelfde *tendenz* toe te kennen als aan de Joodsch-christelijke profetieën. Nog menige bijzonderheid, waardoor Dr. Bang den band tusschen het Eddadicht en de orakels heeft willen bevestigen, kan de proef van eene nauwgezette zifting niet doorstaan. Maar de hoofdvraag — prof. Bugge merkt dit zeer terecht op [1] — is deze: staat de Oudnoorsche *Völuspá*, zooals wij die kennen, al dan niet onder den invloed der zoogenoemde Sibyllijnsche orakels, en is die invloed een gevolg van de aanraking der Noormannen met het Westen?

Ik wensch deze vraag hier niet in den breede te onderzoeken. Mijn doel is thans een ander. Alleen hierom heb ik het raadzaam geacht, allereerst een overzicht van het geschrift van Dr. Bang te geven, omdat het in de behandeling van een beknopt vraagstuk eene soortgelijke methode volgt en tot soortgelijke gevolgtrekkingen komt, als de meer omvattende en in onze geheele voorstelling van de Germaansche oudheid zoo diep ingrijpende onderzoekingen van prof. Bugge over den oorsprong der Noordsche goden- en heldensage.

De lezing van Dr. Bang is spoedig, nadat zij was gehouden, door den druk toegankelijk geworden [2]. Ook eene Duitsche vertaling van het Deensch geschriftje heeft niet lang op zich laten wachten [3]. Langer heeft men moeten wachten op de studiën van prof. Bugge in hunnen authentieken vorm. Men moest zich vergenoegen met courantenberichten en op persoonlijke inlichtingen steunende mededeelingen. Ook thans zijn nog maar de twee eerste afleveringen der eerste reeks uitgekomen, en wel tegelijk in het Deensch en in eene Duitsche vertaling [4].

---

[1]) *Nordisk Tidskrift* 1881, blz. 171.

[2]) Völuspaa og de Sibyllinske Orakler af Dr. theol. *A Chr. Bang* (Christiania Videnskabsselskabs forhandlinger 1879, no. 9). Christiania z. j.

[3]) Völuspá und die Sibyllinischen Orakel von Dr. theol. *A. Chr. Bang*. Aus dem Dänischen übersetzt und erweitert von *Jos. Cal. Poestion*. Wien 1880.

[4]) Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns oprindelse. Förste Raekke. Af *Sophus Bugge*, Professor ved Christiania universitet. Förste hefte 1881. Andet hefte 1882. Christiania, Feilberg & Landmarks forlag.

Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen von *Sophus Bugge*. Vom Verfasser autorisierte und durchgesehene Übersetzung von Dr. *Oscar Brenner*. Erste Reihe. Erstes Heft 1881. Zweites Heft 1882. München, Christian Kaiser.

Mijne aanhalingen slaan op de pagineering der Duitsche vertaling, die men vermoedelijk liever ter hand zal nemen dan het origineel.

In die twee totnutoe uitgegeven afleveringen bespreekt de schrijver vooreerst de algemeene voorstellingen, waarop zijne onderzoekingen steunen; hierop volgt een nauwgezet onderzoek van den mythus van Balder in diens verschillende vormen. De derde en laatste aflevering van deze eerste serie zal de Yggdrasil-mythe behandelen. Hier en daar heeft Bugge wel zijne opvatting van andere mythen en sagen kortelijk aangestipt, maar op dit oogenblik moet de critiek zich toch voornamelijk beperken tot zijne ontleding van den Balder-mythus. Bij eene andere gelegenheid heeft dan Bugge nog de mythen van Freyja behandeld, namelijk op het congres van Noordsche philologen te Christiania in Augustus 1881. Deze laatstgenoemde bijdrage ken ik voorshands alleen uit een uitvoerig verslag in het Christianiaasch nieuwsblad *Morgenbladet* van 16 Aug. 1881, dat ik door de welwillendheid van prof. Bugge heb mogen ontvangen.

Mannen van gezag — ik noem slechts Mr. Henry Sweet [1]) in Engeland en Prof. Konrad Maurer [2]) in Duitschland — hebben zich aanstonds verklaard voor de nieuwe theorie, die bestemd scheen al onze begrippen over Germaansche mythologie onderstboven te keeren. De grondige geleerdheid en de omzichtige critiek, waarvan prof. Bugge op meer dan één gebied blijken had gegeven, lieten een ieder met gespannen verwachting naar de authentieke uitgaaf van zijne onderzoekingen uitzien. Nu, gedeeltelijk althans, deze wensch vervuld is, moet het menigeen gegaan zijn als mij [3]): hij zal zich teleurgesteld hebben gevonden in hetgeen hij had verwacht, maar hij zal tevens vrijer adem hebben geschept in het besef, dat de Germaansche goden- en heldensage nog vele schokken als deze kan verdragen, alvorens ineen te zakken tot een onbruikbaar conglomeraat van oude overleveringen en halfbegrepen uitheemsche legenden en sagen.

---

[1]) *Records of the Philological Society's Proceedings*, November 21, 1879. — *Academy* van 29 Nov. 1879, blz. 396 vv.

[2]) *Sitzungsberichte der Münchener Akademie der Wissensch.*, II, van 6 Dec. 1879.

[3]) Zie vooral de aankondigingen van Bugge's geschrift door Müllenhoff, *Deutsche Litteraturzeitung* 1881, No. 31 en door Edzardi, *Litteraturblatt für germ. und rom. philol.* III (1882), No. 1 en 4.

Jacob Grimm heeft door een grootsch werk [1]) den grondslag gelegd voor eene geschiedenis van het geloof onzer heidensche voorouders. Niemand paarde, gelijk hij, aan eene schitterende verbeeldingskracht, die uit verstrooide berichten een geheel wist te tooveren, de voor den mytholoog onmisbare gave, kinderlijk en naïef den geest der oudheid in zich op te nemen. Heden ten dage is het voorzeker niet moeilijk, tegen de *Deutsche Mythologie* eene reeks van gegronde bezwaren op te werpen. Het is zelfs de plicht der voortschrijdende wetenschap zulks te doen; maar, men vergete het toch niet: dat zij het doen kan, is de verdienste van Grimms werk. „Wenn die Könige bau'n, haben die Kärrner zu thun." Grimm heeft bovenal den beslissenden stap gedaan, de mythen niet meer te beschouwen als voortbrengselen van desbewuste bespiegeling, maar evenals de taal en het recht, als scheppingen van den dichterlijk gestemden en zich in beeldspraak uitenden volksgeest. Hij maakte voor goed een einde aan de symbolische methode, waarvan, op het gebied der Grieksche mythologie, Creuzer de meest bekende vertegenwoordiger is, maar die ook in de Germaansche mythologie hare apostelen vond in Kanne, Von der Hagen en Mone. Grimm heeft tevens in zijne *Mythologie* eene schatkamer voor alle opvolgers opgericht, waarin de oorkonden opgestapeld liggen, uit welke het oude geloof der Germanen tot ons spreekt. Wat bijgeloof, sprookje en sage, gebruiken en formulieren ons weten te verhalen als documenten van een grijs verleden, heeft Grimm tot één geheel vereenigd. Daarmede heeft hij de weinige rechtstreeksche getuigenissen over Germaansch heidendom verbonden, en voorzoover de andere Germanen dit vroeg verloren hebben, heeft hij het opgedolven uit de beter bewaarde oude godsdienstleer der Skandinaviërs.

De critiek [2]) moet thans toegeven, dat J. Grimm de vraag, waarop alles aankomt, niet onderworpen genoeg, zeggen wij ronduit, niet kalm, niet nuchter genoeg beantwoord heeft. Die vraag luidt: Wat kunnen wij weten van de Germaansche mythologie? Eenigermate volledige berichten over den godsdienst

[1]) Deutsche Mythologie von Jacob Grimm, Göttingen, 1835. — Vierde druk (in 3 deelen), Berlin 1875—78.

[2]) Vgl. W. Scherer, *Jacob Grimm* (Berlin 1865), blz. 141—150. — W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte* II (Berlin 1877), blz. IX—XIII.

der oude Germanen zijn, wanneer wij de Skandinaviërs uitzonderen, niet tot ons gekomen. Uit de zeldzame en dan nog gedeeltelijk onbetrouwbare mededeelingen bij Grieksche en Romeinsche schrijvers laat zich evenmin eene duidelijke voorstelling putten als uit de middeleeuwsche bronnen der Franken, Saksers, Friezen, Beieren, Alamannen enz. Heidensche overblijfsels in het tegenwoordig volksgeloof zijn van het hoogste belang. Maar Grimm heeft nog een aantal andere overleveringen als bronnen voor de mythologie gebezigd, die men grootendeels moet verwerpen. De meeste sprookjes zijn als mythische bronnen onbruikbaar, nu men weet, dat zoo vele dergelijke verhalen spruiten van het Indisch Boeddhisme zijn. Ook sagen van historischen oorsprong zijn door Grimm ten onrechte als in haar kern mythisch beschouwd. Wil men een voorbeeld, men lette op de welbekende sage van den ouden keizer, die niet gestorven is, die eeuwen lang slaapt in dezen of genen berg — moge het nu de Kiffhäuser, de Odenberg of de Unterberg zijn —, en die eens zal ontwaken en terugkeeren om het Duitsche rijk weder op te richten. Grimm [1]) ziet in die Duitsche keizersage eene herinnering aan Wodan of Donar, maar Prof. G. Voigt heeft in eene voortreffelijke verhandeling [2]) het bewijs geleverd, dat zij niet ouder kan zijn dan de eerste helft van de 15e eeuw, dat zij uit Italië naar Duitschland is gekomen, en dat haar held oorspronkelijk Frederik II, niet Frederik Barbarossa, geweest is. Nieuwere onderzoekingen hebben ook aan 't licht gebracht, dat Grimm veel als Germaansch en heidensch beschouwd heeft, dat ongetwijfeld thuis behoort in de christelijke mythologie. In een van de oudste Beiersche taalmonumenten, het zoogenaamde *Muspilli*, wordt de strijd tusschen engelen en duivelen om de ziel van den doode in rijmstavende verzen geschilderd. Volgens Grimm [3]) is die voorstelling heidensch en Germaansch. In werkelijkheid is zij even zeker van christelijken oorsprong, als de onmiddellijk volgende strijd tusschen Elias en den Antichrist [4]). In nog hoogere mate is het ge-

---

[1]) Myth. blz. 796 vgg.

[2]) „Die deutsche Kaisersage": *Sybel's Historische Zeitschr.* XXVI, 131 vgg.

[3]) Myth. blz. 699.

[4]) Zie Zarncke, *Berichte der Sächs. Gesellschaft der Wiss.* 1866, blz. 202 vgg. — *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII—XII Jahrhundert*, herausg. von Müllenhoff und Scherer, 2 Aufl., blz. 270 vg.

bruik, dat Grimm van de poëzie, vooral van de Middelhoogduitsche poëzie der 13e eeuw, gemaakt heeft, gevaarlijk geworden voor de zekerheid van zijne uitkomsten. Dichterlijke personificatiën van het ideaal, de trouw, de eer, de poëzie worden door hem opgevat als mythische begrippen. Eene metaphora, uit het brein van een enkelen dichter gesproten, wordt voor Grimm eene mythische figuur. Hij overschat den invloed van den mythus op de taal. Hij let niet genoeg op het onbetwistbaar feit, dat de mythus op een bepaalden denk- of voorstellingsvorm berust, waarvan elk volk zich op een zekeren trap van zijne ontwikkeling noodwendig bedient, maar die, wanneer de beschaving vooruitgaat, het eigendom der achterlijke lagere volksklassen blijft.

Maar genoeg. Ik kon hier slechts op enkele punten in Grimms *Mythologie* wijzen, die den toets van eene strenge critiek niet meer kunnen doorstaan. Ik kan eveneens slechts even aanstippen, wat sinds Grimm voor de studie der Germaansche mythologie gedaan is. Hoe aanlokkelijk de taak moge zijn, de geschiedenis dezer wetenschap te schrijven, ik beoog thans een ander doel. Maar willen wij Bugges hypothese recht verstaan, dan zullen althans de navolgende aanduidingen noodig zijn. In drieërlei richting is naarstig en niet zonder vrucht voortgearbeid aan het door Grimm begonnen werk. In de eerste plaats werden de bouwstoffen vermeerderd. Het werd eene vaderlandslievende daad, liederen, sagen, sprookjes, formules, gebruiken, met één woord, mondelinge overleveringen van welken aard dan ook te verzamelen. Dit was ongetwijfeld nuttig. Maar de critiek hield met den ijver der verzamelaars niet gelijken tred. Men overdreef de fouten van den meester, in plaats van ze te verbeteren. Elk sage, elk sprookje, dat uit den mond des volks werd opgeteekend, moest min of meer duidelijk de sporen van eene Noordsche godheid vertoonen. Elk jager, die ter verdediging zijne vuist in den muil van een leeuw steekt, moest de krijgsgod Tyr zijn, die zijne hand als pand in den muil van den Fenriswolf legt. Elke streng bewaakte maagd, die geschaakt wordt, herinnerde aan de Eddische mythe van Freyr, die de schoone reuzendochter Gerda schaakt. Waar reuzen gedood werden, rook men den Germaanschen dondergod. En al wat op aarde de ongelukkige eigenschap had, rood van kleur te zijn, liep groot gevaar van beticht te worden van geheime verstandhouding met den rooden baard van Thor.

Van oneindig meer gewicht voor de Germaansche mythologie werd de grondvesting der vergelijkende mythenkunde. Grimm heeft in zijne *Mythologie* evenmin als in zijne *Grammatik* de grenzen der Germaansche wereld overschreden. En waar hij het een enkelen keer deed, was het niet tot voordeel van zijn werk. Eerst de Vedische hymnen gaven eene heldere voorstelling van eene mythologie, die bezig is zich te vormen. En hoe zij zich ontwikkelt, werd duidelijk door de vergelijking van den Veda met de sagen der latere Indische epische poëzie. Nieuwe gezichtspunten, nieuwe doeleinden doemden op aan den gezichtseinder der Germaansche mythologie. Men leerde inzien, dat de mythenkunde der Germaansche stammen slechts in verband met die der andere Arische volken tot betrouwbare uitkomsten kon leiden. En met deze verheffing van een eenzijdig patriottisch tot een algemeen Arisch belang ging een andere stap gepaard. Jacob Grimm heeft de verklaring der mythen, het onderzoek naar hare oorspronkelijke beteekenis met ronde woorden van de hand gewezen. Van zijn standpunt terecht. De geliefkoosde wijsgeerige of sterrekundige of historische mythenverklaringen boezemden hem walging in. En de sleutel, dien de Vedische poëzie den mytholoog schonk, was nog niet gevonden. Maar met dat al — het behoeft geen betoog — moet de verklaring der mythen het voornaamste doel der mythenkunde zijn. Zij kon eerst ernstig beproefd worden, nadat de Vedische hymnen als de kern van alle oorspronkelijke mythologie de grootsche verschijnselen der natuur deden kennen: mythen zijn de oudste dichterlijke voortbrengselen van een jeugdig volk, dat, in hooge mate vatbaar voor de indrukken der natuur die het omringt, leven en vorm tracht te geven aan de verschijnselen, die het met schrik vervullen of tot dankbaarheid stemmen, maar die in beide gevallen het eerbied afdwingen. Als de eigenlijke grondvester der vergelijkende methode in de mythologie kan Adalbert Kuhn beschouwd worden. Na en naast hem heeft wel geen geleerde meer invloed geoefend op de verspreiding dezer methode dan Max Müller. Op het meer beperkte gebied der Germaansche mythenkunde is Wilhelm Mannhardt in zijne oudere werken de voornaamste vertegenwoordiger dezer richting. In de mythenverklaring zijn beide partijen der vergelijkende school — de eene door Kuhn, de andere door Müller vertegenwoordigd — niet vrij te pleiten van eenzijdigheid. Zocht de

eene de uitgangspunten van alle mythische beelden in de wisselende natuurverschijnselen van wolken en winden, de andere bracht hen meer bepaaldelijk, althans grootendeels, in verband met de dagelijks met vernieuwde pracht zich herhalende phaenomenen, met de zon en de morgenschemering. De methode van Max Müller wordt bovendien door twee eigenaardigheden gekenmerkt: hij tracht vooreerst de meeste mythen af te leiden uit eene bijzondere ontwikkeling van woorden, de mythologie is voor hem slechts een dialect, een oude vorm der taal; en, in de tweede plaats, zijne voorstelling wordt beheerscht door het streven, de menigvuldige godheden als verschillende namen, verschillende concepties op te vatten van één in zijn geheel niet te omspannen wezen. Ik mag hier slechts aanstippen, dat naar mijne overtuiging het eerstgenoemde beginsel slechts in zeer beperkten omvang tot de vorming van mythen heeft kunnen medewerken, terwijl van monotheïsme, in de oudste Germaansche mythen althans, niets te bespeuren valt. Wel kan men toegeven, dat zich in lateren tijd een stamgodendom bij de Germanen ontwikkeld heeft, waarmede ik trouwens iets geheel anders bedoel, dan wat Max Müller *henotheïsme* pleegt te noemen. Ik heb veeleer eene tweede periode van den Germaanschen godsdienst op het oog, eene periode, toen de oorspronkelijke algemeen Germaansche vereering van den Arischen hemelgod *Dyaus-Zeus-Tius* zich meer en meer tot den stam der Sueven beperkte, terwijl de andere stammen bijzondere lievelingsgoden als middenpunten hunner godsvereering kozen: de oostelijke stammen, Wandalen en Goten, een goddelijk broederpaar; de stammen aan de Noordzee, de latere veroveraars van Brittannië, de godin *Nerthus*; de volken aan den Rijn, de latere Franken, den windgod *Wodan*.

Maar niet alleen de vergelijkende Arische taalwetenschap verspreidde licht over menig duister punt der Germaansche mythologie. Ook de ethnologie en de anthropologie deden het hare. Langzamerhand vestigde zich de overtuiging, dat in menig gebruik, dat nog thans in zwang, in menige sage, die nog thans in levende herinnering is bij een volk, niet, zooals Jacob Grimm meende, enkel bezinksels van eene rijkere, vol ontwikkelde godenleer bewaard zijn, maar veeleer de kiemen en elementen, waaruit alle mythologie zich gevormd heeft. Door dergelijke overwegingen moest men er van zelf toe komen, de

godsdiensten der natuurvolken, der Wilden, hunne sagen en zeden, nauwkeurig te bestudeeren, en deze studie leidde onwillekeurig tot de opvatting, dat ook in de mythologie de ontwikkelings-hypothese geldt. Door de werkzaamheid van mannen als Th. Waitz, Bastian, Tylor, Sir John Lubbock, om slechts dezen te noemen, is althans zooveel onweersprekelijk bewezen, dat bijna alle ontwikkelingsphasen en levensvormen, die de geestelijke toestand van het menschdom allengs heeft doorloopen, hunne levende vertegenwoordigers nog thans op de aarde vinden. Het Fetisisme en het Animisme van den natuurmensch is een geenszins te versmaden hulpmiddel, om de bij beschaafde volken bewaarde overblijfselen van vroegere cultuurtoestanden te leeren begrijpen.

Met dat al is historische critiek, nauwgezet onderzoek der voornaamste bronnen, ongetwijfeld het eerste vereischte voor alle mythologische studie. De Germaansche mythenkunde zal dankbaar gebruik maken van het licht, dat de Veda verspreidt, zij zal zonder aarzelen, als het noodig is, bij den Afrikaanschen neger de opheldering gaan zoeken van een huidig volksgeloof in Friesland of in Mecklenburg — maar zij moet allereerst schoonvegen voor haar eigen deur. Zeer terecht heeft Scherer [1]) opgemerkt, dat, wanneer wij de Noordsche mythologische bronnen uitzonderen, de eigenlijke mythen in de Germaansche godsdienstleer ontbreken. De namen der goden, hunne attributen, hunne wijze van optreden, zijn ons, schoon niet zonder leemten, overgeleverd. Ook de meest ruwe omtrekken van de godsdienstoefening zijn niet te miskennen. De groote feesten aan de grens der jaargetijden zijn ongetwijfeld eene erfenis van het heidendom. Het levend volksgeloof heeft, vooral door de onderzoekingen in het laatste groote werk van Mannhardt [2]), nog menigen bouwsteen opgeleverd. Maar, wat ons de Grieksche mythologie zoo *in succum et sanguinem* doet opnemen, de rijke en poëtische voorraad van godenvertelsels, ontbreekt. De Germaansche godinnen rusten, zij handelen niet; het zijn *nomina*, geene *numina* — maar in een anderen zin,

---

[1]) *Jacob Grimm*, blz. 148.

[2]) Wald- und Feldkulte. I. Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Berlin 1875. II. Antike Wald- und Feldkulte aus nord-europäischer Ueberlieferung erläutert. Berlin 1877.

dan waarin Max Müller [1]) deze woordspeling heeft gebezigd.

Toch bestaat er een dubbel middel om deze schijnbare leemte in onze kennis aan te vullen. Vooreerst de zorgvuldige afscheiding der mythische van de historische elementen in de Germaansche heldensage, zooals zij ons voornamelijk is overgeleverd in het Middelhoogduitsche volksepos. De opvatting, die niet meer ernstig betwist kan worden, dat in de heldensage mythische en historische bestanddeelen saamgegroeid zijn tot één geheel, noodigt er als van zelve toe uit. Door Lachmann, Müllenhoff en vele jongeren is een begin gemaakt met de ontleding der sagen van de Nibelungen, van Goedroen, van Diederik van Berne in dien geest, en deze critische werkzaamheid moet noodwendig tot belangrijke uitkomsten ook voor de kennis der Germaansche mythologie leiden.

In de tweede plaats de zorgvuldige afscheiding der oorspronkelijk Germaansche van de jongere uitsluitend Noordsche bestanddeelen in de Skandinavische mythologie. Hierover zij het mij vergund, naar aanleiding der theorie van Bugge, een enkel woord in 't midden te brengen, dat mij tevens de gelegenheid zal geven, althans aan te duiden, waarom ik, niettegenstaande allen eerbied, dien ik voor de groote geleerdheid en de buitengewone scherpzinnigheid van prof. Bugge koester, zijn gevoelen over den oorsprong der Noordsche mythologie voorloopig slechts als eene vermetele hypothese kan beschouwen.

Professor Bugge geeft natuurlijk toe, dat de Germaansche volksstam, evenals alle Indogermaansche volksstammen, uit hunne gemeenschappelijke bakermat mythische voorstellingen en namen, ja zelfs kiemen van mythische verhalen en gedichten heeft medegebracht. Hij ontkent evenmin, dat bij de Noordsche volken, op het oogenblik, dat deze in het licht der historie optreden, dergelijke herinneringen uit de vroegste kindsheid van hunnen stam nog niet vergeten waren. Voorts beschouwt ook Bugge het als uitgemaakt, vooral door Jac. Grimm, dat de mythologie der Skandinaviërs grootendeels denzelfden grondslag heeft gehad als die der overige Germanen, dat derhalve een belangrijk lid der ontwikkeling gemeenschappelijk geweest is [2]). Enkele voorbeelden, die algemeen bekend zijn en ook door

[1]) *Selected Essays* I, 382.
[2]) Bugge blz. 1—3.

Bugge worden aangehaald, maken inderdaad elk verder bewijs overbodig. Het On. woord *tívar* „goden" heeft in bijkans alle Idg. talen zijn correlaat. Een andere Noordsche naam voor de goden is, gelijk men weet, *áss* (ouder *óss*), plur. *æsir:* Jordanes [1]) legt getuigenis af voor het bestaan van denzelfden naam, in den meervoudsvorm *anses*, bij de Goten, en bij de meeste Germaansche stammen vindt men eigennamen, die uit dit woord gevormd zijn, in menigte. Ik herinner slechts aan de thans nog gebruikelijke, in dezen vorm uit Engeland overgewaaide, namen *Oscar* en *Oswald*. De voornaamste goden der Noordsche mythologie zijn ook bij de andere Germanen betrouwbaar overgeleverd. Bugge wijst op *Odhinn—Wódan, Thórr—Donar, Tyr—Ziu, Frigg—Frija*. Wat de laatstgenoemde godheid aangaat, is het wel juister, de twee Noordsche godinnen *Frigg* en *Freyja* op te vatten als vertakkingen van ééne oorspronkelijke Germaansche godin *Frija*. Ook de Noordsche *Baldr*, dien Bugge voor eene vermenging uit Christus en Achilles houdt, is, volgens mijne innige overtuiging, een algemeen Germaansche god, schoon oorspronkelijk slechts eene hypostase van Wôdan. Bij de Duitschers vindt men *Balder* in een tooverformulier van de 9de eeuw, dat bekend is als de tweede Merseburger tooverspreuk [2]); Bugge tracht hem trouwens op eigenaardige wijze die plaats te ontnemen. Zelfs minder voorname godheden der Noordsche mythologie hebben ook bij andere Germaansche volken hunne plaats gehad; b.v. de Noordsche *Fulla*, de dienstbare van Frigg, verschijnt in het zooeven genoemde tooverformulier als *Volla*, Frija's zuster, d. i. oorspronkelijk eene hypostase der hoogste godin, opgevat als Copia. Wanneer voorts in het Noorden *Yngvi* of *Ingi* verschijnt, nu eens als stamvader van een overoud geslacht, waaruit de god Freyr is ontsproten, dan weder als bijnaam van dien god, dan mogen wij niet alleen, dan moeten wij dien naam in verband brengen met de *Inguaeones* (*Ingaeuones*) bij Tacitus [3]). In eene Langobardische

---

1) *De Origine actibusque Getarum* c. 13: Jordanes verklaart het woord als „halfgoden" (*semideos, id est Ansis*).

2) Denkmäler IV, 2.

3) Germ. c. 2: Manno tris filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano *Ingaeuones*, medii *Herminones*, ceteri *Istaeuones* uocentur. Vgl. nog K. Müllenhoff, *Zeitschrift für deutsches Alterthum* XXIII (1879) blz. 1 vv. De oorspronkelijke vormen waren *Inguaeones* en *Istuaeones*.

sage, die reeds in de tweede helft der 7e eeuw opgeteekend was, is *Wodan* de gemaal van *Frea*, evenals in de Noordsche mythologie *Odhinn* de gemaal van *Frigg*, hij verdeelt zege en nederlaag gelijk Odin, en Grimm heeft aangetoond, dat het verhaal der Langobardische sage, hoe Frea Wodan er toe weet te bewegen, dat hij tegen zijn zin de zege toekent aan de lievelingen zijner vrouw, eene merkwaardige overeenkomst vertoont met een trek in de prozaïsche inleiding op het Eddadicht *Grimnismál*, eene overeenkomst die niet toevallig kan wezen [1]). Vinden wij hier klaarblijkelijk eene oorspronkelijk Germaansche godenvertelling, ook Skandinavische mythische voorstellingen van anderen aard worden bij andere Germaansche volken aangetroffen. Bugge zelf wijst op het Noodlot als vrouwelijk wezen (*Urdhr-Wurt*), op de godin der doodenwereld *Hel-Hellia*, die allengs tot een locaal begrip slonk, op de Walkyrien, de Elfen, de Reuzen, de Dwergen, de Wichten. Hoe gemakkelijk het zoude wezen, aan deze optelling nog zeer veel toe te voegen, waaruit de Oergermaansche grondslag der Noordsche mythologie niet minder duidelijk blijkt, het is onnoodig. Het zoude een vechten tegen windmolens zijn, want ook prof. Bugge denkt er niet aan, deze gemeenschappelijke basis te loochenen.

Maar prof. Bugge is van oordeel, dat men totnogtoe bij de historische beschouwing der Noordsche mythologie [2]) al te eenzijdig die bestanddeelen op den voorgrond heeft geplaatst, die in hun kern hetzij Noordsch, hetzij algemeen Germaansch zijn. Men heeft òf de voorstellingen, die in andere Europeesche landen gedurende de middeleeuwen heerschten, al te zeer verwaarloosd, òf men heeft al te spoedig overeenstemming met de mythische vertellingen van andere Europeesche volken door oorspronkelijke Indogermaansche verwantschap verklaard. Bugge stelt daartegenover eene hypothese, waarvan ik de hoofdpunten aldus zal samenvatten [3]).

Geen van de Oudnoorsche gedichten, de zoogenoemde Eddaliederen, die ons de vroegste uitvoerige getuigenis van den Noordschen godsdienst, van het Asengeloof, geven, kan ouder

---

[1]) Myth. blz. 111 vv. — De Langobardische sage wordt medegedeeld door Paulus Diaconus, *de gestis Langobard.* I, 8.

[2]) De eigenlijke heldensage, die door Bugge in deze eerste reeks zijner onderzoekingen slechts terloops wordt aangehaald, laat ik thans buiten beschouwing.

[3]) Zie Bugge blz. 4—33. Ik maak zooveel mogelijk gebruik van de eigen woorden van den schrijver.

zijn dan de negende eeuw. De gansche mythisch-heroïsche poëzie, die voor ons bewaard is, kan eerst tot stand zijn gekomen onder den machtigen invloed, dien de periode van de tochten der Wikingen op de ontwikkeling van het Noordsche leven heeft geoefend. De tochten der Noormannen in de westelijke vaarwaters begonnen in de laatste jaren van de 8e eeuw. In een merkwaardig kort tijdsbestek vertoonen zich de sporen van vreemden invloed in het leven, in de taal, in het schrift, in de kunst en nijverheid der Skandinavische volken, en zoo ook in hun geloof en in hunne poëzie. In de Eddaliederen en de Snorra-Edda ontmoet men reeksen van namen van goden en reuzen, waarvan de andere Germanen niets afweten en die in hunne Arische bakermat niet bekend waren. Eene bonte menigte van sagen en verhalen komt te voorschijn. De gansche wereldbeschouwing vindt eene in vroegeren tijd bij de Germanen onbekende uitdrukking in de taal van den mythus. Diepe zedelijke ernst, wilskracht, strijdlust, karakters, waarin een krachtige luim zich paart aan peinzende bespiegeling, een grootsch aangelegd werelddrama, veelvuldig geschakeerd en toch nauw aaneengesloten: ziedaar wat ons in de Noordsche mythenpoëzie uit het tijdperk der Wikingen met verwondering vervult. Uit welken wortel, vraagt prof. Bugge, is deze poëzie, is de stof dezer poëzie ontsproten? Zeker: Noordsch leven en Noordsche levensopvatting hebben hun stempel op haar gedrukt. Maar toch is zij, volgens de meening van den Noorschen hoogleeraar, slechts in denzelfden zin inheemsch, als de sprookjes, die, schoon thans in den mond van 't volk levende, toch grootendeels van vreemde herkomst zijn. Een deel van deze in de Edda's opgenomen verhalen van goden en heroën is inderdaad echt Germaansch in zijn oorsprong. Maar de stof der mythische poëzie, haar verhalend bestanddeel, is voor een zeer belangrijk gedeelte vreemd, al heeft dan ook de Noordsche geest de aan den vreemde ontleende elementen herschapen tot deelen van een harmonisch geheel, dat als geheel volkomen oorspronkelijk en uitsluitend Noordsch is.

Een zeer groot aantal Noordsche goden- en heldensagen zijn — zoo beweert Bugge — òf ontleend aan òf althans ontstaan onder den invloed van vertellingen, gedichten of legenden, religieuse of bijgeloovige voorstellingen, die halfheidensche en heidensche Noormannen in de tijden der Wikingen op de

Britsche eilanden van christenen vernamen, en wel van monniken of van lieden die in monnikenscholen hunne opvoeding hadden genoten. Meestal hebben de Noormannen deze mededeelingen in de Engelsche, somtijds ook in de Iersche en de Gaelische taal gehoord; maar menigmaal hadden de Engelschen hunnerzijds van Ieren gehoord hetgeen zij vertelden. De mondelinge berichten van Engelschen en Ieren waren doorgaans uit boeken geput. En Bugge meent hier twee stroomingen te kunnen vervolgen, die zich, schoon verschillend in haren oorsprong, vereenigd hadden: de eene leidt terug tot de Joodsch-christelijke beschaving, de andere tot de antieke Grieksch-Romeinsche. In de Noordsche mythen zijn de antieke sagen vaak op zonderlinge wijze met Joodsch-christelijke legenden saamgesmolten. Maar over 't geheel is de verhouding deze, dat de mythische voorstelling van de geheele ontwikkeling der wereldorde, haar verval, haren ondergang en hare wedergeboorte, en de mythen die hiermede in onmiddellijk verband staan, meer bepaaldelijk met christelijke elementen doorspekt zijn, terwijl daarentegen de heldensage meer antieke bestanddeelen heeft opgenomen.

Alvorens verder te gaan, zal ik Bugge's gevoelen door eenige sprekende voorbeelden toelichten.

In een der Eddaliederen, *Lokasenna*, waarin op vermakelijke wijze de draak wordt gestoken met de zwakke punten van het Asengeloof, verwijt Loki, de meedoogenlooze spotter, der godin Freyja, dat de Asen haar vroeger eens in haars broeders armen hebben gevonden [1]). Bugge ziet hierin een weerklank van 't bekende antieke verhaal, dat de goden Venus eens bij Mars verrasten. Maar de antieke sage heeft Venus en Mars niet als zuster en broeder, en hunne liefde derhalve niet als bloedschande opgevat. Toch, meent Bugge, hebben de Noormannen de oude sage in dien vorm uit den mond van een christen in het Westen gehoord. Christelijke schrijvers hebben Mars en Venus als broeder en zuster voorgesteld, om zoodoende de heidensche godheden in een walgelijk daglicht te plaatsen.

---

[1]) *Lokasenna* str. 32. Loki zegt: „Zwijg, Freyja! Gij zijt eene heks (*fordaedha*) en vol van alle onheil; want bij uw broeder verrasten u de goden. . . . ." Met den niet genoemden broeder van Freyja moet Freyr gemeend zijn, de eenige die als Freyjas broeder voorkomt.

Reeds de Portugeesche bisschop Martinus zegt in eene verhandeling *De origine idolorum* uit de 6e eeuw: „etiam (Venus) cum patre suo Jove et cum fratre suo Marte meretricata est." Deze woorden van den bisschop van Braga vindt men, in het Angelsaksisch vertaald, bij den Engelschen abt Aelfric in eene gerijmde homilie tegen de valsche goden. Aelfric zelf kan niet de bron voor het verhaal, dat de Noormannen uit het Westen medebrachten, geweest zijn: daarvoor is hij te jong. Maar een soortgelijk bericht van oudere dagteekening moet aanleiding hebben gegeven tot de voorstelling der *Lokasenna*. Van eene oorspronkelijke verwantschap der sagen van Freyr en Freyja en van Ares en Aphrodite kan in dit geval geen sprake zijn, daar de trek niet overeenstemt met den oorspronkelijken vorm van den ouden mythus, maar met eene late, christelijke, in Engeland voorkomende, verbastering er van.

Schoon ik eene critiek van bijzonderheden in dit bestek niet kan geven, maar mij tot eenige algemeene beschouwingen moet bepalen, wil ik toch niet nalaten, althans door één voorbeeld aan te toonen, uit hoe wrakke balken Bugge hier en daar zijn gebouw heeft getimmerd. Ik acht het *an und für sich* volstrekt niet onmogelijk, dat een ondergeschikte trek als die van de bloedschande tusschen Freyr en Freyja werkelijk ontleend is. Maar is de onderstelling noodzakelijk, is zij meer dan eene losse gissing? De genoemde trek komt alleen voor in de geciteerde strophe der *Lokasenna*, en voor den dichter van dit lied zijn de mythen, die hij aanhaalt, niets dan onverschillige motieven voor zijn eigenlijk thema, eene komische critiek van den Asengodsdienst. De dichter is een heidensche ketter, naar ik meen, geen christen; hij is een vrijdenker, die volstrekt niet den geesel der satire zwaait tegen het heidensch geloof, zooals een proseliet gedaan zoude hebben, maar er eenvoudig wat mede lacht. Hier en elders geeft hij Loki, den eeuwigen spotter, den vijand der goden, vrij dubbelzinnige verhalen van goden en godinnen in den mond, waarvan wij nergens iets naders vernemen. Kan hij die niet hebben verzonnen? Ik zoude niet weten waarom niet. In de tweede plaats. Het vermoeden, dat ook deze trek door de Noormannen op Engelschen bodem is opgeraapt, is niet voldoende gestaafd. Vóór Aelfric, die wegens zijn lateren leeftijd de bron niet kan geweest zijn, is er geen spoor van te ontdekken in Engelsche of Iersche ge-

schriften. Maar, kan men vragen, is dan het feit, dat Aelfric, schoon in lateren tijd, Venus voorstelt als zuster van Mars en als zijne boeleerster tevens, niet voldoende om te bewijzen, dat eene dergelijke opvatting in Engeland reeds vroeger bekend was? Volstrekt niet; want Aelfric heeft uit het geschrift van bisschop Martinus geput en diens woorden eenvoudig vertaald. Bugge zegt: de antieke mythologie verhaalt ons wel, dat de goden Aphrodite bij Ares verrasten, maar niet dat de gelieven broeder en zuster waren en derhalve bloedschande bedreven. Dat is er eerst van gemaakt door het hatelijk opzet van hen, die het christendom onder de heidenen predikten. Eilieve, zijn er dan niet genoeg mythische genealogiën uit de classieke oudheid, die Mars den zoon van Jupiter en Venus de dochter van Jupiter noemen? De mythe kan dus zeer goed, zoo niet oorspronkelijk, dan toch reeds in een vóórchristelijk tijdperk den vorm hebben gehad, dien wij in de 6e eeuw n. Chr. bij den Portugeeschen bisschop vinden.

Nu is trouwens de hier behandelde stelling slechts een schakel in eene geheele reeks van argumenten, die Bugge tot de hypothese leiden, dat Freyja niets anders is dan Venus. Al wil Bugge ook niet bepaald beweren, dat Freyja van den beginne af aan Venus geweest is, hij is althans van oordeel, dat verreweg het meeste, wat in de Noordsche bronnen van Freyja verteld wordt, geen oud Germaansch erfgoed is, maar door bemiddeling van Engelsche en Iersche christenen uit antieke sagen van Venus geput is. Ik zal deze hypothesen thans niet uitvoerig trachten te weerleggen, maar moet volstaan met te herhalen waarop reeds terloops is gewezen, dat volgens het oordeel van gezaghebbende mythologen, hetwelk ik deel, de Noordsche Freyja en Frigg vertakkingen zijn van ééne Germaansche godheid, die in de Duitsche mythologie als Frîa, Holda en onder andere namen verschijnt. Slechts ééne mythe van Freyja, wier behandeling kenmerkend is voor de methode van Bugge, stip ik nog even aan. Freyja is, zoo verhaalt de *Gylfaginning*, en toespelingen in andere bronnen [1]) bevestigen het, gehuwd met Odhr, maar Odhr verlaat haar, hij gaat heen, ver weg. Freyja

---

[1]) *Snorra-Edda* I, 114. Vgl. ib. I, 556. *Völuspá* str. 29. *Ynglinga saga* c. 13 (*Heimskringla* ed. Unger 11, 29 vgg.). — Ook in *Hyndluldjódh* str. 46, 5 moet men lezen *ranni at Odhi*.

volgt hem om hem te zoeken, en beweent hem met tranen van rood goud. Wat er uit Odhr werd, vernemen wij niet. De Noordsche mythe maakt ongetwijfeld den indruk van een fragment. Bugge beschouwt haar als een onduidelijken weerklank der antieke mythe van Aphrodite en Adonis. De Grieksche liefdesgodin is met Adonis gehuwd. Hij wordt haar in hare afwezigheid door den dood ontrukt. Zij zoekt hem en beweent hem. Latere Grieksche berichten verhalen ook, dat Aphrodite uittrekt om haar dooden minnaar te zoeken, evenals Freyja haar vertrokken gemaal. Ook de naam *Odhr* is volgens Bugge uit *Adonis* ontstaan. In plaats van Adonis bezigen jonge schrijvers van de 3e eeuw af den korteren vorm *Adon*, met den klemtoon op de eerste lettergreep. Reeds Servius (ad Verg. Buc. X, 18) kent dezen vorm, maar verwerpt hem. Hij komt voor bij Arnobius, Martianus Capella, en vooral ook bij de zoogenoemde Mythographi Vaticani. Uit *Adon* maakten de Noormannen *Odhr*, om een naam van inheemschen klank te verkrijgen, evenals zij *Absalon* tot *Axel* vervormden. Dergelijke zeer zeker vernuftig gevonden, maar uiterst kunstmatige afleidingen zoude men zich kunnen of althans moeten laten welgevallen, indien de vreemde oorsprong van de mythe zelve bewezen ware. Maar — en hiermede valt de geheele hypothese in duigen — ook in Duitsche sagen is de mythe van Freyja en Od bewaard. Eene Hessische sage [1]) verhaalt van *Frau Holl* (Holda), oorspronkelijk dezelfde als Freyja (Frîa): Bij Fulda in 't bosch ligt een steen, waarin voren zijn gegraven; daar heeft Frau Holl zoo bittere tranen geweend om haren man, dat de harde steen er week van werd. En eene sage uit den Harz [2]) vertelt van *Frû Fréen*, dat zij de gansche wereld doorreisde om een vrijer te zoeken; had zij er één, dan was hij dadelijk weer weg, en dan huilde zij verschrikkelijk. Eene derde soortgelijke sage uit de Oberpfalz [3]), die van *Woud* en *Freyd* bericht, is, zooals Mannhardt gezien heeft, geene echte volkssage. De echtheid der Hessische en der Harzsage

---

[1]) Wolf, *Hessische sagen*, no. 12; vgl. Mannhardt, *Germanische Mythen*, blz. 288, noot 1.

[2]) Pröhle, *Unterharz-Sagen*, blz. 209. Op beide sagen is reeds door Edzardi (Literaturblatt für germ. und rom. philol. 1882, kol. 5) gewezen.

[3]) Schönwerth, *Aus der Oberpfalz. Sitten und Sagen*, II, 313. — Henne-Am Rhijn, *Die Deutsche Volkssage*, blz. 501.

is daarentegen aan geen redelijken twijfel onderhevig: Bugge maakt er geen gewag van. Het is duidelijk: zijn deze sagen echt, zoo bewijzen zij in verband met de Skandinavische overlevering, dat de mythe van Freyja en Od oorspronkelijk Germaansch is. De naam van den minnaar der liefdegodin, *Odhr*, laat zich dan ook verklaren, zonder dat men zijne toevlucht neemt tot eene halsbrekende afleiding van *Adonis*. Het Noordsche *Odhr* beantwoordt aan een Westgermaanschen vorm *Wôd*, en dit is klaarblijkelijk de kortere en meer oorspronkelijke vorm van *Wôdan* (*Odhinn*), wat ik hier intusschen niet verder kan nagaan. De mythe moet eene zonnemythe geweest en in een tijdperk gevormd zijn, toen Wôdan (Wôd) nog de functiën vervulde, die later op den lichtgod Balder overgingen. En, inderdaad, elders wordt Balder beweend, niet alleen door Freyja, maar door alle goden. De vraag rijst dan, of wij, nu ontleening niet mogelijk is, Arische verwantschap mogen onderstellen tusschen de mythen van Freyja en Adonis; dat wil zeggen, of de Germaansche en Grieksche mythe uit denzelfden wortel gesproten kunnen zijn. Nu is het wel uitgemaakt, dat Adonis geen Arisch, maar een Semitisch wezen is, maar de uitheemsche godheid kan, als ik mij zoo mag uitdrukken, op een ouden, nauwverwanten Griekschen god geënt zijn. Niets belet ons aan te nemen, dat het beweenen van een verloren geliefde door de liefdesgodin, een oorspronkelijk Arische mythische trek is, waarin het weemoedig nastaren van de ontijlende zon, die men in de wateren meende te zien verdwijnen, zijne poëtische belichaming heeft gevonden.

Enkele andere voorbeelden, maar thans zonder commentaar, laat ik volgen. *Loki*, de oude vuurgod der Germanen, maar tevens een den goden vijandige demon, heeft, volgens Bugge, zijn naam aan *Lucifer* te danken [1]). Zijn broeder *Byleistr* is *Beelzebub*, en sommige trekken zijn van den duivel, zooals hij in de middeleeuwsche voorstelling leefde, op hem overgebracht. Maar andere bijzonderheden in de mythen van Loki vinden haren oorsprong in de antieke mythologie. Hij is de bode der goden en hij draagt als zoodanig gewiekte schoenen, evenals Hermes en Mercurius. — De mythus van Baldr's dood in de *Snorra-Edda* wordt door den Noorschen geleerde in alle bijzonderheden verklaard als eene samen-

---

1) Bugge blz. 73 vv.

smelting van eene jongere overlevering aangaande den dood van Achilles met eene legendarische voorstelling van de kruisiging. — De mythus van Thor, die de Midhgardh-slang aan den hengel vangt, vindt zijn oorsprong in de middeleeuwsche opvatting, dat God Vader en Christus naar den Leviathan hengelen. Evenals de Skandinaviërs de Midhgardh-slang opvatten als een zeemonster, dat rondom de aarde ligt en in zijn eigen staart bijt, zoo stelde men zich ook den Leviathan voor. Maar ook hier, meent Bugge, heeft de Noordsche mythe van Thor's vischvangst, naast de Joodsch-christelijke, ook antieke trekken opgenomen. In het Eddalied *Hymiskvidha* wordt Thor bij de vangst van de slang vergezeld door den reus Hymir en door Tyr, die hier niet Odins zoon is, gelijk de strijdgod (Tiu), maar de zoon van Hymir. Volgens de meening van Bugge, zoude de phantasie der Noormannen de legende van Leviathan hebben saamgesmolten met de sage van Achelous, die, met Herkules strijdende, zich tot eene slang veranderde en als zoodanig aan zijn tegenstander ontglipte. Die strijd vindt plaats bij *Oeneus*, en in dien naam vindt Bugge het prototype van den Noordschen *Hymir*. De zoon van Oeneus heet *Tydeus*: hiervandaan *Tyr* als zoon van Hymir. En deze saamgelapte monstermythe werd geënt op een Germaanschen stam, want Thor—Donar is en blijft, ook voor Bugge, de Oergermaansche dondergod!

Als voorbeelden, hoe Bugge ook de Noordsche en de algemeen Germaansche heldensage op dezelfde wijze onder het outleedmes neemt, zij thans slechts er op gewezen, dat de Noordsche heros Örvaroddr uit Herkules verklaard wordt, dat de schoone Eddische sage van Helgi en de walkyrie Sigrun een weerklank zal wezen van de antieke sage van Meleager en Atalanta. De Germaansche Hildesage, die het best uit het Middelhoogduitsch gedicht van Goedroen bekend is, is eene vermenging van de sage van Jason, Medea en Aeetes met de sage van Cadmus, Europa en Agenor [1]). En zelfs de sage van Siegfried en de Nibelungen moet onder den invloed van Grieksch-Romeinsche verhalen geworden zijn hetgeen zij is [2]). De staving dezer beweringen wordt door prof. Bugge verdaagd tot eene latere gelegenheid. Laat mij gulweg bekennen, dat ik er

[1]) Bugge, blz. 98.

[2]) Bugge, blz. 23, noot.

niet veel van verwacht — tenzij proeven van eene merkwaardige belezenheid en van eene bewonderingswaardige scherpzinnigheid, waarvan men slechts moet betreuren, dat zij verkwist worden aan een onderzoek, dat met eene doodskiem ter wereld is gekomen.

Zoo hebben dan, om den draad van Bugge's betoog weer op te nemen, de tochten der Wikingen eene algeheele omwenteling in de mythen en sagen der Skandinaviërs teweeggebracht. De voorstellingen van de goden, die vóór dien tijd in het Noorden vereerd werden, ontwikkelden zich door de geschetste vreemde invloeden tot eene vroeger onbekende verscheidenheid, tot een bont geschakeerd tafereel. Nieuwe christelijke en antieke trekken werden op de hoofden der oude Germaansche godheden gestapeld; zelfs vroeger geheel onbekende godheden veroverden zich eene belangrijke plaats in het Noordsche pantheon. En een rijke krans van sagen werd gevlochten uit bladeren van uitheemsche gewassen. Overal heeft de Noordsche geest die ongelijksoortige bestanddeelen, die uit boeken hunnen weg in het volksgeloof heeten gevonden te hebben, in het kader der nationale voorstellingen en overleveringen weten in te voegen. Fragmenten, uit alle oorden saamgeraapt, werden in de epische poezie één welgevormd geheel, dat eene gelijke levensopvatting ademt. Gelijk Shakespeare machtige tragedies vormde uit de vaak onbeduidende stoffen, die zijne bronnen hem gaven, zoo heeft het genie der Noormannen niet zelden liederen, vol leven en frischheid, geschapen uit droge prozaïsche registers en verkeerd begrepen vreemde vertelsels. De krijgshaftige geest der Wikingen, die zijn vermaak schepte in het strijdgewoel en de onrust van het piratenleven, en niet in kalme studie, mystische bespiegeling en grammaticale geleerdheid, heeft de door grammatici en monniken opgeteekende uitheemsche verhalen doordrongen en gewijzigd. Maar van den anderen kant werden die nieuwe, vooral de christelijke, voorstellingen voor de ernstige, wilskrachtige Noormannen een belangrijke factor in hunne levensbeschouwing, die ontwikkelend en vernietigend tevens op hun ouden godsdienst moest werken en inderdaad gewerkt heeft.

De middellijke bronnen voor de Noordsche mythen en sagen zouden dus b o e k e n geweest zijn, vele Latijnsche en enkele Grieksche geschriften uit de oudheid en de vroege middeleeuwen, die in de kringen der monniken gelezen werden, en wier inhoud allengs in de mondelinge overlevering een vasten

vorm erlangde. De Latijnsche geschriften, die de stof voor de verhalen leverde, waarop, naar Bugge's oordeel, zoo vele Noordsche mythen en sagen berusten, behandelden gedeeltelijk legendarische, gedeeltelijk antieke stoffen. In enkele kunnen ook reeds christelijke en antieke elementen vermengd zijn geweest. Onder de legendarische geschriften zouden vooral in aanmerking komen de Latijnsche bewerking van het *Evangelium Nicodemi,* die niet ouder is dan de tweede helft der vijfde eeuw, en de *Vindicta Salvatoris,* waarschijnlijk uit de achtste eeuw. Ook middeleeuwsche Latijnsche hymnen, die het kruis verheerlijken, dienen genoemd te worden. Voor de antieke stoffen schijnen de rijkste bronnen te zijn geweest de met mythologische vertelsels volgepropte commentaren op Vergilius en verzamelingen van mythen, die hiermede in verband staan. Verzamelingen derhalve, die vrij wel overeenkwamen met de twee eerste Vaticaansche Mythographen, commentaren op Vergilius van Servius en andere grammatici, die in verscheiden handschriften met Servius vereenigd zijn. Andere bronnen waren de fabels van Hyginus, de bekende middeleeuwsche werken over den Trojaanschen oorlog, die onder de fictieve namen van Dares Phrygius en Dictys Cretensis overgeleverd zijn, en de verhalen van de *Duodecim caeli signa.* Maar men moet ook uit enkele Grieksche werken geput hebben, o. a. uit de Homerische gedichten, uit Apollodoros, uit de scholiën op de Kassandra van Lykophron. De jongste van de geschriften die de middellijke bronnen der Noordsche mythologie heeten te zijn, dalen af tot de zevende en achtste eeuw.

De rechtstreeksche bronnen, het werd reeds gezegd, waren mondelinge berichten, die de Skandinavische Wikingen op de Britsche eilanden van monniken of althans van lieden, die eene geleerde opvoeding hadden genoten, vernamen. Doorgaans zijn die berichten bij de Ieren gevormd, maar slechts enkele schijnen de Noormannen uit den mond der Ieren zelve te hebben vernomen. De meeste werden in het Engelsch aan hen medegedeeld. Aanvankelijk beperkt tot een kleinen kring van de meest beschaafden, verspreidden zich die berichten, de meeste in ongebonden, enkele ook in rhythmischen vorm, langzamerhand over het geheele Skandinavische Noorden. En op die berichten berusten grootendeels onze bronnen voor de Noordsche mythologie en heldensage.

Ziedaar in korte trekken de nieuwe theorie van prof. Bugge. Revolutionair en vermetel, zooals zij daar optreedt, eischt die hypothese eene ingrijpende critiek. Ongetwijfeld nu heeft de Noorsche geleerde het recht te verlangen, dat die critiek zich niet bepale tot algemeene beschouwingen, maar dat zij zijn onderzoek van de verschillende Noordsche mythen en sagen nauwkeurig toetse, en, zoo zij meent, de resultaten van dit onderzoek te moeten verwerpen, dat zij dan aantoone, op welke gronden. Ik heb in het voorafgaande ten opzichte van de mythen van Freyja althans eenige aanduidingen gegeven. Eene meer uitvoerige critiek van den mythus van Balder hoop ik elders te kunnen leveren. Thans moet ik, om niet te breed te worden, op algemeen terrein blijven, en er mij derhalve toe beperken, de voornaamste redenen aan te stippen, die de geheele methode van Bugge voor mij onaannemelijk maken.

Onze oudste bronnen voor de Noordsche mythologie zijn de ten onrechte zoogenoemde *Edda-liederen*. Dat geen van deze gedichten in de gedaante, waarin zij tot ons zijn gekomen, ouder is dan de negende eeuw, dat de meeste eerst in den loop der tiende eeuw hunnen tegenwoordigen vorm hebben erlangd, daarover is men het thans vrij wel eens. Het wordt door de taal en door den versbouw dier gedichten, door talrijke vreemde woorden die er in voorkomen, door voorstellingen die uit een uitheemschen en gedeeltelijk zelfs uit een christelijken wortel zijn gesproten, voldoende bewezen. Na deze gedichten is, gelijk men weet, de zoogenoemde prozaïsche of *Snorra-Edda* onze hoofdbron. Dit werk bevat in drie deelen eene handleiding tot de beoefening der IJslandsche dichtkunst: het eerste gedeelte vooral, de *Gylfaginning*, een kort begrip der Skandinavische godenleer, is voor de kennis der Noordsche mythologie van onwaardeerbaar belang. De schrijver, Snorre Sturlason (1178—1241), was een man van onmiskenbaar talent, een kunstenaar, een dichter in proza, een oordeelkundig en critisch geschiedschrijver. Hij spreekt met eene zekere ironie over goden en helden, en men moet zich derhalve wachten, uit het zuiver mythologisch gedeelte van zijn werk te putten, als ware het eene altijd loutere bron. Ouder dan Snorre's Edda is de *Historia Danica* van Saxo Grammaticus, een Deensch geestelijke, die in de tweede helft der 12de eeuw de historie van zijn land schreef. Maar zijn geschiedwerk is meer een rijke mijn

voor de sage, dan voor de geschiedenis van het Noorden. En, aangezien in de sage zoo vaak de oude mythe menschelijke gedaante heeft aangenomen, is de *Historia Danica* ook voor de Noordsche mythologie, vooral voor den vorm, dien deze in Denemarken erlangd had, van het allergrootste gewicht. Intusschen, hier is in nog hoogere mate dan bij Snorre critiek nuttig en noodig: Saxo toch is een geschiedschrijver, wil het althans wezen; hij moest derhalve de sagen met een pseudohistorisch vernis bestrijken, om hen te laten doorgaan voor historische berichten; hij moest hen saamvoegen of splitsen, al naar gelang zijne reeks van Deensche koningen het een of het ander scheen te eischen. Ook het rhetorisch opgesmukte Latijnsche gewaad, waarmede Saxo pronkt, was minder geschikt om hem eenvoudig te doen vertellen wat, om zijn eigen woorden te bezigen, *veteres tradunt* of *antiquitas perhibet*.

Uit de hier geschetste hoedanigheid van onze bronnen voor de Noordsche mythologie zal duidelijk genoeg blijken, dat eene scherpe critiek de oorspronkelijk Germaansche bestanddeelen moet trachten af te scheiden van de vele jongere elementen, die uitsluitend Noordsch zijn. Veel, zeer veel in Grimms *Mythologie*, dat als Germaansch beschouwd werd of nog wordt, zal moeten vervallen, als zijnde uitsluitend Noordsch. Eene algeheele herziening der Germaansche mythologie is dringend noodzakelijk, maar eene herziening dan ook, geene omverwerping, gelijk Bugge thans in 't groot bedrijft. Bij eene dergelijke herziening zal, naar het mij voorkomt, het leidend beginsel dit moeten zijn, dat die trekken in de Noordsche mythologische bronnen, die ook bij andere Germaansche volken, hetzij in hunne oudheid, hetzij in hun levend volksgeloof, kunnen worden aangewezen, of waarvan de vergelijkende Arische mythologie met grond doet vermoeden, dat zij ook oergermaansch geweest moeten zijn — dat die trekken als echte bestanddeelen beschouwd moeten worden, dat wil zeggen, als elementen, die reeds gevormd waren in eene periode, toen de Germanen nog één volk uitmaakten. Op dien grondslag kan men dan verder bouwen en nagaan, welke trekken, schoon hunne algemeen Germaansche herkomst niet te bewijzen valt, zich toch langs natuurlijken weg uit algemeen Germaansche ontwikkeld kunnen hebben. Slechts de historische methode kan, ook op dit gebied, tot be-

trouwbare uitkomsten leiden. Zij alleen kan, door een mythus te volgen in zijn ontwikkelingsgang, aantoonen, wat in de Noordsche bronnen oud-Germaansch erfgoed is, en wat hieruit onder historische en physische invloeden zelfstandig kan geboren zijn. Het residuum, dat overblijft, k a n van vreemden oorsprong zijn. Men kan geenszins *a priori* zeggen, dat dit het geval m o e t wezen, omdat nog andere mogelijkheden, eigen dichterlijke vinding in de allereerste plaats, in aanmerking komen. Maar het is in elk geval gewettigd en zelfs verdienstelijk op dit residuum het onderzoek naar vreemden oorsprong toe te passen.

Hiermede is het eerste bezwaar aangeduid tegen de nieuwe mythologische leer, die uit Christiania tot ons komt.

Prof. Bugge geeft in de theorie, naar wij zagen, den oergermaanschen grondslag der Noordsche godenleer zonder bedenking toe. Maar het valt niet te ontkennen, dat door eene strengere handhaving van dit standpunt een niet klein aantal van zijne stellingen in de pen van den geleerden schrijver gebleven ware. Een voorbeeld werd reeds aangehaald in de mythe van Freyja en Od, waarvan de algemeen Germaansche grondslag wordt bewezen door eene sage uit Hessen en eene andere uit den Harz, wier echtheid niet betwijfeld kan worden. De opvatting van den mythus van Balder door Bugge als een mengsel uit legenden van Christus en sagen van Achilles strandt op dezelfde klip. Want de vereering van Balder is, althans bij de oostelijke Germanen, overoud: hij is zonder twijfel één der twee goddelijke broeders, die, zooals Tacitus [1]) ons bericht, bij de Naharnavali vereerd werden, en die de Romeinsche geschiedschrijver *interpretatione Romana* Castor en Pollux noemt. En de naam Balder is in de tweede tooverspreuk van Merseburg zoo betrouwbaar, ook buiten de grenzen van Skandinavië, overgeleverd, dat ik de poging van Bugge, om aldaar dien naam als appellativum en niet als eigennaam op te vatten, inderdaad moeilijk anders kan waardeeren dan als een staaltje van een schitterend vernuft. Intusschen, ik kan den mythus van Balder thans niet naar behooren bespreken. Ik zal alleen nog op een derde kenmerkend voorbeeld wijzen tot staving van mijne grief.

---

[1]) Germ. c. 43. — Dit is bewezen door de onderzoekingen van Prof. Müllenhoff (*Zeitschrift für deutsches Alterthum* 12, 346 vv.).

Ook anderen hebben er reeds op gewezen. Thors moeder heet een enkelen keer in de Edda *Hlódhyn*. De verklaring van dien naam vindt Bugge in eene glosse in een Angelsaksisch handschrift: *Latona Jovis mater Thunres módur*. Dus zoude *Hlódhyn* niets dan eene verbastering zijn van *Latona*, en die verbastering zoude eenvoudig hare bron vinden in eene verkeerde kantteekening van een Engelschen monnik, die niet bijzonder goed te huis was in de oude mythologie. Welnu, in de Pruisische Rijnprovincie zijn steenen uit den Romeinschen tijd gevonden met de inscriptie: *Deae Hludanae* (of *Hludenae*) *sacrum* [1]). De Frankische *Hludana* is ongetwijfeld dezelfde als de Noordsche *Hlódhyn*, naar het schijnt, een bijnaam voor de hoogste Germaansche godin, die haar aanduidde als „de beroemde". Nooit is twijfel geopperd tegen de echtheid der inscripties, Bugge doet het evenmin. En toch, het behoeft geen betoog, met de erkenning van de echtheid der Frankische overlevering is Bugge's afleiding van Hlódhyn uit Latona niet bestaanbaar.

Niet minder gewichtig is eén tweede bezwaar, een bezwaar ontleend aan de chronologie. De Edda-liederen kunnen, zooals wij reeds zagen, in hun tegenwoordigen vorm niet ouder dan de negende en, met eene enkele uitzondering, niet jonger dan de elfde eeuw zijn. Zij hebben dien vorm zonder twijfel grootendeels op IJsland erlangd. Het zijn geene volksliederen meer, maar het zijn de laatste stuiptrekkingen als 't ware, waarin eene oudere volkspoëzie zich uit. Het is te betreuren, dat men er aan gewoon is geraakt, voor deze verzameling van IJslandsche liederen van zeer verschillend karakter, zeer verschillende dagteekening en zeer verschillende waarde, den collectiefnaam *Edda* te bezigen. Daargelaten nu, dat deze naam alles behalve authentiek is en zijn gebruik slechts aan een geleerd misverstand heeft te danken, wekt hij onwillekeurig — en dat is erger — de voorstelling van een geheel op, dat in werkelijkheid niet bestaat. De zoogenaamde Edda-liederen dan vertegenwoordigen, als bronnen voor mythologie en sagenkunde, elk een laatsten droesem van een lang overleveringsproces. Ieder Edda-lied moet op zich zelf worden beschouwd; bij elk lied is evenwel ook de vraag te onderzoeken, of het uit verschillende elementen ontstaan is, en, luidt het antwoord bevestigend, dan rijst onmid-

[1]) Brambach, *Corpus inscript. Rhenan.* n°. 150. 188. Vgl. Grimm, *Deutsche Mythologie* blz. 212.

dellijk de verdere vraag, of die elementen bij benadering bepaald kunnen worden. Wij vinden dan, ja, dat enkele liederen jonge voortbrengselen der kunstpoëzie zijn, maar dat toch verreweg de meeste een oude kern behelzen, die intusschen vooreerst in de mondelinge overlevering verduisterd is door nieuwe trekken die de oude bijkans onkenbaar gemaakt hebben; nadat zij dan opgeschreven waren, hebben kunstdichters op verschillende tijden er aan gewerkt, hen gewijzigd, het oude prachtkleed met nieuwe bonte sieraden behangen. Om een enkel voorbeeld te nemen, de *Völuspá*, die dr. Bang kortweg een christelijk Sibyllen-orakel gelieft te noemen, bevat, ook volgens mijne overtuiging, in haar slot christelijke elementen. Maar van den anderen kant zijn overoude bestanddeelen niet te miskennen, die opklimmen tot een oergermaansch tijdperk. De schildering, die het IJslandsche gedicht van de aanvankelijke chaotische duisternis geeft: „daar was zand noch zee, geen zoutige golven; aarde was er noch opperhemel: gapende leegte was er, maar gras nergens", vindt haar tegenstuk in het toevallig bewaarde fragment van een Saksisch rijmstavend gedicht, dat in Beieren opgeschreven is en dat in een gebed eindigt, het zoogenoemde *Wessobrunner Gebet*. Zoo bevat dus de *Völuspá* naast christelijke invoegsels oorspronkelijk Germaansche herinneringen uit eene periode, toen Noren nog geene Noren en Saksers nog geene Saksers waren, maar beide deelen van ééne Germaansche volkseenheid. Andere liederen kunnen, zonder dat zij juist zoo overoude bestanddeelen hebben opgenomen, als omvormingen en bewerkingen van soortgelijke oudere gedichten beschouwd worden. Uit deze overweging, voorts uit de springende, slechts aanstippende manier, waarop de meeste mythologische liederen hunne mythische stoffen behandelen, ten slotte uit de toespelingen der skalden in den loop der tiende eeuw op de meeste Noordsche mythen, vloeit voort, dat het stelsel van Skandinavisch Asengeloof, gelijk de Edda's het kennen, althans in het begin der tiende eeuw, en waarschijnlijk al heel wat vroeger, algemeen bekend moet geweest zijn. Nu beginnen de tochten der Wikingen naar het Westen omstreeks 800. Derhalve zoude een tijdsbestek van enkele decenniën, volgens Bugge's theorie, voldoende zijn geweest, om al de vreemde elementen op te nemen en te vervormen; om eene rijke mythische en heroïsche poëzie te doen ontkiemen, die op die elementen

berust; ja, wat meer is, om in de algeheele levensopvatting der Noormannen een ommekeer teweeg te brengen, machtig genoeg om de in den vreemde opgeraapte mythen te stempelen tot een nationaal eigendom. Bugge zelf [1]) ziet tegen deze noodwendige gevolgtrekking blijkbaar op. Maar gelijk Goethe's *Zauberlehrling* zal hij dienen uit te roepen: „Die ich rief, die Geister, werd ich nun nicht los!" Inderdaad, eene omwenteling in het geloof in even vele jaren, als ternauwernood voldoende zijn voor eene wijziging van de groepeering der partijen in eene staatkundige vergadering — geloove wie het kan! Ik mis er de kracht voor.

Op eene derde onwaarschijnlijkheid zal ik slechts even de aandacht vestigen. Ik bedoel het kanaal, dat de antieke mythologie naar het Noorden heet te hebben geleid. Toen Mr. Henry Sweet de eerste mededeeling van Bugge's denkbeelden in de Philological Society van Londen deed, heeft de president Dr. Murray snedig en gevat opgemerkt: „If the classic mythology so filled the very air of England and Ireland that its nomenclature, with English and Irish articles attached, could be picked up by marauding vikings, it ought surely to have left its traces in Old English and Irish Literature" [2]). Inderdaad, te vergeefs zoekt men èn in de oud-Iersche èn in de oud-Engelsche of Angelsaksische literatuur naar sagen en gedichten, die aan de Noordsche beantwoorden. Bugge moet dit voor Ieren en Gaelen toegeven: daarentegen tracht hij herhaaldelijk Engelsche vormen als de schakels aan te toonen tusschen antieke en Noordsche namen. Intusschen, ik moet ook hier Dr. Murray gelijk geven, wanneer deze de „identification of the proper names" noemt „more ingenious than satisfactory." Zoo is het. Vernuftig is het in hooge mate, wanneer Bugge den Noordschen heros *Örvaroddr* verklaart als Herkules, dien de Engelschen *Ercol* noemden, welke naam door de Noormannen werd opgevat als een compositum *erc-Ol* „Pijl-Ol" en in hunne taal overgebracht als *Örvar-Oddr* (ags. *earh* pijl = oudn. *ör*, gen. *örvar*) [3]). Maar is het meer dan eene wetenschappelijke spelerij?

Hiermede wil ik geenszins ontkennen, dat enkele trekken door bemiddeling der Ieren uit de antieke mythen in de

[1]) blz. 28 v.
[2]) *Philological Society's Proceedings*, November 21, 1879.
[3]) Bugge blz. 23.

Noordsche kunnen zijn overgegaan. Keltische invloeden zijn in de ontwikkeling der Noordsche poëzie onmiskenbaar. De gekunstelde vorm der skaldenstrophen heeft zich niet zelfstandig uit de Germaansche rijmstavende poëzie ontwikkeld, maar naar het type van Keltische voorbeelden [1]). Ook de eigenaardige IJslandsche sagastijl vertoont Keltische invloeden. Een en ander laat zich gereedelijk verklaren uit het feit, dat sinds de tweede helft der negende eeuw op de Britsche eilanden, de Orkneys, Hebriden en Shetlands, alsmede aan de kusten van Schotland en Ierland, eene uit Kelten en Skandinaviërs gemengde bevolking woonde. Maar een dergelijke invloed, die zich uit den aard der zaak tot meer uitwendige eigenaardigheden van stijl en versmaat beperkt, is door een diepe kloof gescheiden van de nieuwe Keltomanie, die tegenwoordig de Germaansche studiën bedreigt. Dr. Gudbrand Vigfusson beweert [2]) — want van een bewijs is geen sprake, zelfs niet van een bescheiden aanloopje tot een bewijs — niets meer en niets minder, dan dat de Edda-liederen vrij wel altegader niet op IJsland hunnen tegenwoordigen vorm hebben erlangd, maar op de Britsche eilanden. En nu zal dan ook de mythologie der Noormannen grootendeels door een Keltischen trechter geloopen zijn.

En dit brengt mij tot mijn laatste en voornaamste bezwaar tegen de hypothese van prof. Bugge, dit namelijk, dat zij indruischt tegen al wat wij historisch weten en al wat wij ons psychologisch moeten voorstellen aangaande de wijze, hoe een volksgeloof zich vormt en vervormt. Vreemde bestanddeelen kent ook de mythologie der Grieken, die ongetwijfeld alle andere Arische godsdiensten, wat eigenaardige ontwikkeling en wonderbaar teelvermogen betreft, verre achter zich laat. Die vreemde bestanddeelen zijn vroeger zeer zeker in hun aantal en in hunne beteekenis te breed uitgemeten, maar, zelfs de felste strijder tegen de methode van Creuzer en Baur en Movers ontkent niet, dat de Hellenen ook Semitische godheden in hun pantheon hebben opgenomen of althans uitheemsche met hunne

---

[1]) Edzardi, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, herausgegeben von H. Paul und W. Braune, V (1878), blz. 570 vv.

[2]) *Sturlunga Saga* edited by Dr. Gudbrand Vigfusson, vol. I (Oxford 1878), p. CLXXXV vv. — Zie de refutatie van Edzardi, *Beiträge* herg. von Paul und Braune, VIII (1882), blz. 349 vv.

eigen voorvaderlijke goden hebben samengesmolten [1]). Andere volken hebben christelijke voorstellingen opgenomen en gewijzigd, zonder dat zij het christendom hebben omhelsd. Elias is bij sommige Slawische volken in de plaats getreden van den dondergod. De heidensche Samojeden vereeren den Russischen heilige Mikola, d. i. Nikolaas, als god. Ook in de Germaansche mythologie zijn vreemde bestanddeelen, met name christelijke, onbetwistbaar. Ook wil ik niet loochenen, ik acht het zelfs waarschijnlijk, dat de tochten der Wikingen naar het Westen het Noordsche Asengeloof met enkele trekken van zuiver christelijken oorsprong verrijkt hebben. Men kan het zich levendig voorstellen, hoe het beeld van den schitterenden lichtgod Balder, den reinen vredegod, in den geest van menig Noorman onwillekeurig trekken in zich opnam, die hij op zijne tochten van Christus hoorde verhalen. En dergelijke trekken kunnen van invloed geweest zijn op de verdere ontwikkeling van den Baldermythus in zijn IJslandschen vorm. Ongetwijfeld heeft Loki — niet de oude, zegen verspreidende vuurgod, die uit denzelfden wortel is gesproten als de Vedische Agni, maar de later met hem vermengde demon, die den goden vijandig is en met de reuzen heult — trekken aan Lucifer ontleend. De mythe van den *ragna rökr* schijnt zich eveneens niet volkomen zelfstandig ontwikkeld te hebben. Zelfs enkele antieke mythen kunnen een dergelijken onwillekeurigen invloed geoefend hebben. Een invloed, die wellicht het best gekenschetst wordt door de naïeve mededeeling in eene Noordsche saga, dat Noormannen de standbeelden van goden en helden in den Hippodromos te Byzantium voor beelden van hunne eigen goden en helden aanzagen [2]). Het is over 't geheel geenszins onwaarschijnlijk, in aanmerking nemende de veelvuldige punten van aanraking tusschen de antieke en de Germaansche wereld, dat ook antieke mythische voorstellingen als 't ware druppelsgewijze in het Germaansche volksbewustzijn ingevloeid zijn en zich daarmede geassimileerd hebben.

Maar — de leidende gedachte van Bugge is iets geheel anders. Volgens hem is — kort uitgedrukt — een belangrijk

[1]) Ik verwijs naar het keurig opstel van prof. Tiele: „Over vreemde bestanddeelen in de Grieksche mythologie" in het *Theologisch Tijdschrift*.

[2]) *Saga Sigurdhar Jórsalafara, Eysteins ok Olafs* c. 12 (*Heimskringla* ed. Unger blz. 669).

gedeelte van het stelsel der Noordsche godsdienstleer bij wijze van wetenswaardige, belangwekkende anecdoten, middellijk uit boeken, rechtstreeks uit den mond van monniken, naar het Noorden overgebracht. Sprookjes, fabels, zelfs sagen kunnen aldus van het eene volk naar het andere verhuizen en ten slotte elk spoor van hunne oorspronkelijke herkomst verliezen. Wie weet niet, dat de luchtkasteelen bouwende melkmeid Perrette in de bekende fabel van La Fontaine haar geslacht kan opvoeren tot de Brahmanen van het oude Indië? [1]) Maar een volk beschouwt zijn geloof niet als sage, veel minder als eene interessante curiositeit. En Bugge zelf zal niet ontkennen, dat de mythen van Balder, van Walhalla, van de *Götterdämmerung*, van den wereldesch Yggdrasil en zoo vele andere, die hij als geheel of gedeeltelijk aan letterkundige bronnen ontleend beschouwt, werkelijk voor de Noormannen geloofsartikelen waren. Ik laat nu geheel en al in 't midden, of het bewijs geleverd kan worden [2]), dat de Latijnsche en Grieksche geschriften, die de middellijke bronnen der Noordsche mythologie heeten geweest te zijn, werkelijk in 't begin der negende eeuw onder de Angelsaksers en de Ieren bekend waren. Gesteld zelfs, dat een dergelijk bewijs minder voeten in de aarde heeft, dan waarschijnlijk het geval is, zelfs dan nog zoude daardoor niets gewonnen zijn voor de stelling van Bugge. Zeker toch zouden de berichten dier bronnen beperkt gebleven zijn tot een kleinen kring van geestelijken en van personen, die eene geleerde opvoeding hadden genoten. In het levend volksgeloof waren zij nooit overgegaan. En om die reden konden zij nog veel minder kunstmatig in het volksgeloof der Noormannen worden overgeplant. Want, hoe men ook moge denken over de meerdere of mindere gemakkelijkheid, waarmede eene volksmythologie vreemde bestanddeelen opneemt en vervormt, dit grondbeginsel zal moeilijk gewraakt kunnen worden: het geloof neemt slechts aan als geloof hetgeen het als geloof leert kennen.

DR. B. SIJMONS.

---

[1]) Max Müller On the Migration of Fables: *Selected Essays* (London 1881 I, 500 vv.

[2]) Zie Bugge blz. 157—164.

EENE OTHELLO-STUDIE.

I. INLEIDING. — BRON VAN HET STUK.

Shakspeare's leven is in een dichten sluier gehuld. De kritiek heeft het tot nu toe niet verder kunnen brengen dan dat zij een enkel tipje hier en daar heeft opgelicht; alle pogingen om den sluier weg te rukken zijn tot nu toe mislukt en zullen waarschijnlijk steeds mislukken. Men zal zich tevreden moeten stellen met de kennis van eenige op zich zelf staande feiten uit zijn leven, die hier en daar verspreid gevonden worden en waarbij nog dikwijls ons de vraag op de lippen zweeft: is dit nu geschiedenis of is dit anekdote?

Van de ontwikkeling van zijn hart en van zijn denken, van zijne vreugde en van zijne smart in het leven, zijn eigenlijke levensgeschiedenis, die bij elk dichter belangwekkend is en 't allermeest waar het een man als Shakspeare betreft — daarvan weet men zoo goed als niets. Zijne levensgeschiedenis blijft een gesloten boek voor ons. Uit zijne drama's kan men niets leeren, zooals van zelf spreekt; de sonnetten, ofschoon zij zijne eigene gevoelens uitdrukken, zijn te vol raadsels en duistere zaken, om ons een helder beeld van Shakspeare te kunnen geven; Mémoires, biografiën, brieven enz. van hem zelven of van tijdgenooten bestaan er niet.

Shakspeare heeft zich letterlijk achter zijne werken verscholen, en daagt, met een spottenden glimlach op de lippen, de kritiek en de litteratuur-geschiedenis uit, hem uit zijn schuilhoek te voorschijn te halen..... Prof. Dowden heeft dit waagstuk ondernomen in zijn uitmuntend werk: *Shakspeare. Sein Entwicklungs-gang in seinen Werken*, in het Duitsch vertaald door Wilhelm Wagner, — en niet zonder eenig succès moet men erkennen. Hij koos den eenig mogelijken vasten grondslag, waarop hij zijn onderzoek kon opbouwen, namelijk Shak-

speares werken zelven. Op die manier toont hij aan, hoe Shakspeare's dramatische kunst zich ontwikkeld heeft, en hij knoopt daaraan vast eene geschiedenis van Shakspeare's denken en gevoelen over de menschen en de wereld, zijne opvatting van de menschelijke natuur, zijne kennis der menschelijke hartstochten en zijne inzichten in de groote onoplosbare raadsels dezer wereld. De kritische ontwikkelings-geschiedenis van Dowden is nu wel wat subjectief en, omdat de chronologische volgorde der stukken nog altijd niet vaststaat, meer eene schitterende conjektuur dan een bewijs, — maar, over het geheel genomen, is zij toch voortreffelijk en zij heeft dit boven andere methoden voor, dat zij, evenals de Darwinistische wereldbeschouwing, een groote mate van waarschijnlijkheid en natuurlijkheid bezit.

Shakspeare in zijne werken voet voor voet te volgen, zooals men dat met Goethe kan doen, is eenvoudig eene onmogelijkheid, omdat hij de dramaticus par excellence is. Hij is zóó objektief, lost zichzelven zoo geheel en al op in zijne personen, dat men hem nergens kan terugvinden. Hij is even goed Polonius als Hamlet, Shylock als Portia, Jago als Desdemona. Hij metamorfoseert zich zelven voortdurend en hij is met recht, zooals men hem in Engeland genoemd heeft: the man with a thousand souls, the man with a thousand tongues. Op die volmaakte objektiviteit stuiten alle pogingen om zijn karakter grondig te leeren kennen af. Toch houd ik het er voor, dat men de ontwikkeling van Shakspeare's wereldbeschouwing in zijne werken kan volgen, zooals Dowden gedaan heeft.

De chronologische volgorde is — zooals bekend is — nog zeer onzeker; maar men neemt tegenwoordig toch vrij algemeen aan, dat hij omstreeks de jaren 1602 tot 1604 begonnen is met zijne groote tragedies. Romeo en Julia en Hamlet rekent Dowden tot de proefnemingen op het gebied der tragedie en hij gelooft dat Shakspeare zich gedurende verscheidene jaren met deze bezig gehouden en ze een paar malen omgewerkt heeft. Dit nu daargelaten, volgen als in één adem, volgens Dowden, een rij van treurspelen (ik houd de volgorde voor geheel willekeurig): Julius Caesar, Othello, King Lear, Macbeth, Antonius en Cleopatra, Coriolanus, Timon van Athene. — Allen zijn in de periode van 1602 of '4 tot 1608 of '9 geschreven, dat is zeker.

In dezen tijd nu of kort te voren moet Shakspeare, dunkt mij, een zeer donkeren tijd doorleefd hebben. Want is het mogelijk deze tragedies, — waarin die wilde hartstochten geschilderd zijn, die heftige en onverzoenlijke strijd tusschen mensch en mensch, dikwijls eindigende daarmede dat de boosheid haar doel bereikt en de onschuld meêdoogenloos vertrapt wordt (Lear en Othello); waarin de bitterste klachten over het onrecht en den jammer dezer wereld, de wanhoop aan de waarde van ons leven, zoo luide tot ons hart spreken, — is het mogelijk die te schrijven zonder zelf door bittere levenservaring die wijsheid verkregen te hebben? Dat is niet te gelooven. — En het merkwaardige is dat, nadat al deze tragedies achter elkaâr afgehandeld zijn, er onmiddellijk op volgen stukken, die blijkbaar in eene geheel andere stemming geschreven zijn: de Winteravond-vertelling, Cymbeline, de Storm. In deze drie hoort men één zelfden toon en die geheel anders klinkt dan in de tragedies. Shakspeare is nu blijkbaar veel zachter gestemd tegenover de wereld, veel meer tot verzoening geneigd. Dissonnanten worden er wel in gehoord, maar zij worden ten slotte allen opgelost in zuiver harmonische akkoorden. Ik zou dus geneigd zijn te gelooven, dat ook merry Shakspeare even als andere dichters en denkers zijne periode van melancholie heeft doorleefd. Welke gebeurtenissen in zijn leven hem gedurende eenige jaren in eene donkere stemming hebben gebracht, kunnen wij niet weten, maar er moet wel iets voorgevallen zijn, waardoor hem de lust tot vroolijke scherts voor een tijd verging en hij, in plaats daarvan, het scherpe wapen van de ironie en de satire ter hand nam.

In dien tijd schreef hij dan den Othello.

De Engelschen, Chalmers en Drake en andere critici van vroeger tijd, hielden dit stuk voor een der laatste, voor het allerlaatste zelfs, zooals men het nog in sommige edities gedrukt vindt. De eenige reden voor die plaatsing aan te voeren was een regel in het stuk. Othello zegt tot Desdemona [Akte III, sc. 4]: de nieuwe heraldiek is hand, geen hart. Deze regel zou dan eene toespeling bevatten op de door Jacob I in 1611 nieuw benoemde baronets, wier wapenschild eene bloedende hand vertoonde. Nu is het wel waar, dat de dichter zijne beelden dikwijls aan de naastbijzijnde werkelijkheid ontleent en dat Shakspeare zeer vele toespelingen maakt op

gebeurtenissen uit zijn' tijd, maar alles wat het uiterlijk van eene toespeling heeft, behoeft het nog niet te zijn. En het is geen logische redeneering, daaruit dat Shakspeare's woorden doen denken aan zeker feit uit Jacob's regeering, te besluiten, dat men hier met eene toespeling op dat feit te doen heeft en dat derhalve het stuk, waarin die regel voorkomt, in dien tijd geschreven moet zijn. Dat gaat niet aan. Immers, de regel kan later ingevoegd zijn, en ook zonder dat men dit behoeft aan te nemen, het beeld kan zeer goed aan eene andere gebeurtenis ontleend zijn. Veel meer gewicht in de schaal legt m. i. de overweging hoe onwaarschijnlijk het is, dat Shakspeare, na de drie stukken aan het einde van zijn schrijversloopbaan geschreven te hebben, waarin de sombere ernst van de tragedie vereenigd is met de liefelijke scherts van het blijspel, waarin wel de hartstochten razen, maar het einde toch altijd verzoening en vrede wordt, dan ten slotte nog eens zou terugkeeren tot de donkere levensbeschouwing van den Othello. Dat kan ik niet gelooven. Men heeft de plaatsing van den Othello onderaan de lijst nu voor goed opgegeven. — Uit de Extracts from the accounts of the Revels at Court in the reigns of Queen Elisabeth and King James I, door Cunningham uitgegeven, blijkt zoo goed als zeker dat de Othello op 1 Nov. 1604 te Whitehall is opgevoerd. Misschien heeft Shakspeare het stuk later omgewerkt en is er toen die regel zinspelende op de baronets in gekomen; het is mogelijk. — In 1622 is het stuk voor het eerst gedrukt.

De Othello behoort met Lear en Timon van Athene tot de somberste treurspelen, evenals Met eigen maat gemeten (Measure for Measure) het ernstigste van zijne blijspelen is.

Men kan dit meesterstuk nooit genoeg lezen en bestudeeren. Bij elke lezing ontdekt men nieuwe schoonheden. Het is in de hoogste mate geschikt om opgevoerd te worden, bühnenfähig, zooals de Duitschers zeggen, — ook op het negentiendeeeuwsche tooneel, mits slechts de regie er de noodige zorg aan wil besteden; zelfs levert de opvoering minder moeilijkheden op dan verscheidene andere zijner stukken: minder afwisseling van decoratief is hier noodig en evenmin het uitgebreide tooneel-apparaat, dat bij de meeste stukken van Shakspeare een vereischte is.

Daartegenover staat, dat hij hier aan zijne akteurs zeer

hooge eischen stelt. Geen gewone, alléén buitengewone talenten kunnen dit stuk naar behooren spelen. De Othello is dramatisch in den hoogsten graad, de handeling boeiend en snel, de dialogen misschien de schoonste, die Shakspeare ooit geschreven heeft. Men staat verbaasd over de diepe, haarfijne kennis van het menschelijk hart en zijne driften hier ten toon gespreid. Het is een fragment psychologie, waaruit meer te leeren valt dan uit geheele bundels van geleerde verhandelingen. Schildering van den hartstocht, rythmus van het gevoel, karakterteekening, motiveering, alles is even voortreffelijk. Men weet eigenlijk niet wat men het meest zal bewonderen. Ik zou geneigd zijn aan de motiveering hier de voorkeur te geven. Shakspeare heeft hierin het toppunt der dramatische kunst bereikt.

En wat waarlijk niet het geringste is, hij heeft zich hier een zware taak opgelegd, die hij op schitterende wijze ten einde heeft gebracht.

Aan zijne stukken ligt meestal een zeker thema of onderwerp (geen filosofisch idee!) ten grondslag; hier: de huwelijks-betrekking tusschen man en vrouw. Dat is de grondgedachte. Shakspeare houdt er zeer veel van die gedachte in het geheele stuk door te werken, evenals de componist het thema zijner sonate telkens laat terugkeeren. Naast Othello en Desdemona staan Jago en Emilia; als men wil, ook Cassio en Bianca. Door die symmetrische behandeling verkrijgt het stuk eenheid en harmonie en wordt onze blik ruimer. De groote moeilijkheid, die hij hier overwonnen heeft, is nu deze: Eene liefde, waaraan men door natuur, aanleg en karakter der beide personen, een langen duur kon voorspellen, gaat te gronde en maakt plaats voor bitteren haat en eene bloedige ontknooping, het gevolg eener verschrikkelijke dwaling. Zulk eene geschiedenis is op zich zelve genomen barbaarsch en terugstuitend; toch is Shakspeare er in geslaagd, er eene zeer schoone tragedie van te maken, die op het tooneel nog nooit hare werking gemist heeft, en hoe dikwijls ook opgevoerd, nooit zal ophouden het publiek te boeien. — Wij mogen misschien op het eerste gezicht geneigd zijn dit verval der edelste liefde voor iets onnatuurlijks te houden, en het zou zeker een gevoel van angst en wanhoop aan het edele in den mensch bij ons achterlaten, zoo niet het groote genie van Shakspeare die pijnlijke katastrofe noodzakelijk maakte door zijne treffende schil-

dering van den mensch met zijne zonderlinge tegenstrijdigheden en ons bewees, dat die afloop niet slechts natuurlijk, maar zelfs in de gegeven omstandigheden noodzakelijk wordt, en wij er ons bij neer moeten leggen en geen ander recht hebben dan tot de stille verzuchting, hoe broos en feilbaar de menschelijke geest is.

Märchen noch so wunderbar,
Dichterkünste machen 's wahr.

Shakspeare ontleende het verhaal van den Othello aan eene oude, thans weinig bekende Italiaansche novelle. In de 16de eeuw waren de novellen-verzamelingen een algemeen gezochte uitspanningslektuur; dit genre bekleedde toen, ofschoon men niet zooveel las als nu, de plaats van onze romans. De meeste dier novellen zijn van Italiaanschen oorsprong. Italië is dan ook het eigenlijke vaderland der novellen-litteratuur.

Hij vond de geschiedenis van Othello in Giraldo Cinthio Hecatommithi, terza decade, novella VII. Misschien heeft de schrijver het wel alléén aan Shakspeare te danken, dat hij niet als vele zijner collega's vergeten is geworden; op den naam van een aangenaam verteller kan Giraldo Cinthio geen aanspraak maken, zijn vertaaltrant is droog en eentonig, en onder zijne novelles zijn er maar weinige, waarvan de geschiedenis ons belang kan inboezemen. Shakspeare heeft in zijn' Othello Cinthio's verhaal vrij trouw gevolgd: de hoofdtrekken der geschiedenis vindt men terug; zelfs den grond der karakters behield hij. Het verhaal van Cinthio is echter meer bizar en stuitend dan boeiend.

Het is wel de moeite waard naast den Othello Cinthio's geschiedenis te plaatsen en beide te vergelijken. Men ziet dan wat Shakspeare veranderd of weggelaten heeft en men leert begrijpen waarom hij dat deed, men ziet het treurspel uit de novelle als het ware opgroeien en krijgt het helderste inzicht in Shakspeare's dramatische kunst.

Giraldo Cinthio vertelt het volgende: Er was eens een dapper Moorsch krijgsman, die te Venetië woonde. Deze was aldaar tegen den zin harer bloedverwanten gehuwd met eene zeer schoone Venetiaansche vrouw, Disdemona geheeten, die hem om zijn

manlijk karakter had lief gekregen (tratta non da appetito donnesco, ma dalla virtu del Moro). Het huwelijk was allergelukkigst: de echtgenooten leefden eenigen tijd in den grootsten vrede met elkander, totdat op zekeren dag de eerste wolk zich aan hun huwelijkshemel vertoonde. De Moor werd namelijk benoemd tot kommandant van het eiland Cyprus, en ofschoon hij natuurlijk zeer trotsch op deze benoeming was, gevoelde hij zich toch ongelukkig bij de gedachte dat hij zijne jonge vrouw zou moeten achterlaten; want haar aan de gevaren van de zeereis blootstellen, dat kon hij niet over zich verkrijgen. Disdemona evenwel dacht er anders over. Zij weigerde standvastig haren man alléén te laten vertrekken en vorderde als haar recht alle gevaren met hem te mogen deelen. Toen gingen beiden met hun gevolg aan boord, en na een gunstigen overtocht landden zij op Cyprus. Alle gevaar voor hun geluk scheen voor goed geweken; de Hemel was hun gunstig geweest, en had hen niet willen scheiden. Ongelukkig wachtte hen thans eene veel zwaardere beproeving. Onder de soldaten van den Moor bevond zich een zekere vaandrig, die een zeer aangenaam uiterlijk bezat, maar in zijn hart een rechte schurk was. Deze man verstond daarbij de kunst ieder voor zich in te nemen en een groot vertrouwen jegens zijn persoon in te boezemen. Ook hij had eene jonge Venetiaansche gehuwd, met wie Disdemona op zeer vriendschappelijken voet omging. Verder was er nog een officier, die een huisvriend van den Moor was, en van wien hij veel hield. Het ongeluk wilde nu, dat de vaandrig spoedig hartstochtelijk verliefd raakte op Disdemona. Maar, hoeveel moeite hij zich nu ook gaf bij haar belangstelling of liefde voor zich op te wekken, het baatte hem niets. Disdemona lette zelfs niet of begreep niet de teekenen, waarmede hij haar zijne liefde trachtte te kennen te geven. Toen verbeeldde de vaandrig zich, dat zij hem versmaadde omdat zij op een ander verliefd was, en wel op den officier. Zijne liefde keerde nu om in haat en in den lust om zich op den officier te wreken, en zoo hij, na zich op den officier gewroken te hebben, haar nog niet in zijne macht kon krijgen, dan wilde hij ten minste den Moor jaloersch maken en zijn geluk voor goed bederven.

Hij besloot daarom Disdemona bij haren echtgenoot van overspel met den officier te beschuldigen. Dit was echter niet ge-

makkelijk, en hij moest zeer zorgvuldig te werk gaan, want de Moor hield veel van den officier. Het toeval hielp hem nu hierin. De officier beging eene fout tegen den dienst en werd door den kommandant van zijn post ontslagen. Disdemona trok zich dit ongeval zeer aan en gaf zich herhaaldelijk veel moeite haren man met zijnen vroegeren vriend te verzoenen, opdat deze in zijn rang hersteld zou worden. Toen de vaandrig vernam, dat zij zóó levendig partij trok voor den officier, maakte hij dadelijk hiervan gebruik om den Moor argwaan jegens zijne vrouw in te boezemen. Dit gelukte hem volkomen. Toen de arme vrouw weêr op hetzelfde verzoek terugkwam, voer haar echtgenoot zóó hevig tegen haar uit, hoewel zonder er een bepaalde reden van op te geven, dat zij er van schrikte en hem beloofde nooit meer over die zaak te zullen spreken, ofschoon zij dit slechts in zijn eigen belang en om geen andere reden gedaan had. Maar de Moor, eenmaal door den angel der jaloezie gestoken, was door niets meer tot kalmte te brengen. Hij vertrouwde zijne vrouw niet meer, en hij ging nu den vaandrig uit eigen beweging opzoeken om meer van de zaak te weten te komen. De vaandrig vertelde hem nu ronduit dat Disdemona een afkeer had gekregen van zijn zwarte Moorengezicht, en dat de officier haar minnaar was. De Moor greep den vaandrig bij de keel en hield zich alsof hij hem voor een leugenaar hield. Dit deed hij om den vaandrig te dwingen hem bewijzen van de ontrouw zijner gemalin te verschaffen. Deze was nu wel gedwongen te beloven dat hij hem die bewijzen leveren zou. Hoe die evenwel te krijgen? dat scheen hem zeer moeilijk toe, want Disdemona's gedrag was zóó onberispelijk, dat de gemeenste laster op haar afstuitte. Hij bedacht toen een list. Op een zekeren dag, dat Disdemona aan zijne vrouw een bezoek bracht, zooals zij meer deed, zag hij dat zij in haren gordel een fijne, op Moorsche wijze gewerkte zakdoek bij zich droeg, een geschenk van haren man waarop zij hoogen prijs stelde. Terwijl hij nu zijn kind op haren schoot zette om er mede te spelen, rukte hij haar behendig den zakdoek uit den gordel, zonder dat zij er iets van bespeurde. Daarop ging hij naar het huis van den officier en stopte, terwijl deze niet te huis was, ongemerkt den zakdoek weg onder zijn hoofdkussen. De officier vond den volgenden morgen den zakdoek en herkende hem als het eigendom van Disdemona.

Niets liever verlangde hij nu, dan dien doek onmiddellijk terug te brengen aan het huis van zijn kommandant, maar uit vrees voor eene ontmoeting met hem, dien hij liever vermeed om hetgeen er voorgevallen was in den dienst, verkoos hij een oogenblik af te wachten, waarop hij kon berekenen dat deze uitgegaan was. Zachtjes klopte hij toen aan de achterdeur. Ongelukkig trof het toen juist, dat hij zich vergist had en de Moor thuis was. Deze hoorde het kloppen en vroeg met een barsche stem, wie daar was? Van schrik kon de officier geen antwoord geven en zette het op een loopen. De Moor ging daarop aan de deur kijken wie er was, maar vond natuurlijk niemand. Dit bracht hem in nog slechter humeur. Op nieuw ging hij naar den vaandrig en beval dezen de waarheid voor hem op te sporen. Een paar dagen later wist de vaandrig het zóó aan te leggen, dat terwijl de Moor op eenigen afstand heen en weer liep en hem zien kon, hij den officier op straat aansprak en een praatje met hem maakte.

Onder het gesprek maakte hij allerlei gebaren, alsof wat de officier hem vertelde, hem bijzonder verbaasde. Toen de officier heengegaan was, ging de Moor naar den vaandrig toe en vroeg hem wat hij gezegd had. Nu, zeide de vaandrig na eenig dralen, zoo gij het verlangt, de officier heeft mij bekend, dat Disdemona telkens, wanneer hij in uw huis kwam, hem toebehoord heeft, en dat zij hem den laatsten keer uw zakdoek als liefdepand geschonken heeft.

De Moor twijfelde nu niet meer aan de schuld zijner vrouw, maar eerst wilde hij haar zelve (nog) over den zakdoek ondervragen. Aan het middagmaal begon hij toen hierover te spreken en verzocht zijne vrouw hem dien doek te geven. Disdemona had den zakdoek wel gemist, maar daar zij niet wist waar hij gebleven was en het haren man ook niet durfde zeggeñ, stond zij op en deed alsof zij hem overal zocht, maar niet vinden kon. Hij nu merkte dit zeer goed, maar bedwong zijn drift en verzocht haar een ander maal te zoeken, daar zij hem dan wellicht spoediger vinden zou. Dit was hem nu genoeg; en het besluit stond thans bij hem vast haar en den officier te dooden. Disdemona (had) nu zeer goed gemerkt, dat haar man niet meer zoo vroolijk was als hij placht te zijn, maar welke vragen zij hem ook deed en hoe dikwijls zij hem ook vroeg wat hem scheelde, hij gaf haar steeds een ontwijkend antwoord.

De ongelukkige vrouw ging zich toen bij de vrouw van den vaandrig beklagen over het vreemde gedrag van haren man. Zij riep haar hulp in om haar dit raadsel op te helderen, daar zij zich van geen enkele schuld bewust was, en zij vroeg haar om raad, wat zij moest doen om hem weer in goede stemming te brengen. Deze vrouw nu wist van de zaak af, maar zij wilde of durfde haren man niet verklappen. Uit medelijden met Disdemona echter, raadde zij haar aan, in haar gedrag de uiterste zorgvuldigheid aan te wenden, zoodat niemand haar eenig kwaad ten laste kon leggen. Alsof dit nu nog niet genoeg was, viel er nog iets voor, dat tegen haar getuigen moest. De officier, begrijpende, dat hij den zakdoek bij de eerste gelegenheid moest teruggeven, had haar aan eene zekere vrouw gegeven om naar dezen als model een tweede te maken. En bij ongeluk zag de Moor deze vrouw aan het raam zitten, terwijl zij met het copieeren bezig was. De Moor haalde nu den vaandrig tegen belofte van geld over den officier te vermoorden. Dit gebeurde op een donkeren avond, dat de officier het huis zijner maitresse verliet. De vaandrig viel op hem aan en bracht hem een houw in het been toe; maar de officier verdedigde zich zoo goed mogelijk en riep om hulp. De vaandrig, menschen hoorende aankomen, vluchtte toen en verborg zich. Daar de officier slechts gewond was, hoewel ernstig, was de aanslag dus mislukt. Toen Disdemona den volgenden morgen van dit ongeluk hoorde, toonde zij zich daarover zóó bedroefd, dat de toorn van haren man daardoor nog grooter werd. Hij ging nu weder naar den vaandrig toe en sprak met hem af, hoe zij beiden Disdemona zouden vermoorden, zonder dat iemand hen voor de daders zou kunnen houden. De vaandrig stelde hem toen het volgende barbaarsche middel voor. Zij zouden te middernacht op Disdemona aanvallen en haar zóólang op het hoofd slaan met eene met zand gevulde koùs, totdat zij den geest gaf; vervolgens zouden zij het dak van het vrij bouwvallige huis laten instorten, zoodat ieder kon gelooven, dat haar dood aan een ongeluk te wijten was. Dit plan viel in den smaak van dezen vrouwenbeul. — En zoo geschiedde het. Den volgenden nacht stelde hij den vaandrig op wacht in eene voorkamer, die aan zijne slaapkamer grensde. Toen beide echtgenooten te bed lagen, klopte de vaandrig aan de deur; op dit afgesproken teeken verzocht de Moor zijne

vrouw op te staan en te gaan zien, wie er was. Het ongelukkige wezen opende nu de deur, en stortte onmiddellijk neer, door den vaandrig op het hoofd getroffen. Zij riep haren man te hulp, maar deze overlaadde haar met smaadwoorden wegens hare gewaande ontrouw. Disdemona riep den Hemel te vergeefs als getuige van hare onschuld aan. Haar man luisterde zelfs niet meer naar hare woorden en liet toe, dat de vaandrig haar afmaakte met een tweeden en een derden slag. Toen braken de twee moordenaars het dak af, en riepen onder het geraas van het instorten de buren om hulp. Dezen schoten toe, zagen het lijk van Disdemona en beklaagden haren jammerlijken dood, dien zij aan dit onheil toeschreven. En ieder betreurde haar, want zij was zeer bemind.

De Moor kreeg echter spoedig berouw van zijne daad en kon den vaandrig, zijnen handlanger, niet meer aanzien. Toen ging deze naar den officier toe, die ondertusschen van zijne wonde hersteld was, en wees hem den Moor aan als den moordenaar van zijne vrouw en als dengene, die den aanslag op zijn eigen leven ondernomen had. De officier wilde zich toen recht verschaffen en klaagde den Moor te Venetië aan. Op de pijnbank gebracht verdroeg deze de folteringen zeer goed en bekende niet het geringste. Maar, hoewel weer in vrijheid gesteld, werd hij toch later door de bloedverwanten van Disdemona gedood. En ook de vaandrig ontging zijne verdiende straf niet. Op de pijnbank gelegd wegens eene nieuwe misdaad, stierf hij tengevolge van de marteling.

Zóó strafte God de boozen en wreekte de onschuld van Disdemona, — aldus besluit Cinthio zijn verhaal.

Welk een barbaarsche, bloedige geschiedenis! en hoe is het mogelijk, dat Shakspeare daarin zooveel smaak vond, dat hij deze tot onderwerp van eene zijner beroemdste tragedies koos!

Zóó zal wellicht menigeen uitroepen en niet zonder eenig recht. Toch zag Shakespeare daarin eene stof, voor zijn tooneel zóó uitstekend geschikt, dat hij door maar enkele belangrijke wijzigingen aan te brengen en door het te harde en te brutale er in te verzachten, ons gevoel van afkeer voor Giraldó Cinthio's afgrijselijke moordgeschiedenis heeft veranderd in een gevoel van groote bewondering en sympathie voor zijn treurspel.

Mijn plan is nu om eenigszins uitvoerig de handeling van den Othello te bespreken, die van scène tot scène en van bedrijf tot bedrijf te volgen, en zoodoende de ontwikkeling daarvan aan te toonen. Wij zullen dan zien hoe het conflikt ontstaat, tot aan de krisis leidt en de ontknooping er uit volgt, en verder hoe elke wending, elke overgang psychologisch en dramatisch gemotiveerd is. Tevens zullen wij gelegenheid hebben op te merken, waar en waarom Shakspeare van Giraldo Cinthio afwijkt en zijn eigen weg gaat.

Wat zien wij nu bij Shakspeare?

II. DE HANDELING.

Na het ophalen van het gordijn, worden wij in onze verbeelding verplaatst naar Venetië. De persoon, waarmede Shakspeare ons het eerst in kennis brengt, is niet Othello de hoofdpersoon, — maar Jago, de vaandrig der novelle, die met Rodrigo, een Venetiaansch edelman, spreekt. Het gesprek wordt gevoerd in den nacht en op straat voor het huis van den rijken senator Brabantio.

Shakspeare, die, zoodra het stuk begonnen is, den toeschouwer geen oogenblik meer tijd gunt zijne eigene gedachten te volgen, maar hem als 't ware aanpakt en dwingt zich midden in de handeling te verplaatsen, laat ons niet lang in het onzekere, wat die Jago voor een man is. Rodrigo verwijt Jago, dat hij hem iets verborgen heeft gehouden, waardoor hij hem zeer benadeeld heeft, ofschoon hij, Jago, hem herhaaldelijk betuigd heeft, dat hij zijn vriend is en dat hij Othello haat. Jago verontschuldigt zich er mede, dat hij van de zaak niets geweten heeft, — dat hij echter den Moor haat, is waar. Want bij de laatste bevordering in het leger sloeg Othello hem over, niettegenstaande drie aanzienlijke mannen in de stad zijn voorspraak waren, en benoemde een zekeren Michael Cassio, een Florentijn, een vreemdeling dus, — een soort van vrouwengek, een' cijferaar, iemand die de krijgskunst alléén uit de boeken geleerd heeft, niet op het veld, zooals Jago zich minachtend over hem uitlaat, — tot zijnen luitenant, terwijl hij Jago, een dapper soldaat, die tegen de Turken gevochten had, voorbijging. Reden genoeg tot misnoegdheid derhalve. Maar,

zegt Jago, ik zal mijn tijd wel afwachten. Dat is nu eenmaal de vloek van den dienst, dat ik met mijne verdiensten achter moet staan bij een ander, die zich in de gunst heeft weten te dringen. Toch blijf ik hem dienen, gaat hij voort tot Rodrigo, die verklaart, dat hij na zulk eene beleediging hem niet meer zou willen volgen, want wij kunnen niet allen meesters zijn en alle meesters kunnen niet even trouw gediend worden. Er zijn van die snaken, die hunne meesters evenals pakezels levenslang trouw achternaloopen, en die men, als zij oud worden, eenvoudig op zijde zet; domooren zijn het. Geesel mij zulk een braven dienstknecht! Anderen zijn er, die uitgedost in het livrei en het voorkomen van den plicht, toch steeds het hart op eigen voordeel zetten. Zulke knapen hebben eenig verstand en zoo iemand verklaar ik te zijn. Ik blijf mijn meester dienen, schijnbaar met denzelfden ijver en dezelfde trouw als voorheen, maar inderdaad slechts op mijn eigen voordeel bedacht, zóó denkt Jago. En ik zal wel zorgen, dat men mijne ware bedoelingen niet raadt, denkt hij er bij. „Indien toch mijn uitwendig gedrag mijn aangeboren inborst en den waren vorm van mijn hart met woorden en daden toont, dan duurt het niet lang, of ik draag dat hart op de mouw, ten roof van de kraaien. Ik ben niet wat ik schijn." [1])

In die weinige woorden, die Shakspeare hem laat zeggen, leeren wij dus Jago al voor een gevaarlijk huichelaar kennen, en tevens hebben wij de reden gehoord, gegrond of niet, waarom hij meent Othello te moeten haten. Er bestaat nog een andere, maar daarover eerst later.

Ofschoon Jago nu goed huichelen kan, spreekt hij toch tegenover Rodrigo vrij openhartig. Hij kan dat, omdat hij weet dat deze zijn bondgenoot is en hem niet verklappen zal. Wat is er namelijk gebeurd?

Signor Brabantio, de machtige senator, voor wiens huis het gesprek gevoerd wordt, heeft eene dochter Desdemona, zijn eenig kind. Rodrigo, die bij haren vader aan huis scheen te komen, was wanhopig verliefd geraakt op het schoone meisje, maar kon, helaas! in de oogen van haren vader en zeker ook in die van Desdemona geene genade vinden. Hij werd afgewezen. Desde-

---

[1]) Ik bedien mij hier verder, waar ik Shakspeare's eigen woorden ter verduidelijking aanhaal, van de proza-vertaling van A. S. Kok, met afwijking van enkele plaatsen, waar ik den oorspronkelijken tekst zal citeeren.

mona echter, ofschoon zij Rodrigo een blauwtje liet loopen, was daarom van het huwelijk nog niet afkeerig. Rodrigo had een medeminnaar, die meer begunstigd werd door de dochter, en dat was Othello, de Moor. Kortom, in denzelfden nacht van dit gesprek, had zij zich door hem laten schaken, en zonder de toestemming haars vaders tot het huwelijk af te wachten, was zij met den Moor in 't geheim getrouwd.

En dat was het nu, wat Jago voor Rodrigo verzwegen had, en hij dus te laat vernam om het te kunnen verhinderen.

In het vervolg dezer scène zien wij nu hoe Rodrigo Brabantio's nachtrust verstoort door hem de tijding van de vlucht zijner dochter mede te deelen, hoe de oude man in zijn angst gelooft aan oneerlijke praktijken, tooverdranken en dergelijke, zijne knechten wapent, met hen zich op weg begeeft om Othello te zoeken, gevangen te nemen en zich voor den Senaat recht te verschaffen.

In de tweede scène zien wij voor het eerst Othello.

Othello heeft Desdemona gehuwd en durft den ouden Brabantio gerust onder de oogen treden. Jago vertelt hem namelijk, dat de oude senator zeer boos is en zich in de grofste en beleedigendste termen over hem heeft uitgelaten, zóó erg zelfs, dat hij, Jago, moeite had zijn drift te bedwingen, en wel negen of tienmaal in de verleiding kwam zijn degen te trekken en den ouden man een stoot onder de ribben toe te brengen. Een eerste staaltje, hoe goed Jago het liegen verstaat! Othello is gerust; hij weet dat hij zich kan verantwoorden; hij heeft den Staat te veel diensten bewezen, dan dat deze niet tegen de schaking zouden opwegen, en ten laatste kan hij nog het geheim van zijne koninklijke afkomst openbaren, waarmede Brabantio zich dan wel tevreden kan stellen.

Onder dat alles heeft Othello nog andere zaken in 't hoofd. Venetië is in oorlog met de Turken, en hij is generaal in dienst der republiek van San Marco. Ik sla de ontmoeting van Othello met Brabantio op straat over, stip slechts aan hoe waardig en zich zelven meester hij het schimpen en schreeuwen van den ouden man beantwoordt, om tot de scène in de vergadering te komen, waar te midden der woelige drukte, ontstaan door de plotselinge bewegingen der Turksche vloot, de senaat geroepen wordt kennis te nemen van Brabantio's klacht.

Othello moet zich nu verantwoorden. Zonder zich te storen

aan de overijlde en driftige verzekering van den ouden man, dat alles waarheid is en hij er niets tegen in kan brengen, begint hij op eenvoudigen en waardigen toon, wat de hoofdzaak betreft, het feit toe te geven. Hij heeft zijne dochter geschaakt en hij heeft haar gehuwd; meer niet.

Hij wil echter in ronde woorden en zonder rhetorische versiering, omdat hij in het spreken onbedreven is, doordat hij van zijn 7e jaar af steeds het zwaard gehanteerd heeft, een duidelijk verhaal van zijne liefde geven, hoe en door welke tooverdranken, verboden kunsten enz. hij de liefde van dit meisje gewonnen heeft. Brabantio wil er ter nauwernood naar luisteren en kan maar niet gelooven, dat dit schuchtere, zedige kind in liefde zou ontvlammen „voor datgene wat zij huiverde aan te zien." Het zijn tooverdranken en anders niet, die dit jonge meisje haar plichten hebben doen vergeten; het zou eene dwaasheid zijn in zijne oogen, nog langer het voor mogelijk te houden, dat er eene andere oorzaak bestond. De Doge daarentegen is veel te verstandig, om zich door de wel wat kinderachtige klachten van den ouden man te laten weerhouden een onpartijdig onderzoek in te stellen.

„Bewering is nog geen bewijs," zegt hij. — Op bewijzen komt het aan. Othello zendt nu Jago, om Desdemona te halen, opdat zij zelve de waarheid moge getuigen. In den tusschentijd deelt Othello het bekende, roerende verhaal van zijne liefde mede.

Uit dit kleine meesterstuk leert men twee dingen. Vooreerst in 't kort de levensgeschiedenis van Othello. Welk een harde jeugd, welk eene Odyssee van zwerftochten en kampen tegen het noodlot vol van gevaren, heeft die man doorstaan! Vervolgens, welk een betoovering zulk een man door zijn wegsleepende verhalen op het jonge, voor indrukken vatbare hart van Desdemona heeft uitgeoefend. De brave Brabantio had gelijk; het was inderdaad een tooverdrank, dien Othello aan Desdemona had ingegeven, maar zeer verschillend van de bovennatuurlijke kunstmiddelen, waarvan hij wel eens had hooren spreken. De zaak was in den grond zeer eenvoudig, maar juist dit eenvoudige was Brabantio te sterk, hij had geene oogen om het te zien. Daarom houdt hij hardnekkig vast aan het bovennatuurlijke; hij vindt dit natuurlijker dan de eenvoudige waarheid, dat zij elkaâr liefhadden. De liefde had Othel-

lo's en Desdemona's hart stormenderhand veroverd, en van weerskanten was dit zeer natuurlijk. Zij was immers de eenige, die medelijden en werkelijke belangstelling voor zijne levensgeschiedenis toonde, terwijl anderen, aan wie hij zeker ook wel het een en ander, wanneer het gesprek er toe leidde, van zijne avonturen zal verhaald hebben, hem eenvoudig een aangenamen causeur vonden, iemand die veel te vertellen wist, zonder overigens meer dan gewone belangstelling in zijn persoon te stellen. Getuige Brabantio, die den Moor gaarne aanhoorde, wanneer hij aan het vertellen ging, maar die nooit den lust gevoeld had met hem in nauwere betrekking te komen.

De indruk van dit verhaal ging dan ook, noch bij den Doge, noch bij Brabantio verloren. Brabantio is dadelijk veel zachter gestemd en geneigd tot toegeven. Daar treedt evenwel Desdemona binnen, en haar ziende keert het gevoel, dat zij hem ongehoorzaam is, op nieuw terug en daarover moet hij haar nog eens duchtig de les lezen. Maar de schuchtere maagd, zoo stil en zacht van geest, dat iedere gemoedsbeweging voor zich zelve bloosde, toont hier eene fermheid en vrijmoedigheid, die niemand en allerminst zeker haar vader, die nooit anders dan het stille, zedige kind gekend had, van haar verwacht hadden. Gij hebt recht op mijne gehoorzaamheid, antwoordt zij op zijn vraag, aan wien zij den meesten eerbied verschuldigd is, want gij zijt mijn vader; maar hier is mijn echtgenoot, en zooveel eerbied mijn moeder u toonde, toen zij u de voorkeur gaf boven haren vader, zooveel vorder ik nu als recht om den Moor, mijn echtgenoot, toe te dragen. Zóó durft zij te spreken, en met die vernuftige logica slaat zij haren vader het wapen uit de hand. Brabantio dient zich tevreden te stellen, en hoewel ongaarne en met afgunst in het hart, staat hij zijne dochter aan den Moor af. De Doge spreekt nu nog een paar woorden om de beide gelieven met hem te verzoenen, maar, daar er nu toch niet aan te veranderen valt, wil Brabantio van de zaak liever niet meer hooren. Ik heb afgedaan, achtbare Heer, zegt hij, en ik verzoek dat men tot de staatszaken overga.

Othello is nu werkelijk in het ongestoord bezit van zijn vrouw gekomen. Maar helaas, van een rustig bezit kan vooreerst nog geen sprake zijn; het zoete genot der wittebroodsweken wordt niet weinig vergald door den gevaarvollen overtocht en den dreigenden oorlog met de Turken. Desdemona, die hij

eerst wil achterlaten, wenscht hem daarbij te vergezellen, in zijne gevaren te deelen. In de regels, die zij tot den Senaat spreekt: *That I did love the Moor to live with him,* en die daar volgen, waarvan: *I saw Othello's visage in his mind,* een zeer belangrijke is, leeren wij haar persoon voor 't eerst kennen.

Men ziet, de liefde heeft het zachtzinnige en vreesachtige meisje een waren heldenmoed ingeboezemd. Othello neemt nu het woord en smeekt den senaat haar verzoek toe te staan, — en hij voegt hier eenige woorden bij, die niet zeer romanesk mogen klinken, maar waarin Shakspeare ons een diepen blik doet slaan in het hart van dezen eenvoudigen, nobelen man, die zich zelven hier zeer scherp teekent.

Wat blijkt er uit? Dit: de plicht staat bij Othello op den voorgrond vóór de liefde. Men behoeft er dus niet op te rekenen, dat Othello zijn tijd verbeuzelen zal met al te veel liefkozingen en verliefde zuchten. Wij zullen geen toeschouwer worden van romantische minnarijen en liefdescènes naar den trant van Romeo; Desdemona's schoonheid zal Othello niet verwijfd en sentimenteel maken, zooals Romeo het door Julia werd. Romantische naturen moeten zich wel zeer ergeren aan zulke koele, prozaïsche gedachten als hier uitgedrukt worden; Othello beantwoordt al zeer weinig aan het ideaal van den dwependen minnaar. En dit is hij ook niet; hij is de praktische, ernstige man, bij wien geen spoor van romantische overdrijving te vinden is. Zullen wij hun nu daarom minder achting schenken?

Alleraardigst is het kontrast tusschen Othello en Desdemona's antwoorden, wanneer de senator hun zegt, dat zij zich gereed moeten houden nog dezen nacht te vertrekken. „Dezen nacht nog?" vraagt Desdemona. Hoe dapper het vrouwtje ook is, dit bevel klinkt haar wel een weinig onvriendelijk in de ooren, en wie vergeeft haar dat niet gaarne? Othello daarentegen laat niet blijken, dat het hem eenige moeite kost. „Van harte gaarne," antwoordt hij. De man van den plicht blijft standvastig. Ten slotte drukken de Doge en de Senatoren Othello op het hart Desdemona goed te behandelen. Doch de vader spreekt de onheilspellende woorden uit:

Geef op haar acht, o Moor, gebruik uwe oogen,
Want weet, dat zij haar vader heeft bedrogen,
En 't u kan doen.

Dit sombere ravengekras, dat de heimelijke nijd van Bra-

bantio als huwelijksgeschenk laat hooren, maakt op dit oogenblik weinig indruk op Othello. Hij is nu niet in de stemming om zich aan profetiën en voorteekens te storen. „Mijn leven voor haar trouw," antwoordt hij met het volste vertrouwen op haar en het hart vol geluk.

Maar later, — dan zal de sombere profetie hem weêr te binnen schieten, — Jago is er de man naar om daarvoor te zorgen —, en dan zullen die woorden hunne werking niet missen.

Het gesprek dat nu volgt tusschen Jago en Rodrigo is zeer merkwaardig. Shakespeare brengt ons nu in eene geheel andere stemming.

Van het schoone tafereel der trouwe, opofferende, moedige liefde, zoo indrukwekkend, dat de Senaat er een oogenblik de politiek voor op zij zette en waarin de woorden ons als melodieuse muziek hebben toegeklonken, worden wij eensklaps verplaatst in een ander, waarin wij de schrille, krijschende stemmen van jaloerschheid en boosaardigen laster hooren. In het opeen laten volgen van dergelijke scherpe kontrasten is Shakespeare de groote meester. Na de poezie komt nu het proza. Shakspeare, met zijn alles doorgrondenden blik en zijne liefde tot de veelzijdigheid, tot het lage zoowel als het grootsche in de wereld, omdat de wereld nu eenmaal zóó geschapen is, ziet altijd beide zijden der zaak; nooit geeft hij zich aan zijne eigen gevoelens over en trekt hij partij voor datgene, wat hem het meeste aantrekt. Shakspeare is altijd rechtvaardig. Met zijne reuzenverbeelding springt hij van den eenen mensch op den anderen over, denkt zich beurtelings in beider plaats en behandelt beiden met dezelfde liefde.

Hij laat Othello en Desdemona met hun geluk vertrekken, en ofschoon hij hen lief heeft, bemoeit hij zich voor het oogenblik niet meer met hen, en evenals Mefistofeles zegt: *„ich bin des trocknen Tons nun satt; musz wieder recht den Teufel spielen,"* zoo doet nu ook Shakspeare, en speelt nu eens flink den duivel als Jago.

Jago zal ons nu op zijne theoriën over liefde en huwelijk vergasten, die een hemelsbreed kontrast vormen met die van daareven.

Het zou te lang ophouden, wanneer ik alles citeerde.

Men moet dit geheele gesprek tusschen Jago en Rodrigo nalezen, om de meesterlijke karakteristiek van Jago te gevoelen.

Het is gemotiveerd door dat de dwaze minnaar Rodrigo er zich bij Jago over komt beklagen, dat hij nu alle hoop op Desdemona op moet geven. In een dolle bui wil hij zich nu onmiddellijk verdrinken, maar hij laat zich toch door Jago bepraten, die hem beduidt, dat hij wel wat beters kan doen dan in het water te springen.

Hij raadt hem al zijne bezittingen te verkoopen, geld in zijn beurs te steken en mede te gaan naar Cyprus. Desdemona's liefde voor dien Moriaan zal wel niet lang van duur zijn, en dan heeft hij de baan vrij. Deze scène gebruikt Shakspeare om ons een volledig beeld van Jago te geven, en door dat zij zoo goed gemotiveerd is, merken wij dien fijnen zet ternauwernood.

De akte sluit met een monoloog van Jago. Deze alleenspraak is allergewichtigst voor de motiveering van het volgende. Jago haat Othello. Eene reden voor dien haat kennen wij reeds: Othello heeft hem niet naar verdienste bevorderd. Nu de tweede. Men wil zeggen, dat hij wat al te gemeenzaam met mijne vrouw was; of het waar is, weet ik niet, maar toch zal mijn bloot vermoeden daaromtrent mij doen handelen, alsof het waar is. Othello heeft dus, of heeft misschien ook niet, vroeger eene ongeoorloofde betrekking gehad met Emilia; in allen geval *men zegt het.* Hoe zal hij zich nu wreken? Othello is hem genegen. Cassio is een hupsch man. „Kon ik nu zijn plaats krijgen, en mij tevens op den Moor wreken, dat zou een dubbel guitenstuk zijn. Maar hoe? Na eenigen tijd moet Othello misleid worden door het gerucht, dat Cassio te familiaar is met zijne vrouw. Daartoe is Cassio de geschikte persoon, een mooie, knappe kerel, die de vrouwen bekoort." Ziedaar dus Jago's plan, hoewel nog in embryonalen toestand, — want zelfs de eerste schakel, waaraan het volgende kan vastgehecht worden, heeft hij nog niet in handen. Er moet noodzakelijk iets voorvallen, dat hem gelegenheid schenkt dit plan op touw te zetten. Maar, is het nu zóó gemakkelijk Othello te misleiden? zal men vragen. Jago blijft het antwoord niet schuldig: „De Moor is bovendien van een open en ronden aard, hij houdt ieder voor eerlijk, die er den schijn van aanneemt. Men leidt hem bij den neus even gedweê als een ezel." Zóó oordeelt nu Jago over zijn meester. Heeft hij juist geoordeeld? Dat zullen wij spoedig moeten zien; maar wij vreezen en niet zonder grond, want Jago is een scherp opmerker. Die eer moeten wij hem nu reeds toekennen.

Met dezen monoloog eindigt nu de Ie akte en staat de expositie van het stuk kant en klaar voor ons.

Wat is een expositie? Mij dunkt, niet anders dan de dramatische voorstelling van eenige feiten en van hoofdtrekken in de karakters der hoofdpersonen, als gegevens die wij noodig hebben, opdat de geschiedenis onze belangstelling voldoende kan opwekken en wij in gespannen verwachting en met rustelooze nieuwsgierigheid uitzien naar den verderen loop der handeling. De expositie moet duidelijk zijn en zóó beknopt mogelijk. Eene expositie, die verward en raadselachtig is, is eene groote fout. Bij Shakspeare is zij altijd voortreffelijk.

In de expositie behoeft men nog niet het konflikt te zien; dit komt dikwijls eerst later. Maar de sporen daarvan moeten zich reeds duidelijk vertoonen; men moet zien, dat een tragisch konflikt mogelijk is, zelfs dat het hoogstwaarschijnlijk zal ontstaan.

Shakspeare's tragedies zijn eigenlijk niet anders dan ziekteprocessen van het menschelijk hart. In de expositie ziet men de eerste verschijnselen; de kiemen der ziekte vertoonen zich: maar het kan nog eenigen tijd duren, en er zijn zekere omstandigheden toe noodig, opdat de ziekte losbarste en het geheele organisme met kracht aantaste. Verder dramatiseert de groote dichter altijd de expositie, door de dialogen en monologen, waarin de noodzakelijke gegevens medegedeeld worden, te motiveeren. De ontmoetingen van Jago en Rodrigo, waarin ons de voornaamste mededeelingen tot goed verstand van het verdere worden gedaan, zijn ongezocht en natuurlijk, geenszins toevallig. Nergens treft men passages aan, die uit de handeling uitvallen en die blijkbaar geene andere strekking hebben, dan om de toeschouwers op de hoogte te helpen van de geschiedenis, — een fout, waarop men haast elk tooneelschrijver betrappen kan en die Shakspeare, althans in de stukken uit zijn bloeitijd, nooit begaat. De wijze waarop Shakspeare zijne exposities behandelt, verdient de hoogste bewondering. Die bij andere dichters zijn bij vergelijking zeer gebrekkig.

De expositie heeft eene dubbele natuur. Zij is pragmatisch en physologisch, beide. Dat wil zeggen: zij moet ons eenige feiten voorstellen, waaruit de handeling zich verder kan ontspinnen, en zij moet ons ook in zoover bekend maken met de hoofdpersonen, dat wij moeten zien dat eene langere aanraking tusschen die personen nood-

zakelijk tot een konflikt moet voeren; eene expositie der feiten en een psychologische derhalve. In dit stuk, evenals in Hamlet, behandelt Shakspeare de expositie zeer breedvoerig, terwijl hij in anderen, Lear bv., zeer kort is. Dit is omdat de motieven hier zeer vele en zeer gecompliceerd zijn; eene menigte gegevens werken hier samen, zoowel feiten als eigenschappen in de karakters om de handeling mogelijk te maken. Daarom is eene gedetailleerde behandeling hier noodig. Waarom die verscheidene motieven, en welke die zijn, zullen wij later zien.

Wat leert ons nu die expositie in de Ie akte?

Het bedrijf begint en eindigt met Jago. — Jago is de causa movens der verdere handeling. — Rodrigo is niet veel beter dan een sukkel en een werktuig in de handen van Jago, zooals wij verder zullen zien. Deze zegt uitdrukkelijk, dat hij zijn tijd met zulk een uil niet zou verspillen, zoo hij daarin voor zich zelven geen voordeel zag.

Jago daarentegen is een knap soldaat, ein tüchtiger Mann, behendig en vol takt en een fijn menschenkenner. Wat men ook zeggen moge van zijne materialistische levensbeschouwing, die niets dan plat proza in den mensch ziet, men zal moeten erkennen, dat hij de wereld en de menschen op praktische wijze verstaat. Daarbij is hij een volleerd huichelaar, doorkneed in de kunst „der Verstellung.” Hij haat Othello en hij noemt daarvoor zijne redenen, en tegelijkertijd staat hij bij hem hoog aangeschreven. Hij geniet zoozeer zijn vertrouwen, dat deze aan zijne zorg zelfs Desdemona toevertrouwt. En dit blinde vertrouwen is iets zeer bedenkelijks. Wat Othello en Desdemona aangaat, hunne liefde-historie wordt in alle uitvoerigheid verteld. Shakspeare gaat zoo ver, dat hij zelfs ons achterwaarts doet zien in het vroegere leven dezer beide personen. Othello is een Moor, de afstammeling van een oud koningsgeslacht, die zijn geheele leven in den oorlog en met verre reizen heeft doorgebracht. Men denkt onwillekeurig aan het sprookje van Sindbad den zeeman, wanneer men hem het avontuurlijke, misschien wel een weinig opgeschroefde verhaal zijner tochten hoort vertellen. Hij is niet jong meer, meer leelijk dan schoon en glad het tegenovergestelde van de galante, fijne en geparfumeerde Venetiaansche jongelui, waarvan Rodrigo een staaltje is, de jeunesse dorée van Venetië, die overdag de straten längs flaneerde, met de dames koketteerde en ’s

nachts het den burger vrij lastig maakte door hare slemppartijen en nachtbraken. Othello is een ernstig man, die meer aan zijn plicht dan aan vermaken denkt, en hij was, volgens zijn eigen woorden, ongetrouwd gebleven, indien de bekoorlijke Desdemona niet zijn hart gestolen had. Daarom is hij nog geen Tugendheld. Ook hij heeft zijn tijd gehad, waarin de wilde haren groeien; maar dien tijd heeft hij nu achter den rug.

Wat Desdemona betreft, men behoeft waarlijk niet veel verbeelding te bezitten om zich hare jeugd voor de oogen te kunnen halen. Al hare meisjesjaren opgesloten in het deftige Palazzo van den voornamen signor Brabantio, haren vader, is hare jeugd vrij eentonig geweest. De oude heer heeft waarschijnlijk niet veel tot hare vreugde bijgedragen; althans hij maakt den indruk van een niet zeer vroolijken en strengen vader te zijn, een beetje een brompot, jaloersch op zijn kind, die zijne dochter zooveel mogelijk achter slot en grendel hield, al hare schreden zeer nauwlettend bewaakte, haar geen spoor van vrijheid liet, omdat hij de leer, dat men de jeugd eenige ruimte moet laten, vòor verfoeielijke ketterij hield.

Het jonge meisje, stil en streng opgevoed, leidde dus een soort van kloosterleven; hare huishoudelijke bezigheden verrichtende, ging de eene dag na den anderen kleurloos en eenvormig voorbij; zonder de minste afwisseling, ontbrak het haar jong leven te veel aan poëzie en levensgenot. Dat zij een enkele maal met jonge lieden van haren leeftijd in aanraking kwam, moet men uit hetgeen Brabantio vertelt wel opmaken. De machtige senator gaf natuurlijk partijen en ontving menschen bij zich, maar die jongelui trokken haar niet aan, of de vader bewaakte haar zoo streng met zijne Argus-oogen, dat zij haar gevoel steeds moest verbergen. Zoo leefde zij onder een aanhoudenden dwang, daar zij de oogen haars vaders steeds op zich gevestigd zag, altijd hare wenschen voor hem moest verbergen, haar gelaat in de plooi houden, zedig de oogen neêrslaan, stil zijn en oppassen dat zij den ouden man geen reden tot misnoegen gaf.

Is het wonder, dat zij zich daar verveelde, en in het geheim zuchtte, dat eenmaal de stoute ridder mocht verschijnen, die voor haar de poorten van het klooster zou openbreken? Wie zal het haar euvel duiden?

Daar komt nu Othello, dien haar vader had leeren kennen en op een goeden dag meêbracht, als uit de lucht gevallen.

Welk een omkeer in haar hart moet die vreemde krijgsman met zijn donker uiterlijk, zijne Oostersche fantasie, zijne levendige en hoffelijke manieren, zijne schitterende welsprekendheid, bij haar niet veroorzaakt hebben! Een man zooals zij er nog nooit een aanschouwd had, iets geheel nieuws en vreemds, een wezen uit een onbekende wereld. Alles werkte verder mede om haar voor hem in te nemen, zijne hooge betrekking in dienst van den Staat, de achting die hij bij haren vader en anderen genoot, den roem van zijne dappere daden, zijne militaire talenten, waarover zij zeker genoeg hoorde spreken. Eindelijk — niet het minste — zijn oprechte, eenvoudige aard en het verhaal van de rampen zijner jeugd. Geen wonder, dat zij hem spoedig liefkreeg. Alléén zijn zwarte gelaat was niet aantrekkelijk. Dat schrikt haar echter niet af. *I saw Othello's visage in his mind.* Desdemona is eene zeer verstandige en diepgevoelende vrouw; zij toont dat door dat zij niet bevreesd is voor den Doge te verschijnen en vrijuit te spreken, waar het geldt haren man te verdedigen. Zij ziet zeer goed dat Othello leelijk is. Eene romaneske, oppervlakkige vrouw zou die leelijkheid misschien pikant hebben gevonden en in het begin door het vreemde geboeid zijn, maar spoedig zou zij spijt gekregen hebben en het pikante zou haar zijn gaan vervelen. En dat veronderstelt nu ook Jago, die in Desdemona's liefde voor het zwarte gelaat van Othello niets dan eene caprice ziet. Maar hij vergiste zich, zooals wij zien zullen. Papa Brabantio had er zonder twijfel geen oogenblik aan gedacht, dat Othello zijn schoonzoon zou willen worden. Hij vond hem een onderhoudend prater, een verdienstelijk man, maar aan zoo iemand geven vaders als Brabantio hunne dochters nog niet. Daarbij kwam, dat zijn egoïsme zijn kind liefst zoo lang mogelijk voor zich zelven hield, en als hij haar uithuwelijkte, haar het liefst gaf aan een Venetiaansch edelman, die in zijne nabijheid bleef wonen, in geen geval aan een Moor, een vreemdeling en een zwerver, die haar op zijne verre tochten medenam, zoodat hij zijn kind nooit terugzag.

Desdemona begreep dit, zij kende haren vader en zij zag in, dat hij nooit zijne toestemming zou geven tot haar huwelijk met den Moor. Van daar de schaking. Zij moest kiezen tusschen

bij haren vader te blijven en Othello voor goed op te geven of zich door hem te laten ontvoeren. Zij moest Brabantio voor een fait accompli stellen.

De oude man moest zich ten slotte schikken in de omstandigheden, maar het gevoel dat zij hem bedrogen had, kon hij niet verkroppen, en dat is hem te vergeven; want zijne dochter had, hoeveel ook ten haren gunste moge pleiten, inderdaad hem bedrogen. Zij heeft tegenover hem gehuicheld, hij vindt haar niet meer te vertrouwen, en daarom geeft hij haren man als haren bruidschat den raad mede: „Pas op, Moor, zij heeft haren vader bedrogen, zij kan het u ook."

Maar Othello slaat geen acht op die woorden. Waarom zou hij zich bevreesd maken? Het huwelijk was wel overhaast en op ongeregelde manier tot stand gekomen, maar het berustte toch op een degelijken grond; het was niet eene romaneske gril, zooals sommige critici schijnen te denken, maar ernstig gemeend; het berustte op liefde, den eenigen goeden waarborg. *„I saw Othello's visage in his mind."*

Ik ben bij de expositie zeer lang blijven stilstaan, te lang misschien voor het geduld mijner lezers, maar ik acht in Shakspeare's drama dit deel een der gewichtigste, zonder de nauwkeurige kennis waarvan men noch de handeling zelve, noch de karakters goed kan begrijpen. Shakspeare toont zelf, door de uiterste zorg die hij aan dit deel besteedt, van hoeveel belang hij dit acht.

Ik ga nu over tot de IIe akte.

Wij zullen ons, om kort te zijn, met de entrée der 1e scène niet lang bezig houden, hoe boeiend en levendig dit tooneel ook zij.

De hoofdzaak voor het verband met het volgende is, dat nadat eerst Cassio, dan Jago, Desdemona en Emilia behouden aan wal zijn gekomen na een onstuimigen overtocht, men in afwachting der komst van Othello eenige vroolijke gesprekken voert. Jago amuseert de ongeruste Desdemona met eenige rijmpjes van zijn eigen maaksel en houdt tevens Cassio goed in 't oog, die Desdemona's gedachte van den storm en de gevaren, die haren man nog dreigen, tracht af te leiden.

Met zijne scherpe oogen meent Jago twee dingen te zien: Cassio maakt Desdemona ijverig het hof, en alsof dit nog niet

genoeg ware, strekt hij zijne galanteriën ook nog tot zijne vrouw Emilia uit, iets wat Jago natuurlijk zeer weinig bevalt en waarover hij zich innerlijk verbijt van jaloezie, omdat hij er niets aan kan doen. Het gesprek wordt afgebroken door trompetgeschal, dat de komst van Othello aankondigt. Deze verkeert in den hoogsten hemel van geluk, nu hij, aan den storm ontkomen, zijne geliefde Desdemona veilig in de armen kan drukken. In zeer poëtische woorden drukt hij zijn gevoel uit.

Jago kan evenwel niet nalaten de schoone harmonie door eene boosaardige opmerking bij zich zelven te verstoren. „O! thans zijt gij goed gestemd, maar ik zal de snaren ontspannen, die deze muziek maken, zoo waar als ik een eerlijk man ben.”

Shakspeare is wel onverbiddelijk, hij laat ons geen oogenblik in den waan, dat het geluk dezer echtgenooten, dat wij hun van harte gunnen, tegen gevaren beveiligd is. Pas zijn zij aan de Turken en de zee ontsnapt, of Jago bedreigt hen met zijne lage voornemens.

Nadat Othello zich met zijn gevolg verwijderd heeft, blijven Jago en Rodrigo achter. In dit gesprek, dat Shakspeare, geene moeite sparende opdat wij Jago geheel zullen kennen, laat volgen, tracht deze Rodrigo wijs te maken, dat Desdemona reeds verliefd is op Cassio. Rodrigo is nu nog niet zoo'n volslagen ezel, dat hij dit onwaarschijnlijke dadelijk zou gelooven. Maar Jago heeft er belang bij hem dit aan 't verstand te brengen en hij weet hem te overtuigen, en nu haalt hij hem over, terwijl hij hem dit voorstelt als geheel in zijn eigen voordeel, om op het feest van dezen avond twist te zoeken met Cassio. Daardoor zal een klein oproer ontstaan, de Cyprioten zullen opgeruid worden en zullen niet tot bedaren te krijgen zijn voordat Cassio afgedankt is, en dan staat deze als mede-minnaar aan Rodrigo niet meer in den weg. De hoofdzaak voor Jago is, dat de rust verstoord worde en oneenigheid ontsta, omdat hij alleen daardoor kans ziet tot de vervulling van zijne wenschen te geraken, en daarin moet vriend Rodrigo hem een handje helpen. Hierop volgt een monoloog van Jago.

Hij schijnt te gelooven aan het bestaan van eene verliefdheid tusschen Cassio en Desdemona. Wat hij nu eigenlijk wil, is mij niet geheel duidelijk. Hij is aan het plannen maken, Zijn eerste plan schijnt te zijn Desdemona te verleiden. Ik haal zijne woorden aan: „Nu bemin ik haar (Desdemona nl.)

tevens; juist niet zoo zeer uit bepaald boozen lust (schoon ik mij bij geval van die zonde ook al niet vrij reken), maar meer om aan mijn wraak voedsel te geven, dewijl ik den losbandigen Moor verdenk, mijn plaats te hebben ingenomen, een vermoeden dat als een bijtend gif aan mijn ingewand knaagt. Niets kan, niets zal mijn ziel tot vrede brengen, voor onze rekening vereffend is: vrouw voor vrouw!"

Wij herinneren ons, dat bij Cinthio de vaandrig verliefd werd op Disdemona en uit spijt omdat zijne liefde niet beantwoord werd, haar toen in 't verderf stortte. Shakspeare daarentegen stelt nergens Jago als verliefd op Desdemona voor; hij heeft dit motief voor zijn handelen laten wegvallen, omdat het harmonische in Jago's figuur er door bedorven zou worden. Door aan dezen verstands-mensch, met een ijzeren wil begaafd en te veel beroofd *o' the milk of human kindness*, eene verliefdheid, eene zwakheid dus toe te schrijven, zou Shakspeare hem het satanisch-grootsche ontnomen hebben. Jago kan niet verliefd zijn. Alléén in deze regels spreekt Jago van liefde voor Desdemona. Mij dunkt dit kan Jago niet anders dan ironisch bedoelen. De regels wijzen het duidelijk aan. De woorden: „nu bemin ik haar tevens," spreekt hij uit op een schamperen toon. Werkelijk denkt hij er een oogenblik over, of hij Desdemona kan verleiden (spoedig echter laat hij die gedachte varen), maar niets anders drijft hem daartoe, dan de duivelsche lust om op Othello het recht van weerwraak toe te passen, — vrouw voor vrouw! Hoe komt hij evenwel op het denkbeeld, dat zoo iets mogelijk zou zijn? — dat is een tweede vraag.

Zijne eigen oogen hadden hem kunnen overtuigen, dat zij haren man beminde; maar aangenomen, dat hij hiervoor blind was, begint hij met het waarschijnlijk te achten, dat zij eene geheime voorliefde voor Cassio bezit, en daarna houdt hij het nog voor mogelijk, dat zij ook het oog op hem zou werpen. Ik geloof dat de eenige mogelijke verklaring is, dat Jago, wat met zijn natuur overeenkomt, Desdemona voor een kokette, lichtzinnige vrouw houdt, die zich gaarne door ieder het hof laat maken en die door ieder kan gewonnen worden.

„Mislukt mij dit," zegt hij nu, „dan zal ik Othello zoo jaloersch maken, dat niets hem meer genezen kan". Daarin moeten Cassio en Rodrigo hem helpen als zijne werktuigen. Cas-

sio in 't bijzonder zou hij gaarne uit den weg geruimd hebben, „want ook hem vertrouw ik niet tegenover mijne vrouw." Men ziet, Cassio's galante manieren tegenover Emilia hebben hem zeer ongerust gemaakt.

Zóó overlegt Jago nu bij zich zelven. Hij heeft dus eigenlijk twee plannen gereed. Welk hij zal uitvoeren, dat zal van de omstandigheden afhangen. Eerst moet zijn gehoorzame helper Rodrigo zijn werk verricht hebben. Wij zullen dan zien, dat de loop der zaken hem er toe brengt, het eerste plan te laten varen en het tweede te kiezen.

In de volgende tooneelen wordt de bruiloft van Othello gevierd. Othello geeft zijne officieren en soldaten bij proclamatie verlof om ter zijner eer een vroolijken avond te vieren. Deze scène der feestviering is het eenige, werkelijk vroolijke stuk in het sombere drama, — men ademt er weer den frisschen geest van den vroolijken Shakspeare in: het is levendig en amusant, maar toch niet in die mate als dergelijke tooneelen in de komedies. Men hoort door het vroolijke koor der onbezorgde levensvreugde te veel de schrille stem van den intrigeerenden Jago klinken. Maar het ontspant toch een oogenblik onzen geest en geeft ons een weinig rust voor de volgende scène.

De pret duurt zoolang, totdat Cassio, die weinig verdragen kan en door Jago half dronken gemaakt is, op eens driftig wordt en twist krijgt met Rodrigo, en Montano, die hem tot bedaren wil brengen en zich bij ongeluk het woord „dronken" tegenover Cassio laat ontvallen, driftig een slag met zijn zwaard toebrengt.

Ziedaar dan het lieve leven aan den gang, waarnaar Jago zóó hartelijk verlangde. De alarmklok wordt geluid, de bewoners worden uit hun slaap opgeschrikt en Othello verschijnt nu in haast, brengt de twistenden tot bedaren en vraagt naar de oorzaak van dit rumoer. Niemand durft hem eigenlijk antwoorden. Othello verliest zijne bedaardheid en dreigt, in zijn drift, den schuldige met een gestrenge straf. Eindelijk verhaalt Jago, door Montano daartoe gedwongen, schoorvoetend en weifelend, met een gezicht alsof hij er zeer verlegen over is, dat hij zijn vriend Cassio moet aanklagen, dat deze den twist deed ontstaan en wat er toen verder op gevolgd is.

Let wel, hij beschuldigt Cassio niet openlijk, maar vertelt

de zaak met allerlei omwegen op zoo'n manier, dat Othello er uit moet opmaken, dat de schuld aan niemand anders dan aan Cassio kan geweten worden. Hij verontschuldigt Cassio zooveel mogelijk, doet zijn best om Othello te doen gelooven, dat het maar een ongeluk geweest is zonder opzet geschied, en Cassio misschien wel door den anderen persoon, wiens naam hij opzettelijk verzwijgt (Rodrigo is ondertusschen gevlucht), getergd is geworden. In één woord, hij speelt zoo meesterlijk den Tartuffe, dat Othello en de anderen er geheel de dupe van zijn.

Othello gelooft dat Jago de zaak nog veel te gunstig vóórstelt en brengt dat op rekening van zijn eerlijk en vriendschappelijk hart, — dat Cassio's fout nog wil vergoelijken. De schurk krijgt dus nog een complimentje toe! Desdemona heeft intusschen ook haar bed verlaten, en dat men haar slaap gestoord heeft is natuurlijk niet geschikt om Othello tot toegevendheid te stemmen. Hij neemt dit zeer kwalijk en wil Cassio tot een voorbeeld stellen om de kwaadwilligen eens hun plicht te leeren. „Cassio, ik ben u zeer genegen, doch gij kunt niet langer mijn officier zijn."

Hierna volgt het gesprek tusschen Jago en Cassio, die ondertusschen weer nuchter geworden is en zich zelven de scherpste verwijten doet over zijn dronkenschap. Hij heeft zijn goeden naam voor eeuwig verloren, meent hij. Jago troost hem, verzekert hem dat de wijn nog zoo'n kwade zaak niet is, wanneer men er slechts mede weet om te gaan — en lacht natuurlijk in zijn vuistje om den eenvoudigen Cassio, die zich om zulk een geringe fout zulke hevige verwijten doet. Hij ziet met vreugde, dat hij een grooten stap nader is gekomen tot zijn doel. Want nu kan hij Cassio den volkomen gemotiveerden en verstandigen raad geven, gehoor te verzoeken bij Desdemona, die vriendelijk en behulpzaam is, en haar voorspraak te vragen bij Othello. Hij moet bij haar aandringen, dan zal alles wel terecht komen.

Cassio grijpt dit middel om in zijn rang hersteld te worden natuurlijk met vreugde aan, en Jago's plannen werkt het uitmuntend in de hand. Rodrigo heeft nu het zijne gedaan; nu moet Cassio, wat er nog ontbreekt, opdat Jago dan verder zelf kunne werken, door zijn aandringen bij Desdemona voltooien. *Zóó is door* het handig intrigeeren van Jago het volgende ge-

motiveerd. Jago is nu met zijn plan gereed. Het is plan no. 2, dat hij zal uitvoeren. In den monoloog, die volgt, berekent hij de kansen. Desdemona zal zich de zaak van Cassio zeer aantrekken en niet ophouden den Moor met verzoeken lastig te vallen. Ondertusschen zal hij den Moor het gif bij droppelen in het oor gieten, en hoe meer Desdemona zal aandringen, hoe meer verdacht zij zich zal maken bij haren man, wien hij in het oor zal blazen, dat hare belangstelling in Cassio onrein is. Jago heeft een vorstelijk plezier, dat het hem tot nog toe zoo meêgeloopen is; het zaakje gaat uitmuntend, boven verwachting; hij wrijft zich in de handen, dat hij door zijne knapheid die eenvoudige lieden zoo heerlijk bij den neus kan leiden. Welnu dan, ben ik een schurk? roept hij spottend uit. Ik die Cassio den weg wijs, die met zijn eigen wenschen strookt, den weg tot zijn bepaald welzijn?

Hij wil nu dadelijk aan het werk gaan, — maar daar komt die lastige Rodrigo hem ophouden, dien hij voor 't oogenblik niet meer noodig heeft en daarom niet vriendelijk ontvangt en gaarne zoo gauw mogelijk wil afschepen. Die brave, stomme Rodrigo! — een vrij komische figuur — heeft een flauw gevoel, dat hij eigenlijk voor Jago de kastanjes uit het vuur heeft gehaald en daarbij zich zelven de handen verbrand heeft. Tot nog toe heeft hij in plaats van al de door Jago beloofde heerlijkheid niets anders dan een ferm pak slaag ontvangen, waardoor zijn liefdevuur wel wat bekoeld is. Daarbij raakt zijn geld op, en hij denkt er hard over om de wijste partij maar te kiezen en terug te keeren naar Venetië.

Jago kon hem nog eens noodig hebben en daarom doet hij hem nieuwe beloften, haalt hem over om te blijven, debiteert daarbij eenige mooie frases over het geduld, en de arme sukkel laat zich alweder bepraten. Rodrigo weg, ziet Jago dat hem twee dingen te doen staan.

Hij moet zorgen, dat zijne vrouw Emilia Cassio aan een samenkomst helpe met hare meesteres en dan moet hij het zoo aanleggen, dat Othello Cassio bij haar aantreft.

Voor ik aan de IIIe akte begin, nog even een terugblik op hetgeen wij gezien hebben. Het tweede gevaar, dat Othello's geluk bedreigde, de onstuimige overtocht en de oorlog met de Turken, is gelukkig geweken. De woeste stormen zelfs hebben, zooals Cassio zegt, de goddelijke Desdemona vrij laten door-

gaan, alsof zij getroffen waren door hare schoonheid, en zij hebben al hunne woede tegen de Turken gekeerd. Maar nu treedt Jago handelend op, hij, ongevoeliger en wraakzuchtiger dan de zee en de orkanen. Hij is in deze akte bijna voortdurend aan het woord, hij bespiedt elk gunstig oogenblik en leidt de gebeurtenissen met eene bewonderenswaardige vaardigheid. Hoeveel afkeer men ook moge gevoelen van zijn persoon, de billijkheid vordert, dat men zijn energie, zijn ingrijpen op het juiste oogenblik, zijne onvermoeide geestkracht bewondere. Hij speelt met Rodrigo, met Cassio, met Othello, met iedereen, zonder dat zij het merken; hij doet de gewaagdste dingen en weet toch altijd den goeden schijn voor zich te behouden. Ieder is zijn dupe, ieder gelooft hem eerlijk, en vertrouwt hem. Zijne plannen staan niet dadelijk vast, hij wijzigt ze naar de omstandigheden, en juist daarmede bewijst hij zijn groot talent. Nu echter aan het slot dezer akte heeft hij zijn besluit genomen, en weet hij wat hij doen zal. In de scène, waarin Othello het rumoer tot kalmte brengt, genieten wij reeds een voorproefje van Jago's bekwaamheid. Hij is niet alléén een plannenmaker en een babbelaar, hij kan zijn rol zeer goed spelen. Hij is actief in de hoogste mate, onvermoeibaar. Ofschoon de eenige aanlegger van den twist, wijst hij den schijnbaar-schuldige aan op eene wijs, die ieder moet billijken; op zijne houding in die zaak kon niemand iets aanmerken, ieder moest ze prijzenswaardig vinden.

En Othello toont hier, dat hij, als de hartstochten bij hem gaan spreken, waarlijk geen lam is. Door zijn optreden reeds worden de gemoederen ontnuchterd, en wanneer hij de hand tot straffen opheft, bukken allen zich om den slag te ontwijken. Iedereen vreest hem; alléén Jago weet den leeuw te behandelen.

IIIe akte. — De 1e en 2e scène zijn een aanloop tot de 3e. Wij slaan ze over en komen dadelijk tot op 't oogenblik, waar Jago en Othello optreden, Desdemona met Cassio in gesprek vinden, en deze laatste ijlings wegloopt zonder af te wachten wat Desdemona voor hem zeggen zal.

Nu komt eene wending in de geschiedenis van Othello; zij is tot nu toe steeds in eene rechte lijn voortgegaan; thans neemt zij een keer.

Van het nu volgend gedeelte tot aan het heengaan van

Desdemona, waarna de groote dialoog tusschen Jago en Othello begint, is het niet gemakkelijk de juiste beteekenis te vatten. Ik wil gaarne bekennen, dat het mij niet in alle opzichten duidelijk is. Het schijnt, dat het snelle verdwijnen van Cassio een lichten indruk van ontevredenheid op Othello maakt. De uitroep van Jago: „Ho, ho, dat bevalt mij niet," treft hem en doet hem de aandacht vestigen op iets, waar hij anders misschien ter nauwernood op gelet zou hebben. Bevalt het hem niet dat Cassio als een dief wegsluipt? of vindt hij het minder gepast, dat Cassio, de ontslagen officier, in gezelschap van zijne vrouw is?

Het is moeilijk uit te maken, want hij geeft aan zijne gedachten geene woorden. Wat hem dus eigenlijk ontstemt weet ik niet, maar dat hem iets hindert op dit oogenblik kan men uit den tekst opmaken.

Desdemona evenwel verbergt het volstrekt niet, dat de persoon, dien hij zag wegloopen, Cassio was. Zij wacht zelfs zijn vraag niet eens af; uit eigen beweging vertelt zij hem onbewimpeld, dat hij met haar gesproken heeft. Nu wil zij al haren invloed op haren man gebruiken om Cassio te helpen; met vrouwelijke teederheid dringt zij bij hem aan, en op zulk een beminnelijken, zoetvleienden toon spreekt zij tot hem, dat de lichte wolk der ontevredenheid in één wegtrekt. Othello is geroerd door hare goedheid. Hij gevoelt dat zij alléén om zijnentwil zóó op dit verzoek gesteld is. „Maar, mijn beste gemaal, dit is eigenlijk geen gunst. Het is als verzocht ik u: doe uwe handschoenen aan of draag een warmer kleed, of eet deze of gene voor u bestemde gerechten; als verzocht ik u, u zelven een weldaad te bewijzen." En met koket opgeheven wijsvinger zegt zij plagend tot hem: „Neen, zoo ik ooit een werkelijk verzoek heb, waarin ik uwe liefde jegens mij op de proef wil stellen, zoo zal het van groot gewicht zijn, moeilijk om toe te staan en vol bezwaren." Othello kan haar niets weigeren en Cassio mag komen wanneer hij wil.... Daarna verzoekt hij haar hem een oogenblik alleen te laten. Met Jago derhalve. Waarom? Dit is mij wederom niet duidelijk. Heeft hij zaken te behandelen met Jago? Dan zou Shakspeare dit wel gemotiveerd hebben.

Men kan dit voor kleinigheden houden en niet belangrijk genoeg om naar de reden er van te vragen. Shakspeare is

echter juist in het behandelen van dergelijke schijnbare kleinigheden hoogst nauwkeurig, en, wel beschouwd, is dit geen onbeduidende zaak, want Desdemona's heengaan verschaft Jago de gelegenheid het gesprek te brengen waarheen hij wil. In haar bijzijn zou hij dat toch niet gedaan hebben.

Men heeft dus recht te vragen, hoe het gemotiveerd is? Ik voor mij zie hier geen motief, en zoo dit zoo is, zou dit de eenige plaats in de geheele handeling zijn, die Shakspeare vergeten heeft te motiveeren. Maar ik wil gaarne mijn oordeel hierover opschorten en toegeven, dat het mogelijk is het verband met het voorafgaande aan te toonen, hoewel ik er niet toe in staat ben.

Othello is verrukt over Desdemona's beminnelijkheid, en roept in de innigheid van zijn gevoel uit: „Aanbiddelijk kind! Het verderf treffe mijn ziel, als ik u niet bemin. En nam ooit mijn liefde een einde, dat tijdstip bracht den chaos weêr terug (1).”

Wat wil nu de laatste zin zeggen? Zij vat als 't ware samen Othello's heele denken over zijn vroeger moeitevol leven en over het schoone slot, waarvan hij nooit vroeger gedroomd had: zijn huwelijk met Desdemona. Zijne liefde voor haar neemt zulk een groote plaats in zijn leven in, dat hij zich de toekomst zonder haar niet denken kan. Houdt zijne liefde eens op door een rampzalig toeval, dan is het vervolg niet meer dan eene sombere wildernis, een chaos, zooals zijn leven hem menigmaal in zijne jeugd heeft toegeschenen. Het is dan met zijn geluk voor goed gedaan.

Dit tooneel, op welke wijze men het ook moge opvatten, maakt tweeërlei indruk. Vooreerst ziet men hoe innig Othello aan zijne vrouw gehecht is, en dan hoe onschuldig Desdemona is en welk een groot vertrouwen zij in haren man stelt, de bron van al hare latere rampen.

Dat leest men in den regel: „Doe zooals uw luimen het u ingeven; wat ge ook wenscht, ik zal gehoorzaam zijn,” welke regel voor haar even veelbeteekenend is als de volgende voor Othello.

---

(1) Deze regels zijn van groot gewicht. De akteur, die de rol goed begrijpt, zal er grooten nadruk op leggen, en ze uitspreken op een toon, dien men niet licht vergeet.

Ten tweede is deze scène eene voorbereiding tot de stemming der volgende, als de doodsche stilte die het onweder vooraf-gaat, terwijl de onschuldige liefde en goedheid van Desdemona een roerend kontrast vormen met de laaghartige zelfzucht van Jago, die zich nu zal openbaren.

Jago heeft de liefde-scène tusschen Othello en zijne vrouw aangezien, en begrijpt nu, dat hij onmiddellijk den onaangenamen indruk, dien zijne woorden bij het binnenkomen op Othello gemaakt hebben en die doör Desdemona zoo goed als weggevaagd is, moet trachten terug te roepen, wil hij niet de fraaiste gelegenheid tot den aanval ongebruikt voorbij laten gaan. Het ijzer gesmeed zoo lang het heet is! aan het werk dus, mijn waarde Jago!

Wij zullen nu zien, hoe meesterlijk Jago de kunst verstaat met Othello om te gaan, waar het geldt een teer onderwerp te behandelen; hoe hij hem den weg opbrengt, waarlangs hij hem leiden wil. Het is de hoogere school der volleerde schelmerij, die hier een proefstuk zal afleggen. Het is alsof elke vraag, elk los woord, elke wending in den gedachtenloop vooraf door hem met zorg bestudeerd zijn; zijn dialektiek en overredingskracht zijn zoö groot, dat zelfs een veel scherpzinniger, een veel fijner opmerker dan Othello moeite zou gehad hebben de waarheid te herkennen en den huichelaar het masker van het gelaat te rukken.... Hoe legt Jago het nu aan, om Othello in zijne netten te vangen? Hij begint met uiterst voorzichtig het terrein te verkennen, waarop hij zal manoeuvreeren.

Jago. Was Michael Cassio, toen gij uwe gade het hof maaktet, met uw liefde bekend?

Een onnoodige vraag dus als inleiding, waarop hij het antwoord reeds wist — ten minste het is waarschijnlijk, dat Jago met de liefdegeschiedenis volkomen bekend was en dus ook wist dat Cassio meermalen Desdemona gesproken had — en nu een paar flauwe gezegden vooruit als verkenners.

Othello. Ja, van begin tot eind. Waarom vraagt gij dat?

Jago. Slechts om mijne gedachten iets te doen te geven; overigens, niets kwaads, generaal.

Othello. Uw gedachten, Jago! wat meent gij toch?

Jago. Ik had niet gedacht, dat hij haar gekend had.

Othello. O ja! hij strekte ons dikwijls tot liefdebode.

Jago. Inderdaad?

Zoo onbeduidend zijn evenwel deze gezegden niet, of hij heeft een paar woorden opzettelijk gebruikt, die Othello's oor moeten treffen.

„Slechts om mijne gedachten iets te doen te geven; overigens niets kwaads, generaal." Othello vereenigt natuurlijk het begrip „gedachten" met het begrip „kwaad," en wordt tot nieuwsgierigheid geprikkeld. Nu gaat hij op zijn beurt aan het vragen. Maar Jago laat zich lang bidden om een antwoord. Eerst moet Othello ongeduldig worden, zijne kalme stemming van zoo even moet wijken voor drift en den onbedwingbaren lust om te weten te komen, wat Jago denkt. Hij doet het uitmuntend.

Othello. Inderdaad? ja, inderdaad! Is hij niet eerlijk?

Jago. Eerlijk, generaal?

Othello. Ja, eerlijk; eerlijk, vraag ik.

Jago. Wel, voor zoover ik weet....

Othello. Welnu, wat zoudt gij denken?

Jago. Denken, generaal?

Othello. Bij God! hij bauwt mijne woorden als een echo na....

Waarlijk, met dit geteem en gesammel zouden de engelen hun geduld verliezen. Nu schieten Othello weêr de woorden te binnen, die Jago bij het verdwijnen van Cassio zich liet ontvallen, en die hij anders wellicht vergeten had. Hij begrijpt dat die woorden eene bedoeling hadden, meer waren dan een bloote uitroep. Othello heeft een afkeer van raadseltaal, hij vordert rondborstigheid. Jago is evenwel te slim om nu al dadelijk zijne gedachten bloot te leggen. Als een goed schermer, maakt hij eerst eenige schijnstooten en halve uitvallen, om te zien hoe zijn tegenpartij die pareeren zal, voordat hij zijne beste stooten waagt.

Allereerst moet hij weten, hoe Othello over hem zelven denkt.

„Generaal, gij weet dat ik mij steeds als een vriend getoond heb."

Uit het antwoord, dat Othello geeft, blijkt dat hij hem vertrouwt. Othello is evenwel niet zoo'n kind in de wereld, dat de gedachte aan laster niet een oogenblik bij hem zou opkomen, maar hij moet kiezen tusschen het dilemma: „bij een laaghartigen schelm zijn dit gewone kunstgrepen" én: „bij een man, die oprecht is, zijn het de stille blijken van den strijd eener ziel, die haar gewaarwordingen niet beheerschen kan."

En Jago heeft hem nu eenmaal alle bewijzen gegeven van

een eerlijk man te zijn. Na zich overtuigd te hebben, dat hij geen gevaar loopt van door Othello dadelijk voor een bedrieger herkend te worden, waagt Jago nu iets meer. Hij brengt nu een uitmuntend stelsel in praktijk. Het is dit: hij haalt een fraaie zedespreuk voor den dag, begeleid van een schijnheilig gezicht en daarbij behoorende stembuiging en gebaren à la Tartuffe. Hierdoor blijft hij zijn rol van eerlijk man doorspelen en brengt tevens Othello's gedachten aan den gang om over die wijsheid na te denken, en deze zal natuurlijk ten gevolge van het voorafgaande van zelf eerder de donkere dan de lichtzijde van die zedekunde in beschouwing nemen.

Daartusschen door geeft hij een paar malen verzekeringen van Cassio's eerlijkheid met zulk een emphase, dat Othello wel moet denken, dat hier meer achter schuilt en Jago eigenlijk het tegenovergestelde bedoelt, omdat die bewering in lijnrechten strijd is met Jago's talmen en dralen van zooeven, wat niet den minsten zin zou hebben, wanneer bij hem geen twijfel aan Cassio's eerlijkheid bestond. Daarbij houdt hij zich alsof hij de zaken te donker inziet, te veel geneigd is om dadelijk van anderen kwaad te denken, en Othello weêrhouden wil zich door zijne zienswijze te laten leiden. En, zooals wij reeds gezien hebben bij het ontslag van Cassio, Othello gelooft altijd, dat Jago uit aangeboren goedheid de fouten der menschen te veel vergoelijkt. M. a. w. Jago, door in zijne woorden het tegenovergestelde te leggen van hetgeen hij eigenlijk bedoelt, terwijl hij ze op zulk een toon uitspreekt, dat men de ware beteekenis, die hij verbergt, er uit moet raden, lokt Othello tot tegenspraak uit en laat hem datgene antwoorden, wat Jago zelf had kunnen zeggen, maar niet kon, zonder zich te veel bloot te geven en zich verdacht te maken; en door zijne abrupte half uitgesproken zinnen laat hij Othello in gedachte aanvullen, wat hij verzwegen heeft. Hij behandelt hem als een schooljongen, dien men wil leeren zelf te denken en daarom met opzet tegenspreekt, om hem te leeren zijne eigene meening te verdedigen. Door zich nu en dan het woord „kwaad" en dat „het niet goed voor zijn rust is hem zijne gedachten te doen kennen" schijnbaar te laten ontvallen, zet hij Othello op heete kolen en doet hem het ergste vreezen. Dan volgen de dichterlijke beschrijvingen van „goeden naam" en „jaloezie, het groenoogig monster," waardoor Othello's vlugge en sterke

verbeelding zich gaat verplaatsen in den toestand van hem, die zijn goeden naam kwijt is en die werkelijk reden heeft tot jaloezie, en eene siddering grijpt hem aan, wanneer hij zich voorstelt, dat zulk een beklagenswaardig lot het zijne zou kunnen zijn. Jago weet hem in weinige woorden maar met levendige kleuren dat lot zóó te schilderen, dat het hem onuitwischbaar voor den geest blijft staan. „Gelukkig nog hij, die bedrogen door zijn gade, zijn noodlot kent en haar kan verachten. Maar wee hem, wee het lot van den beklagenswaardige, die liefheeft, maar twijfelt, die argwaan koestert en tegelijk oprecht bemint!" Othello moet het diep gevoelen, hoe verschrikkelijk dat lot is; het is nog niet het zijne, maar zou het dat niet kunnen worden? Zijne fantazie doet hem reeds lijden, ofschoon Jago hem nog van geen enkel feit gesproken, den naam van zijne vrouw zelfs niet genoemd, niets dan algemeenheden gezegd heeft. Jago bezit op dit oogenblik nog geen enkel bewijs; niets kan hij aanvoeren, dat Othello's argwaan jegens zijne vrouw kan opwekken. Daarom stelt hij zich voorloopig tevreden met Othello te waarschuwen voor Cassio; meer niet. Othello's geest moet hij eerst in dien toestand van angst en vrees brengen, waarin hij niet meer in staat is de dingen kalm te wikken en te wegen, waarin een nietsbeduidend voorval voor zijne verbeelding eene reusachtige grootte verkrijgt.

Bewijzen heeft hij op dit oogenblik nog niet; maar in plaats daarvan heeft hij iets anders, dat voorloopig dienzelfden dienst kan bewijzen. Het bestaat hierin, dat hij beproeft door redeneering krachtens eigen ervaring Desdemona langs zijdelingschen weg bij Othello verdacht te maken en hem aan het twijfelen te brengen of het wel een verstandige daad van hem geweest is haar te huwen. Deze taktiek volgt Jago nu, omdat Othello al dadelijk van bewijzen gaat spreken, en hij hem daarmede nog niet dienen kan. Want, wat gebeurt er? Er komt een oogenblik van reactie in Othello's geest. Door de beschrijving der jaloezie is Othello's verbeelding zeer geprikkeld; zij is hem zóó machtig geworden, dat hij haar niet meer kan beteugelen en zich aan de somberste overpeinzingen overgeeft. Eensklaps nu wil hij zich van die gedachten losscheuren, ontevreden op zich zelven, dat hij zich door spookgestalten schrik heeft laten aanjagen. Hij onderdrukt zijn gevoel

en het koel verstand herneemt zijn gezag. Hij wil geen leven van jaloerschheid leiden, zijne overpeinzingen niet zetten op hersenschimmen en ijdele vermoedens en wat daar verder volgt.

Dit alles is zeer schoon en strekt Othello tot eer. Zóó spreekt een verstandig en edeldenkend mensch, die zijn eens geschonken vertrouwen niet op het minste gerucht terugneemt; maar ongelukkig duurt die heerschappij van het verstand boven de verbeelding slechts een oogenblik. Jago zal hem doen twijfelen vóórdat hij iets gezien heeft, en het bewijs, dat hij hem later leveren zal, zal zóó gering zijn dat het dien naam niet eens verdienen mag. Het teruggekeerd vertrouwen en de gerustheid van Othello, dat Desdemona hare oogen had en hem toch koos, moet Jago nu door redeneeren trachten omver te werpen. Uit die verschansing moet hij hem verdrijven, anders is de geheele aanval nutteloos geweest. Hij gaat nu uit zijne ervaring spreken, en dekt zich tevens met zijne reputatie van eerlijk man als met een ondoordringbaar schild. „Ontvang van mij, wat mij mijn plicht gebiedt te geven, maar vraag mij geen bewijs. Let op uw vrouw; sla haar gade in haar omgang met Cassio. Gebruik uwe oogen; wees noch zorgeloos, noch vol argwaan.” Fraai!.... zeer fraai! moet ik zeggen. Dat is, m. a. w., zooveel als: bewijzen heb ik niet, en daarom moet ik zorgen, dat gij er voorloopig niet naar vraagt; dus raad ik u aan: let op en wees onpartijdig, maar *ik* zal wel maken, dat gij niet onpartijdig kunt zijn. Gebruik uw oogen, zegt Jago, en hij houdt Othello beide handen voor het gezicht om hem te verhinderen te zien! Het wordt bijna komisch; maar het spel van Jago is te ernstig van inhoud om onzen lachlust op te wekken.

Othello houdt Jago voor een eerlijk man, dit laat Shakespeare sterk uitkomen; telkens is het: honest, honest Jago. Iets verder op zegt hij: „zijn geest is door-ervaren en volleerd in de beweegredenen der menschen daden.” Othello heeft eerbied voor Jago's kennis, die hij in den omgang met de menschen geleerd heeft; hij vertrouwt op zijn oordeel als op dat van zijn meerdere, meer dan op zijn eigen. Jago is Venetiaan; Othello niet. Jago kent de groote wereld aldaar. Met een diepen zucht zegt hij, dat hij de zeden van zijn land maar al te goed kent; de vrouwen zijn dáár valsch en bedriegelijk, hare groote kunst bestaat daarin, dat zij hare schuld weten te verbergen. „Het verst

reikt het geweten daar niet *om 't na te laten,* maar *om 't verborgen te houden.*" Ziedaar de major en nu de minor. Othello kan verder de conclusie trekken met betrekking tot Desdemona. Zij heeft haar vader bedrogen, toen zij u haar liefde schonk, en toen zij voor uwe blikken scheen te huiveren, beminde zij u het meest." Verder: "zij die, hoe jong nog, zoo goed den schijn wist aan te nemen, en haars vaders oogen zoo wist te blinddoeken, dat hij aan tooverij dacht." Hier breekt hij in eens af, uit vrees dat hij wellicht te ver zou gaan, en verontschuldigt zijn ijver met te groote vriendschap. Othello mocht eens opstuiven, en hem bij de keel grijpen, zooals hij later doet.

Ziedaar Jago's meesterlijke kunst van verdacht te maken, wat hij niet openlijk kan beschuldigen. Wat hij nu laat volgen, is weêr volgens de oude taktiek: in schijn zijn eigen woorden tegenspreken en van het onderwerp willen afstappen, om Othello te dwingen zijne gedachten voort te zetten en naar zijne ware meening te zoeken.

Dan volgt een goed berekende degenstoot: hij wijst Othello op het zonderlinge, het onnatuurlijke, dat Desdemona alle aanzoeken van jongelieden, in landaard, kleur (vooral niet te vergeten) en rang haar gelijk, waartoe wij toch ieders aard genegen zien (Jago spreekt weêr van zijne ervaring), afsloeg, om te trouwen met: — wat Othello in gedachten kan aanvullen — een leelijken, zwarten nikker. „Teekent dat geen grillig gemoed, geene lichtvaardige eigenzinnigheid?" Maar, zegt vriend Jago, ik spreek maar in 't algemeen; dit is nu zoo de regel; Desdemona kan eene uitzondering zijn. „Ik spreek juist niet van haar," zegt hij al zeer naïef. Over wie spreekt hij dan anders? Maar Othello voelt dat niet. Jago voegt er bij: „ik vrees, dat zij later, door vergelijkingen te maken, wel eens berouw van hare keuze zou kunnen krijgen." Wanneer er nu één grond is, die pleit voor de werkelijke liefde en oprechtheid van Desdemona, dan is het juist deze zelfde, die Jago hier tegen haar aanvoert. Men kan echter over dezelfde zaak een zeer verschillend oordeel vellen. Wat Jago hier zegt, gelooft hij, schijnt hem althans zeer waarschijnlijk toe, zooals hij zich ook vroeger tegenover Rodrigo uitgelaten heeft. Jago vindt Desdemona's handelwijze die van eene berekenende kokette, omdat hij Jago is. Othello, die edel van de menschen denkt, had, bij verstande zijnde, kunnen inzien, dat dit juist een bewijs van hare liefde is. Maar hij denkt

niet meer zijne eigen gedachten, hij denkt zooals Jago hem laat denken.

Deze herinneringen aan het gebeurde in Venetië, het grillige en romaneske van zijn huwelijk en, hoewel het er niet staat, ongetwijfeld ook de profetie van Brabantio bij het afscheid, drukken Othello zwaar op het hart. „O, waarom huwde ik ooit? Voorzeker, die eerlijke man ziet en weet meer, veel meer dan hij ontvouwt." Natuurlijk — Jago stelt uit goedheid de dingen altijd wat rooskleurig voor; dat staat vast bij Othello.

Nu moet het lesje, dat Jago hem geleerd heeft, vruchten dragen en t'huis goed gerepeteerd worden. Othello is nu in de door Jago gewenschte stemming gebracht. Daarom geeft hij hem den raad, dien Othello zeer gehoorzaam zal opvolgen: hij moet Cassio niet te spoedig in zijne betrekking herstellen, en vooral opletten of Desdemona met dringenden ijver op zijn herstel blijft aandringen; daaruit zou veel zijn op te maken. Dat is Jago's eerste les in het wantrouwen aan Othello, en die les zit er nu goed in. Alle eer aan den leermeester!

Hij laat Othello nu voorloopig aan zijne eigen gedachten over.

Othello is in eene allertreurigste stemming. De redeneeringen van Jago hebben een diepen indruk achtergelaten, vooral de wijze, waarop Jago hem zijn huwelijk met Desdemona voorstelt. Hij had in zijn kinderlijk vertrouwen er nooit aan gedacht zijn huwelijk van dien kant te bezien. Hij wist, dat zij hem lief had en dacht er verder niet over na.

Nu toont Jago hem het barocke aan van eene vereeniging van haar, de schoone, jonge, voorname vrouw, met hem den leelijken man, die zijn eerste jeugd reeds achter den rug heeft. Die stoot is Jago's coup de maître, uitmuntend toegebracht; zij heeft Othello gewond tot in het diepst van zijn hart. De volgende monoloog bewijst het: „Wellicht, omdat ik zwart ben, omdat ik onbedreven ben in het zoet gevlei van snappende edellieden, of ook omdat ik den jongelingsleeftijd reeds voorbij ben, hoe weinig ook — ging zij ten val."

De ongelukkige gevoelt, hoe zeer hij in lichaamsschoonheid bij haar achterstaat; het bewustzijn van zijn eigen leelijkheid kwelt hem en maakt hem zeer melancholiek. Hij ziet, dat Jago gelijk heeft, dat eene verbintenis tusschen eene schoone vrouw en een leelijk man iets onnatuurlijks heeft, dat zij licht ongelukkig kan worden. Zijne vrouw moest wel ver-

gelijkingen maken tusschen hem en andere mannen, en aan hoeveel verleiding was zij dan niet blootgesteld, — hoe licht kon zij een afkeer krijgen van zijn zwart Mooren-gelaat. Hij heeft reeds berouw dat hij haar gehuwd heeft, — hij had die vrouw niet moeten nemen, ziet hij nu in, — hij heeft een onberaden stap gedaan en ziedaar dan de gevolgen; reeds nu bedrogen! Hij gelooft bijna niet meer, dat Desdemona's onschuld nog mogelijk zou kunnen zijn.

Het is een treurige eigenschap der menschelijke verbeelding, dat zij geneigd is zich de ergste dingen als reeds geschied zijnde voor te stellen, nog vóór dat er eenige sprake van kan zijn. Othello is een man, die vatbaar is voor elken indruk, dien de wereld op hem kan maken, — met zijne verbeelding werkt hij dien uit, vergroot hem en verandert zoodoende de werkelijkheid in een beeld zijner fantasie, dat niets meer op het origineel gelijkt. Hij houdt er van zijne smart bij zich zelven te koesteren, hij vindt daar een genot in, hij speelt met zijn verdriet en liefkoost het. Maar nu komt Desdemona hem opzoeken om hem naar tafel te brengen. Op haar gezicht vergeet hij alles; zijne innige liefde bezielt hem voor een oogenblik alléén. Hij *kan* en *wil* niet gelooven, dat zij valsch is. Haar geheele persoon ademt zóó zeer onschuld en oprechtheid, dat de kracht, die van haar uitgaat, op dit oogenblik sterker is dan Jago's influisteringen. Door het nu volgend voorval met den zakdoek, dien Desdemona laat liggen, Emilia vindt en Jago haar uit de handen rukt, is de knoop gelegd. Want Jago zal dien doek in Cassio's woning neerwerpen, en dan zal deze doek het bewijs zijn.

Othello komt terug in gepeins verzonken. Hem ziende, roept Jago de schoone, dichterlijke woorden uit, die een overgang vormen tot het volgende:

„Not poppy, nor mandragora,
Nor all the drowsy syrups of the world,
Shall ever medicine thee to that sweet sleep
Which thou ow'dst yesterday.—"

De scène, die thans volgt, is eene voorzetting van de vorige tusschen Othello en Jago. Maar er heerscht een geheel andere toon in. De stijl is veel hartstochtelijker en dichterlijker. Othello's smart uit zich nu en dan in de schoonste klanken der lyriek.

Othello treedt op, bij zich zelven de woorden mompelende: „Zij ontrouw, ha! ontrouw jegens mij!" Die woorden verklaren zijn gemoedstoestand voldoende. Er bestaat voor hem haast geen twijfel meer. Verdiept in zijne gedachten, ziet hij in zijne verbeelding niet anders voor zich dan de vreeselijke waarheid, dat zijne vrouw hem nu reeds bedrogen heeft. Al zijne gedachten dwalen om dit eene punt. Hij denkt niet meer na, is niet in staat Jago's beschouwing aan de werkelijkheid te toetsen, een enkele reden daartegen aan te voeren of Desdemona's gedrag zich helder voor den geest te halen; hij kan niet meer oordeelen. Hem beheerscht het gevoel van zijn schande en haar verraad zóó zeer, dat hij zich daarvan niet kan losrukken; hij denkt slechts aan dit ééne, dat zijne liefde verloren is. Nu ontmoet hij Jago voor de tweede maal en ziet in hem den man, die hem in dien poel van ellende gestort heeft. Hij kan zijn gezicht niet verdragen, hij haat hem op dit oogenblik. „Uit mijn oogen! Vertrek! Gij hebt mij op de pijnbank gebracht. Ik zweer, beter nog geheel misleid te zijn, dan die halve wetenschap." Jago is de aanklager van hetgeen hem het dierbaarste is op de wereld, en al had hij ook de waarheid gesproken, hij speelt toch altijd de rol van den hardvochtigen chirurgijn, en die persoon is nooit beminnelijk. Had ik het maar niet geweten, roept hij uit; al ware ook het ergste gebeurd, nog zou ik gelukkig zijn. Dan volgt de schoone klacht over zijn voor eeuwig verloren rust:

What sense had I of her stol'n hours of lust?
I saw it not, thought it not, it harm'd not me.
I slept the next night well, was free and merry;
I found not Cassio's kisses on her lips:
He that is robb'd, not wanting what is stolen,
Let him not know 't, and he's not robbed at all.

en het daaropvolgend heerlijk afscheid van zijn wapenen, van het schoone, roemrijke krijgsmansleven, waarin hij eer en aanzien gewonnen heeft, en dat hij nu voor eeuwig vaarwel moet zeggen, gebukt onder de schande. De onbeschrijfelijke melodieuse, weemoedige toon van deze verzen is in proza niet weer te geven. *Othello's occupation's gone!* — Desdemona's bedrog vernietigt hem onherstelbaar. Het is dezelfde gedachte als vóór den eersten dialoog met Jago: „*and when I love thee not, chaos is come again.*" Othello's hartstocht ontlokt Jago een uitroep

van verbazing, die Othello in eens aan zijne lyrische stemming ontrukt; hij ziet nu den hatelijken persoon van Jago voor zich. Hij verzamelt al zijne denkkracht en wil nog eenmaal aan de mogelijkheid van Desdemona's onschuld gelooven. De liefde geeft zoo spoedig den strijd niet op. Hij stuift op in een vlaag van geweldigen toorn, grijpt Jago bij de keel en vordert van hem, onmiddellijk de bewijzen van Desdemona's schuld te leveren. Ongelukkig is Jago hierop voorbereid, en kan hem die nu geven. Had de arme man maar bij het eerste gesprek Jago bij den strot gegrepen en het bewijs gevorderd, hoe voortreffelijk ware de schurk ontmaskerd! of zoo niet, dan had hij toch met eene verontschuldiging van overijlde vriendschap zich moeten terugtrekken en redden. Nu is het te laat. Jago heeft dadelijk het middel bij de hand om Othello's gevaarlijken aanval van zich af te weren. Zijne parade is niet minder voortreffelijk dan zijn stooten; zij bestaat in: schijnheilige, walgingwekkende uitroepen, waarin hij zich beklaagt als het slachtoffer van zijne eerlijkheid en zijne vriendschap; hij houdt zich alsof hij beleedigd is, dat zijn dienst zoo slecht gewaardeerd wordt; hij speelt den eerlijken man, die niets dan ondank oogst voor zijne weldaden. Dit middel werkt onfeilbaar; Othello's gevaarlijke toorn is in eens bekoeld. Maar dit is nu niet genoeg; Othello vordert bewijzen, want die halve wetenschap kan hij niet meer dulden. Het bewijs als ooggetuige verwerpt Othello natuurlijk met afschuw. Nu komt de ellendeling met de grootst mogelijke onbeschaamdheid met een kinderachtige, nietsbeteekenende aanwijzing van Desdemona's schuld voor den dag, zóó kinderachtig, dat elk verstandig man hem voor zijne onbeschaamdheid een klap in 't gezicht zou gegeven hebben. Het is het verhaal van Cassio's droom, dat Jago in zijne Schadenfreude nog met eenige komische staaltjes illustreert. Deze droom, hoe belachelijk ook voor ieder ander dan Othello, schijnt hem iets monsterachtigs toe; het wijst hem op eene vroegere werkelijkheid. Deze fraaie droom is natuurlijk een vernuftig verzinsel van Jago, uitmuntend uitgedacht, want het martelt Othello's fantasie.

Vervolgens brengt hij het gesprek op den zakdoek, dien Cassio van haar heet gekregen te hebben, en dien de schurk op dat oogenblik nog in zijn eigen zak heeft. Hij beweert, dat hij Cassio daarmede zijn baard zag afvegen. Othello vraagt

hierna niets meer. Hij zweert zijne liefde voor altijd af; alléén de wraak zal hem van nu af aan doen handelen. Zijn gemoed zal niet meer veranderen, hij zal in dezelfde richting voortgaan zonder om te zien, even als het Pontisch meer, dat geen eb kent. Deze regelen van Othello zijn wederom in hoog poëtischen, lyrischen stijl geschreven, meesterstukken van poëzie. Zij zijn bekend genoeg; ik behoef ze niet te citeeren. Het is gelukkig, dat de poëzie zich in dezen dialoog sterk doet hooren; zij vergoedt ons het terugstuitende, dat er in ligt, wanneer wij Jago's laagheid en mishandeling van Othello moeten aanzien.

Othello neemt het vaste besluit Desdemona te dooden; Cassio zal eveneens gestraft worden en Jago zal zijne plaats innemen.

Hiermede zijn wij tot de krisis in het stuk genaderd. De angstige vraag zweeft nu nog op onze lippen: is Desdemona's lot nu onvermijdelijk? is Othello's liefde dan geheel vernietigd?

In het 4de tooneel zoekt Desdemona Cassio te spreken te krijgen; zij vraagt aan den clown naar zijne woning, en hoorende dat hij daar niet is, draagt zij den man op Cassio bij haar te ontbieden. Zij heeft haren man reeds over hem gesproken en Cassio moet nu maar komen, dan zal Othello zich wel met hem verzoenen. Tegenover Emilia beklaagt zij zich over het verlies van haren zakdoek. Emilia zwijgt natuurlijk, omdat zij zelve de dief is. Desdemona heeft er veel verdriet van, dat zij Othello's dierbaar geschenk verloren heeft. Gelukkig is hij niet kleingeestig en jaloersch, meent zij, anders zou het verlies van den doek hem booze gedachten doen krijgen. Emilia vraagt of hij dan niet jaloersch is? „Wie hij?" antwoordt zij, „ik denk, dat de zon van zijn vaderland al die grillen wel heeft doen verdampen." Arme, kinderlijk, vertrouwende Desdemona! hoe bitter zult gij u zoo dadelijk bedrogen vinden! Gij moet, helaas, uwen man nog leeren kennen.

Nu komt Othello. Misschien had hij gaarne haar willen ontwijken, maar dat ging nu niet. Het kost hem zeer veel inspanning te veinzen, en hij moet. Geheel veinzen kan hij evenwel niet, als alle oprechte naturen; hij spreekt daarom dubbelzinnig, met duistere toespelingen, waarvan Desdemona natuurlijk niets begrijpt. Men zou hier twee vragen kunnen doen. Vooreerst, waarom wil Othello veinzen? Het antwoord kan, dunkt mij, niet anders zijn dan dit: hij acht het oogenblik van afrekening houden nog niet gekomen, en tot zoolang wil hij zwijgen. De tweede

vraag, die hieruit volgt, is: waarom ondervraagt hij haar niet, en overtuigt zich zelven niet of zij werkelijk schuldig is? Ik geloof, om geen andere reden dan deze: Othello heeft alle levenswijsheid en menschenkennis, die hij van nature niet bezat, van Jago geleerd. Maar het blijft een lesje, hij is zulk een volgzaam leerling van Jago, dat hij niet anders verstaat dan jurare in verba magistri. Jago is in zijn oog de ervaren, kundige man en die heeft hem bewezen, dat Desdemona schuldig is. Verder heeft hij hem gezegd, dat: een elk moest wezen wat hij schijnt, of wel niet schijnen, wat hij niet is. Voeg daarbij de lesjes over de kunst van huichelen, die de vrouwen in 't algemeen bezitten, en Desdemona in 't bijzonder, volgens Jago. Wat behoeft hij dan meer te weten? Jago is in zijn oog de eenige persoon, die zich voordoet zoo als hij is, en al de andere zijn komedianten, die een valsche rol spelen.

Het ongeluk wil nu, dat Desdemona den schijn zeer tegen zich heeft, en, helaas, de onvoorzichtigheid begaat van op dit zeer ongeschikte oogenblik een al te vurige pleitrede voor Cassio te houden. Evenals in het vorige gesprek, gevoelt hij weêr hoe lief hij haar nog heeft, nu hij haar ziet, en had zij nu maar over Cassio wat gezwegen, en vooral ronduit bekend, dat zij den zakdoek verloren had (en dat zij dit verzwijgt, is inderdaad een fout in haar), de geschiedenis had een geheel andere wending genomen.

Helaas, het toeval werkt hier mede om Jago's plannen te doen slagen. Zij meent, dat het haar plicht is Cassio met warmte te verdedigen, en acht daarvoor het oogenblik nu gekomen en Othello maakt haar bang met zijne woorden.

Zijn fantastische beschrijving van de tooverkracht van dien doek heeft haar schrik aangejaagd, dit verlies kon misschien het verlies van hare liefde ten gevolge hebben. Met schrik denkt zij er aan dat de voorspelling eens uit mocht komen. Vandaar hare angstige woorden, die Othello geheel verkeerd uitlegt, daar hij er haar schuldbesef in hoort spreken, terwijl zij niets meer beteekenen, dan dat zij zich zelve niet wil bekennen, dat zij den doek eigenlijk verloren heeft, — zij hoopt het noodlottige geschenk nog terug te vinden, — en tegelijk voor haren man het verlies wil verbergen, uit vrees dat hij de profetie der sibylle misschien reeds als vervuld zou kunnen beschouwen. Men kan het der arme vrouw haast niet kwalijk

nemen, dat zij tot een leugen haar toevlucht neemt. Zij zegt het in hare woorden tot Emilia, die haar toevoegt of zij nu nog gelooft, dat haar man niet jaloersch kan zijn? Emilia vindt in Othello's handelwijs niets ongewoons; op haar eigen plompe manier zegt zij er het hare van, en om het duidelijk te maken kiest zij eene tamelijk vieze vergelijking. Niet zeer bemoedigend voor de arme Desdemona.

Nadat Othello driftig weggeloopen is, komt Cassio, door haar ontboden, wien zij nu evenwel niet helpen kan, en Jago, die poolshoogte wil nemen, hoever hij reeds gevorderd is. Desdemona verontschuldigt haren man; zij gelooft dat het iets is wat den Staat betreft, het een of ander komplot wellicht, dat haren man uit zijn humeur heeft gebracht. Emilia weet beter, maar zwijgt natuurlijk.

Deze meening van Desdemona motiveert gedeeltelijk hare lijdelijkheid, en maakt het waarschijnlijker, dat zij niet zelve Othello om de oorzaak van zijn drift vraagt of Emilia ondervraagt naar den zakdoek. In akte IV, scene 2, komt dit zelfde motief terug. Nadat Othello haar voor eene overspeelster heeft uitgescholden, kost het haar moeite nog aan een luim te gelooven, waarvan onaangenaamheden in de politiek de oorzaak zouden zijn. Dat voelt zij zeer goed. Maar nu maakt Jago gebruik van haar vroeger geloof; tracht haar daarmede te paaien, dat het staatszaken zijn en anders niet, wat hem gemelijk maak. De ongelukkige vrouw kiest in hare onwetendheid Jago uit als den vredestichter tusschen haar en haren man. „Beste vriend" — zoo betitelt zij den schoft — „ga gij naar hem, want zoo waar de zon aan den Hemel staat, ik weet niet door welk vergrijp ik hem verloor." En Jago verzekert haar nogmaals, dat het maar een luim van hem is. Zoo kan men zich Desdemona's onderworpenheid voor een deel verklaren uit de feiten; voor het grootste deel ligt het echter aan haar natuur, waarover later.

Maar ik keer terug tot akte III, scene 4.

„In zulke gevallen wreekt de menschelijke luim zich gewoonlijk aan kleinigheden, schoon het groote dingen geldt." (Heeft zij dit bij den ouden Brabantio gezien? en daardoor geleerd, dat de mannen allemaal van dit slag zijn?) „Ja, het is maar zoo, want doet ons een vinger pijn, zoo deelt zij zich mede en al onze andere gezonde leden gevoelen smart." Alsof

dit haar man recht gaf haar op barschen toon af te schepen! „Wij moeten ook bedenken, dat mannen geen goden zijn, en ook geen opmerkzaamheid van hen verwachten, alsof het nog de bruidsweek ware.” Welk een voortreffelijke vrouw! Welk eene zeldzame onbaatzuchtigheid en vergevensgezindheid! Maar Jago blijft er koud als steen bij.

Hij is nu trouwens te ver gegaan om nog te kunnen terugkeeren. De fijne psycholoog moge het uitmaken, welke zijne beweegreden is: de vrees voor ontdekking van zijn toeleg, òf gebrek aan medelijden, òf ook beiden. Het slot van deze akte is een aanknoopingspunt in de handeling. Cassio heeft Desdemona's zakdoek in zijne woning gevonden, zonder te weten, wie hij toebehoort. Hij begrijpt, dat de doek spoedig teruggevraagd zal worden, en daar hij hem zeer fraai vindt, verlangt hij van zijn minnares Bianca, dat zij hem zal namaken. In dit laatste volgt Shakspeare, zien wij, de novelle.

Wij zijn thans aan het einde der IIIe akte. De kansen staan zeer slecht voor Desdemona en Othello's liefde. Othello's ziel wordt verteerd van jaloezie (ik geef er voorloopig dien naam aan), en de ongelukkige vrouw is niet bij machte hem daarvan te genezen. Jago is op dit oogenblik ontegenzeggelijk de sterkere partij, maar hij heeft nog niet de overwinning behaald. Othello is niet gelijk aan den Moor der Novelle, die een veel geringer strijd met zich zelven te voeren had. Bij Othello zit de liefde veel dieper in het hart, en wanneer Jago geen nieuwe troepen in het veld brengt, waarmede hij de liefde voor goed terugdrijft, dan zou het nog kunnen gebeuren, dat hij het gewonnen terrein weer verloor, ondanks Othello's eed bij het Pontische meer, dat zijn gemoed niet meer veranderen zou. Daarom moet Jago een nieuwe, — en zoo het kan, nog heviger aanval wagen op Othello's hart.

Nu begint de IVe akte. Othello treedt weer op in gesprek met Jago. Deze laatste begint met de vraag: „zoudt gij dat denken?”

Wat? — het betreft dus iets, dat voorafgegaan moet zijn, en dat op het tooneel niet gehoord wordt. De woorden, die voor het optreden gesproken zijn, kennen wij nu niet, maar het is duidelijk genoeg uit het volgende, waarover het gesprek liep. Shakspeare laat de beide personen al sprekende optreden en

laat den tooneel-dialoog aanvangen midden in dit gesprek: een kunstje, waardoor hij onze verbeelding voert naar hetgeen hij zelf niet zegt, maar slechts even laat doorschemeren. Wij kunnen het nu gemakkelijk met onze eigene fantasie aanvullen en tevens maakt hij het ons mogelijk ons, zoo wij willen, nog meerdere gesprekken voor te stellen, waarin Jago Othello's hartstocht voedsel geeft. Dat maakt dan den geheelen omkeer in Othello nog waarschijnlijker.

In deze scène nu gebruikt Jago de grofste middelen om Othello's drift tot ware razernij te voeren. Vroeger vermeed hij nog zooveel mogelijk ruwe uitdrukkingen te gebruiken, om Othello's gevoeligheid niet al te zeer te kwetsen. Zijn stijl verandert, in dit opzicht langzamerhand, In het eerste gesprek met Othello kiest hij zijne woorden met zorg: daardoor geeft hij zich zelven den schijn, alsof hij zich schaamt zonder omwegen over de zonde te spreken, alsof hij daartoe te fatsoenlijk is, en daarbij voorkomt hij al te hevige uitbarstingen van drift bij Othello, die zijn zaak meer zouden bederven, dan bevorderen. In het tweede gesprek is het reeds anders; nu en dan laat hij zijn eigen grove tong de vrijheid. Nu echter staan de zaken geheel anders. Othello is zoo goed als overtuigd van Desdemona's schuld en het is nu van belang voor hem te zorgen, dat zijn drift niet bekoele, en hij misschien niet tot vergeving geneigd zij.

Daarom Othello's gevoel thans niet meer gespaard, meent Jago. Geen fijne degenstooten meer, maar hem afgemaakt met ruwe knodsslagen. Othello's drift moet tot letterlijken waanzin stijgen, hij moet als krankzinnig van woede en smart worden, zijne bezinning en verstand moet hij geheel verliezen. En Jago kent zijn meester door en door; hij weet hoe hij de fijngevoelige zenuw in zijn hart het best kan treffen, niet beter dan door de stuitendste beelden van de echtbreuk hem voor den geest te roepen. Dan behoeft hij zich ook niet meer te bedwingen, kan in zijn waren, aangeboren stijl spreken, daarvan genieten. Daarom die gemeene toespelingen op Desdemona en Cassio's samenzijn en zijne plat-komische wijze van spreken, waar hij Cassio's bekentenis verhaalt; daarom gebruikt hij Cassio en Bianca, om een soort van komedie op te voeren, die voor Othello zeer pijnlijk is. Met een duivelsch genot keert Jago het mes in de wonde van

zijn slachtoffer om, en martelt zijne verbeelding zoodanig, dat de ongelukkige in een woeste vlaag van drift, half waanzinnig eenige onsamenhangende zinnen en wilde klanken uitgilt, en daarna van uitputting bewusteloos op den grond valt. Juichend ziet Jago dit schouwspel aan, en schreeuwt zijn triomf luide uit.

Hierna volgt de komedie met Cassio, een uitmuntende inval van Jago, want voor Othello is het zoo goed als het bewijs als ooggetuige. Maar het is geheel berekend op Othello's geduld.

Othello belooft, dat hij bedaard zal blijven, in afwachting dat het uur der wraak geslagen is. Die gehoorzame leerling van Jago! Wanneer Jago *a* zegt, zegt Othello altijd *b*. Welk een voortreffelijk scholier! maar tevens welk een groot meester in de opvoedkunde heeft hij ook niet gekregen. Jago verdient waarlijk professor te zijn in de paedagogie, aan de een of andere hoogeschool in het rijk van Beëlzebub.

Jago speelt een hoog spel. Had Othello een oogenblik zijne zelfbeheersching verloren, en hadde hij, zich zelven niet langer meester, Cassio bij de keel gegrepen — welke eene verandering zou dit gegeven hebben! Het fraaie plan van Jago ware onmiddellijk zoo klaar als de dag gebleken. Ongelukkig gebeurt van di talles niets. De arme Othello bedwingt zijn drift, zooals Jago hem dringend aanbevolen had, en ondervindt in zijn schuilhoek de ergste kwellingen: te moeten aanhooren, hoe zeer men hem beleedigt, het juichen en lachen van zijn medeminnaar, door wien Desdemona door het slijk gesleurd wordt, — en daarbij zich stil te moeten houden. Het eenige, waarmede hij zich troosten kan, is de schitterende wraak, die hij zich voorneemt op Cassio te zullen nemen, en die hij met zijne fantasie al vooruit geniet, de eenige voldoening voor zulk een schimp.

Men kan op dit deel van het stuk aanmerken, dat het wel wat geforceerd is en de grenzen van het waarschijnlijke een weinig overschrijdt. Het bedrog is grof, dat is waar, en niet ieder zou zich zóó laten misleiden. Maar men vergete niet, dat de door hartstocht verblinde en op Jago blindelings vertrouwende man na al het voorafgegane niet moeilijk te misleiden was. Hij hoort spreken over eene vrouw, die het Cassio al te lastig maakt met hare verliefdheid, hij hoort hen lachen en ziet de komische gebaren, waarmede Cassio Bianca nabootst. Is het dan zoo onnatuurlijk dat Othello, —

nadat Jago hem een wenk gegeven heeft om toe te luisteren, daar nù het gewichtigste beginnen zal, — alles hier met Desdemona, de eenige vrouw aan wie hij denkt en van wie zijne gedachten vol zijn, in verband brengt, en dat het hem zelfs niet in de gedachte komt, dat er wel eens sprake van eene andere vrouw zou kunnen zijn? — En, tot overmaat van ramp, komt nu nog Bianca binnen, die Cassio overal zoekt om hem den zakdoek terug te geven, dien zij niet wil naborduren. Othello ziet dus nog den ongelukkigen zakdoek in handen van zijnen medeminnaar. Kan hij nu nog twijfelen? Mijne bedenking tegen dit tooneel is niet dat het onwaarschijnlijk, maar dat het te pijnlijk is, en dit wordt niet verzacht door dichterlijke regels daartusschen door. Voor ons negentiende-eeuwsche gevoel heeft deze scène iets stuitends. De ongelukkige Othello wordt zóó onbarmhartig mishandeld door zijn beul, hij krimpt zóó onder de pijnigingen ineen en het bedrog is zóó plomp voor ons, die het aanzien, dat onze deernis op afschuw gaat gelijken.

In het tweede gedeelte van deze scène komt de poezie ons echter ruimschoots vergoeden, wat ons in het eerste onthouden werd. Ik bedoel de heerlijke regels, waarin Othello de schoonheid, de lieftalligheid en de vrouwelijke talenten van Desdemona beschrijft op een toon zóó roerend, dat het hart er week bij wordt. Hij heeft er behoefte aan zich nog eenmaal voor den geest te brengen, welk een schat hij bezeten heeft, voordat hij dien voor altijd moet verliezen. Met diepen weemoed verwijlt hij lang bij de beschrijving van hare vele deugden; hij kan er haast niet van scheiden.

Welk eene afwisseling vàn stemming in dit stuk! Muzikale klanken van weemoedige smart, opgevolgd door kreten van woeste wraakzucht. En welk een zware proef voor het talent van den akteur! Waarlijk, de tooneelspeler, die deze regelen met al het gevoel, dat Shakspeare er in gelegd heeft, tot hun recht weet te doen komen, en den snellen overgang in beide stemmingen weet te treffen, — die verdient meer dan de gewone hulde van kransen en bouquetten, waarmede men dikwijls veel te gul is.

Othello's eenmaal genomen besluit verandert echter niet; hij zal haar dooden, dien zelfden avond nog. En Jago zal Cassio voor zijne rekening nemen.

In het volgend tooneel ontmoet Othello zijn vrouw weder. Lodovico, haar neef, is uit Venetië overgekomen en brengt de

tijding dat Othello terug ontboden is en Cassio in zijn plaats benoemd. Desdemona begaat alweder de onvoorzichtigheid haar geliefkoosd thema, de brouillerie met Cassio, op het tapijt te brengen. Dit punt, op dit oogenblik aangeroerd, zet Othello natuurlijk in vuur en vlam. Zijn drift barst los.

Desdemona begrijpt er niets van. Zij gaat voort en verzekert, allerongelukkigst, dat zij zich verheugt, dat haar man ontslagen en Cassio in zijne plaats benoemd is. Dit klinkt zeer vreemd, moet men toestemmen; en een getrouwd man behoeft juist geen Othello te zijn, om bij zulk eene bewering vreemd op te kijken of een scheef gezicht te trekken. Toch geloof ik dat de reden van hare vreugde geene andere is dan deze: zij gelooft nog steeds, dat enkel lastige zorgen en verdrietelijkheden in den dienst de oorzaak zijn van Othello's prikkelbaar humeur, en zij hoopt, dat door zijne ontheffing van de staatslasten, zijne gewone kalmte zal terugkeeren.

Aan hem klinkt hare ontijdige vreugde natuurlijk als de grootst mogelijke onbeschaamdheid in de ooren; woedend geeft hij haar een klap in het gezicht en jaagt haar de deur uit. Lodovico, die zich zeer ergert over deze ruwe behandeling van zijne bloedverwante, komt nu tusschenbeiden en wil, dat Othello het weder goed make. Maar deze geeft hem zulke zonderlinge antwoorden, dat Lodovico hem verwonderd aanstaart en bij zich zelven moet vragen, of het bij Othello wel recht pluis is. Nadat Othello en Desdemona zijn afgetreden, wil hij nu van Jago het nadere hierover hooren. Maar deze is veel te slim, om zich tegenover Lodovico te verpraten; hij maakt zich er met een Jantje van Leiden af.

In de 2de scène wil Othello Emilia, de kamervrouw van Desdemona, eens in verhoor nemen. Emilia geeft hem de ernstigste verzekeringen van Desdemona's trouw; zij heeft nooit iets ongeoorloofds bespeurd. Othello schijnt dan werkelijk een oogenblik gevoeld te hebben, dat ten minste de rechtvaardigheid vorderde, nog iemand anders dan Jago alléén te hooren. Het baat niets bij hem. „Zij praat mooi genoeg, maar het moet al een zeer onnoozele koppelares zijn, die het niet even mooi doet."

Othello is onverbeterlijk; iedereen is in zijn oog een huichelaar, uitgezonderd *honest, honest Jago*. Dezen vertrouwt hij alléén. Ziedaar de gevolgen van Jago's opvoedings-systeem. Hij laat nu zijne vrouw roepen. Wat zijne bedoeling is met dit

onderhoud, weet ik niet. Bekruipt hem weêr de twijfel, of het mogelijk nog onwaar zou kunnen zijn? Wil hij haar eene bekentenis ontlokken en dan misschien vergeven? Wie zal het zeggen? In elk geval, hij gelooft hare betuigingen van onschuld evenmin als de verzekeringen van Emilia. Hij antwoordt zelfs niet op haar vraag: met wie zij dan valsch is? Hij acht dit overbodig, want, denkt hij, zij liegt mij toch iets voor. Zij liegen immers allen. Zij is een volleerde huichelares in zijne oogen en Emilia is in het komplot betrokken. Waartoe zou het dan dienen de beide vrouwen nog verdere vragen te doen?

Het gesprek kan tot geene opheldering leiden. Immers Othello beantwoordt hare weinige vragen niet, en het grove scheldwoord „overspeelster" is niet in staat licht te ontsteken in de duisternis harer gedachten. Elk scheldwoord houdt nog geen beschuldiging in; hoe kan zij dan, die zich geheel onschuldig gevoelt, op dat enkele woord, hoewel het alles uitdrukt, het raadselachtig gedrag van haren man begrijpen? Men moet niet vergeten, dat zij geheel onbekend is met Jago's intrigue, dat zij van niets af weet. En het strookt meer met haar karakter, zooals wij hierna zullen zien, diep bedroefd en ter neêr geslagen te zijn over de beleediging, dan er op fieren toon rekenschap van te vorderen.

De verdere gesprekken met Emilia en Jago doen minder tot de handeling, dan wel tot de karakterteekening af. Jago's koude, gemeene natuur en de onbegrijpelijke lichtzinnigheid van zijne waardige ega kontrasteeren voortreffelijk met Desdemona's waren zielenadel.

Het slot tusschen Jago en Rodrigo is daarentegen een nieuwe schakel in de handeling. Rodrigo heeft eindelijk zijn geduld verloren. De juweelen, die hij Desdemona ten geschenke zond, werden niet beloond met billets doux, zooals hij gehoopt had; en wat het ergste was voor den niet zeer royalen minnaar, hij had ze zelfs niet teruggezien. Waar waren zij gebleven? Natuurlijk in den zak van vriend Jago, dat is duidelijk. Het schijnt, dat Rodrigo daarvan nu de lucht gekregen heeft en nu wil hij Jago daarover eens onderhanden nemen. Hij dreigt hem, dat hij nu zelf naar Desdemona zal gaan om de juweelen terug te eischen, en zoo zij weigert, wil hij Jago om voldoening vragen. Een ander dan Jago zou door deze bedreiging wel een weinig in verlegenheid geraken, maar Jago is niet spoedig in het nauw

gebracht, en vooral niet door een uil als Rodrigo. Zeer vermakelijk is de koddige wijze, waarop Jago met hem omspringt; hij maakt den armen sukkel nog een komplimentje over zijn doorzicht, terwijl hij hem op de brutaalste manier bij den neus heeft. Hij doet hem weêr nieuwe beloften, en voor de derde maal wil hij hem overhalen zich voor hem af te sloven. Othello vertrekt met zijne vrouw naar Mauritanië, en Cassio is tot gouverneur van Cyprus benoemd. Wanneer nu Rodrigo Cassio aan kant zet, op de eenvoudigste manier namelijk, door hem dood te steken, dan moet Othello natuurlijk op Cyprus blijven, en dan heeft Rodrigo dus nog eenige kans op het succes van zijne amourette. Rodrigo heeft niet veel lust in deze vereerende opdracht; hij weet bij ervaring, dat Cassio er niet de man naar is om zich als een kalf te laten slachten; het pak slaag zit hem nog versch in 't geheugen; maar Jago weet het hem zoo mooi voor te stellen, dat hij het aanneemt.

Het laatste tooneel der IVe akte bevat, na enkele voorafgaande woorden van Othello, die zijne vrouw beveelt zich onmiddellijk te bed te begeven en hare kamervrouw weg te zenden, — een bevel van zeer sombere voorbeduiding, — een gesprek tusschen Desdemona en Emilia. Deze dialoog is waarlijk niet de minst schoone uit het stuk. Zij doet de karakters der beide vrouwen meesterlijk uitkomen. Er heerscht in dit stuk, — met het melodieuse, melancholieke liedje van Barbara, — eene zacht weemoedige stemming, die na de heftige tooneelen, die voorafgingen, zeer aangenaam is. Het is eene echte Stimmungs-scene, lyrisch van toon en toch dramatisch genoeg door de antithese in de karakters.

Hiermede eindigt de IVe akte en volgt de ontknooping in de Ve. De afloop kent ieder, en ga ik hier voorbij. Op het voornaamste daarin komen wij later nog terug.

III. VERGELIJKING MET GIRALDO CINTHIO'S NOVELLE. — OVERZICHT VAN DE HANDELING.

Het moet, dunkt mij, aan een ieder in 't oog springen, dat het onderscheid tusschen de Novelle en het Drama al zeer groot is. Toch heeft Shakespeare de feiten hoofdzakelijk overgenomen, alleen veranderde hij de plaatsing hier en daar; maar in een paar gevallen, voornamelijk wat de zakdoek-intrigue en

de ontknooping betreft, wijkt hij van Cinthio geheel af. En die afwijkingen zijn niet zonder beteekenis. Vooreerst, de wijze, waarop bij Shakspeare Jago in het bezit van den zakdoek komt, is veel schooner dan zooals bij Cinthio. Bij dezen wordt aan de vrouw van den Moor de doek ontfutseld door den handigen greep van een zakkenroller; Shakespeare brengt het toeval in het spel: Desdemona laat den doek achteloos vallen, en vergeet hem op te rapen. Zóó geeft zij zelve, zonder het te weten, aan Jago het bewijs in handen, dat voor haren man overtuigend zal zijn. Zij wordt het slachtoffer van eene in elk ander geval onbeduidende nalatigheid, maar die hier de schrikkelijkste gevolgen na zich sleept, omdat Jago maakt, dat zij de oorzaak wordt van haren val. Hoeveel schooner en tragischer is dit niet?

Wat de ontknooping betreft, het plan, dat in de Novelle de Moor met den vaandrig beraamt om met hen beiden den moord te kunnen uitvoeren, zonder dat men de daders op het spoor zal kunnen komen, — het is volmaakt afschuwelijk. Het hoort thuis in de romans van lijfstraffelijke rechtspleging of in de Pitaval; — het is noch poetisch, noch tragisch; het is niets dan plat proza. Daarbij is de moordenaar te laf om de verantwoordelijkheid van zijn daad op zich te nemen; hij gebruikt een ander als beul en laat dezen het slachtwerk doen, terwijl hij het zich zelven gemakkelijk maakt, door slechts de bevelen te geven. Het is een complot van twee sluipmoordenaars. Ook de verhouding tusschen beiden is geheel anders. Bij Cinthio verdenkt de Moor zijne vrouw onmiddellijk van ontrouw, en niettegenstaande zij hem zorgvuldig allen grond tot jaloezie ontneemt, door, zoodra zij merkt, dat haar man boos wordt, verder over den officier het zwijgen te bewaren, blijft hij toch zijne vrouw wantrouwen, en gaat zelfs *uit eigen beweging* den vaandrig opzoeken om hem uit te vorschen, zoodat deze nu al zeer licht werk heeft.

Hoe geheel anders handelt Othello! Othello is de persoon, die de daad volbrengt, zich bewust van al het verschrikkelijke dat zij heeft; met een gebroken hart, diep rampzalig, pleegt hij den moord, dien hij als een offer beschouwt, als een harde plicht, dien hij zich oplegt en dien hij vervullen moet, het koste wat het koste, evenals Abraham, toen hij zijn zoon Izaak moest offeren, of als Jefta zijne dochter.

Hij zegt het zelf. „Doch sterven moet zij, of zij zal er nog meer verraden. Meineedige vrouw! gij maakt mijn hart tot steen, en wat ik voornemens ben te doen, zou ik een moord kunnen noemen, schoon ik het voor een offer hield." Vandaar die schoone trek van Shakespeare: dat hij haar vraagt of zij dezen avond gebeden heeft. „Ik zou uw ziel, dus onvoorbereid, niet willen dooden, bij God niet, neen! — ik zou uw ziel niet willen dooden." Wat wil dit anders zeggen dan: ik wil toegevend, ik wil menschlievend zijn, voor zoover dit mogelijk is, want ik ben geen moordenaar?

Hij wil de rechter zijn, die zelf het vonnis aan de schuldige voltrekt; een ander daarbij als hulp te gebruiken, daaraan denkt hij niet.

Men voelt hier het onderscheid tusschen afgesproken sluipmoordenaars-werk en de daad van den beleedigden echtgenoot, die te diep getroffen is door de schande hem door de vrouw, die hij lief heeft, aangedaan, om haar leven te sparen, maar te fijngevoelig tevens, om daarbij anderen te hulp te roepen, allerminst Jago den dénonciateur. — Alléén Othello heeft het recht Desdemona ter verantwoording te roepen; de tegenwoordigheid van anderen moet geweerd blijven.

Een zeer groot verschil bestaat er in de straf. De executie met de met zand gevulde kous doet denken aan de martelingen der Roodhuiden in Noord-Amerika. Barbaarsch! Othello wil „haar bloed niet plengen, haar huid witter dan sneeuw en glad als een beeld van albast niet kwetsen." Hij wil „dit heerlijkst pronkjuweel der schepping" niet met bloed bezoedelen en misvormen tot iets afschuwwekkends. „Wees na uw dood zóó schoon, en ik, die u zal dooden, zal u nog beminnen." Daarom verstikt hij haar. Het leven zal en moet hij haar ontnemen, maar op de snelste, de minst zichtbare wijze, die de minste sporen van geweld nalaat.

Al die verschillen zijn belangrijk, en daaraan herkent men het groote genie, dat zich zelven in schijn dwang oplegt door de geschiedenis trouw te volgen, doch zijne ware, vrije macht toont door maar enkele gering schijnende veranderingen, die echter zoo belangrijk zijn, dat hij een stuitend verhaal daarmede omtoovert in iets, dat ons de tranen in de oogen lokt, door de ware, dichterlijke schoonheid van eene echt tragische geschiedenis.

Shakspeare zag in het verhaal van Cinthio een stof, uitmun-

tend geschikt voor een drama, — maar het dramatische heeft hij er zelf in gebracht. — De novelle bezit er niet meer dan de kiemen van. Dramatisch wordt de geschiedenis eerst door den langen, hardnekkigen en met afwisseling gevoerden strijd tusschen de liefde en den toorn in Othello's borst. Die strijd duurt van de IIIe akte, waar Jago het eerste gesprek met Othello aanvangt, tot aan het slot onafgebroken voort. Men heeft wel eens de aanmerking gemaakt, dat de eigenlijke handeling eerst in het midden een aanvang neemt en men keurt dit af als een fout in de compositie. Dit is geen fout.

De handeling — waarmede dan bedoeld wordt de strijd in Othello's hart (waarom is dit echter alleen handeling. en niet het voorafgaande tevens?) — kan niet eerder beginnen. Door haar aan het slot der Ie of IIe akte een aanvang te laten nemen, zou het stuk al hare waarde verliezen. Om twee redenen. Vooreerst: Men moet eerst Jago door en door kennen,en vooral gevoelen hoe grooten invloed hij op Othello uitoefent, dan eerst begrijpt men, hoe de handeling mogelijk is. Daarom laat Shakspeare in die beide eerste akten hem de hoofdrol spelen, en daarom behandelt hij hem zoo breedvoerig. Verder eischt Jago's voorbereiding tot zijne plannen een geruimen tijd; hij kan er niet dadelijk mede beginnen, op straffe van te zullen mislukken. Zijne preparatieven beslaan de geheele IIe akte, eerst aan het slot daarvan is hij gereed. Ten andere: Wanneer Shakspeare ons niet zóó uitvoerig Othello en Desdemona's liefdegeschiedenis met al hare hinderpalen, die zij te overwinnen hadden (Brabantio, de storm, de Turken), geschilderd had, zou het lot dezer beide personen ons dan zooveel belang inboezemen? Ware het een gewoon, alledaagsch paar, en had hun huwelijk niet die dichterlijke tint, welke Shakspeare er aan geeft, — men zou de geschiedenis nu ja! bedroevend vinden, maar zij zou ons niet zoo aangrijpen als nu. En om bij ons dit levendige belang in het lot en het geluk dezer beide menschen op te wekken, daartoe heeft Shakspeare een paar akten noodig. In het midden der IIIe akte begint dan de eigenlijke handeling, zoo men wil. Heerlijk schildert hij in Othello het langzaam opkomen van het wantrouwen, eerst bijna onmerkbaar en weer verdwijnende, daarna terugkeerende en sterker geworden, hoe langer hoe meer toenemend, totdat het eindelijk in Othello's ziel vastgeworteld is. Die klimax is

meesterlijk. En uit den strijd tusschen de beide antithetische gevoelens wordt de schoonste *rythmus van den hartstocht* geboren, die ooit geschreven is. Alléén in Lear vind ik een rythmiek, die daarmede vergeleken kan worden. Othello's hart wordt bestormd door een reeks van verwante gevoelens: vrees, wantrouwen, melancholie, smart, toorn, wanhoop; al die elementen voeren in zijn hart strijd tegen de alleenstaande, sterke liefde, zij scheuren het vaneen en vernietigen hem ten slotte.

Zijn goede en zijn kwade engel worstelen aanhoudend; beurtelings drukt de een den ander omlaag, maar zonder den strijd op te geven tracht de half overwonnene weder de bovenhand te verkrijgen en hernieuwt den strijd met nieuwen moed; de krachten nemen eerst langzaam, later veel sneller af en men ziet het einde vooruit. Het is een kamp, die onvermijdelijk op den ondergang van een van beiden moet uitloopen; maar de uitslag blijft zeer lang onzeker; zelfs tot op het laatste oogenblik is er nog reden tot twijfel, is nog niet alle hoop verloren. Dit voortdurend dobberen tusschen hoop en vrees is het juist, wat ons tot het einde toe in rustelooze spanning houdt en aan dit drama die overweldigende kracht geeft, die men reeds bij de lektuur gevoelt. Men volgt met ingehouden adem den loop der handeling, de belangstelling neemt steeds toe, verflauwt geen oogenblik. Shakspeare's taktiek in zijne tragedies bestaat hierin, dat hij reeds door de expositie bij den toeschouwer het vermoeden van een tragischen afloop opwekt, dit vermoeden hoe langer hoe sterker laat worden, tot een gevoel van groote waarschijnlijkheid laat aangroeien, — nooit echter van absolute zekerheid. Altijd blijft men twijfelen.

Evenals bij den typhuslijder de bloedverwanten dagen en weken lang wankelen tusschen hoop en vrees, nu tot het een dan tot het ander geneigd, met elke geringe verandering in den patient meegaande, van dag tot dag en van uur tot uur, maar altijd levende in angst voor een noodlottigen afloop, — evenzoo is het in Shakspeare's tragedies. Othello is daarvan een sprekend voorbeeld.

In den monoloog van Othello aan het bed der slapende Desdemona en de daarop volgende moordscène, stelt Shakspeare de twee hevige hartstochten, die door het geheele stuk heenklinken, nog eens en voor de laatste maal in eene stoute antithese tegenover elkaar. Othello kust Desdemona voor hij haar doodt. Hoe het mogelijk is,

dat men uit dien gemoedstoestand van verteedering bij het gezicht zijner vrouw, welke hem tranen van smart doet storten, en, volgens zijne eigene woorden, zijn toorn bijna ontwapent, plotseling kan omslaan in een vlaag van wilde drift, waarin hij haar met zijn vuist de keel toeschroeft, — dat is eene vraag, die de psychologie moet beantwoorden. Ik geloof niet, dat iemand Shakspeare hier zal beschuldigen van de natuur niet naar waarheid geschilderd te hebben; men gevoelt te zeer de treffende waarheid van dit tooneel om aan een fout te kunnen denken. Maar het psychologisch te verklaren, dat is iets anders en voorwaar geen gemakkelijke taak. Shakspeare laat ons menigmaal in de menschelijke ziel de grootste tegenstrijdigheden, de ondoorgrondelijkste raadsels zien, die hij daarin heeft waargenomen; hij geeft ons evenwel niet de oplossing daarvan, hij schreef geen commentaar op zijn werk, hij schilderde slechts, wat hij zelf zag en gevoelde. Ons schiet dus niets anders over, dan met onze eigene verbeeldingskracht en kennis hem trachten te volgen en te begrijpen.

Mij schijnt het toe, dat Desdemona's ongelukkige antwoorden op Othello's vragen de onmiddellijke oorzaak zijn van haren dood. 't Is waar, zij betuigt wel hare onschuld en trouw, maar hare woorden — vooral de laatste — zijn zóó dubbelzinnig en vreemd, dat Othello haar voor schuldig moet houden. Waarom toont zij op dit oogenblik, waar haar eigen leven op het spel staat, nog hare droefenis om den dood van Cassio? Waarom tracht zij niet zich zelve te redden door standvastig en met meer nadruk hare schuld te blijven ontkennen? Haar angst belet het haar, zij is zoo groot, dat zij alle zelfbeheersching verliest en als een misdadiger om haar leven smeekt. Hoe kon Othello nog een oogenblik aan hare schuld twijfelen na haren uitroep: „Helaas, dan is hij verraden; ik ben verloren!" en wat daar nog op volgt. Hij kon op dat oogenblik moeielijk iets anders in haar zien dan de slimme huichelares, die in haren doodsangst het masker had afgeworpen, om genade smeekte, en die *nu* nog om haren minnaar Cassio weende, — moest dat niet zijn dolle drift opwekken zoodat hij haar aangreep en vermoordde?

Een derde punt, waarin Shakspeare van Cinthio afwijkt, is, dat hij, zooals ik reeds gezegd heb, bij Jago den spijt wegens versmade liefde als motief voor zijn handelen liet wegvallen;

als gevolg daarvan is bij hem het voorwerp van Jago's wraakzucht niet Desdemona, maar Othello, en de werktuigen zijn Cassio en Desdemona. Bij Cinthio traden Jago en Desdemona op den achtergrond tegenover Othello; van de buitengewone scherpzinnigheid en het overleg van Jago en de volmaakte onschuld van Desdemona, ziet men bij Cinthio geen spoor. Bij hem is Jago een alledaagsche, middelmatige schurk en Desdemona eene zeer gewone vrouw. Beide figuren zijn daar flauw geteekend. Shakspeare daarentegen heeft van Desdemona en Jago hoofdpersonen gemaakt, hun karakteristiek is zeer fijn en in details uitgewerkt. Daardoor krijgt de geschiedenis een heel ander aanzien. Othello is niet meer een willekeurig handelend persoon, die op eigen initiatief, zonder sterken aandrang van buiten, de daad verricht; hij staat in de tragedie tusschen Jago en Desdemona, welke beide een machtigen invloed op hem uitoefenen. De vraag is hier, wie van deze de sterkste is.

M. P. de Haan.

(*Het slot in het volgend nummer.*)

OUDERE TIJDGENOOTEN.

III. [1]

(Groen van Prinsterer. Capadose. De Liefde. Van der Brugghen e. a.)

Der Kreis von edlen Menschen ist das Wertheste alles Dessen, was ich errungen habe.

GOETHE.

But even the faintest relics of a shrine
Of any worship wake some thoughts divine.

BYRON.

De samenkomsten van het *Réveil* vertoonden een dubbel karakter. Zij waren òf besloten en stichtelijk òf zoo goed als openbaar en aan praktische doeleinden gewijd. Deze laatste samenkomsten, tweemaal in het jaar op gezette tijden gehouden, niet toegankelijk dan voor mannen, werden door Groen van Prinsterer gepresideerd; de notulen vonden een plaats in het Tijdschrift *de Vereeniging,* waarvan de hoofdredaktie was toevertrouwd aan O. G. Heldring. Op deze vergaderingen werden belangen verhandeld van Kerk, Staat en Maatschappij, en meestal voerden de overleggingen tot een besluit, dat straks overging in een daad: in het zenden van een adres, in het uitvaardigen van een protest, in het oprichten van een genootschap, in het stichten van eene inrichting, in het aanvangen of ondersteunen van de eene of andere werkzaamheid in den geest van het *Réveil.*

De vergaderingen, hier bedoeld, werden gehouden in de benedenzaal van het *Wapen van Amsterdam,* een gebouw, thans nog aanwezig op den hoek van den Kloveniersburgwal en het

[1]) Vervolg van jaargang 1882, Juli-aflevering.

Rusland. Zij namen den voor- en namiddag in beslag. De notulen kan elk nalezen in het reeds genoemde tijdschrift. Ik wil hier uit deze bron niet putten, maar liever pogen uit de herinnering eenige trekken van de leden dier samenkomsten weer te geven, gelijk de zestien en zeventienjarige jongeling ze in profiel heeft gezien.

I.

De zaal was een langwerpig vierkant, door drie of meer vensters uitzicht verleenende op het Rusland, op welk plein destijds nog vrij zware boomen stonden. Het licht was dus zeer gedempt. Aan het smalle einde der zaal tegenover de deur was het bureau gezeten, met Groen van Prinsterer als voorzitter. Hij was de geboren leidsman van zulk een ernstige samenkomst, haar natuurlijk hoofd, dat niemands oplettendheid zocht en aller blikken tot zich trok. Maar houden wij ze thans nog van hem af, hetgeen ons eenigszins gemakkelijker wordt, wanneer wij ze juist op zijn tegenbeeld laten rusten, op Isaäc da Costa. In het uiterlijk hadden Groen en da Costa uiterst weinig met elkander gemeen. De laatste was klein van gestalte, eenigszins gezet en ineengedrongen; het joodsche type was op zijn gelaat onmiskenbaar; de pokken hadden dat gelaat niet gespaard. Niet slechts in zijn gelaatstrekken, in elk zijner lichaamsdeelen was hij de bewegelijkheid zelf, zijn gemoedsstemming verradende in zijn nederzitten gelijk in zijn gaan en staan. Was het een *neder*zitten? Ik geloof niet, dat hij op dit oogenblik, nu wij hem waarnemen, vollen vrede heeft met hetgeen in de vergadering gesproken wordt: onrustig schuift hij heen en weder op zijn stoel; straks zal, moet hij opstaan. Er is ontroering in zijn gemoed; de lippen worden gespannen; de neusgaten zwellen; de oogen schieten stralen. Want het mag niemand bevreemden, dat in dezen kristelijken broederkring aanleiding bestaat tot zooveel ontroering, ja misschien eenig gevaar voor de meer of minder hartstochtelijke uitbarsting van een lang bedwongen vlam. Deze vergadering toch is geenszins het conciliabuul van een partij. Er is een hoogere of, wil men, dieper liggende eenheid die al hare leden verbindt, maar die eenheid is de onbewogen bodem van een dikwerf onstuimige

zee, vol botsing en branding der golven; zij is niet de effenheid van een stilstaand water. De leidende gedachte van het *Réveil*, in vorige artikelen beschreven, bleef alle hoofden en alle harten vervullen, maar in elk hoofd en hart verbond zij zich met al de stemmingen en richtingen, al de temperamenten en sympathiën, die waarschijnlijk in alle tijden de menschen verschillende wegen hebben doen inslaan. Het was en bleef een kring van broeders. Maar deze broeders, uit een en denzelfden vader gesproten, hadden, zou men zeggen, niet allen dezelfde moeder gehad. Hoe eigenaardig liepen de zienswijzen uitéen, al naar gelang van elks aanleg en inborst. Hoe moesten zij tegen elkander indruischen in een vergadering, waarin elk, krachtens zijn grondbeginsel, meenen, neen, gelooven moest, dat God hem *de* waarheid had geopenbaard; een geloof, niet verworven op den bodem der ijdelheid, maar in de binnenkamer, op de knieën, voor het aangezicht des Allerhoogsten. Hier waren verstands- en gevoelsmenschen: dogmatische geesten, in staat en bereid, geheel de bovenzinnelijke wereld uit elkander te nemen en in elkander te zetten, het hoogste te bewijzen en tijdelijk op het peil te brengen van tweemaal twee; daarnaast harten, niet kloppend dan in de mystiek, niet zalig dan in de aanbidding, niet veilig dan in de gewesten van het onbegrijpelijke en onbewijsbare. Hier waren, al klinkt het zonderling, door en door Roomsch-Katholieke en daarnaast even beslist Protestantsche mannen; dezen, het zwaartepunt van alle geestelijk leven zoekende in de persoonlijkheid, in het geweten, genen, indien niet alles, toch zeer veel verwachtende van de Kerk, van hare zuiverheid, van hare getrouwheid in leer en tucht, van de wettigheid en louterheid harer sakramenten. Hier waren, eindelijk, geboren konservatieven en geboren revolutionnairen: mannen met liefde en eerbied voor het bestaande vervuld, zich misplaatst gevoelende buiten de overgeleverde vormen, vooringenomen tegen het nieuwe, hetzij uit natuurlijke schroomvalligheid, hetzij uit goeden smaak, in alle dingen het initiatief gaarne toevertrouwende of zelfs overlatende aan de gestelde machten, volkomen onaandoenlijk voor den lof van mede te gaan met zijn tijd, ja dezen tijd liever gewaarwordende als een tegenstroom. Maar weder daarnaast mannen met kokend bloed, verhitte verbeelding, de armen uitstrekkende naar de toekomst als naar de afwezige geliefde, vol minachting voor hetgeen hun de mach-

teloosheid dacht van het officiëele en konventioneele; gestelde machten duchtende als noodlottige hinderpalen of klippen; zonen van de oude beeldstormers, naneven van de puriteinsche vorstenrechters, mannen met armen aan het lijf en het eigenlijke woord altijd op de lippen, onbedeesd, onvervaard, hun wortelen schietende in de oprechtste demokratie. Al die onderscheidingen, al die verschillen stonden niet zelden te lezen op de gezichten, in geheel het uiterlijk van de leden dier vergadering, gelijk deze in het halflicht van het belommerde Rusland het verdiend zou hebben vereeuwigd te worden door een Frans Hals: hier de uitgewischte trekken in de tronie van den gemoedelijken vrome, zich te goed doende aan de „dierbaarheid" van het samenzijn, straks temet in een psalm vergeleken bij de olie op Äärons hoofdhaar en kleederzoom; dáar, het als uit hout gesneden profiel van den stoeren kalvinist, viezevazend tegenover geen enkele gevolgtrekking van zijn dogma, en geen God met meer oprechtheid vereerende dan den God die „vaten maakt tot eere en tot oneer;" hier het als met een waas van distinktie overtogen voorhoofd van den staatsman, of de goelijke glimlach van den humorist, of het door eenig scepticisme verteederd oog van den dichter; dáar, de zelfvoldoening van den burgerman of het stugge van den volkomen ernst of het vale van het volkomen proza. Ja, men zou bijna geneigd zijn de verschillen terug te vinden tot in onbeteekenende kleinigheden. Maar wat is onbeteekenend zelfs *aan* den mensch voor onze kennis van den mensch? Spreekt die kleine, blanke hand niet van iets anders dan hare minder vertroetelde zuster, die een anderen heer en meester dient? Is er in het onmogelijke van dien rok niets kenmerkends naast het smaakvolle van een andere kleedij? Ligt er niet een weinig ziel in hagelwit linnen? Een ziel die verdwijnt, zoodra dat hagelwit den hals gevangen zet? Moet men met Carlyle geheel medegaan, om een oogwenk de aandacht te kunnen schenken aan het schoeisel van iemands voet en hand?

De meesten zijn reeds gestorven van hen, die ik nog in de verbeelding voor mij zie, gelijk zij in die gewichtige vergaderingen waren nedergezeten, de belangwekkendste kontrasten vormende en zelf zich dit belangwekkende in het minst niet bewust. Langs slechts een enkele rij stoelen behoeft men het oog te bewegen, om ze waar te nemen. Daar zit Capadose,

kleiner nog dan da Costa; geboren Israëliet als deze; den dichter boezemde hij dat onvergelijkbaar teedere lied in: „Niet voor u noch voor mij is de wereld gemaakt, noch de droom van haar laffe vermaken;" een lied, waarin de innigste tonen ruischen, die ooit de vriendschap aan een nederlandsche harp heeft ontlokt. Capadose had noch da Costa's gaven noch zijn roem, maar voor het minst evenveel invloed en, bedriegt het geheugen mij niet, dieper vat op menschenharten. Capadose was een veel minder bewegelijke natuur dan da Costa, veel meer dan deze gewoon zichzelf te sparen, omdat aan zijn wezen vreemd bleef de bijna kinderlijke openhartigheid, die aangeboren edelmoedigheid en ridderlijkheid da Costa tot een behoefte maakten. Da Costa verloor de tegensprekers van zijn geloof geen oogenblik uit het oog, hetzij die tegensprekers behoorden tot Israël of tot „de volken." In Capadose's gloed onderscheidde men niet in de eerste plaats het blaken van den bekeeringsijver. Zijn licht was niet dat van een baak, maar stond op den kandelaar in de binnenkamer, natuurlijk en weldadig middelpunt van een stiller, intiemer kring, die zich waarschijnlijk niet bedroog, wanneer hij bij Capadose grooter „innigheid" meende aan te treffen dan bij andere, schitterender vertegenwoordigers van het *Réveil*.

Eigenaardig spel van het toeval, dat op die rij stoelen, waarlangs ons oog zich thans beweegt, naast dat donkere gelaat van den zoon van Abraham, den blonden, ronden Lutherkop van Wormser heeft geplaatst; een hollandsch man in merg en gebeente gelijk in geheel zijn uiterlijk; deurwaarder van beroep, wat men zijn krachtigen en degelijken stijl niet aan zou zeggen; een verstand, dat zichzelf had gevormd, daarvan al de voordeelen plukte en tevens al de nadeelen ondervond, maar in weerwil van zijne leemten of gemis van tucht en oefening, grooten eerbied wekte bij de verstandigsten onder zijne geestverwanten, inzonderheid bij Groen, die hem wellicht te hoog stelde.

Maar die hooge dunk was verklaarbaar, want Groen had, gelijk alle groote persoonlijkheden, behoefte aan steun, en vond steun in den man, die het aan zijn niet-geleerde opleiding, meer dan aan falende scherpzinnigheid, dankte, dat hij de moeilijkheden niet zag, aan de handhaving van het Hervormd kerkgeloof reeds in die dagen verbonden. Dat kerkgeloof be-

lichaamde zich in Wormser; wat hij was, was hij door dat geloof geworden; in hem toonde het wat het van een helder hoofd en een eerlijk gemoed maken kan op nederlandschen bodem. In hem geen aarzeling, geen zweem van sentimentaliteit of mystiekerij, evenmin nuanceering; alles uit één stuk; krachtig, louter, recht afgaande op het doel. De gereformeerde theologie was zijn eigendom geworden; was de natuurlijke uiting van zijn denken; de bovennatuurlijke wereld zijn tehuis; hij was er gemeenzamer mede dan anderen met hetgeen zij de werkelijkheid noemen. De verlossing van de zonde was voor hem geen leerstuk, maar een waarachtigheid die hij aanschouwde en voor anderen aanschouwelijk poogde te maken door eischen te stellen, in zichzelf vaak zonderling genoeg. Was, naar het bijbelsch verhaal, de schaamte straf der zonde: met de verlossing van de zonde behoefde van die straf niets meer zichtbaar te zijn, en tot zijn idealen staat van den Kristen behoorde, dat hij over het door Kristus geheiligd natuurlijke nooit behoefde te blozen.

Ik behoef de gedachte niet uit te werken. Niet wat zulke geesten denken, denken krachtens de premissen van hun geloof, is hier het belangrijke, maar veeleer dat zij denken, dat zij met het dogma werkzaam zijn, gelijk anderen met de grondbegrippen van een wetenschap. Bij dien arbeid werd veel zelfstandigheid, oorspronkelijkheid, onverschrokkenheid ontwikkeld, veel meer dan een in liberalistische vooroordeelen steeds dieper zinkende menigte vermoeden kan. Dat een krachtig dogmatisch geloof den geest zou verstompen, verlagen; dat het niets dan letterknechterij zou kweeken, eentonigheid, eenvormigheid, is in strijd met alle ervaring. Het komt mij veeleer voor, dat onze kritische richting ruim zoo zeer de strekking heeft om ons in een noodlottigen cirkel rond te voeren. Wij staan allen zonder onderscheid voor dezelfde onoplosbare vragen of bewandelen met omzichtigen tred dezelfde onzekere wegen. Wij, vrienden en tot op zekere hoogte martelaars van het rusteloos onderzoek, dragen dikwerf allen eenzelfde kleurloos ordekleed. Het is geen kwaad spreken van de kritische richting, — welke te volgen de oprechtheid jegens onszelf ons tot plicht maakt, — te zeggen, dat zij geen man des volks als Wormser kan voortbrengen. Reeds daarom niet, wijl zij uit haren aard niet kan zijn voor den man des volks. De wending, die de hoogere beschaving in

onzen tijd heeft genomen, brengt mede, dat groote verstandsontwikkeling onvruchtbaar blijft zonder geleerdheid, die op hare beurt de kennis van vele boeken onderstelt. Het Nederlandsch Protestantisme heeft dit met nog enkele andere godsdienstvormen gemeen, dat het mannen heeft gemaakt, om zoo te spreken, van één boek, levende in en met en van een enkel boek. Wat, indien dat boek de Bijbel is: een boek vol geschiedenis, en dat de hoogste waarheid in een geschiedkundige persoonlijkheid belichaamd voorstelt. Een stout waagstuk, dien Bijbel den ongeletterde in handen te geven! Iets geheel nieuws is er de onvoorziene vrucht van geweest. Het is den ongeletterde onmogelijk dagelijks met dien Bijbel om te gaan, zich geloovig er in te verdiepen, zonder in een zeer ruimen kring te worden rondgeleid. Wat al volken, waarvan een ander nooit verneemt, trekken zijn aandacht! De egyptische, de assyrische, de babylonische, de perzische beschaving, straks zelfs de romeinsche, allen lichten bij beurte iets op van den sluier, die haar voor anderen geheel bedekt. Zeden, gebruiken, voorstellingen uit zeer verschillende tijden wekken zijn belangstelling en eenigszins het historisch gevoel. Aanstonds zal de profetie van Israël, vrucht van nadenken over den toestand en de toekomst der volken, hem eenig denkbeeld geven van hetgeen men wijsbegeerte der geschiedenis noemt. Bovenal, daar de Bijbel bestaat uit boeken, geschreven in eeuwen, die ver uit elkander liggen, kan wie den Bijbel aandachtig leest, en dus ook heeft gelezen, dat „God voormaals op velerlei wijze gesproken heeft," niet ten eenemale vreemd blijven aan hetgeen de geleerden noemen: de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst. Zoo vonden de bijbelvaste Kristenen een vorming, een opleiding, een prikkel, inzonderheid een wereld van gedachten, ver boven het alledaagsche verheven, en hen daarboven verheffende omdat die wereld hun veel helderder voor den geest stond dan hun werkelijke omgeving. De bewoner van de minst verrukkelijke wijken van Amsterdam taalde niet naar Zwitserland; hij wandelde dagelijks tusschen de bergen van Galilea. Wat was voor hem het meer van Como bij het meer van Tiberias! In zijn Psalm 104 bezat hij de stoutste natuurtooneelen. Men kan glimlachen over een Wormser, die den Bijbel uitlegt, maar die glimlach is ongelukkig niet in staat ons te zeggen, of de nieuwere pedagogiek reeds middelen heeft gevonden, die in het hier bedoelde opzicht

den eenvoudige even goeden dienst bewijzen, en evenmin, of bij het tegenwoordig verwaarloozen van den Bijbel bekrompenheid van geest geacht mag worden af te nemen.

Wie het geduld inmiddels niet verloren heeft, zal misschien nog verder met mij het oog willen laten gaan langs die ééne rij stoelen in het *Wapen van Amsterdam*, waarop wij da Costa, Capadose en Wormser reeds hebben aangetroffen. Iets verder luistert Schimsheimer. Luisteren was zijn gaaf, terwijl het geenszins de gaaf van velen is. Ik kan mij hem nauwlijks anders dan luisterend voorstellen, en bedoel daarmede iets te zeggen, dat hem tot ongemeene eer verstrekt. Want in luisteren steekt piëteit, liefde, immers zelfverloochening, afwezigheid van ingenomenheid met eigen Ik; dorst naar het uitnemende dat anderen hebben te geven. Eckermann heeft geluisterd, Boswell heeft geluisterd. Zoo luisterde Schimsheimer naar da Costa. Het eenige dat ons van de talrijke bijbelsche improvisatiën van da Costa is overgebleven, vindt men in de vier deelen, die Schimsheimer ons heeft geschonken: aanteekeningen, vooral na elken Zondagavond door hem opgeschreven ter herinnering van het gehoorde. Elken Zondagavond was da Costa gewoon zijn huis te openen voor belangstellenden, die hij dan voorging in bijbellezing en gebed. Men verdrong zich jaren achtereen, week aan week, des winters, in zijn zij- en binnenkamer, rijken en armen, geletterden en meer onkundigen. Wie er ooit ontbreken mocht, niet Schimsheimer. Zijn lieve blinde vrouw aan den arm, voor wie elk gaarne plaats maakte, kwam hij meestal meer naar voren, en daar was goede reden voor. De blinde had den troost der blinden: een schoone stem. Vooral niet minder begaafd was in dit opzicht Mevrouw da Costa; en deze beide voorzangeressen moesten naast elkander zitten om het psalmgezang te kunnen begeleiden, dat da Costa's voordracht opende en besloot. Niemand vermoedde destijds, dat Schimsheimer, te huis gekomen, opschreef wat da Costa had gesproken. Hij maakte geenerlei aanteekeningen, hij hoorde niet toe met de koelbloedigheid van den verslaggever. Zijn ziel luisterde, dronk da Costa's woorden in, en wierp haar licht op zijn beminnelijk gelaat, want die ziel hing aan da Costa met een liefde, die den grooten dichter eert. Bemind, innig bemind te worden door kinderen en eenvoudigen, is het niet de hoogste eer voor wie waarlijk groot is? Anderen zoeken in hunne hulde van een

grooten geest altijd nog eenigszins zichzelf, laten de zon op zich afstralen, die zij verheerlijken; of wel: bederven de zuiverheid van hun gevoel door eenig voorbehoud, dat geheele overgaaf uitsluit. Maar zoo groot te zijn, dat een hart er door gewonnen wordt, zonder dat de geest begrijpt waarom of het zoekt te begrijpen; bij de kleinen en eenvoudigen het besef te wekken: hier is koestering, hier is schaduw, hier zijn vleugelen die mij dragen, hier ben ik dichter bij God, dat is ware, immers weldadige grootheid. Ik ben zeker dat da Costa, voor zooveel een mensch het mag en vermag, de ziel van Schimsheimer geheel vervulde, al heeft deze niet kunnen beschikken over het schilderstalent, dat wij hem zoo gaarne hadden gegund en waarvan hij zeker het liefst, indien niet uitsluitend, gebruik zou hebben gemaakt, om da Costa's beeld met volkomen getrouwheid te doen voortleven. Och of hij ons slechts een dier vele Zondagavonden onder het ware licht had weergegeven! Die kamers van da Costa, vol en meer dan vol; moeders, soms met hare kleinen op een stoof voor zich, gelukkig als zijn hand op het jonge voorhoofd had gerust; de onvergetelijke stem van zijn vrouw, die kenners met de stem van een Catalani vergeleken; als deze, de gedachte opwekkende aan het lied van den leeuwrik. Velen kwamen anders niet dikwerf op de Rozengracht, waar da Costa, eerst aan de eene, later aan de andere zijde woonde. Het verhoogde het gevoel dat men een ongewonen kring binnentrad.

Naast Schimsheimer, — want ik keer naar het Rusland terug, — zit de Liefde, in ruimer kring door zijn grappig boek over den Hollander in Londen bekend. Behoorde Schimsheimer tot de gelukkigen, die, nu geen genie hun ten deel viel, niet door talent worden gekweld, — want zonder genie is talent slechts een kwelling, — de Liefde was een man van talent bij uitnemendheid, een dier armen die alles hebben gekregen, een dier zwakken die alles vermogen. Schrijver, redenaar, dichter, komponist, humorist en theoloog, bij afwisseling of tegelijk, was hij rusteloos werkzaam naar de groote verscheidenheid van zijn aanleg. Ook hij was, als da Costa en Capodose, klein van postuur, een zekere hoekigheid met groote bewegelijkheid verbindende. Zijn echt en open hollandsch gelaat tintelde van meer zuidelijke levendigheid. Gelijk bij vele anderen, verjoeg een zekere aangeboren nuchterheid ook bij hem de mystiek en eenig dwepen in geenen deele. Hij behoorde tot de karakters, naar

wier grondtoon de meesten vruchteloos schijnen te vragen: rijke *capriccio's* van de natuur, vol verrassingen en oorspronkelijke wendingen, en wier rhythmus nooit iemand in het oor heeft bewaard, om welke reden het evenwel niet ophoudt een rhythmus te zijn. Hij had een scherp oog voor het komische in de wereld en was bij uitstek goedlachs. Waar hij het ontdekte, moest hij zijn lachlust botvieren, in weerwil van al de deftigheid die de omgeving toevallig mocht schijnen te eischen. Benepen, afgepast, berekenend, kwamen in zijn woordenboek niet voor. Hij droeg het hart op de tong. Toch kan men niet beweren, dat zijn natuurlijkheid het gevolg was van een ongeschokt godsdienstig geloof. Misschien was hij uit geheel zijn kring, ik zeg niet het meest toegankelijk voor, maar zeker het meest onder den indruk van de aanvallen die tegen het supranatureele werden gericht. Zooveel ik weet, was twijfel niet zijn deel, maar wel smart, en sterk aangrijpende smart, over de geringe algemeene bewijskracht van die bewijzen die voor hem persoonlijk voldoende waren, om den twijfel te weren. Dat God eens, in letterlijken zin, gesproken had tot den mensch, stond voor hem vast, maar waarom was dit zoovele honderden van jaren geleden? Waarom scheurde thans nooit het gordijn der wolken? Was het heden niet noodiger, niet onontbeerlijker dan ooit, bij het dagelijks aangroeiend getal der ongeloovigen? Zulke vragen bestormden zijn gemoed en dat bij toeneming, naarmate uit den eigen kring van het *Réveil* jonge mannen te voorschijn traden, die het geloof der ouders niet konden omhelzen. Indien de Allerhoogste nog eens sprak uit zijn Hemel, als in de dagen van ouds! Die verzuchting welde bij hem op uit een gevoel, dat het geestige van zijn stijl plaats deed maken voor den toon van diepe aandoening. Misschien had hij beter gedaan met zich in deze theologisch-apologetische vragen niet te verdiepen, om in stede daarvan zich te plaatsen voor zijn klavier, een nieuw lied te dichten en tegelijk te komponeeren, in den geest van dat „o Daar te zijn, waar nimmer tranen vloeien," of van dat „Waar is des kristens vaderland?" liederen, die, faalt mijn herinnering niet, want ik oordeel naar indrukken, lang geleden ontvangen, de Liefde hadden kunnen stempelen tot een Nederlandschen Gellert, indien zijn dichterlijke ader milder had gevloeid.

Hoe menig profiel zie ik, wanneer mijn oog langs die rij

blijft gaan: het blijmoedig gelaat, het tintelend oog, het rechtopstaand haar van Brummelkamp, de kloeke toon van wiens stem getuigde hoe gelukkig hij zich gevoelde in zijne „afscheiding" van de kerk veler verwarring en verwikkelingen; het anglosaksisch type van Jamieson, geruimen tijd episkopaalsch predikant te Amsterdam, aan al de vormen van zijn kerk met vromen eerbied gehecht, hare „godly men" vereerende als tolken der waarheid, en desgevorderd hunne in folio's medebrengende in een vigelante, wanneer het er op aankwam hun gezag bij iemand te doen gelden, een man vol ernst, vol toewijding aan zijn Evangelie, Engelschman in al zijn vooroordeelen, Nederlander door zijn warm hart, stichtend ook door een pathos, waarvan de zenuwachtigheid geen vermoeden wekte van gemaaktheid; in zijn kapel op den Groenen Burgwal liet hij geen *hymn* veelvuldiger zingen dan: „Love divine, all love excelling", de uitdrukking van een gemoed, dat in deze liefde het voorwerp van zijn diepste aanbidding had gevonden. Tegen zijn forsch geteekend type komt het gelaat van Callenbach, predikant te Nijkerk, eigenaardig uit; het is als dat van een duitschen pastor, vol en blond, het boezemt vertrouwen in. Naast hem treft te meer de fijne tronie van van der Brugghen, die op dit oogenblik zeker zelf in de verte niet vermoedt, dat hij eens als Minister des Konings zulk een diepe teleurstelling aan zijn vriend Groen van Prinsterer zal moeten bereiden; hij, nu nog de ziel van de kristelijke Normaalschool te Nijmegen, later de vader van de schoolwet. De opgeschoten knaap die hen beiden gadesloeg, Callenbach en van der Brugghen, kon de vraag niet onderdrukken: welke verschillende vormen de Protestantsche orthodoxie moest aannemen in dien duitschen pastorsschedel en achter dat hooggewelfde voorhoofd van den meest wijsgeerig gevormde onder de vertegenwoordigers van het *Réveil*. Toch ben ik niet zeker, of men met meer menschenkennis dan waarover die knaap kon beschikken in den van der Brugghen van toen niet den van der Brugghen van later had kunnen zien. De scheiding van heden tusschen konfessioneelen en ethisch-irenischen was destijds reeds een merkbare, weldra een in het oog loopende verscheidenheid. Zij openbaarde zich ten aanzien van de betrekking tusschen kerkleer en wetenschap, tusschen godsvrucht en het leven in de tegenwoordige wereld. Naar gelang de betrekking al dan niet *louter* als tweespalt werd

opgevat, — een verschil van opvatting dat in verschil van persoonlijkheid wortelde, — trad de verscheidenheid aan het licht, die ten slotte tot een breuk moest leiden. Niet als louter tweespalt werd die betrekking natuurlijk opgevat door hetzij de meer artistiek of de meer wijsgeerig gevormden; zoowel het artistieke als het wijsgeerige in den mensch doet naar verzoening en samenhang zoeken. Beets en Hasebroek stonden aan de zijde van Van der Brugghen, die in zijne niet korte en, naar ik vrees, niet veel gelezen opstellen over *Verstand en Hart* in het Tijdschrift *de Vereeniging* al preludeerde op *Ernst en Vrede*, met name op de diepzinnige vertoogen van den hoofdredakteur van dat maandblad. Daniël Chantepie de la Saussaye is in onzen kring van het Rusland niet te vinden, en zou daar ook niet geheel op zijn plaats zijn geweest. Deze ongewone man, door karakter en aanleg van geest zweemende naar Herder; als deze, invloedrijk vooral door oorspronkelijkheid en diepte van inzicht, zou thans door velen naar zijn waarde worden geschat, indien hij, de vruchtbare auteur, een stijl had bezeten, gelijk hij als prediker eene hem eigene welsprekendheid bezat, die bij wijlen maar dan ook volkomen in staat was, een gehoor tot de hoogste sferen der gedachte op te voeren. In hem woelden denkbeelden, voorgevoelens, aspiratiën, die men bij het *Réveil* niet moet zoeken, en waardoor hij in het geslacht der orthodoxen tot een bijzondere geestelijke familie behoorde of liever aan deze haar onderscheidend karakter verzekerde. Maar de grondlijnen van dat karakter waren met van der Brugghen gegeven.

Daarom juist kan de latere breuk tusschen hem en Groen niemand verwonderen, al heeft zij den laatste uitermate verbaasd. Zij had niet tot oorzaak een plotselingen afval, een plotselinge verloochening van beginselen; zij was een door de politieke omstandigheden verhaaste openbaring van een verschil, dat van den aanvang had bestaan. Men weet, dat de breuk zich vertoonde ten aanzien van de schoolwet; ten aanzien van de vraag, of het lager onderwijs volmaakt godsdienstloos dan wel dienstbaar moest zijn aan de bevordering van maatschappelijke en kristelijke deugden. Groen wilde het eerste; natuurlijk niet omdat hij het op zichzelf begeerde, maar omdat hij daarin de volle konsekwentie van het Staatsonderwijs aan den dag wilde laten komen. Geeft, zoo redeneerde hij, de neutrale Staat onderwijs, dan kan dit onderwijs geenerlei opvoedend karakter bezitten, want op-

voeding moet van zekere denkbeelden en overtuigingen uitgaan, die een geheel neutraal persoon onmogelijk kan koesteren. Noemt de Staat zijn onderwijs bevorderlijk aan het kweeken van kristelijke deugden, dan van tweeën een: òf hij misleid de goê-gemeente, òf hij houdt op neutraal te zijn en toont metterdaad een Kristendom te bezitten, dat beruchte Kristendom boven geloofsverdeeldheid, dat elk positief Kristendom in het volksbewustzijn op den duur noodwendig ondermijnen moet.

De logika was klemmend, en aan dit net niet te ontkomen tenzij men er zich niet in begaf. Zij die met van der Brugghen medegingen, gaven de grondstelling niet toe, en zagen in den wensch om het onderwijs dienstbaar te maken aan de bevordering ook van kristelijke deugden, juist het bewijs, dat de Staat wel onzijdig wilde blijven tusschen kerkelijke gezindten, maar niet tusschen godsdienstig en ongodsdienstig. Ook in hun oog had men aan de kristelijke deugden, die op de Staatsschool konden worden gekweekt, niet genoeg, maar het onvoldoende had in hun oog ver de voorkeur boven het geheel ontbrekende. Laat de school zoo godsdienstloos mogelijk worden, was de leus van Groen, opdat het verkeerde beginsel van de wet openbaar worde. Laat kristelijke deugd daar zooveel mogelijk gekweekt worden, was de andere leus, opdat wij een stelsel, dat niet onze volle sympathie heeft, toch met oprechtheid kunnen steunen: het volksbelang zal daardoor beter behartigd worden.

Dit verschil had het gevolg *kunnen* zijn van een meer of een minder praktischen zin. Van der Brugghen had kunnen zeggen: ontgaat mij het hoogste dat ik wensch, zoo zal ik althans trachten hetgeen ik verkrijgen kan in den best mogelijken toestand te verkrijgen. Dat deze praktische overlegging mede invloed heeft gehad, wil ik niet tegenspreken, maar men zou in mijn oog dwalen, wanneer men alleen haar in rekening bracht. Het verschil had dieper wortel: het sproot voort uit een algemeener verschil; een verschil van persoonlijkheid, dus van wereld- en levensbeschouwing. De vertegenwoordigers van dat verschil waren op staatsrechtelijk gebied Groen en van der Brugghen, maar wanneer men de zaken uit een gezichtspunt beschouwt, dat meer dan het staatsrechtelijk gebied omvat, waren de twee persoonlijkheden, die in den kring van het *Réveil* naast en ten deele tegenover elkander stonden, Groen van Prinsterer en da Costa. Zij waren door innige vriendschap en broederlijke ge-

zindheid aan elkander verbonden; zelf zich hun onderling verschil niet altijd en zelden volkomen bewust. Zoodra evenwel dit dubbele voorbehoud behoorlijk is vermeld, ben ik overtuigd, dat men van de betrekking, waarin zij tot elkander stonden, spreken mag gelijk ik deed.

Op hen moet van nu aan al onze aandacht vallen, want om hen was het ons van den aanvang te doen. De anderen, wier namen ik noemde, wier profiel ik schetste, hadden er aanspraak op, niet geheel uit de gedachtenis van het Nederlandsche volk te worden uitgewischt. Wanneer ik niet besloten was hier uitsluitend mijn eigene herinneringen te raadplegen, zou ik nog meer namen hebben aan te halen, niet omdat al de leden dier talrijke vergadering van het Rusland zich onderscheiden hebben door het een of ander bijzonder talent, maar omdat zij mannen waren, gedreven door zedelijke beweegredenen en het oog gericht op een zedelijk doel. Zedelijk was de atmosfeer dier vergadering, omdat in haar een geest leefde, tegenover den toestand van Volk, Staat, Kerk en Maatschappij even ver van onverschilligheid als van vertwijfeling; een geest, die het kwaad wilde peilen; een wapen gaf om het te bestrijden en de overtuiging wakker hield omtrent eindelijke overwinning. Wat is er van hen allen geworden, die destijds zich om hun groote leidslieden schaarden? Zij hebben niet verkregen wat zij beoogden; de uitwendige geschiedenis van ons volk is langs hen voorbijgegaan; maar ik kan niet gelooven, dat hun ernst, hun veerkracht, hun toewijding, hun kloekheid tegenover de openbare meening, hun niet genoeg hebben aan het alledaagsche, en welke deugden nog hun deel mogen zijn geweest, geenerlei, ja geen uitnemende vrucht zouden hebben achtergelaten; een vrucht, waaraan zij zelf misschien niet of veel minder hebben gedacht. Zij hebben inderdaad het hunne bijgedragen tot het kapitaal van degelijkheid, waarover ons volk nog beschikt. Daarom is het mogelijk thans hun voorbeeld, en toch niet hun vaandel te volgen. Daarom kan het geestelijk kroost dier vromen te vinden zijn ook buiten den kring der vromen. Indien er nog heden ten dage een zelfstandigheid is, die zich om mode noch vooroordeelen der menigte bekommert; indien er een eigen gemoeds- en geestesleven is, dat het geluk heeft wegens zijn idealisme de ironie van alle wereldlingen op te wekken; indien er belangstelling is in de openbare zaak zonder eerzucht,

zonder menschenvrees; indien er onbaatzuchtigheid is en ijver en reinheid van levenswandel en beheersching der hartstochten, is dit ongetwijfeld ook te danken aan die mannen, die ons niet hebben kunnen bekeeren tot hun theologie en fantastische wereldbeschouwing, maar wier karakter het peil onzer eigene zedelijke eischen heeft verhoogd. Zij moeten ons vloeken, ons, die hen moeten zegenen. Zij kunnen kwaad van ons spreken, maar niet beletten, dat wij het goede van hen getuigen. Voor mij, ik wensch geen anderen geslachtsboom dan bespotte vromen. Belachelijk te zijn, dien schrik en dwingeland der kleine zielen, schromen zij niet. Hen vervullen gedachten en gewaarwordingen, boven aanfluiting en toejuiching hoog genoeg verheven, om aan *succes* in de wereld geenerlei waarde te kunnen ontleenen.

Misschien heb ik er verkeerd aan gedaan, maar in versmaden van het *succes* heb ik altijd het kenmerk der vroomheid gezocht, en nog heden ten dage kan ik de vroomheid niet anders begrijpen dan als een volstrekte tegenstelling vormende met alles wat zweemt naar mondaniteit. Vroomheid is wel meestal verbonden met een bepaald geloof, maar is niet dat geloof zelf. Men kan de gegrondheid loochenen van elk geloof, en niettemin de waarachtigheid erkennen van de stemming die men vroomheid noemt. Die stemming zal altijd hare uitdrukking vinden in het woord: „mijn koningrijk is niet van deze wereld,” terwijl er nauwlijks iets goeds is, dat niet in de plaats van dat woord: koningrijk, kan worden gesteld. Mijn liefde is niet van deze wereld; mijn kunst, mijn wetenschap, geheel mijn inwendig leven.... niet van deze wereld. Of er vele zulke vromen zijn, weet ik niet, maar het behoort tot de beste ervaringen van het leven, mannen en vrouwen te hebben ontmoet, die ons het geheim der vroomheid deden vatten. Heeft men het eens gevat, dan reageert men met de uiterste gevoeligheid op elk bestanddeel van mondaniteit, ook wanneer het in verbinding met voortreffelijke eigenschappen voorkomt. Mondaniteit is de stemming van hem, die nooit geheel vergeten kan, dat er een menschenwereld buiten hem is, die hem beoordeelt. Ook de vrome mag het meestentijds niet vergeten, maar er zijn oogenblikken, waarin hij het vergeet, en in die oogenblikken put hij zijn ware kracht. De niet-vrome, hoe voortreffelijk hij verder moge zijn, is als een die spreekt in het openbaar. Voor den vrome is het eigenlijke leven een geheimzinnig twee-

gesprek tusschen zijn gemoed en den Onzichtbare. Zijn verkeeren in de wereld is als dat van de jonge vrouw, van wie nog niemand weet, dat zij een verloofde is. Zijn ziel is de bruid van den Onzichtbare; geen gaven, geen schittering heeft zij dan voor Hem; zij heeft niets meer te veroveren; zij bezit, en bezit in het verborgene; zij kan noch wil er roem op dragen.

Daarom gedenk ik u met dankbare ontroering, vrienden mijner ouders, harten van goud. Uw theologie was een weinig zonderling; uw mirakelgeloof niet volkomen in overeenstemming met de tegenwoordige kennis van de natuur; uw levensbeschouwing vaak eenzijdig en daarbij willekeurig: maar dit waren de aarden vaten van het uitnemende dat uw deel was. Een goed gesternte heeft hem, die aan uwe lessen niet genoeg had, tot andere leermeesters geleid, tot Titanen der wetenschap, heroën der wijsbegeerte, koningen der kunst: ook zij aangegrepen en bezield door dien machtigen, levenwekkenden geest van wien niemand weet van waar hij komt en waar hij heengaat. Daar heeft hij gevonden wat gij hem nooit hadt kunnen geven, want uit u en uwe geestverwanten zal nooit voortkomen een Darwin die onderzoekt, een Spinoza die verbindt, een Shakespeare, Rembrandt of Beethoven, aan wie de Schepper een deel van zijn werkzaamheid schijnt te hebben afgestaan. Maar der vromen gave en roeping is een andere. Zij wandelen niet op de hooge bergtoppen, noch in dingen die hun te wonderlijk zijn. Zij blijven in het Vaderhuis, waar zij de kinderen zijn, aan het bekende gehecht, niet alles nieuwsgierig onderzoekende, met een intiem hoekje tevreden, daár hun oud spel voortzettende, telkens hervattende, als voortdurend in blijde afwachting, dat de Vader zal binnentreden en ze sluiten aan zijn hart. Zij begrijpen niet, dat men dat huis verlaten kan, om de wijde wereld in te gaan, aan tooneelen van zijn jeugd den rug kan toekeeren, een laatsten kus kan drukken op moeders dierbaar gelaat, om, met dat onvergetelijk beeld in het hart, langs vreemde kusten te dwalen; zij begrijpen allerminst, dat wie zijn God verliest, zijn God zal vinden. Maar dit onvermogen is niet hun zwakheid, veeleer hunne eigenaardige kracht. Ook zij kweeken heroën, heroën van pieteit, toewijding, trouwe verknochtheid. Hopen tegen hopen; vasthouden van hetgeen aan zoo veler karakterloosheid ontglipt; kweeken van hetgeen zooveler lichtzinnigheid en gemakzucht verwaarloozen; opmerken

en liefhebben van hetgeen zoo veler overhaasting over het hoofd ziet, zoo veler blindelings volgen van de openbare meening als geheel verouderd prijs geeft, ziedaar hun gave. Indien wetenschap en verlichting noodwendig strekken moesten om de waarde van deze gave te doen miskennen, zij waren in mijn oog te duur gekocht. Indien de liberale gezindheid ons noodwendig blind moest maken voor het wezenlijk verschil tusschen deze gave en behoudzucht, dan ware die gezindheid de bekrompenheid zelve.

II.

Groen van Prinsterer had het uiterlijk van zijn geest en inborst. Wanneer men hem zag, kon men althans moeilijk nalaten dit te gelooven. Hij was eenigszins lang en tenger van gestalte; ook de schedel niet forsch gebouwd, eerder smal; het haar niet zeer rijk en reeds vroeg grisonneerend; het liet den vorm van den schedel uitkomen. Zijn gelaat: de neus, vooral de mond verried den fijnen geest; uit de oogen sprak gemoed. Zijn stem was zacht, zonder klank; zijn spreken snel maar niet onduidelijk; het handgebaar bij het spreken eenvormig, zonder eenig karakter dan deze zijn eenvoud. Hij sprak, gelijk hij schreef, in uitnemend Nederlandsch; in zijn eigen stijl, die de kracht der woorden kende en er daarom weinig noodig had; zoowel innig als vlijmend. Zijn stift wist hij te doopen in bijna vrouwelijke beminnelijkheid gelijk in een ironie, die niets en niemand spaarde. Maar zacht of scherp, was zijn taal in den regel zich onderscheidende door keurigheid, door zelfbedwang. Hij hield zich altijd in, en hij moest zich inhouden, want het gloeide in zijn binnenste of het kookte; hij had een intensiteit van liefde en van haat, die bij minder terughouding de vlammen had doen uitslaan. Er was een teederheid in zijn wezen, die haar voorwerp als moederlijk omvleugelde; er was een hevigheid in zijn najagen gelijk in zijn aanvallen, die overleg noch volharding buitensloot, veeleer daarin voedsel vond. Het teedere en het hevige ontsproten beide aan een hartstochtelijkheid, die men in Groen niet miskennen mag, al was zij bedekt door rustige manieren, gemis aan lenigheid en volslagen afwezigheid van alle stemverheffing. Tot zijne uitwendige kalmte had een samenloop van de gun-

stigste omstandigheden medegewerkt: een groot vermogen; geen kinderen; de levenswijs van een geleerde; geen enkele uitwendige steen des aanstoots.

Groen is niet ten volle Groen geworden dan door het *Réveil*.

Maar hoe heeft het *Réveil* hem bereikt? De door mij niet uitgegeven bladzijden van het Dagboek van Willem de Clercq, en de Clercqs briefwisseling met Groen en zijne vrouw, doen den invloed kennen, die hier beslissend is geweest. De diskretie verbood mij vroeger te zeggen, wat thans niet meer verzwegen behoeft te worden: de beslissende invloed is uitgegaan van Willem de Clercq, maar heeft gewerkt door de tusschenkomst van Mevrouw Groen, vroeger dan haar man voor het *Réveil* gewonnen en gewonnen door de Clercq. Ik heb nooit het voorrecht gehad Mevrouw Groen te ontmoeten en kan dus in deze opstellen, die uitsluitend uit persoonlijke herinnering willen putten, niet spreken over een vrouw, die men in hare geheel ongewone persoonlijkheid zou behooren gekend te hebben, om den aard van hare werking op anderen te kunnen kenschetsen. Dat die werking heeft plaats gehad, is hier evenwel de hoofdzaak. Groen is gekomen, waar hij is gekomen, aan een vrouwelijke hand. Wat uit zulk een hand wordt aangenomen, blijft zijn brevet van oorsprong vertoonen, en de man gekenteekend, die voor hetgeen dezen oorsprong heeft, ontvankelijkheid bezit.

Ontvankelijkheid in het gemeen, en deze vooral, onderstelt dat men zelfs reeds iets is. Eer hij onder den invloed kwam van het *Réveil*, was Groen reeds juist de man, om van die godsdienstige beweging datgene te ontvangen, dat de hartstochtelijkheid van zijn natuur moest aangrijpen en vasthouden. Zal ik dit in het rechte licht kunnen plaatsen, dan moet de lezer mij vergunnen, in schijn mijn onderwerp een oogenblik te verlaten. Het licht moet komen uit een ander volk en uit een anderen tijd.

Groens eerste wetenschappelijke liefde was Plato. Zijne letterkundige dissertatie was aan de prosopografie van dien wijsgeer gewijd. Dit was niet toevallig, maar gevolg van waarachtige verwantschap. Laat ik een gewoonte, misschien een hebbelijkheid, mogen volgen, die mij reeds meermalen eenige diensten heeft bewezen: tijdgenooten mogen bezien door een sterk vergrootglas, dat de geschiedenis mij aan de hand doet. Ik kan het niet richten op Groen, zonder Plato gewaar te worden, namelijk

Plato's eigenaardig idealisme. Het is algemeen bekend, dat deze denker èn krachtiger dan iemand de waarachtigheid van de onzienlijke wereld heeft gesteld, èn van een strenge orthodoxie en een niet minder streng toezicht het heil heeft verwacht. Hij is opgestegen, en het gedruisch van de ontplooiing zijner vleugelen dreunt nog door de geschiedenis der europeesche menschheid, die niettemin op allerlei leibanden en krukken het merk van zijn maaksel moet zien. De schrijver van *Parmenides* is de schrijver van de *Nomoi* (wetten). De man, die de ideeën heeft aanschouwd, heeft aan de macht der idee niet geloofd. Zijn taal, verteederend, en wegsleepend als muziek, heeft kleingeestige voorschriften geredigeerd. De apologeet van Sokrates, den meest revolutionnairen denker, heeft ons opgesloten in reglementen. Plato is de geinspireerde, dien men niet kan aanhooren zonder dat alles in ons trilt van de verhevenste aandoeningen, en Plato is de eigenlijke stichter van het monnikwezen.

Hij is het laatste, omdat hij het eerste is. Hij is een politieagent omdat hij een dweper; hij is anti-liberaal, omdat hij een idealist is van een bepaalde soort.

Zijn idealisme komt hierop neder: de ware werkelijkheid ziet hij in de ideeën. Die ideeën, als het Schoone, het Ware, het Goede, plaatst hij in een wereld boven onze gewone, onze waarneembare wereld. Die wereld der ideeën is ons eigenlijk vaderland; het beste, hier aanwezig, slechts afschaduwing van hetgeen in die hoogere wereld in waarheid *is*. Al wat onze geest kan bereiken in zijn hoogste aanschouwing, al wat ons hart kan liefhebben in zijn edelst begeeren, behoort tot een andere orde van dingen, verheven boven dit tooneel van den aardschen strijd, boven dit verblijf onzer vreemdelingschap. In andere gewesten ruischt het lied, dat van den adel spreekt van onze natuur: wat wij opvangen van dat lied, van dat lied ons herinneren, eens medegezongen eer wij den kerker van dit stof binnentraden, dat alleen is in staat het hart te doortintelen met goddelijke vreugd. De zintuigen hebben geen waarde: zij brengen ons slechts in aanraking met het voorbijgaande, het betrekkelijke en bedriegelijke. Grendel de deuren, waardoor al dat onzekere en onware zich ingang verschaft, sluit u op in de binnenkamer van uw geest en richt uw aandacht op de ideeën, op hetgeen waarachtig en eeuwig is. Wie zich geboren weet, om het waarachtige te kennen, verkwist zijn hart niet aan de

schijngedaante der dingen, aan de ontuchtige courtisane die vleit en misleidt, maar streeft en staat met onwederstaanbare, heilige aandrift naar het huwelijk zijner ziel met het onvergankelijk wezen, uit welke vereeniging verstand, waarheid, in één woord dat leven geboren wordt, dat alleen dien naam verdient, dat alle leugen haat met alle onreinheid. Tot die vereeniging komt geen oningewijde. Zij eischt ernstige voorbereiding, het erlangen van den moed, noodig om te verachten wat de menigte aangaapt; van de zielegrootheid, die weet wat men voor de ziel moet overhebben en zich dus alle ontberingen getroost, om haar rein te bewaren en altijd meer te doen gelijken op dat Onveranderlijke, waarmede zij éen moet worden. Waar die voorbereiding ontbreekt, grijpt slechts de bespotting van dat goddelijk huwelijk plaats. Zoo, zegt Plato, kan de rijk geworden slaaf, de moeten van zijn vorige boeien nog in het lichaam, zich wasschen en zich tooien en de man worden van de dochter zijns verarmden meesters: zijne kinderen blijven slaven-kinderen, gelijk de omgang der lage zielen met de wijsheid niets dan ijdele meeningen en sofismen voortbrengt. Zulk een omgang is de regel. Maar er blijft een klein getal van ware wijsgeeren over. Hun edele geest is tot volkomenheid gebracht door opvoeding, door eenzaamheid, door volhardende afzondering van het bederf der wereld, door minachting van elke praktische werkzaamheid. Onder de kinderen der menschen die gedreven worden door allerlei hartstochten, verkeert de ware wijsgeer en koestert alleen den wensch, dat hij hunne blinde wreedheid nooit zal navolgen, daar hij eraan wanhopen moet, zich tegen hun driften te verzetten. Hij zou immers reeds lang bezweken zijn, eer hem dat gelukte. Hij is de reiziger, door een onweder overvallen, die niets verlangt of hoopt dan een muur te vinden om er bij te schuilen tegen regen en wind. Zijne dagen in onschuld te slijten, zijn hart rein te bewaren van alle ongerechtigheid en dit leven te verlaten met een goed geweten, daar in dat hart schoone verwachtingen kiemen, dat is het lot, waarmede hij zich tevreden stelt.

Hij stelt er zich mede tevreden; meer niet. In het afgetrokkene kan hij zich een veel gunstiger toestand voorstellen. Bevredigd is hij niet. Het laat hem onvoldaan, dat hij van het leven moet scheiden, na daarin slechts aan zijne eigene volmaking te hebben gearbeid. Hij gevoelt, dat hij zijn hoogste bestemming

niet heeft vervuld: voor zijne medemenschen heeft hij weinig of niets kunnen uitrichten.

Wat heeft hem verhinderd? Plato antwoordt, dat de zegenrijke werkzaamheid van den wijze verhinderd wordt door het ontbreken van die staatkundige inrichting van de maatschappij, waarin die werkzaamheid zich alleen zou kunnen ontvouwen. De wijze is machteloos, niet omdat hij innerlijk geen kracht heeft, maar omdat de uitnemendste plant moet kwijnen in den ongunstigen bodem. De wijze vindt geen enkelen regeeringsvorm, waarin hij met vrucht kan werken, want alle regeeringsvormen werden buiten zijn invloed gemaakt. Geef hem een politieken toestand, waarvan de volkomenheid beantwoordt aan de zijne, en het goddelijk licht in hem zal schijnen en het zuiver menschelijk licht der anderen overstralen. Laat de mensch, in wien dat goddelijke leeft, laat de mensch die naar het voorbeeld der deugd is gevormd, voor zooveel onze zwakheid dit vergunt, laat hij hoofd en ziel zijn van den Staat: in zulk een Staat zal de wijze niet werkeloos behoeven te blijven. Waar heeft men dit beproefd? Men heeft het tegendeel gedaan: den wijze, den man die zich aan het Onveranderlijke, het Eeuwige hecht, uitgesloten, hem verdacht of bespottelijk gemaakt. Maar het kan anders worden: het denkbeeld is geen droombeeld, omdat het moeilijk is te verwezenlijken. Dat onvoorziene omstandigheden dien goddelijken mensch het bewind in handen geven, of dat de goden aan de bestaande bewindvoerders een oprechte liefde inboezemen voor de ware wijsheid, en het *zal* anders worden. Men zegge niet, dat de groote menigte zich daar blijvend tegen zal verzetten. Die menigte is veeleer de stof, die, aan de handen van den goddelijk gezinde toevertrouwd, door hem als kunstenaar zal worden bewerkt naar het goddelijk model dat hij steeds voor oogen heeft. Daartoe moet evenwel de wijze van voren af aan kunnen beginnen. Hij moet zelf zijn marmer kunnen kiezen; hij moet zelf zijn weefsel kunnen opzetten, en daaraan voortweven, terwijl hij bij beurte het oog richt, nu eens op zijn voorbeeld: de goddelijke ideën; dan op hetgeen de stof die hij bearbeidt van dat wezen in zich op kan nemen. Dikwerf zal hij moeten uithalen, dikwerf moeten overdoen, maar zijn weefsel zal ten slotte de volkomenheid bereiken.

De overgang, dien ik op het oog had, is reeds gemaakt. Het hooge idealisme heeft hier reeds de wending achter zich, die

tot reglementeering moet leiden. Het goede is voor Plato een „model,“ niet de nog onbekende vrucht van een vrije ontwikkeling der menschheid. Wat van de menschheid worden moet, ideëel bestaat het reeds; het wordt reeds gekend; het is reeds het geestelijk eigendom van den eenzamen wijze; van boven af, van uit die ideëele wereld, moet het in de zichtbare wereld nederdalen, en daartoe moet die wereld vooruit gereinigd worden, als tot een waardige ontvangst. De wijzen hebben het vertrek in te richten en voor de instandhouding van de goede orde aldaar te zorgen. Zij zijn de intendanten, de ceremoniemeesters van het paleis, waar de hooge gast wordt verwacht.

Hierbij kon Plato niet blijven staan. En nu schrijft hij de *Nomoi* (wetten). Nu niets overgelaten aan de zelfstandige ontwikkeling van de individuën, die louter chaos brengen moet in de groote receptiezaal. Nu alles voorgeschreven, alles geregeld: kunst, wetenschap, het bijzonder vermogen, huwelijken, geboorte, opvoeding der kinderen; het laatste vooral. De wet zal het kind bij de hand nemen en het verzellen tot in zijn hoogen ouderdom, telkens aangevende wat achting verdient of blaam; zijn smart en zijn vreugd, zijn weerzin en neigingen stempelende naar het waarmerk der Rede; zelfs bij het graf verlaat de wet hem niet; zij bepaalt teraardebestelling en eerbewijzen.

Die strenge organisatie richt zich tot het uiterlijke, maar natuurlijk om het innerlijke te bereiken, en de type voor dat innerlijke is reeds gegeven. Het karakter van *den* goede zal van het karakter van *het* goede niet mogen verschillen. *Het* goede is onveranderlijk; tegen alle veranderlijkheid zij de opvoeding gericht. Hier doet Orthodoxie haar intrede. Een van de groote middelen van opvoeding is de muziek; maar welke? Grijsaards zullen het hebben te beslissen, en onder dezen de kundigsten en de deugdzaamsten. Zij zullen het karakter regelen der zangen; rhythmus en melodie, 't zal alles met het oog op de zedelijke tucht worden vastgesteld. Eens vastgesteld, zal geen wijziging meer geoorloofd zijn; integendeel men zal de wijsheid der Egyptenaren navolgen, bij wie de vormen der muziek, der schilder- en beeldhouwkunst, na eens te zijn goedgekeurd, duizenden van jaren geenerlei verandering hebben ondergaan. Geene nieuwigheden: zij verzwakken het besef van het onveranderlijke; gedurige herhaling veeleer van de eens aangenomen grondregelen van het deugdzame leven. Als een vaste litanie zullen zij door

koren van kinderen en jongelieden en grijsaards gezongen worden, aan gemeenschappelijke maaltijden vereenigd, waar niets aan het toeval wordt overgelaten. Zoo zal de geheele bevolking hetzelfde gevoelen, hetzelfde denken; de stem van alle burgers slechts éen stem zijn. Vreemde bestanddeelen zullen die eenstemmigheid verbreken! Bouw, antwoordt Plato, bouw daarom geene steden te dicht bij de zee! Buitenlandsche zeden zullen binnendringen, winstbejag en lust in avonturen de bewoners de welbekende kusten doen verlaten. Niet Salamis en Artemisium, maar de vlakten van Marathon en Plateae hebben Griekenland gered. De bevolking eener stad hebbe éen oorsprong, éen taal, éen godsdienst, éen levenswijze, onder een bewind, waarin monarchie en demokratie elkander in evenwicht houden. Slechts voor het eerste invoeren der staatsregeling is een jonge, krachtige alleenheerscher gewenscht. Zijn voorbeeld en zijn veerkracht zullen het snelst de wetten in het leven doen overgaan. Is dit geschied, dan kan hij ontbeerd worden, want aan nieuwe wetten is geen behoefte.

Hoe fraai is nu alles ingericht! Land en woning zijn gelijkmatig verdeeld; ieder hoofd des gezins heeft een onvervreemdbaar eigendom; op de oorspronkelijke verdeeling wordt niet teruggekomen en maatregelen worden getroffen, opdat dan ook het getal der burgers ongeveer hetzelfde blijve. Niemand bezitte goud of zilver; niet aan kapitaalvermeerdering toch hangt de welvaart van den Staat, maar aan de deugd. Volstrekte gelijkheid van vermogen is wel niet te bereiken, maar aan de onvermijdelijke ongelijkheid worde een grens gesteld.

Deze speling, toegelaten in de onveranderlijkheid, is een inschikkelijkheid van Plato; zij is niet de eenige. Hij gelooft niet, dat men den omgang van jonge mannen en hunne toekomstige vrouwen in alle bijzonderheden kan regelen. Elk jaar zullen op sommige punten nieuwe reglementen noodig zijn, maar het doel blijft ook daarin tot volkomenheid te geraken. In tien jaren zal men wel genoeg ervaring hebben opgedaan, om voor wijziging de deur te kunnen sluiten. Men heeft te huwen op een bepaalden leeftijd; om redenen van publiek belang; boete te betalen, wanneer men op vijf en dertig jarigen leeftijd nog ongetrouwd is; ter bruiloft een vast aantal gasten te nooden; een vaste som voor de bruiloft uit te geven; nuchter het huwelijk aan te vangen.

In hoevele bijzonderheden daalt hij af! Het wandelen der vrouwen gedurende de zwangerschap; de windselen der kleinen; de spelen en de lektuur der kinderen; de censuur over de dichters, de offers voor de goden, de feestdagen: niets wordt vergeten.

Aan zoovele wettelijke voorschriften beantwoorden strafbepalingen. Eene dier strafbepalingen treft de beleedigingen van de Goden, die onverbiddelijk, onomkoopbaar zijn als het Recht, omdat zij in de wereld het goede doen regeeren. De goddelooze is hij, die aan de goddelijke gerechtigheid twijfelt. Hij moet gestraft worden met censuur, met gevangenis, met den dood, gevonnisd door een afzonderlijke rechtbank, en naar de zwaarte van het misdrijf.

Bovendien heeft een algemeene wet de ongodisterij tegen te gaan; elk offer te verbieden, dat niet door de wetten wordt vergund; elk bijzonder altaar. Geen offers dan bij den tempel. Geen afzonderlijke kapellen, allerminst op ongewijde plaatsen. Wie ze bouwt en voor het overige onbesproken is, betaalt een boete; wie het doet en bovendien slecht ter faam staat, ondergaat de straf des doods.

Hier is het einde bereikt, de noodlottige weg is afgeloopen. De verheven idealist is Groot-Inquisiteur. De onveranderlijke, eeuwige ideeën rusten op een galg. Plato is de cipier van Sokrates.

Het vergrootglas uit de hand leggende, zien wij weder Groen van Prinsterer. Omgeving, namen, vormen, allerlei is veranderd. De leer der eeuwige ideeën is geworden de rechtzinnige theologie, de onfeilbare waarheid; de Staat of de Stad heet voortaan de Nederlandsche Hervormde Gemeente. De Wetten zijn gedoopt Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Plato's regeling van het bijzondere leven draagt bij den Kalvinist den naam van kerkelijke tucht. De wijsgeer met zijn goddelijk licht heeft plaats gemaakt voor den Kristen en zijn „testimonium Spiritus Sancti;" Plato's theokratie voor de eenheid van Kerk en Staat.

Er is zeker onmiskenbaar verschil, doch dat ik hier mag verwaarloozen. Groen behoort tot de orde der geesten, die door Plato worden aangevoerd. Ook voor Groen was het hoogste, als waarheid, bestaande onafhankelijk van den mensch; als volkomenheid, een „idee", in den zin van model of type. Wat dat hoogste, die waarheid, die volkomenheid voor Groen zouden zijn, hing af van landaard, tijd, opvoeding; van dien invloed, waarop

wij wezen. Bij Groen, gelijk bij Plato, dezelfde grondgedachte, dezelfde grondstemming: daarboven iets onveranderlijks; dat Onveranderlijke, voorwerp van een hartstochtelijke liefde die geroepen is het op aarde te doen regeeren.

Zijne liefde won in hartstochtelijkheid tegenover een tijdgeest, dien hij van een geheel tegenovergestelde overtuiging doordrongen achtte. Zoo werd zijn Kristelijk platonisme de antirevolutionnaire leer. Die tijdgeest dagteekende van 1789. Toen was de beweging der geesten aangevangen, die de idee zelve van het Onveranderlijke zou onttroonen; die het steunpunt weg zou nemen, dat in het objektieve is gelegen; die aan de menschelijke rede op zou dragen, niet het ware te grijpen, maar het waarschijnlijke te vinden en vast te stellen, totdat iets van hooger waarschijnlijkheid het deprecieert. Principiëel niet meer in het Eeuwige type en maatstaf te bezitten van het tijdelijke, en daarentegen van de waarneming van dat tijdelijke en zijn beoordeeling door het verstand, de lessen te verwachten omtrent de wijze, waarop het verder moet worden ingericht, om aan weder geheel tijdelijke eischen te beantwoorden, ziedaar de Revolutie, waartegen zijn Antirevolutie was gekant. Het is Plato's oude strijd tegen de Sofisten. De Revolutie nam den grond onder de voeten weg, om slechts plaats te laten voor wisselende menschelijke meeningen, die er niet vaster door worden wanneer zij zich al de wetenschap noemen; een naam, goed voor burgers en boeren, maar voor den ernstigen denker bron noch van warmte noch van licht.

Groens antirevolutie was dus geen afkeuren van alle revolutiën: er waren revolutiën die juist tot handhaving van het Onveranderlijke en Eeuwige waren ondernomen. Zij was geen afkeuren van alle kritiek. De uitgever van de archieven van het Huis van Oranje veroordeelde alleen die kritiek, die geen eeuwige waarheid boven zich erkende. Zijn theokratie was geen voorliefde voor monarchie of republiek, despotisme of grondwettig bestuur, maar brandmerkte elke regeering als een illusie, niet bestand tegen den stroom der menschelijke hartstochten, wanneer zij een staatsrecht huldigde, dat den grondslag van alle gezag: Gods wil en wet, ontkende.

Bij de algemeene theorie bleef het niet. Het objektieve en onveranderlijke was voor hem geopenbaard in den Bijbel, Gods eigen woord; en de nauwkeurigste, ofschoon altijd menschelijke,

ontvouwing van den inhoud van dat woord vond hij in de Geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. Getrouwheid aan die Belijdenis was uit dien hoofde onmisbaar; trouw of ontrouw ten haren aanzien de diepst liggende oorzaak van nationalen bloei en nationaal verval. Even als Plato de geschiedenis van de opeenvolgende toestanden der menschheid raadpleegt, om zijn groot staatkundig beginsel te staven, dat de volken hun welvaart, het behoud en den bloei hunner instellingen altijd te danken hebben gehad aan hun deugd, zoo schreef Groen onze volkshistorie, om het verband in het licht te stellen tusschen geloofsverzaking en de verkwijning van ons Gemeenebest. Eindelijk, gelijk Plato in de opvoeding der jeugd den waarborg zag der toekomst en juiste godsdienstige voorstellingen en onveranderlijke orthodoxie in muziek en zang en allerlei kunst voor die opvoeding onmisbaar achtte, zoo concentreerde zich hoe langer hoe meer de geheele werkzaamheid van Groen van Prinsterer in heftige, rustelooze bestrijding van het onzijdig lager onderwijs en in bevordering van een onderwijs, dat getrouwe aanhangers kon vormen van de goddelijke waarheid. De bijzondere kristelijke school was het bolwerk tegen de Revolutie; het geloof der Vaderen, het ware tegengif tegen de Revolutie-leer. Dat geloof behoefde niet in zijn vollen omvang den jongen kinderen te worden ingeprent, maar de school mocht niet van een geest doortrokken zijn, die op het aannemen van dat geloof niet voorbereidde, hart en hersenen een verkeerde plooi gaf.

Hoe stond hij met zijn platonisch idealisme, waarop hij het Hervormd kerkgeloof had weten te enten, tegenover de gezaghebbende openbare meening van zijn tijd! De meesten begrepen hem niet, maar bestreden hem niet minder vinnig om hetgeen zij, met meer of minder goede trouw, hem toedichtten. Zij die hem begrepen, zagen in hem, en te recht, den principieëlen tegenstander van de liberale gezindheid. Straks belichaamde zich de strijd tusschen liberaal en anti-liberaal in Thorbecke en Groen van Prinsterer. Dag aan dag voerde *de Nederlander*, het dagblad van Groen, een polemiek, eenig in hare soort: vol talent; vol geest; weergaloos scherp; alle vijanden tegen zich in het harnas jagend; met artikelen, ten hoogste van tien of twintig regels, tartend, wondend, vernietigend wel menigmaal. Zelfs omstanders bracht zij het bloed aan het koken.

Aan andere dagbladen gaf zij onuitputtelijke stof. Vaak werd de ironie van Groen beantwoord met grof geschut en trachtte men slecht Nederlandsch goed te maken met beleedigende taal. Geleerd en ongeleerd trok tegen Groen te velde. Hij was aller mikpunt, want hij hield de liberale richting tegen. Partijhoofd in iedere beteekenis van het woord, kon hij niet altijd aller achting wegdragen door de keus zijner middelen. Verbittering, verontwaardiging goten zich uit over zijn program en zijn taktiek. De hartstochtelijkheid zijner eigene natuur scheen aanstekelijk en zijne tijdgenooten niet zelden te verleiden tot vergeten of verzaken van hun landaard. De man, door zijne aanhangers op het diepst vereerd en op het teederst bemind, werd door uitnemenden en verstandigen gevreesd en bestreden, minder als een mensch dan als een dienaar van de macht der duisternis. Misschien was er destijds een kracht en warmte van overtuiging bij de liberale partij, die sedert verflauwden, of zelfs plaats maakten voor onverschilligheid en karakterloos scepticisme. Hoe het zij, Nederland heeft zich over den strijd dier dagen niet te schamen. Mannen stonden tegenover mannen; temperament tegenover temperament; hartstocht tegenover hartstocht. De liberale partij gaf haar vaandel niet prijs, maar deed haar plicht; en één geest, kracht zoekende in zijn isolement, stond een gansche falanx.

Bij een gesloten graf mag de blik ruimer veld overzien dan in de hitte van een strijd. De anti-revolutionnair, de anti-liberaal van voor tien en twintig jaren blijft ook voor ons wat hij was, doch thans zien wij zijn gedaante beschenen door het licht der geschiedenis en neemt hij zijn plaats in naast al die belangwekkende historische persoonlijkheden, die, van de overoude dagen af tot op onzen tijd, met Groen van Prinsterer eenes geestes kinderen waren, met hem de verdediging der hoogste belangen uit hetzelfde gezichtspunt hebben bezien, met hem naar dezelfde wapenen hebben gegrepen. Men vergunne mij ook nog dit licht op Groen te laten vallen. De polemiek van den dag kon slechts aan bekrompenheid toeschrijven, wat misschien een anderen indruk maakt, wanneer men enkelen nagaat van hen, die in de Geschiedenis voorkomen op Groen's geestelijken geslachtsboom.

De Geschiedenis beweegt zich veelal om de vraag, of het Goede *is*, dan wel of het *wordt*; of het ideaal een model is, dan wel een

poolstar; of het neergelaten moet worden op aarde, dan wel in de edelste stemming des gemoeds juist van het spel en den strijd en de samenwerking van alle aardsche krachten mag worden verwacht; of er tegenstelling is, anders dan voor ons besef, tusschen goed en kwaad; tusschen de idee en de zoogenaamde werkelijkheid. Of licht *slechts* vrucht is van licht, en er niet veeleer met den dichter moet worden geloofd: „Dan zal 't licht zijn, eeuwig licht zijn, licht *uit licht en duisternis*": in allerlei vormen keert die vraag weder, en niemand vindt een algemeen bevredigende oplossing. Het is reeds veel, dat de twee werelden, die der idee en die der waarneembare werkelijkheid, in onzen geest gegeven zijn. Het bestaan van het probleem, dat is juist een der beweegkrachten van de Geschiedenis.

Twee oplossingen zijn beproefd: de dualistische is de meest populaire. Het Goede is er, maar.... in de ideëele wereld. Hetgeen thans bestaat in de waarneembare wereld, moet wijken en plaats maken voor dat ideëele. Dat is de oplossing van Plato en de aan hem verwante geesten. Ontvlucht het rijk der zinnelijkheid! Uw heiligste overdenking is de overdenking des doods. Plato beveelt den dienst aan van den God des doods, „den weldoener van ons geslacht", want „de vereeniging van lichaam en ziel is den mensch in geen enkel opzicht voordeeliger dan hunne scheiding." Reeds vóor het Kristendom is de grenslijn tusschen het gewijde en het profane getrokken; bestaat die merkwaardige zedelijke notie: „de wereld". Aan de wereld niet gelijkvormig te zijn, is het begin van alle deugd. Afzondering, eenzaamheid is het groote middel van heiliging; de heiligheid die alleen onder deze voorwaarde kan bereikt worden, het groote doelwit. Wat geldt voor den individuëelen mensch, geldt evenzeer voor de maatschappij. Mensch noch Maatschappij kan men aan de werking van natuurlijke ontwikkeling overlaten. Beide moeten worden ingericht naar een model. Doodt dan uwe leden die op aarde zijn. Uw wandel zij in de hemelen: dit is het voorschrift, reeds eer het door het Kristendom werd geformuleerd. Het Kristendom neemt het over vol geestdrift, en legt het uit en licht het toe met den meesten ernst. Persoonlijke heiligheid en een theokratische maatschappij: aan de verwezenlijking van die twee denkbeelden, inderdaad slechts éen, zal de Kerk wijden haar geleerdheid, haar wijsbegeerte, haar poësie, hare praktische wetgeving en werkzaamheid. Aan de juistheid

der grondgedachte twijfelt niemand. Keizer Julianus kan de „Galileërs" vloeken, maar de Kristelijke grondgedachte is ook de zijne. Zijn heidensche priesters maakt hij schier tot monniken, die de besmetting der wereld hebben te ontvluchten.

„De wereld ligt in de macht van het Booze", zoo klinkt het opgewekt krijgslied van dit idealisme; het is niet de honende zucht van den pessimist. Verloochening van de wereld; het opgeven van de mogelijkheid om in de gewone voorwaarden van het leven de heiligheid en de theokratie te bereiken, is niet een plicht, maar een voorrecht, een vreugd. Men moet Chrysostomus lezen, om die vreugd te beseffen. Welk een natuurlijkheid in hetgeen de onnatuurlijkheid zelve schijnt. Den man van smarten het kruis achteraan te dragen, in den onverzwakten zin des woords, dat is het Evangelie, — want een blijde boodschap is het in zijn oog, — dat Chrysostomus brengt op een gouden schaal, omkranst met al de bloemen eener taal, keurig door zijn smaak, warm door zijn grenzenlooze liefde en gedrenkt door zijn grondstemming: de stemming der bruiloftskinderen. Zij houden de lampen brandende. De gedaante dezer wereld gaat voorbij. De Heilige komt.

En nu, — want naar het uitnemendste dat het heeft voortgebracht, moet het menschelijke gemeten worden, gelijk men den Himalaya meet naar de hoogte van den berg Evarest, – nu – terwijl de kerk van het Oosten meer en meer in de rust der middelmatigheid verzinkt, — begint die bewonderenswaardige geschiedenis van het Katholicisme; de geschiedenis van een langen strijd, vaak verslapt, nooit opgegeven, om, — druk het uit, gelijk gij wilt, — om de idee, om het nieuwe Jerusalem, om het ideaal der heiligheid, om het ware rijk van God op aarde te doen nederdalen; om de wereld van het vulgaire als terug te dringen, en plaats te maken voor de volstrekte heerschappij van hetgeen tegenover die wereld staat, van het Goddelijke. Nu begint die lange reeks van heiligen, die, reisgenooten van den Plato des Kristendoms, St. Augustinus, en met zijn *de Civitate Dei* als poolstar voor oogen, over de onstuimige wereldzee, dwars door de branding, bijna te pletter geslagen tegen klippen en rotsen, borst en aangezicht bloot gevende aan de ruwste stormen, hun tocht voortzetten naar het eiland der zaligen, het Volkomene te gemoet. Eerst is hun opvatting van het zedelijk leven als onvereenigbaar met het leven in de wereld slechts het deel van

betrekkelijk weinigen. Deze weinigen trekken zich terug in het klooster, en aan de Kerk in het groot schijnt niets beters te worden overgelaten dan het sluiten van een smadelijk vergelijk met de profane machten. Maar hun geest durft weldra die machten aan, en in het oosten van Frankrijk, in de abdij van Clugny, gevoelt hij zich krachtig genoeg, om de Kerk onmiddellijk aan het Klooster te doen grenzen. Van uit Clugny bestijgt Hildebrand den troon der Pausen. Nu is de monnik de vertegenwoordiger van Kristus op aarde. De monnik regeert. Hij maakt zich los van den Keizer en snijdt den huwelijksband der priesters midden door; een nieuwe Ezra, die de buitenlandsche vrouwen uit Israël verjaagt [1]).

Het algemeen verplichtend stellen van het celibaat der priesters is een van de indrukwekkendste daden in de geschiedenis. Toen sprak het idealisme tot de zinnelijkheid: Gij bestaat niet; tot de behoefte aan gezelligheid en een weinig levensvreugd en rust: Gij zijt er niet. Het waarneembare en praktisch uitvoerbare wordt onder den voet getreden. In den Kristen is een man: die man wordt uitgeworpen als een demon. De bestendige martelaar is geboren; het kruis van Kristus zal van de schouders niet meer wijken. Zelfs de kuische blik, waarmede tot dusver de reine geliefde is aangezien en begeerd, wordt overspel jegens de eenige Bruid, die het geheele hart heeft ingenomen. Maar nu ook die Bruid onttrokken aan elke voogdij van de georganiseerde „wereld," dat is: van den Staat! Clugny, Canossa, Venetië zijn als de namen van veldslagen in één strijd, die daarmede gewonnen scheen. Ziedaar het Godsrijk van het idealisme in beginsel gevestigd. De Kerk zegt tot de Vrouw, verpersoonlijking van het zinnelijke in zijn schoonsten vorm: „vrouw, wat heb ik met u te doen;" straks ziet de Kerk op den Staat, belichaming van de wereld in zijn zedelijksten vorm, neder als op haar dienaar; neen, als op haar schaduw.

Slechts weinige jaren maken die eerste overwinning tot een droom. De kuischheid wordt de moeder der onkuischheid; de van den Staat onafhankelijke Kerk moet doen wat des Staats is, en daartoe bezitten macht en geld. Van alle zijden dringt de „wereld" weder binnen, onwederstaanbaar als een overstrooming. Maar het Katholicisme vertwijfelt niet. De idee zal en moet ze-

---

[1]) Het Boek van Ezra, hoofdstuk X.

gevieren. Reeds schijnt het middel gevonden. De kruistochten zullen het groote zuiveringsmiddel zijn. De kristenridder, de monnik in het harnas, de broeder van barmhartigheid in wapendos, is de nieuwe, niet minder groote konceptie; het op nieuw terugdringen van „de wereld,” die nu immers haar einde nabij is. Nieuwe teleurstelling; de kristenridder wordt de ontgoochelde geloovige, wordt de tempelier. Werken der liefde en der geestdrift eindigen in brasserijen, en de krijgsman van Kristus sterft lasterend op den brandstapel van den franschen koning. Maar het Katholicisme vertwijfelt niet. De idee zal en moet zegevieren. Nog is het nacht. Maar de kille nachtwind heeft zijn laatsten ademtocht uitgeblazen. De morgen lacht. De nevelen trekken op, en het beminnelijk beeld wordt zichtbaar van den man in wien Jezus van Nazareth herleeft. Assisi wordt een ander Bethlehem. De rijke prelaat, de machtige ridder hebben ter goeder trouw met de wereld geheuld, om de wereld te overwinnen. IJdele poging. De wereld wordt niet overwonnen dan door hem die haar kan ontberen. Franciskus van Assisi kan haar ontberen en gevoelt geen gemis. De voorspelling van de weggejaagde Penia wordt in den ruimsten zin vervuld [1]. De Armoede zal de moeder worden van „de idee”; de Armoede, die, gelijk Franciskus zegt, Jezus heeft ontvangen in de krib en hem den laatsten kus heeft gegeven aan het kruis, toen zijn eigen moeder hem niet meer kon bereiken; die Armoede, die Giotto verheerlijkt heeft. Het „Wee u gij rijken! Wee u, gij die lacht,” van Jezus wordt niet langer op lafhartige wijze tot een rhetorischen hyperbool verlaagd. Het Evangelie der armoede, het echte Evangelie van Jezus, zal de wereld redden. Wie arm is, behoeft geen klooster; de wereld sluit hem van zelf uit, maakt hem tot een paria, juist tot hetgeen hij wezen moet. Want de pariaas der wereld zijn de broeders van dien armen lijder, in wien God op aarde is gekomen en wiens litteekenen Franciskus reeds draagt. Voor het oogenblik, het is waar, moet dat Evangelie nog naast zich dulden geheel de Kerk van Rome. Maar dit is tijdelijk. De derde bedeeling, de bedeeling van den Geest, is aanstaande, dan zal „het eeuwig Evangelie” komen, dat geen andere Kerk zal scheppen dan de groote, schamele,

---

[1]) Plutus van Aristofanes, vs. 608, vlg. ἦ μὴν ὑμεῖσ γ’ἔτι μ’ἐνταυθὶ μεταπέμψεσθον.

ontberende, lijdende gemeente van de armen naar de wereld, van de gekastijden en verminkten naar de wereld, maar die onuitsprekelijk rijk en zalig zijn in God.

In Franciskus van Assisi heeft het Kristelijk idealisme al zijn kracht getoond, zijn uiterste bereikt, maar ook, naar het schijnt, een eigenaardige krisis uitgelokt. Door zijn optreden is de Katholieke Kerk voor de vraag geplaatst, of zij bereid is den weg, waarop Hildebrand het eerst den voet heeft gezet, ten einde toe te bewandelen; met andere woorden, of het ideaal van den kristen voor goed geen ander dan het monniken-ideaal zal zijn. De Katholieke Kerk heeft eenigen tijd noodig eer zij haar evenwicht hervindt. Soms schijnt de breuk met Franciskus onvermijdelijk. De Paus bekrachtigt voor het minst den korteren regel, spreekt Franciskus heilig. Maar een andere Paus maakt de bedenkelijke onderscheiding tusschen bezit en vruchtgebruik van aardsche goederen, veroorlooft aan de orde het laatste, behoudt voor zich het eerste en erkent daarmede dat bezitten niet onkristelijk is. Een Peter Johannes de Oliva, een Olivas Ubertino de Casale wanhopen weldra aan Rome, en passen reeds op Rome de welbekende beelden uit de Openbaring van Johannes toe. De Fratricelli willen weten van bisschoppelijke jurisdiktie noch sakrament; zij hebben den Heiligen Geest en daaraan genoeg. Het Pausdom antwoordt (begin der veertiende eeuw) met de vroegere onderscheiding tusschen eigendom en vruchtgebruik een fiktie, en de stelling, volgens welke Kristus en de Apostelen niets in eigendom zouden hebben bezeten, een ketterij te noemen. Nu schijnt de breuk volkomen. Verklaart een generaal der orde niet twee Pausen schuldig aan ketterij?

Het waren familietwisten. Door allerlei worstelingen en lotgevallen heen is de Franciskanerorde dierbaar gebleven aan de Katholieke gemeente en het troetelkind van het Pausdom. Het Franciskaansche leerstuk van de onbevlekte Ontvangenis van Maria is in onze dagen kerkelijk dogma geworden.

De Roomsche Kerk kan zich even goed het hart uitsnijden als de orde van den heiligen Frans verloochenen.

In hetzelfde jaar waarin de eindelijke regeling van de Minorieten werd vastgesteld door Leo X, begon de Hervorming in Duitschland, die naar een ander zedelijk ideaal zou streven. Maar in de landen der romaansche Hervorming blijft de dualistisch-idealistische opvatting van het Godsrijk gehuldigd. Kalvijn

schept geen nieuwe ethiek. Hij is tegenover het Pausdom een dier geavanceerde Fratricelli, die het Pausdom prijsgeven. Hij acht Rome verloren; acht het voortaan een beletsel voor hetgeen Rome eens zelf had gewild, maar plaatst het Godsrijk in dezelfde betrekking tot de „wereld." Had Kalvijn een paar eeuwen vroeger geleefd, hij zou een nieuwe orde hebben gesticht. Thans sticht hij een nieuwe kerk. Zijn radikale geest wil een „nieuw weefsel" opzetten, maar ook hij blijft weven naar een model, naar „de idee", en gaat dan ook terstond over tot het voorstellen van een Belijdenis des Geloofs, die alle burgers en inwoners van Genève moeten bezweren, en weldra tot het invoeren van „ordonnances ecclésiastiques," die niet als menschelijke inzettingen mogen worden aangemerkt [1]). Dit breken met Rome heeft evenwel het oude Kristelijke idealisme op het nadrukkelijkst aangetast. Door het prijsgeven van celibaat, kloosterleven en vrijwillige armoede, het gevolg van die breuk, komt het oude idealisme in de Kalvinistische Hervorming tot een merkwaardige zelfbeperking. Nog staat het Godsrijk tegenover de wereld, maar die „wereld" omvat niet langer even veel. Zelfverloochening blijft het wachtwoord, maar het eerste lid dezer samenstelling duidt niet meer hetzelfde aan als voorheen. Niet verloochening van geheel het zinnelijk wezen in den mensch wordt meer bedoeld, wanneer men van zelfverloochening, zelfkruisiging spreekt.

Er ontstaat een eigenaardig vergelijk: het oude idealisme sluit een allergelukkigst verbond met het modern gezond verstand, de weleer door het kruis tentoongestelde „dwaasheid." Het idealisme heeft blijkbaar Humanisme en Renaissance ontmoet.

Nu mag de Kristen goud en zilver bezitten. Het „Vergadert u geen schatten" beteekent: „Hecht er u niet aan." Nu mag hij denken aan zijn kleeding. Het „Vraagt niet, waarmede gij u kleeden zult," is gelijkluidend met: „Geen opschik!" Het nieuwe lied, dat (Openb. 14) alleen de maagdelijken konden leeren, mag van nu aan gezongen worden door eerzame huisvaders, die bij hun verscheiden aan hun tiental een eerlijk verdiend vermogen hebben achtergelaten. [2]) De „wereld" be-

---

[1]) Ik hoop dit eerlang te bewijzen in *Nieuwe Studiën over Johannes Kalvijn* (bl. 42).

[2]) Bij Mattheus VI, 19 teekent Huig de Groot aan: „quum hic potius

houdt haar konkreten vorm nog alleen in tooneel, spel en dans, waartegenover volstrekte onthouding plicht is. Zoo is het oude idealisme geslonken. Maar zelfs in zijn bescheidener evenredigheden doet het wonderen en de namen schitteren van ons gereformeerd Gemeenebest, van de Puriteinen, van Noord-Amerika; namen, die het zout nog doen proeven, waarmee de grondgedachte van alle dualistisch idealisme: de eisch der theokratie in den ruimsten zin, ook het staatkundig leven heeft besprenkeld. Ja, aan den „afgehouwen tronk" groenen nog vriendelijke loten: het piëtisme van August Hermann Francke in Duitschland, en het piëtisme van het *Réveil* in Nederland; tegenwicht voor de kracht, waarmee de vulgariteit het maatschappelijk leven steeds lager peil doet zoeken. Nog altijd wordt het kruis gedragen, maar het is merkelijk afgesleten, en daardoor lichter geworden, sedert het den heuvel van Kalvarië werd opgetorscht, of sedert Paus Hildebrand het op de schouders zijner priesters en St. Franciskus het op het grove kleed van den bedelmonnik had gelegd.

Hiermede is Groen aan zijne geestelijke voorouders teruggegeven, en zijne maat bepaald. Hij is van de groote familie der theokraten, de zoon van Kalvijn, den zoon van Gregorius, den zoon van Plato; op Nederlandschen bodem een der laatste indrukwekkende vertegenwoordigers van het dualistisch idealisme in zijn minder indrukwekkenden vorm.

Eigenaardig samengesteld verschijnsel, dat Kalvinistisch Kristendom, gelijk het zich, in de negentiende eeuw, in een man als Groen belichaamde; en men wanhoopt er aan, genoeg ruimte van geest te hebben, om er ten volle recht aan te laten wedervaren. Hoe men er wel toe gekomen is, dat oude Kristelijke idealisme te verzachten en het pasklaar te maken voor onze tegenwoordige maatschappij? Heeft een vriendelijke Muze sedert de zestiende eeuw de schoone hand gelegd op al de bijbelplaatsen, waarover St. Bernard van Clairveaux en de heilige Frans niet hadden heengelezen? Hoe het zij: de Protestantsche maatschappij is er door ontstaan: de Kristenen hebben zich gehumaniseerd, zij zijn kapitalisten geworden, zij zijn gehuwd,

notetur vitium τῆσ φιλαργυρίασ;" bij vs. 25: „unde apparet sollicitudinem, quae modum finemque nesciat, describi;" bij Apok. 14, 4: „viri, ubi de idololatria agitur, comparantur feminis: μετὰ vero hic imitationem significat," alsof de Apokalypse goed Grieksch schreef; alsof bijv. c. 11, 7 die beteekenis van μετὰ vast te houden ware.

zij vormen staatkundige partijen, zij redigeeren dagbladen, zij hebben zich ingericht op een wereld, die blijkt te duren. Zij hebben een exegese uitgevonden, die den Bijbel voor niemand meer lastig maakt dan voor de ongelukkigen, die niet aan wonderen kunnen gelooven. Hoe beminnelijk zijn toch de illusiën die ons door het leven dragen! In onze illusiën is misschien onze grootste waarde gelegen. Maar ook zij, die van der jonkheid af gewoon waren tot Groen met eerbied op te zien, hebben ten slotte zijne voetstappen niet kunnen drukken, omdat zij in deze illusiën niet konden deelen, het Nieuwe Testament met meer onbevangenheid lazen, en er niet in slaagden te begrijpen, hoe men onvoorwaardelijke onderwerping kan eischen aan de Schrift op alle dogmatische en historische punten en te gelijk in zijn betrekking tot „de wereld," de Schrift kan ignoreeren of plooien naar de onafwijsbare behoeften van sociabiliteit, een Noordsch klimaat en een geest, niet langer vreemd aan de staathuishoudkunde. Hun historische konscientie is de moeder van hun ketterij, en hun ketterij eerbied voor de oude oorkonde, waaruit de Kalvinistische Hervorming eenige bladzijden heeft laten verloren gaan.

Maar Groen was zich geen willekeur of nalatigheid bewust, evenmin als Plato met opzet willekeurig was toen hij den wijsgeer bij zijn weven liet zien, ja eerst! naar het model, maar vervolgens ook gedurig naar de stof die hij bearbeidde, opdat hem blijken mocht in hoever deze het model op kon nemen. De zuiverheid van het idealisme had natuurlijk gevorderd, dat hij zich uitsluitend tot het eerste had bepaald. Dit te doen is evenwel niet mogelijk, en de tragische zijde van de geschiedenis van het idealisme ligt in de noodzakelijkheid van dat voortdurend vergelijk. Zij doet ons vertrouwen, dat er eene andere oplossing moet zijn van het probleem van de betrekking tusschen „de idee" en de werkelijkheid; dat er een ander en beter ethisch beginsel is, waarbij men zichzelf niet gedurig ontrouw behoeft te worden. Dat andere ethische beginsel heeft voor goed zijne intrede in de wereld gedaan met de germaansche Hervorming. Het is de vrucht van den duitschen geest. Het heeft Luther voorgelicht en ook da Costa, die juist daarom in het *Réveil* zijne eigene plaats en fysionomie heeft gelijk een volgend artikel zou moeten aantoonen, wanneer ik nog verder op belangstelling voor mijne herinneringen dorst rekenen.

Da Costa zou dan evenwel moeten gesteld worden naast, niet tegenover Groen. Allen wier streven een waarachtig zedelijk streven is, staan naast elkander, al bouwt vooroordeel of partijbelang een muur tusschen hen op, en zedelijk is het streven van allen, die eigen en anderer leven niet kunnen laten voor hetgeen het is, maar het beter en gelukkiger willen maken, zonder daarbij zichzelf te zoeken. Elk zedelijk streven onderstelt een gevoel zoowel als zekere denkbeelden, waarin dat gevoel zich vertolkt; denkbeelden omtrent den aard en de toekomst van ons geslacht. Die denkbeelden zullen nooit de strenge lijnen hebben van sommige begrippen der exakte wetenschappen, maar daarmede zijn zij nog niet veroordeeld. Naast het exakte moet het onbepaalde een plaats vinden; de natuurwetenschap zelve kan het niet ontberen. Hoe zou zij met volkomen duidelijkheid ons zeggen wat zij onder evolutie verstaat, en toch is zulk een algemeene, tamelijk vage, voorstelling uiterst vruchtbaar. Gelijk de beteekenis en het belang van het onbewuste in onzen tijd meer op den voorgrond treedt, zoo moet de kracht van het vage erkend worden, niet door hen die niets anders hebben, maar juist door hen die uitnemend goed weten wat het exakte is. Hoeveel is de menschheid niet aan deze muziek verschuldigd! Vrijheid, Gelijkheid, Nationaliteit, Vooruitgang, Ideaal, Liefde: van deze en soortgelijke woorden aan te toonen, dat het louter woorden zijn, is geen kunst, maar, wanneer dit is aangetoond, wat dan? Niet beter zijn de woorden substantie, begrip, idee, het Zijnde, het waarlijk Zijnde en hoe men verder spreken wil. Plato bij den arm vast te houden en hem niet los te laten eer men hem begrijpt, gaat voor iemand die zijn tijd noodig heeft, niet aan. Men past geen mouwen aan zijn golvenden mantel. Hegel niet uit de handen te leggen, eer men in die handen heeft gehad elke schakel van zijn redeneering, wie heeft het beproefd en werd niet teleurgesteld? En toch, wat zou een geslacht zijn, dat Plato en Hegel niet meer las! Niet anders dan met de wijsgeeren is het met de Geschiedenis. Elk historisch onderzoek, dat met eenige nauwkeurigheid wordt ingesteld, leidt ons òf tot scepticisme òf tot de gulle belijdenis, dat wij niet ten volle te weten kunnen komen, wat wij het liefst wilden weten. En toch, wat zou een geslacht zijn, dat niet meer taalde naar het epos der menschheid, dat wij Geschiedenis noemen! Hare voorstellingen zijn nevelachtig, hare

lessen onzeker, maar even als de bespiegelendende wijsbegeerte, evenals de muziek, verhoogt de omgang met haar het peil van ons innerlijk leven. Met het vage kan men niets aanvangen, maar wie het daarom vermijdt, kan zeker zijn, dat hij òf niet, òf zich slechts langs gebaande en afgetreden paden, zal bewegen. Aan platonische geesten hebben wij daarom nog altijd groote behoefte; ook zijn zij nog niet geweken en zullen zij vooreerst niet wijken. Wij zullen van de Oudheid blijven leeren, dat de verbeelding nog voor iets anders zorgt dan voor ons vermaak. Wij zullen alle jaren Plato's „Republiek" lezen na Darwin's „Origin of Species." Het leven is zoo samengesteld, en wat de ontwikkeling van onzen geest waarlijk baat, zoo onberekenbaar, dat wij geene kracht mogen verwaarloozen. Wij achten de methode der natuurwetenschap, in Spinoza's geest gevolgd, een zoo onschatbaar goed, dat wij, indien er volstrekt gekozen moest worden, haar tegen niets zouden ruilen van hetgeen de Oudheid heeft gekend; en dat niet enkel, misschien zelfs niet in de eerste plaats, om hetgeen wij met die methode vinden, maar vooral omdat eerst zij onzen geest zijn ware tucht geeft en dien geest van alle schijn-wetenschap verlost. Maar terwijl wij het geslacht, dat na ons komt, vroeg in die methode willen inwijden en het voordurend met die methode gemeenzaam willen maken, zelfs als het later tot geen natuurstudie zal worden geroepen, rekenen wij er tevens nog altijd een weinig op, dat ook aan ons de oude belofte is gegeven: „uwe zonen en uwe dochteren zullen profeteeren, en uwe jongelingen zullen gezichten zien," opdat wij bewaard blijven voor de zelfgenoegzaamheid der rationalisten, voor hun bekrompenheid en ingebeeld verstand. Met Plato zeggen wij: een denkbeeld is geen droombeeld alleen omdat zijn verwezenlijking moeielijk is. Maar wie kan zich begoochelen omtrent de moeilijkheid, die aan de verwezenlijking van onzen wensch verbonden is? Met Plato aan „de ideeën", met Groen aan een onfeilbare waarheid te gelooven; van een door Plato's *Nomoi* of door Kalvijns kerkelijke ordonnantiën in stand gehouden orthodoxie heil te verwachten; de zedelijke opleiding onzer jeugd toe te vertrouwen aan Plato's koor van grijsaards of aan de katechisatiekamer van eenig kerkgenootschap; wie kan er in gemoede toe besluiten, die nadenkt over de zonderlinge premissen, waarmede in dat geval de hersenen der kinderen moeten worden gevuld? Wanneer wij aan de andere zijde

zien, dat zoovelen van hen die deze premissen hebben aanvaard, ja lief gehad, als de grondslagen van hun beter leven, hebben uitgemunt door een persoonlijkheid als van hooger orde; door een ernst, die geen ervaring van zijn stuk brengt; door een toewijding, die zelfs geen frivoliteit bij zich voelt opkomen; door een menschenliefde, die onder stoffelijke of geestelijke besmetting haren hemelschen glimlach niet kan verliezen; door een reinheid en blijmoedigheid, waardoor zij schijnen te zijn als degenen, die in de zon hebben gestaard en nu het beeld der zon overal voor zich zien, dan kan men evenmin vrede hebben met de gedachte, dat, waar die premissen ontbreken, zulke persoonlijkheden eenvoudig niet meer zouden worden gekweekt. Ter wille van het kweeken van zulke persoonlijkheden zulke premissen aan te nemen, is even onmogelijk, als ter wille van verstandiger premissen het kweeken op te geven van zulke persoonlijkheden. Maar wat beuzelen wij! Het uitnemendste kan niet op dwaling en onkunde rusten, gelijk wij reeds van Spinoza hebben geleerd. [1])

Een tekst in Rig-Veda (10, 85, 18) zegt van de zon en de maan: „zij wandelen ... achter elkander; als spelende kinderen gaan zij rondom het offer.″ Het offer is voor den dichter blijkbaar het middelpunt. Neem het altaar weg, en hij kan zich misschien niet voorstellen, dat zon en maan nog haren regelmatigen loop voortzetten. Maar het altaar is weggenomen en de loop van zon en maan is niet gestoord.

Aan zulke ervaringen is de wereld rijk. In verband daarmede is er geen troostrijker geschrift dan een zeker oud blijspel.

Een onaanzienlijk, leelijk man met een stompen neus, een kaal hoofd, een Sileen-achtig lichaam, Sokrates, slentert blootsvoets over de marktplaats van Athene en houdt voor de Akropolis stil en een medeburger staande. Boven hen verheft zich de rots en op die rots het heerlijkste, dat de grieksche kunst heeft geschapen; de Propyleën; het Parthenon; de Athena Promachos; de Parthenos zelve, en aan haar voet, door haar schild beschermd, het zinnebeeld van het Attische volk. Alles ademt schoonheid, rust; getuigt van de edelste opvatting van de Godheid, van het krachtigst geloof; is, indien iets, bestemd en in staat de eeuwen te trotseeren. Aan den voet van diezelfde Akropolis is Sokrates in levendig gesprek met den Atheenschen

[1]) „Superstitio ignorantiam, religio autem sapientiam pro fundamento habet″, Ep. 21.

burger, dien hij staande heeft gehouden. Hij vraagt en twijfelt en onderzoekt en redeneert en ontrafelt het eene begrip na het ander, en leidt zijn medeburger langs allerlei wegen, om hem aan het einde van elken weg het hoofd te doen stooten tegen een muur. Aanstonds zal hij bij hem achterlaten een angel, die niet weder kan worden uitgerukt, een twijfel die aan zijn inwendig leven knaagt en altijd zal blijven knagen. De medeburger verlaat den wijsgeer. Hij gevoelt, dat zijn geloof geknakt is. Hij wandelt den gewijden heuvel mijmerend op; ziet tegen den vlekkeloos blauwen hemel het beeld der Godin uitkomen in al haar verheven majesteit, bedekt zich het gelaat met zijn mantel, laat het hoofd rusten tegen het voetstuk der Godin, en weent.

Aristofanes is getuige van het gesprek en zijne gevolgen. Alles in hem kookt van verontwaardiging tegen Sokrates. Die man, die Thersites, is de vijand! Dat is de man die den godsdienst ondermijnt, het gezag der overlevering en den steun der oudvaderlijke zeden; die elks oordeel tot den soeverein maakt van elks handelen, persoonlijke inspiratie verheerlijkt, de openbare zaak verwaarloost voor een ijdel kosmopolitisme, dat morgen lichtzinnigen, dwingelanden of condottieri kweekt, in dienst van de vijanden van Athene.

Weg met hem! En de dichter spoedt zich naar zijn woning en schrijft zijn blijspel, de *Nubes*, om dien waanwijzen nieuwigheidszoeker prijs te geven aan de bespotting en verachting van Athene. Het is de eerste stoot tot de beweging, die eerst na vier en twintig jaren tot rust komt, — als Sokrates den gifbeker drinkt.

Heden en Verleden stelden den anti-revolutionnairen dichter in het gelijk en kroonden den goeden patriot, den getrouwen getuige. Maar de Toekomst heeft des dichters slachtoffer gemaakt tot Sokrates en ook uit het hout van den schandpaal der *Nubes* den kruispaal gesneden.

Zulke vergissingen komen bij anti-revolutionnairen wel voor. Als de Genius der menschheid langs hen voorbijsnelt, sluiten zij, — en niet onnatuurlijk, — de oogen voor de stofwolken, die zijn vaart doet opdwarrelen, maar daarmede tevens voor de zaadkorrels, die dezelfde wind heinde en verre strooit als waarborgen van een nieuw leven.

A. Pierson.

RICHARD WAGNER.

II.

„*Auf der Höhe!*“ zou men als opschrift kunnen plaatsen boven het verhaal van Wagner's lotgevallen sedert het gedenkwaardige jaar 1864. De tijd was aangebroken, die hem de verwezenlijking zou brengen van al zijne idealen, waarin, naar het voorbeeld van den vorstelijken beschermheer, velen het zich tot eene eer zouden rekenen, onder de bewonderaars van zijn genie en de voorvechters zijner denkbeelden geteld te worden, waarin voor hem meer zou worden gedaan, dan ooit voor eenig toonkunstenaar, de grootsten niet uitgezonderd, geschied is.

In 1863 had Wagner den tekst van den *Nibelungen-Ring* uitgegeven en er eene opdracht aan zijne vrienden aan toegevoegd. Hij schrijft daarin: Aan mijne meer bijzondere vrienden, wien ik reeds voor tien jaren het plan van dit gedicht mededeelde, is het niet onbekend gebleven, welke voorstelling ik mij van de mogelijkheid eener uitvoering heb gemaakt. Daar ik nog aan die voorstelling vasthoud en nog niet geleerd heb, aan een feitelijk mislukken der onderneming te twijfelen, moge mijn plan hierdoor ook in ruimeren kring bekend worden.

Wagner wilde niet, dat de uitvoering zou plaats hebben onder den nadeeligen invloed der repertoire stukken van de grootere schouwburgen; hij gaf de voorkeur aan een kleinere Duitsche stad, waar men noch voor een kleingeestige tooneelintendantuur, noch voor een gebrekkig en verwend personeel, noch voor een bedorven en smakeloos publiek te vreezen had. Het gebouw kon eenvoudig zijn, desnoods van tijdelijken aard en van hout opgetrokken. De inrichting voor het publiek moest overeenkomen met de ampitheaters der ouden; het orchest moest voor de toeschouwers onzichtbaar zijn (een eisch, die,

zooals Tappert opmerkt, reeds voor honderd jaren door Grétry werd gesteld). Semper, de bekende architect van den Dresdener schouwburg, die in dien tijd te Zürich professor was aan de polytechnische school, had de plannen goedgekeurd. In het voorjaar zou men van alle oorden van Duitschland bekwame, uitgelezen dramatische zangers en zangeressen uitnoodigen, om zich vrij van iedere andere bezigheid, aan de studie van het groote muziekdrama te wijden. Na behoorlijke voorbereiding zouden drie uitvoeringen worden gegeven, waartoe alle vrienden der kunst zouden worden uitgenoodigd.

In opgewonden taal schildert Wagner de voordeelen van zulk eene uitvoering. „Zich bezighouden met de door *mij* voorgestelde taak, alle krachten op *één* punt concentreeren, reeds dit zou hoogst nuttig voor de medewerkers zijn. Het publiek zou uit zijne gedachtenlooze verstrooidheid worden wakker geschud en tot ernstiger opmerkzaamheid gedwongen worden. Een *zéér* groot voordeel!"

Het onbegrensd zelfvertrouwen, dat uit deze woorden spreekt, is door de uitkomst niet beschaamd. Een afdoende reden voor de verstokte Wagnerianen om ons, wanneer wij bekennen, dat de toon van dit Wagner'sche manifest en van vele andere behalve dit, ons aanmatigend voorkomt, Goethe's vaak misbruikt woord: „*Nur die Lumpen sind bescheiden*" naar het hoofd te werpen.

Intusschen, óók Wagner twijfelde en in de mededeeling aan zijne vrienden kwam het hinkende paard achteraan. De *nervus rerum*, het geld, ontbrak ten eenenmale, en vanwaar zou dit komen?

Wagner wist slechts twee middelen te bedenken. In de eerste plaats dacht hij aan eene vereeniging van kunstlievende mannen en vrouwen, om het noodige geld bijeen te brengen. Maar hij drukte tevens de vrees uit, dat langs dien weg niet veel tot stand zou komen. Meer verwachting had hij van een ander middel. „Zeer gemakkelijk zou deze onderneming zijn voor een Duitschen vorst, die daarvoor niet eens een nieuwen post op zijn budget zou behoeven uit te trekken, maar alleen die gelden zou behoeven te gebruiken, die thans besteed worden voor het slechtste der tegenwoordige kunstinstituten, voor de opera. Zou zulk een vorst te vinden zijn?"

Die vorst is gevonden. Lodewijk II van Beieren, die op zijn

zestiende jaar den *Lohengrin* had gehoord, was sedert dien tijd een warm vereerder van den meester geweest. Nauwelijks was hem de macht verleend, om zijne goede gezindheid door daden te toonen, of hij riep Wagner tot zich. In Maart 1864 aanvaardde hij de regeering en reeds in Mei werd aan Wagner een jaargeld van 1200 gulden uit de particuliere kas van den koning toegestaan; doch hierbij bleef het niet. Eene schoone villa aan het Starnberger meer werd ter beschikking van den componist gesteld; aan Semper werd de opdracht gegeven, om den door Wagner gedroomden schouwburg te bouwen; Hans von Bülow werd met de leiding van het Münchener operapersoneel en orchest belast en aan het instudeeren van de reeds voltooide werken van Wagner werden kosten nog moeite gespaard. Ieder, die Wagner tot bereiking van zijn doel meende noodig te hebben, was te München welkom en kon rekenen op onderstand uit de koninklijke kas. Geen wonder, dat Wagner in die dagen aan eene vriendin, Mevrouw von Muchanow, schreef: „Het ondenkbaarste en toch voor mij het eenig noodige is volle waarheid geworden. Ik ben vrij en heb niets meer te doen, dan mijne werken te scheppen, te voltooien en in de meeste volkomenheid te doen uitvoeren. De *Nibelungen* zijn weder onderhanden gekomen, geheel volgens mijn plan.” Van den koning sprekende, zegt hij: „Als vijftienjarig jongeling was hij bij eene uitvoering van mijn *Lohengrin* tegenwoordig en sedert behoort hij mij toe! Hij noemt mij zijn leermeester en opvoeder, het dierbaarste, wat hij op de wereld bezit. In dezen heerlijken jongeling ontwikkelt mijne kunst zich als met zichtbare loten; hij is mijn vaderland, mijn tehuis, mijn geluk!”

Wagner heeft zijne dankbaarheid jegens zijn vorstelijken weldoener herhaaldelijk in de warmste bewoordingen uitgesproken. Tot de beste en diepst gevoelde verzen, die hij ooit geschreven heeft, behooren zeker die, waarmede hij zijne *Walküre* aan Lodewijk II opdroeg, en waaraan wij de volgende regelen ontleenen:

Du bist der holde Lenz, der neu mich schmückte,
Der mir verjüngt der Zweig' und Aeste Saft:
Es war Dein Ruf, der mich der Nacht entrückte,
Die winterlich erstarrt hielt meine Kraft.
O König! Holder Schirmherr meines Lebens!
Du höchster Güte wonnereicher Hort!

Wie ring' ich nun, am Ziele meines Strebens
Nach jenem Deiner Huld gerechten Wort;
In Sprach' und Schrift, wie such ich es vergebens!
Und doch, zu forschen treibt's mich fort und fort,
Das Wort zu finden, das den Sinn Dir sage
Des Dankes, den ich Dir im Herzen trage.

Reeds in December 1864 werd *der Fliegende Holländer* in München uitgevoerd en in den zomer van het volgende jaar *Tristan und Isolde.* A. von Wurzbach, dien men zeker niet van partijdigheid voor Wagner verdenken zal, spreekt over „de nationale feestelijkheid, waartoe de uitvoeringen dezer opera werden verheven, zoowel door de mildheid des konings als door de deelneming van het in geestdrift ontstoken publiek.″ Wagner zelf kende, gelijk wij reeds opmerkten, aan dit werk eene eereplaats onder zijne scheppingen toe. „Aan *Tristan und Isolde*″ — zoo schrijft hij — „mag men gerust de strengste eischen stellen, die uit mijne theoretische beweringen voortvloeien: niet omdat ik het werk volgens mijn stelsel had gevormd, de oude theorie was geheel door mij vergeten, — maar omdat ik eerst hier met de meest volkomen vrijheid, zonder mij in één enkel opzicht aan theoretische bezwaren te storen, mij op zulk eene wijze bewoog, dat ik gedurende de uitvoering zelf bespeurde, hoe ik mijn systeem verre overvleugelde.″

Doch dit geluk was van korten duur; niet „de nijd der goden″, maar de afgunst van gewone stervelingen maakte er een einde aan. Wagner gaf daartoe ruimschoots aanleiding. Over zijne verhouding tot den koning liet hij zich uit op eene wijze, die bij velen bezorgdheid opwekte voor een onbehoorlijken invloed, door den musicus op den monarch uitgeoefend in zaken, die aan de kunst geheel vreemd waren. Daarenboven, Wagner kostte veel geld en de schare der vrienden, die hem ter verwezenlijking van zijne plannen ter zijde moesten staan, nog veel meer; wel is waar betaalde de koning dit alles uit eigen middelen, maar ook dit had voor sommigen eene bedenkelijke schaduwzijde. Sedert de regeering van Lodewijk I bestond in Beieren het gebruik, dat de beambten van het koninklijk Kabinet zekere percenten trokken van de gelden der civiele lijst en van het privaatinkomen des konings, voor zoover deze *niet* werden uitgegeven. De ijver, waarmede de koning de belangen van Wagner bevorderde, was eene dure liefhebberij en alles behalve voordeelig voor de particuliere kas der beambten.

Dat verder de meester een vreemdeling en Protestant was, maakte hem in de oogen der clericale vaderlanders gevaarlijker, dan hij ooit voor de Saksische regeering was geweest. Eindelijk waren velen, hoe geneigd ook om Wagner, ter wille zijner onmiskenbare verdiensten, zijn hoogen toon te vergeven, geenszins gezind om die welwillendheid uit te strekken tot de breede schare zijner volgelingen.

De toestand werd weldra zóó gespannen, dat de koning zich, ter wille van den vrede in eigen land, genoodzaakt zag, Wagner uit zijne betrekking te ontslaan. In zijne welwillende verhouding tot den componist bracht dit besluit echter geenerlei wijziging. Dat Wagner zich, na een kort verblijf op andere plaatsen, onbekommerd voor de toekomst en vrij van geldelijke zorgen te Triebschen bij Luzern kon vestigen; dat de propaganda voor zijne werken, de voorbereiding van de *Nibelungen*-uitvoeringen ongestoord werden voortgezet, — dat alles was het werk van den kunstlievenden monarch. En voor den meester zelf zijn de dagen, die hij in stille afzondering aan de oevers van het schoone *Vierwaldstädter*-meer kon doorbrengen, niet slechts bij uitstek vruchtbaar geweest, maar zij behoorden ook. volgens getuigenis zijner vrienden, tot de gelukkigste zijns levens. Waar Wagner moeielijkheden te overwinnen, hinderpalen uit den weg te ruimen, vijanden te bestrijden had, vertoonde zijn karakter zich in al zijne kracht, maar tevens in al zijne scherpte. Uiterst gevoelig voor kritiek, al was hij steeds gereed, deze voor onbevoegd te verklaren, liet hij zich in de hitte van den woordenstrijd verlokken tot uitingen, die hem meer vijanden dan vrienden maakten. Als een profeet geëerd door zijne getrouwe vereerders, was hij, meer dan in onze eeuw gepast en geraden is, geneigd, die rol in letterlijken zin op te vatten. Zijne houding tegenover het publiek en de kunstwereld, voor zoover deze laatste zich niet voor zijn gezaghebbend woord had gebogen, scheen gemotiveerd door de uitspraak van Goethe: *Man sagt: eitles Eigenlob stinkt; das mag sein: was aber fremder und ungerechter Tadel für einen Geruch habe, dafür hat das Publicum keine Nase.*

In 1868 werden te München voor de eerste maal *die Meistersinger* ten tooneele gevoerd en een jaar later kwam *das Rheingold* aan de beurt. Langzamerhand naderde de gansche tetralogie hare voltooiing.

In die jaren ging nog eene andere gelukszon voor Wagner op. In 1870 trad hij voor de tweede maal in het huwelijk. Dat zijne vrouw de dochter was van zijn ouden, beproefden vriend Liszt en tevens de gescheiden echtgenoote van zijn niet minder trouwen vriend en medestander Hans Von Bülow; dat Wagner, ook na zijn huwelijk, met Von Bülow op den meest hartelijken voet bleef omgaan, en diens drie kinderen, Daniële, Blandina en Isolde met hare moeder tot zich nam, — dit alles zijn omstandigheden, die een bemoeiziek publiek tot de lasterlijkste praatjes verlokten en ons onwillekeurig doen denken aan de toestanden, door Goethe's meesterhand in de *Wahlverwandtschaften* beschreven. Wij kunnen volstaan met de vermelding van het feit, dat het huwelijk tusschen Wagner en Cosima Liszt, die haren tweeden echtgenoot twee kinderen, Eva en Siegfried, schonk, hoogst gelukkig is geweest. Wagner vond in zijne tweede vrouw al die eigenschappen, die hij bij zijne eerste vrouw had gemist: warme sympathie voor en onvoorwaardelijke waardeering van zijn streven en werken als kunstenaar.

In 1871 had Wagner zich te Bayreuth gevestigd, om daar de uitvoering der *Nibelungen*, het werk zijns levens, voor te bereiden. In 1872 werd op 22 Mei, den geboortedag des meesters, de eerste steen gelegd voor het Wagner-theater. Dat dit mogelijk was, had Wagner niet slechts aan zijn koninklijken vriend te danken, maar ook aan het steeds toenemend aantal zijner vereerders uit alle rangen en standen. Emil Heckel uit Mannheim en Carl Tausig uit Berlijn gaven den eersten stoot aan de beweging en weldra verrezen allerwege „*Wagner-Vereine*" en de bouw van den Bayreuther Schouwburg kon, dank zij de financieele hulp dier vereenigingen, krachtig worden voortgezet.

Doch niet slechts voor het gebouw moest gezorgd worden; ook de decoratiën en de costumes vorderden veel geld, zoodat de opbrengst van de concerten en van den verkoop der *Patronatscheine* door de Wagner-vereenigingen bij lange na niet voldoende was om de kosten te dekken. Nogmaals reikte koning Lodewijk II de behulpzame hand en zoo werd het mogelijk, de eerste uitvoeringen van den *Nibelungenring* tegen Augustus 1876 vast te stellen.

Velen gingen op naar Bayreuth, om daar te zien en te hooren, wat door Wagners volgelingen als de hoogste en ver-

hevenste openbaring der nieuwe Duitsche kunst werd geprezen. Vrienden en vijanden, ijveraars en twijfelaars zetten zich aan de voeten van den meester, die hun thans op de meest volmaakte wijze zou toonen, wat hij kon en wat hij wilde. Allen namen, bij hun terugkeer, een diepen indruk mede van Wagner's machtige persoonlijkheid. Den man, die dit schitterend geheel had tot stand gebracht en in wiens brein ook de kleinste bijzonderheden van het reuzenwerk waren ontstaan en tot rijpheid gekomen; den man, op wiens roepstem de voortreffelijkste kunstenaars van geheel Duitschland waren samengestroomd, om zich dikwijls met ondergeschikte rollen te vergenoegen en die al zijne medewerkers met zijne geestdrift wist te bezielen; den man, die ter verwezenlijking zijner idealen, de koorden der beurs had weten te ontsluiten van ouden en jongen, aanzienlijken en geringen en wiens woorden door eene steeds toenemende schare als een Evangelie werden ontvangen; — dien man kon men niet langer, met minachtend schouderophalen, rangschikken onder de mislukte genieën, die slechts aan hunne excentriciteit kracht ontleenen.

Toch was de indruk niet onverdeeld en men zou zelfs kunnen beweren, dat Wagner's richting door de uitvoeringen in Bayreuth niet veel aanhangers heeft verworven. Zij, die zich met Wagner's beginselen niet konden vereenigen, erkenden ten volle, dat zij veel, zéér veel schoons te hooren en te zien kregen; maar al was de uitvoering voortreffelijk, al had zij onder ongeëvenaard gunstige omstandigheden plaats, zij was en bleef de toepassing van een beginsel, waarover ieder het recht heeft zijne meening uit te spreken. De principieele tegenstanders waren door den glans der Bayreuther dagen niet verblind en gingen onbekeerd naar huis.

Voor de aanhangers van Wagner was dit eene teleurstelling. „De gedachte was grootsch, de uitvoering niet minder;" — zegt Pohl — „maar de Helleensche geest leefde niet meer in het volk. In plaats van den schepper van dit werk, van deze feestdagen, met volle dankbaarheid en waardeering te gemoet te komen, hervatten dadelijk de ontkennende geesten, de nuchtere realisten, de twijfelaars en vitters den kleingeestigen arbeid van het ondermijnen."

De teleurstelling der Wagnerianen laat zich begrijpen. Op de uitvoeringen in Bayreuth waren huizen gebouwd; er zou

eene kunstschool worden opgericht onder leiding van den meester; daar zou de „nieuwe stijl" in al zijne volkomenheid worden onderwezen en beoefend. Jaarlijks zouden de uitvoeringen van het nieuwe kunstwerk worden herhaald, afgewisseld door die van de meesterstukken van Beethoven, Mozart en Weber op muzikaal-dramatisch gebied.

Van dit alles kwam niets, en zij, die het wachtwoord „valt neder en aanbidt!" steeds in den mond hadden, zagen zich in hunne verwachtingen bedrogen. Jammer maar, dat zij hunne teleurstelling lucht gaven, door de „conservatieve" musici, die weigerden in Wagner de hoogste openbaring der kunst te erkennen, voor Boeötiers uit te maken en voor te stellen als personen, in wier hoofd en hart het niet pluis was. Overdrijving schaadt altijd; de hatelijkheden der Wagner-aanbidders konden de zwakheid hunner argumenten niet bedekken; hunne polemiek heeft den meester vele vijanden bezorgd en geen enkelen vriend verworven.

Ten einde het deficit der Bayreuther uitvoeringen te dekken, moest Wagner afwijken van zijn voornemen, om de *Nibelungen* bij uitsluiting in zijn eigen schouwburg te laten opvoeren. Slechts na lange aarzeling nam hij dit besluit, doch weldra moest hij erkennen, dat de uitvoeringen op andere plaatsen voor de waardeering van zijnen arbeid eer gunstig dan ongunstig waren, niettegenstaande — wellicht omdat — men vele wijzigingen en verkortingen in de muziek en vereenvoudigingen in decoratie en machinerieën moest aanbrengen. „Allerdings weisz ich aber auch," — zoo schrijft Wagner aan Jauner, den directeur der Weener opera — „dasz ich das Werk in seiner reinsten Vollständigkeit nur unter so auszerordentlichen Umständen, wie ich sie mir für Bayreuth gestaltete, zur Darstellung bringen konnte; und sollte es mir oder meinen Nachfolgern dereinst ermöglicht sein, solche Bühnenfestspiele zu wiederholen, so würde hiebei eben die Absicht vorwalten, das für unsere städtischen Theatervorstellungen ganz Unmögliche von Zeit zu Zeit gewissermaszen durch Ergänzung nach zu holen. Dem nach bin ich, von der Vernunft der Sache geleitet, der Erste gewesen, der für gewöhnliche Theater-Aufführungen Kürzungen angab." De *Siegfried* was bij deze opvoeringen sterk besnoeid, en toch schreef Wagner: „Gewinnen Sie diesen wunderlichen Zuständen etwas wie diese Siegfried-Aufführung

ab, so kann ich nur den herzlichsten Zuruf an Sie ergehen lassen." Ik haal deze woorden van den meester aan, omdat sommige Wagner-enthousiasten, *plus royalistes que le roi*, aan ieder, die niet met hen naar Bayreuth is opgegaan, het recht ontzeggen een oordeel over de werken van Wagner uit te spreken.

Reeds voor de *Nibelungen*-dagen van 1876 had Wagner het plan van zijn *Parsifal* ontworpen. De compositie kwam voor een groot deel in Palermo tot stand en in 1882 had de eerste opvoering in Bayreuth plaats. De uitvoerige berichten in dagbladen, tijdschriften en brochures over dit werk gegeven liggen nog versch in het geheugen; uit den omvangrijken voorraad der *Parsifal*-literatuur noem ik hier slechts het voortreffelijk overzicht, door onzen landgenoot Mr. H. Viotta in de *Caecilia* van 1882 gegeven, een arbeid, die meer dan lange vertoogen en wijsgeerige bespiegelingen geschikt is, om den lezer een denkbeeld te geven van Wagner's schrijfwijze en hem een blik te gunnen in de geestelijke werkplaats des meesters.

Na afloop der *Parsifal*-uitvoeringen begaf Wagner zich, om de voor hem hoog noodige rust te vinden, naar Venetië en betrok daar, met zijn gezin, het Palazzo Vendramin. „Zeshonderd meters kostbare zijde en atlas" — zegt Bernhardt Vogel in zijne beschrijving der vorstelijke woning — „van licht groene en blauwe, maar vooral rose-kleur maakten, in kunstige schikking over lagere en hoogere houten staketsels geplooid, Richard Wagner's studeervertrek tot een tooverachtig verblijf. Rozen van atlas en gaas vormden met de draperieën van zijde één geheel. Zesvoudige gordijnen, met het donkerste blauw beginnend en achtereenvolgens lichtere schakeeringen vertoonend, bedekten gedeeltelijk de vensters. Een breed, laag rustbed van antieken vorm, met kostbare stoffen overtrokken, besloeg het midden van het vertrek. De vloer was met tapijten bedekt, waarover weder dierenvellen waren gespreid. Een doordringende, bedwelmende geur vervulde de kamer. Hier arbeidde Richard Wagner, met den rug naar het venster gekeerd, met de oogen naar de aan een sprookje herinnerende draperieën van gaas en zijde."

In deze weelderige, oostersche omgeving schepte Wagner groot behagen. In Venetië kon hij zich trouwens die uitgaven veroorloven; de dagen der armoede waren voorbij en de som,

die hij jaarlijks als *tantième* van de opvoering zijner werken ontving, werd in den laatsten tijd op niet minder dan honderd duizend Mark geschat. Maar ook in vroegere jaren vertoonde Wagner eene groote voorliefde voor kostbare, kleurrijke stoffen en verlangde daarenboven voortdurend afwisseling in zijne omgeving. Deze wonderlijkheid, even als de zonderlinge gewoonte, om zich bij voorkeur in eene soort van middeleeuwsch fantasiekostuum te vertoonen, kan men veilig tot de onschuldige liefhebberijen rekenen. Een van Wagner's vrienden verdedigt den meester tegen de beschuldiging van weelde en geldverspilling met de vraag: „Meent men wellicht, dat schoone en kostbare zaken alleen ter wille van domkoppen bestaan?" Dat de dichter-componist, die zijne onderwerpen bij voorkeur aan romantische, middeleeuwsche toestanden ontleende, weinig smaak had voor eene 19de-eeuwsche omgeving en onze hedendaagsche kleederdracht minder sierlijk vond, behoeft niemand te verwonderen.

Wagner gevoelde zich in Venetië opgeruimd en gelukkig, zoo als blijkt uit de brieven, die hij van daar aan vrienden en bekenden toezond. Een enkelen daarvan laten wij hier volgen, tevens als proeve van den schertsenden, gemeenzamen toon, dien Wagner tegenover zijne vrienden placht aan te slaan. De brief is gericht aan Amalia Materna te Weenen en ééne maand voor des meesters dood geschreven:

Allerliebstes Kind und liebste Freundin!

Also! Es wird wieder Ernst! Ich bin ganz Einladung, und bitte Sie, mich dieses Jahr wieder zu be-Kundryen! Ich bekomme heuer nur den Juli zu meiner Verfüging, und gedenke, mit Einschlusz der nöthigen Proben, bis 30 Juli zwölf Aufführungen stattfinden zu lassen. Wir werden so ziemlich die Alten beisammen sein; mit meinen Geschäftsführern machen Sie gütigst Alles ganz nach Ihrem Wunsche ab. Nicht wahr? Hat Ihnen Herr Scaria bereits berichtet, was ich ihm letztens über die neuliche Wiener Nibelungen-Aufführung berichtet? Gräfin Dönhof hatte so viel Enthusiastisches über Ihre Brunhilde berichtet, dasz mir das Herz hievon voll wurde. Haben Sie Dank für Ihre so generose und grandiose Walküre, die wie ein erfülltes Bedürfnisz in mein Leben getreten ist. Gott, wenn ich der letzten Kundry-Abende gedenke! Adieu, Liebe, Gute, Beste!

Herzlich grüszt Sie meine Frau und die bewundernden Kinder und es umarmt Sie Ihr

RICHARD WAGNER.

Sedert 1879 had Wagner meermalen geklaagd over hartkloppingen, duizeligheid en kortademigheid. Reeds vroeger was bij hem eene kwaal geconstateerd, die hoogst waarschijnlijk een noodlottig verloop zou hebben, doch de doctoren hadden wel zijne familie gewaarschuwd, doch gemeend, hem zelf van zijn toestand onkundig te moeten laten, — een maatregel, waarvoor men hun, met het oog op hetgeen Wagner in het laatst van zijn leven met vollen levenslust tot stand bracht, dankbaar behoort te zijn. Den 13den Februari bracht zijne hartkwaal hem een onverwacht en smarteloos einde.

Te Bayreuth, in het graf, dat de meester in eigen tuin voor zich had doen graven, werd zijn lijk ter aarde besteld. Eene onafzienbare menigte van belangstellenden volgde hem naar zijne laatste rustplaats. En wanneer dezen zomer eene tweede reeks uitvoeringen van den Parsifal vereerders en belangstellenden naar Bayreuth roept, zal niemand hunner de stad verlaten, vóór hij eene bedevaart heeft ondernomen naar de stille plek, waar het stoffelijk omhulsel rust van een krachtigen en rijkbegaafden geest, van een kunstenaar, die, tot het laatste toe, voor zijne kunst geleefd, gewerkt en gestreden heeft.

„De componist openbaart het innerlijk wezen der wereld en spreekt de diepste wijsheid uit in eene taal, die zijn verstand niet verstaat, even als eene magnetische somnambule inlichtingen geeft over zaken, waarvan zij in wakenden toestand geen begrip heeft."

Op deze woorden van den Frankforter wijsgeer heeft Wagner het oog, wanneer hij zegt, dat eerst Schopenhauer met wijsgeerige helderheid de verhouding der muziek tot de overige schoone kunsten heeft ingezien en uitgedrukt, toen hij haar eene natuur toekende, geheel verschillend van die der beeldende en dichtende kunst. „Zijn uitgangspunt is hier de met verwondering gemaakte ontdekking, dat door de muziek eene taal wordt gesproken, die volkomen onmiddelbaar door ieder te verstaan is, waardoor zij zich in de eerste plaats volkomen

onderscheidt van de poëzie, welker eenig materiaal begrippen zijn, omdat deze dienstbaar zijn aan de veraanschouwelijking der idee. Volgens de zoo heldere definitie van den wijsgeer zijn namelijk de ideeën der wereld en harer verschijnselen, in den zin opgevat, dien Plato er aan hecht, het object der schoone kunsten in het algemeen; terwijl nu de dichter deze ideeën, door eene uitsluitend aan zijne kunst behoorende toepassing der uit den aard der zaak rationeele begrippen, voor het aanschouwend bewustzijn duidelijk maakt, meent Schopenhauer in de muziek zelve de wereldidee te moeten erkennen, omdat de man, die de muziek in begrippen duidelijk zou kunnen maken, tevens eene de wereld verklarende wijsbegeerte zou hebben gewonnen."

De hier aangehaalde woorden van Wagner komen voor in eene bespiegeling over het wezen der muziek, waarmede hij zijne feestgave bij den 100jarigen gedenkdag van Beethoven's geboorte aanvangt. Terzelfder plaatse trekt hij een parallel tusschen de denkbeelden van Goethe en van Schiller over muziek. Volgens hem had Goethe meer oog voor het bevallige, plastisch-symmetrische element der kunstmuziek, waardoor de toonkunst analogie met de bouwkunst vertoont. Men zal zich herinneren, dat Goethe dit thema in zijn *Verschiedenes Einzelne über Kunst* nader uitwerkt. Schiller daarentegen maakt eene scherpe tegenstelling tusschen de beeldende kunsten, de dicht- en de toonkunst:

Leben athme die bildende Kunst, Geist fordr' ich vom Dichter,
Aber die Seele spricht nur Polyhymnia aus.

Wat Schopenhauer elders in zijne werken over muziek schrijft, doet eenigszins twijfelen aan de juistheid van de lofspraak hem door Wagner toebedeeld. Het is waar, Wagner zelf herinnert ons, dat Schopenhauer als leek niet genoeg met de muziek vertrouwd was en niemand zal dit tegenspreken, als hij de bloemlezing raadpleegt, door Hugo Ehrlich in zijn *Musik-Aesthetik* uit de werken des wijsgeers gegeven. Maar Wagner verklaart uitdrukkelijk, dat Schopenhauer's definitie juist is, al kon deze zelf er den ganschen omvang en de geheele beteekenis niet van voelen en al gaf hij haar alleen als paradox.

Ik zal Wagner niet volgen in zijne breedvoerige ontwikkeling van Schopenhauer's uitspraak (vg. zijne Beethoven-brochure blz. 5—22), waarin hij, op de „magnetische somnambule"

wijzend, de muzikale conceptie verklaart als het resultaat eener inwendige waarneming voor welker object buiten ons geen analogon bestaat, — eene voorstelling, die slechts één schrede verwijderd is van die, welke door de woorden bezieling, inspiratie, *Begeisterung*, door het *pati deum* der ouden wordt weergegeven.

Wagner was een scherp kritische geest, die zijn arbeid met afbreken begon en wiens mokerslagen reeds vroegtijdig tegen het oude en tamelijk vervallen gebouw der traditioneele opera waren gericht. Ik geloof niet, dat Schopenhauer's parodoxale theorieën over het wezen der muziek, zelfs met den uitvoerigen commentaar, dien Wagner er bij geeft, ooit den grondslag zouden kunnen vormen van eene bruikbare aesthetica der toonkunst. Daarentegen stel ik mij voor, dat Schopenhauer's uitspraak voor Wagner hare grootste aantrekkelijkheid ontleende aan haren rechtstreekschen strijd met het beginsel der „formale" aesthetica, door Goethe in zijn vergelijking met de bouwkunst op den voorgrond gesteld en later door Herbart, Zimmermann, Hanslick en anderen tot een stelsel verheven. Wagner laat zich hierover t. a. p. in de volgende woorden uit, die ik, om zeker te zijn, dat ik den schrijver geen onrecht aandoe, in het oorspronkelijke laat volgen:

„Nur haben wir zuvor noch bei einer wichtigen Entscheidung im Betreff des ästhetischen Urtheils über die Musik als Kunst zu verweilen. Wir finden nämlich, dass aus den Formen der Musik, mit welchen diese sich der äuszeren Erscheinung an zu schlieszen scheint, eine durchaus sinnlose und verkehrte Anforderung an den Charakter ihrer Kundgebungen entnommen worden ist. Wie dies zuvor schon erwähnt ward, sind auf die Musik Ansichten übertragen worden, welche lediglich der Beurtheilung der bildenden Kunst entstammen. Dass diese Verirrung vor sich gehen konnte, haben wir jedenfalls der zuletzt bezeichneten äuszersten Annäherung der Musik an die anschauliche Seite der Welt und ihrer Erscheinungen zuzuschreiben. In dieser Richting hat wirklich die musikalische Kunst einen Entwickelungsprozesz durchgemacht, welche sie der Misverständlichkeit ihres wahren Charakters so weit aussetzte, dass man von ihr eine ähnliche Wirkung wie von den Werken der bildenden Kunst, nämlich die Erregung des *Gefallens an schönen Formen* forderte. Da hierbei zugleich ein zunehmender Verfall

des Urtheils über die bildende Kunst selbst mit unterlief, so kann leicht gedacht werden, wie tief die Musik hierdurch erniedrigt ward, wenn im Grunde von ihr gefordert wurde, sie sollte ihr eigenstes Wesen völlig darnieder halten, um nur durch Zukehrung ihrer äuszerlichsten Seite unsre Ergetzung zu erregen."

Wagner's kritiek der moderne opera wordt door hem zelf in deze woorden samengevat: een middel der uitdrukking, de muziek, is tot doel gemaakt; het doel daarentegen der uitdrukking, het drama, tot middel.

De dichter is de gehoorzame dienaar geworden van den componist. Hij heeft de stof te leveren die, over drie, vier of vijf bedrijven verdeeld, in elk dier afdeelingen aanleiding geeft tot de noodige aria's, duetten, trio's, ensemble's en kooren. Gevechten en optochten, dansen en godsdienstige gezangen moeten ter afwisseling in behoorlijken voorraad ter beschikking zijn. Is voor dit alles gezorgd, dan is de componist tevreden; hij kan het geraamte der traditioneele vormen naar hartelust gaan omkleeden; in elke acte heeft hij een zeker aantal „nummers," die elk voor zich een afgerond geheel vormen. Valt de tekst van zulk een „nummer" wat armelijk uit — geen nood! De componist voelt zich des te minder de handen gebonden. *Ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante,* heeft reeds Voltaire gezegd. Immers, de melodie is en blijft hoofdzaak; men moet haar kunnen blazen en strijken en op de piano spelen (om van de draaiorgels niet te spreken), zonder dat zij iets van hare beteekenis verliest. De instrumentaal-melodie wordt de factor van het drama; naar de eischen der poëzie, naar een gezonde samenwerking der beide kunsten wordt niet gevraagd. De besten onder de nieuwere opera-componisten mishandelen den hun voorgelegden tekst en sollen met hun libretto-fabrikant, totdat de geduldige woorden voor hunne medodische invallen zijn pasklaar gemaakt. En de componist, die het publiek onvoorwaardelijk aan zijn zegekar wil kluisteren, zorgt er voor, dat glans en pracht op het tooneel niet ontbreken en dat de decoratieschilder en de costumier het noodige te doen hebben. Schrille contrasten, zij het dan ook ten koste van het gezond verstand; eene rijke afwisseling van tooneelen, al kruipt de handeling met slakkengang voort; dat alles bedekt met het vernis eener pikante instrumentatie, rijk doorspekt met „naieve" volksliederen, „historische" brokstukken en „locale" fragmenten;

zietdaar het geheim van het *effect*. Het dramatisch en dichterlijk element kan veilig gemist worden: effect toch is werking zonder oorzaak.

Wagner's kritiek der bestaande toestanden in eene belangwekkende lectuur, al voelt men zich soms pijnlijk aangedaan, wanneer hij den kunstenaars, die hunnen hoorders zoo menig genotvol oogenblik hebben geschonken, de kroon van het hoofd rukt. Het valt niet te ontkennen, dat de kritiek hier en daar in eene parodie ontaardt. Het zout moge Attisch wezen, het is ongetwijfeld grof van korrel; de scherpte van het vernuft gaat al te vaak in hatelijkheid over.

Toch is er veel waars in Wagner's oordeel; het conventioneele in de opera was wet geworden; in het libretto scheen de ergste zinledigheid geen aanstoot meer te geven; het was *un texte pour prétexte*. Voor velen althans, — niet voor allen. Gelijk de meeste ijveraars, ging Wagner te ver. Had hij zich vergenoegd met de wisselaars en de kooplieden uit den tempel te verdrijven, men zou hem dank geweten hebben; maar er bestond geen reden om het gansche gebouw als een Dagonstempel omver te werpen. Laat ons dankbaar zijn, dat die poging mislukt is en dat de Philistijnen, die Wagner wilde dooden, heelhuids en ongedeerd ontkomen zijn.

Wagner liet het intusschen niet bij zijne pogingen om af te breken: hij wilde ook opbouwen. Daartoe keerde hij de verhouding van dichter en componist om. Hij doet dit op de volgende wijze (*Oper und Drama*, blz. 327—329):

Is de dichterlijke bedoeling, als zoodanig, nog aanwezig en merkbaar, dan is zij in de uitdrukking van den componist nog niet opgegaan, d. i. verwezenlijkt; is echter de muzikale uitdrukking, als zoodanig, nog herkenbaar; dan is ook deze nog niet geheel door de dichterlijke bedoeling doordrongen; eerst wanneer zij in de verwezenlijking dier bedoeling met al hare eigenaardigheden is opgegaan, zijn bedoeling en uitdrukking niet meer aanwezig, maar wat beide wilden is tot stand gebracht en dit bestaande is het d r a m a ..... Laat ons dus den t o o n k u n s t e n a a r duidelijk maken, dat elk, ook het kleinste moment zijner uitdrukking, w a a r i n d e d i c h t e r l i j k e b e d o e l i n g n i e t t o t u i t d r u k k i n g k o m t, en dat voor hare verwezenlijking niet onmisbaar noodig is, overtollig, storend, slecht is; dat geen enkele zijner uitingen indruk maakt, wanneer zij onver-

staanbaar is, en dat zij slechts daardoor verstaanbaar is, dat zij de dichterlijke bedoeling in zich sluit; dat hij, als de persoon, die de dichterlijke bedoelingen verwezenlijkt, oneindig hooger staat, dan hij bij zijne willekeurige scheppingen zonder die bedoeling zou staan . . . . . Laat ons echter den dichter onder het oog brengen, dat zijne bedoeling, voor zoover zij in de uitdrukking van den door haar gebonden (*von ihr bedingten*) musicus, niet volkomen kan worden verwezenlijkt, ook geen hoogste dichterlijke bedoeling is; dat zijne bedoeling slechts daardoor dichterlijk in hoogste beteekenis blijkt te zijn, dat zij door de muzikale uitdrukking volkomen kan worden verwezenlijkt.

Zegt Voltaire van de opera: „wat te zot is om te worden gezegd, dat zingt men" — wij zeggen daarentegen van het voor ons liggende drama: „Wat niet waard is gezongen te worden, dat is ook het dichten niet waard."

Is het noodig, vraagt Wagner nu, dat dichter en componist in één persoon vereenigd zijn? en hij beantwoordt die vraag in ontkennenden zin. Hij schetst ons echter den dichter als den oudere, die meer ervaring bezit, en meer tot nadenken geneigd is, den componist als den jongere, die meer vatbaar voor indrukken, meer plooibaar is. In de verbinding stelt de eerste het mannelijke, de tweede het vrouwelijke element voor. De eerste werkt actief, bevruchtend, de tweede passief, ontvangend.

Het voorgaande geeft in groote trekken Wagner's bedenkingen tegen den gebruikelijken operastijl en zijne denkbeelden over het muzikale drama, het „kunstwerk der toekomst," weder. Vóór wij nagaan, op welke wijze hij zelf de oplossing van het door hem gestelde vraagstuk heeft in toepassing gebracht, mogen eenige algemeene opmerkingen voorafgaan.

In de eerste plaats verdient de vraag de aandacht: Is het mogelijk, dat drama en muziek tot eene hoogere, ondeelbare eenheid samensmelten?

Herbart beweert, dat de vereeniging der kunsten in de opera in het geheel niet van aesthetischen aard is, daar de werking der muziek eene veel snellere is, dan die der poëzie.

Wagner zelf zegt, de indrukken op een concert besprekend: Door zijne tooncombinatiën spreidt de kunstenaar het net over ons uit, of hij besproeit ons waarnemingsvermogen op zulk eene

wijze met de wonderdruppels zijner klanken, dat hij dit tot elke andere waarneming als die van de wereld in ons binnenste, ongeschikt maakt.

Het is, mijns inziens, eene dwaling als men beweert, dat uit de vereeniging der kunsten iets hoogers wordt geboren, dan elk harer op zich zelf vermag te geven. Iedere kunst stelt eischen aan den geheelen mensch en de verdeeling van de aandacht leidt noodzakelijk tot verzwakking van den indruk. De opera is uit haren aard een hybridisch kunstgenre en kan dus noch de hoogste uiting van de muziek, noch de verhevenste openbaring van het drama zijn. Doch indien men dit op den voorgrond stelt, is daarmede het recht van bestaan van dit kunstproduct niet veroordeeld. Wij kunnen ons, om een voorbeeld aan het tooneel te ontleenen, beklagen over de schade, die het drama lijdt, wanneer het, zooals bij de voorstellingen der Meiningers, op den achtergrond wordt gedwongen door eene reeks schoon gegroepeerde, en artistiek uitgevoerde tableaux vivants — maar wij behoeven daarom niet terug te keeren tot den eenvoud uit de dagen van Shakespeare, toen een handwijzer met de woorden: „dit is een bosch," voor de toeschouwers de rol van achtergrond en coulissen moest vervullen. Wij behooren ons alleen de vraag te stellen: wat is hoofdzaak, wat bijzaak? En is het antwoord op die vraag gegeven, dan zullen wij het den kunstenaar niet kwalijk nemen, als hij aan bijzaken de noodige zorg besteedt, doch wel indien hij aan haar de hoofdzaak opoffert.

Wat is hoofdzaak? Die vraag beantwoord ik met eene andere: waarvoor gaat men de uitvoering eener opera, zelfs die van een muziek-drama bijwonen? Stellen wij ons voor, dat die vraag aan een honderdtal personen gedaan wordt, wien het werkelijk om kunstgenot te doen is en waaronder dus geen lieden voorkomen, die deze uitvoeringen alleen uit tijdverdrijf bijwonen en zich mogelijk evengoed bij de voorstellingen van een goochelaar of een koorddanser zouden vermaken. Zullen er niet minstens negentig zijn, die u antwoorden: „natuurlijk om de muziek te hooren," en die zich aan den inhoud van het libretto al zeer weinig laten gelegen liggen? Zullen niet velen van hen te huis eerst hun tekstboekje nalezen, om daardoor des te onverdeelder al hun aandacht aan de muziek te kunnen wijden? Zijn niet verreweg de meesten bereid, het met middelmatige acteurs en

gebrekkige decoratiën voor lief te nemen, mits de zangers en het orchest aan billijke eischen voldoen?

Ik onderstel dat zij, die Wagner's denkbeelden over het kunstwerk der toekomst tot de hunne maken, dit alles zullen toegeven, maar het zullen toeschrijven aan eene laakbare onverschilligheid van het publiek voor het dramatisch element in de opera en dat zij het in den meester zullen prijzen, wanneer hij zijn publiek in dien geest tracht op te voeden.

Maar het publiek is niet onverschillig voor dramatische schoonheden; het is niet karig met de betuigingen zijner sympathie voor de sieraden van het tooneel. Het stelt echter billijker eischen, dan Wagner en zijne aanhangers; het verlangt geen onmogelijke zaken en vindt het zeer natuurlijk, wanneer zijne behoeften in het tooneelspel en in het zangspel op zeer verschillende wijzen worden bevredigd.

Men leide hier niet uit af, dat een onzinnig libretto geen afbreuk zou doen aan de muziek, waartoe het den componist aanleiding geeft. Wij mogen van het tekstboek dichterlijke gedachten, eene duidelijke karakterstiek der handelende personen, dramatische toestanden in logische aaneenschakeling eischen. Dat is veel, maar van een dichterlijk standpunt zou men veel meer kunnen verlangen. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: lange alleenspraken, uitvoerige beschrijvingen, vernuftige redeneeringen kunnen sieraden van een tooneelstuk zijn, maar zijn muzikaal onbruikbaar. Samengestelde rhythmen, kunstige dichtvormen zijn slechts hinderpalen voor den componist; wanneer hij daarbij muziek schrijft, gaat de kunst des dichters geheel verloren of de musicus voelt zich aan handen en voeten gebonden. Denkt u eene compositie, die den rhythmus van van Lennep's *Duinzang* wil laten uitkomen; welke eene troostelooze eentonigheid zou er ontstaan uit de eindelooze herhaling van het schema ♩ ♩ | 𝅗𝅥 ♩ ♩ | 𝅗𝅥 ♩ ♩ | 𝅗𝅥 ♩ ♩ | 𝅗𝅥 Of denkt u een sonnet op muziek gezet — zou de dichter zijn werk niet verminkt achten?

Ik moet er op wijzen, dat Wagner deze laatste bezwaren volkomen heeft erkend. Even als ieder componist, die op goede declamatie prijs stelt, wil hij dan ook dat de muziek zich niet zal storen aan rhythmus of rijm van het „*Wortvers*," maar uitsluitend met het woordaccent zal te rade gaan. Men denke bijvoorbeeld aan de woorden, door Agathe in *der Freischütz*

gezongen: „Wie nahte mir der Schlummer" enz. en men zal in de melodie geen spoor meer terugvinden van de oorspronkelijke jamben. Geen goed componist maakt zich aan verkeerde declamatie schuldig, tenzij een enkele maal in polyphone muziekstukken, bij welke de woorden voor de hoorders geheel verloren gaan. Hier gaf Wagner dus niets nieuws. Daarentegen achtte hij zich in zijn tekst van de banden der tegenwoordige rhythmiek en van de rijmende eindsyllaben ontslagen en verving die door alliteratie en strafrijm, — een ruil, dien ik op zijn minst bedenkelijk zou willen noemen.

Herbart wees, zooals wij boven zagen, op het feit, dat de muziek sneller werkt dan de poëzie. Ehrlich geeft, in zijn reeds aangehaald werk, dezelfde gedachte in de volgende woorden weder: „Die Wirkung der Musik überspringt die Vorstellungen und erzeugt die Stimmung; erst nach der Stimmung kommt die Vorstellung, doch ungeachtet alles Gegenredens steht die rein musikalische Wirkung in erster Reihe; und *die Musik, welche nicht auch abgelöset vom Worte rein musikalisch-schönes in Melodie, Harmonie und Rhythmus bietet, ist eben keine schöne Musik, sondern eine interessante, phantastische Tonfolge.*"

De hier door mij gecursiveerde woorden vormen, mijns inziens, het brandpunt van den strijd over de door Wagner verkondigde theorieën.

Gaan wij thans na, welke de eigenaardigheden zijn der Wagnersche muziek, van welke de meester een inniger samensmelting met den dichterlijken tekst in het „kunstwerk der toekomst" verwacht.

De bron van alle ellende is, volgens Wagner, de a r i a. Uit dezen vorm heeft zich de gansche opera ontwikkeld; door hem is de componist tot eeuwige onvruchtbaarheid veroordeeld. Hare aan den dans ontleende rhythmen, het voortdurend terugkeeren der motieven, de herhaling van geheele perioden, — dat alles bewijst, dat de aria in de dramatische muziek niet te huis behoort, dat zij eene vreemdelinge is, uit het gebied der instrumentaalmuziek afkomstig. „Om aan den aria-vorm te ontkomen, zocht en vond de componist een veld voor vrijere beweging in het r e c i t a t i e f. Maar ook dit was een bepaalde vorm; wendde de toonkunstenaar zich van de enkel rhetorische uit-

drukking af, die aan het recitatief eigen is, dan werd hij bij het intreden der melodie onmiddellijk weder naar den aria-vorm teruggedrongen. Vermeed hij daarentegen den aria-vorm uit beginsel, dan moest hij weder blijven steken in het rhetorische van het recitatief, zonder zich tot de melodie te kunnen verheffen, — tenzij daar, waar hij, in schoone zelfvergetelheid, den bevruchtenden kiem des dichters in zich opnam."

Wanneer men deze woorden leest, verbeeldt men zich eene kritiek te hooren op den eigenaardigen operastijl van den pruikentijd. Inderdaad waren toen verreweg de meeste aria's naar een zelfde patroon geknipt: een eerste deel, dat op zich zelf een muzikaal geheel vormde; een tweede, meest met een kleine wijziging van tempo, in een der naastverwante toonsoorten geschreven en weer naar de oorspronkelijke terugvoerend; ten slotte eene herhaling van het eerste deel zonder eenige wijziging. Wilde men overeenstemming hebben tusschen de muziek en de tekstwoorden, dan moest de dichter met dit onveranderlijk schema genoegen nemen. Hij mocht in het eerste deel eene hartstochtelijke liefde schetsen en in het tweede ijverzucht of twijfel uitdrukken, mits hij eindigde met een „maar toch", om den terugkeer naar het eerste deel mogelijk te maken. Dit „maar toch" was de onmisbare voorwaarde; wie nu beweert, dat zulk een dwang op den dichter geestdoodend en verlammend werkte en iedere dramatische ontwikkeling op den duur onmogelijk maakte, heeft volkomen gelijk. Even zoo moet men erkennen, dat de oude recitatief-vorm, met zijne tamelijk stereotype wendingen en cadenzen en zijne enkele stijve en houterige, gewoonlijk alleen op het klavier aangegeven akkoorden, droog en dor was bij uitnemendheid.

Wie echter tegen dergelijke vormen opkomt, voert een strijd met windmolens. Geen mensch ter wereld zal meer de ouderwetsche vormen van de aria of het recitatief gebruiken. In onze dagen heeft de aria eene geheel andere beteekenis. Zij geeft den componist de gelegenheid om een zielstoestand in breeder trekken te schilderen; zij vormt een rustpunt in de handeling, zonder storend op de dramatische ontwikkeling te werken; zij vertegenwoordigt het lyrische element, dat het dramatische niet afbreekt, maar aanvult. Van muzikale zijde wordt haar de eisch gesteld, dat zij eene ondeelbare, duidelijk herkenbare eenheid zal blijven, ook al hoort men haar zonder

de tekstwoorden; zij moet een gesloten kunstvorm, geen phantastische rhapsodie wezen. Waardoor die eenheid verkregen wordt, is overbekend: een duidelijk uitgesproken tonaliteit, niet verborgen achter te talrijke of te ver gezochte modulatiën en een even duidelijk erkenbaar en herkenbaar hoofdthema, dat zich niet door eenvoudige herhaling in het geheugen van den hoorder moet prenten, maar dat de componist, met al den rijkdom der hem ten dienste staande middelen, nu eens in een telkens afwisselend licht doet verschijnen, dan weder door ontleding in al zijn rijkdom vertoont.

In de aria is de toonkunstenaar aan het woord en de dichter staat bescheiden op den achtergrond. Hij heeft den toestand voorbereid en gemotiveerd en in weinige, welgekozen woorden geteekend, maar daarmede is zijne taak afgedaan en hij laat de componist de ruimte, om ongehinderd de vleugels te kunnen uitslaan.

Eene dergelijke opvatting is volkomen in strijd met Wagner's denkbeelden omtrent de verhouding der zusterkunsten in het „kunstwerk der toekomst.” Zich te beperken tot het recitatief, dat de negatieve verdiensten heeft van aan den zin der woorden den minsten afbreuk te doen, zou uit eén muzikaal oogpunt een zelfmoord zijn geweest. Daarom voerde hij in zijne werken de „*Unendliche Melodie*” in, die hij zelf in zijn brochure *Zukunftsmusik* in de volgende woorden beschrijft:

„Wenn also der Symphoniker noch mit Befangenheit zur ursprünglichen Tanzform zurückgriff und nie selbst für den Ausdruck deren Grenzen zu verlassen wagte, da wird ihm nun der Dichter zurufen: Stürze dich zaglos in das volle Wogen des Meeres der Musik; Hand in Hand mit mir kannst du nie den Zusammenhang mit dem jedem Menschen Allerbegreiflichsten verlieren. Spanne deine Melodie kühn aus, dasz sie wie ein ununterbrochener Strom sich durch das ganze Werk ergiesst; in ihr sage du, was ich verschweige, weil nur du es sagen kannst, und schweigend werd ich Alles sagen, weil ich dich an der Hand führe.”

Elders zegt hij, om aan te toonen dat de componist uitspreekt, wat voor den dichter onuitsprekelijk blijft: „Der Musiker ist es nun, der dieses Verschwiegene zum hellen Ertönen bringt, und die untrügliche Form seines laut erklingenden Schweigens ist die unendliche Melodie.”

Deze oneindige melodie nu wordt door Wagner niet aan de zangers en zangeressen, maar aan het orchest toebedeeld. Het orchest is het spraakorgaan, dat de eenheid der uitdrukking voortdurend aanvult, „das Sprachorgan, welches da, wo der Worttonsprachausdruck der dramatischen Personen sich, zur deutlicheren Bestimmung der dramatischen Situation, bis zur Darlegung seiner kenntlichsten Verwandschaft mit dem Ausdrucke des gewöhnlichen Lebens als Verstandesorgan herabsenkt, durch sein Vermögen der musikalischen Kundgebung der Erinnerung oder Ahnung, den gesenkten Ausdruck der dramatischen Person der Art ausgleicht, dasz das angeregte Gefühl stets in seiner gehobener Stimmung bleibt, und nie durch gleiches Herabsinken in eine reine Verstandesthätigkeit zich zu verwandlen hat [1]." Wagner spreekt verder over het „schijnbaar onmelodische gezang der zangers" —, onmelodisch namelijk in de beteekenis der gewone op den zang toegepaste instrumentaal-melodie.

Hier herneemt de musicus zijn rechten, doch het zwaartepunt wordt verplaatst, ten koste van de aan de zangers toebedeelde rol. Wagner haast zich intusschen ons te waarschuwen, dat wat ons de kunstenaar in zijn orchest doet hooren, niet het product van zijne willekeur mag wezen, maar alleen aan de bedoeling des dichters recht van bestaan ontleend. Terwijl de zanger de woorden meer declameert dan zingt, ontsluiert het orchest ons de roerselen zijns harten; daar vinden vreugde en droefheid, hartstocht en gelatenheid, angst en vrede eene getrouwe afspiegeling.

„Is dit mogelijk?" mag men vragen. Wagner zelf weet en erkent, dat het vermogen van het orchest om bepaalde voorstellingen bij ons op te wekken, de zoogenoemde „*Tonmalerei,*" uiterst beperkt is. De toonkunst ontleent niet zelden termen aan de schilderkunst, maar al kan men met recht van muzikaal koloriet spreken, niemand zal het invallen, die vergelijking tot muzikale lijnen en omtrekken uit te breiden. Het bestaan van „Program-muziek," waarvan Wagner zich op meer dan éḗne plaats zijner werken afkeerig betoont, bewijst voldoende, dat de muziek, zonder de hulp van het woord, onvermogend is om

---

[1]) De lezer moge het mij ten goede houden, dat ik deze en dergelijke plaatsen onvertaald liet. Ik zie waarlijk geen kans, om termen als „*Worttonsprachausdruck*", zonder lange omschrijvingen, behoorlijk in onze taal over te brengen.

duidelijke, scherpe voorstellingen op te wekken. Zal nu het orchest dienstbaar gemaakt worden aan de verduidelijking en aanvulling van het woord, dat de dichter den zanger in den mond legt, dan moet men tot een ander hulpmiddel de toevlucht nemen; Wagner vond dit in de „*Leitmotiven*".

Volgens Wagner's bepaling zijn dit „melodische Momente, in denen wir uns der Ahnung erinnern, während sie uns die Erinnerung zur Ahnung machen." Het gebruik der *Leitmotiven* is een beroep op ons geheugen; de korte, melodische phrase, waardoor het optreden van een bepaald persoon, het volvoeren eener bepaalde handeling, werd gekenmerkt, moet telkens als zij zich wederom doet hooren de herinnering aan dien persoon, aan die handeling in ons te voorschijn roepen.

Het denkbeeld is niet nieuw en ook vóór Wagner herhaaldelijk in toepassing gebracht, doch nooit op zulk eene uitvoerige, stelselmatige en consequente wijze. Door dezen werktuigelijken kunstgreep wordt het verband tusschen Wagner's orchest en den gang der handeling volmaakt duidelijk, als men namelijk met zeer scherpe ooren en een stalen geheugen gezegend is. Bedenken wij, dat de *Leitmotiven* zich in alle stemmen van het orchest kunnen doen hooren; dat zij in alle toonsoorten kunnen worden herhaald; dat zij alle wijzigingen kunnen ondergaan, die de componist bij den zoogenoemden „thematischen arbeid" op zijne motieven pleegt toe te passen; dat zij niet altijd in hun geheel, maar dikwijls fragmentarisch voorkomen; dat zij eindelijk menigmaal gelijktijdig vernomen worden en op de kunstigste wijze met elkander verbonden en saamgevlochten zijn, dan is het duidelijk, dat eene uiterst zorgvuldige studie der partituur moet voorafgaan, om de *Leitmotiven* voor den hoorder te doen worden, wat de componist er van wilde maken: de Ariadnedraad in den doolhof der oneindige melodie, de duidelijke en onmiskenbare band tusschen het orchest en de woorden en gedachten van den dichter.

Wagner heeft zeer goed ingezien, dat de consequente toepassing zijner methode met een groot gevaar verbonden was. Er bestaat namelijk groote kans, dat het publiek zijn aandacht grootendeels of geheel zal schenken aan het orchest, dat uit een muzikaal oogpunt verreweg de belangrijkste rol speelt en dat daardoor de innige samensmelting van woord en toon, welke de meester door beperking van het melodische element bij den zanger zocht te

verkrijgen, weder dreigt te doen verloren gaan. „Wie müszte es nun diesen dichterischen Musiker demüthigen," — zegt Wagner — „wenn er vor seinem Drama das Publicum mit einziger und besonderer Aufmerksamkeit der Mechanik seines Orchesters zugewandt sähe, und ihm eben nur das Lob eines „sehr geschickten Instrumentisten" ertheilt würde? Wie müszte es ihm, dem einzig aus der dramatischen Absicht Gestaltenden, zu Muthe sein, wenn Kunstlitteraten über sein Drama berichteten, sie hätten ein Textbuch gelesen, und dazu Flöten, Geigen und Trompeten wunderlich durch einander musiziren gehört?"

Als de „Kunstlitteraten" eene dergelijke meening verkondigden, zouden zij zich eenvoudig belachelijk maken; want Wagner behandelt zijn orchest met zóóveel geest en talent, zijne instrumentatie — schoon soms wat overladen — getuigt van zoo ontzaglijk veel kennis, dat van een „wunderlich durcheinander musiziren" wel geen sprake kan zijn.

Maar het publiek? Wagner verstaat daaronder, zooals hij in zijn *Oper und Drama* zegt: „die Gesammtheit der Zuschauer, denen ohne spezifisch gebildeter Kunstverstand das vorgeführte Drama zum vollständigen, gänzlich mühelosen Gefühls-verständnisz kommen soll." Weinige regels verder spreekt hij over „das Publicum, das ohne alle Kunstverstands-anstrengung genieszen soll." Zulk een publiek, dat zijn aesthetisch oordeel noch weet, noch zelfs tracht te motiveeren, dat zalig soezend toeluistert en toekijkt, zal toch wel ten eenenmale onvatbaar zijn voor de waardeering der uiterst kunstige wijze, waarop Wagner de bedoelingen des dichters door zijn orchest tracht weer te geven. En wanneer Wagner later zegt: „Dem Kunstverständigen dagegen ist eine geistige Anstrengung zugemuthet, die ihm allen Genusz des Kunstwerks rauben, und Das zur abspannenden Arbeit machen musz, was ihn unwillkürlich erfreuen und erheben sollte," — dan mogen wij met recht vragen, voor wien dan toch het „kunstwerk der toekomst" bestemd is? Bedenken wij daarbij, dat Wagner voortdurend te velde trekt tegen de kritiek en de pers, en zich beroept op het feit, dat zijne werken bij het publiek meer en meer ingang vinden, dan komt ons de vraag op de lippen, of dit succès niet veeleer niettegenstaande, dan wel door de theorieën van den meester verkregen is. Zeker is het, dat juist die deelen van Wagner's werken, die het meest tot den door hem als ondra-

matisch veroordeelden kunstvorm naderen, zich in den grootsten en meest blijvenden bijval van het publiek mogen verheugen.

Toen Wagner zijn „Kunstwerk der Zukunft" had geschreven, werd zijne muziek door den Bonner criticus Schaeffle met den naam „toekomstmuziek" gedoopt en deze satirische qualificatie is eene onuitputtelijke bron geweest voor geestigheden en hatelijkheden van allerlei aard. Het is echter der moeite waard na te gaan, in hoever de benaming juist was. Er zijn immers zoo vele kunstenaars geweest, die bij hun leven met miskenning hadden te kampen en voor wier genie thans ieder zich met eerbied buigt. Zou hetzelfde niet voor Wagner gelden? Zouden zijne theorieën, die tegenwoordig nog door zoovelen voor de uitingen van een hemeltergend radicalisme worden gehouden, niet later blijken, volkomen rationeel en volkomen logisch te zijn en zou het zich ook op muzikaal gebied niet bevestigen, dat conservatisme slechts eene door overgroote schroomvalligheid veroorzaakte achterlijkheid is?

Ik betwijfel het. Alle vroegere hervormers op muzikaal gebied hadden slechts één doel: ook zij wilden hunne kunst zuiveren van de smetten die haar aankleefden, maar tevens haar werkkring uitbreiden, haar hooger opvoeren. Wagner daarentegen heeft door zijne pogingen, om voor een hybridisch kunstgenre aanspraak te maken op eene hoogere eenheid, aan de toonkunst hare zelfstandigheid ontnomen en haar eene ondergeschikte rol toebedeeld. Zijn, door zijn streven naar nauwkeurigheid in het weergeven der tekstwoorden veroorzaakt, breken met de traditioneele vormen, wier recht hij slechts op het gebied der instrumentaal-muziek erkende, drong hem niet om nieuwe vormen te zoeken, maar om de vormeloosheid tot een stelsel te verheffen. Zijne vooroordeelen tegen den *bel canto* brachten er hem toe, aan de zangers en zangeressen eene taak op te dragen, die het schoonste aller instrumenten, de menschelijke stem, geheel onwaardig was. Zijne pogingen om door het gebruik van *Leitmotiven* het verband tusschen het orchest en de tekstwoorden te versterken, zijn beroep op ons herinneringsvermogen om de middelen der muzikale uitdrukking te vermeerderen, moesten voor de groote meerderheid der hoorders onvruchtbaar blijven, terwijl zij van hen, die in staat zijn ze te waardeeren,

eene inspanning vorderen, die, volgens Wagner zelf, met kunstgenot onvereenigbaar is.

De vrienden van Wagner wijzen met verklaarbaren trots op den zich steeds uitbreidenden kring van vereerders en aanhangers van den meester; op het feit, dat voortreffelijke kunstenaars het zich tot eene eer rekenden, in Bayreuth te mogen medewerken; op den zegetocht, dien Angelo Neumann met zijn Wagner-Theater door een groot deel van Europa heeft gehouden. Ik zal niet beweren, dat de talrijkheid der aanhangers niet steeds evenredig is aan de voortreffelijkheid der zaak en dat eene volle zaal bij de opvoering eener belangwekkende en veelbesprokene noviteit nog geen bewijs is voor de ingenomenheid van het publiek. Ik erken zelfs gaarne, dat zeer velen, musici en dilettanten, menige bladzijde van des meesters werken met onverdeeld genot en ongeveinsde bewondering hebben aangehoord. Maar uit dat alles kan men tot Wagner's onfeilbaarheid niet besluiten. Naar mijne overtuiging verdient Wagner de eer, die hem door geestverwanten en tegenstanders bewezen wordt, in de eerste plaats, omdat hij zelf muzikaler was, dan zijne theorie.

„Het is veel gemakkelijker" — zegt Goethe — „de dwaling aan te wijzen, dan de waarheid te vinden; de eerste ligt aan de oppervlakte en met haar heeft men spoedig afgedaan; de tweede echter schuilt in de diepte, en daarnaar te zoeken is niet voor ieder gemakkelijk."

Wagner heeft vele dwalingen aangewezen; hij heeft den invloed van de mode en den toenemenden wansmaak met zeldzame kracht en volharding bestreden, en daarvoor is ieder hem dank schuldig. Maar hij heeft meer gedaan: hij heeft ook getracht, de waarheid te vinden. In het eerste hebben velen hem nagevolgd, die thans, met het bewustzijn, wereldhervormers te zijn, de paden bewandelen, welke de meester zich met inspanning baande. Jammer maar, dat hunne wetsartikelen bijna allen met „Gij zult niet" beginnen en dat wat niet verboden, maar geboden wordt, zich in den regel beperkt tot een belangrijken voorraad van nonen- en undecimenakkoorden, van ongebruikelijke intervallen, van chromatische gangen en van dergelijke muzikale specerijen, die op rekening van Wagner's manier, niet van zijn beginsel moeten worden gezet. Op deze epigonen zijn Geibel's woorden toepasselijk:

Und weil die Eichen nun verschwunden,
Brüsten sich stolz die Blümelein,
Und meinen gar in manchen Stunden,
Sie möchten selbst wohl Eichen sein.

Doch wellicht is ook een enkele eikel in den vruchtbaren bodem terecht gekomen. Wellicht zal het later blijken, dat de mantel van den profeet op een der jongeren gevallen is. Laat het ons hopen. Want Wagner's beginselen zullen eerst den toets der ervaring hebben doorstaan, wanneer zij, óók bij hen, die zijne buitengewone gaven en talenten missen, levensvatbaar en levenwekkend blijken te zijn.

In de *Meistersinger* legt Wagner zijnen Hans Sachs woorden in den mond, die wel eenigszins aan eene *oratio pro domo* doen denken:

Wollt Ihr nach Regeln messen
Was nicht nach euer Regeln Lauff,
Der eig'nen Spur vergessen,
Sucht davon erst die Regeln auf.

Ik heb getracht, mij die les ten nutte te maken en wat ik over Wagner mededeelde, óók daar waar ik meende tegen zijne theorieën te moeten opkomen, ontleend aan zijne eigene werken en aan die van eenige zijner warme vereerders. De Wagnerstrijd is, in en buiten ons vaderland, dikwijls met zulke zonderlinge wapenen gevoerd, dat ik dit certificaat van oorsprong voor mijne mededeelingen niet achterwege meende te moeten laten.

E. D. Pijzel.

EEN VERWAARLOOSD VOLKSBELANG.

„Verwaarloosd" is een leelijk woord; waar het wordt uitgesproken klinkt in de echo „plichtverzuim" mede.

Wanneer het een *volksbelang* betreft, kan dit plichtverzuim allicht der Regeering ten laste komen. Dit is in de zaak die ik in deze bladzijden ga bespreken, gelukkig het geval nog niet. De Nederlandsche Regeering heeft reeds sedert een reeks van jaren een warm hart voor alles wat onze visscherijen betreft. Tal van door haar genomen maatregelen bewijzen dat zij onafgebroken een open oog heeft niet alleen voor de belangen onzer visscherij, maar ook voor het daarmede zoo nauw samenhangende vraagstuk: zijn onze rivieren, onze binnenwateren, de zeeën langs onze kust overbevolkt, en zoo niet, hoe kan hunne bevolking in toenemende mate versterkt worden? Kan daarbij toch nog van het verwaarloozen van een volksbelang sprake zijn, inderdaad aan Regeeringszorg heeft het niet ontbroken. Maar thans is het oogenblik daar, waarop die zorg moet verdriedubbeld worden, wil men de vruchten plukken van hetgeen hier en elders reeds gezaaid is en zich niet door anderen de loef zien afsteken.

Wie zich overtuigen wil dat werkelijk een groot Nederlandsch volksbelang gevaar loopt verwaarloosd te worden, wanneer men het niet zeer spoedig en met alle kracht ter hand neemt, die bezoeke dezen zomer de Internationale Visscherijtentoonstelling te Londen.

Wanneer gij het voetpad van Exhibition-road verlaten hebt en U, links omslaande, voor een shilling den toegang geopend ziet tot het voorportaal van die wereldkermis, dan hebt ge een haast onafzienbare galerij vóór u, waarin de Britsche exposanten u scheepsmodellen en vischnetten, vischnetten en scheepsmodellen in ontelbaren getale ter vergelijking aanbieden.

Wandel deze galerij halverwege dóór en sla rechts om, een korte verbindingsgang brengt u op het grensgebied tusschen de Nederlandsche en de Deensche afdeeling. Terwijl de eerste u door zijn met afwisseling gedrapeerden nettenschat ten volle doet gevoelen dat ge u op eene visscherijtentoonstelling bevindt, vormt Denemarken door zijn arctische koloniën, waarvan de dierenhuiden en visscherij-gereedschappen u het koude noorden voor den geest roepen, een geleidelijken overgang tot de zich links daaraan aansluitende New-Foundlandsche afdeeling, waar de ijsbergen en de zeehondenjacht nog een van de hoofdschotels vormen. Wendt ge u van hier weder rechts, dan gaat ge eenige treden afwaarts en bevindt U in dat gedeelte van de tentoonstelling waar ik U heen wilde voeren en nu ook gevangen houd: de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Met bijzondere volledigheid vindt ge hier alles wat de visscherij in de Unie betreft bijeen. Vraag niet hoeveel het Congres heeft toegestaan om de kosten van de deelneming aan de Londensche expositie te bestrijden! En zoo ge 't al vraagt en verneemt, vergelijk het dan niet met het bedrag waarover de Nederlandsche afdeeling beschikt! of liever nog: houd de verhouding dezer cijfers in het oog telkens wanneer ge de volledigheid van beide afdeelingen wenscht te vergelijken.

Intusschen, dit is niet het hoofddoel van ons bezoek in deze afdeeling, en de smaakvolle uitstalling van het geheel mag ons niet doen vergeten dat wij voorloopig slechts met een *gedeelte* wenschen kennis te maken en wel met dat gedeelte dat betrekking heeft op de v i s c h k w e e k e r ij.

Wat dit woord beteekent weet iedereen. Wellicht niet, dat de eerste vischkweeker een Duitscher was, Jacobi genaamd, die van 1709 tot 1784 leefde en in 1765 een geschrift in het licht gaf, dat de rij der talrijke publicaties sedert op het gebied van piscicultuur verschenen, opende. Vischteelt, kunstmatige vischteelt, ziedaar nog twee andere woorden die in zwang zijn om hetzelfde begrip aan te duiden, het begrip nl. van menschelijke hulp aan den visch verleend op het tijdstip waarop hij zich voortplant. Hulp die zich uit in het bespoedigd te voorschijn brengen der eieren, in het bevruchten van deze en in het beschermen van de eieren en van de jonge vischjes gedurende den eersten tijd hunner ontwikkeling.

Het spreekt van zelf dat onder deze omstandigheden een

zelfde paar visschen een veel grooter nakomelingschap kan achterlaten dan wanneer zij in de natuur aan zichzelf worden overgelaten en de eieren zoodra zij gelegd zijn van alle zijden aan gevaren blijft blootstaan, die door 's menschen tusschenkomst kunnen worden afgeweerd. Vandaar de naam *kunstmatige* vischteelt, die intusschen zeer slecht gekozen is omdat de teelt zelve: de bevruchting en de ontwikkeling van het ei op geheel natuurlijke wijze plaats vindt en langs kunstmatigen weg alleen nadeelige omstandigheden en verderfelijke invloeden zooveel mogelijk worden buitengesloten. Kan men voor deze talrijkere nakomelingschap nu weder de natuurlijke omstandigheden: goed water en goed voedsel terugvinden, dan is het ontwijfelbaar dat men door herhaling van dezelfde bewerking den vischstapel in zijne omgeving belangrijk kan doen toenemen, het beschikbare voedsel vermeerderen en het visschersbedrijf uitbreiding geven kan, zooal niet door de hoogere winsten die hier te behalen zijn dan toch zeer zeker door het grooter aantal handen dat daarbij werk kan vinden. Door eene verstandige toepassing van deze regels kan de welvaart eener streek — mits zij waterrijk zij en een deel harer bevolking het visschersbedrijf uitoefene — snel en belangrijk bevorderd worden. Over het begrip *verstandige toepassing* kunnen intusschen de meeningen verdeeld zijn. En hier ligt werkelijk een hoofdvraag die de uitkomst van de vischkweekerij, in den zin van volksbelang, beheerscht.

Het meest springt dit in het oog wanneer wij in de Amerikaansche afdeeling om ons heen zien en daarna eene vergelijking maken met hetgeen andere landen op het gebied van piscicultuur te zien geven. Al dadelijk treft het ons dat, terwijl in Europa de vischkweekerij zich bij uitsluiting, althans met groote voorliefde, met de Salmonidae (zalmen en forellen) bezig houdt, in Amerika ook andere vischsoorten door menschenhand worden grootgebracht. Behalve de Salmonidae vinden wij dat daar op groote schaal de kweekerij plaats vindt van millioenen Amerikaansche elften (Clupeidae), van karpers (Cyprinidae), ja zelfs van kabeljauw en schelvisch (Gadidae). Van de laatste klinkt dit haast ongeloofelijk; immers wanneer ik mij de moeite gegeven heb een jeugdige kabeljaauw als ei en als jong vischje eenigen tijd te beschermen, dan heeft hij in dezen staat voor mij geen waarde, maar om hem gunstig te doen opgroeien moet hij naar zijn element, de zee, terug en

hem daar later weder te willen gaan opzoeken schijnt even hopeloos als het verlangen van Polycrates om zijn gouden ring weder uit de groene baren te zien terugkeeren!

En toch hoe schijnbaar juist deze redeneering moge zijn, de Amerikanen zullen het u anders voorrekenen, zelfs indien ge het verlangt in „dollars" en „cents", terwijl de gelukkige kabeljauwvisschers van Gloucester, Mass. een kwaad uur zouden bezorgen aan hem die in hunne tegenwoordigheid durfde volhouden, dat de vermeerderde kabeljauwvangst in die streek aan toevallige omstandigheden en niet aan het krachtig initiatief van prof. Spencer Baird en de leden der U. S. Fish Commission moest worden toegeschreven.

Dat zoo conservatieve elementen als de visschers zijn, in deze aangelegenheid zoo spoedig van de gunstige resultaten der kunstmatige kabeljauwteelt overtuigd konden worden, vindt zijne eenvoudige verklaring hierin dat de kabeljauwen, waarmede de proeven van den beginne af genomen werden tot eene grijze varieteit behooren, terwijl tot zoo lang in die omstreken bijna uitsluitend roodachtige kabeljauwen gevangen werden. Het jaar volgende op de eerste proefneming, werden talrijke jonge grijze kabeljauwen daar gevangen, het volgende jaar evenzeer, maar nu waren zij belangrijk grooter en het daaropvolgende jaar was er geen twijfelaar meer overgebleven. Het bewijs was tevens geleverd dat de kabeljauw, in zee geplaatst, vrij wel in de omgeving blijft, of *althans dáár terugkeert, waar zij oorspronkelijk door de vischkweekers is te water gelaten.*

Dit voorbeeld heb ik meer bijzonder aangehaald om te doen gevoelen wat naar mijne meening eene „verstandige toepassing" moet heeten. Zij neemt den vorm aan van „Staatszorg," van „Regeeringszaak," niet van particulier initiatief of van bijzondere nijverheid. Ik vraag u welk particulier er zijn penningen aan zou gewaagd hebben, om millioenen jonge kabeljauwen in zee te storten? En zoo er al een gevonden ware, hij zou met recht door zijne erven *lichtzinnig* genoemd worden en gevaar loopen wegens verkwisting onder curateele te worden geplaatst. Doch nu de Staat de proeven liet doen en de uitkomsten op groote schaal in toepassing deed brengen, is niet alleen een belangrijke tak van nijverheid gebaat, maar kan de opbrengst van de vermeerderde vangst aan iederen burger ten goede komen. „Bij ons te lande," zeide mij de voorzitter der

N.-Amerikaansche afdeeling, „denkt men er evenmin aan de leiding van de vischkweekerij aan particuliere krachten over te laten, als men er aan denken zou de vuurtorens niet langer van staatswege in stand te houden!"

Krachtig gezegd, doch waarschijnlijk minder aangenaam voor de ooren van getrouwe aanhangers der Manchester school. Ook voor Europa, meer bijzonder voor Nederland behartigenswaardig, al moet daarbij in het oog gehouden worden, dat in Nederland de voortplanting van den zalm, die van regeeringswege sterk wordt aangemoedigd — ook financieel — reeds in goede handen is en vier instellingen met elkaâr wedijveren in het voortbrengen van jonge zalmpjes, die jaarlijks dikwijls ten getale van een half millioen in onze rivieren gebracht worden. Waar dus particuliere krachten, gesubsidieerd van regeeringswege, reeds hoogst belangrijke resultaten bereiken, is het zeker niet aan te raden op eenmaal staatszorg daarvoor in de plaats te stellen. Maar wij zagen reeds dat de zalmsoorten slechts voor een klein gedeelte in aanmerking komen bij het volksbelang, waarvan hier spiake is. Riviervisschen als elft, binnen-watervisschen als karper, zeevisschen als kabeljauw wachten nog op handen en hoofden, bereid en geschikt om hun aantal te vertiendubbelen.

In ons onmiddellijk belang is het te zorgen dat deze in Nederland gevonden worden, opdat wij de eersten zijn die de vruchten plukken van wat Amerika te leeren geeft en op de Europeesche vischmarkten met onze meer talrijke producten andere navolgers vóor zijn, die door hunne natuurlijke ligging in minder gunstige omstandigheden verkeeren en het Amerikaansche voorbeeld niet zoo dadelijk in toepassing kunnen brengen als wij in staat zijn te doen. Volgen wij nog een oogenblik in bijzonderheden de geschiedenis en de techniek van de vischcultuur in Amerika op den voet.

Hoewel reeds in 1853 door bijzondere personen proeven omtrent vischteelt in de Vereenigde Staten genomen werden, openbaarde zich in 1856 de eerste publieke uiting van belangstelling voor dit onderwerp in de benoeming van drie „commissioners" voor den Staat Massachussetts. Het vraagstuk was echter nog niet rijp ter oplossing. Eerst in 1865 werd door dienzelfden Staat met gelijknamig doel eene definitieve visscherij-commissie ingesteld.

Intusschen was het in 1864 aan een ondernemend particulier, Seth Green, gelukt aan te toonen dat de vischcultuur

gedreven kan worden op zoodanige wijze, dat zij ook geldelijk voordeel oplevert, en in 1867 — nog eerst zestien jaren geleden — kwam het eerste broedhuis voor vischkweekerij van staatswege (Massachussetts) in de Vereenigde Staten tot stand. Tot 1870 werden met klimmend succes onderscheidene vischsoorten, meer bijzonder elft en forel gekweekt, waarbij genoemde Seth Green steeds in de voorhoede bleef en zich o. a. door de uitvinding van de voor de elftkweekerij zoo nuttige „shad-box" verdienstelijk maakte.

1871 was het belangrijke jaar bij uitnemendheid; het zag twee instellingen geboren worden, aanvankelijk gescheiden en van elkaar onafhankelijk, maar die later in nauwer verband getreden zijn en wederzijds een hoogst belangrijken en weldadigen invloed op elkanders werkzaamheid hebben uitgeoefend. Ik bedoel de American Fish Culturist Association (die in 1876 herdoopt werd tot de American Fish Cultural Association) en de United States Fish Commission. Van het negental regeeringslichamen, geheel of gedeeltelijk bestemd voor onderzoekingen op het gebied van zuivere en toegepaste wetenschap [1]), is de bedoelde Commission of Fish and Fisheries op den huidigen dag in de woorden van haren geschiedschrijver: the most prominent of the present efforts of the government in aid of agressive biological research. Allen, die in Europa hare verrichtingen gevolgd en hare verslagen bestudeerd hebben, zullen dit oordeel onderschrijven, dat in zoo krachtigen vorm uitdrukt hoe de regeering der Unie het belang inziet van *aanvallend onderzoek* en hoe de voortvarendheid der N.-Amerikanen niet alleen dezen term uitvond, maar ook het werk zóó wist in te richten, dat die aanval gevolgd werd door nederlagen van de tegenpartij.

---

[1]) Deze negen zijn:
1. The Geological Survey.
2. „ Coast en Geodetic Survey.
3. „ Naval Observatory.
4. „ National Museum.
5. „ Department of Agriculture.
6. „ Entomological Commission.
7. „ Tenth Census.
8. „ Smitsonian bureau of Ethnology.
9. „ Commission of Fish and Fisheries,

waarnaast als particuliere instelling nog moet genoemd worden de Smithsonian Institution.

Het was op 9 Februari 1871 dat door een „joint resolution of Congress" de regeering gemachtigd werd tot de benoeming van een „Commissioner of Fish and Fisheries." Men was met ieder jaar meer het belang gaan inzien dat van de centrale regeering een stoot moest uitgaan, die aan de visscherijen eene nieuwe ontwikkeling zou kunnen bezorgen. En men had ook reeds een persoon op het oog die door zijne eigenschappen en zijne ervaring de aangewezen man was om in deze aan het hoofd te worden gesteld. Die persoon was Prof. Spencer Baird, dezelfde aan wien op de Berlijnsche visscherij-tentoonstelling de groote eerebeker, door den keizer van Duitschland voor de meestbeteekenende inzending uitgeloofd, ten deel viel. Het doel waarmede men hem benoemde werd in zijne aanstelling aldus omschreven: „to prosecute investigations on the subject (of the diminution „of valuable fishes) with the view of ascertaining whether any „and what diminution of the number of the foodfishes of the „coasts and the lakes of the U. S. has taken place; and of „so, to what causes the same is due; and also whether any „and what protective, prohibitory or precautionary measures „should be adopted in the premises and to report upon the „same to Congress."

Men ziet dat in deze opdracht de vischkweekerij nog niet met name genoemd wordt. Dit geschiedde eerst nadat vertegenwoordigers van de Fish Cultural Association er in 1872 bij de regeering op hadden aangedrongen de hiervoor noodige geldsommen beschikbaar te stellen. Het congres heeft in dit verlangen bewilligd. Ieder jaar werd deze post op de staatsbegrooting op nieuw uitgetrokken en telkens belangrijk verhoogd. Tevens nam het hoofdstuk vischteelt een steeds belangrijker plaats in op het programma der U. S. Fish Commission. Meer dan een millioen dollars is door de regeering der Unie in de laatste twaalf jaren voor dit doel afgezonderd, terwijl de 31 staten der Unie, die elk nog bovendien een eigen visscherijcommissie in het leven riepen, voor hetzelfde doel elk jaar sommen op hun eigen budget uittrekken, afwisselend tusschen 1000 en 10000 dollars [1]).

---

[1]) De volgende cijfers geven hiervan een nader overzicht.

New Hampshire	1866—'79......	22,663	dollars.
Vermont......	1871—'79......	7,880	„
Connecticut.....	1868—'80......	43,300	„

Blijkt hieruit afdoende welke belangrijke geldelijke offers men zich in de Vereenigde Staten getroost heeft ten bate der vischteelt, toch moeten wij nog bijzondere aandacht schenken aan de verdere werkzaamheden der Commissie, waarvan de uitkomsten zeker niet minder belangrijk zijn.

Vooreerst stelde zij een systematisch onderzoek in naar de verschillende stroomen en wateren in de Vereenigde Staten en de biologisch-physische wetten en problemen, die het leven van visschen in deze wateren beheerschen en opleveren. Daarbij had zij niet uitsluitend het oog op de voor den mensch belangrijke en als voedsel gebruikte visschen, maar vatte haar taak nog breeder, nog meer algemeen wetenschappelijk op.

Zij wijdde hare aandacht namelijk aan alle bewoners van die wateren in gelijke mate. Zoo verzamelde zij gegevens voor eene levensgeschiedenis van alle vischsoorten; zij leerde niet alleen de visschen zelve, maar ook hunne vrienden en hunne vijanden kennen, hun voedsel en de hun leven bedreigende gevaren, alsmede op hun beurt het voedsel en de vijanden van deze voor bepaalde vischsoorten nuttige of schadelijke dieren, die met hen dezelfde wateren bewonen. De stroomingen en stroomsnelheden, de temperatuur van het water en zoovele andere physische factoren, die een belangrijken invloed uitoefenen op de voortplanting en den groei van de meeste visschen en zonder twijfel in nauw verband staan met de periodieke verhuizingen, welke somtijds door de visschen ondernomen worden, vormden evenzeer een punt van nauwgezet onderzoek [1]).

Pennsylvanië....	1873—'80......	99,030	dollars.
Maine.........	1867—'80......	36,975	"
New-York......	1868—'79......	165,000	"
California.......	1870—'79......	37,000	"
New Yersey.....	1871—'80......	29,500	"
Rhode Island....	1870—'79......	10,500	"
Ohio...........	1873—'80......	29,000	"
Wisconsin......	1873—'80......	38,800	"
Jowa..........	1874—'80......	22,750	"
Minnesota......	1875—'80......	22,500	"
Kentucky.......	1876—'80......	11,000	"
Kansas.........	1877—'80......	2,000	"
Colorado.......	1877—'80......	2,400	"
Nevada........	1877—'80......	5,000	"
West Virginia...	1877—'80......	3,900	"

[1]) Ook bij ons te lande zijn op initiatief van mijn hooggeachten ambtgenoot den directeur van het Meteorologisch Instituut, Prof. Buijs Ballot, waarnemingen

Door een en ander kwam men in het bezit van rijke verzamelingen van de meest verschillende diervormen, die voor nauwkeurig wetenschappelijk onderzoek onschatbaar materiaal leveren.

Voor dit onderdeel van hare werkzaamheid werd voor de „Commission" een stoomvaartuig van 1200 ton gebouwd, dat 175.000 dollars gekost heeft en in de eerste plaats de verhuizing van de makreelscholen, het voedsel en het trekken van de haringen enz. gaat bestudeeren. Bovendien is thans besloten tot de oprichting van een groot, blijvend zoölogisch station te Wood's Holl waaraan 25.000 dollars besteed worden.

In de tweede plaats is hare aandacht bijzonder gericht op het verkrijgen van de meest nauwkeurige gegevens betreffende de verschillende wijzen waarop de visscherij wordt en werd uitgeoefend, op de geschiedenis van de visscherij en van de door haar gevolgde methoden. Daaronder is begrepen het verzamelen eener uitvoerige statistiek betreffende de opbrengst der visscherijen en den handel in visch.

Langs dezen weg hoopt zij tot eene nauwkeurige kennis te geraken van den invloed dien de mensch op den meerderen of minderen overvloed van bepaalde visschen kan uitoefenen en tracht zij alzoo het algemeen nut van hare werkzaamheid uit te breiden, door de aandacht te vestigen op zoodanig vischtuig, dat den vischstapel dreigt te vernietigen, of wel door onvoordeelige eigenschappen met goed gevolg door ander tuig met verbeterde inrichting kan vervangen worden.

Nog onlangs zijn door het Congres 60.000 dollars toegestaan voor het bijeenbrengen dezer statistiek. Het uitgewerkte rapport van deze nasporingen beslaat 3000 pagina's met 7 à 800 platen; 10.000 exemplaren worden daarvan gedrukt en op de meest vrijgevige wijze rondgedeeld. In het geheel wordt aan deze publicatie een som van 30.000 dollars ten koste gelegd.

Nu wij in enkele trekken de grenzen hebben aangeduid, waarbinnen zich de werkzaamheid der betrekkelijk nog zoo jeugdige Amerikaansche „Fish Commission" beweegt, en op nieuw de verzekering hebben afgelegd — straks nog verder door bewijzen te staven — dat haar arbeid in alle richtingen

---

gedaan aan boord van schepen die ter haringvangst uitgegaan waren om den invloed dien de temperatuur van het zeewater wellicht op den trek der haringscholen uitoefent zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen. Deze onderzoekingen zijn echter reeds sedert jaren gestaakt.

rijke vruchten heeft gedragen, een verzekering die ook door den steeds verhoogden budgetpost, waarover de U. S. Fish Commissioner beschikken mag, duidelijk bevestigd wordt, moge een enkele vergelijking dier Amerikaansche vlijt met Nederlandsche toestanden hier niet ontbreken. Nederland bezit sedert 1857, dus sedert ruim vijf en twintig jaren, zijn Collegie voor de zeevisscherijen. Dit Collegie was steeds bij uitnemendheid een raadgevend lichaam, raadgevend ook in dien zin, dat het de regeering opmerkzaam maakte op bestaande leemten; dat het in een woord het initiatief nam daar waar het de belangen der visscherij betrof. Onder de vele belangrijke regeeringsmaatregelen waarbij het advies van het Collegie gewicht in de schaal heeft gelegd mogen wij, om ons tot de laatste jaren te bepalen, de afschaffing van den Rijksstempel op de haringvaten (waarvan een belangrijke toeneming van onzen haringuitvoer het gevolg was), alsmede de wet van 1881 tot regeling der visscherij op de Zuiderzee, vooral niet uit het oog verliezen.

Bij het bestudeeren dezer laatste regeling — over welker praktische vóór- of nadeelen wij thans in geene beschouwingen treden — bleek het wenschelijk ook het advies van dierkundigen in te roepen. In één woord men gevoelde behoefte aan een vasten wetenschappelijken grondslag, om de regelen op af te bakenen, die men aan de praktijk zou moeten voorschrijven. Voor dien grondslag ontbraken echter de materialen zoo goed als geheel. Ook hier bemerkte men dat die materialen niet anders dan door voortgezet „agressive biological research" kunnen verkregen worden en dat van zoodanig onderzoek zelfs de eerste omtrekken nog niet geschetst waren.

Het voorbeeld van Amerika was intusschen gegeven; hierdoor aangemoedigd bepleitte het Collegie met kracht bij de regeering de wenschelijkheid van de stichting van een definitief zoölogisch station aan de kust — liefst te Nieuwediep — waar een permanent directeur en bij afwisseling een staf van jongere krachten zich met grondige studie zouden bezighouden van al de samengestelde vraagstukken die zich voordoen zoodra men de visscherij langs onze kusten op afdoende wijze aan zekere regelen wil binden [1]). Doch helaas, dat denkbeeld

[1]) Zie het officieel door de regeering uitgegeven verslag van den staat der Nederl. zeevisscherijen over 1880.

vond geen genade in de oogen van de meerderheid der Tweede Kamer. Niettegenstaande de zaakrijke verdediging van den minister Klerck, die reeds in de toekomst zag waar zoovelen niet buiten den radius van het „direct nut" (zie o. a. de redevoeringen van verschillende afgevaardigden) vermochten te staren, werd zijn voorstel in December 1881 met 41 tegen 26 stemmen verworpen. Wellicht nadert de dag — mocht de Londensche visscherijtentoonstelling daartoe bijdragen! — waarop de oogen onzer Volksvertegenwoordiging voor het uitnemend nut — ook voor de vaderlandsche nijverheid — van bedoeld „agressive research" zullen opengaan. Een krachtige leiding en een ruime beurs mogen als zonnewarmte en mestspecie dit braakliggende veld in een weelderigen akker herscheppen, Nederland ten zegen.

Meer nog dan het belang van deze en dergelijke onderzoekingen zal het belang van het derde punt van het programma der U. S. Fish Commission, dat wij hierboven aanhaalden, een ieder in het oog springen, namelijk het belang der bevordering van *de vischteelt in het groot en wel van staatswege.* Hiervan vooral wensch ik thans den belangstellenden lezer te overtuigen en daartoe moet ik hem verzoeken mij in eenige bizonderheden te volgen omtrent de wijze waarop deze „Staatszorg" in Amerika wordt opgevat en in praktijk gebracht.

Mag ik beginnen met enkele instrumenten op te noemen, waarvan men de afschaffing reeds dadelijk onvermijdelijk bevonden heeft? In de eerste plaats een stoomvaartuig van 600 ton — niet te verwisselen met de tweede stoomboot van de Commissie, hierboven reeds genoemd — dat 60.000 dollars kost, waarvan de officieren en de bemanning door het departement van Marine beschikbaar worden gesteld en dat onder leiding van een deskundigen aanvoerder zich in den zomer met de voortplanting van den elft, in den winter met die van de kabeljauw en in het voorjaar met die van de makreel bezighoudt.

Geen betere werkplaats voor de volledige uitwerking van dit deel van het programma dan zulk een drijvend laboratorium, vooral ook met het oog op de groote uitgestrektheid der Amerikaansche kust. Naast deze stoomboot bleken spoorwegwaggons van bepaalde constructie een vereischte. Ook deze werden vervaardigd en met behulp daarvan worden thans levende

visschen van de meest verschillende leeftijden in alle richtingen over het uitgestrekte gebied der Vereenigde Staten heen en weder getransporteerd. Ik behoef niet te vermelden dat deze waggons een geheel bijzondere inrichting hebben ; ik zal ook geene uitvoerige beschrijving van de bassins en de inrichtingen tot waterververschiing, die hierin zijn aangebracht, geven. Een en ander vindt men te Londen op de internationale visscherijtentoonstelling door duidelijke modellen opgehelderd.

Naast deze materieele hulpmiddelen mogen de intellectueele krachten, waarover men moet kunnen beschikken, niet vergeten worden. Een staf van in de wetenschap ervaren natuuronderzoekers vormt onder het oppertoezicht van den „Commissioner" de denkende kern, verwerkt de waarnemingen tot een geheel en schrijft de nieuwe onderzoekingen voor, die op grond van vooraf gedane waarnemingen noodzakelijk geacht worden. Hunne rijen worden aangevuld door jongere krachten, die, na in de verschillende „Colleges" hunne opleiding volbracht te hebben, zich aan de zoölogische wetenschap willen toewijden, meer bijzonder op dat gebied waar deze wetenschap voor de vervulling der dagelijksche volksbehoeften niet alleen veel belooft, maar ook reeds veel geschonken heeft. Zij zijn het die het in wetenschappelijken zin zoo kostbare materiaal, dat aangeboden wordt door de millioenen ontwikkelingstrappen van visschen die bij de practische vischteelt beschikbaar komen, gebruiken voor onderzoekingen op embryologisch gebied. Zonder twijfel mogen wij van hen belangrijke mededeelingen omtrent de uitkomsten van hun wetenschappelijk onderzoek verwachten.

Naast deze staf van de mannen der wetenschap heeft zich langzamerhand een geheel leger gevormd van beambten die de meer mechanische handgrepen van de vischcultuur en het vischtransport grondig verstaan. Zoo is het vangen van de geslachtsrijpe visschen, het bevruchten van de eieren, het zorgen voor deze tijdens de ontwikkeling en het opkweeken der jonge visschen geene bezigheid, die men aan iemand zonder ervaring kan toevertrouwen, doch is tot het verrichten van deze werkzaamheden eene wetenschappelijke opleiding geene vereischte. Intusschen spreekt het van zelve, dat wie de vischteelt in het groot wil toepassen, zich ten spoedigste de hulp van in dien zin geoefende krachten moet weten te verzekeren.

Laat ons nu in een tweetal voorbeelden, de elft en de kabel-

jauw, nagaan hoe men in Amerika verschillende wegen bewandelt en van verschillende hulpmiddelen gebruik maakt om het hoofddoel: krachtige vermeerdering van den handelswaardigen vischstapel, goedkoopere en verbeterde volksvoeding, en door deze toeneming van de algemeene welvaart, te bereiken.

Zoodra de elft geslachtsrijp is, ongeveer in de maand April, begeven de beambten, die met de zorg voor de voortplanting van deze vischsoort belast zijn, zich naar die streken, waar de geslachtsrijpe visschen bij groote hoeveelheden worden aangetroffen. Naar deze plaatsen worden de noodige toestellen vervoerd en tijdelijk ruimte gezocht voor een deel van de werkzaamheden.

De eerste zorg moet gericht worden op het bijeenbrengen van rijpe visschen van beide geslachten. Deze worden uitsluitend bij nacht gevangen. Zoo verkreeg men in 1878 van 82 elften niet minder dan 1.605.000 bevruchte eieren. Voor de ontwikkeling van deze eieren is het noodig dat zij in voortdurend stroomend water blijven en daar zij zwaarder zijn dan het water en dus naar den bodem zinken, bedient men zich van kegelvormig toeloopende glazen of metalen trechters, waarin het water van onderen door de nauwe opening instroomt om van boven door gaas af te vloeien. Zoodoende kan men eene zeer groote hoeveelheid eieren in een betrekkelijk uiterst kleine ruimte in voortdurend verschen toestand houden en tot ontwikkeling brengen. Door een kleine wijziging in deze inrichting is men er zelfs in geslaagd door dezen zelfden stroom de afgestorven eieren en verontreinigingen van de gezonde eieren te scheiden; terwijl nl. de laatsten meer nabij den bodem blijven, worden de eersten door de strooming in het water naar boven en over den rand gevoerd en zoodoende verwijderd.

Om met grootere hoeveelheden elft-eieren gelijktijdig te kunnen werken, heeft Seth Green voor vele jaren een zoogen. „shadbox" uitgedacht, die op stroom drijvende gehouden wordt, terwijl van voren door een schuin geplaatst gaaswerk het watervrijen toegang tot het inwendige verkrijgt. Zonder twijfel was dit een belangrijke verbetering. Bij stormachtig weder liepen deze „karen", waarvan meerdere achter elkaar bevestigd werden, dikwijls gevaar beschadigd of omgeslagen te worden, terwijl zij onbruikbaar waren in die streken, waar de strooming zwak was of, nog erger, waar de werking van eb en vloed uit den oceaan zich

deed gevoelen, en dientengevolge gedurende zekeren tijd geenerlei strooming binnen de karen plaats vond.

Eene inrichting door Maj. Ferguson uitgedacht, komt niet alleen aan dit bezwaar tegemoet, maar heeft thans de Amerikanen in staat gesteld de elfteelt op veel grootere schaal en wel met behulp van stoomvermogen te ondernemen.

Kort samengevat komt deze uitvinding hierop neder. Links en rechts van een vaartuig of vlot bevindt zich een lange stang evenwijdig met de boorden van het vaartuig, waaraan een groot aantal emmers met metaal gazen bodem zijn opgehangen. Dit aantal kan men naar verkiezing vergrooten. De stangen en met haar de emmers worden door middel van een stoommachine, die zich in het vaartuig of op het vlot bevindt, afwisselend op en neder bewogen en wel zóó, dat de opheffing langzaam, de nederdaling snel geschiedt. In de emmers worden de bevruchte elfteieren gebracht, die men tot ontwikkeling wil brengen, en de op- en nederwaartsche beweging zoodanig geregeld, dat de emmers het water niet verlaten, maar ook evenmin geheel ondergedompeld worden en zoodoende hun inhoud zouden verliezen. Dit laatste kan men bovendien verhinderen, door ook van boven eene gazen sluiting aan te brengen; zoodra dit geschied is kan de geheele beweging der emmers onder water plaats vinden, wat somtijds noodzakelijk wordt wanneer de temperatuur aan de oppervlakte te laag is en op de ontwikkeling der eieren nadeeligen invloed zou uitoefenen.

Men ziet dadelijk in, dat door deze toestel 1°. de elftteelt desnoods kan plaats vinden in wateren, waarin geenerlei strooming wordt aangetroffen; 2°. de elftteelt op veel grootere schaal kan gedreven worden, dan tot dusver het geval was. In 1879 — reeds vier jaar geleden — werden dan ook niet minder dan 16.062.000 jonge elften verdeeld en in de verschillende rivieren afgeleverd.

Nog moet opgemerkt worden, dat de Amerikaansche elft (Alosa Sapidissima) het in smaak verre schijnt te winnen van onzen Europeeschen elft, de Alosa vulgaris, en door de kenners en fijnproevers niet ten onrechte geheel op dezelfde lijn met zalm gesteld wordt.

Hebben wij hiermede een blik geworpen op enkele toestellen bij de elft-teelt in gebruik, de kabeljauw komt thans een oogenblik ter tafel.

Toen in 1878 de kabeljauwteelt ondernomen werd, bemerkte men dat de eigenaardige eigenschappen der kabeljauw-eieren het uitdenken van weder andere toestellen noodzakelijk maakten. Immers terwijl rijpe elft- en zalm-eieren zinken, zijn de kabeljauw-eieren lichter dan water en drijven in de verschillende lagen nabij de oppervlakte.

De toestel, die na vele proefnemingen hiervoor het meest doelmatig geacht wordt, is een stel emmers, ook weder door eene overlangsche stang aan elkaar verbonden, die nu echter door de stoommachine niet op en neer, maar in de lengte heen en weder bewogen wordt. Door deze beweging geeft zij aan de emmers eene schommelende beweging om haar as.

De grootte der schommeling bedraagt ca. 90°. Een viertal overlangsche spleten met gaas bekleed zijn in deze emmers aangebracht en naast elke spleet is buitenwaarts een schuin dwarsplaatje bevestigd. Hetzelfde is onder den gazen bodem het geval, met dien verstande dat daar de plaatjes in wiekvorm zijn geplaatst.

Een en ander heeft ten gevolge dat bij de beweging die de stoommachine aan deze in het water gedompelde emmers mededeelt, het water voortdurend in een rijzende, schroefsgewijze beweging binnen de emmers opstijgt, krachtig ververscht wordt en aan de kabeljauw-eieren de meest normale omstandigheden voor hunne ontwikkeling verzekerd worden. De uitkomst heeft op deze proeven haar zegel gedrukt, daar reeds in het eerste jaar meer dan 70 pCt. van de eieren zich hierin tot jonge kabeljauwen ontwikkeld hebben en niet minder dan ½ millioen in de haven van Gloucester, Mass. konden losgelaten worden.

Dat deze kabeljauwen in volgende jaren in steeds klimmende mate en stijgend gewicht door de visschers gevangen en ter markt gebracht zijn en de kabeljauwteelt in Amerika daarmede definitief gevestigd is, heb ik hierboven reeds in herinnering gebracht.

Op welke wijze kan Nederland van dit alles, dat ons de Amerikaansche afdeeling op de Londensche visscherijtentoonstelling geleerd heeft, op de beste en meest voordeelige wijze partij trekken? Voorzeker niet door de vischteelt voortaan bij voorkeur aan het particulier initiatief over te laten. Op die wijze roept men wellicht instellingen in het leven, die met hoenderbroed-inrichtingen en met duivenfokkerijen op ééne lijn

staan, maar het volksbelang zal er nooit door gebaat worden. Daartoe is het noodig — zooals hierboven reeds herhaaldelijk werd uitgesproken — dat naar een vooraf opgemaakt programma van staatswege deze aangelegenheid ter harte genomen worde.

Wat in de eerste plaats vereischt wordt: talrijke binnenwateren en rivieren met het noodige voedsel voor den visch; wij bezitten ze in ruime mate. De karper, die als vegetariër onder de visschen voor de binnenwateren een kostbare aanwinst zou wezen, de elft en zalm voor de grootere rivieren, eindelijk de kabeljauw voor de kustplaatsen, zijn even zoovele soorten waarvan de geschiktheid voor de kunstmatige teelt ten volle bewezen is. De visschersbevolking in die verschillende streken van ons vaderland ontbreekt evenmin; de markten behoeven niet kunstmatig in het leven geroepen te worden. Jonge krachten, op dierkundig gebied bedreven en bereid aan de bevordering van dit volksbelang mede te werken, zijn thans zeker gemakkelijker te vinden dan vroeger het geval was. Ervaren technici zou men uit Amerika hierheen moeten brengen om ook ten onzent met het minst mogelijke verlies van tijd en kosten leerlingen te vormen die op hun beurt opzichters en voorgangers bij den noodzakelijken handenarbeid, waarvan een zoo groot deel van het welslagen afhangt, zouden worden.

Men behoeft echter niet met alles gelijktijdig te beginnen, noch onze staatsbegrooting in de eerste jaren al dadelijk met groote uitgaven te belasten. Het best ware een begin te maken met karper en kabeljauw; karper [1]) omdat zij overal in het land zal kunnen verdeeld worden en zoowel Friesland en Groningen, als Holland en Utrecht bij vermeerdering van hun aantal dadelijk gebaat zijn; kabeljauw omdat, terwijl ook door onze visschers herhaaldelijk geslachtsrijpe kabeljauw wordt aangebracht, onze zeeën voor de voortplanting van dezen visch en voor zijn verblijf op jeugdigen leeftijd de vereischte voorwaarden schijnen aan te bieden, en ten andere omdat voor deze teelt het inrichten van een vaartuig de meeste voordeelen aanbiedt en het maken van meer kostbare inrichtingen te land voorloopig zou kunnen ver-

---

[1]) De karper waarvan hier sprake is, de spiegel- en leder-karper, moet wel onderscheiden worden van de in onze wateren reeds voorkomende steen- of kroeskarper. Eerstgenoemde heeft eene andere gedaante en is veel fijner van smaak.

meden worden. Zoodanig vaartnig zou, zoo het te Nieuwediep gestationneerd werd, zeker onder de gunstigste omstandigheden werkzaam zijn, omdat daar de kabeljauwvisschers talrijk en het versche zeewater overvloedig is. Hoe zoodanig vaartuig ingericht moet worden, men zal het niet beter kunnen te weten komen dan in de Amerikaansche afdeeling der Londensche tentoonstelling, waar modellen van de Amerikaansche booten enz. tentoongesteld zijn.

Hierboven zeide ik reeds, dat men ten aanzien van de zalm, wier cultuur bij de particuliere nijverheid ten onzent thans in goede handen is, de bestaande toestanden voorzeker kan handhaven en de staatszorg zich dus ook niet over hare voortplanting behoeft uit te strekken.

Maar ik mag dit opstel niet sluiten, zonder er nogmaals aan te herinneren dat, zoo men er werkelijk toe mocht overgaan om het derde punt op het programma van de Amerikaansche regeeringscommissie, *the propagation of food-fish*, ook ten onzent van regeeringswege te ondernemen, de beide andere punten van dat programma niet minder de aandacht verdienen. Als uitvloeisel daarvan is men in Amerika overgegaan tot de stichting van een zoölogisch station te Wood's Hall; ook in Nederland kan de oprichting van zoodanig station, waarvan de werkzaamheid voor een belangrijk deel ten bate zal komen van de visscherij en van de vischteelt, tot eene harmonische samenwerking van wetenschap en practijk leiden, die in hare gevolgen voor beide goede vruchten zal dragen.

Brengt iemand dan na weinige jaren andermaal de Nederlandsche vischteelt ter sprake, hij moge — omgekeerd dan ik heden moest doen — daarbij de meest schitterende uitkomsten kunnen vermelden van een dan niet meer verwaarloosd, maar ten zegen des volks naar eisch behartigd volksbelang.

A. A. W. Hubrecht.

Utrecht,
Juni 1883.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Onze hedendaagsche letterkundigen, met bijschriften van Dr. JAN TEN BRINK — 1e/2de aflevering: Mevrouw A. L. G. Bosboom Toussaint; 3e/4e aflevering: Nicolaas Beets. — 's Gravenhage Henri J. Stemberg.

Onze hedendaagsche letterkundigen, waarvan thans vier afleveringen verschenen zijn, is een van die uitgaven, welke van den ondernemingsgeest onzer Nederlandsche uitgevers een gunstig getuigenis afleggen. In een klein land als het onze zulk een werk van stapel te laten loopen, zoo kostbaar, in groot folio formaat, op onafgesneden hollandsch papier, met zeer fraaie letter, bij elke levenschets een portret en een fac-simile te voegen, en, gelijk bij de reeds verschenen afleveringen, nog teekeningen van niemand minder dan Charles Rochussen op den koop toe te geven, is een waagstuk, dat gewaardeerd en gesteund behoort te worden.

Op de keus, welke Dr. Ten Brink uit onze hedendaagsche letterkundigen deed, zijn zeker gegronde aanmerkingen te maken. Wij kennen er althans, en van zeer nabij, wien niets in het prospectus zoo verwonderd heeft *„que de s'y voir"*, en die zeer benieuwd zijn, hoe de heer Ten Brink het aan zal leggen om eene aflevering vol te schrijven met een schets van hun leven, waarvan, naar hun eigen oordeel, al het merkwaardige op een halve foliobladzijde meegedeeld kan worden, terwijl men dan de andere helft kan gebruiken voor een overzicht van hunne „Werken".

Bedenkelijker dan dit te veel, is het te weinig: het ontbreken van de namen van hen, welke onder onze hedenhaagsche letterkundigen in de eerste plaats genoemd verdienen te worden. Het allerergste vinden wij, dat ons Hasebroek, de Jonathan van *Waarheid en Droomen*, onthouden wordt, hij, dien men het recht had, na Mevrouw Bosboom en Beets, als „Dritte im Bunde" hier te verwachten. Het is ons een raadsel hoe Dr. Ten Brink, die toch, blijkens het-

geen hij ons in de reeds verschenen levensschetsen mededeelt, volkomen goed weet, welk een onverbrekelijken vriendschapsband die drie in de jaren '38 tot '40 hebben gevlochten, den „pastor" van Heiloo heeft kunnen buitensluiten. Hij zal wel doen met dat verzuim zoo spoedig mogelijk te herstellen.

Onder de jongeren zoeken wij te vergeefs naar de namen van C. Honigh en J. Esser Jr. (*Soera Rana*); en dat Ten Brink den schrijver van *Op de grenzen der Preanger* en van *Oost-Indische Dames en Heeren* overslaat, getuigt van een vergeetachtigheid of van een nederigheid — *devine si tu peux, et choisis si tu l'oses!* — die ons verbaasd doet staan. Durft de heer Ten Brink zich niet te wagen aan eene autobiographie, dan zal hij er iets anders op dienen te vinden, opdat in deze reeks een zoo sprekende persoonlijkheid als de zijne niet blijve ontbreken.

De beide letterkundigen, wier levensschetsen den inhoud vormen van de vier tot heden verschenen afleveringen, behooren zeker wel tot de, in den goeden zin, meest populaire van ons vaderland. Hun eerste optreden valt in het belangrijk tijdvak, hetwelk men dat der Nederlandsche romantiek heeft genoemd. De bewerker vindt daarin rijke stof voor breede en kleurrijke schildering.

In de levenschets van mevrouw Bosboom-Toussaint schijnt de heer Ten Brink wel eenigszins overstelpt te zijn geworden door den rijkdom der stof, die hij te bewerken had. Wellicht heeft de wensch om nog vóór het feest van 16 September 1882 gereed te zijn den schrijver verlokt om zijn schets wat vluchtiger dan raadzaam was te behandelen. Zoo missen wij een duidelijke classificatie van mevrouw Bosboom's romans; wij zoeken te vergeefs naar een kijkje in haar werkkamer of, indien dit te onbescheiden ware, naar een juiste karakteriseering zoowel van het talent als van de persoonlijkheid dezer merkwaardige vrouw. In plaats dat wij een oordeel van den essayist zelven ontvangen, worden ons brokken uit Huet's Fantasien toegeworpen of moeten wij ons vergenoegen met een uitspraak van zekeren Duitschen „boekenvriend" dr. Wilkens, wiens opgeschroefde beeldspraak ons van zijn smaak, en derhalve van zijn recht tot oordeelen, geen zeer hoog denkbeeld geeft.

Dat de zes foliobladzijden lange lijst der werken van mevrouw Bosboom, gelijk die in het derde gedeelte van Ten Brink's schets voorkomt, nu juist geen bijzonder boeiende lectuur oplevert, zal de schrijver zeker gereedelijk toegeven.

Oneindig beter geslaagd schijnt ons de levensschets van Nicolaas Beets. Misschien is dit voor een deel daaraan toe te schrijven, dat Beets ons, vooral in zijn gedichten, steeds zijn huiselijk lief en leed heeft laten medeleven, en ons beurtelings in de huishoudkamer en in de kraamkamer heeft binnengeleid. Zeker is het ook dat Ten Brink aan deze schets rustiger gewerkt heeft, en zijn onderwerp met volle toewijding heeft behandeld. Dit blijkt ons zoowel uit de breede bewerking, waardoor ons een duidelijk en volledig overzicht gegeven wordt van Beets' letterkundige ontwikkeling, als uit tal van bijzonderheden, welke in de schets geleidelijk worden ingelascht: bijvoorbeeld de anecdote van het „groenvers" dat hem door Gerrit van der Linde, den lateren schoolmeester, werd opgegeven; de herinnering aan Antonie Testa, Beets' medemakker op de Latijnsche school te Haarlem, dien hij ons in „Verre Vrienden" uit de *Camera* als Antonie van Konstantinopel voorstelt. Een ander bewijs, hoe Ten Brink met zijn geheele ziel in zijn onderwerp leeft, vinden wij in de volgende opmerkingen, waar er sprake is van Beets' schoonmoeder, de beminnelijke mevrouw van Foreest:

„De lezers der Camera Obscura herinneren zich hoe Hildebrand midden in de beschrijving van een concert, 't welk de mooye Henriette Kegge met haar pianospel opluistert, eene pauze instelt, om eener schoone vrouw van middelbaren leeftijd „met een allerbevalligst voorkomen en zeer innemende manieren" zijne hulde te brengen. De dame wordt niet genoemd, speelt geen rol in de familie Kegge, maar wordt door den auteur met warmte geprezen als eene „dame wier huis bekend stond voor eene plaats waar men zich nimmer verveelde; die niet slechts veel menschen zag, maar haar gezelschap altijd geheel bezielde en doordrong van de liefelijkheid haar aangeboren." 't Is mogelijk, dat ik dwaal, maar ik stel mij altijd bij het lezen van die bladzijde voor, dat Hildebrand, toen hij haar schreef, aan zijne beminnens- en achtenswaardige schoonmoeder heeft gedacht."

Wij zijn er aan gewoon dat Dr. Ten Brink soms zeer ruim den teugel viert aan zijne phantasie, en zich een enkele maal aan letterkundige uitspraken waagt, welke hij, bij kalmer bezinning, zeker moeielijk in alle opzichten kan volhouden. Een doorslaand bewijs van 's mans eigenaardigheid vinden wij in deze tirade, waarin hij, naar aanleiding van — ja van wat? — Sully Prudhomme en Mad. Ackermann tegenover Victor Hugo en de Musset stelt:

„Juist de taal van het hart klinkt het welsprekendst uit den mond van lyrische dichters. Victor Hugo heeft als vader, echtgenoot en grootvader, duurzamer verzen geschreven dan als wijsgeer, en Alfred de Musset maakte door de onbeschroomde ontboezeming zijner wanhoop en levensmoeheid meer indruk, dan Sully Prudhomme met zijn wijsgeerige moraal in keurige sonnetten en madame Ackermann met hare pessimistische waereldbeschouwing in duistere alexandrijnen."

Dergelijke degenstooten in het water wonden niemand en zouden dan ook volkomen onschuldig zijn, wanneer zij niet zoo licht tot navolging wekten en den bloei van „de Fraze" in de hand werkten. Daarom vestigen wij er terloops de aandacht op.

Wij zouden, ten slotte, op enkele leemten in Dr. Ten Brink's arbeid kunnen wijzen. Zoo komt het ons voor, dat op een deel van Beets' werk, op zijn „Stichtelijke Uren," niet genoeg licht valt, en dat aan deze modellen van smaakvol, kernachtig, gedegen proza, al worden zij met een enkel woord met lof vermeld, niet al de eer wordt gegeven die hun toekomt.

Doch wij willen niet vergeten, dat, al moge het oppervlakkig een dankbare en gemakkelijke taak schijnen over gevierde letterkundigen, wier werken wij slechts voor het opslaan hebben, eenige boeiende bladzijden te schrijven, zulk een arbeid inderdaad heel wat in heeft. Men zou sommigen onder de ouderen het woord zelf moeten laten voeren, hun een brok uit hunne Mémoires moeten laten vertellen. Hoe zouden Beets, Kneppelhout, die er ons reeds in zijn „Open Brief aan Conviva" (Gids 1878) eenige staaltjes van gaf, hoe zou Hasebroek niet weten te boeien, wanneer zij zich eens geheel wilden laten gaan en ons uit de letterkundige *histoire intime* hunner jonge jaren de belangrijkste anecdoten ten beste wilden geven. Doch het schijnt, dat in ons klein landje, waar alle menschen elkander kennen of gekend hebben, aan het publiceeren van dergelijke herinneringen tal van bezwaren in den weg staan, zoodat zij, die ze zouden kunnen geven, niet te bewegen zijn er den tijdgenoot op te onthalen.

En zoo zullen wij ons dan moeten tevreden stellen met hetgeen ons Dr. Ten Brink in zijn levendigen stijl, met zijne volledige kennis van de Nederlandsche letterkunde, over onze hedendaagsche letterkundigen weet te vertellen, en hebben wij hem en zijn ondernemenden uitgever, terwijl wij hun onzen dank brengen

voor hetgeen zij reeds gaven, lust en volharding toe te wenschen bij hun verderen arbeid.

Oud en Jong, door Mevrouw VAN WESTRHEENE. 2 dln. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 1883.

Verloren of gewonnen? Te zwaar geboet! Twee Novellen, door ELISE SOER. Den Haag, Gebroeders van Cleeff. 1883.

Drie Novellen. — Twee Poppen. — Een Vrouwenhater. — Oom Jozef, door Mevr. LA CHAPELLE—ROOBOL. Amsterdam, J. F. Sikken. 1883.

Wij weten niet of op het gebied der oorspronkelijke romanliteratuur ten onzent de vraag gelijken tred houdt met het aanbod. Het „velen voelen zich geroepen, maar weinigen zijn uitverkoren", of, moderner: „den strijd voor het bestaan overleven alleen de best bewerktuigden", zal ook hier wel toepassing dulden. Dat er veel, zeer veel wordt aangeboden, is zeker; en het ergste is dat het aanbod in vele gevallen geschiedt door haar, uit wier handen een hoffelijk man moeilijk weigeren kan iets aan te nemen: door Nederlandsche vrouwen.

Wederom zijn er drie dames aan het woord, die den schrijver der letterkundige kroniek een beoordeelende aankondiging harer werken verzoeken: Mevr. Van Westrheene, een oude bekende op romantisch gebied, en de dames Elise Soer en La Chapelle-Roobol, die — als wij goed zijn ingelicht — voor het eerst in het publiek optreden. *Que voulez vous qu'il fasse contre trois?*

Mevrouw van Westrheene geeft in *Oud en Jong*, in twee deelen, een romantisch verhaal, waarin onder anderen de geschiedenis voorkomt van een meisje, de dochter van een onbemiddeld en al te rijk met kinderen gezegend Zwitsersch predikant, dat, slechts weinige maanden oud, door een kinderloos Hollandsch echtpaar wordt aangenomen; dan, wanneer de pleegmoeder kort daarna gestorven is, door den pleegvader uit Keulen naar Zwitserland wordt teruggezonden, maar door de min, die het geleiden moet, in handen wordt gespeeld van zekere Hollandsche dame, Mevrouw Ona, die thans de werkelijke pleegmoeder wordt van de bekoorlijke Agnes, een der hoofdpersonen van dezen roman.

Men moge spotten met de Duitschers, die in alles zoo schoolsch, zoo systematisch te werk gaan, die, als Freytag, een techniek van

het drama, en, als Spielhagen, een techniek van den roman schrijven; — dat er grondregelen zijn, waaraan een romanschrijver zich heeft te houden, erkennen ook de Franschen, zij, die zich een onvervreemdbaar recht verworven hebben om, waar het romanliteratuur geldt, een woordje mee te spreken. Niet in dikke boeken hebben de Fransche romanciers hunne theorieën neergelegd, althans niet in den wetenschappelijken vorm, dien de Duitschers er voor kozen. De door hen gehuldigde grondregels moeten wij vooral uit hunne romans zelven leeren kennen.

Tot die grondregels behoort, dat in een roman eenheid van handeling dient te heerschen; dat de gebeurtenissen, de feiten, de handelingen uit elkander voortvloeien, en, in gematigder of sneller pas voortschrijdend, zich ontwikkelen in eene bepaalde richting. In verband daarmede staat de eisch dat de epische dichter, bij het scheppen van zijne figuren, ééne figuur in het oog houde, die zich van de verschillende gestalten, welke zijn verhaal bevolken, allengs losmaakt, meer op den voorgrond treedt, en wier doen en laten, lieven en lijden het middelpunt vormen, waarom zich het doen en laten, het lieven en lijden der andere personen bewegen. Voelt men den *esprit de suite*, de epische kracht niet in zich om den roman in die vaste richting te sturen, om zulk een held of zulk eene heldin te voorschijn te doen treden, dan moge men een verdienstelijk novellist zijn, die een of andere treffende gebeurtenis in boeienden, zelfs artistieken vorm weet te gieten, maar een romanschrijver is men niet.

Dit lijken waarheden zóó onnoozel, zóó kinderachtig eenvoudig, dat men zich haast schaamt ze neêr te schrijven. En toch worden ze door onze nederlandsche romanschrijfsters telkens weer uit het oog verloren.

Zoo thans weder in *Oud en Jong*. Men beproeve eens van de toch niet zeer ingewikkelde gebeurtenissen, welke in dezen roman plaats hebben, een geleidelijk verhaal te geven, en men zal het best beseffen waaraan het hier hapert. De meer of minder belangrijke geschiedenissen van eenige gezinnen zijn hier bijeengebracht, zonder dat er een gemeenschappelijk belang, een gemeenschappelijke strijd, een persoon is, welke hen vereenigt. En die geschiedenissen worden ons verhaald, niet geleidelijk, maar telkens doorvlochten met verhalen van hetgeen vroeger gebeurd is: *Weder een terugblik* heet, zeer karakterstiek, een der hoofdstukken van het tweede deel. Het gevolg is dat de belangstelling, die over zooveel verschillende personen en verwikkelingen, over huiselijke twisten, over misver-

standen en kibbelingen tusschen minnende harten, versnipperd wordt, allengs plaats maakt voor een zekere onverschilligheid, en die men de eene bladzijde voor de andere na leest, zonder een enkele maal in die spanning te geraken, welke een goed ontworpen en goed geschreven roman nooit nalaat te weeg te brengen.

Bovendien werkt deze wijze van schrijven eene zekere breedsprakigheid waartoe onze schrijversbent van oudsher maar al te zeer overhelt, niet weinig in de hand. Wanneer in het laatste hoofdstuk van het eerste deel de ware vader van Agnes, na lange jaren, den man, wien hij zijne dochter toevertrouwde, rekenschap komt vragen van de wijze waarop deze zijn mandaat heeft vervuld, den wacht men een levendig, hartstochtelijk, dramatisch gesprek, waarin de ontrouwe pleegvader zijn gedrag zal trachten te rechtvaardigen, en de ware vader zal verklaren waarom hij thans eerst onderzoek doet naar hetgeen er van zijn kind geworden is. In plaats daarvan laat de schrijfster de heeren, vrij bedaard, onder het genot van een flesch wijn, de zaak samen bepraten. Als het wat laat is geworden, wordt het gesprek afgebroken, gaan beiden naar bed — en eindigt het eerste deel. Eerst den volgenden dag aan het ontbijt vertelt de Zwitsersche predikant in een lang, omstandig verhaal hetgeen hem wedervaren is, nadat hij zijn jongste spruit aan het Hollandsche echtpaar had afgestaan. Dit alles is gerekt, weinig belangwekkend en afmattend in de hoogste mate.

Le secret d'ennuyer est celui de tout dire.

Wanneer men zoo maar schrijft, schrijft, zonder aan die „Beschränkung" te denken, welke ook voor den romandichter plicht is, dan is het schier onvermijdelijk banaliteiten te schrijven in dezen trant: „Zelfverwijt is geen aangenaam gevoel en het bewustzijn, dat een ander ons gedrag in de eene of andere omstandigheid afkeurt, is het evenmin"; of als deze opmerking: „Menschen, die elkander het liefst zijn, hebben na lange scheiding een onuitputtelijke bron van vragen en antwoorden, ook al is hun leven zonder buitengewone ervaringen voorbijgegaan."

Wie uit het bovenstaande zou willen afleiden, dat wij in den roman van Mevr. van Westrheene niets te prijzen vinden, zou zich vergissen. Er komen in deze twee deelen proeven van karakterteekening voor, welke van talent getuigen. Zoo is de nurksche, onhandelbare Majoor Colsen, die met zijn zoon gebrouilleerd is, en

eene verzoening, waartoe hij wel begrijpt dat het eindelijk eens zal moeten komen, zoolang uitstelt totdat de dood hem overvalt, goed geschetst. Ook de houding van den opvliegenden, maar oprechten en eerlijken Paul tegenover den vader, die ten zijnen opzichte in veel is te kort geschoten, is uit het leven gegrepen. Het afscheid van Agnes en haar vader, de bekeering van Majoor Colsen, zijn ons bijgebleven als episoden, waarin een treffend voorval sober en in goed gekozen termen wordt weergegeven.

„„Het groote lezend publiek vraagt minder naar den schijn dan naar het wezen". Aan deze woorden van Mevr. Bosboom-Toussaint dacht ik onder het schrijven van dit tweetal novellen. Slechts even had de phantasie der waarheid de hand te reiken in mijne eenvoudige vertellingen." Zoo spreekt Mej. Elise Soer in de regels, welke zij aan hare beide novellen vooraf laat gaan.

Wat Mevr. Bosboom-Toussaint met de door Mej. Soer aangehaalde woorden bedoeld mag hebben en in welk verband zij die woorden gebruikt heeft, behoeft hier niet te worden onderzocht. Doch dat de phantasie van den novellist der waarheid *„slechts even"* de hand zou hebben te reiken om iets lezenswaards voor te brengen, is een even bedenkelijke, als betwistbare stelling. De phantasie moet, naar onze opvatting, de waarheid stevig vasthouden, haar geen oogenblik los laten, en vooral haar goed in de oogen zien. Verzuimt zij dit, dan heeft zij het zich zelve te wijten, wanneer zij novellen voortbrengt, die van oppervlakkige waarneming getuigen, en aan wie men slechts een kortstondig leven voorspellen en toewenschen kan.

Van eene dergelijke oppervlakkigheid getuigt de eerste van Mej. Soer's novellen: *Verloren of Gewonnen?* De geschiedenis van de lichtzinnige Nora Tindal, die, bij de familie Rodius te logeeren gevraagd, door hare coquetterie den zeeofficier Victor van Delden, den aanstaanden echtgenoot van de degelijke en beminnelijke Leonie Rodius, zóó in hare netten weet te vangen, dat deze oor noch oog meer heeft dan voor haar; die, als Victor aan zijne aanstaande, met wie hij zeven jaar verloofd is geweest, verklaard heeft: „Ik heb u niet meer lief", de plaats van hare vriendin inneemt, om later, wanneer het blijkt dat de erfenis, welke de zeeofficier wachtende was, tegenvalt, op hare beurt hem in den steek te laten en een ouden, rijken podagrist te huwen — deze geschiedenis is werkelijk al te banaal om er lang bij stil te staan.

Is de indruk, dien deze schets achterlaat, geheel onbevredigend, des te aangenamer werden wij verrast door de tweede novelle: *Te zwaar geboet!* Hier is de greep uit het leven veel belangwekkender, en het is of met het belangrijkere onderwerp ook de krachten van de schrijfster zijn toegenomen. De geschiedenis van die liefdezuster van goeden huize, die hetgeen zij op zestienjarigen leeftijd, in een oogenblik van drift, heeft misdaan, door een leven van opoffering in wroegend zelfverwijt tracht te boeten, wordt door Mej. Soer met onmiskenbaar talent verhaald. Hier heeft, wat de schrijfster ook beweren moge, de phantasie der waarheid niet „slechts even" de hand gereikt, maar genieten wij de vrucht eener waarneming, die niet aan de oppervlakte der gebeurtenissen is blijven hangen. Hier bewegen zich, in het kleine bestek van even 80 bladzijden, geen ledepoppen of schaduwbeelden, maar verkeeren wij met personen van vleesch en bloed, in wie wij belang leeren stellen. Ook de vorm, hetzij er inderdaad meer zorg aan besteed is, hetzij de ernstiger waarneming, als van zelf en ongevraagd, hare belooning met zich bracht, is oneindig artistieker.

Hebben wij *Te zwaar geboet!* — gelijk we het liefst gelooven — aan iets meer dan een gelukkig toeval of eene op zichzelf staande gelukkige ingeving te danken, dan begroeten wij in Mej. Soer eene schrijfster, wie wij kracht en lust tot voortgezette oefening toewenschen, en gaarne een „tot wederziens" toeroepen.

Mevr. La Chapelle-Roobol biedt ons, als hare eerstelingen, *Drie Novellen* aan.

Zijn het herinneringen uit het werkelijk leven, welke de schrijfster schenkt, dan heeft zij haar taak van reporter wel wat heel licht opgevat; zijn het daarentegen kinderen der verbeelding, met welke zij ons in kennis brengt, dan schijnen die kinderen ons nog rijkelijk jong om reeds aan het publiek te worden voorgesteld. Er is inderdaad in deze novellen iets kinderachtigs en onbeholpens, zoowel in de wijze van voorstellen, als in de taal, waarvan de schrijfster zich bedient.

Het beste van het drietal dunkt ons *Een Vrouwenhater*, ofschoon de titel weinig bij den inhoud past en het verhaal er zeker door gewonnen zou hebben, wanneer de geheele inleiding, welke den titel verklaren moet, ware weggelaten.

Mevrouw La Chapelle heeft — die eer moet men haar geven,

al verbergt men de keerzijde der medaille niet — het groote voordeel van niet te vervallen in de fout van jonge schrijvers en schrijfsters, die het in den regel te mooi willen maken. Zij preekt niet, zij declameert niet, zij maakt geen frazen. Indien zij zich echter inderdaad op novellistisch gebied wil blijven bewegen, dan behoort zij in de keus van hare onderwerpen keuriger te zijn, of althans in die onderwerpen, welke zij zich koos, dieper greep te doen, de karakters scherper om te trekken en duidelijk te voorschijn te doen treden. De negen en negentigmaal behandelde typen van de lichtzinnige moeder, die haar huisgezin verwaarloost om bals en diners na te loopen, van den braven maar armen muzikant op zijn zolderkamertje, van Grada, de door hare dorpsgenooten verstooten vrouw, die God noch gebod heet te vreezen, maar trouw blijft aan eene onbeantwoorde liefde en, na een leven van opoffering, vergeten sterft, kunnen voor de honderdste maal alleen dan boeien, wanneer men, door ze dieper op te vatten en onder een ander licht te plaatsen, ze weet te vernieuwen en belangwekkend te maken.

En steeds wast de stroom van romans en novellen op onrustbarende wijze. Historische romans, realistische romans, romans zonder adjectief, romantische verhalen, novellen, vertellingen, in één, in twee, tot in drie deelen, bestormen den kroniekschrijver. Men vergunne hem, alvorens te luisteren naar hetgeen zij te vertellen hebben, wat op adem te komen, en vervolgens in de eerste plaats een woord te wijden aan die werken, welke meer bijzonder zijne opmerkzaamheid trokken.

EENE RECTIFICATIE.

De auteur van De Beweegredenen tot de daad van den Bartholomeusnacht, in de Gids van Juni jl., ziet zich genoodzaakt terug te komen op eene plaats in dat opstel, voorkomende op bladz. 513.

Door te vluchtige kennisneming van de geraadpleegde bron is aldaar eene foutieve voorstelling ingeslopen. Niet voor de „reyes Christianisimos" moest het besluit geheim gehouden worden, maar de Paus zelf mocht voor Catharina en haren zoon, den Koning, niet verraden, dat hij ergens van wist. De volstrekte geheimhouding had de Koningin-moeder, zoo mij dunkt, als eene voorwaarde der uitvoering gevorderd, ten einde, wanneer het besluit de minste ruchtbaarheid gekregen mocht hebben, daarin een voorwendsel te vinden om het niet uit te voeren.

W. G. BRILL.

FRANÇOIS VILLON.

Essai critique sur les œuvres de François Villon, par W. G. C. Bijvanck, docteur ès lettres, 1ère partie: Le Petit Testament, Ballades inédites, Leyde de Breuk et Smits 1883.

I.

Toen koning Karel VII van Frankrijk in Januari 1456 een remissiebrief liet uitreiken aan „maistre François des Loges, autrement dit de Villon", die, bevreesd voor de gevolgen van een ongelukkigen manslag, zich in de omstreken van Parijs verscholen hield, — en toen hij, naar aanleiding van hetzelfde verzoek, op hetzelfde tijdstip dezelfde gunst bewees aan „Françoys de Monterbier" — schijnt men aan de koninklijke kanselarij niet geweten te hebben dat hier dubbel werk was verricht, en dat één en dezelfde persoon, namelijk *François de Montcorbier*, ook Villon geheeten, kweekeling der Parijsche universiteit en maître-ès-arts sints 1452, het voorwerp was van deze milde goedertierenheid. Maar veel minder nog zal men in de omgeving van den vorst geweten, of ook maar vermoed hebben, dat deze al te hardhandige student in de geschiedenis der Fransche letterkunde een plaats zou innemen verre verheven boven den zetel waarop de deftige secretaris van het huis des konings, de omslachtige dichter Alain Chartier, destijds troonde.

Wat het eerste punt betreft, zoo is het misverstand er in den loop der tijden niet op verminderd. Gedurende de XVIe eeuw schijnt men het er algemeen voor gehouden te hebben, dat *François Villon* de eigenlijke naam was van den Parijschen dichter; Marot, in zijne uitgave van Villon's werken, denkt er niet aan dit te betwijfelen. Doch in het laatste jaar van dat tijdvak kwam Fauchet, de geleerde president van het muntcollegie, voor den dag met een grafschrift, dat hij in eene oude copie der gedichten van Villon had aangetroffen, en waarbij deze zelf

Corbueil of, naar een juistere lezing, *Corbeil*, opgaf als zijn familienaam, *Villon* als dien waarmede hij door zijne tijdgenooten gewoonlijk werd aangeduid. Fauchet meende zelfs te mogen aannemen dat deze laatste naam een bijnaam was, dien de al te slecht befaamde student door zijne behendige oplichterijen zou hebben verworven.[1]) Al werd dit laatste hier en daar betwijfeld, zoo bleef toch de opvatting van Fauchet geruimen tijd gangbaar. Maar terecht werd, een dertig jaren geleden, door Campaux opgemerkt, [2]) dat men de gedichten van maître François slechts aandachtig had te lezen, om tot het vermoeden te geraken dat de naam *Villon* noch zijn familienaam noch zijn spotnaam was, dat hij dezen eenvoudig van zijn vaderlijken beschermer „son plus que père," *Guillaume de Villon* had overgenomen.

Thans, nu de onechtheid van het door Fauchet gevonden grafschrift overtuigend is bewezen, en bovenal sints de geleerde en geduldige onderzoekingen van den heer Longnon de beide bovengenoemde remissiebrieven, de registers der Universiteit en eenige processtukken van het Parlement aan het licht hebben gebracht [3]), is deze quaestie voor goed uitgemaakt. *François de Montcorbier*, waarschijnlijk aldus geheeten naar den oorsprong zijner familie uit een dorpje van dien naam, op de grenzen van le Bourbonnais en Bourgogne, — ook wel, om redenen waarnaar men voorloopig alleen raden kan, *François des Loges* geheeten, — woonde te Parijs ten huize van *Maistre Guillaume*

---

[1]) Gelijk later Ménage deed, zoo bracht Fauchet den naam *Villon* waarschijnlijk in verband met het oud-fransche woord *guile*, dat bedrog beteekent; doch zoowel de eerste als de laatste medeklinker (want in den naam der dichters duidt *ll*, blijkens het rijm, de *l mouillée* aan) maken deze afleiding onmogelijk. Het naamwoord *villon*, in den zin van *bedrieger*, en het werkwoord *villonner* komen in het oud-fransch niet voor; beide woorden zijn, zooals reeds Pasquier vermoedde, eenvoudig afgeleid van den naam des dichters; tengevolge der slechte reputatie van maître François werd iemand die zijne fouten bezat met zijn naam vereerd.

[2]) In zijne belangrijke en met warmte geschreven studie *François Villon, sa vie et ses œuvres, par Antoine Campaux, Paris* 1859. Saint-Beuve, die, bij de aankondiging van dit werk (*Causeries du Lundi* XIV pp. 279 vlg.) met vrij wat minder ingenomenheid over onzen dichter spreekt, doet het ten onrechte voorkomen alsof volgens Campaux *Corbueil* zijn eigenlijke naam was. Dit punt had de schrijver, twijfelend aan de echtheid van Fauchet's grafschrift, met opzet onbeslist gelaten.

[3]) Etude biographique sur François Villon d'après les document inédits conservés aux Archives Nationales, par Auguste Longnon, Paris 1877.

de Villon, een der kapellaans van het altaar van Johannes den Evangelist in de kerk van Saint-Benoist le Bestourné, in de rue Saint-Jacques [1]). Aan dezen waardigen geestelijke, wiens familie afkomstig was uit het dorpje Villon, bij Tonnerre, ontleende hij een naam dien hij gedurende zijn leven meer dan eens te schande, doch dien hij ten slotte beroemd heeft gemaakt.

Wat het tweede punt aangaat waarop wij bij den aanvang wezen — de plaats die François Villon eenmaal zou innemen in de geschiedenis der Fransche letterkunde — zoo viel hieromtrent in 1456 nog niets te zeggen of te voorspellen; het *Petit Testament* zou eerst in December van dat jaar, het *Grand Testament* pas vijf jaren later geschreven worden. Maar zelfs zoo men in de hofkringen reeds toen kennis had kunnen maken met de Muze van den vroolijken Frans, is het zeer de vraag of men hare luchtige sprongen en hare ongemanierde uitvallen er had toegelaten; en zeker zou de prinses die, toen zij Alain Chartier eenmaal slapende vond, de lippen kussen wilde waaruit „zulke gulden klanken en zulke deugdzame woorden" voortkwamen, zoo zij Villon in dien toestand had aangetroffen, met opgetrokken lipjes het hoofdje hebben afgekeerd van dezen dronken student.

En toch zou de quaestie van zijne letterkundige verdienste vlugger worden opgelost dan het vraagstuk van den waren naam des dichters. Nadat Villon reeds gedurende zijn leven nog bij anderen dan bij zijne vroolijke makkers waardeering had gevonden, — met name bij Karel van Orleans, die zelf tot de beste dichters van dien tijd behoorde, bij den hertog van Bourbon, die eenmaal zijne schulden betaalde, en bij diens broeder, den bastaard Louis, wien hij zelf een exemplaar van zijne „sornettes" toezond „pour soy desennuyer" [2]) — wekte zijne poëzie, nog geen eeuw na zijn dood, een ware geestdrift aan het hof van Koning Frans I. Op uitdrukkelijk verlangen van den vorst bezorgde Marot eene verbeterde uitgave van zijne werken, en Villon ontving bij die gelegenheid van zijn confrère den lof, de beste van alle Parijsche dichters te

---

[1]) De ingang der kerk was in de rue Saint-Jacques, het huis van Maître Guillaume, *la Porte-rouge* geheeten, lag aan de achterzijde der kerk, dus meer westelijk.

[2]) *Grand Testament* huitain CLVII.

zijn, wien slechts ontbroken had „aan het hof der koningen en der prinsen te worden opgevoed, waar het vernuft fijner en de taal beschaafder wordt," om, tegenover al de poëten van zijn tijd, den lauwerkrans weg te dragen. Wel protesteerde de school van Ronsard tegen dien lof, maar reeds vond Villon een navolger in Mathurin Regnier, en in de XVIIe eeuw verklaarde de groote wetgever van den Parnassus, die zich met zooveel onkunde en zooveel vooroordeel uitliet over de poëtische voortbrengselen der Middeneeuwen, dat de Fransche letterkunde met Villon een aanvang nam; lang voordat „Malherbe eindelijk gekomen was", had Villon, volgens Boileau, „in die ruwe tijden het allereerst orde gebracht in de verwarde kunst der oude dichters." [1]) Wel werd de juistheid van dit oordeel nu en dan geloochend, vooral sints in 1723 de gedichten van Villon's tijdgenoot Karel van Orleans waren ontdekt en uitgegeven. Doch de geest der Revolutie zou ook hier het pleit beslechten; de matuurlijkheid en de ruwheid van haar taal moest den Parijschen vrijbuiter der XVe eeuw ten goede komen. Zelfs het talent van den gevierden conférencier der Sorbonne, de Villemain, die het nog eens weer opnam voor Karel van Orleans, „den koninklijken zanger", was niet meer in staat Villon den eens verworven roem te betwisten; een zoo streng Academicus als Nisard onderschreef ruiterlijk het oordeel van Boileau, en plaatste den ruwen maar geestigen en genialen bohême ver boven den vorst die, in zijne gevangenis op Engelschen bodem en in zijn kasteel te Blois, eenige verliefde balladen had geneuried op de bekende motieven van zijn tijd. Wel fronste nog Saint-Beuve de wenkbrauwen; de fijne criticus had „niet meer dan twee of drie parelen op dien mesthoop" gevonden, en liefst zou hij dezen „porte-talent" — want een hoogeren titel achtte hij Villon niet waard, — „in zijn vuile en vunzige kroegen hebben laten liggen" [2]). Maar reeds had Théophile Gautier hem in zijne *Grotesques* begroet als een der merkwaardigste typen van den echt Franschen dichter.

Naast dezen lof der letterkundigen en der kunstrechters is aan Villon, in steeds klimmende mate, nog eene andere hulde ten deel gevallen, waarvoor de Parijsche „escollier" misschien niet

---

[1]) Villon sut le premier, dans ces siècles grossiers,
Débrouiller l'art confus de nos vieux romanciers. (*Art. poétique* Chant I.)

[2]) *Causeries du Lundi* XIV pp. 282 en 288.

geheel ongevoelig zou wezen zoo hij er kennis van kon dragen. Geleerden hebben uit de toespelingen in zijn werken zijne levensgeschiedenis zoeken op te diepen, en gepoogd den vaak al te duisteren tekst door vernuftige gissingen te verbeteren of te verklaren. Reeds Marot had opgemerkt dat men de bijzondere legaten der beide „Testamenten" van Villon slechts dàn zou kunnen begrijpen, wanneer men ten tijde des dichters te Parijs had gewoond en een poos in zijnen kring had verkeerd; waarmee hij natuurlijk zeggen wilde dat eene volledige verklaring van Villon's gedichten, en niet alleen ten gevolge van de onnauwkeurigheid der uitgaven, reeds in zijn tijd onmogelijk was. Doch deze bezwaren waren juist een prikkel voor snuffelaars als Pasquier en Fauchet, als pater Du Cerceau en andere geestelijken in de XVIIIe eeuw, voor geleerde onderzoekers, als l'abbé Prompsault, de eerste degelijke uitgever en commentator van Villon [1]), als de bibliophile Jacob, die een tot dusverre onbekend gebleven handschrift uitgaf [2]), als de onvermoeide adjunct-archivaris der Archives Nationales te Parijs, de heer Auguste Longnon, om op dezen neteligen arbeid hun geduld en hun vernuft te beproeven.

Elk dezer mannen heeft, naar den aard zijner bijzondere geschiktheid en volgens de methode die in zijn tijd voor zuiver wetenschappelijk gold, zooveel mogelijk licht pogen te ontsteken om Villon's gedichten leesbaar en verstaanbaar te maken. Nog is het werk niet voltooid. Het is zelfs zeer de vraag of het ooit voltooid zal kunnen worden. Want, na den arbeid van den heer Lognon schijnen de oude archieven en registers geen geheimen meer te bezitten, wier onthulling licht zou kunnen werpen op de omstandigheden waaronder de dichter geschreven heeft en op de duistere bedoelingen van een groot aantal zijner verzen. Maar wat er aan de zuiverheid en den aan de duidelijkheid van den tekst ontbreekt is mogelijk nog aan te vullen. Tot dusverre had men nooit beproefd dien tekst vast te stellen volgens de strenge eischen der philologische kritiek. Met de oude uitgaven, hier en daar verbeterd naar een of twee handschriften of naar de fantasie van den corrector, had men zich tevreden gesteld. Onze landgenoot Dr. Bijvanck is de eerste die

[1]) De uitgave van Prompsault verscheen in 1832.

[2]) Dat der Parijsche Arsenaalbibliotheek BL. fr. 316, door Dr. Bijvanck als C aangeduid; uitgegeven in de *Académie des Bibliophiles*, December 1866.

eene kritische uitgave van Villon heeft ondernomen, die althans — want de heeren Longnon en Vitu werken beide aan zulk eene editie — een eerste proeve van dien arbeid heeft uitgegeven. Zijn werk sluit zich dus aan bij dat zijner geleerde voorgangers en tracht eene leemte aan te vullen die door dezen was opengelaten. Het is voor de Nederlandsche wetenschap geen geringe eer, dat een harer beoefenaars den eersten stap in die richting heeft gedaan. Ook al mocht het blijken — wat wij inderdaad vreezen — dat de kritische resulsaten van Dr. Bijvanck niet voetstoots kunnen worden overgenomen, ja, zelfs, dat de door hem gevolgde methode, met hoeveel scherpzinnigheid en kennis van zaken ook toegepast, aan enkele gebreken lijdt die beletten haar volkomen te vertrouwen, ook dan nog zou onze geleerde landgenoot aller dank verdienen voor de zorgvuldige wijze waarop hij hetgeen de Duitschers „das handschriftliche und kritische Material" noemen heeft bijeengebracht; zelfs zou het mogelijk wezen dat hij zelf de eerste was die de fouten van zijn stelsel — zoo er althans fouten in schuilen — ging verbeteren. Want hij gaf slechts eene eerste proeve van zijn arbeid; zijn tekst van het *Grand Testament* en van de meest balladen is nog niet ter perse. Bovendien heeft Dr. B. reeds nu de verdienste van aan de bekende werken van Villon twee balladen te hebben toegevoegd, wier echtheid na zijne ontdekking aan geen twijfel meer onderhevig kan zijn. [1]) Dat de auteur niet alleen in zuiver, maar in sierlijk en geestig Fransch zijne denkbeelden heeft voorgedragen, komt niet alleen aan de verbreiding van zijn boekje ten goede, maar geeft hem ook een aanspraak te meer op den lof der beoordeelaars van zijn werk.

Op den dichter dien Dr. B. met zooveel scherpzinnigheid, zooveel talent, en blijkbaar ook met zooveel sympathie bestudeerd heeft, vestigen wij thans nader de aandacht onzer lezers.

II.

Françoys de Montcorbier zag, in het voorjaar of in den zomer van 1431, te Parijs het levenslicht [2]): „te Parijs nabij Pontoise

[1]) Dr. B. ontdekte dat een ballade die tot dusverre aan Alain Chartier was toegeschreven, en eene die hij voor het eerst in het Stockholmsche handschrift aantrof, door Villon „en acrostiche" met zijn naam waren geteekend.

[2]) Voor de levensgeschiedenis van Villon sluiten wij ons aan bij de onderzoekingen van den heer Longnon in zijn reeds aangehaald werk, ook door Dr. B. (p. 7, noot) een „admirable travail" genoemd.

gelegen", zooals hij zelf met geestigen luim verhaalt in het vierregelig versje dat hij nog lust vond te dichten toen hij, in 1458 of 59, tot de galg veroordeeld en door het Parlement nog niet begenadigd was. [1]) Deftige afschrijvers, die de aardigheid van dat „Paris emprès Ponthoise" niet vatten, zooals, onder anderen, de vervaardiger van bovenvermeld grafschrift, hebben *Parijs* eenvoudig in *Auvers* veranderd, en langen tijd hebben de geleerden het vraagstuk zoeken op te lossen hoe men in Auvers, dat niet eens binnen het gebied der stad Parijs gelegen was, geboren kon zijn en zich toch laten doorgaan voor een „enfant de Paris". [2]) Doch geestiger en geleerder mannen hebben het bedrog ontdekt en aan de hoofdstad haren „verloren zoon" teruggegeven.

Hij stamde uit een zeer eenvoudig burgergezin. Tot de relieken zijner familie behoorden kronen noch scepters [3]), en al waren enkele verwanten niet van fortuin misdeeld, de tak waartoe hij zelf behoorde kende reeds sinds lang dit voorrecht niet meer. [4]) Wel hoorde de jonge François reeds in zijne kindsheid de leer verkondigen, die hij later in het refrein van eene zijner balladen herhalen zou, [5])

Il n'est trésor que ne vivre à son aise,

maar in het huis zijner ouders was deze practische les geen vrucht van ervaring. Misschien was Villon juist daarom zoo sterk van hare waarheid overtuigd, en er zoo diep van doordrongen, dat hij later den draak stak met de dwaze dichters die het idyllische landleven van een eerzamen boer en zijne

---

[1]) Met verlof van den lezer — en wij vragen dit verlof natuurlijk niet alleen omdat het versje zoo bekend is — geven wij hier den tekst van dit vermakelijk quatrain:

Je suis Françoys, dont ce me poise,
Né de Paris emprès Ponthoise,
Qui, d'une corde d'une toise
Sçaura mon col que mon cul poise.

[2]) Grand Testament, h. XCIII. Wij hebben de uitgave van La Monnoye-Jannet, Paris, Marpon et Flammarion, voor ons en zullen eenvoudig naar deze verwijzen; zoo hier p. 62,

[3]) G. T. h. XXXV (p. 32.)

[4]) Ibid. p. 31.

[5]) In de ballade *Les Contredictz de Franc-Gontier* (p. 79).

brave huisvrouw boven het lekkere leventje van een vetten kanunnik en zijn liefje konden stellen. In allen gevalle bewees de handigheid waarmede de onbeschaamde student zich en zijne makkers op kostelooze en lekkere dinétjes wist te onthalen, dat het gemis van een goede tafel in zijne kinderjaren zijn smaak voor dit genot eer had geprikkeld dan afgestompt.

Toen François als leerling was ingeschreven bij de Parijsche Universiteit, waar hij wekelijks twee Parijsche stuivers betaalde voor zijn onderhoud, woonde hij niet meer ten huize zijner moeder, eene beminnelijke, doch gansch en al ongeletterde vrouw, die wellicht reeds destijds weduwe was, maar bij Guillaume de Villon, een van de geestelijken der kerk van Saint-Benoist le Bestourné, die — om welke redenen weet men niet — zich het lot van den joligen en begaafden „escollier" had aangetrokken. Misschien nam hij daar, zooals meer gebeurde, eenige diensten waar bij een rijkeren student, en wist hij dezen meester nu en dan, behalve het gewone loon, in het geheim een extratje te ontfutselen, ten einde een vroolijk uurtje in „La Pomme de Pin", in „Le Cheval Blanc", of in „La Grosse Margot" te gaan doorbrengen. Doch, ook al heeft hij reeds in die dagen zijn studentenstreken uitgehaald, en al ging hij reeds destijds om met de gevaarlijke makkers die hem later in minder onschuldige avonturen hebben meegesleept, men zag Villon niet alleen op de eerste verdieping van sommige minder goed befaamde woningen. Ook op de tweede verdieping, waar bleeke en slecht gevoede studenten, om hunnen meester geschaard, zich verdiepten in Donatus en in Aristoteles, in den Bijbel en in de klassieken, schijnt hij menig rustig uurtje te hebben doorgebracht. Vooral de lessen van Jehan de Conflans, die later als theoloog en prediker een groote beroemdheid verkreeg, schijnt hij met ijver te hebben gevolgd, en geheel en al „op zijn tijd", juist toen hij den daartoe vereischten leeftijd bereikt had, werd hij op de registers der Universiteit ingeschreven, in Maart 1450 als bachelier, in den zomer van 1452 als „maistre-ès-arts." Villon had nu nog „maistre en théologie" moeten worden; doch, al wist hij van de godgeleerdheid slechts weinig minder dan van Aristoteles, den graad die deze studies had moeten bekronen heeft hij niet behaald. [1]) Intusschen was zijn arbeid ernstig

[1]) Zooals blijkt uit G. T. h. XXII (p. 52.)

genoeg geweest om hem ook eenige leerlingen te bezorgen; nog vier jaren later had hij er minstens drie, door hem zelven „arme weesjes" genoemd, [1]) wie het meer aan kleeren dan aan ijver faalde, doch die de hartelijk gehechtheid van hunnen onderwijzer met een gevoel van dankbare vriendschap hebben beantwoord. [2])

Van de ernstige zijde van Villon's academieleven is ons dit alleen bekend. Wel bleef hij „maistre Françoys escollier", en behoorde hij voortaan als „clerc" tot de jurisdictie der kerkelijke overheid; maar zijn schranderheid en zijn talent zou hij voortaan op andere voorwerpen oefenen dan op de scholastieke spitsvondigheden en de gewijde welsprekendheid zijner dagen. Zijne schranderheid maakte hem tot den held der „repues franches", later zelfs tot het hoofd eener dievenbende; zijn talent verhief hem tot den rang van Frankrijks eersten modernen dichter.

Op welk tijdstip Villon de studie geheel en al op zijde heeft gezet, zoo zelfs dat hij, naar zijn eigen verklaring [3]) de collegiekamer als een kwâjongen ontvluchtte en niet veel anders deed dan de kroegen afloopen en het hof maken aan „Blanche la savetière", aan „la gente Saulcissière", aan „la belle Gantière" en hare vriendinnen, waarschijnlijk zelfs aan dames van minder allooi, [4]), is moeielijk te beslissen. Zelf noemt hij dien tijd, waaraan hij met een gevoel van diepen weemoed [5]) terug denkt, „le temps de ma jeunesse folle." Doch in allen gevalle is de tijd waarin hij geregeld zijne examens deed hiervan uitgesloten.

Wat daarvan wezen moge, en al is het waar dat Villon in het jaar 1456 nog volstrekt niet ter slechter faam bekend stond, dat hij destijds nog niet was geweest „attaint, reprins ne convaincu d'aucun villain cas, blasme ou reproche," — toch

---

[1]) Petit Testament h. XXV, XXVI (p. 14,)

[2]) Vgl. G. T. CXVII (p. 70.) Indien deze weesjes zoo arm en haveloos waren („desprins de biens et de parens"), is het vreemd dat de heer Lougnon in een van hen, Girard Gossoyn, een jongmensch meent te herkennen van goeden huize, zoon van een notaris van het Châtelet. De geleerde onderzoeker leidt uit deze relatie af, dat V.'s leven destijds nog vrij geregeld was.

[3]) G. T. h. XXVI (p. 29.)

[4]) Gelukkig is men echter tot de ontdekking gekomen, dat de „Ballade de Villon et de la Grosse Margot" (p. 83) niet de geschiedenis eener walgelijke minnarij behelst, doch ter eere eener herberg is vervaardigd.

[5]) A peu que le cueur ne me fend.

was hij misschien reeds in deze dagen de vernuftige uitvinder dier dolle streken die later door een zijner leerlingen in „Les Repeues franches de François Villon et de ses compagnons" [6]) zijn verheerlijkt.

Het viel inderdaad den armen studenten, van wier hersens zooveel geeischt werd en die zoo goed als niets te verteeren hadden, soms zwaar genoeg om hun honger te stillen, laat staan om de eischen van hun verhemelte te bevredigen. Doch, zoo men niet al te bedeesd was uitgevallen, bestonden er allerlei middelen om zich op eene "repue franche," te vergasten, anders gezegd, om gratis de dineeren. Soms ging men brutaal in een herberg aan tafel zitten, bestelde de keurigste spijzen en den besten wijn, deed zich uitnemend te goed en koos dan onverwacht het hazepad zonder een enkelen penning uit te geven, terwijl men daarbij afscheid nam van den herbergier „en torchant son nez à la nappe." Een andermaal wist een der makkers zich als kok te verhuren aan een gezelschap van aanzienlijke vreemdelingen die pas te Parijs waren aangekomen. Toen alle provisies binnen waren en de eerste maaltijd gereed was gemaakt, ging de kok, gelijk zijn ambt medebracht, van alle spijzen proeven, en veinsde daarop zulk een hevige koliek dat al de heeren, voor de besmettelijke ziekte bevreesd die destijds te Parijs woedde, uit angst het diner in den steek lieten, zoodat de slimme vogel en zijne makkers zich drie dagen lang aan dien onbezetten tafel konden vergasten.

Maar de vindingrijkheid van „ce bon maistre Françoys Villon" ging alles te boven. Hij was de ware „mère nourricière" van zijne uitgehongerde makkers. Al had men ook geen duit op zak, hij beloofde zijn vrienden brood, wijn, vleesch, visch, zooveel zij maar wilden, en warm gebraad versch van het spit. En dan ging hij uit op de vangst. Een groote mand met zeevisch werd aan de vischbanken gekocht en op de schouders van een loopjongen geladen, die bij het afleveren zijner waar het geld zou ontvangen. Onderweg, bij de kerk van Notre Dame, werd den jongen wijs gemaakt dat een geestelijke, die bezig was een meisje de biecht af te nemen, de visch betalen zou zoodra hij met zijn vroom werk gereed was; de jongen wachtte geduldig, terwijl meester Frans den mand van hem overnam en

[6]) Afgedrukt achter Villon's werken in de uitgave van La Monnoye-Jannet p. 178.

hem verder droeg; doch te laat begreep de kleine commissionair dat hij was beet genomen. Van het brood bestelde men zóóveel dat eerst de eene helft gebracht moest worden, en men tijd had zich met deze uit de voeten te maken terwijl de knecht de tweede helft was gaan halen. Om versch gebraden vleesch machtig te worden plaatste Villon zich voor het stalletje van een rôtisseur, en liet zich, juist terwijl hij de hand uitstrekte naar het gebraad, dat hij voorgaf te willen koopen, door een zijner vrienden een slag in het aangezicht geven. Natuurlijk kon hij niet anders doen dan over deze beleediging zich boos maken, het spit met het vleesch dat er aanzat aanvatten en den zoogenaamden beleediger vervolgen. Om zich tripes te verschaffen ging de fourageur op echt Rabelaisiaansche wijze te werk, en om wijn te krijgen begaf hij zich tot den tapper met twee kruiken, waarvan de eene ledig de andere met water gevuld was; dan liet hij de ledige kruik eerst vol schenken met witten wijn, bedacht zich echter, en liet den witten tegen rooden ruilen, terwijl hij den tappersbediende, die het witte vocht weer in het vat moest gieten, daarbij snel zijn kruik vol water in de handen speelde en met de andere, die het druivensap bevatte, zich uit de voeten maakte. Door deze en dergelijke baldadigheden — die Saint Marc de Girardin geestig vergelijkt met het schulden maken van vele studenten uit onze dagen [1]) — wist Villon een troepje hongerige, vroolijke en dankbare makkers om zich heen te scharen, die nog na zijn dood, ter wille van het maal dat zij of hunne vrienden genoten en van de kunst die zij geleerd hadden, zijne nagedachtenis vereerden.

Doch, al kenmerkte dit tijdvak van zijn leven zich reeds door dergelijke woelige tooneelen, — wat echter, gelijk wij reeds zeiden, niet geheel zeker is [2]) — van openbaar schandaal was nog geen sprake geweest, van vonnissen nog veel minder. Doch in den zomer van 1455 broeide het eerste onweder aan de lucht. Volgens zijne eigene verklaring [3]) zat Villon den 5den Juni

[1]) Les *Repues franches* ne sont autre chose que l'art de vivre aux dépens d'autrui: c'est ce qu'on appelle aujourd'hui l'art de faire des dettes et de ne pas les payer. Aangehaald bij Campaux p. 61.

[2]) De heer Longnon plaatst het geheele tijdvak der repues franches na Januari 1456.

[3]) Deze verklaring is nl. overgenomen in de beide bovengenoemde remissiebrieven, die bij Longnon volledig zijn afgedrukt pp. 133 en 137.

van dat jaar — het was Sacramentsdag — des avonds te negen uren, onder het uurwerk der kerk van Saint-Benoist, rustig te keuvelen met een priester en eene vrouw, toen een jonge collega, Philippe Sermoise [1]) driftig op hem toeliep, hem hard aansprak, en in weerwil van Villon's kalm en beleefd bescheid, hem met zijn dolk een vrij diepe wonde toebracht aan den mond. Reeds hadden de beide getuigen van dien aanval, uit vrees voor het gerecht, zich verwijderd, toen Villon, om een tweeden stoot te ontwijken, zijn eigen dolk te voorschijn haalde en den aanvaller, ofschoon licht, verwondde. Jehan le Merdi, die op het gerucht was komen toeloopen, ontrukte Villon zijn wapen en liet hem alzoo weerloos tegenover den woedenden Philippe staan. Op zelfverdediging bedacht greep maistre Françoys nu een steen van den grond, wierp dien zijn tegenstander in het gezicht en had het ongeluk dezen ernstig te verwonden. Zelf wist hij te ontkomen en den winkel van een barbier te bereiken, waar hij zijn kwetsuur liet verbinden, terwijl zijn zwaar gewonde collega werd overgebracht naar het „Ostel des prisons" der kerk van Saint-Benoist. Aldaar onderging de lijder een kort verhoor, en den volgenden dag werd hij naar het „Hôtel Dieu" vervoerd, waar hij weldra bezweek, echter niet dan na verzekerd te hebben dat hij bijzondere redenen had om maistre Françoys zijn ongelukkig uiteinde te vergeven.

Intusschen had Villon, voor gerechtelijke vervolging beducht, Parijs reeds verlaten. Misschien werd hij, en dan door de bisschoppelijke rechtbank, bij verstek tot verbanning veroordeeld [2]); doch, een half jaar later, in Januari 1456, kon hij, door den koning begenadigd, vooral omdat hij nog nooit aanleiding had gegeven tot eenige klacht en nog nooit eene gerechtelijke berisping had ontvangen, naar Parijs terugkeeren en zijne studie weer opvatten.

Of hij dit laatste gedaan heeft, is zeer te betwijfelen. De maanden die Villon, het gerecht ontvluchtende, zonder behoorlijke middelen van bestaan, buiten Parijs, misschien wel buiten de toenmalige grenzen van het koninkrijk had doorgebracht, waren zeker niet bijzonder geschikt geweest om hem van zijn smaak naar avonturen te genezen. De heer Longnon onder-

---

[1]) Zoo heet hij in den eenen remissiebrief; in den anderen wordt hij Chermoye genoemd.

[2]) In één der beide brieven wordt van zulk een vonnis gesproken.

stelt dat hij destijds, onder anderen, te Bourg-la-Reine een week lang smulde op kosten van den barbier Perrot Girart en met „l'abbesse de Porras," d. i. met de abdis van Port-Royal, Huguette du Hamel, eene dier betrekkingen aanknoopte die aan deze geestelijke dame eene voor die dagen zelfs bijzonder slechte reputatie hadden bezorgd. [1]) Waarschijnlijk ook had hij op de zwerftochten waartoe deze vrijwillige verbanning hem noodzaakte, kennis gemaakt met de kameraden die hem welhaast in veel gevaarlijker en slechter avonturen zouden betrekken. Het was niet meer of minder dan een dievenbende, maar een bende waarvan nog slechts enkele leden als gevaarlijke sujetten bij het gerecht bekend stonden, die François in haar midden opnam, en in hem, zooal niet haren hoofdman, dan toch haren meest bekwamen leider erkende.

Omstreeks kerstmis van het jaar 1456 ontmoette Villon, in gezelschap van Colin de Cayeux — misschien een kennis uit zijne jongensjaren [2]) en hoogstwaarschijnlijk de booze genius van onzen dichter — den hem reeds bekenden Guy Tabarie en gaf dezen last om het middagmaal te bestellen in de „Taverne de la Mule" tegenover de kerk der Mathurijnen gelegen. [3]) Eenigen tijd later zat het drietal, waarbij zich nog een monnik uit Picardië dom Nicolas geheeten, gevoegd had, en Petit-Jean, de handigste van alle inbrekers, voor wien alle sloten moesten zwichten, in genoemde herberg aan tafel. Na afloop van den maaltijd begaven de vijf makkers zich naar de woning van maistre Robert de Saint-Simon, waar zij hunne bovenkleederen nederlegden. Het schijnt dat Guy Tabarie hier achterbleef om de kleederen te bewaren. Maar de anderen gingen verder, naar het collège Navarre, klommen daar over een hoogen muur, drongen door in de sacristie der kapel van het collège, openden er een groot koffer, en vonden hierin een kistje van notenhout, voorzien van ijzeren banden en drie sloten, dat in de groote kist was vastgeklonken. Petit-Jean liet de sloten springen, en de vijfhonderd gouden kronen die het kistje be-

[1]) Zie Longnon Il. p. 37 en G. T, h. CL. *Pourrais*, of *Pourras*, was destijds de populaire naam van de abdij van Port-Royal.

[2]) De heer Longnon oppert het vermoeden (p. 70) dat Colin de zoon was van Nicolas de Cayeulx, die destijds in de rue des Poirées, niet ver van Saint-Benoit, woonde.

[3]) Deze kerk stond, met haar klooster, ongeveer ter hoogte van de tegenwoordige rue du Sommerard. tusschen de rue Fontanes en de rue St.-Jacques.

vatte waren spoedig geroofd. Binnen twee uren was het werk volbracht. Guy Tabarie, wien men wijs maakte dat er slechts honderd kronen gevonden waren, ontving er tien voor zijn aandeel, het overige verdeelden de volbrengers van het schelmstuk onder elkaar.

Villon schijnt zich over de gevolgen van dezen diefstal, — die trouwens eerst den 9den Maart 1457 ontdekt werd — niet bijzonder ongerust gemaakt te hebben. Wij vinden hem althans een paar dagen later, vlak vóór kerstmis, rustig en wel, „de sens rassis," in de woning van zijn vaderlijken vriend Guillaume de Villon bezig met dichten. Hij had aan zijne makkers beloofd naar Angers te zullen reizen, waar hij een oom had wonen die geestelijke was, teneinde daar onderzoek te doen naar de meest geschikte gelegenheid om een ouden monnik, die wel vijf-of zeshonderd gouden kronen moest bezitten, van zijn spaarpenningen te berooven.

Des avonds kwam het reisplan tot rijpheid. Evenwel was het evenmin winzucht of lust tot avonturen als vrees voor gerechtelijke vervolging die er maistre Françoys ditmaal toedreef zoo spoedig mogelijk Parijs te verlaten. Hij had ernstiger redenen. Hij gevoelde een sterk verlangen in zich opkomen om een einde te maken aan de slavernij waarin de liefde hem gekluisterd hield aan de voeten der kokette Kathérine de Vaulselles. Reeds al te lang had zijn hart in deze wreede gevangenschap geleden [1]).

---

[1]) La tres amoureuse prison
Qui souloit mon cuer desbrisier (P. T. h. II.)

Dr. B. (p. 54) wil hier met het hs. Coislin en de oude uitgaven *faisoit* voor *souloit* lezen, en beschouwt de lezing van A B en C als een variant, waaruit hij meent te mogen afleiden dat deze drie hss. tot dezelfde familie behooren. Maar *souloit*, dat den langen duur der gevangenschap aanduidt, is hier blijkbaar het juiste woord; de voorbeelden die Dr. B. aanhaalt om *faisoit* te rechtvaardigen (*cela me faisoit enrichir* = *enrichissoit*, en *qui fist anéantir* = *anéantit*) schijnen mij toe minder juist gekozen te zijn; *enrichir* en *anéantir* zijn in de oude, en ook in de aangehaalde, voorbeelden intransitiva met de beteekenis van *rijk worden* en *te gronde gaan*. De variant komt dus hier voor rekening van D (het hs. Coislin) en L (de oudste uitgave), en bewijst, wat ook van elders blijkt en wat ook Dr. B. aanneemt, dat deze twee bronnen te zamen behooren.

Wat Dr. B. (p. 39) opmerkt omtrent den vorm *desbrisier*, als zoude de Infinitivus op-*ier* „de regelmatige spelling der XVe eeuw" zijn, is ook minder juist gezegd. Het onderscheid tusschen *er* en *ier*, dat op etymologische gronden steunt

Het jonge dametje, misschien wel een buurmeisje dat hij reeds vroeg in de gelegenheid was geweest dagelijks te ontmoeten [1]), schijnt eerst zijne hofmakerijen gunstig ontvangen te hebben, doch hem op zekeren dag zijn laatste hoop wreed te hebben ontnomen. Terwijl hij meende eindelijk het loon zijner liefde te zullen ontvangen, bleek het toegestane rendez-vous slechts eene hinderlaag te wezen waarin de schoone haren aanbidder gelokt had. Hij ontving, waarschijnlijk van zekeren Noël le Joly, bij die gelegenheid een pak slagen alleen te vergelijken bij die welke de waschvrouw bij de beek aan een stuk vuil linnen toedient, [2]) en het bleef voor niemand een geheim dat hij door zijne beminde smadelijk was weggejaagd. Weldra werd de arme maistre Françoys met den vinger spottend nagewezen als „L'amant remys et renyé.“ [3])

Op dien bewusten avond dan omtrent kerstmis verzamelde Villon al zijne koelbloedigheid om bedaard over zijn toestand na te denken en zijne rekening op te maken. [4]) Hij wil, ook al blijft de liefde hem kwellen, ook al zou hij in staat wezen om nogmaals de schoone te voet te vallen en hare gunst af te bedelen, zich van de pijnlijke boeien ontslaan. En om aan dat

---

en dat in het oud-fransch zoo nauwkeurig wordt in het oog gehouden, bestond in de XVe eeuw nog voort. Reeds elders (Nederlandsche Spectator van 21 Juli ll.) hebben wij opgemerkt dat Dr. B., ter beoordeeling der taalvormen van Villon, ten onrechte zijn uitgangspunt neemt in het moderne fransch.

[1]) De heer Longnon oppert het vermoeden (p. 44) dat Catherine de Vaulselles eigenlijk du Vaucel heette en het nichtje was van een der kanunniken van Saint-Benoist.

[2]) J'en fuz battu com a ru telles (= comme toiles au ruisseau) heet het in de *Double ballade sur l'Amour* (éd. La Monnoye-Jannet p. 46). Wij nemen aan met den heer Longnon, dat de liefdesgeschiedenis in den aanvang van *Le Petit Testament* vermeld dezelfde is als die waarvan de herinnering den dichter in *Le Grand Testament*, tot in de laatste strofe toe, vervolgt. Er is geen reden, dunkt ons, om van deze voorstelling af te wijken.

[3]) G. T. h. LIX (p. 48).

[4]) „Ses oeuvres conseillier“ beteekent hier: over zijne zaken nadenken en zijn gedragslijn bepalen. Het is mogelijk dat deze uitdrukking, zooals dr. B. zegt, (p. 57) „sent son Froissart et Deschamps“, maar bij Godefroy (in v. conseillier) komt, uit een andere bron, de uitdrukking voor: *conseillier ses affaires;* zij wordt gebezigd van een koning die met zich zelven raadpleegt over zijn regeeringsbeleid. Ik kan dus deze „entrée en matière“ niet zoo „gravement comique“ vinden, en het komt mij waarschijnlijk voor dat Villon hier het oog heeft, niet in de eerste plaats op de legaten die hij aan zijne vrienden vermaken wil, maar bovenal op den ongelukkigen toestand van zijn hart.

verlangen gevolg te geven stelt hij zich voor, hoe wreed zij hem behandeld heeft, hoe ongevoelig zij is voor zijn lijden; zoo hij van verdriet sterven wilde, zijne beminde zou hem allerminst van dien wanhopigen stap terughouden. Een kreet van spijt en wraak ontglipt aan zijn al te verliefd gemoed, en alle goden der liefde bezweert hij de hardvochtige met hun zwaarste straffen te bezoeken. Neen, waarlijk, hij moet elders zijn geluk beproeven, hier heeft hij niets meer te hopen; de vlucht is het eenige wat hem redden kan. Zelf moet hij het veld ruimen, zelf overgaan tot den beslissenden stap. Want — dit is juist het spel der kokette — aan den eenen kant weigert zij hare gunst, aan den anderen kant houdt zij het strenge woord terug dat hem tegen zijn zin voor goed uit hare tegenwoordigheid verbannen zou. [1]) Gezond van lijf en leden sterft hij den marteldood.

Daarom, hoe hard het hem vallen moge, een einde gemaakt aan de aarzeling. Hij moge dom wezen, zooveel begrijpt zijn arm verstand nog wel, dat een ander dan hij in het hart der schoone zijn plaats heeft, dat zij een anderen draad op haar spinrokken heeft gelegd. [2])

---

[1]) Puisqu'elle ne me veult impartir
Sa grace, ne me departir. (P. T. h. VI).

Dr. B. leest *la departir* (het hs. A, het eenige dat hier in aanmerking komt, heeft *la me d.*, waardoor het vers te lang wordt.) *Departir quelqu'un* beteekent iemand wegzenden, hem zijn afscheid geven (zie o. a. Godefroy in v.). Ik geloof dat dr. B. zich vergist wanneer hij hier, op geestige wijze (pp. 59 vv.) de beteekenis van het woord toelicht met de bekende uitdrukking, die reeds veel ouder is dan de XVe eeuw, *La mort depart toutes choses*. *Departir* beteekent oorspronkelijk: verdeelen, scheiden; van den dood wordt gezegd dat hij „alles opruimt"; maar in dien zin kan het woord alleen gelden, vooreerst van eene veelheid, of een collectivum, ten andere van iets dat men werkelijk reeds bezit. Maar dat het zou kunnen gelden van „la grace", in wier bezit de dichter zich juist *niet* verheugt, en dat het eenvoudig gelijk zou staan met *retirer entièrement*, kan ik, ook wat betreft de door dr. B. aangehaalde voorbeelden, niet toegeven. Het is bovendien, met het oog op vers 4, veel waarschijnlijker, daar vers 5 bij *A* een woord te veel heeft, dat dit overtollige woord *la* is, dan dat het *me* zou wezen.

[2]) Autre que moy est en queloigne (= quenouille) h. VII.

In de verklaring van vs. 1—3 volgen wij de door dr. B. verworpen lezing van B en C, die ons hier de juiste toeschijnt. De redenen van die voorkeur is elders (Nederl. Spectator van 21 Juli) door ons ontwikkeld. Dr. B. ziet zich genoodzaakt in vers 2 een *ne* in te voegen dat niet in den tekst staat en den zin stoort; *esloignier quelqu'un* is = iemand verlaten.

Arme François! hij is dorstiger dan een gedroogde haring van Boulogne; [1]) het is een jammerlijke toestand, en God moge zijn klachten hooren! [2])

Het is alsof dit laatste grappige beeld den dichter uit zijne droefgeestige liefdesbespiegelingen gewekt en het dolle duiveltje der klucht en der satire in zijn geest heeft wakker geschud. Van nu aan is de strijd beslist, de liefdesmart voor één oogenblik vergeten, en tot de reis naar Angers onherroepelijk besloten. Maar... wie zoover van huis gaat is niet zeker van zijn terugkomst. De dichter is evenmin als ieder ander van staal en ijzer, de dood kan hem onderweg overvallen; eens dood blijft dood; daarom wil hij zijn testament maken en aan eenige vrienden en bekenden legateeren wat hij legateeren kan. [3])

Dont oncques soret de Bouloigne
Ne fu plus altéré d'umeur. (h. VII.)

[1]) Indien n.l. deze lezing moet aangenomen worden, en niet die van C, volgens welke de medeminnaar aan de hebzuchtige Kathérine rijker geschenken kon geven dan hij; hier moet de juiste classificatie der handschriften beslissen; staat B dichter bij C dan bij A, dan is de aangenomen lezing de juiste.

[2]) Het schijnt dat dr. B. (p. 122 vv.) moeite heeft om aan de oprechtheid van al dit jammeren en aarzelen te gelooven. „Dans les huitains qui ouvrent le petit Testament," zegt hij, „Villon a donné dans la maladie de son temps; c'est l'éternelle dame sans merci etc." Of geldt de bedenking van den schrijver alleen den vorm, beter nog, enkele uitdrukkingen van den dichter? In ieder geval is, dunkt ons, door de talrijke plaatsen van het *Grand Testament* de oprechtheid van Villon's liefde en de ernst van zijn harteleed boven allen twijfel verheven, al is het dan ook dat hij, om zijn gevoel en zijne gedachten uit te drukken, wat al te veel in het dichterlijk vocabulaire van zijn tijd geput heeft.

[3]) Wij hebben de Inleiding van het *Petit Testament* uitvoerig geresumeerd, om daardoor ook den indruk te weeg te brengen dat de gang der gedachten vrij geregeld is, en dat de strofen, zoowel wat het aantal als wat de volgorde betreft waarin zij in A B en C voorkomen, als echt kunnen worden overgenomen. Volgens dr. B. behooren III, IV en VII niet tot den oorspronkelijken tekst, doch zijn zij later door Villon op den rand van zijn handschrift bijgeschreven, en wel, om de oudere te vervangen, of, beter nog, om, in een vorm die toen meer met het talent des dichters in overeenstemming was, hetzelfde korter en krachtiger te herhalen. Wij kunnen hier deze zeer vernuftige hypothese niet in bijzonderheden ontleden en beoordeelen. Alleen willen wij opmerken: vooreerst, dat, naar den indruk dien wij bij de lezing ontvingen, de inhoud der strofen haar niet noodzakelijk maakt; ten andere, dat zij den grootsten steun dien dr. B. haar heeft gegeven verliest, wanneer men aanneemt, wat zeer goed mogelijk is, dat de vier laatste strofen van het P. T., die eveneens in D en L ontbreken, over het laatste blad aldus verdeeld waren dat het recto er drie, het verso er één bevatte. Dr. B. redeneert namelijk op deze wijze: Het ontbreken der vier laatste strofen verklaren wij uit het wegvallen van een blad; dit blad bevatte *dus* (?) aan elke zijde twee strofen, en ook de overige bladen van het handschrift waren op dezelfde wijze ingericht; daar nu in den aanvang strr. IV—IX, d. i. *zes*

Gelijk een deftige ridder van den ouden stijl, en tevens gelijk een vroolijke drinkebroer en een arme student — zooals voor het eerst door Dr. Bijvanck vernuftig is opgemerkt [1]) — zal „Francoys Villon, escollier" over zijn hebben en houwen beschikken. „In naam der Heilige Drieëenheid en van de Moeder Gods" — want er mag niets aan de formule ontbreken — vermaakt hij aan den goeden Guillaume de Villon, die toch reeds dagelijks door dat liefelijk gerucht verheerlijkt wordt, zijne welgevestigde reputatie, en bovendien de tent waarin hij uitrust van zijne tournooien. Alsof hij iets te zeggen had over de woning waarin de geestelijke van Saint-Benoist hem zoo gastvrij had ontvangen! Verder aan de welbekende dame van zooeven zijn arm hart, bleek, dood en bevroren. Aan een tweetal heeren, onder hen Maistre Jehan le Cornu, een dienaar van het gerecht, zijn prachtig scherp zwaard; het ligt bij een tapper, wien hij zijne verteering van zes stuivers niet heeft kunnen betalen; zijn erfgenamen zullen het dus eerst moeten lossen. En dan, met volle handen zal hij ze weggeven: „Het Witte Paard," „Het Muildier," „De Gestreepte Ezel," „De Gekroonde Os," de koe die door een dief op de schouders wordt genomen, en hoe ze verder heeten mogen, de welbekende uithangborden der taveernen waarin men zooveel vroolijke uurtjes heeft doorgebracht, zooveel guitenstukken heeft uitgevoerd en zooveel onbetaalde schulden heeft achter gelaten. Het zijn vorstelijke gaven: zelfs een „Diamant" is er bij, waarmee Blaru, de goudsmid, in zijn winkel mag

---

strofen, ontbreken, zoo moet men, uitgaande van het denkbeeld dat ook deze leemte door het uitscheuren van één enkel blad veroorzaakt is, aannemen dat van deze zes strofen er vier, (V, VI, VIII, IX) oorspronkelijk aan weerszijden van het blad stonden, terwijl de beide andere op den rand, namelijk van boven en van onderen op het recto, waren bijgeschreven; onderstelt men nu nog dat str. I—III te zamen op het verso van het eerste blad stonden, dan moet ook één van deze, en wel III, op den rand gestaan hebben, en dus van lateren oorsprong zijn. De grondslag dezer hypothese dunkt ons uiterst zwak; hebben er zes strofen op ieder blad gestaan, wat, gelijk wij zagen, door het wegvallen van slechts *vier* strofen op het laatste blad volstrekt niet wordt uitgesloten, dan zijn III, IV en VII even goed van het oorspronkelijk handschrift in zijn oudsten vorm afkomstig als de andere. Wat den meer populairen toon aangaat die dr. B. (p. 139) in IV en VII (toch wel niet in III!) opmerkt, zoo vreezen wij dat de schrijver de verborgen beteekenis van IV, 7. 8 wat al te ver gezocht heeft. Maar men kan over deze dingen twisten, uit te maken zijn ze vooreerst niet.

[1]) Blz. 124, 126.

pronken. René de Montigny [1]) is een jong mensch van adellijken huize: drie honden worden hem geschonken om ter jacht te gaan; straks zal de heer van Grigny er negen ontvangen. Honderd francs voor Jehan Raguyer; zij moeten worden afgenomen van al wat de erflater bezit, dat wil zeggen van nihil; mocht deze vóór zijn dood nog eens rijk worden, dan mag de legataris op die nieuwe schatten niet pretendeeren: men moet zijne vrienden niet overvragen. En dan de andere der beide broeders Raguyer, Jacques — die later, in 1483, nog eens bisschop van Troyes worden zou; — om zijn onverzadelijken dorst te lesschen is alleen „l'abreuvoir Paupin," die breede drinkbak van alle dorstige dieren, groot genoeg; jammer dat hij niet vol wijn is; daarom mag de bekende drinkebroer er den „Pijnappel" nog bij hebben; daar moge hij warmpjes en wel nederzitten bij den haard, terwijl de vroolijke vlam hem tegen de voetzolen speelt. [2]) Valt er nog meer weg te geven? Zeker. De sergeant, of neen, „de ridder" van de wacht, mag de helm van zijn collega in ontvangst nemen; en de gewone nachtwakers, die zoo dood voorzichtig en doodsbang, met de handen langs de winkeltjes tastend, hun ronde doen, zullen eigenaars worden van twee schitterende robijnen, die hunnen weg zullen verlichten. Hier komen een paar andere snuiters om een legaat bedelen: het is Jehan le Loup, sints korten tijd officiëel belast met het schoonmaken der stadsgrachten, en zijn makker Chollet; welaan, zoo nu en dan zullen zij een eend present krijgen — die zij op hun bekende manier onder de stadsmuur mogen weghalen, — met een lange monnikspij, om er

---

[1]) Met Colin de Cayeulx een der slechtste makkers van Villon, en die, evenals deze, aan de galg te Montfaucon het loon vond voor zijne wandaden.

[2]) Cloz et couvert, au feu la plante, h. XX. Wij volgen hier de lezing van alle handschriften behalve A; de variant van dit laatste handschrift (*Le dos aux rains*) wordt hier door dr. B. met een kleine verandering (*rais* voor *rains*), zonder voldoende reden, naar wij elders betoogd hebben (Ned. Spectator t. a. p.) in den tekst opgenomen. Is het onwaarschijnlijk, zooals dr. B. meent, dat *rains* in den zin van takkeboosschen nog in de XVe eeuw gebruikelijk was, het is eveneens zeer twijfelachtig of *rai* (lat. *radium*) reeds destijds niet voor goed door *rayon* vervangen was. De dwaze lezing van vers 3 bij La Monnoye-Jannet (*Pour ses pouvres seurs grafignier*), eene mislukte conjectuur op de variant van A, wordt door dr. B. met recht, en op geestige wijze, belachelijk gemaakt (p 53). Evenmin als de schrijver zien wij kans de ware lezing te herstellen. Doch zoo hij wat meer vertrouwen stelde in B en C, zou hij zeker de eerste helft van het vers wel met *Pesches, poires* kunnen aanvullen.

hun buit in te verbergen. [1]) Waarom zou hij de arme vogels vergeten die in de knip zitten, de ongelukkige gevangenen van het Châtelet? Kom aan, voor dezen iederen dag een volle kan onvervalscht Seinewater, verder Villon's helderen spiegel, om zich in hun donker hok netjes op te kleeden, en bovendien ..... de gunst der schoone cipiersvrouw! [2]) Zijn er nog meer liefhebbers voor de nalatenschap van Maistre Françoys? Zeker. Hier is zijn barbier, die het afgeknipte haar mag meenemen, zonder dat iemand hem er iets van beknibbelen zal; zijn schoenmaker, die de oude schoenen mag oplappen en verhandelen; de kleerekooper, die zijn plunje, als deze geheel zal zijn afgedragen, voor minder zal mogen overnemen dan zij nieuw gekost heeft. Slechts één kleedingstuk moet worden uitgezonderd; het zijn de *braies* die hij op dit oogenblik bezig is te verslijten. [3]) Deze zullen een voortreffelijk, en tevens, wat bij deze dame wel noodig is, een fatsoenlijk toiletartikel wezen voor Jehanneton de Millières, het liefje van Robert Valée, den armen parlementsklerk; geen twijfel of zij zal des dichters broek met eere dragen; vlugjes moet hij aan Maistre Robert ter hand gesteld worden; de arme stumper zal er wat mee in zijn schik zijn. Bovendien, omdat hij zelf van fatsoenlijke afkomst is, mag hij er nog wel iets bij hebben. Maar wat zal het wezen? Hij is

[1]) P. T. h. XXIV. Het komt ons voor dat Dr. B. al te spitsvindig is in zijne verklaring, wanneer hij (p. 126) in dien *canart* wil zien het symbool van een geschenk dat de gever toch niet schenken kan, „un effet de la grâce de Saint-Canart.“ Waarom niet een gewone eend aan den eendendief? Dit is niet de eenige plaats waar wij de opvatting des schrijvers eenvoudiger, minder gezocht zouden wenschen. Maar, een vernuftige geest wordt door de duisternis licht verlokt tot het ontsteken van allerlei kunstlicht; en in Villon's legaten blijft nog zooveel duisternis over.

[2]) P. T. h. XXIX. Dr. B. ontleent hier weer zijn tekst aan het hs. A en schrijft *je ordonne*, ofschoon handschriften van verschillende families (C D en L; de strofe ontbreekt in B) *j'adjoinctz* lezen. Bovendien ziet hij (p. 89) in dit laatste woord eene glosse, afkomstig van „un annotateur du ms. original“, die geweten zal hebben dat de herberg *La Crosse* niet *in* maar *bij* de rue Saint-Antoine gelegen was en die nu onder (boven?) het tweede vers geschreven zal hebben: „adjoincte à la rue Sainct-Anthoine“; op die manier zou dat woord later door onhandige copiisten in den tekst zijn binnengehaald. Maar *j'adjoincts* komt immers meer bij Villon voor, o. a. in *Le Grand Testament* h. CXXXVI, en waarom zou het woord hier niet evenzoo op te vatten zijn? Doch dan is de zin van deze duistere regels toch eenigzins anders dan dr. B. vermoedt

[3]) P. T. h XIV. De o. i. ongemotiveerde voorliefde van dr. B. voor A doet hem hier in vers 6 *estans aux cramillieres* lezen, voor *estans aux trumelieres*, dat in alle andere handschriften wordt aangetroffen; volgens den schrijver hangen, of

zoo ontzettend dom! Nu juist; hij heeft zooveel verstand als een leêge koffer;[1]) maar daarom zal „l'Art de Mémoire" een voortreffelijk erfstuk voor hem zijn. Bij Malpensé (een type uit de kluchten dier dagen) kan men het boek laten halen.

En dan verder nog het een en ander: de ramen waarop de spinnen haar weefsel gespannen hebben aan de hospitalen; aan een paar vrienden elk een eierschaal vol gouden kronen, maar kronen zooals de vorst ze geeft, dat wil zeggen, onbetaalde;[2]) aan de bedelorden en aan de bagijnen allerlei lekkere schotels, kippen, kapoenen en vlaatjes, en een gezellig en geheimzinnig partijtje tot besluit;[3]) aan de drie arme naakte weesjes, zijne leerlingen, zooveel dat zij ten minste dien winter kunnen doorkomen: ieder een bundeltje van zijn goed; als de erflater oud mocht worden zullen ze nog lekker kunnen smullen.[4])

---

staan — wat grappiger is — de oude *braies* aan den haak. Wij meenen dat de overeenstemming van alle handschriften behalve A hier noodzakelijk *trumelieres* eischt. De zin van dit woord is echter niet recht duidelijk. Zijn de *trumelieres* misschien niet anders dan de *trumeaux*, d. i. de beenen van den eigenaar? Of wellicht het tricot dat zijne dijen bedekt en waarover hij de *braies* heeft aangetrokken? Ducange geeft een voorbeeld van *trumeliere* in den zin van *cuissart*, eene beteekenis die ook door Lacurne vermeld wordt. In dat geval kan ook deze uitdrukking aan het beeld van de wapenrusting des ridders ontleend zijn, dat dr. B. reeds meer dan eens in Villon's legaten heeft ontdekt. Doch dan bedoelt de dichter het kleedingstuk dat hij nog bezig is te dragen, en dat eerst na zijn dood voor mejuffer Jehanneton beschikbaar zal wezen. Het zou echter ook kunnen zijn dat met *trumelieres* de vrouwen bedoeld worden die het kleedingstuk bezig zijn te verstellen.

[1]) P. T. h. XV. Dr. B. heeft ons noch van de juistheid zijner correctuur in vers 6, noch van die zijner onderstelling omtrent de woordspeling met *cens* en *sens* (p. 107) overtuigd. De tekst schijnt ons hier door de handschriften te zijn aangegeven, en de zin vrij eenvoudig. Daar Rabelais zegt „sot comme un panier" is het ook zeer mogelijk dat men gezegd heeft: avoir autant de sens qu'une armoire.

[2]) Wij volgen hier de vernuftige opvatting van dr. B. (p. 125 nt.)

[3]) P. T, h. XXXII. Hoe vernuftig de conjectuur van dr. B. ook wezen moge, om hier in vs. 2 Les *Filles Dieu et* les *Beguynes*, in plaats van, met alle handschriften, *Aux f. d. et aux b.* te lezen, kunnen wij hare juistheid niet voetstoots toegeven. Eerder zouden wij onderstellen dat in vs. 5 en 6 een geheime zin verborgen ligt. Deze strofe schijnt de zuivere pendant te zijn van G. T. h. CVI, en daar moet toch bepaald *Aux Devotes et aux Beguynes* gelezen worden.

[4]) P. T. h. XXVI. Dr. B. stelt voor in vs. 8 *quand ilz seront vieulx* te lezen in plaats van *quand je seray v.*, zooals alle hss. aangeven. Is deze verandering, die, althans wat *il* en *je* betreft, paleografisch zeker zeer goed te rechtvaardigen is, wel noodig? Het komt ons voor dat Villon heeft willen zeggen:

Terwijl Villon zoo aan het dichten is en aan het legateeren van hetgeen hij heeft en niet heeft, hoort hij de kerkklok der Sorbonne te negen uren l'Angelus luiden; hij legt zijn pen neder en doet zijn avondgebed. Hierbij gaat zijn geest aan het dwalen; het verstand sluimert in, de fantasie ontwaakt, geheel en al volgens de eischen der zielkunde van Aristoteles; hij is op het punt van dichterlijk te gaan droomen, gelijk Guillaume de Lorris dit door den aanhef van zijn Rozeroman in de mode had gebracht. Maar het bekende procédé wil ditmaal niet gelukken: de inkt is bevroren, de kaars is uitgegaan, vuur is er niet te krijgen; daarom blijft er niets anders over dan zich in de dekens te wikkelen en te gaan slapen.

Met deze gewichtige mededeeling — waarvan het eerste gedeelte, zooals Dr. Bijvanck scherpzinnig onderstelt [1]), zeer waarschijnlijk eene parodie is van een gedicht van Alain Chartier [2]) — besluit Villon zijn eerste Testament. Alles had hij aan zijne vrienden vermaakt; het beetje dat hij nog had overgehouden zou vast spoedig verteerd zijn, [3]) ... en dan naar den goeden oom, die te Angers hem wachtte!

Inderdaad schijnt Maistre Françoys nog vóór het einde van 1456, aanstonds na het voltooien van het gedicht waarvan wij hier een overzicht gaven, en dat weldra, ofschoon zonder zijne vergunning, zijn *Testament* genoemd werd [4]), Parijs te hebben verlaten. Van nu aan begint voor den dichter de rij dier zwerftochten waaromtrent wij zeer weinig weten, en die slechts een einde nam toen hij, vermagerd, verouderd en ziek, maar nog even verliefd als vroeger, in 1461, uit de wreede gevangenis te Meung aan de Loire ontslagen werd.

Intusschen was, den 9den Maart 1457, de diefstal in het college de Navarre ontdekt. Na lang zoeken had de justitie eindelijk, in den zomer van het volgende jaar, geholpen door een handigen priester uit Chartres, Pierre Marchand — een echten

„elk een bundeltje van mijn goed is op dit oogenblik een slechte gift; doch wacht maar; als ik nog aardig wat leef voordat mijne have verdeeld wordt, kan het nog heel wat opleveren." Doch wellicht is deze opvatting taalkundig (*quand je seray vieulx* voor *s'il m'arrive de vieillir*) niet te rechtvaardigen.

1) Blz. 130 vlgg.

2) Bekend onder den naam van *Le Traité de l'Exil* of *de l'Espérance.*

3) Et n'a mais que ung peu de billon
Qui sera tantost a fin mis. (P. T. h. XXXIV)

4) De dichter klaagt hierover G. T. h. LXV.

detective — een der schuldigen, Guy Tabarie, in handen gekregen; en deze, nadat hij op de pijnbank zijn negen kan water had binnengeslokt, [1]) bekende, onder anderen, dat ook Maistre Françoys Villon tot de hoofddaders van het schelmstuk behoorde.

Korter of langer tijd daarna — het juiste tijdstip is zelfs niet op twee jaren te bepalen — werd de voortvluchtige „escollier" gevangen genomen en, hetzij te Parijs, hetzij elders, aan de wrekende hand van den kerkelijken rechter overgeleverd. Was hij op zijne reizen toen reeds te Blois geweest, waar hij met een zijner aardigste balladen, [2]) deelnam aan een dichterlijk concours door Karel van Orleans uitgeschreven? Had hij reeds toen Poitou bezocht, waar twee dames hem de taal van het land leerden, [3]) en waar hij, zooals Rabelais verhaalt, te Saint-Maixent de Passie liet spelen? [4]) Had hij reeds toen, in die laatste stad, door zijn verkleede duiveltjes den ezel van den armen monnik Estienne Tappecoue op hol gejaagd, zoo erg dat de ongelukkige berijder, door zijn lastdier langs den grond gesleept, er het leven bij inschoot? [5]) Of behooren ook deze reizen tot de latere zwerftochten, waartoe het vonnis van het Parlement van Parijs hem dwong? Met zekerheid is hieromtrent niets te zeggen.

Wat daarvan zij, Villon werd gevat, gevangen gezet, gepijnigd, tot bekentenis gedwongen en tot den strop veroordeeld. Hij had reeds menigeen aan de galg van Montfaucon zien hangen; en in verzen wier realisme zelfs in onzen tijd moeielijk te evenaren valt, wist hij de akeligheden van dat wreed en schandelijk lot te beschrijven [6]). Alles zou hij in het werk stellen om aan die gevreesde straf te ontkomen, die bovendien.

---

[1]) Dit was de *question ordinaire*, ook le *petit tréteau* genoemd. Met deze eerste bekentenis niet tevreden, liet de justitie op den ongelukkigen Guy ook nog de *question extraordinaire* of de *géhenne* toepassen.

[2]) Editie La Monnoye-Janet p. 110, Je meurs de soif auprés de la fontaine etc.

[3]) G. T. h. XCIV (p. 62).

[4]) Rabelais *Pantagruel* IV, 13. Volgens Rabelais was Villon een oud man toen hij zich te Saint-Maixent vestigde; maar de heer Longnon heeft aangetoond dat deze schrijver op dit punt geen vertrouwen verdient. Aan het verhaal omtrent Villon's verblijf in Engeland (*Pantagruel* IV, 67) schijnt hoegenaamd geen waarheid ten grondslag te liggen. Zie over een en ander A. Longnon p. 92, svv.

[5]) Rabelais *Pantagruel* IV, 13.

[6]) *L'épitaphe en forme de ballade* (p. 101).

naar hij zelf oordeelde, in dit geval veel te streng was en niet zonder willekeur op hem toegepast. Hij beriep zich dus op het Parlement. En wie dezen stap een dwaasheid of eene onbeschaamdheid mocht noemen, dien antwoordde hij eenvoudig, dat ieder dier zijn huid poogt te redden:

Toute beste garde sa pel;
Qui la contrainct, efforce ou lye,
S'elle peult, elle se deslie. [1])

Zou hij zich maar stom en stil ter slachtbank laten leiden? zou hij bedeesd zijn mond houden toen men hem kort en krachtig gezegd had: „gij zult hangen?"

Quand on m'a dit présent notaire:
„Pendu serez!" je vous affie,
Estoit il lors temps de me taire?

Het Parlement bleek niet doof te zijn voor het nederig verzoek van den veroordeelde. Misschien was zijn aandeel aan het misdrijf minder groot dan men uit de bekentenis van Guy Tabarie zou opmaken. Waarschijnlijk ook sprongen invloedrijke vrienden en beschermers voor hem in de bres,[2]) niet het minst zeker die goede priester Guillaume de Villon, van wien hij later rijmen zou

Dejecté m'a de maint boillon.

Om welke reden dan ook, de afgesmeekte gunst werd verleend, het doodvonnis werd vernietigd en de veroordeelde alleen buiten de grenzen van het koningrijk verbannen. Uitgelaten van blijdschap ontving Villon deze goede tijding, en, terwijl hij nog drie dagen uitstel vroeg om zijne zaken te regelen en afscheid te nemen van zijne verwanten en vrienden, gaf hij zijn gevoel van dankbaarheid lucht in eene opgewonden ballade, waarin het hooge Hof als „Mère des bons et sœur des benoistz anges" geprezen werd. [3])

Villon begon dus nu een nieuwen, waarschijnlijk zijn allerlaatsten, zwerftocht, zonder een duit op zak, „sans croix ne pile", [4]) zeker nu en dan een ballade of een rondel

---

[1]) T. a. p. p. 104.

[2]) Men heeft lang gemeend dat een vorst, en wel Karel van Orleans, bij gelegenheid der geboorte van zijne dochter Marie, die door Villon zou bezongen zijn, gratie voor den dichter verworven had. Maar het schijnt uitgemaakt dat de „povre escollier Françoys" die dit zeer weinig Villonsche gedicht *Le dit de la naissance Marie* (p. 105) heeft vervaardigd, een geheel ander persoon is geweest.

[3]) T. a. pl. p. 103.

[4]) G. T. h. XIII.

dichtend, vast ook menigmaal een dier guiten- of schelmstreken uitvoerend die hij weldra alle betreuren zou, maar waarvoor hij thans nog te veel aanleg bezat om ze te kunnen nalaten, en waartoe de nood hem trouwens menigmaal zal hebben gedwongen. Voort ging het langs heggen en struiken, waaraan hij menigen lap van zijn kleed zitten liet. [1]) Welken reisweg de banneling koos om over de grenzen van het koningrijk te komen, weet men niet. Waarschijnlijk bracht hij ook toen eenigen tijd door op het gebied van den hertog van Bourbon, om van daar verder te trekken tot aan de stad Roussillon, in Dauphiné, die destijds buiten Frankrijk gelegen was. [2])

Doch Villon schijnt zich niet altijd nauwkeurig aan de termen van het vonnis te hebben gehouden. In 1461 bevond hij zich midden in het koningrijk, binnen het gebied van Orleans, en nam er deel aan een diefstal, misschien wel in de vesting Montpipeau, waar Colin de Cayeulx zijn laatste schelmstuk, dat hem aan de galg bracht, heeft uitgevoerd. De bisschop van Orleans, Thibaud d'Aussigny, wist den vermetelen roover te doen vatten, en liet hem in de donkere en vochtige gevangenis werpen van Meung-sur-Loire. De harde, zelfs wreede behandeling die hij hier onderging, het overvloedige water dat hier met wat brood zijn dagelijks rantsoen uitmaakte, of dat hem door de pijnigers in de keel werd gegoten, bracht den wilden vrijbuiter tot nadenken over zijn leven; en terwijl zijn lichaam vermagerde, zijn haar uitviel, en zijn krachten afnamen, onderging ook zijn gemoed een proces van verteedering, waartoe al de collegie's over de moraal van Aristoteles tot dusverre niet in staat geweest waren hem te dwingen. [3])

Villon zou in deze gevangenis misschien het leven gelaten hebben, zoo niet de dood van Karel VII, 22 Juli 1461, en de troonsbestijging van Lodewijk XI eene ongedachte verandering hadden gebracht in zijn toestand. Gelijk in alle steden

---

[1]) Zie de laatste ballade van het G. T. t. a. pl. p. 99.

[2]) G. T. h. XIII en Longnon t. a. p. p. 84.

[3]) G. T. h. XII. (p. 24) en dr. Bijvanck t. a. p. p. 11 sv. De conjectuur van den schrijver, volgens welke *D'Averroys* eene oude glosse zou wezen, is zeer vernuftig uitgedacht en verdedigd; bij zijne uitgave van het G. T zal dr. B. waarschijnlijk nog wel op deze duistere plaats in haar geheel terugkomen. Dat *lubre* (*mes lubres sentemens*) een doublet van *lubrique* en niet van *lugubre* zou wezen, moet ook nog nader bewezen worden. In de oud-fransche afleidingen van *lubricum* (*lubricare* = *lovregier*) is dit woord anders behandeld.

die hij bezocht, zoo verleende de nieuwe vorst ook te Meung-sur-Loire, bij zijne feestelijken intocht, de koninklijke gratie aan onderscheiden gevangenen. Françoys de Montcorbier behoorde tot de gelukkigen wien deze gunst te beurt viel, en nog in hetzelfde jaar, waarschijnlijk in October [1]), stond hij op vrije voeten. Hoe zou hij den koning, „Loys le bon roy de France" danken voor dit bewijs van goedertierenheid. [2]) Geen geluk zou te groot zijn om naar waarde deze weldaad te beloonen: Jacob's voorspoed, Salomo's roem, Methusalem's leeftijd — voor hem zelven of voor zijne nagedachtenis, — twaalf wettige zonen, even dapper als Karel de Groote.... en dan het paradijs tot besluit!

Het verlossingsuur had nog in tijds geslagen. Villon's talent had onder de gevangenschap evenmin als onder de zwerftochten of de schelmstukken geleden; het was zelfs nog leniger, nog rijker geworden, en voordat het jaar ten einde was dichtte hij — wáár weet men niet, maar denkelijk niet te Parijs [3]) — zijn eigenlijk *Testament*, later *Le Grand Testament* geheeten, het voornaamste van al zijne werken, datgene waaraan hij zijn eereplaats onder Frankrijks dichters verschuldigd is.

Dertig jaren oud, een grijsaard vóór den tijd, maar met een geest waaruit zelfs het berouw van den armen zondaar de oude vroolijkheid, de dartelheid van den gamin de Paris niet had kunnen verdrijven, zette Maistre Françoys zich nogmaals neder om te beschikken over hetgeen hij had of niet had, en om, als deftig erflater, nu eens zijne bekenden, vrienden of niet, lachend te geeselen, dan weer enkele wezenlijk geliefde wezens in aandoenlijke verzen te gedenken.

Eerst al zijn gal uitgestort — voor zoover de eischen der christelijke liefde het maar eenigszins toelaten — over dien ellendigen bisschop van Orleans, die hem meer heeft doen lijden dan hij zeggen kan. En dan betreurd, tot hartbrekens toe, de

---

[1]) Zie hierover Longnon t. a. p. p. 89. Ongelukkig is de remissiebrief, die waarschijnlijk allerlei bijzonderheden inhield omtrent de laatste maanden en jaren van Villon's leven, tot dusverre in geen enkel archief teruggevonden.

[2]) G. T. h. VIII, IX (p. 23).

[3]) Zie hierover Longnon t. a. p. p. 91. De geleerde onderzoeker meent dat de reis waarvan V. hier spreekt (h. CXVII) een reis naar Parijs is geweest, van uit de plaats waar hij zich destijds bevond ondernomen. Het is mogelijk. Maar men heeft toch moeite te gelooven dat *le Grand Testament* niet gedicht zou wezen in de onmiddellijke nabijheid van al de merkwaardige typen en toestanden die er in vermeld worden.

verspilde krachten, de vermorste en slecht besteede tijd. Waarom moest hij ook zoo arm wezen? Het gaat hem als dien zeeschuimer Diomedes, dien men voor Alexander den Groote bracht, en die, toen de vorst hem zijn gedrag verweet, ten antwoord gaf: „Had ik mij zulke wapenen kunnen aanschaffen als gij, ik zou even als gij keizer geweest zijn!" Maar het lot heeft hem geen Alexander doen ontmoeten; wel aardige, vroolijke kornuiten, die grappen konden uitdenken en streken konden uitvoeren. Waar zijn ze nu, die „gracieux gallans"

> Si bien chantans, sie bien parlans,
> Si plaisans en faictz et en dictz?

Sommigen zijn groote heeren geworden, anderen hebben het niet verder gebracht dan den bedelstaf en zijn slechts iets minder te beklagen dan hij zelf.

Maar nu Maistre Villon dan zulk een leventje achter zich heeft, kan hij ook vrij wat uit deelen aan de jongelui die naar hem luisteren willen: goede lessen in menigte, goeden raad zooveel men maar wil. De „enfants perduz" mogen zich aan hem spiegelen; laat ze vroolijk zijn en het eerlijk verdiende geld lachend verteeren; maar zij mogen weten, dat oneerlijke winst niet lang in den buidel blijft. Waar gaat het heen? „Tout aux tavernes et aux filles" luidt het oude refrein [1]). Laat hen bovenal voorzichtig zijn met de dames! Door haar heeft Salomo zijn geloof en Simson zijn bril verloren; door de liefde is Orpheus Cerberus bijna in de kaken gevallen; en David! en Herodes! En hij zelf! de arme verstootene en bespotte minnaar! Maar och, men heeft mooi praten. Voordat een „jeune bachelier" er van af ziet de „jeunes bachelettes" na te loopen, zou hij zich eerder levend laten verbranden. Daarom klinke het refrein: Gelukkig wie door zijn temperament dien weg niet wordt opgedreven!

> Bien heureux est qui rien n'y a! [2])

Nu hij eenmaal weer op dat onderwerp gekomen is, kan de dichter over zijn eigen leed niet zwijgen. Men moet er nog eens weer alles van vernemen. De eigenlijke oorzaak van zijn on-

---

[1]) Œuvres, éd. La Monnoye Jannet, p. 86, 87.
[2]) T. a. p., p. 45 vv.

geluk is de liefde geweest, en als „amant martir" zal hij spoedig bezwijken. [1])

Intusschen, na allerlei sombere, en toch geestige, beschouwingen over den dood, het graf en de kansen van het hier namaals, [1]) komt de dichter dan eindelijk toch tot zijn uitersten wil. Aan de plechtige formule ontbreekt ook ditmaal niets. Zijn ziel vermaakt hij aan de Heilige Drieëenheid en de Maagd Maria, zijn lichaam aan „nostre grand mère la terre," zijn bibliotheek — een ruw handschrift van een ruw fabliau schijnt het pièce de résistance van deze verzameling geweest te zijn [2]) — aan den goeden Maistre Guillaume; aan zijne moeder, de eenvoudige christin, die op den hemel hoopt en bang is voor de hel, eene aanroeping der Heilige Maagd in balladevorm; aan zijn liefje, dat zeker liever geld ontvangen zou, ditmaal „noch zijn hart, noch zijn leven," maar eveneens eene ballade, die haar met eene zeer onvriendelijke boodschap moet overhandigd worden.

En nu komen verder weer de meeste der oude bekende, soms ook onbekende, vrienden voor den dag, om elk hun aandeel te ontvangen: groote heeren en kleine burgers, ambtenaren van de koninklijke schatkist en arme schooiers, voorname dienaren van het gerecht en vermaarde inbrekers, oude makkers van de collegiebanken en inhalige kooplieden, hospitalen en kloosterorden, fatsoenlijke dames en befaamde juffers van minder allooi — al wat de dichter gekend, of ook niet gekend heeft. Want of ze allen weten wie hij is, schijnt hem weinig te deren. Tot zijn executeur benoemt hij Jehan de Calais, een van de schepenen der stad, die hem, zooals hij vermakelijk zegt, sints dertig jaren — dus sints den tijd vóór zijn geboorte — niet gezien had, en die niet eens wist hoe hij heette. Nu eens is

---

[1]) Ook aan het slot van het gedicht wordt deze gedachte nog een paar malen uitgesproken.

[1]) Karakteristiek is de wijze waarop Villon hier den toestand der zalige patriarchen en profeten beschrijft (h. LXXI) „Onques grant chault n'eurent aux fesses" In h. LXXIII, waar de gelijkenis van den rijken man en Lazarus hare bekende, in de Middeleeuwsche letterkunde al te veel geëxploiteerde diensten bewijst, wil dr. B. in vs. 3 met Marot het *autre* van de oude uitgave in *eaue* veranderen. Maar vergeet hij niet dat er bij de afkoeling die de rijke wenscht, van water geen sprake is? Althans in de oorspronkelijke gelijkenis niet, en, voor zoover ik zie, evenmin bij Villon. (Zie vs. 1, 2.) De juiste lezing zal hier ook wel eerder in de handschriften dan bij Marot moeten gevonden worden.

[2]) *Le Rommant du pet au diable* „grossoyé" door Guy Tabarie (h. LXXVIII.)

het legaat eene aardigheid, zooals zijn bril, die vermaakt wordt aan de blinden van het hospitaal der Quinze-Vingts, dan eene satire, zooals de giften aan de bedelmonniken of aan de bewonderaars van Franc-Gontier, den gelukkigen boer; nu eens eene persoonlijke wraakneming, zooals de verschgeplukte twijgen, die Noël le Joly ontvangt, om er zich door den beul mee te laten geeselen, dan weer een liedje waarin de een of andere drinkebroer aan de spotlust der zangers wordt overgeleverd [1]); ook ditmaal weer herbergen en uithangborden van allerlei soort. Meestal bevatten de erflatingen toespelingen op eigenaardigheden en toestanden die men thans niet meer kennen, laat staan beoordeelen kan; soms betreffen zij personen waaromtrent zelfs de heer Longnon niet het minste of geringste heeft kunnen opdelven.

Eindelijk dan nog het een en ander omtrent zijne begrafenis. De groote klok moet geluid worden; vier brooden voor de klokkeluiders, en, is dit niet genoeg, dan een half dozijn. In een rouwkleed van vermiljoen moeten de vrienden zijne teraardebestelling komen bijwonen; want hier ligt een martelaar der Liefde. Allen mogen ze komen, allen, wie ze ook zijn, aan wie hij ten slotte vergiffenis heeft gevraagd voor wat hij hun misdeed, toen hij, in een zijner refreinen, uitriep: „Je crye a toutes gens mercy!" Zoodra zij de klok hooren luiden, moeten ze aanrukken, om te bidden voor zijne ziel. Wie de slippen van het lijkkleed dragen zullen, moeten de excuteurs maar uitmaken. En willen de vrienden nu ten slotte weten, wat hij deed op het laatste oogenblik van zijn leven? Hij dronk een goeden slok rooden wijn:

> Ung traict but de vin morillon
> Quand de ce monde voult partir.

[1]) Zooals die grappige „Oraison" ten behoeve van „L'ame du bon feu maistre Jehan Cotard." Dr. B., die deze ballade ter sprake brengt (p. 62) wil in de derde strofe „quand il s' alloit couchier" veranderen in „pour la pie juchier" (eene uitdrukking die misschien denzelfden zin heeft). Het recht tot de verandering meent hij hieraan te kunnen ontleenen dat één handschrift deze uitdrukking bevat, echter niet in vers 2, waar dr. B. ze invoert, maar in vers 4. Zulk eene kritiek is, dunkt ons, niet wetenschappelijk meer. Het is overigens niet waar dat „pour la pie juchier" hetzelfde zou zijn als *pour avoir juchié la pie.* De taal laat zulk eene interpretatie niet toe. In de door dr. B. aangehaalde voorbeelden kan *pour* met den Infinitivus zulk eene beteekenis hebben, omdat de aldus geconstrueerde woorden betrekking hebben op het *subject* van den volzin, hetgeen in het vers in quaestie het geval niet is.

Deze dronk was zijn laatste groet.

Overleefde Villon nog lang zijn „Testament?" Het is niet waarschijnlijk. Zoo hij veel langer dan 1461 geleefd had, zou hij zeker nog meer gedicht hebben. Waar werd hij ter rust gelegd? Liep de goede Guillaume de Villon, het hoofd schuddend over den al te zeer beminden lichtmis, achter zijn lijk? Is aan zijn oude moeder ook het laatste verdriet niet gespaard, haren zoon voor goed te verliezen?

Vragen waarop de geschiedenis nog geen antwoord heeft. Na de voltooiing van het *Grand Testament* weet zij niets meer van Villon te zeggen. Maar op het oogenblik dat zij hem voor goed aan ons oog onttrekt, heeft zij hem doen aanschouwen in zijn volle kracht en in zijn volle waarde. Een Muze van onverdachte afkomst stond achter hem. En al was ook zij zelve gekleed als eene dochter des volks, al scheen ze meer een vroolijke kameraad van den dichter dan zijne heilige beschermster te wezen, de glans van haar gelaat was voldoende om, op dat laatste oogenblik, de vlekken onzichtbaar te maken die het kleed van Maistre Françoys — en niet zijn kleed alleen — ontsieren.

III.

Villon's groote verdienste ligt in zijne oorspronkelijkheid, en deze vindt hare verklaring in de oprechtheid zijner dichternatuur, in de vrijmoedigheid en de persoonlijkheid van zijn talent.

In de XVe eeuw viel het lichter om op eigen hand zich een paar goudstukken toe te eigenen dan om op eigen hand dichter te zijn. Het kostuum van den poëet was dezen voorgeschreven; nog altijd diende het groote werk der dertiende eeuw, de *Roman de la Rose*, den „faiseurs" tot model. En het model was er niet op verbeterd sints men, gedurende de XIVe eeuw, — op het voetspoor trouwens van Jehan de Meung, die eveneens had gehandeld met het werk van zijn voorganger, Guillaume de Lorris — de allegoriën had overdreven en gerekt. „De toutes parts on sent," zegt dr. Bijvanck geestig en waar, [1]) combien ce siècle se démène ridiculement dans la defroque littéraire que les grands siècles précédents lui ont léguée, comme il est des familles où les cadets portent les habits usés de leurs

[1]) T. a. p. bl. 121 vlg.

aînés." Zelfs zij die nog altijd voortgaan met den Roman van de Roos om zijn „verderfelijken" inhoud te bestrijden, weten niet beter te doen dan hem na te volgen.

Intusschen is, gelijk ook door dr. Bijvanck wordt opgemerkt, naast deze strooming, die vooral daarom de machtigste is omdat zij het meest in aanzien staat en omdat de beste verzenmakers hun talent er aan beproeven, — ook eene andere strooming merkbaar, die, behalve in sommige fabliaux, — ruwer en minder verdienstelijk dan de oudere — in volksliedjes zich begint te openbaren. Neemt men hierbij nu nog in aanmerking, dat het ridderideaal langzamerhand zijne aantrekkelijkheid verliest, dat in de belangstelling der tijdgenooten het leven der burgers het allengs wint van dat der oude helden, dan is het klaar dat een goed volkspoëzie niet lang meer kon uitblijven.

Villon, uit de kleine burgerij voortgekomen, en toch opgeleid aan de universiteit, dichter van geboorte, en toch bekend genoeg met de groote vertegenwoordigers der poëzie om zijn talent in hunne school te kunnen vormen, te zeer bouffon en wildzang om een aardigheid niet boven een allegorie te stellen, en toch ook begaafd met een gemoed dat voor verhevene en teedere aandoeningen vatbaar was, — moest van zelf, indien de omstandigheden hem gunstig waren, in dien tijd een volksdichter worden. Gunstig waren die omstandigheden zeker niet, in zoover zij hem er toe verleidden om zelfs aan misdaden het grootste gedeelte van zijn tijd en zijn krachten te verspillen. Maar aan den andren kant, door hem weg te lokken van de bezadigde en eentonige studie der „clercken" uit die dagen, door hem te werpen in een leven van avonturen, even rijk aan indrukken als aan dwaasheden, openden zij voor zijn talent een bron die voor de meeste zijner confrères niet, of slechts zeer pover, vloeide. Door hem van de galg te redden, maar in een harde gevangenschap hem eenige maanden van zijn leven te laten doorbrengen, heeft de overheid er wellicht mede toe bijgedragen om hem tijd tot nadenken te geven en gelegenheid tot dichten.

Villon staat niet vijandig of revolutionnair tegenover de poëzie van zijn tijd. Ook hij draagt Jehan de Meung, en „le noble rommant de la Rose"[1]) eene oprechte vereeering toe. Hij moge er toe komen om Alain Chartier's manier belacheijk te maken,

[1]) G. T. XV (p. 25.)

hij acht dien meester hoog, en hij parodiëert hem misschien een weinig „malgré lui." Mogelijk weet hij zelf in den beginne de sentimentaliteit nog niet te onderscheiden van het zuivere gevoel, en mengt hij — zooals in den aanhef van het *Petit Testament* — in aandoening en uitdrukking beide, waar en onwaar nog dooreen. Maar zelfs hier wint de werkelijkheid het spoedig. „La réalité donne le croc en jambe au sentimentalisme", zooals dr. Bijvanck het uitdrukt, en een luide schaterlach jaagt de nog al te weinig natuurlijke verzuchting op de vlucht.

Ook in den vorm zijner gedichten sluit Villon zich bij zijne voorgangers aan. Hij is niet de eerste geweest die het Testament tot een kader maakte voor satiren, aardigheden, ernstige bespiegelingen en vroolijke liedjes. Jehan de Meung had zelf een beroemd „Testament" nagelaten, waarin hij verschillende toestanden en personen uit zijne omgeving, „les estats du siècle," zooals men zeide, aan zijne kritiek had onderworpen. Beroemde trouvères, waaronder Jehan Bodel, Nicolas de la Halle, hadden in hunne *Congié's* gedichten gegeven, die met de „Testamenten" eenige overeenkomst vertoonen. Misschien heeft Villon een gedicht gekend van Regnier Seigneur de Garchy [1]), dat, hoe eentonig en verward ook, toch reeds op de leest geschoeid is die bij Villon een meesterstuk worden zou. Dr. Bijvanck meent dat hier bovenal een werk van Eustache Deschamps [2]) in aanmerking komt, door hem „le premier exemple bien précis du Testament burlesque" genoemd. Het is zelfs mogelijk dat het Testament van den ezel, in het Fransch o. a. reeds door Rustebeuf bewerkt, en dat overal, onder allerlei vormen, wordt teruggevonden [3]), Villon bij het schrijven zijner Testamenten voor den geest heeft gestaan. Maar hij redigeert zijn Testament met eene vrijmoedigheid, men zou bijna zeggen, met eene vermetelheid, die aan dezen vorm een ongekende frischheid verleent, en die den dichter in staat stelt er alles uit te halen wat er uit te halen is.

---

[1]) Dr. B. gelooft aan den invloed dezer *Fortunes et adversitez de feu noble homme Jehan Regnier* op Villon veel minder dan Campaux.

[2]) Lectres envoyées par Eutace Deschamps lui estant malade et la manière de son testament par esbatement. (Zie Bijvanck t. a. p. blz. 117.)

[3]) Prof. Paul Meyer vond onlangs een afschrift van den latijnschen tekst, afwijkende van de bekende copieën, in een Milaneeschen codex. (Romania XII p. 26.)

Ook bestond reeds lang vóór Villon bij dichters de gewoonte om balladen of andere kleinere lyrische stukken tusschen de verzen van het epos of de strofen van het leerdicht in te voegen, hetgeen, door de verandering van onderwerp en versmaat, den lezer eene alleraangenaamste afwisseling bezorgde, en hem in de gelegenheid stelde het talent van den dichter van meer dan eene zijde te leeren kennen. Dit genre was vooral in de XIVe eeuw zeer aan de orde; door de schrijvers van onderscheiden romans is het met geluk beoefend. Villon is misschien wel de laatste bij wien deze vorm wordt aangetroffen. Maar bij hem vertoont hij zich dan ook met eene tot dusverre niet bereikte volkomenheid. De groote aantrekkelijkheid van *Le Grand Testament* ligt juist voor een goed deel in die geestige verscheidenheid van stof en vorm beide. Hoe ongedwongen worden de balladen, roerende en dwaze, tusschen de legaten ingeworpen, en welk een tal van meesterstukjes schuilen er tusschen de paragrafen van dien uitersten wil.

Villon's refreinen zijn meestal ware trouvailles. Wie kent niet dat eenvoudige en schoone

Mais ou sont les neiges d'antan?

dat telkens terugkeert wanneer de dichter zich weemoedig heeft afgevraagd wat er geworden is van al de schoone en beroemde vrouwen van weleer? [1]) Of dat aardige, vinnige

Il n'est bon bec que de Paris,

waarin met één enkel woord de Parijsche vrouwen als de knapste kakelaarsters worden geteekend? [2]) Of neem dat refrein van het lied der „Belle Heaulmière", [3]) wanneer deze aan hare kornuiten den raad geeft om van hare jeugd te profiteeren, een refrein zoo snijdend ruw, en toch zoo geestig en waar, dat men de gedachte onmogelijk beter zou kunnen uitdrukken; oude vrouwen, zegt de veteraan der juffers, hebben evenmin waarde als geld dat ontmunt wordt:

Car vieilles n'ont ne cours ne estre
Ne que monnoye qu'on descrie.

Voor eene ruwe uitdrukking deinst Villon nooit terug, en de

[1]) *Ballade des dames du temps jadis*, Œuvres p. 34.
[2]) *Ballade des femmes de Paris*, Œuvres p. 80.
[3]) Œuvres p. 42.

lectuur zijner gedichten is dan ook lang niet altijd even stichtelijk. Maar, enkele uitzonderingen daargelaten, is het ruwe woord bijna altijd het woord dat teekent, „le mot pittoresque“, het eenige dat er op zijn plaats is.

En schilderen is zijn fort. Welk realist van onze dagen zou beter die oude vrouwtjes teekenen, die de dagen harer vervlogen schoonheid betreuren, die samen nog eens praten over „die blanke armen en die fijne schouders, dat gladde voorhoofd, die blonde lokken″, en die nu, „ineengedrongen als kluwtjes garen bij een klein hennepvuurtje neerzitten” en elkaar zuchtend toeroepen:

Et jadis fumes si mignottes! .... [1])

Of neemt die andere „pauvres femmelettes,” die ook oud zijn en versleten, en die nu, wanneer zij de „jeunes pucelettes” voorbij zien gaan, aan God vragen, waarom, en met welk recht, zij zoo veel vroeger geboren zijn. Brutaal, maar geestig, voegt de dichter er bij: „Onze Lieve Heer houdt zich doodstil; want als het op kibbelen aankwam zou hij het toch verliezen.”

Nostre Seigneur s'en taist tout coy
Car, au tencer, il le perdroit. [2])

Niet minder geestig dan zijne genrestukjes zijn menigmaal Villon's portretten. Al moge meer dan een der legatarissen van den dichter ons als een schim voorbijzweven, ter nauwernood zijn naam in onze herinnering achterlatend, er zijn er enkele die lang genoeg voor ons oog poseeren om in onzen geest het beeld te werpen van hun fijne trekken, van hun dom gelaat, van hun forsche gestalte, waggelend voortgedreven door de macht der liters wijn die zij in een der bekende herbergen hebben verorberd. Zoo, om slechts één te noemen, Robert Valée, de arme „clergeault en Parlement,” die door zijn pootig liefje, Jehanneton de Millières, op den stang gereden wordt. „Dans toute la galerie de portraits du Petit Testament,″ zegt Dr. Bijvanck — en wij halen deze volzinnen aan omdat zij tevens als een uitnemend staaltje kunnen dienen van den Franschen stijl van onzen landgenoot — „il n'y en a pas un qui se détache avec des lignes si hardies sur le fond sombre

[1]) Œuvres p. 41.

[2]) G. T. h. XLVI. Vermakelijk is hetgeen dr. B. (p. 75) meedeelt omtrent de pruderie van een der afschrijvers, de copiïst van het hs. Coislin, die *Nostre Seigneur* in *Tout le monde* en *il* in *on* heeft veranderd.

de ce passé lointain que celui de ce Robert Valée avec sa niaiserie vantarde, son orgueil bête, son égoïsme sordide. Quelques traits incisifs, burinés d'une main étonnamment sûre d'elle-même, ont suffi pour dessiner, pour faire crier le personnage. On ne s'aperçoit pas du procédé tant il est rapide: la victime est criblée de plaisanteries, les railleries tombent drues sur le pauvre patient, et le poëte se tord de rire en agitant ses javelots; on croirait qu' à la fin, après toute cette *furia* d'esprit passée, il ne resterait que quelque impression vague d'une saillie de blagueur, — non, il reste un dessin de maître, un dessin vrai et d'un comique achevé." [1])

Het is onze schuld niet zoo de teekeningen waarin het talent van den teekenaar ons het meeste treft, de balladen wier refrein ons het geestigst in de ooren klinkt, ons bijna alle terugvoeren naar de weinig stichtelijke dameswereld waarin Villon zooveel had gezien, zooveel ondervonden, dartel levensgenot en diepe smart, en aan welke hij niet kon terugdenken zonder weemoed en zonder spotternij. En toch, ook over de vrouw heeft hij nog anders gedacht en geschreven dan zóó dat hij enkel verdienen zou als „ung bon folastre" in de herinnering te blijven leven. [2])

Tegenover deze vulgaire typen en deze dwaze carricaturen staan de verhevene gestalten der „dames du temps jadis," staat vooral het aandoenlijk beeld zijner oude, vrome moeder, die nooit een letter schrift had kunnen lezen, maar die hemel en hel dikwijls genoeg bekeken had op de muurschilderingen der kerk harer parochie; staat ook dat van „Jehanne la bonne Lorraine", die, in hetzelfde jaar waarin Villon geboren werd, op den brandstapel te Rouen de reeks harer heldendaden had besloten. Er schuilt, trouwens, een warm patriot in dezen gamin de Paris, en hij, die zelf door het gerecht op de pijnbank gelegd en toen buiten de grenzen van het koningrijk gezonden was, weet geen martelingen uit te denken wreed genoeg om naar verdienste dengene te straffen.

Qui mal vouldroit au royaume de France. [3])

Zoo hij dergelijke ellendelingen zelfs het bezit van eenige

---

[1]) Essai critique etc. p. 93.

[2]) Au mains sera de moy memoire
Telle qu'il est d'ung bon folastre. (G. T. h. CLXIV.)

[3]) Œuvres de Villon t. a. p. p. 121.

deugd onwaardig keurde [1]), het was zeker omdat hij gevoelde dat in zijn eigen gemoed, hoe groot een zondaar hij verder ook wezen mocht, noch wel meer dan ééne deugd was overgebleven. En inderdaad, zijn godsdienstzin, zijne kinderliefde, de dankbaarheid die hem bezielde jegens zijn „plus que père" en de warmte waarmede hij zijn vaderland bemind heeft, bewijzen genoeg dat het ideaal, zij het dan niet onbesmet en onverzwakt, ook in dit wilde hart zijn heerschappij had weten te handhaven.

Wel moet in vele opzichten ons oordeel over Villon's zedelijk gedrag ongunstig luiden. Zelfs voor hetgeen wij nu laagheden zouden noemen is hij niet teruggedeinsd. Maar wat de hoofdeigenschap is van het talent des dichters, was ook een der eigenschappen van zijn karakter: oprechtheid. Zoo hij vermetel en onbesuisd is geweest in het kwade, hij heeft zich ook geene enkele goede aandoening geschaamd; en zijne Muze heeft zich met evenveel bereidvaardigheid door deze laten leiden als zij gehoorzaamd heeft aan de grillen zijner teugellooze, door hartstocht en verleiding vaak bedorven fantasie.

Wat Villon aan vele onzer tegenwoordige realisten verwijten zou is niet de naaktheid hunner beelden en de rauwheid hunner uitdrukkingen: hij heeft forscher, ruwer, ongegeneerder gewerkt dan eenig ander. Maar zoo hij bespeurde dat hun realisme veelal een „procédé" is geworden en hunne pornographie een bluf, dat hun talent evenmin oprecht is als hun hartstocht, dan zou het hem niet mogelijk zijn hun zoo iets te vergeven.

Wat wij hier over Villon hebben opgeteekend is natuurlijk te weinig om zijne poëzie volkomen te leeren kennen en om nauwkeurig de plaats te bepalen die hem in de geschiedenis der Fransche letterkunde toekomt. Er blijft nog veel te zeggen over, — niet het minst ook omtrent den invloed dien hij heeft uitgeoefend, omtrent de navolging waaraan het hem niet heeft ontbroken, omtrent de geestverwanten die hij, tot in onzen tijd toe, onder zijne kunstbroeders heeft kunnen aantreffen. Doch laat ons wachten tot Dr. Bijvanck zijn werk voltooid zal hebben en, volgens zijne belofte, den ganschen Villon zal kunnen geven. Tot recht verstand der gedichten van Maistre Françoys zijn een zuivere tekst en een goede commentaar beide hoog noodig.

---

[1]) In het *Envoi* dezer ballade, t. a. p. p. 123.

Indien reeds nu ons opstel er toe bijdraagt om enkele der lezers van dit tijdschrift met den persoon des dichters bekend te maken en velen Villon's werken ter hand te doen nemen, — zoo wenden wij ons, over dien uitslag voldaan, tot Dr. Bijvanck, en voegen hem toe wat Marot, na het bezorgen zijner uitgave, tot koning Frans zeide:

Le gré à vous en doyt estre rendu,
Qui fustes seul cause de l'entreprise.

PARIJS, Juli 1883. A. G. VAN HAMEL.

EENE OTHELLO-STUDIE.

(*Vervolg en Slot.*)

IV. DE KARAKTERS.

„O, gij Othello! die eens zoo rechtschapen waart, — gij, gevallen in den strik van een vloekwaardigen booswicht, wat naam zal men u thans geven? zegt Lodovico tot den ongelukkigen Moor.

En hij antwoordt: „Dien gij verkiest. Noem mij een eerlijk moordenaar, als gij wilt; want ik heb uit eergevoel gehandeld, niet uit haat."

In deze regels geeft Shakspeare ons den sleutel in handen. Laat ons nu zien, of wij met dezen sleutel den toegang tot zijn hart kunnen vinden, opdat het karakter van dezen merkwaardigen man ons duidelijk worde.

Door de expositie in de Ie Akte hebben wij kennis gemaakt met de geschiedenis van zijn vroeger leven, tot aan zijn huwelijk met Desdemona, en verder met dat huwelijk zelf, de hinderpalen, die hij te overwinnen had totdat het hem gelukte haar als zijne vrouw mede te nemen naar Cyprus. Othello doet zich daarin kennen als een man van niet-jeugdigen leeftijd voor wien het leven een harde leerschool is geweest, vol moeite en bezwaren. In den oorlog opgevoed en man geworden, heeft hij zich ontwikkeld tot een flink, dapper soldaat met groote militaire bekwaamheden begaafd, ernstig en degelijk, een praktisch gevormd mensch in één woord, met veel vertrouwen op eigen moed en kracht, en daardoor doortastend en snel handelend, niet weifelend, geheel het tegenovergestelde van een Hamlet-natuur. Verder heeft zich bij hem ontwikkeld een levendig gevoel van plicht en gehoorzaamheid jegens den Staat, die zijne diensten gebruikt. Kortom, door de natuur

met een goeden aanleg begiftigd, zijn alle eigenschappen, die men bezitten moet om een flink militair te zijn, door een streng leven vol ontbering bij hem tot ontwikkeling gekomen. Behalve in den strijd en in het kamp heeft hij geene gelegenheid gehad de menschen en de wereld te leeren kennen; het leven, de zeden en de omgang der groote wereld in de steden is hem vreemd gebleven. Hij is van Moorsche afkomst, een Oosterling dus, en hoewel hij zijn leven in dienst van Venetië en van wellicht nog andere Italiaansche republieken heeft doorgebracht, — men kan hem als een condottiere beschouwen, als men wil — en dus veel met Europeanen heeft omgegaan, is en blijft hij toch vreemdeling tegenover de verfijnde Italiaansche beschaving der 16e eeuw; wat hij daarvan weet, kent hij meer van hooren zeggen, dan door eigen ondervinding.

Sommige critici, A. W. von Schlegel o.a., hebben Othello voor een half getemden wilde aangezien, voor een barbaar met een dun vernisje van beschaving bedekt, die, wanneer de natuurlijke drift begint te razen, weer de oude negernatuur vertoont, en om zich heenslaat als een dolleman. Het heeft er niets van. Vuurvreters en Indianen kan men op de kermis gaan zien, wie daartoe lust heeft; in een tragedie zijn zij niet op hunne plaats, en men moet Shakspeare niet beschuldigen, hen daar geïmporteerd te hebben.

Othello is een zeer beschaafd man, en iedereen in het stuk, de Doge, Brabantio, Lodovico enz. beschouwen en behandelen hem als zoodanig; — daaraan valt niet te twijfelen. Shakspeare heeft goedgevonden hem tot een Moor te maken — waartoe de Novelle hem den weg wees, — enkel om het kontrast tusschen *zijn* natuur en de geraffineerde, echt Italiaansche huichelarij en listigheid van een Jago plastischer te maken. Wanneer Othello geen vreemdeling ware geweest, had hij karakters als Jago meer kunnen begrijpen. Om die reden is Othello geen Italiaan, terwijl Jago, Rodrigo, Brabantio typen zijn van de zeer beschaafde, maar ook zeer bedorven Venetiaansche maatschappij. Shakspeare heeft echter hierbij niet aan ethnologische studiën gedacht, alléén aan de kunst, die plastiek vordert. Om dezelfde reden stelt hij Richard III met een bochel voor. Een tweede, belangrijker reden is, dat hij zijne leelijkheid scherp heeft willen teekenen door het zwarte Moorengelaat, om daardoor het barocke van zijn huwelijk met de

schoone, blanke Venetiaansche meer te laten uitkomen. Twee personen in kleur, nationaliteit en zeden zoozeer verschillend, huwen met elkaar; dit is geen alledaagsch feit. — Bewijs: Brabantio gelooft daarbij aan tooverij en Jago vindt het capricieus. Othello is dus geen Venetiaan, en kent de zeden en gebruiken der Venetiaansche wereld zeer weinig. Zijn menschenkennis reikt niet veel verder, dan zijne ervaring omtrent het soldatenleven; wat hij daarin geleerd heeft, kan niet veel meer zijn dan het onderscheid tusschen goede en slechte soldaten, tusschen bekwame en onbekwame officieren, — eigenschappen, die in den oorlog onmiddelijk aan den dag komen, die men niet huichelen kan, zoo men ze niet bezit. Datgene, wat men alléén in het maatschappelijk leven kan waarnemen: de dubbelzinnigheid, het verbergen der ware gevoelens, valschheid, intrigues en kuiperijen, — van dat alles heeft hij weinig ervaring opgedaan. Van nature oprecht, rondborstig en eerlijk gelooft hij datzelfde van iedereen, die slechts het uiterlijk daarvan aanneemt.

Jago's beoordeeling van deze zijde van zijn karakter is juist. Wel weet Othello zeer goed, als ieder, die geen kind meer is, dat er in de wereld veel huichelarij en valschheid bestaat, maar hij heeft geen studies daarvan kunnen maken, hij had geen tijd daarvoor, en de modellen hebben hem ontbroken, — en daar komt het op aan. Daardoor mist hij het talent waarheid van leugen te kunnen onderscheiden, wat men slechts door vele ervaringen leeren kan; de fijne opmerkingsgave, het snelle doorzicht in 's menschen woorden en daden bezit hij niet. Vandaar zijn onophoudelijk wankelen tusschen argwaan en vertrouwen, al naar mate Jago of Desdemona op dat oogenblik den sterksten invloed uitoefenen. Othello is geen scepticus als Hamlet, die altijd wikt en weegt, de dingen van alle kanten beschouwt, moeilijk tot een besluit komt. Hij is veel meer een sanguinische natuur, die dadelijk naar den inspraak van zijn hart handelt en hij heeft het snelle handelen zonder lang dralen in den oorlog moeten aanleeren, zoodat het allengs bij hem natuur geworden is. Hij is voortvarend en haastig. Hij heeft Desdemona in der haast getrouwd, zonder veel omwegen, — en met niet minder overijling doodt hij haar. Het groote verschil tusschen zulke naturen bestaat hierin, dat de scepticus niet spoedig tot handelen zal komen, den geschikten

tijd voorbij zal laten gaan, of wel nooit handelen; maar zoo hij er werkelijk toe overgaat, heeft hij een groote kans voor zich van verstandig te zullen handelen; terwijl de ander het oogenblik zal aangrijpen, snel zal zijn, maar zoo hij moet handelen in omstandigheden, die hem vreemd zijn, zeer veel gevaar zal loopen eene dwaasheid te begaan.

De persoon nu, met wien Othello, voor hij Desdemona leerde kennen, den meesten omgang heeft gehad, — is Jago. Of hij hem als een vriend liefheeft, zegt Shakspeare niet. Cassio heeft hij lief. Cassio is zijn vriend, dit blijkt voldoende. Jago geniet echter, zoo al niet zijne vriendschap, dan toch in hooge mate zijne achting. Honest, honest Jago! die woorden liggen als 't ware in zijn mond bestorven. Jago is in zijn oog een eerlijk, oprecht en kundig man, en bovenal.... fijn en ervaren menschenkenner.

„Zijn geest is door-ervaren en volleerd in de beweegredenen der menschendaden." — Othello heeft misschien daarom eerbied voor Jago's superioriteit in dit opzicht, omdat hij gevoelt hoezeer hem zelven dit vermogen ontbreekt; en daar Othello nu eenmaal geen denker is, verandert hij zijne eens opgevatte meeningen omtrent de menschen niet meer, wanneer er daarvoor geene zeer gewichtige redenen bestaan.

Ook hierin is hij Hamlets antipode. Hij heeft Jago bij de bevordering overgeslagen, maar het komt niet bij hem op, dat dit een reden is om Iago nauwlettend gade te slaan. En, zoo hij misschien een oogenblik er aan gedacht heeft, dat Jago daarover wrok zou kunnen gevoelen, Jago blijft dezelfde voor hem als vroeger, en Jago is dus dezelfde.

Ook de amourette met Emilia, die Jago als een bijtend gif aan zijn ingewand knaagt, en waarvan, hetzij zij waar zij of niet, — Emilia's karakter maakt het niet onwaarschijnlijk, hoewel zij zelve beweert dat het een boos verzinsel is — althans het gerucht hem moet bekend geweest zijn, is evenmin voor hem een reden met Jago voorzichtig te zijn. Wat nu verder gebeurt, volgt alles hieruit. — Othello blijft Jago een onwankelbaar vertrouwen schenken, hij laat Jago denken omdat hij het zelf niet kan. Zulke menschen staan altijd onder den invloed van dengene, die de kunst verstaat hen in te palmen door hun een goed idee van hun deugd in te prenten. Jago doet dit op eene wijze, die vrij simpel is, door

den mond vol zedespreuken, betoogen over de deugd te hebben, als de vos die de passie preekt. Een goed opmerker zou hem daarbij in de kaart gekeken hebben, maar Jago weet met wien hij te doen heeft. Dit onnoozele spel is hier juist het zekerste. Jago maakt nu in hem de slapende hartstocht wakker, windt hem op tot toomelooze drift, en in dien toestand, waarin zelfs een mensch, gewoon om na te denken, moeite zou hebben zijne zinnen bijeen te houden, raakt Othello geheel verbijsterd en in de war, ziet alles verkeerd: leugen waar waarheid, waarheid waar leugen is. Nog eene andere eigenschap maakt hem het aanschouwen der waarheid zoo moeilijk: dat is zijn levendige verbeelding, waarover ik reeds gesproken heb bij de behandeling van den dialoog. Ten slotte, zijn drift, die hem onrechtvaardig maakt. Toch is hij in staat die drift te beheerschen, wat hij als veldheer had moeten leeren — en dat is nu juist hier zijn ongeluk. Had hij minder zelfbeheersching bezeten, dan had hij tegenover Cassio en Desdemona aan zijne drift den vrijen teugel gelaten, in plaats van zijn gevoel te verkroppen en te veinzen tot het oogenblik van wraakneming gekomen was, en dan zou de waarheid ongetwijfeld gebleken zijn voordat het te laat was.

Othello staat tusschen Jago en Desdemona.

Wat nu Desdemona voor een meisje was, hebben wij reeds in de expositie gezien. In zijn aanklacht voor den Senaat spreekt Brabantio over het karakter van zijne dochter, om het in zijn oog onnatuurlijke van hare handelwijs in een des te helderder licht te stellen.

Zij heeft zich altijd zóó zedig en ingetogen gedragen, zóó gehoorzaam tegenover haren vader, dat hare ontvoering door Othello hem bijna als iets monsterachtigs voorkomt. Het schijnt hem geheel tegen de natuur in te druischen, dat het meisje hierin de inspraak van haar eigen hart zou gevolgd zijn; hij kan het slechts toeschrijven aan geweld of aan listige tooverkracht door Othello aangewend om haar te misleiden. Als het daarna als een onloochenbaar feit vaststaat, dat Desdemona dien stap uit eigen en vrije verkiezing gedaan heeft, verandert zij geheel en al van karakter in de oogen haars vaders. Het is dan niet meer de stille, zedige dochter, die voor hem staat, maar het ongehoorzame kind, dat hem op een ongehoorde manier bedrogen heeft.

Nu, ongehoorzaam was Desdemona zeker, indien men namelijk eischt dat het kind zich blindelings aan den wil zijns vaders onderwerpt.

Maar Brabantio toont zich als een onverstandigen, eigenzinnigen ouden man, die zijne dochter op eene zeer egoïstische wijze lief heeft, minder aan haar geluk denkt, dan aan het zijne, wat voor hem hierin bestaat: haar zoo lang mogelijk voor zich te behouden als een steun voor zijn ouderdom. Shakspeare heeft deze soort van ouderliefde in een ander stuk uitvoeriger behandeld, in den Romeo en Julia. De oude Capulet is een uitgewerkt beeld van het type, waarvan Brabantio eene schets is. Zulken vaders schijnt het tegen de natuur, dat hunne kinderen zelven over hun levenslot willen beslissen, omdat dit in lijnrechten strijd is met de heilige vaderlijke macht, en elk vergrijp daartegen hun onnatuurlijk toeschijnt, — en zij vinden het natuurlijker geloof te slaan aan toovenarijen. Desdemona's vlucht heeft Brabantio's hart gebroken; de oude man is van hartzeer gestorven, zooals Gratiano op het slot verhaalt. Sommigen hebben deze ongehoorzaamheid, of hoe men het anders noemen wil, van Desdemona als een soort van tragische schuld beschouwd, die haar treurig lot zoo niet rechtvaardigt, dan toch min of meer als een straf kan doen beschouwen. Ik kan mij met deze meening niet vereenigen. Door haar daad geeft zij enkel een bewijs van zelfopoffering en groote liefde voor Othello, in wiens handen zij hare geheele toekomst legt, met wien zij haren vader, bloedverwanten en geboorteplaats verlatende, medetrekt naar onbekende streken en een leven van gevaren en mogelijke ontberingen te gemoet gaat.

Ook blijkt nergens in den loop van het stuk, dat zij over hare ongehoorzaamheid berouw gevoelt. Shakspeare zegt er niets van. En zoo zij het al betreurde, dat zij haren vader moest verlaten zonder hoop van hem terug te zullen zien, zij moest daartoe besluiten wanneer zij Othello's vrouw wilde worden. Zij moest kiezen tusschen haren vader en hem, en zoo zij hem wilde volgen, moest zij ongehoorzaam worden aan haren vader. Het is dus verkeerd te willen, dat Shakspeare hier een pleidooi zou houden voor de patria potestas volgens de begrippen der oude Romeinen. Eene andere zaak evenwel is deze, dat de hatelijke afscheidswoorden van haren vader een zeer onaangenamen indruk nalaten, en men

behoeft niet zoo bijgeloovig te zijn als de Grieken en Romeinen, die angstvallig het geringste malum omen bij het huwelijk zochten af te wenden, om in deze woorden eene sombere voorspelling te lezen. Jago trekt uit de huwelijksgeschiedenis later een zijner sterkste argumenten om Othello te overtuigen.

In de vier volgende bedrijven zien wij nu Desdemona als getrouwde vrouw. Shakspeare stelt haar voor als eene schoone, zorgvuldig opgevoede, beschaafde vrouw, met vele vrouwelijke talenten begaafd. Othello gevoelt hare waarde het diepst op het oogenblik, dat hij zijn wanhopig besluit moet uitvoeren. Met een bittere zucht prijst hij al hare voortreffelijke hoedanigheden en talenten tegenover Jago, niet het minst haar zacht en teeder gemoed. Desdemona is inderdaad eene zeer zachtzinnige vrouw, een echt vrouwlijke natuur. Shakspeare geeft haar het adjektief *gentle*. Zij is een zeer teer, fijn gevoelig plantje, dat met voorzichtige handen aangevat moet worden. Zij zegt zelve, dat hij haar met zachte middelen had moeten berispen, voor harde woorden is zij maar een kind.

Die vrouwelijke zachtheid is eene heerlijke eigenschap, — en Othello waardeert die ook zoolang hij goed geluimd is, — maar in den harden strijd van het leven, die voor haar reeds na de bruiloft begint, kan het wel eens een noodlottige gift worden. Desdemona ware gered geweest, zoo de natuur met die vrouwelijke teederheid een weinig meer fierheid, een weinig trots had willen vermengen; had zij slechts een weinig meer gal bezeten. Eene vrouw van wat energieker natuur zou, toen Othello haar ruw weg overspeelster noemde en haar zoo onverdiend grof beleedigde, in haar vrouwelijke waardigheid gekwetst, haren man op een anderen toon geantwoord hebben. In plaats van de zwakke, weifelende onschuldsbetuigingen van Desdemona, zou zij de beschuldiging fier van zich hebben afgewezen, in houding en woorden onmiskenbaar voor een in den grond rechtvaardig man als Othello, de valschheid der aanklacht hebben getoond; haar gedrag tegenover haren man ware veranderd van het oogenblik af, dat zij begrepen had, dat hij haar van ontrouw verdacht hield, even liefhebbend en gehoorzaam als vroeger misschien, maar trotscher en met stil verwijt in blik en stem. Zoo zouden Julia en Cordelia gehandeld hebben. Imogene, die in hetzelfde geval verkeert als Desdemona, is veel meer beleedigd en spreekt geheel anders. Met deze vrouwen zou Jago,

ondanks al zijne slimheid, dit spel niet hebben kunnen spelen. Desdemona is te vreesachtig en te bescheiden; zij is eerder geneigd zich zelve de schuld te geven, dan te gelooven dat haar man haar onrechtvaardig behandelt. Zij peinst en zoekt bij zich zelve, welke geringe fout zij toch begaan mag hebben, dat hij haar zulke verwijten kan doen. Zij gevoelt zich diep ongelukkig en zij weet niet waarom. Die lijdelijkheid en dat geduld vloeien echter voort uit hare innige, geheel onbaatzuchtige liefde. Tegenover den Doge en haren vader durfde zij flinkweg hare meening te zeggen, maar tegenover haren man zwijgt zij, zij hangt hem aan en is gedwee als een kind jegens hem. Zij is te zwak om hem te kunnen leiden, zij heeft zelve leiding noodig. Daarom kan zij hem niet redden, hem niet tot steun strekken en vertrouwen inboezemen, en moet hij onvermijdelijk in de handen van Jago vallen. Want Othello, hoe zelfstandig ook waar het de krijgszaken aangaat, is tegenover de intrigues en het warnet van leugen en waarheid, waarin hij den weg moet vinden, machteloos als een kind; hij moet zich door een ander, die sterker is, laten leiden en die ander kan Desdemona niet zijn; het is nu eenmaal de sterke wilskracht van Jago, die zijn hand bestuurt.

Haar ontbreekt de moed om in elk geval de strikte waarheid te zeggen; zij is in kleinigheden, — die hier echter groote gevolgen hebben, — niet oprecht genoeg, zij durft niet ronduit bekennen wat er gebeurd is. Zij geeft dan ontwijkende antwoorden en tracht het gesprek op iets anders te brengen. Dit blijkt in het voorval met den zakdoek. Zij durft haren man niet bekennen, dat zij den doek verloren heeft; ofschoon zij zeer goed wist dat hij niet kwaaddenkend was en dus daari geen grond kon vinden om haar te verdenken. Waarom zegt zij dus niet ronduit en zelfs voor het haar gevraagd werd, dat zij den doek verloren had? Othello had er dan naar laten zoeken, en hij ware gevonden en tevens zou gebleken zijn, hoe Cassio dien gekregen had. Othello had haar dan misschien verzocht voortaan wat beter zorg voor zijne geschenken te dragen, en daarmede ware de zaak uit geweest. Maar zij durft niet, zij ontwijkt en draait, beantwoordt zijne vragen niet, praat er omheen en brengt hem in den waan, dat er met dien doek heel wat gebeurd is, waarvoor zij niet durft uit te komen. Ieder ander zou hare houding in deze zaak ongunstig uitgelegd heb-

ben. Die ondeugd hangt echter weer samen met hare teedere gehechtheid aan haren man, hare vrees voor hem. Had zij hem minder lief gehad, het zou haar gemakkelijker gevallen zijn oprecht te wezen. In ware liefde is bijna altijd een element van vrees verborgen. Dit verzwijgen en draaien, dit kleine vrouwelijke komedie-spel wordt nu haar ongeluk.

Aan den anderen kant zijn die vrouwelijke kunstjes van schuilevinkje spelen, — die bij het schoone geslacht niet zoo erg zeldzaam zijn, zooals bekend is, en die de mannen niet zoo onbeminnelijk vinden als zij het willen laten voorkomen, — bij haar in de jeugd sterk aangeleerd.

Hare opvoeding door den jaloerschen, strengen vader heeft die kleine plooi in haar karakter gebracht, en die was er later niet meer uit te krijgen. Zij heeft met den strengen papa altijd een beetje komedie moeten spelen, en kan het nu niet nalaten, het ook tegenover haren man te doen.

Die kleine fout maakt zij op haar sterfbed goed door de hartroerende leugen, waarmede zij zich zelve de oorzaak van haren dood noemt om haren man van eene beschuldiging te redden. Die leugen op dit oogenblik is inderdaad verheven en meer waard dan alle oprechtheid. Hier blijkt het schoonst haar door en door edele natuur, die op dit uiterste oogenblik nog zich zelve vergeet en door eene laatste inspanning van krachten de groote liefde voor haren man toont. Een meesterlijke trek van Shakspeare!

Shakspeare heeft m. i. geen tweede vrouwenkarakter geschapen, waarin de trouw door niets aan het wankelen te brengen, de ware liefde, die zich zelve vergeet en in denken en handelen slechts één doel voor oogen heeft: het welzijn van den geliefden man, zoo helder en onvergetelijk aan den dag komen als bij Desdemona. Van hare vlucht af tot op haar sterf bed toe leeft zij slechts voor haren man. Hare ijverige bemoeiing in de zaak van Cassio is niet anders dan een gevolg van hare liefde voor Othello. Zooals zij zegt, spreekt zij Cassio voor om dezelfde reden, waarom zij Othello zou raden zijne handschoenen aan te trekken, een warmer kleed te dragen enz., het is zijn eigen belang in de allereerste plaats dat haar doet spreken. Zij weet dat Cassio een vriend van haren man is, en dat hij het zeer betreurt, dat hij hem heeft moeten ontslaan. Daarnaast pleit hare goedhartigheid, hare vriendschap luide

voor Cassio, hij heeft immers hare vrijaadje met Othello voor Brabantio helpen verbergen, voor postillon d'amour gediend, en op andere wijze aan haar geluk medegewerkt; uit dankbaarheid rekent zij zich nu verplicht voor hem in zijne ongenade in de bres te springen. Jago kent die dankbare, goedhartige trek in haar karakter, en ziet daarin juist het middel, dat zijne plannen het meest zal steunen. — „Dus maak ik haar deugd zelve zoo zwart als de nacht, en uit haar eigen goedaardigheid weef ik het net, dat ze allen zal omstrikken.“

Maar de eigenschap, die haar het meest tot eere strekt en die het noodzakelijk fondament is, waarop Jago zijn plan kan bouwen, is hare onschuld, hare geheele onbekendheid met het kwaad. Het gevolg daarvan is, dat zij zich niet in acht neemt voor den schijn. In de novelle handelt de vrouw van den Moor verstandiger, door, zoodra zij merkt dat haar man argwaan begint te krijgen, den officier verder aan zijn lot over te laten; verstandiger, zeg ik, — maar ook tevens minder edel, meer alledaagsch. Desdemona is in dit opzicht eene buitengewone vrouw. Zij wil uit dankbaarheid voor Cassio meer doen dan zij voor zich zelve zou wagen, zij wil den toorn van haren man daarvoor trotseeren. Hare bedoelingen zijn zóó rein, dat zelfs de gedachte niet bij haar opkomt, dat een ander die verkeerd zou kunnen uitleggen, en zoo krijgt zij den schijn tegen zich.

Shakspeare laat ons in deze tragedie twee groote waarheden aanschouwen, die hij lijnrecht tegenover elkâar plaatst. De eerste is de oude bekende spreuk, dat de duivel zich soms als een engel des lichts vertoont. De tweede, minder bekend en toch even waar, is het omgekeerde. De reinste onschuld kan ook het uiterlijk van schuld hebben. Desdemona's gedrag bewijst het. En voor deze waarheid is Othello blind. Othello ziet in hare oprechtheid slechts huichelarij, in hare goedhartigheid slechts oneerlijke bedoelingen.

Desdemona's gedrag, dat Othello maar niet begrijpen kon, was toch hoogst eenvoudig, er stak geen enkel geheim achter. Maar hierin zat juist de moeilijkheid. De eenvoudigste waarheden zijn het moeilijkst om te begrijpen, vooral wanneer zij verborgen zijn achter een net van schijnbare tegenstrijdigheden en raadsels. Othello kon maar niet inzien, dat er in hare woorden en daden geene dubbelzinnigheid stak. Kon het anders? Een man, wiens grondformule is: elk moet wezen wat hij

schijnt, en die deze in de praktijk zóó toepast, dat hij het eerst op den schijn let en dan het wezen daaronder vergeet, die mist den scherpen blik die beiden weet te onderscheiden.

Shakspeare heeft ons niet de minste twijfel willen laten aan Desdemona's onschuld en aan hare zelfvergetende liefde. Deze deugden blinken het schoonst uit kort voor de katastrofe in Akte IV scene 2, waar zij aan Jago haren nood klaagt over Othello's ruwe bejegening, die zij niet verdiend heeft maar die toch niet in staat is hare liefde en trouw te doen wankelen. Een echte Shakspeariaansche trek is, dat zij te kuisch is om het woord overspeelster in den mond te nemen.

Verder in de 3de scene met Emilia. — Meesterlijk komt de antithese in het karakter der beide vrouwen hier uit. Desdemona wil ternauwernood gelooven, dat er vrouwen zijn, die hare echtgenooten zoo grof misleiden, en zij is er zeker van dat Emilia zoo iets niet zou willen doen evenmin als zij zelve. Zij gevoelt, dat het met hare liefde reeds nu gedaan is; Othello houdt niet meer van haar, althans zijne hartstocht is zeer verkoeld zij heeft er de onbedriegelijkste teekenen van gezien. De schoone liefdedroom heeft niet lang geduurd, ondanks zijn veelbelovend begin, en zij gedenkt met diepe melancholie hare dienstmeid Barbara en het oude liedje, dat deze zong voor haar sterven. Dat wil haar niet uit de gedachte, en spookt haar als eene sombere waarschuwing door het hoofd, dat haar lot niet gelukkiger zal zijn, dan dat van Barbara. Arme, lieve Desdemona, zij had zeer gelukkig kunnen zijn en verdiende het met het volste recht, zoo zij een man had gevonden, die met meer verstand begaafd, haar beter had begrepen, hare teedere natuur liefdevol beschermd had tegen de ruwe stormen van het leven. Geen Othello, die den duivel Jago in zijn gezelschap medebracht; een man als Hamlets vader „so loving to my mother that he might not beteem the winds of heaven visit her face too roughly," die zou haar gesteund en beschermd hebben. Of Othello zulk een man kon zijn, dat is de vraag.

Hiermede nemen wij afscheid van Desdemona en gaan wij ons bezighouden met haren tegenvoeter Jago. Deze staat als belangrijk persoon gelijk met Othello. Welk een prachtige figuur is hij niet! een meesterstuk van karakterteekening, waaraan Shakspeare blijkbaar de uiterste zorg besteed, en dat hij met groote liefde behandeld heeft. Als kunstwerk bewonderen wij

hem niet minder dan Othello. De vaandrig uit de novelle keert *in* de tragedie minder als Jago dan wel als Rodrigo terug. Want Shakspeare heeft den wrok uit versmade liefde, het hoofdmotief van den vaandrig, tot eene nieuwe figuur verwerkt, en dat is Rodrigo, Jago's handlanger. Wij hebben bij het bespreken van de handeling gezien, welke Jago's motieven zijn voor zijn afschuwelijk bedrog: 1o. jaloezie op zijn vrouw Emilia, deels omdat hij haar verdenkt vroeger eene liaison met Othello gehad te hebben, deels omdat hij Cassio met haar niet recht vertrouwt; 2o. de nijd wegens het overslaan bij de bevordering tot luitenant. Jaloezie en nijd zijn Jago's domineerende hartstochten.

Uiterlijk geheel een verstandsmensch, koel, cynisch en berekend, verbergt hij in zijn binnenste niet minder woedende driften dan Othello. Hij bezit eene flinke, practische kennis, is een goed soldaat, en heeft een zeer fijne takt om met menschen om te gaan. Hij weet zijn generaal uitmuntend te leiden, en kan beter met hem omspringen dan Cassio of Desdemona. Zijne scherpe opmerkingsgave heeft hem geleerd het zwak der menschen te onderscheiden, en den zekersten weg te vinden om er partij van te trekken. En eene zeer moeilijke kunst verstaat hij bij uitnemendheid, die der zelfbeheersching. Niemand weet beter zijne ware gevoelens te verbergen dan hij.

Door dit talent van zelfbeheersching gepaard aan eene groote vlugheid in het spreken, en eene meesterlijke gave van na te bootsen, wat hij niet bezit: eerlijkheid, is hij in staat op de menschen een zedelijken invloed uit te oefenen, op hen den indruk te maken van eene wel wat ruwen, maar door zijne strikte eerlijkheid tegenover anderen, strengen man. En dit gelukt hem bij iedereen. Niet alleen Othello, ook Desdemona; Cassio en Rodrigo zelfs, die anders zeer goed weten wat er in de wereld te koop is, stellen een onbegrensd vertrouwen in hem. Shakspeare laat dat duidelijk merken, en voorkomt daardoor ons oordeel, dat anders Othello voor een domoor zou houden. Nu zien wij, dat ook anderen, niet door hartstocht verblind, Jago voor een eerlijk man hielden.

Van een moreel standpunt beschouwd, zal een natuur als die van Jago, altijd min of meer een raadsel blijven. Men is ten slotte gedwongen aan te nemen, dat de eigenlijke drijfveer van zijne daden niet anders is dan de lust om kwaad in de

wereld te stichten. Jago's natuur is eene demonische natuur, eene incarnatie van het booze, verdelgende element, hij gelijkt de slang uit het paradijs, die met zijne sissende, schuifelende tong Othello het venijn van den laster inblaast. Shakspeare kent hem een paar beweegredenen toe, om hem iets menschelijker te maken, ons een weinig met het terugstuitende te verzoenen; hij houdt daardoor op een moreel gedrocht te zijn, een theater-booswicht, en wordt een mensch. Uitersten zoowel van boosheid als van deugd zijn nooit poëtisch. Maar voor den psycholoog blijft de Jago-natuur een vraagstuk, omdat de motieven te gering zijn in evenredigheid van zijn misdrijf.

Hierin is hij het schuldigst, dat hij de onschuldige Desdemona, die hem niet het geringste leed heeft aangdaan, doet lijden. Men heeft wel eens hier tegen aangevoerd, dat toen eenmaal Othello's besluit vaststond, Jago te ver gegaan was om nu terug te kunnen treden, en hij slechts de keuze had tusschen haar op te offeren of zich zelven te verraden, wat voor hem natuurlijk geen keus was. Maar dit is niet waar. Hij kende Othello en kon de gevolgen vooruit berekenen, in geval zijn plan hem gelukte. En bij Othello's onmacht wrijft hij zich de handen van zelfvoldoening bij de gedachte, dat zóó menige waardige en kuische vrouw verdacht wordt, ook al is zij schuldeloos.

Het diepe lijden van Desdemona laat hem koud, hij ziet het onverschillig en onbewogen aan. Hem ontbreekt eigenlijk het menschelijk gevoel. De natuur heeft hem met eene buitengewone mate van verstand begiftigd, en daardoor dwingt hij ons tot bewondering, maar de nog schooner gave van het gevoel heeft zij hem daarvoor ook onthouden. En door dit gebrek is zijn oordeel over de menschen eenzijdig geworden. Daar hij zelf geen waar gevoel bezit, gelooft hij het ook niet van anderen. Hij drijft tegenover Rodrigo, — de scènes met Rodrigo zijn de belangrijkste voor de kennis van Jago — den spot met Othello's huwelijk, en die spot is gemeend. De eenvoudige waarheid, die de vreemde, onnatuurlijk schijnende verbindtenis tot eene zeer eenvoudige zaak maakte, — die waarheid is Jago te hoog.

Jago heeft niet de minste zekerheid van eene ongeoorloofde betrekking tusschen Desdemona en Cassio en hij weet ook zeer goed, dat er geen bewijs van bestaat, maar hij vindt het niet onwaarschijnlijk, dat het zoo zou zijn, en dat is voor hem voldoende om er aan te gelooven. Om dezelfde reden houdt hij

het losse praatje van Othello's liaison met Emilia voor waarheid. Iets waarschijnlijk vinden omdat het strookt met de gewone ondeugden der menschen, is voor Jago hetzelfde als voor een ander het onderzoeken en het dan bewaarheid zien. Dat komt omdat hij een dier naturen is, die overal duisternis *willen* zien, die niet gelooven aan het bestaan van een edel, goed beginsel in den mensch. Bij de aankomst op Cyprus ziet hij Desdemona en Cassio met elkaâr praten en lachen. Cassio een ridderlijk officier en galant man, een enthousiastisch bewonderaar der vrouwen of zooals Jago het anders noemt: a fellow damn'd in a fair wife, maakt Desdemona misschien een beetje het hof, omdat dit nu eenmaal een neiging van hem is, hij altijd een beetje overdrijft en het in zijn aard ligt complimentjes te maken. Niet alleen tegenover haar, maar ook voor Emilia is hij niet minder hoffelijk. Maar hij is te veel fatsoenlijk man, om de plannen te maken, die Jago hem toeschrijft. Hij is eenvoudig een opgewonden natuur, die geneigd is alles te overdrijven. Vandaar zijn hevig zelfverwijt in de scene van de dronkemans-partij, zijn overdreven vrees dat hij voor altijd zijn goeden naam verloren heeft, omdat hij dronken geweest is en er eene kleine kloppartij heeft plaats gehad. Hij neemt dit veel te zwaar op, en spaart daarom geene moeite om bij Othello weêr in de gunst te komen. Ook hierin overdrijft hij. Hij had veel verstandiger gedaan met een weinig geduld te hebben en den tijd af te wachten.

Jago ziet nu in die ridderlijkheid slechts het vernis, waarmede Cassio zijne losbandige zucht tot genot tracht te bedekken; hij noemt hem: „een sluwe snaak, die er geen gewetenszaak van maakt, zijne geheime neiging tot ongebondenheid met den schijn van vriendelijke welgemanierdheid te vernissen, ten einde zijne lusten des te ruimer baan te geven.” Zóó oordeelt Jago. Dat Cassio het op Desdemona gemunt heeft, en dat hij ook wel eens gevaarlijk voor zijne eigen vrouw Emilia kon worden; — ziedaar de conclusie, die Jago voor zich getrokken heeft uit de conversatie op het terras. En daarbij blijft het niet. Ook in de onschuldige scherts en de vriendelijkheid van Desdemona ziet Jago lonken en oogjes aan haren minnaar Cassio, teekenen van een verboden verstandhouding. In één woord: Hij ziet overal bedrog en onzedelijkheid, waar de uiterlijke schijn hem verleiden kan er aan te gelooven.

Aan dezen kant gaat zijne groote menschenkennis volkomen mank, en laat hij zich door den schijn bedriegen. „Dat een ieder moest wezen, wat hij schijnt," is bij hem meer dan een van buiten geleerd maxime. Hij meent die woorden in ernst; maar — ziedaar het groote verschil tusschen hem en een Timon van Athene, die van onverstandige menschenliefde plotseling oversloeg in het tegenovergestelde uiterste en een menschenhater werd — in tegenstelling van Timon, doet het hem in geen enkel opzicht leed, dat de wereld zoo vol huichelarij en laagheid is. Hij wordt er niet melancholisch of pessimistisch door; integendeel, hij vindt zulk een wereld volkomen naar zijn smaak, hij kan er best in huizen en er van profiteeren, zoo hij maar zorgt zelf de grootste huichelaar te zijn. Mundus vult decipi, decipiatur ergo, dat is zijn lievelings-maxime. Voor het gebrek aan gevoel voor het edele, het goddelijke in den mensch, stelt hem zijn groot verstand schadeloos. Hij vindt zijn grootste genot in het in praktijk brengen van zijne scherpzinnigheid, van zijn wilskracht, van zijne groote intellektueele talenten. De ontdekking van zijn misdaad bij de ontknooping treft hem zeer weinig in vergelijking van zijne innige vreugde over het gelukken van zijn plan. Het is de triomf van het meerdere verstand over zijne medemenschen, een zegepraal welke niets hem ontnemen kan.

Zijn leer over de liefde in het huwelijk is plat materialisme (Akte I, sc. 3, Akte II, sc. 1.): l'amour naturaliste, even als in de romans van Zola; een andere kent hij niet, of liever bestaat niet voor hem. Zola kan zich in dit opzicht niet op originaliteit beroemen. *Alles schon da gewesen,* kan men Jago hoorende spreken, hem toevoegen. „Onstuimigheid van het bloed en eene toelating van onzen wil," dat is de grondstelling, waarop Jago's liefde-filosofie baseert. Zelf is hij niet buitengewoon zinnelijk van aard, hij spreekt er zelfs met minachting over; maar in anderen ziet hij niet anders dan zinnelijkheid èn van de grofste soort. In zijn oog bestaat de betrekking tusschen man en vrouw in louter zinnelijkheid, anders niets, hij geeft het ronduit te kennen tegenover Brabantio, tegenover Rodrigo, tegenover Othello. Het liefst bedient hij zich van de platste beelden en uitdrukkingen, omdat in zijn geest deze gedachten het eerst opkomen, en hij geene kieschheid genoeg bezit, om zich duidelijk te kunnen uitdrukken, zonder

obsceen te zijn, en daarbij stelt hij er een bizonder groot genoegen in over die onderwerpen breedvoerig te discussieeren.

Over de vrouwen is zijn oordeel zeer ongunstig. Hij vindt het belachelijk te gelooven dat een schoone vrouw deugdzaam zou kunnen zijn. Häszlichkeit beim Weibe ist der halbe Weg zum Tugend, zegt Heinrich Heine zeer ondeugend, maar Jago gaat nog veel verder.

„Een vrouw, die schoon is en toch needrig blijft,
Die welbespraakt is maar nooit snapt of kijft. . . .
Zoo'n vrouw was waard, zoo ze immer was te denken,
Om narren op te voên, en bier bij 't glas te schenken."

Een schoone vrouw, die fatsoenlijk is! fi donc! pas si bête que ça, zegt Jago. Misschien meet hij alle vrouwen af naar het voorbeeld van zijne waardige ega, zijn Emilia. Of deze hem vele redenen tot ontevredenheid gegeven heeft, daarvan hooren wij niets; maar, naar hare woorden te oordeelen en zij windt er geen doekjes om, kan zij voor de prix-Montyon moeilijk in aanmerking komen. Haar huwelijk met Jago is een duidelijk kontrast met Othello's huwelijk. Hier de poëzie, daar het proza.

Een enkel woord over haar: zij speelt geen onbelangrijke rol in de geschiedenis. — Emilia is eene vrij alledaagsche vrouw, niet bepaald slecht, maar ook niet bepaald goed. Zij is niet idealistisch van natuur, en neemt eenvoudig de dingen, zooals zij zijn, zonder er lang over te malen of zij goed of slecht zijn. Aan te groote teederheid tegenover haren man maakt zij zich zeker niet schuldig. Het gaat er tusschen hen beide zeer koeltjes toe. In het gesprek met Desdemona (Akte IV sc. 3.) zegt zij onbewimpeld hare meening over de mannen, en die staan in hare schatting niet veel hooger aangeschreven, dan bij Jago de vrouwen. Zij vergoodt hen waarlijk niet. Waarschijnlijk heeft hare eigen ervaring haar een weinig pessimistisch gemaakt op dit punt. Mannen zijn geene engelen, in 't begin denkt men dit licht, maar later weet men wel beter, zoo redeneert zij. En wanneer de vrouwen geene modellen van kuischheid zijn, dan is dat de schuld der mannen, die haar beter hadden behooren te behandelen. Voor haren eigen man heeft zij, ondanks Jago's volmaakte afwezigheid van alles wat op echtelijke teederheid kan gelijken, toch nog een restje van liefde behouden. Zij tracht hem althans in goed humeur te brengen, door iets voor hem te doen. Zij vindt den zakdoek

en geeft hem aan Jago, want zij weet, dat hij op het bezit daarvan bijzonder gesteld is. Waarom echter? wat hij daarmede voorheeft? dat weet zij niet. En, al vermoedt zij ook iets kwaads, zij vindt het niet noodig daar verder haar hoofd over te breken, zij denkt er niet verder over na. Zij merkt zeer goed, dat het Desdemona spijt den doek verloren te hebben, en zij is tegenwoordig bij het tooneel, waar Othello driftig naar den zakdoek vraagt, maar dit brengt haar niet tot nadenken; zij is te lichtzinnig om in te zien van hoeveel beteekenis zulk eene kleinigheid als het verlies van dezen doek kan zijn. Othello is slecht gehumeurd, en dat zijn alle mannen nu en dan, en dan schelden zij hunne vrouwen uit; dat is meer gebeurd, zoo denkt zij. Men leze slechts de regels, die zij na deze scene tot Desdemona spreekt. Daarbij komt, dat zij door het verlies van den zakdoek op te helderen, zou moeten bekennen, dat zij zelve en haar man dien gestolen hadden. Dat gaat dus niet. Wanneer zij later tegenwoordig is bij de vreeselijke scene tusschen Othello en Desdemona, schrikt zij van Othello's razende drift, maakt zich zeer boos, dat men hare lieve meesteres zoo durft te behandelen, schimpt en scheldt als een vischwijf tegen den onbekenden schurk, die Othello dien laster in het hoofd gepraat heeft, — maar het voorgevallene met den zakdoek schijnt zij glad vergeten te hebben. Het is in één woord eene lichtzinnige, oppervlakkige natuur, die Emilia.

Met haren man heeft zij gemeen, dat zij eene zeer radde tong heeft, en zich zeer plat en gemeen uitdrukt. Als zij hare meesteres vermoordt ziet, gaat haar in eens een licht op. De zakdoek-geschiedenis wordt haar nu duidelijk, zij doorgrondt nu het schandelijk bedrog, waartoe zij onwillens heeft medegewerkt, zij ziet de gevolgen van hare lichtzinnigheid en het berouw is nu groot. Het eenige wat zij doen kan tot vergoeding is den schuldige voor den dag brengen, en dat doet zij ten koste van haar eigen leven. En hiermede genoeg van Emilia.

Shakspeare heeft Jago daarom tot zulk een belangrijk persoon gemaakt en hem op den voorgrond geplaatst, omdat anders de geschiedenis van Othello niet te begrijpen zou zijn. Wij moeten het levendig gevoelen, dat deze persoon in staat is door de kracht van zijn sterken geest, het geheele spel in beweging te brengen, dat hij kan wat hij wil, omdat hij een sterke wilskracht heeft. Men moet bang voor hem worden.

De tooverkracht van zijn schitterende welsprekendheid, van zijn dialektiek, van zijne bewonderenswaardige vlugheid in het kiezen van de juiste woorden; van zijn talent om te laten raden, wat hij niet gezegd heeft; af te breken, waar hij te ver zou gaan; te verbergen, wat hij juist openbaren wil; — en vooral zijn koloriet in het schilderen van den hartstocht, zijn werken op de verbeelding, — men moet dit alles diep gevoelen en zelf onder dien indruk raken, en dan begrijpt men Othello's daad. Men zal die veroordeelen, maar ook begrijpen; men zal Othello schuldig verklaren, maar men zal niet voor hem de schouders ophalen als voor een monster of een gek, iemand die beneden het gewone peil van verstand staat.

Volstrekt niet! Wanneer men Jago goed begrijpt, kan men Othello niet minachten. Hij had Desdemona zeer lief, veel meer dan Jago dacht, en haar macht over haren man was niet gering. Maar wat vermag de arme vrouw tegen den onverzettelijken wil van een Jago? En Jago had boven haar voor: een omgang met Othello van veel langer tijd dan zij. Hij had zich al lang de reputatie verschaft van honest, honest Jago, voordat Othello's oog op Desdemona viel.

Jago zal altijd een der interessantste studies blijven, die Shakspeare op het gebied der menschenkennis ons aanbiedt, een onuitputtelijke bron voor onze kennis der huichelarij en van den laster.

Merkwaardig is zijn stijl of liever zijne stijlen, want Jago houdt er twee stijlen op na. De eene, een soort van officiëele stijl, die hij tegenover Othello en Desdemona, en een andere, en robe de chambre, die hij in zijne uren van uitspanning tegenover Rodrigo gebruikt. De eerste is beschaafd, en meestal waardig, doorspekt met spreuken, zedekundige opmerkingen en betoogen, dikwijls ook zeer poëtisch. De andere, zijn ware stijl, zijn liefste wijze van spreken is meer naturalistisch getint, frisch en kernachtig, origineel en hoogst amusant. Jago heeft ein derber Humor, een scherp gevoel voor het komische, hij is een uitmuntende Spaszmacher, vol grappen en luimige gezegden. Daarin bestaat zijn hoogste genot en dat vergoedt hem de verveling, dat hij zich tegenover Othello voortdurend in acht moet nemen. En deze komische ader in zijn natuur maakt hem tot een veel dragelijker, veel poëtischer figuur. Wij lachen nu, waar wij anders van hem zouden walgen.

Othello's stijl is die van den hartstocht en van de verbeelding. In oogenblikken van kalmte is zijn taal eenvoudig en nobel, zooals tegenover Brabantio en voor den Venetiaanschen senaat. Waar zijn gevoel spreekt, geeft hij dit in den stijl weêr, die warm en vol innigheid is, zooals in het verhaal van zijne liefde en de schoone woorden, waarmede hij Desdemona begroet na de landing op Cyprus. Nadat zijn hartstocht is wakker geworden, gaat hij een anderen toon aanslaan. De stijl wordt forsch en gespierd, eerst eenvoudig en klaar zonder poëtische versiering, daarna, wanneer zijne fantasie hem beheerscht, rijk aan metaforen en vergelijkingen, aan apostrofe's en invocaties. (Zie Akte III, sc. 3, het afscheid aan de wapenen en wat daarop volgt.) Dikwijls is de stijl verheven, zóó waar hij zijn hart vergelijkt met het Pontisch meer. Hyperbolisch is eigenlijk het ware karakter van Othello's stijl van den hartstocht, — evenals bij Romeo, maar veel minder gekunsteld — hyperbolisch zijn zijne beelden, hyperbolisch zijne gevoelsuitdrukkingen. De liefde speelt gaarne met hyperbolen, wanneer zij zóó sterk is, dat zij niet meer zwijgen kan. Daar waar zijn toorn met de liefde strijd voert, grijpt Othello de stoutste antithesen aan, en stelt tegenover den eenen hyperbolischen zin den andere. (Akte IV, sc. 1.) Jago vindt Othello's wijze van spreken bombast, omdat Jago blind is voor het verhevene. Bij ieder ander dan Othello, zou zulk een stijl als bombast klinken. Maar le style c'est l'homme, dat is bij Shakspeare een vaste regel. Niet ieder spreekt in dezelfden stijl, en wat bombast bij den een zou zijn, is poëzie bij den ander.

Wanneer Othello's hartstocht den sterksten graad bereikt heeft en tot razernij wordt, uit hij zijne gedachten in abrupte, anakolutische zinnen, enkele woorden, interjecties, enz. (Akte IV, sc. 1, de woorden uitgesproken voor den onmacht.) Verderop drukt hij de smart uit in ironie en scherpe spot, afgewisseld met muzikale klanken van weemoed en diepe droefenis (Akte IV, sc. 1 en 2, tegenover Lodovico, Desdemona en Emilia). Vooral het onderhoud met Desdemona is zeer rijk aan beelden; het is eene opeenstapeling van de prachtigste hyperbolische metaforen, de een volgt den ander. De korte monoloog voor de moord-scène heeft iets nadenkends, iets geheimzinnigs; de beelden zijn niet meer hyperbolisch, meer van eene stille schoonheid. De gedachten zijn er als 't ware omsluierd, men moet meer in den

toon voelen, dan de woorden bepaald zeggen. Daarna spreekt weer de hartstocht in wilde toonen, dikwijls niet meer dan de uitgestooten klanken der wanhoop; nu en dan sterk hyperbolisch, — het slot is diepe melancholie, de laatste woorden, voor hij zich het leven ontneemt, eenvoudig en plechtig als een koraalzang.

Men is gewoon de Othello-tragedie de voorstelling der jaloezie te noemen en van Othello als van het type dezer kwaal te spreken. Niets schijnt mij nu verder van de waarheid verwijderd dan zulk eene opvatting. „Is hij niet jaloersch?" vraagt Emilia, waarop Desdemona antwoordt: „Wie, hij? Ik denk dat de zon van zijn vaderland al die grillen wel heeft doen verdampen." Ik geloof, dat Desdemona haren man op dit punt juist beoordeelt, en zoo hij een oogenblik later alle teekenen van jaloezie vertoont, is dit niet meer dan een schijn, die Desdemona en Emilia bedriegt. De werkelijke jaloerschheid ligt niet in het karakter van Othello; integendeel, het tegenovergestelde van deze ondeugd: een kinderlijk vertrouwen op de menschheid, eene groote mate van argeloosheid is de eigenschap, die bij hem boven anderen uitsteekt. Wanneer men een opschrift boven deze tragedie zou willen plaatsen, het zou moeten zijn: misplaatst vertrouwen, geen jaloezie.

Of zoo men toch in dit stuk eene voorstelling van de ondeugd der jaloezie wil zien, dan is Jago de persoon, in wien die ondeugd vertegenwoordigd is. Zooals wij reeds gezien hebben is een der motieven van diens handelwijs de jaloezie, — jaloezie jegens Cassio, jaloezie jegens Emilia. Jago lijdt voortdurend al de kwellingen van dezen hartstocht. Het praatje over zijne vrouw, en de galante manieren van Cassio laten hem geen oogenblik met vrede. Uiterlijk laat hij daarvan niets blijken, zelfs niet tegenover Rodrigo. Maar in zijn binnenste brandt en bijt het gif voort, en hij kan niet rusten voordat hij zich op Othello en Cassio recht gewroken heeft. „Niets kan, niets zal mijn ziel tot vrede brengen, voor onze rekening vereffend is: vrouw voor vrouw!"

Jago draagt ook al de kenmerken van den jaloersche bij zich: het rustelooze, het wantrouwende, het in alles kwaad willen zien, zonder te onderzoeken of het bestaat; vooral: het wroeten en wrokken in zich zelven zonder zich zekerheid te verschaffen en dan door te tasten. Othello daarentegen handelt

overijld, omdat de eindelooze martelingen van de jaloezie hem ondragelijk zijn. De woorden van Emilia, dat de jaloerschen het niet zijn om eenige oorzaak, maar omdat zij het willen zijn, zijn geheel op Jago van toepassing. Emilia heeft de jaloezie aan haren man zeer goed bestudeerd. Shakspeare stelt tegenover deze verachtelijke ondeugd Othello's grootmoedig vertrouwen in scherp kontrast. De Moor der Novelle vertoont zich als een kleingeestig, achterdochtig man; de Othello van Shakspeare is het tegendeel hiervan, vrij van alle lage en nietige gevoelens.

Zijn gedrag gedurende de beide eerste akten is bewonderenswaardig. Zoowel tegenover Brabantio, wiens dochter hij geschaakt heeft, wat een zeer vermetele zet van hem was, maar die hij aandorst, omdat hij gevoelde dat er geen oneerlijkheid bij in het spel was, en de waarde van zijn persoon tegen veel kon opwegen; niet minder tegenover den senaat, waar hij, hoewel te bescheiden om zich op den voorgrond te dringen, met gepaste waardigheid zijn gedrag weet te verdedigen, en bij uitzondering van zich zelven spreekt, omdat het oogenblik dat vorderde; evenzoo eindelijk waar hij de dronken officieren tot de orde roept. In alles is hij even respektabel. Maar de vloek, die op hem rust is zijn blind vertrouwen op Jago.

Deze brengt een geheele omkeer in zijn denken te weeg. Die omkeer doet zijn geloof in de deugd zijner vrouw veranderen in twijfel, en spoedig daarna in zekerheid van haar trouweloosheid en wat daaruit verder volgt. Maar dit is niet de ware jaloerschheid, althans niet van die soort, waaraan Jago lijdt.

Othello is niet argwanend en vat niet vuur bij de geringste kleinigheid. Ware hij zóó kleingeestig, dan had hij toch niet Cassio als postillon d'amour gebruikt bij Desdemona, en haar gedurende zijn overtocht aan de zorg van Jago toevertrouwd. Het tegendeel is waar: er is een Jago toe noodig om hem zijn vertrouwen op Desdemona te ontnemen, Jago moet al zijne overtuigingskracht gebruiken om hem te doen gelooven, dat zij ontrouw is. Zal men nu zoo iemand jaloersch noemen in de gewone beteekenis van het woord? Mij dunkt van neen. Iets anders is, dat zijn gedrag tegenover Desdemona het uiterlijk vertoont van jaloerschheid, en daarom vraagt Emilia haar: „is die man niet jaloersch?" want Emilia oordeelt naar het uiterlijk

evenals Jago. Bewijzen vordert Othello; en, wanneer hij na het leveren der zoogenaamde bewijzen nog draalt met zijn besluit uit te voeren, is dat omdat hij den vreeselijken strijd tusschen liefde en toorn nog niet afgestreden heeft, niet omdat hij jaloersch is. Hij wil onmiddelijk tot zekerheid komen, en die eenmaal verkregen zijnde, handelen, en als het moest een einde maken aan zijn liefde en zijn geluk; maar die liefde is bij hem zóó diep geworteld, dat hij haar niet zoo met één ruk kan losscheuren. Men moet het zwaartepunt van zijn denken zoeken in de woorden: „Bij mijn ziel! ik denk, mijn vrouw is braaf — en denk van neen, ik denk dat gij eerlijk zijt, en dan weer niet. Ik wil eenig bewijs hebben. Haar naam, eenmaal rein als het aangezicht van Diana, is nu bezoedeld en zwart als mijn eigen gelaat —" en verder in die, welke zijn vaarwel aan de wapenen voorafgegaan! „Ja, nog zou ik gelukkig geweest zijn, al had ook tot den minsten lansknecht in het legerkamp in haar gunst gedeeld, zoo ik het slechts niet geweten had. O! nu voor eeuwig vaarwel, rust der ziele!" Het is duidelijk, Othello heeft na een leven vol ontbering en arm aan vreugde, eene vrouw gevonden, waarin hij meent een schat ontdekt te hebben, die hem het geluk van zijn geheele volgend leven waarborgt, en die hem al het verdriet, dat hij geleden heeft, door hare liefde ruimschoots vergoedt. En daartoe was Desdemona in staat. „*I saw Othello's visage in his mind.*" Geene romaneske overschatting, maar diep gevoelde liefde. Geene vrouw zal het gemakkelijke leven in het paleis haars vaders opofferen voor het onbekende, wilde soldaten-leven met den vreemden, Moorschen krijgsman, zoo zij den man niet lief heeft, dien zij volgt.

Eene kleine uitweiding alhier naar aanleiding van de meeningen van sommige critici. Sommigen willen, dat Shakspeare in dit stuk zou hebben aangetoond, dat een huwelijk tusschen eene jonge schoone vrouw en een leelijken man eene mésalliance is, die noodzakelijk op huiselijk ongeluk moet uitloopen. Als dat waar was, dan zou de persoon van Jago overbodig geweest zijn. Anderen (Kreyszig) vinden, dat Shakspeare zich hier een zeer zware taak heeft opgelegd, door onze sympathie te vorderen voor eene liefde tusschen twee menschen, die zich in den gewonen loop der dingen niet licht tot elkâar aangetrokken zouden voelen, en dat hij deze moeilijkheid glansrijk heeft overwonnen.

Ik heb reeds gezegd, dat Othello's huwelijk een barock uiterlijk heeft voor ieder, die in 't geheim der zaak niet is ingewijd, Jago, Brabantio enz. Maar het Lösungswort van dit probleem is eenvoudig: „*I saw Othello's visage in his mind.*" Dit en niets anders; liefde derhalve. Werkelijk is dus het huwelijk niet barock, en door bovengenoemde regel verzekert Shakspeare zich onmiddelijk van onze sympathie. Wanneer men het daarna nog barock vindt, stelt men zich te veel op het standpunt van Jago. Kreyszig noemt verder Desdemona's liefde meer eene liefde van de fantasie dan van het hart, en ook Dowden schijnt er zoo over te denken, daar hij een sterk romantisch element in die liefde vindt, wat hij voor eene bedenkelijke zaak houdt. Is deze liefdegeschiedenis dan inderdaad zóó vreemd en zóó zeer in strijd met alle heerschende gewoonten en begrippen? Het valt mij werkelijk moeilijk dit in te zien. Wanneer men aanneemt, dat Desdemona's liefde niet zoo erg diep in het hart zat, dan moet men ook Jago in zijne zienswijze voor een deel gelijk geven, en mij dunkt, dat er in Desdemona's woorden en daden van het begin tot op haar sterfbed toe, niets te vinden is dat recht geeft tot deze uitspraak. Ulrici beweert, dat Othello gevoelde, dat hij tegenover Desdemona's rijkdom aan schoone hoedanigheden, van zijn kant maar zeer weinig in de schaal kon leggen. Ik vraag weêr, is Othello dan zulk een onbeduidend persoon, zoo weinig waard, dat hij dankbaar mocht zijn een vrouw te vinden, die zich over hem wilde ontfermen? Vindt men het zoo vreemd dat hij, een man *every inch* imponeerend door zijn krijgshaftig uiterlijk, in houding en manieren een veldheer, met zijn leven vol eervolle daden en die het hoogste aanzien geniet bij de Venetiaansche regeering, met zijne levendige fantasie en zijne welsprekendheid, — dat zoo'n man in staat is het hart van eene vrouw te winnen? En dat alléén omdat hij zwart is, geen jongeling als Romeo en omdat hij mist *those soft parts of conservation that chamberers have,* welk laatste men vrij vertaald zou kunnen noemen; nietige beuzelpraat der Venetiaansche gommeux? Niet van elke vrouw zou hij het hart winnen, dat zal ieder toestemmen. Maar van eene vrouw zoo verstandig en beschaafd als Desdemona, die geleerd had na te denken en de innerlijke waarde boven het uiterlijk te stellen, was het te verwachten, dat zij zich meer voelde aangetrokken tot den zwarten Othello, dan tot alle Rod-

rigo's en Cassio's van Venetië, trots hunne fijne, galante manieren. Dat een huwelijk van mannelijke leelijkheid met vrouwelijke schoonheid niet onder alle omstandigheden, en met elke vrouw, van welk karakter ook, aan te bevelen is, — dat is iets anders. Niemand zou die stelling willen verdedigen, en als regel zal men eene dergelijke vereeniging voor eene gevaarlijke proefneming moeten houden. Die regel is nu bij Jago een absolute regel zonder uitzonderingen. Hij past hem toe bij Othello, en hij leert hem daaruit de conclusie voor zich trekken, waartoe de arme man maar al te bereid is. Maar Jago's premissen deugden niet. Zonder hem echter had Othello er waarschijnlijk nooit aan gedacht, dat zijn leelijk gelaat hem reden gaf aan zijn geluk te gaan twijfelen.

Desdemona bewonderde Othello om zijn eenvoudige, koninklijke aard en bij het luisteren naar zijn verhaal, waarin hij de rampen zijner jeugd beschreef, gevoelde zij het diepste medelijden met hem. Medelijden en bewondering! Is dan de liefde nog ver weg?

Dat Shakspeare de liefde eener schoone vrouw voor een leelijk man een interessant psychologisch vraagstuk vond en de moeite waard om in eene tragedie te behandelen, dat geloof ik zeker; maar dat hij het voor een abnormaliteit hield, dat blijkt nergens uit.

Ik ben bij deze kwestie lang blijven stilstaan, omdat ik haar van veel belang acht. — Wanneer men niet gevoelt, hoe eenvoudig, natuurlijk en innig deze liefde is, hoe het een waar verbond van twee harten is — en in dit opzicht het stuk niet achterstaat bij *Romeo en Julia*, dan is het effekt van de tragedie voor een groot deel gemist.

, Dat dèze liefde te gronde gaat, moet ons leed doen. Zoo niet, wat voor belang kunnen wij dan stellen in dien vreeselijken strijd in Othello's boezem, die meer dan de helft van het stuk inneemt?

Ik ga nu verder. Deze vrouw nu, zijn ideaal van schoonheid en beminnelijkheid, zijn afgod, moest Othello bezoedeld zien door de vuile taal van Jago. Dat was ondragelijk. Reeds Jago's eerste woorden, het feit dat deze twijfelt aan haar onschuld, en dat hij dat moet aanhooren zonder haar te kunnen verdedigen, omdat Jago dat niet zeggen zou zoo daarvoor geene redenen bestonden, — dàt is reeds voldoende om hem zijn rust voor goed te ontnemen, zijn geluk te verwoesten. Hij kan niet meer gelooven aan de vrouw, die bij hem boven alle andere staat, en zooals men dat bij diepgevoelige menschen

meer ziet, wanneer hun groot vertrouwen op iemand, dien zij liefhebben en bewonderen, geschokt is, beginnen zij aan alles te twijfelen, aan hun eigen waarde, aan die van hun leven. Zij worden hypochondrisch. Van stonde af aan, dat Othello zijn vertrouwen verloren heeft, is hij diep beklagenswaardig. De schijn, dien Desdemona op zich laadt door hare onbezorgdheid en de zoogenaamde bewijzen van Jago doen niets meer dan zijn ellende vergrooten. Othello's lijden wordt zeer verzwaard, doordat hij een man is, die door zijne levendige verbeelding beheerscht wordt. Dergelijke menschen, die met hunne verbeelding leven, staan aan veel zwaarder lijden bloot dan koele verstands-menschen. Zij zien reeds vóór zich datgene, voor welks bestaan nog geen reden is, en zij lijden dubbel wanneer zij het later werkelijk bewaarheid vinden. Elke toespeling, elke kleinigheid die hunne gedachten den stoot geeft, is in staat hen in een wereld van smart te storten, en wanneer zij dan een Jago bij zich hebben, die er voor zorgt het vuur goed op te stoken, lijden zij inderdaad helsche pijnen. Het is Othello verder onverschillig wat er met hem gebeurt, hij heeft alles verloren wat voor hem waarde bezit, vooreerst zijn geluk, vervolgens zijn eergevoel, zijn onbesmetten naam, die door haar gedrag bezoedeld is. Dit is de beteekenis van zijn afscheid aan zijne wapenen. „Othello's occupation's gone". Wat wil het anders zeggen dan: ik heb een hard leven geleid maar vol roem, en mijn eer als man heb ik steeds ongeschonden bewaard, en nu is dit mijn dierbaarste kleinood verloren. In het gesprek met Desdemona (Akte IV, sc. 2) zegt hij hetzelfde: „Maar mij tot een spotprent te maken voor den hoon van den tijd, die met langzaam bewogen vinger mij zal nawijzen". Dat is het ergste. Neen, nog niet. Hoor hem slechts: „En toch, ook dat kon ik nog dragen; laat het zijn! Doch daar, waar ik den schat mijns harten had bewaard, waar ik leven moest of niet bestaan.... ... dáár verguisd te worden, dáár een poel te zien, waar paddengebroed zich vermenigvuldigt". Dat zijn afgod door Jago in het slijk getrapt werd, en zich zelve met vuil bemorste, dat het heerlijkst pronkjuweel der schepping niet beter was dan de gemeenste lichtekooi, — dat was het ondragelijkste.

Beleedigd eergevoel is de drijfveer van Othello's daad, gevoegd bij de harde plicht de schuldige te moeten straffen. Hij kan haar niet laten leven, omdat zijn eigen eer het

hem verbiedt, en de rechtvaardigheid vordert dat zij gestraft wordt. Met een bloedend hart moet hij het vonnis volvoeren, dat hij zelf uitgesproken heeft. Dit is de beteekenis van de wel wat duistere monoloog voor den moord. „Doch sterven moet zij, of zij zal er nog meer verraden". En dan: „O liefelijke adem, die bijna het Recht bewegen zoudt om zijn straffend zwaard te verbrijzelen". „Wees na uw dood zoo schoon, en ik die u zal dooden, zal u nog beminnen". De hoofdgedachten in deze regels zijn: Het leven moet ontnomen worden, maar het schoone, liefelijke beeld moet nog een poos, zoolang het duurt, blijven, opdat hij voor 't laatst, nu het Recht verzoend is, op dat gezicht zich nog eens zijn verloren geluk voor den geest kunne halen, de liefde alléén zijn hart kunne vervullen nadat alle bitterheid geweken is; de oude hartstocht moet nog eenmaal hare volle heerschappij terug krijgen om dan voor goed begraven te worden. Het is eene onbeschrijfelijke mengeling van poëzie en pathos, die laatste monoloog, diep aandoenlijk! Othello's val is verbonden aan dien van Desdemona. Zijn zelfmoord is het noodzakelijk slot; het is geen straf, die hij zich oplegt. Zijn geheele levenslot hangt aan het bezit dezer vrouw. Al zijne verwachtingen der toekomst zijn op haar gebouwd; zonder haar is het leven hem ondenkbaar, kan hij zijn bestaan niet meer voortzetten. Haar ontrouw is voor hem meer dan eene groote, grievende smart, zooals in het leven van sommige menschen wel eens voorkomt, maar die toch met den tijd uitslijt en later geluk nog mogelijk maakt, — het staat voor hem gelijk met zijn eigen vernietiging. Doordat hij het geloof aan hare onschuld en liefde heeft moeten opgeven, is hij uit den hoogsten hemel neergetuimeld, — nooit kan hij meer daarheen terugkeeren, er is voor hem geene redding mogelijk. *Othello's occupation's gone,* dat is het vonnis, waartoe hij zich bij de eerste gedachten aan haar ontrouw reeds veroordeeld gevoelde. *Chaos is come again,* — ziedaar het onvermijdelijk einde.

V. HET TRAGISCHE.

Ik heb het treurspel van Othello's geschiedenis vergeleken bij een ziekte-proces, en daarop moeten wij nu terugkomen.

Wanneer men zich voorstelt wie Othello geweest is, welk

een man hij zich toont in de beide eerste Akten, en men vergelijkt daarmede zijn verder gedrag, de slinksche wegen, die hij volgt op Jago's raad, het beramen van het plan tusschen hen, den sluipmoord op Cassio, dien hij Jago opdraagt, en de — zelfs al ware zij schuldig geweest — hoogst onrechtvaardige wijze, waarop hij met Desdemona handelt, — wanneer men dit alles met elkaâr vergelijkt, dan moet men tot het besluit komen, dat de edele Moor door een soort van moreelen kanker was aangetast, die zijne hersenen beneveld en zijn hart bedorven heeft, welke van hem, die rechtvaardig, zachtzinnig en openhartig was, een lagen, wreedaardigen sluipmoordenaar gemaakt heeft. Met recht zegt Lodovico, die de groote verandering in Othello's wezen dadelijk opmerkt: „Is dit de nobele Moor, wien onze geheele senaat geroemd heeft als uitnemend in alles?" De verstandige, zich zelven beheerschende Othello, dien hij gekend heeft, handelt als een woesteling, Deze vergiftiging van Othello's verstand en hart is nu Jago's werk. Met kleine hoeveelheden werd hem het gif ingedruppeld, het drong door al zijne aderen heen, woekerde voort aan zijne edele organen, tastte het een na het ander aan, verlamde de eene functie na de andere, totdat eindelijk het lichaam in een toestand van bederf en rotting overging. Het gif werkte eerst langzaam, toen sneller, en moest onfeilbaar den dood ten gevolge hebben.

Dien indruk maakt op mijn gevoel de geschiedenis van Othello, eene moreele vergiftiging.

Waarin bestaat nu het tragische van zijn karakter en zijn lot?

Bij Shakspeare ontstaat het tragisch conflikt somtijds door dat een stoute, machtige geest zich verzet tegen de eeuwige en onveranderlijke wetten der menschelijke natuur, de perken die deze hem gesteld heeft overschrijdt, hetgeen een tijd lang duren kan, maar ten slotte toch voor de natuur, die hare wetten niet straffeloos laat overtreden, moet bukken en ondergaat. Het lot van dien mensch is dan tragisch. Zóó b.v. Macbeth. Het is dus een strijd tusschen het individu en de ons onbekende, maar zeer zeker bestaande ijzeren wetten der menschelijke wereld. Bij Othello is de zaak anders gesteld. Het tragisch conflikt heeft plaats in zijn eigen hart; het bestaat in den strijd tusschen het goede en kwade beginsel in zijn eigen boezem, het een door Desdemona, het ander door Jago verpersoonlijkt.

De natuur van een edel en bewonderenswaardig mensch wordt aangetast door een bederf, en dit bederf is het werk van eene machtige persoonlijkheid, van Jago. Men gevoelt hier, dat de in den oorsprong onbedorven menschelijke natuur met zijn besten aanleg en van het edelste bloed, slechts met een wezen van de boosheid en van de kracht van een Jago in aanraking behoeft te komen, om altijd gevaar te loopen van langzamerhand te ontaarden, — en wanneer zekere omstandigheden medewerken zooals hier, wordt die ontaarding onvermijdelijk. En, wat het voornaamste is, dit bijna onvermijdelijk bederf geschiedt juist in de *edelste deelen* der menschelijke natuur. De schoonste deugden van Othello: zijn koninklijk vertrouwen, zijn gevoel van eer verschaffen Jago de gelegenheid die te verpesten. Juist omdat hij die deugden in hooge mate bezit, daarin boven anderen staat, heeft Jago zoo'n vat op hem, evenals de hoogste boomen het meest van den wind te lijden hebben. Dit verschijnsel, dat het grootsche, het edele in de wereld het grootste gevaar loopt en het meest blootstaat aan den doodenden adem van zelfzucht en laster, stemt ons melancholisch en overtuigt ons van de broosheid en het onzekere van ons bestaan. De gulden middelmatigheid behoeft zich nooit ongerust te maken, zij kan haar slaperig bestaan meestal ongemoeid voortzetten; maar wat zich daarboven verheft, wat uitsteekt, moet de heftigste stormvlagen trotseeren; dat is nu eenmaal een wet in de wereld.

Dat nu een edele en verheven natuur te gronde gaat is, hoe treurig ook, op zich zelve nog niet tragisch.

Maar wanneer die ondergang noodwendig is, hèt onvermijdelijk slot wordt, dat de levensloop van dien buitengewonen persoon moet nemen, *omdat* der natuur van dien persoon een zeker organisch gebrek aankleeft, dat onder andere omstandigheden wellicht minder schadelijk, in dengene waarin hij geplaatst is daarentegen een verderfelijke macht verkrijgt, ja zelfs een vloek wordt, die hem maakt tot een speelbal in de handen van een anderen machtigen geest, — in dát geval wordt die ondergang tragisch. De wetten der menschelijke natuur, die geen sterveling verbuigen of verwrikken kan, brengen dien persoon, trots al zijne edele hoedanigheden, met een ijzeren consequentie ten val.

De menschelijke natuur handhaaft hare wetten, en dat is

goed, want het algemeene menschelijke — hoeveel en wat de idealist er ook aan moge afkeuren, — staat hooger dan het lot van één mensch. De mensch, zelfs de edelste is niet meer dan een droppel in de zee.

Hierin zie ik nu het tragische in Othello's figuur. Othello's grootmoedig vertrouwen heeft niet geleerd scherp na te denken, schijn van wezen te onderscheiden, en daardoor wordt hij een prooi in de klauwen van Jago. Geen lichte prooi evenwel. Ware dit zoo, er zou geen spoor van tragisch element in hem aanwezig zijn. Alléén de onverzettelijke wil en het buitengewoon intellect van een Jago is in staat hem mede te slepen naar den afgrond.

Othello is een man van groote talenten, maar hem ontbreekt te veel het logisch verstand, en hierdoor alléén is de mensch in staat zijne zelfstandigheid te bewaren tegenover den verderfelijken invloed van anderen.

Daarnaast schijnt mij Othello's geschiedenis nog eene tweede tragische zijde te hebben. Het is dit. Othello verdiende ten volle en had er allen aanleg toe, om door zijn huwelijk met Desdemona een zeer gelukkig leven te zullen leiden: generaal in dienst der Venetiaansche regeering, gezien en geëerd bij zijne meesters, bemind door zijne officiers en soldaten en nu in het bezit der schoonste, der liefste vrouw, de vrouw van zijn hart. Wat wil men nog meer? En wat ziet men nu gebeuren? Men heeft nu de zoo zeldzame gave, waarnaar ieder verlangt, en die de meesten zich beklagen geen oogenblik van hun leven bezeten te hebben: het geluk, in handen.

Wat doet men nu? Wendt men de uiterste zorg aan om dit kostbaar kleinood zoo zorgvuldig mogelijk te bewaren, sluit men het weg, en neemt men het zeer voorzichtig in de handen, opdat het niet breke? Neen, juist het tegendeel. Dit kleinood in het bezit dier voortreffelijke vrouw, verbrijzelt men met eigen handen, — en dat zelfs niet uit roekeloosheid, uit onverschilligheid, o! neen! men waardeert het ten zeerste, stelt er den hoogsten prijs op, — en toch vernielt men het met eigen wil en in het volle besef van hetgeen men doet. Waarom? Omdat men het *moet* vernielen, omdat men niet anders *kan*. Is dit niet tragisch?

Ofschoon er door zeer velen aan getwijfeld is, en nog altijd getwijfeld wordt, of dit treurspel een werkelijk tragischen indruk maakt, zie ik geen reden, waarom dit niet het geval zou

zijn. Op mij althans heeft het steeds bij de lezing dien indruk gemaakt.

Toch houdt ik het er voor, dat zoo het stuk eindigde met Desdemona's dood en dien van Othello kort daarop zonder iets meer, de slotindruk niet tragisch zou zijn, en men eerst door nadenken het tragische in het stuk zou gevoelen. Shakspeare zendt ons, na de aangrijpendste tooneelen van menschelijke smart aanschouwd te hebben, waarbij onze tranen gestroomd hebben en ons gemoed diep geschokt is, altijd naar huis met een slottafereel — dikwijls ook maar enkele regels — dat iets kalmer en plechtig-verheven van toon ons in de ware tragische stemming brengt, waarvan het kenmerk is: een gevoel van verzoening met het noodlot en van berusting in den jammer dezer wereld, omdat de hoogere wereldorde dien noodzakelijk maakt.

De slot-accoorden zijn bij Shakspeare altijd grootsch en klinken zacht, nooit heftig-hartstochtelijk, evenals de stormachtige finale eener symphonie soms eindigt met enkele zachte tonen.

En in dit stuk is Shakspeare ons wel eenige satisfactie schuldig. Wij hebben het lijden van Othello en Desdemona moeten aanschouwen, en beide veroorzaakt door de laagheid van een gewetenloozen schurk.

Moet dit nu hiermede afloopen? Dat kan niet, dat zou ons geene bevrediging schenken, dat zou een pijnlijk gevoel van wrevel achterlaten.

De Othello is de somberste tragedie, die hij geschreven heeft, omdat men daarin aanschouwt het zedelijk verval van een edel hart, en wat is er treuriger in de wereld dan dat? Maar Shakspeare geeft met de ontknooping ook de opheldering. Aan Othello valt de blinddoek van de oogen. Hij ziet, dat zijn jammer hoe ondragelijk reeds, nog oneindig erger is dan hij zich voorgesteld had. „Gij hebt de liefelijkste onschuld vermoord, die ooit de oogen opsloeg," zegt Emilia tot hem. De ontzettende waarheid staat met één tooverslag helder voor zijn geest, dat hij het voorwerp is geweest van een ongehoord bedrog, dat hij niet had kunnen vermoeden, dat hij de medeplichtige is van een schurk en zelf als een moordenaar gehandeld heeft. En de vrouw, die hij zóó liefhad, dat hij tot haar dood haast niet kon besluiten en hij met eene moeielijke overwinning op zichzelven deed, wat hij voor zijn plicht hield, —

die vrouw was onschuldig. Welk eene ontgoocheling! Wanhopig stort hij neêr op het lijk der vermoorde Desdemona. Zijn smart is zoo verschrikkelijk, dat onze verbeelding daarbij stil staat, wij kunnen ons die graad niet voorstellen. Het is aan de grootste akteurs overgelaten ons daarvan den vereischten indruk van schoonheid te geven — en Shakspeare laat hier veel aan den akteur over. Eerst weigert Othello nog de waarheid te gelooven: „O! indien zij trouw geweest ware, indien de Hemel voor mij een nieuwe wereld geschapen had, een wereld van den reinsten diamant, ik zou haar daarom niet hebben afgestaan.” Met deze kolossale hyperbool drukt hij uit, wat hij verloren heeft. Emilia's bekentenis dwingt hem nu te gelooven, dat hij dit offer volkomen nutteloos gebracht heeft, zijn schat moedwillig heeft weggesmeten. Hij vergelijkt zich met den woesten Indiaan, die de parel onzinnig verwierp kostbaarder dan al wat zijn stam bezat. Een zeer juiste vergelijking, helaas! maar al te waar. Othello's smart doet ons huiveren; maar zijn moreele natuur is door deze krisis gered. Hij ziet in waartoe hij gedaald is, in welke draaikolk van drift en waanzin men hem medegesleept heeft, maar nu komt hij weêr boven en hij krijgt zijn verstand terug. Shakspeare stelt hem hier weêr tegenover Jago; en welk een verschil tusschen den ongelukkigen, verblinden man, die te laat het gezicht terug krijgt en den kouden, ellendigen Jago, „die de treurige last waaronder het bed bezwijkt”, waarvan hij de oorzaak is, met een onverschillig oog aanziet. Men zou dan nog liever wenschen in Othello's plaats te zijn. Welken naam zal men u geven? vraagt Lodovico. „Noem mij een eerlijk moordenaar als gij wilt, want ik heb uit eergevoel gehandeld, niet uit haat.” Juist, een eerlijk moordenaar is hij, en tusschen dien naam en dengene, dien Jago verdient, bestaat nog een onmetelijke afstand. Diep gevoelt hij echter, dat hier het einde van zijn leven gekomen is. Zijn geluk heeft hij verwoest, en zijne mannelijke deugden, zijn eer en zijn eerbied voor zich zelven heeft hij onherroepelijk verloren. „Hier is de eindpaal van mijn levensreize, het doel van mijn bestaan, de zeebaak die ik niet voorbij zal komen, al zette ik alle zeilen bij.” „Bedoelt gij hem, die eenmaal Othello was? Hier ben ik.” De ware Othello van vroeger bestaat niet meer. Nog eene zaak ligt hem op het hart. Hij weet, dat men hem oordeelen zal, waarschijnlijk veroordeelen, en hij vreest, dat

door het gebeurde, hij zijn goede naam, zijn krijgsmanseer, die hij zich jaren lang behouden had, bij het nageslacht zal verliezen. Daarom richt hij nog eene bede tot de omstanders. „Gij weet, ik heb den Staat dikwerf aan mij verplicht; doch dit zij zoo. Ik bid u, als gij in uwe brieven al deze jammeren zult meededeelen, zoo spreek dan van mij gelijk ik ben. Verbloem niets, maar laat ook geen hatelijkheid uw pen besturen.″ Weest rechtvaardig, zegt hij tot hen, en daar schiet hem nog een schoone daad uit vroeger tijd te binnen, die hem de troost brengt, dat hij toch eens een dapper, edel man was. „En zeg ten slotte, dat ik eenmaal te Aleppo, toen een boosaardige Muselman een Venetiaan vernederde en den Staat in hem hoonde, dat ik toen dien ongedoopten hond bij den strot greep en hem trof — aldus. —″

Hoe schoon is dit slot! en hoe weemoedig die laatste woorden! Dat is de weldadige zachte stemming, waarmede Shakspeare van ons afscheid neemt.

Ook Jago doodt zijne vrouw Emilia. Shakspeare, die het huwelijk van Jago en Emilia voortdurend in antithese brengt tegenover dat van Othello en Desdemona, laat onze deze tegenstelling aan het slot nog eens levendig gevoelen. Beiden dooden hunne vrouwen.

Maar welk een reusachtig verschil in de beweegredenen! Jago doorsteekt Emilia in een vlaag van woede en wraakzucht, omdat zij hem verraden heeft en hij ziet, dat hem daardoor de kans om Cassio's opvolger te worden voor altijd ontsnapt en hij zijn verdiende straf niet ontloopen zal

Welk eene antithese ook in de handelwijze der beide vrouwen! Desdemona zoekt stervende haren man nog te redden, door zich zelve de oorzaak van haren dood te noemen; Emilia stort door hare bekentenis haren man in 't ongeluk.

Ulrici noemt den Othello een intrigue-stuk in tegenoverstelling van de andere tragedies, waarin hij alleen de tragische ontwikkeling van karakters ziet, terwijl hier de intrigue tot de ontknooping leidt.

Om deze reden oordeelt hij, dat het tragische element in den Othello eigenlijk ontbreekt. Want de intrigue, zegt hij, heeft altijd iets van het toeval, omdat zij het werk is van een bepaald persoon en deze dus door het te doen of te laten het in zijne macht heeft den knoop te leggen.

Het toeval alléén, ofschoon het een zeer groote rol spelen kan in de wereld en derhalve ook op het tooneel, heeft geene tragische werking; het tragische ligt in de menschelijke natuur zelve, in het karakter en de daden der menschen, in het onvermijdelijke, en het toeval mag niet meer dan een bijkomende oorzaak zijn. Dit alles is zeer waar; maar Ulrici ziet, m. i., in den Othello te veel de intrigue en te weinig de psychologische ontwikkeling. 't Is volkomen waar, de feiten, die tot de ontknooping leiden, zijn allen aan het toeval en de intrigue te wijten, als: Cassio's dronkenschap en ontslag, zijn gesprek met Desdemona (intrigue); het verlies van den zakdoek en het vinden door Emilia (toeval); Jago verbergt den doek in Cassio's huis (intrigue); Cassio geeft hem aan Bianca om na te borduuren en Bianca geeft hem weêr aan hem terug op 't oogenblik dat Othello het zien kan (toeval); gesprek van Cassio met Jago, dat Othello afluistert (toeval en intrigue beide).

Maar ik vraag, wat beteekenen al deze feiten zonder de karakters van Othello, Jago, Desdemona en Emilia? Niets, dunkt mij. Het zijn onbeduidende voorvallen in elk ander geval dan hier. Wanneer men de handeling nauwkeurig volgt, uitgaande van de zeer fijne expositie, dan ziet men, dat de psychologische ontwikkeling ook hier als bij de andere tragedies van Shakspeare hoofdzaak blijft. Men moet erkennen, dat uit de aanraking van de drie hoofdkarakters, elk met zijne geschiedenis achter zich, noodzakelijk eene verwikkeling, een strijd *moet* ontstaan, indien slechts eene aanleiding daarbij komt, en die aanleiding verschaffen het toeval en de intrigue van Jago.

't Is waar, Jago doet Othello lijden, Jago is de oorzaak van alles. Maar met een ander man dan Othello en eene andere vrouw dan Desdemona had hem al zijne slimheid niets gebaat en had hij nooit het zoover kunnen brengen. De noodzakelijke grond van Othello's handelen, zijn schuld ligt in zijn karakter, zijn blind vertrouwen en gebrek aan zelf nadenken.

Het toeval en de intrigue doen in dit stuk hetzelfde als de hand, die de brandende lont bij het vat buskruit brengt, zij veroorzaakt de ontploffing, maar de elementen der ontploffing, buskruit en vuur bestonden reeds.

Ik kan dus niet inzien, dat om bovengenoemde reden dit stuk minder tragisch dan andere zou zijn. Het tragische element ligt hier even goed als in de andere stukken in de karak-

ters verborgen, maar — en dit valt niet te loochenen — Shakspeare laat in den Othello de intrigue een veel grooter rol spelen dan elders. Daarom moet men den Othello echter nog geen intrigue-stuk noemen in die beteekenis welke daaraan in de hedendaagsche Fransche dramatiek gehecht wordt.

Bij Shakspeare ligt het tragische altijd in den persoon zelven, die een deel uitmaakt van de algemeene menschelijke natuur. Wanneer die persoon uitmunt door groote, edele hoedanigheden en daardoor in strijd komt met de sterke hartstochten van anderen, of wanneer hij zijne superioriteit te veel gevoelt en de grenzen wil overschrijden, die der menschelijke natuur gesteld zijn, dan ontstaat er een tragisch conflikt, dat met den tragischen val van dien persoon kan eindigen. Het tragisch element ligt in de edele hoedanigheden van den mensch opgesloten; maar dit edele, die deugd moet de kiem van een ondeugd in zich bevatten, of liever, wanneer die deugd zich te sterk ontwikkelt, moet zij in een ondeugd kunnen overslaan.

Bij Othello verandert te groot vertrouwen op den mensch in onnadenkendheid en blinde hartstocht. Daarin ligt de tragische schuld.

De tragische schuld is niet maar een eenvoudig aanhangsel van eene kleine ondeugd bij groote deugden, om daardoor het pijnigende van het lijden van een onschuldig mensch te verzachten, — evenals men scherpe dranken met suiker verzacht —; het ontstaat uit de eenzijdige overdrijving van eene edele hoedanigheid, die ondeugd wordt.

Jago zegt ergens: „maar wij hebben de reden ter betooming van onze razende driften." Dat is een van die spreuken van Jago, die een zeer diepe beteekenis hebben. Alle schoone hoedanigheden van gevoel en verbeelding, al bezit men die in de hoogste mate, moeten gepaard gaan met eene evenredige ontwikkeling van het verstand. Het hoogste geluk van den mensch berust op een samensmelten van al zijne eigenschappen tot een harmonisch geheel, en dit is alleen mogelijk, wanneer alle elementen tegen elkâar opwegen, zoodat de een den ander in bedwang kan houden.

Dat is het ideaal der Grieken, dat in onzen tijd te weing begrepen wordt. De verstoring dier harmonie door overheersching van één enkele eigenschap kan zeer noodlottig worden, soms tragisch.

En nu mag men verder vragen, waar de zoogenaamde poëtische rechtvaardigheid blijft. Shakspeare stoort zich daar niet aan.

Hij laat in zijn wereld ieder mensch leven en sterven, zooals het met zijn karakter overeenkomt. Othello's lot en niet minder dat van Desdemona — hoe onverdiend ook volgens onze begrippen van rechtvaardigheid — zijn een gevolg van hun karakter. Desdemona's lot is te wijten aan hare te groote zachtheid van geest en gebrek aan oprechtheid. En evenzoo heerscht bij Emilia, bij Jago, bij Cassio dezelfde consequentie, oorzaak en gevolg.

Om het tragisch effekt te bereiken, is het van het hoogste belang, dat de antithesen in de karakters zuiver en duidelijk geteekend worden.

Hier zijn zij kristalhelder. Tegenover den jaloerschen, kwaaddenkenden, huichelenden Jago, de oprechte, kinderlijk-geloovige en edeldenkende Othello; tegenover scherpzinnigheid en menschenkennis aan den eenen kant staat gebrek aan doorzicht in de geheime roerselen van het menschelijk hart gepaard met levendige verbeeldingskracht; tegenover absentie van gevoel, diep en innig gevoel. Tegenover valsch eergevoel — ook Jago houdt zijn eer voor geschonden door Emilia — het ware eergevoel, enz.

Men kan de antithesen nog verder uitbreiden.

Desdemona en Jago zijn ook kontrasten. Zij uiterlijk schuld, innerlijk onschuld; Jago het omgekeerde. Met Othello heeft zij gemeen te groot vertrouwen en argeloosheid; zij mist de ware takt om met haren man om te gaan, Jago verstaat die kunst meesterlijk. En zoo verder. Ook in de andere personen vindt men antithesen bij menigte.

Othello's moord aan zijne vrouw gepleegd is eene onnatuurlijke daad, zooals ik reeds gezegd heb. Zijne huwelijksgeschiedenis voorspelde hem een gelukkig leven met de vrouw, die hij liefheeft en die in alle opzichten verdiende door hem op prijs gesteld te worden. Schijnbaar bestond dus geen grond voor dien treurigen afloop. Shakspeare wil nu dit onnatuurlijke ons als natuurlijk voorstellen. Zullen wij dit nu natuurlijk vinden, dan is het zijn plicht ons zulke overtuigende redenen aan te voeren, dat wij hem kunnen gelooven, en het onnatuurlijke voor ons ophoudt te bestaan. Daarom geeft Shakspeare die uitgebreide, hoogst zorgvuldig bewerkte expositie in de Ie

Akte. De handeling is zeer eenvoudig, maar het is eene handeling, die wij niet geneigd zijn spoedig voor mogelijk, nog minder voor waarschijnlijk te houden.

Deze daad moet wel onberispelijk gemotiveerd zijn, anders valt het stuk voor ons in duigen, en boezemt de geschiedenis ons meer afkeer dan medelijden in. Wanneer wij zelven niet gevoelen, dat Othello's lot niets ongerijmds bevat, dat het zelfs geene uitzondering behoeft te zijn, dat het een algemeene regel in de menschelijke natuur stelt, waarvan ieder, zoo hij een lesje er aan nemen wil, de toepassing voor zich zelven kan maken, — wanneer wij dat niet gevoelen, hebben wij geen medelijden met hem en laat ons het stuk eigenlijk koud.

Hoogstens bewonderen wij dan de poëtische stijl en de weergalooze kunst, waarmede het is ineengezet. Want in helderheid van plan, eenvoud en eenheid van compositie overtreft de Othello verscheidene andere stukken van Shakspeare, het staat hierin op de eerste rij. Het is ééne enkele handeling, die zonder afwijkingen, zijsprongen of episodes in eene rechte lijn voortgaat tot aan het einde.

De motiveering is hier de hoofdzaak, en daaraan besteedt Shakspeare meer dan 2 akten, daar hij de eigenlijke handeling eerst in de IIIe laat beginnen. De handeling is eenvoudig, maar de motiveering is zeer gecompliceerd, en dat kan niet anders; want zonder al die samenwerkende motiven is de handeling eenvoudig onmogelijk. Dat de feiten als schakels aaneensluiten, en dat de psychologische motiveering, gebaseerd op de expositie, onberispelijk is hebben wij nu gezien. Men zal te vergeefs naar iets gedwongens of iets willekeurigs zoeken. Elk woord, elke gedachte, elk gevoel stemt overeen met het karakter en vloeit er onmiddelijk uit voort. Nergens iets onnatuurlijks, iets gezochts met het doel om het verdere te motiveeren. Men kan elk der figuren afzonderlijk nemen, zijne woorden in monoloog of dialoog bestudeeren afgezonderd van de andere en men zal altijd vinden, dat die persoon zóó moet spreken en denken en niet anders. Iedere gestalte is een op zich zelf staand geheel, — met uitzondering natuurlijk van de bijfiguren Bianca, Lodovico, Gratiano, Montano, enz. — dat zijn eigen geschiedenis heeft. Ook Brabantio, Rodrigo en Cassio hebben nog eenige zelfstandigheid.

De motiven nu die samenwerken en waaruit Othello's daad voortvloeit, zijn deze:

1°. Othello's karakter — blind, misplaatst vertrouwen, gebrek aan doorzicht, enz.

2°. Jago's invloed op Othello, zijn reputatie van eerlijk man, zijn talent van overtuigen, werken op Othello's verbeelding, huichelarij, enz.

3°. Desdemona's karakter. — Haar onschuld, die zich niet in acht neemt voor den schijn, vreesachtigheid, gebrek aan oprechtheid.

4°. Emilia's lichtzinnigheid en vrees voor haren man.

Ik ben thans aan het einde van mijn studie gekomen, en wil het geduld mijner lezers niet langer op den proef stellen.

Het valt moeilijk bij een meesterstuk als den Othello kort te zijn; er zijn zoovele schoonheden in te bewonderen, dat men zich laat verleiden al te breedvoerig te worden. Ik heb getracht aan te toonen, hoe voortreffelijk dit tooneelspel aan alle eischen van het drama beantwoordt, hoe de handeling in al zijne onderdeelen aaneensluit en gemotiveerd is, hoe fijn de karakters geteekend zijn, en waarom de afloop tragisch is. Ik heb daarbij veel geciteerd, omdat ik mijne beweringen niet op losse gronden wil laten steunen, maar zooveel mogelijk op Shakspeare's eigen woorden. Men moet Shakspeare's kunst uit zijn eigen werken verklaren. Dit is, m. i., de eenige goede methode.

Shakspeare moet uit zich zelven verklaard worden en men moet hem niet dingen laten zeggen, waaraan hij nooit gedacht heeft omdat zij niet in den tekst staan. De ontzaglijke stapel geschriften, die over den Hamlet bestaat, en die nog steeds aangroeit, zou nooit dien omvang gekregen hebben, zoo de critici wat meer voet bij stuk hielden, indien zij niet menigmaal hunne eigen gedachten voor die van Shakspeare in de plaats stelden en allerlei wonderlijke dingen uit hem trachtten te halen, waarover hij met geen enkel woord gesproken heeft.

Er wordt veel te veel geloof geslagen aan Shakspeare's onbegrijpelijkheid en duisterheid; Shakspeare is helderder dan men dikwijls denkt. Men moet echter met inspanning van alle krachten van verbeelding, gevoel en verstand hem trachten te volgen. En hij eischt veel, zeer veel van den lezer.

Het is zeer te betreuren, dat de grootste dichter der menschheid nog zóo weinig gelezen wordt, en dat hij alléen bewon-

dering en liefde vindt bij de happy few, de aristokraten des geestes. Shakspeare moest, evenals in Engeland en Duitschland, ook bij ons gelezen en herlezen worden als de meest geliefde dichter, als de eeuwige en de hoogste uiting der poëzie van onvergankelijke schoonheid, en als een zeker werkend geneesmiddel tegen het Naturalisme en andere dergelijke Verirrungen, die den smaak van het lezend publiek hoe langer hoe meer bederven. Maar daarvan is het in ons land, helaas! nog verre verwijderd. Men kan van Shakspeare vrij wel hetzelfde beweren, wat Lessing van Klopstock zegt:

Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn jeder lesen? — Nein. —
Wir wollen weniger erhoben,
Und fleissiger gelesen sein.

Nog ééne opmerking. Het is eene algemeen verbreide meening, die den een van den ander overneemt, — ook onder de critici van beroep — dat Shakspeare te onbeschaafd en te ruw is voor onze negentiende-eeuwsche smaak. Ruw is hij in hetgeen hij schildert, het onderwerp, een enkele maal; in zijne woorden daarentegen dikwijls. Dit laatste valt niet te ontkennen. Maar men moet niet de fout begaan van ruwheid te noemen, wat enkel schildering der hartstocht is, die zich soms in den brutaalsten vorm kan openbaren. Wie eene angstvallige vrees bezit voor het gezicht van eene geweldige passie, wie, met andere woorden, bang is zich aan koud water te branden, die moet Shakspeare's werken — en ook die van vele andere groote dichters — maar ongelezen in de kast laten staan. Beter doet hij met de een of andere zoetsappige dorpsnovelle ter hand te nemen, en zich dan op den gemakkelijken stroom der sentimentaliteit te laten voortdrijven.

Shakspeare is, hoewel hij geen slaaf der mode was, toch een kind van zijn tijd, zestiende-eeuwsch. Op rekening van zijn eeuw moeten de vele cruditeiten gesteld worden. Maar wie hem die vergeven wil, en er ook het schoone in weet te ontdekken, het frissche en kernachtige van uitdrukking, — die wint er een onschatbaar genot mede.

M. P. DE HAAN.

RICHARD COBDEN.

John Morley. The life of Richard Cobden. 2 dln. London, 1881.

Twee richtingen strijden in den geest des menschen om den voorrang: de nationale of politische en de internationale of kosmopolitische. De eerste kenmerkt zich door gehechtheid aan het verleden, aan de overleveringen des volks; de laatste houdt zich meer bezig met de toekomst, met het ideaal van een wereldstaat. Deze kan men ook de *sociale* noemen, omdat bij haar het maatschappelijk bewustzijn het staatsbesef verdringt; gene noemde ik de *politische*, omdat zij aan het begrip staat en vaderland eene hooge waarde toekent. De sociale of kosmopolitische richting verfoeit den oorlog zonder eenig voorbehoud, en betreurt de schatten, die de staat aan leger en vloot ten koste legt. De politische acht den krijg in vele gevallen eene weldaad voor het volk, wiens nationaliteitsbesef en vaderlandsliefde hij verlevendigt. De adel en het leger tellen de meeste voorstanders der nationale richting, de handel en nijverheid zijn meer der sociale of kosmopolitische richting toegedaan. Beide richtingen steunen op goede beginselen: eenerzijds is de mensch lid van een bepaalden staat, anderzijds van de groote maatschappij, die zich over de geheele beschaafde wereld uitstrekt. Maatschappelijk besef en staatsbewustzijn behooren gepaard te gaan. Doch in de meeste menschen overheerscht een dezer beide gevoelens, en wanneer deze overheersching tot onderdrukking, tot versmoring leidt, dan wordt de mensch — als het sociale bewustzijn in hem is uitgedoofd — de prooi van een ondragelijken volkstrots of van eene belachelijke volksijdelheid, die hem alles doet versmaden wat uit den

vreemde komt, en hem blind maakt voor de gebreken van eigen en voor de deugden van anderen landaard, en — als het nationale bewustzijn versmoord is — de buit van onverschilligheid en zedelijke verslapping, waardoor hij zijn eigen belang als het hoogste goed gaat beschouwen, en voor de belangen zijns vaderlands onverschillig wordt.

De man, wiens naam boven dit opstel staat, is van *zulk* een kosmopolitisme nooit een vertegenwoordiger geweest. Hem was vaderlandsliefde geen ijdele klank. Maar toch was de richting van zijnen geest meer sociaal dan politiesch. Geen wonder! De handel — althans de vrije handel — is kosmopoliet en Cobden was koopman, koopman waar hij zich bevond, koopman te huis, koopman op kantoor, koopman op reis, koopman ook in het Parlement, koopman, waar hij met Peel de zege behaalde, koopman, waar hij tegenover Palmerston de nederlaag leed. 's Volks stoffelijke voorspoed ging hem boven alles ter harte, niet omdat hij — als velen — geene hoogere belangen kende, maar omdat hij zedelijken vooruitgang als eene vrucht van stoffelijke welvaart beschouwde.

Zijne politieke loopbaan was een strijd van het gezonde verstand, vooral op stoffelijke doeleinden gericht, tegen den geest van 't verleden, de macht der overlevering en de daarop steunende staatkunde: eene botsing dus tusschen twee geheel tegenovergestelde beginselen, die aan twee hoofdtrekken van het Engelsche volkskarakter, gezond verstand en behoudzucht, beantwoorden. Het tafereel van dien strijd kan niet anders dan onze belangstelling wekken.

Mijn voornemen is den lezer in de eerste plaats eene schets te geven van Cobdens levensloop, en vervolgens op zijne staatkundige werkzaamheid het oog te vestigen. Het werk van Morley, boven dit opstel aangehaald, zal daarbij mijne hoofdbron zijn.

I.

Richard Cobden werd den derden Juni 1804 te Heyshott, een gehucht in West-Sussex, geboren. Van elf kinderen was hij het vierde. Het gezin leefde op eene kleine hoeve, door Richards grootvader nagelaten. De vader van Cobden was

een man van een zacht en beminnelijk karakter, maar goedgeloovig en weinig energiek. Achteruitgang in zijne zaken noopte hem in 1814 zijne boerderij te verkoopen, waarop hij zich te Westmeon bij Alton in Hampshire vestigde. Bloedverwanten van vaders- en van moederszijde belastten zich met de opvoeding der kinderen. Richard, die tot dusverre de schapen zijns vaders gehoed had, werd door zijn oom, een Londensch koopman, naar een kostschool in Yorkshire gezonden, waar hij, van vrienden en magen gescheiden, slecht gevoed, slecht onderwezen en slecht behandeld, vijf treurige jaren, van zijn tiende tot zijn vijftiende, sleet. In 1819 werd hij in het magazijn van zijn oom geplaatst en in diens gezin opgenomen. Eene zeer hartelijke bejegening vond hij daar niet. Vooral viel het weinig in den smaak van oom en tante, dat neef 's morgens in zijn kamertje Fransche lessen leerde: een toekomstig koopman behoorde zich niet in de boeken te verdiepen. Zijn broeder Frederick had intusschen getracht in Amerika fortuin te maken, doch kwam zonder daarin geslaagd te zijn in 1824 in zijn vaderland terug. Richard was zeer aan zijne broeders gehecht, zocht hen dikwijls op, en deed wat hij kon om hun het leven aangenaam te maken. In 1825 stierf hunne moeder: zij was eene flinke vrouw geweest, maar had den achteruitgang van haar gezin niet kunnen keeren. Dat zelfde jaar bracht eene verbetering in Richards betrekking: hij werd tot handelsreiziger bevorderd, als hoedanig hij vervolgens, nadat zijn patroons gefailleerd waren, bij de firma Partridge en Price geplaatst werd. In 1828 deed hij een gewichtigen stap: hij begon met twee vrienden eigen zaken te doen. De drie jonge lieden wilden zich te Manchester vestigen, en zich daar met den verkoop van goederen voor eene voorname katoendrukkerij belasten. Meer dan de helft van het kleine kapitaal, dat zij noodig hadden, werd geleend. Hun plan slaagde, dank zij den goeden indruk, dien de jonge mannen op de Heeren Fort Brothers & Co. maakten. Een paar jaren later begonnen zij zelf de katoenen te drukken, juist in een tijd, toen de katoenhandel van een knellende belasting bevrijd werd, en daardoor aanzienlijk toenam: van de Heeren Fort namen zij eene oude katoendrukkerij te Sabden in Lancashire over.

In dit afgelegen dorp, waar in 1832 evenmin eene school als eene kerk was, gaf Richard Cobden het eerste blijk van belang-

stelling in de openbare zaak. Aan hem was het te danken, dat er eene school verrees.

Omstreeks dien tijd bezocht Cobden Parijs, het volgende jaar deed hij een reis door Frankrijk en Zwitserland, en hoewel hij voor natuurschoon niet ongevoelig was, boezemde de staatkundige en staathuishoudkundige toestand van de landen, die hij bezocht, hem de meeste belangstelling in. Die reizen waren hem kostelijke middelen tot verrijking zijner kennis, tot verruiming van zijnen blik: hij leerde vreemde toestanden op eene onpartijdiger wijze beoordeelen, dan wij van zijne landgenooten gewoon zijn.

Leerzaam en van veel invloed op zijn volgend leven was eene reis naar de Vereenigde Staten, waartoe de voorspoedige gang zijner zaken hem in de gelegenheid stelde. Het karakter der Amerikanen boezemde hem achting en bewondering in. Wel ergerden hem vaak hunne grootspraak en ijdelheid — hij noemt hen zelfs „the most insatiable gourmands of flattery and praise" — en voelde hij zich soms verplicht, den handschoen voor zijn vaderland op te nemen, als de Amerikanen hun eigen land ten koste van Groot-Brittanje ophemelden — maar hij roemde hunne wakkerheid, hun ondernemingsgeest, hunne werkzaamheid, eigenschappen, die hem veel van de toekomst des Amerikaanschen volks deden verwachten: een volk, dat hen voorbij wil streven — verklaarde hij — zal voedsel en slaap ten eenenmale moeten kunnen ontberen, want de Amerikanen hebben stellig den kortsten tijd uitgevonden, die voor voeding en rust vereischt wordt.

In 1835 kwam Cobden in zijn vaderland terug. Voornamelijk, maar toch niet uitsluitend, ging hij zich weder aan zijne eigen zaken wijden. Algemeene belangen trokken weldra zijne aandacht. Voor het eerst trad hij als redenaar op, doch met het treurige gevolg, dat hij in verwarring geraakte, en in zijne redevoering bleef steken.

Meer lof oogstte hij in als schrijver van een tweetal vertoogen, *England, Ireland and America* en *On Russia* getiteld.

In de lente van 1835 verschenen, beleefde eerstgenoemd geschrift binnen het jaar drie uitgaven. Het hoofdoogmerk des schrijvers was te betoogen, dat Engeland door Amerika zoude overvleugeld worden, als het niet afzag van zijne bemoeizieke en oorlogszuchtige staatkunde, en niet voor de noodige hervormingen op het gebied van handel en nijverheid zorgde. De ellendige toestand, waarin Ierland verkeerde, werd als bewijs

aangevoerd van de schromelijke gevolgen dier averechtsche politiek. In het werkje over Rusland waarschuwt de schrijver tegen eene tusschenkomst ten behoeve van Turkije. Engeland was aan zich zelf verplicht, zich van inmenging in anderer aangelegenheden, voor zoo verre zijne eigen belangen daarbij niet betrokken waren, te onthouden; drukkende belastingen en stoffelijke en zedelijke verachtering des volks waren de wrange vruchten van het wanbegrip, dat het Engelands roeping zoude zijn, zich als scheidsrechter in de twisten van andere mogendheden op te werpen. Reeds toenmaals deed hij zich dus als voorstander kennen van de beginselen, later met zoo veel warmte door hem tegen Palmerston bepleit. [1])

In den herfst van 1836 ging Cobden wederom op reis; ditmaal tot herstel zijner gezondheid, die door eene zware ziekte, een gevolg van overspanning, geschokt was. Het was eene zeereis, die hij ondernam. Den 22sten October stak hij te Plymouth van wal. Te Lissabon, Cadix en Gibraltar liet men het anker vallen. Vandaar ging de reis naar Alexandrië en Caïro; vervolgens werden Constantinopel en Smyrna, eindelijk ook Athene bezocht. Op de terugreis deed men Malta en Gibraltar aan. Cobdens brieven en dagboek bewijzen ons, hoezeer hij de kunst verstond, steeds het nuttige aan het aangename te paren. Geene gelegenheid werd door hem verzuimd om zijne kennis te vermeerderen. Scherpzinnig opmerker, gaf hij tevens zijne indrukken op geestige wijze weêr. Het bezielde boezemde hem meer belang in dan het onbezielde: de menschen, hunne zeden en gebruiken, en hun maatschappelijke toestand trokken het meest zijne aandacht. Geestig is de beschrijving, die hij ons van een drietal Muzelmannen geeft, dat te Caïro onder zijn venster gezeten was. De bedaardheid dier lieden wekte zijne verbazing op. Terwijl zij zitten te rooken, komt een jongen voorbij, die een met kiezelzand beladen ezel voortdrijft; het dier struikelt dichtbij de rookers en het zand komt op de matten, waarop zij zitten, te recht. De jongen onmiddellijk aan het werk om het zand met

---

[1]) Veertien jaren later betuigde hij nog zijne volkomen instemming met de drie hoofdstellingen toenmaals door hem verkondigd: „first, that the great curse of our policy has been our love of intervention in foreign politics; secondly, that our greatest home difficulty is Ireland; and thirdly that the United States is the great *economical* rival which will rule the destiny of England." Morley II, 26.)

zijne handen op te scheppen, en zoo goed mogelijk tusschen hunne beenen bijeen te schrapen: zoodra de mand weer gevuld, en op den ezel geladen is, gaat hij op een sukkeldrafje verder; zonder dat er gedurende dien tijd een enkel woord tusschen hem en de rookers gewisseld is, of deze hunne plaats een oogenblik verlaten hebben. En twee uur later, voegde Cobden er bij, kom ik langs die zelfde plek, en hunne houding is nog volkomen de zelfde, en het overschot van het zand ligt nog om hunne beenen heengespreid. Nooit, getuigt hij elders, zag ik een volk, dat er minder van houdt om over beuzelingen met u te twisten dan de bevolking van Caïro: gij kunt over hen heenloopen, gij kunt hen stompen, gij kunt hen halfdood trappen tegen den muur: het eenige waar zij zich over schijnen te verbazen is, dat gij daarna nog naar hen omziet, of zij zich nog in het land der levenden bevinden. Of een ezel of een dromedaris zijn poot kalmpjes op hunne teenen zet, is eene kleinigheid die zij niet tellen, als die poot maar bijtijds opgelicht wordt, dat zij hunne pijp kunnen aansteken of hunne gebeden opzeggen, het eenige waartoe zij zich geroepen achten.

Aardig is ook het verhaal van het bezoek, dat hij met zijn reisgezelschap aan Pacha Mehemet Ali bracht. Ik zoude echter mijn bestek overschrijden, als ik het hier mededeelde. Opmerkelijk vooral, omdat het een eigenaardig licht werpt op het karakter van Cobden, die van alles partij wist te trekken om zijne handelskennis te vermeerderen, en in wien de koopman zich nooit verloochende, is het feit, dat hij bij een tweede bezoek met den Pacha een lang onderhoud had... over de katoennijverheid.

Kenschetsend is het ook, dat het zien der Egyptische pyramiden bij Cobden de gedachte deed oprijzen: „welk een ontzaglijke hoeveelheid arbeid is hier verspild. Zes millioen ton steenen, alle met bekwaamheid gehouwen en pasklaar gemaakt, zijn hier in een nutteloozen vorm opeengestapeld. Een derde gedeelte van dit materiaal en minder dan een tiende van den arbeid waren voldoende geweest om het nuttigste van alle openbare werken in Engeland — den zeebreker te Plymouth — tot stand te brengen.

Na een afzijn van zes maanden zette Richard Cobden den 21sten April te Falmouth voet aan wal.

Kort na zijne terugkomst werd hij bij de algemeene verkiezingen,

waarmede de troonsbeklimming van Koningin Victoria vergezeld ging, te Stockport kandidaat gesteld voor het Lagerhuis. In den hevigen verkiezingsstrijd, die er gevoerd werd, leed hij echter de nederlaag. Zonderling was de wijze waarop zijne voorstanders hun misnoegen over dezen uitslag aan den dag legden. Zij spraken af de herbergen en winkels van diegenen, die op den konservatieven kandidaat Majoor Marsland gestemd hadden, niet meer te bezoeken, en het gevolg daarvan was, dat de hervormingsgezinden plakkaten met de woorden „voted for Cobden" boven hunne deur aanbrachten, terwijl de vleesch- en de groentenverkoopers op de markt „Cobden beef" en „Cobden potatoes" schreeuwden. Het schijnt, dat Cobden zelf geen schuld aan deze zonderlinge en min gepaste wraakneming gehad heeft; al liet hij zich ook de hulde welgevallen, hem door een aantal geestverwanten gebracht. De bekende O'Connell behoorde tot de deelnemers. In een open rijtuig reden hij en Cobden door Stockport, waar zij redevoeringen hielden op eene groote volksbijeenkomst in de open lucht, en vervolgens ook op een gastmaal het woord voerden [1]). Viel de verkiezing voor Cobden ongunstig uit, zij was voor hem toch in zooverre nuttig geweest, als zij hem de gelegenheid geschonken had, om zijn gevoelen over enkele vraagstukken uit te spreken.

Opmerkelijk vooral is zijn oordeel over de regeling van den fabrieksarbeid, de zoogenaamde „factory question." Van beperking van den kinderarbeid niet afkeerig, achtte hij eene regeling van de werkuren der volwassenen door de wet onwenschelijk, en toonde hij zich veel meer een voorstander van het beginsel van eigen hulp, dan van uitbreiding der staatsbemoeiing. Toen reeds deed hij zich kennen als vijand der graanpolitiek, waartegen hij spoedig zulk een hevigen en hardnekkigen strijd zoude voeren.

Voor zijne eigen zaken was de nederlaag, door Richard Cobden

---

[1]) Dat Cobden evenwel niet tot O'Connells vrienden behoorde, blijkt uit hetgeen eerstgenoemde in 1848 aan George Combe schreef: „O'Connell always treated me with friendly attention, but I never shook hands with him or faced his smile without a feeling of insecurity; and as for trusting him on any public question where his vanity or passions might interpose, I should have as soon thought of an alliance with an Ashantic chief." (Morley II. 27, waar dit oordeel onrechtvaardig genoemd wordt, omdat O'Connell zich tegen de graanwet van 1815 gekant had, en de League van 1838 tot 1846 trouw had bijgestaan in den strijd.)

bij de stembus geleden, niet onvoordeelig. Zijn broeder Frederick, met wien hij zich verbonden had, miste den ondernemingsgeest van Richard, en kon diens hulp te minder ontberen, naarmate de zaken zich hadden uitgebreid, en het zwaarder viel voor één persoon de verantwoordelijkheid te dragen. Echter lag het niet in Cobdens aard zich uitsluitend met zijne eigen stoffelijke belangen bezig te houden. Weetlust en plichtbesef maakten hem dit onmogelijk. De eerste wendde zijn blik naar wetenschappelijke onderwerpen, en bracht hem ook tot de studie van de phrenologie, waarover hij met George Combe in briefwisseling trad; de laatste deed hem optreden als pleitbezorger voor een gewichtig stedelijk en in zeker opzicht ook landsbelang: de verleening van stadsrechten aan Manchester (incorporation of Manchester): in het najaar van 1838 werd het Charter verleend.

In dat zelfde jaar deed Cobden een reisje in Duitschland, eenerzijds uit behoefte aan afwisseling — voor zijn rusteloozen geest, zegt Morley, was eentonigheid de ergste vermoeienis — anderzijds om zijne kennis van den ekonomischen toestand van vreemde landen — en het waren toen reeds vooral de graanwetten die zijne aandacht trokken — te verrijken. Cobden, meer staathuishoudkundige dan staatsman, was met het regeerstelsel van Pruisen zeer ingenomen: een regeerstelsel, zoo eenvoudig en zoo spaarzaam, zoo rechtvaardig en zoo bedacht op de zedelijke en stoffelijke verheffing des volks, wenschte hij ook zijn vaderland toe: hij bewonderde den geleerden ambtenaarsstand, en afkeerig van praal als hij was, prees hij den eenvoud van het hofleven. Aardig is de brief, dien hij uit Pruisens hoofdstad tot zijne zuster richtte, en waarin hij haar een zondag in Berlijn beschreef; de gulle maar toch betamelijke vroolijkheid der Berlijnsche zondagsviering viel vrij wat meer in zijn smaak dan de Londensche sabbatsrust en sabbatsverveling.

Thans zijn wij tot een gewichtig tijdstip in Cobdens leven genaderd. Eene schoone taak zoude weldra door hem worden aanvaard, een werk worden tot stand gebracht, waaraan hij zijn grootsten roem verschuldigd is. Ik heb het oog op den strijd tegen de graanwetten, in en buiten het Parlement gestreden, en waarin Richard Cobden blijk gaf van onvermoeide werkzaamheid, stalen ijver, taaie volharding en schaars geëvenaarde veerkracht. In dezen strijd treedt Cobden in zijne volle kracht voor ons op: natuur had hem met al die gaven toegerust, die een kam-

pioen voor de handelsvrijheid behoeft, geestesrichting en aanleg, kennis en ondervinding maakten hem bij uitnemendheid tot het volvoeren zijner taak geschikt. Eene eenigszins uitvoerige beschouwing behoort aan dit gedeelte zijns levens gewijd te worden.

II

Men verhaalt, dat, toen Adam Smith eens zijne afkeuring uitsprak over de wetten tegen de opkoopers, de groote en ver-verlichte staatsman Edmund Burke hem toevoegde: „Gij Dr. Smith, kunt van uw katheder theorieën over handelsvrijheid verkondigen, als gaaft gij college in de zuivere wiskunst, maar wetgevers moeten stap voor stap voortgaan, omdat hun gang belemmerd wordt door de wrijving van het belang en de wrijving van het vooroordeel." [1])

Deze woorden bevatten een onloochenbare waarheid. Van alle hervormingen — vooral op ekonomiesch gebied — moet geleidelijkheid het kenmerk zijn. De overgang van een verkeerd stelsel van staatshuishouding tot een beter brengt altijd gevaren en bezwaren mede, omdat de maatschappelijke toestanden, zoo als zij bestaan, vaak naar het verkeerde stelsel zijn vergroeid: de leest heeft den vorm van het knellende keurslijf aangenomen. Daarenboven de mensch (en vooral de Engelschman!) is gehecht aan het bestaande. Vooroordeelen worden wel ten slotte door het gezonde verstand overwonnen, maar buitengewone inspanning en een lang tijdsverloop zijn dikwerf daartoe noodig. Adam Smith zelf zag dit in, toen hij het even ongerijmd noemde, te verwachten, dat Engeland eens op volmaakte handelsvrijheid zoude kunnen bogen, als dat er een Oceania of Utopia mocht verrijzen, daar immers de vooroordeelen van het publiek en de bijzondere belangen van velen haar onverzettelijk in de weg stonden. [2]) Dat deze verklaring te zwartgallig gebleken is, en Engeland in deze eeuw reuzenschreden heeft afgelegd op den weg der handelsvrijheid, is vooral aan mannen als Huskisson, Peel en Cobden te danken. Toen in het jaar 1820 een aantal Londensche kooplieden en de Kamer van

---

[1]) Leone Levi, *History of Britisch Commerce and of the economic Progress of the British Nation*, 1763—1870. London 1872, blz. 150.

[2]) *Wealth of Nations*. Book IV ch. II.

koophandel te Edinburg zich tot de Regeering hadden gewend met verzoekschriften, waarin zij op afschaffing aandrongen van de vele knellende banden, die den handel — onder den fraaien naam van bescherming — knevelden en in zijne ontwikkeling belemmerden, en er dientengevolge door het Parlement eene commissie van onderzoek benoemd was, bleek uit haar verslag, dat er meer dan duizend wetten van dien aard bestonden. Voorbode eener betere toekomst waren de volgende woorden, in dat verslag voorkomende: „De tijd schijnt voorbij, waarin monopoliën met vrucht verdedigd of met lijdzaamheid kunnen verdragen worden, hetzij zij den onderdaan ten koste van den onderdaan, of het eene land ten koste van het andere willen bevoordeelen." [1]) In dit opzicht is Engeland vooral veel aan Huskisson verschuldigd. De vijf jaren, die hij aan het hoofd van het Departement van Koophandel (Board of Trade) gestaan heeft, zijn rijk aan hervormingen geweest. Hij heeft, in het voetspoor van Wallace tredende, de Akte van Navigatie in liberalen geest gewijzigd, monopoliën en bekrompen reglementen op de nijverheid afgeschaft, — o. a. den zijdehandel en de zijdefabrikage van knellende banden bevrijd, — het tarief van inkomende en uitgaande rechten verbeterd, den kolonialen handel meerdere vrijheid geschonken, een aantal accijnsen, die de nijverheid drukten, opgeheven, en een vrijzinniger stelsel ten opzichte van de graanwet voorbereid. [2]) Robert Peel heeft het werk van Huskisson voortgezet en nog vele belemmeringen van scheepvaart, handel en nijverheid uit den weg geruimd. De grootste hervorming echter, die men aan hem te danken heeft, en waaraan zijn naam evenals die van Cobden steeds zal verbonden blijven, is de opheffing der graanwetten geweest.

Men vergunne mij, dat ik aan de bespreking van deze gewichtige gebeurtenis enkele opmerkingen over den maatschappelijken toestand van het Engeland dier dagen laat voorafgaan. De toestand van Engelands bevolking in de eerste veertig jaren dezer eeuw was verre van gunstig. De schrijvers van de geschiedenis der tariefshervorming in Engeland hangen een somber tafereel op van de armoede en ellende, waarin de bevolking te midden van de vorderingen, die de nijverheid maakte, verkeerde. „Bij-

[1]) L. Levi, t. a. p. blz. 154.

[2]) Portielje en Vissering. *Geschiedenis der tariefshervorming in Engeland.* Amsterdam 1847, blz. 133.

na elke drie jaren valt Engeland aan eene crisis ten prooi, die zijnen handel, zijne nijverheid, zijn crediet, zijn geheel volksbestaan met den ondergang dreigt; 1817, 1819, 1822, 1825, 1830, 1836, 1839, 1842 doen de parlementszalen weergalmen van den angstkreet: *distress! distress!* nu van de landbouwers, dan van den handel, dan van de fabrijkarbeiders, meest van allen te zamen; maar niettemin nemen de hoeveelheden der in- en uitvoeren geregeld met millioenen toe, rijzen er dag aan dag nieuwe fabrijken op door het gansche land, en wordt de akkerbouw, hoe ook uitgebreid, toch nog ieder jaar minder voldoende om de klimmende bevolking te voeden. De statistieke cijfers wijzen bijkans eene verdubbeling aan van den nationalen rijkdom gedurende deze vijftien jaren, maar tegelijk perst hongersnood meermalen de schamele menigte tot oproer bijeen, en wordt de openbare liefdadigheid, zonder strenge, bijkans wreede, bekrimping harer giften, machteloos om aan al hare verplichtingen te voldoen." [1]) Tegenover eene aanzienlijke daling der loonen stond eene nauwelijks noemenswaardige vermindering van de prijzen der eerste levensbehoeften. [2]) De nooddruft der bevolking trok zelfs de aandacht van vreemdelingen. „L'état des pauvres" — schreef Alexis de Tocqueville, toen hij in den herfst van 1833 Engeland bezocht — „est la plaie la plus profonde de l'Angleterre. Le nombre des pauvres augmente ici dans une progression effrayante, ce qui doit être attribué en partie aux vices de la loi. Mais bien des gens estiment que la cause première et permanente du mal se trouve dans l'extrême indivision de la propriété foncière. En Angleterre, le nombre des personnes qui possèdent le sol tend plutôt à diminuer qu'à croître, et celui des prolétaires s'augmente au contraire sans cesse avec la population." [3]) Ongelijke verdeeling van het nationaal vermogen, groote rijkdom naast diepe armoede, met onkunde en misdaad gepaard, [4]) ziedaar het tafereel, dat Engeland in dien tijd te aanschouwen gaf. Eene slechte regeling van de grondbelasting en eene kortzichtige graanpolitiek hadden de strekking de landheeren te bevoordeelen ten koste van de groote massa des volks; eene grondbelasting,

---

[1]) Portielje en Vissering, t. a. p. blz. 105.
[2]) Portielje en Vissering, t. a. p. blz. 194.
[3]) *Oeuvres complètes.* Paris 1865. VIII. *Mélanges*, blz. 156.
[4]) Portielje en Vissering, t. a. p. blz. 202, 203.

die zoo weinig gelijken tred hield met de waardevermeerdering van den grond en de toenemende staatsbehoeften, dat in 1706 20% en in 1841 nog geen 3% van de waarde der gronden geheven werd, en bij eene meer dan zevenvoudige verdubbeling van de opbrengst der accijnsen, en eene meer dan twaalfvoudige verdubbeling van de opbrengst der in- en uitvoerrechten, het bedrag der grondbelasting bijna niet was toegenomen. [1]) Geen wonder, dat Cobden eens opmerkte: „Als een afschrift onzer wetten zonder een enkel woord tot toelichting naar eene andere planeet gezonden wierd, dan zouden de bewoners van dat hemellichaam terstond zeggen: „die wetten zijn door grondbezitters gemaakt.” [2])

Ik sprak van eene kortzichtige graanpolitiek. Bij de geschiedenis der graanwetten zal ik hier niet lang stilstaan. [3]) Zij dagteekenen van de vijftiende eeuw, maar hadden niet van den beginne af aan bescherming van den landbouw ten doel. Deze strekking kregen zij eerst later. De invoer werd belemmerd door zoogenaamde schaalrechten, die afhankelijk waren van de graanprijzen en daarmede in omgekeerde reden stonden: steeg de graanprijs op de Engelsche markt, dan daalde het recht, daalde de graanprijs, dan steeg het recht.

Die maatregelen werden nu eens verscherpt, dan weder verzacht; naardat de toestand van het oogenblik scheen te vorderen. Over de werking dier wetten weid ik niet uit. Een der gevolgen schijnt geweest te zijn, dat de granen in tijden van overvloed werden uitgevoerd, meest naar de Hollandsche pakhuizen, waarbij de uitvoerpremie den Amsterdamsche kooplieden nog een buitengewone bate schonk, en dat de Hollanders in tijden van schaarschte die zelfde granen weder in Engeland invoerden, en de winst in hun zak deden vloeien. Evenmin treed ik in beschouwingen over het vraagstuk der bescherming van den landbouw. Slechts wil ik hier herinneren, dat men den voorstanders der graanwetten niet allen zonder onderscheid mag verwijten, dat het belang eener bepaalde klasse bij hen zwaarder woog dan dat van de geheele bevolking. De onbaatzuchtigsten hunner gingen uit van de juiste stelling, dat een bloeiende landbouw eene bron is van stoffelijke en zedelijke

---

[1]) Zie Bastiat, *Cobden et la ligue* blz. 15.

[2]) *Speeches on questions of public policy*, by Richard Cobden, M.P. London 1870., I, 51.

[3]) Men zie hierover Portielje en Vissering, t. a. p. blz. 61 vlg.

welvaart, terwijl eene eenzijdige ontwikkeling van de nijverheid, die het volk naar de fabrieksteden doet samenstroomen, ziekte, ellende en zedeloosheid ten gevolge heeft; doch zij bedachten niet, dat de landbouw evenmin als de nijverheid door verbodsbepalingen tot een duurzamen bloei gebracht kan worden. Ook moet men het argument door de voorstanders van de korenwetten gebezigd, niet te licht tillen, dat, als een land al zijne granen uit den vreemde ontvangt, het bij het uitbarsten van een oorlog eensklaps aan gebrek ten prooi kan zijn, omdat het zelf niet in staat is in zijne eerste behoeften te voorzien. Te ontkennen valt het dan ook niet, dat de mannen des vrijen handels te weinig denken aan de mogelijkheid van een oorlog, die eene plotselinge stoornis in het handelsverkeer teweegbrengt, en door het voortdurend staren op hun ideaal, den eeuwigen vrede (want de vrienden der handelsvrijheid zijn tevens vrienden des vredes), de werkelijkheid wel eens uit het oog verliezen.

In 1828 kwam eene nieuwe graanwet tot stand, waarbij schaalrechten werden ingevoerd van 23 sh. 8 d. per quarter, als de prijs der tarwe 64 sh. beliep; 16 sh. 8 d. als hij 69 sh. bedroeg, en van 1 sh. als hij boven de 73 sh. steeg. Tien jaren nadat zij was ingevoerd, 15 Maart 1838, deed Villiers, bijgestaan door Molesworth in het Parlement den eersten aanval op het stelsel der graanwetten. Zijne motie werd met groote meerderheid verworpen, naar zijne woorden nauwelijks geluisterd. Niet onaardig merkt Leone Levi op: „In those days political economists were simply allowed to speak and complain. Their opinions were received as mere speculative theories, their recommendations as far beyond the reach of practical statesmanship.” [1])

Maar deze onverschilligheid zoude niet lang meer duren. De tijd brak aan, waarin van de protectionisten de uiterste krachtsinspanning gevorderd wierd om de hevige aanvallen op hun stelsel gedaan, af te weren. Het oude gebouw van het protectionisme zoude niet lang meer stand houden, de dagen van de graanwet waren geteld. De nadeelen van de beperking des graanhandels trokken vast meer en meer de aan-

---

[1]) t. a p. blz. 224.

dacht. Hooge graanprijzen, schaarschte van voedsel, eene kwijnende graanmarkt, belemmering van het handelsverkeer met andere mogendheden door het uitlokken van vijandige tarieven, menigvuldige geldcrisissen en bovenal kortwieking van Engelands fabrieksnijverheid — ziedaar de wrange vruchten van den boom der bescherming. Hoe anders — vraagde men zich af — kan bij de toeneming der bevolking loonsverlaging voorkomen worden, dan door de vraag naar arbeid te vermeerderen, en hoe kunnen vreemde landen onze nijverheidsproducten koopen, als wij niet hun graan, hout enz. in ruil ontvangen? Konden de kapitalisten hunne voortbrengselen vrijelijk in ruil geven voor het koren van andere landen, de werkman zoude voor hooger loon ruimschoots werk kunnen vinden. Heeft het bestaande stelsel niet ten gevolge, dat Amerika en Duitschland zich van den landbouw zullen afwenden, om zelf aan de navraag naar manufacturen te voldoen, en zullen dan de korenwetten niet de oorzaak worden, dat Engelands fabrieksnijverheid door mededinging in den vreemde wordt benadeeld?

Gewichtige bedenkingen inderdaad die niet gemakkelijk ontzenuwd konden worden, en die ons bewijzen, dat vooral door de mannen der nijverheid over de werking der korenwet geklaagd werd. Door hen werd dan ook voornamelijk de strijd tegen Engelands graanpolitiek aangebonden: hun vooral was de bescherming van den landbouw een doorn in het oog, maar ook de landbouwers zouden eindelijk gaan inzien, dat zelfs voor hen de bescherming op den duur nadeelig was, omdat zij de vrije ontwikkeling der landbouwnijverheid tegenhield.

De wensch tot afschaffing der graanwetten had reeds tusschen 1831 en 1837 verschillende vereenigingen doen ontstaan, zoo was er in 1836 te Londen een Anti-Corn-Law-Association gesticht, waartoe de radicale parlementsleden Grote, Molesworth, Hume en Roebuck behoorden.

Het werk dier vereenigingen droeg weinig vruchten. Hoe scherpzinnig en bekwaam vele harer leden ook mochten zijn, op de openbare meening hadden zij te weinig invloed, de geschiktheid ontbrak hun om eene volksbeweging op 't getouw te zetten — en zonder deze zoude aan de landbouwbescherming niet licht een einde komen. Lord Melbourne toch verklaarde in 1838, toen er een verzoekschrift werd ingediend tot afschaffing der graanwetten, dat van de Regeering geen beslissende stap verwacht

moest worden, zoolang niet duidelijk bewezen was, dat de meerderheid des lands met kracht eene nieuwe staatkunde voorstond. Dat bewijs zoude eerlang geleverd worden. De omstandigheden werkten mede. In Augustus 1838 was de prijs der tarwe tot 77 shillings gerezen: alles deed een slechten oogst verwachten, de armoede nam toe, en de fabrieksbevolking in Lancashire was buiten machte in hare nooddruft te voorzien. Men schreef October, toen zeven mannen in een hôtel te Manchester bijeenkwamen en een nieuwe *Anti-Corn-law Association* stichtten. Richard Cobden sloot zich bij deze vereeniging aan, die, radicaler dan hare oudere zusters, zich algeheele opheffing der graanwetten ten doel stelde, en deed zich als een der ijverigste leden kennen. Zijn kernachtig woord: „Let us invest part of our property, in order to save the rest from confiscation" — bracht in ééne maand een kapitaal van £ 6000 bijeen. Geld was ook in dezen onbloedigen krijg de *nervus belli.*

Weihaast was de vereeniging georganiseerd, haar doel was algeheele en onmiddellijke opheffing der graan en voorraadswetten (corn- and provision laws); het vormen van plaatselijke vereenigingen, het houden van voorlezingen, het verspreiden van geschriften en blaadjes, het indienen van verzoekschriften bij het Parlement waren hare middelen. Cobden werd tot lid van het uitvoerend bewind der vereeniging benoemd, en bleef op zijn post totdat de strijd ten einde was. In het Parlement was de meerderheid weinig genegen tot afschaffing of herziening der graanwetten mede te werken, vier vijfden der leden vertegenwoordigden trouwens de belangen van het grondbezit. Villiers stelde een motie voor, om de graanwet aan een onderzoek te onderwerpen. Een verzoekschrift, van een half millioen handteekeningen voorzien, ondersteund door 36 steden, die daartoe vertegenwoordigers naar Londen afvaardigden, was niet in staat de aanneming van dit voorstel te bewerken. Met groote meerderheid werd het afgestemd. Cobden en de zijnen verloren den moed niet. De Manchestersche Anti-Corn-law Association werd tot eene groote nationale vereeniging: de Anti-Corn-law League, die het middenpunt der afzonderlijke plaatselijke vereenigen zijn zoude, en haar hoofdzetel te Manchester zoude hebben, hervormd. Haar werkkring strekte zich uit over het gansche Koninkrijk. Een blaadje (*Anti-Corn-law Circular*) werd uitgegeven; zendelingen werden

naar alle hoeken des lands gezonden, om de nieuwe leer te verkondigen. Vielen die wakkere mannen ook al niet, als in de keerkringslanden, aan menscheneters ten prooi, hun taak moet toch niet gering geacht worden: eene lijfwacht was soms noodig om hen tegen het woeste grauw, door grondbezitters en pachters opgehitst, te beschermen: hun leven werd vaak bedreigd, hun ijver verdacht gemaakt, als ware het hun om staatkundige bijoogmerken te doen, terwijl juist het streven der League vreemd was aan alle partijschap. Op hunne tochten waren zij vaak getuigen van de ellende, waarin gebrek aan voedsel de arbeiders gedompeld had, en het verhaal daarvan verdubbelde den ijver der League-mannen, die den strijd spoedig in het Parlement zelf zouden overbrengen.

Twee richtingen vielen onder de aanhangers der graanwetten waar te nemen: men vond onder hen voorstanders van een vast recht, en voorstanders van schaalrechten. Russell behoorde tot de eerste, Peel tot de tweede richting. Een voorstel van het Ministerie-Russell tot afschaffing der schaalrechten en invoering van een vast recht, werd verworpen, en eene ontbinding van het Parlement was het gevolg. Aan den verkiezingsstrijd, die gevoerd werd, nam de League met zooveel ijver en beleid deel, dat zij in verscheidene districten de overwinning behaalde. Cobden zelf werd te Stockport gekozen, en liet zich na eenige weifeling de keuze welgevallen. Hij telde toen 37 jaren en was sinds een jaar de echtgenoot van Catharina Anne Williams, eene beminnelijke vrouw, met wie hij een gelukkig huwelijksleven sleet. De uitslag der verkiezingen was voor het Kabinet ongunstig: het moest plaats maken voor een Ministerie-Peel. In zijne eerste redevoering deed Cobden reeds zien, wat men van hem te wachten had. Met zijn eigenaardig redenaarstalent stelde hij dadelijk de nadeelen der graanbescherming in het licht, en wees hij op den achteruitgang van den toestand des volks, waarin niet door philantropie, maar alleen door verandering in de wetgeving verbetering te brengen was. Onbeschroomd legde hij in deze en in zijne volgende redevoeringen den vinger op de wond: in scherpe bewoordingen gispte hij een stelsel van staatkunde, dat om de landheeren te verrijken het volk van honger deed sterven, een stelsel, dat hij als „legislative murder" brandmerkte. „Wat zijn deze belastingen op het voedsel?" vraagde hij, „het zijn belastingen gelegd op de groote

massa des volks, en de Heeren aan de overzijde, die zooveel sympathie toonen voor de arbeidende klassen, nadat zij haar aan de armoede hebben prijs gegeven, kunnen mij het recht niet ontzeggen te haren behoeve te eischen dat deze belastingen voor alles aan een onderzoek worden onderworpen." [1])

Dat Cobdens tegenwoordigheid velen leden van het Parlement min aangenaam was spreekt van zelf: de conservatieven beschouwden hem, volgens zijne eigen uitdrukking, als eene lont in een kruitmagazijn. Groot was de invloed, dien hij in 's lands vergaderzaal oefende; zijn betoogkracht was onwederstaanbaar, in al wat hij zeide sprak het gezonde onbevooroordeelde verstand, en juist de onwederlegbaarheid zijner argumenten verbitterde zijne tegenstanders.

Ook buiten het Parlement werd de strijd door de League voortgezet. Een wakker en onvermoeid medestander vond Cobden in John Bright. Hun samenwerken dagteekent van 1841. Men weet welke warme vriendschap er sedert tusschen beide mannen — verschillend van karakter, [2]) maar in onbaatzuchtigen ijver aan elkander gelijk — bestaan heeft. Aandoenlijk is het verhaal van het ontstaan dier vriendschap, zooals Morley het ons in Brights eigen woorden mededeelt. In 1836 of 1837 had Bright, die zeven jaren jonger was dan Cobden, dezen voor het eerst ontmoet: hij had hem te Manchester opgezocht om hem uit te noodigen op een onderwijsvergadering op te treden. „Het was in September des jaars 1841" — verhaalt Bright [3]) — „een vreeselijk lijden heerschte in het land.... Toenmaals bevond ik mij te Lamington, en ik was den dag dat Cobden zich bij mij liet aandienen — want hij was daar om eenige nabestaanden op te zoeken — in de diepste droefheid, ik kan bijna zeggen in wanhoop verzonken, want het licht en de zonneschijn mijns huizes waren uitgebluscht. Al wat van mijne jonge vrouw op aarde was achtergebleven, behalve de heugenis van een vlekkeloos leven en een te kortstondig geluk, lag bewegingloos en

[1]) Speeches, I, 3.

[2]) Het verschil in karakter tusschen beide mannen wordt door R. H. HUTTON (*Studies in Parliament. A. Series of sketches of leading politics*. London 1866 p. 164) aldus gekenschetst: „Mr. Cobden represented the lucid intelligence, the political ingenuity, the rational acuteness of his party, while Mr. Bright represents its passion and imagination."

[3]) Morley I 190.

koud in het vertrek boven ons. Cobden kwam bij mij als een vriend, en sprak mij, zooals gij kunt verwachten, met woorden van deelneming toe. Na eene pooze richtte hij het hoofd op en zeide: „Daar zijn op dit oogenblik duizenden woningen in Engeland, waar vrouwen, moeders en kinderen sterven van honger. Welnu, zeide hij, als de eerste aanval van droefheid voorbij is, dan wilde ik u voorstellen met mij te gaan, en wij zullen niet rusten voordat de korenwet is opgeheven." Ik nam zijne uitnoodiging aan. Ik wist dat de beschrijving, die hij van de woningen van duizenden gegeven had, niet overdreven was. Mijn geweten zeide mij, dat dit werk door iemand moest worden aangegregrepen, en daarom aanvaardde ik de uitnoodiging, en van dien tijd af hebben wij met onverpoosde krachtsinspanning gearbeid, om te volbrengen wat wij op ons hadden genomen ...."

Onvermoeid zette de League haar werk voort. Groote geldsommen werden ingezameld. Volksbijeenkomsten werden belegd, lezingen gehouden, vertoogen, pamfletten, liedjes, spotprenten verspreid — in één woord op alle mogelijke wijze op de volksovertuiging gewerkt. Bright en Ashworth doorreisden Schotland, en vonden daar een open oor en eene welwillende ontvangst, die scherp afstak bij de onheusche wijze, waarop de Vereeniging door sommige Engelsche nieuwsbladen en tijdschriften bejegend werd. De *Times* en de *Quarterly Review* schroomden niet haar „the foulest and most dangerous combination of recent times" te noemen!

Hadden de korenwetten in het Parlement zware aanvallen te verduren, aan verdedigers ontbrak het natuurlijk niet; al moest men haar warmste aanhangers juist niet aan de regeeringstafel zoeken. Peel was volstrekt niet blind voor de gebreken van het graanstelsel, doch deinsde voor eene algeheele afschaffing der graanwet terug; in 1842 stelde hij eene verlaging der schaalrechten voor, een halfslachtigen maatregel, door Cobden krachtig bestreden, maar door het Parlement tot wet verheven. Eene gespannen verhouding ontstond eerlang tusschen Peel en Cobden; een heftig tooneel viel in de Parlementsvergadering van 1843 voor, waarvan de oorzaak echter minder moet gezocht worden in de scherpe taal van Cobden, dan in de prikkelbaarheid van Peels zenuwgestel, dat door den moord, op 's Ministers geheimschrijver gepleegd, geschokt was. De smadelijke bejegening, welke Cobden toen in het Parlement te verduren

had, verhoogde zijne populariteit daarbuiten; een dankadres, hem uit Manchester toegezonden, strekte daarvan ten bewijze. Gelukkig werd het misverstand tusschen beide groote mannen later uit den weg geruimd.

De League zette in 1843 haar werk voort: in de steden waren de beginselen der handelsvrijheid verkondigd, thans moest het platteland gewonnen worden. De landbouwers, de pachters zelve moesten van de onhoudbaarheid der graanbescherming worden overtuigd. Wel mocht Cobden opmerken: „Hoe weinigen onzer dachten vijf jaren geleden, dat wij door voor de afschaffing der graanwet te ijveren ook in het belang van de landbouwers werkzaam waren.” Toch is het onwederlegbaar, dat de zoogenaamde bescherming van den landbouw inderdaad eene benadeeling van den landbouw was, omdat zij hem door de mededinging te beperken of uit te sluiten de prikkels, die hij tot zijne vrije ontwikkeling noodig had, onthield, en den pachters het verlammende besef gaf, dat zij niet in staat waren met den vreemdeling mede te dingen. Ook liet de onderlinge mededinging bij de verpachtingen, waardoor de pachtsommen werden opgedreven, niet toe, dat de pachters eenige voordeelen van de graanbescherming trokken: in den vorm van hoogere pacht vielen zij aan de grondbezitters ten deel. Vergaderingen werden belegd, vaak onder den blooten hemel, en die soms van des middags drie tot 's avonds negen uren duurden, vergaderingen, waarin het vraagstuk der graanwetten over en weder besproken werd. Cobden en de zijnen beijverden zich de bedenkingen en vragen, door de pachters geopperd, te ontzenuwen en te beantwoorden, en de scherpte en helderheid van hun betoogtrant misten ook hier hare uitwerking niet. Toch was het onthaal, dat de Leaguemannen vonden, lang niet overal even welwillend: ook op dezen veldtocht hadden zij menige ruwe bejegening te verduren: maar waar zij den kring hunner geestverwanten zich meer en meer zagen uitbreiden, daar telden zij dien smaad en die tegenwerking niet. De zaak waarvoor zij streden was hun meer waard dan hun persoonlijk belang, en de beteekenis daarvan hadden zij eerst gedurende den strijd ten volle leeren inzien. Hoort Cobdens eigen verzekering: „I am afraid, if I must confess, that most of us entered upon this struggle with the belief that we had some distinct class interest in the question...... If there is one thing which

more than another has elevated and dignified and ennobles this agitation, it is that, in the progress of the last five years, we have found, gradually but steadily, that every interest and every object, which every part of the community can justly seek, harmonises perfectly with the views of the Anti-Corn-law League." [1])

In het Parlement sprong Richard Cobden onophoudelijk voor het beginsel der League in de bres. Iedere gelegenheid greep hij aan om den vijand afbreuk te doen. Kwam de maatschappelijke toestand des volks ter sprake, dan liet hij niet na op de belemmering van den graanhandel als oorzaak der volksellende te wijzen. Zijne kennis van de toestanden in de verschillende deelen des lands kwam hem daarbij uitnemend te stade. Schermen kan men met *woorden*, in een ernstigen strijd zijn *feiten* de beste wapenen. Het veelhoofdig monster der bescherming werd door Cobden wakker bestookt; niet alleen de graanwet, ook de suikerrechten vonden in hem een bestrijder, waarbij hij tevens Engelands koloniale politiek aantastte, en haar het mom van menschenmin, waarachter zij hare zelfzuchtige trekken verborg, van het aangezicht rukte. Toch bleef zijn hoofdaanval tegen de korenwet gericht. In haar zag hij den grootsten hinderpaal voor de handelsvrijheid, haar brandmerkte hij in een zijner redevoeringen, op eene volksbijeenkomst gehouden, als „the great tree of Monopoly, under whose shadow every other restriction exists." Dien boom moest men omhouwen bij zijne wortels, opdat hij in zijn val al de andere beperkingen mocht medesleepen, en er eens en vooral een einde mocht gemaakt worden aan een stelsel, dat belastingen heft ten gunste eener bepaalde klasse, en in de beurs van particulieren een gedeelte doet vloeien van hetgeen uitsluitend voor 's Rijks schatkist behoort bestemd te zijn. [2])

Na het einde van de zitting nam Cobden met zijn gezin eenige rust in het zuiden van Engeland, en stelde hij een weinig orde op zijne zaken, die toen in geen zeer gunstigen toestand verkeerden. Doch zijn bijzondere belangen mochten hem niet lang bezighouden. Spoedig bevonden hij en Bright zich in Schotland, om de beginselen der League daar verder te verbreiden: ook ditmaal met een gunstigen uitslag. Verbazend

[1]) Speeches I, 97, 98.

[2]) Speeches I, 177—178.

was de kracht, die de League ontwikkelde: in den herfst van 1843 werden ongeveer 14 millioen blaadjes in Engeland en Schotland verspreid, een werk, waarmede 500 personen belast waren; 140 steden werden bezocht, en 25 openbare vergaderingen op het platteland gehouden; £ 50.000 waren in dat jaar verbruikt; de uitgaven voor het volgende begrootte men op £ 100.000, waarvan £ 90.000 voor het einde van 1844 bijeengebracht waren.

In het Parlement vorderde men intusschen weinig. Een motie door Cobden voorgesteld en strekkende om een onderzoek naar de werking der graanwetten op de pachters en veldarbeiders (agricultural tenants and labourers) in te stellen, werd verworpen met 224 tegen 133 stemmen. Een hoogst gewichtig onderwerp van anderen aard hield het Lagerhuis in deze zitting bezig: de regeling van den fabrieksarbeid. Mijn bestek laat niet toe, dat ik bij de „factory legislaton" stilsta; genoegzaam zij de opmerking, dat de hooge vlucht, die de nijverheid in het begin dezer eeuw genomen had, en het harde lot van de vrouwen, jongelieden en kinderen, die in mijnen en fabrieken werkten, eene beperking van den mijn- en fabrieksarbeid wenschelijk maakten, en eene reeks van wetten deden ontstaan, wetten, die Morley de niet onaardige opmerking in de pen geven, dat in Engeland, waar over het socialisme minder dan in eenig ander land gesproken is, zijne beginselen de uitgebreidste toepassing hebben gevonden. [1]) Cobden, geestverwant van Bastiat, vrij van socialistische neigingen, tegenstander van uitbreiding der staatsbemoeing, eischte voor ruil van diensten de zelfde vrijheid als voor ruil van goederen, en keurde dies beperking van het aantal werkuren door de wet af, behalve waar het kinderen gold.

De League zette ondertusschen onverpoosd haar werk voort. Vooral was het haar doel haar aanhang in het Parlement te versterken. Op tweeërlei wijze poogde zij dit doel te treffen. Eenerzijds wendde zij zich tot de bestaande kiezers, en zocht hare inzichten bij hen ingang te doen vinden, anderzijds trachtte zij het aantal kiezers in de steden (boroughs) uit te breiden. De Reform Act kende het keisrecht toe aan bezitters van „freehold property" van 40 shillings per jaar. Van deze bepaling maakte Cobden gebruik, in navolging, maar op een volkomen wettige wijze, van hetgeen de tegen-

[1]) Morley I, 303.

partij op eene minder eerlijke manier met eene andere bepaling in de graafschappen (counties) had gedaan. Hij spoorde de arbeiders aan, hun geld in vaste goederen te beleggen: en stelde ook de ekonomische voordeelen van eene dergelijke geldbelegging in het licht. In het begin van 1845 waren er tusschen de 4000 en 5000 nieuwe kiezers in Yorkshire, Lancashire en Cheshire ingeschreven. Met dezen maatregel verklaarde Cobden niet alleen de zegepraal der handelsvrijheid te hebben willen bevorderen, maar ook eene staatkundige hervorming, waarbij de middelstand en de nijvere klasse in het algemeen belang invloed op het staatsbestel erlangden, beoogd te hebben.

Zoo even noemde ik den naam van Bastiat in éenen adem met dien van Cobden. Reeds lang waren deze mannen geestverwanten, welhaast werden zij ook vrienden. De kennismaking had in 1845 plaats. Bastiat kwam te Londen om de leiders van de League te leeren kennen. Het eerst ging hij naar Cobden, van wien men hem gezegd had, dat hij op het punt stond naar Manchester te vertrekken, en zich juist voor die reis gereed maakte. De toebereidselen van een Engelschman, die op reis gaat, verklaarde de geestige Franschman, bestaan in het verslinden van een beefsteak en het pakken van twee overhemden in een reiszak. Of nu Cobden beantwoordde aan deze voorstelling, van den op reis gaanden Engelschman gegeven, en slechts weinig tijd behoefde om zich reisvaardig te maken, dan of zijn vertrek nog niet zoo dicht op handen was — beide mannen brachten twee uur in elkanders gezelschap door, en Bastiat verliet Cobden vol bewondering voor de League, wier streven hij door zijn werk *Cobden et la Ligue* kort daarop in Frankrijk en in geheel Europa bekend maakte.

De League zette in 1844 hare propaganda ijverig voort: £ 1000 werden per week uitgegeven. De omstandigheden liepen echter niet mede. De handel herleefde door tariefswijzigingen. De beide laatste oogsten waren overvloedig geweest. Niettegenstaande den gestrengen winter nam de armoede af. Dat alles verzwakte de belangstelling in de League. „Zoolang de tijden goed waren, waren de Ministers buiten gevaar en was de *League* machteloos," zegt Morley. [1]) Toch zaten Cobden en de zijnen niet stil. Klachten, door de pachters aangeheven, gaven

[1]) Morley I, 314.

aanleiding tot beraadslaging in het Parlement, waarbij Cobden betoogde, dat de landbouw zelf de wrange vruchten van de graanwet plukte. Gebrek aan kapitaal was de oorzaak van den ongunstigen toestand der pachters. En waarom staken de kapitalisten liever hun geld in buitenlandsche leeningen of ondernemingen dan in den landbouw? Het antwoord luidde: Omdat de laatste wijze van geldbelegging geene voldoende zekerheid aanbiedt. De landheeren willen om hun bevoorrechten toestand te handhaven pachters hebben, op wie zij bij de verkiezingen kunnen rekenen, die aan hun leiband loopen: en daar zijn geene flinke en onafhankelijke mannen, geene mannen van verstand en kapitaal toe genegen. Dies missen de pachters de noodige bekwaamheid, en hieruit spruit de achterlijkheid van den landbouw voort.

In 1845 trad Cobden weder voor eene ontzaglijke menigte op en voorspelde dat de graanwetten zouden vallen zoodra er een tijd van schaarschte kwam: „Drie weken van buiig weer, als de tarwe rijpt of in bloei staat, zullen voldoende zijn om haar te doen intrekken." Die voorspelling zoude bewaarheid worden: de strijd naderde zijn einde, de overwinning was op handen, toen er iets gebeurde, dat Cobden juist op het beslissende oogenblik van het slagveld scheen te zullen roepen. Overdrukke ambtsbezigheden hadden hem belet voor zijne eigen zaken voldoende zorg te dragen. Verontrustende berichten werden hem door zijnen broeder toegezonden. Eindelijk kon hij zich eenigen tijd uit de Parlementscommissie, waarin hij zitting had, verwijderen, om onderzoek te doen naar den stand zijner zaken: hij vond ze in een zoo treurigen staat, dat hij tot het wanhopige besluit kwam zich (en dat juist op het beslissende oogenblik) aan den politieken strijd te onttrekken, om zijne aandacht uitsluitend aan zijne particuliere belangen te wijden. [2]) Aan Bright, die toen in Schotland vertoefde, werd dit besluit medegedeeld. Bright ontving dit schrijven te Iverness. De gemoedsgesteldheid, waarin deze brief geschreven was en gelezen werd, was in zonderlinge overeenstemming met het weder. Het was de natste herfst, dien men zich herinnerde, en de regen stortte over de heuvels neder in stroomen, die noch bij dag noch bij nacht

[1]) Morley I. 314.
[2]) Morley I. 333.

een oogenblik ophielden. „Het was de regen" — zegt Morley — „die de korenwetten wegregende." Het onweer boven Cobdens hoofd dreef gelukkig af. Bright keerde eenige dagen later huiswaarts en slaagde er met een paar vrienden in, eene voldoende som bijeen te brengen, om Cobden uit de verlegenheid te redden. Zoo behoefde de veldheer op den avond vóór de overwinning den slag niet te verlaten.

Mislukking van den aardappeloogst deed in 1845 in Ierland een hongersnood ontstaan. Peel begreep, dat vrijstelling van den graaninvoer het eenige redmiddel was. Einde October kwam de Ministerraad bijeen. De gevoelens waren verdeeld: Aberdeen, Herbert en Graham achtten het met Peel wenschelijk, het Parlement bijeen te roepen en voor te stellen voor een bepaalden tijd de beperking van den invoer te schorsen; Stanley, Wellington en de andere leden van het Kabinet verzetten zich daartegen. 6 November gingen de Ministers onverrichter zake uiteen. Zestien dagen later joeg John Russell den kogel door de kerk. Hij richtte uit Edinburg een brief tot zijne Londensche kiezers, waarin hij de bewindslieden beschuldigde, dat zij door hun stilzitten hunnen plicht jegens Kroon en Vaderland verzaakten, en openlijk verklaarde, dat de tijd gekomen was om een eind te maken aan een stelsel, dat gebleken was het bederf te zijn van den handel, de pest voor den landbouw, de bron van bittere verdeeldheid tusschen standen, de oorzaak van armoede, ziekte, sterfte en misdrijf onder het volk. [1]) Onmiddellijk riep Peel zijne ambtgenooten bijeen. *Alleen* handelen wilde en mocht hij niet: hij vreesde de verdenking op zich te laden, verraad te plegen jegens zijne partij. Slechts dan als zijne ambtgenooten eenparig medewerkten, zoude hij dat verwijt trotseeren. Maar ook nu was die eenstemmigheid niet te verkrijgen. Peel nam zijn ontslag, 5 December. De League was intusschen weder in het veld verschenen. Einde October had er eene groote volksbijeenkomst te Manchester plaats gehad: andere zouden spoedig volgen. Cobden en de zijnen begrepen, dat als de havens eens opengesteld waren, het pleit der handelsvrijheid onherroepelijk voldongen was, en dat juist het besef hiervan de voorstanders der graanbescherming tot krachtsinspanning

[1]) Morley I 339.

aanspoorde. Russell werd geroepen tot het samenstellen van een nieuw Ministerie; Cobden, aangezocht daarin als *Vice-President of the Board of Trade* zitting te nemen, bedankte; andere moeilijkheden deden zich voor; Russell slaagde niet. Toen trok Peel zijn verzoek om ontslag in. Het tijdstip voor den beslissenden stap achtte hij nu gekomen. Overtuigd van de verkeerdheid der graanwetten, verzaakte hij zijn verleden en zijne partij. Verschillend is die stap beoordeeld: Morley verdedigt hem, anderen keuren hem af. Het is hier de plaats niet daaromtrent in een onderzoek te treden. Liever merk ik op, dat Peels overgang weldra door eene verzoening tusschen hem en Cobden gevolgd werd.

Weinige dagen na de opening der Parlementszitting diende Peel zijne voorstellen in: algeheele afschaffing der graanwetten, maar niet op eens: eerst over drie jaren zouden de havens geheel open zijn; in dien tusschentijd zouden er schaalrechten geheven worden met een maximum van 10 shillings, als de tarweprijs onder de 48 shillings bleef, en een minimum van 4 shillings, als de prijs 54 shillings per quarter bedroeg. In Febr. 1849 zoude het doel der League dus eerst bereikt zijn. Het tweeslachtige van dit voorstel ontging Cobden niet: „Peel is eindelijk bevallen" — schreef hij aan zijne vrouw — „maar ik weet op zijn best, of ik het een jongen of een meisje moet noemen. Iets tusschen de twee in, geloof ik." [1]) Ofschoon de eerste lezing met 557 tegen 240 stemmen werd goedgekeurd, stonden de kansen voor de aanneming niet zeer gunstig; daarbij kwam, dat de hongersnood in Ierland woelingen veroorzaakte, die de Regeering noopten tot het voorstellen eener dwangwet (Coercion Bill), welke maatregel natuurlijk grooten tegenstand vond bij O'Connell en de andere Iersche afgevaardigden, een tegenstand, die voor de Regeering noodlottig kon worden. De val van het kabinet zoude de afschaffing van de graanwetten verijdelen of althans vertragen. Gelukkig dreef deze donkere wolk, die de zaak der handelsvrijheid boven het hoofd hing, af. Nadat een motie van Villiers, strekkende tot algeheele en onverwijlde afschaffing der graanwetten verworpen was, werd de tweede lezing van Peels ontwerp met eene meerderheid van 88 stemmen (302 tegen 214) aangenomen. Cobden, die het wijzigingsvoorstel van Villiers

[1]) Morley I 379.

ondersteund had, stemde nadat het verworpen was, voor het ontwerp. Bij eindstemming in het Lagerhuis verwierf het regeeringsvoorstel eene meerderheid van 98 stemmen (327 tegen 229). Groot gejuich ging er op toen dit besluit viel, en vele leden wenschten Cobden geluk met de zegepraal zijner zaak. Toch nog geene eindoverwinning. Het lot dat het ontwerp in het Hoogerhuis zoude wedervaren, boezemde bezorgdheid in. De tegenstand, door de Lords geboden, was echter minder groot dan men gevreesd had. Met eene meerderheid van 47 stemmen werd de tweede lezing aangenomen: over de derde had niet eens eene hoofdelijke stemming plaats. Nu was de overwinning voltooid. Cobdens kinderlijke blijdschap gaf zich lucht in een kort briefje aan zijne vrouw, dat aldus begon: "My dearest Kate, — Hurrah! Hurrah! the Corn Bill is law, and now my work is done."

Wel mocht deze onvermoeide strijder met zelfvoldoening op zijn werk terugzien; want al komt de eer van de afschaffing der graanwetten hem slechts voor een gedeelte toe, naar waarheid kon Robert Peel verklaren: „Daar is éen naam, die verbonden moet blijven aan het welslagen dezer maatregelen: dat is de naam van den man, die, naar ik meen, met zuivere en belanglooze bedoelingen handelende, met onvermoeide geestkracht hunne zaak, door een herhaald beroep op het gezonde verstand bepleit heeft, met eene welsprekendheid, die te meer bewondering verdient, omdat zij ongekunsteld en onopgesmukt is — de naam, die voor altoos aan het welslagen dezer maatregelen zal verknocht zijn, is de naam van Richard Cobden. Mijne Heeren, ik aarzel niet de goede uitkomst dier maatregelen aan hem toe te schrijven."

Toen deze woorden gesproken werden, stond het Ministerie Peel op het punt af te treden. Vanwaar die plotselinge ommekeer? In het Lagerhuis was met eene meerderheid van drie en zeventig stemmen de Iersche dwangwet verworpen. Cobden had tot de tegenstemmers behoord. Dat hij niettemin Peels aftreden diep betreurde, blijkt uit den merkwaardigen stap, dien hij drie dagen voor de stemming, toen men den afloop reeds kon voorzien, gedaan had. Gelijk hij later bekende, was dat de eenige maal, dat hij als lid van de League zonder medeweten van Bright gehandeld had. Hij schreef een langen brief aan zijn vroegeren tegenstander, waarin hij hem trachtte te overtuigen, dat 's lands belang van hem eischte aan te blijven en het par-

lement te ontbinden. „Gij (zoo luidde 't ongeveer in dat schrijven aan Peel) gij zijt jegens de koningin, het volk en tegenover het groote vraagstuk, dat ons bezighoudt, verplicht, aan het bewind te blijven. Gij vertegenwoordigt de gedachte dezer eeuw en zij heeft geen anderen vertegenwoordiger onder de staatslieden. Onder hen zijt gij de belichaming van de handelsvrijheid, wier beginselen ook op andere takken des handels moeten toegepast worden. Ontbind het Parlement. Eene nieuwe partijvorming zal plaats hebben. Peel en de handelsnijverheid zal de leuze zijn in den verkiezingsstrijd, en ieder aanzienlijk district zal leden afvaardigen om u te ondersteunen." Aan het einde van dit vertrouwelijk schrijven deelde Cobden mede, dat hij zich terstond na de aanneming der graanwet voor geruimen tijd op reis zoude begeven, en dat hij zich daarom gehaast had dezen stap te doen. Peel antwoordde den volgenden dag, terwijl hij aan de groene tafel gezeten was en den loop van het debat volgde. Hij begon met zijn leedwezen uit te drukken, dat Cobdens reisplannen hem de gelegenheid zouden benemen tot eene persoonlijke kennismaking, en hem de verzekering te geven, dat hij geenerlei wrok of vijandschap meer tegen zijn vroegeren tegenstander koesterde. Den raad, hem door Cobden gegeven, kon hij niet opvolgen. Bij verwerping der dwangwet zoude zijn aftreden onvermijdelijk zijn. Niet alleen drukte zijn ambt hem loodzwaar, en maakte de toestand zijner gezondheid het wenschelijk, dat hij zich van de staatszorgen ging verpoozen, maar bovenal mocht hij zich niet aan de verdenking blootstellen, als zoude hij zich door zelfzuchtige oogmerken laten leiden. Het volk, dat altoos in het bezit van macht iets begeerlijks ziet, zoude hem van te groote gehechtheid aan zijne portefeuille beschuldigen, als hij na een nederlaag aan het bewind bleef, en de verandering zijner staatkunde, die hem reeds zoo menig bitter verwijt had berokkend, aan onzuivere beweegredenen toedichten. „I think" — verklaarde hij — „I shall do more homage to the principles on which the Corn and Custom Bills are founded, by retirement on a perfectly justiciable ground, than either by retaining office without its proper authority, without the ability to *carry through* that which I undertake, or by encountering the serious risk of defeat after dissolution." [1]) Mocht

[1]) Morley, I 197.

ook al het land zijn beleid in de zaak der handelsvrijheid goedkeuren, wie zouden hem waarborgen, dat de meerderheid hem ook bij andere maatregelen zoude steunen? En daarenboven, als de ontbinding op de verwerping der Iersche dwangwet volgde, zouden dan niet bij de verkiezingen de belangen van Groot-Brittanje en die van Ierland tegenover elkander gesteld, en, treurig genoeg, het eene deel des rijks tegen het andere in het harnas worden gejaagd? Het land heeft behoefte aan rust: de handel heeft veel geleden door de onzekerheid van den laatsten tijd: een heftige verkiezingsstrijd zoude de weldadige uitwerking der afschaffing van de graanwet in gevaar brengen of verminderen.

Zoo bleef Peel bij zijn besluit, en inderdaad — Morley merkt dit te recht op — hoe verlokkelijk ook het denkbeeld was van de vorming eener nieuwe partij, waartoe de whigs met hun verouderd wachtwoord van „burgerlijke en staatkundige vrijheid" zich met de ekonomische liberalen zouden vereenigen, en hoe uitstekend Peel ook door zijne bekwaamheden zoude geschikt zijn, om aan het hoofd daarvan op te treden — deze staatsman zag te recht in dat hij die in het eene parlement de leiding gehad had over een leger van landheeren, niet in het andere als aanvoerder van een leger van liberale fabrikanten kan optreden. [1]) De tegenstelling zou te groot zijn. Peel, die door zijne partij te verzaken velen reeds van zich vervreemd had, kon thans niet als hoofd eener partij der toekomst optreden. Hij zelf gevoelde dat zijn parlementair leven ten einde liep. Dat Cobden dit niet terstond inzag, is daaraan toe te schrijven, dat hij minder staatsman dan staathuishoudkundige was, en de beteekenis en het gewicht van staatkundige partijen door hem in zijn ijveren voor 's volks stoffelijke en zedelijke belangen bijwijlen werd uit het oog verloren. Evenwel zoude, ware hij in Peels plaats geweest, zijne kieschheid hem vermoedelijk den zelfden weg hebben aangewezen.

Russell trad in de plaats van Peel. Kort daarna hield de League hare laatste vergadering. De zege was bevochten. De omstandigheden waren trouwens de zaak der handelsvrijheid gunstig geweest. De hongersnood in Ierland en de toenemende invloed der nijverheid, die twee ongelijksoortige oorzaken hadden medegewerkt tot eene overwinning van het belang van het algemeen op het belang van enkelen. Toen ongeveer drie jaren

[1]) Morley I, 402.

later te middernacht van den eersten Februari 1849, het overgangstijdperk verstreken was, werd op eene openbare vergadering, door Cobden en anderen belegd, de dageraad van de volkomen vrijheid des graanhandels met feestelijk gejuich begroet.

Een groot zedelijk beginsel had gezegepraald, het beginsel, dat ieder het recht heeft de vruchten van zijnen arbeid tegen de voortbrengselen van alle deelen der aarde te ruilen. Het besef, dat dit beginsel op het spel stond, had Cobden den lust en de kracht geschonken tot het einde toe te volharden.[1]) Is Cobdens verklaring juist, „that the only way in which the soul of a great nation can be stirred, is by appealing to its sympathies with a true principle in its unalloyed simplicity" — dan heeft deze groote volksvriend aan zijne landgenooten een onwaardeerbaren dienst bewezen, en was het geschenk van tusschen de £ 75.000 en £ 80.000, hem door een dankbaar volk vereerd, eene welverdiende belooning voor den man, die het algemeen belang steeds als het hoogste goed had beschouwd, en gedurende den strijd zijn geheele fortuin had verloren.

De strijd tegen de graanwetten is niet alleen uit een ekonomiesch oogpunt van groot belang, maar hij is tevens een treffend bewijs van de macht eener welgevestigde volksovertuiging; tegen haar bleken ten slotte noch de belangen eener invloedrijke aristokratie, noch de geest des behouds, die als een ijzeren muur Engelands staatsinstellingen omringt, bestand te zijn.[2]) Geen volkswaan had eene omwenteling verwekt, maar de volks-

---

[1]) Speeches I 79. „If I were not convinced that the question comprises a great moral principle, and involves the greatest moral world's revolution thad ever was yet accomplished, I should noh take the part I do in this agitation"

[2]) Karakteristiek is de volgende historische bijzonderheid, die door Morley (I 407) aan een van Cobdens redevoeringen ontleend is. Op een avond in 1848 was het Lagerhuis vergaderd, toen de tijding kwam dat de Troon van Lodewijk Filips omvergeworpen en de Republiek in Frankrijk uitgeroepen was. Cobden verzocht aan Joseph Hume, die naast hem zat, het aan Peel mede te deelen. Hume ging naar de voorste bank aan de overzijde, waar Peel in zijne gewone afzondering gezeten was. „Dat komt er van" — zeide Peel, toen Hume hem den val had ingefluisterd — „dat komt er van, het volk te willen regeeren door eene gebrekkige vertegenwoordiging (narrow representation) in het Parlement, zonder te letten op de menschen daar buiten. Dit was het juist wat die partij achter mij verlangde, dat ik doen zoude in de zaak der graanwetten."

overtuiging had eene hervorming gewrocht. Uit dit oogpunt beschouwd, biedt de afschaffing der graanwet een belangwekkend en leerzaam tafereel: en ook daarom meende ik, dat zij recht had op een eenigszins uitvoerige bespreking.

Het is hier eene goede gelegenheid om zij het ook slechts een vluchtigen blik op den redenaar Cobden te slaan. Immers het welslagen zijner pogingen had de Apostel der handelsvrijheid voornamelijk aan zijn redenaarstalent te danken. De meest kenmerkende eigenschap van Cobden als redenaar was datgene wat zijn tijdgenooten zijn „persuasiveness" noemden, zijne overredingskracht. [1]) Hij schokte zijne toehoorders niet, hij sleepte hen niet mede, bracht hen niet in opwinding; maar overtuigde hen, door eene duidelijke uiteenzetting van het vraagstuk, dat hem bezighield, en door zoodanige argumenten te kiezen als het meest geschikt waren voor de bevatting van hen tot wie hij het woord voerde. Holle woorden, grootsch van klank, bezigde hij nooit; in al wat hij zeide was hij zaakrijk. Disraeli zegt: „knowledge is the foundation of eloquence." [2]) Op Cobdens welsprekendheid is die uitspraak ten volle van toepassing. Steeds was hij zijn onderwerp volkomen meester. Eene menigte feiten en bijzonderheden stond hem ten dienste. Hij bezat het geheim zijn gehoor tot het einde toe te boeien. Wie hem hoorde moest luisteren. De kracht van zijn betoog was onwederstaanbaar. „Als Cobden ons een blad wit papier had vertoond en verklaard, dat het zwart was, zouden wij gezworen hebben dat hij gelijk had" — getuigde eens een pachter uit Norfolk, na hem gehoord te hebben. [3]) De verklaring hiervan moeten wij voor een gedeelte ook in de wijze, waarop hij sprak, zoeken. Fénélon heeft eens gezegd, dat een goed redenaar op ieder zijner toehoorders den indruk moet maken, alsof hij tot hem in het bijzonder spreekt. [4]) Dit nu verstond Cobden uitnemend. Hem behoefde niemand te vragen: „Gij prediker daar in de lucht, hebt gij geen woord voor mij?" — integendeel, menigeen was het na eene redevoering van Cobden

---

[1]) Morley I, 194.
[2]) *Endymion* (Tauchnitz. Ed.) I 207.
[3]) *In memory of Richard Cobden. A biography*, by J. E. Ritchie, enz. p. 3.
[4]) E. Legouvé. *L'art de la lecture*, 30ème Éd. p. 260.

alsof hij eenen ouden vriend ontmoet, en met hem een vertrouwelijk gesprek gevoerd had. [1]) Cobden bezat de gave der gemeenzaamheid. Hij had iets vertrouwelijks, iets hartelijks over zich. Hij sprak niet tot vreemden, hij sprak tot vrienden. „Ik heb onbeperkt vertrouwen in het volk" — verklaarde hij eens, en dat toonde hij ook in zijn optreden. Gemoed en verstand werkten bij hem samen om hem tot een hervormer van de volksovertuiging te maken. Een Mirabeau, wiens donderende welsprekendheid zijne tegenstanders verpletterde, was hij niet, maar hij had wat Disraeli noemt „A missionary mind", dat er altijd op uit was bekeerlingen te maken, en dan alleen langs den weg der overtuiging. Gloed en hartstocht waren hem niet vreemd, maar zijne grootste kracht schuilde toch in het betoog. Hij was de man van het gezonde verstand. Hij sprak uit het verstand tot het verstand. Hij was een volksleeraar, en hij heeft het volk zoo lang geleeraard, totdat zich op een belangrijk punt van staatshuishouding eene machtige volksovertuiging gevestigd had, die de graanbescherming omverwierp.

MR. C. BAKE.

(*Slot in een volgend nummer.*)

---

[1]) Morley I. 197.

ROOSES NIEUW SCHETSENBOEK.

Max Rooses, Nieuw Schetsenboek. Gent, 1882.

Het nieuw schetsenboek van Max Rooses bevat: 1°. Het Nevelingen-lied en de Heldenliederen der oude Edda; 2°. Geuzen- en Anti-geuzenliederen der XVIe eeuw; 3° Pater Poirters; 4°. Willem Ogier; 5°. De Zuid-nederlandsche dichters van 1830—1880; 6°. Hendrik Conscience.

„Nieuw" heet het, omdat, ik behoef het nauwelijks te zeggen, Rooses in 1877 een vorigen bundel schetsen heeft gegeven. In de eerste der bovengenoemde treedt hij in eene vergelijking van de Edda-liederen, die ons de Nevelingen-sage vertegenwoordigen van de VII of VIIIe eeuw, en het Nevelingen-epos, waarvan Scherer zegt, dat „das ganze fertig geworden sein dürfte von 1190—1210"; eene vergelijking, die Simrock's vertolking van de eerste en het laatste 't ons gemakkelijk maakt, ook al lezen wij noch oudnoorsch noch middelhoogduitsch, in allen deele te controleeren. Na van beide redacties der sage den inhoud voor zoover noodig te hebben medegedeeld, maakt hij uit de onloochenbare overeenkomst der feiten aan den eenen en het aanmerkelijk verschil aan den anderen kant de gevolgtrekking, „dat de stof één is in den grond, maar gewijzigd in de bijzaken, zonder dat de herinnering aan eene oudere opvatting geheel uitgewischt zij" (bl. 8), zoo zelfs dat van recht verstand van 't heldendicht de kennis der liederen de onmisbare voorwaarde mag heeten. Van waar die verschillende aanblik der twee het zelfde voorstellende schilderijen? „Die vervorming (blz. 8) nu greep niet plaats op willekeurige, doellooze wijze; zij ging in eene bepaalde richting voort, die gelijken tred hield met de ontwikkeling der germaansche beschaving; zij volgde denzelfden hoogeren levensregel, die de herschepping der mensche-

lijke maatschappij, de ontwikkeling van den menschelijken geest beheerschte." Aan het bewijs van deze stelling wijdt de schrijver het eerste deel van zijn betoog, en geeft in eenige leerzame en boeiende bladzijden als in een spiegel te aanschouwen, hoe de beelden der Sigurd-Atli-sage in den loop der eeuwen uiterlijk en innerlijk, van voorkomen en van karakter, van wapens en van hartstochten, zijn gewijzigd. Zoo zien wij dan eerst, hoe het bovennatuurlijke en bovenmenschelijke der Edda allengs op den achtergrond geraakt is en overschaduwd door het natuurlijke en menschelijke. In stede van uiterlijken drang — de helden van het Nevelingen-epos zijn niet meer „speelpoppen in de handen der goden, die verschijnen en verdwijnen, en lijden en strijden, omdat het elders aldus besloten werd" (bl. 10), — innerlijke drijfveeren, „natuur en waarheid, menschelijke macht, menschelijke hartstochten" (bl. 11), beweert Rooses, en in 't algemeen zeer zeker terecht, ofschoon de veertiende zang van de Nibelungen wel eenig voorbehoud wettigt. En dientengevolge, gaat hij ongeveer voort, „herschepping der helden": immers staan zij in de Edda „als Egyptische sfinxen in de woestijn, verbazend door hunne meer dan menschelijke gestalte, maar geheimzinnig en koud, eerder ruw gebeitelde rotsklompen dan menschenbeelden" (bl. 12), in de Nibelungen worden ons menschenbeelden gemaald, schepselen van vleesch en been, van gelijke bewegingen als wij, ware „heldennaturen". In den Sigurd der Edda en den Siegfried der Nibelungen, de Gudrun der E. en de Gudrun (Chriemhilde) der N. wordt een en ander nader in de bijzonderheden aangewezen. Wel blijven in het epos evenals dit in het coloriet 't geval is, de oorspronkelijk mythische verpersoonlijkingen in enkele kleine, edoch sprekende, trekken hare afkomst verraden, hetgeen overigens geen bevreemding baart, maar over het mythisch waas der Edda-gestalten is de sierlijk geplooide mantel gehangen van ridderlijke snede. „Alles is veranderd en alles is gebleven" (bl. 16): deze schijnbare paradox wordt door Rooses met talent verdedigd en leidt hem tot de slotsom door Henning in zijn onlangs verschenen „Nibelungenstudien" [1]) dus geformuleerd: „das Nibelungenlied erscheint beinahe als ein völlig neues Gedicht innerhalb der allgemeinen Umrisse des alten Rahmens."

Dat de schelle kleuren van het oudere penseel wel eens vloeken

[1]) Bl. 13 van de *Quellen und Forschungen*, Heft XXXI (1883).

met de zachtere tinten van het jongere, volgt uit den aard der zaak, en valt bij de aanschouwing der beelden van de Nibelungen in het oog, maar, trouwens Rooses heeft er dan ook op gewezen (bl. 18 bijv.), wij moeten bij onze critiek niet vergeten, dat hetgeen van enkele paren en tritsen van Nibelungen-liederen geldt, ook, en in hoogere mate nog, van toepassing is op al de twintig, te weten, dat hun dichter-redacteur „es nicht verstanden hat den älteren Bestand vollständig mit seiner Zeit in Einklang zu bringen" [1]). Ook hier is begrijpen zoo al niet vergeven dan toch verklaren en verschoonen: de Fransche Chansons de gestes bewijzen ten overvloede, hoe moeilijk ja ondoenlijk het is de oude (germaansche) schering door den nieuwen (franschen) inslag geheel onzichtbaar te maken.

„Eene veel ergere vervorming ten nadeele der kunstschoonheid is die, welke stijl en uitdrukking ondergingen", beweert Rooses (bl. 19), en spreekt dan van oppervlakkige teekening, zwakke magere lijntjes, dorheid, armoede van woord en rijm, enz. enz.: ik zou ongaarne een dergelijk oordeel onderschrijven, en wensch, aangezien het m. i. ten nauwste samenhangt met een vraagstuk, waarover Rooses in de derde plaats (bl. 37 en vlgg.) handelt, het laatste deel van het opstel reeds hier aan de orde te stellen. Het is het netelig vraagstuk: „Nibelungenlied oder Nibelungenlieder?" waarover Heinrich Fischer in 1859 eene monografie heeft gegeven. Rooses tracht middendoor te zeilen en verzoenend op te treden, maar ik betwijfel al aanstonds de juistheid van het begin zijner redeneering: „hoever ook de uitersten van beide richtingen uiteen loopen, hoe lang en vinnig hun strijd ook moge geduurd hebben, zeker is het, dat de voorstanders van de samengevoegde volksliederen eene verbindende, schikkende hand moeten erkennen; en even vast staat het, dat de verdedigers van het persoonlijk gewrocht moeten toegeven, dat de laatste dichter in elk geval zijne stof voorhanden vond, en deze wel heeft kunnen herschikken, maar ze toch niet behoefde te scheppen" (bl. 37), en vraag: is hier wel kwestie van de stof? Liederen of geen liederen, maar niet liederen of stof, zou ik meenen. Dat in de XIIe eeuw de stof bestond, ontkent wel niemand, de strijd loopt over het al of niet bestaan van liederen en over 't min of meer werktuigelijke, 't meer of minder zelfstandige van

[1]) Hugo Busch, *Die ursprünglichen Lieder vom Ende der Nibelungen*, Halle, 1882, bl. 65,

den arbeid van den dichter-redacteur. Ik geloof, dat de middelweg hier de modderweg is, en beslist partij kiezen volstrekt noodzakelijk; en wie dan aan één schepper gelooft van het Nevelingen-epos, aan een en denzelfden dichter van al de Nevelingen-liederen, die zal allereerst het wonder hebben te verklaren van een wezen van de meest tegenstrijdige eigenschappen, nu kunstenaar van de eerste grootte dan dichter van middelmatige bedrevenheid, en vervolgens.... doch hij beproeve maar eerst die verklaring, en al het andere zal hem worden toegeworpen. Ik voor mij aanvaard liever de hypothese van Lachmann, als waardoor tal van ongerijmdheden eenvoudig plaats maken voor alleszins aannemelijke gebeurlijkheden.

Na zijne vergelijkende kenschetsing van Edda en Nibelungen behandelt hij het vraagstuk van den oorsprong van beider stof, en vindt dien eensdeels in de geschiedenis, andersdeels in de mythologie. Ook dit tweede deel laat zich aangenaam lezen: zoowel waar Rooses Grimm en Rückert weerlegt als waar hij zijne eigene opvatting voordraagt en verdedigt, was smaak de pen, waarmede de uitkomsten van zijn onderzoek werden neergeschreven. Smaak, ik herhaal: want den schrijver komt de lof toe, dat hij zelfs op dorre en droge zandpaden zijne tochtgenooten aantrekkelijk weet te onderhouden, en niemand een opstel van zijne hand wrevelig weglegt, of het moest wezen omdat het einde is gekomen.

En zijne beschouwingen kunnen den toets doorstaan. „Wij houden het er voor, dat de Gunnar en de Atli der Edda de Gunther en de Etzel der Nibelungen zijn, en dat wij in beiden de historische koningen der Hunnen en Bourgondiërs moeten herkennen": daartegen zal wel geen bedenking zijn; ook met hetgeen hij over Rudigeer van Bechelare, Pelerin van Passau, Volker van Alzeie zegt, vereenig ik mij gaarne (bl. 29 en 32). Verrassend is de 26e bladzijde over Attila en zijne rol in het tweede gedeelte der Nibelungen; en voor de geschiedenis der verdichting, de kennis der wetten in Fantasia's rijk, zijn de volgende allerbelangrijkst. Benevens op de historische vestigt de schrijver de aandacht op de mythologische bestanddeelen van Edda-liederen en Nibelungen. Wat het laatstgenoemde betreft, meer bijzonder op het eerste gedeelte: „haar eerste en oudste deel, hare kiem, zal wel te zoeken zijn in de mythen, eigen aan alle Arische volkeren en door onze oudste voorvaders uit Midden-Azië medegebracht" (bl. 34). Breedvoeriger had de schrijver daarover gewis kunnen zijn zonder nog breedsprakig te worden, dat kan ik

hem verzekeren, en gaarne had ik hem over den zonnegod Siegfried gehoord, doch... aan eene schets mogen wij geene te hooge eischen stellen. Koch's „die Nibelungensage nach ihren ältesten Ueberlieferungen erzählt und kritisch untersucht" (Grimma, 1872) kan het ontbrekende aanvullen.

De tweede schets verplaatst ons in de XVIe eeuw te midden van den kamp van woord en wederwoord, die op het gebied der letterkunde eene omwenteling voorbereidde met de pen, even verblijdend als die werd bewerkt op het slagveld te vuur en te zwaard. In breede trekken wordt eerst een tafereel opgehangen van onze letterkunde voor de troebelen, en naar eisch vonnis geveld over het lyrisch en dramatisch geknutsel en gebazel van de Rederijkersperiode, waarin tot zelfs de frissche volksliederen van weleer verloren van kleur en fleur.

Zinggang, klinkklank, rimram, waaraan alle gedachte, alle bezieling, alle hoogere aandrift ontbrak; redelooze liefde voor den vorm, die ontaardde in ijdele speling met woorden — tot de meest barbaarsche toe — en met rijmen, van de allergezochtste; kunstenarijen, die alle geest en leven doodden: „wufte beuzelarij, valsche smaak, grove zinnelijkheid of speelsche kortswijl (ergerlijke profaniteit had Rooses er nog bij kunnen voegen), ziedaar wat alleen nog werd aangetroffen" (bl. 54). „Er moest om die overstelpende verbastering te stremmen een heilzame crisis ontstaan, die ons volk met krachtige hand zou aangrijpen en het schudden en schokken, totdat het den ouden mensch geheel had afgelegd om een nieuw leven te beginnen; er moest een tijd van strijden en lijden aanvangen, waarin de zedelijke ernst, die voortspruit uit de strenge zelfondervraging naar hetgeen goed en waar is, uit het onversaagd streven naar een edel doel, de plaats zou innemen van de albeheerschende zucht naar ijdeltuitigen praal, zinledig gesnap of grove liederlijkheid" (bl. 55). De eeuw, die helden opleverde voor de dichters, vormde ook dichters voor de helden. „In plaats van het nuchter tijdverdrijf van vroeger kregen wij in de beroerlijke tijden eene letterkunde, die uit het hart van het volk door de beste zijner denkers sprak" (bl. 56). En, uit het hart geweld bij den aanblik van boeien en brandstapels, in heiligdom of legerkamp, werd het lied „een kreet van diepe overtuiging of snerpend lijden" (ald.); zoude het „beklagen, beschuldigen, bespotten, prediken, en een wapen zijn in de hand van mannelijke strijders,

in plaats van een speeltuig in de handen van kinderachtige mannen" (ald.). Van het eerste ochtendgloren af geeft ons de schrijver den heerlijken dag te zien totdat de zon hoog aan den hemel staat, een hart en ziel verheffend schouwspel, waarvan ik niet weet wat eerder te roemen het ethische of het aesthetische; eene schilderij, waarvoor Rooses de hulde toekomt zoowel van innige vertrouwdheid met zijn onderwerp als van wegsleepende en bezielende voorstellingswijs. De schets, die op de grens staat van het essay, doet hoofd en gemoed van den schrijver eer aan.

Al verdient zij dubbel en dwars, dat ik over haar in bijzonderheden treed, ik bedwing mijne pen, en beperk me tot de opmerking, dat de martelaarsliederen, de schriftuurlijke zangen, de kerkelijk-politieke „chansons" of geuzenliedekens uitnemend worden gecaracteriseerd en — gecritiseerd. En dat geldt evenzeer van de anti-geuzenliederen, waarin de bundel „Politieke balladen, refereinen, liederen en spotgedichten der XVIe eeuw", naar een gelijktijdig handschrift voor ettelijke jaren uitgegeven door Blommaert, ons een kijkje gunt: aan Anna Bijns wordt even eerlijk recht gedaan als aan Marnix. Dat het oordeel over de antigeuzenliederen, met uitzondering van die der genoemde dichteres, min gunstig uitvalt, kan niemand verbazen, die zich de moeite getroost den bundel door te worstelen. Het is volkomen juist en vrij van alle overdrijving: „met al hun scherpte zijn de roomsch-catholieke refereinen over het algemeen meer gekunsteld dan de hervormde zangen; de taal is minder zuiver van bastaardwoorden en de zang minder levendig. Sommige stukken bestaan van het begin tot het einde uit niets anders dan eene langgerekte allegorie, die niet immer kiesch van vinding is" (bl. 105). En aangezien Rooses ons alles behalve in het onzekere laat aangaande de gronden, waarop zijne critiek rust en de oorzaken van het lagere peil van de poëzie der reactie helder uiteenzet, kan er van vooroordeel en partijdigheid wel geen sprake zijn. Evenmin als iemand ter wereld Marnix' Bijenkorf op ééne lijn zal stellen met de „Confutatie oft Wederlegginghe" van Coens, Licentiaet in der Godtheyt ende Pastoor in S. Martins Kercke tot Cortrijck, tenzij wellicht uit beweegredenen van dogmatischen aard, evenmin zal dat het geval zijn met de geuzen- en anti-geuzenliederen: de laatste halen niet bij de eerste.

Opmerkelijk is de 107e bladzijde van dit opstel, waar de schrijver, naar aanleiding van het onmiskenbaar verschil tusschen de

liederen der eene en die der andere partij, een blik werpt op de latere nederlandsche letterkunde en de „geheel verschillige wegen," die zij in Noord en Zuid opging in de XVIIe eeuw. In het Noorden den goeden, in het Zuiden den kwaden.

„In het Zuiden werd zij met een wantrouwig oog bespied; elk gebied, waarop hare stem eenen anderen invloed kon hebben dan dien van de bestaande en zegepralende machten te steunen, werd haar ontzegd en zoo daalde zij in hare knechtschap tot eene rol van gedienstigheid en beuzelarij af. Zij hernam tot een zeker punt den eeredienst van den gekunstelden vorm, daar die der gedachte haar ontzegd was; in speelsch en kinderachtig vernuft zocht zij op nieuw te schitteren, nu zij van eene waardigere en mannelijkere taak moest afzien. Het heerleger van emblemata of zinnebeeldige gedichten, dat wij daar in de zeventiende eeuw zien bloeien, onder de samenwerkende koestering van dichters en kunstenaars, is blijkbaar niets anders dan eene voortzetting van de Rhetorikale poëzie met hare zinnepoppen. Rond 1640, wanneer Ogier en Poirters optreden, wordt eene poging beproefd om een gezonderen letterkundigen geest te huldigen:" het was een gelukkig denkbeeld van Rooses in de twee volgende schetsen ons Ogier en Poirters voor te stellen en nader met hen te doen kennis maken. Dat hij in zijne waardeering van hen niet alleen staat, kunnen Willems, Snellaert, Allard e. a. getuigen.

Voor de schets van Ogier (1618 tot 1689) zijn wij den schrijver dank schuldig, als wij denken aan de belangrijke bijzonderheden daarin meegedeeld over 's dichters leven en familie, over zijne omgeving — de kunstenaarswereld van Antwerpen in de XVIIe eeuw —, over den toestand der gelijktijdige letterkunde (Violier en Olijftak), meer bepaald de tooneelpoëzie, en over zijne blijspelen zelven, waarvan Rooses zegt, dat een, „de Gramschap", tot laat in de XVIIIe eeuw nog te Amsterdam werd opgevoerd, en ik in de welbekende naamrol van 1782 vermeld vind, dat ook „Haedt en Nijdt" zich heeft staande gehouden op 't noordnederlandsch tooneel tot op denzelfden tijd toe [1]). Dank, zelfs grooten dank: wij leeren er veel uit, en op alleraangenaamste wijs.

Wat de waardeering van Ogier's dichterlijk talent betreft, verschil ik van oordeel met den schrijver: ik denk ongunstiger over

[1]) *Nieuw Schetsenboek*, bl. 137; *Naamrol*, bl. 126 en 118.

hem. Ik vind zijn zeven drama's „de seven hooft-sonden speelsghewijs vermakelijk ende leersaem voor-gestelt" van zeer twijfelachtige waardij, en neem de vrijheid mijne critiek tegenover die van Rooses te stellen.

Van de „seven hooftsonden" dan is de „Gierigheydt" m. i. al bijzonder ongelukkig, aangezien het stuk, met zijn kinderachtige spelingen met den naam van Gieraert's dochter *Dingen*, door zulke groote fouten tegen den goeden smaak wordt ontsierd, dat de aandacht reeds daardoor alleen zou worden afgeleid van de hoofdfiguur. Maar bovendien : de dochter van den vrek treedt zoo bepaald op den voorgrond, dat het versje van een anonymus „op d' onnoosele (onschuldige) Dinghen," zeer juist het geheele blijspel kenschetst:

„Door misverstandt soo wort hier d'Eerbaerheyt gheblaemt:
D'onnooselheyt gaet voort met onverbelghde schaemt,
Noch past op hoerenaem noch leet dat haer gheschiet:
Soo kloeck verdraeght de Deught 't onwetende verdriet."

Als hekeling van de vrekheid is 't stuk stellig mislukt; en dan dat tooneel op de plaats waar de keizer te voet gaat, dat is wat veel gevergd en nog lager dan bas-comique.

De „Onkuysheydt" bevat — maar het is ook al in een vrij lang stuk — een paar aardige tooneeltjes, een enkel zelfs zeer goed geslaagd, ik bedoel de „sesde uytkomst," ook door Rooses geprezen [1]), waar Petronel, „eene lichte dochter," van kinde groot, zich quasi wil gaan verhangen, en Mama Sandrijn („haere moeder") er zoo oolijk inloopt, — vooral ook als scherpe en ondeugende tegenstelling van de „vijfde uytkomst", waar diezelfde Petronel ons wordt voorgesteld als een heilig boontje:

SANDRIJN.

„Petronelleken, gaut (haast) u, kindt.
Hoe sauwelde (teut ge) soo? Ick hoor u noch, 't is laet, gy diendt
Slaepen te syn, want morgen moete tyelijck op wesen.

PETRONEL.

Ick gaen, moederken, en had' ick maer gelesen (gebeden).

SANDRIJN (tot haar adorateur, die aan de deur wacht).

Sy leest vast, seet sy: g'en hebt sulcken dochter niet veel gesien!
S'en sou niet slaepen gaen oft s' heeft gelesen op haer bloote knien,
En sy sucht dat de camer dreunt: ick hou datt' et een uytvercoren is,
En s'is soo goeden maeght als een kindt dat eerst geboren is."

[1]) Bl. 149 en volgg.

Dat contrast is inderdaad comisch: maar het overige is pure bordeelpraat van 't begin tot het einde; men schaamt zich bijna dat men 't leest. Daarbij bezit Ogier niet het geheim der kunst om belangstelling te wekken en gaande te houden, noch in de karakters noch in de verwikkeling: hij „embêteert", als ik zoo zeggen mag. De „Hooveerdigheyt" is beter, maar dat zegt nog niet veel; daarin zijn twee figuren, die aan den „Spaanschen Brabander" doen denken, met welk stuk Ogier dan ook blijkbaar bekend is geweest: Francisco namelijk „de vermeynde joncker" met zijn „jonghen knecht Joos" is goed geteekend, en de Boer mag wel uitstekend geslaagd heeten, zóó dat, al ware het overige zelfs minder gelukkig uitgevallen, die boer desnoods het blijspel alleen zou kunnen redden. Jammer, dat de taal ook hier zoo weinig gekuischt is, en de dichter eerder afdaalt tot de zondige wereld, die hij een spiegel wenscht voor te houden, dan haar opheft uit het slijk, waarin zij zich wentelt; tot zelfs onze reukorganen worden door Ogier niet ontzien. Nu kan men wel een en ander verklaren met een beroep op de spreektaal van de XVIIe eeuw, op die der achterbuurten van de XIXe; wel, vooral met de menu's en rekeningen der Lucullus-maaltijden van het St. Lucasgilde — wat mannen, wat magen! — voor zich [1]), begrijpen dat Ogier voor een gezelschap van meer Bacchus-priesters dan Apollo-vereerders (bl. 129) na het wijntje de Trijntjes moest laten optreden, en alzoo veel vergeven, maar, moet de dichter van het „schellinkje" ook de taal spreken van het „schellinkje"?

Dat hij een greep doet voor zedenschets of klucht in het leven van desnoods „la basse canaille", zal niemand wraken, doch wat dan verder? „Is de kunst" dan louter „bootserij", zooals Hooft ergens zegt? „Sans doute il faut partir de la réalité, puisqu'elle est le fond même des choses, l'étoffe, pour ainsi dire, des oeuvres de l'art et de l'imagination. Mais, si quiconque affecterait de la mépriser ne pourrait aboutir, dans le roman et dans la poésie, qu'à la niaiserie sentimentale ou l'abstraction symbolique, elle n'est toutefois qu'une matière, une matière confuse, à qui le propre de l' art, son objet et sa fin, est de donner une forme. Il ne suffit pas de voir, il faut sentir, il faut aussi penser" [2]).

Ogier is te realistisch, te naturalistisch. Zijne „Gulsigheydt" mag

[1]) *N. Schetsenboek*, bl. 116 en vlgg.

[2]) F. Brunetière, *Le roman naturaliste*, Paris 1883, bl. 25.

daarvan almede ten bewijze strekken. Al aanstonds het begin van 't stuk, waar Jakemijn („oude vrou getrout met Heyn") een boekje opendoet van haar jongen echtgenoot, Droncken Heyn, die haar had genomen minder om het velletje dan om het gelletje:

„Ja, onsen hondt, die sal hy streelen, kussen, lacken,
Terwijl hy, met verlof, syn vrouwe sou bekacken.
Want als die satte beest des nachts comt sat en dol,
Begaeyt hy licht myn bed' oft soo oft spouwet vol.
Vrouw Venus ken ick niet, maar Bachus, Ceres losten
Mij menighmael den geur van hun verteirde costen,
Daer d'afgodtsdienaer om het wyroockvat ontsluyt,
En blaest syn offergift noch met trompetten uyt,"

in dier voege gaat 't het geheele stuk door. „Varietas delectat": maar niet de afwisseling van dronkemanstaal en bordeelpraat, die alle twee ergeren, en daardoor alvast zeer nadeelig werken op onze comische stemming.

Soortgelijk onderscheiden van beide is der matrozen idioom, zoo het geen mengelmoes ervan moet heeten. Daarop vergast ons Ogier in zijn „Gramschap", waaruit de kroeglucht ons tegenwaait en — ik zal er niets meer van zeggen. Wel is waar het mal-à-propos tusschen Lijn en Neel over 't valies, waaraan deze en de „hoer Lis" waaraan gene denkt, is niet onvermakelijk, maar het b lijft toch verre beneden dat welbekende uit den „Warenar"; en datzelfde geldt van een dergelijk in de „Traegheydt" à propos van „steurtebier". Met de beffe des volks, onverkwikkelijk gezelschap, brengt de dichter ons door zijn „seven hooftsonden" in kennis; en, indien zijne helden en heldinnen niet door geboorte tot die eerbiedwaardige klasse behooren, veroveren zij zich toch gemakkelijk daarin een plaatsje door hunne gemeene steegtaal en hunne vieze daden. In al de zeven blijspelen is bijna geen enkele figuur, die zich fatsoenlijk uitdrukt; en het optreden van de eene is al driester en plomper dan van de andere. Een enkel voorbeeld. Een eerzaam meisje is door haar vader de deur uitgezet, omdat hij het onmogelijke niet van haar kon gedaan krijgen; een „Hollandsche soldaet", Rombert, ziet haar daar staan huilen en spreekt haar met de volgende innemende woorden aan:

„Wat staet dees stucke hoers hier als een hond aen 't jancken!
Gy, loose pry, met al u duysent slimme rancken,

Comt hier gebeiren of den Duyvel en sijn Moer
Met al sijn aenhangh u ter Hellen henen voer.
En als men 't ondersocht, soo ist een treck der Vodden,
Om deughdelijcke Lien hun Kinders te verbrodden
En maecken schelmen van een jongh onnoosel gast:
Ist soo niet, stucke hoers? Waar loopt gy? 'k Heb u vast."

De kerk, ik ben de eerste om het toe te geven, heeft veel voor hare rekening en neemt er nog voortdurend bij, maar, dat zij bijwijlen eene waarschuwende stem heeft verheven tegen de stoutigheden en onhebbelijkheden van het vaderlandsch tooneel, is haar waarlijk niet euvel te duiden. Al ware 't alleen vanwege de liederlijkheid der kluchten van korteren en langeren adem: immers, indien er maar ééne schrede is tusschen onkiesch en onkuisch, is hare bestrijding van het aanschouwelijk onderwijs in gemeene taal en gemeene dingen, op de planken gegeven, alleszins te rechtvaardigen. Waar de letterkundige kunst zich vernedert tot de gehoorzame dienaresse van godsdienst of wetenschap en hare voortbrengselen uitsluitend aanlegt op stichting en leering, staat het treurig, allertreurigst met haar geschapen; nog liever evenwel zie en hoor ik haar catechiseeren en onderwijzen, in rijmbijbel of geschiedspiegel, dan optreden met de gebaren van de „prostitutie" en de taal van de „vergunning": met vuur spelen blijft bovendien altijd bedenkelijk.

Van de twee overige stukken valt weinig te zeggen. „De Traegheydt" is niet veel bijzonders en komt het vermoeden bevestigen, een vermoeden, dat trouwens ook bij de lezing van andere stukken reeds vrij sterk wordt, te weten, dat vinding van eene ongezochte verwikkeling en verrassende ontwikkeling niet is van de geheimen van dezen kunstenaar. In „Haedt ende Nijdt" is ten minste ééne zeer aantrekkelijke figuur, Lucas de schoenlapper, 't slachtoffer van Teeuwen's lasterlijk bedrijf, en zijn de andere niet onverdienstelijk geteekend: ware het nu maar niet, dat Ogier den indruk van het stuk bedierf door Teeuwen eenvoudig uit den weg te laten ruimen door een paar dieven, en alzoo eerder nog een snaar van medelijden te doen trillen dan de lachspieren in beweging te brengen om eenig verdiend loon, dat den luibuis en leugenaar toekomt. Ook op den vorm valt hier minder aan te merken, vind ik.

De klucht „Belachelijck misverstandt ofte Boeregeck" laat ik voor hetgeen zij is, een prulletje, dat den naam koddig nauwelijks verdient. Evenals in zijne andere stukken overdrijft Ogier ook hier

schromelijk, en schiet zoodoende zijn doel voorbij. Dat overkomt hem meer: zijne „dramatis personae" zij „gelukken er volkomen in hare gebreken te doen verafschuwen; zij gelukken er minder goed in zich voor zulke menschen te doen houden, aan wien ook anderen, minder verslonden door de hoofdzonden, zich met vrucht zouden kunnen spiegelen; zij bewijzen te veel en bewijzen dus niet genoeg" (bl. 155): aldus Rooses, en mijns inziens terecht. Maar daarom kan ik het moeielijk eens zijn met deze andere uitspraak en ze tot de mijne maken: „met al de ruwheid zijner vormen, met het gemeene, dat in onze preutsche eeuw aan sommige zijner spreekwijzen ten laste werd gelegd, kennen wij dan ook geene stukken van echter en gezonder zedelijkheid dan de zijne" (bl. 143), zijne overdrijving ontzenuwt zijne stukken en verijdelt zijne goede bedoelingen, zou ik oordeelen.

Rooses stelt, geloof ik, Ogier te hoog. Niet dat hij een blind lofredenaar van zijn held zou wezen, integendeel, enkele wonde plekken wijst ook hij wel degelijk aan; maar ik geloof dat de vergelijking van Ogier's blijspelen met die zijner tijdgenooten, eene vergelijking die onbetwistbaar ten gunste van Ogier uitvalt en alzoo de betrekkelijke waarde zijner stukken voldingend bewijst, hem er toe heeft verleid hunne volstrekte waarde te hoog aan te slaan. Als hij „het kleurige en geestige van zijne tooneelen uit eene nederige wereld" roemt (bl. 146); van zijne taal getuigt, dat „zij is bezield met de komieke kracht, die de naakte alledaagschheid tot kunstige waarheid verheft" (bl. 148), dan kan ik onmogelijk met hem meegaan: „de strengste moralist moge niets af te keuren vinden in Ogier's strekking en de meest nauwlettende aestheticus verschooning vinden voor zijn trant" (bl. 158), als — en dat geeft Rooses zelf toe — zijn woord „vuil klinkt" (bl. 156), als zijne personen walgelijk overdreven personificaties van de hoofdzonden moeten heeten (bl. 155, 157), als de „deus ex machinâ" moet worden ingeroepen om de zwakke krachten van des dichters „virtus comica" te schragen, dan zijn er mij te veel feilen om een zoo gunstig oordeel te wettigen als waartoe de schrijver zich gerechtigd acht. Te begrijpen is het overigens wel, dat Ogier laag bij den grond is gebleven: „de groote school was vervangen door schilders die zich niet wagen dorsten aan de rijke kleur der meesters en verzachtten en vertintten, totdat alles verdoofd en verwaterd was; door beeldhouwers, die de zuivere lijnen van

Quellin, den zachten toets van Kerrickx te eenvoudig vonden en aan het wringen en kronkelen gingen, totdat hunne heiligenbeelden eerder aan snoevende kopklievers dan aan martelaars, beter aan ballet-danseressen dan aan vrome maagden geleken. Zoo ging het in de kunst, zoo in het leven. De braspartijen van de St. Lucasgilde waren van erg ergerlijk geworden, men offerde er eerst veel, later alles aan op" (bl. 120): zijne omgeving heeft alzoo gewis daartoe het hare bijgedragen.

Het andere opstel is gewijd aan pater Poirters (1605-1674), aan zijn leven, zijne werken, zijne leer, zijn tijd en zijne orde, aan Poirters, geprezen als „sanctiorum musarum belgicarum ocellus", naar Allard's vertolking, „het oogelijn der overkuische Nederlandsche muzen" [1]). Het geeft eene welgelijkend beeld van den Brabantschen Cats, wiens „Het masker van de wereldt afghetrocken" en „Duyfken in de steenrotse" zeer zeker in Noord geen vergeten boeken zijn; en in de lijst van zijn tijd; en in het licht van zijn tijd, en — ook in het licht van onzen tijd. De pater heeft in Rooses een vriend gevonden, die hem beide zijne deugden en gebreken van schrijven openhartig toont, een vriend bovendien, die hem even lief heeft als Allard, die in den Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken van 1872 en '73 een paar uitmuntende stukken over hem heeft gegeven, maar hierin van dezen verschilt, dat hij, wel verre van Poirters wereldbeschouwing te aanvaarden, haar in al hare onhoudbaarheid, vooral ook met het oog op de gevolgen, onmeedoogend bloot legt en aan de kaak stelt „sine ira et studio", doch tevens zonder aanzien des persoons en der orde, waartoe Poirters behoorde, en met al den ernst eener billijke verontwaardiging. Te ernstig misschien: het komt mij voor, dat ter bestrijding van leerstukken als dat van „de stoffelijke afzondering en de lichamelijke onthouding" Hildegaersberch den rechten toon aanslaat:

„Hilic (huwelijk) is een salicheit,
Daer veel meerre bate an leit
Dan an die langhe cappe wijt
Off an hoer gheestelic abijt
Dat si draghen off visieren:
Dat proeft men waer in veel manieren;"

en nu gaat hij voort op sarcastischen toon:

---

[1]) *Almanak voor Ned. Katholieken*, 1872, bl. 100.

„Want si sijn self van hilic comen:
Hoe heilich dat wire enich nomen,
Waer was ter werelt ye heer soe groot
Of paeus soe heilich sijn ghenoot,
Hi en hadde moeder ende vader
Die vleysschelyken beide gader,
Malc bij anderen mosten wesen,
Eer sy ye ter werelt resen?" [1])

Hildegaersberch kan zich blijkbaar niet houden van het lachen als hij aan het leerstuk der „onthouding" denkt, en neemt een loopje met de „onthouders", misschien de beste wijze van bestrijding, want men kan zoowel aan kerkelijken als aan wereldlijken onzin inderdaad te veel eer bewijzen. Doch, het is waar, hij kende ook de rampzalige gevolgen van deze en dergelijke theorieën niet zoo als Rooses ze kende uit de geschiedenis van zijn land en volk; waren zij niet zoo treurig geweest, Rooses had wellicht een anderen toon aangeslagen, nu moest de lach hem op de lippen besterven.

En nu mogen de twee laatste hoofdstukken van zijne schets over Poirters niet de aantrekkelijkheid bezitten der algeheele nieuwheid, die van weldadige frischheid hebben ze stellig: eene welgevestigde, heilige overtuiging is hier aan het woord.

De twee eerste hoofdstukken betreffen meer den letterkundige, den auteur: zeer goed zijn de tweeërlei soort van Poirters' geschriften onderscheiden en gekenmerkt: „ten eerste, de louter godsdienstige; ten tweede de half-godsdienstige en half-wereldsche schriften" (bl. 171). „Het verschil tusschen beide soorten is niet gering: terwijl de schrijver in de eerste oog en hart zijner lezers alleen op geestelijke zaken en bovenaardsche belangen zoekt te richten, spreekt hij hun in de tweede van menschelijke zoowel als van goddelijke dingen. Waar hij de gebreken der wereldsche menschen en de ijdelheid der wereldsche zaken afschildert, doet hij het op eenen levendigen, vinnigen toon, dien zeker niemand zoeken zou in zijne godsdienstige schriften, en is hij in zijne omstandige schildering zoo weinig mystiek, in zijnen hekelenden toon zoo weinig zalvend mogelijk" (bl. 172). Vervolgens wordt zijn trant van leering en hekeling ontleed, door voorbeelden toegelicht, en in al zijn deugden en gebreken — spelingen van echt zoowel als van valsch vernuft voorgesteld; eindelijk het goed recht zijner oolijke tactiek.

[1]) *Gedichten* (uitg. Bisschop en Verwijs), bl. 153.

waarvan trouwens het succes de deugdelijkheid bewijst, gestaafd door het doeltreffende der methode van het spelende leeren, en naar verdienste hulde gedaan aan de uitnemende gaven van Poirters als hekelschrijver. 't Verwondert mij alleen, dat Rooses, en, bedrieg ik mij niet, dan geldt met eene enkele uitzondering [1]) hetzelfde van Allard, — dat hij den naam van Huygens geheel niet noemt. Ik wensch niets af te dingen op de keurige en treffende parallel, door Rooses getrokken tusschen Pater Poirters en Vader Cats, een meesterstukje van bewerking, eener eereplaats waard in eene geschiedenis onzer letterkunde; maar hoe is het mogelijk dat de schrijver bij het stellen van een volzin als dezen: „en zoo zijne (P.'s) gewone versjes beneden die van den Raadpensionaris staan, dan staan zijne goede boven de beste van zijn voorganger, omdat zij, benevens eenen gelukkigen vorm, de snedigheid en pittigheid bezitten, die bij grootvader Cats nimmer overvloeien" (bl. 193), — dat hij daarbij niet aan Huygens' „snedigheid en pittigheid" heeft gedacht? Stellig heeft Pater Poirters bij zijn „Tour van à la mode" met dat aardige plaatje [2]), en bij zijn „Bekeerde ijdeltuit" [3]), „beide in zijn „Masker", wellicht reeds in de „Ydelheyt des werelts" (waarvan „Het Masker" eene tot het driedubbele uitgebreide omwerking is) voorkomende, stellig heeft hem het „Costelick Mal" voor den geest gezweefd, dat, een kleine vijfentwintig jaar te voren verschenen, aan Poirters evenmin onbekend kan zijn gebleven als Stalpert's „Vrouwelick Cieraet" met zijn „voorreden". Doch ik zal het bij deze vingerwijzing laten, en hier alleen nog nadrukkelijk doen uitkomen, dat Rooses, door zijne uitgebreide „kennissen" (zooals men in Vlaanderen zegt) van land en letteren der zuidelijke gewesten in de XVIIe eeuw in staat gesteld, een litterarisch verschijnsel dier eeuw te aanschouwen te geven in oorsprong, samenstel, gehalte, „vogue", invloed en nawerking, niet in gebreke blijft dat met Poirters' geschriften te doen. Dat hij van de allerbelangrijkste vondsten van Allard partij heeft getrokken voor zijne eigene schets, behoef ik wel niet te zeggen, evenmin als te herinneren aan het „audi et alteram partem": slechts op één punt vestig ik nog de aandacht. Het is de stelling van Allard: „want gelijk de Brouwershavensche dichter (Cats) van top

---

[1]) T. a. pl., 1873, bl. 9.

[2]) *Het Masker van de wereldt afghetrocken*, dry-en-dertigste druk, bl. 42.

[3]) T. a. pl., bl. 285.

tot teen aan 't strenge Calvinisme behoort, waarom de Catsiaansche kwartijnen of in-folio's de Bijbel zijn geworden onder de profane boeken onzer Dordsche grootmoeders — zoo is de Oisterwijker (Poirters) geheel en onverdeeld van 't Roomsch-Katholicisme doortrokken, en kan derhalve slechts door Katholieken in zijne *volle* waarde geschat worden. Gelijk de godsdienstige gloed van Vondel in het tweede, het schitterendst tijdperk zijns levens, slechts aan katholieke harten al zijne warmte kan meêdeelen, aldus kan de godsdienstige en innig godvruchtige naïveteit van Pater Poirters slechts door zijne geloofsgenooten volkomen juist gewaardeerd worden" [1]). Zou dat waar zijn? Ik betwijfel het zeer. Een van twee: òf Poirters' naïveteit is zoo naïef, dat iemand met ongekrenkte hersens, ook met den besten wil van de wereld, zijne taal niet meer verstaat noch kan leeren verstaan, — maar hoe zal een catholiek het dan vermogen? — òf zijne naïveteit is, wel verre van kinderachtig, kinderlijk eenvoudig, zoodat zijne natuurlijke taal luidt als die der kleinen, bekoorlijk en aantrekkelijk door hare ongekunsteldheid, en zijne figuurlijke alles behalve de beeldspraak behoeft te heeten van ondenkbare en onmogelijke ongerijmdheden, — maar waarom zou dan nauwgezette studie van zijne wijze beide van uitdrukken en voorstellen ons niet kunnen inwijden in de geheimenissen zijner wereldbeschouwing, en alzoo in staat stellen ten volle te genieten van zijne in beeld gebrachte gedachten? In alle wereldbeschouwing kunnen wij ons indenken en inwerken, ons evengoed op grieksch- en germaansch-mythologisch als op protestantsch- en catholiek-mythologisch en theologisch standpunt verplaatsen; voor eene madonna van Raphael of Murillo staan wij allen opgetogen, roomsch en onroomsch, en allen genieten wij van den lofzang op de H. maagd aan het slot van Dante's Paradijs [2]); eene andere vraag is, of wij allen genietend tevens aanbidden, en benevens aesthetisch genot ook dogmatisch welgevallen hebben; maar eene vraag van gering belang, aangezien het eene alles behalve de voorwaarde van het andere is, ja zelfs 't genot, waarmede wij een kunstvoorbrengsel beschouwen, volstrekt onafhankelijk is van de kracht of de zwakheid des geloofs in 't daardoor voorgestelde,

---

[1]) *Volksalmanak voor Ned. Katholieken*, 1872, bl. 84.

[2]) Dr. B. Eckl, *Die Madonna als Gegenstand christlicher Kunstmalerei und Sculptur*. Brixen, 1883, bl. 10 vlg.

evenals omgekeerd de allereerste eisch, waaraan een zoogenaamd „Andachts-bild" behoort te voldoen, quâ tale dan altijd, volstrekt niet die der schoonheid is. Zooveel is zeker, dat wij goed moeten onderscheiden tusschen den (aesthetisch gesproken) ascetischen rommel van pater Poirters en zijne letterkundige kunstvoortbrengselen: is de eerstgenoemde voor den niet-catholiek als abracadabra, van de tweede, waar leering en stichting niet in de eerste plaats worden beoogd, het dogma alles behalve hoofddoel is, valt, trots den catholieken bodem, waarop ze zijn gewassen, zeer goed en volop te genieten.

Door zulk een groot woord als dat van den Hr. Allard moeten de niet-catholieken zich niet te spoedig laten afschrikken, en vooral goed uit eigen oogen zien, te scherper daar in de laatste jaren en maanden meer pogingen zijn aangewend door catholieken, om personen te annexeeren en geschriften te monopoliseeren. Met Johanna Koerten en Victorijn (Vechters) is het beproefd, wel niet met het gewenscht gevolg, maar toch beproefd (laudanda voluntas!); van Joost v. d. Vondel las ik eenige jaren geleden: „Vondel behoort aan zijn land, aan de wereld, maar eerst en bovenal behoort hij aan de Katholieken" [1]); en de fine fleur van Poirters kunstvoortbrengselen ook al uitsluitend voor de catholieken: we mogen wel voorzichtig wezen en passen op onzen neus, of men laat ons nog alleen zitten met... Vader Cats!

Over de twee laatste schetsen zal ik kort zijn. Over de eene: „De Zuid-Nederlandsche Dichters van 1830—1880," omdat zij in dit tijdschrift zelf hare plaats vond, en alzoo de beoordeeling er van in ditzelfde tijdschrift min voegzaam zou kunnen voorkomen; over de andere „Hendrik Conscience", die zich de „bestendige" lezers van de Nieuwe Rotterdammer van 9 tot 19 Augustus 1881 herinneren, omdat ze meer van biografischen en historischen dan van critischen inhoud is: een enkel woord daarom slechts over deze twee.

Wat dan de eerste betreft, de beoefenaars der letterkunde van Noord en Zuid kunnen zich bepaald verheugen, dat de leerrijke bladzijden ook in het nieuw schetsenboek zijn opgenomen en daardoor gemakkelijker onder hun bereik vallen, aangezien... doch ik zou onwillekeurig in eene beoordeeling gaan treden. Zooals bekend is gaven de HH. Th. Coopman en V. de la Montagne hun „1830—1880. Onze dichters; eene halve eeuw Vlaamsche poëzie, naar tijds-

---

[1]) *Het Huisgezin*, Zondags-editie, 1877, No. 19.

orde gerangschikt, met biografische en bibliografische aanteekeningen, eene bloemlezing en eene inleiding, met portretten in koperets van Michiels en Steynen, en facsimile's" enz. enz. in het licht, een kostelijk boek, waarmede ik met groot nut en genoegen heb kennis gemaakt; dezen bundel beveel ik nadrukkelijk ter lezing en ter bestudeering aan, maar dan — met Rooses' schetsje er bij. Met deze (laat ik er dan dit alleen van mogen zeggen) nauwgezet doordachte, keurig gestijlde, beide historisch waardeerende en aesthetisch toetsende studie, die den algemeenen gang der vlaamsche letterkunde van de laatste vijftig jaar in breede trekken schetst, en de bijzondere eigenaardigheden harer hoofdvertegenwoordigers en hunner drieërlei richting met scherpe lijnen teekent, een en ander zonder vooringenomenheid, met warmte en gloed, met geestdrift voor zijn land en taal en volk, met eene liefde, die alles behalve blind mag heeten. Het is een waar genot zulk een opstel te lezen.

Conscience wordt in dat opstel niet genoemd, en geen wonder: te oordeelen naar het versje, in den zoo even genoemden bundel vlaamsche poëzie opgenomen, een geboorteklokje ter eere van Vrouw Wappers, moeder van 's Konings schilder:

„Rubens was lang in Godes woon
 Den dood ten prooi gerezen.
Van Dijck kreeg ook de gloriekroon,
 En zocht zijn meester bij den troon
Van 't eeuwig Opperwezen", enz. enz. [1])

hebben Coopman en Dela Montagne groot gelijk als zij verzekeren: „volgaarne zouden wij in dit boek eene belangrijke bladzijde willen wijden aan Hendrik Conscience, die de roem is onzer jeugdige letterkunde, doch op zoogenaamd louter poëtisch gebied heeft hij weinig voortgebracht." Rooses is het geheel met hen eens: van „Phantazy" sprekende (bl. 300) zegt hij, dat het boek was samengesteld uit een drietal verhalen en een grooter aantal gedichten, dat het proza „overdreven romantiek" was en de verzen onbeduidend waren, „zooals" voegt hij er bij, „alles wat Conscience in rijm schreef."

Zooals ik zeide, 't opstel is meer bepaald van biografischen inhoud.

---

[1]) Bl. 101 vlg. verg. bl. 100.

Evenwel niet uitsluitend: immers er is een goed stuk staatkundige geschiedenis in vervat, — altijd voor zoover Conscience er in betrokken was, of beter nog voor zooveel onmisbaar is tot recht verstand van zijne kunstwerken —, en tevens niet weinig autobiografie.

Conscience's militaire loopbaan (1830—1836) als fourier en sergeant-majoor, die echter, het is wel opmerkelijk, liever de pen voerde dan het zwaard; zijn werkzaam aandeel in de Vlaamsche beweging, zijn leven en omgang met den jongen en joligen kunst- en letterkring van het Zwart Peerdeken (bl. 290, 327) van 1836 tot 1841, in welk jaar hij tot Griffier der Antwerpsche Akademie werd benoemd (1841—1854); zijn strijd voor de goede vlaamsche zaak, meer bijzonder de vlaamsche taal, in de bladen Roskam en Vaderland en in de „Maatschappij Voor Taal en Kunst," waar hij de bezielde en bezielende woordvoerder placht te zijn en, blijkens de hulde, hem in 1851 door de leden gebracht (bl. 335 en volgg.), tevens de gevierde voorzitter was; zijn eervolle werkkring als arrondissements-commissaris te Kortrijk, een ambt, dat hij aanvaardde op conditie „dat hij in geene politiek zou tusschen te komen hebben," en aannam onder de verplichting, benijdenswaardige verplichting voorwaar, „om daar in den uithoek van België, op de Fransche grens, vaderlandsche gevoelens te helpen verspreiden" (1857—1867): dat alles wordt ons in het boeiend verhaal van Rooses, een verhaal, waarop eenvoud het zegel der waarheid stempelt, getrouwelijk overgeleverd. En uit eene goede bron: het is alsof we Conscience zelven hooren. „Hij zelf," zegt de schrijver, „vertelde mij gaarne en dikwijls over zijn leven, en deed mij, kort geleden, nog de eer mij een ganschen dag te woord te staan, toen ik den wensch had uitgedrukt nog eens met hem over zijnen jongen tijd te spreken. Het kan dus eenig belang opleveren die herinneringen uit zijne geschiedenis aan te teekenen en ze te laten samengaan met de bespreking zijner werken" (bl. 270). En ook uit zijn onuitgegeven mémoires, 't vervolg van zijne „Omwenteling van 30", heeft hij hem voorgelezen (bl. 284), en inzage gegeven van brieven (bl. 286); kan het beter? „Maar — dan toch uit de tweede hand": hoor ik in mijne verbeelding opmerken, en waar is het, dat stem ik toe; doch, als die hand is de hand van Rooses, van een kenner der geschiedenis van 't België der vijftig laatste jaren, aan wiens bevoegdheid om mede te spreken en te oordeelen zijne geschriften — wie kent zijn „Levensschets van Willems"

b. v. niet? — verbieden te twijfelen, dan hebben wij licht eerder gewonnen dan verloren; Conscience zelf had hem ook anders wel niet tot zijn vertrouweling gemaakt. En dat Rooses onbevooroordeeld en onpartijdig, eerlijk en nauwgezet refereert en voorstelt, daarvan strekt ten bewijze het „suaviter in modo, fortiter in re", waarmede hij de geschiedenis vertelt der eerste en tweede uitgaaf van „In 't Wonderjaar" — de bladzijden 314 tot 318 zijn van een „perfect gentleman", een toonbeeld van blanke oprechtheid zonder aanzien des persoons en zonder een zweem van verbloeming of bemanteling — en ons de overtuiging schenkt, dat hem „amicus Plato, magis amica veritas" is, ook zelfs in lofrede en eereschets.

Eéne bladzijde uit de geschiedenis van Conscience's openbaar leven is te merkwaardig om niet in haar geheel af te schrijven: „In 1867 vond de heer Van den Peereboom, toenmalig minister van binnenlandsche zaken, dat het meer met Conscience's aard en talent overeenkwam, in de hoofdstad eene eervolle en weinig beslommerende plaats te bekleeden, dan in een uithoek des lands aan administratief werk gebonden te zijn. Hij diende daarop bij de Kamers een voorstel in om op het budget van zijn departement de jaarwedde te brengen van een bewaarder der Koninklijke Musaea, welke plaats in zijne opvatting voor Conscience bestemd was. De minister viel, vóór zijn budget in de Kamers besproken werd, en zijn opvolger toonde zich zeer koel om den nieuwen post te behouden en onwillig om hem te verdedigen. Dank echter aan de kiesche en edelmoedige handelwijze van den heer Louis Hymans, verslaggever van de midden-sectie, werd het artikel, betreffende de plaats van een conservator der Musaea, met algemeene stemmen aangenomen. „Ik kom u, mijne heeren", zoo ongeveer sprak de heer Hymans, „verzoeken het noodige krediet te stemmen voor eene plaats, die volkomen nutteloos is, ik beken het, maar die gij gelukkig zult zijn te scheppen, wanneer gij weten zult, voor wien zij bestemd is, voor Conscience namelijk." Dit bondige pleidooi werkte, en met toejuiching ging het voorstel door". Loffelijk voorbeeld voor andere vertegenwoordigende lichamen, ook voor onze volksvertegenwoordiging: want verbeeld u, dat een staatsman den moed had met een dergelijk voorstel te verschijnen voor het aangezicht onzer Tweede Kamer: zou er aan de hilariteit een ander einde komen dan afstemming?! 't Subsidie zelfs voor ons Woordenboek — maar genoeg.

Het spreekt wel van zelf, dat het volle licht valt op Conscience niet als politiek man maar als held der pen, wiens feest bij het verschijnen van zijn honderdste boekdeel stond te worden gevierd, toen Rooses' schets verscheen. Ik behoef nauwelijks te zeggen dat het een gunstig licht is, waarin onze geliefde verteller verschijnt, dat kan wel niet anders; ook niet te verzekeren, dat zijn waardeerend woord hier te lande in goede aarde is gevallen, het Conscience-Album is daarvan het beste bewijs en mijn vriend Jan te Winkel was gewis aller tolk, toen hij op zijn albumblad neerschreef:

„Men vint negeen int Dietsche lant
Die wert es meerder eren;
Der dichtren blome es hi genant
Die hondert vraye sproken vant
Ende uutgaf, dats geen sceren.
Hem, die gewroken heeft die scant,
Hem minnet onser herten bant,
Te hemwaert wi ons keren,
Hem willet al festeren!" [1])

Op de biografie heb ik niets af te dingen, integendeel: met richtigen tact heeft de schrijver uitsluitend gegeven hetgeen van eene letterkundige levensbeschrijving mag worden verwacht. Hoe hij de binnen en buiten de grenzen van zijn vaderland geëerde en gevierde en geliefde schrijver is geworden; waarin het groote geheim zijner kunst bestaat; waaraan hij zijne buitengemeene populariteit te danken heeft; wat er van tijdelijk belang, wat van blijvende waardij in zijne romantische werken te vinden is; wat het loon was van zoo veel arbeid, de vrucht van zoo voortreffelijk werk als door hem is geleverd: over een en ander geeft Rooses het noodige bescheid. Zijn opvoeding, woonstede, onderwijs, zijne levenservaringen heuglijk en smartelijk, zijn omgeving, vriendenkring, letterkundige richting van vroeger en later (bl. 285 en 322), zijne bekeering van Frankrijk tot Vlaanderen, zijn strijd en volharding en zijne overwinningen en zegepralen, dat alles komt ter sprake, te zijner plaatse, en met de bepaalde bedoeling om ons de romantische werken te verklaren. De levensbijzonderheden, ons door Conscience zelven in de reeds genoemde „Omwenteling van 1830" [2]) en door den hoogleeraar Léon Wocquier in de

[1]) *Conscience-Album*, bl. 105.

[2]) *Romantische werken*, I, bl. 101 en vlg.

„Revue Contemporaine" van Januari 1858 medegedeeld, en nu door Rooses zoo verdienstelijk aangevuld, werpen een verrassend licht over beide het aantrekkelijke en het eigenaardige van zijne werken.

Hendrik Conscience: rijke en dankbare stof, bij de schikking door Rooses gekruid met menige kenmerkende anecdote.

Aan de beschouwing der romantische werken wordt geene vergelijking vastgeknoopt van dit proza en het ondicht der tijdgenooten, en alzoo de betrekkelijke waarde daarvan niet gepeild; het weinige, dat de schrijver ons evenwel vertelt van den vorm („kreupele uitdrukkingen") en den inhoud („ongenietbare onderwerpen") der belgische bellettrie van het tweede vierendeel onzer eeuw, is voldoende om ons den schijnbaar paradoxalen volzin in zijn volle beteekenis te doen begrijpen: „aan Conscience komt de eer toe met zijn gebrekkig *Wonderjaar* den eersten steen gelegd te hebben van het gebouw der jonge Vlaamsche letteren" (bl. 299).

Zoo iets moest de oude heer, zijn vader bedoel ik, eens hebben gelezen, die zoo woedend was over de aanprijzende aankondiging van het „Wonderjaar" door De Laet in „Le Journal d'Anvers". „Een der vrienden", zoo verhaalt de schrijver, „een geboren Franschman, had het artikel in *Le Journal* gelezen, en had het met weinig welwillende aanmerkingen aan den ouden marinier medegedeeld. Deze had het hoog opgenomen. „Wat beteekenen die gekkernijen in de courant?" had hij, te huis gekomen, aan zijn zoon gevraagd. „Ik wil niet, dat mijn naam belachelijk gemaakt worde, dat men mij met vingeren wijze, als ik over straat ga". Wat den gewezen Napoleonist nog het meest tegen de borst stiet, was, dat zijn zoon tegen het Fransch en de Franschen en voor vodderijen als de Vlaamsche taal zou gaan strijden" (bl. 292): de man moest den 25n September van 1881 eens hebben beleefd!

En de zoon zal nog wel eens hebben moeten lachen, toen hij de woorden herlas, die hij in 1836 schreef aan Van Duyse: „dat hij geen tijd had om zich op het Hollandsch toe te leggen, daar hij zich oefende in de sierlijke Fransche taal, het Engelsch en het Duitsch" (bl. 286); hij, die „den eersten steen" zou leggen, waarvan Rooses sprak.

H. E. MOLTZER.

BRIEFWISSELING TUSSCHEN JACOB GRIMM, H. W. TYDEMAN EN W. BILDERDIJK.

Briefe von Jakob Grimm an Hendrik Willem Tydeman. Mit einem Anhange und Anmerkungen herausgegeben van Prof. Dr. A. Reifferscheid Heilbronn, Verl. von Gebr. Henninger. 1883.

Den levensloop van een groot man na te gaan is altijd een belangwekkend en leerzaam werk. Men ziet hoe de groote baanbrekers voor nieuwe denkbeelden en klaarder inzichten aanvankelijk tasten als het ware en met groote krachtsinspanning naar den juisten weg zoeken; hoe zij dikwijls eerst mistasten totdat eene nieuwe ontdekking hen in staat stelt vroeger opgestelde systemen omver te werpen; hoe zij, door opgedane ervaring en eigen misslagen en door fouten van anderen wijzer geworden na aanhoudend en inspannend werk tot het juiste inzicht der zaken komen. Goethe zegt ergens, *„es giebt Menschen, die gar nicht irren, weil sie sich nichts vernunftiges vorsetzen;* is dit eene waarheid, ook het tegengestelde is waar; ook zij, die naar een hoog gesteld doel streven, die zich de oplossing van moeilijke problemen voorstellen, moeten zich dikwijls misslagen getroosten voor zij den weg gevonden hebben, die naar hun doel voert. Doch — zooals de onlangs gestorven Duitsche orientalist Benfey eens schreef — *die Dii majorum gentium der Wissenschaft machen Fehler aber keine Dumheiten*, groote geesten mogen den bal soms misslaan, dit echter onderscheidt hen van den grooten hoop, dat zij geene domheden doen, wanneer zij eene fout maken. Die fouten en dwalingen van de groote mannen der wetenschap

kunnen anderen tot leering strekken, zij wekken den wetenschappelijken twijfel op, doen zien met welke bezwaren kloeke geesten moesten kampen, hoe zij den heldenmoed hadden om, wanneer zij bemerkten, dat de ingeslagen weg niet naar het doel geleidde, dien te verlaten en niet te rusten voor zij een beteren gevonden hadden.

In dit opzicht is de lezing der briefwisseling van Grimm hoogst belangrijk; zij veroorlooft ons een blik te slaan in zijn leven en in de ontwikkeling van zijn geest, dewijl zij aanvangt in die jaren, toen de later zoo gevierde geleerde pas de bouwstoffen begon te vergaderen voor de werken, die zijn naam voor eeuwen zouden vestigen, en eindigt in een tijd, toen de schrijver der brieven in de kracht van zijn werken was en naast jeugdige dwalingen reeds veel goeds en voortreffelijks onder zijne werken kon aanwijzen. Groot toch is het onderscheid tusschen zijne werken uit den tijd, toen Irminsäule und Irminstrasse het licht zagen en die, welke tijdens en na de voorbereiding van de tweede uitgave van het eerste deel zijner Deutsche Grammatik verschenen.

Ook in de onderhavige brieven is dit duidelijk merkbaar, doch bovendien kan men den langzamen overgang en ontwikkeling tot betere methode er in zien, welke het gevolg was van uitgebreid, nauwlettend onderzoek en groote scherpzinnigheid; kan men er in opmerken hoe de gedachtenwisseling met vele zijner groote tijdgenooten dikwijls zijne denkbeelden eene andere richting gaf, soms hem den juisten blik deed verkrijgen over zaken, welke hem nog niet helder waren.

Behalve zijne groote kennis van de zaken, welke hij bespreekt, en de kracht, welke hij bezat, om met weinig woorden veel te zeggen, vinden wij ook in deze brieven gedurig bewijzen, zoowel van de bescheidenheid van den grooten geleerde als van de zachtheid en nederigheid van den man, die, terwijl hij zelf zoo hoog boven velen stond, zich nooit vermeten zou, om uit den hoogen den staf te breken over het werk van anderen, al kon dit niet bij het zijne halen, maar die steeds datgene op den voorgrond wist te stellen, wat er goeds bij anderen te vinden was, die een open oog had voor de kracht van geest en scherpzinnigheid van hem, wiens werk of methode hij niet volkomen kon goedkeuren.

Van hem, die gematigd is zoowel in zijn lof als in zijn blaam, treft een woord van waardeering het meest; en juist dit verhoogt

de waarde van onderscheiden plaatsen in deze brieven, welke de blijken dragen dat Jacob Grimm o. a. tegenover onzen Bilderdijk een veel rechtvaardiger standpunt heeft ingenomen dan soms de nazaat. Naast woorden toch, die van groote vereering zoo voor Bilderdijks gaven als werken getuigen, komen er andere voor, welke blijken doen, dat hij desniettemin niet blind was voor zijne zwakheden en gebreken, of voor de groote fouten, welke de methode van den taalvorscher Bilderdijk aankleefden.

Juist thans, nu de overdreven vereering van vroeger dagen, maar al te veel de plaats heeft moeten ruimen voor eene scherpe beoordeeling, om niet te zeggen veroordeeling van 's mans zwakheden, eene beoordeeling, waarbij aan de schaduwzijde meer aandacht wordt geschonken dan aan de lichtzijde van 's mans karakter en eigenschappen — juist thans kan de lezing dezer onbevooroordeelde critiek van de daden en werken van onzen grooten dichter van veel nut wezen.

Veel, wat hem bij het voorgeslacht bewonderenswaardig deed schijnen, moge zulks in ons oog niet meer wezen, veel wat door sommige tijdgenooten vergoelijkt — of verzwegen — moest worden in eene panegyrische levensbeschrijving, moge ons een woord van afkeer doen uitspreken, daartegenover staat nog genoeg — en meer dan genoeg — dat ons nog het oordeel kan doen onderschrijven, dat Grimm in 1812 in een brief aan Tydeman uitsprak: *„Al wat van Bilderdijk over oudhollandsche taal en poëzie uitkomt is „vrij onmisbaar, zijne beschouwingen komen mij vrij vaak eenzijdig „en onhoudbaar voor, maar ze zijn altijd scherpzinnig en tot nadenken „aansporend; ik leer als ik hem lees, al is het niet juist dat wat „hij leert."*

Wie eene geschiedenis van Bilderdijk's leven en werken wil schrijven zal zich genoodzaakt zien, wil hij zijne taalkundige werken op hare juiste waarde schatten, om ook der geschiedenis van de nederlandsche philologie dier dagen zijne aandacht te wijden. Veel is door hem op dit gebied geschreven en gewerkt; groot is de invloed geweest, welken hij op zijne tijdgenooten geoefend heeft en toch is er veel onwaars in zijne beweringen, grootspraak in zijne mededeelingen gevonden en speelde de phantasie eene groote rol in zijne wetenschappelijke betoogen. De meeste zijner tijdgenooten zagen deze feiten en zwakheden niet, zelfs Grimm werkte aanvankelijk mede om den man te vergoden,

wien zijne talenten eene hoogere plaats verschaft hadden dan hem om zijne wetenschap verdiende ten deel te vallen; in een der brieven van Bilderdijk toch verzoekt deze aan Grimm hem niet te hoog te stellen door hem, zooals hij in zijne laatsten brief gedaan heeft, „*des connaissances au delà du commun*" toe te schrijven. Uit al Grimm's brieven in den eersten tijd aan en over Bilderdijk geschreven blijkt deze groote vereering, dit hoog opzien tegen 's mans veel omvattende kennis. Deze meening wordt echter langzamerhand gewijzigd, zoodat er eindelijk een groot onderscheid is tusschen Grimm's latere oordeelvellingen over Bilderdijk's werken en persoonlijkheid en die uit de eerste jaren der kennismaking. In 1812 schrijft Grimm aan Tydeman, dat hij van Bilderdijk's werken nieuw licht verwacht over de oude litteratuur der Nederlanden, dat diens geleerde aanmerkingen en brieven hem veel en velerlei geleerd hebben, zoodat hij diep gevoelt, dat hij bij den rijkdom van Bilderdijk's kennis verre ten achteren staat. Wanneer hij in 1823 weer aan Tydeman over hem schrijft is er reeds eene kleine verandering in te bespeuren: „*ik leer als ik hem lees, al is het niet juist wat hij leert.*"

In zijne brieven van 1824 en 1827 drukt hij zijn oordeel nog iets sterker uit: „*Bilderdijk zou stellig meer goed doen* — zoo luidt het in 1824 — „*als hij niet te veel zelfvertrouwen had*; *hij blijft in* „*alles, waarbij het op historisch onderzoek aankomt half weg staan. Het* „*smart mij te zien hoe hij zich door verkeerde polemiek en door aan* „*alle kanten voor den dag komenden eigenwaan het leven heeft verbitterd.* „*Aan vlijt en veelzijdige kennis ontbrak het hem niet, maar hij is van* „*zijne zaak altijd te snel zeker en geeft zich overal bloot. Nog kort* „*geleden heb ik het bij herhaalde lezing van zijn boek over de Geslachten* „*der naamwoorden levendig ondervonden; het is volmaakt onbevredigend.* En in 1827: „*men zegt dat hij spoedig ook met eene spraakleer zal* „*optreden, waarin al houd ik zijne grondslagen voor valsch, zeker veel* „*scherpzinnigheid aan den dag zal komen.*"

Wat is de reden van die allengs gewijzigde meening van Grimm ten opzichte van Bilderdijk?

Deze is meer bij Grimm zelf te zoeken dan bij Bilderdijk. Toen beide voor het eerst met elkander in aanraking kwamen, stond de laatste op het toppunt van zijne kracht, was de eerste een zeven en twintig-jarig archivaris, die wel vele en uitgebreide voorstudiën gemaakt had, doch zich nog niet zoo scherp rekenschap van alles

afgevraagd had, als hij later doen zou; die integendeel èn bij zijne mythologische studie èn bij zijne taalkundigen arbeid met groote phantasie de meest verschillende zaken combineerde. Hij had echter een bepaald doel voor oogen de duitsche taal en germaansche oudheid in haren geheelen omvang zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen. Hiervoor bleef hij steeds verzamelen en arbeiden, zoodat zijne kennis van de oude taal en letteren langzamerhand een zeer grooten omvang kreeg. Deze veel omvattende kennis van zaken, gepaard met zijne aangeboren scherpzinnigheid en het opvolgen van de wenken van een geleerden tijdgenoot, deed hem allengs een juister inzicht krijgen in de methode, welke hij volgen moest, wilde hij in staat zijn een historisch getrouw beeld te ontwerpen van de ontwikkeling der germaansche talen.

Bilderdijk bleef, zich zelf steeds gelijk, voortgaan met etymologiën en taalwetten te verkondigen, welke niet op de breede basis van een uitgebreid wetenschappelijk onderzoek, doch veel meer voor een groot deel op zijne phantasie gegrondvest waren. De oude school, die haren invloed op Bilderdijk evenzeer als op Grimm had doen gevoelen, hield zich voornamelijk bezig met orthographische uniformeering en met het afleiden van woorden uit oudere verwante of niet verwante talen. Hierbij ging men dan alleen op uiterlijke overeenkomst af, tevens, waar dit noodig was, met groote vaardigheid achtervoeging of vervoeging van enkele consonanten te hulp roepend.

Hieraan is Bilderdijk getrouw gebleven; in 1812 schrijft hij aan Grimm: „*Que le Français place, l'Italien* p i a z z a *est bien postérieur au Hollandais* p l e k, p l a k, *je n'en ai aucun doute; je n'ai pas besoin de remonter très haut pour deriver l'Italien* p i a z z a *de* p l e k, *qui veritablement et essentiellement tient à* l o c u s, *le p n'y étant qu'un préfixe ou praeposition.*"

Dergelijke willekeurige wijze van behandeling der taalwetten en der woorden had natuurlijk ten gevolge, dat er van hetzelfde woord zeer verschillende etymologische verklaringen — soms bij denzelfden schrijver — werden aangetroffen. Ménage geeft zoo ergens drie uitleggingen omtrent het ontstaan van het woord *Hollande* uit *Hooi-land*, uit *Hol land* en uit *Olland*, waarin *Ol* = *ale*, dus *Hollande* = *Bierland* was, omdat er zoovele brouwerijen waren; en aan geen van drieën durft hij de voorkeur boven de andere schenken. Ook

Bilderdijk vond in dergelijke samentreffingen niets vreemds: „*il* „*n'y a rien de surprenant que quelquefois l'on diffère sur les etymo-* „*logies. Celles qui sont les plus contradictoires peuvent aller ensemble,* „*car dans la paucité des racines il se rencontre souvent qu'un mot* „*dérive réellement de plus d'une source.*"

„*Ainsi étiquette est tantôt un mot tiré du Grec, tantôt corrompu* „*du Latin. On a disputé* — gaat hij verder voort — *lequel des deux* „*fût le veritable; on eut tort, l'un et l'autre est egalement juste.*"

Dit was het karakter van de taalstudie in den tijd, waarin Bilderdijk en ook nog Grimm, die zich aanvankelijk door Bilderdijks geleerde opmerkingen „*mannichfach unterrichtet*" voelde, hunne nasporingen en taalonderzoek aanvingen. Aanvankelijk onderscheidden zij zich niet van hun tijdgenooten, doch terwijl Grimm zich allengs eene eigen methode schiep en een dieperen en scherperen blik over den bouw en het wezen der taal kreeg, heeft Bilderdijk er zich nooit van kunnen losmaken, noch den tijd kunnen vinden voor zulk een geregelden en reusachtigen arbeid, hoewel hij wel inzag, dat dit alles lang niet betrouwbaar was; in een zijner brieven aan Grimm schrijft hij toch: „*j'ai trouvé qu'il ne faut pas* „*disculer sur les etymologies, puis que la science en est encore à* „*former.*" Hij was echter te veel de man van opgevatte ideeën, welke hij trachtte te bewijzen, dan dat hem eene streng wetenschappelijke methode bekoren kon.

Toch was er onder de taalvorschers der 18e eeuw een geweest, van wien Grim later veel zou leeren, doch die door zijn tijdgenooten hier te lande en ook door Bilderdijk niet hoog gesteld werd. De eenvoudige Amsterdamsche onderwijzer Ten Kate werd door Bilderdijk uit de hoogte beoordeeld. Ook Grimm zag, toen hij eerst Ten Kate's *Gemeenschap tusschen de Gottische sprake en de Nederduitsche* en later de *Aenleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduitsche Sprake* leerde kennen, hierin nog niet al het goede, dat hij er later in zou ontdekken en dat door hem, juister uitgedrukt en aangevuld, wereldkundig gemaakt zou worden. In een brief aan Grimm — die ons niet bewaard is, zooals vele brieven, welke niet door hem als secretaris van het Instituut geschreven zijn. — schijnt Bilderdijk in zeer sterke bewoordingen eene afkeurende critiek over Ten Kate's werken te hebben uitgesproken, Grimm althans schrijft in Dec. 1818 aan Tydeman: „*Uit ten Kate heb ik weinig geleerd, en ik zou bijna met Bilderdijk's*

„oordeel instemmen hoewel ik mij meer bescheiden zou uitdrukken."

Nadat het eerste deel der Deutsche Grammatik het licht gezien heeft, blijkt Grimm van meening veranderd en bij de spoedig gevolgde omwerking van dit eerste deel toont hij hoeveel nut hij uit de werken van Ten Kate en van Rask getrokken heeft. *„Ten Kate* — zoo luidt het dan — *hat die Ablaute zuerst in ihrer Wichtigkeit „hervorgehoben, nur die Vocalunterschiedde nicht strenge genug am „wenigsten die der Consonanten beobachet."* Had ten Kate betoogd, dat de etymologie ophouden moest enkel raden te zijn, doch dat men zich bij de verklaring der woorden nauwgezet rekenschap moest geven van de geschiedenis van elke letter; in de tweede uitgave van het eerste deel schreef Grimm: *„bij de woordvorsching komt het „minder op de gelijkheid of uiterlijke overeenkomst der verschillende „verwante consonanten aan, dan wel op den geheelen gang der ont„wikkeling, die zich niet uit zijn verband laat rukken of verdraaien."*

Juist uit dergelijke uitdrukkingen kan men waarnemen hoe er na het verschijnen van het eerste deel van Grimms grammatica eene groote verandering in zijn denkbeelden over de taal en de wording der taal heeft plaats gehad, hoe hij door de uitgave van dit eerste deel de fouten en zwakheden zijner methode had leeren zien. Had hij vroeger reeds getoond hier en daar den juisten blik op de zaken te hebben — men leze o. a. wat hij aan Tydeman over de volksverhalen en over de volksboeken in verband met de letterkunde schrijft — over 't algemeen kon ook hij in zijn eersten tijd zich niet boven de wilde phantasieën zijner tijdgenooten verheffen en onderschrijft hij nog zonder aarzelen eene uitspraak als b. v.: *„de aanvangsconsonanten zijn het best te beschouwen als onverschillige „voorvoegsels van den wortelvocaal."*

In die dagen loopen Grimm's en Bilderdijks denkbeelden niet zeer ver uiteen en getuigt de briefwisseling van Grimm's kant van bijzondere hoogachting en onbegrensden eerbied voor Bilderdijks kennis van taal en geschiedenis.

Wanneer Grimm op het gebied der taalvorsching zich van de oude school begint los te maken en beter en helderder inzichten krijgt, dan verandert ook allengs zijn dunk omtrent den eerst zoo hoog vereerden man. Dan vinden wij eerst: *„ik leer als ik hem „lees, al is het niet juist wat hij leert,* of *„Bilderdijk zou stellig „meer goeds te voorschijn brengen, indien hij niet te veel op zich zelf „vertrouwde. Dit benadeelt zijne scherpzinnigheid en maakt hem pa-*

„*radox.*" Eindelijk schrijft hij aan Tydeman: „*Van Bilderdijk hoor* „*en zie ik niets meer; op de toezending mijner gramatica heeft hij* „*niet geantwoord en sedert alle verkeer afgebroken.*"

Of dit nu geheel Bilderdijks schuld geweest is, die door den hoogen dunk, dien hij omtrent zich zelf koesterde, moeilijk of niet critiek of verschil van meening kon verdragen, durf ik niet te beslissen. Misschien is de oorzaak bij de gebrekkige post-administratie dier dagen te zoeken, want in 1824 beklaagt Bilderdijk zich in een brief aan Hoffmann von Fallersleben (Bilderdijks brieven V, 225): „*Van mijne brieven aan Grimm moet geen* „*een te recht gekomen zijn, want ik vermeen dat hij zich des beklaagd* „*heeft. Ik kan het niet helpen, die sedert mijn terugkomst in* 1806 „*hier in een vreemd land leef, waar alles veranderd is en ik dus* „*niets weet te berechtigen, daar ik met het tegenwoordig geslacht van* „*volk niet omga en ook heden leef in de gedachte van morgen dood* „*te zijn.*"

Na 1806 had hij echter o. a. in 1812 nog aan Grimm geschreven; van wederopvatting der briefwisseling tusschen 1824 en 1827 blijkt ook niets, niettegenstaande Grimm in 1822 nog eens weer aan hem schreef bij gelegenheid van de toezending van den tweeden druk zijner grammatica. (Zie Anhang, blz. 90.)

Merkwaardig voor de kennis van Bilderdijk is een brief aan den dichter zelf door Jacob Grimm in Februari 1807 geschreven — de eerste van het aanhangsel dat, behalve twee brieven van J. Grimm aan Bilderdijk, een brief aan Tydeman van Wilhelm Grimm en eenigen brieven van Hoffmann von Fallersleben en van Ch. F. Dominique de Villers bevat. Bilderdijk schijnt den 19en Febr. aan Grimm geschreven te hebben dat hij het leven hier in Nederland moede was en naar Duitschland, misschien naar Cassel, wilde verhuizen. Op zijn verzoek geeft Grimm hem nu eenige inlichtingen omtrent de verhouding tusschen de prijzen in Duitschland en in Nederland. Als slotsom dezer vergelijkingen zegt hij hem „*avec les moyens de votre fortune vous pourriez vivre honnêtement* e n „a l l e m a n d, *mais vous devriez peut-être renoncer à cette aisance dont* „*un savant français quoique sobre ne saurait se passer qu'avec peine. Je* „*ne connais pas assez les moeurs hollandaises; il me parait qu' à* „*l'exception près de l'extrême propreté et régularité, votre manière de* „*vivre convient plus à la manière française, l'Allemagne ayant un* „*caractère moins agréable que la France et plus libre que la Hollande.*"

Bilderdijk is wederom van plan veranderd; ik durf echter niet te beslissen of dit aan het door Grimm aangegeven onderscheid in levenswijze is toe te schrijven dan wel aan het welgemeende woord ter waarschuwing dat hij hem in het begin van zijn brief toeroept: *„je ne saurais nullement concevoir, comment votre patrie „peut hésiter un instant de se prêter à tout ce qui serait capable de „vous retenir au milieu d'une nation, qui vous revère sans contredit „comme le premier de ses poëtes et écrivains vivans. La Hollande „entière regretterait votre absence et vous en seriez d'autant plus „infortuné. L'expatriation est une chose dure et des plus amères „de la vie."*

Zoo bevatten deze brieven allerlei zaken van meer of minder belang, doch meest altijd van eenige waarde voor de geschiedenis der Germaansche philologie of der letteren, zoowel van Duitschland als van Nederland, terwijl er zoo menige trek in te vinden is, die ons de grootheid van geest en van ziel van den zoo hoog boven velen staanden schrijver des te meer doet waardeeren.

April. J. H. Gallée.

HET WRAKHOUT.

(naar het Fransch van François Coppée.)

Dof starend naar de zee, gekleed in diepen rouw,
Zit aan de deur der hut een jonge weduwvrouw,
Een moeder met haar zoon. Het onmeedoogend noorden
Bezocht opnieuw met ramp bij ramp Bretagne's boorden,
En daarom ziet de zon, die de avondkim verguldt,
Ook deze droeven in 't gewaad der smart gehuld.
Wie zou in 't glanzig meer, waarlangs de zon zich spiegelt,
En op wiens effen vlak het scheepje rustig wiegelt,
Met zeilen zilverwit op 't zachte hemelblauw,
Dien woesten oceaan herkennen, die nog nauw
Een jaar geleên, een vloot van kloeke visscherspinken
In weinige uren tijds deed stranden of verzinken,
En bij al 't jammer, dat hij aanrichtte in dit oord,
't Geluk in deze hut voor altijd heeft verstoord?

Hoe vriendlijk ook de zee haar thans moog' tegenwenken,
Die aanblik doet de weeûw opnieuw den stond gedenken,
Toen 't woedend element den echtvriend haar ontnam.
„Uw brave vader had aan 't geen ons overkwam
„Ook schuld," dus sprak zij zacht tot 't jongske aan hare zijde;
„'t Is plicht dat men in nood den naaste helpt, en blijde
„Heeft immer mijn Mathieu dien schoonen plicht voldaan;
„Maar wie te roekloos waagt die randt Gods almacht aan!
„Nooit stond de vloed zoo hol als op dien droeven morgen;
„Mathieu was veilig thuis, de boot op 't strand geborgen.
„Wij zaten aan den disch. „Wee", sprak uw vader, „wee",
„„Die in dit vreeslijk uur ronddobberen op zee!"
„Hij staarde een wijle als in gedachte door de ruiten,

„Toen stak hij 't pijpjen aan, stond op en trad naar buiten.
„Daar had zich op het duin, al blies de noordstorm fel,
„Een kleine troep verzaamd om 't wilde golvenspel
„Te aanschouwen, toen opeens Mathieu, nabij de rotsen
„Ter linkerzijde, een bark gewaar werd. 't Woedend klotsen
„En buldren van het meer voorspelde 't lot van 't schip.
„Een oogwenk, en het lag verbrijzeld op een klip.
„„Een boot, snel!" riep Mathieu. Mijn bloed verstijfde in de aadren;
„Niet een wien 't mooglijk scheen het worstlend wrak te naadren;
„Men wees hem op dien storm, die woeste, ontembre zee...
„„Een boot!" riep hij nog eens. „Op, mannen! Wie gaat meê?
„„Een boot! 't is onze plicht! 't zijn lafaards die 't niet wagen.
„„De mijne, zoo gij wilt; zij heeft wel ruwer vlagen
„„Dan deze getrotseerd; zij tart het ergste weêr;
„„Haar naam is Voorwaarts! en zij draagt dien naam met eer."
„Zij gingen, en — o God! de zee verzwolg hen allen....
„Gij hebt gezien, Tiennot, hoe 'k iedren dag, bij 't vallen
„Van 't water, als het ebt, een gang deed naar het strand,
„Tot waar het krullend schuim een grenslijn trekt op 't zand,
„Maar nooit gaf de oceaan, die koozend tot mij nadert,
„Van 't geen hij sinds een jaar houdt in zijn schoot vergaderd,
„Van 't schip noch van de boot, het kleinste wrakhout weer.
„Tiennot, mijn dierbaar kind, mistrouw dat huichlend meer,
„Waag nimmer u op zee; gij hebt me uw woord gegeven.
„De brave dorpspastoor is u tot vriend gebleven;
„Gij dient hem bij de Mis, hij geeft u onderricht
„In 't Heilig Woord, — ziedaar den weg die voor u ligt:
„Word priester zooals hij, en is de dag gekomen
„Dat gij geroepen wordt als herder van de vromen,
„Dan vlieden wij tezaam dit onherbergzaam oord,
„Waar 't ruischen van dien vloed mij daaglijks 't hart doorboort.
„Ik zal uw dienstmaagd zijn, u al mijn zorgen geven,
„Maar blijf uw woord getrouw en vlied het zeemansleven."

De jongling zwijgt en slaat zijn oogen naar den grond.
Hij maalt zich voor den geest hoe iedren morgenstond
Zijn makkertjes verheugd daarginds aan 't strand vergaren,
En in hun kleine boot gaan wieglen op de baren,
Terwijl hij zelf bedeesd hen nastaart langs den vloed

En zich 't genot van zeil en roer ontzeggen moet.
Hij gaf zijn woord, hij zal zijn lot gewillig dragen;
Maar als zijn oude vriend het boek heeft dichtgeslagen
En hij mag spelen gaan, dan snelt hij naar het strand
En dwaalt er uren rond op 't zachte, koele zand;
Daar laat hij 't zwalpend nat zijn bloote voeten kussen,
En zoo tracht de arme knaap zijn grievend leed te sussen.
Maar of de dartle wind hem door de lokken speelt
En 't frissche water hem de naakte leden streelt,
Al ziet hij ver in zee de zilvren branding wassen
En met haar blinkend schuim de klippen overplassen,
Al raapt hij heel een mand van kostbre schaalvisch vol,
Betrapt de schuwe kreeft, verborgen in haar hol,
En kan zelfs in de vlucht de rappe zeemeeuw vangen,
't Is alles zonder baat, niets kan het heet verlangen
Des jongelings voldoen; hij hunkert naar de boot
Der makkers, waar hij 't zeil mag hijschen en den schoot
Mag vieren; naar de boot, om zich naar welbehagen
Tot aan den horizont op 't ruime sop te wagen,
Waar hoog de golven slaan, de zeewind statig loeit;
Hij reikhalst naar dien vloed, wiens machtig lied hem boeit,
Wiens adem hem verkwikt....
De trage maanden kropen
En steeds blijft de arme knaap vergeefs op uitkomst hopen.

Zoo kwam weer 't herfstgetij en bracht den stormwind meê;
En als verleden jaar zijn weer aan 't strand der zee
De visscherliên bijeen, die naar de branding staren,
Wanneer zij andermaal een schip in nood ontwaren,
Een kloek gebouwde brik, die op de klippen stoot.
Gelijk een kranke hijgt in 't worstlen met den dood,
Zoo trilt het schip zoo vaak een golf het aan komt randen.
„Een boot, een boot in zee, een boot en rappe handen!"
Roept een er uit den hoop. Maar heugt het hun dan niet,
Wat nog geen jaar geleên hun makkers is geschied?
Voorzeker, en nogtans zij gaan de redding wagen.
De weduw' ook is daar; zij houdt den arm geslagen
Om 's jonglings hals, zij kust en streelt hem 't lokkig hoofd
En fluistert: „Ga niet meê, gij hebt het mij beloofd."

Het knaapje zwijgt en ziet, terwijl zijn lippen beven
Van spijt, hoe de andren zich terstond aan 't werk begeven,
Hoe fluks een boot getuigd en voortgetrokken wordt.
Daar nadert plotseling een breede golf en stort
Zich klaatrend op het strand en voert een wrakhout mede,
Een half vergane plank. De jongling spelde alreede
Een woord, op 't hout gemaald in letters ruw en groot;
Dat woord is Voorwaarts! — 't is de naam van vaders boot!
De onpeilbare oceaan kwam uit zijn diepste kolken
Den jongling door dit hout zijns vaders wil vertolken.
De redders zijn gereed en reppen zich aan boord.
Daar rukt Tiennot zich los uit moeders arm, snelt voort,
Bestijgt het vaartuig, grijpt een roeispaan, en gedragen
Door de eigen golf die keert, gaan zij de redding wagen.

Hoe volgt hen ieders blik! Voort, wakkre roeiers, voort!
O God, daar stort de zee zich over 't zwakke boord!....
Zij zijn vergaan... Neen, zie ... de kiel verheft zich weder.
Nu naadren zij de brik; de riemen dalen neder.
't Was tijd; 't ontredderd schip helt dreigend overzij.
Daar keeren zij terug... O, weest gezegend, gij!
Het ranke vaartuig is tot zinkens toe beladen.
„Hoeveel brengt gij er mee?" roept een der kameraden
Van 't strand hun toe. — „Wij hebben ze allen!" klinkt het luid. —
„Hoezee!" — „Snel, werp een lijn om ons te helpen uit!"
Zij landen; en terwijl de brave visscherlieden
Elkaar verdringen om den vreemden hulp te bieden,
En iedereen omstrijd de hand der redders drukt,
Staat ginds de weduw over 't knaapje heengebukt
En weent; maar hij smeekt zacht, en vleit zich aan haar zij:
„Neen, schrei niet moederlief, want vader is zoo blij!"

C. van Kempe Valk.

RECHTSGELEERD OVERZICHT.

Toen ik voor eenige jaren besloot, de overzichten te staken, welke ik gewoon was te dezer plaatse aan de rechtsgeleerde literatuur te wijden, was zulks vooral daaraan toe te schrijven, dat het mij moeilijk begon te vallen, in ieder jaarlijksch of halfjaarlijksch opstel eene zekere eenheid van gedachte te handhaven. De boeken, die in ons land op dit gebied uitkomen, zijn uit den aard der zaak zoo weinige, en de daarin behandelde onderwerpen zoo uiteenloopende, dat het bijna onmogelijk is een draad te vinden, waarlangs de bespreking van het eene zich zonder al te groote sprongen aan die van het andere kan aansluiten. En moet men iedere poging daartoe opgeven, dan kwam het mij regelmatiger voor, ook den vorm van een overzicht te laten varen; de werken, die voor eene bespreking in aanmerking kwamen, konden dan zelfstandig in het bibliographisch album behandeld worden.

Sedert Januari bestaat dit album echter niet meer, en heeft de redactie mij verzocht tot den ouden vorm terug te keeren. Ook van andere zijden was mij wel eens dezelfde wensch ter ooren gekomen; en ik aarzelde dus niet om aan die vereerende uitnoodiging te voldoen, in de hoop dat de stroom van rechtsgeleerde geschriften ruim genoeg vloeien zal om mij niet over gebrek aan stof te doen klagen, maar vooral dat zij van zooveel wetenschappelijken geest doordrongen zullen zijn, dat het mij niet zwaar kan vallen, daarin gedachten te vinden, die tot eene bewerking te dezer plaatse geschikt zijn. In dit opzicht mag ik reeds dadelijk niet over tegenspoed klagen, daar ik in de gelegenheid ben om uit de literatuur van het laatste jaar eenige geschriften ter sprake te brengen, die zich tot eene gemeenschappelijke behandeling alleszins leenen.

Voor alles maak ik daarbij melding van de twee redevoeringen,

waarmede de heeren Mrs. W. M. d' Ablaing en H. L. Drucker het hoogleeraarsambt in het Romeinsche recht aanvaard hebben. De eerste sprak op 31 Mei 1882 te Leiden over recht en rechtswetenschap; de tweede op 28 September 1882 te Groningen over rechtswetenschap en wetgeving. Binnen den tijd van een halfjaar is het onderwijs in een zoo belangrijk vak als het Romeinsche recht aan twee onzer hoogescholen in andere handen overgegaan; en ik meende mijn eerste overzicht dan ook op de meest eigenaardige wijze aan te vangen, wanneer ik met mijne lezers naging, wat bij die gelegenheid door de nieuwe hoogleeraren verkondigd werd. Daarbij vrees ik niet, dat iemand mij verwijten zal, het begrip van literatuur te ruim te nemen door daaronder ook redevoeringen als deze te begrijpen. Immers, zijn zij al geene boeken in den gewonen zin, des te grooter waarde hebben zij voor de litteratuur der volgende jaren, omdat men daarin het programma vindt, waarnaar de sprekers zich voorstellen, de hun opgelegde taak te vervullen. Uit haar spreekt de geest, waarvan het onderwijs aan de helft onzer hoogescholen gedurende eene lange reeks van jaren doortrokken zal zijn, en kan men bij benadering de richting opmaken, waarin hunne leerlingen met woord en daad werkzaam zullen zijn.

Beschouwt men de beide oraties uit dat oogpunt, dan is het zeker een belangrijk verschijnsel, dat beide sprekers optreden als besliste tegenstanders der historische school. Terwijl volgens deze het recht, evenals de zeden en de taal, ontstaat op organische wijze, en de eigenlijke rechtsbron ligt in de volksovertuiging, die zich in de gewoonte het zuiverst uitspreekt: betoogt vooral de heer d' Ablaing uitvoerig, dat alle recht een uitvloeisel is van den staat. „Eerst de ordening van het maatschappelijk leven door den staat vastgesteld is het recht; en de wet zal daarvan de gewone, zij het ook niet noodwendig de eenige, openbaringsvorm zijn. Daarentegen kan de gewoonte, die den steun van den staat mist, geen recht scheppen, dat boven de vlottende zee der maatschappelijke willekeur verheven is. Indien de enkele menschen anders te werk gaan, dan wij, steunende op de gewoonte, zouden verwachten, kunnen wij hun daarvan geen verwijt maken; want de vermeende rechtsnorm, op welken wij ons tegenover hen zouden willen beroepen, is bij zijne eerste wording ook niets anders geweest dan een uitvloeisel van bewust handelen, en eerst door geleidelijke aansluiting van anderen heeft hij zich tot een regel gezet."

Ook de heer Drucker ontwikkelt in hoofdzaak dezelfde gedachte door er op te wijzen, dat alleen het afbrekend gedeelte van Savigny's betoog gemeengoed der wetenschap is geworden. Aan *het* recht, dat, onafhankelijk van tijd en plaats, den wetgever als ideaal voor oogen zou moeten zweven, gelooft niemand meer; en als reactie daartegen is de stelling, dat alle recht positief is, volkomen juist. Maar overigens kunnen de grondstellingen der historische school niet meer op onverdeelde instemming onder de juristen van onzen tijd rekenen, en moet men veeleer aannemen, dat de rechtsregelen, voor zoover zij niet eenvoudig wilsinterpretatiën zijn, in hoofdzaak tweeërlei karakter dragen: het zijn of uitingen van rechtsgevoel, of nuttigheidsmaatregelen. De meeste rechtsinstellingen nemen iets van deze beide elementen in zich op; en de groote fout der historische school is geweest, dat zij het laatste element, het berekenend element des wetgevers te zeer heeft miskend.

Toch is volgens onzen redenaar het gezag van de beginselen dier school nog zoo groot, dat men in hooge mate de gevoeligheid wekt van tal van geleerden, wanneer men het waagt daaraan te raken. Men wordt dan allicht tot Iheringiaan gestempeld, en reeds als zoodanig veroordeeld. Wat mij aangaat, evenals de heer Drucker vind ik, dat men zich voor dien naam niet behoeft te schamen; en zulks te minder, omdat Ihering's geheele methode zoo echt geschiedkundig is, dat hij op mij altijd den indruk maakt, van de historische school veel minder verwijderd te zijn, dan hij zichzelven en anderen vaak wil diets maken. Aan den anderen kant zal men mij wel niet van gevoeligheid beschuldigen, daar ik mij niet bewust ben, met eenige school van Duitsche geleerden iets te hebben uitstaan. Maar daarom te meer zij het mij vergund, aan beide hoogleeraren op bescheiden wijze de vraag voor te leggen of het goed was, voor Nederlandsche studenten enkel op de schaduwzijden der historische school te wijzen. In Duitschland mogen enkele overdreven aanhangers van Savigny's beginsel den invloed des wetgevers hebben miskend, door aan te nemen dat alle recht uit het volk voortkomt; bij ons zou ik veeleer vreezen het tegendeel te zien gebeuren. Al kleeden onze jonge rechtsgeleerden hunne dwaling niet in den vorm van een wijsgeerig stelsel, toch is het gevaar groot, dat zij in de geschreven wet de eenige bron van het recht gaan zien, en dus in plaats van rechtsgeleerden wetgeleerden worden. De heeren d'Ablaing en Drucker

zelven zijn daarvoor niet blind, en vooral de laatste wijst er uitdrukkelijk op: maar daarom te meer verwonderde het mij, hen zonder eenige reserve te zien optreden tegen eene richting, aan wie zij althans de verdienste van wetensehappelijkheid niet zullen ontzeggen.

En al nemen wij nu eens de kritiek der heeren d'Ablaing en Drucker in haar geheel aan, dan nog blijft er in de opvatting der historische school omtrent de wijze, waarop het recht ontstaat een kern van waarheid over, die niet mag worden voorbij gezien. Voor de oudste tijden is zij zeker, ook in haar meest uitsluitenden vorm juist. Lang vóór dat er wetten bestonden, was er recht, evenals er eene taal was, vóór men de spraakkunsten kende; en zeden, vóór men eene zedekunde beoefende; omdat zonder dit alles geene menschelijke samenleving, zelfs in den meest eenvoudigen vorm, denkbaar is. Waarom leefde men in huwelijk met ééne vrouw, waarom werd de kooper genoodzaakt den koopprijs te betalen, waarom regeerde het eene voorzetsel den accusativus en het andere den ablativus? Men dacht daarover nog niet zoo bepaald na, maar, voor zoover men hem, die daarnaar gevraagd had, een antwoord had kunnen geven, zou het waarschijnlijk zoo geluid hebben, dat men die dingen deed, omdat men zich eene andere mogelijkheid niet kon voorstellen. De gewoonte bracht het mede; niet in dien zin, dat niemand anders zou mogen en kunnen handelen dan men vroeger gehandeld had, maar omdat bij allen het besef leefde, dat geene orde denkbaar was, indien aan ieder burger de bevoegdheid werd toegekend om willekeurig af te wijken van datgene, wat sedert menschenheugenis gegolden had. Zelfs in den spreekwoordelijken vorm, waarin men de rechtsregels kleedde, kan men het bewijs van hun oorsprong vinden; en, zoo de heer Drucker op de techniek der twaalf tafelen wijst als een bewijs, dat men reeds in zeer vroegen tijd het bestaan eener juridische kunst moet aannemen, aan den anderen kant mist men die volkomen in het „Hand musz Hand wahren" dat, evenals zoo vele andere regels, vooral in het oud-duitsche recht, niets meer is dan eene spreuk, geschikt om van vader op zoon overgeleverd te worden.

De heer Drucker, ofschoon Savigny's vergelijking van het recht met de taal voor een groot deel overnemende, wijst er op, dat het in de geschiedenis zeker zonder voorbeeld is, dat op een gegeven oogenblik een volk aan den vreemdeling eene geheele taal ontleende:

de receptie van het Romeinsche recht past dan ook niet in de theorie der organische ontwikkeling. Dat dit in een enkel oogenblik gesehied zou zijn, is zeker nooit voorgekomen, maar zoo stel ik mij de receptie van het Romeinsche recht onder de Germaansche volken ook niet voor. Geleidelijk daarentegen heeft menigmaal de eene taal de andere verdrongen; gelijk blijken kan uit de receptie der Fransche taal door de hoogere standen in Elzas en België, maar bovenal uit de vorming der Romaansche talen in streken, waar de bevolking aanvankelijk Keltisch sprak. (Gallië, Iberië, enz.) Raadpleegt men de geschiedenis dier talen, dan zijn zij allen gewijzigd, zoo men wil, verbasterd Latijn; maar de wijziging heeft overal op andere wijze plaats gehad, en den taalgeleerde valt het niet moeilijk, uit allerlei eigenaardigheden aan te wijzen, dat de oude taalvormen nooit geheel zijn verloren gegaan, maar op de nieuwe talen telkens invloed hebben uitgeoefend. Zoo is het ook met het Romeinsche recht ten onzent gegaan. Geheel en zuiver heeft het nergens gegolden; steeds bleven zelfs op hoofdpunten Germaansche voorstellingen onder het volk voortleven; en, terwijl de geleerde b. v. het strenge eigendomsbegrip der Romeinen huldigde, bleef het volk getrouw aan de mildere nationale opvatting, totdat eindelijk beiden samensmolten tot het geheel, dat wij thans kennen, en dat in de nieuwere wetgevingen zijne uitdrukking gevonden heeft.

Mag men dus aannemen, dat zoowel de taal als het recht zich op organische wijzen zijn blijven ontwikkelen, ook al hebben oorzaken van buiten daarop invloed, soms zelfs een overgrooten invloed uitgeoefend; dan ontstaat de vraag, of het aannemelijk is, dat deze werking thans zoo geheel zou hebben opgehouden. In onze gekunstelde maatschappij leert men de taalregels uit boeken, en hebben zij, die door het gezag van hunnen naam zijn aangewezen om als wetgevers op dit gebied op te treden, de gelegenheid om op de vaststelling dier regels grooten invloed uit te oefenen. Zoo ontleent men de kennis van het recht grootendeels aan wetgevingen, en hangt het natuurlijk van den wil des wetgevers af, of hij dezen of genen regel al dan niet als geldend recht erkennen wil. Maar almachtig is de laatste zoo min als de eersten; en evenmin als het bij voorbeeld een taalgeleerde zou kunnen gelukken een zin te vormen zonder gezegde, of den toekomenden tijd uit onze werkwoorden te verbannen, evenmin zou de wetgever

slagen, die aan het koopcontract alle wettelijke sanctie onthield. Of wil men, in plaats van dit laatste voorbeeld, een aan de werkelijkheid ontleend, dan wijs ik op hetgeen men gewoon is hierbij aan te halen: het verbod van spel en weddingschap. De wet weigert uitdrukkelijk elke rechtsvordering te dezer zake; maar daarom bestaan er voor de spelers onderling niet minder vaste regelen, en vormen zich, voor zooverre het spel ter beurze gevoerd wordt, bepaalde usances, voor het rechtsgevoel der kooplieden evenzeer geldend als die, welke ten aanzien van eenig ander contract gevolgd worden. De wil des wetgevers zoo duidelijk uitgesproken, stuit af op den stilzwijgenden tegenstand der belanghebbenden; en vraagt men naar den toestand, zooals die in werkelijkheid en niet op het papier leeft, dan is het het gewoonterecht, hetwelk het wettelijke recht overwonnen heeft.

Een ander voorbeeld uit onzen tijd, waarin men de geleidelijke vorming en ontwikkeling eener rechtsovertuiging onder het volk, onafhankelijk van het Staatsgezag, wellicht nog beter kan nagaan, levert het internationaal privaatrecht op. Het dagelijks zich uitbreidend verkeer met vreemdelingen is niet gunstig voor de instandhouding van een zuiver nationaal recht; evenmin als voor eene zuivere taal of eigen zeden. En nu moge men dit misschien in het eene geval eene verbetering, in het andere eene verkeerdheid achten, zeker is het, dat in alle landen een streven wordt waargenomen tot hervorming van het recht in dien zin, dat elke bijzondere regeling, indien zij niet in een verschil van omstandigheden hare rechtvaardiging vindt, vervallen moet. Onze reeders nemen deel aan pogingen om tot eene gelijkmatige regeling der avarijen te geraken; onze spoorwegmaatschappijen treden toe tot eene buitenlandsche vereeniging, wier reglement ook voor de privaatrechtelijke aansprakelijkheid harer leden bepalingen bevat; onze kooplieden handelen naar usances aan vreemde beurzen; en zoo ontstaat onder de belanghebbenden langzamerhand eene gemeenschappelijke overtuiging omtrent hetgeen bij al die onderwerpen over de geheele beschaafde wereld recht zou behooren te zijn.

Maar evenals ééne enkele taal behoort één enkel recht tot de verwachtingen, welke misschien nooit, maar zeker nog in vele eeuwen niet verwezenlijkt kunnen worden; en ondertusschen werkt de uitbreiding van het verkeer ook in dien zin, dat telkens nieuwe moeilijkheden ontstaan omtrent de vraag, welke wetgeving tusschen

personen van verschillende nationaliteit moet worden toegepast. Eene wettelijke regeling daaromtrent ontbreekt in de meeste gevallen geheel, of, gelijk in ons land, bijna geheel. Er blijft dus niets anders over, dan dat de rechter begint met de beslissing te geven, die het meest met zijn billijkheidsgevoel overeenstemt; komen er van verschillende rechters tegenstrijdige uitspraken, dan worden zij door de rechtsgeleerden onderling vergeleken, en aan kritiek onderworpen; die dezen toets hebben doorstaan, worden later in soortgelijke gevallen nagevolgd; en zoo ontstaat van lieverlede door onderlinge samenwerking van rechtspraak en wetenschap eene gezaghebbende gewoonte.

Maar kan zulke eene gewoonte, hoe loffelijk en nuttig wellicht, op den naam van recht aanspraak maken? Om deze bedenking op te lossen, moeten wij elkander omtrent den zin, aan dit woord te hechten, natuurlijk goed verstaan. Recht in den zin van eene door het Staatsbestuur met bindend gezag voorziene regeling is hier zeker niet; verkeerde beslissingen kunnen nimmer tot cassatie leiden. Maar aan den anderen kant, zou de rechter, die op dezen grond zijn tusschenkomst onthield, zich aan rechtsweigering schuldig maken; of, zoo hij zich de vrijheid veroorloofde om, zonder op antecedenten of de meeningen van gezaghebbende schrijvers te letten, zijne eigen willekeur te volgen, ook naar de meening van de strengste tegenstanders van het gewoonterecht toonen eene wonderlijke opvatting van zijne taak te hebben. Eenmaal zal de tijd aanbreken, dat hetzij door tractaten of door wettelijke regeling ook hier eene codificatie mogelijk zal blijken; maar evenals von Savigny voor het civielrecht daarvan niet wilde weten vóór dat omtrent de hoofdpunten eene gevestigde volksovertuiging kon worden aangenomen, is het wenschelijk, dat ook hier de wetgever voorloopig eene afwachtende houding aanneemt. Het ideaal moet zijn eenmaal niet alleen eene goede, maar eene zoo mogelijk gelijkvormige regeling van alle landen te verkrijgen. Wil men daartoe echter komen, dan is het beter, dat de onzekerheid, uit het gemis van geschreven regelen voortvloeiende, nog eenigen tijd, terwijl eene communis opinio bezig is zich te vormen, voortdure, dan dat de wetgever voorbarig ingrijpt, en daardoor de organische ontwikkeling, die onder onze oogen geschiedt, stoort. Eene codificatie van het internationale recht, gelijk prof. Laurent onlangs in België voorstelde, zou ik vooralsnog niet wenschen;

maar komt die eens, dan twijfel ik niet, of men zal zich op dit onderdeel van het recht beroepen, ten bewijze, dat ook in de negentiende eeuw het rechtsbewustzijn des volks genoeg kracht had om een gewoonterecht te scheppen.

Ik meen hiermede omtrent de verhouding onzer beide nieuwe professoren tot de historische school genoeg gezegd te hebben. Geheel verkeerd zou men mij begrijpen, indien men in het voorgaande eene ontkenning mocht lezen van de stelling, dat in den Staat, zooals wij dien kennen, vooral nadat er eene codificatie is ingevoerd, die het gewoonterecht uitdrukkelijk uitsluit, de wetgeving niet in alle opzichten de eerste en voornaamste bron van het recht zou zijn. Maar juist omdat dit zoo zeer in het oog springt, meen ik dat het zijn nut zou gehad hebben er op te wijzen, dat deze toestand niet de eenig denkbare is. Niet altijd is de wetgeving de voornaamste rechtsbron geweest, en zelfs nu nog is zij niet op elk gebied de eenige. Wanneer de uitlegger dit vergeet, ontstaat het gevaar, dat de echte wetenschappelijke kennis verloren gaat, en ontaarden (gelijk de heer Drucker zegt) de rechtsgeleerden in schrijvers van commentaren, die met de schaar aan het werk gaan; men verknipt de motieven, of, wat nog erger is, de beraadslagingen van parlementen, lichamen, bij uitstek ongeschikt ter beoordeeling van een systeem van privaatrecht. Wanneer de wetgever het vergeet, zal hij zich bepalen tot zoogenaamde nuttigheidsmaatregelen, voorbijziende dat bij eene goede wetgeving op den voorgrond moet staan het element, dat door den heer Drucker het ethische genoemd wordt, en uit de volksovertuiging wordt geput; eene overtuiging, die, waar zij zich gevormd heeft uit de geleidelijke ontwikkeling van vroeger denkbeelden, inderdaad niet veel anders is dan het gewoonterecht, zooals het zich op een gegeven tijdstip openbaart.

Het tweede deel der beide oraties is gewijd aan de vraag, welke waarde in onzen tijd aan de studie van het Romeinsche recht moet worden toegekend; en mij dunkt, dat het wederom van veel belang is te onderzoeken, hoe onze beide hoogleeraren zich deze zaak voorstellen. Daar over deze vraag, die de geheele methode der rechtstndie beheerscht, zoo groot verschil van gevoelen bestaat, en beiden een vrij uiteenloopend antwoord geven, kan dit antwoord ons weder leeren, in welken geest zij hun onderwijs denken in te richten.

Waar het de studie geldt van een rechtssysteem, dat eeuwen lang over geheel Europa als geldend recht geëerbiedigd is, en,

behoudens allerlei uitzonderingen, ook in ons vaderland tot op de codificatie het gemeene recht vormde, zou men oppervlakkig meenen, dat wij het vooral beoefenden om te weten, in welken zin wij menige bepaling van ons hedendaagsche recht, direct uit Romeinsche bron gevloeid, op te vatten hebben. Beide hoogleeraren, ofschoon natuurlijk het belang van het Romeinsche recht uit dit oogpunt niet geheel miskennende, meenen toch, dat dit niet in de eerste plaats in aanmerking kan komen; en mijns inziens hebben zij daarin volkomen gelijk. Dat men vele voorschriften onzer wet niet begrijpen kan zonder zonder kennis van de hoofdbepalingen van het Romeinsche recht, spreekt van zelf; maar evenzeer is daartoe kennis noodig van het Germaansche, het oud-hollandsche, het oud-fransche recht. Uit al die bronnen heeft onze wetgever geput; en, terwijl het voor den practischen rechtsgeleerde uit den aard der zaak onmogelijk is, van al die rechten meer dan eene oppervlakkige kennis te bezitten, zou eene eenzijdige beoefening van het Romeinsche recht hem allicht het oog doen sluiten voor de Germaansche of zuiver moderne elementen, die in ons hedendaagsche recht opgenomen zijn. Daarentegen is het voor den wetenschappelijken geleerde, die het Romeinsche recht alleen om zich zelf beoefenen wil een groot voordeel dat hij zulks doen kan, onafhankelijk van eenige behoefte der practijk. Heeft de historische school in Duitschland bestrijding gevonden, misschien is dit wel voor een groot deel daaraan toe te schrijven, dat zij door de omstandigheden genoodzaakt werd tot de poging, om de eischen van het wetenschappelijk onderzoek tegelijkertijd met die der practijk te bevredigen.

Wanneer wij dus met beide hoogleeraren de voorstelling verwerpen, alsof het Romeinsche recht voor ons in de eerste plaats belang had als bron van ons tegenwoordig recht, ontstaat de vraag, waarin dan zijne groote waarde gelegen is; en op die vraag krijgen wij van elk hunner een verschillend antwoord. De heer d'Ablaing zoekt haar vooral in de geschiedenis van het recht te Rome, die ons een hoogst leerzaam tafereel aanbiedt van eene aaneengeschakelde ontwikkeling gedurende duizend jaren. Wij kunnen daaruit zien, hoe het in het leven werd geroepen, en de telkens zich wijzigende behoeften der samenleving op zijne vorming een terugslag uitoefenden. In één woord, wij kunnen daarin als met de oogen waarnemen de voortdurende wisselwerking tusschen

Staat en maatschappij, die ten slotte de beweging van alle rechtsleven uitmaakt.

Ik zal de waarheid dezer voorstelling volstrekt niet tegenspreken, maar meen toch de opmerking te mogen maken, dat indien dit de eenige vrucht was, die van de studie van het Romeinsche recht te wachten is, de moeite daaraan besteed voor de groote meerderheid der rechtsgeleerden niet in verhouding zou staan tot het daaruit te trekken voordeel. Zij zou voor hen eene zaak worden, zeker niet zonder nut, maar wel zonder noodzakelijkheid, en geheel zou ik de meening van hen begrijpen, die de beoefening van het nieuwe recht willen doen voorgaan. De kennis van den weg, waarlangs zich het recht ontwikkelt, heeft een zuiver wetenschappelijk karakter; men kan een bruikbaar advocaat of rechter zijn, zonder zich daarmede het hoofd te breken.

Liever zou ik mij dus aansluiten bij den heer Drucker, die de studie van het Romeinsche recht vooral aanbeveelt als oefenschool, waarin de aanstaande rechtsgeleerden juridisch denken leeren. Het rechtssysteem der Romeinen (zoo zij er al een hadden in den zin der Duitsche professoren) was in vele opzichten gebrekkig; hunne definities in den regel onvolkomen; de gronden hunner beslissing veelal niet afdoende; en toch is de beslissing zelve bijna altijd juist. Zij waren, gelijk de heer Drucker zegt, zwak in de gewone rekenkunde, maar verstonden eene andere rekenkunst, voor den jurist niet minder noodig: zij rekenden met begrippen, en wel uit het hoofd. Een geval uit de practijk, dat een burgerman ons in twee woorden mededeelt, dwingt ons vaak ons geheele arsenaal van rechtregels gereed te hebben. De vaardigheid deze te hanteeren kan men zich alleen door oefening eigen maken; en deze oefening kan het best verkregen worden door bij de Romeinen, die juist hierin zulke groote meesters waren, ter schole te gaan.

Maar is dit zoo, dan zal het wel geen betoog behoeven, dat het Romeinsche recht aan het Nederlandsche moet voorafgaan, en, evenals tot nu toe het geval was, den overgang vormen van de klassieke studiën tot de practische rechtskennis. Niet alleen, dat de student nog vervuld van zijne gymnasiale wetenschap, zich veel gemakkelijker in de oude wereld verplaatsen kan, dan nadat hij eenigen tijd met zijne gedachten in de moderne maatschappij vertoefd heeft; maar juist dat het hier eene wereld geldt, waar hij abstract kan redeneeren zonder met de eischen van het dagelijksch

leven in strijd te komen, maakt haar zoo geschikt voor aanvankelijke oefening. Zelfs zou ik boven de leer der verbintenissen, waar onwillekeurig de behoeften onzer hedendaagsche maatschappij haren invloed uitoefenen, de voorkeur geven aan instellingen als de slavernij of vaderlijke macht. De begrippen zijn daar helder afgerond, en men kan er aan de hand der Romeinsche juristen mede werken, zonder zich te bekommeren over de resultaten, waarheen zij ons wellicht leiden. Heeft men dus, als het ware op onzijdig gebied, hunne methode afgezien, dan is men behoorlijk in staat om eveneens te werk te gaan op het gebied van ons recht, waar de begrippen zooveel minder scherp begrensd zijn, en het gevaar zooveel grooter, dat men door de eischen van een zeker billijkheidsgevoel van den rechten weg wordt afgeleid.

Ik meen hiermede van de beide professorale oraties, waar het ons vooral te doen was om eene kennismaking met de door hen aangeprezen methode, genoeg gezegd te hebben; en ga nu over tot een boek, dat om zijn rijken inhoud eene eerste plaats verdient onder de geschriften van den laatsten tijd, zelfs al wil men dien tijd ruimer nemen, dan ik in dit overzicht begonnen ben te doen. Reeds het feit, dat een practiseerend advocaat tijd en lust heeft om een wetenschappelijk werk te ondernemen als thans de heer Mr. M. Th. Goudsmit met zijne Geschiedenis van het Nederlandsche Zeerecht gedaan heeft, verdient waardeering. Maar te minder mag dit geschrift onopgemerkt voorbij gaan, nu de wijze, waarop hij zijne taak aanvankelijk heeft opgevat, van dien aard is, dat hij alleszins recht had het als eene hulde aan de nagedachtenis zijns beroemden vaders toe te wijden.

Zoo er eenig onderdeel van het rechtssysteem is, waaromtrent op onze juristen een eereschuld rust, is het ongetwijfeld het zeerecht. Reeds in de Middeleeuwen namen de Hollandsche en Vlaamsche schippers niet alleen een ruim deel aan den wereldhandel, en werkten dus in zooverre mede tot het vormen der gewoonten, die dien handel beheerschten; maar ook omtrent het in geschrift brengen dier gewoonten verwierven onze voorouders zich groote verdiensten. De Wisbysche zeerechten, waaraan de kooplieden zoowel in de Noordzee als Oostzee zich onderwerpen, waren voor een groot deel van Hollandschen oorsprong, en later gaven de regenten onzer groote koopsteden keuren, die in het buitenland

met zorg geraadpleegd en door vreemde wetgevers als voorbeelden nagevolgd werden. Geen wonder dan ook, dat, toen onder onzen koning Willem I de Fransche wetgeving tot eene nationale werd omgewerkt, vooral het tweede boek van ons Wetboek van Koophandel nauwkeurig werd herzien, en zich gunstig van vele andere deelen onderscheidde.

Thans, nu men weder eene hervorming onzer wetgeving ondernomen heeft, en ook dit boek dus aan de orde zal moeten komen, is het te hopen, dat men, gedachtig aan het „noblesse oblige", eene regeling leveren zal, die, zoo zij al niet meer eene vraagbaak voor buitenlandsche wetgevers kan zijn, toch met eere naast het werk van dezen genoemd zal worden. Om dit doel te bereiken en in de richting onzer voorgangers voort te werken, is het echter noodig, in bijzonderheden te weten, waarin de voortreffelijkheid onzer oude keuren bestond, en welke leemten zij bevatten; zoodat het ook met het oog hierop eene gelukkige gedachte van den heer Goudsmit was, de geschiedenis van ons zeerecht tot het onderwerp eener ernstige studie te maken. De vereeniging van historische tact en juridische scherpzinnigheid, waarvan het eerste deel (aan de geschiedenis der bronnen gewijd) de sporen draagt, [1] doet mij hopen, dat, wanneer het tweede deel (de geschiedenis der dogmata bevattend) zal verschenen zijn, wij een standaardwerk zullen bezitten, dat voor wetgever en uitlegger beiden een veilige gids kan zijn.

Verdient de geschiedkundige behandeling van ons zeerecht reeds op deze gronden aanbeveling, niet minder belangrijk wordt zij,

---

[1] Eene niet onaardige proeve daarvan levert de uitlegging van het „lotegeld", dat volgens de Amsterdamsche ordonnancie onder avarij-gros viel. Gewoonlijk wordt hier gedacht aan onkosten, gevallen op hot maken van admiraalschap, zonder dat men kan opgeven, hoe daarbij eene loting te pas kwam. Pardessus dacht aan het nemen van een buitengewonen loods; eene uitlegging, die echter taalkundig zeker onjuist is. Ter Gouw plaatst een vraagteeken achter het woord. Mr. Goudsmit toont nu uit de vergelijking met het in 1875 uitgegeven rechtsboek van Kampen aan, dat men toenmaals gewoon was, bij ernstig gevaar eene gelofte af te leggen om eene bedevaart te doen, en alsdan met het lot aanwees den man, die daarmede voor allen zou zijn belast. De kosten der reis en het offergeld werden naar de opvatting dier tijden zeer eigenaardig beschouwd als tot gemeen behoud van schip en lading aangewend, en evenals werpgeld omgeslagen.

wanneer wij terugkeeren tot het zoo even door ons besproken onderwerp, en aan haar de bewijzen ontleenen voor de juistheid van de grondstelling der historische school. Hier vinden wij een recht, dat zich uit de opvattingen van het volk zelf ontwikkeld heeft, in een tijd, waarvan ons berichten ten dienste staan, die slechts met eenige kritiek behoeven gelezen te worden, om ons een duidelijk beeld te geven van de rechtsontwikkeling dier dagen. Wij zien, hoe de voorschriften, hier en daar op meer of min onbeholpen wijze in geschrift gebracht, langzamerhand bij alle zeevarenden bekend en door allen geëerbiedied worden; zoodat de belanghebbenden zich zelven geleidelijk een recht vormen, zonder eenige tusschenkomst der overheid. Maar later zien wij ook die overheid regelend optreden; en wel nu eens door gebiedend voor te schrijven, wat zij als gepaste nuttigheidsmaatregelen beschouwt, dan weder door in geschrift te brengen, wat aan de beurs als gewoonte in acht genomen, of als verbetering gewenscht wordt. De verschillende gevolgen van beide methoden kunnen ons leeren, hoe de wetgever te handelen heeft, die ten aanzien van een onderwerp, waaromtrent zich eene vaste volksovertuiging gevestigd heeft, blijvend recht scheppen wil.

„Het eerste tijdvak, zegt de heer Goudsmit, is dat van het geschreven gewoonterecht. De overheid mengt zich nog niet in de transactiën der kooplieden, en laat hun de regeling hunner belangen en onderlinge verhoudingen geheel en al over. Zij vereenigen zich hetzij in hun land, hetzij elders, nemen kennis van en lichten elkander in omtrent de regelen en de gebruiken, die hier en daar in den zeehandel worden in acht genomen, kiezen na beraadslaging de beste uit, en stellen die te boek. Hun nationaliteit treedt op den achtergrond, zij behooren tot dezelfde groote familie: die der zeevarenden en zeehandeldrijvenden. Zij binden zich vrijwillig aan vaste regelen, die zij beloven in acht te zullen nemen bij de uitoefening van hun bedrijf, en die aldus krijgen kracht van wet. Allengs breiden zich die regelen uit buiten den kring, voor welken zij oorspronkelijk bestemd waren; anderen zien hunne bruikbaarheid in, en zoo geschiedt het, dat het gewoonterecht, op een klein en betrekkelijk onaanzienlijk eiland van de Middellandsche of Baltische zee geboekt, zich uitbreidt over een groot gedeelte van Europa, waar het, gelijk elk recht dat het

voorrecht heeft geschreven volksovertuiging te zijn, langen tijd heerschappij voert."

Op deze wijze zijn onder hen, die de Middellandsche zee bevoeren, uiterlijk vóór de 14de eeuw de tabula Amalfitana en het Consulaat ontstaan. Onder de voor ons land geldende bronnen komen in de eerste plaats in aanmerking de Rôles d'Oléron, wier Fransche redactie overeenkomstig het gemeene gevoelen door den heer Goudsmit voor de oudste gehouden wordt, en gesteld in het laatst der 12de of het begin der 13de eeuw. In het Nederduitsch overgebracht, werden zij eene eeuw later in Vlaanderen gerecipieerd als vonnissen van Damme; in Zeeland als zeerecht van Westcapelle. Daaraan sloot zich op het einde der 14de eeuw aan de te Amsterdam opgestelde „ordinancie, die de scipheers ende die coeplude mit malcander begheren van sciprecht."

Dat in de 15de eeuw deze beide verordeningen in ons geheele vaderland gegolden hebben, blijkt daaruit, dat zij naast elkander onder de rechtsbronnen van Enkhuizen, Hoorn, Brielle en Dordrecht voorkomen. Omtrent de helft dier eeuw werden zij met nog veertien artikelen uit Lubeck afkomstig, te Wisby (eene bloeiende stad op het eiland Gotland) vereenigd tot een waterrecht, dat (gelijk aan het slot gezegd wordt) de gemeyne Kopman unn schippers geordineeret en ghemaket hebben, dat oik alle Man hyr na richten mach. In dien vorm werden zij in 1505 voor het eerst te Kopenhagen gedrukt, en later meermalen herdrukt, sedert 1588 ook in ons vaderland, waar zij tot op het einde der republiek als een der voornaamste bronnen van ons zeerecht bleven gelden.

Vraagt men thans, welken invloed de regeeringen op de samenstelling gehad hebben, dan is het niet gemakkelijk daarop in weinig woorden het antwoord te geven. Wat de Rôles aangaat, was het vroeger eene bekende strijdvraag, op wier beantwoording de nationale trots der Engelsche en Fransche geleerden niet zonder invloed bleef, of zij te boek gesteld zijn, tijdens het eilandje Oléron aan de Fransche prinses Eleonora van Guyenne, of aan haren zoon den Engelschen koning Richard Leeuwenhart toebehoorde; en aangaande de Amsterdamsche ordonnancie staat vast, dat zij in 1413 in het privilegieboek dier stad is ingeschreven. Daar tegenover staat, dat, gelijk de heer Goudsmit in bijzonderheden aantoont, zij vermoedelijk ouder zijn dan de aldus aangegeven tijdstippen. Maar wat hiervan zij, eene wetgeving in den hedendaagschen zin, dat de

overheid regelend optrad, vormden zij zeker niet; en heeft deze er de hand in gehad, dan is het alleen geweest in zooverre dat zij, om de rechtszekerheid te bevorderen, zorgde voor de beschrijving van enkele regels, die reeds vroeger algemeen werden nagekomen. Zij golden dan ook niet alleen op het eilandje of binnen de stad, waaraan zij hunnen naam ontleenden, maar op geheel gelijke wijze daarbuiten; en de plaats hunner herkomst werd zoozeer als eene onverschillige bijzaak beschouwd, dat de herinnering daaraan geheel verloren gegaan schijnt te zijn. Althans toen in 1565 de regeering van Amsterdam door het hof van Holland werd uitgenoodigd om een schriftelijk bewijs in te zenden omtrent de costumen, naar welke in die stad werd recht gedaan, teneinde die aan Alva mede te deelen, zweeg zij van hare eigen ordonnancie, en verwees eensdeels naar de plakkaten van Karel V en Philips II, anderdeels naar het waterrecht van Wisby, als „in ghewoonte ende observatie wesende." Indien men gemeend had, dat de toepassing van een deel van dit waterrecht op steviger grondslag dan de gewoonte berustte, had men zeker niet verzuimd daarvan melding te maken.

Door deze herinnering zijn wij onwillekeurig genaderd tot de tweede periode, waartoe de heer Goudsmit de plakkaten der beide genoemde vorsten (1549, 1551, 1563, het laatste met gebruikmaking van het Wisbysch recht ontworpen) brengt. Gelijk bekend is, was het hun streven, de Nederlandsche staten, die zij krachtens verschillende titels verworven hadden, tot één krachtig rijk samen te smelten; en moest om hiertoe te geraken zooveel mogelijk ook overal eenheid van recht worden ingevoerd. Toch gingen zij daarbij nog zeer voorzichtig te werk, en zou men verkeerd doen, hun werk geheel met dat van onze moderne ontwerpers van wetboeken te vergelijken. „In naam is het de heer van het land, inderdaad zijn het de door hem telkens geraadpleegde kooplieden, die als wetgevers optreden. De *wetenschap* van het handelsrecht heeft nog geene groote vorderingen gemaakt: het zijn nog altijd de belanghebbenden zelven, die zich bezig houden met het vaststellen van regelen, welke hunne onderlinge verhouding zullen beheerschen. Die regelen rieken nog niet naar de studeerkamer, al hebben zij reeds ten deele hun eenvoud verloren. Zij zijn in aantal toegenomen; geen wonder, waar nieuwe handelswegen waren geopend en de scheepvaart zich steeds uitbreidde. Een natuurlijk gevolg van het groote aantal artikelen was, dat men ze in eene bepaalde

orde ging rangschikken, en de eene rubriek door een opschrift van de volgende scheidde. Aldus verving een, zij het ook zeer gebrekkig stelsel de vroegere wanorde."

Inmiddels was sedert den aanvang der vijftiende eeuw in de assurantie een geheel nieuw contract opgekomen; en het was vooral daarop, dat ik het oog had, toen ik zeide, dat de geschiedenis van ons onderwerp ons ook leerde, hoe de wetgever niet behoort op te treden, die een blijvend recht scheppen wil. „De scholastiek, welke de vrije ontwikkeling van het handelsrecht tot nog toe niet had gestoord, wilde zich althans die prooi niet laten ontsnappen; zij maakte zich van de verzekering meester, bekeek haar van alle kanten, duchtte gevaren van haar aleatoir karakter, en achtte het in het belang van zedelijkheid en openbare orde, om ten haren opzichte paal en perk te stellen aan de uitspatttngen van den handel. En zoo gebeurde het, dat, terwijl het handelsrecht zich overigens langs den natuurlijken weg onbelemmerd ontwikkelde, de verordeningen, welke de verzekering regelden, zich door iets kunstmatigs kenmerkten, dat zij tot op heden hebben behouden."

Bovendien gaven telkens staatkundige redenen der regeering aanleiding om tusschen beide te treden, wanneer zij dacht dat de zekerheid, welke de assurantie den koopman of reeder verschafte, hem hetzij door gebrekkige uitrusting zijner schepen, hetzij door het invoeren van wapenen in het land van den vijand, tot verijdeling harer politieke doeleinden verlokte. Uit dat oogpunt is vooral merkwaardig het plakkaat van 1569, waarbij alle assurantiën verboden werden; en, zoo de wetgever dien strengen maatregel reeds in 1570 introk en in 1571 een nieuwe regeling van het assurantierecht ontwierp, het was omdat de ondervinding hem geleerd had, dat hij niet almachtig was, en er ook tegen zijn wil een zoodanig recht als gewoonterecht was blijven gelden. Of zou iemand meenen, dat werkelijk een jaar lang geene assurantiën gesloten zijn? Neen, de handelaren gingen door, gelijk zij van ouds gewoon waren, en beoordeelden hunne rechten en verplichtingen nu onderling naar gewoonten, die in het oog des wetgevers natuurlijk nog veel verderfelijker waren dan eenige regeling, die hij voor de zaak ontwerpen kon.

Het derde tijdvak, dat echter chronologisch zich niet geheel aan het tweede aansluit, daar het ten deele reeds vroeger een aanvang genomen had, noemt de heer Goudsmit dat van het municipaal

recht. Aan het stadrecht, zooals het in de Middeleeuwen aan vele plaatsen verleend was, was verbonden het recht om willekeuren te maken, verordeningen, die, hetzij voor een jaar of wel voor altijd geldende, in iedere stad aanvulden, hetgeen door den algemeenen wetgever ongeregeld gelaten was. Voor ons, die de wetgevende macht der plaatselijke besturen binnen enge grenzen beperkt hebben, moge een dergelijke toestand vreemd schijnen; toen bepaalden de belangen der meeste burgers zich in den regel tot het grondgebied hunner gemeente, en stelden zij er hoogen prijs op om ook zaken, die tot het burgerlijk recht betrekking hadden, onder elkander te regelen op eene wijze, die met hunne opvatting dier belangen het meest strookte. Vooral sedert door den opstand de macht der vorsten was omvergeworpen, de Staten-Generaal weinig meer dan een statenbond vormden, en in de Provinciale Staten de belangen der enkele steden overwegend waren, werd van die bevoegdheid een ruim gebruik gemaakt, en treden deze verordeningen bij de beoordeeling der wetgeving geheel op den voorgrond.

Onder de steden, die hier vooral in aanmerking komen, noemt de heer Goudsmit Kampen, eene hanzestad, die in de Middeleeuwen een uitgebreiden handel dreef, waarvoor zij sedert 1348 verschillende keuren ontwierp; Amsterdam en Rotterdam, wier uitgebreide handel de behoefte aan eene uitvoerige regeling telkens meer deed gevoelen, en waar allerlei omstandigheden den gemeentewetgever in staat stelden om de taak, welke de landsvorsten uit handen hadden moeten geven, zelfstandig op te vatten; Middelburg en Vlissingen, waar men zich ook aan de oude plakkaten ontwassen voelde, maar zich bepaalde tot het invoeren van keuren, die in hoofdzaak aan die der beide groote handelsteden gelijk waren. Onder de verordeningen, die door den heer Goudsmit nauwkeurig vergeleken en verklaard worden, valt natuurlijk de aandacht vooral op de Amsterdamsche van 1598, de Rotterdamsche van 1721, de Amsterdamsche van 1744; waarbij het opmerking verdient, dat, al is de Rotterdamsche door een samenloop van omstandigheden het meest bekend geworden, hij met het oog op de volledigheid en duidelijkheid van redactie aan de laatste Amsterdamsche verreweg de voorkeur geeft.

Ondertusschen zou men zich de zaak weder geheel verkeerd voorstellen, indien men meende, dat de gemeentewetgever zijn taak opvatte, gelijk men thans eene codificatie ontwerpt, die, alle andere rechts-

bronnen uitsluitend, er aanspraak op maakt om als eenige bron van het recht in zijn geheelen omvang te gelden. Integendeel hielden de keuren zich, althans in den aanvang, bijkans uitsluitend met de verzekering bezig; een onderwerp, dat door de plakkaten reeds aan den invloed van het zich geleidelijk ontwikkelend gewoonterecht onttrokken was. „Van de overige contracten trok hoofdzakelijk de verhouding van den schipper tot de scheepsgezellen en de inladers de aandacht der regeering. Veel oorspronkelijks werd echter ook op dit gebied niet gewrocht; aan casuïstiek geen gebrek; het stellen van beginselen werd vermeden of liever aan de wetenschap overgelaten. De werken der groote juristen raadplegende, wist de rechter, hetgeen gelden moest in gevallen, niet in de plakkaten of keuren voorzien. De taak van den gemeentewetgever was dan ook nauwkeurig afgebakend. Hij had zich aan te sluiten aan de bepalingen van het plakkaat van 1563, hier te wijzigen, daar aan te vullen. Hem kenmerkten gezond verstand en een juist inzicht in de behoeften van handel en scheepvaart; hem ontbrak rechtskennis. Hij begaf zich niet op een hem te eenemale onbekend terrein, waar hij de kans liep telkens te struikelen. Zoo hij nu en dan in het belang van den handel in eene nieuwe casuspositie voorziening noodig achtte, vroeg hij de voorlichting van rechtsgeleerden. Doch hij deed dit slechts bij uitzondering, in den regel onthield hij zich van edicta nova."

Dat aan zoodanig stelsel groote nadeelen verbonden zijn, wordt door den heer Goudsmit uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld: het kan het einddoel van den wetgever niet zijn. Het is zelfs voor den jurist moeilijk, in den doolhof van strijdige meeningen den weg te vinden, onmogelijk de geheele onverwerkte massa te overzien. Hoeveel te meer voor den leek, voor wien de wet het richtsnoer zijn moet, naar hetwelk hij zijne handelingen, zijne verhouding tot derden heeft in te richten. Als lichtpunt stelt hij daartegenover, dat wij althans ons niet beklagen mogen over eene inrichting, die de oorzaak is van de voortreffelijkheid van ons zeerecht. Indien het slechts gezuiverd wordt van de casuïstiek, welke een noodwendig gevolg is van zijne geschiedkundige ontwikkeling, verwacht hij, dat de commissie, aan wie de herziening van ons Wetboek van Koophandel is opgedragen, overigens tot de slotsom zal komen: pauca novanda censemus.

Terwijl ik dit oordeel gaarne onderschrijf, wensch ik er echter

nog aan toe te voegen, dat men zich den rechtstoestand in de vorige eeuw veel erger zou voorstellen, dan hij werkelijk was, indien men vergat, dat de rechtspraak niet toevertrouwd was aan rechtsgeleerden, die zooals thans uit eene geschreven wet alle mogelijke vragen van burgerlijk en strafrecht door elkander te beslissen krijgen, maar aan personen, wie een klein onderdeel dier taak bijzonder toegewezen werd. De eerste daad van eene stedelijke regeering, die zich ons onderwerp aantrok, was in den regel, ook al had zij er streng genomen het recht niet toe, de instelling van eene afzonderlijke commissie voor de rechtspraak. Gekozen uit de mannen der practijk, die onder en met het gewoonterecht waren opgegroeid, strekte hun optreden tot waarborg, dat dit recht overeenkomstig zijne ware bedoeling toegepast zou worden. Met de revolutie zijn al die zelfstandige collegies vervallen, en daarvoor in de plaats getreden de Fransche rechtbanken van koophandel, die ons niet konden voldoen, omdat de onzekerheid van competentie, waartoe zij aanleiding gaven, niet langer werd opgewogen door de voordeelen aan het oude stelsel verbonden. Dat een reeder meer kennis van wisselzaken, of een effectenmakelaar van fabriekzaken zou bezitten dan een rechtsgeleerde, is niet wel aan te nemen; maar daarentegen staat het evenzeer vast, dat de oude assurantie-kamer het, wat ondervinding in assurantiezaken betreft, winnen moest ook van de bekwaamste leden onzer arrondissementsrechtbanken.

Opmerkelijk is het dan ook, hoe lang de hier bedoelde commissiën nog op officieuse wijze zijn blijven voortbestaan; en wel verdient het overweging, of bij onderwerpen, waar nog eene bijzondere kennis der gebruiken te pas komt, een gedeeltelijke terugkeer tot den ouden toestand zoo geheel onmogelijk zou zijn. In sommige vakken, b.v. den effectenhandel en den boekhandel, hebben de belanghebbenden vereenigingen gevormd, wier bestaan eene zekere rechtsmacht over de leden uitoefent; bij assurantiezaken bestond tot voor eenige jaren bij enkele onderdeelen van het zeerecht, zoo ik meen, nog de gewoonte om voorkomende geschillen te onderwerpen aan commissies van arbitrage, waarin bij voorkeur dezelfde personen gekozen worden. Of die toestand in alle opzichten aanbeveling verdient, laat ik in het midden: maar zeker getuigt hij van den wensch naar eene eenvoudigere, snellere en vooral meer practische rechtsspraak, dan de handel terecht of ten onrechte van de door den Staat aangestelde rechters verwacht.

Hoe de zaak geregeld zou moeten worden, is natuurlijk niet met een paar woorden te zeggen, en daarvoor zou het hier ook niet de geschikte plaats zijn; ik bepaal mij dus tot de opmerking, dat men ook in dit opzicht te ver gegaan is, door alle heil te verwachten van eene volledige codificatie en eenvormige behandeling van alle zaken bij rechtsgeleerde rechters. Op het gebied van het strafrecht is overal buiten Nederland aan de burgers een grooter of kleiner invloed toegekend; daaraan zijn vele bezwaren verbonden; maar waar het geldt het burgerlijk recht, althans die onderdeelen, waar nog eene rechtvormende gewoonte waar te nemen is, zoude ik eenige medewerking van het publiek tot de rechtspraak gaarne zien. Wellicht kon den rechter de bevoegdheid gegeven worden om voor sommige soorten van zaken deskundigen naast zich te doen plaats nemen; of het thans slechts oppervlakkig geregeld instituut der scheidslieden zoo worden uitgewerkt, dat voor enkele onderwerpen, vaste commissies werden ingesteld, aan wier uitspraken niet een raadgevend, maar binnen zekere grenzen beslissend karakter toegekend werd. Hun, die eenmaal de herziening van ons Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (zeker niet minder noodig dan die der overige wetboeken) zullen ter hand nemen, zij het denkbeeld ter verdere overweging aanbevolen.

Wanneer ik hiermede afscheid neem van het groote werk van Mr. Goudsmit, en, alsvorens mijne beschouwing te eindigen, nog enkele woorden wijd aan een ander geschrift, is het niet omdat dit, wat den inhoud aangaat, daarmede eenigszins kan vergeleken worden. Het betreft toch slechts eene brochure van weinige bladzijden over eene kerkrechtelijke vraag, waarvan men dus zou kunnen betwijfelen, of zij wel eens onder een aan de rechtsgeleerdheid gewijd overzicht behoorde opgenomen te worden. Toch meen ik, dat zij zich geleidelijk aan het in de vorige bladzijden besproken onderwerp laat aansluiten, omdat ook zij eene bijdrage bevat tot de stelling, hoe verkeerd het is, wanneer de Staat nuttigheidsmaatregelen voorschrijft zonder met de historisch ontstane toestanden rekening te houden.

Wanneer hier, evenals in America, van den aanvang af scheiding van Staat en kerk bestaan had, zoude ongetwijfeld de drang der omstandigheden tot een gezonden toestand geleid hebben, en had ieder kerkgenootschap in zooverre geheel gelijk staande met andere

vereenigingen, voor zich zelve eene organisatie kunnen vormen en het beheer zijner eigen goederen overeenkomstig den wensch zijner leden regelen. Maar, nu sedert eeuwen beiden elkander hadden gesteund, en beider wetten uitgingen van de veronderstelling, dat zij niet zoo onzijdig tegenover elkander stonden, maar de een zonder bezwaar op het gebied van den ander mocht ingrijpen, had men die verbinding niet plotseling moeten losmaken. Eerbied voor de historische overlevering, maar ook de noodzakelijkheid om aan beide zijden allerlei wettige belangen te handhaven hadden er toe moeten leiden, om daarbij voorzichtig te werk te gaan, en zich aanvankelijk te bepalen tot het aanwijzen der richting, waarin men zich later naar gelang der omstandigheden konde voortwerken.

Natuurlijk doet zich dit bezwaar het meest gevoelen bij het beheer der kerkelijke goederen, waarvan vele zoowel vóór als na de hervorming aan de kerk toevertrouwd zijn met een bepaald doel, in een tijd toen de onderscheiding tusschen het beheer van kerk en staat nog niet zoo scherp onderscheiden werd als thans. Wie onder die omstandigheden zijn geld aan de kerk gaf om voor armwezen, onderwijs en dergelijke zaken besteed te worden, kon er op rekenen, dat zoowel hoogere kerkbesturen als ook het staatsgezag er voor zorgen zouden, dat het niet aan zijne bestemming onttrokken werd. Thans is de toestand echter geheel veranderd; iedere plaatselijke gemeente richt haar geldelijk beheer in, zooals zij wil; en zoo heeft zich, vooral in Friesland, waar deze toestand meer dan elders voorkomt, de vraag voorgedaan, of het wel overeenkomstig de bedoeling der gevers kan geacht worden, dat nu eene dorpsgemeente, waar in alle zaken door het algemeen stemrecht beslist worden, de geheel vrije en ongecontroleerde beschikking voor deze goederen verkrijgen zou.

Zeker, als men de vraag zoo stelt, moet zij ontkennend beantwoord worden; en begrijpelijk is het dat velen aldus gekomen zijn tot de opvatting, dat deze goederen stichtingen zouden zijn, wier beheer onafhankelijk is van de lotwisselingen der kerk. Het gerechtshof te Leeuwarden heeft bij een bekend arrest, dat door den Hoogen Raad bevestigd is, deze leer verworpen, omdat een zelfstandig bestuur over die goederen in oude tijden niet voorkwam: maar daarmee is volstrekt niet gezegd, dat nu elke dorpsgemeente de vrije beschikking daarover behoort te hebben. Evenals stichtingen zijn zij gegeven met een bepaald doel; en de regeering zou

niet meer gedaan hebben dan waartoe zij als staatsmacht geroepen was, indien zij, haar toezicht overigens opgevende, maatregelen genomen had, om althans de bereiking van dit doel te waarborgen. Dat alsnog eene poging daartoe worde in het werk gesteld, is wenschelijk, en mag misschien eerlang worden te gemoet gezien. Althans uit de opdracht aan de staatscommissie tot herziening van het Burgerlijk Wetboek om eene regeling der stichtingen te ontwerpen, en uit de instelling eener afzonderlijke commissie voor de vicarie-goederen mag men afleiden, dat de Staat zijne verplichting erkent om althans ten aanzien van die beide soort van goederen te waken, dat zij niet aan hunne bestemming onttrokken worden. Voor een deel der kerkelijke goederen geldt geheel dezelfde noodzakelijkheid.

De vraag, door den heer Mr. R. E. Hattink in de door mij bedoelde brochure behandeld, is van geheel anderen aard, maar wijst toch ook op eene leemte in onze kerkelijke toestanden, die zelfs buiten de kerk bezwaren kan opleveren. De schrijver was, gelijk zoo velen, als kind in de hervormde kerk gedoopt, en als jongeling tot lidmaat aangenomen; maar had later zijne woonplaats van Tubbergen, waar een en ander geschied was, overgebracht naar Almelo, zonder bij den kerkeraad in deze laatste plaats zijne attestatie in te leveren. Ofschoon hij ook op geenerlei andere wijze zijne bedoeling had te kennen gegeven om als lid der Almelosche gemeente te worden aangenomen, werd hij toch door het kerkbestuur als zoodanig aangemerkt, en in den hoofdelijken omslag aangeslagen, tot betaling waarvan hij zich voor den kantonrechter heeft laten dagvaarden. Volgens het kerkbestuur was hij tot betaling verplicht, omdat hij als lidmaat aangenomen en niet uitdrukkelijk uit de kerk getreden zijnde, door het enkele feit zijner inwoning te Almelo lid was geworden van de daar gevestigde gemeente. Volgens den heer Hattink had de aanneming een zuiver geestelijk karakter, en zoude hij, daar de plaatselijke gemeente, althans wat het geldelijke aangaat, eene gewone burgerlijke vereeniging vormt, bepaaldelijk tot haar toegetreden moeten zijn, vóór zij hem als lid konde aanmerken. De kantonrechter vereenigde zich met de uitlegging, door den kerkeraad aan de kerkelijke reglementen gegeven, maar ontzegde de vordering op den door den heer H. subsidiair aangevoerden grond, dat hij tijdens zijne aanneming minderjarig was, en dus, voor zoover daarin eene

burgerrechtelijke verbintenis opgesloten lag, de nietigverklaring op grond van art. 1482 B. W. vorderen mocht.

Over de juistheid dezer beslissing wil ik hier niet verder uitwijden, maar wijs er alleen op, dat, indien de uitlegging van den kantonrechter of ook die van den heer Hattink opgaat, de vraag, wie lid is eener bepaalde kerkelijke gemeente, zeer onzeker wordt. De reglementen zijn blijkbaar gesteld in een tijd, toen niet alleen iedereen tot een kerkgenootschap behoorde, maar aan dit lidmaatschap ook voordeelen van zedelijken en stoffelijken aard verbonden waren, waar weinig of geene lasten tegenover stonden. Dat de kring van hen, die tot de kerk behooren, dus zoo ruim mogelijk getrokken is, laat zich niet alleen verklaren uit de zeer begrijpelijke zucht van iedere kerk om haar ledental uit te breiden, maar was oorspronkelijk een bewijs van groote vrijgevigheid. Thans is dit anders geworden, en zijn de nadeelen, aan het lidmaatschap eener kerk verbonden, in het oog van menigeen blijkbaar grooter dan de voordeelen. Waar de gemeente eene richting volgt, die men verderfelijk acht, kan men, al is het bedrag der contributie nog zoo gering, er bezwaar in hebben om haar op eenigerlei wijze te steunen, en daarom weigeren, zich, gelijk de heer H. het uitdrukt, een rechtsband bij verrassing te laten opleggen.

Maar ook de Staat werkt er toe mede om de bestaande bezwaren te vermeerderen door de wijze, waarop nog altijd de eed geregeld is. Volgens de gewone opvatting hangt de vraag, of en hoe die moet worden afgelegd, af van het kerkgenootschap, waartoe men behoort; maar, houdt men hieraan vast, dan is het ook voor de toepassing onzer burgerlijke wet ver van onverschillig te weten, hoever het kerkgenootschappelijk verband zich uitstrekt. Aan het lidmaatschap eener Doopsgezinde gemeente zijn voordeelen verbonden, waarop anderen reeds menigmaal te vergeefs aanspraak maakten; men wordt daardoor benoembaar tot betrekkingen, waarvan anderen zijn uitgesloten, en kan straffeloos een feit plegen, waarvoor anderen tot gevangenisstraf van een jaar veroordeeld kunnen worden. Hoe men daarbij te handelen heeft met hen, die werkelijk tot *geen* kerkgenootschap behooren, laat ik thans in het midden: maar zeker zal ieder mij toegeven, dat het ook buiten den kerkelijken kring van het hoogste belang is, met volkomen zekerheid te weten, wie al dan niet tot eenig kerkgenootschap behoort. Is die vraag voor de Hervormde gemeente te Almelo zoo moeilijk uit te maken als

uit deze brochure schijnt te blijken, dan kon zij ook voor Doopsgezinde gemeenten wel eens even onzeker zijn; en het debat, thans voor den kantonrechter gevoerd, kon dus wel eens herhaald worden voor den strafrechter, waar de gelegenheid tot onderzoek minder volkomen zou zijn, maar de gevolgen voor den belanghebbende ernstiger dan de betaling van enkele guldens.

De ondoordachte wijze, waarop men de scheiding van kerk en Staat doorgedreven heeft, voert dus ook uit dit oogpunt tot bezwaren, die eene nadere tusschenkomst des wetgevers noodzakelijk maken. Gaat hij daartoe over, dan behoeft hij zeker niet bevreesd te zijn, dat hij zich nog verder van de geschiedkundige overlevering verwijderen zal, dan reeds geschied is; omdat het streven van hen, die op de overlevering prijs stellen, juist daarop gericht is, dat het recht in overeenstemming blijve met de zich voortdurend ontwikkelende behoeften en denkbeelden des volks. Onhistorisch zou het veeleer zijn, geene rekening te houden met de veranderde omstandigheden, en op dit ééne pnnt een verband tusschen kerk en Staat vol te houden, dat vroeger zeker zijne nuttige zijde had, maar thans tot bezwaren leidt, die door elke andere regeling, in welken geest ook ontworpen, vermeden kunnen worden.

P. R. Feith

POLITIEK OVERZICHT.

's Gravenhage, 25 Juli.

Het is een benijdbaar voorrecht voor den staatsman die eigenaardige welsprekendheid te bezitten, die steeds gereed is met een enkele schilderachtige, pakkende uitspraak, van grooter kracht dan lange geleerde vertoogen, een stand van zaken weer te geven of een eisch te stellen, zoodat vriend en vijand die uitspraak terstond als strijdleus opnemen en gebruiken. Een benijdbaar voorrecht, maar gevaarlijk tevens! Want wee den staatsman, die dergelijke gevleugelde woorden aan de winden prijsgeeft, als hij niet voldoende de toekomst doorziet om voor zich zelf borg te kunnen blijven, dat hij met ijzeren volharding aan de eenmaal gevonden leuzen getrouw zal zijn! Zij vliegen heen, ja, maar ze komen tot hem terug; vriend en vijand dier leuzen grijpen ze aan om ze hem voor de voeten te werpen, hem er mede te achtervolgen, hem aanhoudend dus met zijn eigen vonnis te martelen. Zoo iemand dan kent de Duitsche Rijkskanselier dat noodlot. „Naar Canossa gaan wij niet!" — hoe zelfbewust klonk eens dat trotsche woord, waarmeê de schepper der Duitsche eenheid den katholieken Kerkvorst den handschoen in het aangezicht wierp. En thans.... des Rijkskanseliers „gang naar Canossa" is het onveranderlijke thema, in pers en parlement met allerlei variatie behandeld, waarmeê de oude *Culturkämpfer* hun kwalijk verholen ergernis, de Katholieken hun wijselijk omhulde blijdschap lucht geven. Heeft Bismarck dus wel reden zijn vernuft te betreuren, dat hem een wapen smeedde, dat op die wijze tegen hem wordt gekeerd, niet minder te betreuren is het ter wille van den beginselstrijd, dien het hier geldt, dat steeds met die woorden wordt geschermd en daardoor de kern der zaak verborgen wordt. Dit toch is een ander gevaar, aan een te haastig gebruik van zulke strijdleuzen verbonden, dat men om de schilderachtigheid het met de juistheid zoo nauw niet neemt, en

dus de zuivere tegenstelling der beginselen in de tegenstelling der maar half passende klanken te loor gaat.

Was Pruisens kerkelijk-politieke wetgeving inderdaad noodig om een gang naar Canossa te verhoeden en is het prijsgeven der in de hitte des strijds bezette posten een langzamen gang naar Canossa gelijk? Het eerste aan te nemen had men zich in nationaalgezinde Duitsche kringen nu eenmaal aangewend. Aan het tweede twijfelen is dan bijkans onmogelijk, dan voor zoover het blind vertrouwen op den Rijkskanselier groot genoeg is om voor dit klaarblijkelijk gevolg het oog te sluiten. Er heerscht dus eenerzijds bij hen, die den *Cultuurkampf* hebben gestreden, een verbitterde stemming, daar men zich op een smadelijken terugtocht waant, of anderzijds een maar half overtuigde vergoelijkende toon, die zich beijvert te betoogen, dat de vestingen die men opoffert zooveel niet waard zijn, en de bodem waarop men stond, niet wegzinkt onder de voeten.

En het centrum? het voelt zich meester van den toestand en is politiek genoeg om niet door ontijdig vreugdebetoon de kans op verdere overwinningen te verspelen. Het geeft de regeering acte voor haar goede bedoelingen, maar verzuimt niet te doen uitkomen, dat al wat gedaan wordt maar half werk is. Het triomfeert in stilte, doch geeft overluid nog steeds lucht aan zijn gevoel van onvoldaanheid. Het zelfvertrouwen en de aanmatiging der leiders stijgt, naar mate meer wordt toegegeven. En zij hebben inderdaad stof tot tevredenheid. In 1880 werd de eerste bres geschoten in de Meiwetten, toen ruime dispensaties van het examen werden toegelaten, de bisschopseed werd prijsgegeven en de vrije beschikking van het administratief gezag in vele gevallen in de plaats der kerkelijke rechtspraak werd gesteld. In 1882 volgde een tweede inbreuk, toen o. a. de *Staatspfarrer* werden afgeschaft en den Koning het recht werd gegeven afgezette bisschoppen te herstellen. Thans volgt een dèrde, waarvan het hoofddoel is de *Anzeigepflicht* op te heffen voor tijdelijk aangestelde geestelijken. Op dezen weg is het niet mogelijk stil te blijven staan, nu in beginsel alle grondslagen der Meiwetgeving op losse schroeven zijn gezet. Om hen, die zoo oordeelden, gerust te stellen, schreef de vrijconservatieve heer Tiedemann, na aanneming der wet van 1882: *Rekapituliren wir was geschehen ist: definitiv beseitigt ist das Kulturexamen und das Institut der Staatspfarrer. Dann ist es in das Ermessen der*

Staatsregierung gestellt die Bisthumsverweser vom Eide zu dispensiren, die staatliche Vermögensverwaltung und das Sperrgesetz in einzelnen Diocesen aufzuheben, und wenn es ihr zweckmässig erscheint die Rückkehr des einen oder anderen abgesetzten Bischofs zuzulassen. Im Uebrigen ist die ganze Maigezetzgebung intakt geblieben. Inderdaad, alles is „*intakt*" gebleven; alleen maar wordt de geheele wetgeving langzamerhand krachteloos gemaakt door het stelsel van uitzonderingen en dispensaties en door het verplaatsen van het zwaartepunt der kerkelijke politiek van de wet en de rechterlijke macht naar de regeering. Wordt op deze manier schijnbaar het gezag van den staat gered, feitelijk wordt aan het centrum steeds meer gewonnen spel gegeven. Al wil het zelf die politiek slechts ten halve steunen, omdat het Damocles-zwaard van den staat toch steeds boven de kerk blijft zweven, het plukt er intusschen de vruchten van. Zonder zelf blijk van toenadering te geven, maakt het gebruik van alle toenadering, waartoe de staat zich bereid toont. Merkwaardig is het te zien, hoe Bismarck nu eens het stelsel volgt om een bijlegging van den strijd op wederzijdsche concessies van Staat en Curie te doen rusten, dan weer op hoogen toon verklaart van transacties niet te willen weten en op het recht van den Staat te staan om zelfstandig een regeling te treffen. De Curie blijft daarbij steeds den weg van onderhandelingen verkiezen, niet verzuimende te doen gevoelen, dat zij slechts uit welwillendheid en vredelievendheid toestemt in het doen van concessiën, waar zij zich op rechten meent te kunnen verheffen. Maar steeds weet ze ook zoo te onderhandelen, dat zij met eenige halve beloften feitelijk niets toegeeft en dat alle toenadering komt van de andere zijde. Het bekommert haar niet, of Bismarck zich dan boos maakt en zijn recht van zelfstandige regeling op den voorgrond stelt, zij protesteert overluid, maar verheugt zich in stilte, dat ook deze weg zoo langzamerhand naar Rome leidt.

De overmoed der kleine excellentie die steeds de ziel van het centrum blijft, wat onhandige pogingen Bismarcks organen ook telkens aanwenden om de partij van hem af te trekken, steeg dan ook in de laatste debatten als met den dag. De onbesliste houding der regeering, die zelf niet weet waar zij eindelijk met haar concessies belanden zal, stak daarbij treurig af. Waar een minister zoo ver gaat, om, als men hem aantoont, dat ten gevolge der voorgedragen opoffering der *Anzeigepflicht* voor hulpgeestelijken de geheele *Anzeige-*

pflicht kan worden ontdoken door stelselmatige uitbreiding van het systeem der hulpgeestelijken, dan hoogstgemoedelijk te erkennen, dat er in zulk een geval ten slotte inderdaad niets anders op zal zitten dan die *Anzeigepflicht* geheel over boord te werpen, daar levert hij een caricatuur van zijn politiek, als geen tegenstander hem verbeteren kan. Aan de andere zijde werd een sprekende illustratie geleverd van het overmoedig zelfvertrouwen, waarmede de nieuwe overwinning het centrum vervulde, door de houding van Windthorst, die zoodra deze wet is aangenomen, bij een daarna in behandeling komend ontwerp over den schoolplicht, terstond met grof geschut dit bolwerk van het Pruisische staatswezen bombardeert, als om te toonen, dat hij allerminst met het verkregene voldaan, niet zal rusten, alvorens de Staat ganschelijk naar de denkbeelden der Curie is vervormd. Toen vermande de minister Von Gossler zich voor een oogenblik, en als tot schadeloosstelling voor de beklagelijke rol, die hij bij het kerkelijk ontwerp had vervuld, had hij een oogenblik van krachtige en besliste welsprekendheid, toen hij onder luiden bijval verklaarde: „Ik zal er nooit toe medewerken den tak af te zagen, waarop de Pruisische Staat rust.” Veel indruk maakte dit woord weliswaar op Windthorst niet, die er geen bezwaar in vond dan den tak af te zagen, waarop Von Gossler rust: „Moet het schoolwezen,” sprak hij, „zonder den minister Von Gossler hervormd worden, het doet mij leed voor den minister, maar hervormd zal het worden.”

Wel mochten zij in zak en assche neerzitten bij die ongehoord stoute taal, de nationaal-liberale organen, die de grootste moeite hebben hun evenwicht te bewaren op den bijna geheel afgezaagden tak, waarop zij zitten, welks naam is *Culturkampf*. De armen! bij wien steun te vinden, nu het centrum triomfeert, Bismarck hen begeeft, zelfs hun Bennigsen hen verlaat? Want ook dat is een van de vruchten van dezen laatsten strijd, dat Bennigsen van het politiek tooneel aftreedt, waarop hij van de grondvesting van het Duitsche Rijk af een zoo gewichtige rol heeft vervuld. Weinig anders dan verdrietelijkheden heeft hij er in de laatste jaren beleefd, hij die meende beter dan eenig staatsman de nationale en liberale gedachten te vertolken, waarop het Duitsche staatswezen moest worden gebouwd, en die moest ervaren dat de Rijkskanselier al verder van zijn programma afweek en hij den oppermachtige alleen trouw kon blijven ten koste van telkens weer een eens zoo dier-

baar beginsel. Ach, al zijn concessiën aan Bismarck baatten hem niet; de portefeuille, die hem wenkte, werd spijt die opofferingen al hooger gehangen buiten zijn bereik, als de broodkorf den katholieken priesters. Waar wij dit neerschrijven, betichten wij hem niet, dat hij, door persoonlijke eerzucht naar het bezit van een portefeuille verteerd, gedreven werd in de banen, waarheen hij afdwaalde, maar constateeren wij eenvoudig, dat in de overtuiging, die hem bezielde, dat den leider der bij uitstek nationale partij een portefeuille toekwam, hij meende in het ware belang des lands niet op te mogen houden met tegemoetkomingen ter bereiking van dat doel, dat niettemin op teleurstellenden afstand verwijderd bleef. Nog wilde hij een laatste schrede nader treden, ook bij dit kerkelijk ontwerp een schikking treffen, maar ditmaal weigerde zijn partij hem te volgen. Hij trok zich terug, niet vertoornd, maar bedroefd en wellicht met een gevoel van verademing, dat hij voortaan gespaard zou zijn voor het pijnlijke lot om tusschen aanbeeld en hamer te liggen. Hij gevoelde, dat er voor den conciliaten staatsman geen plaats meer was. En dat moet eenmaal ieder gevoelen, voor wien conciliant zijn de springveer van het politiek karakter, het ideaal voor het politieke leven is. Terwijl mannen als Bennigsen zeer terecht bevroeden, dat vruchtbare arbeid op politiek terrein onmogelijk is, waar een ieder onwrikbaar op het eenmaal aangenomen standpunt blijft staan, is het hun fout, dat zij niet inzien, waar de opoffering van eigen denkbeelden, de tegemoetkoming aan anderer streven haar grens moet vinden, dat zij terugdeinzen voor het *Entweder-Oder*, dat in het leven der volken, als der individuën eenmaal moet worden gesteld. Het teekent den man, dat hij zich in zijn schrijven aan het bestuur der nationaal-liberale partij voornamelijk beklaagt over den *immer schärfer auftretenden Gegensatz zwischen der Reichsregierung und dem Parlamente* en het *Hervorkehren des seit* 1867 *kaum mehr empfundenen Gegensatzes zwischen der berechtigten Stellung der Monarchie und des Parlaments*, terwijl, zoo iemand dan hij, de regeering indirect heeft gestijfd in haar autocratische politiek, waardoor die tegenstelling is veroorzaakt. Men kan thans veilig zeggen, dat de nationaal-liberale partij, trots al de zelfverheerlijkende en bemoedigende toosten, die haar leden bij het afscheidsdiner elkander hebben toegedronken, haar rol heeft uitgespeeld. Wie zal de erfenis aanvaarden? Spijtig vraagt reeds de *Kölnische* aan den Rijkskanselier, hoe hem, nu hij eindelijk de tyrannie

van Bennigsen kwijt is, de tyrannie van Windthorst smaakt?

In de chaotische verwarring, waarin thans de partijen zijn geraakt, is dit het meest betreurenswaardige, dat men niet recht meer weet, hoe tot de ware vrijheidsbeginselen terug te keeren. Het duidelijkst blijkt dit uit de houding der *Fortschritt*, die meer en meer de leer der vrije kerk in den vrijen staat gaat omhelzen, maar zoo weinig weet hoe die te verwezenlijken, dat de helft harer leden voor, de helft tegen de kerkelijke wet stemt. De staat moet de kerk niet in het juk der dienstbaarheid slaan, — de staat moet anderzijds niet naar Canossa kruipen, — men gevoelt de juistheid dier beide negatieve stellingen, maar op het standpunt, waar de zaken thans gekomen zijn, weet men er niets positiefs uit op te bouwen. Het schijnbaar zoo eenvoudige vraagstuk, een kerk als een vrije vereeniging gelijk iedere andere te erkennen en tegelijk te waken, dat zij de wetten van den staat niet aanrandt, is in Duitschland nog bij lange niet opgelost.

Trouwens, waar is dit ideaal van de vrije kerk in den vrijen staat ten volle verwezenlijkt? Bijna nergens zijn de bijzondere banden, door de historie tusschen staat en kerk geknoopt, nog geheel geslaakt, bijna nergens is de kerk geheel onder het gemeene recht gesteld, maar andere volken lijden minder onder die bijzondere verhoudingen dan Duitschland, naarmate zij meer in de lijn der historische ontwikkeling zijn gebleven en minder door gewelddadige omkeeringen gevaarlijke toestanden hebben geschapen. Als voorbeeld neme men Engeland, waar nog de staatskerk met haar bijzondere wetten en haar bijzondere voorrechten troont en toch van een heftigen strijd met andere kerken of van een ondragelijke verhouding voor deze geen sprake is. Men vertrouwt er algemeen op de langzaam voortschrijdende ontwikkeling, die ook op dit gebied langzamerhand de verouderde vormen en de vermolmde beginselen zal omwerpen, en slechts bij wijlen openbaart zich het ongeduld der radicalen, die onmiddellijk willen afrekenen met het oude, in wijder kringen, als de dragers der denkbeelden van vroeger eeuwen die te overmoedig willen doen gelden. Zoo onlangs, toen zich de kreet in de pers deed hooren en weerklank vond ook in het Lagerhuis, dat het buitensporige voorrecht van de kerkvorsten der Episcopaalsche kerk om zitting te hebben in het Hoogerhuis moest worden weggenomen. Het was, toen de Lords zich weder eens verzet hadden tegen een werk van wetgeving, waarvoor jaar op jaar met

steeds toenemend gevolg gestreden was en dat in waarheid een eisch der natie kon worden genoemd, en toen voornamelijk op de stemmen der bisschoppen de verwezenlijking van dien wensch was afgestuit. Het betrof de vergunning tot het huwelijk met de zuster eener gestorvene echtgenoote, die *incredibile dictu* nog steeds op de ongerijmdste schriftuurlijke en zedelijkheidsgronden wordt tegengehouden. Ditmaal scheen de overwinning behaald: in het Hoogerhuis was de van jaar tot jaar aangroeiende minderheid in een meerderheid verkeerd, zoodat de tweede lezing doorging. Maar bij derde lezing keerde het blaadje om, daar eenige voorstanders de zwakheid hadden afwezig te blijven en de bisschoppen als één man hun stemmen in de schaal legden tegen de wet. Legden de bisschoppen door deze stemming, naar het gevoelen der liberale organen, het bewijs af, dat zij zich niet als volksvertegenwoordigers beschouwden, die het algemeen belang behooren te behartigen, maar als een kaste meenden te moeten optreden, die haar stelling misbruikte tot handhaving van traditiën der kerk, de daarop gegronde bedreigingen dier bladen dienden hun als aanmaning, dat een groote mate van voorzichtigheid geraden is, willen zij hun bevoorrechte positie gehandhaafd zien. Verder dan tot tijdelijke bedreigingen kwam het echter niet. Ook bij de liberalen is de verkleefdheid aan het traditioneele recht te groot, dan dat zij tot ingrijpende grondwettige hervormingen zouden willen overgaan, alvorens de behoefte zeer luide spreekt.

Het ontbreekt in de Engelsche wetgeving waarlijk niet aan tegenstellingen. De wetgevende macht, die zich aan zoo verregaande bekrompenheid schuldig maakt, dat zij in naam der zedelijkheid den man verbiedt zich met de zuster zijner overledene vrouw in het huwelijk te verbinden, is dezelfde, die eenige maanden geleden door de *Married Women Property Act* aan de gehuwde vrouw een vermogensrechtelijke zelfstandigheid verzekert als in de liberaalste staten van het vasteland haar deel niet is. En hetzelfde Lagerhuis dat door uitsluiting van Bradlaugh de rechten der kiezers beperkt en het gemeene recht voor atheïsten opzij zet, heeft onlangs bijna de meerderheid gegeven aan een voorstel, bestemd om ook aan vrouwen, althans als zij belasting betalen, het hoogste burgerschapsrecht, het kiesrecht, te verzekeren. Doch zelfs in de bekrompenheid, die wij wraken, is er dikwijls nog iets dat eerbied afdwingt. Heeft men niet de *Deceased*

Wife's Sister Bill spottender wijze *Beatrice Relief Bill* genoemd? Men wist, hoe vurig in de hoogste kringen de aanneming der wet gewenscht werd; men wist, dat de jongste dochter der koningin slechts daarop wachtte om haar hand te reiken aan haar zwager, den groothertog van Hessen; men wist, hoe de prins van Wales en zijn broeders telken jare op het appel waren, om de wetsvoordracht met hun stem te steunen — niettegenstaande dat alles dachten de conservatieve Pairs er geen oogenblik aan om ter wille der hofgunst hun overtuiging op te offeren, maar bleven zij in het aangezicht van het Hof openlijk zich verzetten tegen de wet. Het is dit gebrek aan buigzaamheid, wat de Engelsche partijen karakteriseert boven die in andere landen, zelfs welke den roep van grooter vrijzinnigheid genieten.

Helaas, dat die zelfbewuste fierheid, wars van oogendienerij, zoo licht ontaardt in aanmatigende zelfverheffing en laatdunkende bejegening van anderen, waar de Engelschen als natie staan tegenover andere natiën. Ook daarvan gaf de jongste tijd een sprekend blijk. Of waaraan anders de verontwaardiging toe te schrijven, die handel en reederijen beving op het vernemen van het contract dat de regeering met De Lesseps wilde sluiten? Men had gaarne maar korte metten met den Franschman willen maken. De regeering had zich nu eenmaal in Egypte genesteld: was zij daar nu niet heer en meester en behoefde zij zich aan anderer rechten, voorgewende rechten waarschijnlijk, eenigszins te storen? Er lag logica in dat advies van: *nun greift mir zu und seid nicht blöde*. Het loonde de moeite en kosten niet Egypte te veroveren en de Engelsche bezettingstroepen aan de cholera bloot te stellen, als men niet zonder aarzelen de vruchten ging plukken van die staatkunde. Engeland moet baas zijn over den zeeweg naar Indië: deze gedachte had de bevrijders der Egyptenaren bezield, — dan die gedachte ook zonder omwegen verwezenlijkt. Wel was daar een Franschman, die beweerde eenig recht te hebben op een waterweg, die dank zij zijn genie en onvermoeide werkkracht en dank zij het door hem bijeengebrachte kapitaal, was geschapen, toen John Bull lachte om een zoo waanzinnig plan, weigerde een shilling er voor te geven en het bij voorbaat onuitvoerbaar verklaarde. Maar de tijden waren veranderd. Met dien practischen zin, den Engelschman eigen, kon hij, toen het plan toch eenmaal tot stand kwam, niet nalaten er partij van te trekken, en al zeer spoedig was hij met zijn handel

de eerste gebruiker geworden van het kanaal. Weigerde nu die Franschman gehoor te geven aan alle Engelsche eischen tot verbetering van dien zeeweg en aan Engeland een overwegend aandeel toe te kennen in de contrôle, dan moest de regeering hem maar dwingen of zelf een nieuw kanaal graven van Alexandrië uit.

Zulk optreden heeft nog den schijn van zelfbewuste fierheid, maar is een slaafsch kruipen daaraan vreemd, een slaafsch kruipen voor koning Mammon, die in onze dagen bij voorkeur gediend wordt uit naam van „het handelsbelang", als het groote belang, waarvoor alle andere moeten wijken?

Bij de regeering wogen nog eenige scrupules. Erkennende, dat de firman die De Lesseps vergunning verleende tot het graven van het kanaal, hem een monopolie schonk, zocht zij met hem tot verstandhouding te komen over afdoender verbetering van den zeeweg dan door den raad van administratie zijner maatschappij was beraamd. Zij beloofde het noodige geld te schieten voor het graven van een parallelkanaal waartegen zij van de Lesseps bedong een bespoedigde verlaging der doorvaartrechten en wat grooter invloed van Engeland in den raad van administratie. Omdat nu die verlaging van rechten naar den zin van den handel niet snel genoeg zou plaats hebben en omdat aan Engeland geen oppermachtige beschikking over het kanaal werd toegekend, heetten bij de oppositie Engelands belangen aan den vreemdeling verkocht. Nu had men plotseling ontdekt dat eigenlijk aan De Lesseps geen monopolie was verleend en dat in elk geval Egypte en Turkije niet het recht hadden over een internationale route te beschikken. Die ijveraars verzuimden de vraag te stellen of Engeland dan het recht had zulk een internationalen weg te beheerschen, gelijk zij in het algemeen verzuimden de volkenrechtelijke beteekenis van het kanaal te scheiden van den finantiëelen toestand der kanaalmaatschappij. Maakte men die scheiding, dan zou het in het oog springen, dat de zeeweg als zoodanig door internationaal overeenkomen moest worden beheerscht, waarvoor een oogenblik op de jongste Konstantinopolitaansche conferentie het plan heeft bestaan, en dat het finantiëel beheer der maatschappij eenvoudig behoort geregeld te worden naar de algemeene rechtsregelen, die op het stuk van actiën-maatschappijen algemeen gelden. Hoe men het wende of keere voor de buitensporige eischen van Engelands handel, gesteund door Engelands Jingoïsme, is geen plaats. De regeering heeft in-

tusschen ten gevolge van al het geschreeuw haar voorstellen weer ingetrokken, waardoor haar prestige een geduchten knak krijgt en de zaak zelve geen stap vooruitkomt.

De verhouding tusschen Engeland en Frankrijk wordt er niet beter op bij deze steeds toenemende oorzaken van verbittering. Alom komen Fransche en Engelsche belangen in botsing. Hier is een kanaal, ginds een tunnel de twistappel. Nauwlijks krijgen de Franschen vasten voet op Madagascar, of zij leggen met de Engelschen overhoop; trachten zij zich te nestelen in Tongkin, de Engelschen wanen dra hun belangen bedreigd. Het *Raum für alle hat die Erde* is bepaald niet geschreven voor volken, die op avonturen uitgaan. Wat de fransche regeering tegenwoordig eigenlijk drijft tot die zinnelooze avonturenzucht, waarop zij dat ten koste van veel bloed en geld telkens ondervindt, is niet recht duidelijk, tenzij de behoefte weer wordt gevoeld om een veiligheidsklep te vinden voor de gisting van binnen. Is het echter waar, wat de prefect der Seine, in zijn puntige toespraak op den vierden Bastilledag, bij de onthulling van het beeld der Republiek verklaarde dat vrede en arbeid de wensch is der natie en dat zij roem genoeg op de slagvelden heeft geoogst, om voortaan het opzoeken van strijd te versmaden, dan behoorde de republiek die welbekende practijken liever aan minder stevig gevestigde en meer van glorie levende staatsvormen over te laten. Maar wat wil men? Te langdurig en te aanhoudend is de gloriezucht der natie aangemoedigd en tot een voorwerp van speculatie verlaagd dan dat men zoo plotseling dien trek zou kunnen uitroeien. Bovendien zit er tegenwoordig zoo'n algemeen nevelachtig denkbeeld in de lucht, dat de kracht der volken steekt in het bezit van koloniën en dat de ondernemingsgeest geen veld vindt, als de regeeringen niet door kolonisatie in verre gewesten terrein openen. Dat een en ander bijeengevoegd, verklaart eenigermate de lang reeds hangende en thans tot uitbarsting komende Madagascarsche en Tongkineesche quaestiën.

Vooral deze laatste laat zich hachelijk genoeg aanzien. De republiek stuit daar op een vijand, die geduchter is dan zij reden meende te hebben te vermoeden, en heeft bovendien te rekenen met de diplomaten van het Hemelsche Rijk, die tegen de diplomaten uit de Gambettistische school uitstekend zijn opgewassen. Men had gehoopt de Delta der Roode rivier, die de groote ver-

keersader is van het rijke Tongkineesche gebied, wel met een handjevol volk te kunnen bezetten, maar werd onzacht uit den droom wakker geschud, toen het bericht kwam, dat de vlootvoogd Rivière bij de hoofdstad Hanoi was overvallen en gedood en de zoogenaamde Zwarte Vlaggen zich allerwegen vertoonden, en toen China zich op grond van werkelijke of voorgewende leenhoogheid over den te Hué zetelenden Koning van Anam met krachtige vertoogen begon te verzetten tegen Frankrijks binnendringen in Tongkin. Eenzelfde onderneming was immers tien jaar geleden zoo gemakkelijk gegaan, toen de energieke koopman Dupuis langs de Roode rivier een handelsweg naar de afgesloten Chineesche provincie Yunnan zocht te openen, en toen, als hij op verzet stiet bij de Tongkineezen, door een belachelijk klein expeditietje de Delta, een land driemaal zoo groot als Nederland, werd veroverd. Toen bleken de Anamitische troepen de lafhartigheid zelve te zijn en toen begunstigde China de onderneming eerder dan dat het haar tegenwerkte. Hoe die ommekeer de argelooze Franschen verbaasde! Maar de omstandigheden waren ook geheel veranderd en de Chineezen, geboren diplomaten als zij zijn, veranderden met de omstandigheden. Toen Dupuis vergunning zocht om de Roode rivier te bevaren, was de provincie Yunnan sints jaren tegen de regeering te Pe-king in opstand. Om het ontoegankelijke bergland met zijn woeste bewoners te genaken scheen het plan van den Franschen koopman den Chineeschen bevelhebbers zeer wel te kunnen dienen. Daarom hadden zij voorloopig geen bezwaar tegen het binnendringen van den vreemdeling, en de Anamitische troepen, aan zich zelve overgelaten, vermochten tegen de Europeesche wapenen niet veel. Doch inmiddels hadden de Chineezen Yunnans hoofdstad veroverd en de opstandelingen ten onder gebracht. Omstreeks denzelfden tijd slaagden zij er in den geweldigen opstand der Tai-pings te dempen en door het geheele uitgestrekte rijk de rust te herstellen. Tengevolge hiervan zagen zij het binnendringen der barbaren met gansch andere oogen aan en gevoelden zij het gevaar voor hun gezag over Anam als de vreemdelingen zich als een wig drongen tusschen China en het rijk van Hué. Inmiddels waren de overblijfselen der opstandelingen, gewetenlooze vrijbuiterscharen, grootendeels naar het Tongkineesche gebied afgezakt, waar zij in benden, die zich door hun driehoekige zwarte en gele vlaggen onderscheidden, bij inboorlingen en vreemdelingen schrik en ontzetting

verspreidden. De Franschen, dus op allerlei tegenwerking stuitende, verzuimden toen tijdig partij te trekken van hun eenmaal veroverde stelling en de Tongkineesche Delta werd een vergeten post. Wel was 15 Maart 1874 te Saigon een tractaat gesloten met koning Tu-duc, waarbij hem de onafhankelijkheid van Anam werd gewaarborgd en vrije handel voor de Fransche vlag werd bedongen, maar men dacht er niet aan het land te exploiteeren. Het scheen alsof de republikeinsche staatslieden de geheele historie vergeten waren, toen zij een paar jaar geleden weer aandacht begonnen te schenken aan de verlaten vestiging aan de Roode rivier. Met belachelijk ontoereikende middelen om hun eischen kracht bij te zetten begonnen zij een hoogen toon aan te slaan tegen Anams koning die slim genoeg was zich onder Chineesche opperheerschappij te stellen.

Met China was de republiek inmiddels in voortdurende gedachtenwisseling over de Tongkineesche zaken geweest, en gelijk nu is gebleken, heeft reeds in 1875 het Chineesche gouvernement geweigerd het tractaat van Frankrijk met Anam te erkennen. Men bekommerde zich daar niet veel om en behandelde de Chineesche diplomaten, die voor een minder beleefde bejegening buitengemeen fijngevoelig zijn, zeer uit de hoogte. De fransche zaakgelastigde bij de Chineesche regeering, de heer Bourée, die het zaak vond tot verstandhouding met China te komen, sloot toen in het eind van het vorige jaar een tractaat, waarbij samenwerking van beide natiën tegen de rooverbenden werd aangenomen, het protectoraat over Anam werd gedeeld en aan Frankrijk op de Roode rivier een uitsluitend recht werd gegeven. De fransche regeering echter désavoueerde Bourée en zette hem af op hoogst krenkende wijze. En zoo haalde zij zich eensdeels door haar lichtvaardig optreden, anderdeels door haar halve maatregelen, een net van verwikkelingen om den hals. Wat eigenlijk haar doel was, bleef duister. Er werd gevochten in de Delta, er werd een expeditie uitgerust, maar of men Tongkin wilde veroveren, of men Tu-Duc wilde beoorlogen, of men zich tot een kamp met China voorbereidde, angstig werd het gevraagd door tal van Franschen, die zulk een eventualiteit lang niet gaarne zagen, maar het antwoord bleef uit. Een poos lang deed de gespannen verhouding met China, veroorzaakt door de onhandigheden en grofheden van den Minister Challemel-Lacour, het ergste vreezen. Eindelijk, op den 10den Juli gaf een lang uitgestelde en ten slotte be-

handelde interpellatie wat licht. Veel positiefs vernam men wel niet, maar toch was uit 's Ministers rede wel op te maken, dat voor een ernstige breuk met China geen gevaar bestond en er althans van weerszijden gezocht werd naar een basis om tot verstandhouding te komen. Doch het belangrijkst in die rede was de ter loops gedane mededeeling, dat men in oorlog was met Anam. De fictie, dat de fransche troepen maar met Chineesche vrijbuiters kampen, werd onbarmhartig teniet gedaan: — er is geen twijfel aan, zeide de Minister, of de zwarte vlaggen maken thans het leger uit van koning Tu-Duc. „*C'est donc la guerre!*" klonk het in de Kamer, en de Minister, quasi verwonderd: welzeker, niemand twijfelt daar immers aan. De ministerieël gezinde pers mocht de openhartigheid roemen waarmede de Minister het verklaarde, wel nooit is op minder parlementaire en minder constitutioneele wijze een oorlog aangekondigd, weshalve dan ook deze onhandige diplomaat enkele dagen later in den senaat zijn woorden weder half introk. En al even voorbeeldeloos, als deze ondoordachte wijze van spreken, was de manier, waarop de Minister, het ontwerp-tractaat van Bourée behandelende, zich openlijk over dezen gezant en zijn depêches uitliet. Zooveel viel uit een en ander op te maken, dat het voorloopig het plan is der regeering de Delta te veroveren, en dat zij van eenige soort van *condominium* met China, als door Bourée ontworpen, niet wi weten. Hoever men echter gaan zal, waartoe dit alles leiden kan, op wat schatten het zal komen te staan, bleef even duister als voorheen. Alleen aan het heftige tooneel, dat De Cassagnac ten slotte wederom uitlokte, waarbij deze reactionaire kemphaan zich tegen den Minister-president in de laagste scheldtaal te buiten ging, had het Ministerie het te danken, dat het met zoo overgroote meerderheid een motie van vertrouwen ontving.

Vonden wij het niet onbelangrijk deze historie wat hooger op te halen als een staaltje der politiek, die de fransche republiek tegen zoogenaamd barbaarsche volken volgt, het bewijze dat tot verhooging van haar eer en aanzien die politiek zeker niet kan strekken. In dat opzicht gaat onze tijd inderdaad weinig vooruit. In den grond der zaak bekommert hij zich om de rechten van barbaren al even weinig als vroeger eeuwen, terwijl hij minder doortastend, door een weifelend optreden en een dubbelzinnige houding den schijn zoekt te redden. Of dit beter mag worden genoemd?

R. Macalester Loup.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

In de Provincie, romantisch verhaal door Kuno, Arnhem J. Rinkes Jr.

In de Provincie — wat wil dat zeggen? Wij hebben in ons land de tegenstelling niet tusschen *la Capitale* en *la Province*, die in Frankrijk bestaat, en wanneer onze Amsterdamsche dagbladen van „provincialen" spreken in de beteekenis van Nederlanders, niet-Amsterdammers, dan maken zij zich — niet voor de eerste keer helaas! — aan een gallicisme in dubbele beteekenis schuldig. Toch zullen er velen zijn, wier oor reeds aan dit gallicisme gewoon is geraakt, en die derhalve, op den titel afgaande, in Kuno's roman een schets onzer kleinsteedsche zeden meenen te zullen vinden. Zij zullen spoedig bespeuren, dat zij zich vergissen. *In de Provincie* speelt voor het grootste gedeelte buiten, in den omtrek van de stad D. De personen, die er een rol in vervullen, zijn lieden uit den deftigen, enkelen zelfs uit den aanzienlijken stand van ons vaderland.

In de eerste plaats trok in dat romantisch verhaal onze aandacht, — en dit trof ons te meer, omdat wij meenen hier met een eersteling te doen te hebben, — dat er een plan in is, en dientengevolge in de handeling eene eenheid, waardoor de belangstelling van den lezer gecentraliseerd blijft. Wel loopen er twee intrigues een tijd lang evenwijdig, maar die beiden zijn tegelijk weer door zooveel draden onafscheidelijk aan elkander verbonden, dat de indruk, dien men van het geheel ontvangt, er geen oogenblik onder lijdt.

Twee vrienden, George Lotuyn, technisch ingenieur aan eene fabriek van chemische industrie, en Leo Graaf Dedel vatten nagenoeg gelijktijdig een innige liefde op; eerstgenoemde voor de jonge en bekoorlijke Eva Hulst, de andere voor de mooie Mevrouw Jeanne Beversdijk, die, onder den naam van Giannina Tempest,

zich door een bundel verzen bekend heeft weten te maken. Beide jonge mannen zien hunne liefde beantwoord, maar beiden ook zien zich door een slagboom van het voorwerp hunner hartstocht gescheiden. De fijn beschaafde en rijk begaafde Mevrouw Beversdijk is in het bezit van een echtgenoot, die haar niet begrijpt en haar den meesten tijd alleen laat; een man, wien zij, na te vergeefs gewacht te hebben op iemand die haar ideaal ook maar in de verte nabij kwam, in eene opwelling van goedhartigheid, alleen om hare moeder gelukkig te maken, haar hand heeft geschonken. Hoe hartstochtelijk van natuur, hoe lichtzinnig bijwijlen Jeanne Beversdijk ook zijn moge, toch gevoelt zij, dat het haar plicht is, als gehuwde vrouw, den hartstocht, dien zij voor Graaf Dedel voelt ontwaken, tot zwijgen te brengen. Maar is het hare schuld, wanneer dit haar veel strijd kost, en zij, de verwaarloosde en kinderlooze vrouw, zich, ondanks alles, aangetrokken voelt tot den aristocraat met zijn fijn en levendig gelaat, die haar begrijpt, die hare gedichten bewondert en die bereid is zijn geheele toekomst op te offeren, wanneer zij hem slechts volgen wil?

Eva Hulst is evenmin vrij, als is zij dan ook nog niet door een huwelijk verbonden. Uit opoffering, ten einde haar zuster het sluiten van een huwelijk naar haar hart mogelijk te maken, heeft zij haar ja-woord gegeven aan zekeren Paul Emmingar, een windbuil van 23 jaar, die tijdelijk in Hongarije vertoeft als bestuurder der landerijen van den heer Hulst. Dat haar hart voor dien man niets voelt, en zij hem waarschijnlijk even onverschillig is, ontveinst zij zich niet; maar toch hoe schrikt zij niet op als uit een droom, wanneer zij bemerkt, dat aan de hulde, welke zij zich van George Lotuyn heeft laten welgevallen en waarin zij niets dan vriendschap meende te zien, een dieper gevoel ten grondslag ligt, en ook haar eigen hart warm voor dezen jongen man klopt!

Hoe huivert die kinderlijk reine ziel, die nooit strijd heeft gekend, wanneer zij tot het besef komt, dat George's liefde te beantwoorden zou zijn verraad plegen zoowel tegenover haren bruidegom in den vreemde, als tegenover hare zuster!

Men kan aanmerking maken over de wijze waarop de crisissen, welke door deze hartstochten ontstaan zijn, worden opgelost. Wanneer Mevrouw Beversdijk, door Leo Dedel tot het uiterste gebracht, hem eerst een ernstigen brief schrijft om hem te beduiden van haar

af te zien en geen enkele poging meer aan te wenden om haar van besluit te doen veranderen, doch terstond daarna een anderen brief opstelt, die geen bepaalde afwijzing inhoudt, maar veeleer een smeeken om niet meer aan haar te denken, dan is het alleen aan een vergissing te danken, dat zij, in plaats van dezen laatsten, den eersten rechtstreeks afwijzenden brief verzendt — en een diepe, pijnlijke kreet ontsnapt Mevr. Beversdijk bij het ontdekken van die vergissing. Niet vrij van gezochtheid is ook de wijze waarop George, als hij te Keulen een hollend paard tot staan heeft gebracht, en den man, dien hij aldus uit een groot gevaar redde, als Paul Emmingar leert kennen, tot de ontdekking komt dat zijn medeminnaar eigenlijk dien naam niet verdient, en niet van zins is een ernstige hinderpaal te zijn voor zijne (George's) verbintenis met Eva.

Doch dit daarlatende, waardeeren wij den goeden smaak en den tact, waarmede het verhaal is samengesteld, zoowel als de onderhoudende wijze, waarop de intrigue wordt afgewikkeld. Er is bij al den hartstocht, dien de schrijver ons schildert, in den toon, welke door hem wordt aangeslagen, een frissche natuurlijkheid, die weldadig aandoet.

In ongewone spanning brengt dit verhaal u niet; gij wordt niet met geweld meegesleept, maar loopt gewillig èn in opgewekte stemming mede. De belezenheid van den auteur wordt meestal ongezocht te pas gebracht, nu eens in een welgeslaagde vergelijking dan weder in een goed gekozen citaat. De karakters leeren wij kennen, niet door de etiketten, welke op de personen geplakt zijn, maar uit hunne handelingen, uit kleine trekjes, uit enkele woorden soms. En de lijst, waarin zij gevat zijn, getuigt eveneens van het talent van den schrijver. Wij worden niet onthaald op breedvoerige schilderingen van de omgeving, waarin een of ander tooneel plaats heeft; slechts enkele potloodstrepen volstaan om stemming of kleur te geven. De *mise en scène*, om een tooneeluitdrukking te bezigen, is in den regel met smaak gekozen, zonder overlading.

Jammer, dat op zoovele goede eigenschappen een breede schaduw geworpen wordt door gebrekkige taal en slordigen zinbouw. Reeds op de eerste bladzijde worden wij onaangenaam getroffen door een zinsnede als de volgende:

„Geene andere geluiden ontstemden de kalme rust van dezen goddelijken Julinacht, of drongen tot het half geopende venster door, waarvoor Eva stond, onbewegelijk als een marmer beeld,

behalve hare oogen, waaruit een ziel sprak, en wier schitterende glans van een gemoedsleven getuigde, zelfs al was het lichaam rustig als nu.″

Een paar bladzijden verder lezen wij:

„In spijt van zijne aangeboren hooghartigheid, hernieuwde Frans zijn aanzoek, maar werd vriendelijk en zacht door het meisje beduid, dat zij hem niet kon liefhebben zooals hij wenschte, en dat hun beider karakters zóózeer uiteenliepen, dat zij toch nooit gelukkig zouden zijn.″

Wij onderstrepen niet, maar ook zonder dat zal het duidelijk zijn, dat Kuno in dergelijke zinsneden de koenheid te ver drijft, en dat zulk een taal de grenzen van het geoorloofde al te ver overschrijdt.

De mannen van St. Maarten, historische roman door J. HUF VAN BUREN, 3 deelen. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg 1882.

Vorstengunst, door A. S. C. WALLIS, 3 deelen. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1883.

Paulo majora! Na geruimen tijd in gezelschap van meer of min geslaagde phantasie-romans — indien wij ze zoo noemen mogen — als op een zee te hebben rondgezwalkt, is het alsof wij vasten grond onder de voeten krijgen, nu wij met den heer Huf van Buren en met mej. A. S. C. Wallis het gebied van den historischen roman betreden.

De vraag omtrent de waarde van den historischen roman als kunstsoort heeft reeds heel wat pennen in beweging gebracht. Men heeft haar een bastaardsoort gescholden, een mengelmoes van geleerdheid en phantasie, voor den geleerde te romantisch en voor den liefhebber van het romantische te geleerd. De geschiedenis zelve, zoo spreken de historici, is duizendmaal belangwekkender dan alle historische romans ter wereld.

Bakhuizen van den Brink gaf in een opstel over twee historische romans (*Een haagsche joffer* van Schimmel en *Jan Faessen* van Lodewijk Mulder) in den „Kunst- en Letterbode″ van 1857 daaromtrent de volgende opmerkingen:

„Wij zijn den historischen roman niet ongenegen, ofschoon het

geslacht met ons oud wordt, maar in het hoogste paroxysme onzer vriendschap hebben wij er nimmer vordering van gewacht voor de geschiedenis als wetenschap. Die roman mag de kennis der geschiedenis onder de menigte verbreiden, de zucht voor historisch onderzoek inboezemen aan dengenen, die anders geenerlei onderzoek naar zijn smaak vindt; die roman mag een enkel persoon of een enkel feit breeder toelichten dan de plaats toelaat, welke het in de gedrongen bladzijde der geschiedenis vinden mag: die roman heeft vooral eene verhevene taak: gebeurtenissen, die niet geschreven en niet kunnen geschreven worden, toestanden en handelingen van het dagelijksche leven, welke met hunne namelooze en ongenoemde lijders en bedrijvers voorbijgegaan zijn, in verband te brengen met de groote gebeurtenissen en de groote personen, waaraan het tijdvak zijnen naam ontleent.

„Maar geeft dat nu den romanschrijver recht een historisch beeld te verwerpen, te vervormen, te herscheppen, zooals de historieschrijver nu en dan den een of anderen dramatischen of epischen afgod van zijn voetstuk zal werpen? Wij gelooven het niet. De historie heeft twee grondslagen: overlevering en onderzoek. Wij geven het den kunstenaar toe, dat hij zich aan de eerste houde omdat zij doorgaans algemeener, dichterlijker en scherper van omtrek is; maar wie van beide zich gelijkelijk verwijdert, hij houde op zich den naam van historisch roman- of dramaschrijver te geven. Moge de geschiedenis ook het standpunt zijn, van waar hij zich tot eene luchtvaart opwerkt, wij hebben hem voortaan alleen als kunstenaar te beschouwen".

De moeilijkheid van het kunstvak heeft niet verhinderd, dat tal van auteurs zijn voortgegaan met het schrijven van historische romans, en naarmate de geschiedvorsching nieuwe ontdekkingen deed, in de geschiedenis steeds nieuwe bronnen hebben gevonden en nieuwe gestalten, waarop zij het licht hunner phantasie konden laten schijnen. Voorheen leverde de geschiedenis niet veel meer dan de ruwe bouwstoffen, het grondthema, waarop de romanschrijver, aan zijne phantasie den vrijen teugel latende, in de meest grillige vormen zijne variatiën kon maken. De positief wetenschappelijke richting van onzen tijd duldt dergelijke vrijheid niet langer. Zij vraagt historische getrouwheid. Aan zijne phantasie mag de romanschrijver eerst daar vrij spel geven, waar de geschiedenis zwijgt.

Bij die eischen wordt het zeker voor den schrijver van historische

romans hoe langer hoe moeilijker zijn schepping het karakter van een kunstwerk te doen behouden.

In Frankrijk heeft de eigenlijke historische roman nooit recht willen aarden. Wel vonden Walter Scott's romans grooten bijval, vooral bij hen die de school van 1830 voorbereidden, en bij Scott in de voornaamste plaats de middeneeuwsche kleur zijner scheppingen bewonderden; wel schreven, onder zijn invloed, de Vigny zijn *Cinq Mars* (1826) en Mérimée zijn *Chronique du règne de Charles IX* (1829), maar een blijvende invloed valt hier niet te bespeuren. Wat Alexandre Dumas (père) met zijn teugelooze phantasie, wat Victor Hugo, die in *Notre Dame de Paris*, zooals hij zeide, het drama en het epos, Walter Scott en Homerus, wilde vereenigen, hoe wegslepend en geniaal hun werken ook zijn mogen, van den historischen roman als zoodanig gemaakt hebben, is bekend. Van hen was het ook niet te verwachten, dat zij zich door de geschiedenis ook maar het minst aan banden laten leggen, veel minder zich door haar de wet zouden laten stellen.

Het wetenschappelijk Duitschland biedt voor den historischen roman gunstiger terrein; daar tierde hij dan ook ten allen tijde, en in den laatsten tijd weliger dan ooit. Daar gaan ook onze romanciers ter schole.

De heer Huf van Buren weet al aanstonds onze sympathie te wekken door het eigenaardige tijdvak uit onze geschiedenis, dat hij voor zijn roman koos. Het Utrecht der 15e eeuw, met zijn strijd tusschen de Lichtenbergen en Lockhorsten, vertoont ons een bont tafereel, waarin volksbewegingen en vechtpartijen een groote rol vervullen, een veld, waarop de harstochten van burgers tegen burgers voortdurend in gisting zijn, en bespionneering en verraad hun verfoeilijk spel zonder ophouden spelen. De schrijver deinst niet terug voor schelle kleuren en melodramatische tooneelen. Wij maken er hem geen verwijt van. Het onderwerp leende er zich bij uitstek toe. Doch wij waardeeren bovendien de wijze waarop hij, naar Bakhuizen's eisch, „toestanden en handelingen van het dagelijksch leven in verband brengt met de gebeurtenissen en de personen, waaraan het tijdvak zijne naam ontleent.” De documenten en oorkonden, welke hem daarvoor ten dienste stonden, weet hij, zooals bijvoorbeeld waar het geldt het tractaat, dat Utrecht met den Hertog van Gelre zal sluiten (III 8),

met talent te gebruiken, en waar hij zich tot de rol van verteller bepaalt, vervult hij die door zijn eenvoudigen, helderen verhaaltrant op uitnemende wijze. De vossenjacht, waarvan ons in het eerste deel, aan het einde van het 18e hoofdstuk, een episode verhaald wordt, is daar een sprekend voorbeeld van.

Met dit al hebben wij tegen dezen roman dezelfde grief, welke wij tegen zoovele Nederlandsche romans hebben — zijn lengte. Drie vierde onzer romans zijn uit hun kracht gegroeid. Had de heer Huf de schier eindelooze gesprekken bekort, de herhalingen vermeden, en de overbodige uitweidingen omtrent gebruiken en instellingen dier dagen achterwege gelaten, hij zou hetgeen hij te vertellen had gemakkelijk in twee, in plaats van in drie deelen, hebben kunnen samenvatten. Hier ware het verlies van één deel winst geweest — een *qui perd gagne.* Het voorbeeld van onze Duitsche naburen schijnt op onze romanciers nadeelig te werken, en er zal zeker nog heel wat water door de Keulsche vaart vloeien, eer daarin verbetering komt.

Ofschoon wij *Vorstengunst* van A. S. C. Wallis niet uit een geschiedkundig oogpunt, maar eenvoudig als roman wenschen te beschouwen, mogen wij der schrijfster, bij den aanvang dezer vluchtige aankondiging van haar pas verschenen werk, den lof niet onthouden, dat zij, niet enkel door een handig gebruik der geschiedkundige bouwstoffen, gelijk de heer Huf van Buren, maar ook door een diepgaande en veelzijdige studie van een belangrijk tijdvak der geschiedenis, de geschiedenis van Zweden in de 16e eeuw, op het einde der regeering van Gustaaf Wasa en gedurende het bewind van Erik XIV, haar roman tot een kunstwerk van niet geringe waarde heeft weten te verheffen.

„Een goede historische roman" zegt Bakhuizen in de studie, waarvan wij boven gewaagden — „moet den indruk teruggeven, dien een goede geschiedenis op ons maakt: feiten en menschen zóó in een geweven, dat beide elkander vormen en het meestal twijfelachtig is of de gebeurtenissen den mensch of de mensch de gebeurtenissen beheerscht.... Maar de band tusschen menschen en feiten mag geen louter spel van het toeval zijn."

Het komt ons voor, dat Mej. Wallis' roman aan dezen eisch voldoet.

We zien den held van den roman, den Zweed Göran Person, den geliefkoosden leerling van Melanchton, te Wittenberg als „de

Zweedsche geleerde" bekend, eene studie vaarwel zeggen, die hem niet langer bevredigen kan. „Daar was" — zoo spreekt hij tot zijn leermeester — „geheel een menschheid om mij heen, die leed en jammerde en troost vroeg, daar was vermoeidheid en honger, maar ik gaf ze boeken; daar was onderdrukking, maar ik las over de vrijheid; daar waren onwettige voorrechten, maar ik bestudeerde de wet.... Daar was een wereld van jammer, die om hulp smeekte, en ik — schreef". Person wil een werkelijk levende wereld leeren kennen; hij zoekt een bestaan van werkzaam handelen, en daarom grijpt hij de gelegenheid aan, die hem geboden wordt om in den dienst van Gustaaf Wasa te treden. Te vergeefs waarschuwt Melanchton de dweepzieken jongeling voor hetgeen hem aan het Zweedsche hof wacht. „Gij zoekt een diadeem, waar gij een doornenkroon vinden zult", heet het uit des grijzen leermeesters mond, en met trillende lippen antwoordt Person: „Zoo het een kroon is, zal ik mijn lot niet beklagen."

Person gaat. Doch reeds spoedig blijkt het dat Melanchton juist gezien heeft. Person wordt aan Wasa's hof door afgunst en laster vervolgd. In den kerker geworpen, zonder vorm van proces, weet hij naar Calmar te ontvluchten, tot Erik, den kroonprins die in onmin met zijn koninklijke vader leeft; en wanneer de prins, na Wasa's dood, den troon beklommen heeft, bekleedt Person als Erik's gunsteling de eerste plaats aan het Zweedsche hof. In Erik, zijn redder, meent Person zijn ideaal verwezenlijkt te zien, aan zijne zijde de poëzie van zijn leven gevonden te hebben. Maar ook hier wachten hem bittere teleurstellingen en bange strijd. Hij zou er leeren met welke munt vorstengunst betaald wordt, maar hij zou in zijn strijd voor de rechten der monarchie en tegen de voorrechten van den adel, tevens ondervinden hoe licht men mistast in de keus der middelen om het goede te bereiken; hij zou ervaren hoeveel verzoeking er ligt op den weg die naar de heerschappij voert; — en met zijn bloed zou hij voor zijne eerzucht en zijne dwalingen boeten.

Mej. Wallis heeft met groot talent het beeld van het door haar gekozen tijdvak ontworpen. De personen, welke zij ten tooneele brengt, treden van den achtergrond, die de geschiedenis vormt, krachtig te voorschijn; zij bewegen zich en handelen naar hun karakter. Het zijn geen abstracties, geen dragers van eene idee, maar levende menschen. Een van die levende menschen, dien wij,

naast Göran Person, tot de best geslaagde van den roman rekenen, is Nils Sture, met zijn goedhartige onbezonnenheid, zijn snel opbruisend, maar ook even snel verzoend karakter, dat hem ongeschikt maakt voor zorg en worsteling, Nils Sture, die ook eens door nijd en laster verpletterd zal worden.

De romans, heeft men gezegd, vertoonen in iedere eeuw het ideaal van dien algemeenen menschelijken hartstocht, dien men liefde noemt. Beter dan uit de gedichten of de gedenkschriften van zeker tijdvak, kan men uit de romans vernemen wat iedere eeuw over de liefde gedacht en gedroomd heeft. Doch geldt dit ook van den historischen roman? Of behoort het tot de eigenaardigheden van deze kunstsoort, dat wat in den gewonen roman de spil is, waarom alles draait, daar slechts een ondergeschikte plaats inneemt? Het wil ons niet uit den zin, dat *Vorstengunst* oneindig in aantrekkelijkheid gewonnen zou hebben, wanneer de schrijfster, niet nu en dan als ter sluiks eene vrouw ten tooneele had gebracht, om haar spoedig weder te doen verdwijnen, maar naast den held eene heldin had geplaatst — wat ware er niet van eene figuur als Karin, Erik's *maitresse*, later zijne vrouw, te maken geweest! — eene vrouw, die met den gloed harer liefde deze bladzijden verlicht zou hebben.

Toch blijft onze waardeering van Wallis' roman, die, in plaats van deze korte aankondiging, een doorwrochte studie verdiende, waarin ook op de licht- en schaduwzijden van taal en stijl de aandacht gevestigd wierd, welgemeend.

Er wordt, in ons land en daarbuiten, zooveel onbezonnens, zooveel vulgairs in het licht gezonden, zooveel geofferd aan valsche goden, dat men hen in eere houden en tot voorbeeld stellen moet, die, als de begaafde schrijfster van *Vorstengunst*, hun ideaal hoog plaatsen en geen opoffering schromen om het nabij te komen.

Die Litteratur des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen dargestellt van GEORGE BRANDES. Erster Band: Die Emigranten-litteratur. Fünfter Band: Die romantische Schule in Frankreich. Leipzig 1882/1883.

In 1871 begon een 29-jarig Deensch letterkundige, George Morris Cohen Brandes, die zich reeds als student bekend

had gemaakt door een bekroonde prijsverhandeling over het noodlot in de tragedie, in zijn geboortestad Kopenhagen een cursus over de hoofdbewegingen in de letterkunde der 19e eeuw. De ideeën van Rousseau, de theoriën van Taine, daarin voor de Deensche jongelingschap uiteengezet, wekten groote ergernis, in de eerste plaats in de talrijke streng protestantsche kringen. Een aanstelling als Professor aan de Kopenhaagsche Universiteit had de jeugdige ketter met zijne voordrachten voor goed verspeeld. Brandes besloot zijn vaderland, dat hem niet wist te waardeeren, den rug toe te keeren en naar Berlijn te verhuizen. Zijne rechtzinnige landgenooten konden echter niet verhinderen, dat hetgeen zij in het Deensch niet hadden willen aanhooren, door Strodtman in het Duitsch werd vertaald onder den titel van *Die Hauptströmungen der Litteratur des 19ten Jahrhunderts*, en zoo zijn weg vond door geheel de beschaafde wereld, vooral in die kringen, waar men nog waarde hecht aan de groote beweging der 18e eeuw en het vrije onderzoek niet schuwt. Brandes zelf zette intusschen zijne studiën in Duitschland, Frankrijk en Engeland voort. Nu zijne vooruitzichten in Denemarken verijdeld waren, legde hij zich voornamelijk toe op de Duitsche taal, met dat gevolg, dat hij thans van zijn merkwaardig werk een geheel omgewerkte uitgaaf in het Duitsch het licht kan doen zien, onder den titel hierboven vermeld. Tot heden zijn hiervan nog slechts de deelen I en V verschenen.

Het doel van den schrijver, zooals het door hem in eene inleiding omschreven wordt is : door het bestudeeren van zekere hoofdgroepen en hoofdbewegingen in de Europeesche letterkunde, een schets te geven eener psychologie van de eerste helft der 19de eeuw. Hij wil die ontwikkeling volgen tot aan het jaar 1848. Brandes ziet in het eerste gedeelte van de door hem behandelde tijdruimte de reactie tegen de letterkunde en tegen den geest der 18e eeuw, in het verdere gedeelte het te bovenkomen van deze reactie. Zijn studie der letterkunde gaat vergelijkend te werk. Een dergelijke studie heeft in zijne oogen dit voordeel, dat zij ons de vreemde letterkunde zoo dicht doet naderen, dat hij haar als tot onze eigene maken, en ons van de eigene letterkunde zoo ver verwijdert, dat wij haar kunnen overzien.

De geschiedenis der letterkunde is voor Brandes in laatste instantie psychologie, zielstudie, geschiedenis der ziel. Een boek, dat tot de nationale letterkunde behoort, zij het een roman, een drama

of een historisch werk, is een galerij van menschelijke gestalten, een magazijn van gevoelens en gedachten. Hoe gewichtiger die gevoelens, hoe grootscher, hoe helderder die gedachten, hoe eigenaardiger die gestalten zijn, hoe hooger de geschiedkundige waarde van het boek is, hoe duidelijker het ons toont, wat in een gegeven tijd, in een gegeven land, in de gemoederen omging.

Uit een zuiver aesthetisch oogpunt beschouwd is het boek een op zich zelf staand kunstwerk, dat zijn middenpunt in zich zelf heeft en verklaard kan worden zonder dat men acht slaat op den schrijver of op zijne omgeving. Uit een historisch oogpunt is het boek slechts een stuk van een oneindig weefsel, en draagt het den stempel van den geest des schrijvers, welke geest op zijne beurt eerst begrepen kan worden uit de geestelijke atmosfeer, die de auteur heeft ingeademd.

Zoo is de opvatting, waarvan Brandes uitgaat. Hij zal zijn werk verdeelen in zes verschillende letterkundige groepen, welke als zoovele bedrijven zijn van een groot drama. In de eerste groep de Fransche, door Rousseau geïnspireerde „Emigranten-litteratur," — zooals de titel luidt van het eerste deel — begint de reactie, maar hier vinden zich, onder de reactionaire, nog steeds revolutionnaire stroomen. In de tweede groep „Die romantische Schule in Deutscnland" neemt de reactie toe. De derde groep, „Die Reaktion in Frankreich", zal de zegevierende reactie beschrijven, met Joseph de Maistre, Bonald, Lamennais in het tijdperk zijner orthodoxie, Lamartine en Victor Hugo in den tijd toen zij nog de steunpilaren der legitimisten en klerikalen waren. De vierde groep wordt gevormd door de Engelsche school, waartoe Waller Scott en Thomas Moore, Landor, Shelley en Byron behooren. Hier naderen wij het keerpunt. De Grieksche vrijheidsoorlog breekt uit; een frissche bries waait er over geheel Europa; Byron valt als offer voor de Grieksche zaak. Kort voor de Juliomwenteling slaan onderscheidene van de eerste vernuften van Frankrijk een andere richting in; een schaar van jonge mannen volgt hen. Deze vormen de vijfde groep: „Die romantische Schule in Frankreich". Deze nieuwe letterkundige beweging wordt door namen als die van Lamennais, Hugo, Lamartine, Alfred de Musset, George Sand, Sainte Beuve, enz. gekenschetst. Uit Frankrijk gaat de beweging over naar Duitschland. De zesde en laatste groep zal getiteld zijn „das junge Deutschland", en zal

handelen over Heine, Börne, Gutzkow, Rüge e. a., die door de ideeën der Juli-omwenteling geinspireerd, zoowel als door Byrons groote figuur aangevuurd, evenals hunne tijdgenooten in Frankrijk, de uitbarsting van 1848 voorbereiden.

Zooals wij reeds mededeelden, hebben alleen nog maar de deelen I en V, behandelende de eerste en de vijfde der bovenaangeduide groepen, het licht gezien.

In zijn eerste deel „Die Emigranten-litteratur„ wijst Brandes aan, hoe al de toongevende Fransche schrijvers van het begin dezer eeuw hun punt van uitgang hebben in de 18e eeuw, en wat zij allen aan hun geestelijken vader Rousseau te danken hebben. Wel is zijn eerste hoofdstuk gewijd aan Chateaubriand, wiens *Attala*, in 1800 verschenen, als het eerste werk kan beschouwd worden, waarop de 19e eeuw haar stempel drukte; maar terstond laat hij er op volgen, dat al die toonen en kleuren, welke wij in Chateaubriand bewonderen, onmogelijk zijn zouden, wanneer niet Rousseau vooraf ware gegaan en wanneer niet zijn werken, een anderen, grooteren geest buiten Frankrijk bevrucht hadden. Het tweede hoofdstuk is dan ook aan Rousseau gewijd, in wiens *Nouvelle Héloise* Brandes vooral dit als nieuw bewondert, vooreerst dat het een einde maakt aan de galanterie, zooals de opvatting der innigste gevoelens in het klassieke tijdperk door hem genoemd wordt; vervolgens dat Saint-Preux en Julie niet van gelijken stand zijn: ten derde dat het zedelijk gevoel in de plaats treedt van zekere aristocratische eerbaarheid; en eindelijk dat hier de salons en de boudoirs, de tuinen van Watteau en Boucher, plaats maken voor de natuur, in hare eigenlijke beteekenis.

Dertien jaren na de *Nouvelle Héloïse*, in 1774, verscheen Goethe's *Werther*, waarover het derde hoofdstuk van Brandes handelt, die geschiedenis van een hartstochtelijke en ongelukkige liefde, die terwijl zij de toevallige hartstocht en het toevallige ongeluk van één individu behandelt, tegelijk uiting geeft aan de hartstochten, aan het smachten en aan het lijden van een geheel geslacht.

Op *Werther* volgt, in het 4e hoofdstuk *René* van Chateaubriand, die een nieuw element in den hartstocht brengt. Werther was grenzenloos ongelukkig, maar niet zwartgallig, René is melancholiek en misantroop.

Zoo reiken de verschillende figuren, welke deze eerste groep vormen, elkander de hand. De geheele groep wordt echter beheerscht

door Madame de Staël, met wie de „Emigranten-litteratuur", die „Ouverture voor het groote letterkundige tooneelspel der eeuw," zich haar streven en haar kracht eerst recht bewust wordt. Mad. de Staël is noch reactionnair, noch revolutionair, hare richting is hervormend. Gelijk de anderen wortelt zij in Rousseau, betreurt zij de uitspattingen der omwenteling, maar vuriger dan een der anderen heeft zij de persoonlijke en politieke vrijheid lief. Zij bestrijdt den nationalen hoogmoed en de godsdienstige vooroordeelen; zij maakt Frankrijk bekend met den geest en de letterkunde der naburige volken, en rukt den muur van zelfgenoegzaamheid omver, waarbinnen Frankrijk zich had opgesloten.

Het 5de deel, „Die romantische Schule in Frankreich", bevat geen omwerking van vroegere studiën, maar is geheel nieuw. Brandes schetst ons het geslacht van 1830, de hoofdmannen van het romantisme, de mannen van talent en van genie, die de sociale en religieuse gedachten der eeuw in zich opgenomen, den dichterlijken stijl vernieuwd en het gebied der kunst uitgebreid hebben. Ook in dit deel, dat niet minder dan 462 bladzijden beslaat, wordt men getroffen door den ontzaglijken rijkdom van denkbeelden, en door den machtigen gedachtenstroom medegesleept. Wij kunnen thans uit deze voortreffelijke essays geen greep doen, maar wijzen met nadruk op de hoofdstukken XXIX—XXXI aan Sainte-Beuve gewijd.

Men kan en zal ongetwijfeld met Brandes verschillen in waardeering zoowel van de richting, waarvan hij zich de welsprekende tolk maakt, als van de methode welke hij daarbij volgt, maar men zal hem zeker den lof niet onthouden van, op zijn eigenaardig standpunt, de groote intellectueele beweging, den strijd en de overwinning der moderne ideeën, het verband tusschen de kunst en het leven, te hebben geschilderd met een kleur en een gloed, en tevens met een helderheid, welke de hoogste bewondering verdienen.

Menig gevierd Duitsch schrijver kan bovendien van dezen vreemdeling leeren, hoe men in het Duitsch een wetenschappelijk werk kan schrijven zonder langdradig, gezwollen of duister te zijn. Mogen er velen, ook met dit doel, bij Brandes ter schole gaan!

Moderne kunst in Nederland. Etsen door P. J. Arend-

ZEN, met inleidend woord van mr. C. VOSMAER. Amsterdam, Tj. van Holkema.

Wij bevelen onzen landgenooten ten sterkste aan deze onderneming, die door den uitgever Tj. van Holkema op touw is gezet, te steunen. Zij zullen iets werkelijk schoons helpen tot stand brengen. Arendzen was reeds gunstig bekend door zijn portretten van Frederik Muller, van Alberdingk Thijm en anderen. Thans gaat zijn etsnaald de voortreffelijkste schilderijen van moderne meesters weêrgeven. Laat de kunstenaar niet te vergeefs gerekend hebben op den toenemenden kunstzin onder ons volk! De twee afleveringen, die hij thans aanbiedt, zijn proeven van wat hij vermag. Zoowel de ets naar Bisschop, „de Heer heeft genomen" als vooral de ets naar Springers schilderij, waarop de Heerengracht tusschen Warmoesgracht en Leliegracht is afgebeeld, zijn reeds talentvol. De etser toont dat hij de kunstwerken, die hij vertolkt, begrijpt, en aan elken schilder zijn karakter en zijn stempel weet te laten. Denkt er aan, dat Arendzen ons etsen belooft naar doeken van Sadee, Mesdag, Tadema, Roelofs en Israels, en verkwikt u met ons aan de gedachte, dat in ons Vaderland de graveerkunst tot nieuw leven ontwaakt: dat de sleur hier wordt verlaten en middelmatigheid ook hier niet meer door de jongeren zal worden gedoogd.

SHAKESPEARE IN WAPENRUSTING.

I. E. HERMANN. *Die Bedeutung des Sommernachtstraums für die Shakespeare-biographie und die Geschichte des englischen Dramas.* — *Erlangen*, *Verlag von Deichert.*

II. *Shakespeare der Kämpfer. Die polemischen Hauptbeziehungen des Midsummer-Night's Dream und Tempest urkundlich nachgewiesen von* E. HERMANN. *Erlangen*, *Verlag von Deichert.*

Abtheilung I. Shakespeare wider John Lily.

Abtheilung II. Shakespeare wider Ben Jonson. Shakespeare und Spenser.

Abtheilung III und IV. Shakespeare wider Greene, Marlowe und Nash, und die Abfassungszeit des Sommernachtstraums.

III. *The school of Shakespeare, by* RICHARD SIMPSON. *London* 1878.

I.

Na de scheppingen eens dichters trekt ons het dichterleven aan. Die aantrekkingskracht is des te onweerstaanbaarder, naarmate wij door zijn werken den indruk verkrijgen met een zeldzamen geest, met een vertegenwoordiger van de menschheid bij uitnemendheid te doen te hebben. Dien geest te leeren kennen en in zijn ontwikkeling te volgen, zijn lijden en strijden na te gaan en zijn zieleleven in zijn afzondering na te speuren, dat kan niet anders dan onze levendigste belangstelling wekken. Meer dan vroeger het geval was hebben latere schrijvers over Shakespeare en zijn werken zich door die belangstelling laten leiden. Shakespeare's geest en gemoedsleven werd een onderwerp van ernstig onderzoek bij de beoefening zijner werken, en daaraan danken wij in den laatsten tijd menige gewichtige studie, die, zoo men op den ingeslagen weg voortgaat, nog door andere zal gevolgd worden, daar er op dat gebied nog veel te onder-

zoeken overblijft. Dat onderzoek kan echter alleen van eenig gevolg zijn, zoo men ernstige studie maakt van Shakespeare's voorgangers en tijdgenooten, van hun pogingen op dramatisch gebied, hun taal, hun stijl en hun wijze van behandeling der gekozen stof. Zonder kennisneming van de uitkomsten dier onderzoekingen zal Shakespeare òf door de meeste lezers niet ten volle verstaan worden, òf voor hen in veel gevallen een raadselachtige zijde blijven behouden. Menige twijfelachtige scherts, menige kwinkslag, om maar op iets te wijzen, menige komische scène, menig personage, een en ander vooral in zijne blijspelen en onder zijn zoogenaamde clowns, komen eerst tot hun volle recht, worden eerst van die beteekenis voor ons, welke zij voor de ingewijden van zijn tijd hadden, wanneer zij onder het licht der geschiedenis en letterkundige beweging van zijn dagen vallen. Voorzeker zou men daarbij in de eerste plaats op den Zomernachtsdroom, den „Droom in Sint-Jansnacht" kunnen wijzen, het stuk dat Shakespeare's houding en denkwijze ten opzichte van zijn omgeving zoo duidelijk karakteriseert; toch is het noodig daarbij de betrekkelijk overvloedige aanwijzingen in andere stukken niet buiten rekening te laten.

Er is bij de kennismaking met zijn werken geen bijzonder inzicht noodig om tot de overtuiging te komen, dat Shakespeare ongetwijfeld den innerlijken strijd des geestes in al zijn omvang gekend heeft. Die waarheid is geen ontdekking; zij ligt voor de hand. Evenzeer komt men tot de overtuiging, dat hij meermalen de smarten aan het aardsche bestaan verbonden, hetzij in zich zelf of bij anderen, diep moet gevoeld hebben. Uit dat oogpunt zijn vooral de Sonnetten van groot belang, schoon bij deze lyrische ontboezemingen maar al te zeer uitsluitend in bespiegeling over zijn verhouding tot vrienden en — vriendinnen wordt stilgestaan. Even als Dante zijn „Selva selvaggia," kende hij de „Sea of troubles," en gelijk hij in den persoon van Hamlet toont, hoe de laatste zijn geestelijk evenwicht in den geestelijken strijd verloren heeft en dus bij iedere schrede zijn ondergang te gemoet gaat, zoo toont hij zelf ons, dat alleen volhardende werkzaamheid bij het volvoeren van een grootsche taak, die men zich heeft opgelegd, ons staande kan houden in de overstelping der smart, in den drang des lijdens.

„Rightly to be great,
Is not to stir without great argument."

Een andere vraag is, of men zich volkomen bewust is, dat zijn lijden en strijden in onmiddellijk verband staat met zijn werkzaamheid als dichter, met de roeping die hij zich tot taak gesteld heeft te vervullen. Daartoe is meer dan oppervlakkige kennismaking noodig. Alleen dieper studie maakt het duidelijk, maakt het den beoefenaar zijner werken tot een onloochenbaar feit, dat de dichter zich onophoudelijk tegenover verscheidene zijner tijdgenooten plaatst, en wel met opzet, uit beginsel, met het volle bewustzijn van andere, van gezonder kunstbegrippen toe te passen, met de zeer stellige bedoeling als tegenstander in volle wapenrusting op te treden. Het blijkt trouwens reeds uit de verschillende stukken, waartoe de pogingen van anderen hem aanleiding hebben gegeven, pogingen die hem niet konden bevredigen en waartegen hij op de stelligste wijze in opstand kwam. De Zomernachtsdroom brengt ons meer rechtstreeks dan eenig ander stuk in de dagen van den strijd terug, dien Shakespeare te voeren had, strijd tegen de modedichters van zijn tijd en tegen hen die toegejuicht werden door „the Mob," het eigenaardig publiek, dat voor het grootste deel de schouwburgen dier dagen vulde, strijd tegen het volkje der groundlings, strijd tegen de Bottoms, tegen de Lily's en Marlowe's, de Peele's en Greene's, ook zelfs tegen de Spensers, voor zoover zelfs de uitstekendsten onder hen soms een richting insloegen en een kunstsoort beoefenden, die hem niet konden voldoen. Voor alles is het daarbij noodig ter wille van den dichter ons hedendaagsch standpunt voor een wijle te verlaten en de uitspraken van geleerde beschouwingen en literarische handboeken, ook wel eens eigen meening op te geven. Deze opoffering tegenover den dichter is plicht, willen wij hem recht laten wedervaren. Men versta ons wel. Wij noemden daar de namen van Marlowe en Spenser, en wie ooit over de schitterende periode van Elizabeth en de geschiedenis van het Engelsche drama gedacht heeft, zal nagenoeg zonder voorbehoud beiden als dichters, den eersten in het bijzonder als wegbereider weten te waardeeren. Doch ons in Shakespeare's dagen verplaatsende en tot eenig helder begrip omtrent zijn kunstbeginselen gekomen, moeten wij eigen zienswijze niet in rekening brengen om over de verhouding der tijdgenooten

onderling eenigszins te kunnen oordeelen en haar te kunnen verklaren; om tot de ontdekking te komen, dat er tusschen hen menigmaal een strijd gevoerd werd, die heviger was, dan wij ons tegenwoordig kunnen voorstellen. Wij nakomelingen verheffen naar eisch en recht tot klassieken, ofschoon het ons tevens verklaarbaar kan worden, dat deze klassieken het in hun tijd onderling oneens waren en elkander, om welke beginselen dan ook, heftig konden bestrijden. Om slechts een voorbeeld te noemen, dat voor de hand ligt: wij vereeren Jan Steen en het nageslacht betaalt duizenden voor zijn schilderijen, en toch zou men zich de mogelijkheid kunnen voorstellen, dat Rembrandt of wie dan ook de richting van eerstgenoemde zou hebben veroordeeld en bestreden, al behoeft daarom onze hoogschatting van beiden in geenen deele gewijzigd te worden. Heeft ons de geschiedenis eenige gegevens nagelaten om tot het bestaan van dergelijken strijd te besluiten, gelijk bij Shakespeare en zijn tijdgenooten het geval is, dan is het nasporen daarvan niet alleen een belangwekkend onderwerp van onderzoek, maar het kan tevens leiden tot recht verstand van hunne werken en tot toelichting van onderscheiden duistere of raadselachtige plaatsen.

Ik erken dat veel van onze vermoedens omtrent toespelingen op tijdgenooten en toenmalige omstandigheden wel nooit tot zekerheid zullen komen, dat veel twijfelachtige punten wel nooit zullen worden opgehelderd en iedere vraag niet altijd voldoende zal worden opgelost. IJverige nasporingen en nauwgezette studie van Shakespeare's tijdgenooten kunnen intusschen nog genoeg verrassende feiten aan het licht brengen. In ieder geval, ook al kunnen wij in talrijke bijzonderheden geen namen aanwijzen of plaatsen bij anderen noemen, de uitkomst zal in het algemeen toch de gewichtige waarde hebben, dat wij een helderder begrip van Shakespeare's verhouding tot zijn tijdgenooten verkrijgen, wat ons dus tot nadenken zal stemmen bij menige plaats, die wij anders nagenoeg onopgemerkt voorbijgaan. Het is een verdienste van de Shakespeare-studie uit den laatsten tijd, dat zij naast de philologische en aesthetische zijde harer werkzaamheid dit vruchtbaar terrein, dat der historische richting, als ik het zoo noemen mag, met schitterend gevolg betreden heeft en er bij voorkeur haar aandacht aan blijft wijden.

II.

Wat zou wel de indruk zijn, dien de kennismaking van den Midsummer-Night's Dream teweegbrengt bij een lezer, die zich eenigszins meer dan oppervlakkig tot de beoefening van Shakespeare heeft voorbereid, zonder daarbij verward te zijn geraakt in den doolhof der onbestemde bespiegelingen? Na Hamlet is er wellicht geen stuk, waarbij zich die vraag, naar mijn meening, luider bij ons opdoet. Wat dunkt u van den Zomernachtsdroom en welke denkbeelden hebben zich langzamerhand bij dieper indringen tot de beteekenis van het stuk bij u ontwikkeld, ziedaar wat wij onwillekeurig geneigd zijn ieder opmerkzamen lezer af te vragen, en gretig leenen wij het oor aan ieder, die zich ernstig van den ontvangen indruk rekenschap trachtte te geven en eigen opvatting nauwgezet getoetst heeft aan de onweersprekelijke feiten en aan de uitspraken van het gezond verstand. Wat hebben wij in dit stuk te zien? Wat wil de dichter met zijn, naar we oppervlakkig zouden zeggen, eenigszins rhapsodisch tooneelwerk? Wat is de bedoeling en strekking van zijn stuk, dat blijkbaar bedoeling en strekking heeft, ook al willen wij beide woorden niet opvatten in den zin van hen, die met zooveel zelfbehagen hun gewaande *leading-ideas* der afzonderlijke stukken bij elkaar geknutseld hebben. In de bovengenoemde werken van Hermann hebben wij een poging te zien om op die vragen een stellig antwoord te geven. Vandaar dat Hermanns geschriften belangstellende overweging verdienen, ook al is de taak om ze te doorworstelen niet gering te achten en al aarzelen wij herhaalde malen den voltigeur-sprong te wagen, dien de schrijver ons schijnbaar met het meeste gemak voordoet. In weerwil van zijn gewaagde stellingen hier en daar en de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, die men niet zoo gereedelijk zou willen onderschrijven, heeft hij zijn landgenooten overal een uitstekend voorbeeld van Shakespeare-beoefening en kritiek gegeven, waarmede velen in Duitschland hun voordeel kunnen doen. Hij tracht steeds op positieven grondslag te bouwen. Hij is heftig bestreden en toch hebben zijn bestrijders van hem kunnen leeren, wat het eenige standpunt moet zijn, waarop wij ons bij den „Zomernachtsdroom" hebben te plaatsen, het zuiver

historische namelijk, dat der feiten. Alleen door dit in het oog te houden komen wij omtrent Shakespeare en zijn tijd iets verder; dàt blijft uitsluitend de eisch voor de nieuwere kritiek, zoo zij ons wat meer dan ijdele beschouwingen wil geven.

De heeren van „de hoogere aesthetiek" zijn tot heden, zoodra maar de naam van „Zomernachtsdroom" genoemd werd, aan het jubelen gegaan en hebben een eenstemmig koor aangeheven op de „aantrekkelijke„ de „lieflijke", de „hemelsche" of ook „dichterlijke Germaansch-Olympische Elfen- en Feeënwereld," ons door den dichter geopend. De teeder-gestemde Klein roemt de „Zomernachtsdroom" als een dramatische Waldidyll, en alleen uit dat oogpunt schijnt hij het stuk te willen beschouwen. Kreyssig staart vol bewondering op het gedicht „dessen melodiöse Sprache und Reichthum an zarten, blumigen Bildern" boven allen lof verheven zijn. Ook Genée, wiens groote verdienste op het gebied der Shakespeare-beoefening ik gaarne erkennen wil, is van dergelijke ijdele woordenpraal nog niet geheel vrij. Voor hem is de „Zomernachtsdroom" bijna uitsluitend „de Märchenkomödie", of bij wijze van afwisseling de „grossartige Phantasie," de „ätherische Zauberkomödie," de „liebliche Phantasmagorie:" En verder vervolgt deze geleerde onder anderen: „Wie man für Romeo und Julia, will man von der Macht dieser Tragödie sich durchdringen lassen, durchaus sein Herz den Eindrucken der Schönheit und Jugend öffnen muss, so wird man zum Verständniss dieser Märchenkomödie nur gelangen, wenn man ohne alle Skrupel — waar al niet van *Skrupel* sprake kan zijn! — der Phantasie des Dichters folgt, jener Phantasie, die nicht nach dem warum fragt, sondern ihr berechtigtes Dasein hat, in dem blauen Aether, im goldenen Sonnenschein, oder im milden Mondeslicht." Ja wel, de maneschijn ontbrak er nog aan, om het gedicht voldoende toe te lichten! Eigenlijk zijn al deze gewaande ontdekkingen variatiën op een oud *thema*, dat reeds door Schlegel en anderen, jaren geleden, ten gehoore is gebracht en daarop neêrkomt, dat in dit stuk „de weelderigste ader van de stoutste en meest fantastische vinding vloeit." Ook bij de Fransche schrijvers worden wij niet veel wijzer. Victor Hugo laat zijn wildzang hooren, waar wij een oogenblik naar luisteren, om met des te meer ingenomenheid het oor naar den dichter zelf te wenden. Philarète Chasles, een man die voor de kennis van Shakespeare in Frankrijk

ontzaggelijk veel goeds heeft verricht, vestigt de aandacht, behalve op de „pygmées du monde idéal" in het bijzonder op den „caprice amoureux," waar de dichter bovenal het oog op zou gehad hebben. „Sous quelle brillante féerie," zoo gaat hij voort, „il se plaît à le déguiser! De quelles couleurs légères et transparentes il anime ce monde du caprice amoureux!" Ook Taine spreekt in gelijken geest en beschouwt het stuk bijna uitsluitend om *l'idée de l'amour*. „C'est un rêve complet, c'est d'amour qu'il s'agit encore," zegt hij, en wijdt overigens eenige lezenswaardige bladzijden aan het stuk, uit genoemd oogpunt beschouwd.

Merkwaardig is het, hoe de meeste schrijvers bijna geen weg weten met de vertooning der handwerkslieden en er eenigszins verlegen mede zijn. Haar louter als een uitbarsting van den dolsten humor aan te zien, is hun blijkbaar — en geen wonder! — wat al te kras. Vandaar dat zij er overheen glijden. Zelfs Furnivall, de man der feiten bij uitnemendheid op het gebied der Shakespeare-kritiek, stemt mede in bij het algemeene koor, als hij zijn beschouwing aldus aanvangt: „Here at length" — wanneer? aan het einde van zijn loopbaan? maar dat komt niet overeen met den tijd, dien hij aan het stuk toekent — „is Shakespeare's genius in the full glow of fancy and delightful fun. But it is a poem, a dream, rather than a play; its freakish fancy of fairy-land fitting it for the choicest chamber of the student's brain, while its second part, the broadest farce, is just the thing for the public stage." Dat hij ooit iets anders in het stuk gezien heeft, wat bij een man van zoo degelijke Shakespeare-studie niet te betwijfelen is, schijnt hij voorloopig voor zich te willen houden.

Dat alles nu is zeer mooi, „und so ungefähr sagt es der Pfarrer auch." Maar dat „unendliches Entzücken über die Märchen oder Zauberkomödie" heeft ons tot heden geen stap verder gebracht. Wij hebben er thans ook waarlijk genoeg van, en die niets anders over den Zomernachtsdroom heeft mede te deelen, moet zich vergenoegen zijn ontboezemingen in zijn binnenkamer voor zich alleen te declameeren, in plaats van er iemand langer mede lastig te vallen door op hoogen toon rond te bazuinen, wat wij allen gevoelen en reeds weten. Het kan alleen hen verkwikken, die hun eerste schreden op het gebied der Shakespeare-literatuur zetten, of dienst doen bij d

meest gevorderde leerlingen eener Hoogere Burgerschool, voor wie „ein bischen Entzücken" een weldaad kan heeten. Ieder die in de frasendressuur niet al te achterlijk is gebleven, zal met dezelfde gemakkelijkheid in bovengemelden geest over den Zomernachtsdroom kunnen schrijven, zelfs al had hij slechts twee van de vijf bedrijven der Zauberkomödie" gelezen. De eene of de andere Duitsche aesthetiker zal hem daarbij aan eenige onmisbare ingrediënten kunnen helpen, om het bewijs te leveren, dat hij over de liefelijke Waldidylle een aardig woord kan meêpraten. Gedeeltelijk vindt hij in het medegedeelde reeds eenigen voorraad „von blauem Aether, heiterem Sonnenschein" en „mildem Mondlicht, "waarbij hij nog „Morgenroth und Abenddämmerung„ met „Thau und Blumenduft" voegen kan ten einde zijn blijkbaar poëtische Begeisterung uitdrukking te verleenen. Ten slotte kan hij dan „die süsse kleine Titania, diese wie aus Blüthenduft und Mondeslicht gewebte, verkörperte Poesie" van den heer Genée op den koop toekrijgen, om er naar welgevallen mee rond te sollen. Wil hij overigens nog op den naam van kritische beroemdheid aanspraak maken, dan geeft gemelde schrijver hem nog meer aan de hand Hij kan met hem beweren, dat hij „in der Geschichte der zwei athenischen Liebespaare den eigentlichen Stamm, die Grundlinie der Komödie erkennt" en vervolgens ons beduiden, dat „der Humor dieser Geselschaft durch das Mitspielen der Elfenwelt gewisser massen transparant erscheine." Men ziet, zoo iets is nog minder alledaagsch dan bloemengeur en maneschijn, en klinkt het wat raadselachtig, het is er des te mooier om, het behoort tot de frasenmakerij van sommige heeren der hoogere aesthetiek. Een enkele bedenking mag men echter denzulken niet onthouden. Behalve dat dergelijke eindelooze variatiën op het oude thema wel eenigszins beginnen te vermoeien, loopt hij die er zich steeds van bedient, gevaar een niet zeer benijdbare armoede van geest te verraden, daar aan zulke beschouwingen tegenwoordig bezwaarlijk de naam van oorspronkelijkheid kan gegeven worden. Daar de Shakespeare-voorstellingen ten onzent in den laatsten tijd nog al eens aanleiding gegeven hebben tot beschouwingen van allerlei gehalte, is het niet overtollig deze bedenking in het midden te brengen; wellicht wordt de een of ander bewogen ons voorloopig dergelijke ontboezemingen te sparen. Het verlies, dat wij daardoor lijden, zal wel te dragen

zijn. Nog een enkele opmerking vergunne men mij hieraan toe te voegen. Niet ten onrechte zegt Hermann, dat bespiegelingen in den trant van Genée, zoo men ze van haar opgewonden woordenpraal ontdoet, eenvoudig neerkomen op de vruchtbare gedachte: „Märchenkomödie ist Märchenkomödie, und wer dabei anfängt zu d e n k e n, hat keine Märchenkomödie mehr."

Verlaten wij thans het gebied der dichterlijke bespiegeling en opgewonden ontboezeming, om op dat der eenvoudige feiten over te gaan. Voor alles is het noodig om Shakespeare in zijn geheel te nemen, ook om tot recht verstand van den Z o m e r n a c h t s d r o o m te komen, en aldus dit stuk niet enkel als zoogenaamde „Zauberkomödie" te beschouwen, die in geenerlei verband staat met andere scheppingen van zijn geest, en als op zich zelf staand verschijnsel, gelijk een meteoor uit de lucht is komen vallen. Enkele plaatsen breng ik in herinnering, om duidelijk te maken, dat er verschillende toespelingen in Shakespeares werken zijn, waaruit wij zijn besliste houding tegenover enkele zijner tijdgenooten kunnen opmaken, en ten duidelijkste kunnen waarnemen, hoe hij denkt over de afdwalingen en dwaasheden op het gebied der kunst in zijn tijd en omgeving. Om te beginnen met iets wat voor de hand ligt en zoo persoonlijk mogelijk is. In „H e n d r i k I V," eerste deel, zegt Falstaff, als hij zijn kluchtige komedie met Prins Hendrik speelt: „Give me a cup of sack, to make mine eyes look red, that it may be thought I have wept; f o r I m u s t s p e a k i n p a s s i o n, a n d I w i l l d o i t i n K i n g C a m b y s e s' v e i n." Hoe komt Falstaff aan dien zonderlingen inval? Het is doodeenvoudig een toespeling op een onzinnig treurspel uit Shakespeare's dagen. Daar echter Falstaff hier zijn tijd minstens een honderd vijftig jaar vooruitloopt, hebben wij in die woorden een rechtstreekschen aanval van den dichter zelf op Thomas Preston te zien, wiens treurspel „Koning Cambyses" nog in de dagen toen „Hendrik IV" geschreven werd, bij het ruwe schouwburgpubliek algemeene toejuiching vond en blijkbaar een oude bekende was, daar Shakespeare's tijdgenooten hem anders niet zouden verstaan hebben. Juist in Cambyses schijnt Shakespeare een toonbeeld van den wansmaak gezien te hebben en vandaar zijn bespotting van Preston's manier. Van belang is het daarom nog op te merken, dat Shakespeare in den titel van Pyramus en Thisbe, de tooneelvertooning in den Z o m e r n a c h t s-

droom, den titel van Preston's Cambyses parodieert. In een uitgave van omstreeks 1585 luidt die titel nog: „King Cambyses. *A lamentable tragedy* mixed full of pleasant mirth." Een dergelijke persiflage op de onzinnige titels die dichters aan hun boeken of werken gaven, vindt men ook in Hippolyta's woorden: „musical discorde". Waarschijnlijk zelfs had Theseus het oog op Greene's Orpharion, dat op het titelblad nog de bijvoeging te lezen gaf: „many sweet moods graced with harmonious discordes"; Theseus zegt namelijk met het oog op dergelijke gemaaktheid:

„How shall we find the concord of this discord?"

De strekking van dergelijke plaatsen in den Zomernachtsdroom is duidelijk en zij, aan wier adres zulke uitvallen gericht waren, zullen den dichter beter begrepen hebben dan de lezers van later tijd, die daarbij maar al te vaak aan de uitingen van een buitensporig vernuft, aan humor, zij het ook te ver gedreven humor, gedacht hebben. Straks intusschen nog een en ander over Preston.

Nu wij zooeven „Hendrik IV" noemden, moeten wij terloops nog den welbekenden uitval van Hotspur op de woorden van Glendower aanhalen. De laatste zegt:

I can speak English, Lord, as well as you,
For I was trained up in the English court;
Where, being but young, I framed to the harp
Many an English ditty, lovely well,
And gave the tongue a helpful ornament:
A virtue that was never seen in you."

Waarop Hotspur vinnig antwoordt:

„Marry, and I'm glad of it with all mij heart,
I had rather be a kitten, and cry mew,
Than one of these same metre ballad-mongers;
I had rather bear a brazen canstick turned,
Or a dry wheel grate on the axle-tree;
And that would set my teeth nothing on edge,
Nothing so much as mincing poetry:
'T is like the forced gait of a shuffling nag." [1])

[1]) GLEND. Ik zeg u, Lord,
Dat 'k Engelsch spreken kan, zoo goed als gij,
Daar ik ben opgeleid aan 't hof van England,
Waar ik, nog jong, zoo menig aardig lied
Niet onverdienstlijk aan de harpsnaar huwde,
Wat veel heeft bijgebracht tot sierlijk spreken, —
Een waar talent, in U nog nooit bemerkt.

Men zie hier het sarcasme in dat: „I was trained up in the English court" en hetgeen hij daar geleerd heeft, niet over het hoofd, evenmin als dat verachtende „ballad-mongers" en de beteekenis van „mincing poetry." Vraagt de lezer niet onmiddellijk, hoe een man zoo door en door dichter als Shakespeare zich zoo vernietigend over poëzie en poëten kon uitlaten? De sleutel op dit schijnbaar onverklaarbaar feit is natuurlijk in niets anders dan in zijn onverbiddelijke houding tegenover enkele zijner tijdgenooten te zoeken. Een toespeling van denzelfden aard, wederom Falstaff in den mond gelegd, komt mede in hetzelfde tooneel voor, waaraan de uitval op Preston ontleend is. Thans geldt het echter 's dichters tijdgenoot Lily, op wien Shakespeare het zeer scherp schijnt geladen te hebben. Het is niet een drama of een „ballad-monger" waarop hij thans het oog heeft, maar den gekunstelden hofstijl en het gemanieerde proza van dien schrijver. In het kluchtige tooneel, waar Falstaff voor koning Hendrik speelt om zijn zoon den prins van Wales te kapittelen, zegt hij onder anderen: „for though the camomile, the more it is trodden on, the faster it grows, yet youth, the more it is wasted, the sooner it wears." Staunton wijst hier terecht op een gelijkluidende plaats in Lily's „Euphues", aldus bij monde van Falstaff belachelijk gemaakt, namelijk: „Though the camomile the more it is trodden and pressed downe, the more it spreadeth; yet the violet the oftener it is handled and touched, the sooner it withereth and decayeth." Zulke toespelingen en aanvallen te ontdekken is van gewicht voor de kennis van Shakespeare; zij overtuigen ons

---

HOTSPUR. Dat doet, waarachtig, me innig veel pleizier!
'k Zou liever nog een kat zijn en miauwen,
Dan één van 't gild dier kreuple verzenmakers;
Ik hoor nog wel zoo graag een schroef losdraaien,
Of 't ongesmeerde rad op de assen kraken.
Dat doet mij minder op de lippen bijten
Dan al die keutelachtige poëzie:
Gedwongen telgang van een hinkend paard!

In de inleiding op zijn — jammer genoeg, niet voortgezette — uitgave van Shakespeare haalt Prof. Opzoomer ook deze regels aan en in verband met zijn woorden naar aanleiding van die aanhaling blijkt het duidelijk, dat de schrijver mede overtuigd is, dat hier een scherpe uitval tegen zekere soort van poëzie bedoeld is.

van den gezonden geest, die hem van zijn tijdgenooten onderscheidde en die hem naar het wapen der satire deed grijpen. Het is trouwens niet het eenige stuk, waarin dergelijke uitvallen voorkomen. Hoe fel Shakespeare op zeker slag van dichters gebeten was, zien wij ook op meer dan één plaats in „Julius Caesar." Als de arme Cinna, de naamgenoot van den samenzweerder, ten einde aan de moordzucht van het grauw te ontkomen, uitroept: „I am Cinna the poet (not the conspirator)" neemt de woede van het volk te meer toe en uit één mond luidt het: „Tear him to pieces for his bad verses, tear him for his bad verses." Opnieuw moeten dichters het misgelden, als er aan het einde van den woordenstrijd tusschen Brutus en Cassius alweer een poëet ten tooneele komt, wien in zijn allerdroevigste houding door Cassius wordt toegeduwd:

„Ha, ha! how vilely doth this cynic rhyme!"

De verontschuldiging die hij laat volgen, maakt het zoo mogelijk nog erger als hij zegt: „Bear with him, Brutus, 't is his fashion" terwijl Brutus het geheele gild van dat slag onder de liefelijke benaming: „these jigging fools," die dwaze rijmelaars, die dwaze liedjeszangers, aanduidt. Te duidelijker wordt de toeleg van den dichter, als men in aanmerking neemt, dat de vertaling van Plutarchus, anders door den dichter zoo nauwgezet gevolgd, hier niet van een poëet spreekt, maar van een philosoof tot de cynische school behoorende. De woorden: „jigging fools" maken het buiten alle bedenking, dat Shakespeare hier op een zeker slag van dichters het oog heeft; zijn afwijking van Plutarchus op deze plaats is dus niet zonder bedoeling.

Shakespeare was dus in 1603, toen hij „Julius Caesar" schreef, niet zachter gestemd in zijn weerzin tegen enkele van zijn tijdgenooten dan ettelijke jaren vroeger. De aanvallen hadden trouwens middelerwijl niet opgehouden. In „Zoo als ge wilt" (*As you like it*) komt onder andere de scherpe aardigheid van Touchstone, geheel in den geest van Shakespeare voor, doelende op zekere soort van poëzie, die in gekunstelden vorm en uitdrukking gebrek aan geest en natuurlijkheid zoekt te vergoeden. „I'll rhyme you," zoo heet het, „I'll rhyme you so eight years together, dinners, and suppers, and sleeping hours excepted; it is the right butterwomen 's rank to the market;" en een weinig verder: „that is the very false gallop of verses:

why do you infect yourself with them.″ Men brenge hier niet tegen in, dat dergelijke uitdrukkingen bloot zijn op te vatten als de spotlustige uitvallen der karakters, wien ze onder zekere omstandigheden in den mond gelegd zijn. Dat hebben wij uit de aanhalingen van Falstaff's woorden geheel anders kunnen opmaken. In verband met talrijke voorbeelden van dien aard krijgen zij een geheel verschillend voorkomen: ze zijn de herhaalde uitingen van een niet te verbergen weerzin tegenover hen, wier knutselarij zich, bij al te aanmatigende houding, van het gebied der kunst en de toejuiching van het publiek zoekt meester te maken; tegenover een richting met welke de dichter geen vrede heeft en die hij daarom bij iedere gelegenheid belachelijk maakt. Uit dat oogpunt beschouwd, biedt hetzelfde stuk „As you like it″ een merkwaardige toelichting aan om ons Shakespeare's houding op een ander gebied duidelijk te maken. Het geheele stuk is een protest tegen de gekunstelde, gemaakte en sentimenteele herderdichten van zijn tijd. De natuur komt er in verzet tegen de on-natuur van deze dichtsoort ten tijde van Elizabeth. Men vergelijke slechts het onderhoud van den herder Corin met Touchstone en geve daarbij acht op de dolzinnige vragen van den laatste: Hast any philosophy in thee, shepherd?″ en „Wast ever in court, shepherd?″ In Shakespeare's landspel ademen wij de bosch- en veldlucht van het buitenleven; in de herderdichten van zijn tijdgenooten gaan wij gedrukt onder den invloed van de ongezonde atmosfeer eener onoprechte samenleving en die van het hofleven. In dit opzicht was er verwantschap van Vondel met Shakespeare. De frissche geest van den eerste heeft ons in „de Leeuwendalers″ een landspel geschonken, dat even ver van de onnatuurlijke herderspelen zijner dagen verwijderd was als „As you like it″ van de pastorals der 16e eeuw, hetzij dramatische of verhalende met hun Corins en Cynthia's. Over de allegorische beteekenis van Vondels stuk spreek ik natuurlijk hier niet. Zeer verklaarbaar dat diezelfde geest — merkwaardige overeenstemming met dien van Shakespeare! — geen bewondering kon gevoelen voor „den Britschen Don (ne), die duistre zon,″ wiens licht reeds sedert lang, nog bij Shakespeare's leven, was aangekondigd en ook bij dezen in zijn opkomst geen genade kon vinden. Uit dienzelfden weerzin van een gezonden geest tegen het conventioneele, het gekunstelde en overbeschaafde van den hofstijl en den

stijl der zoogenaamd „geleerde poëeten" is ook de toon te verklaren, dien Shakespeare in het genoemde landspel en menig ander stuk aanslaat en die ons op het eerste gehoor vaak ruw en schril in de ooren klinkt. Het is de opzettelijke tegenstelling van de natuur in haar oorspronkelijk voorkomen en de valsch gekleurde of verwrongen afbeelding daarvan; de tegenstelling van een gulle opwelling des harten en het gevoelzieke of het slechts voorgewende gevoel; van een oprechte ruwheid en een geveinsde kieschheid; van de tastbare, vaak naïeve werkelijkheid en de onbestaanbare wereld eener afgedwaalde fantaisie. Het is de opzettelijke tegenstelling, die Shakespeare ook op zedelijk gebied waarneemt en aanhoudend bij voorkeur doet uitkomen, de tegenstelling van de waarheid en de opgesmukte logen; van de onverbiddelijke logica der feiten en de onbekookte plannen van den kortzichtigen mensch; van dat „something between heaven and earth" dat aan onze waarneming ontsnapt, en „our philosophy," die wij met zooveel moeite en ijver naar onze behoefte en eigenliefde hebben pasklaar gemaakt; van het „absolute" dat ons voortdurend bij den neus neemt en de schepping onzer eigen inbeelding; van de heerschappij der hartstochten en onze vrome bespiegelingen; van onzen aard als mensch en onze heiligste voornemens; van onze lachwekkende zijde en onzen voorgewenden of min of meer welgemeenden ernst. Schril klinkt ons bij Shakespeare die tegenstelling voortdurend in het oor. Vandaar ook zijn aanhoudende spot met hen, die deze tegenstelling niet kunnen of willen zien, met hen die in hun poëtische knutselarijen de natuur in het aangezicht slaan of haar in onbewaakte oogenblikken ontrouw worden, die zich schuldig maken aan onwaarheid, aan gekunstelde deftigheid; met hen die voorwenden slechts voor de uitgelezen schaar der „fijne geesten," der ingewijden te schrijven, of met anderen weder, die den groven smaak van de ruwe massa vleien en door er aan toe geven haar gunst afbedelen; met hen eindelijk wier woordenpraal, klinkklank en bombast aan den eenen kant en wier verfijnde maar onnatuurlijke spelingen van gedwongen geestigheid en vernuft aan den anderen kant met zijn opvattingen en gezonde beginselen in tegenspraak waren. De woorden van Bassanio in den „Venetiaanschen Koopman" zijn een weerklank van een in verschillenden vorm terugkeerende klacht:

„De wereld wordt door klinkklank steeds bedrogen."

Ook op het gebied van kunst en poëzie is het Shakespeare's innigste overtuiging:

„O how much more doth beauty beauteous seem,
By that sweet ornament, which truth doth give!"

gelijk hij in Sonnet LIV zegt.

Een merkwaardig voorbeeld tot toelichting op hetgeen boven is aangevoerd vinden wij in „Veel vrijage vergeefsch," *Love's Labour's lost*), en wel in het slot van het stuk. Het is te merkwaardiger, omdat het blijspel buiten allen twijfel een van Shakespeare's eerste stukken is; daaromtrent zijn allen het eens. Het is daarom voor de kennis van den dichter en zijn voortgaande ontwikkeling van groot gewicht en geeft ons de overtuiging, dat hij reeds kort na zijn eerste optreden een besliste houding aannam tegenover enkele tijdgenooten en zich ten stelligste tegen den geest hunner stukken, hun stijl en manier verklaarde, ook al bewijst het blijspel tevens, dat hij zich nog volstrekt niet overal even vrij en zelfstandig beweegt. Het vloeit over van geestige zetten en vernuftige spelingen in den dialoog, waaraan in tegenstelling met latere stukken de fijne karakterteekening ondergeschikt blijft. De dichter, zien wij, heeft zich in dit stuk nog in geenen deele losgemaakt van het gezochte en gedwongen lieftallige der hof- en zoogenaamde dichtertaal van zijn dagen, ofschoon hij het tegelijkertijd belachelijk maakt. Wij zien hier parodie op datgene, waaraan hij zichzelf nog herhaalde malen schuldig maakt. En thans de aanhaling. Na een opeenstapeling van liefdesbetuigingen en minneklachten, die elkander, geheel in den hofstijl, door het gansche stuk heen afwisselen, wordt het besloten met een lied, dat als krasse tegenstelling dienst moet doen en in volkomen tegenspraak met het overige is, ja zelfs met een spotlust die aan cynisme grenst, den smoorlijk verliefden koning en zijn hovelingen als verkoelend bad wordt toegediend. Men denke daarbij aan de zinnebeeldige beteekenis van den koekoek, ook den oningewijden van Shakespeare's beeldspraak door den samenhang verstaanbaar. De onzinnige grootspreker Armado noodigt den koning en de prinses met beider gevolg uit naar een lied te luisteren, dat het besluit van hun mislukte vertooning had moeten uitmaken. „Maar nu, zeer achtbare Grootheid! zou het U gelieven den beurtzang te hooren, dien de twee geleerde heeren (Holofernes en Nathanaël) tot lof van den

uil en den koekoek hebben opgesteld? — — Aan deze zijde staat Hiems, de Winter, daarnaast Ver, de Lente. De eerste houdt het met den uil, de andere met den koekoek. Ver, begin!"

LIED.

De Lente.

Als madeliefje en boterbloem,
En 't blanke lelietje der dalen,
En 't blauw viooltje, Lente's roem,
Ons op haar geur en kleur onthalen,
Dan zingt de koekoek wat hij kan,
Tot spot van elk trouwlustig man:
Koekoek!
Hoor, koekoek, koekoek! vreeslijk woord,
Voor hem die 't na zijn trouwen hoort!

Als 't leeuwrikje den ploeger wekt,
En herders van hun liefde spreken;
Als 't tortelduifje trekkebekt,
En maagden 't zomerlijnwaad bleeken,
Dan zingt de koekoek wat hij kan,
Tot spot van elk trouwlustig man:
Koekoek!
Hoor, koekoek, koekoek! vreeslijk woord,
Voor hem, die 't na zijn trouwen hoort!

———

De Winter.

Als 't ijs aan dakgoot hangt en muur,
En Nol zijn muts trekt over de ooren,
En Peer de blokken draagt naar 't vuur,
Of melk naar huis brengt, half bevroren,
Als 't kerkpad moddrig is en vuil,
Dan gilt des nachts de lichtschuwe uil:
Tiewiet!
Tiewiet, Tiewiet! o prettig uur,
Als Griet den brijpot roert op 't vuur!

Als vogels schurken van de kou,
En zich de Noordenwind laat hooren;
Als Maartjes neus ziet bont en blauw,
En hoest en kuch de preek verstoren;
Als de appelbol in de olie ziedt,
Dan zingt de lichtschuwe uil zijn lied:
Tiewiet!
Tiewiet, tiewiet, o prettig uur,
Als Griet den brijpot roert op 't vuur!

Men meene niet, dat wij te realistisch in de vertaling zijn geweest; het oorspronkelijke is hier en daar nog vrij wat krasser dan met betrekking tot rijm en maat en het Hollandsch taaleigen geoorloofd is te vertalen. Nog een enkele bedenking moet hier uit den weg geruimd worden. Op welken grond in dit lied iets anders te zien, zou men kunnen vragen, dan het voorgewende slot van de vertooning door den koning op touw gezet om de prinses en hare reisgenooten te vermaken! Die vraag zou volslagen onbekendheid met het stuk en zijn karakters verraden. Vooreerst is het moeielijk een slot van bedoelde vertooning te noemen, daar het er volstrekt niet mede samenhangt. Bovendien is het in rechtstreeksche tegenspraak met de beide karakters, die het lied heeten vervaardigd te hebben. De beide „geleerde heeren" Holofernes en Nathanaël zijn typen, die in geheel anderen geest zouden gesproken hebben. De eerste is een type, dat aan de oude Italiaansche blijspelen ontleend is en waarschijnlijk door Philips Sidney in „The Lady of the May" voor het eerst naar Engeland is overgebracht en vervolgens in verschillende andere landen is nagevolgd. In Italië was het een vast karakter in de blijspelen geworden, bekend onder den naam van *Il Pedante*. De tweede is een onbeduidende geestelijke, die in bewondering voor den schoolmeester opgaat en hem zoo nu en dan aanspoort den hemel dankbaar te zijn voor de „uitnemende talenten" hem geschonken. Wanneer beiden worden uitgenoodigd om een vertooning of pantomime voor den koning te maken, vestigen zij dan ook hun keuze op een onderwerp, dat wel van hun geleerdheid blijk moet geven, maar overigens van zeer zonderlingen smaak getuigt, geheel naar den aard der dichters, op wie Shakespeare het geladen heeft. „Begrijpende", zegt de onzinnige Armado, die de uitnoodiging overbrengt, tot Holofernes „dat onze geestelijke heer en gij zelf, zeer beminde heer, ervaren zijt in zulke uitbarstingen en plotselinge ontploffingen van den geest des vermaaks, als ik het zoo noemen mag, zoo kom ik u kennis geven van het plan des konings, ten einde daartoe uw bijstand in te roepen." En in even ongerijmden woordenpraal besluit daarop Holofernes in overleg met zijn vriend: „Eerwaarde Nathanaël, als er vraag is naar eenige vermakelijkheid, eenige vertooning gedurende het posteriore deel van den dag, bewerkstelligd door onze hulp, overeenkomstig de bevelen des konings en van dezen zeer dapperen,

doorluchtigen en geleerden edelman, ten aanschouwe van de prinses, — dan, zeg ik, is er niets zoodanig geschikt om opgevoerd te worden als: „De Negen Helden." — Over die vertooning straks nog een en ander. Voorloopig genoeg om uit te maken, dat het medegedeelde lied geheel en al met den aard der beide karakters in strijd is. Ongetwijfeld is het aldus te verklaren. Shakespeare, de laatste hand aan het stuk leggende, had nog iets op het hart. Hij wilde „de ontzaggelijke kwantiteit berijmde liefde" in zijn stuk, gelijk hij de prinses laat zeggen, een tegenwicht geven. De spotlustige tegenstelling met de klagende minnepoëzie in conventioneelen hof- en poëtenstijl ontbrak aan het geheel vòòr er dit lied aan was toegevoegd, of was althans nog niet duidelijk genoeg uitgekomen. Een kloeke trek aan de nuchtere werkelijkheid ontleend moest aldus bevrediging geven aan het gezond verstand en den frisschen geest van den dichter, al kon hij ook tegelijkertijd zijn spotlust niet bedwingen. Hoe zullen Lily, Nash en andere meesters van het gild der ingebeelde poëten zich geërgerd hebben aan dergelijke plaagzieke tegenstellingen van den dichter! De opgeblazen ridder Armado wordt de verliefde slaaf van een onbeduidende prozaïsche landdeerne. Een trouwlustig koning en zijnen gezellen,

„Een koning die een krekel na ging bauwen,
Een wijzen Salomo die deuntjes kweelde!"

klinkt het dreigend geroep van den koekoek in de ooren! Het lied vult derhalve de sarcastische uitvallen van den meer positieven Biron aan, die zich ergert aan zijn weeklagende vrienden, schoon hij zelf niet minder sterk is aangetikt. Als Longaville, zijn verliefde vriend, met een gedicht optreedt en twijfelende aan het uitwerksel besluit:

'k Verscheur die verzen; 'k zal in proza spreken",

roept Biron, die hem bespied en beluisterd heeft, hem toe: „Neen, geen proza;

„Want verzen verleeren den dartelen Cupido zijn streken:
Hij valt er bij in slaap; maak hem dus niet lastiger dan hij is."

En in berouw over eigen poëtische vlagen en weekelijk liefdejammer roept hij later uit:

„Ha, ijdle frazen, fulpen, reednaarspronk,
Schoolvosserij en klinkklank, — hommelvliegen
Zijt gij gelijk, en toen 'k u aandacht schonk,
Bedroog ik mij en wilde er meê bedriegen.

'k Verfoei ze! En bij dien blanken handschoen hier!
— De blanker hand daarin moog God bewaren!" —
Voortaan zal zich mijn liefde, zonder zwier,
In krachtig *Ja* of eerlijk *Neen* verklaren!"

Inderdaad, schoolvosserij en klinkklank, de woordenpraal der „excellente poëten," hun woord- en letterspelingen, hun klassieke aanmerkingen te pas of te onpas, en hun vertoon van onvruchtbare geleerdheid waren den dichter een ergernis en wekten zijn niet te onderdrukken weerzin op. De minachting waarmede zij hem, den „upstart crow" volgens Greene en de zijnen, bejegenden, zette hij hun dubbel betaald. Nog een tweetal plaatsen uit hetzelfde stuk mogen tot toelichting dienen en ten overvloede tevens hèn karakteriseeren, die de dichter met zijn Holofernes aanduidde. De prinses is ter jacht geweest, en het gerucht wordt verbreid, dat zij een jongen reebok geschoten heeft, gelijk door een boer aan Holofernes wordt medegedeeld. Onmiddellijk wordt de geest der poëzie vaardig over hem en in zijn pedante knutselarij, die voor talent moest doorgaan, bezingt hij het merkwaardig feit, waarbij hij aan het slot doet uitkomen, dat het gerucht ter eere van de prinses het ééne reekalfje wel tot een honderdtal zal brengen. Ziehier de geheele passage.

Holofernes. Eerwaarde Nathanaël, wilt gij een epitaphium extempore op den dood van het wild hooren? En om dien onwetenden boer hier genoegen te doen, zal ik het wild dat de prinses doodde, een reekalf noemen.

Nathanaël. Perge, waarde meester Holofernes, perge; behage het u daarbij alle onkiesche klanken te vermijden.

Holofernes. Ik zal integendeel daarbij een weinig aan woord- en letterspeling toegeven, want dat verraadt gemakkelijkheid. Luister:

't Prinsesje, prat op prijs en prooi,
schoot scherp op 't schamel reetje,
En voegt ge er dan een kalfje bij.
dan krijgt ge een reekalf, weet je?
De brakken braakten vuur en vlam,
't Hallo! klonk luid naar boven,
Maar kalf of ree en ree of kalf,
't beest moest er aan gelooven.
En schrijft men kalf nu met een C,
dan maakt dat honderd alven,
Zoo wordt alras 't gerucht verbreid:
zij schoot een honderd kalven.

Nathanaël. Een zeldzaam dichtgenie!

De Boer. (*ter zijde.*) Als sjenie zooveel als brij beteekent, dan heeft hij hem vreemden kost te slikken gegeven.

Holofernes. Het is een heel schuldeloos talent in mij, heel schuldeloos; het is de gift van een fantasierijken, altijd overvloeienden geest, van een geest, rijk aan vormen, figuren, beelden, objecten, ideeën, opvattingen, aandoeningen en beroeringen; zij worden geteeld in de ventricula van het vernuft, gevoed in den schoot van p i a m a t e r en krijgen het levenslicht als de volheid des tijds ze heeft doen rijp worden. Dit talent vertoont zich echter het gunstigst bij hen, die het behoorlijk weten te slijpen. Ik ben er dan ook zeer dankbaar voor.

Nathanaël. Meester, ik prijs den Heere om uwentwil; ook mijne parochianen mogen zulks wel doen, want hunne zonen worden door u zeer goed onderwezen en hunne dochteren gedijen grootelijks onder u. Gij zijt een nuttig lid der maatschappij.

Holofernes. M e h e r c l e, zoo hunne zonen genie hebben, zal het hun niet aan onderricht ontbreken, en zoo hunne dochters ontvankelijk zijn, zal ik ze wel behoorlijk haar deel geven. Maar, v i r s a p i t q u i p a u c a l o q u i t u r.

Men meene niet, dat het aangehaalde „epitaphium" overdreven is weergegeven. De parodie klinkt in het oorspronkelijke nog veel zotter, daar ook de woordspeling op de verschillende oude benamingen van het wild naar zijn leeftijd natuurlijk moest verloren gaan. De vertaling laat echter voldoende zien, dat hier een persiflage geleverd wordt van hetgeen sommigen onder 's dichters tijdgenooten zoo al knutselden, om bewijzen van hun geleerdheid en dichttalent te geven, bewijzen waarvan onze letterkunde in de 17e eeuw mede overvloedige voorbeelden oplevert. Geen wonder dat de verwaande *Holofernes* over de dichtproeven van anderen, al waren zij ook oneindig veel beter dan de zijnen, een vernietigend oordeel velt. Als hij het gedicht van Biron heeft hooren lezen, zegt hij tot Nathanaël: „De apostropha's zijn vergeten, en zoo hebt gij bij het lezen het accent moeten missen. Laat mij dit canzonet eens doorloopen. (*Hij neemt het blad.*) Hier is alleen de dichtmaat in acht genomen; maar wat de zoetvloeiendheid, de bevallige schikking en de gouden cadence der poëzie betreft — c a r e t. Ovidius Naso was de man! En waarom Naso? Waarom anders dan dat hij de allergeurigste bloemen der fantazie, de buitelingen

der inventie wist te ruiken. Imitari is niemendal; dat doet de hond zijn meester, de aap zijn baas, het vermoeide paard zijn berijder." Maar een oorspronkelijkheid als de mijne, wil hij natuurlijk zeggen, dat is wat anders! „Ik zal u bewijzen," zoo gaat hij voort, „dat die verzen zeer gebrekkig zijn, dat er de rechte geur der poëzie niet aan kleeft en ze noch geest noch vinding verraden."

Ziedaar, hoe Shakespeare te velde trekt tegen de geleerde verzenmakers van zijn tijd, tegen hen wier middelmatigheid met niet te verhelen spijt zich op hem zocht te wreken, tegen hen die niet konden dulden dat zijn richting steeds veld won, tegen hen wier verdachtmaking hem bij zijn vrienden en het publiek dat hem gaandeweg leerde waardeeren, zocht te belasteren, tegen hen die fel gebeten waren op den „Johannes Factotum," den „upstart crow," den dichter met steeds toenemenden roem, maar met dat al een man met „little Latin and less Greek," dat is, want daarop komt het eigenlijk neêr, minder behept met de pedanterie van zijn tijd en daarom schuldig in hun oog.

III.

„Dit alles moe, schrei 'k om de rust van 't graf! —
Verdienste als beedlares te zien geboren,
En armlijk Niets, gesierd met kroon en staf,
En zuivre trouw, rampzalig valsch-gezworen,
En glansrijke eer, zoo schandelijk onteerd,
En maagdendeugd, op 't gruwelijkst geschonden,
En ware uitstekendheid op 't diepst verneêrd,
En moed, door stromplende overmacht gebonden,
En kunst, door 't blind gezag ten boei gedoemd,
En dwaasheid (als geleerdste!) wijsheid knellend,
En simple waarheid simpelheid genoemd,
En 't goede, als slaaf, het heerschend kwaad verzellend, —
Dit alles moe, vluchtte ik zoo gaarne heen,
Dan stervend, liet ik U, beminde, alleen!"

Die Emerson begrijpt, als hij zegt, dat Shakespeare zijn eigen biograaf is geweest, zal de beteekenis van dergelijke klacht als Sonnet LXVI laat hooren in al haar gewicht gevoelen. En die aandoenlijke klacht is niet de eenige. Door alle muzikale scheppingen van Beethoven is de toon van den wee-

moed, de toon eener verhevene, somtijds ook sombere melancholie op te merken, en niemand die zich aan den machtigen invloed daarvan kan onttrekken, zoo hij eenmaal Beethoven heeft leeren kennen. Aldus ook in de dichterlijke scheppingen van Shakespeare. Zelfs in de kluchtigste tooneelen en in den onzinnigen of bijtenden spot van den nar komt die grondtoon uit. Als wij den mensch het slachtoffer zien van zijn inbeeldingen en hartstochten, van zijn kortzichtigheid en goed vertrouwen, hooren wij te gelijkertijd een onzichtbare stem, die met den schelmschen Puck lachende uitroept:

„Lord, what fools these mortals be!"

En bij al het lijden en al de teleurstellingen moet men nog erkennen, dat de ongevoelige kabouter gelijk heeft, — *„and that's the humour of it,"* zou korporaal Nym zeggen. Het aangehaalde Sonnet brengt ons intusschen weder op het terrein, waar wij thans onze nasporingen op voortzetten. Den opmerkzamen lezer is de tweede afdeeling van het Sonnet zeker niet ontgaan: „En kunst, door 't blind gezag ten boei gedoemd," enz. Ook hier worden wij aan de dagen van strijd herinnerd, die Shakespeare doorleefd heeft, en tegelijk aan de bittere ervaring daarbij door hem opgedaan, met het oog op de onedele houding zijner tegenstanders. De Sonnetten, die nog iets anders te lezen geven dan Busken Huet er zoo bij voorkeur in ziet, moeten voor een deel geschreven zijn in het tijdperk, toen die strijd het hevigst was, in het tijdperk toen de dichter zich ongetwijfeld van zijn kracht ten volle bewust was, toen hij zeker was van den weg dien hij te bewandelen had, maar ook gedrongen was tegenover zijn bestrijders een besliste houding aan te nemen. Sommige dier klinkdichten herinneren aan Hamlet, wat, vreemd genoeg, de aandacht van onzen Nederlandschen schrijver, zooeven genoemd, ontsnapt is, in weerwil van zijn uitvoerige en scherpzinnige opmerkingen. Een zonderlinge partipris, die ook bij zijne beschouwing van Dante is op te merken, is daarvan de oorzaak, vermoed ik.

„Who would bear the whips and scorns of time
— — and the spurns,
That patient merit of the unworthy takes?"

(Wie zou den smaad en de zweepslagen van den tijd ver-

duren, en de schoppen die geduldige verdienste van de onwaardigen te lijden heeft?)

Ziedaar een enkel staaltje aan den Hamlet ontleend als een weerklank op het aangehaalde Sonnet. Tweeërlei sombere klachten wisselen elkander voortdurend af, tweeërlei oorzaken van verdriet en ergernis wekken den rechtmatigen toorn, waaraan de dichter telkens moet lucht geven. In de eerste plaats: Schoonheid is de buit van een spoedig verval, het edele en uitstekende is steeds blootgesteld aan den hoon van den onwaardige en de verdachtmaking van kleingeestige middelmatigheid; in de tweede plaats: Kunst lijdt aan onwaarheid, òf door dat zij zich in grove overdrijving schikt naar den ruwen volkssmaak, òf door dat zij zich onderwerpt aan de willekeurige wetten eener schoolsche waanwijsheid en aan de macht eener grillige mode door het hof en een twijfelachtige beschaving in bescherming genomen. Voorzoover nu de dichter, steeds van meer gevestigde overtuiging op kunstgebied, met enkele zijner tijdgenooten in botsing kwam, werden hem blijkbaar de bitterste ervaringen niet gespaard. Vandaar beurtelings zijn spot, zijn sarcasme, zijn min of meer rechtstreeksche toespelingen, afgewisseld met de aandoenlijkste klachten, zoo duidelijk in tegenspraak met hen, die meenen, dat 's dichters leven zoo kalm, zoo onopgemerkt daarhenen vlood, alsof hij den strijd des levens niet gekend heeft. Die meening is al even ongerijmd en oppervlakkig als die van hen, die zich voorstellen dat de dichter zoo maar klakkeloos wegschreef, onbewust van hetgeen hij wilde en de invallen volgende van het hem aangeboren genie. Nadrukkelijk wijzen wij er echter op, dat die klachten en bittere ervaringen in verband te brengen zijn met zijn roeping, zijn werkzaamheid en dichterloopbaan. Nog enkele aanhalingen uit de Sonnetten verdienen de opmerkzaamheid. In Sonnet CXII heet het: „Uw liefde en medelijden wisschen het kenteeken uit, dat de laster van het gemeen mij op het voorhoofd heeft gedrukt. Wat toch vraag ik er naar, wie mij goed of slecht belieft te noemen, als gij het gebrekkige in mij weet te plooien en het goede in mij wilt erkennen!"

„Your love and pity doth the impression fill
Which vulgar scandal stamp'd upon my brow;
For what care I who calls me well or ill,
So you o'ergreen my bad, my good allow!"

In denzelfden geest uit hij zich, waar hij in Sonnet XC uitroept: Nu spant de wereld met de spijtige fortuin samen om al mijn handelingen te dwarsboomen; al het lijden echter dat mij thans lijden toeschijnt, zou vergeleken met het verlies van u, geen lijden meer zijn." Op een andere plaats weder (LXXI) spreekt hij van „de sombere doodsklok die verkondigen zal, dat hij de boosaardige wereld — the vile world — ontvloden is." En een schoone vergelijking bezigende, zegt hij in XXXVII: „Gelijk een afgeleefde vader zijn hoogste behagen schept in de jeugdige spelen van zijn dartel kind, zoo vind ik afgetobd door den bittersten wrevel der fortuin, al mijn troost in de deugd en trouw van u, mijn geliefde;"

„As a decrepit father takes delight
To see his active child do deeds of youth,
So I, made lame by fortune's dearest spite,
Take all my comfort of thy worth and truth."

En eindelijk in de aanhaling uit XXIX de niet minder schoone vergelijking:

Als ik door 't lot en 't menschenoog veracht,
In stilte 't leed beween en mijn ellende,
Ten Hemel schrei, die doof is voor mijn klacht,

— — — —

Dan, schier mij-zelf en 't lieve leven moe,
Gedenk ik u, o heil! en 'k hef de wieken
En 'k zing opnieuw den Hemel hymnen toe,
Als na den nacht de leeuwrik 't uchtendkrieken.

Bij deze rij van aanhalingen wachte men zich intusschen wel voor de gevolgtrekking, dat de Sonnetten een aaneenschakeling zijn van eentonige jammerklachten. Niets is minder in den geest van Shakespeare, ook al dwong hem de bittere levenservaring nu en dan een klacht af.

Intusschen dient om den aard van den strijd, tusschen dichters en tooneelspelers in dien tijd gevoerd, goed te begrijpen, op een feit de aandacht gevestigd te worden, dat in veel gevallen tot verklaring van de houding tegenover Shakespeare kan bijdragen. Het is de vermakelijke — of zoo men wil ergerlijke — zijde van den strijd, die de gemoederen in beweging bracht, namelijk de kwestie van het geld. Het zou ook wel een wonder geweest zijn, als hier niet evenzeer de vaak alles overwegende kwestie, die stemming en houding tegenover

anderen bepaalt, een oorzaak van afgunst en vijandschap had teweeggebracht, die zich meermalen op de vinnigste wijze lucht gaven, veel sterker soms dan wanneer het louter kunstbeginselen of succès op letterkundig gebied had gegolden. George Peele, de tooneeldichter, die benevens Greene en Nash zoozeer op Shakespeare gebeten was, maakt nog in 1592 een duidelijke toespeling op de geldkwestie, als hij in zijn opdracht van zijn: Honour of the Garter spreekt van:

„The wrongs that learning bears to couvetousness"

Die regel brengt de klachten in herinnering van Nash en Greene reeds in 1589 en 92 uitgebracht tegen de gierige tooneelspelers, die „de geleerde dichters" — aldus genoemd ter onderscheiding van „de poet-players" — niet behoorlijk betaalden, om reden dat één van hun eigen gild, de welbekende Johannes Factotum, in his own conceit the only SHAKE-SCENE in a country," den spelers voldoende van tooneelstukken voorzag. De uitval van Greene in den brief aan zijn mededichters vóór zijn „Groatsworth of Wit" geplaatst, is te goed bij de beoefenaren van Shakespeare bekend, om er op te wijzen dat genoemde woorden daarin voorkomen, even als het wijdberuchte: „Upstart crow, beautified with our feathers," de liefelijke verdachtmaking door den vroom geworden Greene onzen Shakespeare naar het hoofd geworpen. Terloops maken wij hier opmerkzaam op de uitgebreide verhandeling van Simpson in zijn „School of Shakespeare" over Greene's verhouding tot Shakespeare en zijn tijdgenooten, het beste artikel wat tot heden over dit onderwerp geschreven is, gelijk zelfs door Furnival erkend wordt.

Nog een andere grieve was er tegen Shakespeare, wat de geldkwestie betreft. Het was voor het gezelschap waartoe hij behoorde van het grootste belang het uitsluitend recht van opvoering der stukken van zijn hand zoo lang mogelijk te waarborgen en ze daarom niet tot gemeen eigendom te maken, zoolang ze den toeloop van het publiek verzekerden. De „geleerde dichters," zoowel als de concurreerende gezelschappen zagen dit met nijdig oog aan, te meer omdat de Globe-theatre toch reeds de buitengewone talenten der tooneelspelers in zijn voordeel had. Bijgevolg kon ook geen slordig afschrift, onder de voorstellingen zelf met veel moeite verkregen, eenige tegemoetkoming aanbieden, daar men voor sommige stukken, die niet in

druk waren verschenen en in den Globe een gevestigden naam hadden verworven, bij voorkeur naar genoemden schouwburg opging. Verklaart deze bijzonderheid aan den eenen kant, waarom zooveel stukken óf in het geheel niet bij 's dichters leven óf eerst betrekkelijk laat in druk verschenen óf eindelijk in gebrekkigen vorm tot ons gekomen zijn, tevens verklaart het voor een deel de vijandige houding tegen Shakespeare en de zijnen. Ook Greene's uitdrukking: „beautified with our feathers" geeft nog het een en ander omtrent de geldkwestie te denken. Er zijn er die dit verklaren als een verdachtmaking van Shakespeare den tooneelspeler; de uitdrukking zou in dat geval beteekenen, dat de naam van den acteur slechts aan de dichters te danken was, wier stukken hij op het tooneel vertolkte: „zoo hij al schittert, the upstart crow," aldus wil Greene zeggen, „het zijn ònze verzen, ònze woorden, ònze stukken die hem daartoe gelegenheid geven en waaraan hij dus zijn opgang te danken heeft." Ik ben het met die verklaring van woorden in 1592 geuit, niet eens. Naar mijn meening ligt er een verdachtmaking van den auteur, niet van den acteur in. Het lijdt volgens mij geen twijfel, of Greene heeft hier het oog op het feit, dat Shakespeare stukken van anderen tot grondslag voor zijne bewerking nam; en aangezien door de min of meer aanmerkelijke wijziging, al of niet met behoud van den oorspronkelijken titel, die stukken te grooter opgang maakten naarmate zij de weergalooze meesterhand van den nieuwen bewerker verrieden, moest het bedoelde feit de afgunst van Greene en de zijnen des te heviger opwekken. Ieder beoefenaar van Shakespeare weet, dat van sommige stukken de herkomst is aan te wijzen, dat zij van andere op goede gronden vermoed wordt en evenzeer, dat enkele karakters naar reeds bestaande genomen zijn en, hoezeer ook gewijzigd naar de gezonder opvatting des dichters, als herschapen opnieuw ten tooneele gebracht werden. Te oordeelen naar het jaar, waarin Greene's verdachtmaking den dichter naar het hoofd werd geworpen, zie ik dan tevens in zijn uitval een bewijs voor het vermoeden, toch reeds op andere gronden tot vrij stellige zekerheid gebracht, dat de dichter in de eerste jaren van zijn loopbaan zich vooral onledig zal gehouden hebben met het wijzigen en herzien van bestaande stukken voor verschillende tooneelgezelschappen, nog vóór hij

zich uitsluitend aan den Globe-schouwburg gewijd had. Overigens kan uit bedoelde verdachtmaking ook evenzeer worden afgeleid, gelijk sommigen willen, dat Greene en de zijnen, die Shakespeare eenigen tijd vorafgingen, in den waan verkeerden onzen dichter den weg gewezen te hebben; overvleugelde hij hen, zij konden zich troosten met de overtuiging, naar zij meenden, dat hij hun de kunst had afgekeken.

Vóór ik van de opmerking, dat de geldduivel er veel toe bijbracht om het vuur aan te stoken, afstap, wil ik nog een enkele bijzonderheid in verband daarmede aanstippen. Er is een merkwaardig anoniem stuk uit Shakespeare's dagen tot ons gekomen, getiteld: Histriomastix or The Player whipt. Er is behalve een hatelijke toespeling op 's dichters „Troilus and Cressida" een en ander in dit stuk wat ons aan de dagen van heftigen strijd tusschen de dichters en spelers doet denken. Voor zoover Marston de hand in dit stuk gehad heeft, is er zijn vijandige houding tegenover Ben Jonson tevens in te herkennen. De strekking van het stuk in hoofdzaak was echter tegen de tooneelspelers in het algemeen gericht, als onwaardig om in den staat en door het publiek geduld te worden. Het is dus eenigszins in overeenstemming met den brief van Greene, waarin zijn bekende uitval voorkomt en de „geleerde dichters" bezworen worden niet langer voor het tooneel te schrijven. Indien het vermoeden van Simpson waarheid is, en naar mijn meening is er alle grond voor, dat met Post-Hast de poët-player Shakespeare in dit stuk bedoeld wordt, dan heeft onze dichter mede aan een scherpen aanval blootgestaan. Zoo wordt in kennelijke toespeling Post-Hast in den mond gelegd:

„Let's make up a company of Players,"

waarin een spotachtige bedoeling lag ten opzichte van het gezelschap tooneelspelers van professie, dat in de Globe-theatre zijn voorstellingen gaf en waarvan Shakespeare de ziel was. Vinniger nog is het gesprek tusschen Chrisoganus, den Poet-scholar, en de tooneelspelers, waarin alweder de geldkwestie op den voorgrond treedt en de Poet-player Post-Hast, d. i. Shakespeare, wordt doorgehaald, omdat hij, de tooneelspeler, „den geleerden schrijvers" het brood voor den mond wegneemt door zijn gezelschap voortdurend van nieuwe stukken te voorzien. De passage teekent te duidelijk den strijd om niet met een kleine aanhaling, die

werkelijk karakteristiek is, te kunnen volstaan. Chrisoganus is met de tooneelspelers aan het kibbelen over den prijs voor een te leveren stuk. „Ten pound a play„ is den spelers een buitensporige eisch, — en werkelijk werd dit bedrag hoogst zelden uitgekeerd, — waarop Chrisoganus verontwaardigd uitroept dat hij ze liever zag sterven van honger, dan zich te laten beknibbelen. De spelers antwoorden, dat daar vooreerst geen gevaar voor bestaat, zoolang de veelschrijver Post-Hast de pen nog kan roeren, waarna de Poet-scholar natuurlijk zijn hart lucht geeft over het armzalige werk, waarop zij alsdan het domme publiek zullen onthalen. De regels luiden als volgt:

Belch. Chrisoganus, faith, what's the lowest price?
Chrisoganus. You know as well as I; ten pound a play.
Gulch. Our Companie's hard of hearing of that side.
Chrisoganus. And will not this booke passe? alasse for pride!
I hope to see you starve and storme for books;
And in the dearth of rich invention,
When sweet smooth lines are held for pretious,
Then you will fawne and crouch for poesy.
Clout. Not while goosequillian Posthast holds his pen.
Gut. Will not our own stuffe serve the multiade?
Chrisoganus. Write on, crie on, yawle to the common sort,
Of thick-skinn'd auditours such rotten stuffs,
More fit to fill the paunch of Esquiline
Than feed the hearings of judiciall eares.
Yee shades, triumphe, while foggy Ignorance
Clouds bright Apolloos beauty!

Ook in geval men twijfelen moest, of Posthast hier werkelijk voor Shakspeare moest doorgaan, komt toch de aard van den strijd tusschen schrijvers en tooneelspelers duidelijk uit, terwijl onze dichter er op het nauwst in betrokken was. Doch ook *zijn* partij bewaarde het stilzwijgen niet, wat trouwens een onmogelijkheid was geworden, sedert een beroep op het publiek gedaan was en dus voortdurend de toeschouwers er in gemengd waren. Vooral Ben Jonson liet zich niet onbetuigd en greep herhaaldelijk de gelegenheid aan, den strijd op het tooneel zelf over te brengen. In Shakespeare's stukken komen voortdurend toespelingen voor, waarvan de beteekenis bij recht begrip van den strijd duidelijk wordt, ook al ontsnapt de bedoeling in haar volle gewicht aan den meer oppervlakkigen lezer. Dat de heftige strijd, op het tooneel overgebracht, zelfs een groote attraction voor het publiek was, wordt ons door

een uitdrukking in Hamlet duidelijk; ik moet er hierop wijzen, in verband met het aangehaalde anonieme stuk, te meer daar zij op stellige feiten slaat en ons overtuigt, hoe zeer Shakspeare in die dagen er van vervuld was. Het genoemde stuk Histrio-Mastix was met zijn vijandige strekking natuurlijk ongeschikt om op eenig gevestigd tooneel door een gezelschap spelers van beroep te worden opgevoerd. Het was en bleef een academiestuk, op te voeren door jongelieden aan de universiteit of zelfs door de schooljongens van eene of ander inrichting van onderwijs. Het was een van de reeks dier stukken, waarmeê de boy-actors met de man-actors in mededinging traden en waarin de „children" luide te velde trokken tegen de dichters en tooneelspelers, die de geregelde gezelschappen aan stukken ter opvoering hielpen. Het geheele onderhoud van Hamlet bij de aankondiging van de komst der tooneelspelers is, zooals men zich herinnert, daaraan gewijd, en wie weet of de dichter niet meer in het bijzonder het oog heeft gehad op den Histrio-Mastix, zoowel als op „the young singing men of the Chapel Royal or St. Paul's," die zoo heftig tegen de spelende gezelschappen optraden. Men herinnert zich Hamlets woorden, waar hij zegt dat zij „cry out on the top of question," dat zij „are most tyrannically clapped for it," dat zij, „so berattle the common stages (so they call them) that many wearing rapiers are afraid of goosquills and dare scarce come thither." Dat het kraaiende volkje het ook op Shakespeare en zijn gezelschap tooneelspelers gemunt had, en daarop vooral vestigen wij de aandacht, blijkt onweerlegbaar op hetgeen volgt: „Faith, there has been much to do on both sides; and the nation holds it no sin to tarre them to controversy," — woorden waaruit blijkt hoe zeer het publiek aan den strijd deelnam, gelijk ik zeide. En welke beteekenis, wat een omvang die strijd gekregen had, zien wij daarin, dat er een tijd lang geen stuk gehoor kon verwerven, waarin de twist niet werd voortgezet op de planken: „there was, for a while, no money bid for argument, unless the poet and the player went to cuffs in the question." Allen trokken partij voor dezen of genen: „O, there has been much throwing about for brains," zoo heet het verder; en als Hamlet vraagt: „Do the boys carry it away?" is het antwoord dat Shakespeare den speler in den mond legt: „Ay, that they do, mylord;

Hercules and his load too.″ Uit de laatste woorden blijkt duidelijk dat de Globe-schouwburg met het beeld van „Hercules carrying the Globe″ in den strijd gemengd was en al de gevolgen er van ondervond, althans voor een poos. Het aangehaalde is trouwens niet de eenige toespeling op den strijd tegen de schouwburgen en de tooneelspelers, zooals hij door enkele „poet-scholars″ gevoerd werd, waarvan velen de „children of St. Paul's″ begunstigden. In een ander anoniem stuk uit die dagen: Jacke Drums Entertainment, or the Comedie of Pasquil and Katherine, komt de volgende plaats voor, die bezwaarlijk anders dan als hatelijke uitval kan worden opgevat, gericht tegen de bestaande gezelschapppen, dat van Shakespeare niet uitgesloten.

Sir Edward. I saw the children of Powles last night
And troth they pleased me prettie, prettie well:
The Apes in time will doe it handsomely.
Planet. Ifaith, I like the audience that frequenteth there
With much applause: A man shall not be chokte
With the stench of Garlick; nor be pasted
To the barmie jacket of a Beer-brewer.
Brabant Jun. 't Is a good, gentle audience, and I hope the boies
Will come one day into the Court of requests.
Brabant Sen. Ay, and they had good plaies. But they produce
Such mustie fopperies of antiquitie.

De laatste spreker, die minder vrede blijkt te hebben met den aard der stukken door de „children of Powles″ opgevoerd, wordt in het genoemde stuk als een ontevreden brommende criticus afgeschilderd, zoodat wij dus in dit stuk met een dichter te doen hebben, wiens woorden in hun strekking juist tegenover die van Hamlet staan.

Men ziet intusschen uit het bekende gedeelte aan Hamlet ontleend, dat ook Shakspeare den strijd van zijn dagen op het tooneel-zelf had overgebracht. Het onderhoud tusschen Hamlet en zijn vrienden over de tooneelspelers waren geen losse ter loops aangeroerde opmerkingen over kunst in het algemeen; het liep over stellige feiten, die de gemoederen bezig hielden, waarin allen belang stelden — en dit wenschte ik te doen uitkomen. Vóór ik echter tot kenschetsing van den strijd nog andere voorbeelden aanhaal, moet ik nog een enkele bijzonderheid mededeelen. Shakespeare kon zich aan den strijd niet onttrekken. Toch is zijn wijze van strijdvoeren, ook waar hij het tooneel daarvoor kiest, bij die van anderen vergeleken van een veel edeler aard.

Hij blijft daarbij trouw aan zijn roeping, trouw aan de beginselen, die bij zijn tooneelarbeid tot grondslag lagen. Hij schrijft geen gedramatiseerde pamfletten, gelijk in zijn dagen geen zeldzaamheid was; hij laat doorloopend meer zijn stukken zelven voor zijn richting spreken, in plaats van ingelaschte beschouwingen te geven, afgewisseld met hatelijke persoonlijke uitvallen. Waar hij tegenover anderen optreedt, is het blijkbaar meer tegen een richting, die hij moet afkeuren, dan tegen personen; meestal zijn zijne toespelingen ook tevens gemotiveerd door de handeling en de eigenaardige karakters, die hij laat optreden en spreken. Vandaar dat het uiterst moeielijk is, overal juist en beslist aan te geven op wien hij het gemunt heeft. In dat opzicht waren zijn tijdgenooten beter in staat hem te begrijpen. Wie weet hoeveel er aan onze aandacht moet ontsnappen, wat in zijn dagen onmiddellijk onder ieders bevatting viel en rechtstreeks doel trof. Een ernstig beletsel om tot de juiste kennis van Shakespeare's ontwikkeling en zijn standpunt tegenover zijn tijdgenooten te geraken, is ook de onzekerheid van de chronologische volgorde zijner stukken, evenzeer als het nagenoeg volslagen gemis aan stellige aanwijzing omtrent hetgeen van de pseudo-Shakespeare-drama's zijn werk is en de onzekerheid waarin wij verkeeren omtrent zijn eerste tooneelvoortbrengselen. Dat de dichter toch een groote hoeveelheid stukken herzien en gewijzigd heeft ten behoeve van verschillende tooneelgezelschappen, vóór hij als eigenlijk auteur optrad en voor zijn eigen schouwburg schreef, staat, dunkt mij, buiten twijfel vast.

Overigens moet het geen verwondering baren, dat Shakespeare ook op zijn beurt den strijd op het tooneel overbracht, den strijd zelfs op allerlei gebied, want ook in het staatkundige is bij den dichter een zeer besliste overtuiging en voorkeur op te merken, meer dan men tot heden wel zoo gereedelijk wil toegeven. Simpson brengt tot verklaring en recht verstand van een en ander enkele zeer juiste opmerkingen in het midden. In het bloeitijdperk van het Engelsch tooneel was het drama het machtigste middel om meeningen te verkondigen en aan een gevestigde overtuiging lucht te geven. Het was in veel gevallen het orgaan van verschillende richtingen, het was nieuwsblad, maandschrift, roman, alles te zamen. Vandaar ook dat verschillende schouwburgen als mededingers van elkander optraden,

dat sommige hun eigen publiek hadden, waar zij zich gedeeltelijk naar richtten, en hun eigen schrijvers, die op letterkundig en ook op staatkundig gebied een bepaalde richting volgden, een eigen theorie vertegenwoordigden. Omstreeks 1594 is dit ten opzichte van twee schouwburgen in Londen vrij nauwkeurig, aan te wijzen. Voor dien tijd is het moeielijker dit te doen, daar de gezelschappen niet lang genoeg te zamen bleven, maar achtereenvolgens elkander aanvulden. Den eenen keer trad het eene gezelschap meer op den voorgrond, en kort daarop weder een ander. In 1592 had Lord Strange een gezelschap bijeengebracht, dat uit enkele der beste tooneelspelers van andere vereenigingen bestond; tevens worden als de voornaamste gezelschappen genoemd dat van den graaf van Sussex, van den graaf van Worcester en dat van den graaf van Pembroke. Gedurende het eerste tijdperk van zijn letterkundige werkzaamheid moet Shakespeare voor al die gezelschappen geschreven hebben. In zooverre was hij voor Greene rechtaf een Johannes Factotum in dienst van de tooneelspelers en gezelschappen van den dag, en in zijn ergernis en afgunst besloot dan ook Greene, die zich als het hoofd der „geleerde dramaschrijvers" beschouwde, niet alleen voor zich zelf het schrijven van stukken op te geven, maar bezwoer hij ook zijn vrienden hetzelfde besluit te nemen. In 1589 reeds was er sprake geweest van een dergelijke „werkstaking" — en wellicht was toen de geldkwestie meer hoofdzaak, — gelijk uit een voorbericht blijkt, dat Nash voor Greene 's Menaphon plaatste. Ook Lodge had de belofte afgelegd „zijn pen niet langer te bezoedelen met het schrijven van tooneelstukken," aan welke belofte hij zich echter niet gehouden heeft. Greene voegt in zijn bekenden brief, waarin hij Marlowe, Peele en Nash tot het bedoelde besluit tracht op te wekken, nog de bijzonderheid, dat twee vrienden, naar hij weet, dezelfde belofte gedaan hebben; en voor de *strike* van dit zestal dramatisten, hij zelf er onder begrepen, geeft hij geen ander reden dan — het monopolie dat Shakespeare zich bij de tooneelspelers had weten te verwerven. Men ziet, de strijd waarin de naam van Shakespeare betrokken was, werd niet zonder hartstocht gevoerd. Niet minder dan zes auteurs vereenigen zich om het den tooneelspelers, vooral den schrijvers onder hen, den zoogenaamden poetplayers, lastig te maken en ze in hun beroep afbreuk te doen, hetzij dan om „de markt te doen stijgen," hetzij uit afgunst

op hun succes. Maar tevens is er uit af te leiden, dat onze Dichter reeds vóor 1592 een buitengewone werkzaamheid moet ontwikkeld hebben en dat tal van stukken, geheel of gedeeltelijk van zijn hand, in bezit zijn geweest van verschillende tooneelspelers en gezelschappen. Kon men nu met stellige zekerheid het schrijven en opvoeren van den Zomernachtsdroom in of kort na 1594 opgeven, dan zou dit met een belangrijk feit samenvallen: het stuk zou een nieuwe periode in 's dichters leven openen, terwijl het vermoeden dat het tot inwijding van den Globe-schouwburg heeft moeten dienen, bijna zonder twijfel kon worden aangenomen en de strekking van het stuk er opnieuw door zou worden bevestigd. In dat jaar toch vereenigden zich de voornaamste Londensche acteurs tot twee groote gezelschappen, die tegen elkander in mededinging optraden. Beiden bleven lang genoeg gevestigd om een eigen geschiedenis te hebben, gelijk ze zich evenzeer door een eigen karakter onderscheidden. Bovendien was hun invloed van zooveel gewicht dat zij alle kleinere vereenigingen in de schaduw stelden of zoodanig beheerschten, dat deze zich niet geheel aan dien invloed konden onttrekken. Die twee gezelschappen droegen den naam van „the Lord Chamberlain's" en van „the Lord Admiral's". Van het eerste gezelschap waren Shakespeare en Burbage de eigenlijke hoofdpersonen, de bezielende leiders; van het tweede waren Philip Henslowe en Edward Alleyn de beheerders. De namen zelven duiden het verschillend karakter der beide vereenigingen aan. Terwijl Shakespeare in het zijne zoowel uit het oogpunt van kunst als dat van strekking, gehalte en zelfs politieke beginselen een zekere eenheid wist te bewaren en daardoor een veel hooger standpunt bereikte, zien wij dat de ongeletterde Henslowe bloot als ondernemer handelt, die naar geen eenheid of kunstbeginselen vraagt, maar alle middelen van welken aard ook te baat neemt, om de gunst van het volk te winnen. The Lord Chamberlain's company streefde in het algemeen naar de verwezenlijking van een ideaal, toonde zich van een stellige roeping bewust, begunstigde een vrijzinnige staatkunde en stond verdraagzaamheid voor in godsdienst en denkwijze; standvastig bleven zij bijvoorbeeld de partij van Essex getrouw. Door deze trouw aan beginselen geraakte dit gezelschap niet zelden in groote moeielijkheden. Henslowe daarentegen volgde op zijn tooneel de meeningen van het volk; hij en de zijnen waren „constant in their inconstancy." Met een

scherp oog schijnt hij de overwinnende partij gevolgd te hebben om ze weder te verloochenen, wanneer zijn belang het medebracht; hij zag naar schrijvers om, die beurtelings de verdedigers waren van de zaak, waarvoor hij zich, al naar hij het geraden achtte en de omstandigheden het medebrachten, meende te moeten verklaren. Toen, bijvoorbeeld, Essex aan het hof in ongenade kwam, maar bij de burgers nog steeds de uitbundigste populariteit genoot, weergalmde Henslowe's tooneel van zijn lof; toen hij werkelijk gevallen was, heette hij een Phaëton en Judas. Natuurlijk moest Henslowe aldus weleens zijn doel missen of voorbijgaan, gelijk onder anderen toen hij het drama van Nash: „The Isle of Dogs' liet opvoeren; doch spoedig trachtte hij door het volk te gelieven, het verloren terrein weder te herwinnen. Toch kon hij de mededinging niet volhouden zonder zich naar de hoogere eischen, door het Shakespeare-tooneel opgewekt, te schikken. Vandaar, dat beide ondernemers zelfs moesten besluiten een schouwburg op te richten, geheel in den trant van het Globe-theatre gebouwd, terwijl zij nu en dan met hun schrijvers in overleg traden tot het leveren van stukken naar het voorbeeld van die der Shakespeare-vereeniging. Zoo deed zich van zelf de invloed van den dichter gevoelen ook bij hen, die zich in naijver van hem afwendden of in het besef van minderheid hem door verdachtmaking zochten afbreuk te doen.

Zoo men de bedoeling van het voorgaande gevolgd heeft, zal het wel geen verontschuldiging eischen, wanneer ik nogmaals op enkele uitdrukkingen in Hamlet de aandacht vestig. Het geldt hier alweder dezelfde vraag: Wat was Shakespeare's houding tegenover zijn tijdgenooten; welke voorstelling hebben wij ons van den dramaschrijver te vormen te midden van zijn omgeving? Uit dat oogpunt wensch ik een en ander toe te lichten. De gewone commentaren blijven maar al te zeer aan enkele uitdrukkingen, alsof zij op zich zelf staan, hangen, zonder ze met elkander in verband en als geheel te beschouwen, tot kenschetsing van de beweging op dramatisch gebied in de eeuw van Elizabeth, welke beweging, zooals ik heb trachten duidelijk te maken, niet zonder ernstigen strijd plaats vond, vooral sedert zij op het tooneel-zelf was overgebracht. Iedere ongewone verschijning op het gebied der kunst veroorzaakt strijd; hoe zou men nu kunnen verwachten, dat het optreden van een dichter als Shakespeare met zoo stellige overtuiging en

steeds helderder bewustzijn van zijn willen en wenschen en handelen, van zijn roeping als kunstenaar in één woord, zonder storm en strijd te verwekken zou voorbijgaan? Bij het wijzen op een en ander behoeft de lezer niet te vreezen, dat ik een variatie zal leveren op den lofzang, waarin Shakespeare's tooneelkennis wordt verheerlijkt, gelijk met het oog op de bekende passages in het derde bedrijf van den Hamlet gewoonlijk wordt aangeheven. De kritiek heeft daaromtrent „ihre Schuldigkeit gethan"; het is noodig thans wat meer op het gebied der stellige feiten te blijven en op te sporen in hoeverre zij Shakespeare als dramaschrijver in het ware licht plaatsen of wederkeerig door 's Dichters uitspraken en beschouwingen tot meer helderheid komen. Reeds heb ik daartoe een en ander ontleend aan Hamlets gesprek met Rosencranz over de tooneelspelers en zal er straks nog eenmaal op terugkomen. Evenzeer is in Hamlets toespraak tot de tooneelspelers in het derde bedrijf bijna ieder woord een toelichting op Shakespeare's kunstopvatting, zooals zij in stellige tegenspraak met die zijner tijd- en kunstgenooten was, of een uitval tegen de afdwalingen, die hij zich tot taak gesteld heeft te bestrijden. Het is ook hier weder Shakespeare in wapenrusting, Shakespeare, en wellicht ware dit beter gezegd, als hervormer. In Hamlets woord: „O reform it altogether" hebben wij de verzuchting te hooren, die Shakespeare gedurende zijn geheele dichterloopbaan uit het hart opkwam. Hamlet en de dichter zijn op deze plaats één. Voor alles moet men zich dus losmaken van het denkbeeld, alsof de dichter een kleine verhandeling in zijn treurspel had gelascht, waarin hij zoo enkele losse opmerkingen over het tooneel en de tooneelspeelkunst aan den man brengt, Gewoonlijk haalt men de bekende passage als zoodanig aan en meent dan wonderwel in de verklaring van het stuk geslaagd te zijn door er de aandacht op te vestigen, schoon men er toch eigenlijk geen weg meê weet. Voor Shakespeare's tijdgenooten was zij heel wat anders. Het is ten eenemale een miskenning van de beteekenis der passage, een gevolg van de minder juiste kennis der feiten, indien men haar als het brokstuk eener verhandeling opvat, waarvoor de dichter hier toevallig een plaatsje kon openhouden. Zij is meer dan dat. Zij is, schoon van geringen omvang, een fragment van een „art poétique," vertegenwoordigd door een geheel dichterleven, welks

richting tegen zeer bepaalde gebreken gekant was, door een dichtergeest, die voor hem onuitstaanbare toestanden en eene kunstopvatting, door een ruwen of misleiden volkssmaak gehuldigd of ook door verwaandheid en jacht op volksgunst aangekweekt en bestendigd, wenschte uit te roeien. Duitsche schrijvers hebben meermalen aangevoerd, dat het onderhoud van Hamlet met de tooneelspelers wel degelijk een samenhangend bestanddeel van het geheele stuk uitmaakt, daar de Dichter er Hamlets contemplatieven aard, of hoe men het noemen wil, door doet uitkomen. Ik heb er vrede meê, zoo men er tevens dàt in wil zien, als men daarbij de kennelijke toespelingen en den aard van den strijd dien Shakespeare te voeren had slechts niet over het hoofd ziet. Doet men het laatste, wat dan te denken over het onderhoud van Hamlet met Rosencrantz over de tooneelspelers? Dat moet dan wel een zeer zonderling fragment in de oogen van dergelijke verklaarders zijn, een fragment niet eens als verschoonbaar anachronisme te verdedigen. Nog een andere opmerking zou men naar aanleiding van de beide gesprekken in het midden kunnen brengen. Beide fragmenten, kan men beweren, vallen niet buiten het stuk, hoezeer ook getiteld „Hamlet, Prins van Denemarken," en spelende in de 11e eeuw, omdat het treurspel niet zoo stellig Deensch als wel algemeen menschelijk is. Ik heb daar alweder vrede meê, althans wat het laatste onderhoud betreft, zoo men slechts niet meene, dat men zich op die wijze van bedoelde fragmenten kan afmaken. Is de vermelding van Londensche toestanden en Engelsche acteurs, Rosencrantz te Elseneur in den mond gelegd, waarbij ten slotte nog de toespeling komt op „Hercules and his load," niet hoofdzakelijk te verklaren uit het feit, dat de dichter, toen hij dat alles in 1602 schreef, van die dingen tot overstelpens toe vervuld was? Wat doet die geheele passage toch in Hamlet, Prins van Denemarken, als de dichter den strijd dien hij voerde, hier niet blijkbaar voor de ooren van het publiek op het werkelijk tooneel wilde overbrengen, ten einde een beroep op het verstand en den smaak van „the judicious" te doen, „the censure of the which must overweigh a whole theatre of others?" Die eenig begrip heeft van den strijd in Shakespeare's dagen, zal toestemmen, dat 's dichters tijdgenooten, hetzij dan tot hun genoegen, hetzij tot hun ergernis, heel wat

anders van dien tegelijk vleienden en sarcastischen uitval begrepen, dan menige Duitsche aesthetiker tegenwoordig. Intusschen gevoel ik zeer goed, dat hier een bedenking bij den lezer uit onzen tijd voor de hand ligt. Wat zou men wel moeten denken van een tooneelschrijver uit onze dagen, die een stof uit de middeleeuwen behandelde en daarbij, niet in raadselachtige uitspraken maar in duidelijke toespelingen, de handelingen van het hedendaagsch tooneelverbond, bijvoorbeeld, of de transacties van „het Nederlandsch Tooneel" in zijn stuk bracht, of eindelijk daarin tegen de richting van dit of dat tooneelgezelschap te velde trok?

Toch zou dan in Hamlet en andere stukken iets dergelijks het geval zijn? Voorzeker, maar men behoeft er den dichter geen verwijt van te maken. Door op het onloochenbare feit te wijzen, heeft men tevens de verklaring van dat feit te zoeken en het uit de geschiedenis van het tooneel toe te lichten. De voorstelling van het zielkundig verschijnsel dat wij Hamlet noemen, wordt er ook in geen geval door geschaad; het blijft de hoofdzaak, terwijl het schijnbaar dooreenhaspelen van allerlei onderwerpen uit 's dichters dagen, zoo in dit stuk als andere, een welkome bijdrage is tot de kennis van hem-zelven, zijn tijd, zijn omgeving, het tooneel zooals hij het kende en wenschte. en den strijd dien hij te voeren had. Er behoeft geen sprake te zijn van eenige grieve tegen den dichter, al strookt zijne wijze van handelen niet met onze kunstbeginselen; Shakespeare toch staat in zekeren zin buiten en boven onze hedendaagsche beschouwingen en theoriën: niet alleen dat een lang tijdsverloop hem van onze dagen en inzichten scheidt, maar hij is zijn eigen meester en zijn handelwijze is in volkomen overeenstemming met de omstandigheden en zeer goed te verklaren uit de ontwikkeling, de geschiedenis van het drama. Men herinnere zich, wat ik reeds heb opgemerkt: het drama van zijn dagen nam de plaats in van tijdschrift, nieuwspapier en ieder orgaan van de openbare meening of bijzondere inzichten. De dichters uit Shakespeare's eeuw kenden geen tijd; hun voorstellingen van vroeger eeuwen smolten samen met die van hun eigen dagen en van hun omgeving en zoo gaven zij aan hun stukken tevens die actualiteit, welke de toeschouwers met dubbele kracht boeide. De bewuste gedeelten in Hamlet en dergelijke zijn eenigszins te vergelijken met voorstellingen op enkele schilde-

rijen uit de middeleeuwen, uit de zestiende eeuw en zelfs later. Als een schilder uit dien tijd Alexanders verovering van Babylon bijvoorbeeld op doek bracht, dan aarzelde hij niet er het portret van een vorstelijken beschermer of vriend op te plaatsen dat niet alleen herkenbaar was voor zijn omgeving, maar in een costuum en zoo geplaatst, dat later nageslacht geen twijfel kan koesteren omtrent de bedoeling van den schilder. Op een aanbidding van de Heilige Maagd en het kind Jezus door Mantegna is de ridder Francesco di Gonzaga in wapenrusting knielende afgebeeld. Het zou onnoodig zijn op zulke bekende feiten te wijzen, als het niet diende om elken twijfel weg te nemen of wij in een en ander van Shakespeare werkelijk toespelingen op bestaande toestanden en opzettelijke bestrijding van afdwalingen en gebreken te zien hebben, ook al spraken de aanhalingen niet voldoende voor zich zelven, als men ze bij het licht der feiten beschouwt.

De toepassing op Shakespeare's woorden kan men aan den lezer overlaten, zoo slechts geen enkele bijzonderheid ontsnappe. „O, it offends me to the soul," zegt hij zoo kras mogelijk met het oog op hetgeen maar al te veel in zijn tijd werd toegejuicht, „to hear a robustious periwig-pated fellow tear a passion to tatters, to very rags, to split the ears of the groundlings; who for the most part are capable of nothing but inexplicable dumbshow and noise: I would have such a fellow whipped" [1]). Inderdaad, „groundlings," of wat hij later noemt „some quantity of barren spectators," benevens „dumbshow" en „noise" waren den dichter een onoverwinnelijke ergernis, evenzeer als de onnatuurlijke hofstijl, die een dichter, zoo hij er zich van bediende, tot een nar maakte, slechts door de mode geduld, of zelfs meermalen toegejuicht. De „dumbshow" was in 's dichters dagen nog lang een gewoon bestanddeel der vertooning, en het is ongetwijfeld aan Shakespeare's invloed te danken, dat de pantomime voor de bedrijven of het geheele stuk nog bij zijn leven voor goed van het tooneel verdween. Slechts in één stuk heeft de dichter de „dumbshow" gelaten gelijk hij ze vond, namelijk in „Pericles," doch slechts een betrekkelijk klein gedeelte van het stuk komt voor zijn rekening; had hij het geheel opnieuw bewerkt,

[1]) Naar alle waarschijnlijkheid is hier meer rechtstreeks een aanval op Greene bedoeld, vooral met het oog op zijn „James IV."

dan zou hij zeker de stomme vertooning verwijderd hebben. In het tusschentooneel van Hamlet moet zij er het voorkomen aan geven van een oud, reeds bestaand stuk en wordt zij door Hamlet zelf met een bijzonder doel gebezigd. Evenzeer is door Shakespeare's invloed een einde gemaakt aan de belachelijke titels door de „geleerde dichters, the poet-scholars" aan hun stukken gegeven. Reeds terloops heb ik daarop gewezen en wederom ontmoeten wij in Hamlet den toeleg van den dichter om dergelijke onzinnige onderscheidingen bespottelijk te maken, en wel in de bekende woorden Polonius in den mond gelegd, als hij de komst van de tooneelspelers aankondigt. Het zijn, zegt hij, „the best actors of the world, either for tragedy, comedy, history, pastoral, pastoral-comical, historical-pastoral, tragical-historical, tragical-comical-historical-pastoral". De toeleg van den Dichter is, dunkt mij, zoo klaar als de dag, ofschoon men dikwerf vergeet ook die plaats met andere feiten en toespelingen in verband te brengen. En ten slotte. Zelfs als Shakespeare de tooneelspelers laat optreden om de ernstige vertooning te geven, die den koning-moordenaar in de val moet drijven, kan hij weder niet nalaten aan zijn luim toe te geven. Hij doet om zoo te zeggen een sprong zijwaarts om nog even de gelegenheid waar te nemen tot een wel-berekenden uitval. Zijn tijdgenooten zullen de behendigheid van den kampvechter hebben toegejuicht; de bedoeling was voor hen niet raadselachtig, al ontsnapt zij thans aan de meeste lezers, zelfs aan uitleggers en vertalers. De dichter heeft het thans op de schrijvers en voordragers van prologen geladen. Geheel buiten den toon van hetgeen volgen zal, treedt een der spelers met een proloog op, waarbij ons om het schreeuwende contrast onwillekeurig een lach op de lippen komt en Hamlet met recht aan het spotten raakt.

„For us and for our tragedy,
Here stooping to your clemency,
We beg your hearing patiently," —

zoo luidt de proloog, of liever, de parodie op het onzinnig kreupelrijm, waarin zoo vaak de prologen in Shakespeare's tijd gesteld waren, en waarvan wij onder anderen nog een proeve vinden in de prologen en koren van „Pericles", die zeker wel geen verstandig lezer aan Shakespeare zal toekennen. Wat overigens de strekking van de aangehaalde regels betreft, niet

ik heb ze er in gelegd, maar Shakespeare zelf legt Hamlet zijn bedoeling in den mond, schoon alweder de meeste uitleggers het eigenlijk doel van den dichter voorbijzien. Voorwaar, menig dichter heeft reden tot de verzuchting: beware de hemel mijn werken voor commentaren of toezicht uitoefenende editors. Hetzelfde is, met het oog op het aangehaalde prologje, op enkele vertalingen van toepassing. De overzetter die er een glad, gewoon en modern versje van maakt, waarbij het karakter en bijgevolg de bedoeling geheel verloren gaat, heeft Shakespeare blijkbaar niet begrepen. Ik zal zoo vrij zijn van dergelijke overzettingen te getuigen: zij laten zich wellicht gemakkelijk lezen — maar Shakespeare is het niet.

IV.

Thans kom ik op den „Zomernachtsdroom" terug. De reeds aangehaalde plaatsen zijn heel eenvoudig staaltjes van dezelfde stof, die schering en inslag van den „Zomernachtsdroom" uitmaakt; zij kunnen bijgevolg dienst doen om het genoemde stuk in zijn bedoeling en strekking toe te lichten en tevens Shakespeare's streven gedurende zijn geheele dichterloopbaan duidelijk te maken. Breng ik dit stuk in verband met de vele uitdrukkingen, die des dichters standpunt en overtuiging karakteriseeren, dan meen ik het recht te hebben tot de stelling: „De Zomernachtsdroom is geschreven, toen Shakespeare, zich na lange studie en voorbereiding, op de stelligste wijze tegenover enkele zijner kunst- en tijdgenooten plaatste." De aanhalingen daartoe door mij in het midden gebracht of nog te leveren zijn den beoefenaars van Shakespeare wel bekend; ik geef ze dan ook niet als ontdekkingen, gelijk ik reeds zeide; ik tracht ze slechts in het rechte licht te plaatsen en door het in verband brengen van een en ander des dichters houding tegenover anderen te kenteekenen en te doen zien, hoe hij langzamerhand tot het levendige bewustzijn kwam van gezonder denkbeelden op het gebied der kunst, dat hij wist wat hij wilde en steeds meer en meer van wel overdachte beginselen uitging, waardoor hij herhaalde malen in botsing kwam met zijn tijdgenooten. Toen de tijd van voorbereiding

voorbij was en zijn ontwikkeling tot volle rijpheid was gekomen, was de strijd onvermijdelijk, en gedrongen door de omstandigheden en naar de gewoonte zijner dagen moest hij dien strijd op het tooneel zelf overbrengen. Gedeeltelijk was het ook het doel van Hermann in bovengenoemde studie de uitgesproken stelling toe te lichten. Nu moge hij dwalen in de opvatting van het stuk als doorloopende allegorie, — wat niet wegneemt dat het toch in enkele bijzonderheden een allegorische strekking kan hebben — hij moge hier en daar mistasten in de verklaring van verschillende uitdrukkingen en voorstellingen met het oog op de feiten en personen uit 's dichters tijd en omgeving, toch volgt hij den wetenschappelijken weg, die een onderzoek naar de grondiger kennis van den „Zomernachtsdroom" en zijn strekking, bedoeling en inhoud alleen waarde kan geven, namelijk den zuiver historischen. Het voortbrengsel van de levendigste, de meest dichterlijke fantazie die men zich kan voorstellen, gelijk het stuk terecht genoemd wordt, is nog iets anders, in zekeren zin nog iets meer dan dat; het is een protest, het is een uitdaging, als ik het zoo noemen mag, het is een parodie hier en daar tevens, waarvan de beteekenis voor 's dichters dagen volkomen begrijpelijk was en stellig doel trof, en die hoofdzakelijk daaraan haar belang ontleende dat zij begrepen werd en haar uitwerking onmogelijk kan gemist hebben. Het is een getuigenis van eigen kunstopvatting en als zoodanig een daad van gewicht, zoowel in het leven des dichters als in den tijd, waarin hij optrad. Het stuk is een afwisselende satire, waarin zelfs voor ons nog de voortdurende aanvallen op hardnekkige tegenstanders, op gebreken die onbesnoeid voortwoekerden, duidelijk aan den dag komen. Het stuk is een antwoord in den vorm van een daad op de aanmaning van Hamlet tot de tooneelspelers: „O, reform it altogether!"

Het is de verdienste van Hermann's werk dit te hebben aangetoond en door velerlei geschiedkundige feiten te hebben toegelicht. De uitkomst van zijn nauwgezet onderzoek is, dat Shakespeare zich na den „Zomernachtsdroom" ten volle van zijn dichterroeping bewust is, dat hij sedert dat gedicht, optreedt, niet in theorie maar in en door zijn stukken zelf, als H e r v o r m e r van het nationaal tooneel in Engeland met zijn eigen dramatischen stijl. De „Zomernachtsdroom" voert

ons dus terug in de dagen van den strijd, waarop ik reeds boven gewezen heb, den strijd tegen een deel van het publiek, den strijd tegen enkele modedichters van zijn dagen, den strijd tegen de Herodessen en tooneel-tirannen, tegen bombast en onbeschaafde ruwheid zoowel als tegen overbeschaafde verfijning en zoogenaamde elegance. Voor hem die daaraan twijfelt of het er nog niet in gezien heeft, gaat menige toespeling, menige belangwekkende bijzonderheid verloren. Vóor alles neme men, om er dit in te zien, Shakespeare in zijn geheel en beschouwe men een en ander in den „Zomernachtsdroom" ook in verband met plaatsen uit andere stukken, gelijk ik reeds heb opgemerkt. In dat verband beschouwd, laat de opvatting van vele plaatsen geen twijfel over. En ook uit dit oogpunt wordt ons de „Zomernachtsdroom" ten volle duidelijk. Uitdrukkingen en toestanden, die men anders bloot als de uitingen en opvatting van een weelderige fantazie en uitgelaten humor beschouwd heeft, worden van veel meer beteekenis, zoo er het licht der geschiedenis op valt. Zonder dat licht, zou ik zelfs beweren, zijn veel zoogenaamde geestige uitvallen en humoristische tooneelen van zeer twijfelachtig allooi. Alleen de kennis van Shakespeare's tijd en omgeving, de kennis van zijn verhouding tot zijn tijdgenooten geeft den sleutel in handen om zijn bedoeling te vatten, geeft beteekenis aan zijn woorden, doet ons de strekking zien van sommige tooneelen en geeft het antwoord aan de hand op de vraag: wat wil de dichter met dezen of genen persoon, met de voorstelling van dit of dat type aanduiden of veroordeelen?

Intusschen wachte men zich voor overdrijving, waardoor aan de beteekenis van het stuk geweld wordt gedaan en het stuk zijn wezenlijk karakter geheel verliest. Hermann maakt zich aan zulk een overdrijving schuldig. Uitgaande van de stelling, dat de „Zomernachtsdroom" een gelegenheidsstuk is, opgevoerd bij de opening van het Globe-theater, — waarvoor ook werkelijk naar mijn meening veel grond is — leidt hij daaruit af, dat het geheele stuk van begin tot einde ééne allegorie is. Alle personen in het stuk voorkomende, zelfs Theseus en Hippolyta, zijn daardoor de vertegenwoordigers van een afgetrokken denkbeeld of stellen verschijnselen en toestanden voor, waarop de dichter het oog had. Ieder tooneel moet nu in overeenstemming met de allegorie in haar geheel worden verklaard. Het grond-

denkbeeld dier allegorie zou dan zijn: de afdwalingen der fantazie, de ontaarding der kunst aanschouwelijk voor te stellen en tevens daaraan te verbinden de voorgewende meening des dichters, dat het de roeping van den Globe-schouwburg zal zijn, de fantazie weder in het rechte spoor te brengen, de kunst weder in haar waar karakter en de haar waardige roeping te herstellen. Tot welke zonderlinge gevolgtrekkingen zulk een opvatting van het stuk als geheele en streng volgehouden allegorie moet leiden, blijkt ons reeds uit een paar voorbeelden. De beschrijving van den ongelukkigen zomer door Titania, waarschijnlijk een toespeling op het ongunstige jaar 1594, in het eerste tooneel van het tweede bedrijf, wordt zoodoende een zinnebeeldige voorstelling van den overstelpenden vloed der onzinnige stukken, die de tooneelpoëzie en de kunst voortdurend van den rechten weg brachten, en met den goeden smaak zoowel als de zeden en het gezond verstand in tegenspraak waren. De zegening van Theseus' huis en huwelijksbed door Oberon, aan het einde van het vijfde bedrijf, wordt nu een zinnebeeldige voorstelling van de wijding, den Globe-schouwburg door den gelouterden en edelsten geest der dichterlijke fantazie toegedacht. Zulke beweringen en verklaringen grenzen aan het ongerijmde en zijn het gevolg van een miskenning zoowel van het karakter der dichterschepping als van Shakespeare's geest. Ik stem het dus Von Friesen in zijn bestrijding van Hermann volkomen toe, dat de opvatting van den laatste in het algemeen, een opvatting die het geheele stuk tot een doorloopende allegorie maakt, op de stoutste hypothese berust, die de kritiek ooit ten opzichte van een Shakespeare-drama zou durven uiten en die dus niet dan met de grootste vermetelheid als uitgangspunt eener beschouwing kan worden aangenomen, tenzij door de deugdelijkste historische bewijzen gestaafd.

Evenwel, een dergelijke opvatting bestrijdende, behoeft men daarom niet de allegorische strekking van enkele bijzondere tooneelen en voorstellingen weg te cijferen of de herhaalde en klaarblijkelijke toespelingen op bestaande toestanden, feiten en personen over het hoofd zien. Met het oog daarop heeft Hermann's uitgebreide studie groote verdiensten en heeft hij de vraag naar de beteekenis en de bedoeling van den „Zomernachtsdroom" een belangrijke schrede voorwaarts gebracht.

Zijn stelling, dat het geheele stuk een doorloopende allegorie is, kan men onmogelijk aannemen, daar zij geheel in strijd is met den geest van Shakespeare; de allegorische beteekenis en strekking van enkele onderdeelen is echter niet te loochenen. Als voorbeeld daarvan zou men onder andere slechts behoeven te wijzen op het begiftigen van Bottom met den ezelskop, op den waanzin van Titania, als zij op den ruwen wever met zijn lange ooren smoorlijk verliefd wordt, een tooneel met zulk een diepe beteekenis en dat werkelijk bij het rechte inzicht daarvan even treffend als satiriek is. Verder nog kan men wijzen op de rol die genoemde Bottom zich aanmatigt, waar hij als leider van de tooneelvoorstelling optreedt; zijn „Piramus en Thisbe" is alleen verklaarbaar met het oog op de afdwaling van Titania, als zij zich aan den langoor overgeeft; de scherpste satire gaat hier samen met den geestigsten humor, alleen ten volle te genieten, als men de allegorische beteekenis gevoelt. De tooneelvoorstelling van Bottom en de zijnen wederom is van begin tot einde allegorie, geschreven met het oog op toestanden uit 's dichters tijd, evenals bovengenoemde tooneelen, en daarom in de eerste plaats van belang tot toelichting van zijn bedoelen en werken, van zijn houding tegenover zijn tijdgenooten en het tooneel zooals hij het vond en nog lang in zijn dagen gekend heeft, Wordt niet, om voorloopig maar iets te noemen, aan den Leeuw, den Muur en den Maneschijn, die als personen optreden, een rol toebedeeld met de kennelijke bedoeling om Lily en zooveel andere dichters belachelijk te maken, die de onzinnigste persoonsverbeeldingen een rol in hun stukken gaven? Shakespeare had reeds van begin af aan met dien onzinnigen wansmaak gebroken en stelt het ongerijmde er van ten toon door te laten zien dat het alleen tehuis behoort op tooneelen onder de leiding der Bottoms en de zijnen. Bottom zelf is de incarnatie van dien wansmaak en vertegenwoordigt dus zoowel den Herodes, den bulderbast onder de tooneelspelers van den volksschouwburg uit 's dichters dagen, als de mob, de groundlings, de quantity of barren spectators waar Hamlet van spreekt, het volkje „capable of nothing but inexplicable dumbshow and noise," en dat zulke tooneelspelers met woest getier toejuichte. Die aan de allegorische beteekenis van den „Zomernachtsdroom" nog mocht twijfelen, sla een blik in de geschiedenis van het

Engelsche tooneel en vestige dan zijn aandacht op de rol van dien Bottom. Bij de verdeeling der rollen valt hem die van Pyramus ten deel. „Wat is die Pyramus," vraagt hij, „een minnaar of een tiran?" Tertium non datur. En als hem geantwoord wordt: „Een minnaar, die zich zelf heel dapper om het leven brengt, enkel van wege de liefde," herneemt hij: „Dat zal bij een prachtige opvoering wat tranen kosten! Als ik die rol speel, moet het publiek op zijn oogen passen, ik zal stormbuien oproepen; ik zal jammeren dat het een liefhebberij is. Maar toch, een tiran valt het meest in mijn smaak. Ik zou bijvoorbeeld den „Herrekeles" wonderbaarlijk mooi spelen of de rol van een kerel, die alles dreigt op te vreten of den boel kort en klein slaat." Omtrent die Hercules-rol vergelijke men de vertooning in „Love's Labour's Lost", waar zij mede gepersifleerd wordt. Dat zij werkelijk in de oude stukken als een woeste rol met heel wat n o i s e voorkomt en als zoodanig Shakespeare's weerzin opwekte, blijkt uit Greene's bekend geschrift: „A Groatsworth of Wit," waarin een tooneelspeler zegt: „The twelve labours of Hercules have I terribly thundered on the stage." Wellicht zijn de volgende verzen door Bottom onmiddellijk na zijn opmerking gedeclameerd uit een of ander bombastisch stuk, welks held Hercules was; persiflage op de eene of andere bekende rol uit 's dichters dagen was het in ieder geval. Na zijn voorkeur voor genoemde rol te kennen gegeven te hebben, gaat hij in één adem voort en citeert:

„De rotsen die rukken
Met woedende nukken
De grendels aan stukken
  Van kerker en kot!
En Vebus zijn wagen
Zal d' ochtend doen dagen,
Wie des zich beklagen,
  Het Noodlot ten spot!"

„Ziet ge," zoo gaat hij voort, „dat is verheven! Je merkt wel, dat is naar den aard van Herrekeles, in den trant van je waren tiran; een verliefde valt meer in het huilerige". Geen wonder, dat hij bij de verdere omdeeling der rollen ook het leeuwenaandeel voor zijn eigenaardig talent eischt, „Laat mij ook den Leeuw spelen", zegt hij. „Brullen zal ik, dat het ieder pleizier zal doen; brullen zal ik, dat de hertog bis, bis! zal roepen." Shakespeare laat Bottom ook blijkbaar als vertegen-

woordiger van de dichters der groundlings optreden. In het eerst heet hij verscheidene malen bully Bottom om den bulderenden tooneelspeler aan te duiden. In Bottoms laatste woorden geeft Shakespeare de volle laag aan de dichters der „Interludes.“ De treurige geschiedenis van Pyramus en Thisbe wordt, om de parodie te voltooien, besloten met een boerendans. „Will it please you“, vraagt Bottom, „to see the epilogue, or to hear a Bergomask dance between two of our company?“ Die dans wordt vervolgens werkelijk uitgevoerd, en zoo eindigt het hansworsten-spel der handwerkslieden als zoo menige luidruchtige „interlude“ met een ander van denzelfden aard. De dans is genoemd naar Bergamo, de stad van Arlechino. Uit Flögel-Ebelings „Geschichte des Grotesk-komischen“ blijkt namelijk dat genoemde stad in de geschiedenis van den Italiaanschen Arlechino op den voorgrond treedt; ook behoorde het dansen niet het minst tot de talenten van Arlechino, zoodat eigenlijk met den naam van Bergomask dance een Hansworstendans bedoeld wordt. De oude en nog latere „interludes“ eindigden vaak, na de gebrekkige voorstelling of grof-boertige tooneelen, met zulk een dans om het genot van de volksmassa ten toppunt te voeren en er de samenspraken in kreupelrijm of de langwijlige redeneeringen op luidruchtige wijze mede te besluiten. Ook met deze interludes en hun wansmaak, hun dumbshow en noise heeft Shakespeare voor goed gebroken, en hij stelt ze hier voor zijn beschaafder publiek ten toon door ze in zijn stuk belachelijk te maken.

Na het aangevoerde zal het iederen opmerkzamen lezer duidelijk zijn, wat wij van de overige deelen der Pyramus-Thisbe-komedie te denken hebben. De proloog, de zotteklap van Muur, Maneschijn en Leeuw zijn maar niet enkel de schertsende uitvalvallen van den uitbundigsten humor, — trouwens uit dat oogpunt beschouwd van zeer twijfelachtig allooi, gelijk ik reeds opmerkte, — maar parodie op het tooneel, de spelers, het publiek en verschillende dichters uit Shakespeare's dagen, voor zoover een en ander met de gezonder opvatting en deugdelijker beginselen van den grooten Hervormer in strijd was. Voor bijzonderheden kan ik verder naar Hermann verwijzen, die onderscheiden toespelingen tehuisbrengt waar zij behooren. Reeds een aandachtige lezing van Theseus' woorden en die zijner medetoeschouwers moet den beoefenaar van Shakespeare

van het boven beweerde overtuigen. Het geheele tusschenspel verschijnt dan in een geheel ander licht en bijgevolg wordt de „Zomernachtsdroom" in zijn bedoeling en strekking van groote beteekenis voor de kennis van den dichter, zijn tijd en de verhouding tot zijn tijdgenooten, gelijk wederkeerig de geschiedenis van zijn tijd en het tooneel zijner dagen het stuk zelf toelicht. De strijd dien de dichter te voeren had, was van veel meer omvang dan wij ons tegenwoordig kunnen voorstellen. Gerijmel, geknutsel, klinkklank, Hercules-gebrul op het tooneel, zoowel als laffe vertooning en luidruchtig getier, hofstijl en wansmaak, dat alles had hij zich tot taak gesteld te bestrijden, om tevens in eigen stukken te doen zien, wat de ware roeping van het tooneel is, „both at first and now," gelijk Hamlet zegt. Het zou mij hier te ver voeren aan te toonen, dat dit ook in verschillende andere karakters en stukken uitkomt; de Armado's en Pistols bijvoorbeeld, zijn uit hetzelfde oogpunt te beschouwen, de laatste in het bijzonder als een karikatuur-teekening van personages bij Preston. De naam van dezen dichter brengt mij nog tot een aanhaling, die tot toelichting van Shakespeare's bedoeling van te veel beteekenis is om haar achterwege te laten. Het tusschenspel van Pyramus en Thisbe is, wat de wijze van behandeling der stof aangaat, een wel-bedachte parodie op den bouw der stukken van Lily, Greene en Peele. Proloog, Muur, Maneschijn en Leeuw doen hier den dienst van den „Presenter" bij Peele, den Oberon en Bohan in Greene's, „James IV" en van Cynthia bij Lily. Maar ook de versmaat, die Shakespeare bezigt, dient om de geleerde en academische dichters, wier rijmlooze verzen in dezelfde maat geschreven waren, ten toon te stellen, zoodat de strekking van de satire zoo duidelijk mogelijk was. In het bijzonder had hij het oog op Preston. Kreyssig deelt in zijn „Vorlesungen", I, 51, een fragment uit Prestons reeds vroeger genoemden Cambyses mede, dat vergeleken met de komische scene van Pyramus' en Thisbe's dood geen twijfel omtrent de satirische bedoeling overlaat. De aanhaling uit Cambyses luidt:

„O blisful babe,
O joy of womb,
Heart's comfort and delight,
For counsel given
Unto the king,
Is this thy juste requite?

O heavy day
And doleful time,
These mourning tunes to make!
With blubred eyes
Into mine arms
From earth I will thee take."

Als in weerklank daarop is de geheele lijkklacht van Pyramus en die van Thisbe van begin tot einde in dezelfden toon en geheel en al in hetzelfde metrum volgehouden, zoodat de onovertroffen parodie haar komische uitwerking bij 's dichters tijdgenooten niet missen kon. Slechts een paar strofen tot voorbeeld uit de klacht van Pyramus haal ik hier aan:

„But stay; — O spite!
But mark, poor knight,
What dreadful dole is here?
Eyes, do you see?
How can it be?
O dainty duck! O dear!

Thy mantle good,
What, stain'd with blood?
Approach, ye Furies fell!
O Fates, come, come,
Cut thread and thrum;
Quail, crush, conclude, and quell!" enz.

Het eenige onderscheid is hier, dat Preston iedere drie regels als één vers behandelt, bijv.

„O blissful babe, o joy of womb, heart's comfort and delight,"

terwijl Shakespeare de cesuur nog levendiger doet uitkomen door de beide rijmen in de eerste deelen van het vers. Ten slotte eischen nog, behalve de herhaalde en gezochte alliteratiën in de geheele Pyramus-en-Thisbe-komedie, de opeenstapeling, de opgeschroefde klinkklank als in den laatst aangehaalden regel, afgewisseld met den voorraad uit Bottoms woordenschat, en het pathos in de droefheidskreten aan het einde der coupletten de aandacht van den lezer om tot recht inzicht van 's dichters bedoeling te komen.

De meening dat de „Zomernachtsdroom" een allegorische strekking heeft, is overigens niet zoo heel nieuw. Uitstekende

kenners van Shakespeare, mannen als Grant, Gervinus, Kurz, König, Von Friesen, Kreyssig en anderen hebben min of meer die opvatting gedeeld, ook al bepaalden zij zich daarbij meer uitsluitend tot de „Märchenkomödie" als zoodanig of als Maskerstuk en minder tot de beteekenis van het stuk uit een historisch oogpunt in verband met de ontwikkeling van den dramadichter. Zoo zij echter die allegorische strekking uit hun oogpunt aannemen, mogen zij die van het standpunt der historische kritiek niet loochenen, indien daarvoor de deugdelijkste bewijzen worden aangevoerd. Daarom is het noodig, dat men zich eerst losmake van de gewone bespiegelingen, zoo eindeloos herhaald en steeds opnieuw gevariëerd, waarbij uitsluitend het stuk als Feeën-drama wordt beschouwd en ontleed. Het is ongetwijfeld waar, dat de „Zomernachtsdroom", of gelijk V. Friesen zegt, dat „diese Phantasiegebilde mit pangermanischen Gebrauchen und Naturanschauungen genau zusammenhangen." Ik laat daarbij het fraaie modewoord van onze Duitsche broeders der laatste jaren voor zijne rekening en gun den schrijver het genoegen, daaruit te besluiten, „dass uns daher die Geisterwelt dieses Sommernachtstraum auf natürliche Weise nahe steht." Die Zusammenhang is echter een waarheid als een koe, gelijk de boeren zeggen. Dat Shakespeare van de Germaansche mythologie en geestenwereld gebruik heeft gemaakt en er een en ander uit geput heeft, bemerkt de oppervlakkigste lezer van onzen tijd zelfs, nu wij zooveel verder van die mythologie verwijderd zijn dan het volk in 's dichters dagen. Het is echter voor den verstandigen lezer even klaarblijkelijk, dat de dichter niet die mythologie of een of ander sprookje heeft willen dramatiseeren, bijgevolg niet een eigenlijke „Märchenkomödie" of een tooverstuk heeft geleverd in strikten zin, maar eenvoudig die mythologische, die geestenwereld tot zijn doel heeft aangewend, voor zoover het tot bereiking daarvan hem geschikt en noodig voorkwam, en dus geheel naar zijn believen. Daartoe had V. Friesen zich bij zijn beschouwing moeten bepalen, en zijn studie over het stuk zou voor ons, na al hetgeen over het Feeën-drama geschreven is, van eenige vrucht geweest zijn, indien hij dit zoo duidelijk mogelijk had aangetoond. Dan zoude hij tevens bemerkt hebben, dat de Dichter zich niet stelliger en nauwgezetter aan de overleveringen dier mythologische wereld gehouden heeft dan hij tot bereiking van zijn

hoofddoel noodig achtte, zonder te vragen of een later criticus zijn stuk ook wellicht voor een mythologisch handboek zou believen te houden. De Elfen- en Feeënwereld in het stuk is bijgevolg niet anders te beschouwen dan als een zuiver Shakespeariaansche wereld, ongeveer op dezelfde wijze als zijn Grieken, Romeinen, Italianen enz., zijn eigen karakters en menschen zijn.

Dat uitsluitend oog op het stuk als „Märchenkomödie" heeft er dan ook velen van de wijs gebracht. Gervinus redeneert er wonderlijk op los, als hij het over „die lustigen Elfen" heeft; Kreyssig doet het ons schemeren voor de oogen met zijne „Auffassung des Elfenreichs als des poetischen Gegenbildes aristokratischen, von Schönheitssinn und Laune beherschten Genusslebens." Ook Tschischwitz weet dikwerf niet hoe hij het heeft, als hij in zijn — overigens zeer verdienstelijk — werkje: „Nachklänge germanischer Mythe in den Werken Shakespeares" nu en dan de kluts kwijt raakt in die Elfenwereld van den „Zomernachtsdroom." De eerbied voor den grooten meester heeft enkele dier heeren weerhouden, anders hadden zij het ongetwijfeld den Dichter uit de 16e eeuw kwalijk genomen, dat hij niet ijveriger bij Jac. Grimm ter school is gegaan.

Het spreekt van zelf, dat bij een beschouwing als die van Hermann, ook geen plaats overblijft voor de hypothese van Karl Elze, dat de Zomernachtsdroom een huwelijksgedicht is, een drama, opgevoerd bij het huwelijksfeest van een hooggeplaatst persoon, en wel bijzonder bij het trouwfeest van Graaf Essex met de weduwe van Sir Philip Sidney. Elze, die anders van geen allegorische strekking, in welken zin ook, wil weten, maakt er dus zijns ondanks een allegorie van in den letterlijken zin van het woord. Zijn „Hochzeits-hypothese," zoo hardnekkig volgehouden en zeker niet zonder talent verdedigd, is echter mijns inziens niet te redden. Reeds de titel van het stuk weerspreekt haar: het bedoelde huwelijk werd gesloten op den 1n Mei 1590, en dus zou de Dichter in de keuze van zijn titel hoogst ongelukkig geweest zijn. Bovendien, de vervaardiging van het stuk zou dan in 1589 moeten vallen, en dus vòòr de Dichter en Essex zelf nog iets van een aanstaand huwelijk wisten, tenzij de Dichter het inderhaast in een week of wat had saamgeflanst. Taal, stijl, wijze van behandeling zijn bewijzen genoeg om niet aan 1589 te kunnen denken. Bij zoovele

argumenten van anderen, heeft Hermann nog de zijnen gevoegd en naar mijn meening de vraag beslist. De veronderstelling van Elze was trouwens ook niet nieuw. Reeds Tieck had het stuk voor een Hochzeitsdichtung verklaard, met dit onderscheid, dat hij het voor een maskerspel tot feestelijke viering van het huwelijk des graven van Southampton houdt, welk huwelijk in 1598 gesloten werd. Delius heeft die hypothese voor goed doen vallen. Toch heeft Tieck's meening bij verschillende latere schrijvers nog steeds nagewerkt. Gervinus, ofschoon te recht niet aan het huwelijk van den Graaf van Southampton denkende, houdt toch de Hochzeits-hypothese in het algemeen vast. „Die Zeit der Entstehung des Stuckes," zegt hij, „das wie Henry VIII und der Sturm zu Ehren der Vermählung irgend eines hohen Paares geschrieben sein mag, setzt man um 1594—1596. Das Stuck ist eine Maske." Nog veel beslissender uit zich Kreyssig, die letterlijk van Tieck's meening niet scheiden kan, terwijl V. Friesen, hoewel niet met Tieck's hypothese ingenomen, toch nog het denkbeeld van huwelijksgedicht niet kan laten varen. Men ziet, Elze's veronderstelling is eenvoudig een variant op de oorspronkelijke van Tieck. Hij werd daarin versterkt door Kurz, die onder anderen beweert, dat de bekende passage omtrent het ontstaan van het bloempje Love-in-Idleness in het tweede bedrijf de praktische strekking moet gehad hebben om Koningin Elizabeth (The fair Vestal) voor het heimelijk gesloten huwelijk van Essex met Sidney's weduwe gunstig te stemmen en beide echtgenooten in genade aan te nemen. De beschouwingen die aan de Hochzeits-hypothese worden vastgeknoopt zijn al even zonderling als de redeneeringen, die aan het stuk als Märchenkomödie worden vastgesponnen. En geen dezer schrijvers hebben zich in ernst de vraag voorgelegd, wat in zulk een hoogtijdsgedicht dan toch de parodie der handwerkslieden-vertooning wel beteekenen moet! Doch zoo gaat het in Duitschland vaak met hun „Shakespeare und kein Ende." Tieck werpt een hypothese op, Karl Elze levert daarop een variant, die hij met al het gezag van zijn naam voor een ernstig gemeende ontdekking aan de markt brengt, en „dan komen de overigen er op aanvallen," zou Falstaff zeggen.

Jammer dat het tot heden niemand gelukt is, het juiste jaar van den Zomernachtsdroom vast te stellen. Ware het zeker, dat zulks met Hermann in 1594 te stellen is, dan zou ik met

hem kunnen aannemen, dat de Zomernachtsdroom als g e l e g e n-h é i d s g e d i c h t bij de opening van den Globe-Schouwburg is opgevoerd. Zoolang echter de stellige bewijzen nog ontbreken, mag zulks niet als onwederlegbaar feit worden opgegeven, ook al zou men het in verband met den inhoud als aannemelijk, ik voor mij zou zelfs zeggen, hoogst waarschijnlijk achten. In ieder geval komt het als gevolgtrekking van een nauwgezet onderzoek de waarheid meer nabij dan de Essex-hypothese, door de geschiedenis zelf voor onmogelijk verklaard.

De Zomernachtsdroom dan, hoe men ook over de vraag, of het een gelegenheidsgedicht is, moge denken, blijft een drama, dat voor de kennis van Shakespeare's ontwikkeling van het grootste belang is. Het gedicht kenteekent een nieuwe periode in het leven van den auteur, de periode van zijn volle vrijheid. De parodie daarin voorkomende wijst zijn standpunt aan tegenover vele zijner tijdgenooten. Na ernstige voorbereiding neemt hij afscheid van hen, die den volkssmaak vleien of in den geest der "scholar-poets" hun geknutsel en onnatuurlijk geschrijf den zoogenaamd uitverkorenen als de ware poëzie voorzetten. Van nu aan heeft hij voor goed met hen gebroken en slechts enkele malen komt hij, gelijk bijvoorbeeld in Hamlet, op een of ander wat zijn weerzin en ergernis opwekt. terug. Niet gedreven door onbewust instinkt, wat men maar al te vaak aan het genie toeschrijft, maar in het volle bewustzijn van hetgeen hij wilde, schrijft hij en treedt hij op als Hervormer van het tooneel. Vatten wij den strijd dien hij daarbij gevoerd heeft, in enkele punten samen, dan bepaalt zich zijn verzet tot drie verschijnselen, gelijk boven is aangetoond.

I°. De heerschappij van de g r o u n d l i n g s, t h e m o b, „t h e q u a n t i t y o f b a r r e n s p e c t a t o r s" uit den Hamlet; de wansmaak en het getier op het tooneel, de Herodessen, Termagants en vooral de B o t t o m s, toegejuicht door de groote menigte en wederkeerig haar naar de oogen ziende.

II°. De v u l g a i r-s t ij l van de schrijvers en dichters in dienst van „the mob," hun langwijlige prologen en koren, hun „inexplicable dumbshows," hun neiging tot het plat komische aan de eene en het onzinnig woeste aan de andere zijde, hun verwarring van het tragische met het afgrijselijke, dat alle perken te bniten ging.

III°. De h o f s t ij l, die zoo mogelijk den gezonden geest

van Shakespeare meer dan eenige andere ontaarding tot verzet prikkelde en tot strijd opwekte.

Ik mag niet eindigen zonder nog een enkele bedenking te beantwoorden. Moet nu „het schoone gebouw der rijkste fantazie" niet tot puin ineenvallen, als men in den Zomernachtsdroom een allegorische beteekenis moet zien en het gedicht aldus te gelijker tijd, al zij het ook in enkele opzichten, een soort van strijdschrift wordt? Bij zulk een vraag kan ik naar een vroegere aanhaling verwijzen, waarin met de beperkte opvatting den spot wordt gedreven: „Märchenkomödie ist Märchenkomödie, und wer dabei anfängt zu d e n k e n, hat keine Märchenkomödie mehr." Daarop toch komt de medegedeelde bedenking neêr. Het tegendeel is waar. Het stuk biedt bij het onverdeeld genot, dat het steeds zal aanbieden, een nieuw onderwerp van belangstelling en onderzoek aan. Menige uitdrukking wordt er verstaanbaar, verkrijgt er werkelijk zin en beteekenis door, zoo men de bedoeling van den dichter nagaat en tracht op te sporen, zoo men zijn dichtstuk in verband beschouwt met zijn ontwikkeling en inzichten op het gebied der kunst, met den strijd door hem op dat gebied gevoerd. En hoe kan nu het recht verstaan van een kunstvoortbrengsel ons zijn bekoorlijkheid, ons zijne aantrekkelijke zijde benemen? Wordt het dieren-epos: „Van den Vos Reynaerde" er iets minder om, zoo wij het in zijn allegorische strekking, als satire op middeleeuwsche toestanden leeren opvatten? Het tegendeel is waar. Is niet het meesterstuk van Cervantes ons op rijper leeftijd vrij wat meer geworden, dan toen wij als kinderen lachten met „den Ridder van de droevige figuur," die ons later zoo menigmaal weemoedig stemt? Ook „Gulliver's Travels," het is genoeg bekend, is een boek dat oorspronkelijk niet voor kinderen bestemd was. Tot diezelfde soort van dichterscheppingen als de drie genoemde behoort in enkele opzichten ook de Z o m e r n a c h t s d r o o m, en die bevreesd is, dat hij bij dieper inzicht de „Zauberkomödie" zal verliezen, moet zich niet aan de studie van een dichter als Shakespeare wagen. Zeer verkeerd zou men echter doen, uit mijne opmerkingen de gevolgtrekking af te leiden, alsof iedere beschouwing van de poëtische zijde der dichterlijke schepping zonder waarde zou zijn. Ook van die zijde bezien, allereerst ter wille van hen die minder met Shakespeare en zijn tijd vertrouwd

zijn, zal het stuk steeds een bron van studie en genot blijven. Het is de fout van Hermann, dat hij het dichtstuk te veel laat opgaan in de allegorie. Ook zonder eene heldere voorstelling van den strijd in Shakespeare's dagen en de beweging op letterkundig gebied waaraan hij deelnam, blijft de Zomernachtsdroom een d i c h t s t u k, dat steeds als zoodanig een zeldzaam aantrekkelijke zijde blijft behouden. Het is de dichter bij uitnemendheid dien wij er in herkennen, al is het niet te loochenen, dat hij zich soms in volle wapenrusting vertoont.

A. S. Kok.

RICHARD COBDEN.

(*Vervolg en slot van bladz.* 290.)

III.

„My work is done” — had Cobden aan zijne vrouw geschreven in het aardige briefje, waarvan ik boven de eerste zinsnede aanhaalde. Ten onrechte. Zijne taak was nog niet afgeweven; zijne parlementaire loopbaan nog niet ten einde. Als kampioen der non-interventiepolitiek en voorstander des vredes zoude hij nog een hardnekkigen strijd tegen de staatkunde van Palmerston te voeren hebben; en als onvermoeid pleitbezorger van de belangen des handels zoude hij tusschen zijn vaderland en Frankrijk een handelsverdrag tot stand brengen, dat grootelijks bevorderlijk zou zijn aan den bloei en de welvaart van beide mogendheden; eene daad, waardoor hij zich de dankbaarheid van twee landen zoude verwerven.

Voorshands behoefde hij rust na de inspanning en vermoeienis der laatste jaren. Eene reis werd hem door zijne geneesheeren aangeraden. Cobden volgde dien raad. Na eene maand met zijn gezin in Wales vertoefd te hebben, zette hij, van zijne vrouw vergezeld, den vijfden Augustus 1846 te Dieppe voet aan wal. Veertien maanden verliepen er, eer hij in zijn vaderland terugkwam. Was die reis hem tot herstel zijner gezondheid voorgeschreven, de apostel der handelsvrijheid wist uitnemend van haar partij te trekken om de nieuwe leer onder de ekonomische heidenen in vreemde landen te verbreiden, en hen van de afgoderij der bescherming afvallig te maken. Frankrijk, Spanje, Italië, Duitschland en Rusland werden bezocht. Overal waar hij kwam was hem eene

feestelijke ontvangst bereid [1]): gastmalen werden te zijner eere aangericht; als de Columbus der handelsvrijheid werd hij gehuldigd. De boerenzoon Cobden kwam met de aanzienlijkste mannen, met de uitstekendste staatslieden in aanraking; drie of vier koningen ontvingen hem ten gehoore; ook met den Paus had hij een onderhoud.

Niet onaardig is het te vernemen, welken indruk sommige beroemde mannen op hem maakten. Guizot is in zijn oog „an intellectual pedant and a moral prude, with no more knowledge of men and things than is possessed by professors who live among their pupils" [2]); Thiers „a lively little man without dignity, and with nothing to impress you with a sense of power" [3]); Pius de Negende gaf hem den indruk, „that he is sincere, kindhearted, and good, and that he is possessed of strong common sense and sound understanding." „He did not strike me as a man of commanding genius," laat hij er op volgen [4]). Van Metternich getuigt hij: „His head and countenance convey the impression of high polish rather than native force of character, and his conversation is more subtle than profound" [5]). Nesselrode, wien hij te Petersburg een bezoek bracht, wordt ons voorgesteld, als „a polite little man of sixty-five, with a profusion of smiles" [6]). Vooral de laatste woorden zijn karakteristiek. Ziedaar eenige parlementaire portretten, eer silhouetten dan fotografieën te noemen, die alleen als een proefje van Cobdens kritisch talent medegedeeld worden.

Na zijne terugkomst vestigde Cobden zich te Dunford. De vorstelijke gift, hem door zijne aanhangers vereerd, waarvan ik aan het slot van de vorige paragraaf gewaagde, was grootendeels aan het weder in orde brengen zijner zaken besteed; een ander gedeelte er van gebruikte hij om het kleine landgoed te Dunford te koopen, waar zijne ouders ge-

---

[1]) Koddig is de volgende aanteekening in Cobdens reisdagboek: „*Dresden*, July 22nd. . . . . . Saw in a shop-window to-day a silk handkerchief for sale, with my portrait engraved and my name attached." (Morley, I. 444.)

[2]) Morley, I. 416.

[3]) Morley, I. 422.

[4]) Morley, I. 434.

[5]) Morley, I. 442.

[6]) Morley, I. 451.

woond hadden en hij het levenslicht had aanschouwd. In deze kalme streek, onder eene boerenbevolking, sleet hij gedurende zijn verder leven den tijd, waarin hij zich van de staatszaken kon verpoozen.

Weldra betrad Richard Cobden weder het staatstooneel. Bij de algemeene verkiezingen van 1847 werd hij niet alleen te Stockport herkozen, maar vestigden ook de kiezers te West-Riding hunne keuze op hem. Tot 1857 bleef hij dit laatste district vertegenwoordigen.

Van nu af aan treedt Cobden als een onvermoeid bestrijder op van Engelands buitenlandsche staatkunde, waarvan Palmerston, kortelings als opvolger van Aberdeen aan het hoofd van het Departement van Buitenlandsche Zaken getreden, de vertegenwoordiger was. De nieuwe Minister vraagde terstond een krediet aan tot versterking van het leger, en bewees spoedig welke gedragslijn hij zoude volgen. Had Engeland zich in de geruchtmakende zaak der Spaansche huwelijken — die groote spanning veroorzaakte, omdat men voor eene vereeniging der Spaansche met de Fransche kroon vreesde — tot vertoogen bepaald, de opstand in Portugal gaf tot eene gewapende tusschenkomst aanleiding: verscheidene maanden vertoefde de Engelsche vloot in den Taag om de Koningin tegen hare eigen onderdanen te beschermen [1]). Deze inmenging in de zaken eener vreemde mogendheid werd door Cobden scherp afgekeurd.

Het vraagstuk der handelsvrijheid kwam kort daarop in het Parlement weder aan de orde. De partij der bescherming trachtte het verloren terrein te herwinnen, doch hare pogingen mislukten. Integendeel, de vrije handel in graan was slechts een voorspel van een vrijen suikerhandel en van eene afschaffing der scheepvaartwetten. Andere belangrijke vraagstukken, zooals het staatsonderwijs en de aangelegenheden van Ierland, maakten in dezen tijd in het Lagerhuis het onderwerp van beraadslaging uit, waarbij Cobden zich als voorstander van het leekenonderwijs deed kennen, en blijk gaf van belangstelling in de zaak der Ieren. De groote grondeigendommen beschouwde hij als de oorzaak van Ierlands ellende; het gehalte der Iersche afgevaardigden en de geringe samenwerking, die er onder

[1]) Morley, II. 12.

hen bestond, gaven hem weinig hoop op eene verbetering in dien toestand.

De financieele aangelegenheden trokken in het bijzonder Cobdens aandacht. De slechte regeling der geldmiddelen werd door hem als de hoofdfout van Engelands staatkunde aangemerkt. Van 1848 af streed hij onvermoeid — maar doorgaans met geen gunstigen uitslag — voor verlaging van belastingen en vermindering van staatsuitgaven, inzonderheid ten behoeve van het leger. Den 26sten Februari 1849 stelde hij in het Lagerhuis voor, dat de oorlogsuitgaven zouden beperkt worden tot de som, die in 1835 voldoende geacht was voor de veiligheid, de eer en de waardigheid des lands, waarvan eene bezuiniging van tien millioen pond sterling het gevolg zoude zijn; door de Regeering bestreden, werd dit voorstel met eene groote meerderheid verworpen [1]. Plannen, door hem met Bright beraamd, om door het oprichten van eene *Commonsleague* eene financieele en parlementaire hervorming te bewerken, droegen geen vrucht. Veel hielden zijne gedachten zich toenmaals met het kiesrecht bezig, maar hij was te zeer een ekonomisch, een maatschappelijk hervormer om zijne krachten aan eene verbetering der staatsinrichting te wijden.

Warm voorstander des vredes en der internationale arbitrage vergezelde hij in 1849 eenige zijner vrienden naar het Vredescongres te Parijs, en stelde hij aldaar eene motie tot afkeuring van oorlogsleeningen voor. Gedurende zijn verblijf in Frankrijks hoofdstad ontbrak het hem niet aan huldebetoon. Hij was meermalen de gast van den Minister van Buitenlandsche Zaken De Tocqueville en ontving vele bezoeken van zijnen vriend en geestverwant Bastiat.

Palmerstons rustelooze geest vond in deze jaren een uitgestrekt veld van werkzaamheid. In het oosten van Europa ontstonden verwikkelingen, die eene gewapende tusschenkomst van Engeland en Frankrijk ten gevolge hadden. De strijd tusschen Hongaren en Oostenrijkers, door de Russen bijgestaan, dreigde eene vredebreuk tusschen Rusland en Oostenrijk eenerzijds en de Porte andererzijds te weeg te brengen; Engeland en Frankrijk, naijverig op het behoud van Turkijes onafhankelijkheid, sloegen

---

[1]) W. N. MOLESWORTH, *The History of Engeland from the year* 1830—1874. London 1877, II. 320.

de handen ineen: eene vloot werd naar de Dardanellen gezonden, waardoor de Keizers tot toegeven genoopt werden, en de onschendbaarheid van de Porte bewaard bleef. Cobden, ofschoon de gedragslijn door Rusland gevolgd afkeurende, was met dit gewapend optreden weinig ingenomen: hij had gewenscht, dat Engeland zich tot eene vreedzame tusschenkomst hadde bepaald.

Het was omstreeks dezen tijd, dat Cobden door zijn kloek optreden tegen de deelneming in Engeland aan geldleeningen, door Oostenrijk en Rusland uitgeschreven, ten einde de bres te stoppen, die de oorlog in hunne financiën geschoten had, blijk gaf van die eerlijke consequentie, welke dezen pleitbezorger des vredes steeds heeft gekenmerkt.

Weldra werd Groot-Brittanje in nieuwe moeilijkheden gewikkeld. Ditmaal met Griekenland. Een Engelsch onderdaan, Pacifico genaamd, te Athene gevestigd, had aldaar aan eene smadelijke bejegening blootgestaan. Zijne woning was door een woesten hoop, aangevoerd door een der zoons van den Minister van Oorlog, geplunderd. Vergeefs had hij bij de Grieksche Regeering recht gezocht. Dezen smaad, een Engelsch onderdaan aangedaan, kon Palmerston niet dulden. Hij eischte herstel van onrecht, en deed dien eisch met machtsbetoon gepaard gaan. Der Engelsche vloot, van de Dardanellen komende, werd bevel gegeven den Piraeus aan te doen, waar zij niet alleen een oorlogsschip van de Grieksche Regeering, maar ook een aantal koopvaarders, eigendom van particulieren, veroverde. Het einde der geschiedenis was, dat Griekenland aan Groot-Brittanje eene aanzienlijke schadevergoeding betaalde. Palmerston zegevierde dus. Engeland had opnieuw met kracht van wapenen zijne eischen doorgedreven, en wederom getoond, dat het oude Albion overal en te allen tijde zijne zonen beschermt en voor hunne rechten pal staat. In het Parlement verhieven zich echter vele stemmen tegen Palmerstons gedragslijn. En geen wonder! Vijandelijkheden waren gepleegd, schepen (en dat wel schepen, die aan particulieren toebehoorden) waren genomen, zonder dat eene oorlogsverklaring was voorafgegaan. Peel, Gladstone, Disraeli, Graham en (wie zoude daar nog aan twijfelen?) Cobden laakten in het Parlement Palmerstons interventiepolitiek in het algemeen en zijne gedragslijn in de zaak van Pacifico in het bijzonder. In eene schitterende redevoering verdedigde

Cockburn de staatkunde des Ministers, wiens beleid door eene meerderheid van zes en veertig stemmen goedgekeurd werd; vaster dan te voren zat (naar 't scheen) de vertegenwoordiger der interventiepolitiek dus in den zadel. — In die dagen stierf Richard Peel.

Welhaast trokken de gebeurtenissen in Engeland zelf weder Cobdens aandacht. De anti-katholieke beweging greep plaats. Diep griefde zij den man, die de verdraagzaamheid zelve was, al wat naar geloofshaat zweemde verfoeide, en zóoveel gewicht hechtte aan de gelijkstelling der godsdienstige gezindten, dat hij dit beginsel nog hooger stelde dan dat der handelsvrijheid.

Spoedig was de vredes-advokaat weder aan het woord. Bij gelegenheid van de opening der Groote Tentoonstelling in 1851 stelde hij in het Parlement voor, der Regeering te verzoeken met Frankrijk onderhandelingen tot wederzijdsche verminde-dering der strijdkrachten aan te knoopen. Zijn voorstel vond ondersteuning, en Palmerston haastte zich zijne instemming met de strekking er van te betuigen, waarbij hij tevens zijne staatkunde van de blaam van oorlogzuchtigheid trachtte te zuiveren; hij verlangde echter, dat der Regeering in dit opzicht de vrije hand werd gelaten. Gebrek aan samenwerking tusschen de leden van het Kabinet maakte eerlang aan Palmerstons ministerieel leven een einde. De naaste aanleiding tot zijn aftreden was de onverbloemde wijze, waarop hij zijne goedkeuring over Napoleons staatsgreep te kennen had gegeven. Den 22[sten] December 1851 nam Granville den zetel van Palmerston in. Een paar maanden later noopte de aanneming van een amendement op de *Militia Bill* het Ministerie van Russell af te treden. Lord Derby werd met de samenstelling van een nieuw Kabinet belast. Alle leden er van waren voorstanders van het beschermend stelsel. Wederinvoering der korenwetten stond te vreezen. De League kwam weder te Manchester bijeen, en Cobden trad in hare vergadering als spreker op. In zijne redevoering wees hij aan, welke goede vruchten Peels maatregelen reeds hadden opgeleverd. De invoer van graan en meel was ontzaglijk toegenomen, en Cobden berekende, dat meer dan vijftig millioen menschen geleefd hadden van het koren, dat uit den vreemde was aangebracht. Palmerston, die in eene rede tot zijne kiezers onbewimpeld verklaarde, dat bescherming eigenlijk niets anders is

dan het voedsel van velen ten bate van weinigen te belasten, was in den strijd tegen de protectionistische beginselen der Regeering een bondgenoot van Cobden, en wist door eene motie, die door het Lagerhuis werd aangenomen, eene herleving van het beschermend stelsel te voorkomen. In dit zelfde jaar had eene ontbinding van het Parlement plaats, en werd Cobden te West-Riding herkozen.

Het nieuwe Kabinet diende reeds kort na zijn optreden voorstellen in tot uitbreiding van de legermacht. Palmerston steunde de regeeringsontwerpen; Russell bestreed ze. Cobden gaf wederom van zijne anti-militaristische neigingen blijk, maar even sterk als hij was, waar het bestrijding van het protectionisme gold, even machteloos was hij in zijn verzet tegen de plannen tot versterking der strijdkrachten. De vrees voor Frankrijk en de overtuiging, dat Engelands ligging alleen geen voldoenden waarborg opleverde tegen veroveringsplannen, waren te diep geworteld, dan dat het Cobden kon gelukken zijnen landgenooten de ongegrondheid en ongerijmdheid er van te doen inzien. Zijne houding in deze aangelegenheid kostte hem zelfs een deel zijner populariteit.

Een lang bestaan was het nieuwe Ministerie niet beschoren. Den 27sten December van dat zelfde jaar 1852 trad Derby af. Oorzaak daarvan was de verwerping van een financieel plan, door Disraeli ingediend. Het Ministerie van Lord Aberdeen nam de opengevallen zetels in. Palmerston aanvaardde de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, Clarendon die van Buitenlandsche Zaken, nadat Russell, de leider in het Lagerhuis, haar had nedergelegd. Toen greep de lang verbeide samensmelting van de voornaamste volgelingen van Peel en hunne oude tegenstanders plaats.

De paniek, die de stichting van het Tweede Keizerrijk in Engeland deed ontstaan, gaf Cobden aanleiding een geschrift, getiteld 1792 *and* 1853, te doen verschijnen, waarin betoogd werd, dat 1853 eene herhaling dreigde te worden van 1792, toen *niet* Frankrijks veroveringszucht, maar Engelands houding tegenover de Fransche omwenteling den oorlog had doen uitbreken. Toch bleef, ondanks de spanning, de vrede tusschen Engeland en Frankrijk bewaard: meer dan dat, eerlang lagen de vloten van beide mogendheden zusterlijk naast elkander in de Besika-Baai, om gezamenlijk Rusland te beoorlogen. Wèl mocht Cobden,

wiens karaktervastheid hem tot het tegenbeeld maakte van vele staatslieden van zijnen tijd, over de wuftheid en wisselvalligheid der buitenlandsche staatkunde klagen.

Den loop van den Krimoorlog te schetsen ligt niet in mijn plan. De aanleiding, de voortgang en de uitslag van dien krijg, welks glanspunt het beleg van Sebastopol, welks bekroning de opneming van vrijzinnige bepalingen in het volkenrecht ter zee was, zijn elders uitvoerig beschreven. De volksstemming in Frankrijk en Engeland sleepte de Regeeringen mede, en noodzaakte haar deel te nemen aan den oorlog. Aberdeen, voorstander des vredes, stond aan het hoofd van het Kabinet, waarvan Palmerston de ziel was; zijns ondanks werd hij door den loop der omstandigheden genoopt zich in den strijd te mengen. Eerlang — toen eene motie van Roebuck den 25sten Januari 1855, naar aanleiding van de klachten over den toestand des Engelschen legers, aangenomen was — trad het Ministerie af, en kwam Palmerston, de vertegenwoordiger der oorlogspartij, in de plaats van Aberdeen. Bitter betreurde Cobden — die de zaak des vredes met zijne gewone warmte bepleitte, en van wiens hand in 1856 een vlugschrift, „*What next — and next*" getiteld, het licht zag, waarin hij juister begrippen aangaande Rusland trachtte te verspreiden — het toen, dat hij tot den val van het Ministerie Derby had medegewerkt: die val kostte het land honderd millioenen schats en tusschen de dertig en veertig duizend menschenlevens [1]). De staatkundige meeningen van Cobden en Bright vonden echter weinig instemming. De volksgeest was tegen hen. Bright stond bloot aan hoon en spot. Maar met een moed, die eerbied afperst, trotseerden zij de ongenade des volks. Tegenstand en verguizing schrikten de vredesapostels niet af tegen den oorlogsgeest te getuigen.

Het jaar 1856 was voor Cobden een ongeluksjaar. De zon van zijn huiselijk geluk werd verduisterd door den dood van zijn eenigen zoon, die op eene Duitsche kostschool was, en daar na een kort en hevig lijden stierf, zonder dat zijne ouders iets van zijne ziekte hadden vernomen. Vooral Cobdens echtgenoote werd door dezen onverwachten slag hevig geschokt. Andere tegenspoeden voegden zich daarbij: zijn vee

---

[1]) Morley, II. 151.

en zijn gewas leden schade. Eindelijk, als om de maat vol te meten, werd zijn vriend Bright door eene ziekte aangetast, die hem zeer bezorgd maakte: eene vrees, die gelukkig ongegrond bleek te zijn.

Het politieke schouwtooneel trok weldra weder aller aandacht. Een nieuw stuk werd vertoond: treur- of blij-eindespel, naar het standpunt waarop men zich plaatste; kluchtspel in geen geval, dan misschien in de oogen van een Democritus onder de leden der vredespartij. In 1857 brak een oorlog met China uit. De oorzaak was de gevangenneming door de Chineesche Regeering van twaalf van zeerooverij beschuldigde Chineezen aan boord van de Arrow. Volgens de bewering van Bowring, den Gouverneur van Hong Kong — een oud vriend van Cobden, en als lid van den vredebond en een der eerste bestrijders van de korenwet ook zijn geestverwant — was de Arrow een Engelsch schip, en dus aan de Chineesche rechtspraak onttrokken, hetgeen echter door de Chineezen, volgens Morley (II, 188) te recht, werd tegengesproken. Alhoewel de Chineesche Landvoogd de gevangenen slaakte, begonnen nog den zelfden dag de vijandelijkheden: de voorsteden van Canton werden verbrand, het voorspel van een bloedigen oorlog werd gespeeld. Diep was Cobdens verontwaardiging, toen de Regeering het gedrag van Bowring goedkeurde. Den 26sten Februari 1857 stelde hij in het Lagerhuis eene motie voor, om de jongste gewelddadige maatregelen te Canton door de stukken niet voldoende gerechtvaardigd te verklaren, en aan eene commissie (*select Committee*) een onderzoek naar de handelsbetrekkingen met China op te dragen [1]). De motie, door Gladstone, Graham, Russell, Disraeli en Roebuck gesteund, werd na eene warme discussie — die vooral over de vraag liep, of de Arrow een Engelsch schip was, en waarbij aan de bewindslieden werd verweten, dat zij eene andere gedragslijn volgden tegenover den zwakke dan tegenover den sterke, — met eene meerderheid van zestien stemmen aangenomen. De Regeering zwichtte niet, maar ontbond het Parlement. Palmerston deed een beroep op de kiezers. Voor of tegen Palmerston was de leus. De uitslag bewees 's Ministers populariteit. Zijne tegenstanders werden in vele districten verslagen. Cobden had reeds spoedig ingezien,

---

[1]) Molesworth, t. a. p. III. 84.

dat zijne kans om herkozen te worden te West-Riding slecht stond, en zich tot Huddersfield gewend. Groote tegenstand werd hem daar geboden. Te Huddersfield leed Cobden, te Manchester Bright de nederlaag. Zoo waren voor beiden de deuren van het Lagerhuis gesloten. Te Rome vernam Bright den afloop. Hij troostte zich met de overtuiging, dat hij en zijn trouwe medestander werden uitgebannen, omdat zij in hun staatkundig geloof het volk, dat zij twintig jaren gediend hadden, vooruit waren, en hunne staatkundige zedelijkheid hooger stond. „De tijd” — voegde hij er bij in het schrijven aan Cobden, waarin hij van dit fiere bewustzijn blijk gaf — „zal de holheid aan het licht brengen van het leugenstelsel dat nu regeert. Zijn aangezicht moge van koper wezen, zijne voeten zijn van leem” [1]).

In een opmerkelijk manifest, treffend door waardigen ernst, nam Bright van zijne kiezers afscheid. Cobden noemde hem „an honour to his constituents,” en achtte het een schandelijk voorbeeld van politieke ondankbaarheid, zulk een man, nadat hij door overmatigen arbeid in 's lands dienst was uitgeput, met het geringste aantal stemmen af te schepen. Kort daarop gaf Birmingham van veranderde gezindheid blijk: nauwelijks was er een zetel opengevallen, of Bright werd op nieuw afgevaardigd.

De gebeurtenissen, die plaats hadden gedurende den tijd, waarin Cobden van het staatstooneel verwijderd was, dulden, hoe belangrijk ook, geene uitvoerige behandeling. In den zomer van 1857 kwam de tijding in Engeland van een oproer, dat in Britsch-Indië was uitgebroken. Onmiddellijk werden schepen uitgerust om de orde te herstellen. Men twijfelde niet, of de ongeregeldheden zouden spoedig een einde nemen. Maar men bedroog zich: het oproer sloeg over in een opstand, die zich meer en meer uitbreidde; en al bleef ten slotte de zege aan de Britsche wapenen, lang en hardnekkig werd er gestreden, voordat de opstandelingen het hoofd in den schoot hadden gelegd. Het verhaal van dien strijd bespaar ik mijnen lezers [2]). De wreedheden, die er in de opgestane gewesten werden bedreven, en die bewezen, hoe gering de beschavende invloed was, door de Engelschen op de door hen overheerde

---

[1]) Morley, II. 196.

[2]) Molesworth, t. a. p. III. 106—116.

Inlanders geoefend, vervulden Cobden, die met gespannen aandacht den strijd volgde, met kommer en droefheid. De toekomst zag hij met bezorgdheid te gemoet. Op den duur achtte hij Engeland niet bij machte dat uitgebreide Indische Rijk te beheerschen, en het voordeel; dat het moederland daarvan trok, niet evenredig aan de kosten en gevaren. De gruwelen, door zijne landgenooten voorheen en thans in die overheerde gewesten gepleegd, zouden, naar hij vreesde, aan hunne nazaten bezocht worden.

Had de Fransche Regeering in den loop van dezen oorlog een blijk van welwillendheid en vriendschappelijke gezindheid jegens Engeland gegeven, door den Britschen troepen een doortocht door Frankrijk aan te bieden (een aanbod waarvan echter geen gebruik gemaakt werd) [1]) weldra ontstond er opnieuw eene spanning tusschen beide mogendheden, die den val van het Ministerie Palmerston veroorzaakte. 14 Januari 1858 greep de moordaanslag van Orsini op Napoleon plaats. Met verontwaardiging vernamen de Franschen. dat de toebereidselen op Britsch grondgebied waren gemaakt. Een schrijven, waarin de Fransche Regeering aandrong op maatregelen om eene herhaling van het gebeurde te beletten, was het gevolg. Palmerston diende een wetsontwerp tegen de samenzweringen in. Nauwlijks was dit geschied, of de beleedigende wijze, waarop in een adres, door Fransche officieren tot den Keizer gericht, van de Engelschen, als beschermers van moordenaren, gesproken werd, en de opneming van dat adres in den Moniteur, het officieele orgaan der Fransche Regeering, wekten in Engeland groote verontwaardiging en verbittering. Vergeefs verklaarde de gezant van Frankrijk, dat de beleedigende woorden buiten de schuld zijner Regeering in den Moniteur waren opgenomen. De volkstrots der Britten was gewond, en van deze stemming wisten Palmerstons tegenstanders partij te trekken, om het Kabinet eene nederlaag te bereiden. Eene motie, in het Lagerhuis voorgesteld — waarin dit verklaarde het te betreuren, dat de Regeering, alvorens eene herziening van de wet op de samenzweringen voor te stellen, het schrijven van de Fransche Regeering niet beantwoord had — werd aangenomen met eene meerderheid van negentien stemmen, en Palmerston, die

[1]) Molesworth, t. a. p. III. 116.

altoos de eerste geweest was, waar het de handhaving van Engelands *prestige* gold, de verpersoonlijking van Albions hooghartige buitenlandsche staatkunde, verloor zijne portefeuille, omdat hij zich jegens de Fransche Regeering te inschikkelijk zoude betoond hebben. — Palmerstons Ministerie werd door dat van Derby vervangen, welks eerste werk was datgene te doen, wat het vorige (tot zijn ongeluk) verzuimd had: namelijk het schrijven der Fransche Regeering te beantwoorden.

Gewichtige gebeurtenissen grepen eerlang (1859) plaats, gebeurtenissen, die Cobden weder op het staatstooneel riepen. Disraeli stelde een wetsontwerp tot kiesrechthervorming voor, dat in het Lagerhuis afstuitte op eene motie van Russell, welke met eene meerderheid van negen en dertig stemmen werd aangenomen. Toen besloot de Regeering het Parlement te ontbinden. Die ontbinding leverde voor het Ministerie wrange vruchten op. Wel won het verscheiden zetels in het Lagerhuis, maar de liberale partij behield hare meerderheid, en de vier fractiën, waarin zij verdeeld was, behoefden zich slechts te vereenigen, om den val van het Kabinet te berokkenen. Die vereeniging greep plaats: Hartington stelde eene motie voor, die met eene meerderheid van dertien stemmen werd aangenomen en het Ministerie tot aftreden noopte. Met de samenstelling van een nieuw Kabinet werd Granville belast, en toen deze daartoe niet bij machte bleek, werd die taak aan den vijfenzeventigjarigen, maar nog altoos jeugdigen Palmerston opgedragen, die binnen vijf dagen de lijst gereed had, waaraan nog slechts één naam, die van den Minister van Koophandel (*President of the Board of Trade*), ontbrak. Die post was bestemd voor Richard Cobden.

Kommervolle dagen had deze intusschen beleefd. Cobden behoorde tot die mannen, die, volgens Bagehots uitdrukking, groote gedachten, groote energie en groote hoop hebben, maar naar verhouding geen geld [1]). Gouden bergen beloofde hij zich van spoorwegaanleg in de Vereenigde Staten, en als van zoo velen werden zijne rooskleurige verwachtingen door eene jammerlijke teleurstelling gevolgd. In den *Illinois Central Railway* had hij bijna al het geld gestoken, dat hem na het koopen der landhoeve te Dunford van het geschenk zijner vereerders

[1]) Morley, II. 481.

was overgebleven. Voor vermogende lieden, die lang op uitkeeringen konden wachten, mocht dit eene goede speculatie zijn: voor Cobden, die noch kapitaal noch tijd had, bleek zij ten eenenmale ongeschikt. Spoedige winsten had hij verwacht, maar zij kwamen niet. Zijne vrienden hadden wel voorzien, dat de verkoop der gronden, die de spoorwegmaatschappij bezat, niet aan de hooggespannen verwachtingen zoude beantwoorden en de aandeelhouders eerlang tot nieuwe stortingen genoodzaakt zouden zijn, en hadden Cobden die geldbelegging ontraden. Maar Cobden volgde dien raad niet op, en een aanzienlijk geldverlies was het gevolg. Een man als hij kon echter niet in verlegenheid worden gelaten. Met loffelijke mildheid hielp de Heer Thomasson — die van een gemeenschappelijken vriend het geval vernomen had, en zich verheugde een bewijs van erkentelijkheid te kunnen geven voor de gewichtige diensten, door den apostel des vrijen handels aan zijn vaderland en aan het menschdom bewezen — Cobden uit de moeilijkheden, waarin hij zich bevond, en hij deed dat met zooveel kieschheid, dat deze edele daad eerst veel later op toevallige wijze aan het licht kwam [1]). Toen Cobden twee jaar later op nieuw in geldverlegenheid geraakte, werd hij weder door de offervaardigheid zijner vrienden gered [2]).

Palmerstons wensch, dat Cobden een zetel in het nieuwe Kabinet zoude innemen, waardoor ook de Manchesterpartij in het Ministerie zoude worden vertegenwoordigd, werd door Russell, den Minister van Buitenlandsche Zaken, ondersteund. Maar Cobden kon aan dat verlangen niet voldoen. Hij was niet plooibaar genoeg om lid te zijn van een Kabinet, aan welks hoofd Palmerston stond. De kloof tusschen beide mannen gaapte te wijd, dan dat er aan demping of overbrugging kon gedacht worden. Cobden weigerde, en bleef weigeren, spijt alle pogingen, die aangewend werden, om hem van besluit te doen veranderen. Ik mag niet te veel van mijne lezers vorderen. Hun geduld en mijn bestek hebben hunne grenzen. Hoe gaarne zoude ik anders het opmerkelijk gesprek mededeelen, door den man der interventie met den man der non-interventie gevoerd, toen Cobden een

---

1) Morley, II. 223.
2) Morley, II. 285, 286.

paar dagen na zijne aankomst te Londen zich naar den eersten Minister had gespoed, om hem zijn besluit te kennen te geven. Veel had hij toen reeds van zijne vrienden te verduren gehad, die hem persten zich de hem toegedachte eer te laten welgevallen. „Het schijnt waarlijk, dat zij allen krankzinnig zijn geworden" — schreef hij aan zijne vrouw — „want men behoeft zich slechts te herinneren, welk oordeel ik gedurende de laatste twaalf jaren over Lord Palmerstons gedragslijn als staatsman gevormd heb, een oordeel, waarin geenerlei verandering gekomen is, om in te zien, dat, als ik nu eensklaps het aanbod aangreep om eene plaats onder hem te aanvaarden, ik den eerbied voor mij zelven zoude vernietigen, en ten slotte het vertrouwen zoude verliezen van de zelfde mannen, die mij nu in een oogenblik van opwinding dringen om in dit Kabinet te treden."

In dien geest sprak hij ook tegen Palmerston zelven, wiens staatsbeleid hij onverbloemd afkeurde, en hij verklaarde, dat, ware zijn oordeel daaromtrent gewijzigd, het te recht ergernis zoude opwekken, als hij het eerste blijk van die verandering gaf, door onmiddellijk uit eene Amerikaansche stoomboot in het nieuwe Kabinet te stappen. Palmerston antwoordde..... doch het zoude ons te ver voeren, als wij dit gesprek wilden volgen. Genoeg zij het daarom te herinneren, dat de Minister er niet in slaagde Cobden te overreden: ook niet den volgenden avond, toen laatstgenoemde voor het eerst van zijn leven eene *soirée* van Lady Palmerston bijwoonde en Old Pam hem met zijne gewone goede luim toevoegde: „Zulk eene merkwaardigheid is vroeger nooit te zien geweest, een man die eene portefeuille van Lord Palmerston weigerde aan te nemen, en hem dan hier kwam bezoeken. Wel, daar zijn onder al deze lieden geen half dozijn mannen, die niet zouden opspringen naar het aanbod, en zich zelf niet voor even geschikt houden als gij om *President of the Board of Trade* te worden."

Cobdens gestel leed onder den aandrang, die van alle kanten, ook van de zijde van zijnen Franschen geestverwant Chevalier, op hem geoefend werd. Eén was er slechts, die zijn besluit goedkeurde, en het oordeel van dien eenen woog tegen dat van vele anderen op. John Bright verklaarde, dat Cobdens weigering eene verstandige daad was, en dat de toekomst dit zoude bewijzen. Zeker is het. dat Cobden door zijne houding een

nieuw blijk gegeven had van onbaatzuchtigheid, onafhankelijkheid en eerlijkheid, van onbezweken trouw aan zijne beginselen, en van een innig besef, dat in een naam, waarop geen smet van verdenking kleeft, de grootste kracht van een hervormer van staat of maatschappij gelegen is. „I have a horror of losing my individuality, which is to me as existence itself", betuigde hij [1]).

De opengebleven zetel werd spoedig daarop door Milner Gibson ingenomen.

Gewichtig was de dienst, dien Cobden kort daarna zijn vaderland bewees. Het handelsverdrag, dat door Engeland met Frankrijk zoude gesloten worden, en niet alleen bevorderlijk zoude zijn aan de handelsbelangen van beide mogendheden, maar ook de vriendschapsbanden, die tusschen haar bestonden, nauwer zoude aanhalen, was voornamelijk zijn werk. Michel Chevalier, voor wien handelsvrijheid een geloofsartikel was, had het eerst op een dergelijk verdrag aangedrongen. Eene vraag, door Bright in het Lagerhuis gedaan, waarom de Regeering niet liever dan 's lands geld aan krijgstoerustingen te verspillen, zich tot den Keizer der Franschen wendde, om handelsvrijheid tusschen Frankrijk en Engeland te bewerken, had hem op de gedachte daarvan gebracht. — Toen nu Cobden om familieaangelegenheden een gedeelte van den winter te Parijs ging doorbrengen, spoorde Chevalier hem aan van deze gelegenheid partij te trekken, om den Keizer tot de beginselen der handelsvrijheid te bekeeren, gelijk hij dit met zulk een goed gevolg het Engelsche volk gedaan had. Dit denkbeeld lachte Cobden zeer toe, en hij sprak er over met Gladstone, die *Chancellor of the Exchequer* was. Hun oogmerk was met Frankrijk een handelsverdrag aan te gaan. In beginsel waren Cobden en Gladstone tegenstanders van handelsverdragen, maar daar Chevalier hun verzekerd had, dat dit het eenige middel was, om eene verlaging van het Fransche tarief te verkrijgen, stapten zij over het theoretische bezwaar heen, en stelden zij, waar volledige handelsvrijheid onbereikbaar was, zich met eene wederzijdsche verlaging van rechten, bij verdrag te regelen, tevreden. De uitslag was, dat Cobden — ofschoon niet als officieel ge-

[1]) Morley, II. 236.

machtigde — met den Keizer en diens Ministers zoude onderhandelen en het verdrag ontwerpen. Door Palmerston en Russell werd het groote belang, dat Engeland daarbij had, niet genoegzaam ingezien, doch de lauwheid, waarmede zij het denkbeeld bejegenden, schrikte Cobden niet af. Den achttienden October 1859 kwam Cobden te Parijs, alwaar hij zich spoedig in verbinding stelde met Rouher, den Minister van Buitenlandsche Zaken, die een voorstander der handelsvrijheid was; deze deelde hem mede, dat de Keizer gewoon was zelf het initiatief te nemen. Een paar dagen later begaf Cobden zich naar St. Cloud, waar hij door Napoleon — dien hij dertig jaren vroeger voor het eerst had ontmoet — ten gehoore werd ontvangen. Een lang onderhoud werd tusschen hen beiden gevoerd. Cobden gaf Napoleon o. a. eene beschrijving van de hervormingen door Peel tot stand gebracht, waarop de Keizer aanmerkte, dat hem het denkbeeld zeer toelachte om een dergelijk werk te volbrengen; doch, zeide hij, hier in Frankrijk maken wij geen hervormingen, wij maken omwentelingen.

Met aandacht luisterde Napoleon naar Cobdens woorden, en de indruk, dien de laatste van den Franschen Keizer ontving, was niet ongunstig. „The Emperor is short in stature and very undignified," schreef hij; „I never saw a person with fewer heroic traits in its appearance and manner. But there is nothing harsh or even cold in the expression of his countenance. His eye is not pleasant at first, but it warms and moistens with conversation, and gives you the impression that he is capable of generous emotions" [1]). Ook de Keizer was over het onderhoud, dat hij met Cobden gehad had, tevreden, en noodigde hem uit met zijne echtgenoote vier dagen te Compiègne door te brengen; de bedachtzame Engelschman bedankte echter voor deze onderscheiding, omdat hij duchtte, dat zijne deelneming aan deze vroolijke feesten zijnen tegenstanders later, wanneer hij zijne stem verhief tegen de vrees voor den inval der Franschen, het verwijt mocht aan de hand doen, dat hij zich door Napoleon had laten omkoopen. Na herhaalde bijeenkomsten met den Minister Fould, gaf Napoleon zijne toestemming tot een verdrag, vooral ter wille van de vriendschappelijke betrekkingen met Engeland. Rouher maakte het ontwerp van een handelsverdrag

[1]) Morley, II. 247.

op. Kort daarop ontving Cobden, die intusschen een tweede onderhoud met den Keizer gehad had, en ook met Walewski, den Minister van Buitenlandsche Zaken, had onderhandeld, formeele lastbrieven van de Engelsche Regeering. Een schrijven van Walewski, die weldra zijne portefeuille nederlegde, aan Lord Cowley gaf daartoe aanleiding. De onderhandelingen, ofschoon nu en dan afgebroken door andere plannen van den Keizer — Palmerston zeide eens, dat in Napoleons brein de plannen schenen te wemelen als de konijnen in eene warande [1]) — liepen nu allengs ten einde. Heftig was echter de tegenstand, dien het ontwerp in Frankrijk bij de protectionisten vond, hetgeen vooral bleek, toen Napoleon, om zijn volk op de verandering in zijne handelspolitiek voor te bereiden, in den Moniteur een schrijven liet plaatsen aan Fould, waarin hij in eenigszins algemeene termen de wijzigingen, die op handen waren, aankondigde. Eene groote opschudding werd hierdoor teweeggebracht. In Manchester daarentegen verwekte dat schrijven algemeene blijdschap; men zag er een bewijs in van 's Keizers vredelievende gezindheid, en roemde hem als den besten man van geheel Europa. Den 23sten Februari 1860 werd het tractaat geteekend; daar echter bleek, dat het eenige onnauwkeurigheden bevatte, werd het overgeschreven, waarna den 29sten Januari de onderteekening herhaald werd. Den tienden Februari vingen de beraadslagingen over het handelsverdrag in het Parlement aan. In eene uitnemende redevoering werd het door Gladstone toegelicht en verdedigd. Hij verzuimde niet Cobden welverdienden lof toe te brengen. „Zeldzaam", zeide hij, „is het voorrecht desgenen, die door rang noch titel versierd, geenerlei kenteeken dragende, waardoor hij zich onderscheidt van het volk, dat hij dient, na veertien jaren vroeger zijn vaderland een uitstekenden en schitterenden dienst gedaan te hebben, nu wederom binnen dezelfde korte spanne des levens, den staat een grooten en gedenkwaardigen dienst heeft mogen bewijzen" [2]). — Wij zullen de beraadslagingen in het Parlement niet volgen, noch een overzicht geven van de onderhandelingen, die vervolgens door een drietal Engelsche afgevaardigden, waarvan Cobden het hoofd was, over de vaststelling van het tarief ge-

[1]) Ashley, *The life of Henry John Temple, viscount Palmerston*, 1846—1865. London, 1876, II. 182.

[2]) Morley, II. 286.

voerd werden. Genoeg zij het hier op te merken, dat dit laatste werk ontzaglijke inspanning vorderde, en dat het den drie Engelschen commissarissen vrij wat moeite kostte, om het over het bedrag der verschillende invoerrechten met de negen Fransche zaakgelastigden eens te worden. Daarbij kwam, dat Cobdens geduld meermalen door zijne eigen Regeering op eene zware proef werd gesteld: niet alleen schonk zij hem weinig medewerking, maar zij liet hem zoo geringe vrijheid, dat hij in zijn dagboek schreef: „Toen ik, twintig jaren oud, de betrekking van handelsreiziger vervulde, had ik meer macht om naar eigen goedvinden te handelen, dan nu aan Lord Cowley en mij als *gevolmachtigden* (plenipotentiaries) van Hare Majesteit verleend is. De naam zoude gevoegelijk in dien van *tot niets gemachtigden* (nullipotentiaries) kunnen veranderd worden" [1]).

Eindelijk kwamen de wakkere afgevaardigden toch alle moeilijkheden te boven. Het werk, dat Cobdens roem in Europa zoude verhoogen en hem op de dankbaarheid van twee natiën aanspraak geven, was welhaast voltooid. Op den weg der handelsvrijheid was men weder eenige schreden gevorderd. Kostelijk waren de vruchten, die de handel van dat verdrag plukte. Uit eene redevoering, door Gladstone in 1863 gehouden, leeren wij, dat Engelands uitvoeren naar Frankrijk, die in 1859 £ 9.561.000 bedroegen, in 1862 tot £ 21.824.000 gestegen waren [2]), terwijl Morley ons mededeelt, dat in 1858 het geheel der uitvoeren van Engeland naar Frankrijk niet meer dan negen millioen pond sterling beliep, en dat der invoeren uit Frankrijk niet meer dan dertien millioen; negentien jaren later, in 1877, waren Engelands uitvoeren (exports and reexports) tot vijf en twintig millioen, en de invoeren uit Frankrijk tot vijf en veertig millioen geklommen [3]). Ook Frankrijk voer dus wel bij de nieuwe handelsstaatkunde.

Dat de voordeelen van handelsverdragen, welke tariefsverlaging ten gevolge hebben, niet beperkt blijven tot de mogendheden die ze sluiten, maar een heilzamen invloed op den ganschen wereldhandel oefenen, behoeft geen betoog. Het eene verdrag wordt bovendien alras door het andere gevolgd, en de bepaling, dat de partijen elkander op den voet der meest begunstigde

[1]) Morley, II. 322.
[2]) Molesworth, t. a. p. III, 228.
[3]) II, 340.

natie zullen behandelen, doet elk harer ook de voordeelen van vroegere verdragen, door hare medeverbondene gesloten, deelachtig worden. „De uitwerking" — zegt Morley — „van eene keten van zulke verdragen — en die keten is als vanzelf samengeschakeld door het beding van „de meest begunstigde natie" — is, dat de rechten alom verlaagd worden, en die algemeene verlaging van rechten is de wezenlijke en onmisbare voorwaarde, waaronder eenig land tegen den laagst mogelijken prijs de invoeren uit alle andere landen tot zich trekt" [1]).

Bij de bepalingen van het tractaat zullen wij hier niet stilstaan. Wat de inwerkingtreding betreft, deze was voor de verschillende artikelen op verschillende tijdstippen vastgesteld: en wel op 1 Juli, 1 October, 1 December 1860, 1 April, 1 Juni, 1 October 1861 [2]). Dat de voordeelen, die uit het verdrag zouden voortvloeien, niet terstond algemeen in Frankrijk en Engeland werden ingezien, en dat zoowel in het eene als in het andere land klachten werden aangeheven, als zoude de Regeering 's lands eigen belang aan dat der vreemde mogendheid hebben opgeofferd — spreekt eenerzijds vanzelf, en neemt andererzijds niets weg van Cobdens verdienste, daar juist uit deze klachten blijkt, dat het verdrag voor beide staten even voordeelig was.

De Engelsche Regeering achtte het gepast, Richard Cobden eene belooning te vereeren voor den dienst, dien hij zijn vaderland had bewezen. Den 26sten Maart 1861 schreef Palmerston hem een korten brief, waarin hij uit naam van de Koningin, erkentelijk voor hetgeen hij met betrekking tot het handelsverdrag gedaan had, hem te zijner keuze de verheffing tot Baronet of de benoeming tot *Privy Counciller* aanbood. „Ik vermoed" — voegde hij er bij — „dat gij aan dergelijke onderscheidingen op zich zelve misschien geene groote waarde hecht, maar gij zult ze stellig wel op prijs stellen als eene erkenning van diensten aan den staat bewezen." — Cobden ontving dezen brief 12 April te Algiers, waarheen hij zich eenige maanden vroeger tot herstel van gezondheid (eene aanhoudende heeschheid kwelde hem) begeven had; langen tijd om zich te bedenken behoefde hij niet; hij antwoordde reeds den volgenden dag: „Waarde Lord Palmerston. Ik heb de eer u de ontvangst te berichten

[1]) Morley, II. 343.
[2]) Zie Molesworth, t. a. p. III. 156, 157.

van uw brief van 26 Maart, die mij eerst gisteren bij mijne terugkomst te Algiers na eene afwezigheid van tien dagen geworden. Terwijl ik het zelfde gevoel van dankbaarheid jegens de Koningin koester, dat ik gehad zoude hebben als ik het aanbod, dat gij zoo goed geweest zijt, mij uit haar naam te doen, had aangenomen, moet ik U zeer eerbiedig verlof vragen, de eer te mogen afwijzen, die de Koningin mij zoo heuschelijk heeft toegedacht. Daar eene ongenegenheid om een titel te aanvaarden in mijn geval meer eene zaak van gevoel dan van redeneering is, wil ik hierbij niet langer stilstaan. Wat echter de bijzondere gelegenheid betreft, waarvoor men heeft voorgesteld mij deze onderscheiding te vereeren, kan ik zeggen. dat het voor mij niet aangenaam zoude zijn, eene belooning in eenigen vorm te ontvangen voor mijne jongste werkzaamheden te Parijs. De eenige belooning die ik begeer is, dat ik getuige zal mogen zijn van eene verbetering in de betrekkingen van de twee groote buurstaten, die door het Handelsverdrag nauwer verbonden zijn. Ik blijf," enz [1]).

Dit schrijven is kenmerkend voor Cobdens eenvoudig en mannelijk karakter, dat vrij was van alle ijdelheid en titelzucht, en eene voldoende belooning vond in het besef een goed werk te hebben verricht. „To him the service was its own reward. The whole system of decoration was alien to the antique and homely spirit of his patriotism" — zegt Morley [2]).

Wie mocht meenen, dat Richard Cobden, na het volbrengen van dit groote werk, den tijd der ruste gekomen achtte, houdt geene rekening met den onvermoeibaren ijver van den man, wiens wakkere geest telkens een nieuw veld van werkzaamheid vond. Tot het einde van zijn leven toe zoude hij bijna onverpoosd zijne aandacht aan de algemeene belangen blijven wijden. De zaken van Italië wekten in het begin van 1860 zijne buitengewone belangstelling. Pleitbezorger des vredes en pleitbezorger der handelsvrijheid, had hij nauwelijks de onderhandelingen over het handelsverdrag tot een goed einde gebracht — men schreef Januari 1860, en de vaststelling van het tarief moest dus nog plaats hebben — of hij verwisselde de taak des laatsten voor die des eersten, en ijverde voor het behoud van

[1]) Morley, II. 332.
[2]) II. 334.

den vrede, door den Oostenrijkschen gezant Metternich een bezoek te brengen, en er op aan te dringen, dat Oostenrijk toch alles doen mocht om den oorlog te vermijden. Slechts één middel bestond er, naar zijne overtuiging, tot behoud van den vrede: Oostenrijk moest Venetië tegen schadeloosstelling afstaan. Verkoop een deel van het rijk om de rest te sparen — was de raad, dien Cobden aan Metternich gaf. Welke heilzame verbeteringen zoude men met dat geld in Oostenrijks binnenlandschen toestand kunnen brengen! En aan de andere zijde, welke nadeelen waren aan het behoud van Venetië verbonden! Hoeveel geld kostte deze provincie niet aan het rijk, hoeveel soldaten waren er niet voor noodig, en zouden deze bezwaren niet ieder jaar grooter worden?

Niet minder dan Cobden hield Palmerston zich toenmaals met het Italiaansche vraagstuk bezig. Het lag in zijne staatkunde, dat Engeland zich met Frankrijk en Sardinië moest verstaan, om gezamenlijk de gewapende tusschenkomst eener vreemde mogendheid in de zaken van het schiereiland te beletten: eene staatkunde, die vooral tegen Oostenrijk gericht was [1]. Interventie dus der Engelsche diplomatie om Oostenrijk tot non-interventie te noodzaken [2].

Den dag na het onderhoud met Metternich begaf Cobden zich naar het zuiden van Frankrijk, om zich te Cannes in een zachter klimaat te verkwikken; zomersche dagen zocht hij daar echter te vergeefs. Den twee en twintigsten Maart kwam hij weder te Parijs. Ik vind niet opgeteekend, of hij zich toen ijlings naar Rouher begeven heeft, om hem den wensch van eenige notabelen uit Grasse te vertolken. Dit drietal had zich te Cannes tot Cobden gewend, en hem verzocht bij zijne terugkomst te Parijs bij Rouher aan te dringen op den aanleg van een spoorweg tusschen Grasse en Cannes. Cobden had opgemerkt, dat in Engeland eene rijke en nijvere gemeente als de hunne eene vergadering zoude hebben belegd en eene maatschappij gesticht om voor eigen rekening een spoorweg aan te leggen, maar zij hadden geantwoord, dat dit in Frankrijk de gewoonte niet was; zij waren gewoon te wachten, totdat de Regeering het initiatief nam, en meenden, dat als

---

[1]) Ashley t. a. p. II. 174 vgl.
[2]) Morley, II. 272.

andere gedeelten van Frankrijk door de Regeering geholpen werden, zij er evenveel aanspraak op hadden! [1]) Dat dit antwoord bijzonder in Cobdens smaak viel, durf ik niet verzekeren. Voor het Fransche volkskarakter is het kenschetsend genoeg.

De aanhechting van Savoye en Nice aan het Fransche Keizerrijk maakte in Engeland geen gunstigen indruk, en deed het wantrouwen in Napoleons staatkunde herleven. Dat de Keizer minder aangenaam gestemd werd door den afkeurenden toon, waarop de Engelsche pers zich over die vergrooting van grondgebied uitliet, spreekt vanzelf, en blijkt daarenboven uit een onderhoud, dat hij in die dagen met Richard Cobden had, en waarbij de laatste niet naliet te betoogen, dat de wederzijdsche vermeerdering van strijdkrachten een ernstig gevaar voor het behoud des vredes opleverde: immers bij de gestadige opdrijving der oorlogsuitgaven, kon het volk lichtelijk eens tot de overtuiging komen, dat een oorlog zelf minder kostbaar was dan een gewapende vrede.

In Palmerstons gezindheid jegens Napoleon was in die dagen eene kentering gekomen. De eerste Minister, die vroeger door zijne overhaaste erkenning van den Keizer de eendracht in zijn Kabinet verstoord en zijn eigen val veroorzaakt had, die in bondgenootschap met Frankrijk Rusland had beoorloogd, en in deze zelfde zitting nog met het Keizerrijk een handelsverdrag had gesloten, begon wantrouwen te koesteren in de staatkunde van den gelukzoeker op den Franschen troon. „Ik heb den Franschen Keizer nauwlettend gadegeslagen" — schreef hij aan den Hertog van Somerset — „en zijn karakter en zijne gedragslijn bestudeerd. Gij kunt er staat op maken, dat er in den grond van zijn hart eene diepe en onuitroeibare begeerte kankert om Engeland te vernederen en te straffen, en, als hij het vermag, de vele vernederingen van politieken, maritiemen en militairen aard te wreken, die Engeland sinds het begin dezer eeuw, zelf of door zijne bondgenooten, aan Frankrijk heeft toegebracht. Hij heeft zijne landmacht voldoende ingericht; thans is hij heimelijk, maar gestadig aan de inrichting van zijne zeemacht bezig; en als alles gereed is zal de ouverture gespeeld worden, de gordijn worden opgehaald,

---

[1]) Morley, II. 278.

en zullen wij een zeer onaangenaam melodrama hebben" [1]). De meeste leden van het Kabinet waren het met Palmerston eens; Gladstone evenwel deed zijn best de paniek, die in het land heerschte, tot bedaren te brengen, en toonde zich in deze aangelegenheid een geestverwant van Cobden, die met groot leedwezen de spanning waarnam, welke er tusschen Engeland en Frankrijk ontstond en een ernstig gevaar voor het welslagen van het werk, dat toen nog niet ten einde gebracht was (immers het tarief was nog niet vastgesteld) opleverde. Inderdaad werd de regeling van de handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Frankrijk in gevaar gebracht door Palmerstons voorstellen tot versterking van de Engelsche kusten, voorstellen, waaruit duidelijk achterdocht en wantrouwen ten aanzien van Napoleons staatkunde sprak. Geen wonder dan ook, dat Richard Cobden niet naliet den eersten minister, in een langen brief, ernstig te waarschuwen voor de nadeelen, die er uit zijne plannen konden voortvloeien. Hij verklaarde in dat schrijven, dat Engelands buitengewone oorlogstoerustingen de verwachtingen, die het verdrag eerst had opgewekt, hadden doen dalen, dat juist de zucht om eene vriendschappelijke verhouding tusschen Engeland en Frankrijk te bevorderen, en van vredelievende bedoelingen blijk te geven, Napoleon tot het aangaan van dit verdrag genoopt had, en dat het wantrouwen, door Engeland jegens Frankrijk aan den dag gelegd, de taak der Engelsche onderhandelaars bij de vaststelling van het tarief hoogst onaangenaam en moeielijk zoude maken en hunne stelling zeer zoude verzwakken, waarvan de Engelsche handel de nadeelen zoude ondervinden. Palmerston verdedigde in het Parlement zijne versterkingsplannen, in eene redevoering, die juist niet geschikt was om de ontevredenheid, welke zijne houding in Frankrijk had veroorzaakt, te verminderen. Rouher verklaarde in een gesprek met Cobden, dat deze rede het voor de Fransche Regeering nog moeilijker gemaakt had, om de bepalingen van het verdrag op eene vrijgevige wijze uit te voeren, want dat zij haar van het argument beroofde, dat het de maatschappelijke en staatkundige betrekkingen tusschen beide mogendheden zoude verbeteren [2]).

---

[1]) Ashley, t. a. p., 190.
[2]) Morley, II. 317.

Opmerkelijk mag het intusschen heeten, dat Cobden zelf in die dagen den invloed van de algemeen verspreide vrees voor een inval der Franschen onderging. In een schrijven aan Hargreaves verklaarde hij, dat bij het heen en weder reizen tusschen Londen en Parijs zijn geest zich in eene zonderlinge stemming bevond. Te Londen hoorde en zag hij zooveel waaruit het vermoeden sprak, dat de Keizer booze voornemens koesterde ten aanzien van Groot-Brittanje, dat hij zelf een weinig door de vrees voor een dreigend gevaar werd aangestoken. Hij ademde in eene lucht, die door de paniek besmet was, en voelde zich door de algemeene ongerustheid bevangen. Maar nauwelijks was hij te Parijs of alle wantrouwen en alle ongerustheid verdwenen [1]).

Zooals wij gezien hebben, kwam het tarief in 1861 tot stand, en beijverde Palmerston zich toen Cobden eene belooning aan te bieden, die deze zich echter niet liet welgevallen. De redenen, waarom hij voor de eervolle onderscheiding hem toegedacht bedankte, zijn vroeger reeds medegedeeld. Vermoedelijk zal ook de houding der Engelsche Regeering gedurende de beraadslagingen over het tarief er toe hebben medegewerkt om Cobden ongezind te maken eenige belooning van Palmerston aan te nemen. Wij hebben gezien, hoe onaangenaam en lastig daardoor de taak van de Engelsche afgevaardigden was geworden.

Het jaar 1861 staat met bloedige letteren in de wereldgeschiedenis aangeteekend. Het is het jaar van den Amerikaanschen burgeroorlog. Groote spanning bracht die reuzenkrijg in Engeland te weeg. Bright, bitter tegenstander der slavernij, was de zaak der noordelijke staten toegedaan; Cobden koesterde als vriend der handelsvrijheid in den beginne meer sympathie voor de zuidelijken, maar vereenigde zich toch spoedig met de inzichten van zijn ouden medestander. Engeland bleef onzijdig. De meerderheid des Britschen volks, althans het invloedrijkste gedeelte was op de hand der opstandelingen, en juichte bij de overwinning door de Zuidelijken in den slag van Bull's Run behaald [2]). De spanning, die in Engeland heerschte, steeg, toen eene gebeurtenis plaats greep, schijnbaar van gering belang, maar die inderdaad de verst strekkende gevolgen had kunnen hebben. Men kent de

[1]) Morley, II. 353.
[2]) Molesworth t. a. p. III. 185.

geschiedenis van de Trent. Kapitein Wilkes in dienst der Unie nam aan boord van dat vaartuig vier afgevaardigden der geconfedereerden (zuidelijken) gevangen. De Trent voerde de Britsche vlag. Groote verontwaardiging verwekte die daad in Engeland. De eer van Albion was geschonden. Voldoening moest gegeven, of met de wapenen worden afgedwongen. Vergeefs kampten Cobden en Bright tegen de oorlogzuchtige stemming. Lyons, de Britsche gezant te Washington, ontving een schrijven van zijne Regeering, met last de uitlevering der vier gevangenen te vorderen, en wel binnen den termijn van zeven dagen. Frankrijk, Oostenrijk en Pruisen steunden dien eisch. Onmiddellijk werden toebereidselen tot den oorlog gemaakt, troepen werden uitgerust en ingescheept. De verbittering in Engeland en in Noord-Amerika nam toe, en een nieuwe oorlog zoude zijn uitgebarsten, als niet de Regeering der Vereenigde Staten, het gevaarlijke daarvan inziende, aan Engelands wensch had gehoor gegeven, en de vier heeren aan boord van een Engelsch vaartuig gebracht had. Zoo bleef de vrede bewaard, in spijt van de oorlogzuchtige stemming, en al ontstond er eerlang een nieuw geschil, onder den naam van Alabama-kwestie bekend, een geschil waarbij de Republiek der Vereenigde Staten de beleedigde partij was, en op hare beurt van Groot-Brittanje voldoening eischte, op eene vreedzame wijze werd deze twist door een scheidsgerecht beslist. Deerlijk waren de slagen, die de Amerikaansche burgeroorlog aan den Engelschen handel toebracht. Manchesters katoennijverheid werd zwaar door den krijg getroffen. 's Lands inkomsten daalden, terwijl de kosten voor de oorlogsuitrustingen de uitgaven deden klimmen. Cobden, de onvermoeide strijder voor eene vredelievende staatkunde, van wiens hand in 1862 een nieuw vlugschrift, *The Three Panics* getiteld, het licht zag, en die, terwijl bijna ieder den oorlog onvermijdelijk achtte, niet wanhoopte aan het behoud des vredes, trad in dezen tijd als een wakker kampioen voor de rechten der onzijdige mogendheden ter zee op, en toonde dit vooral in de brieven, door hem in die dagen geschreven. Ware zijn medelid Horsfall hem niet voor geweest, hij zoude in het Lagerhuis eene motie hebben voorgesteld, waarin de tegenwoordige toestand van het volkenrecht ter zee slecht geregeld en onvoldoende verklaard werd, en de aandacht van Hare Majesteit op dit onderwerp werd gevestigd. Eerbie-

diging van bijzonderen eigendom in den oorlog was het doel van zijn streven, opdat de handel zoo min mogelijk de nadeelen des oorlogs mocht gevoelen. De blokkade voor handelschepen vond in hem een tegenstander, al verklaarde hij ook in een schrijven aan Chevalier, niet te gelooven, dat Engeland licht tot de afschaffing zou overgaan, vermits „our antiquated Palmerstons and Russells," aan dit rechtsmiddel veel waarde toekennen, en niet inzien dat het een tweesnijdend zwaard is, waarmede hij die het hanteert zich zelven wondt. „Het blokkaderecht" — schreef hij aan Henry Ashworth — „is eigenlijk eene even lage uitvinding als de korenwetten. Onderstel, dat Tom Sayers in een straat woont, en aan de overzijde een winkelier, bij wien hij gewoonlijk koopt. Tom krijgt twist met zijn overbuurman en daagt hem uit tot een tweegevecht; de uitdaging wordt aangenomen. Tom, een man van invloed, laat huis aan huis in de straat weten, dat hij met den winkelier gaat vechten, en dat niemand, zoolang het gevecht niet is afgeloopen, in diens winkel zijn inkoopen mag doen. „Wij hebben niets met uwe oneenigheid te maken," zeggen de bewoners van de straat, „en gij hebt het recht niet ons te verbieden, bij dien winkelier te koopen." Dit argument, zegt Cobden, is even juist op eene groote als op eene kleine schaal, waar het vijftig millioen menschen als waar het één persoon geldt. Hoe spoediger de blokkadewetten de koren- en de navigatiewetten volgen, hoe beter voor alle landen, en voor Engeland in het bijzonder" [1]).

Het geschil dat kort daarna tusschen Richard Cobden en den *Times* ontstond, wordt door Morley vrij uitvoerig behandeld. Ik acht het voldoende aan te stippen dat dit groote nieuwsblad Cobden en Bright van opruiing der menigte tegen de grondeigenaars beschuldigd had, eene beschuldiging, die tot een heftigen pennestrijd aanleiding gaf, welke te meer opzien baarde, omdat Cobden niet met een vermomden of naamloozen tegenstander streed, maar zich rechtstreeks tot Delane, den uitgever, wendde. Deerlijk in het nauw gedreven, verklaarde deze ten slotte, dat hij Cobden en Bright niet van opruiing tot geweld had willen beschuldigen. Aardig zijn de opmerkingen over de dagbladpers, die Morley aan zijn verhaal van dit geschil vastknoopt, en waaruit juist geen groote ingenomenheid

---

[1]) Morley, II. 452.

met den Times spreekt. Een dagblad, zegt hij, geeft de meening zijner lezers weder. De Times was op de hand van Palmerston, omdat het land op de hand van Palmerston was. Het nieuwsblad zeide alleen wat de toongevende standen in het land zeiden. De Times was inderdaad de natuurlijke tolk van al die oude denkbeelden van nationale staatkunde, die Cobden trachtte uit te roeien [1]). Is dit oordeel juist, dan is de „pers," zoo zij zich te recht Koningin der aarde noemt, eene Koningin bij 's volks genade, en berust de souvereiniteit bij de lezers.

De houding van het Ministerie Palmerston in den oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen eenerzijds en Denemarken aan de andere zijde, naar aanleiding van de gebeurtenissen in Sleeswijk-Holstein, vond in het Parlement bij vele leden scherpe afkeuring. Zonder aan dezen oorlog deel te nemen, liet de Regeering toch duidelijk genoeg blijken, dat zij de zaak der Denen was toegedaan, en inderdaad zoude zij wellicht de rol van toeschouwster hebben laten varen en gewapenden bijstand verleend hebben, als Denemarkens vijanden een aanval op Kopenhagen gedaan hadden. Pogingen, door het Engelsche bewind aangewend om eene schikking tot stand te brengen, werden niet met den gewenschten uitslag bekroond. De bemoeiingen der Regeering in deze aangelegenheden gaven zoowel in het Hooger- als in het Lagerhuis aanleiding, dat er eene motie van afkeuring werd voorgesteld. In het Hoogerhuis werd de motie met eene meerderheid van negen stemmen aangenomen, in het Lagerhuis met eene meerderheid van achttien verworpen. Het onweder dreef dus voorbij, en de oude Palmerston bleef aan het roer van staat. Cobden behoorde ook in deze zaak tot de bestrijders van Palmerstons staatkunde. De dreigende houding, door de Regeering aangenomen tegenover Oostenrijk en Pruisen, achtte hij niet geschikt om Engelands *prestige* te verhoogen of zelfs te bewaren, en voor de laatste maal — want kort daarna zoude de dood een einde aan dit nuttige leven maken — betoogde hij, dat het vaderland behoefte had aan den vrede, en zich dus van inmenging in de geschillen van andere mogendheden moest onthouden.

Tot de verschillende onderwerpen, die omstreeks dezen tijd Cobdens aandacht bezighielden, behoort ook de regeling van het

[1]) Morley, II. 436.

kiesrecht. Voorstanders van enkelvoudige kiesdistricten kunnen hem tot de hunnen rekenen. Van eene vertegenwoordiging der minderheden zag hij de wenschelijkheid niet in: eene minderheid, die in hare beginselen gelooft, behoorde door propaganda te zorgen, dat zij eene meerderheid werd [1]).

Dat de diensten, door Cobden aan het algemeen belang bewezen, door de Regeering niet werden miskend, bleek uit een schrijven van Gladstone, waarin hem uit naam van het Gouvernement en op verlangen van Lord Palmerston het voorzitterschap van de Rekenkamer (*Board of Audit*) werd aangeboden; aan dezen post was een inkomen van £ 2000 verbonden, zoodat hij uit een geldelijk oogpunt niet verwerpelijk was. Cobden nam het aanbod in overweging. Twee dagen later wees hij het van de hand; zijne zwakke gezondheid vergunde hem niet een ambt te aanvaarden; en ook al had deze reden niet bestaan, schreef hij aan Gladstone, dan nog zoude de verplichting om de inkomsten, die naar verhouding meer dan in eenig ander land uit belastingen van de laagste volksklasse geheven bestonden, en de uitgaven, waarbij zulk eene onverantwoordelijke verkwisting plaats had, te onderzoeken, zonder er iets aan te kunnen veranderen, hem eene bron van verdriet en ergernis zijn. Eene dergelijke verklaring werpt een helder licht op Cobdens karakter: de kunst van plooien of schipperen verstond hij niet; prikkelbaar en teergevoelig, was het hem een marteling te moeten berusten in een staat van zaken, dien hij afkeurde, en hij kon het kwaad niet zien, zonder er tegen te getuigen. „Hadde hij het ambt aanvaard," zegt Hutton, „dan zouden de staten van de uitgaven voor het leger hem een zwaard in het gebeente geweest zijn; de kosten van het geschut hadden hem als kanonschoten in de ooren geklonken; de gepantserde schepen hadden hem loodzwaar op het gemoed gedrukt; de opbrengst der suikerrechten ware hem als stof en asch in den mond geweest; hij zoude het gevoel gehad hebben van een Protestant, die eene kerk betreedt, waar de mis wordt gezongen en de kaarsen branden op het altaar, of een groot musicus, die er getuige van moet zijn, hoe eene mis van Beethoven of Mozart vermoord wordt" [2]).

Maar ook al had Cobden die gemoedsbezwaren niet gehad,

[1]) Morley, II. 462.

[2]) *Studies in Parliament*, p. 185.

zijne gezondheid was te wankelend, om thans eenig ambt te aanvaarden. Of hij een voorgevoel had, dat zijn levenseinde nabij was? Dat hij geen hoogen ouderdom zoude bereiken, had hij meer dan eens te kennen gegeven. Een maand ongeveer vóor zijnen dood bevond hij zich met Bright in de nabijheid van het graf zijns zoons; „daar ligt mijn jongen begraven," zeide hij, „en het zal niet lang duren, of ik zal bij hem zijn." Hij leed aan hetgeen door de geneesheeren *asthma nervosum* genoemd wordt. Ofschoon ongesteld, kon hij den 21sten Maart 1865 de verzoeking niet weerstaan, om zich naar Londen te begeven, ten einde daar de beraadslagingen in het Lagerhuis over de vestingwerken in Canada bij te wonen. Het weder was zeer ongunstig. Een aanval van asthma greep hem aan en wierp hem op het ziekbed. Dagen lag hij te bed, turende naar den rook die uit de schoorsteenen der huizen aan de overzijde opsteeg, en snakkende naar verandering van wind. Een oogenblik kwam er verbetering in zijnen toestand, maar zij werd door een hevigen aanval gevolgd; den eersten April was er geen hoop meer op herstel. Den volgenden dag ontsliep hij. Bright zat naast het ziekbed, toen zijn trouwe vriend den laatsten adem uitblies.

Eenige dagen later werd het lijk van Richard Cobden op het kleine kerkhof te Lavington aan de helling van den heuvel onder pijnboomen begraven. Eene groote schare was daarbij tegenwoordig. Wie hem een graf in de Westminsterabdij mocht toegewenscht hebben, Cobden zelf had dit nooit begeerd. Negen jaren voor zijn dood had hij met een vriend die kerk bezocht en langs de praalgraven gewandeld: zijn vriend had hem de opmerking gemaakt, dat men misschien daar ook eens den naam van Cobden zoude lezen. „Ik hoop het niet", was het antwoord. „Mijn geest kan niet in vrede rusten tusschen deze mannen des oorlogs. Neen, neen, hoofdkerken zijn niet bestemd om het overschot van mannen als Bright en ik te bevatten" [1]).

Ik wil niet lang stilstaan bij de hulde, aan Cobdens nagedachtenis in en buiten zijn vaderland bewezen [2]). Palmer-

[1]) Morley, II. 473.

[2]) Holtzendorff, *Richard Cobden*, Berlin, 1866. p. 37. „Amerika sandte die Zeichen seiner Trauer, der Kaiser der Franzosen verordnete die Aufstellung seines Brustbildes in den Gängen van Versailles, deutsche Landtage ehrten sein Andenken, selbst der Fürst Serbiens that, was in seiner Art gewiss gut gemeint war, indem er auf seine Kosten Messen für das Seelenheil des Verstorbenen lesen liess."

ston, Disraeli en Bright (wien de aandoening het spreken schier belette) herdachten in het Parlement de verdiensten van den overledene. Disraeli betuigde, dat er mannen zijn, die ook na hunnen dood door hun geest in het Parlement blijven voortleven, waar hunne woorden vaak worden aangehaald, op het voorbeeld door hen gegeven vaak wordt gewezen, en zelfs hunne uitdrukkingen eene plaats in de beraadslagingen gaan innemen. Tot die mannen, verklaarde hij, behoort Cobden [1]).

IV.

Twee richtingen, zoo ongeveer schreef ik in de inleiding van deze verhandeling, strijden in den menschelijken geest om den voorrang, de nationale en de kosmopolitische; de eerste gaat doorgaans gepaard met gehechtheid aan de overlevering, de laatste slaat meer het oog op de toekomst, waarvan zij de verwezenlijking van haar droombeeld, de stichting van een wereldstaat, verwacht. Beide richtingen — Von Treitschke [2]) heeft het aangetoond — hebben haar reden en haar recht van bestaan. De mensch is lid van den staat en lid der maatschappij. En al overheerscht nu ook in den een het maatschappelijk besef en voelt de ander zich in de eerste plaats staatsburger, in de meeste menschen kunnen wij beide richtingen te gelijk waarnemen: slechts enkelen zijn uitsluitend kosmopolitiesch of uitsluitend nationaal gezind. Bij de edelsten van ons geslacht houden deze neigingen elkaar in evenwicht. — In den strijd tusschen Cobden en Palmerston was de eerste de man der kosmopolitische, de laatste die der nationale richting. Maar beiden waren te ruim van blik om eenzijdig wereldburger of eenzijdig staatsburger te zijn. Dooft kosmopolitisme, tot zijne uiterste consequentiën doorgedreven, ten slotte de vaderlandsliefde uit, en leidt een door niets beteugeld, alles overheerschend nationaliteitsgevoel tot domme zelfverheffing, Cobden was evenmin onvaderlandlievend, als Palmerston blind was voor de gebreken van den Britschen volksaard. Ja, men kan gerust erkennen, dat Cobden zijn vaderland met eene inniger, maar dan ook tevens met eene verstandiger liefde beminde, dan de meeste zijner tijdge-

[1]) Morley, II. 474.

[2]) Von Treitschke, *Das constitutionelle Königthum in Deutschland* (Historische und Politische Aufsätze. Neue Folge II, p. 786).

nooten. Maar hij plaatste het belang van zijn vaderland niet tegenover dat van andere landen: hij geloofde aan eene harmonie van belangen, en was overtuigd, dat Engelands belang samenviel met dat van het geheele menschdom. Al was de grondtrek van zijn karakter kosmopolitisch, het nationale element was in hem niet uitgedoofd. „Seine Person" — zegt Holzendorff [1]) — „enthielt gleichsam die Verschmelzung der nationalen mit den kosmopolitischen Elementen der heutigen Cultur." Dit maakte dezen „burger van het commercieel heelal" — gelijk hij kort na zijn dood in den Moniteur niet oneigenaardig genoemd werd [2]) — bij uitnemenheid tot een man van onzen tijd. In het staatkundige bestond het verschil tusschen hem en Palmerston voornamelijk daarin, dat „Old Pam" gehecht was aan Engelands traditioneele staatkunde, en Cobden een anderen weg wilde inslaan om zijn vaderland tot bloei te brengen. Palmerston zoude men den man van de traditie, Cobden den man van het ideaal kunnen noemen. De eerste was practicus, man van de daad, opportunist, handelend naar tijd en gelegenheid schenen te eischen, vaak inconsequent, zelden geleid door vaste beginselen; de laatste denker, doctrinair, beginselvast, onplooibaar, niet afwijkend van de eens gekozen richting. Bezadigder dan Bright, toch in de meeste opzichten diens geestverwant. Zoodat, wanneer Hutton van John Bright getuigt, dat hij als het ware eene heldere voorstelling en een klaar begrip had van een staat zonder overleveringen, die het gezonde verstand in den weg staan, zonder standen, die de natuurlijke gelijkheid van het menschdom verbreken, zonder centralisatie, waardoor de burger(individu) in den staat(gemeenschap) wordt opgelost, zonder oorlog of vrees voor oorlog, zich wijdende aan den handel en de zorg voor het huisgezin, en zijne begeerten weinig verder uitstrekkende [3]), wij dit met eenig voorbehoud ook op Cobden kunnen toepassen. En als genoemde penteekenaar daarbij voegt, dat deze voorstelling Bright er klaarblijkelijk toe heeft gebracht, iedere geschiedenis, behalve die van de Vereenigde Staten, te beschouwen als een samenweefsel van misdaad en onverstand, waaraan alleen door eene flinke volksregeering een einde kan komen, en

[1]) *Richard Cobden*, t. a. p.; p. 37.

[2]) *Het leven van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel, uit het Engelsch door* E. C. MACKAY. Amsterdam 1865, p. 300.

[3]) *Studies in Parliament*, p. 168.

hem met bitteren schimp tegen de dwingelandij van het verleden heeft doen uitvaren — dan moeten wij Cobden wel van eene zoodanige eenzijdigheid vrijspreken, maar tevens erkennen, dat ook zijne ingenomenheid met Engelands geschiedenis niet groot was. Voor de onrechtvaardigheden en gruwelen, waaraan het Britsche volk zich gedurende de eeuwen van zijn bestaan heeft schuldig gemaakt, was hij geenszins blind.

Prosper Mérimée heeft eens van Cobden gezegd: hij is geheel anders dan andere Engelschen: van hem verneemt men nooit gemeenplaatsen en hij heeft weinig vooroordeelen. Onbevooroordeeld was hij ten aanzien van vreemde volken, wier gebreken hem hunne deugden niet deden voorbijzien; onbevooroordeeld ook ten opzichte zijner landgenooten, wier deugden hem niet de oogen deden sluiten voor hunne gebreken.

In het begin dezer verhandeling heb ik medegedeeld, hoe Cobden bij zijn bezoek aan de Vereenigde Staten de eer van zijn land tegenover de Amerikanen ophield, als zij hun eigen landaard ten koste van dien der Engelschen ophemelden. Toch was die zelfde Cobden het niet zoo geheel oneens met het oordeel, dat Washington Irving over het Britsche volkskarakter velt. „John Bull" — zegt deze Amerikaansche schrijver, en men vergunne mij deze aanhaling, omdat het onderscheid tusschen den landaard der Britten en dien der Amerikanen er door gekenschetst wordt, en Cobden in vele opzichten meer Amerikaan was dan Engelschman — „is een eenvoudige, oprechte, praktische kerel, niet zeer poëtisch, maar met een karakter vol degelijk proza. Van nature is hij weinig romanesk, maar hij is rijkelijk bedeeld met gezond verstand. Als gij maar geduld hebt met zijne luimen, en hem niet belet over zich zelven te spreken, is hij een goed kameraad, en zal hij, al loopt hij daardoor ook een duchtig pak slaag op, zijn vriend met beurs en leven in een twist bijstaan. Tot dit laatste is hij wel wat al te spoedig gereed. Bemoeiziek van aard, denkt hij niet alleen aan zijne eigen belangen en die van zijn huisgezin, maar aan de belangen van de geheele buurt, en is hij op de edelmoedigste wijze bereid voor ieder partij te kiezen. Zonder ophouden biedt hij zijne diensten aan om de zaken zijner buren te beredderen, en neemt het hoogst kwalijk als zij tot iets van eenig aanbelang overgaan, zonder hem om raad gevraagd te hebben, ofschoon hij zelden zich in eenige aangelegenheid

mengt, zonder ten slotte met alle partijen in twist te geraken en hevig op hare ondankbaarheid te smalen. Ongelukkig heeft hij in zijne jeugd les gehad in de edele vechtkunst, en daar hij dus geleerd heeft zijne ledematen en wapenen goed te gebruiken en een baas geworden is in het boksen en het hanteeren van den knuppel, kent hij in zijn verdere leven rust noch duur. Hij kan van geen twist hooren tusschen de verst afwonenden zijner buren, of de knuppel begint hem te jeuken in de vingeren, en hij vraagt zich af, of zijn belang of zijne eer niet vordert, dat hij zich met het krakeel ga bemoeien. Inderdaad heeft hij de draden van trots en staatkunde zoo volkomen over het geheele land verspreid, dat er niets gebeuren kan, zonder eenige zijner fijn uitgesponnen rechten of waardigheden te krenken. Gevestigd op zijn klein grondgebied met deze draden in iedere richting uitgestrekt, gelijkt hij op eene nijdige dikbuikige oude spin, die haar net over eene geheele kamer heeft geweven, zoodat geen vlieg kan gonzen, en geen tochtje kan blazen, zonder haar rust te verstoren en haar vergramd uit haar schuilhoek te voorschijn te doen schieten." — Gelijk Irving nu den spot dreef met de bemoeizucht der Engelsche natie, trad Cobden, zoo als wij gezien hebben, en zoo als nog nader zal aangetoond worden, steeds als pleitbezorger der staatkunde van non-interventie op, en evenals de Amerikaansche schrijver ergerde de Engelsche ekonomist zich aan de behoudzucht van het Britsche volk en aan zijne verregaande ijdelheid.

Van die ijdelheid trachtte hij het te genezen, door het aan te sporen den blik naar andere landen te wenden en op te merken in hoevele opzichten zij Engeland vooruit waren. Hij wees er zijn landgenooten op, hoe het jonge Amerika het oude Albion dreigde voorbij te streven, en gaf eene geestige schets van den handelstoestand van beide landen. De handelstoestand van Engeland (Cobden schreef in 1835) deed hem denken aan die ouderwetsche Londensche kooplieden, met gepoederde staartpruiken, fraai gegespte schoenen, rimpellooze zijden kousen, onberispelijk strak gespannen broeken: deftige personages, waardig en bedaard voortstappende te midden van de drukste zaken, met een stok met gouden knop in de hand, vol zelfbehagen rondgaande bij hun minder gegoede buren, om hen met zeker gezag over hunne zaken te ondervragen,

hunne geschillen te beslechten, hen aan te sporen eerlijk te zijn en de zaken volgens hún advies te drijven; in wier winkels alles even vormelijk toeging; wier schrijvers, winkelbedienden en knechts allen hun bepaald kostuum hadden, en vaste regels van etiquette in het verkeer met hun patroon en onder elkander in acht namen; ieder met een nauwkeurig afgebakenden werkkring, waarbinnen zij zich met evenveel stiptheid hielden, als waren het naburige onderling naijverige staatjes; wier winkels alle eigenaardigheden en ongerieven van vorige geslachten bewaarden; geen sierlijke waren voor de ramen om de voorbijgangers te lokken, maar glasruiten in zware houten roeden gevat, geheel naar voorvaderlijk model vervaardigd. Daarnaast (verhaalt Cobden) trad een nieuw geslacht van kooplieden op: kinderen der negentiende eeuw. De eerste nieuwigheid die zij invoerden was, de pruik weg te werpen en den barbier met zijn pomadedoos af te danken, waardoor een uur op het dagelijksch toilet werd uitgewonnen. Hunne tweede nieuwigheid, dat zij de lage schoenen en de enge broek afschaften, wier gespen en riempjes en gladstrijken ook nog een half uur kostten, en door laarzen en pantalons vervingen, die in een ommezien waren aangeschoten, en los en gemakkelijk zaten, hoewel misschien ten koste der deftigheid. De bedaarde stap werd afgelegd; zij liepen hard of langzaam, naar dat de zaken meer of minder spoed vereischten: hunne eigen zaken namen hen geheel in beslag, zoodat zij ternauwernood de namen hunner naaste buren kenden, en er zich niet om bekommerden of deze al of niet in vrede leefden, als zij bij hen de ruiten maar niet kwamen inslaan. Verandering kwam er ook in hunne winkels: van binnen werden alle vormen op zij gezet, desnoods ten koste der wellevendheid; van buiten kwamen spiegelruiten en daarachter sierlijke uitstallingen. Evenals die oude winkeliers het beeld zijn van den Engelschen handel (betoogt Cobden), stelt dat jonge geslacht ons dien der Amerikanen voor oogen. De nauwsluitende broek is de Engelsche staatsschuld, die den Britten belet den vluggen tred der Amerikanen met hun pantalons bij te houden; de schoenen met glimmende gespen de feodale wetten en gewoonten, die nog in Engeland heerschen; de gepoederde staartpruik de Engelsche staatskerk, wier regeling veel tijd van het Parlement vergt; de groote ruiten zijn de Amerikaansche nieuwsbladen met al hunne

advertentiën, waarnaast de ouderwetsche kleine blaadjes, die in Engeland verschijnen, zulk een droevig figuur maken; de vlugge tred van den nieuwerwetschen koopman zijn de Amerikaansche spoorwegen; en in de bemoeizucht der ouderwetsche kooplieden wordt ons het beeld van Groot-Brittanjes buitenlandsche staatkunde vertoond. Zooals de jonge kooplieden de oude verdringen, zoo zullen de Vereenigde Staten eens Engeland voorbijstreven, als het halsstarrig aan het oude blijft vasthouden [1]. „Wij zijn een volk van Chineezen" — klaagde deze man des vooruitgangs een andere maal — „hoe gelukkig, dat onze grootmoeders hare voeten niet verwrongen *à la Chinoise*, wat zouden wij dan een verschrikkelijken strijd te voeren hebben voor de vrijmaking van vrouwetoonen" [2]. En dat eerwaardige erfstuk, voorwerp van vereering voor den Engelschman, van bewondering en — vaak averechtsche — navolging voor den vreemdeling, dat gewrocht van eeuwenlangen arbeid, de Engelsche staatsregeling, wordt door hem ergens „a great juggle" genoemd — „a thing of monopolies, and Church-craft, and sinecures, and armorial hocuspocus, primogeniture, and pageantry" [3]. De behoudzucht der Britten wordt door Cobden, voor een groot gedeelte althans, aan hunne ijdelheid toegeschreven. „De grootste hinderpaal" — klaagt hij — „voor eenige verbetering of verandering in de gevoelens van John Bull is de buitengewone ijdelheid van het beest. Hij is zoo ingesmeerd met vleierij, waarvoor hij eene onverzadelijke graagheid schijnt te hebben, dat hij eene ondoordringbare massa eigenliefde geworden is. Niets is zoo moeilijk als de staatkunde te veranderen van individuen of volken, die zich zelve houden voor het voorwerp van de afgunst van omringende landen en van de bewondering der wereld. In zulke gevallen kunnen alleen tijd en tegenspoed iets uitrichten" [4].

Toch had hij het kind lief, dat hij kastijdde: immers hij zelf verklaart: „In lichamelijken zin bestaat er ter wereld geen schooner ras van mannen en vrouwen dan dat der Britsche eilanden; en ofschoon zij vele zedelijke gebreken hebben en

---

[1]) *The political Writings of Richard Cobden.* London 1867, I. 125—130.
[2]) Morley, II. 97.
[3]) Morley, I. 130.
[4]) Morley, II. 98.
[5]) Morley, I. 199.

sommige terugstootende hoedanigheden, houd ik toch in het algemeen de Engelschen voor de rondborstigste, trouwhartigste menschen van de wereld, en deze eigenschap ligt ten grondslag aan hunne politieke en handelsgrootheid" [6]). Meende Cobden het dus in den grond zijns harten goed met zijn vaderland, uit zijne woorden spreekt toch weinig gehechtheid aan de traditiën zijns volks, weinig eerbied voor het oude Albion. Hij was een man van den nieuwen tijd, zijn blik was naar de toekomst, niet naar het verleden gericht. Geen akademische opvoeding had hem een burger van het oude Griekenland of het oude Rome gemaakt. Hij leefde steeds in het tegenwoordige of in de toekomst, zelden in het verleden. Hij was het tegendeel van een *laudator temporis acti*. Daar was iets van dien Amerikaanschen geest, die zich weinig om hetgeen achter ligt bekommert, in dien boerenzoon uit Sussex gevaren. Republikein en demokraat, voorstander der gelijkheid, warm vriend des volks, stond hij lijnrecht tegenover die hooghartige vertegenwoordigers van het oude Albion, wier bestaan met de geschiedenis van hun land is samengeweven, voor wie de overleveringen van hun geslacht eene bron zijn, waaraan zij zich dagelijks laven en verkwikken, wier stamboom wortelt in het verre verleden, en met zijne welige bladerkroon de afstammelingen van doorluchte voorvaderen belommert. Man van het volk, streed hij onvermoeid voor de volksbelangen tegen eene aristokratie, die naijverig was op hare voorrechten, en wel gunsten wilde verleenen, maar zich geen ware of vermeende rechten wilde zien ontwringen. Man van den nieuwen tijd, zoude hij de oude burcht — waarmede Irving het Engelsche staatswezen vergelijkt — hoe eerwaardig en indrukwekkend ook, niet ongaarne hebben verruild voor eene reeks van gezonde, luchtige woningen, naar de eischen des tijds ingericht.

Daar was misschien iets dorperlijks in den geest van Cobden, maar deze trek komt juist overeen met de richting onzer eeuw, die slecht en gelijkmaakt, van geen onderscheid van standen wil weten, en allen eene even groote dosis beschaving en ontwikkeling, in onderwijswetten vastgesteld, in burgerschoolprogrammaas nedergelegd, wil toedienen.

Geheel anders dan Cobden was Palmerston. Ofschoon hij tot de liberale partij behoorde, was hij gehecht aan het bestaande, en zag hij met eene eenigszins lichtzinnige oppervlakkigheid de donkere

zijde van den maatschappelijken en politieken toestand van het Engeland zijner dagen voorbij. Ook hij was niet blind voor de gebreken van den Britschen landaard; maar de toon waarop hij ze gispte verschilde hemelsbreed van dien van Cobden. Ook hij spotte wel eens met der Britten liefde voor al wat oud is; maar hij zoude zich nooit zóo over de Engelsche staatsinrichting hebben uitgelaten als Cobden 't zich veroorloofde. In de redevoering, die „Old Pam" in 1852 tot zijne kiezers te Tiverton hield, met allerlei aardigheden gekruid, zeide hij o.a.: „Liefde en genegenheid voor oude gebruiken en instellingen is een loffelijke en eigenaardige karaktertrek van het volk dezes lands, en ik ben de laatste die zoude wenschen, dat dit eerwaardige en heilzame gevoel ooit bij hen werd uitgedoofd." Eene vermakelijke anekdote diende om deze eigenaardigheid van het Engelsche volk te doen uitkomen. „Op het vasteland" — merkte de spreker op — „zal een herbergier, die zijne herberg wil aanbevelen, haar „het Nieuwe Witte Paard" of „het Nieuwe Gouden Kruis" noemen [1]). Hier echter neemt men juist het tegendeel waar, en als de eigenaar van een dorpsbierhuis bezoekers wil lokken, dan hangt hij een bord uit met het opschrift: „de oude ploeg op nieuw geboren" („The Old Plough New Revived"). Te Hanvell is een herberg, die veel door duivenschieters bezocht wordt; zij heet „de Oude Hoeden" („Old Hats"); niet alsof iemand liever een ouden hoed zoude willen hebben dan een nieuwen, maar men rekende er toch op, dat de Heeren liever de „Oude Hoeden" dan „de Nieuwe Hoeden" zouden bezoeken. Nu richtte een concurrent een herberg daartegenover op, en wat was het uithangbord? De „Oude oude Hoeden", en hij trok groot voordeel van dat opschrift in den overtreffenden trap." — „Het volk van dit land insgelijks" — zoo voer hij voort, toen het gelach bedaard was, en hij nog eene dergelijke anekdote, die de toehoorders niet minder vermaakte, verteld had — „wanneer het zijne gehechtheid aan het land dat het bewoont wil uitdrukken, noemt het met hartelijke liefkoozing Oud Engeland; maar dat belet het niet, te herstellen wat in verval is geraakt, of te verbeteren, of te versieren, of te verfraaien, wat nog goed is, maar wat men toch beter zou kunnen maken" [2]). Uit deze laatste woorden blijkt, dat Palmer-

[1]) Hij had ook op den „nieuwen barmhartigen Samaritaan", dien men ergens te Rotterdam vindt, kunnen wijzen!

[2]) Ashley, t. a. p., I. 355—356.

ston, ofschoon gehecht aan de traditie, toch tot de mannen van den vooruitgang behoorde, doch minder op de wijze van de radikalen dan op die van Disraeli, die zich liberaal noemde in dien zin, dat hij niet terug zoude deinzen voor veranderingen, door de behoeften der eeuw gevorderd, maar toch nooit zoude vergeten, dat den Engelschen het gelukkig lot beschoren is, in een oud en historisch land te wonen, rijk aan machtige overleveringen (traditionary influences), die de beste waarborg zijn voor orde en vrijheid, en het kostbaarste element van het nationale karakter en de nationale kracht der Britten [1]).

Palmerstons ingenomenheid met zijne landgenooten sproot daaruit voort, dat hij zich geheel met hen vereenzelvigde.

Vandaar tevens de populariteit, die hem zelven en zijner staatkunde ten deel viel. Over deze laatste thans een enkel woord.

De geestige schrijver van de *Studies in Parliament* merkt in de schets, die hij ons van Palmerstons karakter geeft, vrij ondeugend, een punt van overeenkomst op tusschen dien grooten Engelschen staatsman en Majoor Pendennis in een van Thackerays werken. „Evenals Majoor Pendennis" — schrijft hij — „zonder onderzoek de traditiën van de groote wereld aannam en zich daarnaar gedroeg, zoo nam ook Lord Palmerston, zonder onderzoek de traditiën aan van het Departement van Buitenlandsche Zaken, met betrekking tot Engelands belangen, en gedroeg zich daarnaar — niet zonder eenige fouten te begaan, maar ook niet zonder schitterende uitkomsten" [2]).

Inderdaad was Palmerston geen man van nieuwe ideeën: grootsche, oorspronkelijke gedachten moet men bij hem niet zoeken; vlugheid, schranderheid en vooral menschenkennis waren de eigenschappen, waardoor hij uitmuntte. Hij was de heksluiter van eene oude, niet de wegbereider van eene nieuwe buitenlandsche politiek. „De jaren van zijn laatst optreden aan het hoofd van het Departement van Buitenlandsche Zaken" — schrijft zijn levensbeschrijver Ashley — „hebben dit eigenaardige, dat zij het eindtijdperk vormen van Engelands handelend tusschenbeidetreden (*active intervention*) in de aangelegenheden

[1]) Molesworth, t. a. p., III. p. 337.
[2]) *Studies in Parliament*, p. 199, 200.

van andere mogendheden. Eene groote tusschenruimte schijnt ons van dat tijdperk te scheiden. Wij hebben thans moeite ons voor te stellen, dat een Britsch legioen gezonden wordt om een Souverein tegen een deel zijner onderdanen bij te staan, om een viervoudig verbond te bewerken, waarbij Engeland mede optreedt ter verzekering van eene troonsopvolging op het vasteland, of zelfs te gelooven aan het uitrusten van eene Britsche vloot om een zwakken nabuur tegen onrecht te beschermen. In de eerste plaats eischt zulk eene staatkunde een man als Lord Palmerston om haar met goed gevolg te voeren, en zulke mannen zijn zeldzaam. Voorts vordert zij dat de omstandigheden eene zoodanige betrekkelijke vrijheid om zonder belemmering of inmenging te handelen toelaten, als thans moeilijk het deel kan zijn van eenigen Minister, hoe bekwaam ook, nu een boer, als hij slechts lezen kan, even goed op de hoogte is van de buitenlandsche zaken als vroeger een vorst. De leer der non-interventie en de stuiversbladen (*penny press*) hebben zich snel en ongemerkt in de gunst van het publiek gedrongen; en de bedrijvigheid, die onder het regeerstelsel van Palmerston het Departement van Buitenlandsche Zaken kenmerkte, behoort tot het verleden. Toch waren de vruchten, die Palmerston kon toonen als gevolgen van zijne energie en vastberadenheid, wel waard, dat men er eenig gevaar voor liep en dat de beschaving er ietwat onder leed. Te midden van een tijdvak van omwentelingen werd de vrede tusschen de staten bewaard; de grondwettelijke regeeringsvorm werd in een groot gedeelte van Europa gevestigd, en intusschen was Engeland gekend, geëerbiedigd en gevreesd, waar de naam van Palmerston was doorgedrongen en — dat was overal" [1]). Eene staatkunde dus, schitterend en oogverblindend, den vreemdeling vrees inboezemend en de volksijdelheid der Engelschen streelend: eene ridderlijke staatkunde, als men wil, maar kostbaar, maar noodlottig voor den handel, die bij niets meer belang heeft dan bij het behoud van den vrede. Eene staatkunde ook, die vertrouwen eischt op hem, die aan het hoofd staat van het Departement van Buitenlandsche Zaken, geene inmenging duldt en de openbaarheid mijdt, omdat zij alleen in het verborgen kan werken; en die daarom juist in strijd is met den geest dezer eeuw, die de openbaarheid ten troon verheft, en

[1]) Ashley, t. a. p., II. 278. 279.

een glazen paleis voor de regeerders bestemt. De staatkunde van den salon heeft uitgediend. Palmerston was haar laatste vertegenwoordiger. Die zekere wuftheid, die zekere lichtzinnigheid, die het leven der groote wereld aankleeft, was aan Palmerstons buitenlandsche politiek eigen: maar zij bezat tevens vele hoedanigheden, die haar de gunst der menigte verschaften. Laat mij die staatkunde in 's Ministers eigen woorden schetsen. In 1849 verklaarde Palmerston in het Lagerhuis: „Ik houd het voor de ware staatkunde van Engeland, de kampioen te zijn van recht en rechtvaardigheid, op dien weg voortschrijdende met gematigdheid en behoedzaamheid, niet de Don Quichotte van de wereld wordende, maar het gewicht van zijne zedelijke goedkeuring en ondersteuning in de schaal leggende, overal waar het meent dat recht is en telkens als het meent dat onrecht is gepleegd" [1]). Duidelijk wordt zijne staatkunde ook gekenschetst in de volgende woorden, die in een memorandum, door Palmerston in 1860 voor zijne ambtgenooten opgesteld, voorkomen: „Wij hadden kunnen zeggen, dat wij een eiland bewonen en ons niet bekommeren om hetgeen op het vasteland gebeurt; dat wij alleen denken aan geld verdienen en aan de verdediging onzer kusten, en dat wij aan anderen de taak overlaten de zaken van Europa's vasteland naar hun goeddunken te regelen. Maar dát is de staatkunde niet geweest van de grootste en wijste mannen, die deelgenomen hebben aan het bestier van dezen staat" [2]). „Invloed naar buiten" — betuigde hij bij eene andere gelegenheid — „kan slechts behouden worden door de werking van één dier twee groote drijfveeren: hoop en vrees. Wij moeten de zwakkere mogendheden leeren hopen, dat zij den steun van dit land in tijd van gevaar zullen genieten. Machtigen staten moeten wij leeren vreezen, dat hun door Engeland tegenstand zal geboden worden bij iedere onrechtmatige handeling, hetzij tegen ons zelve, hetzij tegen diegenen, die door vriendschap met ons verbonden zijn" [3]). Het was het kenmerk van deze politiek, dat zij er steeds op uit was, Engelands invloed in de buitenlandsche aangelegenheden te doen gelden, en met grooten naijver voor de handhaving

---

[1]) Ashley, t. a. p., I. 62.

[2]) Ashley, t. a. p., II. 141.

[3]) Bulwer, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston.* London, 1874. III. 143.

zijner rechten en belangen waakte. De schets, die W. Irving er van geeft in de woorden, zooeven door mij medegedeeld, is inderdaad niet ver van de waarheid. Vooral toonde Engeland zich prikkelbaar, waar het krenkingen gold Britschen onderdanen in den vreemde aangedaan. „Even als een Romein in de oudheid geen smaad behoefde te vreezen als hij verklaren kon „*Civis Romanus sum,*" zoo moet een Engelschman, in welk land hij zich ook moge bevinden, het bewustzijn hebben, dat het wakend oog en de sterke arm van Engeland hem tegen onrecht en geweld zullen beschermen" — verklaarde Palmerston bij gelegenheid der zaak van Don Pacifico in het Parlement [1]). En toen in 1841 zekere Mac Leod, een Britsch onderdaan, in den staat Nieuw-York was gevangen genomen — volgens Engelands beweren wederrechtelijk — sprong de Minister onmiddellijk in de bres, en verklaarde hij in een schrijven aan den Engelschen gezant te Washington, dat de Britsche natie nooit zoude dulden dat een Britsch onderdaan eene behandeling onderging, als het volk van Nieuw-York Mc. Leod wilde aandoen, zonder wraak te nemen: de terdoodbrenging van Mc. Leod zoude noodzakelijk een oorlog ten gevolge hebben [2]).

Lijnrecht tegenover dit stelsel van staatkunde stond dat van Richard Cobden. Was het een kenmerk van Palmerstons politiek, dat Engeland zich telkens mengde in de aangelegenheden van andere mogendheden, en daarbij zelfs voor geen oorlogsgevaar terugdeinsde, Cobden was een warm voorstander der *non-interventie.* Bracht de traditioneele Engelsche staatkunde mede, dat men met wantrouwen alles gadesloeg wat de vreemdeling deed, en uitermate beducht was voor eene krenking van Engelands rechten en belangen, Richard Cobden achtte, in de meeste gevallen althans, die achterdocht ongerechtvaardigd en die vrees ijdel. Toonde Palmerston zich in zijne, ook in dit opzicht traditioneele, staatkunde, steeds naijverig op de eer van Engeland, en achtte hij die eer geschonden, en eerherstel noodig, waar een Engelsch burger in den vreemde aan eenige krenking had blootgestaan — Cobden meende, dat een dergelijk beschermheerschap wel wat te ver ging.

Oppervlakkig beschouwd is er in deze non-interventiepolitiek wel iets onridderlijks, iets zelfzuchtigs gelegen, en het komt

1) Ashley, t. a. p., I. 223.
2) Bulwer, t. a. p., III 49. Zie ook ald. III. 406.

ons evenmin vreemd voor, dat een eerzuchtig staatsman aan eene romaneske interventiestaatkunde de voorkeur geeft, als dat het volk iedere politiek, die zijne nationale ijdelheid streelt, toejuicht [1]). In het pleit tusschen Cobden en Palmerston stelde de *vox populi* den laatste in het gelijk.

Volgens Cobdens overtuiging moest Engeland zich zoo min mogelijk met de aangelegenheden van andere staten bemoeien. „I have always had an instinctive monomania against this system of foreign interference, protocolling, diplomatising, etc.” — schreef hij 18 Sept. 1847 aan Bright [2]). Reeds zijn eerste geschrift, waarvan ik vroeger gewag maakte [3]), was een pleidooi voor de leer der non-interventie, en de toen verkondigde beginselen heeft hij in latere geschriften, redevoeringen en brieven steeds met onvermoeiden ijver bepleit. Engeland, zoo betoogde hij in dat vlugschrift, is niet gerechtigd om over andere mogendheden de vierschaar te spannen. Den zwakke tegen den sterke te beschermen — inderdaad, dat is eene heerlijke taak. Maar is Engeland er toe geroepen? „Als het de taak ware van Groot-Brittanje, recht te spreken over de geheele bevolking der aarde — m. a. w., als God ons als mogendheid, het gezag en de macht, en tevens de wijsheid en de deugd, gegeven had, die noodig zijn om de wreker Zijner gerechtigheid te zijn — dan zouden wij in dit geval geroepen zijn, om de zwakken uit de handen hunner aanranders te verlossen. Maar bezitten wij deze kostelijke gaven? Zijn wij met de macht des Alvermogenden gewapend?.... Nog eens, zijn wij in het bezit van die deugd en die wijsheid, die onmisbaar zijn tot het bezit van de hoogste macht, of hebben wij niet, integendeel, in de ellende van een deel van ons eigen volk” — waarmede Ierland bedoeld werd — „het bewijs, dat wij daar niet op kunnen bogen” [4]).

Zelfkennis was het wat hij zijnen landgenooten aanbeval, opdat zij hunne eigen gebreken niet mochten voorbijzien, hunne eigen deugden niet mochten overschatten, en zich geen rang

[1]) „Nobody thanks a ministry for a good harvest. What makes a ministry popular is some great *coup* in foreign affairs” — merkt een der hoofdpersonen in den Endymion van Beaconsfield op (t. a. p., II. 72).

[2]) Morley, II. 10.

[3]) Zie de vorige aflevering, p. 263.

[4]) *Pol. Writings*, I. 7, 8.

aanmatigen, die hun niet toekwam. Het volk moest eens gaan beseffen, dat zijne eigen geschiedenis het geen recht gaf als de wreker der gerechtigheid (die het zelf zoo vaak geschonden had) op te treden, dat het Groot-Brittanjes roeping niet was „to regulate the affairs of the world" [1]). Geene regeering, betoogde hij in het zelfde geschrift, heeft het recht het volk in een oorlog te wikkelen, dan ter verdediging van zijne nationale eer en belangen. Als dit beginsel niet tot richtsnoer wordt gekozen, kan er geen waarborg zijn voor den vrede in eenig land, zoolang als er eenig volk gevonden mocht worden, welks grieven de sympathie van een ander land kunnen opwekken of diens tusschenkomst uitlokken [2]). „We have been the most combative and agressive community" — verklaarde hij elders — „that has existed since the days of the Roman dominion. Since the Revolution of 1688 we have expended more than fifteen hundred millions of money upon wars, not one of which has been upon our own shores, or in defence of our hearths and homes" [3]).

Het was geenszins uit gebrek aan vaderlandsliefde, dat Cobden de inmenging in de aangelegenheden van vreemde mogendheden bestreed; maar hij was innig overtuigd, dat 's lands belang het volgen eener staatkunde van non-interventie eischte. Het volk had behoefte aan den vrede: deze was een levensbelang voor den middenstand en den stand der nijveren. „The honours, the fame, the emoluments of war belong not to them; the battle-plain is the harvest-field of the aristocracy, watered with the blood of the people" [4]).

Maar daarenboven leidt die aanhoudende bemoeienis met aangelegenheden van andere landen tot veronachtzaming van eigen inwendige belangen. Aanzie den toestand van Ierland. Getuigt hij niet krachtig tegen eene staatkunde, die het zwaard doet aangespen, om vreemde landen te helpen, voor wier bloei wij niet aansprakelijk zijn, terwijl wij door onze nalatigheid een gedeelte van ons eigen land ten prooi laten aan verwaarloozing en verarming? Hoeveel had men niet voor Ierland kunnen doen met de ontzaglijke sommen, die door het uitrusten van eene vloot om Portugal bij te staan

[1]) Morley, II. 7. — *Speeches*, I. 469.
[2]) *Political Writings*, I. 9.
[3]) 1793 *and* 1853 (*Pol. Writings*, I. 492).
[4]) *England, Ireland, and America* (*Political Writings*, I. 42).

verslonden zijn. Spiegelen wij ons toch aan de Amerikanen, het eenige groote volk, dat alleen ter zelfverdediging naar de wapenen grijpt! Dit is juist het verderfelijke der interventiepolitiek, dat zij de aandacht afleidt van datgene waarop eene regeering in de eerste plaats moet letten, den inwendigen toestand des lands. — In zijn geschrift 1793 *and* 1853 verklaarde hij, dat men den onbevredigenden toestand van de massa des volks moest toeschrijven aan den geest van inmenging in de aangelegenheden van andere mogendheden en de oorlogen, die daaruit voortsproten, waarvan het gevolg is, dat de aandacht van eigen kwalen wordt afgeleid [1]). Hij was overtuigd, dat Engeland, door bedaard zijne krachten aan de verbetering der binnenlandsche toestanden, aan de vrijmaking des handels te wijden, en door aldus tot lichtbaak te strekken voor andere landen, de zaak van den staatkundigen vooruitgang op het vasteland meer zoude bevorderen, dan door zich in oorlogen tusschen andere mogendheden te mengen [2]). „Indien wij ons niet inlieten met hunne twisten en ons vergenoegden met den vreemdelingen een goed voorbeeld te geven — als wij onze huizen in orde brachten — als wij onze leemen hutten in Ierland in orde brachten — zouden wij veel meer gezond verstand toonen, dan door te trachten de zaken van andere mogendheden te regelen, terwijl wij niet verantwoordelijk zijn voor de wijze waarop zij bestuurd worden" [3]).

Was Cobden dan een *onvoorwaardelijk* voorstander van de leer, door Van Lennep in een zijner dichtwerken zoo geestig gehekeld? [4]) Meende hij dan inderdaad, dat een staat geen andere roeping heeft dan voor 's volks stoffelijken en zedelijken bloei te waken, en nimmer zijne stem mag doen hooren in den familieraad der mogendheden? Die laatste vraag kan gerustelijk ontkennend beantwoord worden. Wel achtte Cobden eene staatkunde wenschelijk, waarbij als regel gold, „as little intercourse as possible betwixt the *Governments*, as much

---

[1]) *Political Writings*, I. 491.

[2]) *Pol. Writings*, I. 44.

[3]) *Speeches*, I. 485.

[4]) „Wordt uw buurman aangerand, Vraagt hij om defensie, Staat zijn huis of schuur in brand, Smeekt hij assistentie, Zeg dan: vriend ik ga naar bed. Zie, hoe dat je zelf het redt. Dat 's *non-interventie*, kind! Dat 's *non-interventie*." (*Dorp aan de grenzen*.)

connection as possible between the *nations*, of the world" [1]) — maar hij heeft zich toch *in enkele gevallen* een voorstander van *vreedzame* tussschenkomst in de aangelegenheden van andere staten betoond. Slechts van de gewapende interventie was hij een *onvoorwaardelijk* tegenstander. De leer van het staatkundig evenwicht beschouwde hij als eene hersenschim [2]). Maar toch is het de vraag of hij, in spijt van zijn beginselen van non-interventie en van zijne liefde voor den vrede, een strijd zoude hebben afgekeurd, niet ter zelfverdediging gevoerd, maar tot verwezenlijking van eene grootsche gedachte, tot handhaving van een beginsel, waaraan als het ware de belangen van het geheele menschdom zijn verknocht. Opmerkelijk acht ik althans de volgende uiting: „Als ik Motleys *Geschiedenis van de Nederlandsche Republiek* lees, een bewonderenswaardig boek, dat door ieder verdient gelezen te worden, als ik de geschiedenis der Nederlanden lees, en als ik zie hoe die worstelende gemeente, terwijl het gansche land ten buit is aan de Spaansche troepen, en het vervolgingsvuur de steden dagelijks in gloed zet — als ik het verhaal lees van hetgeen voorviel, toen de afgevaardigden kwamen bij koningin Elisabeth en bijstand vraagden, hoe zij troggelt om geld, terwijl zij om hulp vragen voor hun godsdienst, dan verklaar ik, dat ik, met al mijne beginselen van non-interventie, mij bijna schaam over „old Queen Bess"" [3]).

Cobdens ideaal was eene staatkunde gegrond op het beginsel van non-interventie in de aangelegenheden van andere mogendheden; „en van het oogenblik af, dat dit beginsel de leidstar wordt, waarnaar onze Regeering de staatshulk zal sturen, van dat oogenblik af zal het goede oude schip „Britannia" zegevierend voortstevenen door eene kalme en diepe zee en is het den klippen, banken en stormen van buitenlandschen oorlog voor altoos ontkomen" [4]).

Van den oorlog had Cobden een echt ekonomischen afkeer. Tegen dezen verwoester van 's volks stoffelijke welvaart was hij met een hartgrondigen haat bezield. Toen het Athenaeum, naar aanleiding van Tennysons *Maud* den oorlog had verheerlijkt, was hij daar diep over verontwaardigd, en schreef hij

---

1) *Pol. Writings*, I. 256, vlg.
2) *Pol. Writings*, I. 282—283.
3) *Speeches*, II. 350.
4) *Political Writings*, I. 333.

aan Bright: „Het is volkomen duidelijk, dat er, volgens den schrijver, in de overlevering van Christus' prediking eene misvatting begaan is. Het was oorlog, geen vrede, dien hij aan het menschdom heeft vermaakt. Hoe kon het mogelijk zijn, dat hij vrede op de wereld gebracht had, om haar te bederven en te verlagen? Het is den duivel ten troon te heffen in plaats van den God van genade, waarheid, liefde en rechtvaardigheid; want wat heeft de oorlog met deze te maken" [1])?

Aan die gevoelsmenschen (zoo als hij hen noemde) die beweren, dat de oorlog den mensch verheft, de macht van het geld onderdrukt, raadde hij aan eene wandeling te doen op het platteland, en zich daar eens van de ellende door den oorlog veroorzaakt te overtuigen [2]). Voor militaire grootheid en militairen glans had hij geen oog. De moed, waarmede men in den oorlog schittert, kon even goed in de werken des vredes, bestrijding van dronkenschap en zedelijke kwalen, onwetendheid en volksellende, worden aan den dag gelegd [3]). Toen bijna geheel Engeland den lof van den Hertog van Wellington bij diens overlijden, uitbazuinde, weigerde Cobden den afgestorvene den tol zijner bewondering.

Ofschoon men Palmerstons staatkunde vaak als oorlogzuchtig heeft gebrandmerkt, is deze staatsman toch in het algemeen eigenlijk nooit als een voorstander van den krijg opgetreden: waar hij den oorlog meende te kunnen vermijden, vermeed hij hem. Maar hij deinsde niet voor de gevolgen terug, als naar zijne overtuiging Engelands eer eischte, dat het naar de wapenen greep. Hooghartig was zijne staatkunde: van wijken of wankelen wist zij niet, waar zij meende het recht aan hare zijde te hebben. De Britsche luipaard liet telkens de tanden zien, niet uit bloeddorst, maar om den vreemdeling schrik aan te jagen en hem tot toegeven te nopen. In 1856 schreef Palmerston aan den Engelschen Ambassadeur te Weenen: „Het is onze wensch niet den oorlog voort te zetten met het oog op de voordeelen, die wij het volgende jaar zouden kunnen behalen, als wij nu vrede kunnen erlangen op de voorwaarden, die wij volstrekt noodig en onmisbaar achten, maar wij zijn ten volle bereid voort te gaan, als zulke voorwaarden niet

[1]) Morley, II. 174.
[2]) *Political Writings*, II. 197.
[3]) *Political Writings*, I. 494.

kunnen verkregen worden. Het Britsche volk is in dat opzicht eenstemmig. Ik zeg eenstemmig, want Cobden, Bright & Co. tel ik niet" [1]).

De laatste woorden bewijzen, welke minachting Palmerston voor Cobden koesterde. En toch in hoevele opzichten was Cobden zijn meerdere!

Reeds vroeger had Cobdens vredesgezindheid hem den spot van sommige zijner medeleden van het Lagerhuis op den hals gehaald. Disraeli noemde hem een opvolger van den Abt St. Pierre, Rousseau en Robespierre! [2]) — Met warmte beval onze vredesadvokaat in 1849 in het Parlement de internationale arbitrage aan, die echter door Palmerston strijdig met het belang van Engeland geacht werd [3]).

Was Cobden een tegenstander van den oorlog, evenzeer was hij gekant tegen datgene wat men gewapenden vrede noemt. *Si vis pacem para bellum* — zegt eene oude leenspreuk: „Zoo gij den vrede wilt, bereid u ten oorlog". — Palmerston was overtuigd van deze waarheid; het eene zwaard, meende hij, houdt het andere in de scheede. Maak Engeland gevreesd, en het zal niets te duchten hebben van andere mogendheden. Streef naar den vrede, tracht hem te behouden, maar laat nooit afkeer van den oorlog blijken. Houd de hand aan het gevest van uw zwaard, niemand zal het wagen op uwe rechten inbreuk te maken, en gij zult verschoond blijven van den krijg, juist omdat gij hem kloekmoedig onder de oogen durft zien.

Cobden was van een ander gevoelen: *als gij den vrede wilt, bereid u tot den vrede,* zeide hij. Toon uwe vredelievende bedoelingen, verminder uwe strijdkrachten, wier sterkte anderen mogendheden wantrouwen inboezemt, en haar insgelijks tot uitbreiding van haar legermacht aanspoort. Geef een schoon voorbeeld van vredesgezindheid: de andere mogendheden zullen volgen. Ieder staat heeft immers belang bij den vrede: de zegepraal der handelsvrijheid zal eens de zegepraal des vredes medebrengen. Laat Engeland daartoe den stoot geven!

Zoo stonden deze twee mannen tegenover elkander. Cobden, die den weg wilde bereiden eener nieuwe staatkunde, en met

---

[1]) Ashley, t. a. p., II. 107.
[2]) Morley, II. 33.
[3]) Ashley, t. a. p., I. 60. Morley, II. 44.

veel tegenstand te worstelen had; — Palmerston die voortschreed op de oude baan, en door den volksgeest gesteund werd.

Cobdens vredelievendheid was echter niet van dien aard, dat hij een oorlog, gevoerd ter verdediging zijns lands, zoude afgekeurd hebben. Maar wel bestreed hij gedurig de plannen tot versterking der Britsche kusten, die, uit wantrouwen tegen Napoleon ontstaan, in Frankrijk ergernis opwekten en de goede verstandhouding tusschen beide mogendheden dreigden te verstoren. Palmerston vreesde voor niets minder dan voor een inval der Franschen, eene vrees, die Cobden ijdel noemde, en waarmede hij meer dan eens op eene geestige wijze den spot dreef. Wie gelijk had, beslis ik niet, maar ik wijs er alleen op, dat Old Pam volkomen te recht aanvoerde, dat, wanneer hij het noodig achtte, dat het land versterkt werd, ten einde tegen een inval der Franschen gedekt te zijn, hij zich niet wenschte te bekommeren om het misnoegen, dat daarover in Frankrijk mocht ontstaan. Den 8 Januari 1862 schreef hij aan Cobden o. a. het volgende: „Het zoude zeer heuglijk zijn, als uw Utopië kon verwezenlijkt worden, en als de volken der aarde aan niets wilden denken, dan aan vrede en handel, en ophielden met elkander te twisten en te vechten. Maar ongelukkig is de mensch een vecht- en twistziek dier, en dat dit in 's menschen aard ligt, blijkt uit het feit, dat gemeenebesten, waarin de volksmenigten regeeren, nog veel twistzieker zijn, en meer geneigdheid hebben tot vechten, dan koninkrijken, die door betrekkelijk weinig personen geregeerd worden. Maar zoolang als andere volken door deze menschelijke hartstochten beheerscht worden, behoort een land als Engeland, rijk en aan aanvallen blootgesteld, van verdedigingsmiddelen voorzien te zijn, en hoe kostbaar deze middelen mogen wezen, zij zijn toch altijd oneindig goedkooper, dan de oorlog, dien zij moeten afwenden" [1]). Uit dit schrijven blijkt, hoe veel minder vertrouwen Palmerston in het menschdom en in de macht van het goede voorbeeld stelde, dan Cobden. Dat sterke vertrouwen in den mensch was te gelijk de bron van Cobdens kracht en van zijne zwakheid.

De ontzaglijke sommen, aan levende en doode strijdkrachten besteed, waren onzen staathuishoudkundige steeds een doorn in het oog. Palmerston achtte die uitgaven onvermijdelijk.

---

[1]) Ashley, t. a. p., II. 221.

Zonder goede verdedigingsmiddelen, zonder een welgeoefend leger kan een land geen vijandelijken aanval weerstaan. „Then we are told" — zeide hij eens, zinspelende op hen die wachten wilden totdat de oorlog uitbrak, en alles op het laatste oogenblik wilden laten aankomen — „that in a moment of crisis the nation would rise *like one man* — a mere bitterly sarcastic truism; for a nation armed, as the English would be, with broomsticks and pitchforks would be against a disciplined army about as formidable as *one man* would be" [1]).

Eéne zaak moet men bij Cobdens ijveren voor vermindering der strijdkrachten niet uit het oog verliezen, namelijk, dat ook zijn demokratische neigingen hem afkeerig maakten van het leger, waar vele leden der Engelsche aristokratie eene toevlucht vonden, zoodat inderdaad bij sommige regimenten het aantal officieren bespottelijk groot was [2]); hetgeen het land natuurlijk op ontzaglijke onkosten te staan kwam.

Cobdens afkeer van den oorlog kwam echter voornamelijk voort uit de overtuiging, dat de krijg een nadeeligen invloed heeft op 's volks zedelijken en stoffelijken toestand.

De zeden worden ruwer door den oorlog; de mensch wordt er door verdierlijkt. Vooral hebben de oorlogen in Azië gevoerd dit noodlottig gevolg. „Nog een paar oorlogen in Indië en China, en het Engelsche volk zal gaan verlangen naar stierengevechten, zoo niet naar zwaardvechters" [3]) — verklaarde hij. „Ik vrees" — betuigde hij een andere maal — „dat het dier nog te veel heerscht in den aard van den Engelschman en van den mensch in het algemeen. Om den beschavingstoestand van het menschdom te bepalen heb ik altijd als toetssteen gebruikt: hoe denkt het over den oorlog en over krijgslieden, en waarin zoeken de staten de waarborgen van hunne onafhankelijkheid? Ruwe kracht wordt, vrees ik, nu nog evenzeer verheerlijkt in de standbeelden van Wellington en het pairschap van Gough, als tweeduizend jaren geleden in de ontzaglijke afmetingen van Hercules of Jupiter. Onze internationale betrekkingen zijn een gewapend bestand, iedere staat steunt alleen op zijn vermogen om zich met physieke kracht te verdedigen.

---

[1]) Ashley, t. a. p., I. 253.

[2]) „In the English guards there are thirty-two officers to a regiment of 351, or an officer to every eleven man", enz. *Speeches*, I. 508.

[3]) Morley, II. 355.

Wij kunnen Christendom en zedelijkheid prediken in onze huisgezinnen, maar als volk, zijn wij, naar ik vrees, nog dieren in onze overheerschende neigingen" [1]). Dat Cobden voor 's volks zedelijke belangen een warm hart had, bewees hij vooral door zijne bemoeiingen ten aanzien van het onderwijs. Hij was een warm voorstander van dit uitnemende volksbelang. Reeds voordat hij het staatstooneel betrad, gaf hij als jonkman te Sabden daarvan blijk, door zorg te dragen, dat er eene school gesticht werd. Ook later toonde hij meermalen met woord en daad hoeveel waarde hij aan goed onderwijs hechtte. De Amerikanen prees hij gelukkig, wegens de groote zorg, door hen aan de opvoeding besteed. Voorstander van algemeen stemrecht, meende hij, dat het volk door goed onderwijs tot het vervullen van zijne burgerplichten moest worden opgeleid. Alleen door de school achtte hij wezenlijken vooruitgang bereikbaar. Maar ook voor andere zedelijke volksbelangen ijverde Cobden. De matigheidsbeweging vond in hem een vurig aanhanger. „De zaak der matigheid ligt inderdaad ten grondslag aan allen maatschappelijken en staatkundigen vooruitgang in dit land" [2]) — schreef hij aan Livesey, en hij verklaarde ronduit: „Indien gij ons in een volk van waterdrinkers kondet veranderen, zie ik niet in, waarom wij niet behalve het krachtigste ook het beschaafdste volk zijn zouden." Zonder matigheid kon, volgens zijne overtuiging, van geene verheffing van den arbeidersstand sprake zijn.

Maar vooral ook om den ongunstigen invloed, dien de oorlog op 's volks stoffelijke welvaart oefent, trad Cobden als pleitbezorger van den vrede op. Hij bestreed den oorlog — zegt Morley — omdat oorlog en oorlogstoebereidselen de bronnen doen uitdrogen, die noodig zijn ter verbetering van den maatschappelijken toestand des volks [3]). Iedere krijg, ook tusschen andere mogendheden gevoerd, brengt nadeel toe aan den handel van een land, en de slagen die den handel treffen, worden door de geheele bevolking gevoeld. Van ijver om 's volks stoffelijke belangen te bevorderen heeft Cobden vooral door zijnen strijd tegen de korenwetten een schitterend blijk gegeven, en de oude dame van tachtig

[1]) Morley, I. 410.
[2]) Morley, II. 59.
[3]) II. 70.

jaar, van wie ons verhaald wordt, dat zij in haar gebed om het dagelijksch brood steeds Cobden placht te gedenken, die het volk goedkoop brood verschaft had, zal wel niet de eenige geweest zijn, die zijn naam in zegenend aandenken hield [1]). Hij was overtuigd, dat men van een volk, dat slecht gevoed is, weinig goeds kan verwachten, dat voor zedelijke ontwikkeling eene zekere mate van stoffelijke welvaart noodig is. „To have a useful and a prosperous people" — zeide hij — „we must take care that they are well fed" [2]), en bij eene andere gelegenheid (het was in het jaar 1843) verklaarde hij: „There are 7.000.000 or 8.000.000 people without wheaten bread. If the people continue to descend in the scale of physical comfort, and to eat potatoes, the hope of moral improvement which the friends of humanity indulge must be altogether disappointed" [3]). Grooten invloed op deze overtuiging heeft George Combes werk *Constitution of Man* geoefend; in dit werk werd betoogd, om het kernachtig met de woorden van Morley uit te drukken „that health is a true department of morality" (I. 93). Het ligt natuurlijk buiten ons bestek, een onderzoek naar de meer of mindere juistheid dezer leer in te stellen. Dat er tusschen welvaart en beschaving een nauw verband bestaat, kan niet ontkend worden. Maar men hoede zich voor overdrijving, en stelle de zorg voor 's volks stoffelijke welvaart niet voor als het éene groote volksbelang, dat al het andere te boven gaat. Te recht zegt Bulwer: „The wealth of a nation is only one element in its greatness, content, and prosperity ... When you lay it down as a principle, that pecuniary interest should be the dominant motive power of a nation's life, you destroy many of the nobler emotions which should also preside over its vitality" [4]).

Terwijl Cobden met groote scherpzinnigheid wist aan te toonen, hoe men door vrede en vrijheid de belangen des handels het best bevordert, en geenszins door hetgeen men eene gewapende bescherming van den koophandel geliefde te noemen — was hij niet van eenzijdigheid vrij te pleiten, waar het er op aankwam te bepalen, welke plaats men aan de handelsbelangen

---

[1]) *Richard Cobden. Sein Leben und Werken. Von einen Freihändler und Friedensfreude.* Bremen, 1869, p. 33.
[2]) *Speeches*, I. 20.
[3]) *Speeches*, I. 62.
[4]) t. a. p., III. 185, 188.

moet toekennen. Het gewicht van den handel werd door hem te hoog geschat. Hij zag voorbij, dat, hoeveel zegen het ruilverkeer ook moge verspreiden, welke heilrijke vruchten het ook moge opleveren, het niettemin ook zijne schaduwzijde heeft. Bron van stoffelijke welvaart, oefent de handel, door sommige min loffelijke eigenschappen van 's menschen karakter tot ontwikkeling te brengen, vaak op het zedelijke welzijn een nadeeligen invloed. Gewinzucht en dorst naar goud worden geprikkeld. Het eigenbelang wordt de hoogste wet, spoedig rijk te worden het doel des levens, waaraan hoogere belangen worden opgeofferd: de adel van 's menschen karakter gaat aldus verloren. Al het goede, dat de school van Manchester gewrocht heeft, door de aandacht te vestigen op de stoffelijke nooden en behoeften des volks, mag ons het gebrekkige niet doen voorbijzien, dat haar aankleeft [1]).

Toen den Engelschen staathuishoudkundige Cobbett in 1835 door het orgaan der Anti-Tory-Association verweten werd, dat in zijn oog veel bier en spek de eenige kenmerken waren van goede politieke toestanden, antwoordde hij in een weekblad het volgende: „men voege er bij brood, goede kleeding, hemden voor de vrouwen, schoenen, kousen en hoofddeksels, vensters in de woningen, bedden en beddegoed, eene bestekamer in ieder huis — men voege dat alles bij elkander, en het nieuwsblad heeft gelijk. Dat zijn volgens mij bewijzen van goede politieke toestanden, en ik verafschuw uit den grond van mijn hart de liberalen, wier programmaas slechts van geestelijke genietingen (geistigen Freuden) spreken, terwijl de uitgemergelde lichamen onder hun bewind van honger en ellende sterven" [2]).

---

[1]) De boven geschetste afkeer van den oorlog is een van die nadeelen. In onzen oorlogschuwen, antimilitaristischen tijd kan het goed zijn, dat er eens op het nut van den oorlog gewezen worde, zooals VON TREITSCHKE dit zoo welsprekend gedaan heeft in zijne *Historische und politische Aufsätze*. Neue Folge II 784—789. Met klem heeft ook Prof. C. B. SPRUYT in De Gids (1881, IV, 246) betoogd, dat, welk een groote ramp een oorlog moge zijn, er een nog veel grooter ongeluk bestaat „en dat is het door niets gestoorde ijverig streven naar stoffelijke welvaart met het jagen naar genot, rijkdom en ijdeltuitige eer, dat daar noodzakelijk uit voortvloeit. Oorlogen (zegt hij) zijn maar een betrekkelijk kwaad: een vredestoestand zonder eenige kans op vijandelijke aanvallen van buiten, zou veel schromelijker gevolgen hebben, dan een bloedige maar voorbijgaande oorlog." Natuurlijk is dit alleen op een *rechtvaardigen* oorlog van toepassing.

[2]) Adolf Held, *Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands*. p. 300, 301.

Zoo spreekt de ekonomist, en hij heeft het recht om zoo te spreken, maar van den staatsman wordt geeischt, dat hij nog op andere belangen lette [1]).

Kan de handel een schadelijken invloed op den volksgeest oefenen, edele karakters als Cobden hebben dien niet te vreezen. Dat Cobden geen lage koopmansziel had, maar een groot en edel hart, is ons reeds meermalen gebleken. Vooral blijkt dat ook uit zijn strijd tegen de oorlogsleeningen, waarvan ik in de vorige paragraaf gewaagde. Onvoorwaardelijk keurde hij het in zijne landgenooten af, dat zij deelnamen aan leeningen, die dienen moesten om oorlogskosten te dekken, door vreemde mogendheden gemaakt. „Diegenen" — verklaarde hij — „die geld leenen voor zoodanige doeleinden kunnen tot hunne verontschuldiging niet eens datgene aanvoeren, waarmede zij, die naar het zwaard grijpen, zich verdedigen. Koelbloedig berekenen zij de kansen, die zij hebben om te winnen of te verliezen in een spel, waarbij het menschenlevens geldt" [2]). Wie den vrede lief heeft mag op geenerlei wijze den oorlog steunen; eene dergelijke handelwijze brandmerkte hij als onzedelijk. Maar, niet alleen uit een zedelijkheids-, ook uit een staathuishoudkundig oogpunt keurde hij het deelnemen aan oorlogsleeningen af. „I say that every loan advanced to a foreign Power to be expended in armaments, or for carrying on war with other countries, is as much money wasted and destroyed for all the purposes of reproduction as if it were carried out into the middle of the Atlantic and there sunk in the sea" [3]).

Welk een gelukkige ommekeer zoude er komen in den politieken toestand, als dergelijke leeningen niet meer geplaatst konden worden! „Neem deze leeningen weg, en van dat oogenblik zal de geheele staatkunde van den Keizer van Rusland, zoowel als van den Keizer van Oostenrijk veranderen. Rusland zal niet langer in staat zijn Turkije te bedreigen, Rusland

---

[1]) Ik kan hier den lust niet weerstaan, eene aardige anekdote, die ik bij Morley vind opgeteekend, mede te deelen. Een Engelschman die in 1860 Parijs bezocht en met eenige Franschen over den toestand van hun land sprak, maakte de opmerking, dat Frankrijk onder Napoleons regeering voorspoed genoot en de Franschen konden doen wat zij wilden. O zeker, was het antwoord, als wij niets anders wenschen dan eten, drinken en geld verdienen, dan kunnen wij precies doen wat wij willen (II. 267).

[2]) Morley, II. 69.

[3]) *Speeches*, II. 194.

zal niet langer in staat zijn zijn leger op Hongarije af te zenden, Rusland zal niet langer in staat zijn bespieders en nieuwsbladen in westelijk Europa te huren; en de Keizer, de dwangmiddelen missende, hem anders door vreemde hulp in handen gegeven, zal verplicht wezen zijn volk te bevredigen om het veilig te kunnen regeeren."

Beschouwde Cobden dus wel wat eenzijdig de zaken van haren ekonomischen kant, en is zijn voorbeeld in dezen materialistischen tijd voor minder edele naturen niet zonder gevaar — men zie ook het goede niet voorbij, dat aan zijne wijze van beschouwing eigen is. Van sommige staatslieden getuigde hij: „They are not to be depended on in political action, because they are not masters of their reasoning powers. They sing songs or declaim about truth, justice, liberty, and the like, but it is only in the same artificial spirit in which they make odes to dewdrops, daisies, etc. They are just as likely to trample on one as the other notwithstanding" [1]). Van die goochelaars en kwakzalvers op het staatstooneel was Richard Cobden het tegenbeeld. Ernstig en degelijk, waar en afkeerig van alle vertoonzucht, vertegenwoordigde hij tegenover dichterlijke opwinding, het prozaische gezonde verstand. Utilist en intellectualist begreep hij echter niet genoegzaam, dat er nog andere en vaak machtiger drijfveeren zijn, die den mensch in beweging brengen. Zijne welsprekendheid, die steeds zocht te overtuigen, vermocht veel, maar schoot ook vaak te kort, waar het andere dan stoffelijke belangen gold.

„Mr. Cobden" — schrijft Hutton in zijn *Studies in Parliament* — „may be fairly called the genius of English *commerce*, for his intellect had all the susceptility and delicacy as well as the force of genius, when applied within the limits of the commercial principle, but beyond the boundary of that principle his power seemed to expire, and the magic of his nervous eloquence to fade away" [2]).

V.

Hebben wij in de vorige bladzijden Cobdens levensloop en zijne staatkundige beginselen geschetst, thans blijft ons niets

[1]) Morley, II. 201.
[2]) t. a. p., 177.

over dan een blik op de persoonlijkheid en het karakter van dezen uitnemenden volksvriend te werpen. Eene uitvoerige beschrijving van zijn karakter kan overbodig heeten, omdat men het grootendeels reeds uit zijn leven en zijn werken heeft leeren kennen. Zijne buitengewone werkzaamheid, die vooral bleek in zijn strijd tegen de korenwetten, toen geen dag voorbijging zonder dat er eene volksvergadering werd gehouden, en die hem de woorden in de pen gaf: „ik droom wel eens van rust, maar dan herinner ik mij den regel van Byron:

Quiet to quick bosoms is a hell,

en ik vrees dat die woorden op mij toepasselijk zijn" [1]; zijn wakker plichtbesef, dat hem alles veil deed hebben voor de levenstaak, die hij zich gekozen had; zijne beginselvastheid, waardoor hij getrouw bleef aan zijne overtuiging, hoe de weerhaan van de volksgunst ook mocht keeren, en die hem het tegenbeeld maakte van die staatslieden, die met iedere omwenteling medewentelen, mits zij slechts weder op het groene kussen te recht komen; zijn zelfvertrouwen, dat echter nooit in laatdunkendheid ontaardde; zijne wilskracht, die hem alle bezwaren deed overwinnen; zijne taaie volharding, die hem tot een waardig vertegenwoordiger van den Britschen volksaard maakte; en eindelijk zijn geloof in de toekomst, dat, hoe vaak ook beschaamd (meer dan eens zelfs ten koste van zijn fortuin) hem altoos is bijgebleven — al deze eigenschappen hebben Cobden gemaakt tot hetgeen hij geweest is: een groot man in den waren zin des woords. Daarbij kwamen eene buitengewone leergierigheid, waardoor hij zich reeds in zijne jeugd en jongelingsjaren onderscheidde, en die altijd een zijner meest kenmerkende eigenschappen gebleven is, eene opmerkingsgave, die hem vooral op zijn reizen uitnemend te stade kwam, en bovenal eene helderheid van verstand, zoo ongemeen, dat Bastiat eens van hem getuigde: „à force de bon sens il atteint au genie" [2]. Zijn uitmuntende aanleg deed Lord Durham reeds in 1835 voorspellen, dat Cobden eens een van Engelands grootste mannen zoude worden [3]. Toch was Richard Cobden geen geleerde in den

[1]) Morley, I. 25.

[2]) Oorspronkelijk gezegd van Destutt de Tracy. Bastiat, *Cobden et la Ligue*, t. a. p., 38.

[3]) *Political Writings*, t. a. p., I. 160.

eigenlijken zin des woords. Hij wist veel, en had veel nagedacht, maar eene wetenschappelijke opleiding was hem nooit ten deel gevallen. Zijne kennis had hij aan zich zelven te danken. Hij was een autodidakt, en had dan ook de deugden en gebreken, die aan autodidakten eigen zijn. Voor den handel opgebracht en in den handel opgegroeid, was hij koopman in merg en been en beschouwde hij met een koopmansblik de zaken om zich henen. In zijn strijd tegen Palmerston en andere groote mannen dier dagen zal zijn gemis aan eene akademische opleiding hem wellicht meer dan eens hebben gehinderd. Maar juist deze geestesrichting maakte hem tot een geschikt vertegenwoordiger van die nijvere klasse, die zich weinig om het verleden bekommert, en rusteloos voorwaarts streeft.

Te bewonderingswaardiger komt ons het werk, door Richard Cobden volbracht, voor, naardien de natuur hem wel met een sterken geest, maar niet met een krachtig lichaam had begiftigd. Zijn lichaamsgestel bleek meermalen niet bestand te zijn tegen de vermoeienissen eens volksleiders, en meer dan eens moest hij zich op reis begeven, om zijne gezondheid en zijne geschokte zenuwen te herstellen. De atmosfeer in het Lagerhuis deed hem vaak alleronaangenaamst aan en veroorzaakte hem zware hoofdpijnen [1]). „Wij zijn niet geschapen om met Methusalem te wedijveren" — schreef hij eens, het was in 1838, aan zijn broeder Frederick — „wij zullen meer gedaan hebben dan de natuur voor ons heeft weggelegd, als wij door voorzichtigheid den grimmigen vijand nog twintig jaren van ons afhouden" [2]). Die twintig, of liever zeven en twintig jaren, want hij heeft tot 1865 geleefd, zouden misschien tot tien zijn ingekrompen, als de natuur hem niet eene groote gunst verleend had. Slapeloosheid, de kwaal dezer eeuw, heeft hem nooit gefolterd. In dit opzicht geleek hij niet alleen op onzen grooten staatsman Jan de Witt, die eens aan den grootvader van Onno Zwier van Haren verklaarde, dat hij van zijne jeugd af aan één geluk gehad had, „'t geen hem nooyt hadde gemist; dat, zo als des avonds syne voeten in 't bedde traden, alle zaaken en zorgen uit syn geest verdweenen" [3]), — maar ook op zijn wakkeren tegenstander, den

---

1) Morley, II. 203.

2) Morley, I. 118.

3) De Geuzen. Ophelderingen XVIIe zang: „Myn grootvader verhaalde, dat in deese Commissie (de uitrusting eener vloot, waarbij De Witt en Van Haren de zorg

ouden Palmerston, die, op welk uur hij zich ook te bed mocht begeven, onmiddellijk in slaap viel [1]). Cobden zelf gaf eens te kennen: „Indien ik niet het vermogen gehad hadde, te slapen als een doode visch binnen vijf minuten na de grootste geestesinspanning en met de zekerheid van alles te vergeten gedurende zes achtereenvolgende uren, ik zoude niet meer in leven zijn" [2]); en toen men hem eens vraagde, hoe hij nog slapen kon te midden van de financieele moeilijkheden, waarin hij verkeerde, antwoordde hij: „zoolang ik mij met staatszaken bezighoud, denk ik er niet aan, zoodat ze mij niet hinderen, en ik slaap in op het oogenblik, dat ik mijn hoofd op het kussen leg" [3]).

Nog eene andere omstandigheid was er, waaraan Cobden het te danken had, dat hij een betrekkelijk hoogen leeftijd heeft bereikt. Richard Cobden was buitengewoon matig. De matigheidsbeginselen, waarvan hij zulk een warm voorstander was, bracht hij zelf in praktijk. „Dat ik met een teer lichaam het werk van een krachtig man heb kunnen verrichten" — verklaarde hij eens — „heb ik alleen aan matigheid te danken" [4]). Zoover ging hij in dit opzicht, dat in later jaren zelfs geen bier meer door hem gedronken werd en geen andere drank dan water op zijne tafel verscheen. Het is opmerkelijk, dat ook Cobdens tegenstander Palmerston om zijne matigheid geroemd wordt [5]).

Voor een deel was het aan dezen trek toe te schrijven, dat Richard Cobden weinig behagen schepte in feesten en gastmalen. „De groote diners vervelen mij zeer" — schreef hij in 1862 aan mevrouw Salis Schwabe — „en bovendien zijn zij slecht

---

voor de twee grootste schepen op zich namen), by Tessel in 't zelve Jacht, en naast de Slaapkamer van den Raad-Pensionaris huisvestende; hy alle avonds, niettegenstaande de moeylykheid van die tyden, en omstandigheden, door het snorken gewaar wierd, dat de slaap dien Heer bevong, zo ras zyn bediende de gordynen van 't bed hadde toegeschoven; terwyl de zorgen hem selve uuren wakker hielden. Dat hij aan de Raad-Pensionaris syne verwondering daarover betuigd hebbende, deese hadde geantwoord, dat hy, van syne jeugd af aan, een geluk had gehad, 't geen hem nooyt hadde gemist;" enz. zie boven.

[1]) Ashley, t. a. p., II. 323.

[2]) Morley, I. 192.

[3]) Morley, I. 333.

[4]) Morley, II. 60.

[5]) Ashley, II. 259.

voor mijne gezondheid. Ik wenschte wel, dat er in dit opzicht eene verandering kwam in onze zeden. Ik geef de voorkeur aan de gebruiken der Fransche samenleving, waar men komt en gaat alleen om het genoegen te hebben zijne vrienden te ontmoeten, en niet om aan een groot en kostbaar diner deel te nemen" [1]).

Voornamelijk echter was zijn eenvoud, zijn afkeer van vormen, de oorzaak zijner geringe ingenomenheid met de zoogenaamde vermaken der „wereld waar men zich verveelt." — Hier zien wij weer de tegenstelling tusschen Cobden en Palmerston: Palmerston, den man van de groote wereld, den man van het salon, — Cobden, den man van zaken, van het kantoor, van de huiskamer, afkeerig van plichtplegingen en ceremoniën. Palmerston, in zijne jonge jaren bewonderaar van de dames en door de dames bewonderd, ijdel op zijn fraai voorkomen, wiens haartooi de blijken droeg van de bekwame hand zijns kappers; Palmerston, door den Times met den bijnaam van Cupido begiftigd [2]), man van de wereld in alle opzichten — Cobden, onachtzaam in zijne kleeding, en het gezelschap zijner huisvrouw verkiezende boven dat van deftige heeren en dames, zoodat hij haar kon verzekeren, liever met haar thee te drinken dan met „lords" en „ladies" te dineeren [3]), zich nu eens verontschuldigende voor een feestmaal, omdat hij nooit heeft kunnen besluiten zich een staatsierok aan te schaffen, en toch liever niet in gewone kleeding verschijnt [4]), dan weer met een zucht verklarende: „I have been obliged to mount a white cravat at these dinner-parties much against my will, but I found a black stock was quite out of character" [5]).

Bedrieg ik mij niet, dan bestaat er een nauw verband tusschen Cobdens staatkundige werkzaamheid en zijn eenvoud, die hem niet alleen van alle vormelijkheid afkeerig maakte, maar hem ook onderscheidingen deed afwijzen, die voor anderen het toppunt hunner wenschen zijn. Het gezonde verstand van dezen volksman en zijne filosofische beschouwing der dingen,

---

[1]) S. Schwabe, *Richard Cobden. Notes sur les voyages, correspondances et souvenirs.* Paris 1879, p. 366.
[2]) John M'Gilchrist., *Lord Palmerston.* London 1865, t. a. p., 133.
[3]) Morley, I. 381.
[4]) Morley, II. 334.
[5]) Morley, I. 381.

zijne minachting voor ijdele grootheid, voor schittering en glans, voor uiterlijke pracht, die innerlijke armoede verbergt, al die eigenschappen stralen door in zijne maatschappelijk leven en in zijne staatkundige werkzaamheid. Maar daarnevens ook zijn weinige eerbied voor gevestigde gebruiken, voor de zeden der groote wereld, waarin hem als staatsman eene plaats was aangewezen, eigenschappen, die met de schaduwzijde van zijne staatkundige loopbaan samenhangen. De jonkman, van wien getuigd wordt „a certain airy carelessness about dress marked a rebel against the minor conventions of the world" [1]) — kon op lateren leeftijd geen geestverwant zijn van Palmerston, die eens eene plaats bekleed had onder de modieuse jongelingschap van zijne dagen, waardig lid van het toenmaals zoo bloeiende fattendom (*dandyism*) [2]).

Ons is Cobden te liever om zijne eenvoudigheid, omdat deze samenhangt met zijne degelijkheid en zijn gezond verstand. Niet minder dan Wellington was hij de man:

„in wien, van d' opgang van zijn leven,
By al zijn zielshoedanigheên,
Gezond verstand het schitterendst scheen.
En, wat het kenmerk is des grooten mans alleen,
Door hoogen eenvoud meest verheven [3]).

Nog rest ons op een paar andere karaktertrekken van Richard Cobden te wijzen. In de eerste plaats op zijne beminnelijkheid en goedaardigheid. Aan een sterken wil paarde hij een teergevoelig hart. „His nature had the susceptibility of a woman's combined with that strength and fearlessness, which make men heroes" — getuigde de Times na zijn verscheiden [4]), en Godwin Smith, die hem persoonlijk gekend heeft, verklaart: „His kindness of heart, his charity, his candour, had remained unimpaired by all his battles. Wrong and oppression he hated with all his soul: but he had no enmities, any more than

[1]) Morley, I. 119.
[2]) Men leze wat M' Gilchrist, t. a. p., blz. 48, over het „dandyism" schrijft. „Dandyism fifty years ago was an laborate art.... Dandyism during the Regency was an art — an art, too, which absorbed the services of many attendant and ancillary arts — tailorism, boot-manufacturing, perfumery, snuff-taking, and the art of wealding a cane."
[3]) Regels van Tennyson, vert. door Van Lennep (*Poëtische werken*, II. 45).
[4]) Ritchie, t. a. p., 12.

rivalries. His nature was entirely sweet and sound" [1]). — Wie denkt hierbij niet aan hetgeen Vondel in zijn Roskam van den burgervader Hooft getuigt, dat men geen gal in dezen man gevonden zoude hebben als men het doode lichaam hadde geopend! — Franz von Holtzendorff vergezelde in zijne jeugd zijn vader naar Londen, en zij brachten toen ook aan den apostel der handelsvrijheid een bezoek: de heusche wijze, waarop deze hen ontving, en het geduld, waarmede hij zijnen gasten te midden zijner drukke bezigheden te woord stond, werden nog vele jaren later door den Duitschen geleerde met dankbaarheid herdacht [2]). Ieder die hem ontmoette voelde zich aangetrokken tot dien eenvoudigen, innemenden en vriendelijken man.

Bescheiden en nederig bleef hij te midden van de schitterendste eerbewijzen en de vleiendste loftuitingen. Hij was te groot om ijdel te zijn, te edel om laatdunkend te worden.

Ook in zijn huiselijk leven bleek zijn zacht en liefderijk gemoed. Hij was een braaf huisvader, een liefhebbend echtgenoot, en toonde dit laatste vooral bij den bitteren rouw, waarin hij en zijne gemalin door den plotselingen dood van hun eenigen zoon gedompeld werden; een slag, waarvan zijne vrouw zich eerst langzaam herstelde, en die haar nog lang met zekeren wrevel vervulde, wat Cobden de treffende woorden in de pen gaf: „Indien er éene daad van weerspannigheid is, die God boven alle andere in zijn schepselen zoude vergeven, dan is het gewis die, welke uit de bovenmatige liefde van eene moeder voor haar kind voortspruit" [3]). Die vrouw was Catharina Anna Williams; vijf en twintig jaren is zij hem eene trouwe levensgezellin geweest. Morley acht te recht het leven niet benijdenswaard van de echtgenoote eens staatsmans, en het kan ons dan ook niet bevreemden dat mevrouw Cobden in het laatste jaar van hun huwelijk tot haar gade zeide: „ik denk soms, dat met al het goede dat gij gedaan hebt, en spijt naam en rang, het voor ons beiden beter ware geweest, als wij terstond nadat wij getrouwd waren ons in de bosschen van Canada gevestigd hadden" [4]). Talrijk zijn de brieven door Cobden aan zijne

---

[1]) *Nineteenth Century*, June 1882, blz. 869.
[2]) *Richard Cobden*, t. a. p., p. 36.
[3]) Morley, II. 184.
[4]) Morley, I. 161.

vrouw geschreven; ook over staatszaken placht hij zich met haar te onderhouden. Huiselijk van aard, toefde hij gaarne in den kring der zijnen. In de huiskamer werkte hij aan zijne redevoeringen en geschriften, terwijl zijne kinderen om hem heen speelden. Hij achtte het zelfs even heilzaam als genoegelijk op zijn buitentje te Dunford zich, te midden van die vroolijke kinderzielen, van de vermoeiende parlementszittingen en het Londensche leven te verpoozen.

Zijne liefde voor vrouw en kinderen ging met gehechtheid aan zijn broeder Frederick gepaard. Deze Frederick kon in geestkracht en doorzicht geenszins met Richard wedijveren, en werd dan ook minder dan hij door de fortuin begunstigd. Hem schreef Richard Cobden in 1828: „Ik gevoel, dat de fortuin met hare gewone grilligheid haar aangezicht heeft gekeerd naar diengene van ons beiden, die het het minste verdient, maar wij zullen haren misslag eens en voor al verbeteren, en ik sta er op, dat gij van nu af aan u van rechtswege als mijn deelgenoot in mijne zaken beschouwt" [1]).

Over den menschenvriend Cobden behoeven wij hier niet te spreken: dien hebben wij reeds uit zijn streven voldoende leeren kennen. Als een waar Christen heeft hij veel liefgehad. Hij was vroom, maar zijne vroomheid had geen leerstellig karakter. Over geloofszaken sprak hij weinig; toch stelde hij den godsdienst op hoogen prijs, en voelde hij zich tot de zoogenaamde vrijdenkers weinig aangetrokken [2]). — „Toen wij ons gereed maakten om het lijk van mijn ouden vriend naar zijne laatste rustplaats te geleiden" — zoo ongeveer sprak Bright eens tot Morley — „stond zijne zorgvolle dochter, die op weinig geëvenaarde wijze aan haren vader gehecht was, naast mij en leunde op de lijkkist. Zij zeide: „Mijn vader was er altijd zeer op gesteld, dat ik hem de Bergrede voorlas." „Zijn eigen leven" — voegde hij er bij — „was grootendeels — ik zeg het met eerbied en schroom — eene leerrede, gegrond op die beste, die grootste van alle leerredenen. Het was een leven van voortdurende zelfopoffering." — [3])

Welk eene edele figuur, roepen wij uit, na het beschou-

---

[1]) Morley, I. 17.
[2]) Morley, I. 200, 202.
[3]) Morley, II. 473.

wen van Cobdens beeltenis, zooals ik haar hier in vluchtige trekken heb trachten te schetsen, al toont die beeltenis slechts een flauwen weerschijn van zijne persoonlijkheid. In weinige mannen zijn gaven van verstand en gaven van hart op zulk eene uitnemende wijze vereenigd geweest. Hoe men zijn werk en zijn streven moge beoordeelen, als een der edelste mannen, die het Engeland dezer eeuw heeft voortgebracht, moet hij worden gehuldigd.

Juni 1883. MR. C. BAKE.

HET LIEFHEBBERIJ-TOONEEL IN DE FRANSCHE HOFKRINGEN, GEDURENDE DE 18e EEUW.

Adolphe Jullien. La comédie à la cour. Les Théâtres de societé royale pendant le siècle dernier. Paris, Firmin Didot et Cie. 1883.

Het liefhebberijtooneel (*le théâtre de société*) nam in Frankrijk vooral in de 18e eeuw een hooge vlucht. Wel gaven reeds in de 17e eeuw de aanzienlijken bijna geen groot feest of geen luisterrijken maaltijd zonder dat er een tooneelvertooning op volgde (de zoogenaamde *visites*, gelijk men zulke voorstellingen noemde, waren een gewichtige bron van inkomst voor Molière's troep) en namen zelfs de groote heeren op reis tooneeltroepen in hun gevolg mede; wel zien wij onder Lodewijk XIV personnages van rang, tot zelfs den Koning, in de balletten van Benserade en in de intermèdes van Molière een rol vervullen, — men weet dat Lodewijk XIV in het ballet, dat *Le mariage forcé* vergezelde, in het costuum van een Egyptenaar optrad; — doch dit alles vormde nog niet wat wij onder een théâtre de société te verstaan hebben: een troep geheel of voor het grootste gedeelte uit liefhebbers bestaande, welke, op gezette tijden of alleen nu en dan, bijeenkomen, om voor een klein publiek van genoodigden, een tooneelstuk, een ballet, een opera op te voeren. Dergelijke vereenigingen vormden zich in Frankrijk eerst in de 18e eeuw. Doch toen werd het ook een ware woede. „Il y avait tel château" — schrijft Taine in het 1e deel zijner *Origines de la France contemporaine*, — „celui de Saint-Aubin où la dame du logis, pour avoir une troupe suffisante, enrôlait ses quatre femmes de chambre, faisait jouer Zaire à sa fille, âgée de dix ans, et pendant plus de vingt mois, ne faisait pas relâche." Menige

aanzienlijke vrouw kon niet meer leven zonder haar theater. De illusie van het tooneel, de intrigues gedurende de repetitiën, de gelegenheid om al haar bekoorlijkheden ten toon te spreiden, aan al hare coquetterie den teugel te vieren, en dan de bedwelming van het spel, de toejuichingen van een toegevend publiek — was dit niet allen last, alle kosten, alle vermoeienissen dubbel waard? De speelwoede drong in alle kringen door. Ook het leger werd er door aangetast. De officieren gaven voorstellingen, waarin zij met tooneelspeelsters van beroep optraden. Sommige verlieten den dienst om komediant te worden. In 1772 was het zoover gekomen, dat de Minister bij reglement uitdrukkelijk aan de officieren verbood om in hunne garnizoens komedie te spelen.

Hoewel sommige artisten, wier medewerking in de aanzienlijke kringen gezocht werd, die onderscheiding op hoogen prijs stelden, zagen velen met leede oogen deze liefhebberijtooneelen veld winnen, die hen van het beste, meest ontwikkelde gedeelte van het publiek beroofden; het gebeurde maar al te vaak dat de loges der officiëele wereld leeg bleven en zij zich met de parterrebevolking moesten tevreden stellen. Om deze mededinging, die haar veel schade deed, zooveel mogelijk tegen te gaan, verbood de Comédie Française in 1768 den artisten om, zonder vergunning, elders te spelen.

Het zijn vooral drie aanzienlijke théâtres de société, welke bijzonder de opmerkzaamheid trekken: dat van de Hertogin du Maine te Sceaux in het begin, van de *favorite,* Madame de Pompadour, te Versailles omstreeks het midden, en van Marie Antoinette op het Petit-Trianon tegen het einde der 18e eeuw.

Wij wenschen, aan de hand van Adolphe Jullien, wiens degelijke studiën over de genoemde tooneelgezelschappen in het hierboven vermelde prachtwerk vereenigd en met de belangrijkste gravuren, naar oorspronkelijke schilderijen en teekeningen uit die dagen, opgeluisterd zijn, het voornaamste wat ons van deze zoo merkwaardige vereenigingen bekend werd, mede te deelen.

———

I.

Tot de eerste en vermaardste liefhebberijtooneelgezelschappen der 18e eeuw behoort dat van de Hertogin du Maine op haar kasteel te Sceaux nabij Parijs.

Anne Louise Bénédicte de Bourbon, duchesse du Maine, was een kleindochter van den grooten Condé en gehuwd met Louis Auguste de Bourbon, den zoon van Lodewijk XIV en Madame de Montespan. Het kasteel te Sceaux, alwaar zij zich in 1700 vestigde, behoorde vroeger aan Colbert, die het door Perrault geheel had doen vernieuwen en aan Le Nôtre den aanleg van een onmetelijk groot park had opgedragen. Lebrun had de plafonds geschilderd en Puget de beelden in het park vervaardigd. Kasteel en park zijn in 1789 vernield, maar een meesterstuk van Lebrun uit het jaar 1672, het *Pavillon de l'Aurore,* merkwaardig door zijn sierlijken bouw en de meesterlijke schilderingen heeft, zonder veel schade te lijden, de geduchte jaren 1789 en 1870 doorstaan en is nog in wezen. Het pavilloen bestaat uit een groot cirkelvormig salon en twee vierkante zijsalons. In elk der zijsalons bevond zich een plafond, en in het groote salon prijkte, en prijkt nog, als geschilderd plafond, een merkwaardig schilderstuk van Lebrun, *Le Lever de l'Aurore.* Eene groote, uitslaande plaat in Jullien's prachtwerk, geeft ons eenigszins een denkbeeld van deze grootsche compositie.

Na den dood van Colbert, die te Sceaux zelfs tot tweemaal toe Lodewijk XIV mocht ontvangen, waren park en kasteel nog slechts bij tusschenpoozen het tooneel van feesten geweest. De Hertogin du Maine, eene der geestigste vrouwen van haar tijd en een hartstochtelijke pretmaakster, zou er spoedig nieuw leven in brengen.

Terwijl de Hertog, haar gemaal, zich in een afgelegen tuintje aan wiskunde en sterrekunde wijdde, en zich onledig hield met het ontwerpen van nieuwe lustprieelen of andere versieringen voor kasteel of park, was zij, het buitengewoon kleine, tengere, levendige vrouwtje, dat men den bijnaam van *la poupée du sang* gegeven had, steeds, als door een hofhouding, van de aanzienlijksten uit den lande, van kunstenaars en dichters omringd.

Als hofpoëten fungeerden Nicolas de Malezieu en de abt

Genest. De eerste, vroeger onderwijzer van den Hertog, was lid der Fransche Akademie, vriend van Bossuet en Fénélon. De abt Genest was een *self-made man*, een kundig verzenmaker, maar een pover treurspeldichter; zijn opgeruimdheid en zijn goed humeur maakten hem in den kring der Hertogin zeer bemind. In dien kring verschenen ook Fontenelle, reeds op jaren, en Voltaire, die er drie zijner treurspelen, *Semiramis*, *Oreste* en *Rome sauvée*, schreef. Daar schitterde ook Mlle de Launay, een schrandere en fijne geest, later bekend door de *Mémoires*, die zij schreef als madame de Staal [1]) en waarin zij zich, naar de uitdrukking van Sainte-Beuve, als een vrouwelijke La Bruyère doet kennen.

Aan afwisseling geen gebrek op het kasteel te Sceaux. Rijpartijen op ezels, diners, kegelpartijen, *jeux d'esprit* volgden elkander op. Fontenelle stelde er de volgende vraag: „Quelle différence y a-t-il entre une pendule et la maîtresse du logis?" waarop het antwoord volgen moest: „L'une marque les heures et l'autre les fait oublier." En Voltaire, die bij het pandverbeuren een raadsel op moest geven, dichtte er het volgende, welbekende:

Cinq voyelles, une consonne,
En français composent mon nom,
Et je porte sur ma personne
De quoi l'écrire sans crayon.

Doch op den duur konden ook deze amusementen niet meer bevredigen. Er moest iets anders, iets nieuws verzonnen worden, om der Hertogin, die aan slapeloosheid leed, den tijd te korten. En men vond iets.

Reeds in 1704 had Malezieu, in zijne woning te Chatenay, feesten en vertooningen gegeven, welke door de Hertogin du Maine waren bijgewoond. Daar waren ook de door Colbert in zwang gebrachte *marionettes* vertoond, waarvoor het lid der Akademie niet geschroomd had een grove klucht te vervaardigen, *Polichinelle et son voisin*, waarin hij zijne collegas van de Akademie belachelijk maakte op eene wijze, die een kruisvuur van vrij heftige hekeldichten deed ontbranden. Een jaar later

---

[1]) Niet te verwarren met de schrijfster van Corinne, die eerst ongeveer 100 jaren later op het wereldtooneel schitterde.

had de Hertogin du Maine te Clagny bij Versailles een treurspel van Genest, *Pénélope,* doen opvoeren, en ook aan zijn *Joseph* een succes bezorgd, dat hem schadeloos moest stellen voor den jammerlijken val van dit stuk in 1710 op het Théâtre Français.

Tooneelvertooningen, muziekuitvoeringen, balletten zouden voortaan de vermaken zijn van den aanzienlijken vriendenkring te Sceaux. Deze feesten, welke in het voorjaar van 1714 aanvingen, noemde men les Grandes Nuits. Zij hadden om de veertien dagen plaats. De voorbereiding en regeling van deze vertooningen werden om beurten aan twee personen toevertrouwd, die den naam van Koning en Koningin voerden en al de kosten droegen. Ieder was er natuurlijk op uit om, door vinding en pracht van voorstelling, zijn voorganger te overtreffen, en zoo werden deze feesten, die op betrekkelijk eenvoudigen voet aanvingen, steeds luisterrijker. Men wedijverde wie het schitterendst decoratief, de kostbaarste kleeding, de tooverachtigste versieringen van het park zou uitvinden. Reeds de vierde Nacht overtrof al de vorigen in pracht en luister. Het eerste tafereel, dat vertoond werd, bestond uit een spel kegels, waarvan elk door een der leden van het gezelschap werd voorgesteld; in het tweede trad een Groenlandsch gezantschap op, dat de noodige vleierijen tot de hooge gastvrouw richtte.

Dat de gastvrouw steeds het middenpunt der feestelijkheid vormde, en voortdurend het voorwerp was van de vleiendste hulde, laat zich licht denken.

Doch naarmate de Nachten voortgingen, werd het steeds moeilijker nieuwe voorstellingen te verzinnen of een nieuwen vorm te vinden voor de vriendelijkheden en vleierijen aan het adres der geestige Hertogin. De Caumont, die den 9den Nacht moest regelen, kwam er dan ook rond voor uit, en hij vond niets beters dan in een allegorie al de moeilijkheden te schetsen, waarmede hij bij de voorbereiding te kampen had gehad; hoe hij achtereenvolgens Archimedes, Descartes, Euripides, Corneille en Terentius geraadpleegd had, totdat eindelijk Anacreon hem den raad gaf een tooneel te maken van Amor, die door een bij wordt gestoken. Dit laatste sloeg op het emblema van de Hertogin, bestaande uit eene bij, met het devies aan Tasso ontleend: *Piccola si, ma fa pur gravi le ferite* (zij is klein, maar wondt hevig).

De pracht der *Grandes Nuits* nam steeds toe; de kosten

werden buitensporig. Deze verkwisting werd van verschillende kanten streng gegispt. Saint-Simon schrijft: „Sceaux était plus que jamais le théâtre des folies de la duchesse du Maine, de la honte, de l'embarras, de la ruine de son mari, par l'immensité de ses dépenses... Elle nageait dans la joie de sa nouvelle grandeur, elle en redoublait ses folies, et le duc du Maine, que tremblait toujours devant elle et qui craignait de plus que la moindre contradiction achevât entièrement de lui tourner la tête, souffrait tout cela jusqu'à en faire piteusement les honneurs ....″

De Hertogin stoorde zich eerst weinig aan de aanmerkingen, doch weldra moest zij er wel naar luisteren. Eerst werden de feesten voor eenigen tijd gestaakt, daarna dacht de Hertogin er aan, ze op eenvoudiger voet weder in te stellen. In plaats van twee personen, zou voortaan slechts éen met de leiding en bekostiging der feesten belast zijn.

Van de Nachten, die nu volgden, is vooral de 14de van eenig belang. Daarbij werd een ballet gegeven, dat niet, gelijk de balletten tot dusver, enkel uit dansen bestond, maar dat te gelijk een handeling, en wel die van het 4e bedrijf van Corneille's *Horace*, voorstelde. De Hertogin du Maine kan derhalve als de stichtster van het moderne ballet beschouwd worden.

Uit een der tafereelen van dezen 14den Nacht, *Apollon et les Muses* getiteld, vernemen wij, dat de Hertogin, volgens hare hovelingen, uitmuntte in de rollen van Andromaque, Iphigénie, Monime; dat zij zoowel in de meesterstukken van Racine en Molière (o. a. als Célimène) optrad, als in de prullen van Genest. Van eene andere zijde vernemen wij dat haar dramatisch talent weinig te beteekenen had.

De 16e Nacht zou de laatste zijn. Niemand was uitdrukkelijk met de regeling belast geweest. Door Mlle de Launay weten wij, dat zij de *intermèdes* gedicht had.

Ernstige gebeurtenissen deden de feesten staken. De voorteekenen van 's Konings aanstaanden dood brachten de onwettige koningszonen, tot welke de Hertog du Maine behoorde, in niet geringe spanning. De Hertog zelf konde, als oudste, geroepen worden om zijn vader op te volgen.

Lodewijk XIV had steeds alles gedaan om zijne bastaarden met gunsten en voorrechten te overladen; op het laatst gaf hij hun, tot groote ergernis van velen, die er de grofste coupletten

op dichtten, den rang van prinsen van den bloede. Geen wonder dat de eerzuchtige en heerschzuchtige Hertogin van toekomstige roem en grootheid droomde.

De teleurstelling was dan ook groot, toen na 's Konings dood, zijn testament vernietigd, en de Hertog tot den rang van pair teruggebracht werd. De dolle samenzwering, die de Hertogin in 1718 op touw zette, mislukte, en zijzelve werd met Mlle de Launay gevangen gezet.

In dit leven van louter vermaak, *une vie entre deux charmilles*, zooals Sainte-Beuve het noemt, kan men twee tijdvakken onderscheiden. Het eerste wordt afgesloten in 1715 met den dood van Lodewijk XIV.

Doch toen de Hertogin, na de ondergane vernedering, terugkwam op de plaats, die getuige was geweest van hare glorie, kwam ook de oude lust weer boven. Er ontstonden echter na eenige jaren gevoelige leemten in den kring. Malezieu stierf in 1727. Genest was reeds vroeger, in 1719, verscheiden. Na Malezieu werd Mlle de Nevers, Hertogin d'Estrées, met de opperste leiding belast. Doch toen de feesten weêr wat op gang begonnen te komen, stierf de Hertog in 1746. Het volgend jaar ging de weduwe eerst een gedeelte van den zomer te Anet doorbrengen, waar al de vrienden en vriendinnen haar volgden. Daar bezochten haar Voltaire met de Markiezin du Chatelet. Voltaire liet er zijne comedie *Le Comte de Boursoufle* vertoonen, een stuk door hemzelven eene „vieille rapsodie" genoemd en waarvan hij later het vaderschap weigerde te erkennen.

Op het eind van 1747 kwam de hertogin te Sceaux terug. De feesten begonnen op nieuw, en werden opgeluisterd door de tegenwoordigheid van Mad. du Chatelet en van Voltaire, van wien een nieuw, naar het Engelsch gevolgd stuk, *la Prude*, werd opgevoerd. De onbescheidene wijze, waarop de genoemde gasten, als waren zij het die hier gastvrijheid uitoefenden, rechts en links uitnoodigingen zonden ter bijwoning van de voorstelling, bracht tusschen hen en de Hertogin een tijdelijke verkoeling te weeg.

Toen de kleine twist bijgelegd was, werd op den 21sten Juni 1750 te Sceaux Voltaires *Rome sauvée* vertoond, waarin Lekain als Cesar optrad en Voltaire zelf de rol van Cicero vervulde. La Chaussée schreef hiervan: „Il (Voltaire) joue lui-même le role

de Cicéron. Il fait comme les pâtissiers qui ne pouvant vendre leurs pâtés, les mangent eux-mêmes." Tegenover dezen hatelijken uitval staat hetgeen Lekain in zijne *Mémoires* schrijft over Voltaires spel als Cicéron: „Je ne crois pas qu'il soit possible de rien entendre de plus vrai, de plus pathétique et de plus enthousiaste que M. de Voltaire dans ce rôle. C'était la vérité, Cicéron lui-même, tonnant à la tribune aux harangues contre le destructeur de la patrie, des lois, des moeurs et de la religion.

De Hertogin was intusschen een jaartje ouder geworden. Zij was thans, in 1750, 74 jaar. Maar levenslustig bleef de schrandere *poupée du sang* tot het einde toe. Dat einde kwam den 23sten Januari 1753. Hoewel zij door haar geboorte en door haar huwelijk dubbel recht had op de eerbewijzen aan de prinsessen van den bloede verschuldigd, had de begrafenis van haar, die in haar leven aan pracht en weelde gewoon was, zonder eenigen luister of eenige plechtigheid plaats.

De getuigenissen der tijdgenooten zijn duidelijk genoeg om ons de Hertogin du Maine te doen kennen. Met al hare vriendelijkheid en welwillendheid was zij door haar heftig en despotisch karakter een echte Condé, en in den kleinen kring van hovelingen, die zich om haar gevormd had, een gevreesde tiran. „Mad. du Maine," zegt Saint-Simon, „à qui toute compagnie était bonne pourvu qu'on fût abandonné à ses fêtes, à ses nuits blanches, à toutes ses comédies et à toutes ses fantasies."

Dat sommige zich aan dien slaafschen eeredienst niet gewennen konden, toont ons Destouches, die op een dag, zonder verlof, *sans tambour ni trompette*, Sceaux ontvluchtte, tot afscheid in zijn kamer een versje achterlatend, waarin hij o. a. verklaarde dat dit

Séjour des dieux
Pour simple mortel est trop ennuyeux.

Madame de Staal, die als, femme de chambre, gedurende veertig jaar met de Hertogin lief en leed gedeeld had, zegt van haar o. a.: „Mme la duchesse du Maine, à l'âge de soixante ans, n'a encore rien acquis par l'expérience, c'est un enfant de beaucoup d'esprit; elle en a les défauts et les agréments.... Elle croit en elle de la même manière qu'elle croit en Dieu et en Descartes, sans examen et sans discussion. Son miroir n'a pu l'entretenir dans le moindre

doute sur les agréments de sa figure: le témoignage de ses yeux lui est plus suspect que le jugement de ceux qui ont décidé qu'elle était belle et bien fait." De geestige kamerjuffer daalt nog in veel bijzonderheden omtrent het karakter van hare meesteres en spaart haar niet. Voor Mad. de Staal werden al de eigenschappen van haar geest overschaduwd door haar heerschzucht, door haar ongelijk humeur. Saint-Simon die, gelijk wij reeds zagen, hare buitensporigheid streng beoordeelde, noemde haar: „une femme dont l'esprit, et elle en avait infiniment, avait achevé de sa gâter et de se corrompre par la lecture de romans et de pièces de théâtre ...."

Voltaire eindelijk, die haar zijn leven lang gevierd en geëerd had, schreef uit Berlijn aan een zijner vrienden: „Mettez-moi toujours aux pieds de Mme la duchesse du Maine. C'est une âme prédestinée; elle aimera la comédie jusqu'au dernier moment, et quand elle sera malade, je vous conseille de lui administrer quelque pièce au lieu de l'extrême-onction. On meurt comme on a vécu ...."

II.

Het tweede liefhebberijtooneel, dat onze aandacht waard is, is *le Théâtre de petits cabinets* van Mad. de Pompadour.

De markiezin heerschte reeds gedurende drie jaar, sedert 1745, als *favorite* van Lodewijk XV. Doch wilde zij die plaats behouden, dan moest zij trachten den Koning voortdurend verstrooiing te bezorgen.

De natuur had Antoinette Poisson, later madame Normand d'Etiolles, eindelijk Markiezin de Pompadour, rijk bedeeld. Hare schoonheid, hare gratie, hare intelligentie, haar geest verzekerden haar overal een schitterenden rang. Hare talenten had zij onder leiding van de beste meesters leeren ontwikkelen. Daardoor muntte zij, die, volgens de Luynes, met een niet zeer volle, maar zeer aangename en omvangrijke stem begaafd was, als zangeres uit, en had zij zich, nog voordat zij tot favorite werd bevorderd, ook als tooneelspeelster een naam in de groote wereld gemaakt.

Van die talenten zou Mad. de Pompadour gebruik maken

om den Koning afleiding te bezorgen, en zijn hartstocht met nieuwen gloed te doen ontvlammen. Zij besloot in het paleis te Versailles een klein tooneel te doen bouwen, en daar voor den Koning en een kleinen kring van vertrouwden comedie te spelen. De Hertog de Richelieu stond haar in de volvoering van haar plan ter zijde, en zoo verrees, in een gedeelte van het paleis waar zich 's Konings vertrekken bevonden, het tooneel dat in den regel *le Théâtre des petits Cabinets* genoemd werd. De beroemdste kunstenaars hadden het kleine theater helpen versieren; zelfs Boucher schilderde een der decoraties.

De troep, uit de heeren en dames der hofhouding bestaande, was spoedig compleet, en koos tot haren bestuurder den Hertog de Vallière. In overleg met den Koning, stelde de Markiezin het reglement voor de troep vast. Aanvankelijk had men alleen plan om comedie te spelen, maar weldra besloot men zich ook aan de opera te wagen, en allengs nam het muzikaal gedeelte der vertooningen een steeds grootere plaats in. Voor de koren werd een keus gedaan uit de muzikanten des Konings; het ballet bestond uit jongens en meisjes van 9 tot 12 jaar, terwijl als solodansers vier leden van de hofhouding dienst deden. De voorstellingen hadden gedurende vier winters, van 1747 tot 1750, plaats, en duurden in den regel van den jachttijd tot den tijd der Vasten.

In de keus der toeschouwers, welke de Koning zich voorbehouden had, ging hij aanvankelijk zeer streng te werk. De eerste voorstelling werd door niet meer dan veertien toeschouwers bijgewoond.

Die eerste voorstelling had den 17en Januari 1747 plaats met *Tartuffe*, waarin Mad. de Pompadour de rol van Dorine vervulde. De Markiezin bereikte haar doel volkomen. Zij had, na eenige voorstellingen, voor den Koning geschitterd als uitnemende comedienne en als begaafde zangeres. Zooveel talent en zooveel bekoorlijkheid waren wel geschikt om haar rijk te bevestigen.

In het volgende jaar, 1748, werden de voorstellingen met nieuwen ijver voortgezet. Onder de stukken, welke men opvoerde, behoorde ook eene comedie van Voltaire, *l'Enfant prodigue*. Mad. de Pompadour had dit stuk doen aannemen, en dit was geen gemakkelijke taak geweest. Voltaire had

de geheele koninklijke familie tegen zich, en wat er na de voorstelling plaats had was zeker weinig geschikt om aan die tegeningenomenheid een einde te maken. Voltaire toch was ondeugend genoeg om de favorite voor hare bescherming te bedanken in de volgende verzen, waarin hij haar op gelijke lijn plaatste met haren koninklijken minnaar:

Charme de tous les jeux, trésor d'un seul mortel!
Que votre amour soit éternel!
Que tous vos jours soient marqués par des fêtes!
Que de nouveaux succès marquent ceux de Louis!
Vivez tous deux sans ennemis!
Et gardez tous deux vos conquêtes!

Dit verwekte groote ergernis. Het vers van Voltaire lokte een menigte puntdichten en spotliederen uit, zoowel tegen den dichter als tegen de *favorite.*

Onder de stukken, welke een groot succes behaalden op het *Théâtre des petits cabinets,* vinden wij ook *le Méchant* van Gresset, eene comedie die kort te voren door de artisten van de Comédie Française met grooten bijval was vertoond.

De namen der verschillende stukken en die van de personen, welke er in optraden, zijn bewaard gebleven in eene verzameling, in vier deelen, getiteld: *Comédies et ballets des petits appartements.* Bij het verschijnen van deze verzameling bleek, dat de voorstellingen, op Mad. de Pompadour's theater gegeven, door sommigen scherp werden afgekeurd. De Markies d'Argenson schreef den 1en Maart 1748: „On vient d'imprimer un recueil fort ridicule des divertissements du théâtre des cabinets, ou petits appartements de Sa Majesté, ouvrages lyriques misérables et flatteurs; on y lit les acteurs dansants et chantants, des officiers généraux et des baladins, de grandes dames de la cour et des filles de théâtre. En effet, le roi passe ses journées aujourdhui à voir exercer la marquise et les autres personnages par tous ces histrions de profession qui se familiarisent avec le monarque d'une façon sacrilège et impie."

Ondanks de afkeuring, die de voorstellingen van sommige zijde ondervonden, werd de toeschouwersruimte spoedig te klein. Men bouwde een nieuw theater er vlak bij, in de open ruimte van de groote marmeren trap. Daar volgden van den 27 November 1748 de voorstellingen elkander zonder tusschenpoozen op

daaronder waren groote opera's als zekere *Tancrède* van Campra, comedies als *La mère coquette* van Quinault.

De Markiezin stond in blakende gunst. D'Argenson schrijft daarvan: „Le roi qu'on disait las de la sultane favorite, la marquise de Pompadour, en est plus affolé que jamais. Elle a si bien chanté, si bien joué aux derniers ballets de Versailles, que Sa Majesté lui en a donné des louanges publiques, et, la caressant devant tout le monde, lui a dit qu'elle était la plus charmante femme qu'il y eût en France."

Een twist tusschen den eersten minister en de favorite kwam een oogenblik een schaduw werpen op al dit schoons.

De „premiers gentilshommes de la chambre" beweerden dat het gedeelte van het paleis, waarin het theater zich bevond, tot hun domein behoorde en niet tot de appartementen van de Markiezin, zoodat volgens hen de bestuurder van het *Théâtre des petits cabinets*, de la Vallière, inbreuk maakte op hunne rechten. Richelieu koos partij voor de „premiers gentilshommes" en verbood o. a. de heeren „Musiciens de la Chambre" ergens te spelen zonder zijn uitdrukkelijken last. Richelieu vond, gelijk van zelf spreekt, bij de vele vijanden van de favorite grooten bijval, en men vleide zich reeds in het vooruitzicht dat zij, die steeds meer macht aan het Hof uitoefende, in ongenade zou vallen. Doch men had buiten den Koning gerekend. Deze bemoeide er zich mede, richtte *à brûle-pourpoint* tot Richelieu de veelbeteekenende vraag, hoeveel maal hij reeds in de Bastille geweest was, — en Richelieu moest zwichten. De la Vallière werd in al zijn rechten hersteld. Richelieu moest heel wat hooren over zijn nederlaag, en d'Argenson zuchtte: „Malheur à qui va se butter aujourdhui contre elle... mais malheur à l'Etat gouverné ainsi par une coquette!"

Van deze voorstellingen is een kostbaar document overgebleven in een teekening, uit het jaar 1749, van de voorstelling van Lulli's opera *Acis et Galathée*. Deze teekening, in het werk van Jullien voortreffelijk in héliogravure weergegeven, vertoont ons tegelijk een gedeelte van het tooneel en twee derden van de toeschouwersruimte; zoodat wij ons van het *Théâtre des petits cabinets* een duidelijke voorstelling kunnen vormen.

In den winter 1749/1750 vinden wij onder de stukken, die groot succes hadden, *Le Philosophe marié* van Destouches genoemd. Tot nog toe hadden de Markiezin en hare vrienden

zoowel de opera en het ballet als de comédie opgevoerd; aan het treurspel hadden zij zich nog niet gewaagd. Doch in dit seizoen zou men ook hiertoe overgaan.

Den 28en Februari 1750 werd het treurspel *Alzire* van Voltaire opgevoerd, met Mad. de Pompadour in de titelrol. Zij zelve schreef er aan haar broeder van: „Il parait que j'ai été étonnante." De tweede voorstelling werd door Voltaire zelven bijgewoond.

Intusschen begonnen deze kostbare voorstellingen allengs meer stof tot aanmerkingen te geven. In den winter van 1748/49 hadden de kosten niet minder dan honderdduizend kronen beloopen. Niet alleen betreurde men al dit geld, maar ook de gekrenkte eigenliefde van hen, die te vergeefs getracht hadden tot bijwoning der voorstellingen te worden uitgenoodigd, was hier in het spel. In liedjes en spotschriften gaf men aan die stemming lucht.

> Les palais de nos Roys, jadis si respectables,
> Perdent tout leur éclat, deviennent méprisables,
> Ils ne sont habités que par des baladins!

heet het in een van die gedichten.

Lodewijk XV begon in te zien, dat het tijd werd deze vermaken wat te beperken. Mad. de Pompadour had juist voor drie millioen het kasteel de Bellevue nabij Saint Cloud laten bouwen en er een klein theater in doen plaatsen. De Koning nam hieruit gereede aanleiding om te besluiten, dat er te Versailles geene comedievoorstellingen meer zouden plaats vinden, maar dat de particuliere vertooningen voortaan op het kasteel Bellevue zouden worden gegeven. In een brief, gedagteekend 3 Januari 1751, schreef de Markiezin naar aanleiding van hare verhuizing naar Bellevue: „C'est un endroit délicieux par la vue. La maison quoique pas bien grande, est commode et charmante, sans nulle espèce de magnificence. Nous y jouerons quelques comédies; les spectacles de Versailles n'ont pas recommencé. Le roi veut diminuer sa dépense dans toutes les parties; quoique celle-là soit peu considérable, le public croyant qu'elle l'est, j'ai voulu en ménager l'opinion et montrer l'exemple"

Het theater was hier veel kleiner en minder schitterend dan te Versailles. Men moest dus den kring van genoodigden nog meer inkrimpen. Alleen de zeer intieme vrienden werden voortaan toegelaten. De voorstellingen te Bellevue duurden slechts van Januari 1751 tot Maart 1753.

Bij de laatste voorstelling werd *le Devin du Village* van Rousseau, naar het schijnt op voortreffelijke wijze, gespeeld, terwijl tot slot een groot vuurwerk werd afgestoken.

De voorstellingen te Bellevue hadden, gelijk zich wel denken laat, niet het succes gehad van die te Versailles. Het uiterst beperkt aantal toeschouwers was weinig geschikt om den ijver der acteurs-liefhebbers te prikkelen. De vertooningen begonnen te kwijnen. Men speelde met steeds langer tusschenpoozen; de troep werd telkens kleiner. Eindelijk moest men wel eindigen: er waren geen acteurs meer.

Van de weelde der mise en scène en der costumes, welke het *Théâtre des petits cabinets* ten toon spreidde, kan men zich eenig denkbeeld maken, wanneer men de rekeningen en staten nagaat, welke daarvan voor eenige jaren door Campardon in zijne *Histoire de Mad. de Pompadour* openbaar gemaakt zijn, en thans door Jullien kortelijk worden geresumeerd. Men vindt daarin de zeer merkwaardige *Inventaire Général des habits et ustencils du théâtre des petits appartements sous la garde de Mme Schneider, fait en l'année* 1749. Verder, onder meer, een *Etat des depenses pour les ballets des petits appartements* van 1747 tot 1748, waarin o. a. voor 855 livres aan zijden kousen en 495 livres aan schoenen voorkomen. Deze lange lijsten van costumes, décors en accessoires, deze opsomming van pracht en rijkdom, verklaren den weerzin, de verontwaardiging welke deze geldverspilling bij velen moest opwekken. De Maltheser ridder, de Rességuier, die anders zelf niet door overstrenge zeden uitmuntte, gaf aan die verontwaardiging lucht in de volgende weinig malsche regelen:

> Fille d'une sangsue et sangsue elle-même,
> Poisson, dans son palais d'une arrogance extrême,
> Etale à tous les yeux, sans honte et sans effroi,
> Les dépouilles du peuple et l'opprobre du Roi.

De oud-minister, de rechtschapen d'Argenson, had reeds in het begin van 1748, toen Frankrijk nog onder het heilzaam ministerschap van den kardinaal Fleury vrede en voorspoed mocht genieten, in zijne *Mémoires* geschreven: „La cour n'est occupée que de plaisirs.... On ne songe qu'aux comédies des Cabinets où la marquise de Pompadour déploie ses talents et ses grâces pour le theâtre... On prétend que Pétrone ne peignait pas

autrement la cour où il vivait que l'on voit la nôtre, si occupée de ces délices, tandis que les affaires politiques demandent le plus grand serieux et même des craintes qui paraissent sans doute plus fondées aux spectateurs qu'aux acteurs."

Maar al te spoedig zou het blijken hoe juist d'Argenson gezien had, en zoude Frankrijk in den zeeoorlog met Engeland, na in den aanvang enkele zegepralen te hebben behaald, door nederlaag op nederlaag, tot aan den rand van den afgrond worden gebracht.

III.

Wat zou de brave d'Argenson wel gezegd hebben, wanneer hij getuige geweest ware van de tooneelvertooningen, waarin ruim dertig jaar later, geene Koningin *de la main gauche,* maar een echte Koningin van Frankrijk, Marie Antoinette, in datzelfde Versailles zou optreden.

De lezers van *De Gids* weten uit het belangrijke opstel van Prof. Jorissen [1]), welk een licht op de geschiedenis van Marie Antoinette geworpen is door de openbaarmaking der briefwisseling tusschen de Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk en den Oostenrijkschen gezant in Frankrijk, den Graaf Mercy-Argenteau, die als mentor de Dauphine, later de Koningin, ter zijde stond en omtrent hare gedragingen de volledigste inlichtingen aan hare moeder verstrekte.

Uit die brieven en rapporten leeren wij ook Marie Antoinette's hartstocht voor het tooneelspel kennen. Reeds te Weenen had zij les in zang en dans, zelfs in comediespelen genoten. Voor de muziek had zij niemand minder dan Gluck tot meester gehad. Het is dus te begrijpen, dat de jonge, levendige Aartshertogin bij hare komst in Frankrijk, aan het vrij vervelende Hof van den afgeleefden, knorrigen Lodewijk XV, in dergelijke vermaken verstrooiing zocht. Met hare schoonzusters, de jonggehuwde Gravinnen van Provence en Artois, die van ongeveer gelijken leeftijd als zij waren, werd het plan gevormd om comedie te spelen. De drie vorstinnen, de graaf van Provence en Artois, de heeren Campan, vader en zoon, vormden de troep

---

[1]) Zie Gids van 1882, blz. 454.

en de Dauphin was de eenige toeschouwer. Dit comediespelen had in het geheim plaats. Lodewijk XV zou het niet geduld hebben; zelfs Mercy-Argenteau schijnt er onkundig van gebleven te zijn.

Toen Marie Antoinette Koningin geworden was, toonde zij eerst volstrekt geen neiging om die vermaken weer op te vatten, maar langzamerhand trachtte zij bij den Koning, die voornamelijk voor kluchten en parodiën een groote voorliefde had, den lust voor het theater op te wekken. Te Versailles stelde zij eene reizende tooneelspeelster, bekend onder den naam van *la Montausier*, tot Directrice van de koninklijke tooneelvertooningen aan, en was zij zelve een getrouw bezoekster van die voorstellingen. Dat de Koningin zich daar zoo vaak vertoonde, en zelfs op godsdienstige feestdagen de voorstellingen niet oversloeg, ergerde de vrome geesten dermate, dat de Aartsbisschop van Parijs het noodig achtte zich tot den Minister Malesherbes te wenden, met het verzoek dat deze het zijne mocht doen om deze ergernis, gelijk de hooge prelaat het noemde, te doen ophouden.

De vermaken, bals, hazard-spelen, comedievoorstellingen, bleven intusschen hun gang gaan. Wel kwam er een oogenblik, waarin Marie Antoinette genoeg scheen te hebben van dat pret maken, maar het was slechts een voorbijgaande stemming. Weldra nam de liefde voor het tooneel de overhand.

Marie Antoinette had te Versailles haar geliefkoosd verblijf op het kasteel Petit-Trianon, dat onder Lodewijk XV voor Madame du Barry gebouwd was. Op verzoek der Koningin was daar in 1779 door den architect Mique een smaakvol comediezaaltje gebouwd: rijk georneerd, wit met goud geschilderd, bekleed met blauw fluweel en opgeluisterd door een fraai beschilderd plafond. Marie Antoinette had er in het voorjaar van 1780 voor een kleinen kring eenige voorstellingen doen geven, welke de Koning geregeld bijwoonde. Eerst wandelde men in den tuin, dan gebruikte men het souper, en daarna begaf men zich naar den schouwburg. „Ce que cet arrangement a de plus utile", schreef Mercy-Argenteau, „c'est qu'il fait diversion aux jeux de hasard."

De Koningin was bij deze voorstellingen nog slechts toeschouwster; drie maanden later zou zij zelve de planken betreden.

In het dagboek van Lodewijk XV, dat in handschrift in het Fransche Rijksarchief berust, vindt men aanteekening gehouden van al de voorstellingen door Marie Antoinette en haar gezelschap te Trianon gegeven. Gedurende den zomer van 1780 vindt men er op verschillende datums in vermeld: *Soupé et petite comédie à Trianon.*

Als toeschouwers had men den Koning, Monsieur ('s Konings broeder Provence) en de prinsessen, die niet in het op te voeren stuk medespeelden. Om de spelenden wat aan te moedigen werden verder de lezeressen en het andere vrouwelijke gevolg, met hare zusters en dochters, toegelaten.

Den 1en Augustus 1780 werden de voorstellingen plechtig geopend met *La gageure imprévue,* comedie van Sedaine en de opéra-comique van Monsigny, *Le Roi et le fermier.* In beiden vervulde Marie Antoinette een belangrijke rol. Grimm geeft er een kort verslag van, dat echter weinig anders dan eenige banale loftuitingen bevat.

Den 16den Augustus, dus ruim veertien dagen na de eerste voorstelling, spreekt Mercy-Argenteau in zijn verslag aan Maria Theresia over het plan van de Koningin om comedie te spelen. Hij schrijft daarvan o. a.: „J'ai quelque regret au projet dont il s'agit, mais ne pouvant pas en détourner l'exécution j'ai dû me borner à tâcher de faire adopter les modifications les moins nuisibles. Je ne prévois pas, d'ailleurs, que ce genre d'amusement puisse être de longue durée; entre temps, le Roi, qui semble y prendre un peu de goût, aura ce motif de plus pour être avec la Reine. Le temps nécessaire pour apprendre des rôles, pour les répéter, deviendra une forte diversion contre le jeu, et les représentations mettront obstacle aux promenades du soir". Als postscriptum deelt de Gezant mede, dat de eerste voorstelling reeds heeft plaats gehad en dat de Koning zich zeer geamuseerd heeft.

Maria Theresia is met deze gril van hare dochter weinig ingenomen. Zij weet door meer dan één voorbeeld, schrijft zij, dat dergelijke vertooningen gewoonlijk eindigen met een liefdesintrigue of met een of ander schandaal.

Voordat Mercy-Argenteau zijn bovenvermeld rapport had verzonden, was er den 10den Augustus reeds een tweede voorstelling gegeven, en had Mercy reeds kunnen merken, dat de door hem aanbevolen maatregel, om zoo weinig mogelijk

toeschouwers toe te laten, veel ontevredenheid en veel jaloezie verwekt, en reeds tot lasterlijke praatjes aanleiding gegeven had. Ten einde de ontevredenen en jaloerschen tot kalmte te brengen, liet de Koningin eenige weken zonder tooneelvoorstelling voorbijgaan. Eerst den 1en September had de derde voorstelling plaats. Nu waagde men zich aan eene comedie van Favart, *l'Anglais à Bordeaux*, die 1763 met levendig succes in het Théâtre Français was vertoond.

Eenige dagen later, den 19en, werd de kleine opera van Monsigny, *Rose et Colas*, opgevoerd, gevolgd door *le Devin du Village* van Rousseau, waarmede dertig jaren vroeger Mad. de Pompadour hare voorstelling had besloten. De Koningin, die natuurlijk wist, dat haar raadsman Mercy-Argenteau met haar comediespelen niet bijster ingenomen was, wilde hem van de volkomene onschuldigheid van deze vermaken overtuigen, en drong er daarom bij hem op aan, dat hij, in het geheim, eene voorstelling zou bijwonen. De gezant weigerde eerst, maar Marie Antoinette wist hem over te halen, en zoo woonde Mercy, in eene loge grillée verscholen, deze vierde voorstelling bij, waarvan hij o. a. schrijft: „Le Reine a une voix très agréable et fort juste, sa manière de jouer est noble et remplie de grâce; en total ce spectacle a été aussi bien rendu que peut l'être un spectacle de Société. J'observai que le Roi s'en occupait avec une attention et un plaisir qui se manifestaient dans toute sa contenance....″

Uit het aangehaalde blijkt tweeërlei: vooreerst, dat de Koningin niet zonder talent speelde en zong, en dat de critiek van hen, die beweerden dat zij *royalement mal* speelde, even scherp als onverdiend was; ten andere, dat de Koning schik had in Marie Antoinette's spel, en dat derhalve de anecdote, alsof hij bij een dier voorstellingen de koninklijke tooneelspeelster zou hebben uitgefloten, weinig geloof verdient.

Intusschen, hoe onschuldig die voorstellingen ook mochten zijn, Mercy-Argenteau zag de voortzetting er van niet zonder bezorgdheid. Ernstig bracht hij der Koningin de gevaren onder het oog, waaraan deze vertooningen haar blootstelden; hoe zij de deur openden voor intrigues en eerzuchtige bedoelingen van allerlei aard, te gevaarlijker naarmate het aantal personen, dat er toegang had, beperkter was. Een groot Hof, zeide hij, moet toegankelijk zijn voor velen; anders brengen haat en

jaloezie de hoofden op hol, en ontstaat er verwijdering en vervreemding. De Koningin hoorde hem geduldig aan, en verzekerde hem dat dit alles slechts tijdelijke vermaken waren, die weldra zouden gestaakt worden.

Maria Theresia, aan wie Mercy de opmerkingen, welke hij hare dochter gemaakt had, had medegedeeld, keurde die blijkens haar antwoord volkomen goed. Dat antwoord was vervat in den laatsten brief, dien zij den gezant zou schrijven. Zij stierf den 29n November 1780.

De dood harer moeder onthief Marie Antoinette van het toezicht dat Mercy op hare handelingen uitoefende. Tengevolge van de zwangerschap der Koningin en de geboorte van een prins werden de voorstellingen vooreerst niet hervat. De artisten der Comédie Française en die van de Opéra Comique moesten de leemten aanvullen. De Koningin echter verlangde niets liever dan, zoodra hare gezondheid het haar zou toelaten, zelve weder de planken te betreden.

Eerst in het voorjaar van 1782 werd dit verlangen bevredigd. Doch het gehalte der voorstellingen nam hand over hand af; de stukken bestonden grootendeels uit zeer onbeduidende en zoutelooze vaudevilles; zelfs de bevallige ariettes van Montigny schenen te zwaar voor de artistieke krachten van het koninklijk gezelschap. Wat niet afnam, was de ijver van Marie Antoinette. Zelve ontwierp zij menig doek, en bemoeide zij zich met de minste bijzonderheden van decoratief en mise en scène.

Intusschen kon haar ijver niet verhinderen, dat ook hier een tijdperk van kwijning intrad. Gedurende den zomer van 1785 werd er te Trianon verbazend druk gedanst, en scheen het tooneel geheel vergeten.

Nog eens zou de oude hartstocht bij de Koningin weer opvlammen. Beaumarchais had zijn *Barbier de Séville* en daarna zijn *Mariage de Figaro* doen opvoeren. Men weet dat Marie Antoinette, nadat de Koning *le Mariage de Figaro* onopvoebaar had verklaard, wist te bewerken dat het stuk te Gennevilliers bij den Graaf van Artois vertoond werd, waarna het weldra ook in het openbaar werd gegeven.

Wat bracht de Koningin op het denkbeeld om *le Barbier*, die als het voorspel van den revolutionnairen *Mariage de Figaro* beschouwd kon worden, te Trianon te doen opvoeren? Het was een gewaagd spel, maar Marie Antoinette scheen

er behagen in te scheppen het gevaar te trotseeren. De rollen werden verdeeld en de repetitiën begonnen. Daar brengt plotseling de zoo veel geruchtmakende *affaire du collier* en de daarmede in verband staande arrestatie van den Groot-Aalmoezenier Louis de Rohan, de gemoederen in beroering. Vier dagen later, den 19en Augustus, wordt te Trianon *le Barbier de Séville* opgevoerd, met Marie Antoinette als Rosine. Begreep de Koningin het gewaagde van haar daad niet, was het haar niet te doen om der openbare meening een slag in het aangezicht te geven, — zeker is het dat de schijn tegen haar was, en dat te sterker daar zij zich niet ontzag Beaumarchais zelven tot bijwoning der voorstelling uit te noodigen.

Grimm is de eenige, die eenigszins uitvoerig over deze voorstelling spreekt, naar hetgeen hij vernam van een ooggetuige, „un juge sevère et délicat qu'aucune prévention de cour n'aveugle jamais sur rien." Met dat al bevat het bericht van Grimm weder weinig meer dan enkele loftuitingen, voornamelijk aan het adres van Marie Antoinette. Het is waarschijnlijk dat zij eene bevallige Rosine geweest is; de rol kon voor een karakter als het hare niet anders dan zeer aantrekkelijk zijn. Maar dat de voorstelling van een stuk, waarin men — in uitdrukkingen als deze ... „un grand nous fait assez de bien, quand il ne nous fait pas de mal" en die andere: „Aux vertus qu'on exige d'un domestique, Votre Excellence connaît-elle beaucoup de maîtres qui fussent dignes d'être valets?" — reeds als uit de verte het gemor van het volk tegen den adel meent te vernemen, bij velen verbazing en afkeuring wekte, is te verklaren.

Dit was het laatste optreden van Marie Antoinette als tooneelspeelster. Weldra zou zij Trianon verlaten om zich te Saint-Cloud te vestigen. Maar te Saint-Cloud was zij minder vrij, daar trad de luister van het Hof met zijn strenge étiquette weder op den voorgrond. Trouwens de ijver van de hooge komedianten was aanmerkelijk bekoeld.

Inderdaad was het komediespelen voor Marie Antoinette's omgeving steeds een zaak van verstrooiing en licht vermaak geweest, waarvoor men zich niet al te zeer inspande. Vandaar dat de voorstellingen, wat keuze van stukken en wijze van opvoeren betreft, verre beneden die stonden, welke de Markiezin de Pompadour in het *Théâtre des petit cabinets* met zooveel

ernst, op zoo degelijken voet, met zooveel talent en met zulk een welverdienden bijval had gegeven.

Wij hebben gezien hoeveel afkeuring de liefhebberij-tooneelvoorstellingen, waarvan wij aan de hand van Jullien een beknopt overzicht gaven, bij de tijdgenooten verwekten. De vraag rijst, of dat oordeel thans nog bij eene onpartijdige beschouwing behoort te worden onderschreven.

De Hertogin du Maine kan hier buiten beschouwing blijven, al verdient hetgeen ons van haar en haar *Grandes Nuits* bekend werd in menig opzicht de aandacht. Hare positie buiten het eigenlijke Hof maakte hare „folies", zooals Saint-Simon ze noemde, zeker van oneindig minder gewichtige gevolgen als die van de beide andere hooggeplaatste vrouwen, van welke de eene als *favorite* grooten invloed uitoefende op haren koninklijken beschermer, en de andere, als regeerende vorstin, aller oogen op zich gevestigd zag. Toch dient men zich ook ten opzichte van het liefhebberijtooneel van deze beiden voor een lichtvaardig oordeel te wachten.

Men vergete niet, dat de liefhebberijcomedie in het Frankrijk der 18e eeuw in alle kringen aan de orde van den dag was. Het was, gelijk wij in het begin van dit opstel zagen, een *rage* geworden. Waarom zou men in de hofkringen deze op zich zelve toch zeker onschuldige mode niet hebben mogen volgen?

Dat Madame de Pompadour haar erkenden smaak bij de keus van decoratief, van kostuum, van mise en scène toepaste, dat op haar tooneel mannen en vrouwen van beschaving en fijne vormen zich op het tooneelspel toelegden, en zulks met dat gevolg dat o. a. een Hertog de Nivernais, als Valère in *le Méchant*, van Gresset, naar het getuigenis van den dramatischen schrijver en chansonnier Laujon, Roselli, die de rol in het Théâtre Français speelde, in menig opzicht overtrof — zou dit alles, naast het vele wat letteren en kunst aan „la dernière et la plus brillante des maîtresses de roi" te danken hebben, niet opwegen tegen de kosten, welke deze voorstellingen met zich sleepten; en maakt men zich niet aan schromelijke overdrijving schuldig, wanneer men het doet voorkomen alsof het „Théâtre des Cabinets" de afgrond was, waarin de geldmiddelen van Frankrijk werden verzwolgen?

En Marie Antoinette! De strenge Mercy-Argenteau, wij zagen het, erkende tot tweemalen toe, dat de tooneelvoorstellingen te Trianon een welkome afwisseling waren voor het hazardspel, waaraan men zich in den intiemen kring der Koningin placht over te geven, en dat zij een einde maakten aan zekere avondwandelingen, welke almede zijne goedkeuring niet konden wegdragen. Wij gelooven met J. J. Weiss, dat geen dwaze ijdelheid Marie Antoinette gedreven behoeft te hebben, om in comediespelen eenige verstrooiing te zoeken voor al de officieële feesten en plechtigheden, waaraan zij te Versailles moest deelnemen. Hoe zelden hadden in de vijf jaar, waarover zij verdeeld waren, deze voorstellingen plaats, en hoe beperkt was de kring van toehoorders, waarvoor de Koningin optrad.

Het is gemakkelijk thans het hoofd te schudden over Marie Antoinette's lichtzinnigheid, die haar Beaumarchais' *Barbier de Séville* deed spelen in een tijd, toen zich aan Frankrijk's hemel reeds dreigende wolken samenpakten. Ons komt het voor dat de schaal, waarin de lichtzinnigheden, de fouten, laat het zijn de misdaden der Koningin opeengestapeld zijn, reeds genoeg beladen is, en zij dien schuldenlast zwaar genoeg heeft geboet. Waarom zouden wij niet eenige sympathie mogen gevoelen voor *die* Marie Antoinette, die een open oog had voor het tintelende en fonkelende van *le Barbier de Séville* en de rol der bekoorlijke Rosine met smaak en geest wist te vertolken?

J. N. VAN HALL.

INDUSTRIE EN POËZIE.

La question ouvrière à la fabrique Néerlandaise de levure et d'alcool. Essai de solution pratique, par J. C. van Marken Jr., Paris, imprimerie Chaix. 1881.

De harmonie tusschen industrie en poëzie valt niet zoo aanstonds in het oog. Naar veler meening vliedt alles wat naar poezie zweemt door hamerslag, stoomgefluit en door onooglijke huizen, waarin vele menschen het grootste deel van hun leven op eentonige wijze slijten, waar geen welbehagen illusiën wekt, waar geen blanke onschuld ten troon zit. Zij stellen daartegenover de gouden eeuw der verbeelding, *âge heureux du monde en son enfance, sans règle et par instinct observant l'innocence,* waarin door het reine zijn, voor het ontstaan der leerstellingen van Malthus geen gelegenheid zou zijn geweest. De wereld heeft zich zoo onschuldig niet gehouden. De gouden eeuw maakte plaats voor eeuwen van ijzer, lood, stoom, electriciteit, dynamiet. Het aantal menschen nam toe, zij moesten samenleven, en begaafd met de intelligentie, waardoor zij boven andere dieren uitmunten en die beheerschen, kwamen zij er van zelve toe om ter rekking van hun bestaan de voorhanden elementen op allerlei wijze te leeren gebruiken, ja dat gebruik om der nijverheidswille uit te breiden over de grens van het noodzakelijke, en daardoor te geraken tot een toestand van kunstmatigheid die het overtollige den schijn geeft van onontbeerlijkheid. Immers als eerste kenmerk van vooruitgang valt in 't oog, dat wat aanvankelijk niemand noodig had, allengs door meer en meer personen begeerd en als behoefte beschouwd wordt. Het tweede kenmerk is dat de middelen worden opgespoord en aangewend om aan die wezenlijke en ingebeelde behoeften te voldoen. Nu ontstaat uit de begeerte van velen

naar meer gemak en genot de wedloop tusschen behoefte en productie die, in den tijd waarin wij leven, met snelle vaart rondgaat en daardoor vanzelve hindernissen opwoelt welke struikelblokken worden in onze kunstmatige samenleving. Zachtjes aan is in die samenleving, bij behoud van de uiteenloopendste smaken, neigingen en karakters der individuen, een centralisatie van arbeidskracht ontstaan en opgehoopt die er indrukwekkend, om niet te zeggen zorgwekkend uitziet. Dagen, jaren, eeuwen hebben de menschen zich ingespannen om eindelijk te geraken tot de kracht en het gebruik van vereenigd kapitaal en vereenigden arbeid, en juist als dat gebruik tot aanzienlijke hoogte stijgt en in vereeniging met crediet een bewonderenswaardige vlucht neemt, komt er een terugslag uitgaande van degenen, wier werkkrachten zich, dank zij het kapitaal, konden concentreeren tot eene macht welke zij keeren tegen het kapitaal, den grooten factor van hun bestaan. *Arbeid versus kapitaal*, dat is de leuze waarin zich thans de antipathie van de *non-possidentes* tegen de *possidentes* formuleert. Die antipathie is eene uiting van den demon der wangunst. Te dooden is die demon niet, zoomin als eenige andere eigenschap waarmeê het de natuur behaagd heeft den mensch toe te rusten. Maar (en dit is de triomf der beschaving) de noodzakelijkheid der samenleving heeft de conventiën waardoor die samenleving dragelijk wordt, allengs zoodanigen plooi doen nemen, dat de nijd en wangunst, die natuurlijk zijn in toom gehouden, bedwongen worden door aangenomen en aangeleerde beginselen die wij christelijk blijven noemen, al hebben ze in achttienhonderd jaren zich geschikt en gevoegd naar de wijzigingen die de maatschappij onderging. Die conventiën en beginselen groeien in kracht en verhoogen in waarde naarmate wat beschaving te noemen is, toeneemt en het deel wordt van een grooter aantal individuen, d. i. naarmate de menschen zegevieren over zichzelven en hun geluk zoeken in dat van anderen.

Dat dit de richting is en blijft, waarin de beschaving voortschrijdt, valt niet te loochenen. Er wordt geen diepgaande historische kennis vereischt om dit op te merken. Wanneer men maatschappelijke toestanden door perioden van vijftig en honderd jaren gescheiden onderling vergelijkt, dan vindt men dat gebreken der maatschappij, voor zoover die uit hare inrich-

ting, wetgeving en rechtspleging voortkwamen, gevoeld en in theorie bestreden werden lang voordat het werk der verbetering nog kon worden ondernomen. Soms togen ruwe handen onvoorbereid en ongeduldig aan het werk der verbetering en brachten min of meer belangrijke stoornissen teweeg, maar steeds bleek dat geweld in zijne gevolgen ondragelijker dan de kwaal die het bestemd was te genezen, en na de eerste uitbarsting van ergernis en ongeduld, moesten de ruwe handen loslaten, omdat zij onbekwaam waren het werk te doen van orde, vrede en liefde, dat beschaving is.

Uit de hervormingen, met of zonder geweld begonnen, is in 't algemeen grootere vrijheid geboren, en die grootere vrijheid is op hare beurt de aanleiding tot nieuwe hervorming. En juist dit is het kenmerk der veldwinnende beschaving, dat dit rusteloos streven naar gelijkheid, dat onbereikbare ideaal, niet slechts zonder ongeduld wordt gadegeslagen maar dat het erkend wordt als een recht, naar welks toepassing alle menschenvrienden zoeken.

Vóor veertig of vijftig jaren scheen het alleen den geijkten philanthropen, of die zich als zoodanig opwierpen, vergund zich te bemoeien met de zedelijke en stoffelijke welvaart van den evenmensch. Thans is ieder burger philanthroop of hij wordt tot zijne eer verondersteld het te zijn, en geen redelijk wezen kan op dat gebied zich onverschillig betoonen. Bijna alle menschen weten iets van het bestaan der wetenschap, welke zoekt naar de kennis van de maatschappelijke elementen, waarop men wetten voor de welvaart der volken tracht te grondvesten.

Kennis en beschaving staan in zeer innig verband met elkander. Vindt men, bij vergelijking van den tegenwoordigen tijd met vroegere eeuwen, thans mildere wetten, meer vrijheid, krachtiger streven naar gelijkheid, zachtere zeden, dan vindt men tevens vermeerderde kennis vooral op natuur-wetenschappelijk gebied. Iedere vordering op dat gebied wordt snel toegepast, en leidt in verband met de economische leer van vereeniging, tot die opeenhooping van krachten, waaruit eene macht ontstaat, welke er geweldig uitziet en die zich van tijd tot tijd als zoodanig laat gelden.

Alle theoretische pretensiën ter zijde latende, behoeft hier niet onderzocht te worden, of werkelijk de economische leer

van vereeniging meer heil dan onheil brengt. Het eerste aannemende kan men daarom toch niet de oogen sluiten voor de nadeelen die er aan kleven. De vraagstukken over salaris komen slechts daar als ingewikkeld voor, waar vijftig-, honderd- of duizendtallen van menschen onder een bestuur tot dagelijkschen arbeid verplicht zijn. Verhooging van loon verkregen door dwang, is daarom reeds af te keuren, maar bovendien dikwijls onrechtvaardig, omdat langs dien weg verkregen verhooging grootendeels komt ten bate dergenen, die reeds 't hoogst gesalarieerd zijn.

Onder de beweegredenen die er toe hebben meegewerkt om arbeidskrachten, doode en levende, in groote hoeveelheid saam te brengen, was de begeerte om veel in korten tijd en daardoor goedkoop te produceeren de voornaamste. Aanvankelijk had deze samenvoeging de gunstige gevolgen die men er van hoopte, maar tegelijk ontstond bij hen die de levende werkkracht leverden bezorgdheid over stoom en andere kracht. Die vrees duurt niet; stoomwerktuigen bij honderden, bij duizenden, zijn aan het werk en auxiliaire handenarbeid schiet te kort; salarissen zijn hooger dan te voren en de vrijheid om meer te vragen toont zich herhaaldelijk door coalitiën, die meestal tot winstderving van den patroon uitloopen. Dat hetgeen men de arbeiders-quaestie noemt, eenvoudig door loonsverhooging op te lossen zou zijn, is dan ook eene meening die wel niemand meer zal zijn toegedaan. Dat de quaestie zou op te lossen zijn in dier voege dat de theorie een *panacée* zou aan de hand doen, dat gelijk Holloway-pillen voor alle gevallen goed is, mag ontkend worden. Het is met nijverheidsondernemingen als met andere organisatiën: ieder heeft haar eigenaardigheden. Er zijn ongetwijfeld eenige algemeene regelen van administrativen aard die bij ieder beheer moeten worden nageleefd, maar buiten deze zijn er andere, geboren uit gansch bijzondere omstandigheden en voortvloeiende uit de persoonlijke hoedanigheden van hoofd en hart van den opperbestuurder die de ziel van een bedrijf uitmaakt.

Bij den twijfel of werkelijk aan een groep van verschijnselen in de maatschappij de naam van arbeids- of arbeiders-quaestie te geven is, mag men het den verstandigen en gemoedelijken man niet ten kwade duiden, wanneer hij meer eerbied heeft voor het streven van den enkelen patroon die met groote toe-

wijding van al zijn hart en al zijn talenten, voor de belangen zijner werklieden ijvert, dan voor de theoriën dergenen die in afschaffing van particulier grondbezit, opheffing van het persoonlijke erfrecht, gelijkheid door dik en dun, de maatschappij in evenwicht willen houden en aan alle individuen evenveel levensgenot verzekeren. De praktijk van den enkelen patroon is vooral zoo onschatbaar veel meer waard dan de theoriën van eigendomsafschaffers, omdat de eerste met opoffering en toewijding van zich zelve een moeitevolle taak uitvoeren, terwijl de laatsten gewoonlijk beschikken over hetgeen zij zelve niet hebben.

Iemand van opvoeding en kennis, die met der daad zich wijdt aan het belang der zaken welke hij bestuurt en daarbij voornamelijk bedacht is om het welzijn der menschen, wier arbeid hij te leiden heeft, als den krachtigsten hefboom tot bevordering van den bloei der gansche onderneming aan te wenden, diens daden toonen dat economie politique, statistiek en hare combinatiën, alleen niet bij machte zijn om de moeielijkheden die zich in de samenleving, speciaal op het gebied der groote industrie voordoen, te temperen. De hulpmiddelen, welke deze verzamelde kennis en beoefende wetenschappen aan de hand doen, blijven doode letters wanneer niet de man die de zaken leidt, hart heeft voor zijn werkvolk, wanneer niet humaniteit hem tot volkomen toewijding stemt, wanneer hij niet heeft: Geloof aan de deugdelijkheid zijner beginselen, Hoop op hunne verwezenlijking, maar allermeest Liefde voor zijn evenmensch.

Dat is de poëtische zijde van de quaestie.

Het komt ons voor dat deze stelling haar bewijs vindt in het bedrijf van den heer J. C. Van Marken Jr. te Delft. Reeds heeft die nog jonge man zich een welklinkenden naam gemaakt in ons vaderland en ook daarbuiten, doordien bij Chaix te Parijs in 1881 eene geïllustreerde beschrijving van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft in de fransche taal is verschenen. Dit boek voert tot opschrift: „Proeve eener practische oplossing van de arbeiders- en arbeidsquaestie."

Inderdaad is dit geen *anspruchloser* titel, maar toch zal geen welwillend lezer die te weidsch vinden, ook dan niet al heeft hij geen onomstootelijk vertrouwen in de duurzaamheid en onwrikbaarheid van het heil, dat het beheer volgens de beginselen van den schrijver in de Delftsche fabriek aanvankelijk te

aanschouwen geeft. Door het gansche geschrift gaat de adem van waarheid, oprechtheid en openhartigheid, die eerbied voor den goeden zin van den heer Van Marken afdwingt. Hetzij hij de geschiedenis zijner fabriek beschrijft, hetzij hij plannen voor de naaste toekomst bloot legt, hetzij hij over beginselen philosopheert, altijd heeft men te doen met den vriendelijken man van ervaring, die meent wat hij zegt en wien het werkelijk te doen is om het stoffelijk welzijn en de zedelijke opgewektheid van hen die onder zijn zorg en opzicht werken, te verheffen tot den machtigsten factor voor den bloei en voorspoed der fabriek.

Hoe verschillend de begrippen over geluk zijn mogen, het is een onbetwistbaar feit, dat de ontwikkeling waartoe de maatschappij gekomen is, de strekking heeft om het allen menschen deelachtig te maken. De onvolkomenheid van alle menschelijke weten en doen maakt dat wij dwalen zoowel in de herkenning der oorzaken van geluk of ongeluk (dat zoo zeer betrekkelijk is), als in de middelen die wij kiezen om het geluk te verwezenlijken. Eenige der oorzaken zijn zoo algemeen en reeds zoo duidelijk door ons instinct alleen aangewezen, dat er geen twee meeningen over mogelijk zijn; zij staan in verband met behoeften van welker vervulling het leven afhangt. Aan die behoeften wordt in den tegenwoordigen tijd bijna zonder uitzondering voldaan; de wijze waarop is echter nog heel verschillend. Het is een onvermijdelijk gevolg van den toenemenden lust der bezittende klassen om de ontberingen, of wat men daarvoor houdt, van de niet bezittende klassen te lenigen, dat de eischen van de laatsten steeds verder gaan en dat zij in steeds groeiende massa's opdringen, vragende om meer. Dit is zoo menschelijk, dat men bij een weinig nadenken, in welke positie men ook zij, in zich zelven er de verklaring van vindt. Die de beschaving kenmerkende lust der bezittenden om te helpen en te lenigen, loopt geen gevaar van te zullen verslappen; de karig met aardsche goederen bedeelden houden dien wakker en rekbaar.

De nijverheid heeft verhoudingen aangenomen, waardoor zij in de studie der economie politique een overwegende plaats vervult en zich meer en meer aan den wetgever als een onderwerp van bijzondere zorg opdringt. De leerstelsels over vrijen handel en onbeschermde nijverheid zijn al tamelijk wel

als verkregen waarheden vastgesteld. Buiten deze komen er dagelijks nieuwe quaestiën aan de orde, geboren uit de toestanden der menschen die bij honderden en duizenden vereenigd in fabrieken werken, waar arbeid is voor mannen van verschillende leeftijd, jongens, vrouwen en meisjes.

Bij huldiging van vrijheid in het algemeen en van vrijheid in handel en nijverheid in het bijzonder, gevoelt men hoe uiterst moeilijk het voor den wetgever is, hier tusschenbeide te treden. De wet heeft de onvermijdelijke fout van te generaliseeren en daardoor zaken van zeer specialen aard te vermengen en te verbinden met anderen die minder noodig hebben door wettelijke voorschriften te worden belemmerd. Op grond daarvan iedere wettelijke bemoeienis af te keuren, gaat echter niet aan. Juist omdat de vereeniging van zooveel levende werkkracht aan de nijverheid zoo'n belangrijk aandeel in het sociale leven doet nemen, waardoor zij overwegenden invloed uitoefent op de maatschappij, kunnen en mogen regeeringen geen passive rol vervullen te midden der zich krachtig baanbrekende ontwikkeling der nijverheid, vooral ook omdat die ontwikkeling in vele takken zich verbindt met de kunst, een sprekend bewijs voor de goede uitwerking van vermeerderd en ontegenzeggelijk verbeterd onderwijs. Vrije vereeniging, vrije drukpers zijn verkregen rechten voor ons Hollanders, en zoo voor ons tot nog toe geen gevaren daaruit zijn ontstaan, hebben wij daarom niettemin met opmerkzaamheid de tot concentratie neigende arbeiderskrachten gade te slaan, die tot een macht groeien waarmede te rekenen valt. Wanneer men al wil toegeven dat de arbeidende klasse slechts stap voor stap de belangstelling voor zich won waarvan zij thans het voorwerp is; wanneer men haar recht erkent om die belangstelling duurzaam voor zich levendig te houden, dan behoort toch tegen overdrijving gewaakt en misbruik en aanmatiging desnoods met den sterken arm der wet te worden gekeerd.

Een der voornaamste oorzaken die het geluk van den om zijn levensonderhoud werkenden mensch in den weg staan, moet wel zijn de zorg voor den ouden dag. Deze zorg (dat zij in 't voorbijgaan opgemerkt) is niet enkel des werkmans, des fabriekarbeiders deel. Er zijn wel spaarbanken, levensverzekering- en lijfrente-maatschappijen die deze zorg op heilrijke wijze temperen, maar de zedemeesters die den werkman aansporen om geen andere dan onvermijdelijke uitgaven te doen,

en iedere cent die door verbanning van alle genoegen kan overgehouden worden, naar de spaarbank te brengen, betoonen zich weinig menschelijk. Wanneer al de gezindheid tot zulk sparen aanwezig is, wat zijn er dan tevens een menigte aanleidingen voor den man met vrouw en kinderen die de uitvoering bemoeilijken! Het is ook niet alleen de werkman die bloot staat aan die duizenderlei aanvechtingen, die van het sparen aftrekken, maar de bezwaren, volgende uit krap aangemeten inkomsten die des werkmans toekomst bewolken, worden in vele gevallen voor hem nog buitengewoon vergroot wanneer zijn arbeid met gevaarlijke werktuigen of ingrediënten moet geschieden. De zeer gedwongen regelmaat en continuiteit en de arbeid van den werkman, die noodzakelijk is in de nijverheid, is hem niet als een genoegen toe te rekenen. De kleine ambtenaar, de neringdoende, de ambachtsman, al hebben zij het even krap, al moeten zij om te kunnen leven om zoo te zeggen altijd werken, hebben ontegenzeggelijk in meer of minder mate hun tijd te kiezen. Die betrekkelijke vrijheid is op zich zelve reeds een voordeel en laat gelegenheid, tusschen de druppeltjes door, voor eenig genoegen.

Onder gewone omstandigheden heeft de werkman in fabrieken karige inkomsten; zijn loon dat de economisten noemen het *natuurlijke salaris*, is volgens Paul Leroy-Beaulieu eenvoudig het *minimum salaris*. Hij staat gelijk ieder mensch bloot aan ziekte, meer dan ieder mensch aan ongevallen en gevaar; zijn tegenwoordig leven is vreugdeloos, zijn toekomst zonder belofte.

Deze schets is niet te donker, maar men dwaalt wanneer men meent, dat van een groot aantal menschen dat niet in fabrieken werkt het lot zooveel beter is. Vinden de laatsten misschien eenige vergoeding in de boven veronderstelde meerdere vrijheid, voor de eerste kan de besturende hand die hen aan den arbeid houdt een voordeel worden, wanneer die hand gehoorzaamt aan het helder hoofd van een man met een menschlievend hart. Zoo'n man zien wij daar te Delft aan het werk. De in 1869 opgerichte gist- en spiritusfabriek levert goed fabriekaat dat allengs veelsoortiger en voortreffelijker wordt. Maar dat is niet hetgeen voor 't oogenblik onze belangstelling boeit; die zijde der zaak kan uit de producten der fabriek beoordeeld worden. De heer J. C. van

Marken Jr., die den titel van philanthroop afwijst, is overtuigd dat in onze dagen de industrieel een ernstige roeping heeft te vervullen waarbij hij, ter bevordering van zijn eigen belang, een open oog moet hebben voor den voorspoed en de zedelijke ontwikkeling van allen die in dienst der zaak zijn, want het physieke en moreele welzijn der arbeiders en geëmployeerden van alle rangen, wakkert hun ijver en vlijt aan en oefent gevolgelijk een heilzame uitwerking op des patroons voorspoed.

De lezing van het werk *La question ouvrière*, dat de aandeelhouders der Ned. Gist en Spiritusfabriek voor een gedeelte kennen uit de verslagen en voorstellen van den Directeur, gedaan in 1880 en 1882, is van de inleiding tot en met de conclusie zoo belangwekkend, dat wij het in handen wenschen van ieder die zich eenigermate bekommert om het lot zijner evenmenschen. Het is bemoedigend, omdat men ziet wat er door individueel optreden gedaan kan worden in eene zoo omvangrijke en gecompliceerde quaestie; het is vertroostend als triomf der menschenliefde en der beschaving. De schrijver ontvouwt in het eerste gedeelte zijne denkbeelden over de arbeidersquaestie, en in het tweede gedeelte beschrijft hij de verschillende instellingen, gegrond op deze denkbeelden, die daardoor werkelijkheid zijn geworden en die in zijne conclusie den toets van een onderzoek doorstaan.

De verschillende instellingen, in het belang van het personeel en der gezinnen die er leden van zijn door den heer Van Marken gesticht, verdeelt hij in drie hoofdgroepen:

1. die waarmede beoogd wordt eenheid in de belangen van het personeel en het kapitaal en verhooging der salarissen, niet ten koste, maar ten bate der onderneming.

2. die waardoor het bestaan van de leden en hunne gezinnen verzekerd wordt tegen ongelukken, ouderdom en overlijden.

3. die welker doel is om een band van genegenheid te leggen om Directeur en personeel en om het personeel onderling, het leven voor allen te veraangenamen en het peil van zedelijkheid en beschaving te verheffen.

Tot de eerste groep behoort:

a. Een stelsel van premien, waardoor het personeel belang heeft bij de uitkomst der grondstoffen.

b. Een stelsel van gratificatiën, dat den werklieden het belang

leert kennen van vlijtig werken om daardoor het aantal werklieden en alzoo de algemeene onkosten te beperken.

c. Aandeel in de winst, waardoor het personeel belang heeft bij den gang en uitslag der zaak.

d. Het beheer van tien aandeelen in de zaak, waardoor de werklieden aandeelhouders zijn en als zoodanig geïnteresseerd bij de lotgevallen die het kapitaal ondergaat.

Tot de tweede groep behoort:

a. Betaling van loon, gedeeltelijk of geheel bij ziekte.

b. Een speciale vereeniging tot onderlinge hulp bij ziekte.

c. Gelegenheid tot verzorging van gekwetsten.

d. Verzekering voor de leden tegen brandgevaar.

e. Verzekering van lijfrente en pensioen.

f. Levensverzekering ten bate der gezinnen die door den dood vaderloos worden.

g. Verzekering tegen ongelukken.

De derde groep is zeker niet gewichtiger, maar stellig voor den lezer treffender dan de andere groepen, vooral door het eerste artikel:

a. De vereeniging de *Kern.*

b. Spaarkas.

c. Spaarkas der premiën.

d. Woningen.

e. Fonds tot algemeen nut.

f. Uitspanningslokalen.

g. Bibliotheek.

h. Wetenschappelijke en letterkundige voordrachten.

i. Maaltijden en feesten.

j. Schoolbezoek der kinderen.

k. Gymnastiek voor kinderen.

De sub *a* vermelde Vereeniging de *Kern* kenschetst ten duidelijkste den milden geest die voorzit bij alles wat de Directeur bedenkt en onderneemt om het ideaal waarnaar hij streeft te naderen. De bloei der onderneming, de voorspoed van den Directeur, de renten van het kapitaal moeten verkregen worden door het welvaren der arbeiders. De *Kern* is daartoe het middel; zij bestaat uit de beambten en meesters der fabriek en uit drie werklieden door en uit het werklieden-personeel gekozen. Zij heeft ten doel in maandelijksche bijeenkomsten met

den Directeur de belangen van het personeel in verband met die der fabriek te bespreken. Zij draagt een uitsluitend adviseerend karakter.

Niet minder dan 22 verschillende, ieder voor zich belangrijke instellingen zijn in de drie groepen vervat. In het boek van den heer Van Marken zijn ze allen nader omschreven en het eerste gedeelte van zijn boek is als 't ware een memorie van toelichting op het tweede. Onder die 22 titels is er geen die niet rechtstreeks in verband staat met het nut en voordeel van de menschen die in de fabriek werkzaam zijn.

Aan het slot van zijn boek komt de schrijver de kritiek te gemoet. „Wat'n samenstel! Wat'n beheer!" zoo valt hij daar zich zelven in de rede. Maar hij verzekert verder, dat als eens de zaken geregeld zijn, zij dan van zelve loopen, dat het beheer waarmede aanvankelijk eenige personen belast waren, thans aan één daartoe aangesteld beambte is opgedragen, en dat de kosten, juist door de uitbreiding der onderneming, gemakkelijk te dragen zijn. Hij voorziet de tegenwerping dat alleen zeer voordeelige, met ruime winsten gezegende ondernemingen zich zulke instellingen als weelde kunnen veroorloven. Maar ook hierop antwoordt hij stellig ontkennend. Toen hij deze instellingen in het leven riep, had de onderneming niet op succes te bogen; zij zijn dus niet gevolgen van voorspoed, maar hebben juist krachtig meêgewerkt als oorzaken van het later behaalde voordeel. Die premiën, dat afgestane aandeel in de winst, al die kosten van beheer, al die last en moeite van oprichting en instelling, zijn voor den patroon geen schade; het is geld tegen hooge renten uitgezet, het is zorg en arbeid waarvoor men met klinkende munt betaald wordt.

De heer van Marken doet meer dan waartoe hij zich vrijwillig verplicht. De Nederl. Gist en Spiritusfabriek bezit sedert Juni 1882 een weekblaadje onder den titel van „De Fabrieksbode", met het motto: *De fabriek voor allen, allen voor de fabriek.*

Het achttiende No. van dat blaadje, dd. 21 October 1882, is waarlijk verfrisschend en opwekkend te midden van de zorg- en kommervolle berichten en geruchten die uit de fabriekswereld doordringen tot hen wier aanraking met die wereld gering of nul is.

In dat nummer wordt de koperen bruiloft der fabriek herdacht. Hartelijk en vriendelijk, in onopgesmukten stijl, brengt de Directeur lof en dank aan hen die ze waard zijn. Aangenaam, liefderijk, zijn zinsneden als deze: „Zonder hen kan ik mij de fabriek niet denken, zij zijn saamgegroeid;" elders heet het van een man die eene onderscheiding verdiende: „door deze onderscheiding is tevens eere gebracht aan den stand van den handwerksman in zijn beste en hoogste uitdrukking." Den 20sten October bespreekt de Directeur als een gedenkdag, maar tot een feestdag in den zin van extra vermaak en uitspanning maakt hij dien dag niet, omdat die gedenkdag valt in een tijdperk vol moeielijkheden van allerlei aard. De zorg voor de welvaart van zóóvele gezinnen, waarvoor de verantwoordelijkheid in moeielijke tijden, bijzonder op den Directeur, drukt, heeft voor ieder in de fabriek gelijke beteekenis; op ieder rust de plicht bij te dragen tot den bloei der onderneming, tot de welvaart van zichzelven en daardoor van allen.

De laatste woorden van het boek van den heer Van Marken getuigen van edele geestdrift voor de taak die hij volvoert, en het is geen vraag meer of er poëzie is in industrie, wanneer de industrieel de gevoelens heeft die uit de daden van den heer Van Marken spreken. Beproef wat gij kunt, roept hij zijne collega's toe. Uwe industrie zij groot of klein, beproef het. Wij moeten door den voorspoed dien wij anderen deelachtig maken, den onzen kweeken. Laat ons geluk daarin bestaan, dat wij anderen gelukkig maken. Laat ons ons eigen belang en dat der gansche menschheid trachten te bevorderen door ons te wijden aan het welzijn van ons werkvolk. Wij moeten daarvoor van onzen vrijen tijd wat opofferen, wij moeten van onze bezittingen wat wagen, wij moeten belang stellen. Ons hart en ons gemoed zullen er evenmin als onze beurs schade door lijden.

Het boek dat hier besproken wordt is vooral zooveel waard, omdat het feiten meedeelt, geen bespiegelingen verkondigt; omdat er enthousiasme uit spreekt en geen hersenschimmen. De schrijver kent de bezwaren van zijn werk en is niet blind voor het onvolkomene der tot nog toe verkregen resultaten. Hij kent het element dat hij te bewerken heeft en waarmede hij werken moet. Hij beschrijft zeer juist het type van den Nederlandschen werkman, maar ook even juist waardeert

hij de oorzaken die het type deden dalen tot waar „de fut" er uit is. „De werkman is er aan gewend te leven zonder illusiën." Maar wij verwijzen den lezer liever naar de voorstellen die de heer Van Marken in Augustus 1880 deed omtrent participatie en pensioen-regeling. Het logisch gevolg van de werking dier regeling, zooals hij die schetst, moet, als er geen stoornis door *force majeure* ontstaat, dit zijn, dat de werkman wel illusiën heeft, en na 40 jaren dienst een pensioen geniet ongeveer gelijk aan zijn vaste loon en bovendien een kapitaaltje van *f* 4000 à *f* 6000 bezit. Hiermede, zoo schrijft de heer Van Marken, verhoogt de werkman de helderheid van zijn levensavond; bij zijn dood zal hij zijn kinderen zien achterblijven op den maatschappelijken ladder, waarschijnlijk een sport hooger staande, dan die waarop hij de vruchten van zijn arbeid heeft geplukt.

Wiens gemoed wordt niet vriendelijk aangedaan bij zulk een voorstelling der toekomst eener klasse van menschen, die onder gewone omstandigheden geen staaltje hoop of vreugd in 't verschiet zien blinken. Ieder die het zalige gevoel kent dat hem beschoren is, die uit liefde en belangstelling helpt en weldoet, zou den industrieël kunnen benijden, wien zoo'n ruime kring tot weldoen geopend is, wien het gegeven is om al zijn werklieden tot zegen te zijn,

Dat de poëzie der menschenliefde op de industrie overgaat leert ons het wedervaren van den heer van Marken. Hoe lieflijk klinkt de beschrijving van een kerstfeest. Het is alleszins natuurlijk dat een patroon als deze, wanneer te midden van den kinderjubel de kleinen zijn hand vatten en die dankbaar kussen, het is alleszins natuurlijk dat hem dan een traan in 't oog welt, een traan van dankbaarheid, omdat de vervulling zijner maatschappelijke taak hem oogenblikken van zulk rein genot oplevert. Voor de kinderen heeft het woord *patroon* niet de beteekenis van vijand en verdrukker van hun vader; de werkplaats beteekent niet zooveel als gevangenis: het tegendeel is 't geval: patroon beteekent vriend van den huize, en fabriek is de naam van de plaats waar geluk, tevredenheid en het loon voor volbrachte plicht te vinden zijn. De verschillende instellingen kunnen niet falen een heilzamen invloed uit te oefenen op de kinderen der werklieden; deze zullen de maatschappij intreden zonder bitterheid tegen alles wat meester of fabriek

heet, want zij weten dat ook voor hen de toekomst gezegend kan zijn.

Zijn dat alles luchtkasteelen? Valt er aan een vriendelijke verstandhouding tusschen werkman en patroon, vooral in uitgebreide ondernemingen met werklieden in grooten getale niet te denken? Immers daar zijn er waar men het werkvolk bij duizenden telt en waar het gansche streken bevolkt. Die uitgebreide ondernemingen kunnen bij kleine niet vergeleken worden. Het is met dat al een verpoozende gedachte dat er, naast de moeilijkheden die zich bij de regeling van arbeid en loon voordoen, op voorbeelden te wijzen is (zij 't op kleine schaal), van fabrieken waar vredig wordt voortgeijverd, omdat het werkvolk den grondslag en de inrichting van het bestuur kent en omdat het vertrouwen heeft in het beleid en de eerlijkheid van den patroon.

Dit vertrouwen kan niet worden gemist, en het valt niet te ontkennen dat daarin een groot bezwaar voor de verwezenlijking der schoone plannen en heilrijke instellingen is. Dat vertrouwen moet worden gewonnen en verworven.

Het zou een droevige teleurstelling zijn, wanneer b. v. de heer van Marken niet had mogen ondervinden, dat voor hem het gevaar verminderd was, verbonden aan het afleggen van rekenschap omtrent het gevoerde beheer en de winst die behaald is. Tien pCt. daarvan worden uitgekeerd aan Directeur en Commissarissen om er naar goedvinden over te beschikken in het belang van het personeel der onderneming. Voor de verdeeling van de premie en het winstaandeel behoudt de Directeur volkomen onafhankelijkheid, die moet opgewogen door de toepassing van zedelijke verplichtingen tegenover het personeel en eene loyauteit waarvoor het karakter van Directeur en Commissarissen borg zijn.

De mogelijkheid van zulk een teleurstelling mag zelfs in dit bepaalde geval niet uit het oog worden verloren. Want wat beteekenen, als de kansen keeren, twaalf of dertien jaren van eerlijk en liefderijk bestuur, tegen den tijd dien wij verleden zouden willen noemen, maar die nog niet voorbij is? De wisselvalligheden der fortuin blijven iedere industrieele onderneming, ook de best gegronde, aan gevaren blootstellen, gevaren, die den moedigen en gemoedelijken Directeur Van Marken niet zullen verschrikken, omdat hij zal inzien of eenig nadeel, een winstderving, een

verlies, zaken van al of niet voorbijgaanden aard zijn. Het jaarverslag van 1882 wijst op zoo'n ongunstige conjunctuur van voorbijgaanden aard, waardoor een volstrekt niet gewenschte, maar zeer belangrijke proeve op de standvastigheid van het personeel en het vertrouwen dat zij in hun leider stellen, wordt genomen. Uit de winst over de drie jaren die aan 1882 voorafgaan was ongeveer twintig duizend gulden beschikbaar gesteld bij een Levensverzekeringsbank, maar in 1882 moest die verzekering van bestuurswege uitblijven. Zal het personeel genegen zijn door een te heffen percentage op de uit te keeren premiën in 1883 zelve in de leemte van *f* 8000 te voorzien? Er valt haast niet aan te twijfelen. Maar hoe zou 't gaan als de proeve zich moest herhalen?

Het behoort tot de geliefkoosde droombeelden van den heer Van Marken, een kolonie te zien verrijzen, een *cité ouvrière*, waar de werklieden met hunne gezinnen het loon van den arbeid in vriendelijke, gezonde verblijven kunnen genieten, om ook daardoor tot welvarende, betere burgers der maatschappij te worden. Voorwaar een aantrekkelijk denkbeeld, maar dat in zijn gevolg andere van afwijkenden aard meêbrengt. Immers in individualiteit is een element van geluk; hoe dat overeen te brengen met de onvermijdelijke uniformiteit der *cité ouvrière?* Hoeveel moet er van een menschelijk leven aan de individualiteit gelaten worden, hoeveel aan de gemeenschap geofferd? Welke is de beste levenswijze die een individu met een beetje verstand en wat ondervinding volgen kan? Zal het niet die zijn welke hij zelf kiest? Zullen dergelijke regelingen in hare kunstmatigheid niet verstikken? Wat zal er gebeuren als de leidende hand eens komt te falen?

Maar mogen wij het schoone en goede van een arbeid als dien wij den heer Van Marken zien verrichten buiten waardeering laten, omdat het niet wel mogelijk is de geheele *question ouvrière* als een afgedane administratie-zaak in een loketje weg te stoppen? Is het niet bij uitnemendheid liberaal eene industrieele onderneming bestuurd te zien in den milden geest van „De fabriek voor allen, allen voor de fabriek"? Het vraagstuk van den arbeid en de arbeiders, van niet meer en niet minder belang dan ieder ander vraagstuk dat de geheele beschaafde samenleving raakt, is er altijd geweest en zal er altijd zijn; het levert moeilijkheden die deels overwonnen,

deels verdragen moeten worden; menschenliefde en geduld zijn bij dien strijd onmisbaar. Het werk, dat wij den heer Van Marken zien verrichten, brengt ons, als hulde en als uitdrukking onzer hoop en verwachting, de woorden voor den geest uit de treffende gelijkenis van den zaaier die uitging om te zaaien: „En het andere zaad viel in de goede aarde en opgewassen zijnde bracht het honderdvoudig goede vrucht op.”

D. Hartevelt.

KOLONIALE LITERATUUR.

G. A. Wilken, Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras. Amsterdam, J. H. de Bussy, 1883.

Dr. J. Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs. Batavia, G. Kolff en Co., 1883.

K. W. van Gorkom, De Oost-Indische cultures, in betrekking tot handel en nijverheid Amsterdam, J. H. de Bussy. 2de deel, 1881.

J. C. B. Moens, De kina-cultuur in Azië. Batavia, Ernst en Co., 1882.

E. de Waal, Onze Oost-Indische finantiën. VI. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1883.

Mr. N. P. v. d. Berg, De handel van Java gedurende de laatste acht jaren. Batavia, G. Kolff en Co., 1883.

Over de opleiding tot controleur bij het binnenl. bestuur in N. I. door Eckart. Amsterdam, Ellerman, Harms en Co., 1883.

In dagen als deze, waarin de koloniale tentoonstelling de aandacht van geheel Nederland tot zich trekt; — waarin de treurige gebeurtenissen in Atjeh in ieders mond bestorven liggen en aan beroepenen en onberoepenen het recht schijnen te geven, zich een oordeel over gewichtige onderdeelen van het koloniaal regeeringsbeleid aan te matigen; — waarin meer dan ooit plannen tot verbetering der betrekkingen tusschen koloniën en moederland in de lucht schijnen te zweven; — in dergelijke dagen zal het menigeen licht overtollig toeschijnen, dat de schrijver van deze regelen een overzicht van de jongste koloniale literatuur aanvangt met een pleidooi tot opwekking van de belangstelling zijner medeburgers in koloniale aangelegenheden. Mij schijnt dit echter niet overbodig. Ieder toch die zich, hetzij door ambtelijken werkkring of studie met de koloniën bezig houdt, wordt van tijd tot tijd onaangenaam getroffen door gemis aan kennis, en dientengevolge gemis aan be-

langstelling, niet enkel in die min ontwikkelde kringen, waar men dit desnoods zou kunnen verontschuldigen, maar zelfs onder de toongevende elementen onzer maatschappij, hooggeplaatste ambtenaren, groot-handelaren, geleerden en geletterden, wier gevoelen van grooten invloed op den algemeenen gang van zaken is. Wel hebben sommige zoogenaamde *questions brûlantes* het twijfelachtige voorrecht, plotseling de gemoederen warm te maken en velen tot het uitspreken van een scherp oordeel te verleiden, maar die opgewektheid is meestal slechts een stroovuur, fel opbrandende doch snel uitgedoofd, terwijl het oordeel, onder den indruk van het oogenblik gevormd en niet op ernstige studie steunende, slechts zelden den toets eener gerechte kritiek kan doorstaan. En toch! hoe dikwijls werkt het naar buiten en verleidt het bezadigde mannen tot stappen, die het verwijt van onberadenheid niet kunnen ontgaan! Niet velen, helaas! zijn er onder hen, welke de kern onzer maatschappij uitmaken, die zich op de hoogte houden van 't geen er over de koloniën verschijnt, of die daarvan ook maar zelfs eene oppervlakkige studie maken. Voor een goed deel zal dit wel het gevolg zijn van de onbekendheid met de uitgekomen werken, want al vindt men in verschillende tijdschriften van tijd tot tijd een aankondiging van het een of ander geschrift op koloniaal gebied, zoo geschiedt dit zelden systematisch en worden in den regel slechts enkele werken besproken, zonder dat er naar volledigheid wordt gestreefd. Een paar tijdschriften maken hierop eene uitzondering, maar zij bewegen zich uitsluitend op koloniaal of economisch gebied, en komen daardoor niet in handen van vele lezers, wier belangstelling in de eerste plaats moest worden opgewekt. En daarom juichte ik met warmte het denkbeeld toe van de redactie van *„de Gids"* om van tijd tot tijd een overzicht der koloniale literatuur te doen verschijnen in de bladzijden van haar tijdschrift, dat tot eene groote verscheidenheid van lezers spreekt, en heb ik mij gaarne met de bewerking daarvan belast. Het denkbeeld zelf zal, dunkt mij, wel door ieder worden goedgekeurd; over de uitvoering daarvan, mij toevertrouwd, moge de lezer oordeelen. Mijn werk moet voor zich zelven spreken en getuigen, in welken geest het wordt opgevat.

Mag zelfs Potgieter er zich niet ten onrechte over beklaagd hebben, dat het den aankondiger van een reeks boeken vaak moeite kost, de plank te vinden, die hem van het eene werk op het an-

dere brengt, en ook hij van tijd tot tijd in zoo'n geval maar tot den polsstok zijn toevlucht hebben genomen; zoo zal het mij, die geroepen zal worden, tal van vreemdsoortige geschriften aan te kondigen, wel vaak niet beter gaan. Des te meer reken ik het mij tot een voorrecht, dat in mijn eerste overzicht de brug niet zal ontbreken, waarlangs ik van het eene onderwerp tot het andere kan voortgaan, al zal hij misschien een enkele maal een dier bekende hangende bruggen blijken, welke den wandelaar tot eenigszins gewaagde sprongen dwingt. Want de meeste werken, hierboven opgenoemd, vertegenwoordigen als het ware twee stroomingen in onze koloniale literatuur, welke beiden evenzeer medewerken tot vermeerdering van onze kennis, maar beiden ook hunne eigenaardige schaduwzijde hebben: indien men althans in een overzicht van geschriften over *Oostersche* toestanden van eene schaduwzijde als den minder gunstigen kant mag spreken!

Een goed deel onzer koloniale literatuur toch bestaat in monografiën over tal van onderdeelen, reisbeschrijvingen, resultaten van onderzoekingen e. d., die zich hoofdzakelijk ten doel stellen, gegevens in min of meer aangenamen vorm mede te deelen. Ontzaglijk veel is onze kennis van Indië aan dergelijke opstellen verschuldigd. Wanneer men thans gerust kan verklaren, dat in de laatste 30 jaren meer voor de uitbreiding dier kennis gedaan is, dan in de eeuwen, daaraan voorafgaande, dankt men dat voor een goed deel aan onze Indische medeburgers, ambtenaren en particulieren, die zich beijverden op te teekenen, wat ze waarnamen en dit openbaar te maken. Maar dit alleen is niet voldoende. Er behoort eene ordenende hand te zijn, die deze gegevens verzamelt, schift en tot een geregeld geheel brengt, om zoodoende tot gevolgtrekkingen te komen, die vaak een verrassend licht op moeielijke vraagstukken werpen. Zonder geschriften, als die van de eerste soort, is dat werk onmogelijk, maar aan den anderen kant komen deze ook eerst daardoor tot hun recht, en blijkt hunne groote waarde. Onder de werken, hierboven genoemd, zijn inderdaad uitstekende voorbeelden voor beiderlei soort van behandeling.

Allereerst het geschrift van den Heer Wilken, vroeger in den vorm van opstellen in den *Ind. Gids* verschenen, doch thans ook afzonderlijk uitgekomen. Ofschoon niet vele bladzijden tellende, is het een hoogst merkwaardig boek, dat eene welgeslaagde poging

bevat, om een aantal uiteenloopende gewoonten op het gebied van huwelijks- en erfrecht onder de volkeren in Insulinde onder algemeene regels te brengen en ze uit de stamverwantschap te verklaren. Uitgaande van de door Sir H. S. Maine uitgesproken waarheid, dat in de alleroudste Staten het denkbeeld van volkseenheid minder gelegen was in het gemeenschappelijk bewonen van één land, dan wel in het begrip van gemeenschappelijke afstamming, onderzoekt de schrijver de stamverdeeling in verschillende eilanden van Insulinde en toont ook het verband aan, dat daar tusschen territoriale en stam-indeeling bestaat. Ten einde nu de verschillende verschijnselen te verklaren, die in het familie-leven, — met name het huwelijks- en erfrecht — zich voordoen, onderscheidt de Heer Wilken tusschen de stammen, die de *exogamie* beoefenen, — d. w. z. waar de man verplicht is, buiten zijnen stam te huwen, — en die, waar het tegenovergestelde — de endogamie — als regel bestaat, en waar de huwelijken bij voorkeur tusschen de leden van denzelfden stam worden gesloten. Met de exogamie brengt hij het zoogenaamde patriarchaat en matriarchaat in verband. „Waar man en vrouw van verschillende stammen zijn," zegt hij, „zijn twee dingen slechts mogelijk: de kinderen volgen òf den stam van den vader òf dien der moeder. In het eerste geval, waarbij de vader de stamhoorigheid bepaalt, behooren dus alleen de afstammelingen in de mannelijke lijn tot den stam; zijn leden van den stam zij, die hunne afkomst uitsluitend in die lijn van denzelfden stamvader afleiden. In het andere geval, waarbij de moeder de stamhoorigheid bepaalt, behooren alleen de afstammelingen in de vrouwelijke lijn tot den stam; zijn leden van den stam zij, die hunne afkomst uitsluitend in deze lijn van dezelfde stammoeder afleiden. Noemt men de eerste inrichting van den stam, op het vaderschap gebaseerd, het patriarchaat, dan kan die, waaraan het moederschap ten grondslag ligt, met de benaming matriarchaat bestempeld worden." Met deze gegevens gewapend, verklaart de Heer Wilken het vreemd schijnende feit, dat onder stammen van hetzelfde ras een tal van verschillende gewoonten zijn ontstaan. Hoofdzakelijk wordt gewicht gelegd op de zeer voor de hand liggende gevolgtrekking, dat bij exogamie, met patriarchaat gepaard, de vrouw voor goed den stam verlaat en tot dien van den man overgaat, zoodat zij ook bij overlijden van haren echtgenoot in diens stam blijft en zelfs in den regel aan een van diens bloedverwanten vervalt. Waar echter het

huwelijk *in* den stam regel is en het matriarchaat beoefend wordt, blijft de vrouw tot haar eigen familie behooren en behoudt deze het vermogen der vrouw, terwijl ook de man lid zijner eigene familie blijft. Op hoogst vernuftige en oorspronkelijke wijze worden nu de bestaande instellingen nagegaan en verklaard, zooals het zeer eigenaardige huwelijks- en erfrecht in de Padangsche bovenlanden; het leviraat of zwagerhuwelijk; verbod van echtscheiding; de verschillende maatschappelijke stelling der vrouw bij de inlandsche stammen; de kinderverdeeling bij Makassaren en Boeginezen; de eigenaardige vormen van het huwelijk in sommige streken van Sumatra (djoedjoer, ambil anak, semando berado) enz., en dat op eene wijze die helderheid aan grondige behandeling paart.

Uit dit weinige, wat hier van den inhoud van het boek kan worden medegedeeld, blijkt genoegzaam de hooge belangrijkheid van het werk van Wilken, dat èn zeer groote degelijkheid èn niet geringe mate van oorspronkelijk denkvermogen verraadt. Met andere opstellen van denzelfden schrijver is het een eerste proef om ook voor onzen Archipel nut te trekken van de nieuwere methode in de beoefening der volkenkunde gevolgd, en die zoo juist wordt geschetst door de woorden van Max Müller, al zijn zij door hem voor een ander studie-gebied gebezigd. „We understand things, if we can comprehend them; that is to say if we can grasp and hold together single facts, connect isolated impressions, distinguish between what is essential and what is merely accidental, and thus predicate the general of the individual and class the individual under the general.” Het is waar, nergens meer dan hier bestaat het gevaar zich door eene geliefkoosde stelling te laten verleiden, verschijnselen te groepeeren en te verklaren, en die naar de vooropgezette theorie als het ware te plooien, zoodat scherpe kritiek en zoo groot mogelijke objectiviteit van den onderzoeker volstrekt noodzakelijk is. Den Heer Wilken ontbreken zij niet. Hij verzwijgt het niet, wanneer waargenomen verschijnselen tegen zijne meening pleiten, en gaarne zal men het hem vergeven, wanneer hij hier en daar de juistheid van de waarnemingen van sommige onderzoekers betwijfelt (p. 31), die zijne meening schijnen te weerspreken, omdat zij met tal van andere feiten, van elders bewezen, in tegenspraak zijn. Gaarne zij dan ook getuigd, dat wij hier met eene zelfstandige en krachtige studie te doen hebben, die bestemd schijnt een nieuw licht op dit vak van wetenschap te werpen. Moge de schrijver

lang de gelegenheid hebben, op den ingeslagen weg voort te gaan, dan zullen wij eenmaal in hem den man kunnen begroeten, die ons eene wetenschappelijke volksbeschrijving van Insulinde levert.

Een geheel ander werk, maar in zijn soort, behoudens enkele vlekjes, voortreffelijk, is de beschrijving van Bali, door Dr. Jacobs, dat onder de tweede door mij genoemde categorie valt. De lezer ontvangt hier de beschrijving eener reis, door den schrijver ondernomen in het gevolg van den resident van Banjoewangi, en door hem benuttigd om zooveel mogelijk de zaak der vaccinatie bij de inlandsche vorsten te bepleiten. Men vindt hier natuurlijk geene grondige en wetenschappelijke beschrijving van land en volk; slechts indrukken van hetgeen hij zag en opmerkte deelt de schrijver mede. En als zoodanig kan het boek als model dienen. Zelden zijn mij dergelijke werken onder de oogen gekomen, die zoo heldere voorstelling geven van 'tgeen de reiziger van volk en land waarnam, — waarin zoo met de pen wordt geschilderd en zoo met het juiste woord eene voorstelling gegeven wordt van de bevolking, waaronder de schrijver verkeerde. Verreweg de meesten van hen, die het boek ter hand nemen, zullen het, dunkt mij, niet wegleggen voor het ten einde toe te hebben gelezen, en dan in groote trekken eene voorstelling verkrijgen van het doen en laten der Balinesche grooten en minderen, en van de zedelijke hoogte — of liever laagte — waarop dat volk staat. Men leze b.v. de beschrijving van de bezoeken, aan de verschillende hoven op Bali gebracht, de plechtigheden door den reiziger bijgewoond, — of liever, men leze het geheele werk, om den arbeid van Dr. Jacobs op den waren prijs te stellen. Doch — want helaas! er is ook hier weder een *maar*, reeds elders geuit, doch vooral ook hier te herhalen! — doch alleen, wanneer men zich niet door sommige *zeer* naturalistische beschrijvingen laat afschrikken. Want jammer genoeg! de schrijver heeft goedgevonden, in zijn werk sommige medische bijzonderheden in te lasschen, die zeker zullen beletten, dat het in zoovele handen komt, als overigens gewenscht ware. Te meer is dit te betreuren, omdat de geheele aanleg van het werk, zijn keurig uiterlijk en typografische uitvoering het eerder voor de salontafel schijnen te bestemmen, dan alleen voor de boekenkast van den medicus en ethnograaf, waar het nu veel kans heeft, te blijven rusten, 'tgeen ik oprecht zou betreuren, daar het een veel grooteren kring van

lezers verdient. Dr. Jacobs schijnt door de eigenaardigheden van zijn talent als voortreffelijk reisbeschrijver als het ware de aangewezen man te zijn, om in nog tal van opstellen indrukken van land en volk der tropen mede te deelen; moge hij die dan zoo wedergeven, dat zij in hun geheel voor ieder leesbaar zijn.

Onder de vele belangrijke bladzijden, welke een niet lang geleden verschenen werk van eenen schrijver over Britsch-Indische toestanden bevat [1]), is er een die mijne bijzondere aandacht trok, omdat zij zoo juist doet uitkomen, hoe verschillend de taak moet zijn van hen, die het moederland besturen, waar het vrije initiatief der burgers slechts aan zich zelf behoeft te worden overgelaten, om rijke vruchten te dragen, en van hen, op wie de zware taak rust, eene tropische kolonie tot ontwikkeling te brengen. „Er bestaat,” zoo zegt hij, „bij den Engelschman de neiging om te meenen, dat kazernes, gerechtshoven en gevangenissen den geheelen werkkring van een gouvernement uitmaken, en dat de staat naar behooren en met voordeel ondernemingen van nijverheid voor zich zelven kan laten zorgen, zoolang er soldaten zijn om te vechten, rechters om recht te spreken en politie om orde te houden. Deze leer, die voor Europa juist kan zijn, is voor Indië ten eenenmale ongeschikt. Ofschoon bescherming tegen vijandelijke invallen, het handhaven van orde en het gevoel van algemeene zekerheid voorwaarden zijn voor het welslagen van iedere nijverheidsonderneming, is met het verkrijgen van deze onwaardeerbare zaken de taak van het Gouvernement volstrekt niet ten einde; de onmiddellijke, wel overwogene en systematische ontwikkeling der nijverheid is een niet minder belangrijke plicht, al komt hij eerst in de tweede plaats.”

Waartoe deze aanhaling? Omdat, naar het mij toeschijnt, veel, daarin bevat, ook voor ons Indië van toepassing is en het werk van den heer v. Gorkom daarop eene doorloopende commentaar levert. Kwam dit reeds uit in het eerste deel van zijn boek, dat ik in een vorigen jaargang van „de Gids” aankondigde, niet minder is dit het geval in het tweede deel, waarin o. a. twee groote cultures — suiker en kina — behandeld worden, die haar bestaan hoofdzakelijk, de laatste zelfs uitsluitend, aan het Gouvernement te danken hebben. Ook in dit stuk komt het sterk uit, hoe heilzaam

[1]) Britsch-India and its rulers bij H. S. Cunningham, London 1881.

een verlicht Europeesch bestuur in Insulinde kan werken, wanneer het niet enkel de rol van *état gendarme* op zich neemt, maar zich ook de particuliere nijverheid aantrekt, mits het zich in zijne bemoeiingen binnen de juiste palen weet te houden. Vooral leert dit de geschiedenis van de kina-cultuur op Java, waar de goede weg gevolgd is, daar het Gouvernement de invoering der cultuur met al hare kostbare en groote zorgen vereischende proefnemingen op zich nam, om haar, eenmaal gelukt, niet angstvallig voor zich te houden, maar integendeel er naar te streven het particulier initiatief op te wekken door voorlichting, verstrekking van zaden, planten enz. En in zoover kan men met den schrijver zelfs het cultuurstelsel als periode van overgang toejuichen en met hem toestemmen, dat het voor dien tijd uitnemende beginselen bevatte, al is het niet minder waar: „dat de gezaghebbenden in de toepassing meest met overdrijving, soms zelfs met ergerlijke, onmenschelijke driestheid te werk gingen". Vindt men alzoo aan den eenen kant voorbeelden te over, die bemoeiingen van het Gouvernement in Indië wettigen, waar wij ze hier zouden afkeuren; daartegenover mag het niet worden verzwegen, dat er tal van voorbeelden, ook door den heer v. Gorkom medegedeeld, kunnen worden aangehaald, die bewijzen dat voorzichtigheid in de toepassing van dit beginsel volstrekt noodzakelijk is. Daarvan spreken de naweeën van datzelfde cultuurstelsel, door v. Gorkom aldus geschetst: „Zeer zeker heeft het niet in de bedoeling van den wetgever gelegen, door het cultuurstelsel alle voortbrengselen van den grond, die niet als stapelproducten bestemd en aangewezen waren, op den achtergrond te dringen; maar 'tzij oorzaak, 'tzij gevolg, feitelijk heeft de gedwongen en opgedreven cultuur van koffie, suiker enz. tal van andere inheemsche producten, die een goede toekomst konden hebben, verdrongen of althans onderdrukt". En elders: „Voeg daarbij, dat de inlandsche hoofden en bevolking instinctmatig gekeerd zijn tegen alle cultuurproeven, die van bestuurswege genomen worden; de traditie is eene machtige erflating en het zit hen in merg en been, dat de nieuwe cultuur, aanvankelijk op kleine schaal en op beleefde uitnoodiging begonnen, straks zich zal oplossen in een algemeenen en drukkenden last. De zuiverste en humaanste bedoelingen ten deze, wekken meer wantrouwen en lijdzame tegenwerking, dan belangstelling." En hoe doodend ten tijde van de compagnie regeeringsbemoeiingen werkten leert ons o. a. de katoencultuur. „Het is vrij aannemelijk, dat de

oude volkeren meerendeels zelven in hunne behoefte aan katoen konden voorzien, toen de Europeesche heerschappij zich in hunne nijverheid drong, en dat deze niet meer met lust en ijver werd voortgezet van het oogenblik, dat de vruchten van den arbeid tegen onvoldoende betaling moesten worden afgestaan. Volgens D. van Hogendorp kwamen de Javanen natuurlijk tot de overweging dat, hoe meer zij plantten, des te meer van hen zou geëischt worden. Zoo werd een belangrijke tak van nijverheid door de onverstandige ingevingen van bloot winstbejag onderdrukt. Alle pogingen, om haar uit den staat van verval weder op te heffen, zijn feitelijk mislukt."

Doch ik ben reeds midden in het werk van den Hr. v. Gorkom en misschien op het punt, mijnen lezers een verkeerden indruk te geven, alsof de schrijver zich in dit deel, meer dan in het vorige, met politiek zou hebben bezig gehouden. Gelukkig is dit het geval niet, maar evenals daar, ontvloeiden ook hier als van zelf sommige beschouwingen zijne pen, waarop ik nader de aandacht meende te moeten vestigen. Houden wij ons nu met het boek zelf bezig.

Mocht reeds het eerste deel als hoogst belangrijk worden vermeld, dit deel staat in geen enkel opzicht daarbij achter. Integendeel: enkele producten worden zelfs met buitengewone zorg en uitvoerigheid behandeld. Ditmaal bespreekt de Hr. v. Gorkom de indigo, rietsuiker, kina, cacao, vanielje, kaneel, gember, peper, kruidnagelen, muskaatnoten en foelie, katoen, kapok, rameh, jute, zijde, kokosolie, palm- en sesamolie, tangkawang, tangkallak, ricinus-olie en boschproducten: zooals men ziet nevens enkele min gewichtige producten, ook de meest belangrijke cultuurgewassen. Op gelijke wijze als in het eerste deel wordt, waar dit pas geeft, de geschiedenis van het product behandeld, de botanische beschrijving gegeven, de culturen beschreven en de bereiding medegedeeld, waarna soms de scheikundige bereiding volgt, terwijl vaak belangrijke mededeelingen over het gebruik van het product gedaan worden. Menige zeer te behartigen wenk wordt daaraan vastgeknoopt of over verwante onderwerpen uitgeweid, zooals, naar aanleiding van de zijde, over het gemoetie en rijstpapier en, naar aanleiding van de katjang-olie, over Indië als bron van oliën en vetstoffen beschouwd. Ook wordt de zoo gewichtige vraag aangeroerd, of men er in geslaagd is of er in slagen zal, langs synthetischen weg surrogaten voor sommige dier producten te verkrijgen, die deze met gevaarlijke concurrentie bedreigen. De slotsom, waartoe v. Gorkom komt, moge voor het

oogenblik nog geruststellend zijn, te ontkennen is het niet, dat alle gevaar in de toekomst verre van uitgesloten is. Ik vestig verder de aandacht op de bladzijden, aan de suikerbelasting gewijd, waar een belangrijk rapport van Prof. Gunning wordt medegedeeld, al ontveins ik niet dat ik gaarne iets meer omtrent de bestaande belasting en de gevolgen van hare opheffing had vernomen.

Hierboven deed ik uitkomen, dat sommige cultures in dit deel met bijzondere voorliefde behandeld zijn. Het zijn de suiker- en kinacultuur. Bij beiden is de schrijver geruimen tijd persoonlijk betrokken geweest, en gaarne vergeef ik althans hem de groote uitvoerigheid dier beide artikelen, om de belangrijkheid van 't geen hij mededeelt, en erken ik met hem gaarne „dat de macht der feiten, bij een cultuur zoo volmaakt en juist te overzien als die der kina, eene rijke bron kan zijn van leering. voor wien met ernst en met voorliefde hieruit putten wil.” Wel valt daarbij het artikel indigo een beetje af, waar de kleine gebreken in den vorm, door mij bij de bespreking van het eerste deel vermeld, nog wel uitkomen, ofschoon ik overigens met genoegen constateer, dat dit deel hierin zeer boven het andere uitsteekt. Te meer verheugt mij dit, omdat het hier behandelde zeker wel bijzondere belangstelling zal ten deel vallen. Immers, hier worden hoofdzakelijk cultures behandeld, welke op min of meer groote schaal door particulieren worden beoefend, die de gegeven wenken kunnen benuttigen, daar zij in het bezit van kapitaal zijn en niet, zooals de inlandsche landbouwer, onder den invloed van vooroordeel en traditie zich hardnekkig tegen verandering verzetten of hoogstens onder vreemden invloed met trage hand verbeteringen invoeren. Behalve dat het werk doorloopend een uitstekend handboek voor den ondernemer is, mag de aandacht nog in het bijzonder op menig punt, daarin besproken, gevestigd worden. Als zoodanig noem ik de beschrijving der verbeterde Reynoso-methode bij de cultuur van het suikerriet; de wenken bij de kina-cultuur gegeven, 't zij deze tot aanhoudend onderzoek, ook langs wetenschappelijken weg aansporen, 't zij daarin te hoog gespannen verwachtingen worden te keer gegaan; de waarschuwing tegen de groote verspilling bij de suikercultuur en de werkelijk niet overbodige herinnering aan het nut, dat de cultuur van thans nog weinig gekweekte planten op zoogenaamde verloren plekken kan opleveren. Dat ook de Nederlandsche handel meer dan nu van tal van producten gebruik zou kunnen

maken, leeren de bladzijden 621, 628, 633, terwijl de nuttige rol, die hij b. v. bij boschproducten zou kunnen spelen, aldus wordt beschreven: „Tot heden is het aandeel van den Nederlandschen handel in O. I. boschproducten niet groot; over het algemeen trouwens wordt van de inzameling weinig werk gemaakt. Persoonlijk kan de Europeaan zich daarmede niet bezig houden en ook al ware hij bestand tegen vermoeienissen en tegen de invloeden van het klimaat, dan nog zou hij van zijnen arbeid een uiterst bescheiden loon slechts trekken. Het exploitatie-bedrijf zij en blijve den inboorlingen overgelaten, maar waar en wanneer dit gelijken tred houdt met hunne uiterst geringe behoeften, daar legge de Europeaan er zich op toe, nieuwe prikkels te scheppen en den ijver op te wekken. Hij vestige eenvoudige kantoren op de centraalpunten der streken van voortbrenging en verzekere niet alleen een gereeden afzet van de producten, maar zorge er ook voor, dat deze kunnen ingeruild worden tegen levensmiddelen, kleedingstukken, snuisterijen of zulke artikelen als plaatselijk het meest geschikt en gewild zijn: met gereed geld is de inboorling niet altijd gebaat." Inderdaad, al is het dikwijls gezegd, dat Indië een eindeloos arbeidsveld voor Nederlanders aanbiedt, zoo kan dat niet te vaak herhaald worden. Want, helaas! het is maar al te zeer waar, dat een goed deel der baten aan vreemdelingen toevalt, en dat bij onze jongelieden weinig lust schijnt te bestaan, zich anders dan in gouvernements-dienst naar Indië te begeven, terwijl zelfs bij sommige industrieelen in Indië meer voorliefde voor vreemden dan voor landgenooten wordt aangetroffen. Van waar dit verontrustende verschijnsel, dat wel is waar door den Heer v. Gorkom niet wordt behandeld, maar toch algemeen behartiging verdient en met de door hem besproken onderwerpen nauw samenhangt? Naar het mij toeschijnt heeft de Heer Cremer in eene belangrijke brochure [1]) de vinger op de wonde gelegd, door aan te toonen dat, behalve de (wel wat overdreven voorgestelde) welvaart van een groot deel onzer burgerij en hare voorliefde voor gouvernementsbetrekkingen, de opleiding hier te lande volkomen ongeschikt is voor de taak, die den industrieel in Indië wacht. Men spreekt thans over de oprichting eener school voor hen, die zich aan landbouw of industrie in Indië willen wijden. Ten zeerste

---

[1]) J. T. Cremer. De toekomst van Deli. Leiden 1881.

juich ik dit denkbeeld toe, dat aan de pas opgerichte Koloniale vereeniging door mij dringend wordt aanbevolen, mits men dan ook de wenken van den Heer Cremer in het oog houde en bedenke, dat bovenal practische voorbereiding noodig is, en dat zij, die naar Indië gaan, zich in veel opzichten moeten leeren behelpen. En dan — maar ook dan alleen — zal v. Gorkom gelijk hebben als hij zegt: „Een jeugdig, krachtig gestel ziet niet op tegen ontberingen, waar deze na eenigen tijd bekroond zullen worden met zekeren welstand... Voor kloeke, wakkere mannen, die zich met de inboorlingen weten te verstaan, is de taak zoo gewaagd en zwaar niet, als ze zich wel voordoet."

Doch ik dwaal af: de verzoeking aan de hand van den Heer v. Gorkom zich in beschouwingen te verliezen, is dan ook te sterk. Vat ik thans mijn oordeel over zijn werk te zamen, dan kan dit niet dan hoogst gunstig zijn. Kleine feilen mogen hem zijn ontsnapt, aan de waarde daarvan doen zij niets te kort. Van harte hoop ik, dat het vele en belangstellende lezers moge vinden en niet minder dat zijn verzoek vervuld worde, waar hij alle belangstellenden uitnoodigt hem, zooveel mogelijk, hunne opmerkingen ten beste te willen geven, opdat in een supplement de verbeteringen en aanvullingen kunnen worden saamgevat, ten einde die voor de bezitters van zijn werk beschikbaar te stellen. Dan zal mettertijd het boek het ideaal van praktische bruikbaarheid zoo nabij komen, als slechts mogelijk is.

Ook praktisch zeer bruikbaar, maar daarnevens een hoog wetenschappelijk standpunt innemende, is het werk van den Hr. Moens over de kina-cultuur, in alle opzichten het voortreffelijkste geschrift, dat op dit gebied verschenen is. Waar de Hr. v. Gorkom er naar streeft, alles te vereenigen wat in een handboek over de cultures belangrijk en noodzakelijk is, bepaalt de Hr. Moens er zich toe, slechts eene cultuur te beschrijven, maar hij doet dat dan ook op eene wijze, die het onderwerp bijna volkomen uitput, en in allen deele de meesterhand verraadt. Trouwens hoe kon dat dan ook anders, waar de schrijver voor een goed deel zijn eigen werk beschrijft, verhaalt, hoe ook onder zijne leiding de gouvernements-kinacultuur een voorbeeldigen trap van bloei bereikte, hoe door hem het werk van Junghuhn werd voortgezet, gewijzigd en verbeterd, zoodat, mogen wij wel aanvullen, Indië niet het minst aan zijne

inspanning en algemeen erkende verdiensten èn een voortreffelijk geneesmiddel èn een jaarlijksche bate van vele duizenden dankt. Niet dat de schrijver ons dit met zoovele woorden mededeelt, — daarvoor waakte zijn bescheidenheid, — maar ieder, die iets van de geschiedenis der kinacultuur weet, kent zijn aandeel daarin en is zich bewust dat de naam van Moens, nevens die van anderen, onafscheidelijk aan het welslagen dier teelt verbonden is.

Ofschoon nu het werk, dat die cultuur beschrijft, uit den aard der zaak vele bladzijden telt, die slechts den beoefenaar der exacte wetenschappen zullen aantrekken, zooals die over de basten en scheikunde der cinchona's, de vorming der alcaloïden enz., zijn er echter ook een groot aantal anderen, die door iedereen met belangstelling zullen worden gelezen, zooals de beschrijving van de ontdekking der geneeskundige krachten van den kinaboom en van de avontuurlijke pogingen om de plant buiten haar eigen vaderland in te voeren. Maar het zullen, dunkt mij, vooral wel de ondernemers van kina-plantages en de handelaars in kinine zijn, die met graagte naar het boek zullen grijpen, en ik ben verzekerd, dat hunne verwachtingen, hoe hoog gespannen ook door den naam van den schrijver, niet zullen worden beschaamd. Voor de eerstgenoemden bevatten de gedeelten, aan de „wijze van cultuur in Azië en aan de kweeking van kina gewijd" een volledig vademecum, en zal de handelaar daarentegen in de mededeelingen over den „handel in kinabast, productie, verbruik en vooruitzichten" het meeste belangstellen. Niet weinig wordt de waarde van het werk verhoogd door de berichten omtrent de cultuur in Britsch-Indië, door den Hr. Moens gegeven, waartoe hij door een reis in die streken in de beste gelegenheid was. Van groot gewicht is ook zijne begrooting der kosten en van de opbrengst eener kina-onderneming op Java van 300 bouws, die bewijst, hoe schitterende vooruitzichten *op dit oogenblik* de kinacultuur aanbiedt, al is ook de aanmerking misschien niet ongegrond, dat onder de onkosten de zaden enz. vergeten zijn, die nu door het Gouvernement worden verstrekt, maar weldra waarschijnlijk op andere wijze zullen moeten worden verkregen. Trouwens, zooals Moens zelf zoo terecht zegt, „de kinahandel verkeert nog in zijne kindsheid, vooral met het oog op de groote wijzigingen, die de zich sterk uitbreidende cultuur daarin brengt, zoodat het best mogelijk is dat ons in den handel nog een aantal verrassingen wachten, waaraan men nu niet denkt en

die de nauwkeurigste berekeningen te schande maken." Nimmer zal dit echter, dunkt mij, met de berekening van het Gouvernement het geval zijn, dat zich immers bij de dreigende uitroeiing der Amerikaansche kinaboomen hoofdzakelijk de verkrijging van een goed geneesmiddel voorstelde en dat de geldelijke voordeelen, ofschoon geenszins onwelkom, slechts in de tweede plaats begeerde.

Hadden wij in de beide vorige geschriften te doen met den arbeid van twee verdienstelijke Oost-Indische ambtenaren, wien het benijdenswaardig voorrecht werd gegeven, nog in de kracht van hun leven de resultaten van hun werken en scheppen te publiceeren, — de Hr. de Waal aarzelt niet, den avond van zijn welbesteed leven te wijden aan eene onderneming, waartegen zelfs jonge krachten niet zonder reden zouden opzien. Men kent de scherpzinnigheid en de groote kunde van den schrijver uit eene breede reeks van werken, waarvan ik hier slechts de „Aanteekeningen" en „De koloniale politiek der grondwet" noem, omdat daarin zijne groote verdiensten het best worden gekend. Thans heeft hij er zich toe gezet, om uit de geschriften, onder zijn bereik, en niet het minst uit officieele uitgaven, zooals de koloniale verslagen, alles bijeen te verzamelen, wat op de Buitenbezittingen betrekking heeft en voor den bestuurder dier gewesten van belang kan zijn. Een van de geliefkoosde denkbeelden van den Hr. de Waal was de oprichting van een afzonderlijk departement voor de Buitenbezittingen, waaraan dan ook de taak zou zijn opgedragen, die de Hr. de Waal nu uit eigen beweging aanvaart. En inderdaad, hoezeer ik met dat denkbeeld ben ingenomen, en een dergelijk departement voor een van de beste zaken houd, die men aan Indië kan geven, zoo moet ik toch erkennen, dat het zelfs aan een dergelijk bureau moeielijk zou vallen, den arbeid van den Hr. de Waal te verbeteren, en degelijker werk te leveren. Dat er wel wat zou zijn aan te vullen, en dat b. v. uit de verschillende archieven nog wel veel zou zijn op te delven, wat misschien het oordeel, nu geveld, zou kunnen wijzigen, spreekt wel van zelf, maar met de bronnen, thans ter zijner beschikking, kon bezwaarlijk meer worden geleverd. En ofschoon de kroniekmatige behandeling geene aangename lectuur oplevert, heeft de Hr. de Waal voor afwisseling gezorgd, en zou hij niet meer de oude zijn, indien hij niet van tijd tot tijd door eene scherpzinnige — soms ook scherpe opmerking, ruime stof tot

overdenken gaf. Veel, wat men elders aantreft, vindt men ook hier weêr terug, maar men heeft geen recht, zich daarover te beklagen, daar dit juist in het plan van den schrijver ligt, en zoodoende hij, die in de eene of andere betrekking bij het bestuur van eene bezitting buiten Java geplaatst wordt, in kort bestek het belangrijkste bijeen heeft, dat over de administratie van dit gewest bekend is. Ik ben er dan ook zeker van, dat de ambtenaren bij het binnenl. bestuur niet zullen nalaten, zich dit werk aan te schaffen; zij kunnen een zeer verdienstelijken arbeid verrichten, indien zij het als legger gebruiken en van hunne ondervinding gebruik maken om aan te vullen en te verbeteren wat noodig is, en dit ter algemeene kennis te brengen. En dan zal ook wel bij voorkeur dit deel worden gebruikt, dat Benkoelen, Sumatra's westkust, Atjeh en de Oostkust van Sumatra behandelt, en vooral voor het tweede gewest ten opzichte van de administratie van Michiels en ook van diens persoonlijkheid hoogst belangrijke mededeelingen bevat. Ik hoop van harte, dat het den schrijver zal gegeven zijn, op dit pad voort te wandelen en zelf zijn werk te beëindigen; niet licht toch zal een ander het zoo kunnen voortzetten, met al de eigenaardigheden die op elk werk van den Hr. de Waal een bijzonderen stempel drukken.

Is de handel van en op Java werkelijk achteruitgegaan? Èn voor hen, die daarbij hoofdzakelijk het oog slaan op de betrekkingen tusschen het moederland en dat eiland, èn voor anderen, die een ruimeren blik hebben, en zich niet minder om de vraag bekommeren, of de welvaart van Java, blijkens zijne handelsbetrekkingen, vooruit- of achteruitgaande is, beantwoordt de Hr. v. d. Berg deze vraag, zich daarbij zooveel mogelijk op officieele cijfers steunende, die door hem met cijfers, aan andere bronnen ontleend, worden gecontroleerd. Zooveel mogelijk, zeg ik, want niet ten onrechte klaagt de schrijver èn over de gebrekkige inrichting van de statistiek van den handel enz. door de regeering uitgegeven, èn over de late verschijning van dien bundel, waarbij de Britsch-Indische handelsverslagen zoo gunstig afsteken. Weinig bemoedigend is de indruk, welken zijne studie bij den schrijver achterlaat. „Wel is waar kon op het gebied van den uitvoerhandel met voldoening gewezen worden op een vermeerderden uitvoer van de belangrijkste cultuurproducten, maar daarentegen is de uitvoer van andere producten achteruitgegaan en dooréén heeft de voortbrenging niet die vlucht

genomen, die noodig zou geweest zijn om een belangrijke stoot te geven aan de ontwikkeling van den invoerhandel. Op dit gebied bleef, met uitzondering alleen van het artikel petroleum, schier alles stationair." Dit wordt voor elk artikel in het bijzonder aangetoond en de redenen opgegeven, die naar het oordeel van den schrijver daarvan de oorzaak zijn. Voor zooverre deze in de natuur der zaken zelf ligt, zooals het meer en meer voorbijgaan van den groothandel, om zich onmiddellijk van waren uit de eerste hand te voorzien, is daaraan wel niet te gemoet te komen, terwijl daartegenover ook niet onmiskenbare voordeelen staan; maar er zijn andere redenen te over, die kunnen worden opgeheven, en zal vooral in dat opzicht moeten gewerkt worden op de ontwikkeling van de voortbrenging en de wegruiming der hinderpalen, die deze in den weg staan. Dat dit niet gemakkelijk zal vallen is zeker; maar bevreemdend mag het heeten, dat eene hinderpaal, ook door den schrijver genoemd — eene gebrekkige handelswetgeving tegenover zekere klasse van afnemers — nog niet lang verdwenen is. Ik heb het altijd als een van de goede zijden van de uitsluiting der wetgevende macht op 't gebied van burgerlijk en handelsrecht in Indië beschouwd, dat daardoor spoedig aan bestaande bezwaren kon worden te gemoet gekomen, maar moet erkennen, dat de wijze, waarop men algemeen erkende gebreken eenvoudig laat bestaan, veel van dat voordeel illusoir maakt. Groot is de verantwoording van hem, die aan het hoofd van het departement van Koloniën geplaatst, onmiddellijk een veel krachtiger invloed kan uitoefenen dan een van zijn ambtgenooten; in de laatste jaren is die invloed echter, vrees ik, maar al te zeer op bijwegen geraakt, en heeft hij te weinig gestrekt om verbetering te brengen daar, waar deze voor de hand lag.

Voor hem, die van het herstel van differentieele rechten ter bescherming van den handel en nijverheid van Nederland nog goede vruchten verwacht, is eene lezing en overweging van het tweede gedeelte der brochure zeer aanbevelenswaardig. Met de cijfers in de hand toont de Hr. v. d. Berg voor elk artikel aan, wat de reden van den teruggang der invoeren van Nederland is, voor zooverre die bestaat, en hoe weinig aandeel de afschaffing der differentieele rechten daaraan gehad heeft. Op dezelfde wijze worden de uitvoerartikelen besproken. Bij dit betoog, dat versterkt wordt door de bekende mededeelingen door den Hr. Muller in het begin van dit jaar in de Eerste Kamer gedaan, zou nog het een en

ander kunnen gevoegd worden: mij althans is verzekerd, dat de Javasche thee, minder dan anders het geval zou zijn, naar Nederland wordt gezonden, daar de onkosten hier te lande, veel meer dan elders, eene buitensporige hoogte bereiken, terwijl men op Java, om dezelfde reden, er zelfs over denkt, eene fabriek tot bereiding van kinine te vestigen, daar men er niet van plan is, grootendeels ten behoeve van den handel in Nederland te werken. Het zou de moeite wel waard zijn, althans indien men over de juiste gegevens kon beschikken, om na te gaan, hoeveel van de thans ingevoerde producten naar Nederland komen, omdat de ondernemingen in Indië met kapitalen werken, hier te lande voorgeschoten. Er ligt zeer groote waarheid in het beweren, dat de goederen veelal zullen komen daar, waar het kapitaal van daan komt, waardoor de producten verkregen worden: ons land is rijk genoeg aan kapitaal en heeft dus slechts te zorgen, dat goed aan te wenden.

Hoogst lezenswaard is de brochure van den Hr. v. d. Berg; voegen wij er bij, dat zij in aangenamen stijl geschreven is, en dat zelfs daar, waar de vermeerderde miskenning van de belangen van Indië den schrijver bitter doen worden, de perken der gematigdheid niet worden overschreden. Dit, gevoegd bij den degelijken inhoud, zal niet nalaten algemeen indruk te maken en misschien menigeen bekeeren tot de slotsom: dat het een stuitend onrecht ware tegenover Indië, om de producten aldaar geteeld, door kunstmiddelen te dwingen hun weg te nemen naar Nederland, en om fabriekaten van vreemden oorsprong aan hooge invoerrechten te onderwerpen, ten einde de verbruikers in Indië te noodzaken om, zij het ook tot duurderen prijs dan zij vroeger betaalden, bij den Nederlandschen industrieel ter markt te gaan.

Er zijn van die onderwerpen, welke van tijd tot tijd aan de orde komen, dan druk besproken worden, daarna weder eenige jaren aan de vergetelheid zijn prijs gegeven, om later plotseling weder behandeld te worden; — alles schijnbaar zonder de zaak, welke het geldt, ook maar een stap vooruit te brengen. Schijnbaar echter slechts, want door de herhaalde bespreking begint zich langzamerhand eene algemeene overtuiging te vormen, en is die er eenmaal, dan behoeft er slechts een gelukkig oogenblik te zijn, om eene gewenschte regeling tot stand te doen komen. Een dier onderwerpen is wel de opleiding tot Oost-Indisch ambtenaar. Vrij algemeen is

althans reeds de overtuiging, dat de tegenwoordige regeling slecht is en verbetering behoeft, en omtrent één punt daarvan: de eenvormige opleiding van ambtenaren voor de rechterlijke macht en van die, voor het binnenlandsch bestuur bestemd, heeft de algemeene opinie zich vrij eensluidend afkeurend uitgesproken. Minder is dit nu nog het geval met de wijze, waarop thans de zorg voor de aanstaande controleurs enz. geheel aan een paar gemeenten wordt overgelaten, en voor zoover ik weet ben ik de eerste geweest, die in het begin van dit jaar de meening verkondigde, dat hunne opleiding staatszorg behoorde te zijn. De bijval, dien dit denkbeeld ondervond, was niet groot; des te meer verheugt het mij, dat ik een medestander in den schrijver van de hierboven in de laatste plaats genoemde brochure mocht vinden, die nevens veel, wat practisch wel onuitvoerbaar zou blijken, toch ook uitstekende denkbeelden verkondigt. Onder deze noem ik zijn pleidooi voor eene staatsschool, de inrichting eener dergelijke school met onbekrompen hand opgericht, voldoend toezicht op het gedrag en de studie der leerlingen, opdat niet enkel onderwijs, maar ook opvoeding voor de taak, die hen wacht, hun deel zij, en evenzoo eenen langdurigen cursus, ten einde hen geheel op de hoogte te brengen van de kundigheden, die zij later dagelijks behoeven. Eenigszins vreemd tegenover dien zoo juisten eisch klinkt de lof, door Eckart aan de gemeenteschool te Delft gegeven, dat men zich daar beijverde, om de twee studiejaren tot één saam te krimpen. Naar mijn inzien, is dat een der hoofdredenen van de verwaarloozing eener grondige en dus alleen goede studie geweest, waartoe Delft indertijd afdaalde, juist om leerlingen te trekken. Een goed deel van het tegenwoordige leeraarspersoneel, daar bescheiden, zal wel vreemd opgekeken hebben, die zwakke zijde nu nog en wel met lof vermeld te zien.

Terwijl aldus de hoofddenkbeelden, in de brochure begrepen, mijne volle instemming erlangen, en de ietwat fantastische uitwerking de oogen niet mag doen sluiten voor het vele goede, daarin opgesloten, vestig ik hier nog in 't bijzonder de aandacht op 'tgeen de schrijver aanvoert over de noodzakelijkheid van kennis van tropischen landbouw voor de controleurs bij het binnenlandsch bestuur. Deze is, ook naar mijne overtuiging, in de allereerste plaats voor hen een dringende eisch, waaraan ik gaarne heel wat van buiten leeren van kapen en bergen zou willen opofferen. Moeielijk is het te zeggen, hoeveel kwaad gedaan is door de onervarenheid

der burgerlijke ambtenaren in dit opzicht, en hoeveel goed door hen, die met die kennis zijn toegerust, kan worden gesticht. Ook de heer v. Gorkom, zeker wel eene autoriteit op dit gebied, is deze meening toegedaan en kostelijk is dan ook het staaltje, door hem in zijn aangehaald werk medegedeeld. „In 1866," zoo vertelt hij, „vergezelde ik den resident der Preanger op zijn inspectie-reis door de verschillende afdeelingen. Aan de grens van een district, waar eenigen tijd vertoefd werd onder eene loods, informeerde de resident zich onder meer naar de resultaten van den cassia proef-aanplant. Verbazing van de zijde des opwachtenden controleurs, die van gezegden aanplant in zijn district nooit iets had vernomen. Onderwijl had ik den omtrek ter loops opgenomen en kon ik de heeren mededeelen, dat zij gezeten waren in den schaduw van cassiaboomen. Bewijst dit staaltje, hoe verkeerd het is, dat proeven genomen en geleid worden onder afwisselende ambtenaren, het toont tevens de wenschelijkheid aan van de opleiding en de vorming van hen, die geroepen zijn over de cultures te gaan, in eene richting te verleggen meer overeenstemmend met hunnen lateren feitelijken werkkring." Dit laatste zal ook wel de meening van Eckart zijn, die, ook blijkens enkele opmerkingen, in zijne brochure voorkomende, een goed waarnemer schijnt te zijn en de gave bezit, onderhoudend te vertellen. Ik zou hem wel willen uitnoodigen, zijne studie voort te zetten, en ons 't een en ander uit zijne ondervinding als controleur mede te deelen: dan zou, dunkt mij, nog weer eens blijken, dat de opvoeding aan de school, hoe belangrijk voor den ambtenaar ook, niet voldoende is, maar dat het noodzakelijk is, om ook in de eerste jaren van het optreden van den ambtenaar diens opleiding te voltooien en daartoe te breken met het tegenwoordige stelsel, dat hem aan den lessenaar ketent, en belet, zooals vroeger, te paard en te voet, zijne afdeeling te doorkruisen en die niet, zooals nu dikwijls geschiedt door rapporten, maar door eigen aanschouwen te leeren kennen. Maar in afwachting ook van dergelijke schetsen, zij reeds deze brochure in de aandacht aanbevolen van ieder, die geroepen kan zijn eene oplossing te geven aan het vraagstuk, dat telkens weer aan de oppervlakte zal rijzen: de rationeele opleiding van den O.-I. ambtenaar met het oog op de taak, die hem in Indië wacht.

Leiden, Augustus 1883. P. A. VAN DER LITH.

POLITIEK OVERZICHT.

's Gravenhage, 24 Augustus.

„Het tijdperk der *pronunciamientos* is voorbij." Gewaagd klonk die uitspraak eens in den mond van een koning die zelf aan een *pronunciamiento* zijn herstel op den troon zijner vaderen te danken had, maar is het niet, alsof de uitkomst hem gelijk komt geven? Wederom is in Spanje een *pronunciamiento* beproefd; beklagelijker is er nooit een aan zijn eind gekomen. De Cortes waren naar hun haardsteden, de ministers hielden vacantie op badplaatsen en buitenverblijven, de koninklijke familie was te la Granja de ondragelijke hitte der hoofdstad ontvloden, geheel Spanje rustte in dommelige rust; — daar klonk op eens de mare uit Badajoz, als een bliksemstraal uit helderen hemel, dat de republiek was uitgeroepen. Was het wonder, dat ontsteltenis een oogenblik de regeering beving en de koning twijfelde aan zijn stoute verzekering? De opstandelingen waren althans hun werk als kenners in het vak begonnen, hadden de telegraafdraden afgesneden, zoodat het nieuws eerst over Lissabon de Spaansche hoofdstad kon bereiken, beslag gelegd op de stadspenningen als eerste practische daad van het nieuwe bestuur, een spoorwegbrug vernield om het verkeer te bemoeilijken. Al was er in den laatsten tijd van werkzame republikeinsche propaganda niets bespeurd, al was zelfs bij de leiders der meest geavanceerde partijen een zwenking naar de zijde der regeering voorgekomen, al vond de beweging van Badajoz niet onmiddellijk weerklank door het land, men was in regeeringskringen verre van gerust, want men wist maar al te wel, dat er ontevredenen genoeg zijn, die zich gretig scharen om de banier van den opstand, zoodra deze maar op eenig succes kan bogen. De meest krasse maatregelen werden dan ook terstond aangegrepen. Geen mindere dan de generaal Blanco, de schrik der Cubanen, werd met een sterke

troepenmacht naar de plaats des opstands gezonden; de constitutioneele waarborgen werden door geheel Spanje opgeheven verklaard; een besluit werd uitgevaardigd, dat de staat van beleg zou worden afgekondigd in alle provinciën, waar het noodig zou blijken. Zonderlinge illustratie bij het bericht, dat door de officiëele telegraaf werd rondgeseind, dat overal in Spanje de volmaaktste rust heerschte!

Nu, de rust is spoedig hersteld, al logenstraften ook de particuliere berichten van verschillende bladen de geruststellende verzekeringen der aan de struisvogelpolitiek verknochte officiëele tijdingen. Ook bij sommige dier particuliere berichten heerschte de noodige overdrijving, vooral in de radicale fransche pers, die zoo gaarne wilde gelooven dat Spanje tot in merg en nieren republikeinsch is en met geestdrift de republiek aan zou nemen, zelfs uit de handen van het gehate militarisme. De waarheid bleek in het midden te liggen. Hier en daar vond de beweging van Badajoz een echo, en in sommige garnizoenen kreeg de toestand een bedenkelijk aanzien. Er waren teekenen, die deden vermoeden, dat men met een wijdvertakte samenzwering te kampen had. Maar de helden van Badajoz hadden hun tijd slecht gekozen of hun afspraken slecht gemaakt, zoodat zij, verbaasd dat niet geheel Spanje op hun voorbeeld zich verhief, niet beter wisten te doen dan naar Portugal te vluchten en daar reeds goed en wel geïnterneerd zaten, eer zij er toe konden komen der wereld kond te doen wat eigenlijk hun politiek programma was. Elders was men niet gelukkiger. In Catalonië was er gisting en beweging genoeg om maarschalk Quesada tot buitengewoon krachtvertoon te prikkelen; ook in Andalusië gaven eenige steden de militaire macht handen vol werk; maar overal werd slechts de oppervlakte beroerd en drong de beweging niet door tot de kern des volks. In één woord, het was geheel een opstandje van ontevreden militairen, en het pleit voor de kalme gesteldheid der natie, dat zij ditmaal niet den minsten lust gevoelde met die ontevredenen gemeene zaak te maken. Niet alleen, dat de leiders der republikeinsche partij als om strijd elke verstandhouding met de opstandelingen ontkenden en met verontwaardiging afgaven op die schandvlek der spaansche geschiedenis, de militaire revoluties, maar ook de volkselementen der partij hielden zich op een afstand, zoowel de Andalusische landbevolking als de Catalonische werklieden en Valencia's federalisten, terwijl mede de Carlisten en de Baskische fueristen het versmaadden in dit troebel water te visschen.

Toch was het waar, dat deze opstand een republikeinsch tintje droeg. Als men eenmaal een politieke omwenteling begint, dient men toch wel een politieke leus aan te grijpen, en welke kon daar beter dienst doen dan: de republiek met de constitutie van 1869, waarvoor immers ook voor korten tijd in parlementaire kringen was geagiteerd? Ook is er een naam noodig, die een idee vertegenwoordigt en die in staat is een aanhang om zich te vereenigen, waar 't beginsel op zich zelf niet machtig genoeg is, en welken zou men dan liever nemen dan dien van Ruiz Zorilla, den wakkeren republikein die geen amnestie van koning Alfonso had willen aannemen en die voor Spanje's toekomst verklaard had op revolutionaire maatregelen alleen te willen bouwen? Maar republiek, constitutie van 1869, Ruiz Zorilla, in geen dezer woorden lag een tooverklank. Ontgoocheling was het deel der enkele dwepers, die reeds droomden van vrijheid, gelijkheid en broederschap en die natuurlijk ook bij deze gelegenheid niet geheel ontbraken. Het schijnt wel, dat Zorilla zelf, die juist spoorloos uit Parijs verdwenen was en vermoed werd zich in de Pyrenaeën op te houden, de draden der samenzwering in handen had, maar dat hij zich ten opzichte van de gevoelens der Spanjaarden jammerlijk heeft vergist. In een door *pronunciamientos* geteisterd land is het niet moeilijk een misnoegde militaire partij bijeen te krijgen, wier teleurgestelde eerzucht of avontuurlijke neigingen haar voor elke onderneming, die haar bevordering en betaling voorspiegelt, doen ontvlammen, en vooral thans, nu onder de rustige regeering van Alfonso het groot overcompleet der officieren geleid heeft tot een schorsing der bevorderingen, de dienaren van vroegere regeeringen op halve soldij zijn gesteld, en de algemeene kalmte in de monarchie geen gelegenheid geeft tot heldendaden. Zorilla, dien men wel niet van groote voorliefde voor het militaire element verdenken kan, heeft de zwakheid begaan van die militaire ontevredenheid gebruik te maken om, naar hij hoopte, de komst der republiek te bespoedigen. Maar zijn volk was verstandiger dan hij: het bedankte voor dit Danaërgeschenk en Zorilla heeft niets gewonnen dan de twijfelachtige eer, dat zijn naam thans vereenzelvigd is met die van louter militaire samenzweerders.

Voor de fransche radicalen was het een leelijke streep door hun rekening, die mislukking der Spaansche republiek. Men had gehoopt, dat die vervorming van het Spaansche staatsbestuur machtig zou

bijdragen om een eind te maken aan de verkoeling, die tusschen de Romaansche zusternatiën valt op te merken, vooral door het gebrek aan tact in de keuze der diplomaten, die Frankrijk aan het Spaansche hof hebben vertegenwoordigd. Thans is juist het tegenovergestelde bereikt, en is de kloof eer dieper geworden, daar de Franschen verdacht worden van meer of minder werkdadige sympathie voor de opstandelingen aan den dag te hebben gelegd. Werd een oogenblik gevreesd voor den terugkeer van Canovas in het bewind, dat ware de nekslag voor de goede verstandhouding met Frankrijk, maar zelfs als het bestaande ministerie gehandhaafd blijft, dat juist wat meer sympathie naar die zijde begon te toonen, dan is thans veel van die sympathie ingeboet. De Fransche republiek, het moet telkens weer herhaald, is al zeer ongelukkig in haar betrekkingen tot andere natiën. Al wordt zij algemeen met een soort van welwillende consideratie bejegend, een ieder is toch tegenover haar op zijn hoede, en van innige verstandhouding met eenige natie is geen sprake. De pogingen om tegen het Germaansche element door samenwerking met anderen een dam op te werpen, falen de een na den ander. Een samengaan met Engeland stuit af op Albions achterdocht en eigenwilligheid, — met een despotie als het de Germanen evenzeer hatende Rusland kan de Fransche republiek zich niet nauw verbinden —: dit alles laat zich hooren, maar minstens zonderling is het, dat Frankrijk ook de Romaansche zusternatiën door gemis aan tact zoozeer van zich vervreemdt. Aan klachten over den wassenden invloed van Duitschland, dat langzamerhand de meest uiteenloopende nationaliteiten trekt binnen de sfeer van zijn macht, bij de Franschen geen gebrek, maar dat zij het zich zelven grootendeels hebben te wijten, zien zij niet in. De naïeve haat tegen vreemdelingen stijgt bij hen met den dag. Overwegen niet de bladen weer in allen ernst het plannetje om een belasting van buitenlanders te heffen? Met deze dwaze overdrijvingen van het nationaliteitsgevoel doen zij ten slotte niemand kwaad dan zich zelven.

Welk een behendigheid en buigzaamheid bij de Duitsche diplomatie tegenover de onbeholpenheid en roekeloosheid der Fransche! Het is alsof beide volken hun onderscheidende karaktertrekken hebben omgeruild: de spreekwoordelijke lompheid en onbehouwenheid der Duitschers met de hoffelijkheid en fijnheid der Franschen! Het is merkwaardig, hoe de Duitsche diplomatie allerwegen haar bondgenooten weet te zoeken, hoe zij haar vleierijen en vriend-

schapsbetuigingen weet te plaatsen, hoe zij van allerlei kleinigheden weet partij te trekken om de verschillende mogendheden van Oost en West aan zich te ketenen, ten einde een isolement te scheppen eenerzijds om den kolossus van het Noorden, anderzijds om de Fransche republiek. Het heet, dat de Duitsche rijkskanselier ziek, doodziek is te Kissingen, dat hij niet alleen niet werken kan, maar zelfs niet praten en eten, doch dat neemt niet weg, dat zijn invloed op den loop der Europeesche zaken niet minder merkbaar is dan ooit voorheen. De innige verstandhouding met Oostenrijk, dat spreekt wel van zelf, werd opnieuw bezegeld door de gewone samenkomst der keizers te Ischl. Dit jaar toonde het publiek zich genegen aan de bijeenkomst een bijzondere beteekenis te hechten, omdat de licht begrijpelijke opvatting veld won, dat de federalistische, den Duitschers weinig vriendelijke binnenlandsche politiek van graaf Taaffe haar schadelijke terugwerking op de buitenlandsche verhoudingen niet miste. De keizersbijeenkomst, voorafgegaan door een bezoek van Kalnoky bij den keizer van Duitschland, was bestemd om alle beduchtheid in dit opzicht weg te vagen. En werd voorts hier en daar nopens het duurzame der alliantie eenige vrees uitgesproken, omdat men zich het verhaal herinnerde, dat in 1879 zulk een alliantie voor vijf jaren was gesloten, zoodat zij welhaast ten eind moest loopen, fluks was een officieus blad gereed met de onthulling, dat reeds in het najaar die alliantie voor zes jaren was verlengd. Doch de versterking en verlevendiging van het duitsch-oostenrijksche verbond was nog slechts de grondslag, waarop Bismarcks diplomatie dezen zomer verder voortbouwde. Niets werd verzuimd om de vriendschap met Italië nader aan te kweeken. De ontzettende ramp van Ischia was een daartoe als door de Voorzienigheid beschikte gebeurtenis. Wat nooit geschied was in een zoo uitsluitend politiek orgaan als de *Provinzial Correspondenz*, dit blad deed een warm beroep op de algemeene liefdadigheid voor deze buitenlandsche catastrophe, onder voor Italië bij uitstek welwillende bewoordingen, en, evenzeer een nieuwigheid, de kroonprins stelde zich aan het hoofd der inzamelingen voor de ongelukkige beroofden, onder een niet minder warme oproeping tot zijne landgenooten. Ischia voer er wel bij, maar niet minder de Duitsche politiek, die de welkome vruchten oogstte in de levendige sympathie, waarvan de licht ontvlambare italiaansche natie voor de Duitschers begon te blaken. Een ander middel om vriendschap

aan te kweeken, in vorige eeuwen het machtigste van alle middelen, ook thans niet geheel zonder kracht — vorstelijke echtverbindtenissen — wordt even gretig aangegrepen. Huwde reeds Zwedens kroonprins met een kleindochter van den Duitschen keizer, Spanje's koning met een Oostenrijksche princes, thans is ook het huwelijk beklonken van den Portugeeschen troonopvolger met een aartshertogin van Oostenrijk. En andere middelen weder worden te baat genomen om de jonge koninkjes van het Oosten, uit den aard der zaak zeer gevoelig voor voorkomendheden van de zijde der oude en machtige heerschersgeslachten, te ketenen. Koning Milan van Servië ziet zich genoodigd èn door Oostenrijks èn door Duitschlands keizer om in beider rijken de militaire manoeuvres te komen bijwonen. Koning Karel van Rumenië staat peet bij den doop van het achterkleinkind van Duitschlands keizer, wordt met buitengewone eerbewijzen aan het hof te Potsdam ontvangen, en gaat op de terugreis naar zijn land mede te Weenen op bezoek.

Zoo geniet de Duitsche diplomatie triomf op triomf, en als Frankrijk in het Westen, ziet Rusland in het Oosten zich geïsoleerd. Niet de kleinste zegepraal is het voor de politiek van Duitschland en Oostenrijk, dat zij er langzamerhand in geslaagd is Ruslands invloed op het schiereiland te verdringen. Met taaie volharding, langzaam maar zeker, is zij aan het werk geweest, en de aan haar bedoelingen dienstbare ambtenaren, kooplieden en spoorwegingenieurs hebben op den langen duur verworven, wat de zegepralen der russische wapenen niet hebben vermocht. In de turksche belasting- en legeradministratie zijn de Duitsche ambtenaren oppermachtig; binnen eenige maanden zal de spoorweg Pest via Belgrado met Salonichi verbinden en aan den handel der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie nieuwe banen openen; het koninkrijk Servië is geheel voor de Oostenrijksche belangen gewonnen, terwijl het aangrenzende Bosnië thans rustig is; in Rumenië heeft de achterdochtige houding tegenover de Germaansche staten, spijt het Donau-tractaat, voor vriendelijker stemming plaats gemaakt, ja zelfs in Bulgarijë kan de Russische invloed zich tegenover de Duitsche niet onbetwist handhaven.

Montenegro alleen blijft Ruslands hoop en toeverlaat, en Cettinje is het steunpunt geworden, vanwaar alle Russische intriges op het schiereiland uitgaan. Montenegro's vorst weet wel, dat voor hem slechts heil is te wachten onder Ruslands hoede, en zonder voorbehoud

heeft hij zich geworpen in de armen van zijn keizerlijken beschermheer. Deze zoon der Zwarte Bergen, een eerzuchtige dichternatuur, droomt reeds, helderlichtende planeet door Moscou's zon bestraald, van een toekomst waarbij hem de hegemonie zal toekomen van de Balkanstaten, als daar het panslavisme zal zegepralen. Niet zoo vele jaren is het nog geleden, dat hij, mede arbeidende aan den wederopbouw van een groot Servisch rijk, als deurwachter wilde staan voor het paleis van den Servischen koning; niet zoo vele jaren nog geleden, dat bij de van hooger hand aangewakkerde idealen der Pan-bulgaren, voor zijn volkje der Zwarte Bergen weinig plaats overbleef; doch thans is het blaadje omgekeerd, en durft de beheerscher van enkele ongenaakbare rotsen zich den erfgenaam wanen van de glorie, die eens de servische en bulgaarsche kronen omstraalde. In zijn toekomstcombinatën speelt zijn dochterental een zekere rol: wie weet, of die zeven hem geen kronen brengen in zijn geslacht, die hij voor zich persoonlijk niet zal kunnen verwerven. Zoo even is de oudste, de 18jarige Zorka, aan prins Peter Karageorgievich uitgehuwlijkt, en voor de tweede, Militza, heeft hij reeds op Alexander van Bulgarije het oog geslagen. Dat huwelijk zijner oudste dochter, onder Ruslands auspiciën in zijn hoofdstad gevierd, heeft heel wat pennen in beweging gebracht, heeft Cettinje voor eenigen tijd tot de belangwekkendste europeesche residentie gemaakt, en was de naaste aanleiding voor de oplettendheden, door de hoven van Midden-Europa aan den koning van Servië betoond. Want Peter Karageorgievich, door Rusland uit het duister, waarin hij begon weg te kwijnen, te voorschijn gehaald, is pretendent voor de Servische koningskroon, een zoon van dien Alexander Karageorgievich, die als afstammeling van den „Zwarten George" (Kara Gyorgye), den held van den Servischen bevrijdingsoorlog, van 1842 tot 1859 te Kragujevatz heerschte, en daarna door het geslacht Obrenovitch vervangen, zijn leven sleet in samenzweringen, die in 1868 tot de vermoording van Milans vader en tot zijn eigen veroordeeling bij verstek tot levenslange gevangenisstraf leidden. Ook Peter zelf oefende zich in het samenzweren, maar nieuweling in het vak bracht hij het wel tot een zelfde veroordeeling, maar zonder de voldoening te smaken zijn tegenstander uit den weg te hebben geruimd. Vrij vergeten leefde hij in Hongarijë of in Oostenrijk, totdat het oog van Ruslands Czaar met welgevallen op hem viel. Beter kaart was niet uit te spelen

tegen den ondankbaren Servischen vorst, koning bij Oostenrijks gratie, dan een huwelijk van zijn tegenstander met Montenegro's vorstendochter. Karageorgievich had nog altijd zekeren aanhang in Servië en zou te grooter aanhang krijgen, als men eenmaal wist, dat Rusland hem beschermde. En Rusland maakte dan ook hiervan volstrekt geen geheim, getuige het buitengewoon gezantschap voor de huwelijksplechtigheid afgevaardigd, en het ruime jaargeld, dat de Czaar als bruidschat gaf. Zoo verrukt was de vorst der Zwarte Bergen over het schoone verschiet, dat zich dus opende voor zijn geslacht, dat hij in zijn dollen overmoed koning Milan noodigde als getuige bij het huwelijk. Na voltrekking van het huwelijk moest de vorst, wederom op hoog bevel, naar Konstantinopel reizen om bij den Sultan zijn opwachting te maken. Ook deze schijnbaar zonderlinge stap schijnt deel uit te maken van Ruslands plan om Montenegro te gebruiken tegenover de Balkanstaten, misschien om den Sultan te doen gevoelen, dat nevens hem een ander souverein, geen vazal, op het schiereiland heerscht, met wien hij te rekenen heeft. In elk geval, Ruslands panslavistisch streven is weder ijverig aan den arbeid, en Duitschland en Oostenrijk zijn blijkbaar op hun hoede. Sterk genoeg acht het Duitsche rijk zich thans om links en rechts waarschuwingen te doen klinken op den nijdigen, bitsen toon, dien men van de *Norddeutsche* gewend is. Eerst de periodiek terugkeerende aanmatingen over Ruslands wapeningen op zijn westelijke grenzen, daarna een heftige uitval tegen Frankrijk, voornamelijk gemotiveerd door de ietwat kinderachtige juichtonen in de fransche pers, dat thans de vestinglinie aan de Oostergrenzen werkelijk onneembaar is.

Misschien hebben al deze bewegingen op het schaakbord der europeesche diplomatie, al deze verschuivingen in de onderlinge verhouding der staten, daardoor te meer in de oogen der politici een zoo overwegend gewicht verkregen, omdat met de zomermaanden de parlementen vacantie houden en alle wetgevende arbeid stilstaat. Toch zal hij, die in hetgeen van Duitsche zijde wordt gedaan een zeer bepaald plan, met het noodige *esprit de suite* gevolgd, onmiskenbaar opmerkt, onmogelijk alle beteekenis aan deze feiten ontzeggen. Oorlog met Frankrijk en oorlog met Rusland aanstaande, roepen alarmisten reeds. De verstandige zwijgt maar waakt.

Parlementaire vacantie overal. Het langst als naar gewoonte is men aan den arbeid gebleven in Engeland, en onder de kleinere

natiën ditmaal in België. De onderwerpen in België aan de orde, grepen diep in het volksleven in en werden ook buiten de grenzen met meer aandacht gevolgd, dan gewoonlijk aan den wetgevenden arbeid der kleine volken te beurt valt. Belastingverhooging en kieswethervorming, twee onderwerpen, zoolang mogelijk uitgesteld, maar die ten slotte ter hand moesten worden genomen, wilde het ministerie zich zelf niet van de middelen berooven, die het onvoorwaardelijk noodig had om zijn bestaan te rekken. België heeft daarbij het geluk of het ongeluk, al naar men het nemen wil, verdeeld te zijn in twee partijen, die nagenoeg tegen elkander opwegen en zoo scherp, bijna kan men zeggen zoo verbitterd, mogelijk tegenover elkander staan. Waar het zoo staat, wordt de stelling van een kabinet zeer moeilijk, als eenerzijds voorstellen worden ingediend, die uit den aard der zaak impopulair zijn, zooals elke belastingverhooging is, anderzijds een zoo teeder vraagstuk, als uitbreiding van kiesrecht, aan de orde moet worden gesteld, waarbij het onmogelijk is aan alle eischen ook der bevriende partij tegemoet te komen. Een deel der liberale partij is zijns ondanks in beide zaken met het ministerie medegegaan, eerst zooveel mogelijk tegenhoudende en tegenwerkende, ten slotte overgehaald door de vrees om bij blijvend verzet te spelen in de kaart der clericale partij. Het behoeft wel geen betoog, dat men in de clericale en anti-clericale beginselen geen passenden toetssteen vindt om vraagstukken als verhooging van belasting en uitbreiding van kiesrecht te beslissen, maar evenmin dat daar, waar partijhartstocht het hoogste woord heeft, de geheele quaestie zich oplost in die ééne vraag, tot welke kleur een ministerie behoort, dat een zekere verhooging van belasting, een bepaalde uitbreiding van kiesrecht voordraagt. Het ontbrak niet aan leden, die zich op hooger, op onafhankelijker standpunt van beoordeeling stelden, maar juist dat is de vloek van het partij-fanatisme, dat elke door zulk een beoordeeling veroorzaakte afscheiding van het gros der partij terstond verdacht wordt en helaas vaak terecht verdacht wordt. De meer progressistische fractie der liberalen, die in den strijd der laatste weken meermalen met de clericalen gemeene zaak maakte, heeft over die houding heel wat harde woorden moeten hooren. Men kon zich in het liberale kamp niet voorstellen, dat een ander denkbeeld hen bezielde, dan de stille hoop om Frère Orban, wiens doctrinaire stellingen en autocratische manieren hun lang een doorn in het oog waren, het leven onmogelijk te maken.

Moge die verdenking voor den een of ander niet geheel ongegrond zijn, anderzijds is het duidelijk, dat juist de vrees om de clericalen aan het roer te brengen, velen hunner te elfder ure bewoog tegen hun convictie hun stem weer aan het ministerie te schenken.

Bij de belastingverhoogingen heeft de radicale fractie medegewerkt om der regeering niet alles te geven wat zij verlangde. De koorden van de beurs wat toe te halen, waar de staat zich gewende op al te weelderigen voet te leven, achtte zij politiek, zoover zij er in slagen mocht zonder de kabinetsquaestie uit te lokken. Maar op het stuk der kiesrechtuitbreiding heeft de onwrikbaarheid van den president-minister ten slotte in alle punten gezegevierd. Dat dit vraagstuk aan de orde moest komen, was beslist van het oogenblik af, dat de radicale linkerzijde nu enkele jaren geleden haar krachtige propaganda voor algemeen stemrecht aanving en in de hoofdstad althans niet ophield dit vraagstuk op den voorgrond te dringen. Het ministerie Frère, hoe ook telkens door Janson en de zijnen besprongen en geprikkeld, bleef koel voor deze hervorming, en volhardde in zijn afwijzende houding, toen de eisch van grondwetsherziening luider en luider weerklonk. Het ministerie steunde daarbij op het gros der liberale partij, of wat wellicht juister is, het gros der liberale partij was afkeerig van grondwetsherziening, omdat het ministerie ze niet aandorst. Tot deze uitspraak geeft de houding van een deel der liberalen ons recht, toen eindelijk Janson met een bepaald voorstel aankwam in het parlement. Terwijl toch in 1870, toen insgelijks een voorstel tot wijziging van de artikelen 47 en 53 der grondwet was ingediend, een groot aantal liberalen in de minderheid stond, was dit getal thans tot enkele radicalen geslonken en waren er onder de inconsequenten, die ronduit verklaarden, dat zij alleen veranderd waren, omdat zij het tegenwoordige ministerie niet wilden bemoeilijken. Intusschen was het ministerie verstandig genoeg om te begrijpen, dat het niet kon oproeien tegen den stroom, die buiten het parlement met steeds wassende kracht zich baan brak. De dilatoire exceptie, dat eerst de volksschool tegen de aanmatigingen der clericalen moest worden gevestigd, kon niet langer dienst doen, en aan een verdediging ten principale van den census als eenige maatstaf van kiesbevoegdheid dorst men zich begrijpelijkerwijze niet wagen. Het kabinet beloofde een middenweg te zullen bewandelen, waardoor men kwam tot een stelsel, dat wel theoretisch zonderling in elkander is gezet,

maar toch practisch inderdaad wel eenige aanbeveling verdiende. Aangezien de belgische grondwet, daarin van de nederlandsche onderscheiden, den census als eenigen maatstaf van kiesbevoegdheid alleen voor de kamers voorschrijft, doch ten opzichte der gewestelijke en gemeentelijke verkiezingen aan den gewonen wetgever de vrije hand laat, stelde het ministerie voor zonder wijziging der grondwet met een nieuw stelsel bij laatstgenoemde verkiezingen de proef te nemen. Vrij spoedig was het met een voorstel in dien geest gereed. De census, door de organieke wetten voor de verkiezingen voor provincie en gemeente ingevoerd, zou behouden worden, maar daarnevens zou kiesrecht worden verleend, in de eerste plaats aan een reeks personen, die door hun ambt of door hun opleiding waarborgen zouden geven van voldoende bekwaamheid, in de tweede plaats aan hen, die na zesjarig getrouw schoolbezoek door een examen in de vakken van het lager onderwijs van de voor het kiesrecht vereischte ontwikkeling een blijk zouden afleggen. Der radicale linkerzijde gingen dergelijke voorslagen niet ver genoeg, en ook de clericalen, die hunnerzijds in de laatste jaren eveneens met hervormingsvoorslagen waren aangekomen, poogden ze dus te amendeeren, dat het platteland grooter contingent van kiezers zou leveren. Radicalen en clericalen werkten op die wijze gedeeltelijk samen, en verzekerden tot ergernis der ministeriëelen aan menig amendement een meerderheid. Edoch het verrassingen barende resultaat der tweede stemming had ten gevolge, dat al die amendementen weder vielen en ten slotte het ontwerp nagenoeg ongewijzigd uit den smeltkroes der debatten te voorschijn trad.

Het ministerie Frère is dus krachtiger dan ooit uit den strijd gekomen, daar elk voorwendsel om haar agitatie te hervatten der radicale fractie uit de hand is geslagen. En als de belangwekkende proefneming met deze nieuwe wet, die zal moeten leeren of het stelsel der capaciteiten naast de censuskiezers goede vruchten oplevert, dringt tot het verwijderen van den slagboom dien de grondwet tegen de uitbreiding van dat stelsel opwerpt, dan zal overeenkomstig de opvatting der regeering zelve en van haar aanhang elk bezwaar tegen een grondwetswijziging zijn vervallen.

R. Macalester Loup.

DE GIDS.

IV.

DE GIDS.

ZEVEN EN VEERTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

EERSTE JAARGANG.

1883.

ONDER REDACTIE VAN

W. H. DE BEAUFORT, CH. BOISSEVAIN, J. T. BUIJS, J. N. VAN HALL,
C. HONIGH, J. H. HOOIJER, H. P. G. QUACK en J. A. SILLEM.

VIERDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1883.

GEDRUKT BIJ ROELOFFZEN & HÜBNER.

INHOUD.

OCTOBER.

NOVEMBER.

DECEMBER.

ERRATA.

Blz 285, reg. 17 v. b., *staat:* het zal voor beide niet moeielijk zijn, *lees:* het zal voor beide moeielijk zijn.

„ 310, reg. 19 v. b., *staat:* blootgesteld, *lees:* blootgelegd.

DE OVERGAVE VAN AMSTERDAM IN JANUARI 1795.

I.

Men kan een groot man zijn en vreemdeling in eigen tijd.

Goethe was te Rome in October 1787. „Men zegt — schreef hij aan Herder — dat de Pruissen Amsterdam hebben ingenomen. Dit zou de eerste expeditie zijn, waarin zich onze eeuw in al haar grootheid toont.”

Er was niets groots in de Septembergebeurtenissen van 1787. De verovering der Nederlandsche Republiek door Ferdinand van Brunswijk was geen heldenfeit, dat van kloekheid van beraad of stoutheid van uitvoering getuigt. Slechts het slagen schonk den aarzelenden en bevreesden veldheer moed. De overwonnenen vielen niet met krijgsmanseer en mannelijke waardigheid; zij ruimden het veld. Geen slagveld was met hun lijken bedekt. De weggeworpen wapenen verrieden slechts de zijpaden, waarop zij gevloden waren.

Toch had de herstelling van het stadhouderlijk gezag, schoon door vreemde wapenen tot stand gebracht, een groote en zegenrijke gebeurtenis voor de natie kunnen zijn.

Twee elementen hadden zich in de patriotsche beweging verbonden. De eene was de regenten-aristocratie, die sedert den aanvang der Republiek met het Oranjehuis om de suprematie had geworsteld. Bij het sterfbed van Willem III had zij zich in de zachte kussens van het gezag neergevleid, omdat er geen prins van Oranje meer was, die naar de hoogste macht in den staat scheen te kunnen dingen. Bijkans een halve eeuw had zij

rustig geheerscht, onder het onbetwist bezit der macht in lokale familieregeering ontaardende. 1747 scheen haar ten val te brengen: een erfstadhouder werd boven haar gesteld, die, in naam de dienaar der staten, voor het volk in werkelijkheid het hoofd van den staat was. Groote verwachtingen werden op Willem IV gebouwd: hij zou den druk der oligarchie verbreken en de burgerijen vrij maken. Grooter invloed en grooter macht, dan een zijner voorgangers, werd hem toegekend. Hij nam alles aan en deed niets van wat gehoopt en verwacht was. Tijdelijke verwijdering van eenige personen uit de gemeentebesturen was de schamele genoegdoening, die hij schonk. Bij zijn dood viel slechts een regent, geen waarachtig hoofd van den staat weg.

De aristocratie herademde. Staande tegenover den jeugdigen erfgenaam van titels, die slechts in een mannenhand wapenen konden zijn, hervatte zij den ouden strijd. Het verlorene in 1747 moest herwonnen worden: en de representant van het monarchaal beginsel in de Republiek teruggedrongen in de oude, ondergeschikte positie. Een tijdperk van dertigjarigen vrede, waarin algemeene welvaart de rust verzekerde, scheen haar krachten te sterken. Leerstellingen, van het buitenland geïmporteerd, gekeerd tegen absolutistische neigingen en praktijk, schonken haar de ondersteuning der volkspartij, die, na de teleurstelling van 1747, in het Stadhouderschap slechts de vertegenwoordiging der bestaande misbruiken zag, en met de lichtgeloovigheid, aan politieke onervarendheid eigen, vertrouwde op de bekeering der souvereine regenten tot het geliefkoosde dogme der volkssouvereiniteit. De burgerijen, de oude, trouwe vrienden van het Oranjehuis, verbonden zich met diens oude tegenstanders tegen het Stadhouderschap. Onder den algemeenen naam van patriotten bestreden regenten en democraten jaren achtereen te zamen de stadhouderlijke macht en invloed, die voor beide partijen een hinderpaal was om hunne zeer uiteenloopende bedoelingen te bereiken. Met een felheid, die in de bitterheid der ondervonden teleurstelling en in de fanatieke geestdrift, door het nieuw politieke dogme gewekt, haar verklaring vindt, steunden de democraten hunne natuurlijke vijanden tegen den krachteloozen telg uit het vorstenhuis, dat aan zijn trouw aan de volkssympathiën zijn opkomst en zijn grootheid in de Republiek had te danken. Zoo lang de worsteling duurde, streelden

de regentenpatriotten de volkspartij, om haar geprikkelde driften als werktuig tegen den gemeenschappelijken vijand te gebruiken. Doch, toen de overwinning behaald scheen en verdeeling van den buit werd geëischt, brak de tweedracht onder de verbondenen uit. In de onafhankelijkheid der regenten van het stadhouderlijk gezag, in hun onbelemmerde en ongestoorde heerschappij, was huns inziens het wezen van de volksvrijheid gelegen, waarvoor gestreden was. Niet in de deelneming aan 't staatsbestuur van de tot dusver uitgesloten standen; niet in een wettelijk geregelden volksinvloed op de samenstelling der besturen. De patricische handen, die gisteren met hartelijke sympathie die der democraten hadden gedrukt, werden heden tegen hen opgeheven. Met de kalme waardigheid, die een jarenlang bezit van macht verleent, met het rustig zelfvertrouwen, dat het gevoel van wettig eigendomsrecht geeft, wezen de regenten de bondgenooten af, die niet tevreden waren, omdat de Stadhouder van zijn macht was beroofd, maar ook hun het privilegie van het gezag wilden ontnemen. In een welgestelde regeering berusten de brave burgeren in de resolutiën der vaderen, en géven zich vertrouwend aan hun wijsheid over. Een gedeelte des volks moet zijn stem niet laten voorkomen als die van het geheel, en over de burgerij en haar wettige vertegenwoordigers willen heerschen. Zoo heette het thans.

Maar de tijd was voorbij, waarin dergelijke leerstellingen erkenning vonden. De spelers met woeste volksdrift konden de booze geesten niet bedwingen, die zij wakker hadden geroepen. Het voorjaar van 1787 zag ze woelen op de straten en woeden in de stadhuizen. Slechts enkele regenten, die de rechtmatigheid der eischen erkenden, en eenigen, wier haat tegen den stadhouder feller was dan hun vrees voor het volk, waren tot toegeven gezind. De meerderheid keerde tot den ouden meester terug, om aan de nieuwe, dreigende meesters te ontsnappen. In de oogen van Rendorp c. s. was een prins van Oranje toch nog iets beter, dan het gemeen van de straat. Bovendien meer bruikbaar: zijn autoriteit kon het schild van de hunne zijn.

Indien de man, die op den 20sten September 1787 door zijn juichende aanhangers het Prinsenkwartier in den Haag werd binnengedragen, grooter eerzucht of een scherp politiek inzicht had bezeten, hij zou met fiere verontwaardiging de rol hebben

afgewezen, die de eigenbaat der regenten hem opdrong. Hij zou geweigerd hebben uit hunne handen zijn oude rechten terug te ontvangen. Politiek plichtsbesef had hem restauratie doen afwijzen, om reorganisatie van den staat te eischen.

Rechtens, zoolang de Unie van Utrecht gold en de souvereiniteit der provinciën als grondslag van het staatswezen, was de stadhouder niets dan de eerste ambtenaar der provinciale souvereinen. In den loop der tijden had hij zich bevoegdheden zien toegekend, die met de staatsrechtelijke ondergeschiktheid volkomen onvereenigbaar waren. Niet pour le plaisir de ses beaux yeux waren zij den prins van Oranje geschonken, maar om hem in staat te stellen den kanker weg te nemen, die door het gemis van een krachtig hoofd van den staat, 't zij persoon 't zij college, de staatsorde sloopte.

Doch het doel was steeds onvolkomen en niet dan tijdelijk bereikt. Tegenover het buitenland de representant van een staatseenheid, die nergens elders dan in zijn persoon bestond, had de prins van Oranje in het binnenland voortdurend een tegenstand ontmoet, die zelfs voor een Willem III te machtig scheen, zoo lang het prestige der Engelsche kroon zijn hand en woord niet sterkte. Hij ware wellicht, zoo hij gewild had, er in geslaagd, een dynastie te vestigen; maar voor wien zou de kinderlooze den gevaarvollen strijd aanvaarden? En was dit kleine doel het opgeven van den grooten kamp voor Europa's vrijheid waard?

De zijtak der Nassau's, aan wie het in 1747 vergund werd Willems politieke erfenis te aanvaarden, was te zeer aan de tweede plaats, aan een ondergeschikte rol in Friesland zoowel als in de Republiek gewend, om niet dankbaar van het onverwacht geluk der herstelling te genieten, zonder naar hooger te jagen. Indien Willem IV van de geestdrift en het vertrouwen der burgerijen in 1747 had willen partij trekken, hij zou zonder veel moeite een titel voor zijn uitgebreid gezag hebben verkregen, die aan de vijandschap der regenten het voorwendsel der wettigheid ontnam. Dat het doel niet zonder concessiën aan de burgerijen ware bereikt, had een waarborg voor de duurzaamheid en vastheid aan het nieuwe staatsgebouw te meer geschonken.

De gelegenheid was ongebruikt voorbijgegaan en de noodzakelijke gevolgen waren niet uitgebleven. Stap voor stap was

Willem V uit de hooge positie, door hem verworven, teruggedrongen, en waren zijn rechten en bevoegdheden hem betwist en ontzegd. In plaats van het onnatuurlijk bondgenootschap te ontbinden, door zich aan 't hoofd der partij, die staatshervorming eischte, te stellen, en met haar hulp, die gretig gegeven zou zijn, de grondslagen te vernieuwen, waarop de staatsorde rustte, had hij zich laten berooven, alsof het slechts persoonlijke belangen, niet belangen van den staat waren, die hij te verdedigen had. Thans, nu buitenlandsch geweld de tegenstanders had neergeworpen, schonk het speelziek lot op nieuw de gelegenheid, en een betere nog dan te voren, om het kranke staatsgestel door den aanvoer van nieuwe frissche krachten te genezen, en de gevolgen van afgeleefdheid, zooveel mogelijk, te voorkomen. Indien aan de burgerijen een behoorlijken invloed op de samenstelling der lokale besturen, die hen heetten te representeeren, werd geschonken, ware de weg tot geleidelijke hervormingen geopend. Het overwicht van een stand, die alle volksbehoeften, van welken aard ook, uit het eenzijdig oogpunt van haar eigen belang beschouwde en behandelde, zou plaats gemaakt hebben voor het natuurlijk gewicht van algemeen nationale belangen. Ook indien de provinciale souvereiniteit formeel ware behouden, zou zij op den duur machteloos geweest zijn, om de vestiging van de volkseenheid te beletten, die de erkenning en optreding van een krachtig hoofd van den staat als onvermijdelijke bekroning van het nieuwe gebouw eischte.

Maar Willem V was in 1787 evenmin als vroeger de man, in staat om als hervormer op te treden. En na 1787 nog minder dan vroeger.

Indien eigenschappen, die een privaat persoon tot eere zijn, voldoende waren om op het politiek tooneel met zekerheid te leiden, Willem V was niet schameler toegerust voor zijn taak, dan menig ander menschenkind. Hij was niet dom; hij was niet onwetend; hij had zijn volk oprechtelijk lief; hij wilde oprechtelijk goed doen, en meende werkelijk goed te doen. Hij had een sterk geheugen; kende van de Europeesche historie meer dan menig ander vorst; wist van den regeeringsvorm der Republiek niet minder, zelfs, naar velen zeggen, meer dan de meeste regenten. Over een geïsoleerd geval kon hij met juistheid oordeelen, ja maakte opmerkingen, die van scherpzin-

nigheid getuigden. Maar om de afzonderlijke oordeelen te wegen en te verbinden, om zich een eindoordeel te vormen, dienvolgens te beslissen en er naar te handelen, dat was hem te veel. Hij ging steeds onder in de détails, omdat hij ze niet meester kon worden. Zij verwarden hem. De kunst van vergeten had hij nooit geleerd en nooit beoefend. Wat het is, het kleine klein, het groote groot te achten, dat wist hij niet. Zijn ingenomenheid met zijn kennis, niet het minst ook van onderdeelen, vermeerderde wel het moederlijk erfdeel van hoogheid, dat hij het zijne mocht heeten; maar het versterkte zijn reëele kracht niet, omdat het zijn inzicht niet verscherpte noch zijn wil staalde, die beide even zwak en weifelend waren als die des vaders. Initiatief, de vrucht van kloek verstand en vastberadenheid van wil, kon van hem niet uitgaan. Zijn eindeloos wikken en wegen, zijn steeds opwerpen van eventualiteiten, die zich konden voordoen, zijn stijfhoofdige besluiteloosheid maakten hem integendeel tot den man, die veel goeds, dat geschieden kon, zou beletten.

De gebeurtenissen der laatste jaren hadden bovendien een vrucht gedragen, nadeeliger dan zijn vijanden konden gissen. Het gevoel van bitterheid, dat de ondergane vernederingen hadden gewekt, werd geprikkeld door de ervaring, dat anderen hadden gehandeld, waar hij stil had gezeten, dat hun inzicht juist was gebleken, en het zijne verkeerd. Voor een man, prat op zijn kennis, maar desondanks schaakmat gezet in het leven, bleef geen andere uitweg dan de gewone voor zwakke geesten over: het wegschuilen achter waardigheid en eigen wijsheid. Vertooning en breedsprakigheid, steeds door hem geliefd, moesten het gemis aan kracht van geest en wil bedekken, en den schijn eener zelfstandigheid redden, die niets meer duchtte dan beheerscht te worden.

Toch had de uitkomst van 1787 een andere kunnen zijn, indien aan Willem V een vrouw had ter zijde gestaan, die — gelijk Caroline van Brandenburg George II — hem te leiden wist, zonder dat hij het haar of zichzelven behoefde te bekennen: en daarbij met voldoende kennis was toegerust, om haar invloed in de goede richting te bezigen. Maar die rol was voor Wilhelmina van Pruissen te zwaar. Zij bezat er noch de zelfverloochening noch de kennis noch het onmisbaar beleid toe. Hare Koninklijke Hoogheid was zich haar meer-

derheid over Willem te sterk bewust, dan dat de energieke vrouw een schijn van ondergeschiktheid wilde voorwenden, die zij niet gevoelde. En ook al had liefde of berekening de ijzeren zelfverloochening, die er toe vereischt werd, haar aanlokkelijk gemaakt, ook dan nog zouden de omstandigheden ze haar hebben belet. Zij had op het politiek tooneel te zeer een eerste plaats ingenomen, dan dat een vrijwillig terugtreden naar een minder opgemerkte, zij het ook meer invloedrijke, haar gemakkelijk kon zijn. Zij wenschte het ook niet. Al dacht zij er ook nu niet aan om Willem op zij te schuiven, en te zijnen koste zich te verheffen, de erkenning, die haar ten deele was gevallen, en de invloedrijke positie, die de loop der gebeurtenissen haar geschonken had, was haar te aangenaam, dan dat zij er afstand van wilde doen. Er werd na 1787 van een partij der Prinses, in onderscheiding van die des Prinsen, gesproken. Het schijnt meer een quaestie van personen, dan van beginselen geweest te zijn. Zij had hare gunstelingen. Vreemdelingen uit Duitschland kwamen met brieven van aanbeveling aan haar, als ware zij de invloedrijke persoon in den staat, wier gunst voldoenden waarborg voor welslagen schonk. Haar werd het hof gemaakt, meer dan voor 1787: meer, dikwerf, dan aan Willem V. Zij had door de jongste gebeurtenissen geleerd, hoe veel zij beteekende: een les, die zelden vergeten wordt, door vrouwen zoomin als door mannen. De herinnering, die haar sterkte, maakte Willem wrevelig en onwillig. Het kon hem niet ontgaan, hoe haar aanzien en zelfstandigheid door de restauratie, het werk van haar broeder, was gestegen en hoe zij werd gekend in zaken, die zelden tot vrouwenwerk worden gerekend. En hij had scherpzinnigheid en gevoeligheid genoeg om geringschatting, zij het ook in officieele vormen, op te merken. Het was duidelijk, dat hij, die wettiglijk de eerste plaats innam, in de oogen van velen slechts de tweede vervulde. Ook al ware hij vrij van de jaloezij geweest, die weifelende naturen, gehecht aan eigen meening, op krachtiger en doortastender karakters pleegt te vervullen, dan nog zou het gevoel, dat haar aanzien het zijne evenaarde, zoo niet overtrof, haar invloed op hem hebben verlamd. Toen hij in Mei 1788 met den Pruisischen koning te Cleve samenkwam, viel het den toeschouwers in 't oog, met welk een warmte Friedrich Wilhelm zijne zuster ontving, en met welk een koelheid hij zijn zwager, den

Erfstadhouder, bejegende [1]). Wat de omstanders waarnamen, is hem zelven niet ontsnapt.

Naar het schijnt heeft Wilhelmina van Pruissen het aanzien, door haar in het buitenland verworven, en de betrekkingen, die zij daar onderhield, voornamelijk ten gunste van haar kinderen aangewend. Zij heeft een vorstelijke vestiging voor haar tweeden zoon pogen te verkrijgen. Een tijd lang is er hoop gekoesterd, dat hem door een huwelijk het hertogdom Koerland zou ten deel vallen, waartoe de afstamming van Maria Louise van Hessen-Cassel, eene dochter van een Koerlandsche prinses, mede aanleiding kan geweest zijn. Toen de Zuidelijke Nederlanden den strijd tegen de Oostenrijksche regeering aanvingen en niet ongenegen schenen het voorbeeld der Noordelijke te volgen, en een onafhankelijken staat te stichten, werd de prinses van Oranje beschuldigd, dat zij in dit troebel water poogde te visschen. In Weenen was men zeer op haar verbitterd. Zij onderhield met een partij der opstandelingen relatiën, naar men zeide, om de kroon van Braband voor prins Frederik

---

[1]) De kolonel W. Falaiseau, van wiens brieven uit het kamp van Zeist ik elders mededeeling deed, schrijft den 14 Juni aan zijn vader: „J'eus le plaisir d'assister a la première entrevue de Sa Majesté et de sa soeur, m'étant rendu chez Mad. Spaen, ou il y avait un superbe dejeuné. L'on vint annoncer l'approche du Roi. S. A. R. se rendit sur le grand chemin; en sortant de son équipage Frederik se jetta à son col, et l'on vit, dans cet embrassement tout ce que l'amitié, l'estime, et le sentiment de ses malheurs peuvent inspirer de touchant. Madame d'Orange versa des larmes; ce spectacle frappa et toucha tous les spectateurs. Au reste, la figure grande, noble, aisée du Roi, son amenité, tout contribuoit a rendre cette entrevue sensible. Pour Monsieur son cher époux l'on ne peut dire, qu'il fut reçu avec la même cordialité. Quoiqu'il eut voulu prendre la main du Roi pour la baiser ce que l'on refusa, une embrassade assez froide et pro forma succeda la première."

Zeker had de Pruisische koning nopens zijn Hollandschen zwager nooit veel goeds gehoord.

Frederik de Groote, die in zijn brieven Willem V *mon benêt de neveu* of een *dindon* noemde, heeft hem stellig niet in de hoogte gestoken. Friedrich Wilhelm heeft vóór zijn reis naar Cleve ruim den tijd gehad, om de karakteristiek te genieten en te bestudeeren, die zijn gezant von Alvensleben van den prins van Oranje had gegeven. Wie die karakterschets leest, en daarbij denkt aan de verschooning, die een diplomatiek agent niet nalaat in 't oog te houden, bij de bespreking van vorstelijke personen tegen genooten van denzelfden stand, kan begrijpen, dat het hart van den Pruisischen koning juist niet overvloeide van verrukking en broederlijke warmte, toen hij den echtgenoot van Wilhelmina aanschouwde.

te winnen. Het is volstrekt niet onwaarschijnlijk. Vrouwen, die eenmaal geslaagd zijn in eene onderneming van gewicht, zijn zelden afkeerig van nieuwe proefnemingen, hoe ver hun invloed reiken kan. Vooral, als die vrouwen moeders zijn en voor haar kinderen intrigueeren. Als van der Spiegel over dergelijke plannen op diplomatieken weg werd geïnterpelleerd, wees hij alle deelneming verre af; de Republiek was er in 't minst niet in gemêleerd. Niet onwaarschijnlijk is het, dat hij en misschien ook Willem V haar werkzaamheid op vreemd terrein oogluikend hebben aangezien, omdat zij een heilzame afleiding voor binnenlandsche bemoeiingen kon zijn.

Doch, al ware de verhouding tusschen Willem en Wilhelmina intiemer geweest, dan zij werkelijk was, haar invloed zou de politieke gedragslijn, die na 1787 werd gevolgd, niet hebben gewijzigd. Had zij meer beslissend kunnen ingrijpen, zij zou waarschijnlijk het stadhouderlijk bestuur krachtiger hebben doen optreden. Met het oog op haar karakter kan men vermoeden, dat, zoo zij de plaats van Willem, en deze de hare had ingenomen, veel, wat nu achterwege bleef, ware tot stand gekomen. Maar in de richting zou wel geen verschil zijn opgemerkt. Want het blijkt niet dat zij den politieken toestand anders beschouwde dan hij. Er is geen spoor van een wezenlijk verschil van staatkundig inzicht tusschen hen. Waarop zou het ook berust hebben? Het hof van een absoluten koning van Pruisen was juist niet de meest geschikte school, om een staatsmachine, zoo ingewikkeld als die der Republiek, te leeren kennen en goed te beoordeelen. De invloeden, waaronder zij tot den aanvang der woelingen verkeerd had, konden al evenmin haar een juist begrip van de groote beteekenis van den strijd geven. De gebreken der staatsorde leerde zij kennen, maar hoofdzakelijk uit het oogpunt, in hoe ver zij middelen aan de hand gaven, om het Stadhouderschap tegen te werken en te verlammen. De dieper liggende oorzaken der worsteling, die met het geheele verleden samenhingen, het noodzakelijk gevolg waren van de ontwikkeling der Republiek tot een oligarchischen staat, kon zij niet peilen. De Duitsche prinses kon het patriottisch verzet niet anders dan als een opstand tegen het wettig gezag beschouwen. In haar oogen moest daarom het herstel en de bevestiging der ontnomen rechten en bevoegdheden het hoofddoel der restauratie zijn.

Dit hoofddoel werd bereikt, voor zoover het te bereiken was,

op den weg, die werd ingeslagen aan de hand van den raadsman, die het hersteld Stadhouderschap aan zijne zijde riep.

Voor elken staatsman, geroepen om de plaats van van Bleiswijk [1]) in te nemen, was de taak zwaar, maar voor van der Spiegel in bijzondere mate. De onwaardige rol van den voorganger had het hooge aanzien volkomen verspeeld, dat aan den zetel van Johan de Witt en van Simon van Slingeland steeds was toegekend. Met het aanzien was de invloed geweken. Zou van der Spiegel, die geen Hollander was, in staat zijn het eerste te herstellen door het laatste te herwinnen? De bejaarde Zeeuwsche pensionaris had zijn benoeming te danken aan het onweerstaanbaar overwicht, dat de tijdsomstandigheden aan de Oranjepartij gaven: en aan den roep over zijn groote bekwaamheid, die hem als den meest bevoegde aanwees en zelfs door de tegenstanders zijn optreden met goedkeuring deed begroeten. Aanbevolen door den Engelschen gezant, wiens advies in de eerste oogenblikken bijkans een bevel was, ging van der Spiegel bovendien voor een gunsteling der Prinses door. Inderdaad genoot hij van haar zijde een vertrouwen, dat zeer vereerend was, maar tevens dikwijls zeer lastig en bezwarend moet geweest zijn [2]). Op het glibberige en voor hem vreemde terrein van het hofleven had hij zoowel de achterdocht en de bezige werkeloosheid van Willem V, als de tegenkanting van een partij te overwinnen, die, om de meest uiteenloopende motieven, politieke en persoonlijke, zijn invloed bestreed en poogde te verlammen. Ondanks al deze bezwaren, ondanks het linksche in zijn gewoon optreden en de ongemeenheid zijner kleeding, die hem, naar de Duitsche gezant schreef, er als een candidaat in de theologie deed uitzien, wist hij zich een positie te verzekeren,

---

[1]) „Homme meprisé par ceux même de son parti, homme meprisable au dernier point," wordt hij in een familiecorrespondentie genoemd, mij door Dr. J. W. R. Tilanus heuschelijk medegedeeld. Daar wordt ook vermeld, dat hij driemaal gepoogd had zich om 't leven te brengen. 't Zal wel een praatje zijn geweest. 's Mans nagelaten papieren zijn, volgens ontvangen mededeelingen, te Enkhuizen voor eenige jaren grootendeels, zoo niet geheel, vernietigd.

[2]) Bij het ontvangen, bijvoorbeeld, van briefjes van soortgelijken inhoud, als het schrijven der Prinses van 29 Dec. 1787: „je n'ai point communiqué au Prince les pièces interessantes que je vous remets cy-joint: il me semble que s'il doit en avoir connaissance, que cela devrait être par vous même directement dans une conférence, dans laquelle vous vous borneriez a les lui faire lire sans les lui laisser."

jaren lang invloedrijker, dan die van eenig ander raadsman van het Stadhouderschap.

Aan schijnbaar tegenstrijdige eigenschappen, het gevolg èn van zijn leeftijd èn van berekening, dankte hij deze uitkomst. „Il a le defaut qui appartient a son merite transcendant, c'est de ne pouvoir travailler en sous-ordre," had van Kinchel eens omtrent hem geschreven. Dit hoog zelfbewustzijn sterkte hem tegen hovelingen, en gaf hem ook kracht tegenover de vorstelijke echtelingen, die van hem wel eens woorden aanhoorden, die zij uit den mond van een ander niet zouden verdragen hebben. Aan zijn invloed is het waarschijnlijk te danken, dat de overeenstemming van Willem en Wilhelmina, ten minste voor 't uiterlijke, behouden bleef, en niet de Pruisische prinses, maar de Prins van Oranje heette te regeeren. Van der Spiegel was de man, die het wist, en het gevoelen deed. Waar zouden zij een minister gevonden hebben, die de maatregelen bij de Staten zoozeer wist door te zetten, als hij? Van den anderen kant was hij, meer door zijn jaren dan uit karakter, toegevend, ten minste berustend. Hij brak de stijfhoofdigheid des Prinsen niet; de intellectueel zooveel minder begaafde Erfstadhouder had de zelfvoldoening, dat de staatsdienaar, die zoo lastig was voor anderen, voor zijn onwil het hoofd boog. De Raadpensionaris mocht klagen over den Prins, zich in vertrouwden kring ongunstig over hem uitlaten, verder ging hij niet. Men zoekt te vergeefs naar eenig spoor van een ernstige botsing tusschen hen beide. Zij zou niet verwonderen, wanneer men ziet, hoe van der Spiegel Willem V beoordeelde. „Het is al een zeer raar Heer, en degenen, die zich verbeelden, dat hij geen systhema heeft, bedriegen zich zeer; hij heeft wel degelijk een systhema, maar het is een systhema van verwarring en desordre. Zijn politique is van de dingen zooveel in de war te helpen, als het maar doenlijk is." Dit getuigenis, aan Fagel afgelegd, zou een botsing tusschen de twee mannen, die dagelijks met elkander te maken hadden, en samen moesten werken, onvermijdelijk doen achten. Maar er is nergens eenige melding van. Het is duidelijk, de sterkere heeft zich aan den zwakkere onderworpen, omdat het speelziek lot dezen een hooger plaats op den maatschappelijken ladder had aangewezen, dan aan hem.

Had Van der Spiegel zich als een constitutioneel minister

beschouwd, hij zou zich bij dit systhema van desordre niet hebben neergelegd; hij zou zijn ontslag hebben genomen. Eens, bij de quaestie der Admiraliteiten, schijnt hij er mee gedreigd, maar zonder het ernstig gemeend of vrees voor de volvoering gewekt te hebben. En eenige verplichting kon hij er niet toe gevoelen bij de eigenaardige wijze, waarop hij zelf zijn verhouding tot den Prins opvatte.

In 1786 had Willem V, tegenover den aandrang ook van leden zijner partij, dat hij zich, voor de uiteenloopende functiën zijner betrekking, door raden zou laten bijstaan, zijn eigen opvatting van zijn autoriteit eens in deze woorden uitgesproken: „le prince est l'homme de l'Etat, il lui doit compte de son administration, la besogne doit être faite, mais le choix des outils doit être au Prince et selon ses idées, il n'est pas selon la constitution qu'il y aie des conseils ou départemens pour remplir les fonctions attribués au Prince dans ses differentes qualités." Van der Spiegel had zich geheel met dit systeem vereenigd; en aan Wilhelmina geschreven: „ik ben gansch niet van 't gevoelen dergenen, die aan Z. H. een Raad zou willen toevoegen, naar wiens goedvinden Hoogdezelve zich zou moeten gedragen. Dit zou inderdaad niet anders zijn, dan de functiën van het Erfstadhouderschap, die personeel zijn, gemeen te maken; maar ik ben van begrip, dat geen mensch, hoe groot zijne talenten ook zijn, in staat is om alles alleen te bestieren, dat, gelijk een politique machine uit vele raderen bestaat, die alle hare bijzondere werking moeten hebben, zoo ook de Prins die aan het hoofd der zaaken is, volkomen aan zijn verpligting voldoet, indien hij de ziel en het werkend beginsel der beweegingen is. Het lijdt derhalven geen bedenking, dat de personen moeten afhangen van de keuze van Z. H. en dat Z. H. het regt behoudt om tegen hun gevoelen te kunnen resolveeren en executeeren."

Bij deze opvatting van het Stadhouderlijk gezag is de toegevendheid, de inschikkelijkheid van Van der Spiegel te begrijpen. Hij boog, hoe morrende, dikwerf voor den wil van den eersten staatsdienaar der Republiek, omdat hij diens recht erkende zelfstandig te beslissen over regeeringsdaden, waarvan hij alleen de verantwoordelijkheid heette te dragen. Dat die verantwoordelijkheid in werkelijkheid niets beteekende, scheen geen grond te leveren, om aan de juistheid der theorie te twijfelen.

Wie om zoodanige gevoelens Willem V en zijn raadsman van absolutistische neigingen zou willen beschuldigen, zou bij beiden krachtige tegenspraak hebben gevonden. De Erfstadhouder kende zich, hoe hoog hij zijn autoriteit ook stelde, vrij van elke zucht om inbreuk te maken op wat de traditie volksvrijheid noemde. Toen na de restauratie nieuwe burgemeesteren in Amsterdam waren aangesteld, verwekten de gedane keuzen verwondering. Men had mannen gekozen, wier verleden meer grond gaf om tegenkanting dan om ondersteuning van hen te verwachten. „A tout prendre — schreef de Pruisische gezant aan zijn koning — la ville d'Amsterdam n'entrera jamais qu'imparfaitement dans le système de la maison d'Orange.″ Hij had zijn bevreemding aan den Prins te kennen gegeven en wat had Willem V geantwoord? „le Prince a été d'assez bonne foi, pour m'avouer que cette balance du pouvoir etait necessaire pour brîder les entreprises, qu'un Stadhouder ambitieux pourvoit former aux depends de la liberté et de l'independance de la Republique."

Wie de zeven rampspoedige jaren der patriotsche twisten, zij het ook slechts in den geest, heeft doorleefd, heeft eenige moeite thuis te geraken in de overwegingen van den man, die na al de vernederingen, door hem ondervonden, in de ure van zijn zegepraal niets haastiger weet te doen, dan aan de eerste oorzaken van den strijd de wapenen weer in handen te geven. Dat het nemen van voorzorgen tegen de eerzucht van een later Stadhouder de eerste en meest dringende der behoeften was, waarin zijn hersteld gezag had te voorzien, springt niet onmiddellijk in het oog. Maar Willem V was opgekweekt in volle piëteit voor de regenten der Republiek, de ware souvereinen des lands, en Van der Spiegel was de man niet, die zijn ootmoedig geloof aan het wankelen zou brengen. Hun praktijk mocht verschillen, hun standpunt was hetzelfde.

De Raadpensionaris had aan den strijd der patriotsche beweging, bijkans van den aanvang af, deelgenomen, maar als tegenstander. In de worsteling der partijen had hij niet de werking van een nieuw beginsel ondertast, dat in dezen of genen vorm een toekomst voor zich had. In den eisch des volks tot deelneming aan het politieke leven zag hij slechts de aanmatiging van „broddelaars en neuswijzen″ tegen wettig bestaande autoriteit. De strijd tegen het Stadhouderschap kwam, zijns inziens, uit gelijke oor-

zaken als in de 17e eeuw voort. De personen verschilden, maar in den grond der zake was er van geen nieuw beginsel, dat zich openbaarde, sprake.

„In de schouwplaats dezer wereld — schreef hij — veranderen alleen de spelers, maar het tooneel en de rollen blijven dezelfde.“ Wie zulk een standpunt inneemt, is niet in staat een billijk, objectief oordeel te vellen over hetgeen zijn oogen aanschouwen; hij mist het orgaan, om in de gebeurtenissen des tijds, die hij beleeft, een ontwikkelingsproces waar te nemen. Hij kan de geboorteweeën van een nieuwe orde van zaken niet onderkennen, omdat de gebeurtenissen hem slechts de vruchten van individueele neigingen en persoonlijke hartstochten zijn. Van der Spiegel, die voor de beteekenis der grootste wereldgebeurtenis, tot dusver (1787) door hem aanschouwd, geen oog scheen te hebben en aan de Republiek der Vereenigde Staten van Noord-Amerika levensvatbaarheid ontzegde, kon uit den aard der zake evenmin oog hebben voor de beteekenis van den binnenlandschen strijd, waarin hetzelfde politiek beginsel, maar onder ongunstiger omstandigheden en zonder de rechtvaardiging, die het slagen verleent, zich had geopenbaard.

Van der Spiegel was een geleerd man en in het historisch staatsrecht der Republiek bedreven boven velen. De Unie van Utrecht was en bleef steeds het voorwerp zijner staatkundige bespiegelingen. Zij was de spil, waarom zijn politieke opvattingen zich bewogen. Hij had ze lief, als de theologanten der 17e eeuw de kerkelijke dogmata, wier onbegrijpelijkheid de gehechtheid slechts vermeerderde. De vraag naar de waarheid werd verstikt onder het twisten over den inhoud. Van der Spiegel had zooveel over de Unie gewerkt, dat hij als 't ware er in opging. Dat de staatsorde, op haar gebouwd, niet dan een bouwval meer was en feitelijk niets anders kon zijn, kwam niet in hem op. Vandaar, dat van wezenlijk ingrijpende veranderingen, van geheele hernieuwing der grondslagen van den staat zelfs geen sprake bij hem is. Zoo was het in 1787: zoo jaren later. Toen in 1799 de landing der Engelschen hem hoop gaf op een herstelling van 's lands onafhankelijkheid, ontwierp hij een nieuwe Constitutie? neen, een *concept van veranderingen, ampliatiën en modificatiën van de Unie van Utrecht* [1]). Het oude verbond

---

[1]) Bij Vreede IV. 456—477.

zou, zoo de geallieerden hadden gezegevierd en zijn denkbeelden waren gevolgd, als „permanente grondwet van den staat zijn gestatueerd.“ Wel werden er enkele wijzigingen in aangebracht, maar geen enkele, die de kwalen voorkwam, die zoo veel lijden hadden veroorzaakt.

Wie in 1799, in de stervensure der achttiende eeuw, na de geheele revolutie in denkbeelden en toestanden, die de laatste vijftig jaren hadden tot stand gebracht, te hebben aangezien, en als toeschouwer, noch onkundig noch onverschillig, beleefd — wie in 1799 geen ander redmiddel voor den staat wist, dan de wederoprichting van een sedert jaren gesloopt gebouw, hij heeft tien jaar vroeger niet veel helderder inzicht in de eischen der nationale ontwikkeling gehad. Geen wonder, dat deze man, schoon, om zijn verleden en zijn bekwaamheid, als de eenige beschouwd en geroepen, die in staat zou zijn het schip van staat uit de branding in veilige haven te brengen, volkomen schipbreuk heeft geleden.

Volgens de zienswijze van Van der Spiegel lag de bron der laatste woelingen in de verschillende beschouwing van het Stadhouderschap. Terwijl de tegenstanders den Stadhouder alleen een dienaar der Staten, hun eersten ambtenaar achtten, zag de Raadpensionaris bovendien in hem „een lid van de Souvereine Regeering.“ De overhaasting, zeide hij, waarmede men in 1747 was te werk gegaan, had een behoorlijke vaststelling verhinderd, zoodat „de tegenpartij“ door de toenmalige verandering wel „verdoofd,“ maar niet „gedempt“ was. Van de restauratie moest thans gebruik worden gemaakt, om het onzekere uit de Constitutie weg te nemen en het Erfstadhouderschap op vaste gronden te vestigen. Daardoor zou, zijns inziens, het gebouw van den staat op vaste fundamenten worden gesteld, en „het voedsel aan de tegenwoordige verwarringen“ worden ontnomen.

Dit doel trachtte hij te bereiken door de guarantie van het aangevallen Erfstadhouderschap. De provinciën waarborgden elkander de instelling, die een essentieel deel der Unie werd verklaard. Geen der souvereine gewesten mocht het voortaan afschaffen of in gezag vermeerderen of verminderen. En hiertoe bepaalde hij zich niet. Hoe hoog ook met deze guarantie der souvereine Staten ingenomen, die hij een pendant van het Eeuwig Edict van Johan de Witt noemde, tot meerder zekerheid deed hij den voorslag, die aangenomen werd, om alle publieke ambtenaren bij eede tot handhaving te verplichten. Zoo wijd

werd bij deze gelegenheid de kring van publieke ambtenaren uitgebreid, dat baggerlui en naaisters, ja zelfs schuursters van kerkkronen de eere genoten, daarin te worden opgenomen. En als ware deze achtbare rij van steunpilaren nog niet voldoende, werd het behoud van het Erfstadhouderschap tot grondslag van tractaten gelegd. Alliantiën met Pruissen en Engeland zouden het handhaven tegen Frankrijk. Het Erfstadhouderschap van het huis van Oranje zou de trait d'union zijn, die de kabinetten van Berlijn en van Londen verbond en de samenwerking der drie staten verzekerde. Zoo was gelijktijdig met de binnenlandsche rust ook het politiek aanzien der Republiek in Europa door één redmiddel hersteld en verzekerd.

Het is te begrijpen, indien Willem V, die „zich zelven aanzag als de schakel in den keten der geslachten van zijn Huys geplaatst, om de stadhouderlijke waardigheid en magt, juist zooals hij ze van zijne voorouders ontvangen had, aan zijn nakomelingschap over te brengen" [1]), aan de doeltreffendheid van dergelijke kunstmiddelen geloofde. Maar hoe kon een man van de bekwaamheid van een Van der Spiegel het doen? Wie de historie van ons volk kende, zoo als hij, wist toch wel, wat edicten en resolutiën, op papier of op perkament, aan bindende kracht bezitten, als de politieke passiën zijn ontwaakt. Een zonderlinge inconsequentie mocht het heeten, eeden te vergen van hen, wien men de intellectueele bevoegdheid en het politieke recht ontzegde, om over staatkunde te oordeelen. Hoe kon Van der Spiegel van deze onmondigen steun en trouw verwachten? Hij, die zoo weinig aan den diepen ernst van een volksovertuiging of den gebiedenden drang van volksbehoeften geloof sloeg, dat hij de juist niet nieuwe leer verkondigde: „men moet met een volk handelen als met kinderen: hun aandacht met geweld van eene zaak af te trekken is onmogelijk; men moet die aandacht voorzichtig afleiden op andere objecten, die minder schadelijk zijn," hij kon toch niet in ernst meenen, dat het speelgoed van politieke eeden minder gevaarlijk was of eenigen waarachtigen waarborg aan een staatsorde schonk, die geen enkel der volkswenschen meer bevredigde, maar uitsluitend op het belang van enkelen was gebouwd. De ervaring der laatste zes jaren alleen was reeds voldoende, om elke illusie van dezen

---

[1]) Fagel.

aard den bodem in te slaan. En wat de triple alliantie betrof, waarvan het Stadhouderschap als 't ware het cement moest zijn, indien geen hooger politiek belang Londen en Berlijn verbond, was op haar levensduur niet te rekenen. Indien de politiek de samenwerking van Pruissen en Engeland deed eindigen, zou dan het Stadhouderschap van den Prins van Oranje een verbindingspunt zijn, sterk en krachtig genoeg om samen te houden, wat door andere belangen werd gescheiden? Van der Spiegel kan het niet geloofd hebben. De volkomen onverschilligheid, waarmede Frederik de Groote de patriotsche quaestie had aangezien en behandeld, was doodend voor dergelijke opvattingen. De familiegehechtheid van zijn opvolger mocht voor 't oogenblik aan het Stadhouderschap eenige waarde doen hechten, de persoonlijke betrekking van den Pruisischen koning tot de vrouw van Willem waarborgde de houding van den Pruisischen staat niet. Als het belang van den staat met de sympathie des konings in strijd kwam, was de uitslag te voorzien. Het is niet alleen op privaat terrein, dat belang boven sympathie gaat. En dat wist men in 1787 ook wel.

Het is opmerkelijk, dat Van der Spiegel in dergelijke gebrekkige hulpmiddelen redding zocht, en geheel verzuimde de zwakke punten van het Stadhouderschap weg te nemen. Hij had, tijdens de woelingen, de Prinses er op gewezen, dat men in 1747 de erfopvolging niet scherp genoeg geregeld had. Ook hij liet het verzuim bestaan. Toen de Oranjepartij met hare tegenstanders, voornamelijk de regenten, had onderhandeld, was het Van der Spiegel geweest, die krachtig had doen uitkomen, dat de Prins concessiën zou moeten doen, omdat er onder zijn rechten en praerogativen verscheidene waren, die „zonder opdracht van den Souverein, of uit vertrouwen op den persoon van den Prins Erfstadhouder, of uit inschikkelijkheid, of bij verzuim zijn geaccordeerd of ingeslopen." Men zou verwachten, dat Van der Spiegel van de zeldzaam gunstige gelegenheid gebruik zou maken, om deze steenen des aanstoots uit den weg te ruimen, en alzoo het recht van oppositie aan de regenten voor altijd te ontnemen. Maar ook in dit opzicht bleef hij in gebreke. De tweeslachtige positie van den Erfstadhouder — half dienaar: half souverein — bleef ondanks en met de acte van guarantie voortbestaan, en alzoo de mogelijkheid open, dat op grond van de gebreken, door Van der Spiegel zelven bloot gelegd, de strijd later werd hervat.

Het is moeilijk te zeggen, bij wien de schuld heeft gelegen. Het ligt voor de hand te gissen, dat Willem V onwillig is geweest, deze zaken tot onderwerpen van discussie te maken. Maar uit de papieren van Van der Spiegel, voor zoover de uitgave [1]) ons tot oordeelen in staat stelt, blijkt niets dat ons tot die gissing recht geeft. Wij zouden dan eenig voorstel van hem vinden: eenige memorie of eenig ontwerp van regeling. Niets van dat alles treffen wij aan. Totdat het tegendeel zal blijken, moeten wij daarom, zij het ook aarzelende, aannemen, dat de Raadpensionaris na 1787 aan die zwakke zijden minder gewicht dan vroeger heeft gehecht en inderdaad gemeend, dat zoo brooze steunpilaren als de guarantie der provincien, de politieke eeden, en de buitenlandsche alliantiën het Stadhouderschap voor elk ernstig gevaar beveiligden.

Voor deze verzuimen werd geen vergoeding geschonken in maatregelen van anderen aard. Hoe hooge waarde men ook gelieve toe te kennen aan de regeling der quota's, aan de maatregelen betreffende leger en marine, of aan de besluiten, ten aanzien der groote handelscompagniën genomen, zij konden noch het Stadhouderschap noch de bestaande orde van zaken sterken. Zij gingen buiten het hart der quaestie om. Over deze en dergelijke zaken mocht getwist zijn, nooit anders dan in de tweede of derde plaats. Had de Raadpensionaris het Stadhouderschap tot een zaak des volks gemaakt, door het tot den waarborg van grooter volksvrijheid te verheffen, hij had het beter gesteund dan door alliantiën of eeden of guarantiën op 't papier. De regeling van deze betrekkelijk ondergeschikte punten baatte zelfs minder, dan zij schaadde. Want de wijze, waarop zij plaats had, vermeerderde de grieven. Tegen zijn eigen overtuiging in, gaf Van der Spiegel soms toe, zoo als in de zaak der admiraliteiten, omdat de steun hem ontviel, waarop hij bij de verdediging

---

[1]) Het Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door de uitgave van een deel der bescheiden, door van der Spiegel nagelaten. Het is echter zeer te betreuren, dat aan prof. Vreede niet vergund schijnt, eenige deelen er aan toe te voegen. De eerste deelen handelen bijkans uitsluitend over Zeeland: de belangrijkste periode in van der Spiegel's leven, die van 1787—1799, is volstrekt niet tot haar recht gekomen. De karigheid der mededeelingen uit deze jaren is tot schade der wetenschap. Waar het van elders blijkt, dat van der Spiegel zich met onderwerpen heeft bezig gehouden, waaromtrent hier niets voorkomt, blijven wij van vollediger uitgave zijner papieren licht verwachten.

zijner plannen gerekend had. De Stadhouderlijke autoriteit, waarvoor de Raadpensionaris bukte, won er niets door. Integendeel, de ontevredenheid vermeerderde. Het bleek, dat de zegevierende partij niet bij machte was hare tegenstanders te beschamen door de deugdelijkheid der maatregelen, die zij doorzette; niet bij machte, ze te winnen door haar hooger staatkundig beleid. De halfheid der hervormingen, die met moeite werden tot stand gebracht, rechtvaardigde de oude klachten en vermeerderde de rijen der geheime vijanden van het Stadhouderschap.

In de memoriën, door Van der Spiegel in 1786 geschreven, komt herhaaldelijk een denkbeeld voor, dat toen en later onuitgevoerd is gebleven. Hij wees er op, dat men in vroeger dagen, als de nood het scheen te vorderen, tot een zoogenaamde groote vergadering de toevlucht had genomen. Dit was in 1650 en in 1716 geschied. In een buitengewone bijeenkomst van gedeputeerden van de souvereine provinciën had men beraadslaagd over de bezwaren, die zich in die tijden deden gelden. Ofschoon de resultaten noch in 1650 noch in 1716 schitterend waren geweest, behoefde dit niet te weerhouden. Het middel kon thans wellicht goed werken. Dit voorstel van Van der Spiegel had in 1786 geen de minste vrucht gedragen: de Stadhouder was er niet op ingegaan.

Heeft de Raadpensionaris na de restauratie dit denkbeeld geheel laten varen? Het schijnt, want ook van eenig voorstel van dezen aard vinden wij geen spoor. Voor alle partijen was het te betreuren. In een zoodanige vergadering, vooral zoo zij onmiddellijk na de herstelling ware bijeengeroepen, hadden mannen hun stem kunnen verheffen, wier steun Van der Spiegel zeer ten goede had kunnen komen. Voor den invloed der democraten behoefde men in een dergelijke bijeenkomst niet te vreezen. De regenten zouden er het overwicht hebben gehad. Indien Rendorp en zijne geestverwanten hunne plannen hadden kunnen uiteenzetten en aandringen, de Raadpensionaris zou er kracht aan ontleend hebben, waar hij hervormingen bij den Stadhouder bepleitte. Thans stond hij tegen Willem en de hofpartij alleen.

Het ware voor het Stadhouderschap te wenschen geweest, dat het in ernst zich aan de regentenpartij had aangesloten. Van der Spiegel mocht daar geen bezwaar tegen hebben: want vele der inzichten, door de mannen voorgestaan, die in 1780 den strijd aanvingen, deelde hij. De regenten van

Amsterdam, Rendorp c. s. hadden het sein gegeven tot den aanval tegen den hertog van Brunswijk. Welnu, Van der Spiegel had de partij van den aangevallene niet opgenomen, maar de noodzakelijkheid van diens verwijdering ronduit erkend. Rendorp c. s. hadden het denkbeeld voorgestaan, dat de Prins zich in zijn verschillende qualiteiten door Raden zou laten bijstaan. Van der Spiegel wilde precies hetzelfde. In de memoriën van zijne hand hadden de Prins en de Prinses herhaaldelijk kunnen lezen, hoe dringend noodig hij het achtte, dat de Stadhouder ophield zich met alles en met alle onderdeelen te bemoeien, om in waarheid het hoofd van het uitvoerend gezag te zijn. Zoowel voor den staat, die gebaat zou zijn door de instelling van ministerieele collegies, als voor zijn eigen invloed, niet krachtig genoeg om onwil en passieven tegenstand te breken, had een groote vergadering heilrijk kunnen werken. De restauratie, die van de democratie niets weten wilde, moest toch op iets steunen, indien zij hoopte staande te blijven.

Het schijnt, dat het Stadhouderlijk hof zich gevleid heeft dien steun der regentenpartij te verkrijgen, door hen in het ongestoord bezit hunner oude rechten en voorrechten te laten, en aan haar de oude tegenstanders, de democraten, prijs te geven. Van der Spiegel klaagde aan Fagel, dat de Prins „geen het minste onderscheid maakte tusschen zijne verklaarde vijanden en zijne vrienden: de eersten ontving Z. H. met open armen en de tweeden liet hij staan. Dit veroorzaakt, voegde de Raadpensionaris er bij, dat de laatsten hem onvergenoegd verlaten en de eersten hem bespotten.” Willem V volgde eenvoudig het voorbeeld van zijn vader: dezelfde klacht had Bentinck tegen Willem IV ingebracht. Maar al was de klacht oud en gewoon tegenover de Oranjevorsten uit den Frieschen tak, wat zij in van der Spiegels mond beteekent, is niet duidelijk, tenzij zij slaat op een paar personen uit den hofkring, die vroeger tegenstanders van het Stadhouderschap, maar, even snel als de fortuin, van overtuiging en houding waren veranderd.

Aan Willem V werd de macht geschonken, om de stedelijke besturen te zuiveren. Zij, die getroffen werden, waren democraten. Op deze partij, op dit deel der patriotten, drukte de hand der restauratie loodzwaar. Onder allerlei voorwendselen werden zij vervolgd, tot rekenschap geroepen, veroordeeld. Allerlei straffen werden hun opgelegd, in wettelijken vorm, door regelmatige

proceduren, en in onwettigen vorm, door plunderingen en vervolgingen van het gemeen, dat ongestraft bleef. Wie aan de onlusten, die de Republiek na 1784 hadden geteisterd, had deelgenomen, in hoe geringe mate ook, het teekenen bijvoorbeeld van adressen, stond aan onderzoek en vervolging bloot, scheen in de oogen van hen, die de macht in handen hadden, ongeschikt om aan staat of maatschappij eenigen dienst te bewijzen. Zelfs de kerk [1]) moest zich leenen, om de wraakzucht te bevredigen. Een gevoel van onveiligheid vervulde de Republiek. Tal van familiën, die zich bedreigd achtten, zoo zij nog niet getroffen waren, verlieten het land, en vestigden zich in den vreemde. Reeds na weinige maanden was het getal der vluchtelingen zoo hoog gestegen, dat het op 40.000 werd geschat.

Aan deze vielen geen „open armen" ten deel; voor hen had het hof en de heerschende partij geen glimlachjes over. Zelfs toen, na maanden verzuim, en maanden na de toezegging, eindelijk een amnestie werd uitgevaardigd, waren de uitzonderingen zoo talrijk, dat noch de bedreigden zich veilig noch de vervolgers zich bedwongen gevoelden.

De lofredenaars van Van der Spiegel hebben steeds nadrukkelijk hem van alle verantwoordelijkheid voor deze heftige reactie vrijgepleit. Volkomen terecht, zoo er van persoonlijke verantwoordelijkheid sprake is. Niemand heeft ooit beweerd, dat hij tot vervolging tegen dezen of genen heeft aangezet. Maar ditzelfde geldt van tal van andere personen. Ook Willem V of Wilhelmina hebben zich aan geen opruiingen schuldig gemaakt. Doch de zedelijke verantwoordelijkheid van den staatsman wordt daardoor niet opgeheven. Eene regeering, waaronder dergelijke uitbarstingen van wilde wraakzucht plaats grijpen, is niet gedekt door het bewijs, dat hare leden er geen deel aan nemen. De macht, waarover de restauratie beschikte, was te groot, dan dat zij ze niet had kunnen verhinderen en straffen. Het Stadhouderlijk bestuur heeft ze toegelaten, en Van der Spiegel? hij meende nog in 1792 over de zwakheid van het

---

[1]) „Le mois passé est venu un ordre de la Haye de ne point admettre dans les charges de l'Egisé les capitaines, lieutenants et ceux qui avoient signe un acte pour demettre de force le magistrat legitime", verhaalt een warm Orangistisch koopman te Amsterdam, Nairac geheeten, aan zijn correspondent te Genève. 5 Februari 1788.

gouvernement, dat te veel van zijn tegenstanders had getolereerd, te moeten klagen.

Waartoe deze vervolging? Dat zij, die door de democraten geleden hadden, dat de Prinsgezinden in de ure van hun zegepraal de pijn, die vervolging doet, vergaten en met de booze vreugde der wraaklievendheid de smart hunner vroegere vijanden aanzagen, was begrijpelijk, maar de hoofden van een staat worden door andere drijfveeren geleid. Men liet aan de lokale souvereinen de vrije hand, om ze te winnen. „Onze staatsgesteldheid — leerde Van der Spiegel — is nooit een volksregeering geweest; zij was van de oudste tijden af een regeering der voornaamsten, waarvan de landsheer het hoofd was en de Souvereiniteit verbeeldde. Na het eindigen der vorstelijke regeering zijn de voornaamsten alleen de Regeerders gebleven. Maar wie zijn de voornaamsten? Het is de adel en de burgers der stemmende steden. Aan deze heeft de natie het pand der souvereiniteit toevertrouwd, en de uitoefening daarvan aan de collegiën van de Regeering." Verzoening van Z. H. met de voornaamste leden en steden der regeering was steeds door hem aanbevolen: in de eerste plaats en hoofdzakelijk met Amsterdam. In dien geest had hij ook tijdens de onlusten gewerkt en door bevriende patriotten pogen te onderhandelen. Anderen hadden wel eens een hard en bitter woord over de Amsterdamsche regenten en hun „valsche reconciliatie" zich laten ontvallen, maar Van der Spiegel niet. Het weerhield hem niet, om aan Dedel c. s. zijn vertrouwen te schenken, dat zij nog in April 1787, op een der kritiekste oogenblikken, geweigerd hadden aan den Prins „de militaire charges en jurisdictie, het begeeven van ambten en recommandatie toe te staan [1])." Want hij kende het volle recht aan den Souverein toe, om in deze en dergelijke punten verandering te maken, ook al werd het Stadhouderlijk gezag daardoor zeer verminderd. Hooger dan van der Spiegel heeft in die dagen wel niemand het gezag der regenten gesteld. Onder beroep op de Deductie van 1587 verkondigde hij de leer, dat de „regenten aan niemand dan aan God verantwoording schuldig en van niemand dan van God afhankelijk zijn, [2])." Deze prediker van het droit divin der regenten kon als raadsman van

---

[1]) Vreede III, 336, 610.
[2]) III, 137.

den Erfstadhouder, „het erfelijk hoofd, dat de Staten hadden goedgevonden over de land- en zeemacht aan te stellen," hem geen andere gedragslijn dan verzoening met zijn medesouvereinen aanbevelen. Het volk, dat de rechten der regenten als die des Stadhouders had aangetast, werd daarom overgegeven. Zijn bestraffing was de prijs der verzoening.

Werd het doel bereikt? werden de regenten gewonnen?

Naar 't uiterlijke te oordeelen, ja. De eenheid van belang en gevaar scheen de beste waarborg voor de trouw der stedelijke oligarchiën aan het Stadhouderschap. De regenten werden wel niet tot mederegeeren geroepen, maar zij behoefden ook geen afstand van de verkregen macht te doen. In de dagen der Gouvernante hadden Amsterdamsche regenten een Correspondentie ontworpen, wier leden minnelijk de betrekkingen onder elkander verdeelden en uitsloten, wie weigerde tot deze schikking toe te treden. In de bloeiperiode der patriotsche onlusten had deze Conventie ongestoord voortbestaan. Patriotten van verschillende kleur, Dedel, Hooft, Rendorp, enz. hadden haar zorgvuldig in stand gehouden. Het bestaan dezer „minnelijke schikking" was volstrekt geen geheim. Willem V had in 't eerste jaar zijner minderjarigheid het bestaan vernomen. Van der Spiegel als Raadpensionaris van Holland kende ze en sprak er wel eens van, om ze te vernietigen. Hij wilde haar door een nieuwe Conventie tusschen den Prins en de Regeering vervangen, die aan den Prins meer invloed op de verkiezing van Burgemeesteren zou schenken, dan hij tot dusver had gehad. Maar 't bleef bij woorden en plannen. Men moest, naar van der Spiegel's inzicht, de regenten niet verbitteren. „De Stadhouder kan niet groot in zichzelf, noch nuttig voor de Republiek zijn, dan door onderling vertrouwen: en dit vertrouwen kan nooit geboren worden, daar een heimelijke oppositie van belangen of personeele verwijdering is." Zoo had de Raadpensionaris geleerd en Willem V dacht er niet anders over. Daarom werd het volk aan de regenten prijsgegeven, en deze zelve in het bezit van een macht gelaten, die zij vroeger tegen den Stadhouder hadden gekeerd. Door de ervaring geleerd zouden zij voortaan steunen, wat zij het eerst hadden bedreigd. Al werden zij niet geroepen tot het uitoefenen van een invloed, dien zij hadden geëischt, hun eigen belang en de vrees voor den gemeenschappelijken vijand zouden

hen tot bondgenooten van een autoriteit maken, wier val de hunne zou met zich sleepen.

De uitkomst scheen deze staatkunde, die op overeenstemming van belangen, niet van inzichten bouwde, te rechtvaardigen. De regentenpartij onthield zich van oppositie. Aan den Stadhouder, aan diens inzichten en de invloeden, die op hem werkten, moest de Raadpensionaris concessiën doen, en menigmaal zijn plannen wijzigen, om diens steun te verkrijgen. Maar de regenten boden geen tegenstand meer, en zoo een enkele maal deze of gene het waagde minder buigzaam en volgzaam te zijn, was een krachtig woord of scherpe uitval van van der Spiegel gewoonlijk voldoende, om het verzet te breken.

De volgende jaren zouden bewijzen, hoe zeer de uiterlijke schijn bedroog. De regenten onthielden zich van verzet, maar steunden niet. En zoo zij al wilden, zij konden niet. Tusschen hen en het volk gaapte een diepe klove, de herinnering aan vroegere dagen. Als het gevaar het Stadhouderschap zou bedreigen, zou het blijken, hoe machteloos de mannen waren, bij wie het steun had gezocht. De Restauratie had den gevel van het staatsgebouw hooger opgetrokken; maar de grondslagen niet vernieuwd. Toen de stormwind der revolutie het trof, stortte het in.

THEOD. JORISSEN.

(Het 2de gedeelte in het volgend nummer.)

IN- EN UITWENDIGE GROOTHEID.

„We are bigger outside than inside," zei ik lachend tot den Amerikaan, die mij onlangs op een Duitsche badplaats zijn verbazing te kennen gaf, dat er meer Londenaars in de wereld waren dan Nederlanders, meesters van zulke uitgestrekte koloniën. En nadat de man mij natuurlijk het gewone refrein voorgezongen had, dat Amerika niet aan Engeland maar aan Ierland zijne groote mannen verschuldigd was, en hij alweer niet begreep door zijn jaloezie juist zijn bewondering voor het moederland aan den dag te leggen, verweet hij ons Nederlanders veel te toegevend ja te zwak voor Engeland te zijn, op koloniaal gebied. Waarom lieten wij 't toe, dat de Brit zich op Borneo nestelde, en waarom hadden wij hem niet al voor jaren belet zich te Singapore als een bloedzuiger op onze buitenbezittingen te plaatsen, de beste vruchten daarvan opslorpende? Niets gemakkelijker toch voor ons dan, als tegenwicht, een groote vrije handelsmarkt oostelijk van Singapore te vestigen, zoo meende hij.

Waarom niet? Ja, dat schijnbaar zoo eenvoudig woordje is op duizenderlei wijze te gebruiken, zonder dat iemand er een voldoend antwoord op geven kan. 't Gemakkelijkste ware zeker alweer te zeggen: „because we are not big enough inside." Maar voor zulk een onvoorzichtigheid wachtte ik mij wel. Ik had dan verraden, dat wij bij ons te klein zijn om over personen heen te zien en alleen op zaken te letten; verraden, dat bij ons de personeele veeten gedurig de belangen van het algemeen op den achtergrond dringen. Laat althans de vreemdeling 't niet weten, dat haast tallooze onderwerpen van inderdaad overwegend nationaal belang bij ons niet eens aan-

geroerd worden, maar dat tot bekwame mannen toe hun tijd liever verbeuzelen aan vlugschriften over het partij kiezen voor deze of gene persoonlijkheid, waarvan het staatsmansbeleid door even zoo velen erkend als ontkend wordt, zoodat zij althans niet algemeen als hoofd gewenscht wordt; dat verkiezingen, wier uitslag als een raadsel werd voorgesteld, eenvoudig alles onveranderd lieten, behalve eene enkele uitzondering, die der natie niet tot eer verstrekt. Maar waartoe meer voorbeelden opgerakeld ten bewijze, dat bij ons niet de algemeene maar de persoonlijke belangen den boventoon voeren en de andere als wegdringen en wegcijferen?

En toch blijven wij „so big outside!" Al werkt niet ieder burger bij ons mede om althans in onze koloniën het bewijs te geven van hooge waardeering dier bezittingen, niet door ze te vergrooten, maar door ze te ontginnen op zulk eene wijze, dat ze aan den landgenoot winst geven en ontwikkeling aan de kolonie zelve, toch blijven wij ze grootendeels behouden. Zelfs twijfel ik er aan, of men in deze dagen nog zoo grif als voor weinige jaren een stuk van ons koloniaal gebied aan den Engelschman zou afstaan, indien deze of een ander vreemdeling ons weer zoo'n ruil of verkoop voorsloeg. Als, om een voorbeeld te noemen, aan de wetgevers, die nu slechts schoorvoetend aan Suriname de noodige subsidie toekennen, zonder zich zelfs de moeite te geven na te gaan wat die kolonie aan goede landwegen, stoom- en spoorverkeer, telegraaf, onderwijs en arbeidskrachten noodig heeft om zich onafhankelijk van ons te maken, als hun het aanbod gedaan werd ook die bezitting aan een andere mogendheid te verkoopen ten einde de subsidie te besparen, dan geloof ik dat alle die schuchteren daarvoor toch zouden terugdeinzen.

Maar dat bewijst dan dat wij evenzeer den moed missen om dat kostbare erfdeel onzer vaderen op te offeren, als den moed om het vruchtbaar te maken en winstgevend door onze eigene krachten en onze eigene kapitalen! Kalme bezitters te blijven, ja daarvoor hebben wij de kracht nog, maar om ook krachtige bewerkers te zijn van die door de natuur haast vertroetelde landen, neen, dien moed hebben wij nog slechts ten deele. Toch begint 't een bedenkelijk vraagstuk te worden of wij, zonder dien moed om het een of het ander te doen, flinkweg dus partij te kiezen tusschen twee uitersten, zoo maar kalmweg kunnen blijven voortsoezen. Voor ruim tweehonderd jaren

maakten die bezittingen ons rijk en groot, en een kwart eeuw geleden overlaadden ze ons weer met schatten. Maar nu beginnen de kansen te verkeeren. Koloniale baten behooren tot de geschiedenis. En terwijl wij vroeger land op land aan ons onderwierpen, is nu al één enkel vijandig gebied voor ons haast te machtig, en sukkelen wij tien jaar over 't geen de Engelschman in een enkel jaar en dan met succès verricht. Toch geeft hij vrij wat minder geld uit door dadelijk op grootsche schaal te doen, wat wij door ons „zuinigjes aan", jaren lang tot een kanker voor onze schatkist maken.

Natuurlijk achten velen die voorstelling veel te somber. Zij stellen dat turen op die, volgens hen slechts tijdelijk slechte uitkomsten, gelijk met een leek die een gasthuis bezoekt of geneeskundige boeken leest, en die, zoodra hij het hospitaal verlaat of het boek dichtslaat, beweert aan een half dozijn der ongeneeslijke kwalen te lijden, waarvan hij al het verschrikkelijke heeft gezien. En wie klaagt, dat de regeering de mannen die de koloniën willen ontginnen niet krachtig genoeg steunt, hem wordt voorgehouden dat het schip van staat van elk land een luie zeiler is, hetwelk overal jaren aan de werf moet liggen, eer een algemeen als hoognoodig erkende verbetering in plan gebracht, beraamd en goedgekeurd wordt, terwijl het dan nog meestal van een lange reis niet dan met een halve lading te huis komt. Daarom echter heeft de leek bij ons nog niet de bevoegdheid dat schip af te keuren, als onbruikbaar. Alleen de bevaren zeeman heeft hier het recht van spreken. Dat is de staatsman, de gezagvoerder; want wij ingezetenen zijn eenvoudig de reizigers, die immers tot op het kleinste bootje toe niet eens mogen fluisteren tegen den man aan het roer?

Maar die reizigers wagen alleen dan lijf en goed aan hun gezagvoerder, als zij vertrouwen hebben in zijn zeemansbeleid. En moeilijk is 't bij ons te lande niet dat vertrouwen te winnen voor hem die bewijst, bij eerlijkheid, tevens bekwaamheid te bezitten. Haast dwang moet worden geoefend om opengevallen zetels van regeerders en vertegenwoordigers van land, gewest en stad aan te vullen, omdat ons volk liever bij zijn arbeid blijft, dan de eigene belangen op te geven voor de behartiging der algemeene. Niet altijd moge bij ons woord of schrift over regeeringshandelingen eerst in honig gedoopt worden, toch moeten al bijzondere omstandigheden storend tusschenbeide treden om den

eens gewonnen zetel te doen verliezen. De meerderheid van ons volk wil werken voor eigen haard, niet regeeren. En dat bewind hetwelk den man van arbeid beschermt, niet in den zin van bevoordeeling boven anderen, maar zoo beschermt en steunt dat hij vrij zijn nijverheid kan oefenen overal waar Neerlands driekleur wappert, dat bewind wordt sterk door de kracht die het aan anderen verleent. Want wij Nederlanders hebben dien steun der Regeering daarom zoo dringend noodig, omdat wij onzen arbeid vooral willen verrichten in onze koloniën.

Weinige dagen na het gesprek met mijn Amerikaan, ontving ik het ons uit Ternate door Jhr. M. E. T. Elout van Soeterwoude toegezonden vlugschrift: „*De handel op onze Groote Oost.*" En zie, wat de Amerikaan mij verweet, dat verwijt de landgenoot aan geheel ons volk. Hij spreekt tot ons uit het land zelf, waarvan hij de ontwikkeling begeerlijk acht voor Nederland vooral. Met kennis van zaken, gesteund door gewonnen ervaring, geeft hij ons zijn raad of liever zijn voorlichting. En ongevoelig zal geen Nederlander zijn voor het zoo gelukkig nationaal verschijnsel, dat de in onze koloniale geschiedenis zoo welbekende naam van Elout weer in onze Groote Oost verbonden belooft te worden aan plannen van ontwikkeling dier bezittingen. Mocht dat voorbeeld aanmoedigend werken. Er zijn er nog maar al te velen onder ons wier naam een te goeden klank heeft, om dien in beuzelarij te doen verdwijnen. Daarenboven heeft men slechts de vermindering der oud adellijke parken te zien, om de noodzakelijkheid voor velen van een oud geslacht te erkennen, door arbeid hun onderhoud te verzekeren. Balzac geeft Madame d'Aiglemont al de woorden in den mond: „Je nie la famille dans une société qui, à la mort du père ou de la mère, partage les biens et dit à chacun d'aller de son côté. Nos lois ont brisé les maisons, les héritages, la perennité des exemples et des traditions." Als dat een halve eeuw geleden al de gevolgen der wet waren, hoeveel te meer zijn ze 't dan nu. En een geluk acht ik 't voor onze Oost en West als de mannen van naam en ontwikkeling en arbeidslust, daar hun kracht en hun invloed overbrengen.

Als pionier op Indisch gebied, is de heer Elout daarenboven geen vreemdeling onder ons. De door hem opgerichte Batjanmaatschappij schijnt nu een goede toekomst te gemoet te gaan.

De aanvankelijke plannen mogen velen te fantastisch voorgekomen zijn en kwamen dan ook niet tot uitvoering, toch is een ontginning op onze buitenbezittingen tot stand gekomen die wij aan zijne volharding te danken hebben, en dat feit op zich zelf verdient waardeering. Hij is dus niet de man van het woord maar de man van de daad; hij geeft wéér wat hij zag, en hij klaagt over wat hij zelf ondervond. Zulk een woord verdient gehoor.

IJverig waren in geheel ons Indië comités bezig om van dat overrijke land een even luisterrijk als volledig en toch getrouw beeld te geven op de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam.

Dat ze boven verwachting daarin geslaagd zijn, behoeft nauwelijks vermeld te worden. Men moge weinig op hebben met de weeldeartikelen welke Frankrijk, zeer te onpas, op een Koloniale en Uitvoerhandel-tentoonstelling zond, en het onvermijdelijke maar noodlottige gevolg daarvan betreuren in het feit, dat aan fabrikanten, die uitnemende elementen voor den uitvoer leverden door hunne eenvoudige en goedkoope artikelen, het verwijt toegevoegd werd niet op de hoogte te zijn van hun vak en bij Frankrijk ter schole te moeten gaan, terwijl die fraaie en smaakvolle voorwerpen, door hunne belachelijk hooge prijzen, totaal ongeschikt waren voor den uitvoer, niemand die daarom aan deze tentoonstelling de eer zal onthouden dat ze, op koloniaal gebied, nog niet geëvenaard is.

Die Comités hebben dus uitnemende diensten bewezen in onze Oost, welnu, behoudt ze, roept de schrijver ons toe. Als ze tijdelijk zooveel nut deden en kracht ontwikkelden voor een tentoonstelling in het moederland, hoe uitnemend zouden ze dan werken om de belangen der zoo ver van elkander liggende en weinig bewoonde, ja dikwijls haast onbekende streken te bevorderen, door ze onderling in gemeenschap met elkander te brengen en te houden. Samenwerking en aaneensluiting zouden dan op eenvoudige wijze verkregen worden, waar nu, door onbekendheid, alle verband en dus ook alle verkeer onderling ontbreekt. Laten de vreemdelingen daarin naast de Nederlanders zitting nemen, want beider arbeid verrijkt de kolonie, en die als toevallig ontstane Kamers van Koophandel zullen krachtig bijdragen tot de ontwikkeling van de nu haast verlaten buitenbezittingen.

Een eenvoudige vingerwijzing en juist gezien. 't Zou een

net worden van levende telegraafdraden dat geheel onze Oost overdekte, en elke nu afgelegen plaats verbond aan het groot geheel. Dan geen isolement meer, waar ook, maar aaneensluiting overal.

Want wij hebben gebroken mét het vroegere koloniale stelsel dat alleen voor Java en Sumatra oog en hart had; en de tijden zijn daar, om ons ook met alle kracht op de ontwikkeling der buitenbezittingen toe te leggen, waarvan de rijkdom inderdaad onmetelijk is, en voor ons verkrijgbaar, mits bekwaamheid over kapitaal beschikke om die schatten te vinden.

Hulp der regeering is daarvoor echter onontbeerlijk, maar in onkostbare vormen. Reeds deze hulp, dat de ambtenaren slechts een tiende van den nu betoonden ijver om voor de tentoonstelling voorwerpen te winnen, voortaan aanwenden om de personen te beschermen die den kleinhandel drijven. Die hulp, nu verstrekt voor een tijdelijke zaak, ze zou wonderen wekken, indien ze blijvend den kleinhandelaar ten bate kwam. Laten de ambtenaren in Indië 't waardeeren, als Europeaan en inlander en Chinees en Arabier zijn hulp inroepen tot bevordering van hun bedrijf, willig het oor verleenen aan zijne vragen en aan zijne klachten, erkennende dat 's lands belang niet alleen bestaat in de heffing van belastingen, maar evenzeer, ja op den duur nog meer, in de uitbreiding der productie en de vergrooting van het handels- en scheepvaartverkeer. 't Is vrij wat voordeeliger voor de schatkist ingezetenen rijk en welvarend te maken, dan reeds niet rijken nog te ontnemen wat zij bezitten. Meerdere en betere wetten zijn voor die heilzamer politiek niet noodig. Als de bestaande billijk en verstandig toegepast worden, is het doel volkomen bereikt. Bij alle ambtenaren, hooge en lage, moet de overtuiging krachtig gevestigd zijn dat zij alleen dan waarachtig in 't belang van den staat handelen, zoodra zij de welvaart der ingezetenen verhoogen. Een levenwekkende adem gaat dan van hen uit die allen bezielt en tot arbeid wekt; maar tot luiheid en ledigheid worden diezelfde mannen als gedreven, indien de machthebbenden hen nauwelijks met een blik verwaardigen en handel en nijverheid haast een misdaad achten.

Ook tegen de misbruiken der eigene hoofden moet de bevolking door hen beschermd worden. De knevelarijen waaraan de inlander vaak van die zijde blootstaat, maken hem afkeerig van allen arbeid, omdat hij er toch de vruchten niet van mag

behouden. Hij die op gezag van den vorst handel drijft, heeft evenzeer het recht den inlander te dwingen artikelen duur te koopen die deze niet verlangt, als in betaling goederen van hem te eischen voor een schandelijk lagen prijs. Wie wil dan nog werken en handeldrijven, wanneer hij geen bescherming geniet?

Enkele voorbeelden die den overwegenden invloed der ambtenaren in Indië bewijzen, haalt de schrijver aan. Men ziet daaruit, hoe zeer zij bij machte zijn welvaart en rijkdom en tevredenheid rondom zich te verspreiden en daardoor tevens het land rijk te maken dat zij dienen, maar hoe zij evenzeer alle veerkracht bij Europeaan en inlander kunnen dooven, en in een oogwenk al het goede vernietigen, wat hunne voorgangers na jaren arbeids hebben tot stand gebracht.

Toen een wakker ambtenaar, de heer Riedel, in 1865 het bestuur over Gorontalo verkreeg, alwaar een heffing van goud de eenige bate was die in 1852 nog geen *f* 4000 opbracht, trachtte hij al spoedig de bevolking te winnen voor den handel. Maar groot en klein onder hen waren schuchter en bang voor de raadgevingen van regeeringspersonen. Een barre ervaring had hen geleerd, dat reeds de voorzichtigheid gebood zich zoo arm mogelijk voor hen te houden. De overige ambtenaren veroordeelden 't ook den inlander tot handelaar te hervormen, vreezende dat hij dan den landbouw zou opgeven of althans verwaarloozen en aanleiding geven tot hongersnood. En toch is sedert die ambtenaarsdaad van 1865, de uitvoer van Gorontalo tot zooveel millioenen geklommen als ze vroeger duizenden bedroeg, terwijl stoomer en zeiler er reeds laden en lossen.

In waarheid is 't raadzamer de ontwikkeling der buitenbezittingen te beginnen door het drijven van handel, dan door het aanwakkeren van cultures. Laten overal handelsfactorijen opgericht worden, die de producten van den inlander koopen en hem Europeesche producten verkoopen, dan zal hij langzamerhand wel tot geregelden arbeid op het veld overgaan, waartoe hij thans nog ongenegen is. Een machtige bankinstelling richte overal die kantoren op of steune ze, eerst op bescheiden schaal, maar vooral gedreven door mannen die geheel vertrouwd zijn met de plaatselijke toestanden. De geheele omgeving van Macassar worde financiëel in staat gesteld rondom de producten te koopen, en alzoo het tegenwicht te vormen van Singapore,

waarvan mijn Amerikaan reeds sprak, zonder natuurlijk de plannen van den heer Elout te kennen.

De marineofficier Vosmaer vestigde in 1830 op de oostkust van Celebes, met behulp van kooplui van Macassar, een handelsfactorij, en binnen den tijd van twee jaar werd de pas nog onbewoonde plek het middelpunt van een verkeer dat geheele prauwenvloten aldaar samenriep, terwijl de koffieteelt zich begon te ontwikkelen. Maar in 1834 overleed de ondernemende man, en daar niemand in zijne voetstappen trad, is de Vosmaerbaai weder het oude verlaten oord.

Onze regeering had wijselijk den man met de waardigheid van Assistent-Resident bekleed, en hem dus zekere macht toegekend. Verstandig beleid en helder doorzicht, hulp te verleenen waar eigen initiatief den lande ten goede kwam. Dat getuigt meer van een juisten blik, dan den heer Elout te weigeren de in 't wild groeiende muskaatbosschen op de onbewoonde Obi-eilanden, met 't oog op de latere ontginningen dier streken, in erfpacht af te staan, eer hij het cijfer genoemd had dat hij daarvoor jaarlijks aan den staat wilde uitkeeren.

Toch wilde 20 jaar geleden de regeering aan een pachter dier zelfde Obi-eilanden tot zelfs een deel van het noodige ontginningskapitaal toe voorschieten, en hem daarenboven tien jaar lang vrijdom van belasting toekennen. Zou dan thans, nu immers over gebrek aan ondernemingsgeest bij ons volk zoozeer geklaagd wordt, bij de natie de fout niet schuilen?

En toch berust bij dat particulier initiatief de toekomst van ons Indië. Aan mannen vol kennis en ervaring daarvoor hebben wij geen gebrek, wel echter aan het noodige kapitaal. En dat kunnen alleen maatschappijen leveren, omdat het gezamenlijk cijfer voor een enkele firma te groot is en de winsten weder te klein zijn als ze over zoo vele, alle dure schijven, verdeeld moeten worden. Zal Nederland bereid gevonden worden dat kapitaal te geven en inderdaad een tweede Singapore maken van Macassar, alwaar op dit oogenblik een stilstand van in- en uitvoeren op te merken valt, die haast den naam van achteruitgang verdient? Daarenboven is de stilstand van Neêrlands handel evenzeer onheilspellend, en toch heeft Nederland geen gebrek aan kapitaal om dien uit te breiden. Is 't dan niet haast ter elfder ure, dat wij op de teekenen der tijden gaan letten?

Maar niet de brochure van den heer Elout wil ik hier over-

drukken, alleen de aandacht er op vestigen en de hoofdtrekken weêrgeven. Laten de ervaren Indische mannen, wier hulp hij voor zijne plannen inroept, hem hun raad en steun niet onthouden.

Men stemme met den schrijver in of wijke in gevoelen van hem af, toch zal ongetwijfeld een ieder hem het recht laten wedervaren, dat hij een verdienstelijk werk doet met zijne pogingen om Indië en Nederland beide te helpen, door de krachten en kapitalen van het moederland te winnen voor de verdere ontginning der kolonie. Zoo kan Nederland weder groot worden door Indië. Niet de dagen van cultuur- en consignatiestelsel komen mij daarbij voor den geest, die tijden van kunstmatige bevoorrechting en ontzenuwing van enkelen ten koste van allen, maar de dagen toen wij over geheel Indië onze bedrijvigheid verspreidden, waarvan onbewoonde eilanden dikwijls nog de kenteekenen vertoonen. Soms hoort men klagen, op Java geen middel van bestaan meer te kunnen vinden, tenzij men beschikken kan over groote kapitalen. Voor de ontwikkeling van dien handel door enkelen zijn die kolossale sommen niet noodig, en de eenigszins bemiddelde jonkman zou daar een toekomst kunnen vinden welke Europa hem niet meer aanbiedt. Maar 't is al weer kennis en ervaring die eerst gewonnen moeten worden, eer men op de vruchten van die kapitalen mag rekenen.

Zal de stem van den heer Elout de sluimerende krachten ten onzent, in het belang onzer buitenbezittingen, doen ontwaken en aan den arbeid tijgen?

Eenzijdig is Neerlands handel, klagen velen, en zij willen dat wij vooral met vreemde landen zullen verkeeren. En zij die alzoo spreken hebben volkomen gelijk. Maar als daaruit het gebrek aan geestkracht bij ons doorstraalt, komt dat dan niet veel sterker uit indien 't blijkt, dat wij tot zelfs onze eigene bezittingen niet voldoende bearbeiden? Als een Amerikaan ons moet wijzen op het gevaar van Singapore, terwijl wij in onze buitenbezittingen een punt bezitten maar niet dan onvoldoende exploiteeren, hetwelk de Engelsche mededinging zegevierend zou afkeeren; als de landgenoot ons evenzeer wijst op die rijke bezittingen welke alleen op onze kapitalen wachten om ons ruime winsten te leveren; en als ik op Suriname zie, alwaar nu tientallen de vroeger honderdtallen van bloeiende plantages vertegenwoordigen, dan vraag ik waar de oude ondernemingsgeest

gebleven is, als zelfs de eigene kolonien, alwaar regeering en wetten en omgeving ons een half tehuis aanbieden, te vergeefs op onze hulp wachten?

Er was een tijd, maar toen leefden de krachtige voorvaderen der mannen van het heden, er was een tijd, toen wij in alle vijf werelddeelen vasten voet hadden of onzen invloed deden gelden. En van dat alles is slechts Java en Suriname met de eilanden ons overgebleven, het eerste althans bearbeid, het laatste lang verwaarloosd. Brazilië ging voor ons verloren en Nieuw Amsterdam werd zelfs herdoopt, welke schande Australië ons toch bespaarde door de oude Hollandsche namen nog in eere te houden. De Kaap de Goede Hoop draagt een naam die ons haast wrevelig maakt, vooral nu het thans levend geslacht de eenige volkplanting die wij nog in het groote Afrika overhielden, ook aan den Engelschman heeft overgedaan. De mannen die daartoe overgingen, hadden althans de gave der profetie niet. Hun schemerde blijkbaar niets voor den geest van de toekomst van dat „dark Continent" waarvan andere natiën alles verwachten. Een Livingstone, een Barth, een Vogel, een Stanley, een de Brazza willen het openen voor Europeschen ondernemingsgeest. En wij, kolonisten in merg en been, wij verkoopen de laatste bezitting die wij er hebben, juist toen anderen hunkerden er vasten voet te zetten. Toch dreven onze kooplui er toen, en reeds lang te voren, een uitgebreiden en winstgevenden handel, dien zij echter aan de Engelschen moesten overdragen, omdat onze eigen regeering hen verjoeg. Maar hoe weinig genegen die handelaars gelukkig waren het geheele verkeer met Afrika daarom op te geven, dat bewijst de toenemend levendige vaart op Liberia en de Westkust, en dat bewijst ook de met nieuwe kracht hervatte handel met Mozambique.

Niet ongepast acht ik 't hier, waar van Nederland als koloniale mogendheid bij uitnemendheid sprake is, de aandacht te vestigen op het verslag dat wij van onzen Consul te Quilimani, het hoofddistrict van Mozambique, ontvingen. 't Gebeurt zoo zelden dat onze Consuls met ingenomenheid spreken van de handelsbetrekkingen tusschen het land dat zij vertegenwoordigen en dat zij bewonen, dat ik 't haast een nationaal vergrijp zou noemen indien ik de enkele uitzondering verzweeg, waar zulks wel degelijk en zelfs in hooge mate het geval is. 't Is daarenboven zoo bemoedigend, zoo opwekkend, op feiten te kunnen wijzen, die het onloochenbaar

bewijs leveren, dat wij wel degelijk ook in den vreemden kolonialen handel onzen ouden roem kunnen handhaven, indien men maar zorgt de kennis te verkrijgen der maatschappelijke verhoudingen in het land waar wij arbeiden, en de middelen beschikbaar te hebben welke voor het drijven dier zaken onmisbaar zijn.

De in- en uitvoerhandel van Quillimani berust bijna geheel in de handen van vreemde, dus niet Portugeesche firma's. Eene Hollandsche, twee Fransche en een aantal Britsch-Indische, ziedaar alles. De kolossaal toenemende Indische katoennijverheid maakt er den verkoop van Europeesche witte katoenen goederen onmogelijk, maar sedert de te Rotterdam gevestigde handelsvereeniging op Afrika's Oostkust met hare stations al dieper en dieper in het binnenland dringt, vraagt de neger betere en fraaiere stoffen en voorziet de Nederlandsche nijverheid in steeds klimmende mate in die behoefte. Dat onze genever en boter en kaarsen en zeep daarheen tevens hun weg vinden, als de gewone pioniers voor onze uitvoeren, die dan later ook onze manufacturen op de nieuwe markten tot begeerde artikelen maken, begrijpt een ieder die in den uitvoerhandel geen vreemdeling is.

En zonderling, al past dit consulaire verslag schijnbaar volstrekt niet bij de brochure van den heer Elout, toch behoort het daar wel degelijk bij, omdat ook hieruit de klacht tot ons rijst over de miskenning welke de handel van de zijde der — hier Portugesche — ambtenaren ondervindt. Smeekt de heer Elout hen in ons Indië, toch te erkennen dat de handel den inlander tot welvaart brengt, omdat hij hem als dwingt tot arbeiden, daar hij het begeerde Europeesche artikel alleen machtig kan worden door er zijn eigen product tegen in te wisselen, onze Consul van Quillimani klaagt evenzeer dat de ambtenaren den handel beschouwen als een ramp voor het volk, zoodat zij dien dan ook op alle mogelijke wijze trachten te vernietigen en onmogelijk te maken. Toch waren de uitvoeren in 1881 nog al vrij belangrijk. Men oordeele:

grondnoten	5.644.800	KG.	waarvan n. Nederl.	1.233.000	KG.
coprah	480.000	"	"	49.000	"
sesamezaad	132.200	"	"	102.420	"
was	22.016	"	"	19.290	"
gomelastiek	8.000	"	"	2.233	"
kokosnoten	18.000	stuks	"	18.000	stuks
ivoor	29.292	KG.	"	1.275	KG.

Maakte Nederland dus toen al geen slecht figuur in dien handel, nog beter zijn de cijfers over 1882 voor ons. Van de invoeren, groot Rs. 304.293.000, en de uitvoeren, groot Rs. 336.138.000, verkreeg Nederland een belangrijk aandeel.

Immers wij vinden voor de

		Invoeren		Uitvoeren
Nederland	Rs.	67.181.000	Rs.	76.643.000
Frankrijk	"	54.260.000	"	120.239.000
Engeland	"	26.760.000	"	38.817.000
Portugal	"	18.060.000	"	———
Bombay	"	125.609.000	"	91.813.000
diversen	"	12.423.000	"	8.626.000
	Rs.	304.293.000	Rs.	336.138.000

Dat is nu een vrije en onbeschermde handel wat onze regeering betreft, ja nog bemoeielijkt en belemmerd door de autoriteiten daar ter plaatse, en toch drijven wij dien in mededinging met machtiger natiën. Want geene handelszaken waren oorzaak der verliezen door de deelhebbers vroeger geleden en die mogen dus alhier niet tegenover de cijfers van verkeer gebezigd worden. En zouden wij nu niet op onze eigen buitenbezittingen kunnen doen waartoe wij uitnemend bij machte blijken te zijn op het gebied van vreemden? Haast dwaas mag men zulk een onderstelling heeten. Bij den vreemdeling moeten wij eerst den naam en den invloed en het vertrouwen en de kennis zijner gewoonten en behoeften en maatschappelijke toestanden winnen, welke wij in onze eigene koloniën ter onzer beschikking vinden. Een naam en vertrouwen. Wat dat zeggen wil, herinnert ge u wellicht van Laboulaye's Abdallah, wanneer de jonge koopman Omar aan zijn vaderlijk fortuin een zwaar verlies toebrengt, enkel en alleen om den naam van eerlijk en bekwaam man te Djeddah te vestigen. De geslepen vader, aanvankelijk verstoord op zijn zoon, moet hem later recht doen wedervaren. „Want de naam van eerlijk man, eens gewonnen, gaat nooit weer verloren, en wordt de grondslag van het fortuin," zegt de zoon. Of de schurk later al misbruik maakt van dien naam, doet hier niets ter zake. Maar wie kan beter oordeelen over de waarde van een goeden naam, dan hij die hem nooit kan verkrijgen?

En wij hebben of hadden, — kies van die beide woorden welk ge wilt, — een goed klinkenden handelsnaam over geheel

de wereld, en hebben, — niet hadden, — daarenboven nog groote kapitalen; vanwaar dan het zonderling verschijnsel dat onze handel slechts staande blijft en eenzijdig, en zelfs een Antwerpen ons tot voorbeeld gesteld mag worden? Leeft geen handelslust meer bij ons volk, vooral niet bij het opkomend geslacht?

Beweer niet, dat de handel in andere landen als tot veelzijdigheid gedwongen wordt door een krachtige nijverheid, die van overal grondstoffen ontbiedt en naar alle werelddeelen fabrikaten zendt, en Nederland, dat voedend element mist. Moeielijk toch zou 't zijn om te beslissen of zulk een bewering beter als onwaar, dan als hoogst onbillijk moet gebrandmerkt worden. Immers is 't nog niet eens maanden maar veeleer weken geleden, sedert de Kamer van Koophandel van eene onzer machtigste fabrieksteden tot hare zuster in de hoofdstad kwam met de ernstige klacht, dat zij genoodzaakt werd de grondstoffen voor hare nijverheid over Antwerpen en andere vreemde havens te laten komen, hoewel zij verre de voorkeur gaf aan de Hollandsche havens. Die staan echter in geen stoomverkeer met de groote afscheephavens van katoen! Dat luidt geheel anders. De klacht is welgemeend en ze getuigt van een opgewekt nationaliteitsgevoel, maar bar is ze in hooge mate voor onzen handel en onze scheepvaart. Wij hebben dus wel hetzelfde voorrecht van een krachtige nijverheid om onzen groothandel te voeden, maar maken er geen gebruik van. Men kent het antwoord der Amsterdamsche Kamer, die wel vuur vat op een bijzaak maar de hoofdquaestie eenvoudig onbeslist laat. Geen hoop op voorlichting of herstel van die zijde dus. Zal de handel daarin berusten?

Neen, had onze handel zich even krachtig ontwikkeld en uitgebreid als onze nijverheid, niet klachten maar lofredenen zou hij hooren. Onze handel en scheepvaart zijn na de opheffing der Indische bevoorrechting niet herschapen in een kosmopolitisch verkeer, maar ze zijn zich blijven beperken tot onze eigene Oost, en hebben vandaar zeker oneindig grooter hoeveelheden producten aangevoerd dan ooit te voren. Maar onze nijverheid, die evenzeer de bescherming in Indië verloor, zocht wel degelijk andere markten op en richtte daar hare fabrieken naar in. Wat al producten van de Nederlandsche nijverheid volstaan de mededinging met buitenlandsche fabrikaten zegevierend op menige transatlantische

markt. En niet, als elders, bestelt de handelaar van onze groote havensteden die aan de fabrikanten en weet hun alle mogelijke schakeeringen op te geven welke op die vreemde markten begeerd worden, maar zij moeten zelf die kennis opdoen en zelf de koopers aldaar opzoeken. Een machtig element van transatlantisch verkeer laat onze handel dus ongebruikt.

Vroeger, toen de koloniale politiek handel en nijverheid en scheepvaart zoozeer beschermde dat een ieder koopman en fabrikant en reeder en assuradeur worden kon, al was het vak hem geheel vreemd, omdat de regeering als een aardsche voorzienigheid een milden regen liet nederdalen over goeden en boozen, was de kost spoedig gewonnen. Thans staat ieder op eigen beenen, en alleen hij die loopen geleerd heeft en loopen wil, brengt 't ver. De onverschillige blijft eenvoudig achter en klaagt. Gelukkig thans voor doove ooren! De onbillijkheid van het beschermen van den een, hetwelk nooit dan ten koste van den ander geschieden kan, wordt te algemeen erkend. En den wakkeren planter op Java te benadeelen ten bate van onze handelaars, is eenvoudig onmogelijk geworden.

Als ik straks vroeg, of er dan geen ware handelslust meer in Nederland leeft, bij het opkomend geslacht vooral, had ik het oog op den goederen- niet op den geldhandel. Die laatste toch heeft onder ons een uitbreiding gekregen, waaraan een stad als Amsterdam grootendeels haar behoud te danken heeft. Maar die geldhandel trekt zóóveel krachten naar zich toe, dat ze aan de goederenmarkt niet veel overlaat. Vergelijk het aantal handelsfirma's met dat der bankiers en fondsenhandelaars van een dertig jaar geleden en thans, en ge zult lijnrecht tegenovergestelde uitkomsten krijgen. Verdwenen zijn tal van goederenhuizen en nieuwe komen de ledige plaatsen niet aanvullen, terwijl het aantal der handelaars in fondsen haast niet te tellen is. Ik acht die eenzijdigheid geen geluk voor stad of land, al erken ik de groote waarde van den geldhandel. 't Is ook geen bewijs van een gezond handelsleven, dat in de grootste havenstad van ons land de groote handelshuizen niet toenemen. En onwillekeurig vraag ik, waar dan al die hooggeroemde krachten gebleven zijn welke onze handelsscholen ons beloofden, en die nu toch sinds lang tot rijpheid moeten gekomen zijn? Meestal ook in den geldhandel opgegaan? Maar daarvoor is die breede, althans die haast technische opleiding niet noodig,

welke men op de Amsterdamsche handelsschool verstrekt en die zelfs zoover gaat, dat men knapen van ongeveer zestien jaar fabrieken in het buitenland laat bezoeken, 't geen wèl tot de studie der leerlingen van een vijfjarige hoogere burgerschool en der Polytechnische school behoort, maar geenszins tot die van jonge kooplui in den dop. 't Is zoo, in dusdanige pijlsnelle vaart gaan die tochten, dat ze zelfs voor den man van het vak geenerlei nut zouden opleveren, en aan onervaren jongelui alleen de ongelukkige begoocheling bijzetten, het bij vogelvlucht ontwaarde ook te hebben begrepen. Maar in elk geval staan zulke tochten in verband met de gevaarlijke richting onzer dagen, zóóveel te onderwijzen, dat de leerling daardoor het noodige niet weet. Hoe kan voldoende taalkennis op zulke scholen gegeven worden, als allerlei onnoodigs den tijd daarvoor wegneemt? Had de schrijver van het eenige strooibillet dat men van de jongste verkiezingen zorgvuldig bewaard zal hebben, in plaats van den misgreep te begaan door de bewering, dat de gemeentekas die reisgelden betaalde, over welke geringe flater men o! zoo juichte, — een kinderhand is gauw gevuld, — op het strijdige daarvan met het karakter der school gewezen, en, indien hij zich tot het financiëele wilde beperken, op het verkeerde, om aan een openbare school, de jongens half officiëel en in zake van onderwijs, te scheiden tusschen rijken en armen, hij zou juister en krachtiger gevonnisd hebben.

Maar ik herhaal 't, waar zijn onder ons de jonge handelshuizen, gesticht door de van tot dusver door ons verwaarloosde terreinen huiswaarts gekeerde pioniers, wier ondernemingsgeest aangewakkerd en versterkt is door de betere opleiding onzer kooplui? Wijs ze mij niet aan op de geldmarkt, want die heeft geen versterking noodig, de mededingers verdringen elkander daar reeds; maar wijs ze mij aan in den groothandel, die eer bate kan vinden bij een meer wetenschappelijk onderwijs en alwaar de arbeiders gemakkelijk te tellen zijn. De geldhandel bestaat voor een groot deel uit speculatie. Kans is daarvan het hoofdelement. De goederenhandel blijve daarvan liefst zooveel mogelijk gevrijwaard. Wij hebben 't juist aan den overwegenden invloed van den geldhandel te wijten, niet te danken, dat de althans in woorden toegekende jaarlijksche uitkeering van rente of het uitzicht op winstgevenden verkoop al meer een voorwaarde wordt van deelneming in ondernemingen van handel

en nijverheid. Alleen als rentehefler betreedt de man van fortuin thans gewillig de geldmarkt, of met de hoop zich spoedig weder als winnend verkooper te kunnen terugtrekken, nadat hij pas als kooper handelde. 't Is zoo, de beschikking over groote kapitalen is daardoor der nijverheid gewaarborgd; maar omdat alleen dadelijk winst- of rentegenot, niet de begeerte ook om noodige en nuttige ondernemingen van nationaal belang tot stand te brengen, de deelhebbers lokt, verkoopen velen onmiddellijk hunne aandeelen zoodra de eerste uitkomst tegenvalt, en dan tot elken prijs, hoe goed de zaak ook moge beheerd worden en hoe zeker ook haar toekomst zij. Dat benadeelt niet alleen het prestige der jonge onderneming, maar maakt velen huiverig voor nieuwe, hoe ook gegronde plannen, hun geld te geven.

Over 't geheel werkt de toenemende gewoonte van speculeeren ongunstig op den goederenhandel, vooral waar 't ondernemingen van transatlantischen aard geldt. Snelheid van omzet is daarbij niet de hoofdzaak, maar veeleer blijvende geldbelegging.

Niet groote en plotselinge winsten, maar eer vaste inkomsten waarop te rekenen valt, maken daarvan het karakter uit. Kennis meer dan geluk, geduld meer dan een onverwijld besluit. Geen gouden of ijzeren ketting, maar een vruchtbaar werkzaam en nuttig leven.

Hoe velen zien wij niet de slachtoffers worden dier speculatiewoede onzer dagen, menschen zelfs wier maatschappelijke betrekkingen of vastheid van bestaan hen moest verheffen boven dien gouddorst. En in welke kolossaal ongunstige verhouding staan de tien- en misschien honderdtallen die werkelijk een groot fortuin door speculatie gewonnen en ook behouden hebben, tegenover de duizenden en nogmaals duizenden, welke op dat succes van enkelen eigen geluk en dat der hunnen verdobbelen. Erken met mij het groote nut van den geldhandel, maar erken tevens met mij het treurige dat daarin ook zoo velen van hen opgaan voor wier werkelijke handelsopleiding thans duizenden jaarlijks betaald worden, met hoop op een geheel andere uitkomst en stellig met een geheel verschillend doel.

Gelukkige en bevoorrechte knapen van den tegenwoordigen tijd, die alles kunnen leeren wat zij voor hun vak noodig hebben. Uitnemende inrichtingen dan ook die handelsscholen. Maar aan de vruchten leert men den boom kennen. Indien aan den goederenhandel werkelijk niet ten goede komt van die scholen

wat deze er van verwachten mag, zou 't dan aan de richting van het onderwijs liggen? Veel weten, is nog niet hetzelfde als veel kunnen. Dikwijls zelfs staan de resultaten van beide lijnrecht tegenover elkander. Veel weten, is zeer dikwijls hetzelfde als haast niets weten van iets bepaalds. Men rekent zich dan in staat om door zijne veelzijdige kennis alles te kunnen ondernemen. Met een bewonderenswaardige gemakkelijkheid stapt men over van het eene vak naar het andere en dringt de specialiteiten dan uit den weg, die plaats moeten ruimen voor die alles omvattende geesten wier blik een ruimte overziet en wier verstand een inzicht in alles verkrijgt, waardoor alle raadselen worden opgelost.

Zou nu misschien dat kennen van alles, 't moeilijk maken af te dalen tot het kunnen van iets bepaalds en altijd beperkts?

Ik vraag slechts. Alleen aan onderstellingen waag ik mij. De meer bevoegde geve het antwoord. En hij losse het raadsel op, dat wij groote koloniën bezitten die aan onze markt al reeds vaste en groote toevoeren van producten verzekeren, en dat toch de aanvoeren van gelijksoortige producten blijven ontbreken die andere havens tot wereldmarkten maken.

Maar de heer Elout ontkent dat wij zelfs partij trekken van onze eigene buitenbezittingen in Oost-Indië, en hij die onze West-Indiën kent, zal over hetzelfde nog veel luider klagen wat die bezittingen aangaat. Alzoo reeds in eigen kring hebben wij overvloedig gelegenheid om ons als echte kooplui te ontwikkelen, daargelaten nog het onmetelijke gebied van voortbrenging onder alle hemelstreken. En alleen van een klein gedeelte dier voorrechten maken wij een bescheiden gebruik. Toch geven de enkele cijfers welke ik 't waagde op te nemen het bewijs, dat ons de bekwaamheden geenszins ontbreken om in een wedstrijd met anderen niet achter te blijven. En wij zagen 't, aan een nijverheid die onzen handel steunen wil, ja dat zelfs verlangt, ontbreekt 't ons evenmin. Hoe blijven wij dan staan waar anderen rondom ons vooruitgaan, en dat terwijl wij genoeg geld hebben, en in een land, hetwelk door zijne havens, rivieren en kanalen ons haast dwingt tot een levendig cosmopolitisch verkeer? Want de geldhandel waartoe wij ons meer en meer beperken, heeft al die waterwegen en kanalen en handelsinrichtingen niet noodig. Die kan eenvoudiger gedreven worden en waar men verkiest.

Het antwoord kan wel niet anders luiden, dan dat de wil ons ontbreekt tot die inspanning, welke nieuwe zaken eischen. Wij schijnen ook de behoefte nog niet te hebben aan de winsten, welke die ondernemingen in andere landen afwerpen. Zijn wij te rijk om ons hard in te spannen? Of misschien liever tevreden met een bescheiden deel, dan dat wij leering en ervaring gaan opdoen in den vreemde, hoe onzen eenzijdigen handel veelzijdig te maken, en daarvan groote voordeelen te trekken? Of ook, geven wij allicht de voorkeur aan de kansen van het beursspel, die veel beloven en weinig inspanning eischen?

Niemand kan voor een ander antwoorden. Maar ook niemand zal ontkennen voor zichzelven, het antwoord op deze vragen gereed te hebben. Het zal verschillen naar gelang van ieders omstandigheden, begeerten en gewoonten en de mate van ieders zelfkennis. Inwendig echter, begoochelt niemand zichzelven.

Als gastheeren worden wij op dit oogenblik door tal van vreemdelingen gevierd, gehuldigd en bewierookt. Maar die roes is spoedig voorbij. Dat de ontnuchtering maar niet ten onzen nadeele zij.

Wij hebben den vreemdelingen laten zien over welke uitgestrekte en vruchtbare bezittingen wij in Oost en West te beschikken hebben, en door de uitstalling der producten daarvan haast hun begeerlijkheid opgewekt, hun naijver op zulk een rijkdom. De bekwamen onder die vreemdelingen weten wel hoe wij die bezittingen gebruiken. Gewogen worden wij door de zoodanigen zonder twijfel, en veelal ook met een juiste schaal, zij 't niet altijd met een liefderijk hart. Door zoo geheel onze schatkameren te openen hebben wij de wanden van ons huis met glas bekleed, ons handelsleven en ons koloniaal beleid geheel doen kennen. En ik herhaal 't, niet altijd zijn de beoordeelaars even goedgezind, ware dankbare gasten. Want van al die warme en hooggestemde vriendschapsbetuigingen aan tafel gegeven, verwacht ik niets. Dat waren beleefdheidsvormen, passende in een feestzaal en onder menschen van goede manieren, evenzeer behoorende tot een keurige tafel als het fraaie servies en helder kristal. Eischen veranderde omstandigheden dat die woorden van lof overgaan in beschuldigingen of verwijten, welnu, even vlug en rad glijden die dan over dezelfde lippen. Begroeten de gekroonde hoofden elkander niet hartelijk den dag voorafgaande aan dien der oorlogsverklaring?

Neen, dat niemand zich daardoor late begoochelen, noch

daarvan blijvende voordeelen wachte. Als de vreemdeling de producten onzer nijverheid voordeelig acht om ze te koopen, zal hij dat doen omdat hij er winst in ziet, niet omdat hij onze steden zoo schilderachtig en ons volk zoo beminnelijk vindt als gastheer. Evenzeer zullen wij bij hem ter school gaan uit eigenbelang, allicht veel van hem overnemen omdat hij 't beter doet dan wij, maar niet omdat hij onze gast is. Moge dat eigenbelang hem en ons menige vrucht van deze tentoonstelling leveren, afgescheiden van alle persoonlijke en nationale sympathiën en antipathiën, ik zal er dankbaar voor zijn en verwacht ze ook.

Maar voor ons zij deze tentoonstelling de meest krachtige opwekking om, vooral als koloniale natie, diep het Noblesse oblige te gevoelen. Nóg zijn wij rijk en machtig door ons koloniaal bezit, maar reeds rijzen klachten over gebrek aan voldoende middelen van bestaan aan alle zijden, rondom ons. Onze rijksinkomsten vloeien niet zoo mild meer, en een enkele oorlog sleept meer weg dan wij kunnen missen, terwijl een groote ramp ons Java teisterde, waardoor op nieuw zware offers aan de reeds niet rijke schatkist gesteld worden. Eendracht heerscht niet voldoende onder ons op staatkundig gebied om te verwachten, dat door onderlinge samenwerking spoedig nieuwe belastingen zullen ingevoerd worden of de bestaande afdoende verbeterd om de reeds geleden en nog te wachten verliezen te dekken, noch dat eindelijk en ten langen leste met gemeen overleg ons kostbaar krijgswezen op zoodanigen voet gebracht zal worden, dat wij met gerustheid een vijand in moederland of kolonie kunnen afwachten. Een tweede Atjeh zou ons vernietigen, na de schromelijke verliezen welke het eerste ons reeds, onnoodig, berokkende. De mannen die thans het roer van staat in handen hebben zijn welgezind, en aan de noodige bekwaamheden ontbreekt 't hun waarlijk niet. Zullen zij steun en medewerking vinden bij hen, die de belangen van ons ingezetenen voor te staan hebben en niet onderlinge partijveeten uit te vechten? Moge 't zoo zijn. Want inderdaad, ten spijt van al de heerlijkheden welke wij thans te Amsterdam ten toon spreiden, wij zijn zoo krachtig niet meer inwendig, als wij groot zijn uitwendig.

Maar wij kunnen dat alles veranderen als wij 't slechts

waarachtig willen. Indien wij de laatste ons nog overgebleven bezittingen van een vroeger over alle werelddeelen verspreid gebied bewerken met dat uitstekend koloniaal verstand en inzicht hetwelk wij nog geenszins verloren hebben, dan vraagt in ons eigen land niemand te vergeefs meer om arbeid, noch onze pionier daarbuiten om steun. Welvaart maakt ons dan weer sterk en herstelt de gestoorde eendracht, onvermijdelijk gevolg van onvoldaanheid. Dan ook zullen wij tot den vreemdeling, niet lachende en schertsende en half verholen, maar met een inderdaad hooghartig gevoel van eigenwaarde kunnen zeggen: „We are big outside.... and inside."

P. N. Muller.

RUSTEM EN SOHRAB.

In het begin der 11de eeuw van onze jaartelling regeerde in het Nieuw-Perzische rijk, ontstaan uit reactie tegen de overheersching der Muselmannen, Sultan Mahmud van Gasna, die, het voetspoor zijner voorgangers drukkende, de letterkunde beschermde en daarin de Oud-Perzische traditiën deed herleven. Onder zijn bestuur werd het Arabisch als officiëele taal door het Parsi vervangen. Rijke geschenken bood hij dengene, die door het verzamelen van geschriften of door 't mededeelen van mondelinge overleveringen zijn kennis der oudheid vermeerderde. Ook stelde hij zich in het bezit van het beroemde door Ibn-al-Mokaffa in 't Arabisch vertaalde geschiedboek van Danischwer, met zooveel moeite aan de verdelgingswoede der Muselmansche fanatieken ontkomen. Na aldus de noodige bronnen zich te hebben ontsloten, lokte hij een wedstrijd uit van zangers in 't bezingen van de herinneringen aan 't verleden. Toen het resultaat niet voldoende scheen, beproefde hij den dichterkoning Anszari aan het werk te stellen, en toen ook deze poging mislukte, droeg hij aan Abul Kasim Mansur de taak op, zijn koninklijke behoefte aan een dichterlijk tafereel van den voortijd te bevredigen.

Deze Abul Kasim Mansur, de Homerus van het Oosten, bij de nakomelingschap bekend onder den bijnaam Firdusi, „de hemelsche", door den Sultan hem toegekend, heet de zoon van een landeigenaar, die door zijn talent zich toegang had weten te banen tot het hof. Naar het verhaal luidt, had de Sultan hem voor ieder duizendtal coupletten een gelijk aantal goudstukken toegezegd en daarenboven aan zijn hof een voor zijn dichterlijken arbeid gunstige woonplaats ingericht. Aan benijders

was het evenwel gelukt hem bij zijn vorst in ongenade te doen vallen. Het gevolg was, dat voor de 60.000 coupletten, die hij na 35 jaren arbeids, voltooide, hem zilverstukken in plaats van goudgeld werden uitgekeerd. De hooghartige dichter zou toen die som, als zijns onwaard, hebben weggeschonken en in armoede gestorven zijn en ter stadpoort uitgedragen op den eigen oogenblik, dat de boden van den tot inkeer gekomen Sultan haar binnentraden met het vorstelijk loon. Zoo als Heine zegt:

Wohl durch das West-Thor zog herein
Die Karawane mit Lärmen und Schrein.
Der Trommel schall, das Kuhhorn klang,
Und laut aufjubelt Triumphgesang.
La illa Il Allah! aus voller Kehle
Jauchten die Treiber der Kameele.
Doch durch das Ost-Thor am andern End'
Von Thus zog in demselben Moment
Zur Stadt hinaus der Leichenzug,
Der den Todten Firdusi zu Grabe trug.

Over het dichtwerk van dezen Abul Kasim Mansur zijn de Duitsche letterkundigen onuitputtelijk in lof. Het is het wereldberoemde „Koningsboek", de *Schah-Nameh* van Firdusi. Het behelst een dichterlijke beschrijving der geschiedenis van het Iranische en het latere Perzische rijk. De helden, die er een rol in spelen, vindt men ten deele in het Zend-Avesta, ten deele in de geschiedenis terug. „In dit Epos", — aldus schrijft Adolf Friedrich von Schack, die er een 35.000 verzen van in 't Duitsch vertaalde, ruim 40 jaren nadat Görres den inhoud in Duitsch proza weergegeven had — „in dit Epos bezitten wij een der grootste werken, die ooit de menschelijke geest heeft voortgebracht, of liever — want zulk een schepping gaat de krachten van een enkel mensch, al ware hij de meest begaafde, zeer verre te boven — een der bewonderenswaardigste, die de vereenigde dichterkracht van vele geslachten geschapen en aan een machtig genie, waarvoor de eer weggelegd was het tot voltooïing te brengen, overgeleverd heeft. Beschouwt men slechts den onuitputtelijken overvloed van stof, den rijkdom van het veelbewogen, als door den adem van den wereldgeest bezielde leven, dat er in heerscht, de veelvormigheid van handelingen, gebeurtenissen en lotgevallen, de menigte buiten-

gewone, diep tragische wendingen, dan zal men moeten toegeven, dat in deze opzichten niet gemakkelijk eenig ander gedicht de vergelijking er mee zal kunnen volhouden. Hetzelfde geldt van den reusachtigen geest, waarin het gedacht is, de ontzaglijke afmetingen, waarin het geraamd is. Even als die wondersteden der grijze oudheid, bij welker geduchte puinmassa's alle andere gebouwen van menschenhand het werk van pygmaeën schijnen te zijn, spreekt het als een gedenkteeken van een vroeger reuzengeslacht tot den tegenwoordigen tijd, als een Tschil Minar met pylonen en peristylen, met pilasters en zuilengalerijen, in wier hoogte de geest zich duizelend verliest, met reuzenafbeeldingen van sphynxen, eenhoorns, draken en gevleugelde stieren, symbolen van 't geloof eener Titanenwereld, die is ondergegaan" [1]). Ook Moritz Carrière noemt het „eins der wunderbarsten Werke des Menschengeistes" en schrijft: „Wat de jeugdige volksfantasie geschapen, wat de eeuwen gekweekt en verder ontwikkeld hebben, dat heeft een dichter van den eersten rang, wiens verheven geest, wiens diep gemoed met de gedachte, zoowel als met den veelvormigen rijkdom van zulk een ontzagwekkende stof ten innigste sympathiseerde, in kunstige vormen tot een volkomen geheel gemaakt en de vele honderd bronnen en beken eener gansche wereld doen samenvloeien in een onmetelijke golvende zee van poëzie. Het wekt den indruk van het oneindige, zooals ter nauwernood eenig ander kunstvoortbrengsel" [2]). En om nu ook het oordeel van een dichter over dit dichtwerk te vernemen, Heinrich Heine spreekt van een Riesenteppich,

wo der Dichter
Wunderbar hinein gewebt
Seiner Heimath Fabelchronik,
Farsistans uralte Kön'ge,

Lieblingshelden seines Volkes,
Ritterthaten, Aventüren,
Zauberwesen und Dämonen,
Keck umranckt von Märchenblumen,

Alles blühend und lebendig,
Farbenglänzend, blühend, brennend,
Und wie himmlisch angestrahlt
Von dem heil'gen Lichte Irans,

---

[1]) Heldensagen des Firdusi, Berlin 1865. S. 29 f.
[2]) Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwicklung, 1880. III. 1. S. 270

Von dem göttlich reinen Urlicht,
Dessen letzter Feuertempel
Trots dem Koran und dem Mufti
In des Dichters Herzen flammte.

Ik kan er niet aan denken van den inhoud van dit reuzenwerk een overzicht te geven, veel minder nog te treden in pogingen om de mythologische en de historische bestanddeelen in het gedicht van elkaar te scheiden en aan ieder deel de plaats aan te wijzen, die er aan toekomt in het verloop van al die eeuwen, waaraan Firdusi voor de nakomelingschap de herinnering bewaart. Wie van dit alles iets weten wil raadplege het een of ander werk over de geschiedenis der litteratuur of de inleiding der reeds vermelde duitsche bewerking van von Schack. Ik heb mij slechts voorgesteld den lezer van *de Gids*, bij wijze van proeve, een enkel tafereel van dit overrijke Epos voor te leggen. Mijne keuze is gevallen op een der meest dramatische gedeelten, een gedicht, waarvan Carrière zegt, dat het behoort tot de „Kleinödiën der Weltliteratur" [1]), en von Schack, dat zijn voortreffelijkheid den man, die de ongeëvenaarde stof op die wijze wist te kneden, den naam van een der grootste dichters van alle tijden verzekerd zou hebben, ook al had hij verder niets geschreven [2]). Ik bedoel den kamp tusschen Rustem en Sohrab, den vader en den zoon.

Rustem, de held, wiens naam ten gevolge van Firdusi's populariteit in Perzië nog in aller mond is en voortleeft in tal van plaatselijke herinneringen, heet een Pehlewan, een „grensbewaker", in ruimeren zin een „ridder", van Kai Kawus, koning der Iraniërs.

Op zekeren tijd — zoo verhaalt de dichter in zijn zang, die te groot van omvang is, dan dat ik hem hier in zijn geheel zou kunnen reproduceeren — op zekeren tijd vermaakt Rustem zich met de jacht op het grondgebied der Turaniërs. Terwijl hij zich te goed doet aan den buit, wordt zijn klepper, zijn Reksch, de „bliksem", een prooi van Turksche roovers. Gedreven door de begeerte om weer in het bezit te geraken van zijn paard, betreedt hij de stad Semengan en stelt er Afrasiab, den vorst, aansprakelijk voor den roof, op zijn gebied gepleegd.

[1]) S. 274.
[2]) S. 52.

Terwijl de koning zijn gast het vooruitzicht opent op teruggave van het gestolene, wint deze door den adel zijner persoonlijkheid het hart van 's konings dochter Tehmina. Hij sluit met haar een vluchtige echtverbintenis. Nadat de gelieven reeds lang gescheiden zijn, wordt uit den echt een zoon geboren, die erfgenaam is van zijns vaders reuzenkracht en heldenaard. Sohrab is die zoon. De erfelijke vijandschap tusschen Iraniërs en Turaniërs, in het gedicht niet ongelijk aan de vijandschap tusschen licht en duister, gedoogt niet, dat de betrekking tusschen Rustem en Tehmina, noch de afkomst van Sohrab ruchtbaar worde. Die afkomst blijft ten naastebij een geheim tusschen moeder en zoon. Maar de zoon, wiens verbeelding vroeg reeds door de moeder van de heerlijkheden des vaders vervuld is — het was intusschen Satan, die in die geboorte Rustem parten speelde — ontwerpt, nog pas een knaap, het stoute plan om voor zijn vader den troon van Kai Kawus te winnen en met hem zich te keeren tegen de Turaniërs, wier vorstenzetel hij zijn moeder heeft toegedacht. Rustem en Sohrab samen zullen als zon en maan de wereld regeeren. Afrasiab, aangaande de krijgstoerustingen van den jeugdigen held onderricht, zonder er de ware bedoeling van te doorgronden, verheugt zich reeds bij voorbaat in de gedachte, dat Rustem, door Sohrab niet herkend, voor diens jongere krachten zwichten en Kai Kawus zonder Rustem weerloos wezen zal. In die hoop zendt hij hem Barman en Human mee, opdat zij elke kans op herkenning verijdelen mogen. Tehmina, de moeder, daarentegen heeft den zoon het beeld zijns vaders met levendige trekken voorgeteekend en hem het onderpand van diens trouw als herkenningsteeken meegegeven. Zoo kruisen elkaar de belangen en verwikkelt zich het drama.

De eerste aanslag van Sohrab gelukt. Hij maakt zich meester van het Witte slot. Eerst overwint en boeit hij den slotvoogd Hedschir. Dan waagt hij zich aan den kamp met Guschdehems listige dochter Gurdafrid, een andere Kenau Hasselaar. Eindelijk bezet hij het zijns ondanks door de bemanning verlaten kasteel. Guschdehem heeft intusschen Kai Kawus en deze Rustem van het gebeurde verwittigd en weldra liggen naar Sohrabs begeeren de beide vijandelijke legers slagvaardig tegenover elkaar. Aan den vooravond van het gevecht komt nog Sende Resm om het leven, met één slag neer-

geveld door Rustem, die als spion in de nabijheid van Sohrab zich waagde. Daarmede is een der mannen, die Sohrab had kunnen voorlichten, van zijne zijde weggenomen. Ook Hedschir, daartoe aangezocht, blijft hardnekkig weigeren hem Rustems naam te noemen. Hij tracht hem diets te maken, dat Rustem niet in het Iranische leger is. De jonge held zou anders terstond den grooten Rustem tot zijn mikpunt kiezen en wat zou er van Iran worden, als het den steun van troon en volk verloor? Schilderachtig is het tooneel, waarin dit onderhoud, tevens voorbereiding op het verhaal van den kamp en middel ter oriënteering van den lezer, gevoerd wordt. Sohrab eischt van Hedschir op straffe des doods, dat hij hem de eigenaars noeme der luisterrijke tenten, die prijken in het vijandelijk legerkamp. Kai Kawus zelf, Tus, Guders, Giw, Feriburs en Gurasa worden achtereenvolgens herkend aan de kleur hunner tenten of aan 't veldteeken op hunne vaandels. Doch als het den machtige geldt, die in zijn groene tent ten troon zit, dan zoekt Hedschir telkens uitvluchten, totdat ten leste Sohrab in ongeduld en wantrouwen hem met één slag bedwelmt en zonder het vooruitzicht op een ontmoeting met zijn vader wegstormt om zich aan te gorden tot den kamp.

Van dien kamp, straks een tweegevecht tusschen vader en zoon, die elkaar niet hebben herkend, waagde ik het een hollandsche vertaling te ondernemen. Ik volgde daarbij den duitschen tekst van Adolf Friedrich von Schack en tevens zijn voorbeeld in de versificatie. Het oorspronkelijk metrum toch, *Mutakarib* genaamd, is voor onze westersche talen minder geschikt. Wel heeft men in het duitsch proeven van die dichtsoort geleverd, o. a. in de volgende regelen van Platen, door Carrière aangehaald [1]):

O Herr, dem die Herrschaft der Welt angehört,
Und dem mein Gemüth hier Gehorsam beschwört,
Du schirmst was erhöht ist, du schirmst was gering,
Das Weltall es ist nicht, du bist jedes Ding.

Maar bij dichtwerken van grooteren omvang stuit men met deze maat op groote bezwaren. De minste vervanging van een lange lettergreep door een korte zou aan de waardigheid van

[1]) S. 278.

den stijl afbreuk doen, en tal van woorden zouden daarenboven door het metrum worden buitengesloten. Daarom heeft terecht von Schack voor het mutakarib vijfvoetige jamben in de plaats gesteld, maar nu ook zich verplicht gezien, om de tweeregelige strophen minder angstvallig dan in het origineel van elkaar te scheiden. In dezen nu heb ik zijn voorbeeld gevolgd. Ik voeg er bij, indien na zoo menige lofspraak uit duitschen mond, boven aangehaald, de lezer bij kennismaking van wat volgt zich teleurgesteld voelt, dan geef ik daarvan voor een deel de schuld aan de onvolkomenheid van mijn dichtproeve, en voor een ander deel aan de omstandigheid, dat wij Nederlanders wat minder krijgshaftig zijn uitgevallen, dan de burgers van het groote duitsche vaderland. „Die Deutschen vor allen sollten ihn als ihren Stammesgenossen willkommen heiszen und das durch ihn neugeschaffene Epos von Iran als ein Ehrwürdiges Denkmal ihrer eigenen Vorzeit begrüszen,” zegt von Schack, en hij verplaatst zich in zijn verbeelding naar de hoogvlakten in Midden-Azië, vanwaar eenmaal, gelijk de Perzen, zoo ook zijn voorvaderen zijn afgedaald, en in zich voelt hij de herinnering wakker worden aan de duitsche heldenzangen, aan die der Iraniërs zoo na verwant [1]). Wij nu hebben misschien den zin voor het heldendicht verloren. 't Is denkbaar, dat deze bladzijden onder de oogen komen van lezers, die in de poëzie van de Genestet of ten Kate meer hun eigen hart voelen kloppen, dan in de zangen van Homerus. Toch vertrouw ik, dat ook de zachtzinnigste onder mijn medeburgers — en in zachtzinnigheid wensch ik voor niemand hunner onder te doen — met belangstelling een wijle vertoeven zal op het slagveld, om getuige te zijn van het tragisch einde van een held, wiens jeugdig sterven in het verre oosten sinds vele eeuwen ontelbare harten heeft geroerd.

In die onderstelling geef ik met vrijmoedigheid het woord aan Firdusi, te beginnen bij den 16den zang van het 7de boek [2]).

---

[1]) S. 59.
[2]) S. 174—187.

16.

SOHRAB VALT HET LEGER VAN KAWUS AAN.

Na Hedschirs woord was Sohrab zoo verwoed,
Dat hem de toorn als bruischte in 't ziedend bloed.
Geen blik meer achtte hij hem waard. Hij ging,
Vervuld van afschuw van den aterling.
Hij gaf hem met gebalde vuist een slag
En vloog, toen de ander duiz'lend nederlag,
Terug in 't slot. Na ernstig overleg
Begaf hij toen ten veldtocht zich op weg.
Hij nam de gouden kroon zich van de lokken;
't Geschubde pantserkleed werd aangetrokken,
De gordel omgegespt en Rum's helmet
Den held, die Dewa's temde, op 't hoofd gezet.
Hij steeg te paard met speer en knots en boog
En met den vangstrik. Ziedend snel bewoog
Door de ad'ren zich zijn bloed, zoo haakte
Naar kamp de jong'ling, die van strijdlust blaakte.
Een luid gebrul, als van den leeuw in woede,
Weerklonk, toen hij naar 't oorlogsveld zich spoedde.
Een stofwolk, die de maan verduist'ren deed,
Vloog op, toen hij van 't slot naar 't strijdperk reed.
Hij drong in 't leger als een bliksemflits,
Verbrak de omheining met zijn ijz'ren spits
En deed de krijgers, de anders zoo geduchten,
Verschrikt als ez'len voor een woudleeuw vluchten.
Zij waagden 't nauwlijks naar hem op te zien,
Veelmin d' onstuimige het hoofd te biên,
Die, forsch van heup en schouders, onvervaard,
De speerpunt zwaaide van het hooge paard.
De vorsten staken 't hoofd bijeen, ontsteld;
Een olifant scheen hun die woeste held.
Wie, riepen ze uit, wie kan zijn blik verdragen,
Wie durft met hem zich in den kamp te wagen?
Doch Sohrab tartte intusschen Kawus uit
En riep in 't heir met donderend geluid:

„Wel moogt ge u, Schach, beroemen op uw vad'ren,
„Maar hebt gij Pehlewanenbloed in de ad'ren?
„Wat matigt ge u den titel aan van vorst,
„Gij, die met leeuwen nimmer vechten dorst?
„Als deze rechterhand de speerschacht drilt,
„Wees zeker, dat geheel uw leger trilt!
„Toen gij mij Sende Resm hebt vermoord,
„Is uit mijn mond een plechtige eed gehoord.
„Ik zwoer, dat Iran baden zal in bloed
„En aan de galg Kai Kawus sterven moet.
„Spreek op, wie heeft van al uw strijdgenooten
„Den moed ten kamp met mij zijn zwaard te ontblooten?"
Aldus verhief de heldenzoon zijn stem.
Maar toen niet een van Irans grooten hem
Een antwoord gaf, verhief de knaap zijn speer
En stiet wel zestig legerpalen neer.
Ofschoon bazuin en horens klonken, smeet
Hij 's konings tent ter helft omver en reet
Het doek aan flarden. Kawus riep verwoed:
„Waar toeft gij thans, gij, die uw koning hoedt?
„Gaat snel tot Rustem om hem aan te zeggen,
„Dat deze Turk u 't zwijgen op kwam leggen
„En dat hij straks gansch Iran overheert,
„Naardien geen onzer dapperen hem keert!"
Als boô des Konings ging nu Tus op 't pad,
En Rustem, toen hij 't nieuws vernomen had,
Riep uit: „Reeds menig vorst heeft mij ontboden.
„Men liet ten feestmaal en ten kamp mij nooden,
„Maar geen, die nog als nu Kai Kawus deed:
„Hij acht mij slechts voor 't slachtingswerk gereed."
Terstond beval hij, dat men 't paard zou toomen
En dat zijn ruiters alle moesten komen.
Hij zelf bleef wachten. Giw ging heen en haalde
Den ed'len Reksch, den Klepper, dien hij zaâlde,
Terwijl door Tus 't gebit werd aangedaan,
En Gurgin riep: „In ijl moet alles gaan!
De nood is dringend!" Roham gespte 't paard
Het harnas voor de borst en aan den staart
En om den buik de riemen. Overluid

Riep ieder: „Spoed!" Maar Rustem: „Wat beduidt
„Die haast? Wien vreest gij zoo? Zulke angsten kan
„Niet één verwekken, 't zij dan Ahriman!"
Toen vlocht hij om zijn vorst'lijk middel snel
Den gordel, nam 't gevlekte tijgervel
En rende weg, maar stelde eerst Seware
Tot wachter bij zijn tent en legerstee,
En riep hem toe: „Houd onvoorwaard'lijk stand!
„Ik geef mijn tent en leger in uw hand!"
Men droeg het vaandel voor hem uit. Verwoed
Reed Rustem toen den vijand te gemoet.
  Zoodra hij Sohrab zag, den jongen vorst,
Aan Sam gelijk, zoo rank en breed van borst,
Riep hij hem toe: „Kom, volg me in 't ruime veld!
„Wij kampen saam, van niemand vergezeld!"
En Sohrab, die van vreugd zijn handen wreef
En fluks zijn ros van 't kamp naar buiten dreef,
Sprak desgelijks: „Welaan! rijd naderbij,
„Gij krijgsman, zoo vol moed, dan kampen wij,
„Wij beiden saâm! Hulp is hier overbodig!
„Voor 't tweegevecht zijn meer dan twee niet noodig!
„Al hebt gij menig vijand reeds verslagen,
„Bezwaarlijk zult ge een slag van mij verdragen!
„Voor Sohrab houdt ge in 't wapenspel geen stand,
„Uw kracht werd door de jaren overmand!"
  De vriend'lijke oogen op den knaap geslagen,
Aanzag de krijgsman hem met welbehagen
En sprak: „Gij jonge telg uit kloek geslacht!
„In 't graf is 't kil, hierboven zoel en zacht.
„'k Heb veel gekampt, ik ben geen jong'ling meer;
„Ontelb'ren velde ik met deez' armen neer;
„'k Bleef steeds verwinnaar, nooit nog deinsde ik af;
„Ook Dewa's baande ik vaak den weg naar 't graf;
„Zoo ge in den kamp mijn meerd're blijkt te wezen,
„Hebt gij geen krokodillen zelfs te vreezen;
„De bergen en de zeeën weten allen,
„Hoe dikwerf Turans grootsten zijn gevallen;
„Ja, hoe heel de aarde voor mijn kracht moest buigen,
„De hemel, die 't aanschouwde, kan 't getuigen.

„Maar deernis voel ik voor een knaap als gij,
„Uw lamp te blusschen schijnt te zwaar voor mij,
„Verlaat het Turksche kamp. In Irans rijk
„Zijn zeker weinig helden u gelijk!"
En Sohrab's oor ving Rustems reden op.
Hem sloeg het hart met wonderbaar geklop,
Hij sprak: „O dapp're, wil uw naam mij noemen!
„Wie zijt ge? Ik bid u, blijf mij niet verbloemen,
„Uit welken stam gij sproot. O, zeg het mij,
„Opdat mijn ziel door 't antwoord zalig zij!
„Een held als gij draagt wis geen and'ren naam
„Dan Rustem, nazaat van den grooten Sam!"
Maar Rustems antwoord luidde: „Een vorstentroon
Is Rustems deel. Zijn slapen siert een kroon.
Ik ben een ned'rig onderdaan, wiens stam
Uit minder vorst'lijk bloed den oorsprong nam!"
  Het licht des dags, dat voor een wijle blonk,
Doofde uit voor Sohrab en zijn hoop verzonk.

17.

RUSTEMS KAMP MET SOHRAB.

  Slagvaardig reed, aan moeders woord gedachtig,
De knaap vooruit ten kamp. Hij zwaaide krachtig
Zijn lans. Eng was de ruimte. 't Tweegevecht
Begon met korte speren. 't Staal en 't hecht
Werd ras vergruisd. Toen stuurden zij hun paarden
Naar links en vielen met hun Hindu-zwaarden
Elkaar op 't lijf, maar onder woest gekletter
En vonken spattend vloog 't metaal te pletter
Van 't al te onstuimig beuken slag op slag.
Het flitste en kraakte als waar 't de jongste dag.
Toen grepen zij de zware knots. De vracht
Werd ras te zwaar zelfs voor hun reuzenkracht.
Haast viel het ros met zijn berijder om
Door 't slaggedreun. De knotsen bogen krom.
Den paarden viel het harnas af. De riemen
Der pantserschilden braken onder 't striemen.

Ten leste hielden allen, moegestreden,
Aâmechtig stil. Niet een bewoog de leden,
Noch man, noch paard. Doornat van zweet, de tong,
De keel vol stof, doodaf, stond oud en jong.
Toen lieten zij van 't kampen af, te gader
Door 't nutt'loos eind gegriefd, zoo zoon als vader.
Hoe wonderbaar is toch der menschen lot!
Hoe drijft het met het dierste vaak den spot!
Geen hunner werd van liefde 't minst gewaar.
Zij voelden geen verwantschap tot elkaar,
Schoon toch elk dier in ieder element,
In 't water en op 't land, zijn jongen kent.
De mensch alleen, door oorlogsvuur verblind,
Bekampt als vijand soms zijn eigen kind!
In stilte zeide Rustem: Zoo verwoed,
Als deze knaap van enkel jaren 't doet,
Kampt zelfs geen krokodil. Mij was 't gevecht
Met Dewa Sefid spel, nu beefde eerst recht
Mijn hart, nu 't dezen gold, een knaap, wiens naam
Mij niemand noemde, ja, van wien geen faam
De daden roemt. En toch, voor aller oogen
Verried ik, moe gestreên, mijn onvermogen.
Toen ieders paard, van 't strijden afgemat,
Een wijle in rust de kracht herkregen had,
Bereidden zoon en vader zich ten strijde
Met boog en pijl, van nieuws, maar geen van beide,
Die d'ander trof. De scherpe spitsen gleden
Langs de ijz'ren pantsers doelloos naar beneden.
Toen grepen zij elkaar, in woede ontbrand,
Met ijz'ren vuisten bij den gordelband,
En Rustems hand, die vaak met vaardigheid
Een berg verzette in 't barnen van den strijd,
Greep vol vertrouwen Sohrabs riem en dacht
Hem mee te sleuren door zijn reuzenkracht.
Maar onverwrikbaar hield de jong'ling stand,
Als deerde 't rukken van de sterke hand
Hem niet het minst. De grijze Rustem liet
Den gordel los. Hij vatte 't wonder niet.
Toen scheidden zich, om nieuwe kracht te garen,

De leeuwen, daar zij 't worst'len moede waren.
Maar eens nog hief de knaap zijn knots. Hij gaf
Zijn ros de sporen, rende in vollen draf
En beukte Rustem, dat diens schouder kraakte,
Toen 't wicht hem trof. Dan, zich verbijtend, slaakte
De held geen enk'le klacht. Maar Sohrab hoonde:
„'t Waar beter, dat geen grijsaard zich vertoonde
„Op 't oorlogsveld. Een ezel dunkt me uw paard.
„Trotseer voortaan niet meer een heldenzwaard.
„Gij moogt als de eik zoo fier uw voorhoofd dragen,
„Aan jonge krijgers kunt ge u niet meer wagen!"
Zoo brachten beiden beurtelings elkaar
Op 't veld in de engte en 't leven in 't gevaar.
Toen deinsden ze af, het hart vol bitt'ren nijd
En wrevel om den vruchteloozen strijd.
Daar werpt zich Rustem, de gesarde krijger,
Op Turans heir, als op zijn buit een tijger.
Ook Sohrab gunt zijn ros den vrijen loop
En dringt met woeste slagen op den hoop
Van Irans krijgers in en menig held
Wordt door het altijd treffend zwaard geveld.
Gelijk een kudde, voor den wolf beducht,
Zoo namen ze allen, sterk of zwak, de vlucht.
Maar tijdig kwam nog Rustem in den zin —
Met vlijmende' angst drong 't plots zijn boezem in —
Wat onheil wel de Turksche woesteling,
De ontemb're held, inmiddels stichten ging
In Kawus' heir. Hij liet van 't strijden af
En keerde weer en reed in vollen draf
Naar 't eigen leger, waar hij Sohrab vond,
Dood en verderf verbreidend en den grond
Met bloed-robijnen kleurende, wier damp
Hem, dol van moordlust, voortdreef in den kamp.
Verwoed stoof Rustem op, gelijk een leeuw,
Beroofd van jongen, en met woesten schreeuw
Riep hij hem toe: „Bloeddorstige! welaan!
„Wat hebben Irans krijgers u misdaan!?
„Wat noopte u in hun bloed uw zwaard te kleuren?
„Wat als een wolf de lamm'ren te verscheuren?"

Maar Sohrab sprak: „Laat Turan van de ramp
„De schuld niet dragen. 'k Zou tot dezen kamp
„Niet uitgetogen zijn, als met uw zwaard
„Gij zelf, twistzoekend, niet gekomen waart!"
„De nacht valt in", zei Rustem „'t is te laat!
„Maar morgen, als de gulden dageraad
„Het zwaard ontbloot, dan zal de nieuwe dag
„Beslissen, wie verwinnaar blijven mag.
„Bleeft gij gespaard, gij, reeds zoo kloek van moed,
„Schoon kort'lings nog van moeders borst gevoed,
„Ga thans, verbeidend, wat u is beschoren
„Bij nieuwen kamp na 't eerste morgengloren!"

18.

RUSTEM EN SOHRAB KEEREN ELK IN ZIJN EIGEN LEGER TERUG.

De lucht begon al zwarter zich te kleuren.
De hemel scheen om Sohrabs wil te treuren.
Doch hij, de jong'ling, zon alleen op strijd,
Als diende tot geen ander werk de tijd.
Het paard, dat hij bereed, scheen wel metaal,
Zijn eigen hart en lichaam louter staal.
Hij ging, hoe moede ook van zijn krijgsmansdaân,
Getroost bij nacht naar huis, trof Human aan
En sprak: „Wat nevel is er opgerezen!
„Van strijd en twist schijnt de aarde vol te wezen.
„Heeft die geweldenaar, zoo forsch van bouw,
„Zoo sterk van armen, met zijn leeuwenklauw
„U aangetast? Hoe boodt gij tegenstand?
„Een tweede als hij woont in geen enkel land!
„Wat heeft hij u gezegd? hoe hier gewoed?
„Die grijsaard dunkt me een leeuw! Ik heb mijn moed
„In 't tweegevecht met hem beproefd, maar 't lijkt,
„Of nooit in zwaren strijd zijn kracht bezwijkt!
„Ik ken voorwaar in heel het wereldrond
„Geen tweede als hij, die zoo zijn vijand stond!"
En Human gaf ten antwoord: „Naar uw wil

„Hield sinds gij heengingt zich het leger stil.
„Wij lieten in de schede 't zwaard met rust;
„Niet een was op vermet'len kamp belust.
„Een held, ik weet niet wie en waar van daan,
„Kwam stormend, vol van strijdlust, op ons aan.
„Hij scheen, bedwelmd en roek'loos door den wijn,
„Zich sterk te voelen en van zins te zijn
„Alleen ons aan te vallen. 't Trapp'len van zijn paard
„Dreef 't stof in wolken op en voor zijn zwaard
„Viel menig offer, tot hij plots zich wendde
„En in galop naar 't eigen leger rende!"
Maar Sohrab sprak: „Geen enkel legerhoofd,
„Geen enk'len groote heeft zijn hand me ontroofd?
„Ik heb Iraniërs bij menigte gedood!
„Ik kleurde in 't kamp den bodem rozenrood,
„Toen hij zijn tijd in ledigheid versleet!
„Wee hem, die in den strijd met mij zich meet!
„Al valt een onbedwingb're leeuw mij aan,
„Met deze knots zal ik hem fluks verslaan!
„Geen tijger vrees ik! Zelfs aan 't hemeldak
„Treft deze speer den bliksem met gemak!
„De vijand voelt, als zich mijn voorhoofd fronst,
„Hoe 't hart van angst hem tegen 't harnas bonst!
„Ha! morgen naakt de dag, dan zal het blijken,
„Wie eerst — de wolf dan wel het lam — zal wijken!
„Ik zweer bij God, den éénen en geduchten,
„Dat morgen heel 't vijand'lijk heir zal vluchten!
„Maar nu, nu voegt ons gastmaal en festijn!
„Verdrijv' nu elk zijn zorgen door den wijn!"
Ook Rustem nam zijn heir in oogenschouw
En sprak aldus tot Giw: „Verhaal mij trouw,
„Wat stoute daden Sohrab heeft volbracht,
„De sterke held. Wat dunkt u van zijn kracht?"
Giw gaf ten antwoord: „Nooit ontmoette mij,
„Mijn leven lang, op aarde een reus als hij.
„Hij kwam alléén te paard in 't kamp en sprong
„Naar Tus, dien hij terstond tot vechten dwong.
„Tus was te voet, maar wierp zich in het zaal,
„Toen hij den vijand zag; hij greep naar 't staal

„En zwaaide 't, tot den kamp bereid. Zijn ros
„De teugels vierend trok toen Sohrab los
„En sloeg hem met de knots, dat door den slag
„De helm in stukken op zijn schouders lag.
„Tus vluchtte zonder ijd'len tegenstand.
„Vele and'ren nog versloeg des Turken hand.
„Niet een van ons, die zich met hem kon meten;
„Gij, gij alleen moogt u zijn weêrga heeten!
„Geen onzer was op kamp met hem gesteld;
„Wij allen ruimden liefst voor hem het veld.
„Van Tus in vollen ren met losse teugels
„Nu rechts dan links zich wendend naar de vleugels,
„Scheen hij op 't hooge en steigerende paard
„Een Dewa onder 't macht'loos kroost der aard."
De mededeeling baarde Rustem smart,
Hij ging naar Kawus als met bloedend hart.
Kai Kawus bood terstond den Pehlewan
Een eereplaats nabij zijn zetel aan,
En Rustem sprak met opgetogenheid
Van Sohrabs lichaamskracht en dapperheid.
„Nooit": zei hij, „schiep natuur zijn evenbeeld,
„Met zooveel trots en leeuwenmoed bedeeld.
„Tot aan den hemel reikt zijn hoofd en de aard
„Schijnt door 't gewicht van 't reuzenlijf bezwaard.
„Toen ik mijn dolk en boog en speer
„En knots vergeefs beproefd had, dacht ik weer:
„Ik heb toch, hoe onwrikbaar ook gezeten,
„Reeds tal van dapp'ren uit hun zaal gesmeten.
„Dies greep ik hem om 't lijf met ijz'ren hand,
„Den knoop omklemmend van zijn gordelband,
„En dacht: zoo moet hij uit den zadel vallen,
„Ook hij moet zwichten even goed als allen;
„Maar evenmin als bergen voor den wind
„Week voor mijn krachtige armen 't heldenkind.
„Het werd te laat, met strijden was 't gedaan,
„De nacht zou donker zijn, er blonk geen maan;
„Tot morgen hebben wij den kamp verdaagd;
„Bij 't morgenkrieken zal op nieuw gevraagd,
„Tot wien als gunsteling fortuin zich keert,

„Aan wien de Heer de zegepraal bescheert.
„Want hij, die 't maanlicht en den zonnestraal
„Doet blinken, schenkt ook sterkte en zegepraal!"
Kai Kawus sprak: „Zij de Oppergod geloofd,
„Door wien gij wis uws vijands schedel klooft!
„Ik wil hem smeeken om zijn hulp en kracht,
„In 't stof mij voor hem buigend heel den nacht,
„Opdat in 't worst'len u zijn trouw bewake
„En door dien Turk geen onheil u genake,
„Zoodat de aloude moed in u herleeft
„En als voorheen uw roem ten hemel zweeft!"
En Rustem weer: „O Schach! naar uw begeeren
„Zal alles vast zich straks ten goede keeren!"
Toen zocht hij 't leger weder op, 't gemoed
Bezwaard en dorstende naar wraak en bloed.
Daar trof hem Seware, hij ook bedrukt,
Onzeker, of de kampstrijd was gelukt.
Vermoeid van 't tweegevecht vroeg Rustem spijze,
Verhaalde toen den wachter, op wat wijze
De strijd geëindigd was, en gaf bevel,
Dat hij bij 't eerste morgenkrieken snel
Den kamp zou voorbereiden, al zijn dapp'ren
Bijeen zou brengen en de vaan doen wapp'ren.
„Koelbloedig" — sprak hij — „geeft ge op alles acht
„En houdt gij zelf weer als voorheen de wacht.
„Uw taak is tot aan 't uiterste avondgloren
„Mijn veldheerstent te hoeden naar behooren.
„Kom ik als overwinnaar uit den slag,
„Dan keer ik weer vóór 't einde van den dag,
„Doch wordt wellicht een ander eind mijn deel,
„Men treur' dan over mij niet al te veel,
„Men denke dan aan verd'ren kamp niet meer
„En koel zijn wraak niet aan het Turksche heir!
„Maar richt terstond naar Sabul uwe schreên,
„Zend naar mijn vader Sal een bode heen
„En troost mijn moeder in haar droevig lot,
„Haar leerend, dat de dood mij kwam van God.
„„Bedwing" — dus spreekt ge — „uw tranen, ed'le vrouw!
„„Bedrijf om Rustem niet te diepen rouw!

„„Geen mensch kan eeuwig hier op aarde leven.
„„Dank God voor 't aanzijn, hem zoolang gegeven!
„„Hoe dikwijls heeft hij leeuwen neergestooten,
„„En krokodil en luipaard! Hoeveel sloten
„„Met onbedwingb're muren drong hij binnen!
„„Wie was bij machte Rustem te overwinnen?
„„Wie telkens 't oorlogspaard bestijgt, die tikt
„„Welhaast aan 't voorportaal des doods. Beschikt
„„Een godheid hem een reeks van duizend jaren,
„„Hij moet als mensch het mensch'lijke eens ervaren.
„„Gedenk hoe Dschemschid, de oppermacht'ge vorst,
„„En Thamuras, die Dewa's temmen dorst,
„„Wier evenknieën de aarde niet bezat,
„„Toch eens zijn weggereisd langs 't zelfde pad.
„„Hetzelfde lot, dat hen van hier deed scheiden,
„„Moest ook, gij wist het, uwen zoon verbeiden!"
„En als gij moeder hebt getroost, dan spreek
„Tot Sal, dat hij den Vorst zijn trouw niet breek'!
„Als hij ten kamp zich gordt, zoo sta hem bij,
„Als hij uw hulp begeert, sta hem ter zij,
„Want jong en oud, zij zijn bestemd voor 't graf,
„Niet een, dien d' aard voor eeuwig 't aanzijn gaf!"
Van Sohrab sprak hij zoo den halven nacht.
De laatste helft werd slapend doorgebracht.

19.

SOHRAB WERPT RUSTEM NEER.

De nacht verhief de zwarte vlerken weer,
Het heldere oog des dags zag vriend'lijk neer.
Toen wierp zich Rustem met zijn tijgervel
Te paard, het roemrijke, als de wind zoo snel.
De legers waren ver vaneen gescheiden,
Twee parasangen lagen tusschen beiden.
Daarheen ging Rustem, 't hoofd gehelmd. Zijn ros,
Zijn Reksch, stormde als een draak, rooksnuivend los.
Maar onberaden ijver baart verdriet.
Wees steeds bedachtzaam. Overhaast u niet.

Dien eigen nacht, bij zang en snarenspel,
Sprak Sohrab dus tot Human: „'k Wenschte wel,
„Dat ik dien wond'ren oude kon vergeten,
„Met wien ik me in den kampstrijd straks zal meten.
„Mij kwelt de onzekerheid. Voor niemand wijkt hij,
„Zoo min als ik, en even luist'rijk prijkt hij.
„Als ware 't eigen beeld model geweest,
„Zijn beider schouders, beider ranke leest
„Van 't zelfde maaksel. 'k Brand haast van verlangen
„Om hem te zien, maar schaamte kleurt mijn wangen,
„Als 'k hem aanschouw. Ik voel mij 't harte beven,
„Zoo 'k denk aan 't merk, door moeder me aangegeven.
„Hij *moet* wel Rustem zijn. Geen tweede als hij
„Verwierf een plaats in 's werelds heldenrij.
„En zou ik tegen hem mijn hand verheffen?
„Mijn eigen vader met mijn wapen treffen?"
Maar Humans antwoordde luidde: „Ik stond in 't veld
„Reeds vaak van Rustem, Salser's zoon, versteld.
„Mesenderan is vol van zijnen lof,
„Zijn dapperheid gaf heel de wereld stof.
„Maar 't paard van dezen held schijnt me onder 't kampen
„Met minder kracht dan Rustems Reksch te stampen."
Pas had de dagtoorts, na den nacht ontstoken,
Den slaap, die 't leger hield geboeid, verbroken,
Of Sohrab, vol nog van het feestgelag,
Stoof fluks naar 't strijdperk, hakend naar den slag.
Elk lid van 't rijk geschubde pantser blonk.
Met frissche krachten zwaaide hij zijn tronk,
Een stierenkop gelijk. Hij lachte blij,
Als zat hij nog aan 't feestmaal in de rij,
En sprak tot Rustem: „Zijt gij weer ontwaakt?
„En sliept gij goed? Waartoe naar strijd gehaakt?
„Werp weg die knots en dat onvriend'lijk zwaard!
„De roekelooze kamp blijve u bespaard!
„Kom, zet u neer en laat ons vrienden zijn,
„Verheld'ren we onze blikken door den wijn!
„Dan sluiten we een verbond en houden we op
„Elkaar te tergen met verhitten kop!
„Laat and'ren 't veld om met elkaar te strijden,

„Ons voegt het hier een feestmaal te bereiden.
„Dan leg ik u mijn hart vol liefde bloot
„En weent gij straks beschaamd uwe oogen rood.
„'k Ben overtuigd, gij zijt van ed'len stam,
„Maar zeg mij toch, waar hij zijn oorsprong nam.
„Ik bid u, wil uw afkomst niet verzwijgen
„Totdat we in 't worstelperk ten strijde tijgen.
„Zijt gij niet Rustem, de onverwonnen held.
„Die Sal, den groote, tot zijn vad'ren telt?"
Maar Rustems antwoord luidde: „O Heldenzoon!
„Niet daartoe hebben wij elkaar ontboôn.
„Wij zadelden de rossen tot den strijd.
„Ik luister naar geen woord, dat mij misleidt.
„Gij zijt een knaap, mij boog reeds de ouderdom,
„Voor 't kampperk gespte ik mijnen gordel om.
„Welaan! ten strijde! tot het einde ons zegt,
„Wien God de zegepraal heeft weggelegd!
„Reeds vaak beproefde 't leven mijne kracht,
„'k Heb me altijd voor bedrog en list gewacht!"
Toen Sohrab weer: „Versmaadt gij, oude man,
„Den besten raad, dien ik u geven kan?
„Ik wenschte, dat ge een rustig eind verwierft,
„En niet als krijgsman op het slagveld stierft,
„En dat een zoon in vrede u de oogen sloot,
„Als eens de ziel naar hooger sfeeren vlood.
„Doch stelt ge uw leven in mijn handen, vrij
„Beslis dan 't lot. Wat wezen moet, dat zij!"
Toen stegen ze af van 't paard, geheel in 't staal,
Met helmen, pantsers, schilden van metaal.
De kleppers werden aan de rots gebonden.
Niet zonder duist're voorgevoelens stonden
De helden op, totdat ze alras verwoed
Als leeuwen d' aanval waagden en met bloed
En zweet elkaar bedekten, zonder wijken,
Van d' ochtend tot reeds de avond neer kwam strijken.
Sohrab scheen wel een woedende olifant.
Hij maakte leeuwensprongen. Rustems hand
Omklemde weer zijn gordel en het leek,
Of reeds de jong'ling voor zijn kracht bezweek.

Maar plots wist weer de knaap zich op te beuren
En met een kreet, waardoor een berg zou scheuren,
Greep hij den oude en tilde hem omhoog
En smakte hem weer neer. De mond, het oog
Vol stof, van zegepraal gewis, van dorst
Naar wrake brandend, knielend op de borst
Van 't offer, als een leeuw, die 't wild verscheurt
En met het bloed der prooi zijn klauwen kleurt,
Hield Sohrab reeds zijn dolk omhoog geheven,
Die Rustems hals den laatsten stoot zou geven.
Maar Rustem riep hem toe: „O gij, wiens strik,
„Wiens pijl, wiens knots onfeilbaar treft, gij schrik
„Van leeuw en panther, onze wet verbiedt
„Te doen als gij. Ons landrecht dult dat niet!
„Als hier te lande in 't tweegevecht een held
„Na woesten kamp een tegenstander velt,
„Dan staat het hem nog de eerste maal niet vrij
„Zijn man te dooden, hoe verwoed hij zij.
„Maar als hij andermaal hem nederbuigt,
„In nieuwen kamp van leeuwenaard getuigt,
„Dan geven hem de zeden hier verlof,
„Dat hij hem 't hoofd doe bijten in het stof!"
Aldus sprak Rustem, die zich door een list
Uit 's vijands drakenklauw te redden wist.
De jong'ling toch nam 's grijsaards woorden aan,
Bereid op 's volks gebruiken af te gaan.
Zoo deed hij, 't harte van grootmoedigheid
En zelfvertrouwen vol, en naar 't beleid
Van 't Noodlot! Rustem gaf hij prijs en trok
Naar 't jachtveld heen, ter koeling van zijn wrok.
Den man, met wien hij pas zich had gemeten
In 't worstelperk, was hij alras vergeten.
Toen trof hij Human aan in 't zandig veld.
Dien werd fluks de uitslag van den kamp verteld,
Geschetst, wat 's vijands krachten had gebroken,
En 't woord herhaald, dat deze had gesproken.
Maar Human klaagde: „Ach! hebt gij van het leven,
„O jongeling, eerst onlangs u gegeven,
„Nu reeds genoeg? Wee u! uwe ed'le borst,

„Uw ranke leest, uw breede schouders! Dorst
„Gij 't net ontsluiten? 't dier, reeds in uw macht,
„Zijn vrijheid geven? Heel die leeuwenjacht
„Was dan een ijdel werk. Vrees nu met recht!
„Deze argelooze dwaasheid loont u slecht.
„Gedenk aan 't koninklijke woord: „De krachten
„„Des minsten vijands zijn nooit nietig te achten!""
Het hart van Sohrab klopte bij dit woord;
Hij peinsde een wijle om wat hij had gehoord.
Toen sprak hij kloek: „Bekommer u niet meer!
„Als overwinnaar keer ik weldra weer,
„Ik treed nog eens dien dapp're te gemoet,
„Dan kromt hij wis zijn nek voor mijnen voet!"
Toch was zijn hart vol weedom en zijn oog
Van tranen nat, terwijl hij tentwaarts toog.
Verlost van zijnen vijand, als weleer
Cypres-gelijk, verhief zich Rustem weer,
Als uit den dood verrezen, die, naar 't leek,
Hem reeds ten prooi had. Toen, na aan de beek
Zich hoofd en leên verfrischt te hebben, boog
Hij neer voor God en bad met smeekend oog
Den Heer der aarde om moed ten strijde en kracht.
Want welk een eind hem 't lot had toegedacht,
Dat wist hij niet, noch ook of van zijn hoofd
Niet morgen reeds de kroon zou zijn geroofd.
Door Gods genade zou — dus wordt verhaald —
Vorst Rustem eerst zoo wonder zijn gestaald,
Dat, als hij op een rots zijn voeten zette,
Zijn reuzenkracht den hardsten steen verplette.
Zóó sterk te zijn, werd hem weldra tot last;
't Bezwaarde meer dan 't baatte, en overmast
Had hij (te ras!) zich eens tot God gekeerd
En als een weldaad biddende begeerd,
Dat de overdreven zwaarte wijken mocht,
Daar zij hem hinder bracht bij elken tocht.
Die bede werd verhoord door God, wiens macht
Toen perken stelde aan 's albedwingers kracht.
Maar nu, van de overwinning niet meer zeker,
In vrees voor Sohrab, zijn geduchten wreker,

Riep hij: „O milde gever van al 't goede,
„Kom mij te hulp! Nu is 't mij bang te moede!
„Geef mij terug, wat ik weleer bezat,
„De kracht, die 'k eens van u ontvangen had!"
En zie, terstond, op Rustems beê, bewerkte
In Rustems lend'nen God de aloude sterkte.
Toen keerde hij terug naar 't oorlogsveld,
Nog bang, door somber voorgevoel gekweld.
Daar wachtte Sohrab reeds, met boog en knots;
Zijn trapp'lend paard sloeg gaten in de rots.
Van strijdlust brulde hij als de olifant,
Luid krijschend, met zijn vangstrik in de hand.
Verbaasd zag Rustem 's jonglings woeden aan
En mat met de oogen 't al te stout bestaan.
Toch taande nog, eer hij den kampstrijd waagde,
De moed in Rustem, d' altijd onversaagde.
Maar 't vuur der jeugd verteerde Sohrabs zinnen.
Hem dreef een storm. Hij vloog het strijdperk binnen,
Op Rustem aan. Hij wierp een blik vol vuur
Op 's helden borst en machtige statuur,
En riep hem toe: „Waartoe, zoo pas verslagen,
„Op nieuw u roek'loos aan den kamp te wagen?
„Men zal u weldra bij de dooden tellen!
„Waartoe aan 't ongeluk u bloot te stellen?"

20.

SOHRAB WORDT DOOR RUSTEM GEDOOD.

Weer werden beider paarden vastgebonden
En thans, helaas! de pijlen afgezonden,
Door 't Noodlot zelf gericht. Waar dat regeert,
Wordt harde rots in smeltbaar was verkeerd.
Van nieuws ving nu het strijdvuur aan te ontbranden.
De helden sloegen weer hun sterke handen
Elkaar om 't lijf en aan den riem. Maar 't leek,
Of Sohrabs kracht op Gods bestel ontweek.
De ontemb're Rustem wrong zich los en grijpend
Met forsche vuist en in den nek hem knijpend
Brak hij den knaap, dien krokodil, den rug,

Als waar 't een riet, en de overwinnaar, vlug
Het zwaard ontblootend, wierp den strijder neer,
En, vast besloten, dat hij nimmermeer
Zou opstaan, trof hij 't hart hem, diep genoeg
Dat haast des ed'len laatste stonde sloeg.
Gij, die uw wrake koelt, wilt niet vergeten,
Hoe eens uw eigen vleesch wordt stuk gereten
Door Noodlots scherpe dolk en hoe voor 't bloed,
Door u gestort, gij zelf straks boeten moet!
Van pijn zich wringend zuchtte Sohrab diep.
Hij voelde, dat zijn einde naakte en riep:
„Ik dank dit lot aan eigen dwaas bestel,
„'k Leî zelf den sleutel tot de poort der hel
„U in de hand. Gij hebt geen schuld. Gods macht
„Heeft me eerst geschraagd en nu ten val gebracht.
„Nu spot straks ieder met het jonge leven
„Van zooveel kracht, dat hier in 't stof moet sneven!
„Veel had van vader moeder mij verteld;
„Om zijnentwil lig ik hier neergeveld;
„Omdat ik hem zoo liefhad. Ik toog uit,
„Hem zoekend. 't Sterven heeft mijn gang gestuit.
„Op 't rustloos zwerven was mijn hoop gebouwd!
„Doch of ge in vischgestalte in 't water zwomt,
„Of aan het hemeldak als starre glomt,
„Of gij u schuil hieldt in den zwartsten nacht,
„Of 't licht der zon bedwongt met wondermacht,
„Eens treft u 't wrekend zwaard van mijnen vader,
„Als hij verneemt, dat gij mijn levensader
„Doorsneden hebt. Wis meldt wel een der grooten
„Uit d'ed'len kring van Rustems krijgsgenooten,
„Hoe Rustems zoon, toen hij zijn vader zocht,
„Door u in wreeden kamp werd overmocht!"
Voor Rustems oogen werd het duist're nacht.
Hij was verplet, vernietigd al zijn kracht.
Hij stond een wijle met een duiz'lend hoofd
En viel ter aarde als van verstand beroofd.
Weer bijgekomen stortte hij zijn hart
Voor Sohrab uit, gebroken door de smart.
„Hebt gij van Rustem een herinnering?

„Men wisch' zijn naam weg uit der grooten kring!
„Ik zelf ben Rustem. Sohrab zij 't bekend,
„Moog Sal dan treuren om mijn droevig end!
Hem kookte 't bloed, hij kermde en brulde luid
Van woede en rukte zich de haren uit.
Ook Sohrab, die aldus zijn vader zag,
Verhief half zinneloos zijn weegeklag:
„Hoe? gij zijt Rustem, die met eigen hand
„Verwoed den dolk mij boorde in 't ingewand?
„Hoe poogde ik nog tot vrede u te bewegen!
„Geen sprank van liefde straalde uit u mij tegen!
„Ontdoe mij nu van 't pantser en 't gewaad.
„Op 't bloote lijf bond moeder me aan een draad —
„Terwijl mij 't hoornsignaal ten strijde riep,
„Een stroom van tranen langs haar wangen liep
„En 't afscheid haar benauwde — een onyxsteen.
„Toen zond zij mij aldus gewapend heen
„En sprak: „'t Is van uw vader 't onderpand!
„„Bewaar het trouw om 't eens in zijne hand
„„Te leggen!" Ach! nu is de kans me ontvloden!
„Den trouwen zoon kon 't zwaard des vaders dooden!"
Alras ontdekte Rustems blik 't kleinood.
Vertwijfeld scheurde hij de borst zich bloot
En riep: „Ik zelf, ik ben uw moordenaar!
„Gij heerlijk kind, der volken roem!" Het haar
Van 't hoofd zich rukkend, met een bloedend hart,
Met stof bestrooid ten teeken van zijn smart,
In tranen badend, snikte en kreet hij luid.
Maar Sohrab sprak: „Geen zelfmoord baat u, stuit
„Dien tranenvloed! Kan 't anders ooit geschieden,
„Dan zooals hoog're machten 't ons gebieden?"
Toen 't zonlicht opgehouden had te schijnen
En Rustem niet terugkwam tot de zijnen,
Begaven twintig dapp'ren uit het kamp
Zich naar het strijdperk om te zien, wat ramp
Hem soms getroffen had. Maar hoe zij staarden,
Geen Rustem speurden zij. Bestoven paarden
Ontdekten zij en Rustems ledig zaâl,
Maar geen, die nog van Rustem zelven taal

Of teeken opving. Loodzwaar drukte op allen
De vrees, dat hij in 't worst'len was gevallen.
Zij deden Kawus ras de treurmaar hooren:
„In Rustem heeft de troon zijn steun verloren!"
  Een luide jammerklacht weerklonk. 't Scheen wel,
Of de aarde dreunde. Kawus gaf bevel,
Dat trommelslager en trompetter 't sein
Zou geven en dat Tus gereed moest zijn.
Toen sprak hij dus zijn trouwe krijgers aan:
„Laat snel een kemel naar de kampplaats gaan!
„Wat Sohrab aanrichtte is nog ongewis,
„Vrij weene ons Iran, als het waarheid is!
„Als Sohrab werk'lijk Rustem heeft gedood,
„Wie restte er dan nog, die het hoofd hem bood?
„Is 't zeker, zoo we ons allen saamverbonden
„Ten kampstrijd, dat wij dan nog hem weerstonden?"
  Toen Sohrab 't dreunen van den stoet vernam,
Die zoekend naar de plaats des onheils kwam,
Sprak hij tot Rustem: „'k Leef niet lang nu meer!
„Dan neemt der Turken lot een and'ren keer.
„Betoon dus me uwe liefde. Uw voorspraak maak',
„Dat tegen hen de Schach zijn veldtocht staak'.
„Dat de uwen hier hun legermacht aanschouwden,
„Geschiedde omdat ze mij te zeer vertrouwden.
„Dat dreef hen voort tot Iran. Allerlei
„Heb ik hun voorgespiegeld, zoo ze aan mij
„Zich overgaven. Wie toch kon gelooven,
„Dat Rustem me eens van 't leven zou berooven?
„Versper dan nu hun den terugtocht niet.
„'t Ware onrecht, zoo gij hen thans boeten liet.
„Het slot houdt ginds een man gevangen, dien
„Ik telkens vroeg me een teeken te doen zien,
„Waaraan ik u herkende, want uw beeld
„Heeft me onophoud'lijk voor den geest gespeeld.
„Maar leugentaal was 't altijd wat hij zeide,
„En door dien leugen heeft hij nu ons beide
„'t Geluk verstoord. Aan hem de schuld, zoo 't lot
„Vervuld is en mijn dag verduisterd tot
„Stikdonk'ren nacht. Doch straf hem niet aan 't leven

„Voor wat hij deed. Ook hem zij 't kwaad vergeven.
„Heb ik niet zelf uw tastbaar merk aanschouwd
„En toch mijn eigen oogen niet vertrouwd?
„'t Was in de sterren reeds voorlang besloten,
„Dat vaders hand mij in het hart zou stooten.
„Ik kwam als 't weerlicht, 'k ga gelijk de wind;
„In betere oorden wacht u eens uw kind!"
  In Rustem stokte de adem. Saamgebogen
Van droefheid zat hij neer met bloedroode oogen.
Toen, 't paard bestijgend met een hart als lood,
Terwijl een kille zucht zijn mond ontvlood,
Om 't snood bedrijf, om de onherstelb're ramp,
Reed hij met droevig wcegeklag naar 't kamp.
Zijn nad'ren werd verbeid door Irans grooten,
Die bij zijn komst eerbiedig 't hoofd ontblootten,
God dankend, dat hun Rustem ongedeerd,
Na bange onzekerheid, was weergekeerd.
Doch toen zij dichter bij 't verscheurd gewaad,
't Met stof bestrooide haar, 't ontzind gelaat
Ontdekten, riepen ze: „O! zeg, wat gebeurde,
„Wat schrikk'lijk feit aldus uw ziel verscheurde!"
  Hij sprak hun van zijn wanbedrijf, hoe snood
Hij zelf zijn kind op 't slagveld had gedood.
Toen blikten allen droevig voor zich heen.
Een koude rilling voer door Rustems leên.
En tot zijn grooten sprak hij: „Moed en lust
„Zijn weg. Haast is de levenslamp gebluscht.
„Gaat nu niet voort met dien onzaâl'gen strijd.
„'k Heb leeds genoeg aan Turan reeds bereid!"
  Het kleed, het vleesch verscheurd van bitter wee,
Kwam op 't gerucht zijn broeder Seware.
En weer herhaalde Rustem woord voor woord,
Wat Sohrab had gesproken. „Door dien moord" —
Zoo sprak hij jamm'rend — „is mij 't hart gebroken.
„Die schanddaad worde aan mij geducht gewroken!
„'k Heb zelf dien ed'len boom in blinden waan
„Met tak en wortel doen te gronde gaan.
„Ik zelf, ik heb mijn wap'nen rood gekleurd
„In 't bloed van hem, om wien de Hemel treurt!"

Toen liet hij Human weten: „Trek uw zwaard
„Ter wrake niet. Genoeg, zoo ge onvervaard
„Uw heir bewaakt. Het lot toch stelde u aan
„In plaats van Sohrab, die is heengegaan.
„U zal ik voor 't vergrijp niet meer doen boeten,
„Maar 'k wensch uw aanschijn nimmer meer te ontmoeten,
„Daar gij mijn zoon onwaarheid hebt gesproken
„En daardoor 't onheilsvuur mij hebt ontstoken!"
Toen Rustem zweeg bracht Seware 't bericht
Tot Human, die weleer aan Sohrab onderricht
In ruiterskunsten en in wapenhandel gaf.
Deez' weerde Rustems grieven van zich af,
En sprak: „'t Was Hedschir, die met loos beleid
„Sohrab bestendigde in de onwetendheid,
„En zorgde, dat hij Rustem niet ontdekte,
„Maar in zijn brein verwarde beelden wekte.
„Door hem kwam al dit lijden ons te ontmoeten,
„Men legge 't schuldig hoofd hem voor de voeten!"
Teruggekeerd bracht Seware 't verhaal
Tot Rustem, zeggend: „Hedschirs leugentaal
„En trouwelooze list baarde al 't verdriet.
„Als nu van smart om Sohrab 't bloed u ziedt,
„Zoo weet, dat hij van 't onheil de oorzaak is!"
Voor Rustems oog werd alles duisternis,
Hij vloog naar 't slagveld en op Hedschir aan,
Verwoed hem grijpend om hem neer te slaan.
Hij wierp hem op den grond en trok zijn degen
En had er haast zijn offer aan geregen,
Toen nog der vorsten beê zijn drift bedaarde,
En hij grootmoedig den verrader spaarde.
Terstond ging Rustem dof en afgemat
Naar 't oord, waar hij zijn zoon verlaten had.
Tus, Gustehem en Guders volgden hem,
Die als in koor om 't legerhoofd hun stem
Verhieven tot een bede aan 't Albestuur,
Dat toch des helden leed in 't droevig uur
Verzacht wierde en tot leniging van smart
Een balsem vloeien mocht in 't bloedend hart.
Maar Rustem tastte naar zijn dolk, gereed

Een eind te maken aan 't ondrag'lijk leed,
Toen fluks zijn grooten met geweld en tranen
Beproefden hem van zelfmoord af te manen
En Guders uitriep: „Held, waar is uw hoofd!
„Met u waar' de aarde van haar licht beroofd!
„Al gingt gij zelven honderdmalen sterven,
„Geen enk'le pijn zal daardoor Sohrab derven.
„Wordt hem hier langer aanzijn nog gegund,
„Blijf met hem leven dan zoolang gij kunt,
„Doch heeft het Noodlot hem den dood bereid,
„Bedenk, dat allen 't zelfde lot verbeidt,
„En dat, of kroon of helm op 't voorhoofd blinkt,
„De roepstem van den dood voor ieder klinkt.
„Wij worden van deze aarde weggedaan
„En niemand weet, waarheen hij eens zal gaan.
„Wie, Sipehbed! [1]) ontkwam er ooit den dood?
„Wie weende aan 't graf niet vaak zijne oogen rood?
„Wat vroeger of wat later mag hij komen,
„'t Is uit met wie zijn roepstem heeft vernomen!"

21.

RUSTEM LAAT KAWUS OM BALSEM VERZOEKEN.

Toen voegde Rustem Guders toe: „Gij held
„Vol dapperheid en wijsheid! ga en meld
„Aan Kawus, wat mij schrikk'lijks is weervaren,
„Maar wil er ook een bede aldus aan paren:
„„Door Rustem zelf werd Sohrabs hart doorboord.
„„Verstijv' de hand, die Sohrab heeft vermoord!
„„Doch zoo u goeds door Rustem is geschied,
„„Onthoud hem dan uw medelijden niet
„„En zend hem van uw heilzaam wonderkruid,
„„Dat snel het vloeien van een bloedstroom stuit,
„„En voeg een enk'le teuge wijns er bij;
„„Maar spoedig, dat de hulpe tijdig zij!
„„Licht toont u Sohrab, door den dronk genezen,
„„Zijn dank, omdat ge een redder hem mocht wezen!""

[1]) Legerhoofd.

Gelijk een stormwind ijlde Guders voort
En boodschapte aan Kai Kawus Rustems woord.
Maar 't antwoord luidde: „In heel mijn rijk
„Is aan dien olifant niet één gelijk!
„Ik stelde graag van ongeval hem vrij,
„Want kost'lijk boven allen is hij mij,
„Doch geef ik 't wonderkruid in zijne macht,
„Dan keert zijn zoon terug tot de oude kracht.
„En wie, als straks de jeugdige olifant
„Hem helpt, is tegen beider kracht bestand?
„En mochten ooit die twee in opstand komen,
„Wie ware dan in staat om ze in te toomen?
„Waart gij niet zelf getuige, hoe hij vroeg:
„„Wie zijn mij Tus en Kawus?" Sterk genoeg
„Om met die reuzenarmen zich te meten
„Mag in mijn heldenstoet geen enk'le heeten.
„Ik vrees, dat hij mijn troon niet meer getrouw
„Bewaken, noch mijn vanen volgen zou,
„Hij, die zoo menigmaal met ruw bescheid
„Mij hoonde in aller tegenwoordigheid.
„Voegt zich de zoon daarbij met de eigen kracht,
„Tot stof vergruisden zij mijn koningsmacht.
„Gij kent de wereld wel en kondet hooren,
„Hoe Sohrab heilige eeden heeft gezworen,
„Dat Irans heir verdrinken zal in bloed
„En aan de galg Kai Kawus sterven moet.
„Als hij blijft leven, worden klein en groot
„In 't land bedreigd met jamm'ren en met dood.
„Zoo 'k slechtgezinden 't leven wilde borgen,
„'k Zou na mijn dood me een slechten naam bezorgen!"
Tot Rustem weergekeerd zeî Guders: „Haat
„Is 't al, wat u van Kai te wachten staat!
„Zoo rijk was nimmer nog een boom aan vrucht,
„Als de argwaan, waar hij u gestaâg mee ducht.
„Hij heeft nooit één als vriend aan zich verplicht,
„Nooit één, die kracht'loos neerviel opgericht.
„Beproef vrij zelf zijn steenen hart te breken
„En in zijn duist're ziele licht te ontsteken!"

22.

RUSTEMS WEEKLACHT OVER SOHRABS DOOD.

Door Rustem werd alstoen bevel gegeven
Een vorst'lijk kleed, met gouddraad rijk doorweven,
Den stervende te spreiden tot een bed,
En naar den Scheriar [1]) met zachten tred
Hem weg te dragen. Rustem zelf ging heen
Om hem te volgen, toen een boô verscheen
En sprak: „Uw zoon leî reeds zijn leven af!
„Geen troonzaal voegt hem meer, hem voegt een graf!"
Toen, in vertwijfling, kreet de vader luid.
De wanhoop perste 't bloed zijn oogen uit.
Hij sprong van 't paard en rukte van zijn haren
Den krijgsmanshelm, liet stof en asch vergâren
En strooide 't op zijn hoofd, en heel het heir
Herhaalde 's vorsten smartkreet keer op keer.
„Wee mij!" riep Rustem uit, „gij, groot van moed!
„Gij dapp're zoon, van Pehlewanenbloed!
„Nooit meer zal 't licht van zon of maan een held
„Als gij beschijnen; nooit een helm in 't veld
„Een hoofd als 't uwe dekken! De eigen hand
„Des grijzen vaders woelde in 't ingewand
„Des zoons! Wat is de mijne een val! Den grooten
„Nakomeling van d'ed'len Sam, gesproten
„Uit vorstenbloed, versloeg ik. Reuzensterk
„Werd ik genoemd, ik scheen een teng're berk
„Bij hem. Men sla de moord'naars hand mij af!
„In 't stof te leg'ren zij voortaan mijn straf!
„Wie geeft der moeder kondschap van den doode?
„Wie heeft er moed tot haar te gaan als bode?
„Wie lost haar 't raadsel op, door welke macht
„Ik snoodaard tot den gruwel werd gebracht?
„Met afschuw spreekt men voortaan van den vader,
„Wiens hand van 't eigen kind den levensader
„Doorsneed! Of wie, die ooit het bloed vergoot

[1]) Schach.

„Van d'eêlste telg, die uit zijn lend'nen sproot?
„Wat zal haar vader tot haar moeder zeggen?
„Zijn vloek, een onuitdelgb'ren, zal hij leggen
„Op heel den stam van Sam, met fellen haat
„D'aanlegger treffen van de gruweldaad!
„Doch wie kon ooit vermoeden, dat zoo teeder
„Een knaap, schoon, hoog en rank gelijk een ceder,
„Als legerhoofd zou uitgaan tot den slag?
„Nacht werd voor goed door hem mijn levensdag!"
Toen ging hij voort: „Omfloerst met krip het hoofd
„Van 't vorst'lijk kind, van 't leven nu beroofd,
„Den knaap, voor troon en heerschappij geboren,
„Dien nu reeds groeve en lijkwâ zijn beschoren!"
De baar werd onder bitter jammerklagen
Naar 't plein voor Rustems veldheerstent gedragen.
De krijgers strooiden op hun hoofden asch.
In 't vuur dat fluks in 't kamp ontstoken was
En helder vlamde, wierp men 't bonte doek
Van tent op tent; ook Rustems zaâl, met vloek
Voortaan bezwaard. Heel 't krijgsheir klaagde luid,
En Rustems stem klonk boven allen uit:
„Zal ooit weer de aarde een krijgsheld zien als gij,
„Zoo onverschrokken, zoo vol moed? Wee mij,
„Wiens hand het kind met zooveel mannenkracht,
„Met zooveel dapperheid, heeft omgebracht!
„Wee mij, die 't kind ver van zijn moeders hart
„Het leven nam! Nu kwijn ik weg van smart!"
Hij scheurde 't kleed. Hij weende bloed. Zijn hand
Begon een graf te delven in het zand.
Hij riep: „Hoe zal mij de ed'le Rudabe,
„Hoe zal mij Salser vloeken! Wee mij! Wee!
„Hoe dood'lijk zal hen 't schrikk'lijk denkbeeld grieven,
„Dat ik mijn eigen kind de borst kon klieven!
„Geen troost, geen balsem, die ik hun kan geven
„Na 't huiv'ringwekkend kwaad, door mij bedreven!
„Hoe bloedt hun hart, als straks hun wordt verteld,
„Dat ik dien reuzenceder heb geveld!"
De Pehlewanen zaten om hun heer
Met stof bestrooid en diep bedrukt ter neer.

Zij spraken ter vertroosting menig woord,
Maar 't werd door Rustem nauw'lijks aangehoord.
Zoo treedt het Noodlot op zijn duist're wegen
Met diadeem en vangstrik beide u tegen;
Het biedt u met de rechterhand een kroon
En rukt u met de linker van den troon . . . .
Wat hangt uw hart aan aardsche heerlijkheid,
Daar toch ten leste u de aarde een doodsbed spreidt?
Wat klaagt ge als sterv'ling over 's levens nood?
Straks bergt het graf uw zorgen in zijn schoot!....
Het zij de Hemel zelfbewust regeere,
Of doelloos toeval 's menschen plannen keere,
Zijn willen en bedoelen blijft gewis
Voor 't mensch'lijk oog omkleed met duisternis.
Waarom en hoe hij 't aanzijn stoort of wekt,
Blijft altijd voor den mensch in nacht bedekt.
Zoo klaag dan niet om 't eind van 't kort bestaan,
Gij wist vooruit, hoe 't eens moest ondergaan!....
De Schach, die van den jammer had vernomen
En diep geroerd tot Rustem was gekomen,
Hij ook riep uit: „Niets keert des Noodlots hand!
„Van Elburs toppen tot aan 't verste strand
„Is alles, wat bestaat, een prooi van 't graf;
„Trek dus van 't heden uwe zinnen af!
„Wat vroeger sterft licht de een, wat later de ander,
„Maar allen brengt de doodsweg bij elkander.
„Wat duldt gij, dat u 't lijden overmant?
„Sprak niet terecht een man van groot verstand:
„„Beproef desnoods den hemel te verplett'ren,
„„Doe de aarde vrij in reuzenvlammen knett'ren,
„„Een doode kunt gij 't aanzijn niet hergeven,
„„Maar eeuwig duurt in 't gindsche land zijn leven!""
„Van verre aanschouwde ik Sohrabs heldenkracht,
„'k Zag, hoe zijn moker trof met wondermacht,
„Maar 't Noodlot heeft zijn gangen zoo gericht,
„Dat hij voor uwe sterkte heeft gezwicht.
„Wat baat dan 't staren op dit koude hart?
„Waartoe aldus verzonken in uw smart?"
En Rustems antwoord was: „Het is gedaan

„Met Sohrab. Doch op 't bloedig slagveld staan
„Nog Turans krijgers, 't dapper volk van Tschin
„En Human. Laat u thans niet verder in
„Met dezen kamp. Behaagt het u naast God,
„Dan worde aan Seware's beleid het lot
„Van 't leger toevertrouwd!" De Schach hernam:
„Dat al het leed van d'oorlog nederkwam
„Op u, dit deert mij, ed'le held! Ook mij
„Trof onheil. Iran staat in vlam. Maar gij
„Wekt grooter deernis door uw bitter leed.
„Ik koel geen wraak meer voor wat Turan deed!"

23.

RUSTEMS TERUGKEER NAAR SABULISTAN.

De Schach keerde ijlings weder naar zijn land.
Maar Rustem hield op de eigen plaats nog stand,
Tot Seware, teruggekeerd van 't veld,
Hem 't lot van Turans leger had gemeld.
Den morgen na zijn aankomst brak hij op,
Met heel zijn heir, geen vaan nu meer in top,
En trok naar Sabul. Sal, de zoon van Sam,
Vernam 't gerucht en hoorde Rustems naam,
En dad'lijk toog, in smartelijk verlangen,
Heel Sejestan op reis om hem te ontvangen.
Voorop ging 't leger. Toen de kist. De vorsten
Bestrooiden 't haar en sloegen zich de borsten.
De paarden waren van den staart beroofd,
't Cymbaal, de fluit, de trommel was gekloofd.
Toen de achtb're Sal, de telg der Pehlewanen,
Gezeten op zijn ros met gulden manen,
Het lijk ontdekte, steeg hij af en treurde,
Begroet door Rustem, die zijn kleed'ren scheurde.
De grooten hieven Sohrab met elkaar
Van 's kemels rug en zonken om de baar
Met losgegespte kleed'ren op den grond.
Ach! dat deze ed'le zulk een einde vond!
Tehemten nam het deksel van de kist,

Waaraan geen enkel sieraad werd gemist,
En sprak: „Die eens den regenboog geleek,
„Ligt op de baar, een doode, stijf en bleek!"
Sal schreide bitter om des jong'lings dood
En riep tot God, den helper in den nood.
Tehemten [1]) klaagde: „Ach! dat gij reeds moest sterven!"
„Wee mij, door wien gij 't levenslicht moest derven!"
En Sal: „Het is een wonder, dat een kind
„Zoo vroeg den krijg reeds boven alles mint!
„Naar geest en lichaam was uw Sohrab groot,
„Geen tweede als hij baarde ooit een moederschoot!"
En onder 't vloeien van zijn tranenbeken
Werd hij niet moe tot Sohrabs lof te spreken.
Men droeg de kist naar Rustems woning heen,
Die, volgend, uitbrak in vernieuwd geween.
Daar zag hen Rudabe, zag Rustem, zag
Den doode en riep met roerend weegeklag:
„Ontwaak nog eens eer ge in de groeve zinkt!
„Ontwaak en hoor, hoe moeders roepstem klinkt!"
Zij liet den vrijen loop aan al haar smarten,
Haar klachten slakend uit het diepst des harten.
„O Pehlewanentelg! gij onvervaarde!
„Een oorlogsheld als gij draagt nooit meer de aarde!
„Nooit keuvelt meer uw moeder met haar zoon!
„Een graf dolf 't Noodlot voor uw jeugdig schoon.
„Het zond u, bloeiend jongeling, als lijk
„Meedoogenloos naar 't somber doodenrijk.
„Nooit zegt uw mond, voor altijd reeds gesloten,
„Door wien de dolk u werd in 't hart gestooten!"
Zoo Rudabe. De sterren hoorden 't aan.
De harten bloedden, ieder plengde een traan.
Toen ging zij dof en bleek, de zielsbedroefde,
Naar 't stil vertrek, waarin zij weenend toefde.
Ook Rustems tranen vloeiden altijd weer
En bloedig vielen ze op zijn boezem neer.
't Scheen of de laatste dag stond aan te breken,
Zoo was uit ieders hart de vreugd geweken.

---

[1]) „Sterk van lichaam," bijnaam van Rustem.

Tehemten droeg de lijkkist andermaal
Tot vóór de vorsten en den ouden Sal.
Hij schroefde 't deksel los en leî zijn zoon,
Van 't lijkgewaad ontdaan, voor elk ten toon.
Toen daar de doode lag voor 't oog van allen,
Scheen 't of het hemeldak dreigde in te vallen.
Doodsbleek, door schrik en smart geheel ontdaan,
Bleef man en vrouw en kind en grijsaard staan,
De wang besproeid door heete tranenbeken,
Het haar verward, met stof en asch bestreken.
't Paleis van Rustem scheen een doodenstad,
Sinds Sohrab op de baar zijn leger had.
De doode zelf, zoo rank en breed van borst,
Leek, sluim'rend na den strijd, wel Sam, de vorst.
  Weer hulde Rustem 't lijk in 't gele kleed,
Waarna hij 't deksel op de lijkkist deed,
En sprak: „Een graf van goud, vol muskusgeuren,
„Voegt aan den ed'len knaap, dien wij betreuren.
„Ik weet, dit alles rekt zijn leven niet,
„Doch wat rest me anders in mijn zielsverdriet?"
  Hij weende beî zijn oogen blind. Men groef
Voor Sohrab, afgerond gelijk een hoef,
Een graf, waarin de doode werd gedragen.
In sandelhouten kist, met goud beslagen,
  Van plaats tot plaats werd weldra naverteld,
Dat Rustems hand den jong'ling had geveld.
Wie 't hoorde werd van droefenis vervuld,
Heel de aarde scheen in somb'ren rouw gehuld.
  Nog lang in 't stil vertrek, in de eenzaamheid,
Heeft Rustem aan zijn droefheid zich gewijd.
Doch eind'lijk kon hij kalm zich overgeven
Aan 't harde lot; wat baatte tegenstreven?
Veel jamm'ren heeft het Noodlot reeds gebaard,
Vaak 't menschenhart vergiftigd en bezwaard,
De sterv'ling, die ze nauw'lijks kan verdragen,
Ducht zonder reden niet zijn wreede slagen.
  In Iran was niet één, wiens voelend hart
Bij 't droevig doodsbericht niet kromp van smart.
  Toen Human straks ook aan Afrasiab

't Onzalig einde meldde van den knaap,
Stond Turans vorst verplet. Hij peinsde en zon,
Wat rampen 't onheil na zich sleepen kon.

24.

SOHRABS MOEDER ONTVANGT BERICHT VAN ZIJN DOOD.

Op 't sein van 's helden dood door Turans dreven
Werd allerwege een weeklacht aangeheven.
Toen 't welhaast doordrong tot Semengans vorst,
Sloeg deze in bitt're smart zich op de borst.
En Sohrabs moeder ook vernam de ramp,
Dat en door wien hij omkwam in den kamp.
Vertwijflend rukte zij 't gewaad vaneen,
Haar boezem, blinkend als een edelsteen,
Ontblootend. Handen wringend, radeloos,
Luid snikkend viel ze in onmacht poos op poos.
Vertroosting baatte niet. Krampachtig trokken
De ving'ren, vastgewoeld in de ed'le lokken,
De haren uit. Bloed kleurde de oogen rood.
Soms scheen ze te ijlen, daar 't verstand ontvlood.
Asch strooide ze op haar hoofd. In arren moede
Sloeg en verscheurde zij haar vleesch ten bloede.
Geen slaap look meer haar oog. Zij zengde 't haar,
't Gelaat misvormend, en met droef gebaar
Riep ze uit: „Lief kind! uws moeders hoogste lust!
„Tot stof verzonkt ge, uw lamp werd uitgebluscht!
„Ik tuurde beî mijn oogen uit, of niet
„De lang verwachte naderde in 't verschiet,
„Ik dacht, het hart vervuld van blijde hoop,
„Gewis voleindigt Sohrab haast zijn loop!
„'t Gelukte hem zijn vader op te sporen!
„Van hunne komst zal straks de wereld hooren!
„'k Had and're mare, kind! mij toegedacht,
„Dan dat u Rustems dolk had omgebracht!
„Geen deernis had de vader met zijn zoon,
„Diens ranke leest, zijn kracht, zijn jeugdig schoon!

„Geen deernis met de koninklijke borst,
„Die onmeedoogend 't lemmet klieven dorst!
„Hoe heb ik over u gewaakt, mijn kind!
„Hoe dag en nacht u teêr verzorgd, bemind....
„Een lijkkleed heeft dit alles nu bedekt,
„De zoetste erinn'ring is met bloed bevlekt!
„Wien druk ik nu in uwe plaats aan 't harte?
„Waar vind ik balsem voor zoo bitt're smarte?
„Wie keuvelt voortaan met me in 't stil vertrek?
„Wie, dien ik 's harten lief en leed ontdek?
„Wee! om mijn leven, wee! Ach! de urne nam
„Den fakkel, lichtend eens met held're vlam!
„Gij gingt uw vader zoeken, leeuwenzoon?
„Voor 't edel streven was het graf uw loon!
„Eens vol van hoop, van hope nu beroofd,
„Rust in de kille groeve uw dierbaar hoofd
„Door hem, die 't moordend wapen, scherp gesmeed,
„In 't edelst ingewand u woelen deed!
„Waarom hem niet den onyx voorgelegd,
„Dien ik u gaf, of hem uw naam gezegd?
„Ik leerde u immers, wat van vaders hoofd
„Het merk u zijn zou; waarom 't niet geloofd?
„Nu is het leven mij geen leven meer;
„'k Lig zonder u als in een kerker neer!
„Ach! dat ik u, mijn kind, niet redden mocht....
„Ach! waarom volgde ik u niet op uw tocht!
„Vast hadde Rustems blik mij wel ontmoet
„En in mijn Sohrab wis zijn zoon begroet,
„Hij had dan nooit om u zijn dolk gewet,
„Nooit dien op 't edel hart zijns kinds gezet!"
Zoo sprak ze en trok, van elken troost beroofd,
Het haar zich uit en sloeg zich voor het hoofd.
Een stroom van weegeklag ontvlood haar mond.
Soms viel zij handenwringend op den grond.
Geen blik bleef droog bij zooveel bitt're smart.
Van meelij stokte elk mensch'lijk voelend hart.
Als nam haar bloed in de ad'ren plots een keer,
Zoo stortte ze op den harden bodem neer.
Dan stond zij haastig weder op en liet

Den vrijen loop aan 't roerendst zielsverdriet.
Bloed weende ze om den warm beminden zoon,
Zij staarde op Sohrabs diadeem en troon
En schreide en riep met rood betraand gezicht:
„O fiere boom! die nu ontworteld ligt!"
Toen haar zijn rappe klepper werd gebracht,
Door hem bedwongen eens met mannenkracht,
Toen drukte ze aan haar borst den fieren kop
Van 't dier en plengde er heete tranen op.
Zij kuste 't edel ros, zag 't aan zoo droef,
Viel neer en drukte 't voorhoofd op zijn hoef.
Zij streelde met de hand het feest'lijk kleed
Haars zoons, gelijk zij 't eens hem zelven deed.
Haar bloedig traanvocht kleurde de aarde rood.
Zoo vaak zij neerviel, zinneloos, meer dood
Dan levend. Bij 't verrijzen greep zij plots
Zijn pantser, 't zwaard, den boog, de speer, de knots,
Den gouden toom. Dan nam zij weer zijn schild
En sloeg zich voor het hoofd, hartstocht'lijk wild.
Zij greep den honderd ellen langen strik
En slingerde dien weg. Met ted'ren blik
Omhelsde zij zijn helm en harnas, of
Ontroerd riep ze uit: „Zoo zonkt gij dan in 't stof,
„Gij leeuwentelg!" Ze ontnam aan Sohrabs paard
Met Sohrabs wel gewet metaal den staart.
Haar rijkgetoomde rossen en haar goud
Schonk zij den armen. 't Lustslot, welgebouwd,
Sloot ze af. In puin verzonk haar vorstentroon.
Wat gaf ze om vreugde zonder haren zoon?
Haar slotpoort werd met rouwgewaad omhuld,
Haar hoogtijzaal met zand en stof gevuld.
't Paleis, waarin eens Sohrab had gehuisd,
Werd achteloos verwaarloosd en vergruisd.
Zij weende dag en nacht in bang verdriet,
Een jaar nog sinds haar 't dierbaar kind verliet.
Toen stierf ze, 't lijden sneed haar leven af.
De moeder vond bij 't kind de rust in 't graf!

Assen. H. U. MEYBOOM.

VOLKS- EN STAATSSOUVEREINITEIT.

Eene dezer dagen verschenen brochure, waaraan men misschien verscheidene goede eigenschappen, maar zeker niet de verdienste eener bij uitstek onderhoudende lectuur ontzeggen kan, verschaft mij eene gewenschte aanleiding om eenige woorden te zeggen over staats- en volkssouvereiniteit, over hunne beteekenis in 't algemeen en over hunne plaats in 't nederlandsche staatsrecht. Vergis ik mij niet, dan bestaat er voor een dergelijk onderzoek, tegenwoordig meer dan ooit, grond. Sinds lang hebben wij gehoord en gelezen van den „souvereinen staat," en toch is 't zeer de vraag of niet voor de meesten onzer dat woord een zuivere phrase is, waarbij zij, zoo al iets, weinig meer dan een vage aandoening van zeer gemengden aard in zich waarnemen. Het is helaas maar al te waar wat Mr. Lotsy, de schrijver der bedoelde brochure [1]), min of meer ondeugend opmerkt: „men moet op school zijn geweest om het (begrip staatssouvereiniteit) te verstaan." Evenwel, op zichzelf ligt in deze omstandigheid geen blaam: 't zou moeite kosten eene wetenschap te vinden, wier grondbegrippen men ten volle verstaat zonder, op welke wijze dan ook, een school te hebben doorloopen. Het bedroevende ligt slechts in 't feit, dat de hier bedoelde school door zoo weinig leerlingen wordt bezocht. De lijvige werken over wijsbegeerte van 't recht worden door 't groote publiek niet gelezen, en de politische litteratuur van den dag heeft gewoonlijk zooveel te doen met praktische problemen die een snelle oplossing eischen, dat er voor de behandeling van

---

[1]) Mr. M. L. C. Lotsy, Het A B C van het nederlandsche staatsrecht of het algemeen stemrecht. Haarlem 1882.

principiëele vraagstukken ruimte noch tijd overblijft. Vandaar het treurige verschijnsel, dat voortdurend questiën van toepassing worden besproken voor de beginselen vaststaan, ja zelfs voor men zich ook maar aan een poging heeft gewaagd om van hun inhoud zich rekenschap te geven. Een dergelijke toestand, dragelijk zoolang er eene grondwet bestaat op wier stabiliteit men rekent en op welke men zich bij elke voorkomende moeilijkheid als rechter in hoogste instantie beroepen kan, wordt onhoudbaar in een tijd, waarin de herziening der grondwet zelve aan de orde gesteld wordt en dus ieder belangstellende genoodzaakt is, naar een steunpunt daarbuiten om te zien. De heer Lotsy heeft dit begrepen; de aangehaalde brochure wil propaganda maken voor zijne overtuiging, dat in 1882 voor Nederland de aangewezen drager der souvereiniteit is 't volk in zijn geheel. De omstandigheid dat mij 't „schoolsche" standpunt der staatssouvereiniteit nog altijd verdedigbaar toeschijnt, zelfs tegen den bitteren spot van zijn laatsten bestrijder, brengt er mij toe, voor eene korte uiteenzetting van dit standpunt de gastvrijheid der Gidsredactie in te roepen. Ik zal trachten mij zoo uit te drukken, dat ik ook voor hen wien „school" ontbreekt, verstaanbaar ben: simplex est veri sigillum, — vooral waar 't beginselen geldt.

Beginnen wij met een feit. In elke maatschappij — eenige onbeschaafde volken mag men mijnentwege uitzonderen — bestaat macht: een of meer personen zijn door de omstandigheden in staat gesteld hun wil aan de anderen op te dringen; d. i. zij hebben de middelen om aan de handelingen van deze gevolgen te verbinden, die hen terughouden van sommige dingen die zij gaarne zouden doen, en hen andere waartoe zij allerminst lust gevoelen doen verrichten. Deze macht kan zich vertoonen in allerlei verschillende vormen; zij kan berusten op physieke kracht, op intellectueele ontwikkeling, op zedelijken invloed, desnoods ook (courtisanes!) op lichamelijke schoonheid; zij kan zich bevinden in handen van één, van meerdere personen, van familiën of standen, van 't geheele volk (dat is: van de meerderheid). Die macht is eenvoudig een geconstateerd sociaal verschijnsel, 't welk men in elk bijzonder geval psychologisch verklaren kan, waar dat met recht of onrecht op zichzelve

niets heeft te maken. Nu gaan wij echter een stap verder. De macht waarvan wij spraken kan worden uitgeoefend op zeer verschillende wijze: een nieuwcaledonisch hoofd, door den heer Lotsy aangehaald, gebruikt ze om zijne onderhoorigen te doen slachten en opeten; Perikles maakte ze tot grondslag van de grootheid zijns lands; Washington en Garibaldi smeedden er een wapen uit ten dienste der vrijheid, Napoleon een ter bevrediging zijner heerschzucht; in „Kabale und Liebe" maakt de hertog van zijn macht gebruik om zijne onderdanen te verkoopen, Lady Milford van de hare om ze te redden. Die verschillende soorten van machtsoefening nu maken op ons een zeer ongelijken indruk; geene theorie die ons verhinderen kan hier goed, daar af te keuren, te critiseeren dus. Uit welk oogpunt we dit doen, is voor 't oogenblik vrij onverschillig; de heer Lotsy heeft een zoo innigen afkeer van „het" recht en „de" zedelijkheid, dat ik deze begrippen geheel buiten rekening wil laten. Maar ook wanneer wij ons op een zuiver utilistisch standpunt plaatsen, kunnen wij moeilijk nalaten de houding van den hongerigen Nieuwcaledoniër ongepast te noemen en daarentegen van Perikles te beweren dat hij van zijn macht een goed gebruik heeft gemaakt. De heer Lotsy zelf laat zich in dezen zin uit. De leer van de volkssouvereiniteit brengt volgens hem, behalve andere schoone dingen, ook de overtuiging mede „dat de algemeen-menschelijke volmaking doel moet zijn van ons aller denken en streven [1];" — welnu naarmate de machthebber zijne handelingen meer of minder ondergeschikt maakt aan dit doel, zullen wij over die handelingen een goedkeurend of afkeurend oordeel uitspreken. Nu wil ik niet tegenspreken dat over de middelen om dit doel te bereiken, zoowel als over den uitgewerkten inhoud van 't doel zelf, verschil van meening onvermijdelijk schijnt. Maar deze omstandigheid, wel verre van alle critiek af te sluiten, zal er slechts toe leiden dat men tusschen 't oordeel over den persoon en dat over de zaak een onderscheid maakt. Wat 't eerste betreft zal men tot criterium nemen de meerdere of mindere overeenstemming tusschen overtuiging en wijze van handelen. Gesteld b. v. de machthebber meent dat hij 't

---

[1]) t. a. p. blz. 41.

groote doel niet beter kan bevorderen dan door van zijn macht afstand te doen, 't zij om ze op anderen over de dragen 't zij om ze geheel te doen ophouden, dan zullen wij hem toejuichen als hij zich overeenkomstig zijne overtuiging gedraagt, en daarentegen een afkeurend oordeel over hem uitspreken wanneer hij niet kan besluiten de aangenaamheden der machtsoefeing aan 't onderstelde welzijn des volks ten offer te brengen. Maar is hij omgekeerd te goeder trouw overtuigd, dat zijne onverzwakte heerschappij in eene bestaande en op geen betere wijze te vervullen behoefte voorziet, dan zullen wij, volgens 't zelfde beginsel, hem onze persoonlijke hoogachting niet onthouden, wanneer hij streeft naar krachtige handhaving van zijn gezag, en zoodanige maatregelen neemt als hem tot bevordering van 't waarachtig volksbelang noodzakelijk schijnen. Men ziet, ik constateer slechts psychologische feiten, die men naar smaak en overtuiging utilistisch of intuïtivistisch mag interpreteeren. — Nu komt evenwel, naast 't oordeel over den persoon, 't oordeel over de zaak: onze eigen overtuiging, die wij door persoonlijke sympathieën en antipathieën niet aan banden zullen laten leggen. Zijn wij niet slechts van de goede trouw des machthebbers overtuigd, maar deelen wij ook zijne politieke inzichten, dan zullen wij ons tot medewerking verplicht achten: wijkt daarentegen onze opvatting over 'tgeen 't belang des volks eischt aanmerkelijk van de zijne af, wij zullen ons scharen in de rijen der oppositie. De keus der middelen waarvan wij bij deze oppositie zullen gebruik maken, zal eenerzijds door de meerdere of mindere beteekenis van 't meeningsverschil, anderzijds ook door 't bewustzijn onzer eigen kracht worden gedetermineerd; zij zullen alle graden kunnen doorloopen, van 't eenvoudig smeekschrift af tot de alles omverwerpende revolutie toe. Komt echter eene dergelijke revolutie werkelijk tot stand, dan zal weer ons oordeel over hare rechtmatigheid worden bepaald, objectief door onze meening over de voor- en nadeelen aan de tot stand gebrachte verandering verbonden, subjectief door die over den aard der motieven welke tot de omwenteling hebben geleid.

Dit alles is, dunkt mij, bij uitstek eenvoudig. Van „het" recht en „de" zedelijkheid was evenmin sprake als van „den" staat, en zelfs 't woord souvereiniteit schitterde alleen door zijne afwezigheid. Toch acht ik in 't bovenstaande de wezen-

lijke kern van de leer der staatssouvereiniteit neergelegd. Tot opheldering een paar definities, waarvan ik gaarne de verantwoordelijkheid op mij neem, maar die, dunkt mij, toch niet anders zijn dan de „schoolsche" stellingen van de verdedigers der staatssouvereiniteit, in de taal van 't dagelijksch leven overgebracht:

De machthebber, die zijn macht ten goede gebruikt, heet staat;

't woord souvereiniteit beteekent niet anders dan dat de persoon of de personen op wie 't wordt toegepast, behooren te regeeren;

en de leer der staatssouvereiniteit laat zich dus 't eenvoudigst uitdrukken in deze woorden: De heerschappij komt toe aan dengene die, behalve de macht, den wil en de bekwaamheid bezit om deze macht ten goede aan te wenden. Of, nòg korter: „alle regeering is er voor het volk," eene stelling, door den heer Lotsy als „den eenigen regel en daarmêe den geheelen inhoud van het algemeene staatsrecht" vooropgesteld [1]).

Men ziet het, de afstand is minder groot dan 't aanvankelijk scheen; trachten wij ook deze kloof te dempen. Veel misverstand ligt aan de bestrijding der staatssouvereiniteit ten grond, maar 't is een dwaling te meenen dat misverstanden zonder beteekenis zijn. Woorden, niet begrippen, regeeren de wereld.

De eenvoudige vraag waarop 't hier aankomt is deze: is hij die macht bezit, bevoegd die macht ten bate van 't algemeen te gebruiken? Deze vraag behoort aan de andere: aan wien moet de hoogste macht worden toegekend? — vooraf te gaan; immers 't toekennen van macht is reeds zelf een machtsoefening en valt dus uit den aard der zaak onder de eerste vraag. Is dus in 't algemeen machtsoefening, dwang, ten behoeve van een na rijp onderzoek als goed erkend doel, geoorloofd? Wanneer schipbreukelingen stranden op een eenzaam eiland, en 't blijkt dat de sterken aanstalten maken om de zwakken te exploiteeren, mag dan een der eersten die, door 't bezit van wapenen b.v., sterker is dan de overigen, die wapenen gebruiken om eene dergelijke handelwijze tegen te houden? Wanneer gij een drenkeling in 't water ziet liggen, en de „stem des volks" procla-

---

[1]) t. a. p. bl. 1.

meert dat hij daar moet blijven tot de policie komt, moogt gij dan uw physieke kracht te baat nemen om een paar gemoedsbezwaarden ter zijde te duwen en den patient uit zijn gevaarlijken toestand te verlossen? Wanneer gij in een afgelegen streek een hoop volks ontmoet, die aanstalten maken om een „heks" in 't water te werpen, zijt ge dan al of niet verantwoord wanneer ge, daar redeneering niet helpt, met de armen over elkander geslagen naar de executie blijft toekijken?

Ziedaar eenige vragen. De lezer die van oordeel is, dat in al deze gevallen machtsgebruik ten dienste van een goed doel zedelijk, geoorloofd, plichtmatig is, plaatst zich op 't standpunt der staatssouvereiniteit. En de heer Lotsy, wil hij consequent zijn, moet zich tegen hem verklaren. Den man die, ongeroepen, zich daar tot „staat" maakte tegenover de ruwe schipbreukelingen, moet hij toevoegen: „Waar is „de" staat, die zijn wil tegenover de meerderheid op den duur zal handhaven? Wat wil „de" staat dan tegenover die meerderheid? En welke minderheid zal zeggen wat „de" staat wil? Gesteld dat (op uw eiland) [1]) verreweg de meesten begeeren (slavernij der zwakken) [2]); gesteld dat op dit punt eene overeenstemming tusschen (de sterken) [3]) tot stand kwam, dan zou ik meenen dat „een" staat die zoo'n meerderheid belette te regeeren, of althans dien maatregel tot stand te brengen, een vrij volk onderdrukt" [4]). Den drenkelingenredder behoort hij aldus toe te spreken: „Bij de volmaakte onmogelijkheid om een of meer menschen aan te wijzen, die de (beste behandeling van drenkelingen) [5]) beter zouden kunnen aangeven dan anderen, volstaat men met dit aan de vrije wrijving van alle maatschappelijke krachten en hunne resultante over te laten. Zoo alleen kunnen alle burgers tevreden zijn" [6]). En tot den man der wetenschap, die met geweld 't slachtoffer des bijgeloofs aan de handen harer beulen poogt te ontrukken, zal hij moeten zeggen: „Eigenwaan is de grond van al die verheven schoonklinkende beschouwingen, waar-

---

[1]) Bij Lotsy: in Nederland.
[2]) Bij Lotsy: godsdienstonderwijs van staatswege.
[3]) Bij Lotsy: de kerkelijke partijen.
[4]) t. a. p. bl. 13, 14.
[5]) Bij Lotsy: richting daarvan (n. l. van 't Staatsbestuur.)
[6]) t. a. p. bl. 17.

mee men de (volksmeening) [1]) wil doen plaats maken voor („de" waarheid of „de" wetenschap [2]). Want geen dikke boeken kunnen de eenvoudige waarheid verduisteren dat („de" waarheid of „de" wetenschap) [3]) toch organen moeten hebben, die de maatschappij of het volk leiden in de gewenschte richting. Ik noem het eigenwaan, voortdurend te laten doorschemeren: dat orgaan ben ik" [4]).

Ik meen te mogen betwijfelen of de heer Lotsy met de aangevoerde vergelijkingen vrede zal hebben. Laten wij nagaan wat hij er al zoo tegen zou kunnen aanvoeren.

In de eerste plaats zou zich de vraag kunnen voordoen, of handelingen als de besprokene ook rechtmatig mogen worden genoemd, wanneer zij in strijd zijn, niet met de opvatting van derden, maar met den uitgesproken wil der personen zelf, te wier behoeve zij werden ondernomen. De verdedigers der volkssouvereiniteit, zou men kunnen zeggen, willen niet aan sommigen de macht geven om maatregelen te nemen die voor 't welzijn van anderen gevaarlijk zijn, — zij willen veeleer aan 't volk in zijn geheel zijn eigen lot in handen geven. Maakt 't van die macht een verkeerd gebruik, welnu 't zal zelf er de nadeelige gevolgen van moeten dragen. Wie geeft aan den „staat" 't recht, ongeroepen en ongewenscht, zich te bemoeien met zaken, waarbij alleen 't volk belang heeft, en waarover men dus ook aan dat volk de beslissing laten moet?

't Zou mij gemakkelijk vallen de premissen zelve waarop dit betoog steunt, omver te werpen met de eenvoudige opmerking, dat men honderdmaal, waar men te doen heeft met personen niet genoeg ontwikkeld om hun eigen belang te kunnen beoordeelen, die personen huns ondanks helpt; men denke slechts aan de gewone handelwijze van ouders en opvoeders tegenover kinderen, — eene handelwijze die inderdaad op geen anderen rechtsgrond kan steunen dan op hun beter inzicht, gepaard met macht en goeden wil. Maar afgescheiden van deze omstandigheid, valt dunkt mij 't geheele argument ineen op

[1]) Bij Lotsy: volkssouvereiniteit.
[2]) Bij Lotsy: die van „den" staat of „het" recht.
[3]) Bij Lotsy: „de" staat of „het" recht.
[4]) t. a. p. bl. 9.

de eenvoudige overweging, dat de souvereiniteit des volks nooit iets anders kan zijn dan die van de meerderheid. Altijd hebben wij te doen met een deel des volks dat zijn wil aan 't geheel oplegt, en al ware 't „volenti non fit injuria" voor de heerschende meerderheid volkomen geldig, voor de beheerschte minderheid verliest 't al zijn kracht. De heer Lotsy heeft goed zeggen: „het is natuurlijk zeer mogelijk, dat de meerderheid een besluit neemt, 't welk met mijn ideaal van recht en maatschappelijke inrichtingen niet strookt; maar veel inniger gevoel ik in zoo'n geval, dat ik het recht niet heb, mij tegen de wettige meerderheid te verzetten, om de eenvoudige reden, dat de staat anders onmogelijk zou zijn" [1]). Onderstellen wij twee volken, en in elk van beide een krachtige meerderheid tegenover een zwakke minderheid, — nemen wij verder aan, dat in 't eerste de souvereine meerderheid de minderheid tot slaven maakt, terwijl in 't tweede de intellectueele en moreele aristocratie er in slaagt 't evenwicht tusschen beide elementen te bewaren, dan betwijfel ik ten sterkste of de heer Lotsy, beurtelings in beide landen vertoevende, de „wettigheid" en 't „recht" van de regeering der meerderheid zoo klaarblijkelijk zou vinden als thans. En nu moge de heer Lotsy beweren, dat bij verdrukking der minderheid zich de meerderheid verplaatst [2]), — de geheele geschiedenis der slavenhoudende staten is dunkt mij daar om aan te toonen, dat deze stelling slechts in enkele gevallen opgaat. Bewijzen zij dat een goed georganiseerde minderheid zelfs een sterke numerieke meerderheid gedurende eeuwen onderworpen kan houden, voorbeelden als dat der atheensche demokratie stellen de mogelijkheid van 't omgekeerde, zelfs wanneer aan de minderheid stem wordt toegekend, buiten redelijken twijfel.

Een tweede argument des heeren Lotsy zou aldus kunnen luiden: In al de aangehaalde voorbeelden hebben wij niet te doen met „den" staat. Voorzeker, ieder moet doen wat hij kan ter bevordering der belangen zijner medemenschen, maar de vraag was of iemand zich mocht opwerpen tot orgaan van „den" staat. Van dien staat en van 't geen hij wil weten wij absoluut niets; hij is een bloote hersenschim. „Aangenomen dat het volksoog slechts een nachtpitje ware, en dat de priesters van den rechts-

[1]) t. a. p. blz. 17.
[2]) t. a. p. blz. 32.

staat met electrisch licht konden werken, dan nog zou dit verschil tot de mogelijkheid van kennis van het staatsdoel even weinig afdoen als het al of niet gebruik maken van een sterrekijker tot de waarneming van het eind des heelals. Zoolang het staatsdoel — de eindstaat — evenzeer voor ons verborgen is, als het heelal voor de oogen van den sterrekijker, zoolang doet men beter, geloof ik, daarover niet te praten, schrijven of denken; dan vervalt noodzakelijk de gedachte, dat men zelf beter in staat is dat doel te verwezenlijken dan een ander" [1]). — Maar evenmin als 't vorige zou dit argument afdoende mogen worden genoemd. Want 't steunt weer op de meening, als ware 't staatsdoel iets anders dan 't doel 'twelk ieder individu zich behoort te stellen, als beschouwden de verdedigers der staatssouvereiniteit hunnen "staat" als een geheimzinnig bovenaardsch wezen, dat, afgescheiden van regeerders en geregeerden, ergens in werkelijkheid bestaat, maar in zijn schuilhoek opgezocht moet worden om zijn wil te leeren kennen. Geene voorstelling — ik behoef 't nauwelijks te zeggen — is verder van de waarheid. Staat, zeide ik reeds, heet de machthebber die zijne macht ten goede gebruikt; — en is ook deze bepaling niet de gewone, zij kan toch zonder moeite worden afgeleid uit de omschrijving van het staatsdoel, zooals die bij alle belijders van de leer der staatssouvereiniteit telezen is. Immers wanneer men zegt dat het staatsdoel is de bevordering van het waarachtig volksbelang, wat meent men dan daarmede anders dan dit, dat 't doel der regeering behoort te liggen in deze richting? Uit deze gelijkstelling vloeit de door mij gegeven definitie noodzakelijk voort. Men moge nu dezen stand van zaken aanschouwelijk voorstellen door achter de afwisselende feitelijke regeering een blijvend, moreel en intellectueel volmaakt wezen te fingeeren, aan 't welk men onder den naam van staat de souvereiniteit opdraagt; men moge vervolgens de betrekking tusschen dit wezen en de regeering in den vorm van 't mandaat verzinnelijken, om dan van de laatste te eischen dat zij onder alle omstandigheden zoo handele als een dergelijk wezen handelen zou, — geen man der wetenschap die in deze voorstelling iets anders ziet dan een fictie die, hier als overal volkomen geoorloofd, toch altijd alleen tot den steiger, niet tot 't eigenlijke gebouw

---

[1]) t. a. p. bl. 29.

der wetenschap behooren kan. Slechts de leek, wien alle „school" ontbreekt, kan zich hierin vergissen en in den staat een wezen zien van meer dan bloot hypothetische werkelijkheid. Zijn bij de regeering inzicht, macht en goede wil aanwezig, dan is de staat een realiteit; ontbreken zij, geheel of gedeeltelijk, dan ontbreekt ook de reëele staat of is slechts gebrekkig vertegenwoordigd. De staat is een ideaal in denzelfden zin als b. v. ook de wetenschap een ideaal is, misschien niet, misschien gebrekkig, misschien ook volkomen gerealiseerd: de staat is 't ideaal der regeering. Zoekt men in de werkelijkheid naar iets dat aan dit ideaal beantwoordt, dan zoekt men niet een mythologisch wezen, noch een hersenschim, noch een „attribuut Gods", maar eenvoudig een mensch (of meerdere menschen) van vleesch en bloed, geplaatst in bepaalde omstandigheden (macht) en met zekere eigenschappen (goeden wil en juist inzicht) bedeeld. Indien in een gegeven maatschappij niemand te vinden is die aan beide eischen voldoet, dan verliezen wij de bevoegdheid voor die maatschappij van een staat te spreken; zoo min in de anarchie waar misschien velen van goeden wille zijn, maar niemand macht bezit, als in Dahomeh waar de absolute macht bestaat maar zonder goeden wil, is dit begrip gerealiseerd. Zoodra echter in de eerste een bekwaam en eerlijk man opstaat die, 't zij alleen feitelijk 't zij ook in naam, macht verkrijgt, zoodra in den negervorst de wensch ontstaat zijn macht ten nutte zijner onderdanen aan te wenden, op datzelfde oogenblik ontstaat er de staat. Vraagt men nu echter waarom men niet liever de duidelijke omschrijving bezigt dan 't altijd min of meer vage woord: staat, dan weet ik hiervoor geen anderen grond aan te geven dan den eisch der kortheid en overzienbaarheid, — denzelfden grond derhalve waarom ook de mathematicus lange vormen gemakshalve door een enkelen letter vervangt. De „staat" drukt dan uit 't constante element in alle redeneeringen over recht en plicht der overheid, den maatstaf waaraan de rechtmatigheid harer handelingen behoort te worden getoetst. Inderdaad is er, wanneer men slechts de beteekenis der ingevoerde symbolen niet uit 't oog verliest, geen reden aan te geven waarom, in de wiskunde of in 't staatsrecht, 't gebruik maken van dergelijke fictiën ongeoorloofd zou zijn. — Het onderzoek naar den inhoud van „het" staatsdoel komt dus hierop neer dat men zich afvraagt: wat zou in de gegeven

omstandigheden een eerlijk en bekwaam man doen, wanneer hij de oppermacht in handen had? Is eenmaal 't antwoord op deze vraag gevonden, dan is 't niet meer dan natuurlijk indien men 't als grondslag gebruikt ter beoordeeling van de handelingen der feitelijke regeering. Wat echter dit antwoord zelve betreft, geen der coryphaeën van de leer der staatssouvereiniteit heeft ooit ontkend, dat 't voor 't eene volk anders zal moeten uitvallen dan voor 't andere. Wat zij hebben beweerd, en wat door den Heer Lotsy op de eerste bladzijde zijner brochure uitdrukkelijk wordt toegegeven, is dit, dat er aan al die verschillende regelen, die door de uiteenloopende omstandigheden worden geëischt, een algemeen beginsel ten grondslag ligt, — een beginsel door den Heer Lotsy aldus geformuleerd: „alle regeering is er voor het volk" [1]), het eenig mogelijke staatsdoel is het waarachtig belang der gemeenschap. Het moge min of meer paradoxaal zijn, wanneer hij dien „eenigen regel" tevens als den „geheelen inhoud van het algemeene staatsrecht" wil voorstellen, — waar is het dat alles wat die wetenschap verder kan geven, niets anders omvat dan toepassingen van 't éène beginsel op de onderscheiden gevallen die zich in de werkelijkheid kunnen voordoen.

Het schijnt evenwel dat de heer Lotsy zelfs dit algemeene beginsel (waaruit trouwens onmiddellijk zou voortvloeien, dat niet de oorsprong, maar de gedragslijn eener regeering haar goed recht bepaalt) niet dan onder zekere beperkende voorwaarden wil toegeven. Het is waar dat volgens hem „de leer van de volkssouvereiniteit meebrengt: 1°. de overtuiging, dat de algemeen-menschelijke volmaking doel moet zijn van ons aller denken en streven; een doel dat dus ook de staat tot het zijne moet maken." Maar onmiddellijk daarop laat hij de stellingen volgen: „2°. dat aangezien alle menschen feilbaar zijn, en de weg naar 's menschen volmaking vooral door niemand is af te bakenen, ook aan niemand de souvereiniteit kan worden opgedragen"; „3°. dat het staatsbestuur toch een richting hebben, de maatschappij toch een weg bewandelen m o e t, en dat dus m o e t worden uitgemaakt, wie die richting, voor zoover de wetgeving er zich mee in te laten heeft, dus voor zoover de eerste stelling eischt, bepalen zal"; en „4°. dat, tengevolge van de waarheid van

---

[1]) t. a. p. bl. 1.

stelling II, de resultante van alle vrij werkende krachten, m. a. w. de ware volksgeest, het best die richting aanwijst" [1]).

Ik moet erkennen dat het verband tusschen stelling II en IV mij niet volkomen duidelijk is. Wanneer inderdaad niemand in staat is, met eenige kans op juistheid, den weg af te bakenen langs welken men datgene naderen kan wat „doel moet zijn van ons aller denken en streven," — ja dan is eenvoudig geen enkele regeeringsvorm aan te bevelen, de heerschappij van 't algemeen stemrecht zoo min als eenige andere. 't Eenige praktische voorschrift dat onder zoodanige omstandigheden te geven schijnt, is de eisch eener absolute passiviteit, volkomen inertie, quietisme. Ware bij ons 't heerschende beginsel dat der volkssouvereiniteit, er zou van uit dit standpunt geen grond bestaan op verandering aan te dringen, maar evenmin zou zich ook, in 't omgekeerde geval, een verstandig man warm mogen maken voor 't algemeen stemrecht. Want geene enkele omstandigheid zou hem 't recht geven aan den „volksgeest" een vertrouwbaarheid toe te kennen, die zoo even aan elk der elementen waaruit hij is samengesteld uitdrukkelijk werd ontzegd.

Maar keeren wij tot de hoofdstelling terug: de menschelijke volmaking algemeen einddoel, maar haar inhoud door niemand aan te geven. Is 't den heer Lotsy met deze diepzinnige beweringen ernst? Ik weet het niet, maar met moeite heb ik den indruk kunnen weerstaan, als behaagde het den schrijver, hier een weinig den spot te drijven met zijne goedgeloovige lezers, en hen tot slachtoffer te maken hunner voorliefde voor klinkende woorden en imposante zinswendingen. Immers wat is dan toch die algemeen-menschelijke volmaking, waarnaar wij allen zoo ijverig behooren te streven, zonder dat wij er ooit 't rechte inzicht in verkrijgen? Niet anders dan een zuiver formeel begrip, een woord dat, op zichzelf zonder inhoud, dien eerst verkrijgt als 't op een bepaald gebied wordt toegepast. Men kan zich volmaken in velerlei dingen, in 't dansen, in 't spreken eener vreemde taal, in kennis op eenig wetenschappelijk gebied, ja volgens sommigen zelfs, n'en déplaise aan den heer Lotsy, in „de" zedelijkheid, — maar zich volmaken zonder meer kan men niet; eene abstracte volmaking is even ongerijmd als een abstracte kleur die noch blauw is noch geel,

---

[1]) t. a. p. bl. 41.

noch groen noch rood. Te zeggen dat volmaking 't doel van aller streven behoort te zijn, beteekent juist zoo veel en zoo weinig als te beweren dat men verplicht is tot plichtsvervulling, of dat de grootste deugd gelegen is in 't deugdzaam zijn, — m. a. w. 't is een zuivere frase zonder inhoud, en zonder andere voordeelen dan hare goedkoopte. Het is nu zeer gemakkelijk, wanneer men eerst aan een woord allen inhoud ontnomen heeft, te constateeren dat niemand er inhoud aan vermag te geven; het vraagstuk te verzwijgen en dan ieder uit te dagen er de onbekende uit op te lossen. Zoodra de heer Lotsy zal goedvinden 't probleem duidelijk te stellen, zoodra hij aan 't woord volmaking zijn onbepaald karakter ontneemt, stort zijn betoog reddeloos ineen. Sluit hij zich aan bij Spinoza, zijn diep vereerden leermeester, en beschouwt hij als volmaking de vermeerdering der individueele macht, — hij zal toch moeilijk kunnen ontkennen dat 't inzicht in de middelen die de bereiking van dit doel kunnen bevorderen, bij de onderscheiden personen in zeer ongelijke mate aanwezig is. Acht hij met de utilisten de volmaking gelegen in een steeds grooter surplus van genot boven leed, hij zal moeten toegeven dat er heel wat studie toe noodig is, om van een of anderen maatregel de waarschijnlijke gevolgen voor 't welzijn van volk of individu met eenige kans op juistheid te voorspellen. En hij zal de eerste zijn om te erkennen, dat de moeilijkheden van dit onderzoek nog met heel wat grootere worden gecompliceerd, als men in de zedelijkheid 't hoogste goed gelegen acht en dus den staat de taak wil opdragen, aan zijn burgers plichtsvervulling mogelijk te maken. Eindelijk kan 't hem niet onbekend zijn dat ook de argumenten waardoor de keus tusschen de aangewezen standpunten wordt bepaald, over 't geheel niet van dien aard zijn dat elke boer ze onmiddellijk begrijpt. De begrippen recht en zedelijkheid zelf, zegt de heer Lotsy, zijn een schepping van dat volk dat ge wilt gaan regeeren [1]). Het zij zoo; maar volgt daaruit, dat dit volk, beter dan zijne meest ontwikkelde leden, in staat is den inhoud dier begrippen te bepalen? Ook de begrippen waar en onwaar zijn door 't volk gevormd; zal deze overweging voldoende zijn om op wetenschappelijk gebied de invoering van

[1]) t. a. p. bl. 9.

een algemeen stemrecht te rechtvaardigen, dat in de eerste plaats tot rehabilitatie van spokengeloof en andere ongerijmdheden voeren zou? Of neemt de heer Lotsy, naast datgene wat ons volmaking schijnt, eene „idee" der volmaking aan, eene volmaking „an sich", of wel eene volmaking „voor God", die zich aan ons misschien als iets zeer onvolmaakts zou voordoen, maar die wij niettemin, goedgeloovig, als de „ware" volmaking zouden hebben aan te nemen? Het schijnt nauwelijks geoorloofd, bij een man als den heer Lotsy aan dergelijke metaphysische of theologische reminiscentiën te denken, en toch, hoe anders de geheimzinnige machtspreuken te verklaren, waarop hij de theorie der volkssouvereiniteit steunen laat?

Wat ons betreft, blijven wij op aarde. De begrippen recht, zedelijkheid, volmaking, evenals 't begrip waarheid, zijn ons niet anders dan in betrekking tot menschen bekend; welnu, de menschelijke wetenschap bepale hun inhoud. Zij kan dit, door, langs den weg der psychologische inductie, hunne diepste grondslagen in 't menschelijk geestesleven op te sporen, en dan de zoo gevonden beginselen toe te passen op de bijzondere omstandigheden onder welke wij leven. Utilistische en intuïtivistische beoefenaars der ethische wetenschap hebben in deze richting gewerkt; maar nooit heeft men gemeend aan 't volk, hun object van onderzoek, de beslissing over de juistheid hunner redeneeringen in handen te moeten geven. Maar, zal men zeggen, ook de overgroote meerderheid der tegenwoordige kiezers is hiertoe ongeschikt. Ik geef het volmondig toe, en verklaar gaarne dat het censusstelsel mij nog eenige graden ongerijmder voorkomt dan 't algemeene stemrecht. Maar dat geheele censusstelsel is slechts een, door en door mislukt, middel om bekwaamheid te constateeren, en wij hebben voor 't oogenblik niet met 't middel te maken maar met 't doel. Wanneer 't nu waar is dat de vraag, wat bevorderd moet worden en door welke middelen 't bevorderd worden kan, niet anders dan door ernstige studie der feiten en ingespannen nadenken kan worden beantwoord, dan ligt 't voor de hand, den overwegenden invloed aan diegenen toe te kennen die de bewijzen leveren van beide. „Niemand in Nederland zal beweren" — aldus de heer Lotsy [1] — „dat men mag stelen of moorden, niet omdat

[1]) T. a. p. bl. 13.

dit zou strijden met „het" recht, maar doodeenvoudig omdat iedereen inziet, dat een samenleving van menschen, als wij, met toelating van diefstal en moord onmogelijk is." Inderdaad? Zijn dan de Bedouienen, bij welke diefstal een heldenfeit is, waren dan de roofridders der middeneeuwen geen „menschen als wij"? Of, wil de heer Lotsy alleen zeggen dat een samenleving als de onze met toelating van moord en diefstal ondenkbaar zou zijn, dan geef ik hem dat gaarne toe, maar verzoek hem wel te willen bedenken, dat ook een socialistische of communistische ordening der maatschappij, die wèl door sommigen als wenschelijk wordt voorgesteld, aan onze samenleving een geheel nieuwen stempel zou opdrukken. De vraag waar alles op aankomt is deze: zal de maatschappij na en door de invoering van den voorgestelden maatregel beter of minder goed dan voorheen zijn ingericht, — en deze vraag moge gemakkelijk te beantwoorden zijn waar 't de straffeloosheid van moord en diefstal betreft, in verreweg de meeste gevallen (men denke slechts aan de staatszorg op economisch gebied) eischt zij dringend wetenschappelijke vorming. Gesteld zelfs dat het te bereiken doel aan elk even duidelijk voor oogen stond, niet ieder is in staat zich rekenschap te geven van de gevolgen die eene of andere handeling van den staat na zich zal sleepen; — en 't moge waar zijn dat niemand dit ten volle vermag, dit geeft allerminst recht om voor de beteekenis van 't meer en minder de oogen te sluiten. Hier, evenals elders, is de herinnering aan analoge omstandigheden op 't gebied der geneeskunde een onwaardeerbaar middel om in den chaos van frasen, die maar al te dikwijls in politieke discussiën de overhand heeft, licht en klaarheid te brengen.

Het is zonderling hoe juist zij die met den innigsten afschuw voor „wijsgeerige", speciaal „metaphysische" redeneeringen bezield zijn, er vermaak in scheppen, vraagstukken van practischen aard veel gecompliceerder en geheimzinniger te maken dan noodig is. Alle geleerde beschouwingen over de onkenbaarheid van 't doel van den staat, — beschouwingen, die geen bodem raken voor zij zijn doorgedrongen tot de grondslagen der ethiek — verhinderen niet dat men op ieder bijzonder gebied 't er tamelijk wel over eens is wat de staat moet bevorderen en wat hij moet tegengaan. Al moge men verschillen over 't waarom, drankmisbruik en ontucht worden algemeen als een

kwaad, vermeerdering van welvaart daarentegen als een goed beschouwd; niemand zal in beginsel beweren dat de belastingen ongelijk moeten drukken, of dat de armere door de rijkere klassen behooren te worden geëxploiteerd; geen partij schrijft in haar vaandel domheid, bijgeloof of onderdrukking. Eene nauwkeurige omschrijving van het staatsdoel behoort dan ook nauwlijks tot de dringende eischen der praktijk; veel meer komt 't er voor 't oogenblik op aan, de middelen te kennen waardoor men de aangewezen concreete doeleinden bereiken kan, zonder op ander gebied een nadeel aan te richten erger dan 't bestreden kwaad zelf; te weten, welke de gevolgen zijn van drankwetten en prostitutieregeling, waarheen protectie of vrijhandel, armenzorg of onthouding de maatschappij zullen leiden, op wie inderdaad de verschillende belastingen drukken en van welke invloeden op den duur de werkloonen afhankelijk zijn, en honderd dergelijke dingen meer. Waren al deze vraagstukken opgelost, de wetgevende macht zou voor langen tijd handen vol werk hebben; — dat die oplossing echter niet van de wetenschap, maar van den „volksgeest" komen moet, ziedaar eene stelling die men niet zonder eenige verwondering door een wetenschappelijk man hoort uitspreken.

Wanneer 't mij vergund is voor een oogenblik 't polemische standpunt te verlaten en een algemeenen blik te werpen op den aard van 't debat, dan zou ik geneigd zijn den grondslag van des heeren Lotsy's opvatting te zoeken in miskenning van den ethischen grondslag des rechts. Wij zijn nu eenmaal gewoon, wanneer wij naar den rechtsgrond vragen van eene of andere beperking onzer vrijheid, als zoodanig een ander, hooger recht te hooren aangeven, als grond hiervan een nog hooger recht enz. — en de menschelijke traagheid brengt 't er zelden toe den keten ten einde te denken. Voor menigeen is 't genoeg te weten dat de burgemeester dit of dat verboden heeft; anderen zijn tevreden zoodra zij vernemen dat die burgemeester zijn recht aan de gemeentewet ontleent; nog anderen dringen tot den wetgever door; betrekkelijk klein is 't aantal dergenen die eerst gerust zijn wanneer zij bedenken dat de autoriteit des wetgevers op de grondwet steunt. Zoodra men evenwel die aangeboren traagheid overwint en den laatsten grond wil op-

sporen, krijgt men al spoedig den indruk alsof men met een keten zonder einde te doen had. De macht des wetgevers berust op de grondwet — goed, maar waaraan ontleent deze haar gezag? Aan hare makers, — maar deze dan? Aan de vorige grondwet, moet 't antwoord luiden, maar 't definitieve rustpunt is nog even ver uit 't gezicht als toen men met vragen begon. Zoo gaat 't iedereen die 't geen moet zijn wil verklaren uit 't geen is, 't recht uit de geschiedenis; zoo ging 't den mannen van 't contrat social, en zoo gaat het ook den heer Lotsy, met dit onderscheid dat de eersten weldra moê werden en een steunpunt fingeerden, terwijl de laatste er rond voor uitkomt dat hij 't niet vinden kan. „Zal de democraat te vergeefs in de archieven zoeken naar een maatschappelijk verdrag, in die archieven zal ook geen enkele regeering de primitiefste aanstelling vinden [1])." Het is zeer waar, maar zou 't ons iets verder brengen indien dit wel 't geval was? Zouden wij ons gebonden rekenen tot gehoorzaamheid, omdat onze voorouders voor honderdtallen van jaren de verplichting daartoe hadden op zich genomen? Ik voor mijn deel zeker niet, en ik kan mij voor mijne gehoudenheid om aan burgemeester en gemeentewet, wetgever en grondwet te gehoorzamen, geen anderen grond denken dan mijne overtuiging, dat deze onderwerping medewerkt tot bereiking van 't groote doel dat ieder onzer zich behoort te stellen, de waarachtige ontwikkeling des volks. Of de juridische wetenschap rust met hare diepste wortels in de ethische, òf zij zweeft in de lucht. — De heer Lotsy, de meening besprekende volgens welke iedere regeering haar recht ontleent aan hare plichtsvervulling, meent: „die redelijke raad op zichzelf is uitstekend, maar kan niet zijn een staatsrechtelijke theorie [2])." Ik bid u, waarom niet? Waarom mogen wij niet erkennen dat er sommige dingen zijn, tot wier bevordering ieder naar zijn vermogen behoort mede te werken? — en, is dit toegegeven, welke overwegingen zullen ons dan dwingen voor den machthebber eene andere moraal op te stellen dan voor gewone stervelingen? De heer Lotsy wil waarschijnlijk zeggen dat, voor wij ons afvragen hoe de machthebber zijn macht behoort te gebruiken, eerst moet zijn beslist aan wien

[1]) t. a. p. bl. 17.

[2]) t. a. p. bl. 18.

wij de macht in handen zullen geven. Maar, nog eenmaal zij 't herhaald, de ware verhouding is omgekeerd. Het opdragen der macht zelf is een machtsoefening, en dus uit den aard der zaak afhankelijk van de beantwoording der eerste vraag: wij zullen de macht opdragen aan hen, van wie wij een zoodanig gebruik er van mogen verwachten als ons toeschijnt te zijn in 't belang des volks. Indien dan, 't zij bij 't opdragen 't zij bij 't uitoefenen der souvereiniteit, de machthebber naar zijn beste weten in deze richting werkt, — indien hij dus, volgens de gegeven definitie, zich verheft tot staat, waarom mag ik dan niet constateeren dat hij van zijn macht een goed, rechtmatig gebruik maakt, waarom mag ik die omstandigheid niet erkennen als grondslag van zijn, des staats, recht? Juist òmdat geene enkele regeering in de archieven der wereldgeschiedenis eene onvoorwaardelijke aanstelling vinden kan die iets zou beteekenen, juist daarom strekt zich 't recht der regeering niet verder uit dan dat van elken onderdaan, dat is: tot goeddoen, elk met de middelen die hem ten dienste staan. 't Verschil in rechten en verplichtingen tusschen regeering en privaat persoon is niet primair, maar laat zich zonder rest terugbrengen tot de ongelijkheid der middelen waarover beide beschikken: derhalve tot machtsverschil. Men bedenke wel dat deze opvatting geheel onafhankelijk is van eenig bijzonder ethisch standpunt. 't Zij men zich onder de utilisten of onder de intuïtivisten schaart, zoodra men erkent dat sommige dingen goed, objectief wenschelijk, bevorderenswaardig zijn, zal men uit den aard der zaak inzien, dat men moet helpen wie tot hunne verwezenlijking medewerkt, en zich verzetten tegen hen die ze trachten tegen te houden. Mijne persoonlijke verplichting om mij te onderwerpen aan de staatswet berust derhalve op niets anders dan op mijne persoonlijke overtuiging, dat deze onderwerping meer dan mijn verzet aan de gemeenschap nnttig zal zijn. Indien deze overtuiging ontbreekt, zal verzet gerechtvaardigd zijn; — eene stelling waaruit nog volstrekt niet ieders bevoegdheid volgt om zich tegen elke wet te verzetten wier strekking hij afkeurt. De heer Lotsy heeft aan de verzoeking om deze verleidelijke gevolgtrekking te maken geen weerstand kunnen bieden; hij acht „een anarchisch element in de leer van den rechtstaat niet te miskennen [1]),” en noemt

[1]) t. a. p, bl. 31.

„'t gevaarlijk en revolutionair, iemand in den mond te geven : de regeering handelt in dit geval niet overeenkomstig het doel en de roeping van den staat, en daaraan alleen ontleent zij het recht te gebieden, dus ik verzet mij, of wij verzetten ons [1]." Wat mij betreft, ik kan hem geen gelukwenschen met de keus zijner wapenen. Wij weten nu eenmaal dat de meeste menschen, evenals sommige juist niet door overmaat van verstand uitmuntende dieren, geen rood kunnen zien zonder hun bedaardheid te verliezen; onder deze omstandigheden is 't niet edelmoedig, den tegenstander in 't heetst van den strijd een rooden mantel om de schouders te werpen, en hem daardoor over te leveren aan de aanvallen der niet-denkende meerderheid. En dit te minder, omdat wij toch au fond allen dien mantel voor mogelijk gebruik in onze garderobe hebben, al zijn wij ook vast overtuigd, dat zich de omstandigheden die zijn gebruik zouden wettigen hoogstwaarschijnlijk nooit zullen voordoen. Wie ook maar eenmaal bij 't woord vrijheid iets heeft voelen schokken in zijn gemoed, die weet — en aarzelt niet het te belijden — dat zijne onderwerping eene voorwaardelijke is; geen doel, maar middel; geene gehoorzaamheid als die van den slaaf, maar vrij besluit, gemotiveerd door 't inzicht in 't waarachtig volksbelang, en voor wijziging vatbaar zoodra dat inzicht verandert. Inderdaad, onder de nakomelingen der helden van den tachtigjarigen oorlog, onder de erfgenamen der omwenteling van '89, behoort 't woord revolutie in de eerste plaats andere voorstellingen dan die der „gevaarlijkheid" op te wekken.

Intusschen, is de polemiek des heeren Lotsy onedelmoedig, zij is daarenboven ten eenenmale onjuist. Want er is geen reden aan te geven waarom de belijder van de leer der staatssouvereiniteit niet, evenals andere menschen, bij zijne handelingen 't voor en 't tegen naast elkander zou stellen. Tenzij wij bij hem een volkomen afwezigheid onderstellen van 't geen men gewoon is gezond verstand te noemen, — en zelfs de heer Lotsy zal aarzelen een zoo radicale onderstelling te onderschrijven — mogen wij aannemen dat hij, zoo dikwijls hij zich de vraag stelt of hij al dan niet zich tegen een of anderen regeeringsmaatregel verzetten zal, een vergelijking zal

---

[1]) t. a. p. bl. 31.

maken tusschen „le mal de la maladie et le mal du remède.“ Hij zal inzien dat in de meeste gevallen zijn persoonlijk verzet een volkomen nuttelooze demonstratie wezen zou, en zelfs indien hij op een sterke partij van gelijkgezinden rekenen kan, zal hij al de ellende die een revolutie noodzakelijk met zich voert niet over 't hoofd zien. Hij zal bedenken dat een burgeroorlog menschenlevens kost en dat die menschenlevens waarde hebben; hij zal inzien dat 't tijdperk van overgang, van elke revolutie onafscheidelijk, rechtsonzekerheid schept, en dat er zelfs in 't gunstigste geval jaren moeten verloopen, voor zich 't volk van den doorgestanen schok heeft hersteld; hij zal zich eindelijk de mogelijkheid voor oogen stellen dat de onderneming mislukt, en dat 't geofferde goed en bloed zonder eenig blijvend nut zullen zijn verspild. Al deze overwegingen zullen hem stemmen tot voorzichtigheid; meer nog: waar 't niet geldt een punt van allesoverwegend belang, zullen zij hem feitelijk verzet als een misdaad doen beschouwen. Alleen daar waar hij na rijp beraad tot de overtuiging komt, dat al 't nadeel dat hij door zijne handeling aanricht, elk gevaar dat hij daardoor doet ontstaan, meer dan opgewogen wordt door de kans op een blijvende verbetering in den toestand des volks, — alleen daar, maar daar ook volkomen, zal zijn verzet rechtmatig en plichtmatig zijn. Maar mist dan de regeering, ingeval eene dergelijke poging mislukt, de bevoegdheid tot straffen? Zeker allerminst, mits alweer — te goeder trouw. Immers in dat geval zal hare handelwijze zijn gemotiveerd door de overtuiging, dat 't leed, aan enkele personen aangedaan, absoluut noodzakelijk was om de normale ontwikkeling van 't geheele volk te verzekeren. Zoo zullen dus altijd subjectieve meeningen een belangrijke rol blijven spelen; zoolang intusschen menschen menschen zijn zal 't, op theoretisch en practisch gebied beide, onmogelijk blijken de kans op dwaling te elimineeren. Zoomin intusschen deze kans den man der wetenschap belet te zeggen dat hij naar waarheid streeft, zoomin ontneemt zij ons de bevoegdheid, naar ons beste weten tot een goede ordening van den staat samen te werken. Ook hier bestaat er eene objectieve waarheid, al kennen wij geen van allen met zekerheid haren inhoud; alles omvattende psychologische en historische kennis zou ons in staat stellen, met volkomen nauwkeurigheid de staatsinstellingen, de wetten aan te geven, waaraan een bepaald volk op een gegeven

tijdstip zijner ontwikkeling behoefte heeft. Zoolang onze kennis beperkt is, blijft verschil van meening mogelijk, en daar ieder natuurlijk zijne opvatting voor de meest waarschijnlijke houdt, zal hij als eerlijk man verplicht zijn met woord en daad voor hare verwerkelijking te strijden, — altijd in de onderstelling dat niet die strijd nadeelen met zich voert, van meer gewicht dan 't bestreden kwaad zelf. Subjectief is een zoodanige strijd altijd rechtmatig; aan welke zijde 't objectieve recht is, kunnen wij evenmin met zekerheid weten als wij op theoretisch gebied de overeenkomstige vraag voor de objectieve waarheid kunnen beantwoorden. Maar eene dergelijke wetenschap, hoe gewenscht zij ook zoude zijn, is tot practisch handelen geenszins onmisbaar. Wanneer ieder de grootere of geringere macht, die 't lot in zijne handen heeft gelegd, gebruikt tot bevordering van de heerschappij dergenen, die hem toeschijnen 't eerlijkst en 't bekwaamst te zijn, — wanneer de bestuurders, bij de onmogelijkheid om tot absolute zekerheid te geraken, onbevooroordeeld en onpartijdig de waarschijnlijkheden wegen en dienovereenkomstig handelen, dan zullen allen alles gedaan hebben wat men redelijkerwijze van hen verwachten kon.

Wenschte men 't verschil tusschen de voorstanders der volks- en die der staatssouvereiniteit tot een korte formule terug te brengen, dan zou als zoodanig misschien de volgende kunnen dienst doen: staatssouvereiniteit is de souvereiniteit van den zedelijken wil, volkssouvereiniteit die van den wil zonder meer. Nog eenmaal moet ik er op wijzen dat hier van absolute begrippen als „het" recht en „de" zedelijkheid, — begrippen overigens die mij persoonlijk zeer verdedigbaar schijnen — geen sprake behoeft te zijn: op een relativistische zedeleer als die der Engelschen kan evengoed als op elke andere de theorie der staatssouvereiniteit worden opgebouwd. Men komt met noodzakelijkheid tot die theorie, zoodra men — onverschillig op welken, desnoods ook zonder wijsgeerigen grondslag — een onderscheid aanneemt tusschen goed en kwaad. Immers daarmede is geconstateerd, dat er bepaalde doeleinden zijn, waarnaar te streven goed, plichtmatig, zedelijk is, — andere wier najaging als verkeerd, ongeoorloofd, onzedelijk moet worden veroordeeld; en als van zelf volgt de conclusie dat wij hen die de eerste trachten te

bevorderen met alle ons ten dienste staande middelen behooren bij te staan, hen die in omgekeerde richting handelen, zoo krachtig mogelijk tegen te werken. Schijnbare uitzonderingen op dit beginsel laten zich gemakkelijk tot 't beginsel zelf terugbrengen. Zoo zal ik eene regeering die in 't belang eener door mij zelf beleden overtuiging de gewetensvrijheid aanrandt, niet steunen, eensdeels omdat psychologie en geschiedenis 't vruchtelooze en gevaarlijke van dergelijke pogingen op afdoende wijze hebben aangetoond, dan ook niet minder omdat ik, bewust van mijn eigen feilbaarheid, niet geneigd ben de gronden te helpen verstikken, waarmede misschien een juistere meening dan de mijne over deze zal kunnen zegevieren. Zoo zal ik aan menigen maatregel die niet met mijne inzichten strookt, mij zonder morren onderwerpen, omdat 't nut aan verzet verbonden mij onbeteekenend toeschijnt in vergelijking met de nadeelen, die daaruit voor de stevigheid der rechtsorde zouden voortvloeien. In al deze gevallen evenwel zal mijne onderwerping of mijn verzet geen afwijking maar een toepassing beteekenen van 't standpunt hierboven omschreven; overal lost zich 't juridisch beginsel der gehoorzaamheid aan de wet op in de ethische verplichting tot medewerking aan de bereiking van een als goed erkend doel. 't Recht en de verplichting der regeering om dwingend op te treden, 't recht en de verplichting der privaatpersonen om haar naar vermogen bij te staan in de volvoering harer taak, berust, uit dit standpunt gezien, uitsluitend op hunne overtuiging dat zij door eene dergelijke handelwijze 't best tot de verwezenlijking van dat doel medewerken. Nu is 't zeer mogelijk dat men op geene betere wijze dit doel bereikbaar acht dan door de hoogste macht in handen te brengen van 't volk in zijn geheel; men vergist zich evenwel wanneer men meent, zich op dezen grond onder de tegenstanders van 't beginsel der staatssouvereiniteit te moeten rangschikken. Veeleer is de demokratie, zoo opgevat, niet anders dan een uitvloeisel van dit beginsel zelf, 't welk onder zijne aanhangers geen verschil van gevoelen over de beste middelen om 't toe te passen uitsluit. Geheel iets anders bedoelen zij die *in beginsel* de theorie der volkssouvereiniteit huldigen. Niet omdat 't met noodzakelijkheid of waarschijnlijkheid zal leiden tot het aannemen der beste wetten, tot het voeren der verstandigste politiek, staan zij 't algemeen stemrecht voor, maar omdat zij 't beschouwen als

een oorspronkelijk, niet verder te motiveeren recht des volks, dat misschien eene nadere aanbeveling, maar zeker niet zijne principieele rechtvaardiging aan de waarschijnlijke resultaten ontleent. De vrijheid die volgens hen aan ieder individu van nature toekomt, is niet die om zijn plicht te doen, maar eene onbeperkte, een vrijheid om alles te doen wat hij verkiest. Zoo kan er dan, van uit hun standpunt gezien, zoo vaak de individueele wilsuitingen met elkander in botsing geraken, alleen van een tellen, niet van een wegen der stemmen sprake zijn. Konden zij bewijzen dat hun stelsel voert tot een regeering van allen — en gaarne doen zij 't zoo voorkomen — dan zouden zij meenen zijn goed recht op de meest afdoende wijze te hebben aangetoond; zooals de zaken liggen, vergenoegen zij zich met een regeering der numerieke meerderheid, als 't naastbijkomende aan 't door hen gestelde ideaal. In elk geval beschouwen zij de meening, dat in sommige gevallen de meerderheid zich aan de minderheid behoort te onderwerpen, als een eenvoudige ongerijmdheid, in rang gelijkstaande met de stelling dat tweemaal twee gelijk vijf, of een deel grooter zou wezen dan 't geheel.

De leer der volkssouvereiniteit vertoont zich derhalve in twee vormen die, wil men 't debat van hopelooze verwarring vrijhouden, streng behooren te worden onderscheiden. Er zijn er voor wie dat woord eén beginsel uitdrukt, eene stelling die, voor geene verdere afleiding vatbaar, 't bewijs harer juistheid in zichzelven draagt; er zijn er ook die, in beginsel erkennende dat men elken staatsvorm beoordeelen moet naar zijne practische resultaten, in de heerschappij des volks 't beste middel zien om eene goede wetgeving te waarborgen. De groote fout van de brochure des heeren Lotsy is, dat zij, beurtelings beide standpunten betredende, haren werkelijken grondslag in de diepste duisternis verbergt.

Het geheele staatsrecht, meent de heer Lotsy, laat zich samenvatten in dezen regel: „alle regeering is er voor het volk" [1]. „In het algemeen te zeggen dat een volk zichzelf regeeren moet" acht hij „even ongerijmd als te zeggen dat de kerk het doen moet." Evenzeer intusschen het omgekeerd dezer stellingen: „het volk kan er naar wezen, en de kerk kan

---

[1]) t. a. p. bl. 1.

er naar zijn" [1]). De vraag waar 't op aankomt is deze: niet of aan elk volk onder welke omstandigheden ook, maar „of aan het Nederlandsche volk in 1882 met eenigen spoed het algemeen stemrecht behoort te worden verleend" [2]).

Dit alles schijnt duidelijk. Maar minder duidelijk is 't, hoe de schrijver er van dit standpunt toe komt, „innig te gevoelen," dat hij 't recht mist zich te verzetten tegen den wil der meerderheid, wanneer die meerderheid een besluit neemt dat hij onrechtmatig acht [3]). Immers dat de staat, tenzij de wil der meerderheid den doorslag geeft, „onmogelijk" wezen zou, is een stelling die door de ervaring van elken dag wordt gelogenstraft. — Minder duidelijk is 't vervolgens, hoe de heer Lotsy eenige regels te voren met verbazing vragen kan, in welken geest dan over questiën van wetgeving moet worden beslist, zoo niet in dien der meerderheid? [4]) Minder duidelijk eindelijk, hoe hij 't met de eischen der consequentie overeen kan brengen, op bl. 18, in strijd met 't geen op bl. 1 als „den geheelen inhoud" van het algemeene staatsrecht werd vooropgesteld, te beweren dat 't geen staatsrechtelijke theorie kan zijn, 't recht eener regeering afhankelijk te maken van haar plichtsvervulling. Haar culminatiepunt evenwel bereikt de verwarring van denkbeelden op bl. 41, waar de heer Lotsy, de grondslagen willende uiteenzetten waarop de leer der volkssouvereiniteit berust, er alleen zoodanige aangeeft die overal en altijd, zonder uitzondering, gelden: de ethische eisch om te streven naar volmaking, de feilbaarheid der menschen, en, op grond daarvan, de noodzakelijkheid om aan de vrije werking der sociale krachten de richting van het staatsbestuur over te laten. 't Is niet moeilijk te begrijpen dat de vraag, „of op den politieken toestand van Nederland in 1882 (deze) hoofdstellingen toepasselijk zijn", zonder voorbehoud toestemmend wordt beantwoord; inderdaad ook in Nederland moet de algemeen-menschelijke volmaking doel zijn van aller denken en streven, en ook in Nederland zijn helaas de menschen feilbaar. Maar 't zelfde geldt van Rusland, van Java, van Dahomeh. Behoort ook in deze landen „met eenigen spoed" 't algemeen stemrecht te worden ingevoerd?

---

[1]) t. a. p. bl. 4.
[2]) t. a. p. bl. 7.
[3]) t. a. p. bl. 17.
[4]) t. a. p. pl. 16.

Evenwel, de heer Lotsy laat 't bij deze eene onzekerheid niet blijven. Tel ik goed, dan geeft hij ons ter grondvesting zijner theorie tusschen niet minder dan vijf verschillende en ten deele tegenstrijdige beginselen de keus:

1°. het pantheïstisch beginsel: de democratie de volledigste openbaring der Godheid (Lotsy, bl. 16). Quaeritur: is, uit dit oogpunt gezien, de beheersching der organische en anorganische natuur door den mensch beter te verdedigen dan de beheersching der meerderheid door de minderheid? En is heerschappij van 't geheele volk, door dit stelsel geëischt, mogenlijk zonder in heerschappij der meerderheid te ontaarden?

2°. 't eigenlijk beginsel der volkssouvereiniteit: de meerderheid heeft een natuurlijk recht om te regeeren (Lotsy, bl. 13—14, 16). Zie boven bl. 22—23.

3°. 't beginsel der vertwijfeling: nergens is zekerheid, alle menschen zijn feilbaar, dus late men in 's hemels naam alles maar over aan de vrije werking der maatschappelijke krachten (Lotsy, bl. 17, 30, 41). Zie boven bl. 11—16.

4°. 't Spinozistisch beginsel: macht = recht (Lotsy, bl. 34—35). Daar de schrijver niet alleen physieke, maar ook intellectueele macht bedoelt, geraakt beginsel n°. 4 op bedenkelijke wijze in conflict met n°. 1 en 2. Quaeritur: is 't inderdaad zoo van zelf sprekend dat „de Russische regeering haar stelsel zal volhouden, zoolang zij meent te zullen kunnen, m. a. w. gelooven zal recht te hebben, zoolang zij de macht heeft?" [1]) Zou 't zoo geheel en al onmogelijk zijn dat zij, zonder haar macht te hebben verloren, tot 't inzicht kwam dat een vrijzinniger stelsel de voorkeur verdient boven 't hare?

5°. de democratie als toepassing van 't beginsel der staatssouvereiniteit: de heerschappij des volks geeft, op een zeker standpunt zijner ontwikkeling, de beste waarborgen voor een goede regeering, en sluit daarenboven revolutie ten eenenmale uit (Lotsy, bl. 4, 13, 17, 31); dit standpunt is door 't tegenwoordige Nederland bereikt (Lotsy, bl. 42—58). Zie hierover 't verdere gedeelte van dit opstel.

De overgang van 4 tot 5 wordt gevormd door de overweging, dat de macht eener regeering afhankelijk is van, en dus 't bewijs voor haar redelijk karakter. Hiermede zijn de oos-

---

1) t. a. p. bl. 35.

tersche despotieën der oudheid, de systematische uitroeiing van „wilde" stammen door „beschaafde" gelukzoekers, de slavernij en andere toestanden, die wij tot dusver voor o n rechtmatig en o n-redelijk hielden, schitterend gerehabiliteerd, niet ten voordeele evenwel van de democratie, die daardoor een privilege verliest, enkele bladzijden te voren haar uitdrukkelijk gevindiceerd.

Verdere commentaar — men zou b. v. de drie eerste beginselen als absolute, de beide laatste als relatieve kunnen kenschetsen — zal wel overbodig zijn. Niet gaarne geef ik in een aan zaken gewijd opstel te veel plaats aan persoonlijke kritiek; toch moet mij de vraag van het hart, welke lezers zich eigenlijk de heer Lotsy bij 't schrijven zijner brochure heeft voorgesteld?

Gelukkig laat de heer Lotsy 't bij deze algemeene beschouwingen niet blijven. Hij betoogt, vooreerst dat algemeen stemrecht een noodzakelijk uitvloeisel is van de sedert 1848 gehuldigde beginselen, vervolgens dat 't noodzakelijk wordt gemaakt door den nivelleerenden, demokratischen geest, dien we op elk gebied aan 't werk zien.

„Demokratie, volkssouvereiniteit, directe verkiezingen, algemeen stemrecht zijn, goed doordacht, begrippen van volkomen dezelfde beteekenis" [1]). „In 1848 werd de volkskeuze beter geacht dan een andere, niet om het intrinsieke karakter van die keuze, maar eenvoudig o m d a t zij was een volkskeuze" [2]). Twijfel schijnt geoorloofd, waar Thorbecke met zoo vele woorden zegt dat „'t aangenomen beginsel ..... niet allen roept, maar slechts onderstelde bekwaamheid," en op dien grondslag 't stemrecht der capaciteiten verdedigt [3]). In elk geval zijn de uitspraken der dii minores van 1848, die zich niet juist door groote nauwkeurigheid van uitdrukking onderscheidden, en daarenboven gedeeltelijk de directe verkiezingen zoo donker mogelijk wenschten voor te stellen, niet afdoende, wanneer daaraan de woorden van de artikelen 76 en 82 der Grondwet tegenoverstaan. Reeds de eenvoudige omstan-

---

[1]) t. a. p. bl. 49.
[2]) t. a. p. bl. 45.
[3]) Bijdrage, bl. 43.

digheid dat algemeen stemrecht in 1848 zelfs niet ter sprake is gekomen bewijst, dat men aan 't eigenlijke beginsel der volkssouvereiniteit niet heeft gedacht. Zonder twijfel wilde men aan de geregeerden zekeren invloed toekennen; intusschen ook op den grondslag van de leer der staatssouvereiniteit bestaat hiertoe alle grond. „Bekwame onafhankelijke menschen," meent de heer Lotsy, „kan de koning, en kunnen de provinciale staten zeker oneindig beter kiezen dan het volk" [1]). Het zij zoo, maar 't is de groote vraag of zij 't zullen doen, — of de personen door den koning aangewezen niet slechts bekwaam zijn maar ook zelfstandig tegenover de regeering, of de uitverkorenen der provinciale staten (vooral zooals die voor '48 waren ingericht) niet een klassenbelang, maar de belangen des volks met hart en ziel zullen voorstaan. Er lag geenerlei inconsequentie in wanneer men, om dit te verzekeren, de directe verkiezingen in 't leven riep; men kan zeer goed erkennen dat, op zichzelve beschouwd, mederegeering des volks gunstige resultaten zal opleveren, zonder daarom over 't hoofd te zien dat deze mederegeering, al te ver uitgestrekt, tot nadeelen leiden moet die verreweg de voordeelen overtreffen. De directe verkiezingen kunnen een uitvloeisel zijn van de leer der volkssouvereiniteit, waar evenzeer ook een resultaat van 't inzicht, dat zoowel geheele uitsluiting als onbeperkte macht van den volkswil op den duur noodlottig werken moet, en dat dus een middenweg dient te worden gekozen. Wil men zich in concreto overtuigen welke van beide gronden in een bepaald staatsstelsel tot invoering der directe verkiezingen hebben geleid, men raadplege de overige bepalingen der constitutie. Wat Nederland betreft, schijnt uit alles te blijken dat 't laatst aangewezen standpunt in 1848 dat der meerderheid was.

Maar ik moet erkennen dat mij deze quaestie, althans nu wij op 't punt staan de grondwet te herzien, bij uitstek onbelangrijk voorkomt. Indien menschen voor wier werk wij in menig opzicht eerbied hebben, over eenig vraagstuk anders dachten dan wij er op ons tegenwoordig standpunt over kunnen denken, is 't dan niet eenvoudig kinderachtig ons hiervan een verwijt te maken? Mogen wij niet meer „liberaal" heeten zonder te oordeelen dat 't volk souverein is, men geve ons dan in 's hemels

---

[1]) t. a. p. bl. 44.

naam een ander etiquet, men noeme ons reactionair of revolutionair, of men late ons wat we zijn, zònder naam, — 't is mij volkomen onverschillig, de waarde onzer betoogen zal er niet door veranderen. De heer Lotsy somt een geheele reeks van punten op die, volgens hem, in 1848 al of niet gewenscht werden, en die „daarom" een consequent liberaal ook thans al of niet wenschen moet [1]). Wat mij betreft, ik heb altijd gemeend dat 't woord liberalisme meer een beginsel, een methode van onderzoek, dan bepaalde leerstellingen aanduidde, en dat de liberalen van alle eeuwen, ook bij de meest uiteenloopende resultaten, elkander met volle overtuiging als geestverwanten konden eerbiedigen en waardeeren. Men zou, tegenover betoogen als dat van den heer Lotsy, geneigd zijn te vragen, sinds wanneer consequentie en versteening in de opvattingen van 't voorgeslacht synonieme begrippen zijn.

Wanneer wij bij de interpretatie onzer tegenwoordige grondwet te rade gaan met 't geen door hare samenstellers werd gedacht of gezegd, gewenscht of gevreesd, dan doen wij dit uitsluitend om in de beteekenis harer niet altijd even duidelijke voorschriften een juist inzicht te verkrijgen, niet omdat wij door die denkbeelden en uitspraken, die hoop en die vrees ook maar in 't allerminst zouden zijn gebonden voor de toekomst. De grondwet bestaat, onafhankelijk van de meeningen harer makers; zij heeft algemeen stemrecht niet slechts niet gewild, maar 't zelfs uitdrukkelijk uitgesloten; 't kan ons volmaakt onverschillig zijn wat zij zou hebben gezegd als hare makers zich nauwkeurig rekenschap hadden gegeven van hunne beginselen, als zij op deze overwegingen meer, op gene minder hadden gelet, en wat dies meer zij. Wij eerbiedigen die grondwet, niet omdat wij haar beschouwen als een onverbeterlijk meesterstuk van staatsmanskunst en consequent doordenken, maar omdat wij overtuigd zijn dat de rampen, aan omverwerping van 't gezag der hoogste staatswet verbonden, buiten alle verhouding groot zijn in vergelijking met de voordeelen, die daaruit zouden kunnen voortvloeien. Die grondwet evenwel geeft aan bepaalde autoriteiten de bevoegdheid haar te veranderen; zij geeft daardoor de gelegenheid om, met vermijding van alle gevaren die een revolutie met zich voert, haren inhoud steeds

---

[1]) t. a. p. bl. 44, 45.

beter in overeenstemming te brengen met 't ideaal. Voor dengene nu die tot een zoodanige herziening 't initiatief neemt, bestaat ook geen schijn van eene verplichting om daarbij de beginselen der tegenwoordige grondwet te eerbiedigen of, zooals men zich gaarne uitdrukt, op den grondslag dier beginselen voort te bouwen, — tenzij dan om redenen van utiliteit. Aan de grondwet zelve ontleenen de ter herziening aangewezen autoriteiten macht, in den bloot feitelijken zin, waarin ik dat woord gedurende den loop mijner beschouwingen gebruikte; — welnu zij zijn onvoorwaardelijk gerechtigd en verplicht die macht op zoodanige wijze te gebruiken, als hun het best in harmonie schijnt met de belangen des volks. Geene andere overwegingen behoeven, geene andere behooren hen bij hunne werkzaamheden te leiden.

Op practisch terrein, waar het thuis behoort, overgebracht, moet 't vraagstuk der souvereiniteit aldus luiden: Hoe behooren allen die, in meerdere of mindere mate, de macht bezitten om op de inrichting van 's lands bestuur invloed uit te oefenen, die macht te gebruiken? Hoe, in de eerste plaats, diegenen die, 't zij dan onmiddellijk als lid van regeering of vertegenwoordiging, 't zij middellijk als kiezer, door of volgens de wet in staat zijn gesteld tot 't uitoefenen van staatkundige rechten? Hoe, vervolgens, 't niet kiesbevoegde deel des volks, als 't aan getalsterkte en organisatie 't vermogen ontleent om zich in den staat te doen gelden?

Het antwoord op beide vragen ligt in 't voorafgaande opgesloten. Wat de eerste aangaat, de dragers der wettelijke macht zullen vóór alles verplicht zijn zich af te vragen, niet slechts of zij zelve, maar ook of 't beginsel krachtens 't welk zij zijn aangewezen, de best mogelijke waarborgen oplevert voor een regeering in 't belang van allen. Valt 't antwoord ontkennend uit, zij zullen, ieder naar zijn vermogen, verplicht zijn mede te werken tot verandering van den bestaanden toestand in de gewenschte richting. Maar brengt een grondig en onpartijdig onderzoek hen tot de omgekeerde overtuiging, dan vloeien uit die omgekeerde overtuiging ook omgekeerde verplichtingen voort. Met alle hun ten dienste staande middelen — voor zoover zij niet in strijd zijn met 't einddoel zelve — zullen zij moeten

streven naar bevestiging hunner macht. Stoffelijke en geestelijke wapenen, hun goud en hun talenten, hun physieke kracht en hun zedelijke invloed, — alles zullen zij moeten stellen in den dienst van 't groote doel, voortgaan zonder hoop op eigen voordeel en zonder vrees, ieder oogenblik bereid om welvaart en leven op 't spel te zetten in eerlijken strijd, wanneer die strijd noodig mocht blijden ter vervulling hunner taak. De kans op revolutie, 't schrikbeeld hun door de voorstanders der volkssouvereiniteit voorgehouden, zal hen niet doen wankelen; zij zullen weten dat revolutie een groot, maar niet 't eenige groote kwaad is, en dat rust en vrede te duur gekocht zijn wanneer zij zijn betaald met 't waarachtige belang, de blijvende ontwikkeling des volks. Zij zullen inzien dat 't evenwicht in een staat waar de minderheid heerscht, uit den aard der zaak onstandvastig is, maar de geschiedenis zal hun hebben geleerd, dat, mits bepaalde voorwaarden zijn gerealiseerd, een onstandvastig evenwicht in de politiek even goed kan bestaan en voortduren als in de mechanica. En, komt 't ergste, zij zullen ondergaan met de overtuiging hun plicht te hebben gedaan; ook voor hen zal 't woord van den dichter gelden:

Das Leben ist der Güter höchstes nicht,
Der Uebel grösztes aber ist die Schuld.

Ziedaar 't ideaal; thans de toepassing.

Is 't denkbaar dat iemand, die met onbevooroordeelden blik de maatschappelijke toestanden heeft bestudeerd, voor 't tegenwoordig Nederland in algemeen stemrecht een desideratum zal zien? Ik kan 't nauwlijks gelooven. Nog oneindig veel moet voor de geestelijke ontwikkeling en vrijmaking des volks worden gedaan; vóór alles de invloed der geestelijkheid van elke soort moet nog belangrijk zijn afgenomen, eer men aan dat volk zonder gevaar de leiding der publieke zaak in handen zal kunnen geven. Onze tegenstanders zijn gewoon, deze en dergelijke eischen aldus voor ons aan te vullen: laat eerst 't volk liberaal zijn geworden, dan zal 't tijd zijn om te denken aan volkssouvereiniteit. Eene ongegronde insinuatie, dunkt mij. Als ieder ander, achten wij onze eigen overtuiging de waarschijnlijkste, maar minstens evenzeer ook als ieder ander zijn wij doordrongen van 't besef onzer eigen feilbaarheid. Wij zijn ons evenwel bewust dat wij niet zonder gezette studie

en ernstig nadenken tot die overtuiging gekomen zijn; welnu wij zijn geenszins bereid de beslissing over hare juistheid van eene volksmassa te verwachten, voor wier overgroote meerderheid tot heden toe zelfs de beteekenis der problemen een geheim bleef. Niet tot hen die ons standpunt deelen, willen wij 't stemrecht beperken, maar tot de zoodanigen die in staat zijn zelfstandig tusschen de onderscheiden standpunten te kiezen; en, zooals wij voor ons zelf de verplichting om van dit vermogen bewijs af te leggen erkennen, nemen wij 't ook bij anderen zonder een dergelijk bewijs niet aan. De heer Lotsy spreekt van den nivelleerenden invloed, die in de laatste veertig jaar alles heeft doen samenwerken om financieel, intellectueel en moreel de lageren te verhoogen en de hoogeren te verlagen [1]. Zonder twijfel zal de regeering met zoo gewichtige feiten rekening moeten houden. Maar niet, dunkt mij, zal zij in de geconstateerde vermindering der ongelijkheid een grond mogen zien, om de niet weggenomen verschillen te verwaarloozen. Niemand kan dankbaarder zijn dan ik voor de verspreiding van algemeene, vooral natuurwetenschappelijke ontwikkeling die wij aan de wet op 't middelbaar onderwijs verschuldigd zijn, maar zijn daardoor polderwerkers en fabriekarbeiders beter geschikt geworden tot medeuitoefening der staatstaak? Ik zou denken dat de houding, door de regeering tegenover deze veranderde omstandigheden aan te nemen, door den aard dier omstandigheden duidelijk genoeg werd gedicteerd. Is tegenwoordig, veel minder dan voor veertig jaar, een zekere mate van welvaart voorwaarde tot ontwikkeling, — welnu dan is, veel minder dan destijds, de census als maatstaf der kiesbevoegdheid bruikbaar. Mag men, over 't geheel, bij de gediplomeerde leerlingen onzer hoogere burgerscholen op meerderjarigen leeftijd voldoende ontwikkeling verwachten om met kennis van zaken stemrecht uit te oefenen, — 't blijve hun niet langer onthouden; men kenne 't ook aan al diegenen toe, die op andere wijze van genoegzame vorming hebben blijk gegeven. Blijkt 't onmogelijk, op deze wijze alle competente personen in bepaalde groepen samen te vatten, men geve door 't instellen van kiezersexamens aan ieder die door den nivelleerenden invloed is omhooggeheven, de gelegenheid 't bewijs daarvan te leveren. Maar kennis is geen ontwikkeling, zal men zeggen,

[1]) t. a. p. bl. 54—57.

of, met de woorden van den heer Lotsy: „wijsheid is bijna onafhankelijk van bekwaamheid" [1]). Toegegeven, — maar vooreerst is, om een politieke meening te hebben, ook een zekere mate van kennis onmisbaar; vervolgens is de bekwaamheid en 't inzicht die men op een of ander wetenschappelijk gebied heeft kunnen verkrijgen, ongeveer de eenig bruikbare thermometer voor den ontwikkelingsgraad. Ontwikkeling moge van kennis niet afhankelijk zijn, — tenzij men onder dit laatste woord niets meer versta dan een van buiten geleerde les, is kennis wel afhankelijk van ontwikkeling. Bij gebreke van een geschikte methode om de laatste onmiddellijk te bepalen, meten wij haar dus aan de eerste; wij vragen: zijt gij voldoende ontwikkeld om u op eenig wetenschappelijk gebied te kunnen oriënteeren? De arbeid, door dit stelsel aan de candidaat-kiezers opgelegd, is dan tevens een geschikt middel om 't bewijs te leveren van zooveel belangstelling, als gerustelijk van ieder die op 's lands zaken invloed wenscht uit te oefenen, mag worden gevorderd [2]).

En thans 't niet-kiesbevoegde deel des volks, de vertegenwoordigers der physieke kracht. Is 't waarschijnlijk, dat zij genoegen zullen nemen met een stelsel als dat 't welk ik hierboven schetste?

Gesteld eens dat aan een congres van geneeskundigen de taak werd opgedragen, onze medische wetgeving te herzien, met onbeperkte volmacht om zoodanige veranderingen tot stand te brengen als hun zou noodig schijnen. Gesteld verder dat men u en mij — leeken op geneeskundig gebied — op de samenstelling van dit congres invloed wilde laten uitoefenen, dan zouden wij, overtuigd dat niet slechts voor de beslissing van bijzondere vraagstukken, maar ook voor 't partijkiezen tusschen verschillende richtingen op medisch gebied, de noodzakelijke kennis ons ten eenenmale ontbreekt, met beide handen die opdracht terugwijzen, — wanneer wij althans overtuigd waren dat de taak der samenstelling overigens bij bekwame en geen bijzondere belangen vertegenwoordigende lieden berustte. Welnu, onder overeenkomstige voorwaarden acht ik 't niet ondenkbaar, dat een dergelijk inzicht ook op politisch gebied eenmaal 't

---

[1]) t. a, p. bl. 64.
[2]) Vgl. mijn artikel „Een kiesstelsel," Tijdspiegel 1882.

volk tot dezelfde vrijwillige zelfbeperking zal voeren. Welke die voorwaarden zijn is duidelijk. Eischt men van 't onontwikkelde volk — en m. i. volkomen terecht — dat 't zijne meening onderwerpe aan die van hen die intellectueel hooger staan, men verzuime dan ook bij de inrichting van 't kiesstelsel niets, dat de verstandelijke en zedelijke bevoegdheid der regeerenden kan verzekeren en in 't helderst daglicht stellen. Men breke onvoorwaardelijk met elken maatstaf die, naast ondersteide ongeschiktheid, tevens bepaalde belangen van de vertegenwoordiging uitsluit. Men bedenke dat elke census, hoe laag ook haar bedrag, hoe groot ook hare voordeelen mogen zijn, altijd een grens trekt tusschen rijker en armer, en dus zoo al niet 't wezen dan toch den schijn geeft eener klassenregeering, — en men overtuige zich dat de schijn hier niet minder gevaarlijk is dan 't wezen zelf. Juist òmdat 't volk de noodige bekwaamheden mist om zelfstandig te beoordeelen of in de kamers de natie dan wel de klasse den boventoon voert, moet de redelijkheid van 't beginsel waarop hunne samenstelling berust, boven elken twijfel verheven zijn. Hiertoe echter schijnt tweeërlei onmisbaar. Vooreerst dat men geene zoogenoemde voorwaarden, maar bewijzen eische voor 't bestaan der ontwikkeling die ter richtige uitoefening van 't stemrecht noodig wordt geoordeeld; immers 't bestaan van die voorwaarden bewijst evenmin dat er gebruik van is gemaakt als hunne afwezigheid 't verkrijgen eener voldoende ontwikkeling volstrekt uitsluit. Vervolgens dat, indien men deze bewijzen wil zoeken in een zeker quantum kennis — en ik voor mij zie geen ander bruikbaar criterium —, voor ieder zonder onderscheid kosteloos de gelegenheid tot 't verkrijgen van die kennis worde opengesteld. Mij dunkt deze beide punten mogen niet als voorstellen worden beschouwd, waarvan men 't voor en tegen bespreken kan: 't zijn veeleer onafwijsbare eischen, logisch voortvloeiende uit 't beginsel zelf, — eischen die, worden zij niet bevredigd, subjectief althans revolutie rechtvaardigen. 't Gaat inderdaad niet aan, in eenen adem 't volk onbevoegd te verklaren tot oordeelen over de publieke zaak, en tegelijk van dat volk vertrouwen te eischen in den goeden wil eener regeering waarin geheel andere belangen dan 't zijne vertegenwoordigd zijn. Zoodanig vertrouwen zou alleen kunnen steunen op een helder inzicht in de redelijkheid van 't regeeringsbeleid, — en juist op de ondersteide afwezigheid

van dat inzicht berustte de uitsluiting des volks van de hoogste macht. Dat evenwel de uitgeslotenen verplicht zouden zijn, op de bloote verzekering der regeering goedsmoeds aan te nemen, dat inderdaad alleen 't belang der geregeerden hare handelingen bepaalt, — niemand zal, dunkt mij, eene zoo monsterachtige stelling, die den weg zou openen tot alle tyrannie, durven onderschrijven. Zoo blijft er dan niets anders over dan in de inrichting van 't kiesstelsel zelve aan de natie een waarborg te geven voor de goede behartiging harer belangen, — en dit is slechts mogelijk wanneer ieder die er voor werken wil, zich 't stemrecht veroveren kan. Wordt een dergelijk stelsel ingevoerd, men zal niet de physieke mogelijkheid, maar elken redelijken grond voor eene omwenteling hebben weggenomen, — en allerminst voor de liberalen schijnt 't gepast, de macht der menschelijke rede te onderschatten. Blijft men bij den census volharden, men zal dien òf zoo laag stellen dat alle voordeelen aan beperking van 't stemrecht verbonden worden opgeheven, òf wel men zal op den duur, willens en wetens, eene geheele klasse met scherp afgescheiden belangen van de vertegenwoordiging uitsluiten; men zal voortgaan aan hare leden, ondanks ernstige studie, ondanks hooge, in de moeilijkste omstandigheden verworven ontwikkeling, een recht te ontzeggen dat aan den eersten den besten domkop, terende op voorvaderlijke verdiensten, onvoorwaardelijk wordt toegekend. Zulke toestanden zijn eenvoudig onhoudbaar; zij hebben datgene in zich wat ook bij den onpartijdigen toeschouwer 't bloed aan 't gisten brengt. Nog eenmaal zij 't gezegd: niet slechts brengen zij revolutie voort, maar zij rechtvaardigen ze. Ziedaar dan 't dilemma: c'est à prendre ou à laisser.

Wat de democraten betreft, zij zullen inzien dat een stelsel als 't hier en vroeger verdedigde, den weg opent tot een steeds algemeener deelneming aan de staatstaak. Niet minder dan zij, zouden wij ons van heeler harte in dien uitslag verheugen. Ook wij zien in algemeen stemrecht een hoog, een heerlijk ideaal, maar wij gelooven dat 't een gezond, een sterk, een hoogontwikkeld volk moet zijn aan 't welk men dat recht — neen dien plicht kan opleggen. Met den heer Lotsy verheugen wij ons in de verheffing van 't ontwikkelingspeil des volks; met hem zijn wij van oordeel dat de staat in deze richting krachtig — veel krachtiger nog dan thans geschiedt — be-

hoort mede te werken; met hem eindelijk wenschen wij niets liever dan omverwerping van alle willekeurige en kunstmatige onderscheidingen. Maar wij gelooven niet, dat verschil van ontwikkeling — ook onder hen die de kunst van lezen, voor den heer Lotsy eenige voorwaarde van kiesbevoegdheid, verstaan — tot de kunstmatige onderscheidingen gerekend mag worden. Die kunst moge de toegangskaart zijn in de wereld van 't geestelijk leven, — wij zouden gaarne behalve de toegangskaart ook 't bewijs zien dat men er van heeft gebruik gemaakt, dat men feitelijk die wereld is binnengetreden en er zich althans eenigermate heeft georiënteerd. Bij gebreke daarvan helpt de toegangskaart maar zeer weinig; de heer Lotsy zelf zal dit toegeven. Wat mij betreft, de concessie die hij door de uitsluiting der totaal ongeschikten aan de leer der staatssouvereiniteit maakt, geeft mij de overtuiging, dat 't verschil tusschen hem en de verdedigers dier leer toch minder principieel is dan hij zelf gelooft. 't Zou mij aangenaam zijn indien de bovenstaande beschouwingen tot demping van de nog overgebleven kloof iets konden bijdragen.

Leiden. HEYMANS.

EEN WEEK OP ISCHIA,

FRAGMENT UIT MIJN DAGBOEK.

Wij verlieten het woelige Napels en werden aan den Molo in een roeiboot opgenomen en afgezet aan het stoomschip Florio. Het was een zonnige dag tegen het einde van April. De zee had een diepe, groenblauwe tint, hier en daar schilderachtig afgeteekend door een glinsterende streep schuim; de wind was ons tegen en deed de grijze rookzuil uit den stoompijp terugvliegen naar het achteruitwijkend Napels. Wij verloren het kasteel St. Elmo, het stijgend Posilipo met zijn tuinen en villa's, en het hoog gelegen klooster Camaldoli, oprijzend boven het groen, achtereenvolgens uit het oog.

Te vier uur kwamen wij te Ischia aan, stoomden voorbij het kasteel van Ischia, dat, afzonderlijk op een rots gelegen, aan het eiland is verbonden door een langen dijk van steenen en werden te Casamicciola afgezet, de voornaamste en druk bezochtste plek van het thans zoo geteisterde eiland.

Nadat wij ons met moeite een weg hadden gebaand door de pakjesdragers en gidsen, die aan den oever stonden en het den vreemdeling zoo lastig maken, dat er niet zelden schermutselingen ontstaan, slaagden wij er in den gids te vinden van de Piccola Sentinella en ging het stapvoets de hoogte op.

Een reiziger, die over Ischia schreef, teekende in zijn schetsen aan, dat de grond er zoo ongelijk is, dat er in het geheele eiland geen rijtuig is te vinden en zelfs de koning, als hij uit zijn roeiboot stijgt, genoodzaakt is per ezel zijn intocht te houden, evenals de minste onder het volk. Dit mag dan zoo geweest zijn in de dagen, dat die reiziger op Ischia vertoefde, maar wij werden droevig van het tegendeel overtuigd, want gedurende onze wande-

ling naar het hotel werden wij omringd door speculatieve koetsiers die, ingeval wij den volgenden dag paard of wagen noodig hadden, bij voorbaat en allen tegelijk hun namen in ons geheugen wilden prenten. „Dimandate Pasquale, Bernardo, Adolfo," klonk het rechts en links, en nadat wij den eerste, die ons met zijn donker gezicht en neerhangende roode muts het meeste beviel, hadden aangenomen, werden wij door de anderen met rust gelaten.

Ondertusschen naderden wij het hôtel. Het lag hoog boven de zee en om zijn voet sloten zich oranjebosschen en wijngaarden. Iedere verdieping had een breed wit terras; de gevel van het gebouw was lichtrood getint en maakte een bekoorlijken indruk met zijn boogvormige gaanderijen. Wij werden vriendelijk ontvangen door den eigenaar, den heer Dombré, die met zijn vrouw ons afwachtte aan den ingang en ons naar de bestelde kamers bracht, waarvan sommigen het uitzicht hadden op de zee, en anderen op den Epomeo. De Epomeo, vroeger een vuurspuwende berg, is sedert jaren tot rust gekomen en zijn top, die eertijds zijn vuur en vlammen over het eiland zond, is thans de stille woonplaats van twee hermieten.

Toen het avond geworden was bood Casamicciola een betooverenden aanblik, gezien van het bovenste terras der Piccola Sentinella. Hoog stond de maan boven den Epomeo en wierp een breeden vloed van licht over het sluimerend eiland; de bergen en rotsen rondom staken donker af tegen den stralenden hemel, en in de verte ontwaarden wij den somberen silhouet van den Vesuvius, die nu en dan een vlam opsloeg uit den krater. Aan onzen voet strekte het stille dal zich uit met zijn huisjes en lichtjes en zijn bloeiend geboomte, waarvan de zacht getinte bloesems als sneeuw schemerden in het maanlicht; de zee ruischte op een afstand en zond haar golven murmelend op het strand; een enkele stoomboot lag aan de kust met een rood lantarentje in den mast. Het was de Florio, die den anderen morgen bij het opgaan der zon vertrok.

Den volgenden dag was het frisch, opwekkend weder. Wij maakten een wandeling naar Lacco, een dorpje dat op het Noord-Oostelijk gedeelte van het eiland werd gebouwd op een lavastroom; op den terugweg door het vlek Forio komende, bezichtigden wij de steenbakkerijen waar, evenals te Casamicciola, mannen, vrouwen en kinderen druk aan den arbeid zijn, en het deed ons innig genoegen, na ons lang verblijf te Napels, waar de straten en kaaien wemelen van leegloopers en bedelaars, het goede volk van Ischia aan het werk te zien.

Casamicciòla vertoonde nog de bouwvallen van de aardbeving, die in 1881 het geheele eiland eenige voeten dieper in zee deed zinken. Mevrouw Dombré, de eigenares van het hôtel, verhaalde ons, dat zij een middag aan tafel zittende, plotseling den grond onder zich voelde schokken en golven, terwijl het glas en aardewerk in de kast opsprong en rinkelend tegen elkander sloeg, de muren scheurden en groote steenen loslieten. Die schudding duurde slechts 9 seconden, maar verwoestte geheele huizen en deed de kerk instorten. Als bewijs van de vulcanische werking in den grond, vertoont het volk van Ischia den vreemdeling een plaats aan het strand, waar hij nauwelijks de hand in het zand kan steken zonder zich te branden. De vele warme bronnen die men er vindt, lokken in het voorjaar, en vooral in den zomer, een groot aantal bezoekers naar het eiland. Ischia is het Wiesbaden van den Italiaan.

Wij hadden veel van den Epomeo hooren spreken en het prachtige uitzicht dat men boven geniet, en wij besloten een dag te wijden aan dezen verren en vermoeienden tocht. Pasquale kwam voor met een rijtuig en twee paarden en wij stapten in, doch nauwelijks waren wij gezeten of het eene paard begon het andere te bijten, en daar stonden zij plotseling beiden recht overeind, blazend en knarsend en de voorpooten tegen elkaar schuddend als twee booze oude vrijsters, die het samen te kwaad kregen. We vlogen allen uit den wagen, want daar hij op een helling stond, was ons dit intermezzo verre van aangenaam, maar Pasquale bezwoer ons plechtig, dat het slechts jeugdige dartelheid der oude blessen was, en hij nam zijn muts af en vouwde de handen en smeekte ons bijna geknield toch weer in te stijgen; en toen wij ons hiertoe niet spoedig genoeg bereid toonden, kroop hij driemaal op handen en voeten onder de paarden door (die nu doodstil stonden) om ons gerust te stellen. Wij lieten ons door zijn Italiaansche bespraaktheid overhalen en namen nogmaals in het rijtuig plaats; de ijzeren slof werd onder een der achterwielen geschoven en nu ging het holderdebolder de hoogte af.

Bij iedere wending die het rijtuig maakte om een anderen weg in te buigen, nam het eene paard de gelegenheid te baat een nijdigen hap naar het andere te doen.

„Dat is maar spelen," zei dan Pasquale.

Wij hadden een heerlijken rit, nu eens de zee en de vlakte, dan weer een weg tusschen de bergen, straks een uitgebreid land-

schap of een bloeiende boomgaard, met een wit huisje op den achtergrond, en soms barre, donkere lavavelden, door sombere mastboomen omzoomd. Na ruim twee uur rijdens moesten wij uitstappen en den bergweg te voet vervolgen. Wij lieten Pasquale met zijn dartele vrijsters achter en zetten onzen weg voort. Maar welk een weg in zijn schilderachtige woestheid! Steil en smal, nu plotseling dalende, dan bijkans loodrecht stijgende, hier en daar versperd door groote steenen en rotsblokken, alsof de Titanen daar voor eeuwen een strijd hadden gewaagd op leven en dood. Soms werd ons het uitzicht versperd door hooge donkere rotswanden, maar dan opende zich eensklaps de weg en aanschouwden wij de blauwe zee met haar witte zeilen en stoomschepen, en geheel in de verte, boven de schilderachtige steden om de golf van Napels, den donkeren Vesusius met zijn grijze rookzuil. Boven en beneden ons, op de smalle bergpaden, die zich tusschen of om de rotsen slingerden, liepen de landmeisjes in haar bonte dracht met bundels gesneden gras en bloemen, of met kruiken en manden op het hoofd; dan weer kwam er een paard of ezel de hoogte afgehuppeld, of klom een geit van steen op steen om het gras uit de rotsspleten weg te halen. En boven die schilderachtige groepen in hun leven en poëzie, spande de vlekkelooze hemel zijn donkerblauw gewelf, en wij benijdden de twee hermieten, die in deze liefelijke en toch grootsche eenzaamheid hun leven doorbrachten ver van het gewoel en de intriges der wereld.

Ondertusschen werd de weg steeds moeielijker en begonnen wij te bespeuren, dat wij beenen tot onze beschikking hadden; als wij een steil pad hadden bestegen, dan daalde de weg eensklaps voor onzen voet en scheen al onze moeite te vergeefs; en het huisje van den hermiet op den top was nog zoo ver! De oude heer van het gezelschap had een dikken knuppel gesneden, een halven boomstam gelijk, en wandelde daar vurig meê langs bergen en dalen. Zijn bejaarde echtgenoote volgde leunend op haar parasol en als wij vroegen hoe het ging, dan was het antwoord: „O kinderen, als men kennis heeft gemaakt met de steenen van Constantinopel, dan lijkt iedere weg ons licht." Dit goede voorbeeld gaf den jongeren van het gezelschap moed en wij trachtten niet onder te doen voor een ouder geslacht. Nadat wij ruim een uur aldus waren voortgeklouterd, vroegen we aan den gids of wij er haast waren. „Nog maar een paar uurtjes," sprak hij aan-

moedigend. Nu zonk Mevrouw wanhopig naast haar parasol ter aarde, en bracht Mijnheer zijn boomstam met een smak tot staan. „Ik blijf hier zitten," sprak de een. „Ik kan niet meer," sprak de ander. — Wat nu te doen? Wij besloten onze provisiemand aan te spreken, welker inhoud wij hadden willen bewaren om de hermieten er in te doen deelen, maar Larochefoucauld heeft gezegd dat „le bon naturel dont on se vante tant est souvent étouffé par le moindre intérêt", en het bleek dat de woorden van dezen menschontnuchterenden maxime-schrijver een treffende waarheid behelsden.

Nadat alles wat de korf bevatte aan wijn, vruchten en gebak, stil en snel in onze magen was verdwenen, zonden we onzen gids in het naburig vlek dat tegen den berg lag, om een paard te zoeken voor de oude dame. Niet lang duurde het of wij zagen hem terugkomen met een gezadelden bruin, die aan den teugel werd voortgeleid door den eigenaar. Met vereende krachten en onder veel gelach tilden wij onze corpulente dame op het paard, waarna de stoet zich in beweging zette. Maar alras bemerkte onze amazone (wier hoed bij ons eendrachtig pogen veel verloren had van zijn oorspronkelijk fatsoen en eenigszins geleek op den helm van een veldheer), dat het hobbelen op een paardenrug bij zulk een steilen weg lang niet tot de aangenaamste uitspanningen behoorde, en dat zij zelfs nu en dan gevaar liep langs het golvende ruggebeen op den grond af te glijden. Zij liet derhalve de teugels los en omvatte krampachtig de schouders van den goedwilligen eigenaar, die in deze positie niet kon verhinderen dat bruin, die honger had, hier en daar aan diepe afgronden ging vertoeven om zich te verkwikken aan grasssprieten en halmen. Zonder ongelukken bereikten wij echter het roode huisje en de kleine kapel van den hermiet, en leenden onze gezamenlijke schouders en ruggen om onze amazone het afstijgen gemakkelijker te maken.

Een gezang van heldere vrouwenstemmen klonk ons tegen uit de eenzame kluis, en als wij eerst gemeend hadden (misschien onder den indruk van de grootsche natuur en de stilte rondom) dat dit een loflied was, aangeheven door eenige vrome zusteren, die den langen tocht hadden ondernomen, om de broederen in hun eenzaamheid te versterken en te troosten, zoo werden we alras uit dien poëtischen waan geholpen, toen wij een der luchtige straatliedjes herkenden die wij te Napels hadden hooren uitgalmen in de café's, onder begeleiding van guitaar en cither.

Een paar krachtige mannenstemmen vingen telkens het refrein met geestdrift op en steunden de pogingen der gewaande nonnen. Wij hadden ons op een rotsblok neergezet bij de kapel, om uit te rusten van het laatste, bijna loodrecht stijgende pad, toen plotseling een groepje aardige landmeisjes achter ons verscheen, die zingend en hand aan hand de hoogte afsprongen. Nu stonden wij op en traden de woning binnen, zoekende naar onze hermieten, die wij gemeend hadden te zullen aantreffen in heilige overdenkingen, of met de grijze hoofden ter aarde gebogen, gebeden murmelend in hun zilverwitte baarden, maar er was geen sprake van kale kruinen of grijze baarden, toen twee forsche, jonge mannen in monniksgewaad, met blozende door de zon verbrande gezichten en zwaar donker kroeshaar ons te gemoet traden. Zij leidden ons hun eenvoudig huisvertrek binnen, welks gepleisterde wanden waren bedekt met ettelijke bonte voorstellingen van Sinte-Cecilia's en heilige Sebastianen; op de vierkante houten tafel stonden wijnkannen en kroezen en een brood lag aangesneden daarnevens. Een paar taboeretten werden voor ons bijgeschoven en de kroezen gevuld. Wij dronken op hun gezondheid en vroegen hoe hun dat leven beviel, en of zij zich niet verveelden in hun volstrekte afzondering. Zij begonnen te lachen en stelden ons hieromtrent gerust (alsof wij dat al niet waren) door ons te vertellen, dat zij dagelijks om beurten naar de omliggende dorpen afdaalden, om geld te zamelen voor het onderhoud hunner kapel.

Wij zagen hun forsche gestalten en blozende gezichten van ter zijde aan en dachten, dat die liefdegiften wel grootendeels zouden worden gewijd aan het onderhoud van hun vleeschelijke kapel.

Nadat wij van hun landwijn gedronken en voor de leus hadden meegegeten van het zeer harde brood, niet zonder onze eerbiedwaardige kluizenaars te verdenken van in die lage, ruwgesneden kast ginds, iets anders te verbergen dan zuren wijn en droge korsten, leidden zij ons naar een in de rots uitgehouwen trap, die naar den top van den Epomeo voerde. Een zwakke, bewegelijke leuning was alles wat ons bij die moeielijke beklimming tot steun diende en ons belette neer te storten in de onafzienbare diepte beneden ons.

Maar het uitzicht boven beloonde ons voor de doorgestane moeite. Het was een aanblik om nooit te vergeten. Als een bloeiende gaarde strekte zich het schilderachtige eiland voor ons uit met zijn kleine voorgebergten, zijn witte, platte huisjes, zijn

villa's en groote hôtelgebouwen. Rechts ontrolde zich de breede, blauwe watervlakte, bezaaid met zilveren stippen; links de groene kust van Italië met haar eilanden en kapen en besneeuwde bergtoppen op den achtergrond; op korten afstand het eiland Procida, badende in het zonlicht, en het liefelijke Capri met zijn donkere rotsen.

Wij zouden daar uren hebben kunnen vertoeven, zoo de gedachte aan den langen terugweg ons niet had doen besluiten een eind te maken aan de beschouwingen en overpeinzingen, waarin wij ons verloren op den steilen top van den eens zoo woedenden vulkaan.

Nadat wij onze namen in het vreemdenboek hadden geschreven en eenige liren hadden geofferd tot onderhoud van de geestelijke en stoffelijke tabernakels der hermieten, namen wij afscheid van de laatsten en lieten hun achter in ongestoorde eenzaamheid.

Het was ondertusschen laat geworden en de zon neigde ten ondergang; een blauwe nevel trok over zee en bergen en de Vesuvius week naar den schemerenden achtergrond.

Toen we ons rijtuig hadden bereikt was het donker geworden, het begon te waaien en de maan hield zich achter wolken verscholen. Pasquale stak zijn lantarens aan, wij hulden ons in warme shawls en mantels en voort ging het door de toenemende duisternis. We kwamen eerst tegen acht uur te Casamicciola aan en traden, bleek als nachtgeesten, de verlichte eetzaal van het hôtel binnen, waar de gasten het dessert reeds hadden geëindigd en nog wat bleven napraten onder een glas wijn.

Een excentricke Amerikaansche met kortgesneden haar en een roode japon wilde (niettegenstaande onze vermoeidheid) alles weten van den Epomeo en de hermieten, en zij drukte het voornemen uit morgen voor dag en dauw den woesten bergweg op een paard op en af te vliegen, om de stille bewoners van den uitgedoofden vulkaan te verbazen door haar evoluties. Zij vertelde dat zij veel hield van alles wat wild en buitengemeen was, en het in haar land tot haar geliefkoosde bezigheden behoorde op de jacht te gaan.

Eenige Duitsche heeren gaven het verlangen te kennen om des anderen daags denzelfden tocht te ondernemen, en de Amerikaansche zag zich reeds in haar verbeelding als een moderne Jeanne d'Arc aan de spits harer volgelingen op een vurigen schimmel gezeten, en hun het sein gevende om te springen over kloven en afgronden.

Des nachts brak er een vreeselijk noodweer over Ischia los. Wij werden tegen drie uur wakker en hoorden het onweeren, stormen, regenen en hagelen alsof de hemel zou neerkomen op het arme eiland. Het had veel van een wolkbreuk en het water drong zelfs in sommige vertrekken. Ik dacht aan de arme hermieten op den barren bergtop en het kwam mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de Amerikaansche met haar heirleger des anderen daags kapel noch kluis zou vinden. In de kamer naast mij, die bewoond werd door genoemde dame, hoorde ik een angstverwekkend leven en later vernamen wij van Mevrouw Dombré, dat onze heldin haar was komen opkloppen om verlichting voor haar zielsangst te vinden.

's Morgens was de lucht weer opgeklaard en scheen het zonnetje alsof er niets gebeurd was. De zee bruiste echter onstuimig tegen de kust en het woei te hard om op de terrassen te blijven, zoodat wij ons terugtrokken in den meer beschutten tuin, die zich uitstrekte achter de kamers der eerste verdieping. Het getrappel van paardenhoeven, die stilhielden voor het hôtel, trok onze aandacht, en geleund over den lagen steenen tuinmuur zagen wij hoe beneden ons de fiere Amerikaansche, in een wijd uitstaande leeren regenjas en met een heerenhoed op het korte steile haar, geheschen werd op een mageren klepper met lange staart, en hoe zij, gevolgd door de Duitsche heeren, waarvan de een nog al vreemder figuur sloeg op de kleine Ischiaansche paardjes dan de ander, den steilen landweg afhobbelde. Plotseling hield de trein stil en tot ons aller groot vermaak zagen wij, hoe de schoone jachtgodin in haar regenjas van houding veranderde en plaats nam op haar paard als een ruiter, en aldus onder het gelach van het toeschouwend volk voor ons verwonderd oog verdween. Het scheen dat haar Rossinante geen geschikt dames-zadel droeg en dit haar zou verhinderen te springen over kloven en afgronden, zooals zij zich had voorgenomen.

Des middags bezochten wij het kasteel van Ischia, dat eerst een vesting was, toen een klooster, en nu dienst doet als gevangenis. Sommige der gevangenen zaten vroolijk zingend op de binnenplaatsen en vlochten mandjes van stroo en gekleurd papier, of maakten scheepjes en kleine snuisterijen, ja enkelen vervaardigden een soort van grove kant, die zij aan de bezoekers trachtten te verkoopen. Het meerendeel bestond uit Siciliaansche roovers en boeven uit Napels, en de zwaarder veroordeelden zaten in afzon-

derlijke cellen en mochten niet verkeeren onder het volk op de binnenplaats.

Wij stegen een ontelbaar aantal trappen op, en werden door den gids boven in een toren gebracht, waar een vijftigtal monniken lagen, die daar den hongerdood stierven. Zooveel wij konden opmaken uit het radde spreken van den Italiaan, zouden die monniken ten tijde eener belegering van het klooster in dien toren zijn gevlucht, waaruit niemand hen kwam verlossen. Met een lantaren leidde de gids ons die spookachtige gewelven rond en daar stonden en lagen de skeletten in kap en monnikspij tegen de gepleisterde wanden. Een had een bos stroo in den hollen mond; een ander scheen de stof van zijn gewaad te hebben verscheurd; in sommige gangen was het zoo nauw, dat men zich nauwelijks keeren kon zonder tegen een verdroogden monnik te stooten. De lucht die er heerschte was ondragelijk benauwd en wij dankten den hemel toen wij uit dien naargeestigen toren naar buiten traden op de zonnige platten van het fort.

Daar had men een heerlijk, ruim uitzicht en de frissche zeewind blies de vunzige atmosfeer weg, die ons nog altijd scheen te omgeven.

Beneden gekomen op de binnenplaats van het voormalige klooster, waar in het midden de bron nog stond met den kastrol en ijzeren haak, om de emmers neer te laten en op te halen, en waar de wanden nog sporen vertoonden van muurschilderingen en beeldhouwwerk, maakte de gids ons opmerkzaam op een kleine kist, die op een hoop gebrokkelde steenen stond. Kort te voren, bij het weghakken van een zijwand, was dit kistje door de werklieden gevonden, en het deksel oplichtende vertoonde ons de gids het geraamte van een kindje in lijnwaad gewikkeld.

. . . .

Des avonds zou de Tarantella worden gedanst op de verlichte terrassen der Piccola Sentinella.

Alle gasten van het hôtel waren tegenwoordig en zaten op stoelen of op den lagen wal der gaanderijen tusschen de bloembakken en oranjeboomen.

Eenige aardige boerenmeisjes en jongens traden op in de landdracht van Ischia, en bereidden zich ten dans; een oude vrouw zong en sloeg de tamboerijn en de danseressen hadden castagnetten.

Meestal wordt de dans uitgevoerd door een jongen en een meisje,

soms ook door twee vrouwen, en eens zagen wij aan den Molo te Napels de Tarantella dansen door twee matrozen.

Hier traden op Vincenzo, die zich als gids opwierp voor den vreemdeling, en Maria, die 's morgens met haar geitjes voor het hôtel kwam om de gasten van melk te voorzien.

Hij zette de handen in de zijden en Maria, zich tegenover hem plaatsende, nam de punten van haar groot boezelaar en dit snel er rechter- en linkerzijde optrekkende, dansten zij een wijl tegenover elkander zonder van plaats te verwisselen. Plotseling veranderde hun houding, en snel ronddraaiende en haar boezelaar latende vallen, danste Maria in wijden kring om hem heen en sloeg de castagnetten boven het hoofd samen.

Dit paar werd afgelost door een ander en toen ieder zijn beurt had gehad en wij ons hadden vermaakt met de verschillende expressies ga te slaan, die men aan de Tarantella geven kan, werden er eenige volksspelen vertoond, waarvan één spel voornamelijk onze lachlust opwekte. Het bestond daaruit dat de mannelijke leden van het danserstroepje zich met een flesch op het hoofd langzaam plat ter aarde moesten leggen ten einde een biljetje van vijf liren met den mond van de steenen op te nemen. Het duurde lang voordat dit iemand mocht gelukken, want zoodra de flesch wankelt en dreigt te vallen wordt deze van het hoofd genomen en aan een ander gegeven. Soms geschiedt dit wegnemen te spoedig naar den zin van den kunstenmaker en niet zelden ontstaan hieruit schermutselingen, waarbij de dolk al heel spoedig te pas komt.

Een jongman in witte hemdsmouwen en met een bijzonder donker en belangwekkend gelaat, droeg tot groote woede zijner mededingers den zegepalm weg, en Mevrouw Dombré zeide schertsend tot hem, dat hij zeker van het gewonnen geld iets moois zou koopen voor zijn bella Teresina. Wij vroegen waarom die schoone ook niet meegekomen was en Mevrouw Dombré zeide schouderophalende en lachend: „Vraag hem dit zelf eens."

Wij richtten ons tot hem om te vernemen waarom hij zijn jonge vrouw niet had meêgebracht om de Tarantella met hem te dansen. Hij zag ons aan met zijn zwarte oogen en een dreigend licht vertoonde zich in hunne diepte: „Teresina zal niet dansen voor vreemden", gaf hij kort ten antwoord.

Wij drukten onzen spijt uit dat wij de jonge vrouw, wier schoonheid wij zoo hadden hooren roemen, niet te zien kregen en zachter

gestemd door onze belangstelling en misschien ook door de onverwachte winst zijner vijf liren, beloofde hij ons fluisterend dat hij haar des anderen morgens vroeg aan het hôtel zou brengen om haar aan ons voor te stellen.

Op dit oogenblik naderde hem de oude vrouw met de tamboerijn om hem te zeggen, dat er eenige Napolitaansche liederen zouden worden gezongen, waarbij zijne medewerking noodig was; hij trad achteruit en zich bij de anderen scharende, klonk het onder begeleiding van cither en guitaar, over de door de maan verlichte terrassen:

„Sta sera, Nina mia.

Bij het welbekende refrein dat wij dikwijls genoeg te Napels hadden gehoord om het ooit meer te vergeten, werden al de gasten van het hôtel plotseling aangestoken en galmden met geestdrift in koor:

Lesti, Lesti,
Via montiam su la,
Funiculi, Funicula!

Op dit lied volgde de Santa Lucia en het zoetklinkend „Addio bella Napoli," en de avond werd besloten met een algemeenen rondedans, waarna de executanten met een bakje rondgingen en menig geldstuk ophaalden. Toen zij zich gereed maakten te vertrekken kwam plotseling de oude vrouw met haar tamboerijn naar voren geschoten, en om ons van de algemeene dankbaarheid te overtuigen maakte zij voor ieder der gasten een kleine nijging en kuste ons allen de hand.

Toen wij ons des anderen morgens vroeg aan het ontbijt bevonden en geen der andere gasten nog aanwezig waren, kwam een der kellners ons van de komst der „bella Teresina" verwittigen; haar man had haar gebracht, en zou haar over een kwartier komen halen.

Teresina trad binnen. Haar gestalte was niet boven het middelmatige, maar rank en buigzaam; zij had een licht-geel kleedje aan met groote bloemen; zij droeg niet den bontgestreepten doek over het hoofd, maar haar prachtig zwart haar was gevlochten en opgebonden met een rood lint; een paar ronde gouden oorhangers deden de donkere tint van het ovale gelaat sterker uitkomen; haar oogen waren groot en zwart, de oogleden scherp afgeteekend door lange, zware wimpers; haar neus was fijn en gebogen, terwijl om den kleinen, hoogrooden mond een trek speelde, die iets demonisch had.

Inderdaad Teresina was schoon, maar het was de schoonheid van een Carmen, die velen ten verderve zou kunnen strekken.

Wij vroegen haar hoe lang zij getrouwd was en waarom zij gisterenavond niet was meegekomen. De trek om den mond verdiepte zich en zij trok haar roode lippen eenigszins op toen zij zeide:

„Ik ben nog geen jaar getrouwd; ik houd dol van dansen, maar mijn man wil niet dat ik dans.”

En hoorende dat wij niet getrouwd waren riep zij, mijn reisvriendin en mij aanziende:

„O wat zijt ge gelukkig dat ge geen man hebt!”

. . . .

Den 1sten Mei verlieten we het vriendelijke Casamicciola. Wij werden des morgens om vier uur gewekt, kleedden ons in allerijl en pakten onze zaken bijeen. Toen ik gereed was liep ik naar buiten om de zon te zien opgaan en besteeg het hoogste terras. Boven den Epomeo stond nog de maan, maar links achter den Vesuvius scheen de hemel in brand te staan. De vurige strepen werden hoe langer hoe breeder en schoten gedurig meer stralen uit en eindelijk rees de zon achter den Vesuvius omhoog.

Het dal beneden lag tusschen de bergen nog in schemering en de zee had ook een droomerige, grijze tint, alsof zij niet recht wakker was. Er vertoonde zich geen levend wezen op de smalle witte paden, die zich door de bloeiende boomgaarden slingerden; de witte huisjes met hun platte daken sliepen tusschen het groen, maar de vogelen des hemels waren reeds wakker en begroetten het tooverachtig licht der stil verrijzende zon.

Om vijf uur stond het rijtuig klaar en na een hartelijk afscheid van den Heer en Mevr. Dombré stapten we in, en reden door het sluimerend dorp naar de zee. De roode en violette strepen waren van den hemel verdwenen en de zon had een gele tint aangenomen, die al de wolkjes aan den gezichteinder in gouden gloed hulde; over alles lag een blauwig waas, zoodat wij eerst vreesden geen helder uitzicht te hebben, doch langzamerhand trok de nevel op en toen wij onze stoomboot hadden bereikt, lag daar het schilderachtig eiland in warmen zonneglans.

Het anker werd gelicht en de Floria liet zijn stoom uit.

Vaarwel, Ischia, en gij vriendelijk Casamicciola, dat ons al uw schoonheden openbaarde gedurende ons kort maar onvergetelijk verblijf. Wij denken in weemoed terug aan uwe vruchtbare dalen,

aan uw ruischende zee, aan uw gastvrij hôtel, waarvan nu helaas geen steen meer op den anderen gelaten werd; wij tooveren ons de avonden voor den geest op uw schemerende terrassen met den stillen sterrenhemel boven ons en de groote, glanzende maan.

Vaartwel, arme, goede bewoners van het poëtisch Ischia, gij vroolijke zangers en dansers van de Tarantella! Welk lot werd uw deel? Gij arme kinderen, die ons 's morgens zaagt uitrijden en bouquetjes violen en oranjebloesem in ons rijtuig wierpt, gij nijver volk van Lacco en Forio, dat uw brood in tevredenheid en kalmte verdiende en ons toelachte op onze wandelingen! Wij huiveren bij het denkbeeld aan het vreeselijk graf dat velen van u zoo vroeg reeds moesten vinden. En gij, Bella Teresina met uw Carmen-gezicht en smadelijken mond, hebt ge onder de puinhopen uwer stille woning een gedwongen rust gevonden van den kleingeestigen strijd met het leven en uzelve? Heeft de storm der natuur de vaak nog wilder stormen van het menschelijk hart voor eeuwig gestild? En gij, arme Mevrouw Dombré met uwe grijze haren en fijn besneden gelaat, hebben al de verfraaiingen die ge aanbracht aan uw hôtel, de nieuwe eetzalen, de gaanderijen, en de veranda's in tuinen herschapen, die ge ons toondet met een hoopvol gemoed, sprekende van den zomer, wanneer de toevloed van vreemdelingen soms te groot werd voor uw Piccola Sentinella, heeft dit alles, zeg ik, slechts gediend om de puinhoopen hooger en zwaarder te maken, waaronder ge met uw geheele gezin en al uw gasten zoudt worden bedolven?

Hermieten van den Epomeo, krachtige, zorgelooze mannen, die u veilig waandet op den uitgedoofden vulkaan, ge hebt moeten ondervinden hoe de woede der natuur geheele bergen kan verzetten en rotsen splijten doet. Of troont ge mogelijk nog hoog boven al de ellende en de jammeren die losbraken over het rampzalig eiland? Geen vroolijke landmeisjes zullen vooreerst uw wegen betreden, o, Epomeo, geen gezang weergalmen langs uw rotswanden, geen snarenspel in de bloeiende dalen van Ischia; uw heerlijke blauwe zee, die uw groenende kusten als een golvend kleed omgeeft, ruischt geen vrede meer over uw liefelijke dreven, maar het is als zingt zij mijmerend een lijkzang over allen die rusten onder de puinhoopen, waarop het ongeluk en het verderf nederzitten met toegevouwen vleugelen.

JOSEPHINE GIESE.

GEDICHTEN VAN B. VAN MEURS.

1. Rijm en Zang. Gedichten. Vijfde druk. Utrecht, Wed. van Rossum. 1876. *f* 0.60.
2. Germania's Dichtbloemen verzameld en overgeplant. Tweede vermeerderde druk. Kuilenburg, Blom en Olivierse. 1883. *f* 0.90.
3. Pepermuntjes. Honderd dichtjes. Utrecht, Wed. van Rossum. 1875. *f* 0.35.
4. Het leven van L. Uhland en vertalingen uit zijn dichtbundel. Nijmegen, Blomhert en Timmerman. 1877. *f* 1.40.
5. Kriekende Kriekske. Betuwsche Gedichten. Tweede vermeerderde druk. Utrecht, Wed. van Rossum. 1883.

De postbeambten hebben soms vreemde raadsels op te lossen en slagen daarin meestal vrij goed. Zoo kreeg de directeur van het postkantoor te Kuilenburg voor eenige jaren een' brief ter bezorging, die uit den Haag afkomstig was en waarvan het adres luidde: „Aan het Kriekende Kriekske te Kuilenburg." Ondanks dat voor de meesten raadselachtige opschrift kwam de brief onmiddellijk, waar hij behoorde. De besteller begaf er zich meê naar het Seminarium en overhandigde dien aan den eerwaarden B. van Meurs, priester aldaar. De schrijver van den brief was niemand anders dan Cremer, die den dichter eene dankbetuiging zond voor diens jongsten bundel, die den doopnaam ontvangen had van de bekende Betuwsche novelle.

De heer Van Meurs was onder zijn' eigen naam voor het Nederlandsche publiek sinds lang geen onbekende. In katholieke en ook andere kringen was hij herhaalde malen als spreker opgetreden en hadden zijne voordrachten steeds den grootsten bijval gevonden.

Meestal behandelde hij in zijne lezingen onderwerpen uit het gebied der natuurkunde, het vak, waarin hij als professor aan ge-

noemd seminarium werkzaam is. Op uitstekende wijze verstaat hij de kunst die onderwerpen zoo te populair behandelen, ernst en scherts zoo af te wisselen, dat leeken zoowel als mannen van het vak zich gaarne onder zijn gehoor scharen. „Harten te winnen is een moeilijke kunst" — zegt hij in zijne voorlezing over „Het hart" — „maar niet minder harten te treffen. Er zijn weinig redenaars, die daar slag van hebben. Waar zou dat toch aan liggen? weet u, veelal ligt het aan den redenaar zelven. Hij vergeet, dat een enkele kreet uit het hart dikwijls meer zegt dan een lange rede uit het hoofd."

De heer Van Meurs heeft dat niet vergeten: gedurig verrast en treft hij zijne hoorders in zijne verhandelingen over de natuurwetenschap door allerlei nu geestige, dán diepgevoelde opmerkingen, alle min of meer in verband staande met zijn onderwerp.

Als één voorbeeld uit vele haal ik hier een sonnet van hem aan, voorkomende in zijne lezing over „Het hart."

Het Hart.

Een „holle spier" noemt u ons menschlijk weten;
Maar wie vermag uw holte te doormeten,
Een zee gelijk zoo diep, zoo uitgebreid,
Wier stemme altoos om heilsvoldoening schreit?

Men heeft daarin met kroon en ridderketen
Den glans der eer, de macht van 't goud gesmeten
Met dichterroem en wat de zinnen vleit —
Dat stilde nooit uw onverzaadlijkheid.

Die zucht naar 't heil, het hoogste, u aangeboren,
Geen koortsbeeld is 't, dat valsch u komt bekoren,
Geen zelfbedrog, waar 't levenslot meê spot;

Zoek hooger slechts dan waar de sterren gloren:
Uw heil dat nooit veroudt, nooit gaat verloren,
Dat ruste schenkt en u verzaadt — is God!

Dat zijne voordrachten dan ook niet alleen bij hoorders, maar

ook bij lezers bijval hebben gevonden, blijkt uit de herdrukken, die sommige daarvan reeds beleefden [1]).

Ook als schrijver was de heer Van Meurs, allereerst voor zijne geloofsgenooten, opgetreden. Meer dan één katholiek tijdschrift bevatte bijdragen van zijne hand. Sommige daarvan verschenen later afzonderlijk en werden daardoor in ruimer kring verspreid, o. a. eene verhandeling over „De roman, zijn invloed op geest en hart," eene verhandeling, die getuigt van 's schrijvers belezenheid en eene merkwaardige bijdrage is voor 't standpunt, dat hij inneemt. Doch 't is ons hier niet om zijne beschouwingen over den arbeid van anderen, maar wel om zijne eigen dichterlijke voortbrengselen te doen.

Zijn eerste bundeltje, waarvan reeds een vijfde druk voor mij ligt, verscheen onder den nederigen titel van „Rijm en Zang." De inhoud is bont genoeg; Roemer Visscher's lijfspreuk „Elck wat wils" ware er een gepast motto voor geweest. Het bevat oorspronkelijke en vertaalde, luimige en ernstige gedichtjes. Voor kinderen vindt men er een drietal versjes in, waaronder een allerliefst wiegeliedje; verder liederen, die betrekking hebben tot het Kostschool- en Studentenleven, die mij echter minder gelukkig geslaagd voorkomen.

De refereinliedjes als: *Weten en Vergeten*, *Toch word ik niet wijzer*, *Koffielied* hadden met enkele anderen, *De piano en de mensch* bijv., gevoegelijk uit latere drukken kunnen verdwijnen; 't zijn gezelschapsliederen van weinig waarde.... [2])

„*In den dierentuin*," de berijming van de algemeen bekende anecdote, hoe men leeuwen vangt door een woestijn uit te ziften, of stukjes uit de oude doos als „*Lord Spleen*," had de dichter ongetwijfeld door betere kunnen vervangen.

In het genre der luimige vertelling, dat ook later door den heer Van Meurs met voorliefde werd beoefend, biedt hij ons in „Een snee door den neus," en „de Fugger-hond" een paar uitmun-

---

[1]) De luchtballon. Met afbeeldingen. Voorafgegaan door een gedicht van dr. Schaepman, 2e druk. De vroolijkheid en het lachen, 2e druk. De neus beschouwd op het gebied der physiologie, aesthetica en physionomie, 3e druk. De slaap. De droom. Het hart e. a. m.

[2]) Een veertigtal liederen uit „Rijm en zang," zijn ook op meestal bekende melodiën gezet en met begeleiding uitgegeven. Een tweede druk daarvan verscheen in 1882 bij de uitgeefster van „Rijm en Zang."

tend geslaagde proeven aan, al zijn ze ook niet oorspronkelijk van vinding. Ook het ironische en sarcastische in 's dichters talent, dat in latere bundels tot hooger ontwikkeling kwam, vertoont zich in „Rijm en Zang" hier en daar. Van alle aanvallen, die de heer Van Meurs op Darwin's theorie richtte, is geen zoo vermakelijk als die hij doet in *„de Jammerklacht van een aap."*

Als uitstekend vertaler, vooral van Duitsche gedichten, deed de heer van Meurs zich in zijn eerste bundeltje reeds kennen, door een viertal welgeslaagde proeven. Maar den meesten bijval hebben ongetwijfeld het drietal gedichtjes in den Over-betuwschen tongval gevonden: *Grootvader*, *Grootmoeder* en *Stopmachine*, vooral het eerste en het derde. Ook die zijden van zijn talent heeft hij steeds meer en meer ontwikkeld; de vertalingen in „Germania's Dichtbloemen", de Over-betuwsche gedichtjes in „Kriekende Kriekske" zijn er de bewijzen van. Maar terwijl de heer Van Meurs steeds grooter zorg besteedde aan zijne jongere gedichten, heeft hij oudere wel een weinig verwaarloosd. 't Komt mij voor, dat hij zich aan de herdrukken van zijn eersten bundel — 't zijn er reeds vier — te weinig heeft laten gelegen liggen. Niet veel dichters zien zich herhaaldelijk in staat bestaande fouten te herstellen. Zijn succes had hem hier verplichtingen opgelegd, waarvan hij zich niet naar eisch heeft gekweten.

En nu heb ik niet het oog op de zwakke eerstelingen, waarvan ik boven sprak en die hij stellig door betere had kunnen vervangen; 't is mogelijk, dat zijn uitgever rechten heeft, die zulke ingrijpende veranderingen verhinderen. Maar woorden als *veramuseeren*, (bl. 16) en *casueel* (bl. 17) hadden toch moeten verdwijnen. De uitdrukking *op een galoppen* zou de schrijver stellig niet gebruikt hebben, als de voorgaande regel niet eindigde met *verkroppen*.

Gardechampieter (bl. 52), *om gajes gaan* (bl. 66), en *police* (bl. 95) (spr. uit. *polies*) als rijmwoord op *kies* behooren niet tot de algemeene schrijftaal; de vormen *verkoud* voor *verkouden* (bl. 104), *gemeubleerd* (bl. 128), de meervoudsvorm *wildzangs* (bl. 109) zijn evenmin te verdedigen.

Op bladz. 93 vinden wij in de regels:

Spierings werpen om te hengen
Groote of kleine kabeljauws,

behalve de niet zeer fraaie woordschikking twee ongewone meervoudsvormen en in plaats van 't frequentatief *hengelen* het primitief *hengen*, waarbij de dichter zelf wel had mogen aanteekenen wat hij in 't stukje *De Fugger-hond* zegt van 't door hem gebruikte *bedeezen*:

„Of dit werkwoord wel recht in den haak is,
Dat zullen wij zien
Over een jaar of tien,
Als de *H* van 't Woordenboek der Ned. taal *uit* de maak is."

Even handig als in 't verkorten, is de heer Van Meurs in 't verlengen van woorden, als dat hem te pas komt: achtereenvolgens stuit ik bij 't doorlezen van „Rijm en Zang" op *kerremis*, *mellekboer*, *turrefdrager*, enz.

Een regel als deze op bladz. 113:

Wijl ik op reis naar waar 'k niet zijn moest was,

is door de opeenhooping van een lettergrepige woorden zeer onwelluidend.

Maar genoeg om te doen zien, dat de heer Van Meurs fouten heeft laten staan, die zijne bekwame hand ongetwijfel had kunnen verwijderen.

In 't zelfde katholieke maandwerk, waarin de heer Van Meurs zijne verhandeling over „De Roman" plaatste, schreef hij eene beschouwing over het leven en de werken van Ludwig Uhland, en voegde daaraan eene vertaling toe van een twintigtal balladen en een nagenoeg even groot aantal kleine gedichten. Ook deze goed geschreven levensschets en meestal zeer gelukkig vertaalde gedichten verschenen afzonderlijk in een keurig bundeltje.

Bij het verschijnen daarvan werd dit boeksken uitvoerig besproken in dit tijdschrift [1]; daar ik het in hoofdzaak met den beoordeelaar eens ben, neem ik de vrijheid den belangstellenden lezer daarheen te verwijzen.

De heer Van Meurs heeft het gelukkig bij zijne eerste proeve van vertalingen uit het Duitsch niet gelaten. In den loop van dit jaar zag een tweede, vermeerderde druk het licht van: „Germania's dichtbloemen." Niet minder dan honderdenzestig verzen en versjes bevat deze bundel, die reeds door fraaie uitvoering het oog trekt. Blijkbaar heeft de dichter gekozen wat weerklank vond in zijn ge-

[1]) Gids, 1878 I. bl. 149 en vlg.

moed, of een gullen lach op zijn gelaat te voorschijn riep. Hij heeft niet gevraagd naar namen; vandaar dat men in zijn bundel vertalingen vindt naar Von Matthisson die, met Von Salis, door Longfellow zoo ondeugend genoemd werd: „two melancholy gentlemen to whom life was only a dismal swamp, upon whose margin they walked with cambric handkerchiefs in their hands, sobbing and sighing and making signals to Death to come and ferry them over the lake", zoowel als van Bodenstedt, den dichter van Mirza Schaffy's liederen. Van de ouderen vinden wij er Lessing en Gleim, Stolberg en Brentano, Pfeffel en Castelli vertegenwoordigd. Tot een jonger — voor een goed deel, helaas! reeds weer uitgestorven — geslacht behooren Hoffmann von Fallersleben en Geibel, Freiligrath en Rückert, Lenau en Halm. De jongste generatie vindt hier woordvoerders in Kopisch en Sturm, Von Gerok en Storm. Of de door den heer Van Meurs ons voorgestelde dichters Von Löper en Labrès, Münkel, Eyth, Werfer, Hensler, Weppen, Schleiniger en enkele meer, het Heine kunnen nazeggen:

„Nennt man die besten Namen
„So wird auch der meine genannt"

zou ik, op grond van hetgeen hier van hen wordt medegedeeld, durven betwijfelen. „Maar", zal de vertaler mij toeroepen, „het lag niet in mijne bedoeling eene bloemlezing uit Duitschland's dichters te geven — ik heb die bloemen verzameld en overgeplant, die mijne aandacht trokken, en niet eerst naar de namen of etiquetten gezien. Ook heb ik, om aan mijn ruiker eene behagelijke verscheidenheid te geven, tusschen de frissche rozen en blanke leliën een enkel groen takje en wat nederig struikgewas gevoegd."

Wie er zich dan over beklage, wij niet; dankbaar zetten wij ons tot genieten van wat op vreemden bodem geteeld nu ook onzen lusthof mag sieren. Onder de oudere gedichten viel mijn oog op Pfeffels „Tabakspfeife." 't Is nu bijna honderd jaar geleden, sedert de goede blinde dichter het schreef, en nog altijd behoort het tot een der geliefdste verzen onzer spes patriae. De vertaling van den heer Van Meurs is eene der best geslaagde uit zijn bundel; hij heeft zich de vrijheid veroorloofd de handeling van het slagveld van Belgrado naar dat van Waterloo over te brengen en voor den „tapfern Walther" le bon papa, kapitein Van der Klein in de plaats te stellen. Zoo ik geene rekening moest houden

met de beschikbare ruimte, zou ik het gedicht in zijn geheel aanhalen als eene proeve van vertaling [1]).

Er zijn in dezen bundel meer vertalingen, waar het oorspronkelijke niet getrouw is gevolgd. Wolfgang Müller's *Mönch van Heisterbach* heeft door zulk eene bewerking gewonnen, maar ik kan hetzelfde niet zeggen van Lenau's *Der Postillon*. Daarin is niet minder dan het geheele volgende couplet weggelaten:

Leise nur das Lüftchen sprach
Und es zog gelinder
Durch das stille Schlafgemach
All' der Frühlingskinder.

Daardoor is de geheele gedachtengang van den dichter verbroken, want in het volgende couplet spreekt hij van „der Frühlingskinder,

der Blüten Träume
(Die) dufteten gar wonniglich
Durch die stillen Räume."

De vertaler heeft dan ook de coupletten omgewisseld om een geleidelijken overgang te vinden tot

„Stil was niet mijn postillon."

Me dunkt, het kan niet missen, of hij, die anders zoo fijn toont te gevoelen, zal bij vergelijking van zijne vertaling met het oorspronkelijke moeten bekennen, dat door deze weglating en verplaatsing aan Lenau's heerlijke natuurschildering geen recht is wedervaren. Ook in verdere strofen zijn enkele fijne toetsen door 't overschilderen verloren gegaan.

„Eensklaps rees een kerkhof op
Scheemrend in de verte,
En een kille huivering
Voor mij door het harte."

is niet:

Mitten in dem Maienglück
Lag ein Kirchhof innen,

---

1) Zou de heer Van Meurs bij een lateren druk den regel
„Van 's morgens *twalef* uur"
niet willen herzien?

Der den raschen Wanderblick
Hielt zu ernstem Sinnen.

Kunnen ook regels

In het midden stond een kruis
Zegenend te *zweven*,

voor:

Und das Kreuzbild Gottes stand
Hoch in stummer Trauer

den vertaler zelf wel voldoen?

De oogenschijnlijk ruwe postillon draagt bij Van Meurs trekken, die Lenau hem niet gegeven heeft; bij deze is hij in uiterlijk en in woorden veel minder sentimenteel. Men vergelijke slechts:

Zachter reed de postiljon
— *Diep scheen hij bewogen.* —
Liet de(n) wagen plotsling staan,
Sloeg naar 't kruis zijn oogen.

„Ginder waar de Christus hangt,
(*Sprak hij droef en staarde*)
„Ligt mijn trouwe kameraad
„Rustig onder de aarde."

„Telkens — kom ik hier voorbij —
Voel ik 't hart mij breken,
Geen kon rijden zooals hij
Of den horen steken."

Schwager ritt auf seiner Bahn
Stiller jetzt und trüber
Und die Rosse hielt er an,
Sah zum Kreuz hinüber.

„Halten musz hier Rosz und Rad,
Mag's euch nicht gefährden,
Drüben liegt mein Kamerad
In der kühlen Erden."

Ein gar herzlieber Gesell!
Herr, 's ist ewig Schade!
Keiner blies das Horn so hell,
Wie mein Kamerade.

Uitstekend geslaagd is de vertaling van Kopisch *Die Heinzelmännchen*; de groote moeilijkheden, die dit versje den vertaler in den weg legt, heeft de heer Van Meurs alle overwonnen. Waar hij soms afweek van het oorspronkelijke, was 't geen verlies: men vergelijke bijv. het slot:

o Weh, nun sind sie alle fort,
Und keines ist mehr hier am Ort!
Man kann nicht mehr wie sonsten ruhn,
Man musz nun alles selber thun.

Ein jeder musz fein
Selbst fleiszig sein
Und kratzen und schaben
Und rennen und traben
Und schniegeln und biegeln
Und klopfen und hacken
Und kochen und backen.
Ach, dasz es noch wie damals wär'!
Doch kommt die schöne Zeit nicht wieder her!

Dit luidt in de Hollandsche vertaling:

Hoe jammer, wij zijn de kabouters nu kwijt;
Zij kwamen zoo netjes van pas in deez' tijd!
Want nu is een knecht niet meer slaaprig of lui,
Maar geeft van het werken eenvoudig den brui.
Kaboutertjes, och!
Waart jullie er nog,
Dan zouden geen snaken,
Den arbeid meer staken,
Dan konden
De bonden
Geen knechts meer verlakken
Tot schâ van hun zakken.
De dwergjes zijn weg, maar hun les blijft bestaan:
Een knecht is geen baas — en het werk moet gedaan.

Het andere versje van Kopisch is er minder goed afgekomen; de gedurige verwisseling van maat in zoo kort bestek is niet fraai. Ik weet echter niet, of dit in 't oorspronkelijke ook misschien het geval is.

In 't daaraan voorafgaande: „De jacht van den Mogol," zijn de vijfde en tiende regel der verschillende coupletten verschillend gebouwd.

---

[1]) Een paar kleine vlekjes zijn er in deze vertaling, die bij een' volgenden druk zullen verdwijnen, naar we hopen:

een knecht had aan 't werken een *mier*,

dat wel een weinig plat klinkt.

Het (volkje) kruiste de *been*.

Been voor *beene*, oude meervoudsvorm van *been* komt slechts in: *op de been* voor; alleen in sommige dialecten luidt het meervoud nog *been*.

Niet zeer duidelijk zijn in hetzelfde gedicht — blz. 1 — de regels:

Een wandlende berg, van wiens toren op 't vlak
Het uit blinkende schilden getimmerde dak
Door werpspeer en lans werd gedragen.

Onwelluidend door opeenhooping van eenlettergrepige woorden is de regel (bl. 40):

Wat zoekt gij dan bij haar wat ze u niet geeft.

Ook de volgende regels uit Bechstein's *„'k Ben zoo verdrietig"* zijn minder fraai:

's Winters *de koude te fel*,
Dan komt *de lente te snel*.

Laat ook de voorlaatste regel zich wel goed lezen in:

Neen, dat beschrijft u geen pen,
Hoe verdrietig ik ben, ...
'k Ben zoo verdrietig.

Verkeerd valt de klemtoon in:

De *bur*gerij zond naar den brouwer
Een trits uit den Raad van de stad,
Ter proeving of 't kersversche brouwsel
De kracht van het oude wel had — (bl. 106).

Dus ook op bl. 110:

Wel heeft hij geen antwoord vaardig
Dade*lijk* op iedre vraag.

En in den derden regel (bl. 142):

En bitter begon ze te schreien,
En schreef toen met bevende hand
Op groot folio: — Chicorei en
Thee, koffie en suiker en zand.

Het gebruik van *ân* als rijmwoord in plaats van *aan* (bl. 3), vormen als *anderhallef* en *twalef* waren ook beter vermeden.

Men ziet, mijne aanmerkingen zijn talrijk noch gewichtig: doch juist omdat de heer Van Meurs eene benijdenswaardige gemakkelijkheid van dichterlijke uitdrukking bezit, zal het wijzen op die kleine vlekjes 't verdwijnen daarvan in een' herdruk tengevolge kunnen hebben. Daarom wilde ik dit niet nalaten.

In de keuze der gedichten is de vertaler op zeer weinige uitzonderingen na gelukkig geweest; er heerscht in den bundel eene bevallige afwisseling van ernst en scherts; de luimige dichtstukjes hebben zelfs de overhand; uitstekend zijn o. a.: *De bierproef van München*, *De barbier*, *Bedaarde Gerrit*, *'t Is maar een wissewasje.*

Van Ignaz Castelli ware wel een beter stukje te kiezen geweest dan het onbeduidende: *Iets en niets.*

Onder de meer ernstige gedichten trokken vooral mijne aandacht Geibel's *Stervende Kind*, en *Pergolese*, Güll's *Het oude huis*, Brentano's *Kreten des harten*, Gerok's *De paarden van Gravelotte.* Het laatste moge hier volgen als eene proeve, hoe uitstekend de vertaler voor zijne zelf gekozen taak berekend is:

Heet was de dag en de worstling volbracht,
Koeler werd de avond en rustig de nacht.

Boven in 't bergwoud, met schettrend geschal
Klinkt de trompet en weerklinkt in het dal;

Roept van het slagveld zoo luid en zoo schel
Al de dragonders terug op 't appèl.

Troepswijze, in rotten geschaard twee aan twee,
Keeren de dappren, nog 't zwaard uit de scheê.

Ach, maar niet allen! Zoo menig ontbreekt,
Ligt daar vertrappeld, verminkt en verbleekt;

Ligt bij 't appèl nu ontzield in zijn bloed,
Die bij reveille vol kracht was en moed.

't Paard, dat hij aandreef met teugel en spoor,
Dwaalt thans verlaten de doodsvlakte door. —

Weer, voor de derde maal, klinkt de trompet,
't Wordt in de verte gehoord door 't genet.

Wijd spert de zwarte de neusgaten op,
Snuift ter verkenning, en keert in galop.

Hinnekend schiet hem de bruine ter zij,
Rent met hem voort, als van ouds in de rij.

Zie, ook de bloedende schimmel, zoo moe,
Hinkt op drie pooten in draf naar hem toe.

Troepswijze, in rotten geschaard twee aan twee
Snelt heel de stoet met de *ruiteren* meê;

Zij, als de ruiters, verstaan het signaal,
Komen ter plaats met het ledige zaal.

Meer dan drie honderd staan hier in 't gelid —
Paarden waarop geen berijder meer zit.

Meer dan drie honderd! — Van 't heldengeslacht
Heeft zich de vierde ten offer gebracht.

Meer dan drie honderd! — o Ridderlijk dier
Zonder uw ruiter nog trouw uw banier!

Werd Gravelottes dragonder vermaard,
Eervolle melding verdient ook zijn paard.

De „Pepermuntjes" zijn een honderdtal dichtjes [1]) van verschillenden aard. Sommige hebben eene polemische strekking (vgl. de nummers VII, XXIII, XLI, LXXXIV e. a. m.); in andere wordt de hedendaagsche opvoeding bestreden (IV, XXXI, LXXVIII, LXXXVII e. a.); dan weer richt de schrijver een' aanval tegen de dwaasheden der mode (XVI, LXX, LXXXV). Een enkelen keer geeft de politiek hem een wapen in de hand (XLVII), of deelt hij lessen van levenswijsheid uit (XLVI, XLIX, LV e. a.).

Meestal geven de kwalen en gebreken der maatschappij (II, VI, XII, XX, XXI e. a.) of de dwaasheden der menschen hem zijne onderwerpen aan (I, III, VIII, IX, X, XIII, XV, XVI e. a.).

De heer Van Meurs geeft in zijne inleiding, ondeugend genoeg, zijnen lezer te kennen, wat zijn boeksken hem te danken heeft.

---

[1]) In Alberdingk Thijm's „Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken," jaarg. 1882 bood de heer Van Meurs den lezers nog een vijftigtal „Pepermuntjes" aan.

Neem — zegt hij — 't is u gegund!
Neem een pepermunt,
Lezer, uit mijn doosje.
Wilt ge smaak er van —
Proef ze zoetjes ân,
Toef bij elk een poosje.

Zijn ze naar uw zin,
Vindt ge pit er in —
'k Heb 't u dank te wijten,
Want de *pit* boodt gij,
't Zoet deed ik er bij
Om ze goed te slijten.

In enkele schijnt evenwel de pit vergeten te zijn. De nummers V, XV, XXV, XXXVI, LXIX bijv. hadden best gemist kunnen worden, ze zijn vrij onbeduidend. De toon in de meeste versjes is schertsend, ironisch, soms sarcastisch, een enkele maal slechts onheusch. De uitval tegen Spinoza is bepaald af te keuren; zoo bestrijdt men geene mannen als hij.

Meer kans heeft de schrijver, dat hij op 't gelaat van den lezer een' lach, al is 't misschien een pijnlijken lach, te voorschijn zal roepen door nummer XXIII.

„Wat is een spoorwegnet, papa?«

't Is, jongen, in Amerika
Een zegen, waar schavuiten
Meê vischten naar mijn duiten.

of XXXIX:

Er zijn raven genoeg in deze eeuw,
Die gelooven aan 't woord van den vos:
„Uw gevedert' is blanker dan sneeuw!"
Maar zij laten de kaas niet meer los.

En zoo ben ik eindelijk langs een omweg teruggekomen bij het „Kriekende Kriekske." De nederige titel herinnert aan Cremers vertelling van dien naam en brengt ons de weinige Over-betuwsche gedichtjes weer in gedachten, die Cremer schreef. Deze dagteekenen bijna alle uit den tijd, toen Cremer nog niet gevoelde, dat er geen landschapsschilder of schrijver van historische romans, maar een verteller in hem stak. Later bepaalde hij zich uitslui-

tend tot het proza; de heer Van Meurs schreef alleen gedichten in den Betuwschen tongval.

Deed hij zich in andere bundels als uitstekend vertaler kennen, in „Kriekende Kriekske" leeren wij hem als oorspronkelijk dichter waardeeren. Dat bundeltje bevat immers slechts een drietal navolgingen; eene bewerking van Rückert's bekend „*Vom Bäumlein das andere Blätter hat gewolt*," eene vrije vertaling van diens „*Die Mutternickt*" en een stukje naar Hebel. Al het overige is oorspronkelijk.

Ook in dezen bundel is de ernst afgewisseld door scherts. Ernst spreekt er uit: *De leste dag*, *Op Moetjes graf*, *'s Wienters op 't karkhof*, *Lentemergen*, *Kiek, daar is ie weer*, *'t Is met haor gedaon* — een meesterstukje van naïveteit — en andere meer. Laat me ten minste eene proeve daarvan toonen, al is de keus moeilijk.

OP MOETJES GRAF.

De kienders die daor hingaon,
Een zusjen en 'en bruurke,
Hê 'k ien hun doen, sinds weken
Stil afgekeken.

Des zundags nao de vespers
Bezuuken zij 'et karkhof,
En bidden 't rozenhoedje
Op t graf van moetje;

Verzurgen dan de pelmkes,
Waormeê zij 't graf omringden,
Begieten met 'en kruukske
Het rozestruukske.

Lest toen de reuskes fleurden
Goeng bruurke met 'n stukske
In d'eerdhoop zonder spreken
Een gaotje steken.

„Wâ dunde daor?" — vroeg zusje.
„Ik maok dâ moetje zien kan,
„Hoe mooi de pelmkes gruuien
„En reuskes bluuien!"

Talrijker evenwel dan de gedichtjes in dezen trant, zijn die, waarin de gezonde vroolijkheid, de schertsende luim van den Kui-

lenburgschen dichter zich openbaren. De optimist, dien hij voorstelt in *„Altied tevrejen"* — de huisvader, die den naam zijner vrouw van *„lieve Kaotje"* achtereenvolgens inkortte tot *Kaotje*, *Kaot*, *Kat*, totdat hij door haar zelf ook in te korten van *Kat* weer *Kaotje* maakte — Gerrit, die den snoevenden jager fopt — zij dwingen ons allen een lach af.

Aardig is ook het volgende:

WEETJE.

'k Heb er dukkels — weetje —
Op gelet,
Wâ veur stopwoord — weetje —
Ieder het.
Ielk herhaalt dat — weetje —
Ien 't gesprek.
Duizend keeren — weetje —
O zoo gek!

Maor 'et gekste — weetje —
Van 't geval:
Daarvan merkt ie — weetje —
Niemendal;
Lacht hum iemand — weetje —
Daormee uut,
Weet ie zelf nie — weetje —
Wâ 't beduudt.

Vaoder zaolger — weetje —
Zei altied,
Weetje en eiges — weetje —
Wist ie' 't niet,
En ie leerde — weetje —
Dâ niet af,
Veur ze'm droegen — weetje —
Naor 'et graf.

Jao, nog sterker — weetje —
Oome Jan
Sprak er vaoder — weetje —
Dukkels van.
„Laot et — zei ie — weetje —
„'t Steet zoo gek!"
En ie zelf had — weetje —
Dit gebrek.

Het best voldoet de heer Van Meurs in zijne luimige vertellingen; daarvoor heeft hij een bijzonder talent. Uitstekend van vorm geven zij in aanschouwelijke teekenachtige voorstelling het bewijs, dat de dichter „Land und Leute" heeft bestudeerd; hij kent hunne taal zoowel als hunne zeden en vele vertellingen maken den indruk, alsof hij ze uit den mond van het volk had opgeschreven. Hoe voortreffelijk is niet het verhaal van Teun, die een gat in zijne kous door drie flesschen „rooie wien" weet te stoppen. Niet minder geslaagd zijn *„Hoe een droom uutkwiem,"* *„de Waorzeggende Kwartel,"* en de laatste, tevens de grootste, *„De heks ien de Betuw"*.

Indien ik niet reeds zoo veel had aangehaald, zou ik *„Vaoder en dochter"* afschrijven, nu verwijs ik er alleen naar. Ook dit is een meesterstukje van naïveteit.

Van harte wensch ik, dat de heer Van Meurs in den bijval van 't publiek een' prikkel te meer vinde om voort te gaan met wat hij schoon aangevangen heeft, en moge iedere volgende bundel van zoo veel vooruitgang getuigen als blijkt uit de vergelijking van „Rijm en Zang" met „Kriekende Kriekske."

Dankbaar voor 't geen hij ons reeds schonk, zullen we ons weer gaarne tot luisteren zetten, telkens wanneer hij tonen aanheft in den tongval, die sedert Cremer er in dichtte, de belangstelling van 't geheele lezende publiek heeft gewonnen.

Wageningen, Sept. C. HONIGH.

EEN TIJDSCHRIFT VOOR DE NEDERLANDSCHE TONGVALLEN [1].

De verschijning van het tijdschrift „Onze Volkstaal" is door alle belangstellenden, zoowel hier te lande, als in den vreemde, met onverdeelden bijval begroet. Het belang van de studie der tongvallen is door dezen en genen, o. a. door Lambert ten Kate, reeds lang erkend, maar nooit heeft de overtuiging dat de tongvallen even grondig verdienen bestudeerd te worden als de heerschende schrijf- en redenaarstaal zich zoo algemeen geopenbaard als in de laatste halve eeuw. Die algemeene belangstelling, waarin de studie der dialecten zich in geheel Europa, bij Romanen, Germanen, Slaven en Kelten mag verheugen, is zeer zeker niet alleen het uitvloeisel van de vorderingen der taalwetenschap; aanvankelijk was zij in de meeste gevallen meer de uiting eener staatkundige romantiek, dan de vrucht van geleerd onderzoek, doch van lieverlede heeft de kring van mannen, die de hooge waarde van de beoefening der tongvallen, geheel afgescheiden van min of meer loffelijke bijoogmerken, leerden inzien, zich uitgebreid, en thans is er wel geen deskundige meer te vinden, die met minachting op de studie der dialecten nederziet.

Het was eene kloeke onderneming van den heer de Beer, dat hij zich met de uitgave van een tijdschrift als „Onze Volkstaal" belastte, en hij heeft des te meer aanspraak op onzen dank, omdat hij zich bewust was van de moeielijkheid der taak die hij op zich nam.

In een Programma wordt den lezer medegedeeld wat hij in het Tijdschrift te verwachten heeft: 1. Lijsten van dialectische (waarom niet: gewestelijke?) woorden, uitdrukkingen, enz. 2. Lijsten van woorden in enkele bedrijven of bij een bijzondere klasse van personen, als studenten, enz. in gebruik; 3. Opgave van woorden die in sommige streken eene eigenaardige beteekenis hebben; 4. Op-

[1]) Onze Volkstaal, tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandsche tongvallen, onder redactie van Taco H. de Beer I, 256 blz. Culemburg, Blom & Olivierse; Roeselare, de Seyn Verhougstraete. 1882.

gave van afwijkingen in de spraakkunst en de uitspraak 5. aanwijzing van de identische (waarom niet: overeenkomstige?) woorden in de oudere of nieuwere Germaansche talen of tongvallen; 6. de etymologie van gewestelijke woorden; 7. opgave van woordenlijsten, spraakkunsten en dergelijke, die op de studie onzer tongvallen betrekking hebben.

Men zou misschien de aanmerking kunnen maken dat het verzamelen van woorden en wanwoorden hier te veel op den voorgrond treedt, terwijl de klankleer en spraakkunst stiefmoederlijk bedeeld worden, maar het is overbodig hierbij stil te staan, omdat het voor ons liggende deel van het tijdschrift eenige uitvoerige verhandelingen over klankleer en spraakkunst bevat, zoodat eene klacht over te groote eenzijdigheid niet gewettigd zou wezen.

De bedoelde stukken, van de hand van Brabantius (v. d. Brand), „Over de quantiteit in de Noord-Brabantsche Volkstaal." „Lijst van Noord-Brabantsche woorden met volkomen, doch korten klinker" en „Proeve eener Grammatica der Taal van oostelijk Noord-Brabant", bevatten veel goede opmerkingen en onderscheiden zich ook gunstig daardoor, dat ze een geheel vormen. Toch kan ik niet verhelen dat er veel in voorkomt wat ik anders gewenscht had. De beschrijving van de klanken, die den behandelden tongval eigen zijn, is meermalen zóó onvolledig, dat het voor hen die de taal niet kennen onmogelijk is ten naastenbij te begrijpen wat bedoeld is. Om een voorbeeld te geven; op bl. 163 heet de *o* in *moon* (Nederl. *maan*) lang, maar in *maondaq* (*maandag*) kort. Hoe ooit uit de verbinding van eene *a* met een *o*, een korte klinker kan ontstaan, is niet licht te begrijpen.

Ik maak deze aanmerking niet om te vitten, maar met een ander doel. Niet zelden bij 't lezen van de stukken van Brabantius, ook bij andere gelegenheden, ben ik er telkens aan herinnerd, hoe lastig het is dat de verschillende schrijvers het niet eens zijn over de wijze hoe bepaalde klanken af te beelden. De grootste hinderpaal om tot eenheid te geraken ligt, mijns inziens, hierin dat zoo weinigen zich bewust zijn van de wijze waarop zij de klanken van 't Nederlandsch uitspreken. De uitspraak der heerschende landstaal wijkt van die der tongvallen natuurlijk in menig geval zeer sterk af; de eerste regelt dus de laatste niet, maar ze moet toch, als algemeen bekend, althans in theorie, steeds ter vergelijking worden gebruikt. Hoe is het nu met de algemeene kennis van de

uitspraak der rijkstaal gesteld? Men behoeft slechts de geschriften over de uitspraakleer onzer taal in te zien, om tot de overtuiging te komen dat er groot verschil van gevoelen bestaat. Sommigen meenen het vraagstuk opgelost te hebben, wanneer zij zeggen: „Volg de beschaafde uitspraak," maar het is niet moeielijk in te zien dat met „*de* beschaafde uitspraak" eigenlijk bedoeld wordt „*mijn* beschaafde uitspraak," zoodat men op die wijze geen stap verder komt. Hoe weinig overeenstemming in de beschaafde uitspraak bestaat, daarvan levert het voor ons liggende Tijdschrift, bl. 164, een aardig voorbeeld. De Heer v. d. Brand beweert in eene noot dat „wij in *kerk*, *kers*, *kerstmis*, dezelfde zachte è hooren als in *stem*, *bed*, *nest*," terwijl onmiddellijk daarop de Redactie opmerkt: „Wij *niet*." Nu gaat het niet aan losweg te beweren dat de Redactie gelijk en de Heer v. d. B. ongelijk heeft, of omgekeerd. Wat wij noodig hebben is eene lijst, zoo volledig mogelijk, van de klanken der rijkstaal, met nauwkeurige beschrijving van alle varieten die men hoort. Als ik zulk eene lijst wilde opstellen, zou ik beginnen met de uitspraak van bepaalde klassen in de maatschappij te bestudeeren, en wel van die klassen, wier leden het meest met elkander in aanraking komen en tevens ten gevolge van hun beroep het kortst in één en dezelfde plaats blijven; in de eerste plaats derhalve met officieren. Men beproeve eens uit de uitspraak van eenen officier op te maken uit welke streek hij afkomstig is, en men zal in de meeste gevallen falen; men beproeve hetzelfde bij burgers, en men zal meestal zonder moeite slagen. Daaruit volgt dat de gewestelijke eigenaardigheden bij de officieren, om aangevoerde redenen, het minste merkbaar zijn. Ook bij oudgediende soldaten zal men weinig gewestelijks in de uitspraak kunnen bespeuren.

Om op den inhoud van Onze Volkstaal terug te komen, verreweg de belangrijkste woordenlijst in dit deel is die van de Saksische tongvallen in 't oostelijk gedeelte van ons land. Prof. Gallée, aan wien wij het glossaar te danken hebben, belooft ons later ook eene klank- en buigingsleer te geven, die men zeker met belangstelling, zoo niet met ongeduld, zal tegemoet zien.

Een groot gedeelte van den eersten jaargang van Onze Volkstaal wordt ingenomen door de voortreffelijke proeve eener Bibliographie der Nederlandsche dialecten, van de bekwame hand van den Heer L. D. Petit. Deze bibliographie geeft een overzicht niet alleen van

hetgeen *over*, maar ook van hetgeen *in* de tongvallen geschreven is, en wien het te doen is om kortere of langere stukken die als staaltjes van een of ander dialect dienen op te sporen, zal ze met behulp van de proeve licht kunnen vinden. Wanneer Prof. Behaghel in 't *Literaturblatt für germ. und rom. Philologie* (1882, N°. 2, bl. 78) klaagt dat „die Mittheilung von zusammenhängenden Dialectproben" uitgesloten schijnt te wezen, ziet hij m. i. eenigszins over 't hoofd dat het aan zulke stukken niet ontbreekt. Daarenboven valt op te merken dat dergelijke artikelen niet geheel uitgesloten zijn; de dichtregelen van wijlen W. J. C. van Wijngaarden, met bijbehoorenden brief op bl. 174, leveren er het bewijs van. In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat de correctie van het gedicht veel te wenschen overlaat; de verkeerde interpunctie van 't eerste koeplet maakt het geheel onverstaanbaar; met het negende koeplet is het niet beter gesteld.

Behalve de bovenvermelde artikelen komen er in den eersten jaargang van Onze Volkstaal eenige kleinere bijdragen voor, waarover wij niet zullen uitweiden. Het doel dezer aankondiging is volstrekt niet om eene kritiek te leveren van de beschouwingen der verschillende schrijvers en van de door hen medegedeelde feiten. Ook achten wij het voorbarig, thans reeds aan te dringen op grootere gestrengheid bij het opnemen van bijdragen, hoewel wij ons in veel opzichten kunnen vereenigen met de opmerkingen van den Zweedschen beoordeelaar, wiens gevoelen ons op bl. 179 wordt medegedeeld. Vooral zij den Redacteur aanbevolen dat hij geene lijsten opneme, welke weinig of niets anders bevatten dan wat reeds elders en soms veel beter gezegd is. Natuurlijk mag iemand die een volledig glossaar wil samenstellen, alles opnemen wat van elders bekend is: hij is zelfs verplicht het te doen, maar lijstjes met een paar dozijn woorden en uitdrukkingen, die de inzenders voor gewestelijk houden, omdat zij niet behoorlijk Nederlandsch kennen, moeten onverbiddelijk geweigerd worden.

Wij eindigen met de hoop dat het tijdschrift, onder de leiding van den Heer de Beer, in degelijkheid moge toenemen en verheugen ons dat het reeds nu den steun heeft gevonden, waarop de onderneming aanspraak heeft.

H. Kern.

SANTA CHIARA.

Laura apparve la prima volta agli occhi miei nel primo tempo della mia adolescenza nell' anno del Signore mille trecento ventisette, il giorno sesto di aprile, in sul mattino, nella chiesa di Santa Chiara in Avignone.

Memorie della vita di Francesco Petrarca nelle opere sue latine.

Bedwelmend uur van heilig, mystiesch droomen!

Op breede wieken stijg' de beê der schaar
Omhoog bij 't ruischen van heur zangenstroomen,
Waar 't gouden orgelklaatren zich aan paar',

Omhoog bij wierook-, rozen-, leliegeuren,
En 't zacht- weemoedig glanzen op 't altaar
Van duizend lichten, wijl met duizend kleuren

Der zonne gouden gloor in ruit bij ruit
Een paradijs vol heilgen doe bespeuren,
Die biddend nederknielen rond de Bruid,

Wier teedere oogen op het Knaapsken stralen,
Dat zij vol moederliefde in de armen sluit!

Eén jonkman slechts, die niet aan 't snoer de kralen

Doet glijden, begeleidend het gebed.
Wat zóó hem boeyen mag? Geen pooze dwalen,
Door tranen van bewondring overnet,

Zijn oogen van hetgeen in gloënde vlammen,
Zoet-blakend vier! hem 't jeugdig harte zet.
Wat doet zijn vuurgen ijver zóó verlammen,

Dat op den zachtkens prevelenden mond
't Latijn besterft; wat zóó zijn hand verstrammen,
Dat plots de rozenkrans haar zich ontwond?

Ginds in de sombre schaduw breeder zuilen
Is 't of een jonkvrouw, schoon en zonnig blond,
Gelijk een duif zoo schuw, zoekt weg te schuilen.

Waarom heur zetel, midden in dien stoet
Van rijk getooide maagden, te verruilen
Voor schaûw, waar al wat schoon is zich voor hoedt?

Om ongestoord te droomen en te dwepen
Is wellicht zoo die eenzaamheid haar zoet,
Waar zij, in heilge vroomheid aangegrepen,

Den blik omhoog, Ave Maria bidt.
In breede plooyen gollevende, slepen
't Gewaad, zacht-groen, de wijle [1]), wazig-wit,

Rondom haar heen, en de amberblonde lokken,
Een schemer werpend op het vonklend git
Der oogen, dalen in zacht-zijden vlokken

Langs 't reine voorhoofd en den donzen koon,
Omstroomen haar geheel, dier weggetrokken,
Half neêrgezegen kanten wijle ontvloôn.

Nooit lag een maagd in vroom gepeins verzonken,
En was als zij, de goudgelokte, schoon,
Nu plots een zonnestraal daar glanzensdronken,

Der zuilen schaûw doorweemlend, aan komt glijn,
Om haar in heuren ootmoed te belonken.
Hoe lucht het op 't gewaterd zwaar satijn

Van 't kreuklend kleed, welks breed-geplooide vouwen
Een weêrschijn geven als van porcelein!
Dan — of heur ernst hem 't dartlen deed berouwen? —

[1]) Sluyer, *voile*.

Omschittert met een gouden gloriekrans
De straal het blonde hoofd der vroome vrouwe.
En baadt heur aanschijn in zóó licht een glans,

Dat zij, schoon nog op aarde, schijnt verengeld,
Bereid te varen tot een hooger trans!
Als witte leliën ineengestrengeld

Beurt zij de vingren op.... een purpren gloed
Haar bleeke wang met koortsig rood doormengelt,
Of dit in sneeuw een roze ontluiken doet.

Hoe boeit dit beeld van vroomheid 's jonkmans zinnen!
Ach, dat heur blik diens vuurgen blik ontmoet',
Wien 't harte trilt, een luit gelijk, van minne!

Dan, 't schijnt, haar kuische ziele zweeft van de aard
Bij stroomen lichts een zalig eden binnen,
En straalt er als de reinste bloem dier gaard.

O, profecy van haar te droef verscheiden!
Stijgt thands ze in geestvervoering hemelwaart,
Eens koomt het uur van 't duldelooze lijden,

Dat hem zijn vrees te vroeg verwezenlijkt:
Dat *heure* ziel der aardsche ellende ontglijde,
De *zijne* vóór, die eenzaam dan bezwijkt!

In vroolijk dringen stroomt de drom naar buiten,
Wiens vroom gepeins voor minziek koozen wijkt,
Nu lach en scherts zich onbedwongen uiten.

Verrukking duurt zoo lang maar als de macht
Des choorgezangs de heemlen schijnt te ontsluiten;
Zoo lang maar als dier ruiten bonte pracht

Van zonlicht glanst; zoo lang maar als de roken,
Die 't zilvren vat er slingert, tooverzacht
Zich met het zoet der lelies, nauw ontploken,

Vereent, en van 't gebloemte droomen doet,
Dat aan des hemels boorden is ontloken!
Daar treedt van dartle maagden heel een stoet

Den tempel uit; hoe vonklen de edelsteenen
Op 't zwaar brokaat met sparkelenden gloed,
En wuiven rond haar kanten sluyers henen,

Die 't blank der boezems en der lokken blond
Verhelend ommegolven! Schertsend leenen
Heur hoofden tot elkaêr, en mond bij mond

Gaat van een zilverzuiver lachjen trillen,
Waar men in 't fluistren stof tot vreugde vond.

„Waar Laure toeven mag!"
Die zwijgend stille

Reeds aan de trap om zijne jonkver mart,
Zou 't vragen dier vriendin herhalen willen.
„Wat of zij draalt"! maar plots, hoe klopt zijn hart

Wanneer: »Reeds koomt ze"! 't wederwoord mag blijken,
Dat in zijn schuchterheid geheel verward
Hem in de schaûw der poort terug doet wijken.

Daar treedt ze langzaam voort, nog peinzensmat,
Het hoofd gebogen, en als achtloos strijken
De kreuklen van 't gewaad heur vingers glad.

Zijn ook haar teêre scheelen [1]) neêrgeslagen,
Toch schemert door de wimpers heen die schat
Van zoete blikken, die ten hemel zagen.

Nog niet zijn gantsch verwellekt op heur wang
De rozen, die de vroomheid er deed dagen,
Toen klonk van hooger sfeer een harpezang.

---

[1]) Oogleden.

Nu zweeft ze hem voorbij... zijne oogen smeeken
Haar om hetgeen zijn mond, zoo schuchterbang,
Zelfs niet te lisplen waagt... dan, laas, geen teeken

Verkondt, dat Laura zijne beê verstaat,
En 't harte schijnt van droefnis hem te breken.
Een enklen achteloozen blik... zij gaat,

En mengt zich in het dichtst van haar gespeelen.
Terwijl de moorsche knaap in bont gewaad,
Die 't misboek draagt, dat schittert van juweelen,

Den jonkman nagluurt met een snaakschen lach,
— Wat maar zijn schelmsch gelaat niet kan verhelen —
Daar hij zóó vurig en zóó teêr hem zag

Naar zijne blondgelokte vrouwe staren,
Als slechts een weêrgeliefde minnaar mag.

O, zaalge stond! O, zinge nu de mare

Van zijne min Petrarcaas zoete luit!
O, ruischen nu van 't gouden lied zijn snaren!
O, schalle nu Vaucluses herdersfluit!

Een Muze moog' den zinger zoo vervoeren
Dat, wen hij klagend zijnen hartstocht uit,
Als paerlen zich de tonen samensnoeren,

En de echo van het zangerig sonnet,
Geheel Italië doortrillend, roere
Al wien de Liefde in vlam reeds had gezet!

Aug. '83. LOUIS COUPERUS.

KOLONIALE LITERATUUR.

Catalogus der afdeeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam. Leiden 1883.

Voor ieder, die zich rekenschap tracht te geven van datgene, wat de tentoonstelling te Amsterdam van hare zusters onderscheidt en haar een eigen karakter geeft, zal zeker de vermenging van nijverheid en wetenschap een der meest in het oog vallende trekken zijn. Terwijl de expositie in het hoofdgebouw, met meerdere of mindere wijzigingen, in hoofdzaak den indruk wedergeeft, die b.v. op de Parijsche tentoonstelling werd verkregen, heeft datgene, wat in het gebouw der koloniale tentoonstelling is uitgestald voor een goed deel een wetenschappelijk karakter, en zoekt het hoofdzakelijk het leven en werken der inlandsche bevolking onzer koloniën weêr te geven. Maar ook in andere opzichten streeft de Amsterdamsche tentoonstelling naar een wetenschappelijk doel. Te recht, naar het mij toeschijnt, heeft de hoofdcommissie, die hare taak met zoo groote toewijding en veelzins ook met groote takt opvatte, begrepen, dat naast de kermis der nijverheid aan de wetenschap een bescheiden plaats moest worden ingeruimd. Wetenschappelijke congressen en voordrachten werden gehouden, die wel is waar somtijds te weinig de aandacht trokken, maar toch op den duur groot nut zullen stichten, vooral wanneer de laatsten, zooals het voornemen is, in druk zullen zijn uitgegeven. Vreemde natiën beijverden zich, in brochures en uitvoerige werken, een overzicht te geven van het belangrijkste, wat hare koloniën aanbieden, terwijl ook partikulieren niet nalieten belangrijke bijdragen op koloniaal gebied openbaar te maken. Zoo ontstond allengskens eene soort van tentoonstellings-litteratuur, voor een deel van blijvende waarde.

Bij mij bestond — en bestaat nog — het voornemen, in „de Gids" een

overzicht te geven van hetgeen uit die literatuur aan mij bekend is [1]) en belangrijk genoeg, om hier te worden besproken. De catalogus der Nederlandsche koloniale tentoonstelling behoorde daarbij in de eerste plaats te worden behandeld. Maar eene groote moeielijkheid deed zich voor. Het boekwerk leed aan een groot gebrek; het grootste, dat aan een catalogus kan worden verweten: het verscheen veel te laat, en eerst nu de tentoonstelling ten einde spoedt, is het geheel afgewerkt. Aan eene gelijktijdige bespreking van den catalogus en van de overige tentoonstellings-litteratuur viel dus alleen te denken, wanneer ik den laatsten October kon afwachten, want de tijd ontbrak, om in het October-nummer dat alles te zamen aan te kondigen. Maar ook daartegen bestonden bezwaren. De redactie van „de Gids" drong er terecht op aan, dat althans vóór de sluiting der tentoonstelling de catalogus hier zou besproken worden. Ik meende aan dat verlangen te moeten voldoen, ofschoon een bezwaar van eenigzins kieschen aard overbleef, daar men mij allicht zou kunnen verwijten dat ik, lid der redactie voor de samenstelling van den catalogus, hier mijn eigen werk ging aankondigen. Maar inderdaad was dit meer een schijnbaar dan een wezenlijk bezwaar. De werkzaamheden van de leden der redactie hebben zich bepaald tot het schrijven der inleidingen, die aan de opsomming der tentoongestelde voorwerpen in elke klasse voorafgingen: de verdeeling in groepen en klassen, en de rangschikking der voorwerpen is hoofdzakelijk te danken aan den onvermoeiden ijver van Prof. P. J. Veth, terwijl de overige medewerkers slechts verantwoordelijk zijn voor wat zij schreven en onderteekenden. Mag ik dus ook eenigszins deel hebben aan de samenstelling van het werk, dan is dat slechts een zeer gering aandeel, en niet van dien aard, dat het mij zou beletten, vrijelijk mijn oordeel uit te spreken.

Groot waren de eischen, die men aan den catalogus eener tentoonstelling moest stellen, die zoo werd opgevat, als met de Amsterdamsche het geval was. De dubbele vorderingen eener wetenschappelijke en toch praktische behandeling waren moeielijk tegelijk te bevredigen. En niet geheel mag worden ontkend, dat

[1]) In verband tot dit plan richt ik het verzoek tot elken belangstellende mij, door het toezenden van deze geschriften, in staat te stellen, dit overzicht zoo volledig mogelijk te maken.

de eischen der wetenschap het zwaarst hebben gewogen; — trouwens de keus van den hoofdredacteur moest aanstonds doen vermoeden, dat dit het geval zou wezen. Want de groote waarde van een catalogus is wel, dat hij gereed zij op het oogenblik, dat men hem noodig heeft, en dit is nu niet het geval geweest voor honderdduizende bezoekers, die te vergeefs naar een leiddraad in het koloniaal gebouw hebben gezocht, en zeker veel minder nut van het tentoongestelde trokken, dan anders het geval zou zijn geweest. Voor een groot deel is dit voorzeker het gevolg van de groote verwarring, die in den aanvang op de tentoonstelling heerschte; van de weinige zorg door de inzenders gedragen voor een behoorlijke beschrijving van hetgeen zij toezonden; van den omvang van het tentoongestelde, die alles te boven ging, wat men zich daarvan voorstelde en van het, zeker niet verwachte gemis aan medewerking van autoriteiten, die eerst ter elfder ure wakker werden. Maar een deel van de schuld komt zeker ook op rekening van de wijze van bewerking van den catalogus. Men versta mij wel. Niemand heeft meer dan ik bewondering voor den ongeloofelijken ijver van Prof. Veth, die ruim een half jaar van zijnen kostbaren tijd opofferde en zelfs zijne gezondheid in de waagschaal stelde om den catalogus samen te stellen; niemand kan meer dan ik hem van harte gelukwenschen met den uitslag van zijn arbeid en daarmede meer ingenomen zijn, nu het werk eenmaal verschenen is. Doch juist datgene, wat het tot een werk van blijvende waarde stempelt, heeft mede ten gevolge gehad, dat het te laat verscheen en dus *als catalogus* veel van zijne waarde verloor. De in tal van klassen gesplitste verdeeling, voor een wetenschappelijke beschrijving een eerste vereischte, bracht groote bezwaren bij de rangschikking der voorwerpen mede, en kostte dus veel tijd. De volledigheid van den catalogus, die de groote wetenschappelijke waarde van het werk uitmaakte, vorderde wederom vele uren, vooral daar de hoofdredacteur telkens weder nieuwe inzendingen ontving en opnam, en daardoor tot telkens herhaalde omwerkingen genoodzaakt werd. Ik kan mij zoo goed voorstellen, welk een zware strijd het voor den degelijken geleerde moet zijn geweest om te beslissen, wat moest worden opgeofferd, de wetenschappelijke waarde of de praktische bruikbaarheid van zijn werk, en al ben ik voor mij er zeer over verheugd, dat zijn wetenschappelijke zin telkens zegevierde, zoo

mag toch niet worden verzwegen, dat de late verschijning voor ieder, in de onderneming betrokken, eene groote teleurstelling is geweest, die misschien door een krachtiger optreden van den hoofdredacteur voor een deel had kunnen worden vermeden, te meer, daar zelfs nu nog het een en ander niet werd opgenomen en in een supplement zijne plaats zal moeten vinden.

Waar ik nu verder de catalogus bespreek, doe ik dat uitsluitend van het standpunt, door den samensteller ingenomen, en beschouw het werk als wetenschappelijk overzicht van hetgeen de tentoonstelling op Nederlandsche koloniaal terrein belangrijks aanbiedt. Alleen zij hier vermeld, dat, nu het werk in zijn geheel verschenen is, het den bezoeker der tentoonstelling de studie van hetgeen wordt aangeboden zeer verlicht, en zelfs bij een oppervlakkig beschouwen groote diensten kan bewijzen. De met opzet uiterst gering gestelde prijs zal wel slechts weinigen afschrikken, te meer, omdat de typografische uitvoering allen lof verdient, en de kaarten, die het werk versieren, van niet gering nut zijn. Jammer echter, dat de portretten van den Koning en den Gouverneur-Generaal niet fraaier zijn uitgevallen.

Voor den samensteller van een catalogus is de indeeling zeker wel een der meest gewichtige vraagstukken, die hij heeft op te lossen. De bruikbaarheid van zijn werk hangt voor een groot deel daarvan af. Hier heeft zij plaats gehad volgens een programma, door het hoofdcomité en het comité der koloniale afdeeling vastgesteld, waarbij de raad en voorlichting van Prof. Veth grooten invloed uitoefende. De hoofdverdeeling is eene in drie groepen: de natuur der gekoloniseerde en overheerde gewesten; — de inlandsche bevolking dier gewesten; — en de Europeanen in die gewesten en hunne betrekkingen tot den inlander. Deze groepen worden weder in 7, 6 en 10 klassen — gezamenlijk in 23 klassen — verdeeld, waarvan sommige weder in onderverdeelingen gesplitst zijn. Het spreekt nu wel van zelf, dat men hier en daar aanmerkingen kan maken en dat men b. v. zou kunnen vragen, waarom het inlandsch onderwijs, grootendeels onder Europeeschen invloed gevormd, geen plaats heeft gevonden onder de 3de groep, in plaats van in de 2de; en dat men zou kunnen beweren, dat de in zoo groot getal van klassen doorgevoerde verdeeling van tijd tot tijd het trekken van scherpe lijnen belet en

het soms zeer moeielijk maakt te bepalen, onder welke rubriek dit of dat voorwerp te huis behoort. Maar over het geheel zal wel niemand eene, den grond der zaak rakende aanmerking kunnen uiten, en zal ieder hulde brengen aan de wetenschappelijk zoo uitstekende classificatie. Zij toch, die b. v. in de studie der natuur onzer koloniën het meest belang stellen, vinden in het eerste deel alles bijeen, wat daarop betrekking heeft; en wenschen zij bij voorkeur slechts een onderdeel dier wetenschap te beoefenen, zij kunnen zich dan bepalen tot de rubrieken, waarin de flora, fauna, den bodem of de bewoners van den O. I. Archipel worden beschreven. En zoo zal de ethnograaf vooral de klassen nagaan, waarin het huiselijk en maatschappelijk leven van den inlander en zijne middelen van bestaan worden behandeld; de historicus die gedeelten, waarin hij mededeelingen over reizen en ontdekkingstochten vindt. En evenzoo de handelaar, de statisticus en de beoefenaar van het koloniale recht: allen vinden hunne gading in enkele klassen, waar alles is bijeengebracht, wat op hunne studie betrekking heeft. En daaruit volgt van zelf, dat de catalogus ook praktisch zeer goed bruikbaar is. Wel is waar zal de bezoeker der tentoonstelling zich soms verbazen, 't een of ander voorwerp, dat hij in klasse II zoekt, in klasse III aan te treffen, en omgekeerd, maar over het geheel kan ieder, met den catalogus in de hand, zich uitstekend in de koloniale afdeeling oriënteeren.

Moge voor hen, die de tentoonstelling zelve hebben te beschrijven, en de indrukken daar verkregen, moeten wedergeven, het tentoongestelde het meeste belang inboezemen, bij den aankondiger van den catalogus is dit niet het geval, en kan het niet van hem gevergd worden, ook maar de belangrijkste voorwerpen op te noemen, die daar zijn uitgestald. Toch moet hier er op gewezen worden, dat zelfs door de enkele opsomming der verschillende nommers, waaruit de tentoonstelling bestaat, de studie van land en volk onzer koloniën zeer gebaat is geworden, en dat vooral de aanteekeningen, bij vele voorwerpen gevoegd, voor onze kennis van meer of minder groot gewicht zijn. Maar wat de blijvende waarde van den catalogus moet vormen, zijn de inleidingen, bij elke klasse of onderdeel daarvan gevoegd, die te zamen als het ware een kort overzicht geven van hetgeen op het gebied der koloniale wetenschap merkwaardig is, en een leiddraad moeten geven aan hen, die daarvan nadere studie willen maken.

En nu is het, geloof ik -- natuurlijk met terzijdestelling van hetgeen door mij is geleverd, en dat niet besproken kan worden ; — nu is het niet te ontkennen, dat hier veel voortreffelijks werd geleverd, en dat de catalogus ook in dat opzicht aan alle billijke eischen kan voldoen.

Overzichten in de eerste groepen leverden: geographie: de HH. Kan en P. J. Veth, die een uitgewerkt en zoo goed als volledig overzicht gaven van de literatuur over de geographie onzer koloniën; — metereologie en aardmagnetisme: Buijs Ballot; — voorstellingen van het terrein: P. J. Veth; — geologie en mineralogie, met een kaart van het geologisch onderzoek in Ned.-Indië: Verbeek; — de plantenwereld: Suringar; — de dierenwereld: Jentink; — anthropologie: Zaaijer, met toevoegsel over West-Indië van Dumontier. Moeielijk zou het vallen, in zulk een klein bestek een vollediger overzicht van de natuur onzer koloniën te geven, dan hier werd aangeboden. Wel zal waarschijnlijk het schoone overzicht van de flora van Indië, waarin de het meest in het oog vallende typen in korte trekken worden geschetst, vooral de aandacht trekken, maar overigens biedt elk overzicht zooveel belangrijks aan, dat het onmogelijk is, hier onderscheid te maken.

In de 2de groep — het moeielijkst te bewerken, en dan ook het laatst verschenen, – wordt het eerst de bevolking-statistiek behandeld door de heeren Bergsma en Jaeger. Daarna volgt de 9de klasse, een der meest belangrijke: „het huiselijke en maatschappelijke leven der inlanders", waarvan de inleiding, door den heer Perelaer geleverd, verre beneden het onderwerp is gebleven, al erken ik gaarne dat, waar beknoptheid was voorgeschreven, het uiterst moeielijk viel in weinig woorden veel te zeggen. Aan te groote beknoptheid maakt zich de inleider der 10de klasse *A*. Middelen van bestaan, de heer Van Musschenbroek, niet schuldig, hetgeen hem door ieder gaarne zal worden vergeven, wegens de groote belangrijkheid van wat hij mededeelt. De heer Lameris vertelt in dezelfde klasse *B* veel, wat voor de veeteelt gewichtig is, terwijl ook de heer H. J. Veth, die de teelt van nuttige insecten behandelt, dit op zeer voldoende wijze verricht. Als uitstekend geslaagde proeve van korte, beknopte behandeling van een hoogst gewichtig onderwerp volgt de inleiding van den heer Van Gorkom over land- en tuinbouw; — veel uitvoeriger, systematisch gerangschikt, maar daardoor minder een scherp beeld vertoonende is de inleiding van

den heer Van Musschenbroek over de boschproducten. Dezelfde schrijver leverde een artikel over de nijverheid, dat als een der best geslaagde kan worden beschouwd. De mijnbouw, door een ongenoemde beschreven, geeft in niet te uitgebreid bestek een volkomen voldoend overzicht. De heeren Bergsma en Jaeger behandelden scheepvaart, vooral uit een standpunt, waarop zij meesters zijn, uit dat der statistiek. De elfde klasse is aan kunsten en wetenschappen gewijd, en bevat verschillende overzichten van de hand van den heer Serrurier, hoofdzakelijk uit ethnografisch oogpunt, maar dan ook zooals men het van den verdienstelijken directeur van het ethnografisch museum gewoon is. Eene inleiding op het inlandsch onderwijs, in dezelfde klasse geplaatst, werd door mij geleverd. Godsdienst en godsdienstige gebruiken worden door P. J. Veth ingeleid, die in korte trekken een beeld ontwierp van de verschillende trappen van ontwikkeling, welke het godsdienstig leven van den inlander doorliep. Eindelijk volgen inleidingen op de regeeringsvormen en staats-instellingen van mijne hand en op het krijgswezen door den heer Perelaer, die hier zijn onderwerp volkomen meester is; — eene korte en niet geheel volledige, maar toch veel belangrijks bevattende schets van de rechtstoestanden door Wilken; — het lezenswaardige opstel over de middelen tot handhaving van de openbare rust en veiligheid door Bergsma, en ten slotte de voortreffelijk inleiding van den heer Post over de openbare gebouwen.

De 3de groep wordt weder door den heer Kan ingeleid, die in een belangrijk historisch artikel een overzicht geeft van de vestiging en uitbreiding van het Europeesch gezag in de koloniën. De koloniale stelsels worden door mij beschreven; — in de 16de klasse geeft de heer Perelaer eene opsomming van de verschillende bestanddeelen van land- en zeemacht. Openbare werken worden door den heer Post behandeld, die zich eene afwijking van den gevolgden uitstekenden regel heeft veroorloofd, door ook een woord van kritiek uit te spreken, en zich niet alleen tot beschrijving te bepalen. In de inleiding tot telegraphie en postwezen geeft de heer Janssen van Raaij belangrijke statistische mededeelingen. De 19de klasse bevat verschillende overzichten over handel en scheepvaart van Bergsma en Jaeger, die zeker de aandacht zullen trekken; — van D. Maarschalk over wegen en middelen van vervoer, die den kenner van het onderwerp verraden; — en over het muntwezen door

Niemann, belangrijk uit numismatisch oogpunt, met een toevoegsel van den hoofdredacteur om het economisch en commercieel gedeelte niet onbesproken te laten. De heeren Van Gorkom, Bergsma en Jaeger bespreken op uitstekende wijze den tropischen landbouw; — zeker een der belangrijkste onderwerpen, in den catalogus behandeld. In dezelfde klasse zijn overzichten van den heer v. Musschenbroek over boschcultuur en van Everwijn over mijnbouw opgenomen, die in geenerlei opzichten voor de anderen behoeven onder te doen. Een kort overzicht van den heer Post over fabrieks- en handwerksnijverheid volgt daarop: het mag door onze industrieelen wel worden gelezen en overdacht. Voor hen, die plan hebben, naar Indië te vertrekken, of zich het leven van den Europeaan daar willen voorstellen, zullen de bijdragen van de heeren Von Rosenberg en Heering over het huiselijk en maatschappelijk leven van den Europaan gewis welkom zijn. Beknopte overzichten van mijne hand en van die van den heer Wijnmalen over onderwijs en zendingarbeid volgen: het laatste is vooral voor de geschiedenis der zending van belang. In de laatste klasse geeft P. J. Veth wenken voor het aanleggen van wetenschappelijke verzamelingen, beschrijft de heer Post de werktuigen voor wetenschappelijke waarnemingen en treft men eene uitvoerige, maar zeer degelijke inleiding over de drukpers van H. Prange aan.

Waarschijnlijk minder aantrekkelijk voor den lezer, en zeker weinig aangenaam voor den schrijver dezer regelen, was deze opsomming van den inhoud van den catalogus. Zij kon echter niet worden vermeden, daar de waarde van het werk hoofdzakelijk ligt in de verscheidenheid en volledigheid van het aangebodene, en men alleen door die opsomming zich daarvan eene voorstelling kan maken. Dat die waarde niet gering is, volgt reeds uit de enkele vermelding, vooral waar de wijze van behandelen veelal zoo voortreffelijk was, dat de meeste artikelen als model kunnen dienen. Zooals de catalogus voor ons ligt, is hij een kostbare bron van allerlei inlichtingen, en zal de bezoeker van de tentoonstelling, die het boek raadpleegt, een niet onbelangrijken schat van gegevens verzameld hebben. Dat dit voor een goed deel te danken is aan Prof. Veth, die het geheel overzag, en voor iederen medewerker den kring afbakende binnen welken hij werkzaam moest zijn, spreekt wel van zelf. Een woord van dank zij hem gebracht, dat hij binnen de gestelde grenzen iederen schrijver vrij liet zijne taak zoo op te vatten, als deze dat het best

keurde. Daardoor is misschien wel iets aan de eenheid te kort gedaan, maar aan den anderen kant weder aan ieder de gelegenheid gegeven, volgens eigen inzichten te werken, en zoodoende zijn individualiteit te bewaren, hetgeen aan vele der geleverde bijdragen een bijzonder belang bijzet. Zelfs daar, waar het mij als mederedacteur aan het verwijt kan blootstellen, eigen werk te prijzen, durf ik gerust verklaren, dat de catalogus der tentoonstelling eer aandoet, en dat hij nog langen tijd, nadat deze slechts in de herinnering zal voortleven, als een der voornaamste bronnen van kennis van onze Oost-Indische en gedeeltelijk ook West-Indische koloniën zal worden geraadpleegd en gewaardeerd.

Leiden, September 1883. P. A. van der Lith.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

De maand, die achter ons ligt, zag twee letterkundigen van grooten naam ten grave dalen, Ivan Tourguenef en Henri Conscience, twee mannen van verschillende gaven, van welke de een aan de wereldlitteratuur, de ander meer uitsluitend aan de Nederlandsche letterkunde toebehoort, doch die beiden door hunne talenten, niet enkel de behoefte aan boeiende romanlectuur vervuld, maar ook hoogere belangen gediend hebben.

Tourguenef, de Rus, met den krachtigen en tegelijk fijnen geest heeft door zijne romans, waarvan wij alleen de titels, *Une nichée de gentilhommes*, *Pères et Enfants*, *Fumée*, *Terres Vierges*, behoeven te herinneren, ons zijn land, dat land, dat men zou willen haten, om al de gruwelen, die het gepleegd heeft, om al de wilde hartstochten die er in woelen, en dat ons niettemin aantrekt door de geheimzinnige kracht, welke het ontwikkelt, beter doen kennen, nader tot ons gebracht. Toen hij Rusland, in 1847 voor een tijd en later voor goed, verliet, om zich eerst te Baden-Baden en na den Fransch-Duitschen oorlog te Parijs te vestigen, deed hij dit, gelijk hij zelf schreef, omdat hij niet leven kon zij aan zij met hetgeen hij verafschuwde, omdat hij die lucht niet meer kon inademen. Hij had één vijand, die zich in verschillende vormen aan hem vertoonde, maar dien hij slechts onder één naam kende: *le servage*, en dien hij zwoer te zullen bestrijden tot het einde toe.

Door Rusland te verlaten, zou hij hem des te zekerder kunnen treffen. Hij had het karakter en de behoeften van het Russische volk genoeg bestudeerd, om het ook uit de verte te kunnen schilderen, met dat kleurrijk en fijn penseel, dat hij het zijne mocht noemen. Zijn laatste groote schepping, *Terres Vierges*, is, volgens Madame Durand-Gréville, het degelijkste en betrouwbaarste wat over Rusland geschreven werd, in die dagen van gisting en woeling, waarin het nihilisme gevaarlijk begon te worden.

Den beminnelijken eenvoud, die zoovelen in Tourguenef aantrok, had hij gemeen met den rijkbegaafden man, wiens dood een verlies is voor onze letterkunde, met Henri Conscience. Ook Conscience heeft door zijne werken een grooten en goeden invloed uitgeoefend.

De schrijver van *De Leeuw van Vlaanderen*, die welsprekende verheerlijking van den opstand van een klein volk tegen een krachtigen overheerscher, een soort van epos, waarin de helden meer dan levensgroot zijn geschilderd, heeft de vaderlandsche gevoelens zijner stamgenooten wakker geroepen en versterkt, en is de vader geworden van de nieuwere Zuid-Nederlandsche letteren. Als zoodanig werd hij geëerd, reeds bij zijn leven, op een wijze, zooals weinigen te beurt valt. De duizenden, die hem in September 1881 te Brussel hunne hulde kwamen brengen, — een hulde, waarbij ook Noord-Nederland zich aansloot —; de duizenden, die in Augustus 1883 de onthulling van zijn standbeeld te Antwerpen toejuichten, hebben dankbaar erkend wat Vlaanderen hem verschuldigd is. Maar ook zij, die alleen uit het oogpunt der kunst Conscience's werken beschouwen, zullen zijne „heideromans", zooals men ze genoemd heeft, *Baas Gansendonck*, *De Loteling*, *De arme Edelman*, *Houte Klara*, *Rikketikketak* blijven genieten, en den begaafden schrijver, die zoo diep voelde en zoo eenvoudig vertelde. hunne dankbare bewondering blijven schenken.

De heer Busken Huet, mog het, in zijn straks met een enkel woord te bespreken *Fantasiën*, betreuren, dat Nederland door zijn taal tot isolement, en dientengevolge tot middelmatigheid veroordeeld is; dat die taal, hoe kunstig men ze ook schrijve of spreke, tot niets anders dient dan om tusschen ons volk en de buitenwereld een ringmuur te metselen; hij moge de heuschheid waardeeren, waarmede dit denkbeeld door sommigen ontvangen en beoordeeld is, en getroffen zijn door de toevallige instemming, welke

het bij een geleerde als Max Müller gevonden heeft, — men mag het betwijfelen of een Henri Conscience zoo gewaardeerd zou zijn geworden, of, wat meer zegt, zooveel ingang gevonden en zooveel goeds gewrocht zou hebben, wanneer hij in plaats van zijn krachtig en lenig Vlaamsch, het Fransch tot voertuig van zijn gedachten gebruikt had.

De heeren Huet en Max Müller houden het ons ten goede, dat wij voortgaan met hetgeen wij te zeggen hebben, allereerst te zeggen in onze eigene taal, en nog vasthouden aan het „vooroordeel, dat vaderlandsliefde een vaderlandsche taal tot voorwaarde heeft.”

Vaderlandsliefde en liefde voor de vaderlandsche taal — wat men Dr. Johannes van Vloten, den op 21 September jl. op ruim 65jarigen ouderdom overleden geleerde, ook moge kunnen verwijten, zeer zeker niet dat het hem aan liefde voor Nederland en zijne roemrijke geschiedenis, of aan ingenomenheid met de Nederlandsche taal ontbrak.

De ruwe wijze, waarop hij vaak zijne krachtige overtuiging uitsprak, de beleedigende toon, waarop hij telkens weêr dezelfde personen, op wie hij, te recht of te onrecht, gebeten was, placht aan te vallen — zijne virtuositeit in het smeden van kwetsende epitheta was ongeëvenaard — worden door weinigen in bescherming genomen, en werden ook in dit tijdschrift voor een tiental jaren scherp veroordeeld. Al mag zijn voorbeeld een enkele maal zijn gevolgd, gelukkig heeft hij in dit opzicht geen school gevormd.

Van Vloten bezat echter als schrijver andere en deugdelijker eigenschappen. Hij heeft zich ten opzichte van onze geschiedenis en van onze letterkunde verdiensten verworven, welke het onrechtvaardig en ondankbaar zijn zoude niet luide te erkennen.

Wij hebben, wat zijne geschiedkundige werken betreft, slechts te herinneren aan de drie deelen van *Neerland's opstand tegen Spanje;* op het gebied der letterkundige geschiedenis slechts titels te vermelden, als: *Het Nederlandsche kluchtspel van de* 14e *tot de* 18e *eeuw*, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letteren*, te herinneren aan zijn uitgaaf van Vondel, aan zijne Bloemlezingen; wij hebben slechts te wijzen op zijn *Schoonheidsleer*, op *de Nederlandsche Schilderkunst van de* 14e *tot de* 18e *eeuw*, op de wijsgeerige studiën, *Baruch d'Espinoza, zijn leven en schriften*, en die talrijke an-

dere in *De Levensbode* (later *De Humanist*), om de uitspraak te staven dat Dr. van Vloten als geleerde onvermoeid werkzaam is geweest en aan zijne landgenooten werken van blijvende waarde heeft geschonken. Niet het minst door het populariseeren van de geschiedenis der kunsten en van de geschiedenis onzer Nederlandsche letteren heeft hij onmiskenbaar nut gesticht.

Litterarische Fantasiën, door Cd. Busken Huet. Vierde reeks. Vijfde deel. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink, 1883.

De Delftsche Wonderdokter, door Mevr. A. L. G. Bosboom Toussaint. Derde druk. (Opgedragen aan het Nederlandsche volk en vermeerderd met eene inleiding). Amsterdam, W. H. Kirberger, 1883.

Verpoozingen op letterkundig gebied, door Nicolaas Beets. Derde, door den Auteur herziene druk. Arnhem en Nijmegen, Gebrs. E. & M. Cohen, 1883.

Men kent het antwoord van den man — wat was hij? een geblaseerde, een *gourmet*, een conservatief in het letterkundige of eenvoudig een man van smaak? —, op de vraag naar hetgeen hij tegenwoordig las: *Je ne lis plus, je relis.* Onze Nederlandsche uitgevers hebben in de laatste maanden voor hen, die niet meer lezen, maar nog slechts overlezen, rijkelijk gezorgd. Uit den rijken voorraad grijpen wij slechts een paar der belangrijkste boeken.

Van de *Litterarische Fantasiën* van Cd. Busken Huet verscheen het 5de deel der vierde reeks, bevattende stukken over P. C. Hooft, Mr. Johan Valckenaer, Het land van Rubens, Vosmaer's Amazone, over Van den Berg's studie over het tooneel te Batavia, ter gedachtenis aan M. D. De Bruyn, en over militairen dienstplicht, — opstellen welke indertijd in *De Gids*, in *Nederland* en in *het Dagblad voor Nederlandsch Indië* het licht zagen.

De lezers van *De Gids* kunnen de koninklijke studie van den dichter Hooft nog eens overlezen, welke in Maart 1881 dit tijdschrift versierde, eene studie, waarbij de schrijver blijkbaar door zijn onderwerp gedragen werd, en die in 78 bladzijden ons een beeld van den dichter

schenkt zoo volledig, zoo boeiend, zoo opwekkend, zoo schoon van vorm, dat men er telkens weêr in bladert, en het alleen betreurt, dat de schrijver ons niet ook, als pendant, een stuk over Hooft als prozaschrijver heeft geschonken. Wij hopen voor de eer van de- „redacteuren-veteranen" van *De Gids*, die, volgens Huet, het tijdschrift tegenwoordig niet-alleen niet lezen, maar zelfs niet opensnijden, dat zij indertijd althans voor dit artikel van hunne gewoonte zullen zijn afgeweken. *Une fois n'est pas coutume.* Zij zullen dan het mes gezet hebben in een sappig ooft, dat, al moge de Heer Huet zelf met treffende bescheidenheid aan Alberdingk Thijm's *Susanna Bartelotti*, als bijdrage tot de Hooftfeesten, den eereprijs toekennen, door ons tot de beste en duurzaamste vruchten dier feestviering gerekend wordt.

In de, 1 Februari 1881 gedagteekende, voorrede voor het 2de deel dezer zelfde reeks „Litterarische Fantasiën" schrijft Huet zijne onafhankelijkheid ten aanzien van elke letterkundige *côterie* ten onzent daaraan toe, dat hij, van het oogenblik waarop hij omstreeks 1860 zich op de studie der nieuwere vaderlandsche letteren is gaan toeleggen, zich van de letterkundigen onder zijne tijdgenooten stelselmatig heeft afgezonderd, briefwisseling bijna volstrekt vermeden, vroegere betrekkingen niet aangehouden, nieuwere niet gezocht heeft. Hij huivert bij het denkbeeld, welk lot hem zou wachten, indien hij zijn „bomvrije kazemat" ging verlaten en zijne „Litterarische Fantasiën", in plaats van te Parijs, in het kleine Nederland moest gaan schrijven, in het land — zoo schrijft hij — dat, „buiten den ijver waarmede sommige letterkundigen er zich zelven aanbidden, anderen zich onderling bewierooken, de overblijvenden elkander verslinden, op dit oogenblik geen letterkundig leven kent, dan een hetwelk volstaan kan met leiding uit de verte."

Toch zijn er velen die, ondanks alle waardeering van Huet's onafhankelijkheid ten aanzien van elke *côterie* en van de kracht, welke hij uit zijn isolement put, meenen te bespeuren, dat hij niet ongestraft alle betrekkingen met zijn vaderland heeft verbroken. Zij zijn van oordeel, dat een man, wiens door studie gerijpte geest steun vindt in een eerlijk en standvastig karakter, alleen door zich onder zijne landgenooten te bewegen, door dezelfde lucht in te ademen als zij, door hen te zien leven en, in hunne deugden en gebreken, van nabij gade te slaan, een volledig, deugdelijk oordeel over hen en hunne letterkunde kan vellen.

Het is, naar ons oordeel, niet in de eerste plaats de afwezigheid in zijne geschriften van hetgeen de Franschen *la politesse de l'esprit* noemen, zelfs niet die periodieke, telkens nieuwe slachtoffers zoekende, inundation of mistemper'd humour (om met *King John* te spreken), welke velen van Huet vervreemdt, maar veeleer vooral dit ééne dat, waar hij zijnen landgenooten de roede niet spaart, in de wijze waarop hij zijn gezag laat gelden, zoo zelden, al ware het maar uit één trek, uit één zinwending, uit één enkel woord, iets doorschemert wat op sympathie voor zijn land gelijkt. Ook van de vaderlandsliefde geldt, dat zij alle dingen verdraagt, alle dingen gelooft, alle dingen hoopt. Huet mist het geloof aan het goede, het levenswaardige van de hedendaagsche Nederlandsche natie in het algemeen, en van vele Nederlanders in het bijzonder, en het moet hem een hopeloos werk toeschijnen, om voor dit geslacht zijn kruit te verschieten en, als een moderne Danaïde, voortdurend water des levens te werpen in een, in zijne oogen, zoo al niet bodemloos, dan toch zeker zeer lek vat.

Wie nog aan het Nederlandsche volk gelooft en op dat volk hoopt is de beminnelijke Mevrouw Bosboom-Toussaint die, zoowel als aan haar machtig talent, aan haar warme vaderlandsliefde te danken heeft, dat zij leeft en zal blijven leven in het hart van haar landgenooten.

Wilt ge een hartig en hartelijk vaderlandsch woord vernemen, lees dan de inleiding, welke zij aan den 3den druk van *De Delftsche Wonderdokter* laat voorafgaan.

Mevrouw Bosboom is niet minder op hare onafhankelijkheid als schrijfster gesteld dan Huet. Ook zij schrijft: „Ik heb altijd getracht mijne onafhankelijkheid te bewaren op litterarisch gebied, al moest ik daardoor misschien een weinig op mijzelve staan. In dit isolement voelde ik mij vrij, en in die vrijheid vond ik mijne kracht.” Maar daarvoor is zij niet haar land ontvlucht, heeft zij niet oude banden laten afsterven, niet zich in een of andere „bomvrije kazemat” opgesloten. Neen, zij is blijven leven in het midden van haar volk, zij is in gemeenschap gebleven met de voortreffelijkste harer tijdgenooten, welke richting zij ook waren toegedaan. De ernstige geloofsovertuiging, welke ten grondslag ligt aan al hare historische romans, heeft haar niet gemaakt tot een partijgangster.

De inleiding tot dezen derden druk van *De Delftsche Wonderdokter* bevat een toewijding aan de nagedachtenis van hare vrienden Groen van Prinsterer. Men kan van dit edel echtpaar, van den fijnen geest, die ons door de meesterlijke teekening van Allard Pierson in zijne „Oudere Tijdgenooten" nog nader is getreden, met geen oprechter waardeering spreken dan Mevrouw Bosboom het in deze inleiding doet. Zij schetst hare vrienden als „zich zelven vergetend, verloochenend, om den wille van anderen, altijd gevende met een blijmoedig hart, altijd en overal de milde hand uitstrekkende, zoover zij reiken kon, en nooit ontmoedigd, hoe vaak ook teleurgesteld; nooit terugtredend, hoe vaak ook gekwetst, lastig gevallen, bedrogen! altijd en overal overvloediglijk weldoende, als de rijkste onder de rijken en daarnevens hun zelven arm in den zin van eenvoud en matiging, naar evenredigheid van de groote schatten, die hun waren toebedeeld." Toch heeft zij haar roman bij zijn eerste verschijning niet opgedragen aan de echtgenooten Groen van Prinsterer. Zulk een opdracht, schrijft zij, „had mijn boek tot het boek eener partij gestempeld, en dit mocht niet zijn... Mijn Wonderdokter mocht niet eenzijdig worden opgevat, hij behoorde niet aan eene richting maar aan alle mijne landgenooten..."

Bovendien, de schrijfster wist, dat hare vrienden niet noodig hadden dat het boek hun bijzonder werd toegewijd, om het met liefde te ontvangen en er hunne goedkeuring aan te schenken.

Jacob Jansz, de waardige Delvenaar van de 16e eeuw, de held van dezen roman, was — zoo gaat de schrijfster in deze inleiding voort — „de man van het volk, een democraat in den waren edelsten zin. Hij was van de leer, dat geen land kon bloeien zonder orde, en dat er geen orde kon zijn zonder gezag; hij eerde Heeren en Prinsen in de waardigheid van hun ambt, van hunnen rang; maar hij eerde niet minder den nijveren handwerksman en zijn arbeid... Hij had de leus: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap niet in den mond; hij had zijn medeburgers veel te lief om hen ontevreden te maken met hun lot en ongeschikt voor de plichten, waarvan het volbrengen zelf hun geluk zou bevorderen. Hij hield geen toespraken, maar hij leeraarde bij exempel... Zoo stichtte hij zijne tijd- en landgenooten, die hem liefhadden en eerden tot lang na zijn dood."

„O! mocht hij het nog weer de onzen doen" — roept Mevrouw

Bosboom uit. En dan richt zij zich, aan het slot van deze inleiding, rechtstreeks aldus tot het Nederlandsche volk:

„Volk van Nederland! deze uitgave van den Delftschen Wonderdokter is nu werkelijk opgedragen aan u, en daarom heb ik zelve u ook wat te zeggen. Wonderdokters zijn niet onmogelijk, maar toch .... zeer zeldzaam, en op sociaal gebied geeft er zich menigeen voor uit die niet te vertrouwen is. Geeft ze geen geloof. Zij wijzen u op luchtspiegelingen die verdwijnen, zoo ras gij er naar grijpt, en bieden geneesmiddelen aan die de kwaal doen verergeren. Naar verbetering van toestand te trachten is uw recht, is de plicht van ieder burger, die voor zich zelf en de zijnen heeft te zorgen; maar men zoeke de verbetering niet in gewelddadige omkeering van het bestaande, men zoeke die niet door in het blinde te tasten naar 't geen in de verte ligt, men zoeke het naastbij met opene oogen; in eendrachtelijk samenwerken, in wijs overleg ....″ En dan vermaant zij de werklieden, dat zij liefde en eensgezindheid mogen kweeken in hunne gezinnen; dat zij breken mogen met hun ergsten vijand: den drank; dat zij het niet op de school of de kerk alleen laten aankomen, om hunne kinderen te leeren wat zij noodig hebben te weten en te zijn; maar dat zij hun ook in het gezin, door hun voorbeeld, leeren wat het zegt zijn plicht te doen, al valt het zwaar, wat het zegt elkander te verdragen, elkander lief te hebben en elkander te helpen in het kleine.

Bij al den ernst, dien deze woorden ademen, toont de zeventigjarige ook een open oog te hebben voor de genietingen van het leven en ze den werkman van harte te gunnen. „Er zijn volksvoorstellingen″ — zegt zij — „er zijn volksspelen, er zijn volkstreinen, die het zich verplaatsen van het eene oord naar het andere onder het bereik brengen van den minst gegoede. Waarom zoudt gij er het uwe niet eens van nemen? Kniezen en suffen maakt geen flinken werkman en, ik weet het zoo goed als gij, „een mensch moet eens een beetje hebben.″ Alleen, geniet dan met matiging en met de uwen; zoek het genot niet in bedwelming die vernedert en ontaardt ...″ En eindelijk: „In alle uwe wegen houdt vast aan de vreeze Gods, dan hebt gij voor geen mensch de oogen neêr te slaan.”

Men moge de geloofsovertuiging, welke uit deze inleiding spreekt, al of niet deelen, wie op zijn beurt geen partijganger

is, zal getroffen worden door den blijmoedigen, hartelijken, gemoedelijken toon van deze opdracht. In onze dagen, nu de dweepzucht, de geest van uitsluiting steeds in kracht toenemen, nu de partijen steeds onverzoenlijker tegen elkander optreden en een strijd op leven en dood staan aan te gaan, is zulk een toon uit den mond van een „vrouw des geloofs" dubbel te waardeeren.

De Delftsche wonderdokter heeft zijn naam reeds gemaakt en onze aanbeveling niet meer noodig.

Gij mist in dezen roman het gejaagde, maar ook iets van het spannende dat in onzen gehaasten tijd den modernen roman kenmerkt. Het breed uitgesponnene in beschrijvingen en gesprekken vordert van den lezer eenige volharding, eenige inspanning; — maar hoe wordt die moeite beloond! Telkens geniet ge van die tafereelen, met hun historischen achtergrond, krachtig geschilderd door de hand eener kunstenares, die het tijdvak, dat zij voor hare schepping koos, den aanvang van den hervormingstijd in ons land, in den grond kent, in den geest er van diep is doorgedrongen, en met onovertroffen meesterschap den toon en de kleur van dit tijdvak weet te treffen en weer te geven.

Zij die na ons komen zullen wellicht geen tijd meer vinden of althans zich den tijd niet meer gunnen, om een zoo breed uitgesponnen roman te lezen, doch de een of andere man van smaak zal voor de lezers der 20e eeuw een keus weten te doen uit de voornaamste tafereelen, als het spelevaren op den Delftschen vliet, Juliaans vlucht door Delft na het woeste tooneel in het kuiperspakhuis, zijne ontvangst in Graswinckels woning en zoovele anderen. Deze schoonheden blijven, ook als de vorm van het geheel verouderd zal schijnen, *a joy for ever.*

Dat zal, vertrouwen wij, ook het geval zijn met Beets' geschriften in proza, en in het bijzonder met die, waarin, naar Huet's uitdrukking, „de lichtende Hildebrandsvonken" spatten. *De Verpoozingen op letterkundig gebied*, waarvan thans de 3e druk het licht ziet, bevatten slechts één dergelijk opstel, *Het populaire*. De overige stukken, *Willem van Harens' Friso*, *Vondel*, *Poot* en *Bilderdijk*, zijn grootendeels meer in den toon van de ouderwetsche lofrede geschreven en zullen in de eerste plaats als modellen van stijl bewondering blijven verdienen. Maar in *Het populaire* vinden wij den frisschen humor,

het heldere oordeel, den gezonden smaak van Beets-Hildebrand in hun volle kracht. Waar wij op onze leestafel, zoogenaamd „populaire" werken aantreffen,

— Wat zich als populair komt melden,
Is 't, och, zoo zelden,

zou men met een variant op het bekende leekedichtje kunnen zeggen — zullen wij zeker, nog menigmaal gelegenheid hebben, om die aan Beets' eischen van het populaire te toetsen, en te herinneren aan gulden kernspreuken, als deze:

Het is niet voor het Volk, wat niet is voor den mensch, wat niet komt van den mensch. — Het instrument van den populairen toon is het vol ledig, is het welbesnaard menschenhart. — Het volk kan onmogelijk door sentimentaliteit bekoord worden. Het volk eet niets zonder zout.

De uitgevers, Gebrs. Cohen, die het werk tegen matigen prijs verkrijgbaar stellen, en daardoor tot verspreiding van een degelijk boek medewerken, mogen genoeg succes hebben met hunne onderneming om zich ook aan een dergelijke uitgaaf van de *Verscheidenheden* te wagen. Stukken als „Gesprek met Vondel," „Over Letterdieverij" „Ons reizen," „Over de beteekenis der ongeletterden", „Doen door laten" enz., verdienen gebracht te worden onder het bereik van al wat Hollandsch spreekt en schrijft.

Transalpina. Novellen door W. P. WOLTERS. Leiden, E. J. Brill, 1883.

Herlezen zal men ongetwijfeld ook de meeste der novellen, door den Heer Wolters onder den titel *Transalpina* in één bundel bijeengebracht.

Wij danken den schrijver menige belangwekkende schets aan het leven der oude Hollandsche meesters ontleend. Het beschaafde publiek heeft zijn *Saskia* genoten en in dankbare herinnering be-

waard. In bovengenoemden bundel doet hij grepen in het leven van Bartolomeo en Rafaël. Een hachelijke onderneming inderdaad, vooral waar het Rafaël geldt. Want de Hollandsche meesters zijn vleesch van ons vleesch en been van ons been. Hun levensopvatting en kunstideaal ligt ons, Nederlanders, nader. Doch om Rafaël's aetherischen persoon zweeft als een stralenkrans, een soort van mystische glorie. Hem dien zachtkens van het hoofd te nemen, maar zóó dat het licht van Italië en de gloed van zijn heerlijk genie hem omvloeien blijven, den Rafaël der werkelijkheid met dien der verbeelding in een te smelten, maar zoo dat de lezer geen gevoel van teleurstelling en ontnuchtering ontware, dit vereischt een uiterst fijne, geoefende hand. Men dient zich geheel in den tijd, dien men schildert, in te leven, den geest in zich op te nemen die het Italië dier tijden bezielde, wil men meer dan een aangenaam verhaal, wil men levende beelden scheppen. Om die beelden in een passende lijst te zetten, uit natuur en historie, maatschappelijk leven een greep te doen, een achtergrond te vormen, waartegen de figuren zich afronden, — uitkomen, welk een voorbereiding en studie vordert 't! Nu gaf ontegenzeggelijk de heer Wolters in de schetsen, die zijn bundel openen en sluiten, lezenswaardige, schoon al te gerekte verhalen. Maar wij *aanschouwen* Italië niet. Ook gelukte 't hem niet zijn Rafaël en Fra Baccio leven in te blazen. De Rafaël van Wolters verschilt ons te weinig van een hedendaagschen schilder. Of 't gelukkig gekozen is hem Bartolomeo met *u* te laten aanspreken: „Wie is u? gebruikt u eene houten pop? Heeft u de kloostergelofte afgelegd?" Dit is een kleinigheid en wij willen niet vitten, maar het geeft aan het onderhoud den tint van een hedendaagsch gesprek. Wij hooren een kunstenaar spreken, maar in dezen kunstenaar Rafaël te herkennen en geen anderen dan dezen, daartoe dwingt ons de kunst van den heer Wolters niet. Geeft Rafaël en la Fornarina andere namen, de schets van den heer Wolters wordt er door gebaat noch geschaad. Het doorzicht ontbreekt in zijn teekening, de figuren zijn omtrekken, de gesprekken langer uitgesponnen dan bestaanbaar is met den goeden bouw eens verhaals. De eerste en de laatste der schetsen zijn naar 't ons voorkomt de zwakste. Zal men er den heer Wolters een verwijt van maken dat hem zijn onderwerp te machtig was? Wie zou niet terughuiveren van een stoffe, die zoo groote moeielijkheden biedt en zoo hooge eischen stelt? Dat Wolters ze niettemin aandurfde

is slechts hieruit te verklaren, dat hij zich met losse schetsen tevreden stelde en geen beeldwerk beoogde te leveren. Leg Saskia naast deze stukken, Rembrand en de lieve Friesche naast Rafaël en la Fornarina; de arbeid van gisteren doe uitspraak over den arbeid van heden.

Eleonore Gritti verplaatst ons naar Venetië. De al te veeleischende lezer zou wederom geneigd zijn te vragen: waarom liet ge ons niet meer van de stad der Lagunen zien? Waarom verwisseldet ge niet vaker de pen voor 't penseel? Ook in dit verhaal had men mogen verlangen dat meer zorg aan de omlijsting besteed ware. De personen zijn beter gelukt. 't Zijn Italianen; zij hebben het warme Italiaansche bloed. De heer Wolters schildert naar waarheid het zuidelijk karakter, hun minnenijd, het langzaam berekenend voorbereiden, stelselmatig ten uitvoer leggen, het slurpen der wraak. De ontknooping verrast; het verhaal is boeiend geschreven. Boven deze laatste schets en boven alle anderen in dezen bundel steekt, naar onze meening, *de Gladiator van Verona* uit. Niet dat de stijl overal onberispelijk is, lange zinnen er niet bij gewonnen zouden hebben indien de auteur ze doormidden had geknipt, maar gelijk het daar ligt, een breed opgezet, zeer realistisch, als met forsche veegen op het doek geborsteld tafreel, proeven wij er dien eigenaardigen bijsmaak aan, welke het boven het middelmatige zich verheffende kenmerkt. Hier hebben wij inderdaad echte Romeinen; hier hebben wij menschen uit de oudheid, geen modernen wie men een Romeinsche toga om de schouders hing. De gladiator, de moeder van Varro, dat zijn heidenen in merg en been, geen druppel bloed van nieuwere beschaving vloeit hun door de aderen. Zij gevoelen anders dan wij; zij zijn uit een anderen gietvorm gegoten. Het sentimenteele element, het teerhartige fijne, dat het christendom in de gewaarwordingen bracht, ontbreekt. Die menschen hebben een inwendig leven, dat hemelsbreed van het onze verschilt, maar zij *leven*. Daarom grijpt dit verhaal ons zoo aan. Hoe schelle kleuren goot de heer Wolters over het gevecht in het amphitheater, welk een beweging is er in dit tooneel! Weerzinwekkend in zijn brutale naaktheid, trekt het door 't forsche der behandeling onweerstaanbaar ons oog. De tegenstelling van Julia's, door de aanraking met het christendom verzachte en veredelde inborst, met de woestheid harer Heidensche vrienden, is treffend weêrgegeven, aangrijpend geschilderd.

Wij begrijpen de walging, die het christelijk weekhartige, zachtzinnige, dier Heidenschen naturen moest inboezemen. Wij rekenen het den heer Wolters tot een groote verdienste, dat hij in de personen van Varro, zijn moeder en de arme Julia, ons twee werelden in botsing aanschouwelijk maakte. Het is geen lief verhaaltje om voor te lezen in een dameskring, het is een geniale schets, waarnaar de kenner de hand uitstrekt, die hij met ingenomenheid beschouwt en bestudeert. Moesten wij uit de voortbrengselen van Wolters een keuze doen, wij zouden geen oogenblik aarzelen; wij kozen *Saskia* en *de Gladiator van Verona*. Indien men mag spreken van een kunstenaars temperament, dan is het temperament van den heer Wolters nadrukkelijk realistisch en zullen hem altijd die schetsen het best gelukken, welke hem in een midden verplaatsen dat het meest overeenkomt met de eigenaardige richting van zijn talent.

Overijselsche Vertellingen, door P. HEERING, met 3 teekeningen van Israëls. Leiden, E. J. Brill, 1883.

Niet minder dan de heer Wolters is P. Heering een goede bekende van de Gidslezers. Wie herinnert zich niet, behalve de boeiende schetsen uit Indië, getiteld: *Een bezoek aan het Ardjoeno-gebergte*, *Naar Java's hoogsten bergtop*, die vertellingen, gedeeltelijk in Overijselsch dialect, *Geen dank — ook geen zegen*? *Moeders strijd*, *Vaders Engel*, welke het eerst in *De Gids* verschenen? Deze schetsen hebben thans, met enkele andere vermeerderd, in één bundel, het licht gezien. Drie teekeningen van Jozef Isaëls luisteren het boekje op. Geen wonder, dat de dichter-schilder zich door deze vertellingen aangetrokken voelde. Heering toch teekent ons bij voorkeur eenvoudige zielen, boeren en boerinnen, vaak arme daglooners of ouden van dagen, die op het platte land een schamel bestaan vinden, maar in wier gemoed een vonkje gloort, dat hen belangwekkend maakt. Zij zijn van het slag, waaraan Israëls zijne onsterfelijke figuren ontleende.

Heering schets ons geen onmogelijke, geïdealiseerde boeren en boerinnen, overgevoelig of buitengewoon braaf. Men ziet het zijne typen aan, dat hij met ze verkeerde, hunne hartsgeheimen afgeluisterd en hen tot in hunne geringste bewegingen, tot in de bijzonderheden van hun taal, zorgvuldig waargenomen heeft. Maar hij heeft ze tevens gezien als een dichter, die, waar hij het oog niet sluit voor de vaak droeve werkelijkheid en diep doordrongen is van den ernst van het leven, toch de weldaad van dit leven weet te waardeeren, en zich, met de kinderen, verheugt in „de heerlijkheid der aarde en de vriendelijkheid der menschen".

Een onvergetelijke dag heet hij den dag van het Waterloofeest, zooals het in Juni 1865 in zijn dorp door de kinderen gevierd werd. Hij laat u het eenvoudige feest meêmaken en beschrijft het u in al zijne bijzonderheden, met een ingenomenheid, soms met een enthousiasme, als kon men zich niets fraaiers, niets genotvollers denken.

„De schemering viel" — luidt het slot van dit stuk — „en de sterren verschenen allengs in grooter aantal in de blauwe, smettelooze lucht. Ik ging de koelte van den avond genieten, en wandelde langs het schoolplein, waar nu de nachtelijke schaduw zich legerde en de linde als in een plechtig zwijgen haar kroon ten hemel beurde. Onwillekeurig liep ik het plein op en stond stil onder den boom. Gelijk menigmaal twee geheel tegenstrijdige aandoeningen ons aangrijpen, zoo maakte ook op dat oogenblik een wonderbare mengeling van gewaarwordingen zich van mij meester. Ik hoorde opnieuw het gerucht van de kinderstemmen, die hier hadden weerklonken, en tegelijkertijd gevoelde ik het stille, statige indrukwekkende van den schoonen avond. 't Was alsof het kinderlied nog was blijven hangen tusschen het groen en nagalmde in de takken der boomen. 't Was of dat lied nog wegstervende was en met den suizenden avondwind ineenvloeide. om als met een dankgebed, eenen lofzang den dag te besluiten. Allerlei gedachten en wenschen rezen onwillekeurig bij mij op. Ik dacht aan de toekomst; aan onze jeugd, eenmaal opgegroeid tot mannen en vrouwen, de hoop van gemeente en vaderland. Mijne wenschen tooverden mij de liefelijkste tooneelen van eendrachtig volksleven voor den geest...

„Toen ik het schoolplein verliet, haalde ik een bejaard man. een boer uit onze buurt, al wandelende in. Ik herkende hem in de schemering aan zijne stem. Samen liepen we voort. En hij

vertelde: „Ik dochte zoo in 't vortloopen; wat is 't 'n goed dink, zoo'n kienderfeest. Al wat 'n minse voor 'n kiend zien genugen doet, is 'n dankboar waark. En 't is naotuurlyk um de kiender begunt, moar 't is ook zoo goed veur ons allemoale. 't Liekt mien zoo nuttig veur d' ienigheid. Da' zie allemoale zoo gelieke zingen en speulen, d'aarme en de rieke kiender, de Roomschen en de Griffermeersen, en dat alle minsen dat zien en heuren, kiek, da iend ik zoo'n oarigheid!"

„Zoo sprak hij, en met een ernstigen glimlach reikte hij mij de hand ten afscheid."

De volle maat van zijn talent geeft Heering eerst, waar hij meer bijzonder als novellist op den voorgrond treedt. De ontevredene en toch beklagenswaardige „Olde Triene" in *Geen dank, ook geen zegen?*, de wangunstige Jouk in *Eene Bekeeringsgeschiedenis*, hebben geleefd en leven in Heering's vertellingen voort. Daar is zoo iets echt menschelijks in hen, dat men ze, met al hun gebreken, belangstellend blijft volgen. Ook de omgeving, waarin zij zich bewegen, is niet gemaakt, maar leeft met hen mede.

De kroon spant de vertelling *Moeders strijd*. Naar ons gevoelen is deze novelle een meesterstukje van fijn gevoel, menschkundige waarneming en artistieke teekening. Wij kennen in onze novellistische letterkunde weinig bladzijden, welke die evenaren, waarin de ontmoeting van Triene en Jan, op een Zondag na de namiddagkerk, ons voor de oogen wordt getooverd:

„Dat was hunne eerste ontmoeting onder vier oogen. Jan had het bijzonder te kwaad met zijne keel, en hemde een keer of wat. En Triene wendde het hoofd af, en deed volstrekt onnoodig haar oorring open en weêr dicht. Dat was van „de vremdigheid." — Triene vroeg naar de gezondheid van Jan's moeder, en Jan of ook bij haar „'t volk nog allegelieke goed in orde" was. — Toen kwam er eene kleine pauze. — Daarop zei Jan, dat, naar hij vernomen had, het nieuwe span paarden van Haverman niet te best voldeed, en noemde Triene de gebreken op van die dieren. — Eene pauze. — Triene vroeg of Jan wel gehoord had, dat „meisters Rikoa" zoo ziek was, en over dat onderwerp werden eenige woorden gewisseld. — Eene pauze. — Nu hemde Jan eens flink, vermande zich en zei: dat het zoo erg stil en leeg was thuis, nu vader er niet meer was. „Ik kan 't oe niet zeggen, Triene, hoe vreemd 't is." Waarop Triene met goedhartigen nadruk ant-

woordde: „Nou, dà' dot mij gien nije, Jan, dà' geleuve 'k geern." — Nu, geloof ik, wist Jan er geen raad meer op. Hij werd er warm van. En daar zij juist een hekje voorbijkwamen, dat toegang verschafte tot een pad naar de buurt, waarin hij woonde, greep hij de gelegenheid aan, om te ontsnappen. „Nou, Triene," zei hij met een ernstig gezicht, „'t beste!" En Triene stapte, zonder om te kijken, door en sprak: „Nou Jan, joe ook zoo!" — Toen hij door het poortje was gegaan en het met een luiden slag had laten dichtvallen, stond Jan onwillekeurig stil en keek, met de handen op het hek geleund, het lieve schepsel na. Triëne, denkende Jan op den rug te zien, zag op hare beurt om, en keek hem vlak in het gelaat. Ze bloosde tot in den hals, ze kreeg „'n heufd as twee aêren; bedremmeld sloeg ze eerst de oogen naar beneden, en daarna hief zij ze weêr op, om met een verlegen blik de zijnen te ontmoeten. Doch op ditzelfde oogenblik verscheen plotseling, als ware het afgesproken, op beider gezicht een lach. Een lach als een zonneschijn, een lach van de oogen, van den mond, het voorhoofd, het gansche wezen. Zoo zagen ze elkander aan, de verlegenheid verdween, ze knikten en knikten nog eens elkaâr toe. En daarop gingen zij zonder te spreken ieder zijns weegs."

Een pendant van dit verrukkelijk tafereeltje is het stoeien bij de karnton in deze zelfde novelle. En dan het slot; hoe kiesch, met welke fijne en toch ware tinten is dat hachelijk oogenblik beschreven, waarop een „veurjaorspoppien" zijn intrede in de wereld zal doen, het oogenblik dat tegelijk een eind zal maken aan moeders strijd en den vrede in een gelukkig gezin zal doen wederkeeren.

Wij worden door de wijze van voorstellen van den auteur zóó geboeid, wij zijn er zoo *in*, dat wij min of meer opschrikken, wanneer de heer Heering zelf van achter de schermen te voorschijn treedt, om den „waarden", den „geachten", den „geduldigen" lezer een woordje toe te spreken. Na een der treffendste tooneelen in *Moeders strijd* bijvoorbeeld, richt de heer Heering een beschouwing tot den „geachten lezer" over den invloed van den rijkdom op het huiselijk leven. Is het onze schuld, wanneer wij op zoo'n oogenblik over zulk een toespraak maar half gesticht zijn, en hunkeren naar den voortgang der novelle?

Nu een goed gesternte den schrijver, na jaren, wedergebracht heeft in de buurt van zijn eerste werkzaamheid, zullen deze

Overijsselsche vertellingen zeker te eeniger tijd door „nieuwe Overijsselsche vertellingen" worden gevolgd.

SCHIPPER'S *Kindergedichten*. Derde op nieuw herziene en vermeerderde uitgave. Arnhem en Nijmegen, Gebrs. E. & M. Cohen, 1883.

Toen wij, bedenkend hoeveel er ons al onder den titel „Kindergedichten" werd voorgezet, wat volstrekt geen kinderkost bleek te zijn, huiverend het vouwbeen tusschen de bladeren van dezen bundel hadden geschoven, werden wij al aanstonds gerustgesteld door het Voorbericht, waarin wij het volgende lezen:

„Bij de omwerking der oude en de vervaardiging der nieuwe versjes herinnerde ik mij telkens den eisch, dien de Génestet den Kinderdichter deed; een eisch, waarmee ik mij zoo volkomen vereenigen kan."

Laten wij ons, op onze beurt, eens herinneren welke de eischen zijn die de Génestet aan kinderpoëzie stelde.

„Kinderpoësie, — zegt hij — „weet ge wel dat daar misschien geen soort van dichtkunst is zoo moeilijk, zoovele gaven des geestes en des harten vereischend als juist deze!... Hoe moet de kinderdichter met fijne menschenkennis weten te bespelen het wonderlijk instrument eener ontwakende kinderziel; en daartoe allereerst meester zijn over de taal, om haar te kneden, lieflijk, poëtisch, naïef, naar die schalke, bevallige lippen! Met wat wijs overleg en juisten takt moet hij weten te kiezen zijn beelden, vormen, fabelen, dat ze den kinderen toespreken. Wat keurig oordeel hoort er toe om te weten, in hoeverre en op wat wijze men in de poësie der kinderwereld het wonderlijke, het fantastische, het sprookjeselement, op moet nemen en gebruiken, zonder nochtans bijgeloof of angst te kweeken; maar om het gemoed als open te stellen voor de stemmen en indrukken der ideëele, der geestelijke wereld; want het hoort er in thuis; geen volle kinderpoësie zonder fee of asschepoester... Voorts hoe moet hij kennen en deelen, met hart en ziel hun lief en leed; hoe moet hij weten te spekuleeren op hun jeug-

dige eerzucht; hen niet *al* te zoet en braaf willen hebben; hen niet alles wijs willen maken, en zorgen meteen hen niet te maken al te wijs, te groot, te verheven! hoe moet hij weten partij te trekken van hun ondeugendheid, hun schalkheid — zonder te zeer de wenkbrauwen te fronsen!... Hoe moet hij, eindelijk, met hen, niet uit de hoogte, maar uit den drang en den overvloed des harten, weten te spelen, te stoeien, te zingen en hen tevens te leeren, zonder dat zij 't bemerken, waarlijk niet te veel en niet altijd door een plechtstatig en vervelend: Wat leert men nu hieruit en daaruit? niet door zedelesjes maar door goede bezielende indrukken te geven!"

Wij haalden slechts het sprekendste aan uit dezen kostbaren schat van menschkundige wenken.

Overweging waard is ook wat de dichter later zegt over de wijze, waarop de religieuze snaar in het kinderlijk gemoed behoort te worden aangeroerd, over de groote kunst „om de kinderen in hunne versjes te laten denken, spreken, zingen, zóódat ze begrijpen en gevoelen wat zij zeggen, dat zijzelven worden geroerd en getroffen, dat het is, vooral, of de gedachten oprijzen uit hun eigen hart, in hun eigen kunstelooze vormen."

Men vergelijke daar nu eens mede, wat de heer Schipper, die beweert zich met de Génestet's eischen zoo volkomen te kunnen vereenigen, onzen kinderen aanbiedt.

„Wees allereerst meester van de taal, om haar te kneden, lieflijk, poëtisch, naïef" vraagt de Génestet, en Schipper dicht iets als W i n t e r s c h o o n:

Welk een fraai natuurgezicht,
Als de sneeuw op 't aardrijk ligt,
Of de rijm op 't hout — lief kind,
Zeker ge ook het beeldig vindt!
Ja, wanneer de zon dan schijnt,
Andre pracht er bij verdwijnt:
enz. enz.

of als D w i n g e n:

„Wie zich van vele dingen
Maar meester maakt door dwingen,
Als men zijn zin niet geeft,
Die handelt onverdraaglijk,
Is voor zich-zelf beklaaglijk,
Daar hij nooit vroolijk leeft."

Dees les van u, mijn vader,
Drong zich al na en nader
In uw Cornelis' hart;
Was ik een stoute jongen,
Toen 'k telkens heb gedwongen,
Ik denk er aan met smart.

Welk een toon, en welk een taal! Het kind heeft een instinctmatigen hekel aan dergelijk gerijmel. Het ergert zich niet aan een hiaat, maar wel aan een stoplap of aan zinverdraaiingen als: „Zeker ge ook het beeldig vindt"; en rijmlooze verzen, zooals er verscheidene in dezen bundel voorkomen, zijn voor kinderen eenvoudig geen verzen.

De kinderdichter moet de kinderen niet al te zoet en braaf willen hebben, hij moet zorgen hen niet al te wijs, te groot en te verheven te maken — leert de Génestet. Schipper laat een moeder haar Margootje beknorren, omdat het kinds 's morgens aanstonds naar haar pop grijpt. „Speelzucht" heet de verfoeilijke ondeugd, waaraan het kind zich schuldig maakt, en die in het aldus betitelde versje duchtig aan de kaak wordt gesteld:

Staat Margootje 's morgens op,
Aanstonds grijpt ze naar de pop,
Ja zelfs vóór ze heeft gebeden!
't Is niet zoet,
Dat ze 't doet;
Moeder knort er om met reden.

't Is ondankbaar — en het kind
Dat zijn speelgoed zoo bemint,
Hoort men nooit als leerzaam roemen;
Nooit als wijs —
Stram en grijs,
Zal men 't oudje een kind nog noemen.

Elders hooren wij „Papa" van een man, die gearresteerd wordt, vertellen, dat hij euveldader werd; op blz. 131 wordt het kindlief door den kinderdichter als begaafd met rede toegesproken; in een ander gedicht moet dat kind vernemen, dat zeker christelijk gebod, „al zijn heil besluit." Hoe kinderlijk niet waar?

Wij herinnerden aan wat de Génestet zegt van de manier, waarop de religieuze snaar in het kinderhart behoort te worden aangeroerd. Wat dunkt u van zoo'n kinderversje:

Aanzien des Persoons.

Bij God is geen aanzien, mijn kind, des persoons
  Of wat ooit naar voorkeur gelijke;
Slechts de eedle van harte wordt door Hem bemind,
  Hij zij dan een arme of een rijke.
God ziet op geen staat, op geen stand, op geen goed,
Alleen op een braaf, op een eerlijk gemoed —
O, dat in uw handel en wandel, de voet
  Toch nooit van het deugdenpad wijke!

Wanneer men den kinderen deze versjes niet opdringt, zullen zij ze zeker uit zichzelven laten liggen. Zij zijn toch in dit opzicht als die groote kinderen, het Volk, waarvan Beets in *Het populaire* zegt, dat het zich niets tegen heug en meug laat opdringen. De kinderen, de echte Hollandsche knaap en het echte Hollandsche meisje, die gezond van lichaam en geest zijn gebleven, die frisch en vroolijk rondkijken in een wereld, welke voor hen nog vol zonneschijn en bloemen is, zullen voor deze onnatuurlijke, onfrissche versjes, — waarvan zelfs die, waarin niet gepreekt, niet gefemeld wordt, nog droog en smakeloos zijn — hartelijk bedanken. En wij scharen ons zonder aarzelen aan hunne zijde.

Olympia, letterkundig-pedagogisch tijdschrift onder redactie van H. G. Roodhuyzen en J. A. Bientjes. Eerste jaargang. Deventer, W. Hulscher G.Jz., 1883.

Hollandsche jongens en meisjes te kweeken, gezond van lichaam en geest, blijft het ijverig streven van die mannen, welke, na ieder op zich zelf in tijdschriften en dagbladen hunne opmerkingen en waarschuwingen omtrent de verwaarloozing van het lichaam op de scholen, omtrent overlading en eenzijdigheid in het

onderwijs, te hebben neergelegd, de verspreide krachten vereenigd, en de *Olympia-vereeniging* gesticht hebben.

Gevolg van de oprichting dier Vereeniging is o. a. het hierboven genoemde tijdschrift, dat, al wordt het niet met even zooveel woorden op den titel vermeld, blijkbaar als het orgaan der Olympiavereeniging moet worden beschouwd.

Reeds op de constitueerende vergadering in Maart jl. werd er op gewezen, dat een dergelijk speciaal tijdschrift enkel onder hen werkt, die het reeds over de daarin verkondigde beginselen eens zijn. Er is zeker veel waars in die bewering, en de vraag is geoorloofd of de hoofdmannen der Vereeniging voor de door hen op touw gezette beweging niet op ruimer schaal propaganda zouden kunnen maken, wanneer zij de speciale vragen, welke zich hierbij voordoen, in schoolbladen behandelden en de algemeene beginselen, waarvan zij uitgaan, door uitgewerkte studiën in de tijdschriften, welke ons vaderland bij de vleet bezit, wereldkundig trachtten te maken. Wij bewonderen den ijver der redacteurs van *Olympia*. De heer Bientjes heeft in een zestal opstellen zijn denkbeelden ontwikkeld; de heer Roodhuyzen treedt in dezen jaargang niet minder dan twintigmaal, niet alleen als prozaschrijver, maar ook als dichter op. Doch juist dit telkens terugkeeren van dezelfde namen — tot onze verbazing treffen wij in dezen jaargang geen enkele maal den onvermoeiden scribent Jan Hollandaan! — zoowel als het feit, dat er opstellen in voorkomen als bijv. een critiek over een gedicht van Bilderdijk, een schetsje van den algemeenen trouwdag te Amsterdam, geven, dunkt ons, wel eenig voedsel aan de meening van hen, die aan het gebiedend noodzakelijke van een speciaal tijdschrift twijfelen. Bovendien schijnt men in een dergelijk tijdschrift gevaar te loopen niet alleen in te veel bijzonderheden af te dalen, maar ook den lezer over zijne private belangen te gaan onderhouden. Zoo meent de heer Bientjes, in een noot van zijn artikel „Slotsommen," zich te moeten verdedigen tegen het verwijt, dat hij, tijdens hij een betrekking bij het middelbaar onderwijs bekleedde, geen orde onder zijne leerlingen wist te houden!

Deze opmerkingen nemen niet weg, dat *Olympia*, vooral nu het, in één jaargang compleet, kans heeft van ook buiten de leden der vereeniging verspreid te worden, van nut kan zijn, in zoover het op leer- en opvoedkundige vraagstukken onzer dagen een scherp licht

laat vallen, de stemmen, welke zich ook buiten ons land doen hooren tot ons overbrengt, en zoo de zaak levendig houdt.

Kan de Olympia-vereeniging voor onze kinderen de lucht, het licht en de beweging veroveren, die zij noodig hebben om tot kloeke mannen en gezonde moeders op te groeien, dan zal zij reeds een onschatbaar nut hebben gesticht. Uit een stuk van den heer Bientjes, getiteld: „Wat wil de Algemeene Olympia-vereeniging?" blijkt ons dat zij ook nog op ruimer veld in het algemeen belang werkzaam wil zijn. Wij lezen daar: „Waarop nog veel meer dan op gymnastiek de nadruk moet gelegd worden, volksspel in de open lucht, bestaat niet dan bij zeldzame, gunstige uitzondering in Nederland. Vroeger bestaan hebbende spelen, als: kaatsen, raketten, kastie, kolven, maliën en andere zijn bijna verdwenen. Hier en daar echter, 't moet dankbaar erkend worden, wedijveren oud-vaderlandsche jongens, jongens van Jan de Witt, in vlugheid en kracht in gymnastiekzaal, in giek of op het cricketveld. Wat wij wenschen is: die liefhebberijen algemeen en tot een volkseigenaardigheid te maken."

Dat verdient zeker aller instemming, en ook op dit onderdeel harer werkzaamheid zij der jeugdige Vereeniging het beste succes toegewenscht.

Uit het Koopvaardijleven, door PETRUS VAN OORT. 's Hertogenbosch, W. C. van Heusden, 1883.

Wij hebben in de laatste jaren, meer dan vroeger, de blikken leeren richten naar de zee, die eens ons tweede vaderland was. Wij hebben ons warm gemaakt voor den onvergetelijken Koolemans Beijnen; wij hebben den Noordpoolreizigers uitgeleide gedaan op hunne moedige tochten, en hen met gejuich ingehaald na wel volbrachte reis; het lot der mannen van de Varna heeft ons een tijd lang met bekommernis vervuld, en wij tastten in de beurs toen er een waarborgkapitaal bijeengebracht moest worden om dien mannen te hulp te snellen.

Al wat ons met dat leven op zee in kennis stelt, verhalen als

die van den begaafden Weruméus Buning en anderen, kan thans meer dan ooit op onze belangstelling rekenen.

Zoo zullen ook zeker deze schetsen van den heer Van Oort *Uit het Koopvaardijleven* veel gelezen worden. De schrijver heeft zelf lang ter koopvaardij gevaren, is daar van onder op begonnen en heeft hart voor al wat met de koopvaardij in verband staat. Hij kan het niet verkroppen, dat die tak der zeevaart zoo weinig gekend en zoo weinig gewaardeerd wordt, en klaagt reeds in den aanvang van zijn boek: „Al de belangstelling, al de bewondering, al de eerbewijzen en al de voordeelen, waarover de natie te beschikken heeft, worden over onze marine uitgestort, terwijl haar meer eenvoudige, geduldig slovende en onverpoosd werkende zuster als een tweede asschepoester, in de keuken wordt geschoven." Hij wijst op Engeland, waar, in illustraties als „the Graphic" en „the Illustrated London News", de koopvaardij onder elken vorm en in allerlei toestanden wordt afgebeeld, en zoodoende bij de natie het gevoel wordt levendig gehouden, dat Engeland door zijn gecombineerde vloot, en niet het minst door zijn koopvaardij, toongever op den oceaan is geworden. Er is zeker waarheid in die klacht. De heer Van Oort heeft echter meer en beter gedaan dan klagen. Hij tracht door zijne schetsen de sympathie op te wekken voor die mannen, die, met minder roem, maar met niet minder verdiensten dan onze marinemannen, het hunne hebben gedaan om de eer van de Nederlandsche vlag op te houden.

De verhalen, welke hij ons doet, zijn onopgesmukt; hij vertelt de dingen blijkbaar zooals hij ze beleefd heeft, of uit den mond van zijn scheepsmakkers heeft opgevangen, en in die eenvoudige, soms wat ruwe taal, die prikkelt op de tong als het zout van de zee. Aan fijnheid van teekening of artistieke schikking is weinig moeite besteed, en de letterkundige mist er ongaarne dat zeker iets in, dat, getuige de novellen van Heering, ook het eenvoudigste verhaal tot een kunstwerk kan maken. Als lectuur voor een goed deel van ons volk, en in het bijzonder voor die „wakkere mannen van Neêrlands koopvaardijvloot", aan welke de schrijver zijn boek opdraagt, hebben deze schetsen zeker onmiskenbare waarde.

Walchersche novellen van H. E. BEUNKE. 's Gravenhage Henri J. Stemberg, 1883.

De schrijver van deze novellen is geen onbekende voor het Nederlandsch publiek. Reeds zagen verschillende zijner vertellingen het licht, zoowel met zijn eigen naam als met den pseudoniem H e i n s geteekend. *Uit het Walchersche boerenleven* door H e i n s, is de titel van een tweetal verhalen, reeds voor eenige jaren verschenen [1]). Wij betwijfelen of deze toen wel die belangstelling wekten, welke zij èn als boeiende vertellingen, èn als proeven van dialect verdienden.

Misschien is, wetenschappelijk gesproken, d i a l e c t niet de eigenlijke naam voor dergelijke gewestelijke taal, en zou men haar eerder p a t o i s of plattelandstaal moeten noemen. Houden wij ons aan de definitie der geleerden, dan is d i a l e c t meer die tak van de landstaal, welke een rol vervuld heeft in de letterkundige geschiedenis van een volk, terwijl het p a t o i s, volgens Littré, „n'a pas d'écrivains que le fixent dans le sens où l'on dit que les bons auteurs fixent une langue; un patois n'a pas les termes de haute poésie, de haute éloquence, de haut style, vu qu'il est placé sur un plan où les sujets qui composent tout cela ne lui appartiennent plus."

Wie zich de moeite geeft deze taal — men noeme haar dan patois of dialect — uit den mond der bewoners van het platte land op te vangen, en deze klanken, deze gewestelijke uitdrukkingen in letterschrift te brengen — zooals men het de van mond tot mond gaande volksmelodiën in notenschrift doet — verricht een goed werk. Naarmate de middelen van verkeer tusschen de verschillende deelen van ons land toenemen, en de aanvankelijk verspreide leden der Nederlandsche familie door vestiging en huwelijk zich meer vermengen, naar die mate zullen de thans vaak zeer scherp geteekende verschillen van uitspraak, de woorden enkel aan een bepaalde streek eigen, allengs zeldzamer worden. Wij veroorloven ons dit jammer te vinden. Het beurtelings naïeve, sluwe, hartige, ruwe, „leuke", het teekenachtige van sommige uitdrukkingen en zinwen-

[1]) Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon, 1877.

dingen, is te merkwaardig en heeft te veel aantrekkelijks dan dat men ze niet noode zou zien verdwijnen.

Daarom houden wij vertellingen, schetsen, novellen en gewestelijk dialect — als de voortreffelijke Betuwsche novellen van onzen eenigen Cremer, de Overijsselsche van Heering, de Noord-Brabantsche van Hollidee — in eere, en wekken ook deze Zeeuwsche verhalen onze belangstelling. Zij verdienen die belangstelling echter ook nog uit een ander oogpunt. Er is werkelijk, afgezien van het dialect, verdienste in de teekening van deze soms tragische tafereeltjes, en dat ook het humoristische den schrijver niet kwalijk afgaat, bewijst de vertelling *Oe Piet an z'n tweede vrouwe kwam*. Dieper indruk zouden deze verhalen zeker achterlaten, wanneer de schrijver de kunst verstond om, door scherper omtrekken, zijne personen meer naar voren te doen treden, hun kleur en leven te geven; nu zijn zij vaak al te grauw en te nevelachtig. In dit opzicht staat de eerste novelle *Dina*, naar onze meening, boven de anderen, terwijl daarentegen *Een Kwaejongen* veel te schetsachtig behandeld en niet veel meer dan een schema van een novelle is.

IN MEMORIAM.

27 September 1883.

Helaas, wat ik als lofrede schreef, is tot lijkrede geworden. De wakkere Jhr. M. E. T. Elout van Soeterwoude, wiens woord uit Ternate ik hierboven dankbaar begroette als een nationale opwekking, is het slachtoffer geworden van zijn werken in dat Indië hetwelk hij zoo liefhad en nauwer trachtte te verbinden aan het moederland, 't geen nu in hem een voorbeeldig zoon verliest. Hij stierf in het land waarvoor hij leefde en waaraan hij zijne toekomst hoopte te verbinden, als echte pionier voor Neerlands handel, nijverheid en scheepvaart.

Zwaar drukt dat verlies op zijne ouders en betrekkingen, wier naam hij hoog wist te houden in ons Indië, alwaar die nu dubbel eervol zal blijven voortleven.

Laat 't hun tot een hoe zwakken troost ook zijn, dat velen in Moederland en Kolonie met hen treuren over zijn heengaan. Betreuren zij in hem den zoon dien zij noode zagen wegtrekken, maar wiens ondernemingsgeest zij eerbiedigden, Nederland en Indië betreuren in hem den zoon die ons deed herinneren aan een krachtig voorgeslacht, en wiens voorbeeld zoo aanmoedigend van invloed beloofde te zijn op onze jongeren van jaren.

Wat ik als dankbare groet aan hem had willen toebrengen, bereikt hem niet meer. Maar te minder mag daarom hier ter plaatse het woord van afscheid ontbreken, als een bewijs dat zij blijven voortleven, al is 't dan ook alleen in onze herinne-

ring, die hunne krachten niet besparen voor eigen voordeel of genot, maar besteden voor den bloei en de welvaart van het land, waartoe zij 't een eer rekenen te behooren en dat hun verlies smartelijk gevoelt.

Niet een lauwerkrans, maar een lijkkrans heb ik dus voor hem gevlochten.

P. N. Muller.

LUTHER.

1483—1883.

Zelden, misschien nooit, heb ik met meer ingenomenheid eene taak aanvaard, mij door de geachte Redactie van dit Tijdschrift opgedragen, dan toen zij mij voorstelde, voor hare lezers het onderwerp, hierboven aangeduid, ter sprake te brengen op den vooravond van het groote gedenkfeest, hetwelk de Novembermaand van het jaar 1883 onvergetelijk maakt voor allen, die de wereldhistorische beteekenis van de reformatie der 16e eeuw erkennen.

Nu echter de dag daar is, waarop ik aan het op mij genomen werk de hand heb te slaan, is, wel is waar, mijn geestdrift voor het onderwerp in het minst niet verkoeld, maar heeft mijn schroom om het aan te vatten eene inderdaad bedenkelijke hoogte bereikt.

Ik behoor niet tot de zoodanigen, die bij voorkeur van het circumlocution office heil verwachten voor kerk en staat. Ook heeft de omstandigheid, dat eenig denkbeeld in wijde kringen verspreid en gehuldigd werd, mij nooit van zijne bestrijding afgehouden, zoo vaak zijne onjuistheid mij gebleken was en het aanwijzen van het schadelijke der dwaling mij mogelijk toescheen. Naarmate de vooroordeelen, die ik aantastte, dieper en sterker wortels hadden, scheen de inspanning voor de bestrijding der dwaling gevorderd, door het doel zelf dat ik beoogde, te beter gewettigd en hare noodzakelijkheid te helderder in het licht gesteld.

Waarlijk, al ware de menigte dergenen, die de verdiensten

van den grooten hervormer miskennen, nog grooter dan zij inderdaad is, daardoor alleen zou in mij de opgewektheid, om hem op het vierde eeuwfeest zijner geboorte mijn oprechte hulde te brengen, niet worden uitgedoofd. Niets toch is verheffender dan het denkbeeld, in het strijdperk te mogen treden tegen hen, die de voorwerpen onzer, naar wij meenen, volkomen gewettigde piëteit met hoon en smaad trachten te bedekken. En hier, waar het eene mij zoozeer sympathieke persoonlijkheid als die van Luther geldt, hier zou niet alles in mij zich vereenigen om op te staan tegen den laster, die nog altijd voortgaat, hem te verguizen; hier zou ik kunnen zwijgen, waar mij het woord als op de lippen wordt gelegd, zwijgen hier, waar de steenen zouden spreken, indien wij, die genieten van Luther's weldaden, weigerden daarvan te getuigen?

Is het eene zwakheid, waarover ik mij te schamen heb, of is het eene aandoening, waaraan ik mij veilig kan overgeven, die verontwaardiging, die zich van mij meester maakt, zoo dikwijls de schrille wanklanken van het spotlied op den grooten hervormer mijn oor bereiken? Die vraag moest ik mijzelven gedurig stellen. Hadde ik haar kunnen beantwoorden op eene wijze, die mij volkomen gerust stelde omtrent den grond en den aard van deze mijne gemoedsstemming, gewis ik zou goedsmoeds mij hebben neergezet tot het schrijven van eenen panegyricus op den held, dien ik verongelijkt zag.

Maar ziet! dat antwoord liet zich wachten. Gelijktijdig toch met het spotlied der geleerde en ongeleerde ultramontanen hoorde ik uit den allerhoogsten en allergenadigsten mond des grootmachtigen vertegenwoordigers van het Protestantsche Duitschland het officiëele bevel aan zijn getrouwe onderdanen, om den 400sten geboortedag van Luther, volgens gegevene instructiën en met inachtneming van de door de bevoegde machten vastgestelde formulieren, als een welgedrild en gedresseerd leger van Protestantsche Christenen te vieren, en het was mij alsof de schetterende fanfares, waaronder dit militaire commando in de Protestantsche wereld werd afgekondigd, een nog jammerlijker wanklank op des hervormers feest veroorzaakten dan het hoongelach zijner vijanden.

Indien iemand nu meende, dat de vlam mijner verontwaardiging, aldus door de van alle zijden aangebrachte brandstoffen gevoed, mij te beter in staat stelde tot vervulling der taak,

waartoe ik mij tegenover de redactie van dit Tijdschrift had verbonden, hij zou zich grootelijks bedriegen. De bezwaren tegen den geest zijner eeuw hebben eenen Juvenalis en hebben na hem menigen dichterlijken geest tot het schrijven van welsprekende vertoogen van satyrieken aard bezield; mij vervulden de treurige teekenen des tijds met eenen weemoed, die als lood op mijnen geest drukte en mij de uiting mijner gewaarwordingen, aanvankelijk althans, onmogelijk maakte. Het ging mij niet als den Romeinschen hekeldichter, die zeggen kon: indignatio facit versum; het ging mij als den geplaagden lijder, ons in het Boek Job geteekend, van wien het heet, dat de jammertijdingen tot hem gebracht, hem dagen achtereen in stomme smart deden neerzitten. Ik vroeg mij zelven af, of het voor de oprechte vereerders van Luther niet het allerbest ware, den aanstaanden gedenkdag zijner geboorte zonder eenig openbaar vertoon van vreugde te laten voorbijgaan, en zich op te sluiten in hunne binnenkamers, om met allen ernst te overwegen: wat kunnen wij doen om te voorkomen, dat een volgend geslacht even ver als het onze verwijderd blijft van den geest van dezen grooten weldoener?

Wat kunnen wij doen? Dwaze vraag, zegt iemand. Alsof de groote jubeldag, die voor de deur staat, zulke vragen niet ten eenenmale overbodig maakte. Of zoudt ge meenen, dat er reden bestaat voor de vrees, dat de geest van den grooten jubilaris zelf de ware zonen der hervorming niet zou bezielen tot een betoon van hulde en dankbaarheid, zoo feestelijk, zoo hoog gestemd en zoo innig gevoeld, dat daardoor reeds dit feest een gezegend middel belooft te zullen worden tot wekking van een nieuw en schoon leven in de protestantsche wereld?

Ik wil niet kleinmoedig, niet ondankbaar zijn. Ik wil niet voorbijzien, wat er nu reeds is geschied tot voorbereiding van het aanstaande hooggetijde en zijne luisterrijke viering binnen en buiten de grenzen van Luthers vaderland. Ik zie niet voorbij hoe uiterst moeielijk het voor de landsvaderlijke regeering in Duitschland zijn moest, bij eene gelegenheid als deze zich niet, òf te onverschillig, òf te partijdig ten opzichte van hare protestantsche onderdanen te betoonen. Ik erken de mogelijkheid dat de weg, dien zij koos, de eenige was, die haar openstond tusschen vele klippen, die dreigden haar òf gehaat òf ridicuul, òf beiden tegelijk te maken, en dat wel in

de oogen van een niet gering, niet onaanzienlijk, niet onontwikkeld deel der natie. Ik ga verder en constateer met ingenomenheid, dat nu reeds het vooruitzicht op het aanstaande feest menigen geest vaardig gemaakt, menige hand in beweging gebracht heeft tot het stichten van hetgeen Luther's oprechte vereerders niet anders dan goed kunnen noemen. Veel en velerlei is reeds geschied. Redevoeringen, vergaderingen, optochten, publicatiën van oude voor de geschiedenis der Hervorming belangrijke oorkonden, herziene uitgaven van Luther's werken: altemaal teekenen van de allerwege gewekte belangstelling, en middelen tevens om bij anderen, waar zij nog ontbreken mocht, die belangstelling te wekken. Wat meer dan al het overige ons tot blijdschap moet stemmen, is het feit, dat de gedachte aan den naderenden gedenkdag bij velen den ernst heeft verhoogd en het gevoel van verantwoordelijkheid, dat op de kinderen dezer eeuw rust, heeft verlevendigd. Bij het in vele opzichten onrustbarende onzer maatschappelijke toestanden, is het inderdaad een bemoedigend verschijnsel, dat men het Luther-jubileum niet maar te gemoet gaat met het blijde voorgevoel, dat men zijn hart eens recht zal ophalen aan vreugdbetoon van allerlei aard, maar boven alles uit de waarschuwende lessen verneemt, die de 10de November 1883 ons, die nadenken, aan het hart legt. Reeds hebben de aantijgingen, tegen Luthers karakter en bedoelingen van ultramontaansche zijde ingebracht, apologetische vertoogen uitgelokt die, gelijk zij van de degelijkheid en bezadigdheid der stellers getuigden, tevens tot verheldering van het historische bewustzijn en tot veredeling van het religieuse geweten des volks belangrijke bijdragen bevatten. Omgekeerd, hebben de onder de Meiwetten zuchtende Katholieken in het aanstaande Lutherfeest aanleiding gevonden, om tot de ultraconservatieve Protestanten de lastige, doch hoogst leerzame vraag te richten: hoe kunt gij, die den vrijheidszin in uwe eigene kerk zoekt te smoren, met opgewektheid ten feest opgaan, nu het er op aankomt den man te huldigen, die den vrijheidszin zijner natie tot steunpunt koos voor den hefboom, waarmede hij het Christendom uit zijne voegen trachtte te lichten? Eindelijk, wat de aanschrijving der hooge regeering aan de Pruisische landskerk betreft, om door uniformiteit in gezang en gebed aan de feestviering het karakter van militaire parade te geven, het moet ons verheugen, dat

die maatregel zelfs in protestantsche kringen geenszins uitsluitend met stille berusting, veel minder met algemeenen bijval is begroet, maar ook wel degelijk bij velen het sluimerend zelfgevoel heeft gewekt en natuurlijke protesten heeft uitgelokt.

Nog eens, voor al dit goede ben ik niet ongevoelig. Zooveel teekenen van gezond geestesleven om mij henen kan ik niet waarnemen, zonder daarin eene veroordeeling mijner mismoedigheid te erkennen. Uw plicht, uw heilige plicht, zoo roept het daarbinnen in mij, is het, ook uwe krachten, hoe beperkt ze dan ook zijn mogen, te voegen bij die uwer geestverwanten, uwe stem te mengen in hun koor, en zoodoende het uwe bij te dragen voor het offer der piëteit, dat wij aan de nagedachtenis van den grooten man schuldig zijn te brengen.

Ja, die stem van den plicht verneem ik, dat gevoel doet zich krachtiger in mij gelden, dan ik uit kan spreken. Doch daarmede bezit ik nog niet, wat mij voor mijne tegenwoordige taak onontbeerlijk toeschijnt. De geestdrift, uit het plichtgevoel geboren, is in waarheid alleen dan voor den geestelijk gezonden mensch eene kracht, die hem tot daden brengt, wanneer hij zich bewust is, de wijsheid te bezitten en het kunsttalent tevens, om den rechten vorm te vinden, dien op het gegeven oogenblik en onder de bestaande omstandigheden zijn handelend optreden zal moeten aannemen. De ervaring heeft ons allen geleerd, dat zelfs de beste bedoelingen den enthusiast niet altoos konden vrijwaren voor het aanwenden van middelen, die op noodzakelijke wijze tot het tegenovergestelde zijner bedoelingen moesten leiden. Ook is het mij dikwijls voorgekomen dat, wat wij de geestdrift voor onzen plicht noemden, zijne intensiteit en gloed meer te danken had aan de oppervlakkigheid onzer kennis dan aan het gehalte onzer zedelijke energie. Menigmalen, ik wil het gaarne bekennen, beklaagde ik mij over de onaandoenlijkheid van hen in wie ik het vuur mijner dweepzieke ingenomenheid met deze of gene onderneming, met dit of dat product van kunst trachtte over te gieten, terwijl het later bleek, dat hadde ik het „surtout pas trop de zèle" willen in toepassing brengen, en de methode van een geregeld en langzaam beleg verkozen boven die van een woest en onbesuisd stormloopen, mijn doel spoediger en beter bereikt zou zijn geworden. Zachte maar gestadige regen, zegt de landman, dringt

beter door dan de plassende stortbui. De emmer aan de bron kan sneller tot den rand gevuld worden, als de aandrang van het water en de kracht van den toeschietenden straal getemperd wordt. Ook gebeurt het niet zelden, dat onze bekeeringsijver nader verwant is met de familie Hoogmoed, dan met die, welke het recht heeft de symbolen van eenvoud en humaniteit in haar wapen te voeren. Of kent gij ze niet, die onverdragelijke zeloten, die het u tot een misdaad schijnen aan te rekenen of als een bewijs van verregaande onkunde en onnoozelheid, wanneer gij niet aanstonds uw geloof laat varen, dat de wereld behouden zou kunnen blijven, zonder dat op haar de kracht van het door hen aangeprezen panacee werd beproefd? Welnu, hoezeer ook doordrongen van den plicht om voor mijne overtuiging uit te komen en mijne sympathie niet te verloochenen met hen, in wie ik de heldennatuur der ware menschenvrienden heb erkend, ik laat mij niet onvoorwaardelijk door dat gevoel bewegen, en wel om de eenvoudige reden, dat ik omtrent het publiek, tot hetwelk ik de eer heb mij in deze bladzijden te richten, in het onzekere verkeer of het niet, althans voor een goed deel, de geestdrift mist, die aan de mijne zou moeten beantwoorden, om het woord van warme en onverdeelde vereering in dezen kring welgeplaatst en juist aangebracht te doen zijn. Hadde ik het woord te voeren voor een gehoor, uitsluitend bestaande uit innige vrienden des hervormers, de rechte toon mijner toespraak zou gemakkelijk te treffen zijn, de keuze der voor het beeld passende kleuren zou zonder lang beraad gedaan kunnen worden. In het gegeven geval is groote omzichtigheid noodig en deze is wel geschikt, om voor mij een goed deel te doen verloren gaan van het voordeel, dat onder gunstiger omstandigheden mijne geestdrift mij zou kunnen verschaffen. Het is mij, alsof ik op een verjaarfeest van een mijner meestgeliefde, meest geachte vrienden, uitgenoodigd om een woord van gelukwensch te spreken, eensklaps opmerkzaam werd gemaakt op de aanwezigheid van iemand, die juist hetzelfde in den jubilaris afkeurde, wat door mij in de eerste plaats hem als sieraad en verdienste werd toegerekend, en waarvan ik dan ook in mijne rede het voetstuk had willen maken voor mijnen held. Wat zal mij bij zulk een gelegenheid anders overblijven dan òf van het woord af te zien, òf groot gevaar te loopen,

door mijn woord een niet gewenschten indruk te maken?

Gelukkig dat men van mij geen improvisatie verlangde, maar de heuschheid had, mij een paar maanden toe te staan om mij op het onderwerp voor te bereiden. Ik heb mij dien tijd ten nutte gemaakt, om met allen ernst mij te verdiepen in het vraagstuk: „Waarom is Luther in deze onze hooggeprezen 19e eeuw, vierhonderd jaar nadat hij het eerste daglicht zag, nog altoos een teeken, dat door velen weersproken wordt, eene verschijning, die op de meest uiteenloopende wijze wordt beoordeeld; een voorwerp van schier afgodische vereering hier, een steen des aanstoots en der ergernis dáár?" Nadat ik een eenigszins bevredigend antwoord op deze vraag had gevonden, drong zich een tweede aan mij op, deze n.l.: Moet en kan er niets worden beproefd om dit verschil van gevoelen door de verspreiding van juiste, onwederlegbaar juiste voorstellingen omtrent den hervormer te doen ophouden, en zou het vierde eeuwfeest van Luthers geboortedag niet voor allen, die deze verspreiding wenschen en daartoe iets kunnen bijdragen, een krachtige roepstem zijn om die taak met meer dan gewonen ijver aan te vatten? Toen ook over deze quaestie voor mij licht was opgegaan, restte nog deze derde: Hoe zullen wij dan dit Lutherfeest vieren, om het aan deze bedoeling en bestemming te doen beantwoorden?

Ik wil trachten zoo beknopt en duidelijk mogelijk verslag te doen van hetgeen het nadenken over dit drietal vragen mij heeft geleerd. Ik doe het, zonder mij te verbinden, die drie vragen elk voor zich en in de aangegeven orde te beantwoorden; maar zoo, dat mijne lezers zullen bemerken, dat mij die vragen gedurig voor den geest stonden, en tevens zoo, dat het belang der gestelde vraagstukken meer algemeen zal worden erkend, en het op die vragen passende antwoord eenmaal door anderen gegeven kan worden. Ik doe het in de stille hoop en met den bescheiden wensch, dat diegenen mijner lezers, die zich door mijne woorden onaangenaam mochten aangedaan of wel gewond voelen, een oogenblik althans zich de vraag willen voorleggen, of hier wellicht de bekende spreuk: „il n'y a que la vérité qui blesse" van toepassing zou kunnen wezen.

Wij, die in protestantschen dampkring opgroeiden, zijn ge-

woon, in Luther meer dan in iemand anders den vertegenwoordiger te zien van het groote beginsel, dat aan de religieuse wereld eene nieuwe gedaante, en aan de hervorming der 16de eeuw de beteekenis heeft gegeven, waardoor zij in de kerkgeschiedenis den overgang vormt van den ouden tot den nieuwen tijd. Ofschoon wij hiermede volstrekt niet willen te kennen geven, dat Luther de eerste en de eenige zou zijn geweest, in wien de nieuwe denkbeelden en adspiraties den wensch en de kracht tot kerkhervorming deden geboren worden; ofschoon wij door hem te vereeren niets te kort willen doen noch aan de verdiensten der groote mannen, die de ontzaggelijke beweging der 16de eeuw voorbereidden, noch aan die van hen, die den Saksischen reformator ter zijde stonden, toch meenen wij aan al die geestverwanten geen onrecht te doen, als wij in Luther dengenen erkennen, die den eigenlijken doorslag heeft gegeven aan het werk der regeneratie, daar zijn naam als van zelf vóór alle anderen ons op de lippen komt, waar wij de helden willen opsommen, die in de 16de eeuw de aanvankelijke zegepraal der reformatorische denkbeelden hebben verzekerd. Met zeldzame eenstemmigheid zoeken de talrijke vrienden van Luther, die zijn persoon, zijn karakter, zijn leven en werken bestudeerden, de verklaring van dit onloochenbare verschijnsel hoofdzakelijk in dit ééne feit, dat in hem meer dan in iemand anders de drang van het echt menschelijke, van het onvervalscht religieuse gemoed zich vertoonde en uitsprak. Deze beschouwing heeft inderdaad niet alleen voor den hervormer iets zeer verheffends, maar plaatst, gelijk bij eenig nadenken in het oog springt, hen van wie ze uitging, in een buitengewoon gunstig daglicht. Immers, hetzij men deze redeneering òf aldus inricht, dat men zegt:

Luther bracht de reine waarheid des Evangelies, die eeuwen lang miskend was geworden, wederom aan het licht en gaf klanken aan de diepste en heiligste behoeften van het gemoed; — daarom is hij onze man;

òf wel alzoo, dat men verklaart:

ons, Protestanten, is door diepere en hoogere opvatting van het wezen der vroomheid mogelijk, wat hun, die in de middeneeuwsche vooroordeelen bevangen bleven, niet vergund is, dit namelijk, dat wij den juisten maatstaf kunnen aanleggen tot waardeering van de verschijnselen op het gebied van den gods-

dienst; daarom kunnen wij in een man als Luther, wien de Katholieken niet kunnen begrijpen, den representatieven man der kerkhervorming erkennen; in beide gevallen hebben wij Protestanten tegenover de Katholieken ontegenzeggelijk le beau rôle voor ons gehouden niet alleen, maar hebben het tevens zoo ingericht, dat het licht waarin wij wandelen, nog verhoogd wordt door de schaduw, die op hen valt. Hier spreekt niet maar een betamelijk gevoel van eigenwaarde; niet maar het dankbaar besef van verkregen voorrechten; hier heeft de zoogenaamde vroomheid zich op den rechterstoel geplaatst, en in strijd met de als goddelijk erkende waarschuwing: „Oordeelt niet!" den staf gebroken over hetgeen haar mishaagde en antipathisch was. Nu is er zeer zeker sedert de dagen, waarin Luther het wereldtooneel betrad, wel het een en ander veranderd in de wijze, waarop men zich jegens andersdenkenden uitlaat en gedraagt; de oude harnassen en strijdzwaarden zijn met de pijnbanken en andere marteltuigen in de kabinetten van antiquiteiten opgeborgen; de kerkelijke polemiek versmaadt in onze dagen wapenen, waarvan zich destijds zelfs de aanvoerders in den strijd bedienden. Maar zouden wij hieruit mogen opmaken, dat de verstandhouding tusschen de beide partijen in den grond der zaak verbeterd en wel zóózeer verbeterd is, dat wij er vrede meê kunnen hebben?

Mij dunkt, het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. Om het treurige en jammerlijke der bedoelde verhouding te doen uitkomen, behoeven wij slechts den blik te wenden naar onze oostelijke naburen, naar het groote en, zoo het heet, ééne Duitsche vaderland, dat slechts op het einde van den buitenlandschen krijg schijnt gewacht te hebben, om wederom eens recht grondig zich te wijden aan de kerkelijke quaestiën, waardoor het met eene inwendige verdeeldheid bedreigd wordt, veel gevaarlijker wellicht, dan de toestand van uitwendige verbrokkeling, waaraan Von Bismarck's politiek een eind heeft gemaakt. Wat anders dan de bestaande spanning tusschen Protestanten en Katholieken heeft al deze miseriën in het leven geroepen? Zijn wij, die het klassieke land van vrijheid en verdraagzaamheid bewonen, geneigd, ons volkomen veilig te achten voor het gevaar van ooit door Meiwetten, of wat er naar gelijkt, bezocht te zullen worden, vergeten wij dan niet, hoe voor een tiental jaren, op de vader-

landsche gedenkdagen, die wij, naar wij meenden, met de geheele natie als éen man zouden vieren, onze feeststemming op jammerlijke wijze werd gestoord door de houding van Katholieke landgenooten, die door hunne tegen de rechtmatigheid onzer feestviering ingebrachte protesten, in verband met hun onverholen afkeer van ons vreugdebetoon, ons een oogenblik deden vreezen voor de openbare rust. Wel is waar hebben destijds de gevreesde tooneelen van burgertwist slechts op zeer kleine schaal plaats gehad; wel is waar bleven wij voor groote uitbarstingen bewaard ten gevolge van het uitmuntende stelsel van veiligheidskleppen, waarvan te onzent het organisme van staatkundig en maatschappelijk leven is voorzien. Maar hoeveel kostbare stoom ging daardoor verloren; hoeveel nationale geestdrift bleef zonder uitwerking; hoeveel heilzame drijfkracht werd omgezet in onvruchtbare, ja schadelijke dampen! En dat kwaad bepaalde zich niet tot den tijd voor onze geuzenfeesten bestemd; het verdween niet met de aanleiding die het had doen te voorschijn treden. De geest van wantrouwen, die verhinderd had dat het Katholieke Nederland deelnam aan de vaderlandsche feesten, bleef ook daarna in ons midden rondwaren, tot ergernis van allen, die heil verwachtten van den bloei van het openbare volksonderwijs. En voorwaar, de bezorgdheid der laatstgenoemden is er niet op verminderd door de jongste uitingen van Protestantsche en Katholieke prikkelbaarheid, bij de toepassing der grondwettelijke voorschriften in de volksschool.

Ieder mijner lezers zal aanstonds gevoelen, waartoe deze herinnering, in verband met de daaraan voorafgaande opmerking over het in protestantsche kringen heerschende oordeel over Luther als den hervormer bij uitnemendheid, ons moet leiden. Mij dunkt de gevolgtrekking ligt voor de hand. Hebben wij het recht om van Luther te verklaren, dat hij het was, die den doorslag gaf aan de reformatorische beweging op kerkelijk gebied in zijnen tijd, en hebben wij evenzeer het recht om van die beweging zelve te verklaren, dat zij niets anders was dan de reactie van de ware, de reine vroomheid tegen het bijgeloof en het wanbestuur der Roomsch-Katholieke kerk, dan moet de waarneming, dat deze kerk in den loop der sinds vervlogen eeuwen zoo weinig van die reine en alleen ware godsvrucht heeft overgenomen, ons niet alleen diep bedroeven, maar ook

ten hoogste verbazen. Ziedaar de eene zijde der medaille. Zij heeft een keerzijde, die wij slechts zelden gadeslaan en allerminst geneigd zijn, op ons Lutherfeest met aandacht te beschouwen. Die keerzijde toch behelst eene ernstige waarschuwing aan alle protestanten, en luidt aldus: onderzoekt uw eigen toestand, den staat van uw kerkelijk leven; raadpleegt de geschiedenis van het protestantisme van den aanvang tot op den huidigen dag, en legt uzelven de vraag voor, of hier werkelijk de ontwikkeling valt waar te nemen van het religieuse beginsel door Luther gehuldigd; zoo ja, erkent dan, dat, indien de boom gekend wordt uit zijne vruchten, het getuigenis der laatsten in het gegeven geval niet onvoorwaardelijk gunstig mag heeten; zoo neen, doet dan eene keuze uit twee conclusiën, door te verklaren òf: de protestantsche wereld is op bedroevende wijze ontrouw geworden aan het zuivere beginsel van hare grondleggers; òf: in de wereld, die wij door geschiedenis en ervaring kennen, wordt het volstrekt volmaakte noch in de theorie, noch in de praktijk der vroomheid ooit of ergens aangetroffen.

Men zal zeggen: deze opmerking schittert minder door hare nieuwheid, dan door hare ongepastheid bij eene gelegenheid als deze. Wien toch, zoo kan men vragen, zal het in de gedachte komen, op het feest ter nagedachtenis van een groot man uit het verleden, bij voorkeur zich te gaan verdiepen, hetzij in de onvolmaaktheden van zijn persoon of in de fouten, die het door hem gestichte werk ontsieren? Uwe taak, zoo hoor ik mij toeroepen, is een geheel andere. Gij moet ons zoo duidelijk mogelijk doen zien, waarom onder de duizenden en millioenen, die in de laatste vier eeuwen het levenslicht zagen, aan den Saksischen monnik zoo groote onderscheiding te beurt valt. Eerst nadat dit behoorlijk in het licht gesteld is, kan de vraag te pas komen, welke de redenen mogen zijn, waarom, in weerwil zijner ontzaglijke verdiensten, Luther nog altijd door velen òf met koele onverschilligheid, òf zelfs met smaad en minachting wordt bejegend.

Ik twijfel niet aan de voordeelen, welke aan eene dusdanige behandeling van het onderwerp verbonden zijn; doch met opzet koos ik eene andere, welke, dacht mij, meer in overeenstemming zou zijn met mijn bijzonder oogmerk, in verband met de eischen van dit Tijdschrift. Waarlijk, indien Luthers

verdiensten nog altoos niet door allen worden erkend, het ligt niet daaraan, dat daarover niet genoeg geschreven is. Er zijn weinig menschen in de wereld geweest, van wier leven zooveel is opgeteekend, wier gesproken en geschreven woorden zoo algemeen en in zoo ruime kringen zijn verbreid, wier werk zoo vele en zoo voortreffelijke lofredenaars heeft gevonden. Ook al wierden, gelijk sommigen droomen, al de archieven van het Vatikaan voor het publiek geopend, het is niet waarschijnlijk, dat er nog onuitgegeven papieren van Luther of stukken, op hem betrekking hebbende, zullen voor den dag komen, waardoor op belangrijke punten zijner biografie nieuw licht voor ons zal opgaan. Daarbij komt nog dat Luther zelf juist het tegendeel was van een enigmatische figuur. Welke ook zijne talenten mogen geweest zijn, — en dat zij talrijk en buitengewoon waren zal heden ten dage niemand betwijfelen, — de kunst van veinzen en intrigeeren verstond hij niet. Zijn eenvoud, zijne openhartigheid, zijne eerlijkheid zijn spreekwoordelijk geworden en hebben aan zijne hooggeplaatste begunstigers zelfs menig angstig oogenblik bezorgd. Ik zoek te vergeefs onder de mannen, die invloed hebben gehad op de politieke gebeurtenissen en eene rol hadden te vervullen op het groote wereldtooneel, Luthers wedergade in kinderlijke argeloosheid en onbeholpenheid in alles wat met politiek samenhing. Met eene onbeschroomdheid, die haars gelijken zoekt, gaf hij zichzelven met al zijne eigenaardigheden te aanschouwen voor iedereen, en, wat bovenal zeldzaam gezien wordt bij menschen, die om zoo te zeggen voor het groote publiek leven, hij trachtte nooit zijne zwakheden, zijne inconsequenties, zijne overijlingen te verbergen of te vergoelijken.

Welnu, waar alles, gelijk hier het geval is, samenwerkt om het geheele publiek, dat gedurende drie en een halve eeuw in de gelegenheid was hem in zijn openbaar en privaat leven, in de kloostercel zoowel als op den kansel, in den huiselijken kring zoowel als in de vergaderzalen gade te slaan, tot een bevoegd beoordeelaar te maken van zijne deugden en gebreken, daar moeten wel zeer bijzondere omstandigheden in het spel zijn geweest, indien het blijkt, dat die persoon nog altoos aan de meest uiteenloopende bejegening blootstaat; daar moet ieder onzer dubbel op zijn hoede zijn tegen het dreigend gevaar van eenzijdigheid in het oordeel; dubbel gewapend ook tegen

de illusie, als zou zijne stem veel kans hebben in dit ontzaglijke koor van kwalijk samenstemmende instrumenten onderscheidenlijk vernomen te worden niet alleen, maar ook iets belangrijks te zullen bijdragen tot het doen terugkeeren van de harmonie in deze wanhopige baaiert van toon en maatbeweging.

Maar dan is het wellicht ongeraden en onvoegzaam, voor een zoo gemengd publiek, als de lezers van de Gids vormen, dit onderwerp te behandelen? Ik ben niet van die meening. Hoezeer ook overtuigd van de onmogelijkheid, om met eenige, hoe zorgvuldig ook gekozen woorden, een eind te maken aan eene oneenigheid, zoo diep geworteld als die, welke nog altoos de aanhangers der oude kerk tegenover de vereerders van Luther plaatst, daarvan te zwijgen gaat niet aan, zoolang de vurige wensch in ons leeft, dat de jammerlijke vredebreuk tusschen Christenen en Christenen nog eenmaal moge geheeld worden. Zwijgen mogen wij niet, zoolang het geloof ons bezielt, dat in deze onze nog zoo hoogst onvolmaakte wereld ten slotte allerwege het kwade voor het goede, de dwaling voor de waarheid, het belang van bekrompen partijzucht voor het streven, dat het welzijn van het geheel beoogt, wijken moet. Zwijgen behoeven wij niet, als wij tot het inzicht zijn gekomen, dat onze verbeterde kennis van de wezenlijke oorzaken der scheuring, tegelijkertijd ons de middelen aan de hand geeft, om hare nog altoos voortdurende werking minder schadelijk, minder noodlottig te maken. Daar ik nu gelukkig genoeg ben, zulk eene hoop, zulk een geloof, zulk eene overtuiging in mij om te dragen, voel ik mij gedrongen te zeggen wat mij op het hart ligt over de ware oorzaken van de bestaande tweedracht, voor zoover de kennis dier oorzaken dienen kan tot juister waardeering van den man, wiens jubileum met zoo ver uiteenloopende gedachten en aandoeningen wordt te gemoet gegaan.

In veler oogen schijnt niets eenvoudiger dan de verklaring van het verschijnsel, hetwelk wij als hoogst ingewikkeld en raadselachtig hebben voorgesteld. Zij zeggen: het is eene onmogelijkheid, dat de vrienden van Rome in een man als Luther iets anders kunnen zien dan een tegenstander van hetgeen waar en goed is, iets anders dus dan het voorwerp van billijken weerzin, iets anders dan een verdwaalden geest, wien

men volstrekt en onherroepelijk het zwijgen moet opleggen, of, indien zulks niet mogelijk is, op het zorgvuldigst heeft te vermijden, daar er nu eenmaal van hem niets dan kwaad te wachten is. Rome, meent men, ontleent al zijne macht, al zijn prestige bij de geloovigen aan de oudheid en de onveranderlijkheid zijner instellingen. Wie, gelijk Luther, met de leer optreedt: een christenmensch wacht zijne wetten niet van het eeuwige Rome, maar van den eeuwigen God alleen; wie m. a. w. de levenskracht en het levensbrood voor zijne religie zoekt in eene overtuiging, die de veroordeeling van Rome's gezag principiëel en reëel in zich bevat, hoe zou hij van die zijde ooit op waardeering kunnen aanspraak maken? Mochten wij nog ooit zoo iets van Rome beleven, laat ons dan gerust zeggen: het eind is nabij, Babylon is gevallen. Daar er nu voorloopig nog niets te bepeuren valt van de symptomen eener naderende ontbinding, en de paus, sedert zijne onfeilbaarheid op de meest officiëele wijze is uitgesproken, minder dan ooit ontheven kan worden van den plicht, om voor den geloovige het hoogste gezag te vertegenwoordigen, zou het louter dwaasheid zijn op eenige toenadering van gene zijde te hopen en daarvan eene aanstaande verzoening tusschen de strijdende hoofdmachten te verwachten.

Moeten wij dan wellicht de eerste stappen tot de vredesonderhandelingen van de andere zijde te gemoet zien? Leert wellicht de geschiedenis van het Protestantisme, dat zij, die in de zestiende eeuw zich aan Rome's gezag onttrokken, in hun vaandel een leuze geschreven hebben, waaraan zij op den duur onmogelijk getrouw konden blijven, zonder tevens met Christendom en godsdienst te breken? Is misschien het verschil uit een kolossaal misverstand geboren, en wel uit een misverstand aan de zijde van hen, die van de bestaande kerk zich verwijderden?

Men behoeft deze vragen slechts uit te spreken, om recht levendig er van doordrongen te worden hoe wijd en hoe diep de klove is, die sedert de zestiende eeuw tusschen de gescheiden broeders gaapt. Niet alsof het ontbreken zou aan welgezinden, zoowel aan deze als aan gene zijde, wien niets liever zou zijn dan eene bijlegging van den broedertwist. Niet alsof men bij de bestaande noodzakelijkheid van elkander dagelijks te ontmoeten, niet ten volle geneigd zou wezen elk middel aan

te grijpen, dat dienen kan tot vermijding van onaangename botsing, tot regeling van een voor beide partijen gewenschten modus vivendi. Niet alsof het ontbreken zou aan tusschenrichtingen van allerlei kleurschakeering, omtrent welke het vaak moeilijk genoeg is te bepalen, welk van de beide tegenovergestelde grondbeginselen zij zijn toegedaan, welke der beide hoofdmachten zij uit zuivere sympathie moeten dienen.

Rome en Wittenberg, Luther en de paus, zooveel schijnt wel zeker, zijn uit elkander gegaan, om nimmer en nooit meer met elkander samen te werken. Nadat eenmaal de onderhandelingen tusschen de twistenden waren afgebroken, was daarmede ook voor goed uitgemaakt, dat de divergeerende partijen niet meer ééne huishouding zouden kunnen vormen, niet meer onder één dak zouden kunnen wonen. Immers wat deze in de kerk zocht, begeerde de andere niet alleen dáár niet, maar ook nergens anders. Wat den een stichting gaf en geestelijke verkwikking, bracht het binnenste van den ander in opstand en beleedigde zijne vroomheid. Wat de een met volkomen argeloosheid als wettige voorwerpen van Christelijke devotie in zijn innigste vereering opneemt, wordt door den ander in naam van het Christendom zelf als heidensch verfoeisel en overblijfsel van afschuwelijk bijgeloof veroordeeld en uit den tempel geworpen.

Maar met dit alles zijn wij nog niet tot den eigenlijken grond van het verschil doorgedrongen. Ik zal hier niet voor de duizendste maal eene poging doen, om het wezen van het Katholicisme en dat van het Protestantisme in eene korte formule te omschrijven. Die scherpe bepalingen hebben het eigenaardige, dat zij òf in hare afgetrokkenheid onschadelijk, maar dan ook zonder beteekenis en zonder waarde zijn, òf slechts door een der partijen als juist aanvaard, door de andere ten stelligste verworpen worden. Tot de eerste soort behoort de definitie, volgens welke in de Roomsch-Katholieke Kerk de collectieve zijde van het Christendom, in het Protestantisme daarentegen het tegenovergestelde, n.l. het Christendom in zijn invloed tot vorming der zedelijk-religieuse persoonlijkheid van het individu op den voorgrond treedt. Tot de tweede soort reken ik eene omschrijving als deze: het Katholicisme vertegenwoordigt het Christendom in zijne eerste phase, waarbij het zich in de wereld naast en tegenover Jodendom en Heidendom eene plaats zoekt te veroveren, om ten slotte van het

Jodendom en het Heidendom zooveel in zich op te nemen, dat het zijn specifiek karakter tegenover die beide machten inboet; met de hervorming begint de tweede groote phase, die der regeneratie van het echt Christelijke, als emancipatie van het Christelijk geweten, als ontworsteling van het tot vrijheid geboren Christelijke individu aan de Joodsche en Heidensche banden. De beide omschrijvingen komen daarin overeen, dat zij evenals scherpe wapenen hoogst gevaarlijk zijn en daarom met de meeste behoedzaamheid gebruikt of weggeborgen moeten worden. Wie onzer, die iets van de geschiedenis weet, moet niet erkennen, dat het reformatorisch streven van eenen Luther met goeden uitslag werd bekroond, niet alleen omdat het gericht was tegen de georganiseerde macht der middeleeuwsche kerk, maar evenzeer ook omdat het tegelijk zich met kracht verzette tegen de destijds met beslistheid optredende vrijgeesten, die aan hun individuëel geloof als de onbedriegelijke stem Gods tegenover de geconstituëerde orde in kerk en maatschappij, de onvoorwaardelijke opperheerschappij hadden toegekend? Wien onzer is het onbekend, dat in Luther ons eene door en door kerkelijke natuur tegemoet komt; dat de kracht van zijn geloof aan hemzelven zich openbaarde als de macht van het gemeenschapsgevoel met de Christenen van alle oorden en van alle tijden? Wien onzer zou het ontgaan, dat bij Luther geen sprake was van eene zucht naar het nieuwe als zoodanig, van een ongeduldig doorzetten van eigen meening tegenover de heerschende begrippen, geen sprake ook van lust in het omverwerpen van het bestaande? Wij weten het, indien hij in zaken, de traditie betreffende, van de Romanisten verschilde, het onderscheid hierin zijn grond had, dat hij andere en hoogere eischen stelde voor de verificatie van het zuivere en oorspronkelijke, d. i. van het echt apostolische en dus onvervalscht Christelijke karakter der traditie. Maar wij weten het ook, dat het ongemeene zelfvertrouwen, waarmede hij over het al of niet Christelijke van de hem omringende verschijnselen een beslissend oordeel uitbracht, geenszins voortsproot uit eene hem boven zijne tijdgenooten onderscheidende kennis van het historische christendom. Luther moge met roem en eer zijn titel van Doctor in de Heilige Schrift hebben gedragen, onder de geleerden van zijn tijd bekleedde hij geenszins een eersten rang; hij, die nog nauwelijks met de beginselen der beide grondtalen van Oud

en Nieuw Testament bekend was, toen hij reeds door woord en daad zich tot den populairsten man van Duitschland had gemaakt, en Rome's banvloek op zijn hoofd had geladen. Ook dit, dat hij misschien meer dan de grootste geleerden van zijn tijd zich met den inhoud der Heilige Schrift had vertrouwd gemaakt, verklaart op zichzelf nog volstrekt niet, waarom hij gaandeweg van den allerootmoedigsten slaaf de allerfelste bestrijder van paus en curie werd. Iemand als Luther, die niet schroomt, gansche bijbelboeken als kaf te verwerpen, omdat zijn geest daarin zich niet kan vinden, en zij niet bevatten wat zijn gemoed behoeft en zijn geloof eischt, hij moge te goeder trouw zich op het goddelijke woord hebben beroepen bij zijne bestrijding van de kerkelijke theorieën en praktijken, in den grond der zaak was dat beroep niet afdoende, zoolang hij bij zijn feitelijke insubordinatie jegens de Schrift, zooals hij die van de Kerk zelve ontvangen had, volhardde en de Romanisten aan dezelfde Schrift de gronden voor het heerschende dogma ontleenden.

Maar ziedaar juist de oorzaak der wederkeerige verbittering. Het allerhoogste, allerheiligste, allerdierbaarste wat de mensch bezit; dat, waaraan hij zich vastklemt als aan het anker zijner ziel, wanneer de stormen des levens hem bedreigen; dat, wat eenheid en samenhang aan zijne gedachten, aan zijne overtuigingen, consequentie en beteekenis aan zijn leven en streven geeft; in één woord, dat wat hem tot een persoon, tot een karakter maakt, hij moge het zijn God noemen of zijn goeden genius, zijne conscientie of zijn beter ik, in elk geval, het is de grondslag, waarop al het andere, wat in hem, voor hem en rondom hem bestaat, gevestigd is; de grondslag, waarop onvoorwaardelijk moet worden vertrouwd, omdat het nu eenmaal het diepste is, waartoe hij kon afdalen en hier voor zijne ervaring eene vastigheid zich heeft doen kennen van onbetwijfelbare zekerheid. Vraag hem niet om de onwrikbaarheid van dit eene, waardoor al het andere wordt gedragen, te bewijzen. Gij zoudt hem daarmede slechts bedroeven of beleedigen. Hoeveel te meer zult gij dit laatste doen, door rechtstreeks datgene, wat hij zijn heiligste en kostbaarste waarheid noemt, waaraan hij hangt met geheel zijne ziel, te verklaren voor onwezenlijk en onbetrouwbaar, waardeloos, ja zielverdervend bezit. Blijkt het nu, dat gij voor de waarheid uwer bewering in den grond niet

anders kunt aanvoeren dan uwe eigene persoonlijke ervaring, waarvan de onbedrieglijkheid alleen voor u en voor uwe geestverwanten vaststaat, dan ligt het voor de hand, hoe hopeloozen strijd gij hebt aangevangen. Naarmate de namen, door u gegeven aan het gezag, waaraan gij gehoorzaamt, heiliger en eerbiedwaardiger klinken, des te grievender en smartelijker treft hem uw aanval op zijn geloof, dat immers op niets minder dan op het allerhoogste gezag berust.

Als Paus Leo X, nadat alle middelen tot minnelijke schikking vruchteloos waren gebleken, en nadat de tegen Luther ingebrachte beschuldiging aan de bevoegde rechtbank in handen was gesteld, het gewezen vonnis ten uitvoer bracht, door het uitvaardigen van den ban over Luther en zijne geschriften, kon hij dit zeker doen, niet alleen zonder gewetenswroeging te gevoelen, maar ook in het bewustzijn, dat deze daad hem door het hooge ambt, hetwelk hij bekleedde en wettig bekleedde, was opgelegd, zoodat hij zeggen kon: God is het die door mij den ketter uitwerpt; daarom wie dezen ban wederstaat, wederstaat God. Als Luther, nadat hij den pausselijken bul in het openbaar had verbrand, in plaats van door herroeping zijner uitlatingen de bedreigde straf van zijn hoofd te keeren, op den rijksdag te Worms den eisch tot herroeping op de meest besliste wijze afwees, kon hij dit insgelijks doen in de stellige overtuiging, hiermede Gods gebod te volbrengen, zoodat hij zeggen kon: ik kan niet anders; God helpe mij!

Nu ligt het wel voor de hand, dat wij, die den godsdienst, in Protestantschen geest opgevat, hebben leeren waardeeren, geneigd zijn, in Luther den ridder des geestes, den strijder voor vrijheid en waarheid, den verdediger van de eeuwige rechten der vroomheid en dus den man Gods te zien: in Paus Leo niets meer dan een hooggeplaatst regent, die eenvoudig opkomt voor de instandhouding van een tijdelijk regiment en van inzettingen, waarvan wel de ouderdom, maar niet het Goddelijke recht kan erkend worden. Maar waarop, moeten wij vragen, baseert zich ten slotte deze absolute tegenstelling van Goddelijk en menschelijk recht? Alleszins natuurlijk is onze sympathie voor den geloofsheld, die, tegen den raad zijner beste vrienden, zijner hoogstgeplaatste beschermers, met verachting van doodsgevaar en zonder kans van slagen, in eens hem ten eenenmale vreemd worstelperk, aan de oproeping zijn

keizers gehoor geeft; doet men ons de vraag: wien acht gij de grootste, de meest belangwekkende figuur in deze schitterende vergadering van vorsten en prelaten, rijksgrooten en geleerden? wij aarzelen geen oogenblik met ons antwoord. Aan Luther, zeggen wij, komt de eereplaats toe; de jonge keizer, die naar de wereld ongetwijfeld den hoogsten rang innam, treedt naar onze schatting in de schaduw vóor den eenvoudigen man uit het volk, den zoon eens duitschen burgers, den uit de kerk gebannen ketter, den ter verantwoording geroepen onderdaan. Wij lezen den minachtenden spot op Karels aangezicht; wij hooren het schampere oordeel uit zijnen mond: nu, deze zal mij niet tot eenen ketter maken; wij nemen bij de aanwezenden de blikken van verontwaardiging over zooveel vermetelheid, of wel van smart over zooveel onvoorzichtigheid en onverzettelijkheid waar; ons ontgaat geenszins de van hevige spanning en zwaren zielestrijd getuigende trekken op het gelaat van den tot steeds bedenkelijker consequenties gepersten beklaagde; ons hart is met hem en juicht hem tegemoet, als hij, van den rijksdag in zijne tijdelijke woning teruggekeerd, op den avond van den gedenkwaardigen 18en April 1521 met opgeheven armen zijne hem wachtende vrienden tegemoet gaat met den kreet der verademing op de lippen: ik ben er door, ik ben er door!

Niets, zooals ik zeide, is natuurlijker dan deze onze sympathie met den man, die destijds door zijne rechtschapenheid, door zijne onversaagde waarheidsliefde zich had laten bewegen tot een getuigenis, volstrekt ongehoord en naar het oordeel van alle tot oordeelen bevoegde tijdgenooten ten eenenmale misplaatst in een vergadering als deze. Maar gaan wij niet veel te ver, wanneer wij er ons over bedroeven, misschien wel verbazen, dat de gansche wereld zich niet van stonden aan door het heldenwoord en de heldendaad van den Wittenberger monnik heeft laten medesleepen? Wat zou Luther zelf op den Rijksdag hebben gedaan, indien hij de gevolgen van zijne woorden had vooruitgezien? Wij weten het uit zijn eigen mond. Zijn onverdacht getuigenis, ten overstaan zijner beste vrienden uitgebracht, luidde zeer bepaald en onbewimpeld: hadde ik geweten, dat dit alles zou geschieden, wat ik thans zie gebeuren, ik zou voor den Keizer niet zoo hebben gesproken. Soms had dit getuigenis de beteekenis van eene schuldbekentenis, ging het althans gepaard

met zekere mismoedigheid over eigen verleden. Soms ook wilde Luther daarmede eenvoudig te kennen geven, dat hij op den Rijksdag zich eenig en alleen had laten besturen door de macht van het hem bezielend waarheidsinstinct, hetwelk hem op dat oogenblik zelf de oogen deed sluiten voor de mogelijke gevolgen van zijnen stap. Zoo kon hij zelfs eene goddelijke beschikking erkennen in deze tijdelijke blindheid, die hem onbezorgd maakte voor de toekomst. En wederom moeten wij het volkomen natuurlijk vinden, dat het Duitsche volk, hetwelk in Luther zijn pleitbezorger tegen zijne geestelijke en wereldlijke onderdrukkers zag, juist het meest zich aangetrokken en tot geestdrift gebracht voelde door het gewaagde, het hachelijke, het schijnbaar onbesuisde van Luther's aanval tegen het bestaande gezag, en juist in het onbewuste en instinctmatige van dien aanval, in dat passief en machteloos klinkende: „ik kan niet anders", het onmiskenbaar teeken begroette van de hier zich werkzaam toonende goddelijke macht. Maar hoe natuurlijk en begrijpelijk deze conclusie ook zijn moge, wie onzer kan ontkennen, dat de meer bedachtzame naturen aanleiding genoeg hadden om hare juistheid in twijfel te trekken?

Hadde Luther zich bepaald tot de verdediging van zijne houding tegenover de algemeen erkende misbruiken, waartegen de Rijksdag zelf ernstig en opzettelijk maatregelen beraamde, hij kon veilig gerekend hebben op de ondersteuning van de overgroote meerderheid in de vergadering. Hoe vreemd ook in de politiek, hij wist genoeg van 's Keizers verhouding tot Rome, om te kunnen berekenen, dat hij Karel V niet beleedigen zou door een beroep op diens gezindheid, om Duitschlands rechten tegenover de aanmatigingen van Rome te beschermen, en paal en perk te stellen aan de schandelijke geldafpersingen en verdere misbruiken van pauselijk gezag, waaronder het volk zuchtte [1]). Het kon Luther niet verborgen zijn, dat deze aangelegenheid een niet onbelangrijk deel uitmaakte van des Rijksdags bemoeiingen, en dat zelfs 's Keizers biechtvader Glapio alles-

---

[1]) „Goede God!" zoo liet Luther op den rijksdag zich hooren, „wat zou het zijn indien ik mijne aanklachten tegen Rome herriep en dat nog wel hier op den rijksdag, ten aanhoore van onzen Allerdoorluchtigsten Keizer? Men zou immers in onze Duitsche landen gaan denken, dat de Duitsche Keizer het gruwelijk onrecht van Rome niet verfoeide, maar verdedigen wilde!"

zins geneigd was deze grieven tegen den pauselijken stoel ingang te doen vinden [1]).

Zoolang Luther als in naam der verongelijkte Christenen in de Duitsche landen sprak en zijn zaak met de hunne vereenzelvigde, was hij sterk en kon hij op algemeenen bijval rekenen. Waarom gaf het gevoel van gemeenschap met zijn volk hem niet het vertrouwen, dat een Duitsch concilie, bijéén-geroepen om zijn geschil met den Paus te behandelen, hem zeer zeker in het gelijk zou stellen? Waarom niet met beide handen dat volkomen middel tot beslechting van het geding aangegrepen? Hoeveel kans bestond er niet, dat zoodoende het groote werk der kerkhervorming, onder de leiding van de geconstitueerde macht, onder den dadelijken invloed en op initiatief van het officieus gezag ondernomen, de gewenschte vruchten zou opleveren en tot het beoogde doel zou voeren, zonder dat aan de ultra's en radicalen de gelegenheid tot uitspattingen van allerlei aard gegeven werd? Is het toch eigenlijk niet de meest onpractische en onmogelijke gedragslijn, die Luther koos, toen hij het eervolle aanbod van den rijksdag, om een algemeen concilie tot scheidsrechter te maken, van de hand wees en geen minderen eisch daartegenover stelde dan dat MEN, — wat was dat voor tribunaal? — dat men hem van dwaling zou overtuigen? Maar hoe zou men aan Luther toestaan wat niet aan anderen gegund kon worden, zonder de éénheid en de goede

---

[1]) Bekend is het hoe deze hooggeplaatste Franciscaan gedurende den rijksdag van 1521 vóór de komst van Luther al zijnen invloed op Luther's vrienden en beschermers, zooals op den grooten keurvorst en den ridder van den Ebernburg Frans von Sickingen gebruikte, om eene collisie tusschen Luther en den Keizer te voorkomen, en de zaak van eerstgenoemde zoo mogelijk dienstbaar te maken aan Karels kerkelijke en politieke plannen. Ook brenge men hiermede in verband Glapio's waarschuwing aan zijn hooggeplaatsten biechteling: indien gij den toorn des hemels wilt ontgaan, stel dan paal en perk aan Rome's ondragelijke willekeur. Zie over een en ander von Ranke, Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref., in zijne Sämmtliche Werke deel I pag. 322 vlg. Hoogst curieus is het advies dat Karel in Mei 1520 van zijn gezant te Rome over Luther ontving. Ranke schrijft dienaangaande a. w. bl. 326: „Der geschickte und geistreiche Gesandte Karl's V, der in den Tagen eintraf, als Eck gerade in Rom war und die Sache Luthers so viele Berathungen der Theologen und Sitzungen des Consistoriums veranlasste, erkannte sogleich, welcher Vortheil aus derselben für seinen Herrn hervorgehen könne. „Ew. Maj." schrieb er dem Kaiser am 12 Mai 1520, „muss nach Deutschland gehen und daselbst einem Martin Luther einige Gunst angedeihen lassen, der sich am Hofe von Sachsen befindet und durch die Sachen, die er predigt, dem römischen Hofe Besorgniss einflösst."

orde in kerk en maatschappij volkomen op te heffen? Deze consequentie ontging aan Luther niet, maar hij werd er niet door afgeschrikt. „Welnu," zegt hij, „laat de éénheid, de vrede dan maar verloren gaan, Christus was ook niet bang voor een weinig strijd — niet den vrede, maar het zwaard bracht hij." Krachtig en indrukmakend moge dit woord geklonken hebben; lag er in die uitdaging geen overmoed? Is dat de toon, die den monnik voegt tegenover het hoofd der kerk, den Duitschen onderdaan tegenover de hooge vertegenwoordiging van 's rijks regeering, en wel, nadat hij door den hoogsten geestelijken rechter strafschuldig was bevonden, en door de wereldlijke macht tot herroeping zijner ketterijen gesommeerd was? Is Luther niet inderdaad hier de perken van betamelijkheid en van aan de overheid verschuldigden eerbied te buiten gegaan? Heeft hij door de voorbeeldeloos vrijmoedige houding tegenover de vertegenwoordiging van het hoogste gezag in staat en kerk, en door den ongehoorden eisch om eigen individuëele overtuiging des noods ten koste van de eenheid en den vrede geëerbiedigd te zien; heeft hij, zeg ik, door deze onbetamelijke houding de algemeen gewenschte kerkverbetering niet geschaad en tegengehouden?

Zoo heeft men inderdaad niet zonder reden gevraagd. Met het oog op de voor de hervorming zoo gunstige constellatie, gelijk die in 1521 in Duitschland bestond, rijst als van zelf de vraag: zou Luther niet beter gedaan hebben, als hij zich op den Rijksdag tot de algemeen erkende grieven tegen Rome bepaald, of deze althans zoodanig op den voorgrond hadde gesteld, dat daardoor de aandacht ware afgewend van de geïncrimineerde stellingen over de rechten van het Christelijke volk en van de individuëele leden der gemeente, om in geloofszaken des noods Pausen, kardinalen en conciliën te wederstaan? Zonder met zijn geweten te transigeeren, ook zonder zich het minst door vrees voor eigen veiligheid te laten regeeren, zou Luther, zoo hebben velen gemeend, de quaestie van persoonlijk, individuëel en privaat geloofsleven, als op eenen rijksdag niet op hare plaats zijnde, eenvoudig ter zijde hebben kunnen stellen en daarmede hebben getoond, zich wel bewust te zijn van het onderscheid tusschen hetgeen den Keizer en hetgeen Gode toekwam. Voorwaar: Luther had een groot man kunnen blijven, hij hadde misschien in de oogen van een

grooter aantal der hoogstgeplaatsten onder zijne tijdgenooten zich verdienstelijk hebben gemaakt, indien hij deze voorzichtige gedragslijn hadde gekozen. Wat daarvan voor de ontwikkeling van kerk en maatschappij en dus voor vrede en beschaving in gansch Europa in de volgende eeuwen het gevolg zou zijn geweest, laat zich moeilijk berekenen. Doch: dat hij anders gehandeld heeft, en om zoo te zeggen tegenover de geheele wereld zijne persoonlijke overtuiging als het principiëele en kardinale bij alle geloofsvragen op den voorgrond plaatste, dat maakt hem in onze oogen voorzeker niet minder groot; of laat mij liever zeggen: dat hij handelde, gelijk hij deed, geschiedde juist daarom, omdat hij de eischen van het religieuse leven in het licht van een hooger ideaal beschouwde, en zijn vroom vertrouwen hem in den waan bracht, dat zijne adspiraties voor dadelijke verwezenlijking vatbaar waren [1]).

Hoe goed zou het zijn voor eene gewenschte verstandhouding tusschen de strijdende partijen onzer dagen, indien het noch ter rechter- noch ter linkerzijde ontbrak aan de waardeering van een karakter als dat van Luther. Dat hij nog altoos een steen des aanstoots is voor velen, wij hebben het voor een deel ook toe te schrijven aan de wijze, waarop zijne vrienden hem veelal hebben verheerlijkt. Als wij van iemand kunnen zeggen, dat zijn leven geheel en al beheerscht werd door religieuse beginselen en overtuigingen, dan meenen wij daarmede hem een hoogst vereerend getuigenis gegeven te hebben. Intusschen, zal dit testimonium wezenlijke waarde bezitten in de oogen van hen, voor wie het als overtuigingsstuk bestemd is,

---

[1]) Ranke schrijft a w. pag. 332: Man könnte sich fast zu dem Wunsche versucht fühlen, dasz Luther fürs erste hiebei (nam. bij de bestrijding van de algemeen erkende misbruiken in de kerk) stehen geblieben sein möchte. Es würde die Nation in ihrer Einheit befestigt, zu einem Bewusstsein derselben erst vollkommen geführt haben, wenn sie einen gemeinschaftlichen Kampf wider die weltliche Herrschaft von Rom unter seiner Anführung bestanden hätte. Jedoch die Antwort ist: die Kraft dieses Geistes würde gebrochen gewesen sein, wenn eine Rücksicht von einem nicht durchaus religiösen Inhalt ihn gefesselt hätte. Nicht von den Bedürfnissen der Nation, sondern von religiösen Ueberzeugungen war er ausgegangen, ohne die er nie etwas zu Stande gebracht hätte und die ihn nun freilich weiter geführt hatten, als es zu jenem politischem Kampfe nöthig oder auch nützlich war. Der ewig freie Geist bewegt sich in seinen eigenen Bahnen.

dan zal het noodig zijn, dat laatstgenoemden in de onderteekenaars van het certificaat hunne geestverwanten erkennen. In het tegenovergestelde geval toch zou de aanbeveling den houder weinig voordeel aanbrengen, misschien zelfs hem in een ongunstig daglicht plaatsen.

Het is nu eenmaal zoo: heeft iemand, die zich in een tijd van crisis en gisting op den voorgrond plaatst, geen andere argumenten om het goede recht van de door hem gekozen partij te verdedigen dan dit eene: wat wij willen, willen wij, omdat God het wil; hij moge misschien door de warmte, die zijn woord aan zijne religieuse geestdrift ontleent, in staat zijn de gelederen zijner partij te versterken, de geschikte persoon, om het hangend geschil te vereffenen en de rust in de kerkelijke of politieke wereld te doen wederkeeren, is hij zeker niet. Alleen dan zal het beroep op den goddelijken lastgever, in wiens naam en op wiens bevel men optreedt, eene voor allen gewenschte wending aan den strijd kunnen geven, wanneer dat beroep niet alleen door personen van onverdachte belangeloosheid en onkreukbare eerlijkheid wordt gedaan, maar ook zoodanig is ingericht, dat zijne edelaardige, verheffende en vrijmakende strekking in ruimen kring kan erkend worden.

Nu komt het mij ontwijfelbaar voor, dat het karakter van Luther bestand is gebleken tegen alle verdenkingen, en dat de reinheid en onbaatzuchtigheid zijner bedoelingen, door het voortgezet onderzoek der geschiedvorschers van alle kleur en richting in steeds helderder licht is gesteld. En wat betreft de macht van zijn initiatief tot vrijmaking van sluimerende zedelijke krachten, daaraan te twijfelen wordt, bij het schijnsel door de historische wetenschap ontstoken, met den dag moeielijker. Blijven deze twee eigenaardigheden van den hervormer, de reine argeloosheid van zijn streven en de electriseerende invloed van zijn optreden, als onbetwistbare feiten vaststaan, wij zullen het zonder moeite ons laten welgevallen, dat men ook van dezen held met de stukken aantoont, dat hij noch heilig, noch onfeilbaar was. Trouwens ook dit hebben wij aan Luther te danken, dat ons godsdienstig leven aan den steun van het geloof in de heiligheid en onfeilbaarheid van enkele menschelijke individuën minder behoefte gevoelt dan vroeger. Onze piëteit voor de grondleggers der protestantsche vrijheid is daarom nog niet op zwakker grondslagen gevestigd

dan de vereering van den katholiek voor zijne heiligen en zijne pausen. Ons kost het geen moeite omtrent Luther te erkennen: dat hij niet behoorde tot de grootste geleerden zijner eeuw, dat hij niet vooraan stond in de gelederen dier fijnere, wijsgeerige geesten, die, na zich te hebben ontworsteld aan het bijgeloof der middeleeuwen, den bezielenden adem van het humanisme als den voorbode eener schoone lente in zich bespeurden. Wij dwepen niet met de ruwe vormen van Luther's polemiek; de door hem aangeprezen maatregelen tot bestrijding der sociale kwalen schijnen ons voor een groot deel meer dan bedenkelijk; zijne schriftbeschouwing, zijne christologie, zijn geloof aan de werking van het sacrament, zijne theorie over den duivel en diens regiment, in verband met zijn voorzienigheidsbegrip, aanvaarden wij niet meer. Dat alles echter belet ons niet, om hem op het vierde eeuwfeest zijner geboorte met dankbaarheid te herdenken. Opgetreden in een tijd, waarin een nieuwe en geweldige geest allerwege in ons werelddeel de oude vormen van kerkelijk en maatschappelijk leven begon te verbreken, heeft hij in eigen binnenste al de phasen van den strijd als zoovele bange weeën doorworsteld. Onder de harde tucht van rechtschapen, onvermoeid werkzame, onverbiddelijk strenge ouders opgegroeid, scheen hij door aanleg van geest en gemoed voorbestemd om in de crisis zijner eeuw de partij van weerstand en behoud met onverzettelijke standvastigheid te dienen. Zijne door en door ernstige natuur, zijne dweepzieke vroomheid vormden langen tijd een pantser, dat hem tegen den invloed van de nieuwe denkbeelden volkomen scheen te wapenen. Toch dreef diezelfde vrome zin hem reeds vroegtijdig tot een daad van beslist verzet tegen het anders zoo heilig geachte vaderlijk gebod. Het besef van zijne inwendige roeping, van zijn natuurlijken aanleg gold hem meer dan het bevel van den gevreesden vader. Zoo verruilde hij de rechtsgeleerdheid met de theologie, zoo ontvluchtte hij de wereld in het klooster. Dáár in de stille cel heeft hij zijne ziel tot verzadiging toe kunnen vullen met den geest der antieke vroomheid, met de begeerlijke spijze der middeleeuwsche mystiek; maar dáár is het den naar vrede smachtenden jongeling geopenbaard, dat wat hij zocht voor hem niet te vinden was langs den ouden weg van vasten en bidden, van zelfkastijding en kruisiging des vleesches. Dáár viel een vriendelijke licht-

straal in zijn hart; een boodschap van genade en vrede komt als uit den hemel hem vertroosten. Een nieuw leven opent zich voor hem; een tijdperk van inwendige hervorming is voor hem aangebroken. Met krachtige hand vat hij het nieuwe werk aan, doch zonder een zweem van voorgevoel van hetgeen welhaast de wereld en de kerk van hem als hervormer zouden te vragen hebben. Niemand destijds verder dan hij verwijderd van alle revolutionaire en anti-kerkelijke plannen, en te gelijkertijd niemand beter dan hij toegerust tot het groote werk, dat deze eeuw moest, doch zonder heilige toewijding en reine handen niet kon tot stand brengen.

Is het niet een zonderling schouwspel, dat zich aan onzen blik vertoont bij het gadeslaan van dezen door aanleg en opleiding, door innerlijke ervaring en uiterlijke omstandigheden naar het scheen tot een verdediger van het aloude kerkgeloof bestemden monnik, die zijns ondanks de verborgen sfeer van de hem dierbare contemplatie verlaat, om zich in het midden van een strijdlustige wereld te werpen, die hij tot aan den mannelijken leeftijd steeds met opzet had vermeden? Welk een schouwspel! De conservatieve natuur geroepen voor de oogen der wereld de rol op zich te nemen van bestrijder der eeuwenoude instellingen, waaraan niemand zoo innig als hij verkleefd was; de rol van verwoester der kerk opgedragen aan hem, die deze kerk als kind, als jongeling, als man met de innigste toewijding had gediend! En tegenover hem, hoogwaardigheidsbekleeders in de kerk, officieële handhavers van haar gezag, maar die, met den weerspannigen ketter vergeleken, den naam van wereldlingen verdienden te dragen. Alles is hier raadselachtig en onbegrijpelijk, indien men dit ééne buiten rekening laat, dat deze in de school van de ernstigste zelfbeproeving gevormde christen den toegang had tot het hart zijner vrome landgenooten, den sleutel tot de rijke schatkamer van mannelijken ernst en diepgewortelde beginselen. Dat volk verstond hem; het begreep, het voelde dat hier geen verwoestende orkaan de veste des heils bedreigde, het begroette in Luther den ridderlijken beschermer zijner heiligdommen, den trouwen bewaker van de dierbaarste rechten der christelijke gemeente. Men hoorde het eigen hart spreken als deze man den mond opende; maar tegelijk ging er eene heilige huivering door de schare, die daar luisterde naar het altijd eenvou-

dige, altijd verstaanbare, altijd het hart en het geweten rakende woord van den prediker, en men kon niet anders dan het geheim dezer onweerstaanbare macht in den goddelijken oorsprong zoeken van het door hem gepredikte evangelie. Wat hij sprak, was tegelijk aantrekkelijk door den glans van nieuwheid en frissche oorspronkelijkheid, maar tegelijk ook vertrouwen en geloofwekkend als het oude, het welbeproefde, het eeuwige Godswoord, waarvan de onveranderlijke waarheid niet alleen door de oudste Heilige Schriften, maar ook door het onomkoopbare getuigenis van het eigen hart, gelijk het in zijne beste oogenblikken zich liet hooren, werd bevestigd. Hier had men het oude goud, maar van stof en smet gereinigd en door den nieuwen muntslag onmiddellijk als echt herkenbaar. Men ontving het, men gaf het uit en men voelde zich veilig; men wist dat men noch misleidde, noch misleid werd. Met deze kostbare munt voorzien voelde men zich onafhankelijk; een fier besef, zoo natuurlijk bij den vrijen, nijveren en ingetogen burger, deed hem de borst zwellen bij de gedachte: voortaan zal ik zelf het woord van mijnen God raadplegen en met eigen oogen zijn evangelie lezen. Dat ééne laat hij zich niet nemen. Overtuigd van de alles overtreffende waarde van dat eigen geloof, kan hij alle wereldsche voordeelen verzaken, als gehoorzaam onderdaan zijne maatschappelijke plichten volbrengen, zijne lasten dragen, het van hem geëischte willig offeren en blijmoedig het lied zingen, hem door zijnen besten vriend op de lippen gelegd:

Ein feste Burg ist unser Gott,
Ein gute Wehr und Waffen.
Er hilfft uns frey aus aller Not,
Die uns itzt hat betroffen,
Der alt böse Feind
Mit Ernst ers itzt meint,
Gros Macht und viel List
Sein grausam Rüstung ist,
Auf Erd ist nicht seins Gleichen.

Mit unser Macht ist nichts gethan,
Wir sind gar bald verloren:
Es streit für uns der rechte Mann,
Den Gott hat selbs erkoren.
Fragstu, wer der ist?
Er heisst Jhesus Christ,
Der Herr Zebaoth
Und ist kein ander Gott,
Das Felt mus er behalten.

Und wenn die Welt vol Teuffel wer
Und wolt uns gar verschlingen,
So fürchten wir uns nicht so sehr,
Es sol uns doch gelingen.
Der Fürst dieser Welt,
Wie sawr er sich stelt
Thut er uns doch nicht,
Das macht, er ist gericht
Ein Wörtlin kan jn fellen.

Das Wort sie söllen lassen stan
Und kein Dank dazu haben,
Er ist bey uns wol auff dem Plan
Mit seinem Geist und Gaben.
Nemen sie den Leib,
Gut, Ehr, Kind und Weib;
Las fahren dahin,
Sie habens kein Gewin,
Das Reich mus uns doch bleiben.

Het was ongetwijfeld een uitnemend denkbeeld van den Duitschen Keizer of van degenen, die hem daartoe den raad gaven, om dit Lutherlied, deze Marseillaise der Reformatie op het feestprogramma voor 10 November a. s. te plaatsen. Indien kracht en bondigheid van uitdrukking, innigheid van gloed, eenvoud en diepte eigenschappen zijn, die het volkslied tot aanbeveling strekken; indien boven alles zulk een lied den toon moet treffen, waarop het gemoedsleven des volks gestemd is; indien de melodie zich innig moet aansluiten aan den tekst en daarmede een schoon geheel vormen, dan hebben wij in het Lutherlied een volkslied voor Duitschland, dat aan alle eischen voldoet. Slechts een paar omstandigheden kunnen hier ons bedenkelijk schijnen. Ik bedoel ten eerste: het polemisch karakter, aan het lied ten gevolge van zijn oorsprong onafscheidelijk verbonden; ten andere: de godsdienstige kleur en strekking van het gedicht. Ik weet wel dat Luther zijn „Feste Burg" als duitsche bewerking van Psalm 46 in het licht gaf; maar, wie zal ontkennen, dat het oorspronkelijke voor den duitschen dichter geen knellende boei was, die hem verhinderde uit te spreken, wat in die oogenblikken van strijd tegen Rome hem het meest ter harte ging. Hij moge zijn aanval slechts tegen den eenen grooten „alt bösen Feind" gericht hebben, wie

Luther kent, weet wel, waar hij bij voorkeur de handlangers zocht van die geheimzinnige helsche macht, hij weet wel, dat Luther dezen psalm verduitschte bepaaldelijk ten behoeve van zijne gemeente onder het kruis, en tot hare bemoediging in den strijd tegen de zichtbare vijanden, van wie het in het lied heet:

„Nemen sie den Leib,
Gut, Ehr, Kind und Weib."

Zullen de Roomsch-Katholieken in Duitschland en daarbuiten in het oude Lutherlied, als het op het aanstaande feest door duizenden bij duizenden wordt aangeheven, niet den toon hooren van uitdaging en uittarting? Zal het hun niet zijn, als wilden de protestanten, door het gemeenschappelijk aanheffen van dezen klassieken strijdzang hunner vaderen, het fanatisme opzweepen bij hen, voor wie de 10de November 1883 een heugelijke feestdag is? Welnu, is de vrees voor zulk een betreurenswaardigen terugslag van den protestantschen feesttoon op het gehoor en het gemoed onzer katholieke tijdgenooten niet ongegrond, wij protestanten zullen dan, ik zeg niet: den 10den November zonder feestbetoon laten voorbijgaan, of een domper zetten op de organen, die onze blijdschap moeten vertolken; dat voorwaar niet! neen, laten wij dan onzerzijds alles vermijden wat tot noodelooze verbittering zou kunnen leiden. Bedenken wij en spreken wij het openlijk uit, ten einde hier het vuur van onheilige geestdrift te weren van het feestaltaar, daar de ziekelijke overprikkeling te genezen: het Lutherlied moge soms in de gelederen der protestanten den strijdlust hebben doen ontbranden, het kon dit slechts in weerwil van zijne oorspronkelijke bestemming, en met miskenning van den geest, die zijnen dichter bezielde. Toen Luther zijn ontsterfelijk lied zong en neerschreef, dacht hij aan niets minder dan aan een strijd van aanval en verdelging, aan niets minder dan aan maatregelen tot gewapend verzet tegen de machten, die het evangelisch Duitschland bedreigden. Zijn optimistisch geloof deed hem hopen, dat het gansche volk, waartoe hij behoorde, met zijne geestelijke en wereldlijke overheden, den psalm des vertrouwens op de lippen zou nemen en daardoor zich zou sterken tot den geestelijken strijd, een strijd, waarin de over-

winning slechts voor diegenen was weggelegd, die bereid en in staat waren, alle wereldsche voordeelen voor hunne godsdienstige overtuiging te verzaken, ja, des noods Leib, Ehre, Kind und Weib zich te laten ontnemen, om den hemelschen schat, het rijk Gods daarbinnen, te kunnen behouden. Laten wij bedenken, en het anderen zeggen, dat deze in het Lutherlied sprekende heldenzin, deze geest van moed, uit wereldverzaking geboren, dien het Lutherlied ademt, in de laatste vier eeuwen, wel verre van in kracht te zijn afgenomen, veeleer gedurig voortgaat, onze maatschappelijke instellingen en verhoudingen tusschen katholieken en protestanten in de samenleving te verbeteren.

Maar, waar dwalen mijne gedachten heen? Terwijl ik bezig ben de bezwaren te ontzenuwen, die kunnen worden ingebracht tegen de keuze van het Lutherlied en mij de moeite geef het niet polemische karakter dezer hervormingshymne in het licht te stellen, zie ik geheel voorbij, dat hetgeen wij in plaats van dit polemisch karakter als het kenmerkende van dit lied meenden te moeten aannemen, het Lutherlied nog ongeschikter maakt voor een nationaal feest in Duitschland. En hiermede ben ik reeds gekomen tot de tweede soort van bezwaren, te weten die welke ontleend kunnen worden aan de religieuse strekking en kleur van het lied.

Ik wil hier niet spreken van de verouderde vormen, waarin hier de vrome gedachten gehuld zijn; niet stilstaan bij de krasse termen, die van het meest realistische duivelgeloof getuigen: men kan als liberaal protestant daarmede vrede hebben, gelijk met zooveel, dat aan Luther en zijn tijd eigen was, wij kunnen zelfs een zeker welbehagen vinden in deze krachtige, beeldrijke taal, als het ons maar vrijstaat onze eigen gedachten te hebben over de aan deze beeldspraak ten grond liggende werkelijkheid. Van ernstiger beteekenis is de vraag: hoe kunnen wij, kinderen dezer eeuw, dezen vromen zang op de lippen nemen en daarbij ons aanstellen, alsof die religieuse geest weerklank vond in ons hart? Hoe kunnen met name onze Duitsche naburen, die woorden:

Nemen sie den Leib
Gut, Ehr, Kind und Weib,
Lass fahren dahin!

met volle instemming, met warme geestdrift ontboezemen, zij, die er zich nog dagelijks op beroemen, hun ouden boozen vijand, of gelijk zij hem gewoonlijk noemden: den Erbfeind, voor goed den lust om hun aan lijf en leven, erf en goed, vrouw en kind te komen, te hebben verleerd, door in stede van iets van het hunne dahin fahren zu lassen, hem in zijn eigen land te vallen en een paar schoone provinciën af te nemen, om daaruit zich een „feste Burg" tegen mogelijke booze plannen in de toekomst te vormen?

Ik ben natuurlijk niet dwaas genoeg om aan den vromen zin te twijfelen, die het duitsche volk bezielde, toen het den ontzaglijken worstelstrijd tegen Frankrijk ondernam en op zoo schitterende wijze ten einde bracht, maar wel waag ik het de stelling uit te spreken, dat de vroomheid, die uit het Lutherlied spreekt, tot eene andere orde behoort dan en weinig of niets gemeen heeft met de praktische bedachtzaamheid van hen, die jaren achtereen door militaire organisatie getoond hebben, het werk der voor Duitschland wakende Voorzienigheid zelven ter hand te willen nemen.

Moeten wij daarom zeggen: het Lutherlied past niet op het Lutherfeest? Of wat nog erger ware, moeten wij verklaren: den kinderen dezer eeuw voegt het niet, feesten aan te leggen ter eere van een man, wiens beteekenis en kracht gelegen is in een geloof, waaraan men ontgroeid is, ja waarboven men zich volkomen verheven voelt? Wat mij betreft, ik beantwoord deze vragen met een krachtig *neen!* Niet alleen is het Lutherlied mij in weerwil van den verouderden vorm van wereld- en levensbeschouwing, dien het vertegenwoordigt, lief en waard boven duizenden van producten eener latere ons meer verwante vrome muze; niet alleen vind ik het schoon, aangrijpend schoon, in weerwil van zijne onbeholpen, soms foutieve versificatie; het welbehagen dat mij bij het luisteren naar zulk een lied pleegt te doorstroomen, ontleent naar mijn beste weten zijn eigenlijke waarde voor mij aan de moreele aandoeningen, waarvan het onafscheidelijk is. Het gaat mij daarmede gelijk met de aloude geuzenliederen, veelal verre van onberispelijk, wat den bouw van vers en melodie niet alleen, maar ook wat de aanpassing van tekst aan zangwijs betreft: zij doen mij leven met het voorgeslacht; zij bewijzen mij onmiddellijk en onweersprekelijk dat er geest- en keurverwantschap bestaat tusschen mij

en die lang van het wereldtooneel verdwenen typische gestalten. Het is mij, als of de ongewone, ongepolijste, maar altijd energieke vorm, waarin zich hun inwendig leven openbaarde, bijzonder geschikt was om mij van het hun en mij gemeenschappelijke gemoedsleven en geestesstreven te overtuigen. Niet langs den weg van logische redeneering en gevolgtrekking, maar door onmiddellijk gevoel van verwantschap, ontstaat hier een zekere moreele kracht. Ik voel mij als gedragen en gedreven door eene hoogere macht, die tegelijk eeuwig is en tijdelijk, onbewegelijk en veranderlijk, buiten mij, boven mij en in mij. Wat in die representatieve mannen de groote en bezielende drijfkracht was, ik voel het ook in mij leven, maar ik voel tegelijk, bij onwillekeurige vergelijking van mijn zedelijk bestaan met het hunne, dat hun geloof eenvoudiger, naiever, minder gereserveerd, meer uit één stuk, maar dan ook zeker sneller en beslister tot daden voerend was dan het mijne. En, merkwaardig genoeg! als ik soms bespeur dat de geloofsdaden dezer mannen, als door zekere kinderlijke onbezorgdheid voor de gevolgen ingegeven, hun die ze pleegden, meer schade dan voordeel naar de wereld opleverden, zoodat hun gedrag, met den gewonen maatstaf gemeten, onnoozel en dwaas moest heeten, — dan is het mij, alsof het van mijne zijde laag en onedelmoedig zou zijn, mijne solidariteit met hen te verloochenen.

Welnu, op grond van zoodanige ervaringen, waarin ik waarlijk niet alleen sta, durf ik mij iets goeds voorspellen van het aanstaande Lutherfeest. Ja, het zal goed wezen, dat het beeld van dezen man van geloof nog eens geplaatst worde te midden van zijn volk, dat is, te midden van de groote gemeente, die in de oude en nieuwe wereld zich tezamen ziet gebracht door de macht van zijn woord, dat als een tweesnijdend zwaard doordringt tot het geweten der Christenen. Goed zal het zijn, dat deze volksredenaar bij Gods genade voor dit geslacht optreedt met de vraag: begeert gij de vrijheid van den Christenmensch, wilt gij als aan niemand en niets ter wereld onderdanig door het leven gaan, zoek dan in het woord van den heiligen plicht, dat God onmiddellijk tot u richt, als gij zelf rechtstreeks tot hem gaat, den eenigen regel, den onfeilbaren gids voor uw levensbestuur; dan wordt gij waarlijk vrij en alleen door den onmiskenbaren drang uwer herboren natuur gedrongen, om allen en alles onderdanig te worden door zelf-

verloochenende liefde. Het zal goed zijn dat hij nog eens tot ons spreke, de man die aldus in zijnen tijd uit den schat zijner eigen geestelijke ondervinding het vrijmakende en tegelijk aan den heiligsten plicht bindende woord in de wereld deed uitgaan. Bij al wat deze onze negentiende eeuw uitnemends en bewonderingswaardigs op elk gebied ten toon kan stellen, bestaat er nog altijd eer gebrek dan overvloed aan mannen van karakter en beginselvastheid, die eenen Luther in de schaduw stellen of zouden kunnen doen vergeten. Wel heeft de groote beweging op kerkelijk en sociaal gebied in de zestiende eeuw de vrije uiting der gedachte allerwege bevorderd; wel heeft de individualiseerende strekking van het Protestantisme zich overvloedig geopenbaard in het te voorschijn roepen van altijd nieuwe geloofs- en ongeloofsbelijdenissen, van altijd nieuwe kerken en kerkjes, secten en ketterijen; maar het zou voorzeker al te gewaagd zijn uit dit verschijnel alleen op te maken, dat met deze versplintering en verbrokkeling de steviger en dieper bevestiging van het geloof, de consolidatie van het karakter bij de individuën gelijken tred moet hebben gehouden. Bij velen is de overgang van deze tot gene partij, van dit tot dat dogma, niet het gevolg van bijzondere belangstelling in kerk en godsdienst, maar eer van juist het tegenovergestelde. In den regel ligt de kracht van het bijzonder geloof bij individuën en partijen in de beslistheid, waarmede bijzondere geloofsstellingen van anderen worden verworpen. Aan het gevaar, dat het godsdienstig leven het eenzijdig karakter van oppositie en antipathie tegen andersdenkenden zal aannemen, ontsnapt in onze dagen nauwelijks een enkel denkend mensch, om het even of hij in katholieke dan wel in protestantsche kringen opgroeide; om het even of hij in gemeenschap bleef met het eene of andere belijdende kerkgenootschap, dan wel alle eigenlijk gezegd kerkelijke banden heeft afgeworpen; om het even of hij al dan niet aan de religie zelve meent ontgroeid te zijn. Immers, de crisis in ons christelijk leven sedert de zestiende eeuw aangevangen, wel verre van uitgewerkt te hebben, heeft zich misschien nooit krachtiger doen gevoelen dan in dezen onzen tijd. Daarom heeft naar mijne meening de aanstaande gedenkdag voor ons eene eigenaardige beteekenis. Luther toch heeft een woord voor allen. Als weinigen heeft hij de uitersten van dogma-

tische bevangenheid en radikale twijfelzucht bij ervaring gekend.

Even schoon als juist heeft Karl Hase hem in deze bekende antithesen gekarakteriseerd. „Der Zeiten Umschwung, an dessen Spitze er stand, ist als schroffer Gegensatz in sein Leben gefallen. Er hat den Pabst für den allerheiligsten und für den allerhöllischsten Vater gehalten. In seiner leidenschaftlichen Erregung wechselten stürmisch die Gefühle. Sein Leben galt der Freiheit des Geistes, und er hat für den Buchstaben geeifert. Er ist im Vertraun auf die alleinige Macht des Geistes dem Sturme der Revolution in die Zügel gefallen, und hat gelegentlich gerathen den Pabst sammt seinem Gesinde im tyrrhenischen Meere zu ersäufen." (Kirchengeschichte § 342.)

Het is niet genoeg deze tegenstrijdige elementen naast elkander te plaatsen en zich er van te vergewissen, dat zij in dezen éénen mensch aanwezig waren. Wij hebben hier te doen met eene krachtige persoonlijkheid, waarvan wij weten willen, weten moeten waar het eigenlijke centrum, het hart, de ziel, het eenheidvormend beginsel gelegen was. En daar het bij elke vernieuwde aanraking met dezen merkwaardigen man ons telkens overtuigender blijkt, dat wij hier te doen hebben met een der nederigste, eerlijkste en onbaatzuchtigste naturen, waarmede de geschiedenis ons heeft bekend gemaakt, worden wij niet moede zijn leven te bestudeeren, houden wij niet op hem met al zijne gebreken en inconsequenties te vereeren en lief te hebben, en kunnen wij niet nalaten te hopen, dat van de hulde, hem op zijn feest toegebracht, zegen zal uitgaan voor dat deel der menschheid, dat in staat is hem te waardeeren.

Op den 10den November dezes jaars, zoo stelt mijne verbeelding het mij voor, ziet Luther van het verheven voetstuk waarop zijne dankbare tijdgenooten en hunne nakomelingen hem hebben geplaatst, op eene ontelbare schare van pelgrims neder, die zich uit alle oorden der wereld hebben opgemaakt om een krans neer te leggen aan de voeten van zijn beeld. Ontzagwekkend is die stroom van bedevaartgangers, samengevloeid uit alle werelddeelen. Ook zij, die zich niet naar Luther noemen, ofschoon zij tot de groote familie van Protestanten behooren, ook zij gevoelen zich door hun hart gedrongen het offer van dankbare hulde hem op zijn feest te gaan aanbieden. Zelfs ontbreekt het niet aan Katholieken, aan Israëlieten, die

zich als lieten medesleepen door den geweldigen toevloed van vereerders, om getuigen te zijn van hetgeen hier zou geschieden. Bedrieg ik mij niet dan bevinden zich in die onafzienbare schare ook enkele vertegenwoordigers van het heidendom, want zelfs tot de Hindoes is de naam en de faam van Luther doorgedrongen en, ofschoon geen Christenen in naam, voelden zij toch iets van geestverwantschap met dezen ernstigen waarheidsvriend. Zal alles in deze menschenmassa ordelijk en welvoegelijk toegaan? Er bestaat geen vrees, dat zij die den buitensten zoom der menigte vormen en zich hier toch eigenlijk minder op hunne plaats voelen, zich naar het middenpunt van het feestterrein zullen dringen. Maar zal het ook rustig wezen onder hen, die zich in de eerste plaats geroepen en bevoegd achten den jubilaris te komen begroeten. Zullen hier geen lastige vragen rijzen: wien het toekomt den eersten feestgroet uit te brengen, van wiens lippen de hulde allereerst moet komen? Zijn het de Neu-Lutheraner, die als de echte orthodoxen de eereplaats moeten innemen? Komt aan de vertegenwoordigers der groote evangelische kerkgemeenschap in Duitschland deze onderscheiding toe? Zullen de liberale protestanten zich het recht laten ontnemen hier als de geestverwanten bij uitnemendheid van den grooten hervormer zich op den voorgrond te plaatsen? Of zullen misschien zij, die de verbreiding der echt Protestantsche beginselen alleen buiten de kerk mogelijk achten, zich naar voren dringen? Mij dunkt op een zoo indrukwekkend feest moeten al deze kleingeestige gedachten verdrongen worden door den aanblik van het kolossale aantal en de bonte verscheidenheid der saamgestroomde menigte. Indien allen, die hier te zamen kwamen, konden goedvinden een oogenblik het zwijgen te bewaren, het feit zelf, dat zij aan den voet van dit standbeeld op den gedenkdag zich vereenigden, zou welsprekend genoeg zijn; de hulde, stilzwijgend hem toegebracht, zou in ieder geval voegzamer en waardiger zijn, dan de uiting van tegenstrijdige meeningen uit den mond van elkander vijandige vereerders des hervormers. Dat stilzwijgen zou ook daarom gewenscht zijn, omdat zoodoende den jubilaris zelven de gelegenheid werd gegeven, om nog eens als van ouds, maar thans voor een oneindig grooter auditorium dan voor vierdehalve eeuw, een hartig en ernstig woord tot de aanwezigen te richten.

Wat woord dat zijn zal? Wat Luther, nadat hij eenige

eeuwen als stomme getuige van de uitwerking van zijn woord en voorgang over alles rijpelijk had kunnen nadenken, wat hij aan het tegenwoordig levende geslacht zou te zeggen hebben? Ieder onzer zal het zelf kunnen ervaren, als hij op den 10den November deelneemt aan het feest en daarbij bezield is van den wensch, om van dezen nog altoos voor ons levenden, grooten man iets te leeren. Dit misschien zal het zijn, wat hij, dien wij allen vereeren en tot wien wij opzien als tot eenen door waarachtige verdiensten hoog verheven geest, tot dit geslacht te zeggen heeft: „Wat is het, dat gij mij prijst en lofzingt, zoo gij niet doordringt tot die gedachten, waarvan de waarheid, eenmaal door mij uitgesproken, door u nog altoos volledig kan worden erkend? Wat is het, dat gij mij groot noemt, indien gij de moeite ontziet, in mijn woord en werk het kaf van het koorn, het vergankelijke van het blijvende te scheiden, om alleen dat te behouden, wat de onomkoopbare rechter in uw binnenste, wat de in u levende God u als het waarachtige levensbrood heeft aangewezen?"

Het is te verwachten, dat menig gevleugeld woord, menige geliefde kernspreuk, menig vroom lied des Hervormers, bij eene gelegenheid als deze ons als in een nieuw licht gesteld en met buitengewone warmte ons aan het hart zal gelegd worden. Maar al naarmate de geschiedenis van het kerkelijke en maatschappelijke leven sedert de zestiende eeuw zich aan onzen geest voordoet, hetzij als voortdurende afval van Luther, dan wel als voortdurend dieper indringen in zijne eigenlijke bedoelingen, zal zijn woord ons in het oor klinken òf als eene vermaning aan de wereld om terug te keeren tot het oude gezag, òf als eene opwekking om voort te gaan met het zoeken van nieuwe vormen voor den nieuwen geest. Niemand onzer zal van zijne bedevaart behoeven terug te keeren, zonder het geloof in zich versterkt te gevoelen, dat de overweging van den plicht, dien het leven ons oplegt en de eerlijkheid en de ernst, waarmede men aan dien plicht zich wijdt, nog altoos de zekerste kenmerken zijn van de ware vroomheid.

Ik weet mijn opstel niet beter te besluiten dan met de herinnering van Hase's voortreffelijke woorden, die bestemd waren om de hierboven medegedeelde antithesen [1]) als in een schoon

---

[1]) Zie blz. 226.

slotaccoord op te lossen. „Allezeit hat er in unbedingter Redlichkeit seine Ueberzeugung ausgesprochen und war jedem irdischen Interesse fremd. Mit kräftiger Sinnlichkeit stand er festgewurzelt in die Erde, aber sein Haupt reicht in den Himmel. An schöpferischem Geiste war seiner Zeit keiner ihm gleich, seine Reden sind oft derber, als selbst seiner derben Zeit erlaubt schien, aber an volksthümlicher Beredtsamkeit ist nie seines Gleichen gewesen in deutschen Landen. Aus Angst und Zorn wuchs ihm die rechte Freudigkeit im Kampfe. Wo er einmal Unrecht erkannte, sah er nichts als Hölle. Aber seine Bedeutung besteht weniger in seinen losreissenden und zerstörenden Thaten, andre konnten sich leichter und entschiedener von der alten Kirche losreissen, vielmehr in seiner auferbauenden Macht, in seiner begeisterten Glaubens- und Liebesfülle; obwohl er in trüben Stunden durch des Teufels Anfechtung Gott und Christum und alles mit einander zu verlieren meinte. Zumal Gegnern gegenüber hat er sich gefühlt und unbefangen ausgesprochen, dasz er ein erwähltes Rüstzeug Gottes sei, im Himmel, auf Erden und in der Hölle wohl bekannt: aber mit seiner Persönlichkeit hatte das nichts zu schaffen, er wollte nichts wissen von lutherischer Lehre, und sein hehres Gottvertrauen galt nicht seiner eignen Rettung aus Gefahren, sondern dem Glauben, dasz Gott alltäglich zehn *Doctor Martinus* erschaffen könne. Abgeschmackte Vorwürfe und beschränkte Rechtfertigungen sind verschollen, solch ein Mann gehört nicht einer Partei an, sondern dem Deutschen Volke und der Christenheit."

A. D. LOMAN.

DE OVERGAVE VAN AMSTERDAM IN JANUARI 1795.

(Vervolg en slot van blz. 24).

II.

In 1791 schreef Joachim Rendorp, de vrijheer van Marquette, zijn bekende *Memoriën* over den laatsten Engelschen oorlog. Het oude quorum pars magna fui kon hij zonder ijdelheid overnemen; de krijgsjaren waren de jaren zijner grootheid geweest. Hij had een eerste, zoo niet de eerste, rol gespeeld in den aanval der Amsterdamsche regenten, hun poging, om Willem V, naar deze zeide, „steekind" te maken. Nu, in 1791, was alles vergeten. De beweging, aan wier ontstaan Rendorp zulk een werkzaam aandeel had genomen, had zich in een richting ontwikkeld, die de oorspronkelijke ontwerpers met wrevel vervulde: het wapen, dat tegen den Stadhouder was gekeerd, had de eigen hand gewond. Rendorp kon het niet verduwen, en schreef zijn memoriën, zijn apologie. Wie na de lectuur hem nog van medeplichtigheid verdacht aan de vuile aanslagen der democraten, had hem niet begrepen; wie hem beschuldigde van onderdanigheid of vleierij van het huis van Oranje, nog minder. Al had hij misschien wel eens eene perzik met de Prinses gegeten — het belangwekkende historische vraagstuk liet hij onopgelost — zij was voor hem geen Adamsappel geworden; hij was er niet door uit den staat van onschuld, waarin hij verkeerde, vervallen. De toon, waarop hij in deze bladen zijn „mederegent", alias Prins Willem V, besprak, en hem van de hoogte zijner Amsterdamsche souvereiniteit zijn

genadige goedkeuring betuigde, om „deszelfs ingetogenheid wegens het verkrijgen van meerder gezach", verried den regent-aristocraat, wien het moeite kostte zich bij den loop van zaken neer te leggen, en personen te zien regeeren en denkbeelden te zien heerschen, die beide tot het innemen der domineerende plaats door hem onbevoegd werden geoordeeld. Het genoegen, dat Willem V en van der Spiegel bij de lectuur der Memoriën hebben gesmaakt, zal wel, als elk aardsch genot, niet ongemengd zijn geweest. Ook zonder rechtstreeks de staatkundige vragen van den dag te bespreken, roerde Rendorp telkenmale als ter zijde ze aan, of gaf door het uiteenzetten zijner zienswijze kritiek van hetgeen in strijd met zijn inzicht door de regeering werd tot stand gebracht. Zoo in 't voorbijgaan, besprak hij ook de buitenlandsche politiek, die de Republiek te volgen had. Mogendheden van middelmatige macht, leerde hij, moeten zich niet aan de eene meer dan aan de andere machtige mogendheid verbinden. Haar zekerheid is gevestigd op den naijver, de jaloezij dier mogendheden, die niet kunnen dulden, dat de een of andere een aanwinst verkrijge, waardoor het evenwicht wordt verbroken. Men passe dit toe, vervolgt hij, op onze Republiek. „Laat haar omgang met haar machtige naburen omzichtig en heusch zijn; laten door hare bestierders de menigvuldige raderen van haren regeeringsvorm met de zoo hoog noodige eensgezindheid en gelijkvormige beweging bewogen worden; laten hare finantiën altijd bestuurd worden met die zuinigheid, die, gepaard met ijver en nijverheid, haar ingezetenen tot het toppunt van pecunieel vermogen gebracht, en haar een schier onbegrijpelijk crediet, en boven dat van alle volkeren verworven heeft; laat zij hare grenzen, door de natuur zelve versterkt, nog met een behoorlijk aantal wel geoefend krijgsvolk bezetten, en zoowel tot de hoede van haren koophandel en zeevaart, als tot verzekering van hare havens en kusten een goed aantal oorlogsschepen bij de hand zijn. Welke mogendheid, hoe machtig ook, zal alsdan haar durven aanranden? Welke mogendheid zal haar in haar handel en zeevaart durven deren? . . . . Wat behoeft zij dan verbintenissen van bescherming, bij welke zij een evenredige bescherming van haar kant moet beloven, aan te gaan? Wat behoeft zij zich dan in gevaar te stellen, om, wanneer het casus foederis daar is, haar koophandel en zeevaart, de bronaders van haar welvaart, gestremd te zien?"

Zoo dacht Rendorp, zoo dacht Amsterdam er over. „Je ne puis pas oublier d'avoir entendu dire à des Regents d'Amsterdam, que la Republique n'avait que faire de se mêler de la politique de l'Europe, qu'elle devrait 's occuper de son commerce", schreef van Reede, van Berlijn, aan van der Spiegel. De hoofdstad van Holland dacht slechts aan haar handel, zocht in haar geldelijk overwicht haar blijvenden steun, en bekommerde zich over de wereld om haar heen niet meer, dan haar belang scheen te vorderen. De onderlinge jaloezij der mogendheden, die elkander het voordeel niet gunden, zou het bestaan der Republiek waarborgen, ook al verbond deze zich niet van haar kant tot opofferingen ter gunste van bondgenooten.

Met deze koopmanspolitiek, die rekenschap met de werkelijkheid hield, ging het inzicht van van der Spiegel niet ver samen. In hoeveel opzichten hij het met de Hollandsche regenten ook eens was geweest, twee punten van verschil hadden hem tijdens de woelingen tot hun tegenstander gemaakt. Het drukkend overwicht van Holland over de andere gewesten had hij bestreden, en het behoud van het Erfstadhouderschap, als trait d'union van de verbonden provinciën, voorgestaan. Bij hem, den tegenwoordigen Raadpensionaris van Holland, had het eerste opgehouden zwaar te wegen; men hoort hem daarover niet meer klagen [1]). Maar het tweede was en bleef het eigenlijke zwaartepunt zijner politiek. Zijn buitenlandsche staatkunde hing er ten nauwste mede samen. Zij was een schakel in den keten, die het Erfstadhouderschap en de Unie verbond. De alliantiën met Engeland en Pruissen waarborgden de instelling, die de staatseenheid verzekerde, en daardoor tevens de vrijheid en zelfstandigheid der Republiek, in zijne oogen onafscheidelijk van de bestaande orde van zaken. De democratische denkbeelden, die elders de overwinning behaalden, waren eene bedreiging voor elke gevestigde staatsorde. Wie de laatste handhaven wilde, moest zich verbinden met de mogendheden, wier eigenbelang haar behoud eischte.

Hoe veel ruimer en onbekrompener de gezichtseinder van van der Spiegel ook was, de uitkomst zou bewijzen, dat het gevaar voor den staat te grooter werd, naarmate de weg breeder was,

[1]) Te meer verdient het opmerking, dat in 1795 als een der grieven tegen hem werd ingebracht, dat hij Holland aan de andere gewesten had opgeofferd.

dien men betrad. Kon de Republiek, verbonden aan Pruissen en Engeland, buiten een strijd blijven, waarin zij werden medegesleept? Van der Spiegel maakte er zich geen de minste illusie van en deinsde voor geen oorlog terug. Want het gemeenschappelijk belang, dat de mogendheden tegen de revolutionaire denkbeelden verbond, was de reddingsplank, die ook de Republiek moest behouden.

Volgens de gewone voorstelling van zaken, door de lofredenaars der Restauratie toen en later als de juiste aanbevolen, is de Republiek in geen enkel opzicht verantwoordelijk te noemen voor den krijg, die in 1793 met Frankrijk uitbarstte, omdat zij alles gedaan heeft om dien te vermijden. De Fransche emigranten zijn niet ondersteund; de aanvragen der gecoaliseerde mogendheden om hulp, in welken vorm ook, afgewezen; zelfs de vrijverklaring der Schelde heeft haar niet tot stappen verleid, die de oorlogsverklaring rechtvaardigen. Op deze gronden wordt de Republiek vrijgepleit, doch ten onrechte. Laten deze en dergelijke feiten gelden, zooveel zij vermogen, zij zijn de eenige niet, die voor het eindoordeel in aanmerking moeten komen. De beschuldiging der Fransche Conventie, dat de Nederlandsche Republiek blindelings Engeland volgde, is niet uit de lucht gegrepen. Zij was even weinig als Engeland neutraal tegenover de gebeurtenissen, die in Frankrijk plaats hadden, en haar houding was niets dan de nabootsing van die van haar machtigen bondgenoot geweest. De republikeinsche sloep had voortdurend achter het koningschip van Engeland gedobberd.

Toen in 1792 de eerste Coalitiekrijg uitbrak, waren Engeland en de Republiek door Pruissen en Oostenrijk tot toetreding aan hun tractaat van 7 Februari uitgenoodigd. Beide weigerden, op dezelfde gronden. „Gij zijt beste menschen,” zeide minachtend de Oostenrijksche minister tot onzen gezant, „jammer maar, dat men u handen en voeten heeft gebonden, gij kunt niet doen wat gij wilt.” Oostenrijk en Frankrijk waren vijanden, maar stemden overeen in de erkenning, dat de Nederlansche Republiek niets dan de speelpop van Engeland was.

Na den 20sten Aug., toen de Tuileriën werden bestormd en Lodewijk XVI gevangen genomen, veranderde de houding van het kabinet van St. James. Toen het bericht dezer gebeurtenissen in den Haag was ontvangen, besloten H. H. M. dat

onze gezant te Parijs zich naar het voorbeeld der andere ministers, speciaal naar dien van Engeland, zou gedragen. Dit was natuurlijk, want de regeering hier deed volkomen hetzelfde; ook zij volgde blindelings op, wat te Londen werd besloten. Nauwelijks toch had zij vernomen, dat de Engelsche gezant was gelast, Frankrijk te verlaten en voor zijn vertrek aan de regeering kennis te geven dat, ofschoon Engeland zijn systeem van neutraliteit zou handhaven, elke aanslag op den persoon of de familie des konings een hoogst ongunstigen indruk zou maken, of in den Haag werd een gelijkluidend besluit genomen. Ook Lestevenon van Berkenroode werd teruggeroepen; ook hij moest een verklaring, als de Engelsche, voor zijn vertrek afleggen; ook hij mocht niemand tijdens zijn afwezigheid met de waarneming zijner betrekking belasten. Gelijk te Londen werden in den Haag alle diplomatieke betrekkingen met den Franschen gezant afgebroken.

Naarmate de gevaren voor het Fransche koningshuis toenamen, werd de houding van Engeland jegens hen, die de macht te Parijs in handen hadden, vijandelijker. Dienvolgens ook in den Haag. Toen de Septembermoorden hadden bewezen, dat het gevaar Lodewijk en de zijnen naderde, werd op uitnoodiging van Oostenrijk in Engeland alle verblijf en bescherming ontzegd aan personen, die „zich aan de hoogste misdaad jegens het leeven hunner Allerchristelijkste Majesteiten zouden schuldig maken." Op aandrang van den Engelschen gezant werd een gelijk besluit ook in den Haag onmiddellijk genomen.

Deze volgzaamheid, dit treden in Engelands voetstappen, had te meer beteekenis, omdat niemand geloofde, dat die besluiten iets helpen zouden. De Prins van Oranje, die voor Lodewijk het lot van Karel I voorzag, noemde de laatste resolutie „zeer goed, maar", voegde hij er bij: „ik vrees, dat zij den koning niet veel baat geven zal." Zooals hij, dachten allen hier te lande: men zou te Parijs zich om H. H. M. niet bekreunen.

In 1795 verklaarde Van der Spiegel: „ik heb de drie laatste jaren in de buitenlandsche zaken geheel meester geweest." Er is geen grond, om de volkomen juistheid dezer verklaring in twijfel te trekken. Wel, om niet aan het beleid te gelooven van een politieke houding, die voor Frankrijk tartende mocht heeten. Hoe kon de Raadpensionaris, die zoo teergevoelig was, waar eenige mogendheid zich met de binnenlandsche politiek

der Republiek bemoeide, er toe komen, om den Nederlandschen staat openlijk afkeurend, ja dreigende te doen optreden jegens de leden eener vreemde regeering, die in 't land zelf gehoorzaamd werd? Welk recht had deze staat om er zich mede te bemoeien? Hoe vast de overtuiging ook mocht zijn, dat een strijd met de revolutie onvermijdelijk was, zoo men hem wenschte te voorkomen, had men in waarheid een neutrale houding behooren aan te nemen. „Het systeem van onzen staat is geweest de neutraliteit. Wij hebben voorzichtig gelaveerd met een holle zee en dikwijls tegen wind en stroom," schreef van der Spiegel een paar dagen, voordat de oorlogsverklaring van Frankrijk werd ontvangen. Waarin dat „voorzichtig laveeren" bestaan had, was niet te zeggen: en evenmin welk een opvatting van neutraliteit de Regeering had. Toen op voorstel des Stadhouders tot een legerkamp in de provincie Utrecht en, kort daarna, tot eene aanzienlijke vermeerdering van het leger werd besloten, deed Amsterdam in de Statenvergadering van Holland een voorstel, om den mogelijk ongunstigen indruk dezer besluiten te voorkomen. Gedeputeerden van Amsterdam stelden voor, dat gelijktijdig met het besluit tot augmentatie des legers, eene officiëele verklaring zou in 't licht gegeven worden, dat de Republiek er niets anders mede bedoelde, dan haar neutraliteit te handhaven, en elken schijn van vijandelijke agressie of provocatie van zich afwierp. Het is onwaarschijnlijk, dat een zoodanige officiëele stap de oorlogsverklaring, die men te Parijs reeds bezig was te stellen, zou onderdrukt hebben, maar de verwerping van Amsterdam's voorstel [1]) deed nog minder nut. Indien van der Spiegel het gesteund had, ware het zeker aangenomen.

Aan de hand van Engeland en Pruissen betrad de Republiek het oorlogsveld. Vooral de eerste mogendheid zag door den krijg haar grooten invloed stijgen. Het was behoefte, zoowel als sympathie, die het Stadhoudelijk bestuur de raadgevingen van Engeland als zoo vele voorschriften deed volgen. Men had Engeland noodig. Een goed geoefend leger en een behoorlijk getal oorlogschepen had Rendorp als voorwaarden voor het behoud van den vrede gesteld, die tractaten met het buitenland onnoodig deden zijn. Maar noch het eene noch het andere was

---

[1]) Dit voorstel is, vreemd genoeg, noch in de Resolutiën noch in de Secreete Resolutien van Holland meer te vinden.

aanwezig, toen de krijg uitbrak. In het voorjaar van 1793 dankte de Republiek haar redding aan de hulp der geallieerden. Noch landmacht nog zeemacht waren in staat weerstand te bieden; de besluiten tot herstel van beide waren te laat genomen en werden te traag uitgevoerd, om vrucht te kunnen dragen. De vigoureuse tegenstand, waardoor, naar Van der Spiegel weet te vertellen, de vijand afgeslagen is, bestond alleen op 't papier, waarop hij schreef. De voorspoed der vreemde wapenen bij Aldenhoven en Neerwinden voorkwam den val der Republiek, die reeds Dordrecht aan een Engelsche bezetting had moeten toevertrouwen. De Fransche legers trokken terug, omdat zij in den rug werden bedreigd. Niet aan eigen kracht, maar aan het krijgsgeluk, dat tijdelijk de Oostenrijksche vanen volgde, was het te danken, zoo het gevaar onze grenzen verliet.

Door Frankrijk tot vijand verklaard, was de Republiek door de eerste coalitie gered. Toch wilde Van der Spiegel van geen aansluiting aan haar hooren: hij deed niet mede aan de conventiomanie, gelijk hij sprak. „Zoo de conventiën niet anders inhouden, dan 't geen ik lees, zullen wij ook in hun goed effect participeeren, als hebbende tot oogmerk de bevordering van de gemeene zaak. Zoo zij iets anders inhouden, zou ik liever de Republiek isoleeren, wanneer zij altoos meester blijft van haar eigen zaak."

De vruchten van dit vrijwillig isolement waren niet gunstig. Zoo weinig bleef de Republiek meester van haar eigen zaak, dat zij, ofschoon door geen conventie aan Oostenrijk verbonden, de tegen Frankrijk verbondenen met alle kracht steunen moest. Door haar werd het Oostenrijksche leger van geschut voorzien. De geheele artillerietrein, die voor Condé en Valenciennes heeft gediend, was van ons, verklaarde de Raadpensionaris.

Het legercorps der Republiek, omstreeks 20.000 man sterk, moest onder Oostenrijksch opperbevel aan den veldtocht deelnemen, nu en in 1794. Ook Pruissen vroeg en verkreeg hulp; de kanonneerbooten van den staat lagen voor Mainz, om bij de herneming der stad dienst te doen. De Republiek, zonder verbonden met de geallieerden, die recht gaven tot het stellen van voorwaarden, offerde haar geld, haar troepen en haar zeemacht in de beide veldtochten op, om de eerste coalitie te steunen tegen Frankrijk en den krijg van haar eigen grondgebied verwijderd te houden.

Van een dergelijke vrijwillige ondersteuning, zoo het heette, scheen van der Spiegel alle heil te wachten. Hij vleide zich langs dezen weg groote voordeelen voor den staat te verwerven. Na April 1793 heeft hij maanden achtereen onderhandeld, om schadeloosstelling voor de verleende hulp te erlangen. Geen der mogendheden, die aan den strijd deelnamen, dacht er aan, om zonder behaalde voordeelen aan Frankrijk den vrede te schenken. Waar men aan het gespuis der revolutie ook den vrede zou vergunnen, op Frankrijks bodem of daarbuiten, hij zou betaald moeten worden. Engeland en Oostenrijk konden de schadeloosstelling zich zelve verzekeren: wat billijker, dan dat de Republiek door hun tusschenkomst vergoeding verkreeg voor haar deel aan den strijd, voor de opofferingen, die zij zich getroostte? Vooral door Engelands voorspraak hoopte de Raadpensionaris te slagen. Van de keizerlijke regeering te Weenen, met welke de Republiek steeds op gespannen voet verkeerde, was niets te verwachten, tenzij de invloed van Londen haar onwil brak. Te Weenen moest men leeren inzien, hoe billijk het was, dat „de keizer, die aan de Fransche zijde de limieten van zijn rijk kon uitbreiden, de Republiek aan den kant van Oostenrijksch Braband en Vlaanderen vergenoegde." In Aug. 1793 werd om dezen eisch toe te lichten en de ondersteuning van Engeland te verkrijgen, de griffier Fagel naar Londen gezonden. Het geheele jaar door gaf de zaak aanleiding tot veel diplomatieke gesprekken en brieven, die tot geen het minste resultaat leiden. Te Weenen wilde men de Republiek wel tot bondgenoot hebben ad honores, maar weigerde zich over de schadeloosstelling van H. H. M. te verklaren. De loop van den krijg in 1794 vernietigde ook de geringste kansen. De beer, over de verdeeling van wiens huid zoovele nota's waren gewisseld en zoo vele onvriendelijke woorden gevallen, bleek niet geschoten te zijn. De politiek van isolement, door Van der Spiegel aanbevolen, had geen de minste vrucht op diplomatiek gebied gedragen [1]).

---

1) Men weet, dat de Raadpensionaris het tegendeel heeft beweerd en zelfs niet geschroomd in zijn *Nadenking van een staatsman* te schrijven, dat de Republiek, ten gevolge der negotïatiën te Weenen en Londen, de stellige verzekering van verbetering der grenzen heeft verkregen. De volkomen onjuistheid dezer verklaring is door mij aangetoond in *de Eerste coalitie en de Republiek der V. N.*, in de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Even arm aan goede gevolgen, als dit isolement op diplomatiek gebied, was het op militair terrein. Van invloed uitoefenen op den gang der militaire aangelegenheden, was geen de minste sprake. Bij het uitbreken van den krijg had van der Spiegel zich voorgesteld, op zelfstandige wijze er aan deel te nemen. Het was zijn wensch, dat „de Engelsche en Hollandsche armeën te zamen zouden ageeren, en voor gemeenschappelijke rekening de conquesten op den vijand maken. Bij het einde van den oorlog ware men dan meester geweest om ze niet uit handen te geven, dan op goede voorwaarden, gelijk men met de Oostenrijksche Nederlanden gedurende den successieoorlog had gedaan." Jammer maar, dat die grootsche opvatting eenige kleinigheden over het hoofd zag. De Republiek was aan het einde der eeuw niet, wat zij bij haar aanvang geweest was. Zij was een tandelooze oude, die veel sprak over haar roemrijk verleden, maar de krachten miste, om gevaarlijk voor haar vijanden te zijn. Veroveringen behaalt men niet zonder een krachtig leger: en wat vermocht de zwakke staat, die haar eigen grenzen niet wist te verdedigen, met een corps van 20 à 25000 man, dat de bevelen der coalitie moest volgen? Zelfs aan overleg met haar over de militaire ondernemingen werd niet gedacht. H. H. M. stelden herhaaldelijk aan de strijdvoerende mogendheden de samenkomst van een congres voor, om het militair concert te bepalen. Maar noch Engeland noch Oostenrijk had er ooren naar, en de coalitie ging rustig voort, in de beide campagne's, zich van de troepen der Republiek te bedienen, zonder om haar wenschen zich te bekreunen. De militaire operatiën vernam zij, als zij waren uitgevoerd of mislukt. „Vaste afspraken kon men niet maken,'' schreef de hertog van Coburg eens aan Willem V, toen de aandrang op samenspreking wat ernstiger en nadrukkelijker was dan gewoonlijk: „elken dag veranderde de staat der zaken, en werd men gedwongen zijn plannen te wijzigen." Ook het recht, om boos te zijn over de eigenmachtige wijze, waarop met de Nederlandsche troepen werd omgesprongen, en de onverschilligheid, waarmede zij werden prijsgegeven, werd aan de Republiek betwist. In September 1793 werden de Hollandsche troepen, onder de Prinsen van Oranje bij Meenen en Wenink gelegerd, na een strijd van vijf uur met aanzienlijk verlies door de Franschen

op de vlucht geslagen. Deze nederlaag maakte een diepen indruk in de Republiek, omdat zij geheel onnoodig werd geleden. In de nabijheid van het slagveld stond het corps van den Oostenrijkschen generaal Beaulieu, die ondanks dat hij herhaaldelijk door den Erfprins was te hulp geroepen, zich niet in beweging stelde, dan toen het te laat was en hij slechts den terugtocht der Hollanders kon dekken. Verbitterd over deze wijze van bejegening, gelastten H. H. M. den Erfprins, de troepen van den staat niet meer dan de troepen van Z. Keiz. Majesteit zelve te exponeeren. In overeenstemming met dit bevel weigerde weinige weken later de bevelhebber van het leger der Republiek aan Coburg de hulp, die hij vorderde, om Maubeuge te ontzetten. De Oostenrijksche generaal werd daardoor gedwongen tot den terugtocht, die aan de tweede campagne der coalitie in de Nederlanden op weinig schitterende wijze een einde maakte. Overal, in Engeland zoowel als te Weenen, werd het gedrag der Republiek streng afgekeurd, en alleen de verkoeling, die er tusschen den keizer en het Engelsche kabinet ontstond, kwam der Republiek ten goede. Toen in het voorjaar van 1794 Pruissen aan den revolutiekrijg zich onttrok, en zelfs door de subsidiën der zeemogendheden zich niet liet bewegen, om haar aandacht van Polen op de Oostenrijksche Nederlanden te vestigen, was het einde te voorzien. Om de Noordelijke republiek werd niet gedacht, naar haar wil niet gevraagd. De keizer liet de zorg voor de verdediging zijner Nederlandsche bezittingen kalmpjes aan Engeland en de Republiek over. Oneenigheid onder de generaals verlamde wat restte van overgebleven krachten. Den 22sten Juli keerde het verzwakte Nederlandsche leger op den vaderlandschen grond terug, dien het voortaan alleen, met Engelsche hulp, zou te verdedigen hebben. En ook deze steun ontzonk eerlang. De aanwezigheid der Engelsche armee vermeerderde niet de veiligheid, slechts de onrust en het gevaar. Overtuigd, dat het Stadhouderlijk Bestuur niet deed, wat het kon, doordrongen van de noodzakelijkheid om den strijd tegen de revolutie naar elders over te brengen, waar beter kansen op slagen zich aanboden, bleek het kabinet van Londen reeds in September ongenegen, de Republiek langer te verdedigen. De landmacht onder York maakte zich gehaat door haar voortdurend terugtrekken, en berucht wegens haar schaamteloos uitplunderen der doorgetrokken gewesten. Wat Willem V

en van der Spiegel persoonlijk en schriftelijk ook beproefden om zoowel te Londen als te Berlijn tot krachtiger hulpbetoon op te wekken, het was alles vruchteloos. Bij Oostenrijk had het Engelsch kabinet de belangen, ja de eischen der Republiek voorgestaan, zoo lang er uitzicht op slagen in de Nederlanden scheen. Maar toen èn Pruissen èn Oostenrijk het Nederlandsch strijdtooneel verlieten, om in Polen vergoeding voor de geleden verliezen te zoeken, liet Engeland de machtelooze aan zich zelve, d. i. aan haar ondergang over.

Zulk een uitkomst van den strijd, anderhalf jaar vroeger met kloek vertrouwen aanvaard, had niemand kunnen voorzien. Toch bewees zij, dat het vertrouwen op valsche gronden had gesteund. Toen het er op aankwam, om den strijd met Frankrijk te voorkomen, door zich van elke uittarting te onthouden, had men niets gedaan, dan door dik en dun Engeland volgen. Toen de krijg uitbarstte, weigerde men aansluiting aan de coalitie, en bood zelfs weerstand aan Engelands aandrang, om zich met Oostenrijk te verbinden. Volgzaam, toen zelfstandigheid had kunnen baten, was men zelfstandig, toen volgzaamheid meer baten dan schaden kon. En waarom? Slechts een defensieven krijg had van der Spiegel willen voeren, en hij had aan den offensieven der coalitie deelgenomen. De Republiek had schatten gelds en schatten van menschenlevens, in verhouding tot de beschikbare krachten, opgeofferd ten dienste van anderen. Toen deze zich terugtrokken en zij tot verdediging van haar eigen grondgebied werd geroepen, was zij uitgeput en machteloos. Van der Spiegel meende op dezen wijze gelijktijdig de vrijheid en zelfstandigheid der Republiek tegenover de groote mogendheden te handhaven en voordeel te behalen. De uitslag ware wellicht geen andere geweest, zoo hij aan de coalitie had deelgenomen, maar het recht, om ondersteuning tot den einde toe te vorderen, zou niet gemist zijn. Gelijk hij in zijn binnenlandsche politiek zich leiden liet door zijn liefde en bewondering der oude staatsorde, liet hij zich in zijn buitenlandsche leiden door de herinneringen van vroegere grootheid en machtsbetoon. Voor hem was het roemrijk verleden nog niet ten einde. Een nobele dwaling, die voor zijn vurige liefde tot zijn land pleit, maar een dwaling in een staatsman. Hij zou er zich niet aan schuldig hebben gemaakt, indien hij aan de Poolsche kwestie haar volle

beteekenis had toegekend. Maar voor hem lag de spil der Europeesche politiek nog altijd in het westen: dat zij meer en meer zich naar het oosten verlegde, zag hij niet in. Hij leefde ook in zijne diplomatieke berekeningen in staatkundige toestanden, die met den dag meer ophielden te bestaan. De gemeenschap van belangen tegen het nivelleerend systeem van Frankrijk en de afhankelijkheid, waarin Oostenrijk, ter wille zijner Nederlandsche bezittingen, in vroeger dagen van de zeemogendheden had verkeerd, waren de grondslagen waarop zijn buitenlandsche staatkunde steunde. Dat de verhouding der groote mogendheden in de laatste vijftig jaar grootelijks was veranderd, dat nieuwe belangen zich diensvolgens deden gelden en een nieuwe gedragslijn voorschreven, had hij voorbijgezien. En daarom moest de politieke berekening falen, die aan de Republiek een groote rol beloofde, op voorwaarde van toestanden, die opgehouden hadden te bestaan. Het gebouw, dat hij in zijn politieke illusie had opgericht, zonk weg, omdat de grond, waarop het rusten, moest, ontbrak.

Toch zou deze ongunstige uitkomst minder rijk aan noodlottige gevolgen zijn geweest, indien van der Spiegel in zijn binnenlandsche politiek ware geslaagd. In de twee eeuwen van haar bestaan had de Republiek herhaaldelijk zich bedreigd gezien, maar telkenmale was zij aan den ondergang, hoe nabij ook, ontsnapt. Aan de machtigste staten had zij weerstand geboden en haar onafhankelijkheid tegenover hen gehandhaafd. Het geheim van haar kracht lag in het belang, dat haar zelfstandig bestaan voor Europa had gehad, maar bovenal in den geest van eendracht en opoffering, die regeering en volk in de ure des gevaars had verbonden. Al bleek het eerste niet meer te gelden, de laatste kon redden zoo het bestond. Maar waren regeering en volk nog door den geest van eendracht en opoffering verbonden?

Wie van der Spiegel bij 't uitbreken van den krijg de vraag had gesteld, zou van hem zelven een ontkennend antwoord hebben ontvangen. De Raadpensionaris ontveinsde het zich niet, dat er een breede klove tusschen de regeering en een aanzienlijk deel der bevolking gaapte. De democraten van 1787 waren onverzoend.

De Restauratie had hen vervolgd, gestraft, verbannen, naar

den vreemde gejaagd. Nooit hebben vervolgingen verzoening met den vervolger gebaard, maar thans minder dan ooit. „Toen Oranje de patriotten verjoeg — getuigde een hunner jaren later — deed hij niets anders, dan hen naar de Hoogeschool van Patriotismus en Revolutie te zenden." En zij waren leergrage studenten geweest. In België, doch bovenal in Frankrijk, was hun staatkundige ontwikkeling met reuzenschreden vooruitgegaan. Zij zagen in, welke armzalige stumpers zij waren geweest, die slechts grondwettig herstel van verouderde rechten hadden geëischt. Niet voor verouderde rechten, maar voor eeuwige rechten werd in Frankrijk gestreden. Een eeuwenouden troon wierpen daar hunne geestverwanten neer, om de heerschappij van beginselen te vestigen, die niet voor een enkel volk, maar voor de menschheid de voorwaarden van vrijheid en volksgeluk waren. Met een gevoel van beschaamdheid over hun zwakheid en aarzeling in vroeger dagen zagen zij het aan, hoe de Fransche broeders, zonder eenigen eerbied of verschooning voor de persoonlijke rangen of belangen hunner tegenstanders, hun beginselen in toepassing brachten, en een maatschappelijke orde sloopten, met dezen in onverzoenlijken strijd. En met de vurige geestdrift van jonggeloovigen, geprikkeld door de verbittering, die vervolging en lijden opwekt, zagen zij naar den dag uit, waarop het hun vergund zou zijn zich te wreken op hun vervolgers, die hen dwongen in den vreemde een leven vol ontbering te lijden, en tevens verlossing te brengen aan de geestverwanten in het vaderland, die nog zuchtten onder het onteerend juk.

Bij deze achtergeblevenen zouden hun denkbeelden geen tegenstand ontmoeten, want ook zij hadden geleerd; ook zij waren tot de overtuiging gekomen, dat geweld, revolutie, het eenige redmiddel was, dat overbleef. De maatregelen der regeering, halve maatregelen van hervorming, die nergens de gebreken ingrijpend verbeterde, waren niet geschikt om politieke tegenstanders te winnen, die over willekeur en bevoorrechting tot in de vervolging toe klaagden. De burgers, de mannen zonder aanzienlijke relatiën, waren de slachtoffers hunner meeningen geworden, maar de hoofden hunner partij waren verschoond. Zelfs Van Berkel was op vrije voeten gebleven en nam zeer onbeschroomd en stichtelijk zondag aan zondag zijn plaats in de regentenbank in de kerk te Haarlem in, terwijl

zij, die zijn volgelingen waren geweest, werden vervolgd en gestraft. De restauratie had niets gebracht, dat tot berusting kon stemmen. De overmoed der stedelijke regenten in de dagelijksche bejegening was even groot, als te voren: wie niet tot hun kring of familiën behoorde, werd op het raadhuis van Amsterdam, onverschillig welken rang hij in de maatschappij bekleedde, met een minachtend „kerel" begroet. Er zijn stemmingen, waarin speldeprikken pijnlijker wonden, dan zware slagen. Veel wat in vroeger jaren uit gewoonte was gedragen, had opgehouden onverschillig te zijn. Toen hadden zij gestaan en gestreden tegen mannen, die steeds de vijanden der volksvrijheid waren geacht. Thans werden zij verdrukt door regenten, die voor geen klein gedeelte in vorige dagen de eerste plaatsen in hun rijen hadden ingenomen. In hunne oogen was Rendorp, die in Sept. 1792, verzoend met de stadhouderlijke partij, als Burgemeester van Amsterdam stierf, niets dan een verrader, wien zij haatten als een renegaat, een ontrouwe aan de heilige zaak des volks [1]). En als hij waren er zoovelen, die zij elkander met den vinger aanwezen, vast besloten niet te vergeten en niet te vergeven [2]). Ware de republiek in vrede gebleven, de rijen der persoonlijk onverzoenlijken zouden door den dood zijn gedecimeerd. Maar de rijen der patriotten werden niet gedund. Hun getal nam met ieder jaar toe. Al de ontevredenen, die een zwakke regeering steeds maakt: de gematigden, die noodzàkelijkheid van hervormingen hadden erkend, en zich teleurgesteld zagen: jongeren vol eerzucht en gevoel hunner krachten, die zich uitgesloten zagen van het bestier van stad en land door het schaamteloos monopolie van lokale heerschers — zij vermeerderden telken jare de rijen der patriotten, die in om-

---

[1]) De griffier Fagel schreef den 24 Sept. 1792 aan den Prins van Oranje: „men is hier in 't algemeen zeer gefrapeerd geweest van het onverwagt overlijden van den heer Rendorp. Hij wierd gezegd veel beter te zijn. Men verliest zeekerlijk aan hem een kundig Regent, en zijne vrienden een man, die in den daaglijkschen omgang alleraangenaamst was. De heer Raadpensionaris is over dit sterfgeval niet weinig aangedaan."

Den eersten October antwoordde de Prins: „het overlijden van den heer Rendorp hebbe ik met leedwezen vernomen; hij was niet zonder gebreken, hij was iemant waar partij van kon getrokken worden, en die van nut aan het vaderland konde zijn, bijsonder in deese omstandigheden".

[2]) Wie de moeite neemt de vijf deelen van het *Vaderlandsch Huisboek* te doorbladeren, kan een goede collectie van afvalligen samenlezen, en tevens den diepen wrok leeren kennen, die de patriotten tegen hen bezielde.

verwerping van het Stadhouderschap het eenige geneesmiddel voor al de publieke jammeren zagen. De openlijke twisten op de straat hadden opgehouden, maar de verwijdering der gezinnen duurde voort: in menigen familiekring is zij na 1787 sterker geworden, dan voor dien tijd. Beide partijen, voor- en tegenstanders van het bestaande regime, allen gevoelden, dat er maar ééne oplossing was.

Het Stadhouderlijk bestuur gaf zich tot op zekere hoogte rekenschap van de stemming der gemoederen. Het wist, dat de patriotten niet berustten in hun nederlaag, maar op een omkeer van zaken hoopten. Wie de brieven van van der Spiegel leest, ziet, dat hij het gevaar volstrekt niet ontveinsde. Hij was bevreesd voor ernstige onlusten in het binnenland, als een buitenlandsche vijand de Republiek bedreigde. De noodzakelijkheid, om door sterke garnizoenen de patriotten in toom te houden, neemt hij onder de redenen van militaire zwakheid op. En toch maakte de Raadpensionaris zich illusiën ook op dit punt, en peilde hij de zwakheid van de regeering, wier voornaamste raadsman hij was, niet in haar ware diepte. Hij meende, dat het eigenbelang velen zou terughouden, hoe afkeerig ook van het bestaand bestuur: en dat de bloedige ontwikkeling der Revolutie in Frankrijk afschrikkend hier te lande werkte. „De eerlijke, verstandige patriotten gelijk allen, die iets te verliezen hebben, zijn meer bevreesd voor het effect der Fransche principes, dan geanimeerd tegen den actuelen regeeringsform," schreef hij in Januari 1793. En dit geloof bleef onwankelbaar, hoeveel er ook voorviel, dat tot nadenken had kunnen brengen [1]).

[1]) De gisting, die de oorlogsverklaring in Amsterdam te weeg bracht, teekent Mr. W. F. Roëll, aan wiens papieren ik in deze bladen menige bijzonhefd ontleen (zie hierachter bladz. 267 noot), o.a. in dezer voege:

„Divers pamflets, les uns plus acerbes que les autres inondèrent le pays et donnèrent de la besogne à la justice, surtout dans la ville d'Amsterdam, où se trouvoit le foyer revolutionnaire. La fureur s'exhala jusque sur les prières publiques que le gouvernement avoit ordonnées pour invoquer la bénédiction du Tout Puissant sur les armes de la Republique. La première fois que cette dévotion eut lieu à Amsterdam, on trouva dans plusieurs bourses destinées a recueiller l'aumone pour les pauvres, des Odes à ce sujet qui devoilérent a quel point alloit à la fois l'aveuglement et l'impiété: et qui à leur tour furent parodiées de différente manière dans un sens contraire. Je ne cite de ces odes que ce seul trait, qu' apres avoir jetté le ridicule sur nos prières, et depeint nos pêchés comme la source de nos maux (ce qui pourroit être vrai dans un autre sens que celui de l'auteur) on y fit figurer Dumourier comme l'ange exterminateur, choisi par le ciel pour exercer son vengeance." *Mes souvenirs politiques*.

Zelfs de goede uitslag, door hem zelf vermeld, waarmede weinige weken later het Légion Batave — een legercorps uit gevluchte Patriotten door de Fransche regeering samengesteld — in de Republiek recruteerde, schokte het niet. De afschuw, dien het bloedtooneel in Frankrijk in hem persoonlijk wekte, werd door de patriotten, naar hij zich verbeeldde, gedeeld. Een zelfbedrog, gewoon bij allen, die hun eigen waardeering tot maatstaf van het oordeel van anderen maken. Zoo hij juist had gezien, had de geheime tegenwerking van de zijde der patriotten moeten ophouden. Maar daarvan was geen spoor te ontdekken. Zij verzamelden wapenen; breidden hun leesgezelschappen uit; werkten door geruchten en pamfletten op de publieke opinie, om haar ongunstig voor de regeering te stemmen. De belemmeringen, die het bestuur ondervond, namen toe in plaats van te verminderen. Van der Spiegel zocht de oorzaak in de vrees voor den buitenlandschen aanval, die het vertrouwen in den staat van zaken ondermijnde. Hij zag geheel over 't hoofd, dat de tegenkanting zich minder krachtig had doen gelden, toen het gevaar van den Franschen inval minder dreigende was geweest. Het verzet steeg met het gevaar.

Zorgvuldig werden de patriotten in het binnenland, als die buitenslands in 't oog gehouden. De regeering had hare spionnen en ontving rapporten. Maar zij werd minder goed bediend, dan de patriotten, die van hunne zijde niet minder scherp de regeering gadesloegen. Hoe voorzichtig zij, onder het dadelijk bereik des bestuurs levende, ook moesten zijn, toen de krijg met Frankrijk was uitgebroken en de ongunstige loop hoop op steun van buiten gaf, nam hun stoutmoedigheid en werkzaamheid toe. Tot dusver hadden zij zich moeten tevreden stellen met het belemmeren van de regeeringsmaatregelen, het verspreiden hunner denkbeelden bij monde en in geschrifte, het uitstrooien van geruchten, het verdacht maken van personen des bestuurs. Maar in het begin van 1794 scheen de tijd gekomen, om verder te gaan. Zij traden door de uitgeweken geestverwanten in rechtstreeksche betrekking met de vijanden van den staat, volkomen bereid hun het land over te leveren.

Deze bereidwilligheid blijkt uit de correspondentie door de hoofden te Amsterdam gevoerd [1]). De jonge Amster-

[1]) Door mij uitgegeven in *de Patriotten* te *Amsterdam in* 1794.

damsche koopman, I. I. A. Gogel, die in later jaren zijne groote talenten op waardiger wijze zou besteden, bood in Februari aan de representanten der Conventie bij het Fransche leger een memorie aan, die een merkwaardig bewijs levert van den scherpen blik, dien hij in de toestand der Republiek had geslagen, maar tevens van den onverzoenlijken haat, die hem en zijn partij bezielde. Voornamelijk in den middenstand, de winkeliers en kooplieden, zijn, volgens zijn teekening, hun aanhangers. Het gemeen en de hoogste standen zijn Orangisten. Groot is het deel der bevolking, dat zich niet verklaart, niet aansluit, doch ook onder hen winnen hun denkbeelden veld. De haat tegen Engeland is algemeen, onder alle standen. De vrienden van Frankrijk vermeerderen bij den dag, maar op hun zelfstandig optreden is niet te rekenen. De Republiek moet veroverd worden; het Bataafsche volk met geweld van wapenen onderworpen. Moeielijk is dit niet: want tegenstand zal de natie niet bieden. Een landing op Walcheren, gesteund door een legercorps in Staats Vlaanderen, biedt er den gemakkelijksten weg toe. De Franschen moeten de Constitutie medebrengen. „La présente trop vicieuse doit de suite être entièrement anéantie, ainsi que tous les privilèges, corporations, cours de justice, magistratures etc actuellement existantes. Le Gouvernement revolutionaire de suite établi, jusqu'à ce que la nation puisse sous l' auspice des représentans Français procéder à une nouvelle organisation. Un Tribunal Revolutionaire, assisté d'une Guillotine, devroit en même tems commencer ses functions." Eén bezwaar weegt blijkbaar Gogel op 't hart. Hij is bang, dat de Fransche broeders de natie voor rijk zullen houden. Hij betoogt daarom, dat dit niet het geval is. Een groot deel van het vermogen des volks is belegd in vreemde schuldbrieven, voornamelijk Engelsche. Doch dit is geen bewijs van rijkdom, want de waarde van die dingen is niet zoo heel groot. „Le valeur effective en est en autant nulle, qu'elle n'est pas disposible à volonté et très incertaine dans ce moment, où l'existence chancelante des gouvernements fait craindre une banqueroute générale, et peut être soudaine." Doch deze en soortgelijke finantiëele betoogen, dat er eigenlijk geen geld in 't land was, werden wel een weinig verzwakt door zijn aanbeveling van een belasting op grondslagen, die de aanwezigheid van meer dan geringe

kapitalen veronderstelden [1]). De Fransche representanten zullen het hem wel vergeven hebben, zoo hij somtijds dwaalde, ter wille van den vurigen ijver en het warm geloof in een heerlijke toekomst, dat uit zijn Memorie sprak. „La France et la Hollande ne faisant plus, y compris la Belgique, qu'une même République, les thrones des despotes déjà si chancelants s'ecrouleraient incessamment. Carthage subjuguée [2]) pleurerait sur les ruines de sa grandeur passée; et 30 millions d'hommes formant un seul peuple de frères transmetteraient à leur postérité un bonheur sublime, jusqu'à présent inconnu aux mortels."

Er waren intusschen nog eenige kleinigheden noodig, voordat de Hollandsche stervelingen dit ongekende geluk zouden genieten. De reactie van 1787 had in zooverre doel getroffen, dat de meerderheid der patriotten geen lust gevoelde, iets te wagen. De kalme bedaardheid van den landaard werd ook door den bitteren politieken wrok niet aan 't wankelen gebracht. „De Fransche patriot grijpt allerwege de wapens aan en vliegt naar de plaats, daar hij dezelve voor de zaak der vrijheid kan gebruiken; maar de Hollandsche patriot, vernemende dat zijne verlossers in aantogt en nabij onze grenzen zijn, trekt rimpels in zijn voorhoofd, zucht, steekt een pijp tabak aan, en gaat dezelve vreedzaam in zijn achterkamer zitten uitrooken." Van zulke voorstanders was geen krachtige ondersteuning en geringe opoffering te wachten, maar tevens geen verzet te duchten. De Patriotten zouden zelve de gehate regeering niet omverwerpen, maar ze evenmin verdedigen. De Fransche broeders, gewapend met guillotine en constitutie, konden gemakkelijk het land veroveren en de natie in hun geluk doen deelen.

Hoe weinig vleiend voor het volkskarakter de trekken ook

---

[1]) „Pour les lever sans gêner les honnêtes citoyens, et les faire venir uniquement à la charge de ceux, qui sont en état de les payer, ou des Aristocrates, on pourrait le faire sur le pied suivant; quelqu'un possédant de

2	à	3 millions	50 pct.	de	150/m.	à	250/m.	6	pct.
1½	„	2 „	35 „	„	100/m.	„	150/m.	5	„
1	„	1½ „	30 „	„	50/m.	„	100/m.	3	„
800/m.	„	1 million	20 „	„	20/m.	„	50/m.	2	„
500/m.	„	800/m.	15 „	„	10/m.	„	20/m.	1	„
250/m.	„	500/m.	8 „						

Les autres rien. Ce qui rapporterait beaucoup, sans être ruineux à personne."

[2]) Onder dit klassieke beeld werd Engeland voorgesteld.

waren, die de Amsterdamsche hoofden voor de schets hunner geestverwanten bezigden, waarborg voor gematigdheid schonken zij niet. Van afkeer van Robespierre's denkbeelden en bloedstorten was zoo weinig sprake, dat niet alleen Gogel met verschillende meeningen van den revolutionairen despoot instemming betuigde, maar ook zelf de guillotine vorderde. En niet alleen hij. In een plan van samenwerking voor de clubs in verschillende steden ontworpen, werd de instelling „van een revolutionaire rechtbank, geaccompagneerd met een guillotine", onder de hoofdpunten opgenomen, waaromtrent geen verschil van gevoelen bestond. Dit sprak van zelf. Vrees voor het effect der Fransche principes, waaraan de Raadpensionaris geloofde, bestond bij de patriotten niet, al waren zij uit nationale voorzichtigheid geheel ongeneigd om er zich voor te wagen en op te offeren. Zij konden wachten: uitstel zou geen afstel worden. Een te vroeg handelen zou slechts nieuw lijden over hunne hoofden uitstorten. Toen in de tweede helft van Juli het Hollandsche leger op het grondgebied van den staat was teruggekeerd, en de Fransche troepen naderden, werd er eene algemeene vergadering der patriotten uitgeschreven. In den nacht van den laatsten Juli had zij in den Haarlemmerhout in *het Wapen van Amsterdam* plaats. De burger I. G. H. Hahn, die de bijeenkomst leidde, stelde voor, om de revolutie op een gewelddadige wijze te beginnen, door een aantal bekende regenten en magistraatspersonen te vermoorden. De meerderheid verwierp het voorstel, omdat men zich exponeerde, om de geheele patriotsche partij aan de wraak van den Oranjeaanhang op te offeren. Voordat men een opstand beproefde, moest men beter geïnformeerd zijn omtrent de militaire en staatkundige oogmerken van de Franschen. Niet het beginsel, de tijdigheid van den maatregel deed hem verwerpen.

„Indien er geen neerslachtigheid komt onder de regenten en voorname ingezetenen, vertrouw ik, dat wij, onder Gods zegen, het land behouden zullen", had de Raadpensionaris in 1793 geschreven. De regenten en voorname ingezetenen — zij waren het, op wie de restauratie had gebouwd en nog altijd, nevens het buitenland, steunde. Eigenbelang schreef gebiedend aan de regenten voor, de staatsorde, die hun de oude macht had hergeven, met al hunne krachten staande te hou-

den. Wat zou er van hen worden, indien het werk van 1787 te niet werd gedaan, en de vijanden de macht in handen kregen?

Zoo rekende en sprak men in de regeeringskringen. En schijnbaar terecht, want de restauratie had veel voor de oude regenten gedaan. En toch vergiste men zich.

In 1786 had de regentenaristocratie uit nooddwang voor den Erfstadhouder gebogen, maar zonder vrede met hem te hebben. Zij was hersteld in hare lokale heerschappij, maar zonder invloed op den algemeenen gang van zaken te verkrijgen. Enkele personen, Rendorp, Dedel, en anderen werden om adviezen gevraagd, maar buiten hen om werd beslist. Zij hadden invloed genoeg, om hervormingen te beletten, die met hun belang streden, niet om een enkele tot stand te brengen, wier noodzakelijkheid zij inzagen.

Als de Republiek in gevaar zou verkeeren, kwam alles op Holland aan. Holland had in 1672 het land gered. Als Holland bedreigd werd, kwam alles op Amsterdam aan. De grootste en sterkste stad, de rijkste aan hulpmiddelen, het gemakkelijkst van aanvoer te voorzien, kon desnoods alleen weêrstand bieden. De houding van Amsterdam in 1787 was nog in aller geheugen. Welnu — Holland en Amsterdam waren ontevreden.

Zij waren ontevreden, omdat de restauratie niets dan een herstel van den ouden toestand, ook van wat zij misbruiken noemden, geweest was. De regeeringsreglementen in Gelderland en Utrecht waren niet afgeschaft. De afval van de volkspartij werd niet gerechtvaardigd door verbeteringen, die de Restauratie aanbracht. Wat zij zelven vroeger hadden bestreden, bleef voortbestaan.

Zij waren ontevreden, omdat de maatregelen der regeering Holland niet ontlasten. Zwaar in schulden, zag de machtige provincie zich met het grootste deel beladen van de finantieele opofferingen, die de krijg oplegde.

Zij waren ontevreden, omdat de buitenlandsche politiek hunne instemming niet had, omdat de nauwe aansluiting aan Engeland en Pruisen streed met de belangen der handelspolitiek, die zij voorstonden, omdat het buitenland hen quotiseerde, ter wille van een krijg, dien zij afkeurden en van wiens ongunstige loop, ten gevolge van Pruisen's terugtreden, zij aan

den Prins de schuld gaven, omdat deze den Pruisischen Koning van zich had vervreemd.

Zij waren ontevreden, omdat zij vastgeketend waren aan een politiek, die zij niet richten konden, en die zich, bouwende op de alliantien met vreemde mogendheden, noch om hun eischen, noch om hun bezwaren bekommerde, maar haar wil doorzette, ten spijt van alle waarschuwingen. Rendorp had in 1788 den raad gegeven, om in de voornaamste handelssteden kamers van koophandel op te richten en aan deze niet het recht, maar slechts de vergunning te schenken, voorstellen aan de regeering te doen. Wat had die verstandige raad uitgewerkt? Amsterdam had onder de hand tegen finantieele maatregelen bezwaar gemaakt. Wat had het gebaat? Zelfs de overweging, hoe noodig het was den machtigen handelsstand te winnen, was te zwak geweest, om hen, die het bestuur in handen hadden, tot verbeteringen te bewegen, die onverschilligen in belanghebbende aanhangers konden veranderen.

De stadhouderlijke regeering gebruikte Amsterdam, als zij het noodig had, maar bekommerde zich overigens noch om zijn wenschen noch om zijn raadgevingen. Als Burgemeesteren van Amsterdam brieven [1]) tot Zijne Hoogheid richtten, bleven die missiven weken achtereen onbeantwoord. Kwam er eindelijk antwoord, dan was het gewoonlijk in zulke generale bewoordingen vervat en op zulk een omzichtige wijze ingericht, dat men er niets aan had. Het was duidelijk, Amsterdam werd voor niets gerekend.

De regentenaristocratie had veiligheid tegenover de volkspartij gewonnen, maar overigens werd zij, zoo het mogelijk was, minder nog dan te voren gekend in zaken der regeering, en was gedwongen te berusten in maatregelen, die haar werden opgedwongen. Voor haar onderwerping aan Oranje kon zij op geen enkelen prijs wijzen, die hen rechtvaardigde tegenover de natie.

Maar van dit alles zag de regeering niets. Zij meende alles te doen, wat vereischt werd, indien zij maar personen tevreden stelde. Toen in 1789 de magistraatsbestelling te Amsterdam plaats had, verklaarde Van der Spiegel, dat men met de grootste omzichtigheid de nieuwe magistraten had gekozen, en zich vleide „de gevoeligheid van familiën verschoond te hebben, wie

---

1) Mr. W. F. Roell.

het van het meeste belang was te winnen." Hoe weinig die winst beteekende, zagen vreemden in. De regeering zelve was met blindheid geslagen.

Toch viel in de anderhalf jaar, dat de krijg duurde, genoeg voor, om de oogen te openen. Wat baatte de steun der regenten, der aanzienlijke familiën, waarop werd gebouwd?

Toen de restauratie plaats had, waren de finantiën in de grootste wanorde. Men had in verschillende vormen beroep moeten doen op de beurzen des volks. Morrende, vloekende op de patriotten en hun wanbestuur, dat allen zoo duur te staan kwam, hadden de Oranjegezinden betaald; ook de patriotten, zelfs geëmigreerden, omdat zij niet durfden weigeren. Doch de uitgebroken krijg had den nood vergroot. De oorlog, hoe lang ook voorzien, had de Republiek verrast, voordat leger en marine in behoorlijken staat waren gebracht. Alles moest op eenmaal geschapen worden. Geld, veel geld was nu en voortdurend noodig.

Op den Raadpensionaris kwam alles aan; hij was de man, die de hulpbronnen moest aanwijzen en openen. Van der Spiegel bewees opgewassen te zijn voor de zware taak. Hij beraadslaagde met finantieele specialiteiten of met regenten, die door hun relatiën de stemming op de beurs konden kennen. Tot leeningen in verschillenden vorm, voor de Staten-Generaal en voor Holland, werden besluiten genomen. Aan den goeden uitslag scheen niet te twijfelen. De Republiek was rijk: ondanks de kwijning van den handel na 1781 was het privaat-vermogen groot genoeg, om allerlei buitenlandsche leeningen te doen slagen. In de laatste drie jaren, gaf Hope in 1791 op, waren jaarlijks niet minder dan twintig millioen in buitenlandsche negotiatiën geplaatst. De regenten en de vermogenden zouden zeker in hun eigen vaderland niet minder vertrouwen, niet minder er voor veil hebben!

De hoop werd bitter teleurgesteld. Het persoonlijk belang, dat de regenten en vermogenden in het behoud der Republiek hadden, bleek te zwakke prikkel. Amsterdam, dat in 1787 „le théatre le plus intéressant que la démocratie ait encore presenté à la nation" was geheeten, toonde den ouden geest van verzet nog niet afgezworen te hebben. Zelfs geen loterijleening, in vroeger jaren zoo geliefd, bood bekoorlijkheid meer aan. De regeering had verwacht, dat de binnenlandsche leeningen ongunstig op de buitenlandsche zou werken. Het tegen-

deel had plaats. In 1793, toen men nog vragen kon, hoever men de veroveringen op Frankrijk wel zou voortzetten? en wat ieder mogendheid zou behouden? toen er geen sprake was van dadelijk gevaar voor den staat, werden op nieuw importante geldleeningen voor buitenlandsche mogendheden gesloten, maar Holland kon geen geld bekomen. Met het stijgen van den nood nam de tegenkanting toe. Al onze getenteerde negotiatiën mislukken, klaagde van der Spiegel. Toen, in 't volgende jaar, de nieuwe subsidie aan Pruisen was aangenomen, verklaarden de regenten, dat zij niet verkozen door Engeland gequotiseerd te worden. Van der Spiegel wilde papier creëeren op den voet van de navy-bills in Engeland, die na den oorlog zouden worden afgedaan; de beurs weigerde ze aan te nemen. Te Amsterdam strooide men uit, dat men den vrede kon hebben, als men maar wilde, en dat men daarom aan de regeering de gelden voor den krijg moest onthouden. Zelfs dwangmaatregelen, geforceerde heffingen, baatten niet en brachten niet op. „Alle beurzen die iets aan het land betalen moeten, of van welke eenige extra-ordinaire ondersteuning zou kunnen gewagt worden, zijn gesloten, en daarentegen alles, wat het land schuldig is, wordt met verdubbelde pressance afgehaald", schreef van der Spiegel op 't oogenblik, dat de vijand het Hollandsche leger naar het vaderland had teruggedreven. De vermogenden zonden hun geld buiten 's lands, maar een negotiatie voor den staat, door Engeland te guarandeeren, weigerde men te sluiten. „Voor de Staten is geen penning te krijgen", beleed de Raadpensionaris met bitterheid. „Het land, dat de rijkste ingezetenen bevat, loopt gevaar het eerst geëpuiseerd te zijn."

De volgende jaren zouden het tegendeel bewijzen. Het land was niet uitgeput: de natie was rijk genoeg, om te helpen. Maar „de geldzakken", zooals van der Spiegel ze noemde, voerden op de beurs een politieken krijg. Zij wilden het Stadhouderschap niet staande houden. De patriotten hadden de leiding der beweging [1]) en spaarden geen middel, om te slagen. Van der Spiegel werd persoonlijk aangevallen: zijn eerlijkheid, zijn bekwaamheid als financier verdacht gemaakt. Met meer gevoeligheid, dan men verwachten zou van een man,

---

[1]) Het waren de Mennonieten, die van der Spiegel als de voornaamste tegenstanders aanwees.

die verklaarde nooit te lezen wat tegen hem geschreven werd, verdedigde hij zich. De Prins trok zijne partij en de Staten rechtvaardigden hem openlijk. Maar wat baatte het? Het geschokte vertrouwen werd niet teruggeschonken, noch aan hem noch aan den staat. Patriötsche leveranciers weigerden te leveren aan de regeering, anders dan tegen contante betaling. Met elken dag nam de verlegenheid toe. De provinciën betaalden hun quota's niet: de leeningen slaagden niet. De ordonnantiën konden niet voldaan worden, in den Haag werd een leverancier, die zesmaal het bedrag van den staat had te vorderen, voor een schuld van 30 mille gearresteerd. „Leen ons honderdduizend pond sterling", bedelde de Republiek in October bij de Engelsche Regeering.

Een politiek, die tot zulke uitkomsten leidt, mag geen aanspraak op ongeschokt vertrouwen maken. In de eerste jaren der restauratie hadden de heeren Staten blindelings het spoor gevolgd, dat hun werd voorgeschreven. Men mocht over den Stadhouder, zijn omgeving en zijne raadslieden denken, zoo als men wilde, de herinnering aan de Pruisische macht was voldoende om van verzet te weerhouden. Van der Spiegel bovendien, hoe inschikkelijk en berustend ook tegenover den Erfstadhouder, was het volstrekt niet tegenover de afgevaardigden der Hollandsche steden. Toen in 1794 bij de Staten van Holland gedelibereerd werd, om een Rotterdamsch koopman Bottereau, die onder verdenking lag van met de Franschen in verboden betrekking te staan, te verbannen, maakten de afgevaardigden van Gouda bezwaar, om daarin te bewilligen, zonder ruggespraak met hunne principalen. Zulk een vrijmoedigheid, om over een voorstel van hem niet dadelijk op zijn advies te willen beslissen, scheen de Raadpensionaris zoo ongepast te vinden, dat hij, na het opnemen der stemmen, het besluit in dezer voege inkleedde: „welnu, EdelGrootmogende Heeren! dan is de conclusie dat aan Bottereau de geheele Provincie van Holland ontzegd wordt, behalve de stad Gouda, welke dan aan zulk slag van volk tot verblijf kan worden aangewezen." De gedeputeerden van Gouda geraakten door deze apostrophe zoodanig in verlegenheid, dat zij, na een oogenblik

aarzelens, mede aan de uitzetting hun stem gaven [1]). Dergelijke uitvallen en driftige buien waren volstrekt niet zeldzaam; en de plaats, waar hij zich bevond, was voor van der Spiegel geen belemmering. Eens, dat hij in de vergadering der Provincie zich op zijn post bevond, ontving hij een exemplaar van een stuk, dat hij gesteld had en dat aan de Staten zou rondgedeeld worden. Hij doorliep het even en vond er deze en gene zinstorende fout in, wat zijn gramschap zoozeer opwekte, dat hij het in stukken scheurde en ze stampvoetende op den grond wierp. Toen het later aan de leden ter hand kwam, was alle twijfel, wie er de steller van was, waarnaar men anders nog zoude geraden hebben, geheel opgehouden [1]). Die verbazende prikkelbaarheid kwam zeker voor een goed deel uit zijn gestel voort: hij was een bitter sukkelaar aan jicht. Maar zijn zeer krachtig zelfbewustzijn mocht er zich ook een deel van toekennen. Hij gevoelde zijn eigenwaarde niet zwakker dan een van zijn bewonderaars en het scheen hem alleszins betamelijk toe, dat men voor zijn wil en inzicht boog. Hij had niet gaarne, dat men zich bemoeide met hetgeen hij zijn zaken beschouwde, al waren het ook die van den staat. Toen in 1793 de griffier naar Londen was vertrokken, om de schadevergoeding der Republiek te bepleiten, had de Pruisische gezant von Keller aan den Raadpensionaris een bezoek gebracht, en hem over het doel der reis pogen te polsen. Maar hij had den wind voorin gekregen: „het was wel ongelukkig als men zich niet bewegen kon, zonder te doen soupçonneeren, dat er iets achter stak; het was hem van den zomer ook gebeurd; hij meende toen naar Spa te gaan tot herstel van zijn gezondheid, maar er werden zooveel conjecturen gemaakt, dat hij prefereerde thuis te blijven, enz.” Zulk een vorm van diplomatiek discours lokte niet aan. De heftige en prikkelbare Raadpensionaris was bij de diplomaten in den Haag volstrekt niet gezien. Lord Auckland was de laatste, die met hem ingenomen was. De hooge toon, dien hij dikwijls aansloeg, mocht in 1700 misschien gepast zijn geweest in den eersten minister der machtige Republiek, in den staatsdienaar van den krachteloozen staat na 1787 was hij geheel misplaatst. De aanzoeken om hulp, die hij voortdurend tot de bondgenooten buiten'slands moest richten, ont-

[1]) Mr. W. F. Roëll.

leenden er geen kracht aan. De Pruisische gezant verliet in Juli, om bevrijd te zijn van de voortdurende lastige vertoogen, den Haag. De Engelsche bleef zonder iets te doen, dan met algemeenheden antwoorden op den aandrang, waarmede hij bij iederen Jobsbode, die in den Haag aankwam, bestormd werd: hij begreep de nota's niet, die men hem toezond, en vond ze gewoonlijk droog. Achter zijn onverstoorbare kalmte en koelheid schuilde de onwil zijner regeering weg, om verder opofferingen voor een regeering te doen, die, naar men in Londen zeide, in het bezit van onuitputtelijke ressources, zelve niets voor haar redding deed, maar alles van haar bondgenoot wachtte.

Indien van der Spiegel, toen hij de resultaten voor zich zag van de binnen- en buitenlandsche staatkunde na 1787 gevolgd, den Stadhouder de noodzakelijkheid had doen inzien, om onverwijld een einde aan den krijg te maken, hij had op bijval van de zijde der Staten en der Regenten kunnen rekenen. Zoo hij geslaagd was, wat in den zomer van 1794, onmiddellijk na Robespierre's val en zelfs weken daarna, volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoorde, hij zou het Erfstadhouderschap eenige jaren levens hebben geschonken, en in elk geval den staat voor een ondergang bewaard, zoo weinig eervol als hem thans wachtte. Doch van der Spiegel klemde tot het laatst zich aan Engeland vast. Reeds in Juli had Zeeland het voorstel gedaan, dat men te Londen de vraag zou stellen, of het geen tijd werd om vredesonderhandelingen met Frankrijk aan te knoopen. Van der Spiegel wist, hoe afkeerig Pitt van het denkbeeld was, en wilde er daarom niet van hooren. Volgens artikel 7 van het traktaat van 7 April 1788 mocht de Republiek niet zonder haar bondgenoot tot onderhandelen overgaan. De Raadpensionaris achtte den staat daardoor gebonden, al bleef de hulp ook uit, die redding moest brengen.

In 't laatst van Augustus werd de krijg op het grondgebied van de Republiek hervat. De geallieerde legers — de Oostenrijkers aan de Maas, de Pruisen bij Mainz, het Rijksleger bij Mannheim — wachtten het bevel af, door hen allen gewenscht, om voor goed zich van het strijdtooneel in de Nederlanden af te wenden. Toen zij het eerlang verkregen, richtten zij met gejuich hunne schreden naar elders, volkomen onverschillig voor de Republiek, die prijsgegeven werd. Dat het lot van dezen

staat, gelijk van der Spiegel steeds had beweerd, dat van Europa besliste, werd door geen der groote mogendheden geloofd. Weemoedig is het de pogingen aan te zien, door de hoofden der Republiek weken achtereen aangewend, om het vertrek der Pruisen en Oostenrijkers te voorkomen. Het was alles te vergeefs.

De eenige militaire hulp, die overbleef, was het Engelsche leger. Zij zou het veld houden, en de Hollandsche troepen in de vestingen worden verdeeld. Maar ook deze hulp bleek niets te vermogen of niets te willen. Bij de eerste beweging van het Fransche Noorderleger stoof de Engelsche armee terug. Achter de Maas, over Grave, legde de Hertog van York zich neer, en zelfs het beleg van 's-Hertogenbosch, als 't ware onder zijn oogen ondernomen, was niet in staat hem uit zijn werkeloosheid op te schrikken. Slechts een aanval der vijanden bracht hem in beweging. Zij namen de moeite, in October, hem op te jagen en naar Nijmegen terug te dringen. De weg naar Holland, door den Bommelerwaard, lag voor de Franschen open.

In dezen nood gingen allerwege stemmen op, die om vrede riepen. Friesland deed thans het formeele voorstel ter tafel van H. H. M. Men zou eene bezending naar Engeland zenden, om de toestemming van den bondgenoot te verkrijgen. Maar de Regeering wilde er nog altijd niet van hooren. Zij kende Pitt's onwil en waagde niet, Engelands gunst te verliezen. In de vergadering van den 8en October, door den Stadhouder en den Engelschen gezant bijgewoond, kwam het voorstel in behandeling. Nadrukkelijk verzetten de hoofden van het Stadhouderlijk bestuur er zich tegen; onderhandelingen over een particulieren vrede aan te knoopen, was ondoenlijk; bij welslagen zou men de vroegere bondgenooten tot vijanden hebben; bij mislukken van hun hulp verstoken zijn. Eene bezending naar Engeland was noodeloos, omdat men de dispositie van 't hof van Groot-Brittannië kende. Van der Spiegel smaakte de voldoening nogmaals zijn pleidooi te winnen. Friesland's voorslag werd afgewezen. De politiek der regeering had opnieuw gezegevierd. Wel besloot de vergadering, den volgenden dag, dat men aan den Hertog van York een of meer bekwame officieren zou toevoegen. Maar de Prins van Oranje voerde het besluit eenvoudig niet uit, voordat hij van den Hertog van York het bericht had bekomen, dat hij de heeren met ge-

noegen zou ontvangen. Zoo was alles in vrede geschikt en verloor men de gunst van Engeland niet. Weinige weken later, half December, verklaarde het Engelsche kabinet noch geld noch manschappen. voor de Republiek meer beschikbaar te hebben. Deze had zich voor de letter van een alliantie opgeofferd, die de bondgenooten niet weerhield hen prijs te geven.

In dezen nood bleef slechts één redmiddel over: Amsterdam. In de hoofdstad van Holland lag thans het lot des lands. Zoo zij weerstand bood, tot de krijgskans keerde, tot de diplomatie der Republiek er in slaagde, als in 1672, Europa voor haar in beweging te brengen, kon de Staat en het Erfstadhouderschap worden gered.

Maar in 1672 waren er geen patriotten en geen regenten, die door wrok en onverschilligheid onwillig waren het land te verdedigen. En thans was er geen Willem III, om wien volk en regenten met vertrouwen zich schaarden.

In de eerste dagen van October kwamen de erfprins van Oranje en de hertog van York te Amsterdam. Onmiddellijk verspreidde zich het gerucht, dat de stad door Engelsche troepen zou worden bezet, en krachtig, door onderwaterzettingen als anderszins, worden verdedigd. Het bolwerk van het patriotisme in 1787 scheen bestemd om thans het bolwerk van het Stadhouderschap te zijn.

Er was niemand, wien het vooruitzicht niet afschrikte. Een beleg is voor een handelsstad het ergste, wat haar treffen kan. De wonden, haar geslagen, zijn niet met herbouw van huizen te herstellen. De stroom van den handel verlegt zich, zoo hij gestremd wordt. Niet alleen de bronnen van welvaart van den tegenwoordigen tijd, ook die der komende dagen worden aangetast.

En voor wien en voor wat zou deze opoffering geschieden? Voor een Stadhouderschap, dat bij geen enkelen stand der maatschappij zich geliefd had gemaakt; dat in de jaren van zijn onbestreden overwicht niets had gedaan, dat de oude grieven als onrechtvaardig deed verwerpen. Voor een staatspartij, die de Republiek tot de volgzame dienares van het buitenland had gemaakt, en opoffering op opoffering geëischt, om een krijg te voeren, dien niemand goedkeurde. Voor de zuster van den Pruisischen koning, wiens legerbenden men voor de stad had gezien, wat geen echt Amsterdammer vergat noch vergaf, hoe afkeerig ook van patriotsche gevoelens. Voor een prins van

Oranje, wien, hoe hoog men zijn goede bedoelingen en liefde tot het land ook stellen mocht, niemand, noch burger noch regent, de intellectueele meerderheid toekende, die in het nominaal hoofd van den staat den rechtmatigen leider der volksontwikkeling doet erkennen. De regenten van Amsterdam mochten gehecht zijn aan hun macht, en slechts noode bereid om ze op te offeren, de lessen uit Parijs mochten verbitteren en met vrees vervullen, zij werkten. Zij roofden het onmisbare zelfvertrouwen in de deugdelijkheid hunner zaak, in de vruchtbaarheid der worsteling. Zelfs indien Amsterdam den strijd had kunnen opnemen, het wilde niet. De zedelijke kracht werd gemist, die bij elke onderneming van ernstigen aard niet slechts tot voortzetten en volhouden, maar reeds tot het aanvangen de hoofdeisch is.

Doch al had de moreele kracht bestaan, het materieele vermogen ontbrak geheel. De bezetting der stad was volkomen onvoldoende en bestond zelfs voor een deel uit troepen, uit Valenciennes afkomstig, die beloofd hadden, vooreerst de wapenen niet meer tegen de Franschen te dragen. De Engelschen, van wier komst in Amsterdam sprake was, hadden hun naam stinkende gemaakt in het land, door hun gebrek aan krijgstucht en hun schaamteloos uitplunderen der bevolkingen. Hun komst kon het sein tot ernstige volksbeweging, zoo niet tot opstand zijn. In de gespannen stemming der gemoederen kon men het niet wagen, dit wapen aan de tegenpartij in handen te geven. Zij bewees genoeg, het voordeel te gevoelen, dat de benarde omstandigheden haar schonken, en bereid te zijn om er partij van te trekken.

Op den 14den October verzocht een commissie van veertien personen, uit elken stand der maatschappij, een request aan Burgemeesteren te mogen aanbieden. Toegelaten, leverde Mr. C. W. Visscher een verzoekschrift over, door 3600 handteekeningen onderschreven. Het was in het verloop van weinige dagen tot stand gekomen en in de leesgezelschappen geteekend. Adressanten verzochten de stadsregeering, geen besluiten te nemen, om de stad in staat van verdediging te stellen of met inlegering van Engelsche troepen te bezwaren, of de omstreken van de stad te inundeeren. Werd aan hun wensch niet voldaan, onderteekenaars verklaarden dat zij openlijk tegen alle zoodanige maatregelen zich zouden verzetten.

Onverwacht kwam dit dreigend optreden der patriotten niet. De regeering was onderricht geweest van hetgeen haar wachtte, en had in den Haag er kennis van gegeven. Een besluit der Staten van Holland, waarbij alle requesten werden verboden, was er het gevolg van. Het was op den vorigen dag gedateerd en zoo even, voordat de commissie was binnengelaten, van de puie van het Stadhuis voorgelezen. Doch ondanks deze voorzorg miste de stoutmoedige daad der patriotten de begeerde uitwerking niet. Wel weigerde aanvankelijk de president Burgemeester, Huydecoper van Maarseveen, onder beroep op der Staten verbod, het verzoekschrift aan te nemen, maar de geheele houding van hem en zijn mederegenten was vrij van eenige onheuschheid. Zij kwamen er rond voor uit, dat zij het in dit opzicht met de burgerij geheel eens waren, en verklaarden, dat het innemen van Engelsche troepen en het inundeeren der stad maatregelen waren, tegen welke zij zich *zooveel in hun vermogen was* zouden verzetten. Zelfs schroomden zij niet, in het meer vrije gesprek, dat volgde, hun moeielijke positie uit te spreken en te kennen te geven, dat „zij tusschen twee stoelen in de asch zaten en niets dan het welzijn der Burgerij bedoelden.”

Tevreden verliet de commissie het raadhuis, om aan haar committenten verslag te doen. Zij deed het in een gedrukt rapport, dat aan de leesgezelschappen werd toegezonden en met de aanmaning tot bedaardheid en vertrouwen eindigde.

Beide bleken spoedig, niet overbodig te zijn. Wat de houding van Burgemeesteren op het Raadhuis niemand had doen vermoeden, had plaats. Het request van den 14den October werd de aanleiding tot een krachtsbetoon van de zijde des bestuurs, vijandiger, dan in de laatste anderhalf jaar was waargenomen. Toen een paar dagen later Visscher met drie zijner medeafgevaardigden op het Stadhuis verscheen, om het besluit der Vroedschap te vernemen, werd hij minder vriendelijk bejegend. Hij moest het request terugnemen, en hooren, dat het om de „ongemesureerde en onbehoorlijke termen”, waarin het vervat was, van de hand werd gewezen. Het was het voorspel van nog strenger maatregelen. Gelijktijdig werd een nieuwe publicatie van de Staten van Holland afgekondigd, waarbij niet alleen alle requesten, maar ook het houden van besloten gezelschappen werden verboden (17 Oct.). Dat het ernst en geen woor-

den in den wind waren, bleek onmiddellijk. De eerzame bewoners van de Nieuwmarkt en omstreken zagen op dezen zelfden merkwaardigen dag dit brandpunt hunner samenkomsten en van hun kleinhandel door een militair cordon afgesloten. Het was op een huis in de Dijkstraat gemunt, *de Burg* geheeten. Daar was de moederclub der patriotten gevestigd en vergaderden verschillende leesgezelschappen. Blijkbaar had verraad de regeering op het spoor gebracht. Zij hoopte een belangrijke vangst te doen. Alle papieren werden doorsnuffeld, in hoop de plannen der patriotten en hun verstandhouding met den vijand te leeren kennen. Ook kruit en lood dacht men aan te treffen. Doch het gevondene was van weinig beteekenis en alleen het stadsslot, dat aan de verlaten woning tot de omwenteling te zien was, getuigde van de zege des bestuurs.

Niettemin was de indruk groot, dien de krachtiger houding van de regeering op de patriotten maakte. Verbittering wisselde met ontmoediging af. Voorstellen, om dadelijk naar de wapenen te grijpen en een opstand te beginnen, werden overwogen, doch verworpen. Het bleek, dat de organisatie der partij veel te wenschen overliet, en dat de leiders aan geen geweld dachten, dan wanneer zij op hulp van buiten konden rekenen. Het stadsbestuur intusschen ging voort, maatregel op maatregel te nemen, om zijn tegenstanders machteloos te maken en schrik in te boezemen. De schutters, die deel hadden genomen aan de leesgezelschappen, werden ontslagen en hun de wapenen ontnomen. Een ieder werd verplicht opgave te doen van het kruit en de wapenen, die hij bezat, en ze aan de regeering in bewaring te geven. Het was een onuitvoerbare poging, om een bevolking als die van Amsterdam te ontwapenen. Doch daartoe bepaalde men zich niet. Aan de resolutie van 17 Oct. werd strikt de hand gehouden en zelfs een terugwerkende kracht gegeven. Gebruik makende van de omstandigheid, dat er een nieuw adres ter teekening had gelegen, ofschoon het niet ingediend was, sloot het Bestuur de societeit *Doctrina et Amicitia*, het vereenigingspunt van de patriotten uit den deftigen stand. Ter nauwernood ontsnapte *Felix Meritis* aan een gelijk lot: slechts de concerten werden verboden, omdat, naar de stadsregeering zeide, openbare vermakelijkheden in de critieke omstandigheden des lands onvoegzaam waren. Erger dingen volgden. Den 25sten October werden de inleveraars van

het request van 14 October crimineel gedagvaard. Terwijl de meerderheid zich schuil hield of vluchtte, verscheen een zestal, dat in hechtenis werd genomen en eenige dagen later tot een zesjarige gevangenschap en daarna eeuwige verbanning werd veroordeeld. De eeuwigheid zou nog korter dan de gevangenschap zijn.

Onder de veroordeelden was de oud-pensionaris der stad, Mr. C. W. Visscher. Hij had er niet van willen hooren, door de vlucht zich aan de vervolging te onttrekken. „Al waren zij allen duivels op het Stadhuis — had men hem hooren zeggen — al was Beëlzebub aan hun hoofd, zoo zal ik 's morgens om negen uur verschijnen."

Op den Dam stond het Stadhuis: en daarin zetelden Burgemeesteren van Amsterdam. Maar geen hunner was een duivel en Beëlzebub was niet aan hun hoofd. Visscher wist het ook wel. De mannen, die in het laatste levensjaar der wijdberoemde Republiek de eere genoten in de hoofdstad van Holland „het Consulaat" te bekleeden, gelijk de klassiek gevormde regentenaristocratie gewoon was te spreken, waren stervelingen, van wie niet meer kwaad was bekend dan van gewone menschenkinderen. Zij waren niet overmoediger dan andere regenten, die alleen aan God verantwoording schuldig waren en op den Stadhouder als hun ambtenaar neerzagen. Bovenal — zij waren niet onverschilliger of ongevoeliger dan anderen voor de lessen van den tijd, voor het gevaar, dat, bij een omkeer van zaken, allen bedreigde, die voorstanders of hoofden van het ancien regime waren geweest. Waartoe dan deze strenge vervolging, die de patriotten slechts verbitteren kon?

Een opstand komt zelden aan een bestaande regeering gelegen, maar in dezen oogenblik bovenal moest hij voorkomen worden. De patriotten moesten met schrik geslagen worden, opdat zij zich niet roerden. De Fransche vijand moest den indruk verkrijgen, dat de verovering des lands, ook om de machteloosheid van de tegenstanders der regeering, een wanhopige onderneming was. Anders zou hij tot het aanknoopen van vredesonderhandelingen niet te bewegen zijn. De uiterlijke rust der Republiek was een noodzakelijk vereischte voor de regeering om op den nieuwen weg te slagen, die eindelijk was ingeslagen.

Want eindelijk was de beslissende stap gedaan. Den 23sten Oct. hadden de gewesten besloten, een persoon van vertrouwen naar

Londen te zenden. De Hertog van York had tot dit besluit krachtig medegewerkt, door twee dagen te voren Nijmegen te verlaten, de Waal over te trekken en zich te Arnhem rust te vergunnen. Wie zijn voorliefde voor achterwaartsche bewegingen kende, kon zijn vertoef te Arnhem niet anders dan als een korte halt op zijn vlucht naar Hanover beschouwen. Zelfs de schijn van ernstige hulp hield daarmede op te bestaan. De Octobergebeurtenissen bewezen, dat men op Amsterdam niet rekenen kon. Een leger had men niet; bondgenooten ontbraken; de bevolking wilde zich niet meer verdedigen. Wat bleef er aan de regeering over, dan het hoofd in den schoot te leggen? Holland verklaarde zich voor een bezending naar Londen; in een ongevraagd advies sprak de Raad van State zijn oordeel uit, dat het voortzetten van den krijg eene onmogelijkheid was; op heftigen toon uitte Friesland zijn ergernis, dat men zijn vroeger voorstel had verworpen en hernieuwde het nu. Zoo was den 23sten Oct. het besluit gevallen, dat de politiek der Stadhouderlijke partij zoolang had tegengehouden. Fagel vertrok naar Engeland, om de gevaarlijke situatie der Republiek open te leggen en op de noodzakelijkheid van een algemeene pacificatie aan te dringen. Indien Engeland de veroveringen, in den oorlog behaald, wilde teruggeven, vleide men zich in den Haag, dat de algemeene vrede gemakkelijk zou tot stand komen.

Waarop dit vermoeden van van der Spiegel en den Prins heeft gerust, is onbekend. Het doet ook weinig ter zake, want het Engelsche ministerie weigerde hardnekkig, in eenige concessie van dien aard te treden. Fagel was zeer tevreden, toen William Pitt eindelijk de Nederlandsche Republiek genadiglijk vergunde voor zichzelve te onderhandelen, zij het ook onder voorwaarden, die het welslagen volkomen beletten. Als bewijs, hoe weinig te Londen het gevaar van den toestand werd ingezien, verdient het vermelding, dat Pitt nog in November in ernst meende te kunnen eischen, dat Frankrijk zich van alle inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek zou onthouden en haar alle gemaakte veroveringen teruggeven. Ware de Conventie de geslagene geweest, op de aanneming van zulke conditiën had eenige kans bestaan.

Met een andere voorwaarde, door Engeland gesteld, was het gemakkelijker, zich te vereenigen. De onderhandeling moest

geschieden zonder bemiddeling van de Noordsche hoven, die, naar Pitt beweerde, voor Frankrijk partijdig waren. In dit opzicht kon men te Londen gerust zijn. De gezanten van Zweden en Denemarken hadden herhaaldelijk hun tusschenkomst aangeboden, maar waren steeds afgewezen. De laatste maal zelfs had Van der Spiegel hen niet alleen koel, maar zeer onbeleefd behandeld. Hij had ze geantwoord, dat „indien zij een dergelijke offerte wilden doen, zij zich in persoon of bij een nota aan H. H. M. moesten adresseeren." Alsof het requestanten waren! Te Amsterdam [1]) was men diep verontwaardigd over de eigenmachtige handelwijze van den Raadpensionaris, die eenvoudig deed alsof hij geen minister was, en voorslagen, in den hachelijken staat van zaken van zooveel waarde, verwierp, uit eigen autoriteit, zonder met eenige notabele leden van staat gesproken te hebben. „Het aanzien, waarvan deze stad altijd gejouisseerd had, vorderde, dat hetgeen er geschiedde, zoo al niet altijd met hare directe toestemming, ten minste niet zonder hare voorkennis en consideratie gedaan werd." Doch dergelijke eischen van Amsterdamsche hoogheid hadden bij de regeering na 1787 nooit erkenning gevonden. Thans, te midden van het strijdgewoel, golden zij even weinig als de eischen van machtiger potentaten. Ook de Conventie bekreunde zich niet om de statigheid van de Amsterdamsche regenten, en evenmin om de eischen van den eersten minister van Engeland. Haar legers overstroomden de Republiek en bedreigden haar met geheelen ondergang. „Si l'on veut se retirer toujours — had Willem V reeds den 24sten Oct. naar Londen geschreven — la République est perdue et les Français sont dans moins d'un mois à la Haye." Met dit vooruitzicht voor oogen greep men ter elfder ure alles aan, wat redding scheen te beloven, zelfs zonder op vergunning van Londen langer te wachten. Toen er vertrouwbaar bericht werd ontvangen, dat er bij de Franschen een vredelievende gezindheid bestond, zond men onmiddellijk een Commissaris-Generaal, om stilstand van wapenen te vragen. De Republiek wilde te Parijs over vrede onderhandelen.

De aanvankelijke uitslag gaf hoop. Uit Parijs kwam de tijding, dat de Conventie bereid was in onderhandeling te treden.

---

[1]) Mr. W. F. Roëll.

Met een achtbaar gevolg van statenboden en bedienden vertrokken de heeren Brantsen en Repelaer, afgevaardigden van H. H. M., om 's lands onafhankelijkheid te redden. Tijdelijke opofferingen zouden, naar men vleide, den Staat en de bestaande orde van zaken behouden.

Onder de hoofden der Fransche Republiek, na den val van Robespierre, bestond in deze eerste maanden van hun jonge heerschappij groot verschil van inzicht en plannen. Er was een partij, die een einde van den oorlog verlangde, die genegen was, de Nederlandsche Republiek door een vredesverdrag van de coalitie af te trekken en voor Frankrijk te winnen. De voorstellingen der geëmigreerde patriotten, verdacht als aanhangers van Robespierre, geloofden zij niet. Het Stadhouderlijk Bestuur bleek minder zwak, dan deze mannen hun zeiden. De legerberichten schenen het te bewijzen. Daarom en om de uitputting van het eigen leger scheen het staken der vijandelijkheden geraden. Bepaaldelijk Pichegru, die de Noorderarmee aanvoerde, was tegen het voortzetten van den krijg gestemd. Ook de representant bij het leger, Lacombe St. Michel, met juffrouw Hasselaer, van Amsterdam, getrouwd, deed al wat hij kon, om een vredelievende schikking met de Nederlandsche Republiek aan te bevelen. Aan den invloed van deze raadgevers en hun vrienden was het te danken, dat de aanbiedingen van H. H. M. met welwillendheid te Parijs werden ontvangen en Brantsen en Repelaer een heusche ontvangst genoten. Had de wintervorst zijn wicht niet in de schaal der beslissing geworpen, wellicht hadden de onderhandelingen tot een uitkomst geleid, die den Staat en het Stadhouderschap hadden gered.

Met groote onrust sloegen de patriotten den loop van zaken gade. Tusschen hoop en teleurstelling waren zij sedert maanden geslingerd. Daendels, de geëmigreerde van 1787, die in het Fransche leger als brigadegeneraal fungeerde, had telkenmale hen met stellige toezeggingen verblijd. Maar zijn goede wil bleek sterker dan zijn invloed. De vervolgingen in de Octobermaand had de leiders der partij uiteen doen spatten. Gogel was naar Bremen gevlucht, docter Krayenhoff naar het Fransche leger. Steeds waren de teruggeblevenen door nieuwe berichten bemoedigd, die steeds door nieuwe teleurstellingen waren gevolgd. In de laatste dagen van October was een slag gevallen, zwaarder dan al het voorafgaande. Daendels, om de Franschen

tot voortrukken te dwingen, en tevens zijn vaderland te bewaren voor het lot van België, dat als veroverd land werd uitgezogen, had eigenmachtig de bevolking te wapen geroepen. Gelukte zijn ontwerp, dan stond hij binnen weinige weken aan het hoofd van een zelfstandig legertje, dat, in zijn bewegingen onafhankelijk van de Fransche armee, den uitslag der worsteling zou verhaasten, verlossing brengen aan de verdrukten in Holland, een centrum vormen van een nationalen opstand en de afhankelijkheid en ondergeschiktheid aan de trage Fransche broeders doen eindigen. Maar de representant der Conventie had dit eigenmachtig optreden van Daendels onmiddellijk onderdrukt. Niet alleen was diens oproeping van geld en manschappen openlijk afgekeurd, maar den generaal zelf en zijn staf eenige dagen arrest opgelegd. Sinds bleef elke poging om, zonder de Franschen, zelfstandig op te treden, achterwege. Wel benoemden de patriotten een zoogenaamd Nationaal Comité, dat tegenover het leger en de Conventie als nationale vertegenwoordiging zou fungeeren, maar op nadrukkelijke wijze ondervonden de leden, hoe weinig de Fransche broeders geneigd waren hen in hun hooge waardigheid te erkennen. In den Bosch vroeg men hen naar hun geloofsbrieven en verkregen zij met moeite paspoorten naar Parijs, om in „het centrum van Deugd en Volksgeluk" de gevaarvolle intrigues van Brantsen en Repelaer te gaan ontmaskeren. Te Parijs waren zij nog ongelukkiger. In plaats van als representanten der Bataven, gelijk zij gehoopt hadden, met de Conventie te onderhandelen, werden zij met de uiterste minachting bejegend. Zelfs, toen zij het eenvoudig verzoek deden, dat de „pretense ambassadeurs", Brantsen en Repelaer, „gearresteerd" of ten minste „gecongediëerd" zouden worden, hoorden zij tot hun ergernis Carnot schamper hun antwoorden, dat die ambassadeurs het recht hadden hetzelfde verzoek ten aanzien van hen te doen! In een politiebureau werden zij uren achtereen vastgehouden en verhoord, alsof zij misdadigers waren. „Dat leek er wel na — riep jaren later een hunner vol ergernis bij de herinnering uit — om van puissance tot puissance te negotieeren, zooals onze Committenten zich hadden voorgesteld."

Doch de hemelsche gerechtigheid ontfermde zich ten langen leste over hen. Terwijl het Stadhouderlijk Bestuur en zijn vijanden beide de oogen op Frankrijk hielden gevestigd, en angstig den loop der onderhandelingen bespiedden, die over

aller lot moest beslissen, wierp de winterkoude wateren en rivieren dicht. De vorst effende voor de Franschen den weg naar het hart van Holland op zulk een volkomen wijze, dat er zelfs geen voorwendsel voor langer dralen overbleef. Den 27sten December moest Pichegru het sein tot den inval geven. Na een laatste gevecht bij Bommel trokken de Engelschen zich voor goed terug. De Republiek lag als een rustige prooi haar veroveraar af te wachten, dien zij met vrijheidskransen als naar verlosser zou begroeten.

Op den eersten Januari 1795 ontving Willem V en de vorstelijke familie nog eenmaal de gewone gelukwenschen, aan wier vervulling niemand meer geloofde. Alles vertoonde nog den luister der koninklijke hofhouding, die niemand meer verblindde. De bouwval der Unie, dien men in 1787 had opgelapt en kunstmatig gestut, zonk ineen. Het Stadhouderschap sleepte in zijn val de Republiek met zich mede.

De Souvereine gewesten, door geen staatsmacht meer beschermd, zagen zich tot eigen krachten verwezen. Zelfs de gedachte aan tegenstand kwam niet meer in ernst op, schoon men een oproeping aan de ingezetenen deed. Gelijk de individuen, die zichzelven en hunne goederen in veiligheid poogden te brengen, zocht ieder gewest zich te redden, door de best mogelijke voorwaarden te bedingen. Toen Gecommitteerden van Holland er zich toe zetten, werd het zelfs overbodig geacht van den Erfstadhouder te gewagen. Bij eene hunner samenkomsten werd Willem V uitgenoodigd. Men had de heuschheid hem mededeeling te doen van hunne overwegingen en hem de ontworpen artikelen voor te lezen. Hij merkte op, dat er geen de minste melding van zijn familie was gemaakt. Maar het antwoord luidde: „omdat de oorlog niet aan de Republiek, doch aan hem was verklaard, had men gemeend zich daarvan te moeten onthouden; elke voorslag te zijnen gunste zou moeielijkheid geven." Zonder in eenige bespreking te treden, verliet de Stadhouder bitter gegriefd de vergadering [1]).

Door den Bommelerwaard naderden de Franschen. Den 12den Januari bezetten zij Kuilenburg. Vier dagen later werd de provincie Utrecht hun overgegeven. Reeds den vorigen dag was het gerucht in Amsterdam verspreid en hadden Burgemeesteren am-

[1]) Mr. W. F. Roëll.

pel overwogen, wat geschieden moest. Zij besloten een brief naar den Haag te schrijven, om te vernemen, wat daar mocht bekend zijn, en Z. H. en „eenige voorname staatsleden te raadplegen, wat te doen, indien de vijand deze provincie inrukte of onverwachts eenige stad van Holland naderde." Gelukkig duurde de onzekerheid niet lang: niet langer dan den volgenden dag. Het bericht omtrent Utrecht bleek de waarheid te bevatten. Uit den Haag kwam tijding, dat Dordrecht en andere steden hun besluit hadden kenbaar gemaakt, om met de Franschen te capituleeren.

In den morgen van Vrijdag 16 Januari zaten Burgemeesteren van Amsterdam bijeen, om te bespreken, wat hun nu te doen stond. Het denkbeeld, om een commissie naar de Franschen te zenden, vond bij niemand tegenstand. Reeds werd er beraadslaagd, welke personen het meest voor de gewichtige zending in aanmerking kwamen, toen een onaangename tijding de kalmte hunner overwegingen stoorde. „Terwijl wij bezig waren daarover te spreken — verhaalt de Pensionaris Mr. W. F. Roëll [1]) — liet de Generaal van „Golowkin zich aanmelden en werd terstond opgewacht. „Binnengekomen zeide ZijnEd. dat weinige oogenblikken te „voren een officier als courier bij hem was gearriveerd met „een brief van den Oostenrijkschen Generaal, Graaf van „Clairfait, aan den Erfprins van Oranje, welke men dacht, „dat in Amsterdam was; dat gemelde officier order had, hier „te moeten blijven om den toestand der zaken nauwkeurig op „te nemen, en daarvan verslag te doen aan den Generaal „Clairfait, doch dat de brief illico moest geëxpedieerd worden; „dat hij den inhoud daarvan wel niet met zekerheid kon zeggen, „doch dat hij geloofde, dat dezelve ten onderwerp zoude hebben

[1]) Mr. W. F. Roëll, *Politiek Journael van* 15—19 *Jan.* 1795. Dit breedvoerig stuk, dat mij eigenlijk de eerste aanleiding was tot het schrijven dezer bladen, is bij uitstek kenmerkend voor den geest der Amsterdamsche regenten en de wijze, waarop de zaken behandeld werden. De bijzonderheden, die ik er aan ontleen, kunnen den indruk niet geven van het geheel.

De kennis van dit stuk als van andere, kleinere aanteekeningen van Mr. W. Roëll, toen pensionaris van Amsterdam, later herhaaldelijk minister, zoo van koning Lodewijk als van Willem I, dank ik aan de heusche welwillendheid van dan heer W. F. Baron Roëll, te 's Gravenhage, in wiens bezit de belangrijke verzameling papieren is, door den bekenden staatsman nagelaten. Op menige bladzijde heb ik aan die aanteekeningen trekken ontleend.

„het aanmarcheeren van 2000 man Oostenrijksche troepes, welke „de Generaal gedetacheerd had, om zich tot defensie dezer stad „herwaarts te begeven, en welke de gepasseerde nacht te „Barneveld geweest waren en dien avond mogelijk reeds te „Naarden zouden arriveeren. Dit laatste echter was onzeker, „vermids de Colonel Bender, die dezelve commandeerde, gehoord „hebbende het retrogradeeren der Engelschen en avanceeren der „Fransche troupes, en vreezende daardoor geheel afgesneden te „worden, gezegd had krijgsraad van zijn officieren te zullen „beleggen, om te overweegen, of men den marsch voortzetten, „dan wel staaken zoude.

„Deze onverwachte tijding surpreneerde Burgemeesteren zeer, „en scheen hen in 't geheel niet te behagen. Zij waren van „gedachten, dat, daar Utrecht gecapituleerd had, de Franschen „zich alle oogenblikken voor deze stad zouden kunnen ver-„toonen: dat de kogel nu door de kerk was, en het onmoge-„lijk zoude zijn deze stad, die van alle defensie ontbloot was, „aan een beleg te onderwerpen: dat derhalve de aanmarsch „van die 2000 man geen voordeel, maar daarentegen groot „nadeel zoude kunnen veroorzaken en de ingezetenen in den „waan brengen, dat men deze stad wilde verdedigen, waaruit „groote verwarring, ja zelfs tumultueuse bewegingen zouden te „duchten zijn. Burgemeesteren verzochten mitsdien den Gene-„raal, om ten spoedigsten iemand af te zenden voor rekening „dezer stad, om het Oostenrijksche corps op te zoeken en den „commandant te verwittigen, dat, indien hij verder voorttrok, zijn „corps buyten hoop van redding ingesloten zoude zijn en krijgs-„gevangen gemaakt worden. De brief van den Erfprins be-„begreepen Burgemeesteren, dat aanstonds aan Z. Hoogheid „moest bezorgd worden, zeggende egter dat dit eene zaak was, „die hun niet aanging. Hierop vertrokken de Generaal, die het „in alle opzigten met Burgemeesteren eens scheen te zijn, en „vervolgens Hun EdelGrootAchtbaren zelven naar huis."

Na zich aldus tegen de lastige kans, ongewenschte verdedigers te ontvangen, te hebben gedekt, kon men rustig het belangrijker punt, de capitulatie met de Franschen, bespreken. Na veel overleggens kwam men tot het besluit, de commissie naar Utrecht uit twee burgemeesters, een vroedschap en een pensionaris te doen bestaan. Zaterdagmorgen, 17 Januari, werd de voordracht aan de goedkeuring der samengeroepen

Vroedschap onderworpen, die er, niet „zonder veel critiques en chicanes" zich eindelijk mede vereenigde.

Doch de moeite van den gewichtigen tocht zou niet van de heeren worden gevergd. Zij haastten zich niet om te vertrekken, maar wachtten kalm de ontwikkeling der gebeurtenissen af.

De plotselinge keer van zaken, in het laatst der Decembermaand, had de patriotten te Amsterdam met nieuwen en sterker moed bezield. Daar de vroegere leiders uiteen waren gespat, namen eenige leden van Doctrina, dezelfden die in October het tweede adres hadden ontworpen, in 't geheim de leiding der partij op zich. Den 2den Januari organiseerden zij zich als een Comité Revolutionair, om een opstand in Holland in 't leven te roepen. Men moest door daden toonen vrij te willen zijn en daardoor voorkomen, dat het vaderland als veroverd land door Frankrijk beschouwd en behandeld zou worden. Met verschillende clubs in andere steden en provinciën stelde men zich in betrekking en tegen den 9den werd eene vergadering te Rotterdam bijeengeroepen. De samenkomst bewees, hoe gemakkelijk het Stadhouderlijk Bestuur zich staande had kunnen houden, indien het door tijdige voorslagen aan Frankrijk den vrede had verkregen. Zelfs nu, den 9den Januari, verklaarden de patriotten niet bij machte te zijn, om een opstand in 't leven te roepen. Zoo weinig eenheid en kracht was er bij de patriotsche partij, na al de teleurstellingen der laatste vier maanden. Alles zou afhangen van omstandigheden van buiten.

Met het voortrukken der Franschen, naderde het oogenblik om op te treden. Vrees voor regeeringsmaatregelen in deze laatste dagen bestond niet meer: er scheen bij de mannen des bestuurs meer neiging te zijn om den overgang minnelijk te regelen dan om verzet te bieden. Men kon rustig alles voorbereiden, om op het geschikte oogenblik gereed te zijn. Lijsten der nieuwe regeeringspersonen werden opgemaakt, proclamatiën gesteld en gedrukt. Toen Zaterdag den

[1]) G. Cruys, S. J. Wiselius, J. Ondorp, E. van der Sluys, J. 't Hoen, I. W. van Hasselt, P. J. B. C. van der Aa, I. I. A. Gogel, F. B. Duivveld en D. van Laer.

17den Januari de stellige zekerheid was verkregen, dat de Franschen in Utrecht waren, besloot men voort te gaan. Maandag zou men de revolutie maken. Tot de burgerij van Amsterdam en de militaire bezetting richtte men adressen, die in den volgenden nacht werden aangeplakt.

Het was Zondag 18 Januari. In den Haag voltooide het Stadhouderlijk gezin de toebereidselen tot vertrek. In den middag werd Willem V in een visscherspink gedragen, die hem naar Engeland voeren zou. Zijn aanwezigheid had niets behouden, zijn vertrek deed niets verloren gaan. De teerling was sedert lang geworpen.

In den voormiddag van dezen Zondag kwam het Comité Revolutionair op den Nieuwendijk in *het Wapen van Embden*, het gewone koffiehuis, waar sedert de sluiting van *Doctrina* patriotten van allen rang en stand elkander ontmoetten, bijeen [1]). In den vroegen morgen was een Fransch officier binnen de stad gekomen met brieven van Daendels. Den vorigen nacht met zijn brigade Maarssen bereikende, had hij zich gehaast de vrienden in de hoofdstad het lang verwachte sein te geven. Het oogenblik was aangelicht, om de revolutie tot stand te brengen. Als leden van *Doctrina et Amicitia* begaven zich vijf leden [2]) van het Comité Revolutionair naar de woning van den voorzittenden burgemeester Straalman. Zij verzochten hem

---

[1]) Hoe hoog de kastelein de eer hem bewezen stelde, bleek uit de rekening, die hij later voor deze dagen indiende. „Het eerste jaar der Hollandsche vrijheid, 27 Januari 1795.

„De burgers van het Comité Revolutionair der stad Amsterdam debent aan den burger Neerbeek voor het onderstaande.

Van den 9den September 1794 tot 14 Januari 1795 voor gehouden bijeenkomsten, gebruik van wijn, liqueuren, vuur en licht etc.	*f* 300
Van den 18en tot den 21en Januari aan eenige duizenden menschen eten gegeven	„ 2000
Voor eenige oxhoofden diverse wijnen	„ 1300
Voor genever, koffie en thee	„ 200
Voor gebroken porcelijnen, kelken, kroon, lusters, lampen, lantaarns, orchest, stoelen, stooven, raamen, glaazen, borden, schootels, etc.	„ 350
Voor 't gebruik van mijn Huis: (bij de begonnen Revolutie ten mijnen huizen) van den 18den tot den 21sten dezer	„ 1500
	f 5650

Deze brave patriot liet zich afdingen en stelde zich later met een derde tevreden.

[2]) Roëll noemt geen namen, maar R. J. Schimmelpenninck, die dikwerf wordt genoemd, als belast met deze zending, kan er niet bij zijn geweest, want hij behoorde niet tot het C. R.

wapens te willen geven aan de leden dier societeit, om de rust te handhaven. Bij weigering stonden zij voor de gevolgen niet in.

Inmiddels kwam de menigte op de been. De zondagsrust, de leesgezelschappen, de aangeplakte proclamatiën — alles werkte samen, om die gisting in 't leven te roepen, die de menigte naar de straat, misschien tot de daad roept. Een onrustige, geprikkelde menigte ving aan te joelen, samen te scholen, hun hoop en verwachting elkander mede te deelen: bereid, zoo noodig, een handje te helpen, dat de afloop verhaasten kon. Het kruit van den opstand werd te samen gebracht: een enkele vonk zou voldoende zijn, om de uitbarsting te verzekeren. Hier en ginds werd in den middag reeds een Fransche cocarde gezien, die bij het stijgen der beweging algemeen werd. Tegen den avond werden de clubs te samen geroepen en afgevaardigden uitgenoodigd om in het Wapen van Embden te verschijnen. Een groote volksdemonstratie zou de regeering, mocht zij onwillig blijken, schrik inboezemenen en buigzaam maken. Doch het gevaar van haar onwil was niet groot. Zij was bereid alles te ondergaan, wat de omstandigheden haar oplegden.

In den namiddag tegen vier uur verscheen aan de Weesperpoort een boerenchais met één paard bespannen. Daarin was gezeten docter Krayenhoff, die in October Amsterdam had verlaten en naar de Franschen was gevlucht. Hij kwam om namens Daendels den commandant der stad te spreken en de overgave te eischen. Generaal Golowkin, de bevelhebber der stad, ontving hem allerhupst, vroeg hem om te blijven dineeren, en had de allerliefste attentie, mevrouw Krayenhoff met hare twee zoontjes in stilte te laten afhalen, om den echtgenoot en vader met hun blij bezoek te verrassen.

Na dit gezellig diner ving Krayenhoff den arbeid aan. Hij begaf zich naar het Wapen van Embden, waar de menigte samenstroomde. Daar besprak hij de maatregelen tegen den volgenden morgen genomen, keurde ze goed of wijzigde. Hij eischte onbepaald vertrouwen in zijn leiding, dat hem volgaarne geschonken werd. Amsterdam gehoorzaamde aan docter Krayenhoff, zelfs de menigte, op den Nieuwendijk of in de naburige straten joelende, volgde hem op zijn verbod niet, toen hij in den avond hen verliet.

In de woning van den voorzittenden burgemeester Straalman was de stadsregeering bijeen, in afwachting der dingen, die ko-

men zouden. Generaal Golowkin verscheen en had de goedheid, ten einde den tijd te korten, de heeren een vermakelijk verhaaltje op te disschen van hetgeen er dien middag geschied was. Een onbekende jonge dame was bij hem naar haar man komen vragen. Zij zeide mevrouw Krayenhoff te zijn. Daar de docter nog niet was aangekomen, had hij haar ten eten gevraagd, wat zij volgaarne had aangenomen. Al etende valt het wachten minder lang. Toen Krayenhoff was aangediend, was zij hem om den hals gevlogen, „waaruit hij, Generaal, meende te mogen opmaken, dat dezelve in de daad haar man was." Daendels had hem een enveloppe overgegeven, waarin een brief aan Burgemeesteren, dien hij overgaf. Het bleek niets te behelzen dan een autorisatie op Krayenhoff, afgegeven door IJsbrand van Hamelsveld, om namens de Vaderlandsche clubs „het eenige middel aan de hand te geven, ten einde het Vaderland independent te verklaren van eenig conquest."

Deze zonderlinge qualificatie gaf tot veel discussie aanleiding. De Amsterdamsche regeering begreep eenparig, dat zij onvoldoende was. De provincie en dus Amsterdam was reeds in onderhandeling met de Franschen. Elke verandering behoefde hun goedkeuring. Kon docter Krayenhoff een volmacht der Franschen toonen, slechts dan zou men bereid zijn met hem te handelen. Wat zouden de Franschen wel zeggen, indien Amsterdam zich maar aan den eerste den beste overgaf!

Eenige oogenblikken later verscheen Krayenhoff zelf. Straalman en Elias onderhandelden met hem en zetten hem het standpunt van Burgemeesteren uiteen. Maar te vergeefs: hij wilde van niets hooren. Zoo de regeering hem niet dienzelfden avond de toezegging gaf, dat zij haar posten zou nederleggen, zou de opstand in den nacht uitbreken. De onrust op de straat, die steeds toenam, en een dreigende oploop voor de woning, versterkte den indruk zijner woorden. Burgemeesteren moesten zelfs de toevlucht tot Krayenhoff nemen en hem verzoeken, dat hij het volk tot bedaren stemmen en tot aftrekken bewegen wilde. Het doel werd bereikt. Het volk en ook de regeering gaf toe. De eerste verliet de buurt en deed elders haar geschreeuw hooren. De laatste beloofde te gehoorzamen. Den volgenden morgen zouden zij de Vroedschap en Schepenen bijeenroepen, en voorstellen om van hun regeeringsposten afstand te doen. Dit was het middel, om het vaderland inde-

pendent te verklaren van eenig conquest. Tegen die belofte gaf Krayenhoff de verzekering, dat er noch in den toekomenden nacht noch in het vervolg eenige desordres zouden plaats hebben en men zich gerustelijk ter slaap konde begeven. Ook zou er voor de veiligheid der Regeering den volgenden morgen op het Stadhuis voldoende gezorgd worden.

Inmiddels joelde en tierde de menigte op de straat. Hoe guur en koud het op dezen Januaridag ook was, tot diep in den nacht waren de straten en pleinen vol met troepen volks, die het oude bestuur reeds gevallen achtten en den komenden dag der vrijheid met luide kreten te gemoet juichten. Door de bezetting der stad werd de volksbeweging niet tegengegaan. Er was slechts één regiment cavalerie in de stad, dat de wapenen tegen de Franschen mocht voeren: al de overige corpsen hadden reeds elders gecapituleerd. Van ernstig verzet kon dus geen sprake zijn, en Generaal Golowkin had aan de kommandeerende officieren kennis gegeven, dat hij een capitulatie met den vijand zou sluiten. Toen in den middag de samenscholingen op den Nieuwendijk waren aangevangen, werden wel patrouilles uitgezonden, maar zonder eenig nut te doen. Daar hun elk gewelddadig optreden verboden was, moesten zij zich straffeloos door het gemeen laten uitjouwen en beschimpen. Later op den dag nam de beweging en daarmede de verlegenheid der militairen toe: de officieren kregen geen bevelen — Golowkin zat te dineeren met mijnheer en mevrouw Daendels — en het volk werd overmoediger en vermeteler.

Toen het tijd was, om de poorten te sluiten, ontstonden er, vooral naar de zijde van Utrecht, vanwaar de Franschen verwacht werden, moeielijkheden, die het ergste voor den volgenden dag deden vreezen. Patrouilles, door officieren geleid, trokken met veel omzichtigheid ten fine van onderzoek de stad in. Maar toen 's avonds om 12 uur de ritmeester de Jonge met een kleine patrouille op den Dam kwam, stond hij niet weinig verbaasd het hoofdplein der stad door een vrijheidlievende menigte te zien bezet, die hem aanvankelijk wel op de eernamen van broeder, bataaf en vriend onthaalde, maar eerlang, als zijn ingenomenheid met deze onderscheiding gering bleek, ze door vervloekingen en insultes van verschillenden aard verving [1]). Generaal Golowkin, wien uitdrukkelijk door de patriot-

[1]) Jhr. Mr. W. A. C. de Jonge, lid van den Raad van State, had de wel-

ten werd aangezegd, zich van elk militair verzet te onthouden, gevoelde noch lust noch moed het sein tot noodeloos bloedstorten te geven. Ofschoon hij het voor zijn officieren verzweeg, wist hij, dat zijn militair gezag den volgenden morgen zou ophouden. De kennisgeving er van, die in den avond op de openbare pleinen geschiedde, bracht hem in lastige verhouding tot de troepen.

Terwijl de officieren op stellige bevelen aandrongen en zich ergerden aan zijn inactiviteit, vorderden de patriotten, dat hij een einde ook aan de schijnbewegingen der militairen zou maken. Eindelijk, toen middernacht voorbij was, gaf hij last om geen andere patrouilles dan die van het gewone garnizoen te laten gaan, en wel, bij voorkeur, door de achterstraten der stad.

Maandag, de negentiende Januari, brak aan. De menigte met nationale cocardes gesierd, zag de leden der regeering te negen ure naar het stadhuis gaan. Alles ging rustig en ordelijk toe. Docter Krayenhoff had goed gezorgd en zijn maatregelen genomen. Een zestigtal Fransche huzaren waren binnengetrokken en posteerden zich voor het stadhuis. Onbelemmerd konden Burgemeesteren en de Vroedschap vergaderen. Straalman las den brief van IJsbrand van Hamelsveld voor en gaf te kennen, dat het middel, daarin aangeduid, in het nederleggen der regeeringsposten bestond. Inmiddels kwam een stadsbode binnen met het bericht, dat het Comité Revolutionair toegang verlangde. De heeren werden verzocht een oogenblikje te wachten, wat zij gewillig deden. De discussiën over het voorstel van Burgemeesteren duurden niet lang; men had niet de keus om te weigeren. Toen de conclusie was opgemaakt, werden de heeren van het Comité Revolutionair binnenverzocht. Het negental verscheen en nam plaats. In hun naam nam Mr. D. van Laer, de in 1787 geremoveerde Pensionaris van Purmerende, het woord op en verklaarde, dat Neerlands ingezetenen hun aangeborene en al te lang ontvreemde rechten hernamen, en diensvolgens de regeering ontsloegen. Met een beleefde buiging door de geheele vergadering werd de toespraak beantwoord: door den burgemeester Straalman bovendien met de verklaring, „dat zij bereid waren aan de begeerte des volks te voldoen, en het innigst genoegen ge-

willendheid mij twee memories mede te deelen, die helder den moeielijken en onaangenamen post der militairen in deze dagen in 't licht stellen. De eerste is van kolonel Bentinck, de laatste van den ritmeester C. F. de Jonge.

voelden over de manier, waarop het Comité zoo heerlijk de rust had bewaard, en dat zij daarom niet twijfelden aan de voortduring derzelve; en zij de vrijheid namen zich en hunne huisgezinnen in de protectie van het Comité aan te bevelen."

Toen de afgezette regenten vertrokken, werd aan ieder „een escorte geoffreerd, welke door de meesten werd afgeslagen, doch eenigen zich lieten welgevallen. Sommigen prefereerden niet voor, maar achter uit het stadhuis te gaan."

Het was den geheelen dag der Revolutie stil en rustig op straat. Diep was het afgetreden bestuur onder den indruk der kalmte. „Men moet de leden van het nieuw bestuur — met deze woorden besluit de Pensionaris Roëll zijn verhaal — de eer geven, de noodige maatregelen tot bewaring van rust en orde in het werk gesteld te hebben. Het is te wenschen, dat welke omwenteling er immer moge plaats hebben, dezelve altijd op even geregelde wijze zal uitgevoerd worden."

Op den vierden van Lentemaand werd te Amsterdam het feest der omwenteling gevierd. Op het Plein der Revolutie, tegenover het Huis der Gemeente, verrees de kolossale vrijheidsboom, negentig voet boven den grond. Aan zijn voet werden oude wapenrustingen neergelegd. Zij waren de tropheën van den schoonsten strijd, dien het Nederlandsche volk in zijn annalen had opgeteekend. Zij waren veroverd in den opstand voor vrijheid van geweten, tegen Spanje's dwingelandij. De natie gaf haar verleden en haar eere prijs, en strekte de handen naar de boeien der nieuwe slavernij uit.

THEOD. JORISSEN.

EEN STAATKUNDIG PROGRAMMA.

Een Katholieke partij. Proeve van een program, door Dr. H. J. A. M. Schaepman. Utrecht Wed. J. R. van Rossum. 1883.

Het behoort — oppervlakkig beschouwd — tot de merkwaardigste staatkundige verschijnselen in ons vaderland, dat juist die partijen, van welke het niet te verwachten is, dat zij ooit, tenzij met andere partijen verbonden, tot de regeering zullen geroepen worden, het eerst gereed zijn met hunne programma's. Zij moesten er — zou men denken — juist het langst naar laten wachten. Een programma heeft zijn eigenaardige bezwaren, het legt verplichtingen op, waarvan men het gewicht niet altijd vooruit kan berekenen, het bindt voor een toekomst die onzeker is. Wie tot regeeren geroepen wordt, is wel gedwongen de richting aan te geven waarin hij zich zal bewegen, den weg eenigszins af te bakenen waarlangs hij de natie zal voeren; maar met welk doel zal in de hitte van den onzekeren strijd door den veldheer reeds worden vastgesteld, wat hij na de overwinning tot stand hoopt te brengen? — Het zal intusschen niet moeielijk zijn de verklaring van dit verschijnsel te vinden. De programma's van Dr. A. Kuyper en Dr. H. J. A. M. Schaepman zijn geen staatkundige programma's in den eigenlijken zin van het woord, zij zijn in de eerste plaats strijdleuzen. Zij zijn niet geschreven voor de natie, maar voor de partij. Geen „regeerings-program" zegt Dr. Schaepman, maar een „partij-program". Geen „aankondiging van daden" maar een blootlegging van „beginselen". Het vaandel waaronder men dienst neemt, waaraan men trouw zweert, dat de strijdenden moet bijeenhouden; niet de vredesvoorwaarden die men den overwonnenen zal opleggen.

Dit eigenaardig karakter der katholieke en antirevolutionaire programma's doet een licht opgaan over hunne vermoedelijke wording. Wanneer een staatsman een programma opstelt, zij het ook van louter beginselen, dan zal hij zich richten tot de geheele natie, niet tot een enkel onderdeel. Maar de Heeren Schaepman en Kuyper — al zal ik de laatste zijn om hun den naam van staatslieden te betwisten — hebben, bij het opstellen hunner programma's, naar ik mij voorstel, den invloed hunner oorspronkelijke roeping en levenstaak niet kunnen ontgaan. Zij hebben zich de vraag niet gesteld: hoe kunnen wij door een programma aanhangers winnen om onze beginselen in den staat te verwezenlijken; maar veeleer: hoe is het mogelijk den band van geloofsgemeenschap tot een staatkundigen te maken. Als geestelijke leiders onder geloofsgenooten verkeerend, hebben zij opgemerkt dat, met de eenstemmigheid in geloofszaken, ook somtijds eenstemmigheid over staatkundige en maatschappelijke vraagstukken valt waar te nemen. Zij hebben die eenstemmigheid trachten op te sporen en onder woorden te brengen, zij hebben zich beijverd om van de factoren die zij in hunne geestelijke bediening hadden leeren kennen, als het ware den grootsten gemeenen deeler op staatkundig gebied te zoeken.

Vandaar dat zij zich steeds blijven bewegen binnen den gezichteinder hunner geestelijke kudden, dat zelfs de taal hunner programma's zich richt naar het kerkelijk taaleigen. Dr. A. Kuyper spreekt van „consciëntie" en „ordinantiën Gods" Dr. Schaepman van de „Christelijke Charitas". Schreven zij voor Nederlanders, en niet voor Nederlandsche Calvinisten en Roomsch-Katholieken, zij zouden ontwijfelbaar deze begrippen door meer algemeen gangbare bewoordingen vertolkt hebben. Vandaar ook dat in hunne programma's aan zaken van ondergeschikt belang een voorname plaats wordt ingeruimd. Onder de middelen waardoor de overheid de ware oplossing der maatschappelijke vraagstukken bevordert, rekent bijv. Dr. Schaepman de afschaffing der strafbepaling tegen geestelijken, die een huwelijk inzegenen, dat niet voor de burgerlijke overheid is voltrokken; en Dr. Kuyper vermeldt uitdrukkelijk onder de plichten der overheid, het verbieden van den uitstal van onzedelijke boek- en prentwerken. Vandaar eindelijk de min of meer besliste uitsluiting van hen die in geloofs-

opvatting verschillen. Dr. Kuyper in meer onbestemde uitdrukkingen sluit allen buiten, die aan den invloed der Calvinistische hervorming vreemd zijn gebleven. Dr. Schaepman zegt uitdrukkelijk, dat zijn programma strekt om de katholieke Nederlanders tot eenstemmig handelen op staatkundig gebied te bewegen.

De vorming eener staatkundige partij, uitsluitend uit Katholieken bestaande, ziedaar dus wat Dr. Schaepman, om ons thans tot dezen te bepalen, beoogt. Of een dergelijke partijvorming, onder de tegenwoordige omstandigheden, in Nederland staatkundig is, moeten de Katholieken zelve weten. Maar, dat de schrijver, die haar aanprijst, als aanleiding tot zijn geschrift met verontwaardiging op het feit wijst, dat de liberale partij een tegencandidaat bestreed, omdat hij katholiek was, zal zeker op zijne lezers een zonderlingen indruk maken. Hoe, zullen zij zeggen, gij wilt, dat de Katholieken een afgesloten staatkundige partij vormen, dat zij positie nemen tegenover de niet-Katholieken, en gij ergert u zoo zij nu ook als Katholieken worden bestreden. Ons dunkt, het laatste is een onvermijdelijk gevolg van het eerste. Of zou men inderdaad gelooven, dat een eenvoudig kiezersbrein het verschil tusschen staatkundig katholiek en kerkelijk katholiek ernstig zal opvatten, dat het die beide begrippen geheel van elkander zal weten los te maken? Niemand zal het aannemen. Waar een Katholiek als Katholiek, een Protestant als Protestant bij de stembus optreedt, is het ondenkbaar, dat de verkiezingsstrijd een zuiver staatkundig karakter behoude.

„Gewilde verwarringen zijn onvermijdelijk," schrijft Dr. Schaepman. Aanvaarden de Katholieken zijn program, dan toonen zij de verwarring, die het ontstaan der kerkelijke partijen in onzen staatkundigen toestand te weeg heeft gebracht, te willen bestendigen. Zij erkennen tevens, dat zelfs in landen, als het onze, waar de katholieke kerk de meest volkomen vrijheid van beweging heeft, en gelijkheid van alle staatsburgers, zonder aanzien van godsdienstige overtuiging, als onwrikbaar beginsel geldt, voor hen de noodzakelijkheid van een afgezonderd staatkundig bestaan in wezen blijft. Het is, wij herhalen het, hunne zaak, men is zelf de beste beoordeelaar van wat zijn belang medebrengt; maar het kan niet anders, of onze nieuwsgierigheid wordt geprikkeld door de vraag: welke bijzondere

katholieke belangen in Nederland door een partij, bij uitsluiting uit Katholieken bestaande, dan toch eigenlijk moeten verdedigd worden? Op deze vraag zal men in Dr. Schaepmans program te vergeefs het antwoord zoeken.

Eigenaardig katholiek, zal men er, met uitzondering van het eerste en laatste artikel, niet veel in vinden. Niet althans in de uitspraak dat „God is de bron van alle gezach," iets wat Dr. Kuyper in eenigszins andere woorden evenzeer erkent en dat door duizenden erkend wordt, die niet tot de katholieke kerk behooren. Vrijheid van godsdienst, gelijk recht voor alle kerkgenootschappen en burgers, volledige onafhankelijkheid der kerkgenootschappen in eigen kring, de souvereiniteit van het huis van Oranje, beperking der staatsmacht, gewestelijke en gemeentelijke zelfstandigheid, vrijheid van onderwijs, rechtmatigheid van de doodstraf, handhaving der Zondagrust; het zijn al te zamen beginselen, waarover in meerdere of mindere mate verschil van meening bestaat, maar er is geen onder, dat niet ook zijne voorstanders vindt onder niet-Katholieken. Er worden slechts drie punten in het programma van Dr. Schaepman aangeroerd, die een lichte katholieke tint hebben: vrijdom van belasting voor kerken, scholen, liefdadige instellingen, vrome stichtingen en zedelijke lichamen; vrijhouding der Christelijke Charitas van alle belemmering; en vrijheid ten opzichte van het kerkelijk huwelijk. Toch zal — wanneer wij de geheele vrijstelling van belasting voor alle zedelijke lichamen uitzonderen, die wel door niemand zal verdedigd worden, — ook op deze punten menig niet-Katholiek met Dr. Schaepman medegaan. Wat de beide eerste betreft, zouden wij zelfs geneigd zijn te vragen, of inderdaad de bestaande wetgeving niet reeds aan alle billijke eischen voldoet; wat het laatste aangaat, hebben de beraadslagingen over ons strafwetboek getoond, dat er ook liberalen en antirevolutionairen gevonden worden, die dit onderdeel van Dr. Schaepman's programma aanvaard hebben.

Er is in dit gemis aan beginselen van „Roomsch staatsrecht" iets raadselachtigs, dat de beoordeeling van Dr. Schaepman's Program bij uitstek moeielijk maakt. De vorming der katholieke partij die hij verlangt, wordt door zijn programma niet gerechtvaardigd. Het sluit alle niet-Katholieken uit, niet omdat zij den inhoud niet kunnen beamen, maar omdat zij niet tot de katholieke kerk behooren. Wat mag de reden zijn, terwijl tot nog toe

elke partij in vermeerdering van aanhang de kracht tot verwezenlijking harer beginselen zocht, dat Dr. Schaepman hen, die buiten zijne kerk staan, ook al wilden zij onder hem strijden, afstoot, en aldus zijne partij niet slechts schijnbaar onnoodig verzwakt, maar blijvend tot minderheid·maakt.

Van tweeën een: of het program der katholieke partij heeft geen staatkundige beteekenis, of het houdt meer in, dan wij er in kunnen lezen. Nemen wij het eerste aan, dan zouden wij moeten gelooven, dat Dr. Schaepman niets anders op het oog heeft dan den band tusschen de Katholieken nauwer aan te halen, en dat de staatkunde in zijn oog van te ondergeschikt belang is, om niet tot bereiking van dit doel te mogen dienen. De katholieke partij zou dan op ééne lijn komen met de katholieke muziekvereenigingen of kegelklubs. Men vereenigt zich daar, niet omdat een Katholiek andere instrumenten bespeelt of anders kegelt dan een Protestant, maar omdat men zich vrijer en aangenamer beweegt onder enkel geloofsgenooten, en het wenschelijk acht aan den onderlingen band van geloofsgemeenschap, ook waar het geen geloofszaken geldt, getrouw te blijven. Is het echter aan te nemen, dat dergelijke overwegingen, hoeveel invloed zij ook in het maatschappelijk leven mogen hebben, den Katholieken tot richtsnoer zouden strekken voor hunne staatkundige gedragslijn; en bestaat er eenige aanleiding om bij Dr. Schaepman een zoo groote onverschilligheid aangaande den staatkundigen toestand van zijn vaderland te veronderstellen?

Wie met mij deze vragen ontkennend beantwoordt, zal dan ook de voorkeur moeten geven aan de andere oplossing. Het programma van Dr. Schaepman is als de groote Europeesche vredestraktaten; wat wij er van te zien krijgen is maar een deel; daarnaast bestaan geheime artikelen, die alleen aan de handelende partijen bekend zijn, of — laten wij ons beter uitdrukken, en zelfs den schijn van het verwijt van onoprechtheid vermijden — boven de 17 artikelen van Dr. Schaepman staan beginselen, die hij niet behoeft uit te spreken, omdat zij voor elken Katholiek, naar zijne meening, vaststaan en als het ware van zelve spreken. Het zijn die beginselen, waarvan de katholieke Nederlander „de volle waarachtige en ontwijfelbare uitspraak dankbaar en eerbiedig uit den mond zijner heilige Moeder de Kerk verneemt.” Men meene niet, dat uit de zes stellingen, door Dr.

Schaepman, volgens zijne opgave, aan Mgr. Martin ontleend, die beginselen in hunne volkomen klaarheid gekend zullen worden. Veeleer zal men van de algemeene regels tot de bijzondere gevallen moeten afdalen, om bij Dr. Schaepman de ware katholieke beginselen in hunne toepassing te leeren kennen.

Men vestige bijvoorbeeld zijn aandacht op een punt onzer wetgeving, waar de strijd tusschen de katholieke kerk en den staat het sterkst uitkomt, op het huwelijk. De kerk erkent alleen het huwelijk, dat volgens hare voorschriften door den priester is ingezegend; voor den staat daarentegen bestaat geen huwelijk, zoo het niet, op wettige wijze, door den daartoe aangewezen ambtenaar voltrokken is. Nu heeft de wetgever, in Nederland, de inzegening van het kerkelijk huwelijk verboden, zoo de gehuwden niet voldaan hebben aan de voorschriften der burgerlijke wet. Het is eene bepaling uit de fransche wetgeving overgenomen, die, naar mijne meening, volkomen gerechtvaardigd is, omdat zij de kinderen behoedt voor de nadeelige gevolgen der onwetendheid of zorgeloosheid hunner ouders. Het programma van Dr. Schaepman eischt in art. 16 hare opheffing, die trouwens door Protestanten, o. a. door de kamerleden van der Kaay en de Savornin Lohman, verdedigd is. Dr. Schaepman acht deze strafbepaling in strijd met den stelregel van het Burgerlijk wetboek, dat de wet het huwelijk alleen in deszelfs burgerlijke betrekking beschouwt. Ik zal niet beweren dat die woorden van art 83 B. W. met volkomen helderheid de gedachte uitdrukken, die men er in heeft willen leggen; evenmin zou ik er bezwaar in zien om, in overeenstemming met de meerderheid onzer Tweede Kamer van 1821, op het voorbeeld van de fransche Code civil het geheele artikel prijs te geven. Leerstellige uitspraken kunnen in een wetboek gemist worden. Maar al sprak ook de wetgever het beginsel niet uitdrukkelijk uit, de geheele wettelijke regeling van het huwelijk huldigt zonder eenige dubbelzinnigheid het recht van den staat boven de kerk. Niet de bijkomstige strafbepaling tegen de geestelijken, maar de stellige bepalingen van ons burgerlijk recht, dat alleen aan het burgerlijk huwelijk rechtsgevolgen verbindt, zijn in dezen voor den staat beslissend. Laat de nederlandsche wetgever aan den eisch van Dr. Schaepmans program voldoen. en „ten opzichte van het kerkelijk huwelijk het beginsel der vrijheid huldigen", dan zal de kerk alleen dit verkrijgen, dat zij huwe-

lijken mag inzegenen die niet voor de burgerlijke wet gelden. Maar door den staat zullen dergelijke verbintenissen als niet bestaande worden beschouwd; zij zullen den ambtenaar van den burgerlijken stand niet verhinderen om de echtgenooten, die aan het kerkelijke sakrament ontrouw worden, met anderen in den echt te verbinden; de rechter zal haar, die in het oog der kerk een bijzit is, in hare rechten als getrouwde vrouw handhaven; hij zal de kinderen uit het huwelijk, dat door den priester als overspel wordt beschouwd, als de eenige wettige erkennen, en die uit het kerkelijk huwelijk als natuurlijke beschouwen. Onnoodig te zeggen, dat dit alles in volkomen strijd is met de uitspraken der kerk. Toch schijnt het programma er zich bij neder te leggen. Maar in Dr. Schaepmans toelichting, — die wat vorm en omvang betreft, gunstig afsteekt bij den doolhof waarin het program van Dr. Kuyper verborgen is, — vinden wij een niet onbelangrijke toevoeging. „Of de kerkgenootschappen" heet het daar „niet het volste recht bezitten het huwelijk, buiten deszelfs burgerlijke betrekkingen op de eerste plaats, zelfs alleen als hunne zaak te beschouwen — het geding zal hier niet worden geopend. *Wat wij hier te houden hebben weten wij.*"

Ik haal dit punt aan, omdat Dr. Schaepman hier uitdrukkelijk erkent, dat hij meer wil dan het programma uitspreekt. In hoever overigens het program te rijmen is met de uitspraken der katholieke kerk zal ik niet onderzoeken. Het is voor mij eene res inter alios. Wij hebben niet het minste recht om van de Katholieken te eischen, dat zij ons zullen verklaren, welke waarde zij aan die uitspraken hechten, en hoe zij die uitleggen. De Leuvensche hoogleeraar Périn liet de mededeeling der Encycliek van 1864 aan zijne studenten, volgen door de woorden: „En politique il y a toujours deux choses a considérer, le mieux et le possible. Sans oublier le mieux faisons le possible". Het voorbericht voor de officieele Nederlandsche uitgave der Encycliek leerde, dat de Paus, met het veroordeelen der 80 stellingen, nog niet het tegenovergestelde van elke stelling tot een geloofspunt verklaard heeft, en Dr. Schaepman verkondigt dat Encycliek en Syllabus, „waar zij het eigenlijke leven raken, plooibaar en buigzaam zijn als het leven zelve".

Ik aanvaard al die ongevraagde verklaringen, en trek er deze slotsom uit. Het in overeenstemming brengen der pauselijke uitspraken omtrent staat en wetgeving met de staatsinstellingen

van het hedendaagsch Europa, wordt ook door de trouwste Katholieken als een wanhopige zaak beschouwd. Zij berusten er dan ook in, om van de door de kerk veroordeelde vrijheden gebruik te maken, en verdiepen zich voorshands niet in de vraag of zij in een staat „cujus cives simul (of althans pro maxima parte) fideles sunt", aan anderen die vrijheden zouden onthouden.

Dr. Schaepman wijst met bijzondere ingenomenheid op een uitspraak van Broere: „de Katholieken maken een politieke persoonlijkheid uit die vrijheid vordert." Is die vrijheid voor hem middel of doel? Is zij het vergif, dat de staatkundige arts aan de kranke maatschappij toedient om haar te genezen, maar dat na de genezing, weer met zorg in het vergiftenkastje wordt weggeborgen, of is zij het levenwekkend beginsel in de maatschappij? Er zijn Katholieken geweest, trouwe zonen der kerk, die, als Lacordaire, de vrijheid hebben liefgehad om haar zelve, die haar geëischt hebben als onvervreemdbaar goed voor allen. Waarom zouden wij moeten aannemen dat zij in Nederland ontbreken? Laat ons hopen dat voor den vrijheidszin der nederlandsche Katholieken, de „plooibaarheid en buigzaamheid" van den Syllabus steeds zullen toenemen. Het zijn eigenschappen die sterker worden, naarmate men er meer gebruik van maakt. En verder zullen wij den regel van het kanonieke recht blijven toepassen: facta quae, dubium est, quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur.

Maar wij zouden gevaar loopen het programma van Dr. Schaepman door een eenzijdige beschouwing zijn vollen eisch te onthouden. Het is een blootlegging van beginselen, maar tevens is het een staatkundige daad; een zet op het politieke schaakbord. In dit opzicht is het niet alleen een strijdleus voor de Katholieken, niet alleen geschreven voor de partij. Het bedoelt meer dan vrienden te vereenigen, het moet ook bondgenooten lokken. Dr. Schaepman noemt zich met voorliefde anti-revolutionair. Bedrieg ik mij niet, dan zweeft hem het denkbeeld eener groote anti-revolutionaire partij, in twee zelfstandige, maar toch nauw vereenigde afdeelingen, gestadig voor den geest. Onbewimpeld biedt hij dan ook den protestantschen anti-revolutionairen de broederhand aan. Hij wil hun, ter wille der zaak die hen met hem vereenigt, hunne „onhebbelijkheden" zelfs vergeven. De vraag, of het waarachtige anti-revolutionaire

beginsel bij de Katholieken berust, dan wel bij de anti-revolutionairen, behoeft verder geen aanleiding tot twist te geven. In beide kampen beroemt men zich het ware kleinood alleen te bezitten en de anti-revolutionaire leer in hare volkomen zuiverheid te belijden. Toch heerscht er verdraagzaamheid, men wil van elkander leeren, de leerstellingen staan zelfs nog niet zoo onwankelbaar vast, dan dat men niet door onderlinge gedachtenwisseling tot eenstemmigheid zou kunnen geraken. Op een voornaam punt is die eenstemmigheid nu eerst onlangs verkregen. Men zal zich den pennestrijd herinneren, voor eenige jaren tusschen Dr. Schaepman en Jhr. Mr. de Savornin Lohman gevoerd, over het recht der Kamer, om begrootingen af te stemmen. Uit Dr. Schaepman's programma blijkt dat hij dien strijd heeft opgegeven en voor den anti-revolutionairen medestander de vlag heeft gestreken. Het katholieke programma veroordeelt thans, nog uitdrukkelijker dan dat van Dr. A. Kuyper, en zonder eenig voorbehoud, het verwerpen van begrootingen om redenen daarbuiten gelegen. Het zijn de betoogen van den Heer de Savornin Lohman geweest, die Dr. Schaepman — zooals hij zelf erkent — in dezen van zijnen dwaalweg hebben teruggebracht.

Deze bekeering is zeker voor velen een verrassing geweest. Ik had haar niet verwacht, al moet ik erkennen, dat zij mij, in verband met de toelichting, niet van groot gewicht voorkomt. Trouwens aan de vraag zelve — de theoretische beoefenaars van het staatsrecht in Nederland mogen het mij vergeven — heb ik nooit die hooge waarde kunnen hechten, die er door velen aan gehecht wordt. Wellicht heb ik te uitsluitend het oog op de praktijk, maar wie eenmaal aan de volksvertegenwoordiging de beslissing over de rijksuitgaven in volkomen vrijheid toekent, en zou meenen dat van die groote macht alleen zou worden gebruik gemaakt om cijfers te verhoogen of te verlagen, maar niet om de regeering te dwingen zich naar de wenschen der parlementaire meerderheid te voegen, zou, mijns inziens, op een zelfbeheersching rekenen, die zeldzaam bij personen, maar nimmer bij vergaderingen wordt aangetroffen. Of men het recht derhalve erkent of ontkent, de praktijk zal er onvermijdelijk de hand op leggen. De meeste staatslieden van naam in Nederland hebben dan ook het recht ontkend, maar de praktijk gehuldigd. Het is hier niet de plaats om over het rechtspunt in nadere ontwikkeling

te treden; maar terwijl ik met Mr. C. W. Opzoomer het recht der vertegenwoordiging erken, zou ik veeleer de wijze willen veroordeelen, waarop men in ons parlement dat recht heeft uitgeoefend. Ik reken het tot de verderfelijkste praktijken ten onzent, dat men van de behandeling der begrooting een jaarlijks terugkeerend onderzoek naar de algemeene bekwaamheden en de denkwijze van elk der ministers heeft gemaakt, een soort van examen, waarvan het zal afhangen of de Minister tot de voortzetting van zijn ministeriëele werkzaamheden zal worden toegelaten, al dan niet. Vandaar dan ook, dat in Nederland de jaarlijksche gedachtenwisseling tusschen regeering en vertegenwoordiging over de begrootingswetten een onevenredigen omvang heeft verkregen en bijna het hoofddeel der parlementaire werkzaamheden is geworden, in plaats van een onderdeel te blijven. Het is de schuld der vertegenwoordiging niet alleen, ook de regeeringen hebben er toe medegewerkt en het zal voor beide niet moeielijk zijn om langs dien eenmaal ingeslagen weg terug te keeren.

Kunnen de vereenigde antirevolutionairen en Katholieken er in slagen, om aan deze verkeerde praktijk een einde te maken, dan zullen zij een verdienstelijk werk verrichten. Dat het recht der vertegenwoordiging om, zoo de noodzakelijkheid zich voordoet, van het middel van verwerping der begrooting gebruik te maken, hierdoor verloren zou gaan, ducht ik geenszins. Dr. Kuyper erkent een voorbehoud dat de verwerping geoorloofd maakt, en reeds onder de bedeeling van zijn program is het voorgekomen, dat antirevolutionaire leden gestemd hebben tegen begrootingen om redenen daarbuiten gelegen. En ook van Dr. Schaepman behoeft men niet te vreezen, dat hij, met al den ijver van een renegaat, het recht der vertegenwoordiging ten eenenmale zal prijsgeven. Ook hij maakt, in zijne toelichting, een uitzondering voor buitengewone omstandigheden; maar hij gaat, merkwaardig genoeg, nog verder. Hij wil geen begrooting verworpen zien om redenen daarbuiten gelegen, maar wel stelt hij de verplichting vast, om tegen de posten te stemmen, die strekken tot uitvoering van wetten „die niets dan partijwetten zijn".

Hoe men dit laatste kan goedkeuren en het eerste veroordeelen, moge scherpzinnigen rechtsgeleerden verklaarbaar zijn, mij is het een raadsel. Het verwerpen van begrootingen om redenen daarbuiten gelegen, wordt als een revolutionaire

daad beschouwd, die inbreuk maakt op de zelfstandige macht der kroon; het is een machtsoverschrijding, die tot „confusion des pouvoirs" leidt. Een lid der Kamer mag niet tot den Minister zeggen: wegens uwe staatkundige richting, die ik in alle opzichten gevaarlijk acht voor het vaderland, weiger ik u de beschikking over de voor den staatsdienst noodige gelden; maar zoo een Minister weigerachtig blijft, om de wijziging eener bepaalde wet aan dit lid te beloven, mag hij hem wel de gelden onthouden die voor de uitvoering dier wet noodig zijn. In beide gevallen wordt de Minister tot aftreden gedwongen; in beide gevallen zal het lid der vertegenwoordiging aan een Minister van zijne richting, de geweigerde som gereedelijk toestaan. Waarom is het eerste ongeoorloofd en het tweede rechtmatig? Zoo er van machtsoverschrijding sprake kan zijn, is die in het tweede geval oneindig grooter dan in het eerste. In het eerste geval weigert de Kamer, als zelfstandige tak der wetgevende macht, hare medewerking aan een wet, met het doel om den Koning te noodzaken een anderen raadsman te benoemen; in het tweede verhindert de Kamer, door een eenzijdige wilsuiting, de uitvoering van datgene wat door samenwerking van Koning en Staten-Generaal wet is geworden, en dwingt zij den Koning naar een Minister te zoeken, die wil nalaten wat de grondwet (art. 73) hem voorschrijft. In het eerste geval gebruikt de Kamer het eenige middel dat, terwijl alle andere middelen kunnen falen, doel moet treffen; in het tweede heeft zij een aangewezen middel in handen, het recht van initiatief, waardoor zij langs wettelijken weg de uitvoering der wet voor het vervolg kan beletten, maar juist omdat zij bij de uitoefening van dat recht, met andere machten te rekenen heeft, bij welke zij tegenstand verwacht, maakt zij, door hare weigering van geldmiddelen, de wet die de wetgevende macht niet wil veranderen, onuitvoerbaar.

Het springt in het oog, dat deze geheele leer van Dr. Schaepman samenhangt met zijne eigenaardige beschouwingen over het karakter eener wet. Voor hem is, wat geen recht is, ook geen wet, al bezit het ook het formeel karakter van een wet. Het is een bewering die door katholieke staatslieden meer uitgesproken is. Dr. Schaepman heeft zich, toen hij haar in de Kamer verdedigde [1]), op zijnen Duitschen geest-

[1]) Bijblad 1882/83, bl. 638. De wet op het lager onderwijs is voor mij geen

verwant von Mallinckrodt beroepen, en ook Montalembert heeft indertijd, in de fransche Kamer der Pairs, van de bekende wet van 18 Germinal X. gezegd: „Nous ne la reconnaissons pas comme loi." Maar zelfs de overeenstemming dezer drie tegenstanders der revolutie kan er mij niet toe brengen om, zoolang de woorden nog eenige beteekenis hebben, in dit beginsel iets anti-revolutionairs te zien. Integendeel, ik acht het revolutionair in de hoogste mate.

Maar genoeg reeds over dit punt, laat ons uit de staatsrechterlijke bespiegelingen tot de staatkunde terugkeeren. De eenstemmigheid omtrent een afgetrokken staatsrechtelijk begrip zal toch wel niet voldoende zijn om Katholieken en anti-revolutionairen duurzaam te verbinden. Er zullen krachtiger banden noodig zijn om een bondgenootschap te bestendigen, dat een geheel nieuw verschijnsel in ons vaderland is. Sedert de vestiging onzer republiek hebben de Katholieken altijd aan de zijde der Remonstranten en der Dissenters gestaan, tegenover de Calvinisten, en wie zou in het „wonderjaar 1853" hebben durven voorspellen, dat na dertig jaren een nieuw wonderjaar zou aanbreken, waarin Calvinistische predikanten en leeken bij de stembus zouden ijveren om Protestanten door Katholieken te doen verdringen. In 1852 verklaarden de Nederlandsche afgevaardigden op de vergadering der Gustaaf Adolf-Vereeniging te Wiesbaden, tot groote ergernis der Katholieken hier te lande, dat zij met voldoening konden wijzen op een krachtig streven om de Protestanten zooveel mogelijk tot welgestelde lieden te maken, die den vereischten census zouden kunnen betalen, opdat de keuzen voor de Staten-Generaal en de Provinciale Staten alleen ten gunste van Protestanten zouden kunnen uitvallen; en thans zijn het juist de katholieke kiezers die aan de partij, van welke de Aprilbeweging uitging, haar schoonsten triomf bezorgd hebben. Waar men elkander, na zoo lange jaren van felle vijandschap, als bondgenooten aan het hart drukt, moet veel

---

wet. Al heeft zij er al het uiterlijke van, zoo mist zij toch het groote beginsel dat zij op het recht gegrond is. Niet alles wat de staat tot wet verheft is recht en niet alles wat in het Staatsblad is opgenomen, legt mij de verplichting op om dat goed te keuren en zoolang het rechtsbeginsel bestaat en voor mij regel is van woord en daad, zoolang zal ik er niet toe gebracht worden om uitgaven goed te keuren, die een uitvloeisel zijn van een wet die ik onrechtvaardig acht.

vergeten en gesmoord worden. Programma's worden hier van ondergeschikt belang; er zal meer noodig zijn om de vereeniging van het tot dusver onverzoenlijke in stand te houden. Er zal een buitengewone mate van takt en staatkundig beleid bij de wederzijdsche leiders noodig zijn, om te verhinderen, dat de goede verstandhouding tusschen de hulptroepen, niet in een bittere vijandschap oversla. Aan de katholieke zijde wordt niet weinig zelfverloochening vereischt. Al kunnen de Katholieken over meer talenten beschikken, al bezitten zij beter regeeringskrachten, toch zullen zij in het tweede gelid moeten blijven staan. Wat zij verlangen zullen zij grootendeels door de antirevolutionairen moeten laten tot stand brengen, want zij weten te goed, dat in Nederland de opperste leiding der zaken nimmer van een katholieke partij zal kunnen uitgaan. Maar ook bij de antirevolutionaire leiders zal zeker een groote mate van behoedzaamheid niet misplaatst zijn. Zij weten dat een verbond met de Katholieken een spelen met vuur is. Een enkele vonk is voldoende om den smeulenden godsdiensthaat in lichte laaie vlam te doen opgaan. In elken Nederlandschen Calvinist leeft de Geus, en indien een toeval, een lichte schok, hem wakker maakt, gaat de oude strijdleus weder van mond tot mond. Dan zullen de aanvoerders het lijdelijk moeten aanzien, dat de wapenen, die tegen den vijand gescherpt waren, den vrienden in het hart worden gestooten.

Dit te verhinderen en elkander toch genoeg diensten te bewijzen, om het bondgenootschap niet onvruchtbaar te maken, is de netelige taak die den katholieken en anti-revolutionairen staatslieden is opgelegd. Daarenboven hebben de opstellers der beide programma's, naast de moeielijkheden, die het vaststellen van eenen onderlingen modus vivendi dagelijks medebrengt, nog zooveel te doen om den vrede in eigen kring te bewaren. Veel dringt hiervan tot ons niet door, maar het schouwspel van huiselijken twist en naijver, dat wij somtijds even te zien krijgen, doet ons vermoeden, dat hunne taak ook in dit opzicht niet altijd benijdbaar is. Ik twijfel er dan ook niet aan, of zij zullen op den moeielijken weg, dien zij betreden, ruimschoots gelegenheid vinden, om in alle opzichten de juistheid te waardeeren der uitspraak van een der fijnste staatkundige opmerkers zijner eeuw, den Kardinaal de Retz: „que l'on a plus de peine dans les partis à vivre avec ceux qui en sont qu'à agir contre ceux qui y sont opposés."

Zonder twijfel is deze overweging der groote moeielijkheden, die aan een duurzaam bondgenootschap tusschen Katholieken en anti-revolutionairen in den weg staan, mede oorzaak, dat de nederlandsche natie in het algemeen meer verwondering dan bezorgdheid toont over het door getalsterkte zoo machtige verbond, dat zij in de laatste jaren heeft zien ontstaan. In 1853 en 1856, toen de anti-revolutionaire partij zooveel zwakker was, wekte de vrees voor haar optreden oneindig grooter angst op, dan thans, nu zij door machtige hulp gesterkt wordt. Zoo men van haar optreden als regeering gevaren voorziet, dan zijn het gevaren voor haarzelve en niet voor het vaderland. Maar naast het vertrouwen op de onbestendigheid eener samenwerking van twee partijen die zoover uiteenloopen, staat ook de overtuiging dat de beginselen, die zij inderdaad gemeen hebben, te weinig staatkundige levenskracht bezitten, om tot duurzamen grondslag eener regeering te strekken.

Beperking van staatsbemoeiing, en als gevolg bezuiniging in de huishouding van staat, ziedaar wat in de katholieke en antirevolutionaire programma's, onder verschillende schakeeringen, schering en inslag is. Niemand zal ontkennen dat deze beginselen in Nederland niet tot de geliefkoosde behooren. Wie ten onzent verlangt dat de staat de maatschappij doode? Maar de beperking van staatsbemoeiing, die Dr. Schaepman predikt, is een geheel andere dan die wij bij de rechtsgeleerden en staathuishoudkundigen, die dat beginsel met voorliefde ontwikkeld hebben, bij Bastiat bijvoorbeeld, aantreffen. De staat, die voor Dr. Schaepman het groote schrikbeeld is, is onze hedendaagsche staat, niet de staat van voorheen, „die wel met karige hand deelname aan rechten verleende, maar de hand niet sloeg aan het recht". Alles wat van dien staat uitgaat, is verdacht. Alles waarmede die staat zich bemoeit, waarop hij toezicht uitoefent, wat hij ondersteunt, verliest zijne geur en zijne kracht. „Voor staatsmacht, zegt Dr. Schaepman, bestaat alleen het geheel; tegenover enkelen als zoodanig heeft zij geen plichten, ook geen rechten." Het is stout gesproken. Gij zoudt, na deze uitspraak, wellicht meenen in Dr. Schaepman's programma de handelsvrijheid in hare ruimste opvatting gehuldigd, de bescherming der nijverheid van „enkelen" zoo beslist mogelijk uitgesloten te vinden; gij zoudt u verwachten op een veroordeeling van het aanleggen van spoorwegen en andere openbare

werken van staatswege, van elke bescherming der schoone kunsten door den staat. Minder teleurgesteld dan verbaasd, zult gij ontwaren dat het programma over dat alles zwijgt. Slechts daar wijst het de staatsbemoeiing terug, waar de staat met de kerk in aanraking zou kunnen komen. De vleugelen van den staat moeten geknot worden, opdat de kerk hare wieken in alle vrijheid kan uitbreiden. Op elk gebied waar de kerk wil arbeiden, moet de staat het veld ruimen. Om de kerk krachtig en vermogend te maken moet de staat zwak worden. Geen staatsonderwijs, tenzij dat de kerk zich onttrekke: geen belemmering der christelijke Charitas, wat, volgens de toelichting, voornamelijk beteekent: volkomen vrijheid voor het bezit in de doode hand. Geen belasting voor stichtingen en zedelijke lichamen ; de kerk wil geen enkele daad van regeeringsinmenging, geen onderzoek zelfs waar het haar vermogen betreft. Overal waar de kerk optreedt wijst zij den staat de deur; slechts voor één zaak acht zij hem nog goed genoeg: hij mag zorgen voor de handhaving der zondagswet.

Waarlijk, ik kan mij begrijpen, dat de kalme en bedachtzame Nederlandsche staatsburger zich door het vooruitzicht eener toepassing dezer regeeringsbeginselen niet al te zeer geschokt voelt. Waar hij dagelijks kan waarnemen hoe de volkomen onafhankelijkheid der katholieke kerk Nederland behoed heeft voor die botsingen tusschen staat en kerk, die de rust der groote landen van Europa verstoren, daar begrijpt hij tevens, dat het streven naar meer dan men bezit, inbreuk zou maken op die vrijheden, die in Nederland nimmer zullen worden prijsgegeven. Wel wordt, om zijn weerzin te overwinnen, het gerecht, dat men hem voorzet, zoo smakelijk mogelijk gekruid; maar ook de verleidelijke leus van vermindering van lasten, waaronder de eenzijdige beperking der staatsbemoeiing wordt aanbevolen, zal hem niet blijvend bekoren.

Van katholieke, maar vooral van antirevolutionaire zijde wordt in den laatsten tijd voortdurend op dit klavier gespeeld, waarvan men schijnt te verwachten dat het, meer dan dat „der volksconscientie”, volgzame ooren zal vinden. De goddeloosheid der openbare school wordt tegenwoordig verdrongen door hare kostbaarheid. Vroeger doodde zij den godsdienstzin; nu „eet zij zich dood aan het goud der natie”. Ook in andere

opzichten klinkt de belofte der goedkoopheid. In den regel blijft het wel bij onbestemde toezeggingen, maar toch, bij uitzondering, waagt men het de wijze van verwezenlijking aan te geven. Zoo trekken zoowel Dr. Schaepman als Mr. de Savornin Lohman tegen de staats-examens te velde. Daardoor, zegt de laatste, moet de staat ambtenaren in dienst nemen, die meer weten en beter ontwikkeld zijn dan strikt noodig is. Hij zou het immers met een minder soort kunnen doen, dat waarschijnlijk ook met minder geld tevreden zou zijn. Welk een vooruitzicht voor de schatkist, indien de staat alle ambtenaren, van welke hij een radikaal eischt, van den president van den Hoogen Raad tot den jongsten surnumerair bij de posterijen, op half geld zal kunnen stellen!

Maar ik wil de belastingschuldigen niet langer laten watertanden. Zij kunnen de heerlijke tafereelen die hun voorgespiegeld worden in de toegelichte programma's en, met nog schitterender kleuren, in de antirevolutionaire pers vinden. Vraagt men mij ten slotte, wat ik denk van het gevaar dat een proefneming met die bezuiniging de natie voor de antirevolutionaire en katholieke staatskunde zou kunnen winnen, dan zou ik dit willen antwoorden: Als regeering zal men vooral niet minder doen, dan wat men als oppositie heeft gedaan. Men zal dus een leger en een vloot moeten blijven onderhouden; men zal openbare werken blijven aanleggen; men zal onderwijs blijven geven, ander onderwijs wellicht dan thans, maar dat toch zeker niet onder den blooten hemel, door onbezoldigde onderwijzers, zal verstrekt worden; men zal zijn ambtenaren moeten blijven behouden, indien van minder gehalte, dan zeker in grooter aantal; men zal in één woord alle behoeften moeten blijven bevredigen die thans bevredigd worden, en men zal ten slotte, bij het opmaken der rekening, tot de overtuiging komen dat de grootte van een som niet van den opteller maar van de cijfers afhangt.

Mocht het den aanhangers der programma's van Dr. Kuijper en Dr. Schaepman gegund worden, hunne zuinigheid proefondervindelijk te bewijzen, dan vrees ik, dat het hun zal gaan, als den onervaren scheikundige, die zonder behoorlijke kennis en genoegzame voorbereiding zich aan een proef waagt. In plaats van datgene wat hij met zooveel nadruk vooruit heeft aangekondigd, krijgt het nieuwsgierige publiek alleen te zien dat de lichtvaardige proefnemer zich de vingers brandt.

W. H. DE BEAUFORT.

DE WAERELD-TEN-TOON-STELLING VAN 1883.

In den zomer van 1880 kwam te Péronne, bij J. Quentin, van de pers een geschrift, dat ten titel voerde: „La Hollande artistique et commerciale et l'Europe industrielle". De schrijver zegt, dat hij het oogenblik acht aangebroken om eene studie op ons land te maken: wij hebben bijna al de reusachtige werken voltooid, die in de laatste twintig jaar ondernomen zijn; de kunsten, de wetenschappen en eenige takken van nijverheid maken bewonderenswaardige vorderingen, onder den weldoenden invloed van den verlichten Vorst, die ons regeert; de landbouw levert de merkwaardigste voortbrengselen en de Nederlandsche bezittingen zenden naar de vier waereldstreken de uitmuntende produkten van haren vruchtbaren grond.

Als middel voor die studie raadt de schrijver met warmte aan eene Algemeene Ten-toon-stelling te houden en verrijkt zijne verhandeling met een tweeden titel: „De l'utilité d'une exposition universelle dans les Pays-Bas".

Hij schijnt ondertusschen de Ten-toon-stellingen van Weenen, Londen, Philadelphia en Parijs te achten hoofdzakelijk te zijn op touw gezet met de theatrale en onvruchtbare bedoeling de ijdelheid der natiën en den trots der fabrikanten te streelen.

„Dank zij hunne uitstekende ligging, zijn de Nederlanden de sleutelsteen voor het welf van den europeeschen handel," terwijl bovendien de roem der hooge eerlijkheid niet weinig heeft toegebracht om ons het standpunt te verzekeren, dat we in den waereldhandel innemen.

De schrijver drukt er zeer sterk op, dat hij de aanbevolen Ten-toon-stelling vooral in 't belang van den handel geopend wil zien; verstaat deze zijn rol, dan zullen de nijveren der geheele waereld herwaardstroomen en verviervoudigen den rijkdom onzer Ten-toon-stellingen en onzer kantoren. Toch weegt ook bij den schrijver zeer het geld, dat de tegenwoordige plechtigheid in de openbare en bizondere kassen zal doen vloeyen.

Deze in opgewekten stijl geschreven brochure heeft tot auteur den Heer Ed. Agostini, eene nog jonge, veerkrachtige persoonlijkheid, die in 1868 ter gelegenheid der groote Parijsche Expozitie het verschijnsel dezer krachtsopenbaringen reeds had bestudeerd en een zeer werkzaam aandeel had genomen aan de inrichting der Ten-toon-stelling, die daarop in -69 in het *Palais de l'industrie* gehouden werd. Het tegenwoordig geschrift werd den 2n Aug. 1880 aan Z. M. den Koning toegezonden en ook aan Prins Alexander. De laatste vereerde den schrijver met een andwoord, dat zeer van de belangstelling des Princen getuigde.

Nog in de eerste helft der maand werd het stuk aan een paar invloedrijke Amsterdammers medegedeeld. Jhr. Mr. C. J. A. den Tex bevond zich op zijn landgoed in Duitschland, maar betoonde aanstonds de grootste belangstelling voor het plan, hem door den auteur, in verband met de in de brochure ontwikkelde denkbeelden, blootgelegd. Dit was voor den Heer Agostini, bij den twijfel, ja zelfs lichte neiging tot spot, die zich aan andere zijden opdeed, een kostbare, een onmisbare steun.

Den 17n der maand slaagde hij in het beleggen eener vergadering van omstreeks 50 personen van naam en van middelen, in het Odéon. Op die vergadering werd eene Kommissie, bestaande uit de Heeren A. C. Wertheim, D. Cordes, F. J. W. H. Schmitz, Herm. Schröder, Dr. H. F. R. Hubrecht en Alex. Daniëls, met de taak belast de zaak te onderzoeken en er rapport over uit te brengen. Den 1n Sept. had dit laatste op eene tweede vergadering plaats. Daar werd een ontwerp van Statuten ter uitvoering der zaak door Mr. T. M. C. Asser ter tafel gebracht.

En welhaast trad eene Kommissie van organizatie op, die o. a. tot taak had een kapitaal van *f* 2.500.000 bijeen te brengen, waartoe de Regeering een subsidie van *f* 500.000 zoû te verleenen hebben. Van deze zijde werd sympathie en zedelijke steun beloofd, — maar geen geld.

In de maand November achtte men den stand van zaken hoogst ontmoedigend, en zonder de energie van enkelen, die nimmer gewanhoopt hebben (en onder deze verdient met nadruk de Heer A. C. Wertheim, de veel begaafde, genoemd te worden), zoû de grootsche onderneming niet door zijn gegaan. Zelfs nog na dat de Brusselsche firma Tasson en Washer er zich vóorgespannen had, was de hoop gering, het uitzicht van schipbreuk-lijden algemeen.

Inmiddels benoemde men specialiteiten ter behartiging der onderdeelen van de *chimérique* Ten-toon-stelling, en in December trad de ontwerper, de Heer Agostini, op als *Commissaire général*.

Den 6n April van het volgende jaar had zich de stemming intusschen reeds zóo veel verbeterd, dat de Gemeenteraad van Amsterdam, met algemeene stemmen, op éen na, besloot het noodige, ontzaglijk groote terrein achter het in aanbouw zijnde Muzeüm voor de Ten-toon-stelling af te staan, mids er binnen zes maanden, behalve Nederland, nog twee koloniale Mogendheden te vinden waren, bereid om tot de zaak mede te werken.

De Nederlandsche Regeering verleende daartoe hare bemiddeling en zond den 15 Augustus 1881 het *Programme général* van de *Exposition internationale, coloniale et d'exportation* aan de andere Staten.

Spanje was het eerste rijk, dat toetrad; ook uit Frankrijk volgde alras de adhæzie.

Men was het terrein dus in dubbelen zin meester. De Minister van Koloniën en de Goeverneur-Generaal van Neêrlandsch-Indië namen de zaak *in optima forma* in bescherming; de Burgemeester van Amsterdam werd een der Eere-Voorzitters, eene *Société d'exploitation Franco-Belge* verrees, wier zetel te Brussel was.

In 1882 verwierf men het patronaat des Konings, en sedert heeft het geheele volk de veelarmige instelling aan het werk kunnen zien om het grootsche denkbeeld uit te voeren.

Reeds in het *Programme général* was moedig het tijdsbestek „Mai — 1883 — Octobre" voor de Ten-toon-stelling aangewezen.

Dit Programma, ontworpen door den Heer Agostini, luidt, in het Nederlandsch, als volgt:

„Sedert de stad Amsterdam op zoo schitterende wijs er in geslaagd is in rechtstreeksche verbinding met de Noordzee te komen, voelt zij zich weder de eerste koopstad van Nederland

en kon niet uitblijven op ieder gebied de verstandelijke levensteekenen te geven van een nieuwen vooruitgang.

„Eene Kommissie, gekozen uit de aanzienlijken der stad, heeft tot taak gehad te organizeeren een *Internationale, Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling voor het jaar* 1883.

„Deze Ten-toon-stelling heeft tot hoofddoel de belangen der Nederlandsche Koloniën en van andere kolonizeerende Staten te bevorderen. Er is niet aan te twijfelen, of alle Mogendheden zullen deze zaak bevorderen en beschermen.

„Londen, Parijs, Weenen enz. enz. zijn er achtervolgends in geslaagd, in de tweede helft dezer eeuw, op hunne Ten-toonstellingen de voortbrengselen van den Handel, de Nijverheid, den Land- en Tuinbouw, de Wetenschappen en Kunsten bijeen te brengen en op schitterende wijs voor de verwonderde blikken der gantsche waereld ten-toon te stellen.

„De groote steden der nieuwe waereld, Filadelfia, Sydney, Melbourne, hebben, in de laatst verloopen jaren, hunne beste pogingen ingespannen om hen in dit voetspoor te volgen.

„Nederland heeft de eer willen hebben het eerst een wedstrijd te openen tusschen de verschillende Koloniën-bezittende Mogendheden, — een wedstrijd, die nog zonder voorbeeld is, en dien zij het recht meent te hebben uit te schrijven in hare hoedanigheid van een der oudste onder haar Pairs

„De Kommissie, belast met de uitvoering van dit ontwerp, is overtuigd, dat zulk een ten-toon-stelling, door het verspreiden van nieuw licht over den toestand der Koloniën in 't algemeen, hoogst belangrijk zal zijn.

„Er is zeker reeds veel gedaan, om de nieuwe ontdekkingen op het gebied van kunst en nijverheid vruchtbaar te maken en te beveiligen. Het wordt meer dan tijd, naar middelen om te zien tot ruimere bekendmaking dier waereldstreken, wier onuitputtelijke bodem maar op de wetenschap en het kapitaal wacht, die twee machtige hefboomen in onze eeuw, om ook in hooge mate tot de bevordering van het algemeen welzijn bij te dragen.

„Men meent dus een werk te scheppen van nut voor Geschiedenis en Wetenschap, wanneer men geheel de waereld noodigt tot beschouwing en bewondering der niet genoeg bekende Koloniale voortbrengselen.

„De Ten-toon-stelling omvat V ij f groote Afdeelingen.

„1°. Ten-toon-stelling van het Koloniale.

„2°. Ten-toon-stelling voor den Uitvoerhandel.

„3°. Rugwaards blikkende Ten-toon-stelling der Schoone Kunsten en der Kunsten, toegepast op de Nijverheid.

„4°. Bizondere Ten-toon-stellingen.

„5°. Verhandelingen en Wetenschappelijke Vergaderingen.

Art. 1. Het koloniale gedeelte maakt den grondslag der Ten-toon-stelling uit. De vergelijkende studie der verschillende stelsels van kolonizatie, van kolonialen landbouw, der zeden en gebruiken van de inboorlingen der tropische gewesten: hun arbeid, hunne vervoermiddelen enz. zal, terwijl zij toelicht wat is uitgewerkt, natuurlijkerwijs aangeven wat nog te doen is, uit het oogpunt van den handel, de nijverheid, de traktaten.

„De dieren- en plantenwaereld der Koloniën zal hier voorbeelden leveren van den rijkdom en de verscheidenheid der natuurkrachten in de tropische gewesten.

„Het Leger en de Zeemacht, die dappere baanbrekers der beschaving, hebben ook recht op die Ten-toon-stelling vertegenwoordigd te worden.

„Art. 2. De tweede Afdeeling zal alles bevatten, wat op den Uitvoerhandel in 't algemeen betrekking heeft. De Nijverheid, toegepast op de omschepping der grondstoffen, zal er eene ruime plaats hebben, terwijl te-gelijk de Handel en Nijverheid er een ruim veld zullen vinden, om zich in een loyalen wedstrijd te meten.

„Art. 3. De derde Afdeeling zal gelegenheid geven kunstwerken ten-toon te stellen uit de verschillende eeuwen, de oudste niet uitgezonderd, om een leerrijk geheel aan te bieden en een overzicht te geven van de denkbeelden, die zich bij de volken, in hunne opvolging, onder den invloed der beschaving, ontwikkeld hebben.

„De vergelijkende beschouwing der voortbrengselen van de schoone kunsten, in de verschillende tijdperken en bij de verschillende volken, zal bizonder belangrijk zijn.

„Art. 4. De vierde Afdeeling zal de tijdelijke Ten-toon-stellingen behelzen, onmisbare nevenzaak, om de voortbrengselen van land- en tuinbouw enz. met elkaâr te vergelijken. Niets zal meer bijdragen, om den luister der zaak te verhoogen en de belang-

stelling van het publiek op te wekken. Nederland zal, door zijn uitnemendheid in die takken van bedrijf, hier veelvoudig deel aan nemen.

„Art. 5. De vijfde Afdeeling is het zuiver verstandelijke gedeelte der Ten-toon-stelling: voordrachten, debatten, wetenschappelijke vergaderingen — over het Onderwijs, de Kunsten, de Wetenschappen, de Gezondheidsleer, de Staathuishoudkunde, de internationale rechtswijzing, zullen een breed strijdperk openen voor de mannen der wetenschap, de voorlichters der beschaving. De vraagstukken, aangaande het koloniaal beheer en aangaande de betrekking van Moederland en Koloniën, zullen natuurlijk eene eerste plaats op de programmen innemen.

„De belangen der menschheid zijn algemeen, zoo als het menschelijk verstand.

„Wanneer de Nederlandsche Regeering de andere Mogendheden uitnoodigt om aan dergelijken wedstrijd deel te nemen, twijfelt zij niet, of er zal met ijver aan deze oproeping worden voldaan. Op de meêwerking van alle kolonizeerende en uitvoerende Staten wordt gerekend.

„Zelfs de machtigste natiën kunnen niet dan winnen bij deze worsteling des geestes, des arbeids, en der voortbrengende kracht. Wanneer zij hunne grootheid en hun rijkdom aan de bewondering der geheele waereld overgeven, stellen zij hun genie en de levensvolheid hunner zedelijke en verstandelijke krachten, die zulke wonderen scheppen, boven bedenking.

„Uitbreiding der handelsondernemingen, aanmoediging der verschillende industriën, opbeuring van de zedelijke kracht der volken, vernaauwing der banden, die de natiën vereenigen, ziedaar wat de heilrijke uitkomsten moeten zijn der vereeniging van zoo veel krachten, ingespannen zoowel om den wille der Koloniën, als om dien van het Moederland."

Deze cirkulaire was onderteekend: „Pour le Comité exécutif, *le Président:* D. CORDES, *le Délégué*: S. DE CLERCQ WZ., *le Secrétaire:* J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO. *Le Commissaire général:* ED. AGOSTINI.

Ziedaar de zending der verschillende Komitees [1]) en van al-

[1]) Misschien stelt men belang in de namen der bekleeders van eerezetels en der leden van de „comités van uitvoering". Alg. Bestuur: Beschermheer: Z. M. de Koning; Eere-Voorzitters: de Minister van Koloniën, de Goeverneur-generaal van

len, die tot de verwezenlijking der Ten-toon-stelling geroepen werden bij te dragen.

Ned. Indië, de Kommissaris des Konings in Noord-Holland, de Burgemeester van Amsterdam. Algemeen „Comité van Uitvoering": D. Cordes, Voorz., A. C. Wertheim, Vice-Voorz., S. de Clercq Wz., E. Agostini, C. Bosscher, A. Mearitz, M. P. Pels, F. J. W. H. Schmitz, F. Tasson, Mr. J. Kappeyne van de Coppello, 1e Sekr., Mr. D. Josephus Jitta, 2e Sekr. Koloniale Afd. Bureau: Prof. P. J. Veth, Eere-Voorz. (hoofd-redakteur v. d. Kataloog); M. P. Pels, Voorz., C. Bosscher, Onder-Voorz., Mr. J. E. Heuny, Sekr., voords 31 leden; onder-afd. Kol. Geneeskunde: Bureau: Prof. B. J. Stokvis, Voorz., Dr. A. A. G. Guye, Onder-Voorz., Dr. F. J. van Leent, Sekretaris-generaal, Dr. J. Coronel, Adj.-Sekr., M. A. Cochius, Adj.-Sekr., Dr. J. Zeeman, Penningm.; voords 17 leden. Afd. Uitvoerhandel: Bureau: Mr. J. L. Wolterbeek, Voorz., F. J. W. H. Schmitz, Onder-Voorz., Mr. Th. Stuart, Sekr.; Afd. Fraaie Kunsten: Bureau Mod. kunst: S. W. Josephus Jitta, Voorz., C. Springer, Vice-Voorz., Mr. N. de Roever, Sekr., H. J. de Marez Oyens, Penningm. on verder 19 leden. Retrospect. kunst, de zelfde Heeren en de Heer Th. G. Schill, Sekr., en 24 leden. Bizondere Ten-toon-stell.? Bureau: Mr. J. Kappeyne van de Coppello, Voorz., T. A. van den Broek, Sekr.; ook voor de zeil- en roeiwedstrijden, muziek- en zangfeesten waren bizondere Kommissies. Afd. Wetensch. bijeenkomsten en kongressen: Bureau; Mr. T. M. C. Asser, Voorz., de HH. van Musschenbroek, Willeumier, van Hamel, en van Duyl, Onder-Voorz., Mr. D. Josephus Jitta, alg. Sekr., voords de HH. Tromp, Jhr. Huydecoper, Mr. J. Ludeu en Mr. A. H. van Nierop, Sekretarissen. Afd. Finantiën: A. C. Wertheim, Voorz., W. A. Tobias, Sekret.; Gedelegeerde voor Luxemburg: Bruinier. In de andere Rijken is de zaak ook niet flaauw opgenomen: Belgiën benoemde een Koninklijke Kommissie en een Uitvoerend Komitee. De Senator J. d'Audrimont was Voorzitter van de eerste, de Volksvertegenwoordiger Verhaeghe de Naeyer, Vice-Voorzitter; het bureau der tweede bestond uit den Voorzitter en had tot Sekretaris den dichter Em. Hiel; de Heer Eug. Rombaut was Kommissaris-generaal, Bordian, architekt der Kommissie. Frankrijk benoemde eene Kommissie van 28 leden, een Uitvoerend Komitee van 21 en een plaatselijk Komitee bestaande uit den Konsul-generaal te Amsterdam, den Vice-Konsul, den Graaf R. de Cambefort en den architekt Edm. Boulanger. De Kommissie van organizatie werd voorgezeten door den Minister van Koophandel. Onze Gezant, de Graaf van Bylandt, die naar de getuigenis van Sir Phil. Cunliffe Owen meer dan iemant geijverd heeft om ons de toezending van die rijke indische stoffen, wapens, vaatwerk, cieraden, enz., te bezorgen, was Voorzitter van het Engelsch Komitee, waarin 7 leden van den Raad des Kon. kolonialen Instituuts zitting hadden, o. a. met 20 Edellieden, waaronder vele Parlementsleden. Rusland werd, o. a. door zijn Konsul-generaal te Amsterdam vertegenwoordigd. Spanje plaatste zijne Kommissie, samengesteld uit 17 specialiteiten, onder de leiding van zijn Minister van Koloniën, en liet zich hier door zijn Gezant en Konsul vortegenwoordigen. Zwitserland machtigde insgelijks zijn Konsul te Amsterdam.

In de andere werelddeelen werden insgelijks behartigers der zaak benoemd: Suriname had tot „Commissaris" Julius E. Muller, Curaçao benoemde eene Kommissie van 9 leden. 't Keizerrijk Brazilië benoemde eene Kommissie van 4 leden; de Republiek Haiti stelde insgelijks een algemeenen Kommissaris aan, Uruguay eene Kommissie van 5 personen, Venezuela machtigde hare Konsuls te

En wij hebben het wonder zich onder onze oogen zien ontrollen. Wij mogen het een wonder noemen, tegenover den ongeloovigen glimlach, waarmeê het ontwerp aanvankelijk *en haut lieu* bejegend werd.

Van Oost en West zijn niet alleen, in de grootste verscheidenheid, de voortbrengselen ons toegevloeid, — de fabrikanten en kooplieden hebben niet alleen gevoeld, dat men hier in een wedstrijd trad, — het „onbekende Zuiden" en Oosten hebben niet alleen hunne æsthetische vermogens, in de ontsluyering der geheimen van hun ornamentstelsel, en de rijkdommen hunner natuur in de ten-toon-spreiding van wat in en onder den grond te vinden is, openbaar gemaakt, — maar de inlanders zelven zijn getuigenis komen geven van de echtheid der hier tegenwoordige ethnografische dokumenten en de Eeuw is herboren, waarin Westelijk Europa allerlei Oostersche Gezantschappen ontving, die in vreedzaam en vruchtbaar verbond met onze Vorsten en Vroedschappen kwamen treden.

Het fransche spreekwoord zegt: „Tout vient à point pour qui sait attendre." De Ten-toon-stelling is in vele opzichten juist op haar tijd gekomen. De leidende geest en het besturend Komitee hebben het in hunne geloofsbelijdenis aangetoond; maar ook de praktische kleinigheden, als men wil, werkten meê. Tegen den zin der eigenaars van pakhuizen, welke gaarne een zolderschuit voor hunne deur belaadden met vele duizenden ponden koffi of rijst, tegen een zeer laag vervoerloon, — was de N. Z. Achterburgwal gedempt. De blind-gelukkige, maar toch veeloogige „Omnibusmaatschappij" vond hier een baan gereed voor haar tramsporen. De verbinding niet slechts met het einde-Vondelstraat, maar ook met de P. C. was bereid alle dagen duizend of meer vrienden en vreemden naar de Van Baerle- en naar de Hobbema-straat te vervoeren, en deze korte straten leverden juist toegang tot het terrein der Ten-toon-stelling, naar het hoofdgebouw en naar de kunstzalen.

Amsterdam en te Brussel; China stelde eene Kommissie van 7 leden aan; Engelsch-Indië desgelijks; Japan van 12; ook Perzië had zijn vertegenwoordiger en Siam eene Kommissie van 5 personen. De Kommissie van Tunis telde 23 leden, de Transvaal 6, behalve de Perm. Kommissie te Amsterdam. New South-Wales stelde niet minder dan 50 leden aan, die onder het Voorzitterschap van Sir James Martin, werkten. Victoria en Melbourne had eene Kommissie van 14 leden.

Kon men, voor eene Ten-toon-stelling van alle beschavingsgewrochten der waereld, voor de tempels, waarin Gods natuur en de kracht der menschelijke gedachte om het zeerst gehuldigd werden, een impozanter pylonenbouw wenschen dan het nieuwe Rijksmuzeüm, met zijn vorstelijke doorgang, die dit bouwwerk tot een machtig organiesch bestanddeel van de Stad maakt, het niet slechts een al of niet te missen meubel laat blijven? Het Muzeüm, het voorportaal, spreekt de gedachte Oud-Holland, Oud-Amsterdam uit — maar Oud-Amsterdam met geestdrift voldoende aan nieuwere behoeften.

Tegenover de Zuid-gevels van het Muzeüm verrijst het Ten-toon-stellingshoofdgebouw. Het aspekt is zeer voldoende : de beide torens spreken van het massale der Indische bouwkunst en het opgestapelde van haar ornamentstelsel (als het een stelsel heeten mag). De draperie, die deze Booz en Jachin verbindt, geeft het charakter van tentwerk aan de timmeraadje; dit is vastgehouden in de eenvoudige samenstelling en beschildering der schotten, met hunne flaauw hellende afdakingen, waar het hoofdschip en de talrijke kruispanden uit bestaan. De verlichting (binnen) is doelmatig, niet te sterk, met die opgenomen witte doekbanen aangenaam voor het oog. De olifanten met hunne kornaks, de kolossale leeuwen, de exotische ruiters, die u aan de breede ingang wachten, zijn zoowel als de geschilderde muurreliëfs door bekwame handen geteekend, en het is merkwaardig, dat de wollen, met een dunne pleisterlaag bekleede beeldwerken zich, in onzen doorgaands natten en guren zomer, zoo vele maanden hebben goedgehouden.

De meeste der ten–toon-gestelde volken zijn in het middenschip vertegenwoordigd, en worden door wapens, vlaggen en opschriften, ook enkelen door den stijl der dwarsbeukbogen aangeduid, want de dwarsbeuken zetten de ten-toon-stelling der middengalerij voort. Enkele landen, die betrekkelijk weinig hebben gezonden, vindt men alleen in een dwarsbeuk, bijv. Italië en Persië, wier goudsmits- of juwelierswerken en tapijten en bronzen toch tot de zeer fraaye zaken behooren.

Sir Philip Cunliffe Owen, Direkteur van het South-Kensington Museum, heeft op het banket der 5e Afdeeling een dronk gewijd aan de Koloniale Expozitie, heeft den hoogsten lof gegeven aan den rijkdom der inzendingen, aan den ijver en kennis der schikkers en heeft getuigd, dat hij, op het stuk van ten-toon-

stellingen, nooit iets volmaakters dan dit onderdeel gezien had. Dat is geen geringe eer voor het Komitee.

Men heeft trouwens de drie 8°-deelen van den katalogus dezer Afdeeling maar in te zien, om te begrijpen, dat de blootlegging der schatten van Insulinde zich niet beperkt heeft tot 's Heeren v. Musschenbroeks methodische uit-een-zetting van al wat over Indië door deskundigen zoû behooren gezegd te worden op de Vergaderingen, maar dat wij, in tastbare werkelijkheid, hier een treffend beeld voor ons hebben van Indië, in leven en streven, in natuur en kunst, in heden en verleden.

't Is wel jammer, dat er geen kleine *notice* te krijgen was voor den bezoeker dezer Afdeeling, want zulk bibliotheekwerk is natuurlijk bij eene omwandeling niet te gebruiken. 't Is ondertusschen veel waard, als monument van de Ten-toon-stelling, want het schijnt met veel kennis bearbeid.

Het doet mij leed, dat ik, het woord nemend over de Ten-toon-stelling in dit tijdschrift, zoo weinig bevoegd ben om te beoordeelen, of zij haar doel heeft bereikt, of ook maar, om te bewijzen, dat zij hierop is aangelegd. Maar een bevoegd beoordeelaar van zulk eene onderneming zoû eigenlijk even veelzijdig, even encyklopædiesch onderlegd moeten zijn als een lid onzer Tweede Kamer, die ook over a l l e s te oordeelen heeft; en zulke lieden zijn dun gezaaid. Toen dan ook de Redaktie mij de eer deed mij uit te noodigen den lezer eenige oogenblikken met deze stof bezig te houden, wist zij wel wat ze niet van mij verwachten kon, waar ze slechts aanspraak op had. Mocht ik dat leveren!

Nagegaan bijv. kan worden, of de vijf Afdeelingen, bij het programma aangekondigd, in het leven zijn getreden. Uit hetgeen ik boven reeds gezegd heb, begrijpt men, dat de vraag, wat de eerste Afd. betreft, met een rustig en veelvoudig „ja" kan worden beandwoord. Het is jammer, dat op de 800 bladzijden van den katalogus geen register is; dan zoû men zich nog beter van de volledigheid der Ten-toon-stelling kunnen overtuigen.

Op eene andere plaats heb ik mijn leedwezen reeds uitgesproken, dat het belangrijkste Indische bouwwerk — de Bôrô-Boeddhoer — niet, in al den luister van Kinsbergens fotografiën, ten-toon-gesteld is. Zeker, de oude Indiërs, zoo min die in de richting waren der boeddhistische kunst als in die van een

der tijdperken der brahmaansche, kunnen zich niet verhovaardigen een redelijk en organiesch vormenstelsel in de kunst geschapen, noch ook het menschbeeld met die onbevangenheid bestudeerd te hebben, die in staat is, door de verscheidenheid der uitdrukkingen, ons voldoening te geven: maar de reliëfs van den Bôrô-Boeddhoer zijn toch schoon en verscheiden genoeg, om, bij de armoede aan æsthetische vormen, die de oost-indische beschaving aanbiedt, eene vergoeding te schenken voor het gemis aan talent in de schilders vooral, welke ons onze Oost, met zijn natuurtafereelen, zijn moderne bouwsels en zijn Goeverneurs-generaal, aanbiedt. Zelfs die Raden Saleh — wordt hij niet overschat? Zijn dieren, althands fragmenten van hen, zijn nog het beste wat hij leverde; de menschen komen er slecht af, en de serie Goeverneurs-generaal, hoe merkwaardig ook, is een treurige hoogte-meter van de portretteerkunst, voor zoo ver deze zich over die Onderkoningen ontfermd heeft.

De tweede Afdeeling kan men wel zeggen, dat luisterrijk in het leven is getreden. Door deze — *le commerce d'exportation en général* — kan men dan ook wel zeggen, dat eigenlijk alle soorten van verkoopbare voorwerpen omvademd worden: want wat is niet voor uitvoer geschikt — uitvoer uit Holland of uit den vreemde om hier invoer te worden?

Tot mijn leedwezen moet ik doen opmerken, dat de derde Afdeeling, gelijk hare taak in het Programma omschreven wordt, zich niet van hare opdracht gekweten heeft.

Men wenschte zich geluk met de gelegenheid om kunstwerken „depuis les temps les plus reculés" bij-een te brengen, ten einde „een leerrijk geheel op te leveren en duidelijk te maken, hoe de menschelijke gedachte, in de opvolging der volken, zich ontwikkeld heeft, onder den invloed der beschaving."

De laatste zinsnede is niet zeer duidelijk. De menschelijke gedachte toch, zich ontwikkelend, zich wetten scheppend, en, daarnaar, voortstrevend, praktiesch optredend — ziedaar de beschaving. Maar men weet, wat bedoeld wordt.

„De vergelijking van den stand der schoone kunsten in de verschillende tijdperken en bij de verschillende volken," beloofde zeer belangrijk te zijn.

Maar van chronologie is op de Ten-toon-stelling haast geen spraak. Geen enkele poging is gedaan, om, waar men voorwerpen uit het verledene had, die niet uit ons vaderland zelf afkomstig

waren, daarin eene opvolging van vormen, een verband als van oorzaak en gevolg op te sporen.

Van oude vormen komen er, buiten de Nederlandsche, dan ook geene voor, die tot de Europeesche kunstgeschiedenis behooren. Griekenland en Rome zijn geheel niet vertegenwoordigd en slechts bij uitzondering, bij toeval, geeft de retrospektieve Ten-toon-stelling eenig europeesch voorwerp, dat niet in Nederland thuis behoort. Ik zie in 't geheel niet voorbij de fraaye emailwerken door de Heeren Fuld, Jitta en Rikoff geëxpozeerd, en die meest Fransch zijn; maar ieder-een, die de retrospektieve bezoekt, ziet duidelijk, dat hier het internationale niet als beginsel aangenomen is. Die *étude comparative des beaux arts aux diverses époques* heeft hier dus niet kunnen plaatshebben; hetgeen volstrekt onze verplichting niet vermindert aan de kundige schikkers der verzameling, omtrent wie het mij leed doet, dat ik, bij een vorige gelegenheid, de Heeren J. J. Boas Berg, J. van der Kellen en Mr. A. M. Pareau verzuimd heb te noemen, terwijl als medearbeiders aan den merkwaardigen katalogus zich ook nog verdienstelijk hebben gemaakt de Heeren A. Bredius, Mr. Ch. M. Dozy, en P. H. Witkamp. Den Heeren D. van der Kellen, Mr. M. Rikoff, en Mr. N. de Roever bracht ik vroeger reeds mijn hulde.

De derde Afdeeling heeft den naam gedragen van Afdeeling der Schoone Kunsten, en het is een groote stap voorwaards, dat men onder dien naam ook de ameublementen gerangschikt heeft, die — in het „retrospective" gedeelte der Ten-toon-stelling waren bij-een-gebracht. Men behoort meer en meer te leeren inzien, dat er geen wezenlijk onderscheid is tusschen de kunst van den schrijnwerker of smit en die van den „fijnschilder", tusschen Benvenuto Cellini en Rafaël, neen, zelfs niet tusschen de freskoos van Giotto en de sonnetten van Petrarca.

Men heeft de Afdeeling der Schoone Kunsten in tweën gesplitst: in de eene helft heeft men de zoogenaamde „oudheden" zoo veel mogelijk in kleine herschapen geheelen ten-toongesteld; in de andere helft heeft men eene internationale expozitie van moderne schilderijen, beelden, teekeningen, gravuren, geschilderde porceleinen, weefsels van hooge kunstwaarde, enz. gehouden.

't Is voor den Nederlander eene aangename voldoening, dat in de schilderijen althands, de vergelijking met de andere hier

in wedstrijd getreden scholen niet ten onzen nadeele is uitgevallen.

Wat de vierde Afdeeling betreft, mij is geheel het oordeel ontzegd, of de bloemen-ten-toon-stelling en wat verder met tuin en landbouw in verband staat werkelijk den luister der zaak op bizondere wijze hebben verhoogd.

Men heeft nog al geklaagd over het lot dat den Heeren *Conférenciers* en Kongressanten is beschoren geweest. Uit verwijderde steden zelfs heeft men specialiteiten ontboden, om over verschillende onderwerpen het woord te voeren. Wat men er echter van vernomen heeft (niet zeer geregeld werd kennis gegeven van de voordrachten, waarmeê men in aantocht was) had geenszins den omvang, waar het programma op rekent. In de week van 23—29 September hebben om en om de vergaderingen plaats gehad van de Association Internationale Littéraire en van het Internationaal Letterkundig Kongres.

De leden van eerstgenoemd Genootschap hadden, gelijk te voorzien was, als hoofddoel gekozen het popularizeeren van het begrip „Letterkundig eigendom". Reeds de inleidende en ceremonieele redevoeringen vierden als een axioma, dat er een letterkundig eigendom bestaat; dat iederen auteur door de wet de uitsluitende beschikking verzekerd moet worden over de in form gekleede gedachte, die hij aan de algemeene kennisneming onderworpen heeft. De auteur, al is het zijn doel zijne gedachten met de daaraan evenredige form, over te storten in de ziel van hoorder of toeschouwer, behoeft de herhaling of voortplanting dier gedachte in haar form niet toe te laten. Hij, die, zonder speciale machtiging, over zulk een gedachte in haar kleed isponeert, ze herhaalt, nabootst, vermenigvuldigt, neemt eens anders eigendom wech, en we weten met welken titel de zoodanige wordt aangeduid. De *Association* vleit zich, dat alle Regeeringen langzamerhand de schitterende redelijkheid dezer stellingen zullen inzien en derhalve, al is het tegen het zedelijk en stoffelijk voordeel des bizonderen volks, tot de traktaten zullen toetreden, die het letterkundig eigendomsrecht ook internationaal maken.

Wat leert daarentegen het kalm gezond verstand? — De kleine staten, die eene daarbuiten niet gebezigde taal spreken, loopen weinig gevaar, dat hun boeken in het buitenland zullen worden nagedrukt, en zelfs het vertalen der

voortbrengselen van weinig talrijke natiën, is niet aan de orde. Kleine natiën hebben daarentegen veel behoefte aan goedkoope buitenlandsche lektuur, aan vertalingen van uitheemsche auteurs, aan tooneelstukken uit den vreemde. Daarom moeten zulke kleine natiën nooit dergelijke traktaten sluiten: want dat men ons niet nadrukken mag of vertalen in den vreemde, dat men onze stukken te Berlijn en te Parijs niet mag spelen, laat ons tamelijk koel; maar dat ons verboden zoû worden vreemde boeken te vertalen, of vreemde tooneelspelen op onze schouwburgen over te brengen, zoû een groote belemmering en verarming voor ons zijn, en tegen het prijsgeven van ons recht hierop staat niets over.

Dat voelt de *Association*, en daarom tracht zij de onzedelijkheid van het overnemen der elders uitgesproken gedachte boven bedenking te stellen. Regeeringen toch behooren zedelijk te zijn, en kan dit door traktaten bevorderd worden, — des te beter.

Maar Mr. J. A. Levy heeft (gelijk andere uitstekende rechtsgeleerde schrijvers) aangetoond, dat er, in den gewonen zin, van geen letterkundig eigendoms-recht sprake kan zijn; hetgeen een daad van moed was, na de *profession de foi*, door de *Association* afgelegd.

Niet alleen met betrekking tot dit vraagstuk zijn de Kongressprekers buiten hun rechten, althands buiten de grenzen der betamelijkheid, getreden. Onze Fransche buren en vrienden, ten Stadhuize den groet beandwoordende van Mr. van Tienhoven, onzen Burgemeester, die daarbij geen minder bewijs van takt dan van rechtvaardigheid gaf en urbaniteit, zeiden, bij monde van den Heer Louis Ulbach, dat zij slechts middelmatige geesten waren, maar dat hun hier zulk een „charmant accueil" ten deel viel als zonen en erfgenamen van de groote mannen, die elders verstooten, hier gastvrijheid gevonden hadden. Dit sloeg natuurlijk op de zulken onder de vrijdenkers, welke men in Frankrijk niet drukken mocht en die het dus al heel bont gemaakt hebben.

Wij betwisten niemant het recht zich te verheugen in de „vrijzinnigheid" der Republiek, — maar kunnen niet zonder verzet laten, dat men meent hoffelijk te zijn, met ons Gemeentebestuur te komplimenteeren over de huldiging van meeningen, waaromtrent het zich wijslijk niet heeft uitgesproken. Aan dergelijke onaangenaamheden staan wij, Hollanders, bijna altijd bloot, wanneer wij een voet over de grenzen of in een ander

dan een Nederlandsch *milieu* zetten; en de ondervinding leert, dat het bijna geen volk, buiten het Nederlandsche, ernst is met de eerbiediging der parlementaire betamelijkheid.

Het doet mij leed, dat ik, wat het „Letterkundig Congres" der 5e Afdeeling betreft, mij eene aanmerking moet veroorloven (nu wij toch eenmaal op het *chapitre* zijn) op de warme improvizatie van mijn vriend Past. Brouwers, ter eere der Nederlanders, die de muziek hebben vooruitgebracht. Het is ongetwijfeld ons recht en onze plicht de verdienste van ons voorgeslacht op eenig maatschappelijk gebied te doen uitkomen, en waar zij miskend worden met nadruk te verdedigen, — maar op een Kongres, dat men, uit heuschheid tegenover de vreemdelingen, in de fransche taal houdt, met opgewondenheid onze glorie voor te staan, — niet met bescheidenheid op te merken, hoe groot de verplichtingen der andere natiën aan ons zijn, maar het vurig uit te galmen, als-of ons het grootste onrecht geschied was, — dit dacht me weinig in over-een-stemming te zijn met de smaak en hoflijkheid, waar mijn begaafde vriend anders blijk van geeft. Dit intusschen is slechts een quæstie van form, en al had het Letterkundig Kongres geen ander rezultaat gehad dan dat we de Heeren Jan ten Brink, van Hamel (van Parijs), Brouwers en De Lange hunne belangrijke voordrachten hoorden houden, — dan zoû dit reeds een niet onwaardige „couronnement de l'édifice" zijn, zoo als men de laatste Kongressen genoemd heeft.

Daar is maar éene stem, onder de vreemdelingen, over het onthaal, dat hun hier is te beurt gevallen. Ten-toon-stellingkomitees, Gemeentebestuur, dagbladpers en partikulieren hebben, om het zeerst, den goeden naam der oud-hollandsche gastvrijheid gehandhaafd en Amsterdam mag, in 't bizonder, fier zijn op een Burgemeester, die de stad met zoo veel waardigheid tegenover vriend en vreemd, Koning en burger vertegenwoordigd heeft.

Deze onze stad, met haar historische beteekenis en hare oorspronkelijke schilderachtigheid, is dan ook bij de bezoekers niet onopgemerkt gebleven. Lof verdienen de pogingen der expozanten en verdere bebouwers van het terrein, die getracht hebben het aspekt van dit vreedzaam kamp in over-een-stemming te brengen met de ruimere inzichten welke, de laatste dertig jaren, hebben veldgewonnen en die de nieuwere architektuur beheerschen.

Reeds sprak ik boven van het hoofdgebouw. Het zelfde tijde-

lijke charakter heeft de rij der kunstzalen en de machinengalerij. Dat is te prijzen. Het doet mij leed, dat het gebouw, bizonder voor de Koloniale Ten-toon-stelling ingericht, op geen lof kan aanspraak maken. Het heeft met zijn spitsboogarkaden en buitengalerij, met zijn torenhelmen, die het midden houden tusschen iets Oostersch en iets Hollandsch-XVII-eeuwsch, met zijn elementen, ontleend aan het Alhambra, een zekere monumentale prætensie, die niet behoort bewonderd te worden. De Hoogleeraar Veth, wien men niet dankbaar genoeg kan zijn voor al wat hij ter toelichting van de Koloniale Ten-toon-stelling heeft bijgedragen, gaat voort, in den *Catalogus der Afdeeling Nederlandsche Koloniën* den stijl te verdedigen, waarin het gebouw is opgetrokken.

Te-recht zegt de geleerde schrijver, dat er „een Oostersch karakter aan het gebouw moest gegeven worden", ondanks de trouwens ondergeschikte plaats, die er ook aan de „West-Indische Koloniën... werd ingeruimd". Verder kan ik echter met den schrijver niet medegaan. Hij verklaart zich voor de keuze van den zoogenaamden „Moorschen stijl", om dat de Islam „in den Indischen Archipel, in de eerste plaats op Java, een schier volkomen zegepraal op Siwaïsme en Boeddhisme bevochten heeft en er dagelijks meer veldwint onder de heidensche bevolking".

Mij zijn — bij de herinnering aan het woord en het zwaard van Mohammed, de herinnering der Byzantijnsche en Saraceensche, later der Spaansch-Moorsche beschaving, in vruchtbare aanraking met ons Westersch-Europa — de enkele *pastiches* onverduwbaar, die men tegenwoordig in onze Oost van den bouwstijl der Arabieren levert. Ik denk mij (en het wordt door deze Ten-toon-stelling niet weêrsproken) het aziatiesch Indië als een ethnografiesch geheel, en een wandeling door de expozitie van den Prins van Wales en het South-Kensington-Muzeüm brengt ons, dunkt me, in de ware stemming om onze Oost te genieten, om ons in te denken in haar natuur, om ons Insulinde met heel haar verleden voor den geest te brengen. Als ik de keuze van een stijl had moeten doen zoû ik met den Hoogleeraar Veth overwogen hebben, dat „in de eerste eeuwen onzer jaartelling de Hindoes talrijke koloniën naar den Indischen Archipel hebben uitgezonden", dat zij „Java, in menig opzicht het hoofdeiland, geheel hebben overheerd en hunne zegevierende banier ook op een aantal andere eilanden geplant;" dat „hun invloed

op die eilanden-wereld onberekenbaar groot is geweest, en op Java althans ook hunne kunst gebloeid en grootsche scheppingen tot stand gebracht heeft": maar ik zoû niet hebben gekonkludeerd, dat men, des ondanks, een zoo veel later geïmporteerde stijl, dien men in de XIXe Eeuw meer bizonder de Turken acht te charakterizeeren, voor ons koloniaal gebouw behoorde te verkiezen. Dat de Indiërs tot die Oostersche volken behoorden, wier bouwwerken boven al eene godsdienstige bestemming hadden, is geen bezwaar. Eigenlijk gezegd, hebben de Oosterschen dat met alle volken gemeen. Overal zijn oorspronkelijk de monumentale bouw-elementen aan de tempels ontleend. Wat kennen wij van de Grieken (op een choragiesch en een kalendariesch monument na) anders dan tempels? Wat onderscheidt de Ægyptische paleizen (?) van de tempels? Is een puntboog of een rondboog niet bruikbaar aan een waereldlijk gebouw, om dat hij op zijn tijd een kerkruimte overspant? Hoe de „open galerijen en omgangen van den Boro Boedoer" niet geraadpleegd hadden kunnen worden bij een gebouw, welks voorgevel ons nu insgelijks, tamelijk ongemotiveerd, open galerijen vertoont, schijnt duister; maar ontegenzeggelijk had men en aan de grottentempels en aan de vrijstaande gebouwen van Indiës vaste-land pijlervormen en verdeelingen, profielen enz. kunnen ontleenen, die onze fantazie met beteren uitslag naar Indië zouden hebben heengelokt dan nu het geval is. Men zie wat aan den Park-Schouwburg gedaan is, en hoe rijk het moorsche zelfs werkt, wanneer het van een indischen adem doortrokken wordt.

Intusschen men heeft zijn best gedaan Oostersch te zijn, — men late dan verder het gebouw met vrede. En het is billijk: want in een tijd, dat het mogelijk is iets zoo oneigenaardigs voor den dag te brengen, als het gebouwtjen, waarin de *Gamalan* bespeeld wordt, mag men niet te streng zijn. Heeft men dit paviljoentjen, met zijn vier uitsprongen, zijn Renaissance kolommen en zijn nymfen, ergends gekocht op een in slooperhanden gevallen hofstede?

Van de gebouwen, die een oostersch charakter nastreven, is dat der ten-toon-stelling van Tunis-voortbrengsels het beste. Het heeft wel niets provisoirs met zijne minnarets: maar de gekozen stijl is voor Noord-Afrika (te meer daar wij alle architektonische herinnering van Carthago kwijt zijn) niet ongepast.

Het is wel aardig te zien, in welken graad, enkele reizen van kennis, maar meest van onbedrevenheid, sommige ten-toon-stellers het oostersche aan hun bouwwerken hebben trachten in te prenten: wij noemen de Auditions téléphoniques, met klaverblad-arkaturen, het „Pavillon francoanglais", dat, in zijn houtkonstruktie, insgelijks arkaturen en uitgeschulpte hoefijzerboogjens opneemt; Tunis, reeds besproken; Algerië met houten spitsbogen van een bizonderen vorm; G. P. Schorr, het Munchener bierhuis, met veel glas, eigenaardig vooral ook om zijn *fonds de bouteille,* eene smaakvolle houtkonstruktie, maar toch ook met boogmotieven en eenigszins oostersch vercierde tentgordijnen; de „indische" *mille colonnes* van een cigarenwinkel, enz.

Te-recht hebben vele Ten-toon-stellers de houtkonstruktie op den voorgrond gesteld. De koude open rotonde, met zijn romeinsche zuilen en afgeronde stoeptreden is weinig geschikt ons, voor tuinen enz., met de antieke stijlen te verzoenen; toch is deze kompozitie beter dan het zware steenen bouwsel van de firma L. Chainaye L'hoist en Co. Hier vindt men kolommen zonder abakus! Beter is dan nog het Romeinsche „kapelletje", met den buste van Apollo.

De houtkonstruktiën Paviljoen der Stad Amsterdam, Journalistenkring, het paviljoen der Gorman's bieren, het diamantgebouwtjen, de internationale „Weinhalle", met zijn ijzerwerk en hooge daken, het machinehuisjen, hebben, meest alle, veel fraais. Ook het streven om onzen oudhollandschen huisbouw te doen gedenken, verdient erkenning. Zoo, het inwendig fraai gestoffeerd koninklijk paviljoen, ofschoon er op de evenredigheden aanmerkingen te maken zijn; het bakkerijtjen en het huisjen van Bols. De twee door elkander gestoken tonnen zijn, als zinnebeeld der vereenigde brouwerijen *Haan* en *Sleutels,* niet onaardig. De bestemming van de reusachtige massieve (?) flesch is raadselachtig.

Nog blijft ons te vermelden het gothiesch gebouwtjen, met zijn fraai altaargeraad en beeldwerk, van de Utrechtsche Heeren, ofschoon de gevelfialen meer, hetzij aan steenkonstruktie, hetzij aan schrijnwerk doen denken. Dat men het aanzegshuisjen van een werker in rustiek, rustiek inricht, valt niet af te keuren, even-min als het grotwerk van het *would-be-belvedere.*

Van de stijlen, die de lijnen geleverd hebben voor de kasten

en andere betimmeringen, welke in het hoofdgebouw en dwarsbeuken, den schat der natiën ten-toon-stellen, valt niet veel te zeggen. 't Is meest Renaissance der XVIe en XVIIe Eeuw, minder en meer elegant, minder en meer praktiesch ingericht. Voor het aspekt bij het binnentreden staan die bouwsels wel wat dicht op elkaâr; dit schaadt zeer aan den indruk. Maar het is een kleinigheid, vergeleken bij de ontzaglijke uitwerking, die men met de geheele Ten-toon-stelling bereikt heeft. Het steeds bevolkte orchestplein, met zijn restauraties in de rondte, de poging tot tuinaanleg voor het koloniaal gebouw, het monument van Atjeh, het standbeeldmodel van Jan Pietersz. Koen, de andere groote kaapstanders, waterspuyers, of wat zijn het, die ons op het terrein hun meerderheid doen gevoelen, de gracht met de bamboe-brugleuningen, de vreemde vaartuigen, het ontzaglijk gewoel, Bilses voortreffelijke muziek, — alles werkt meê om ook alleen maar het geheel uiterlijke der Ten-toon-stelling een diepen, onvergetelijken indruk te doen maken.

Vele dagbladen hebben weken lang den eigenlijken inhoud der Ten-toon-stelling voor hunne lezers blootgesteld. Het zoû een onbegonnen werk wezen daar nu nog weêr bij stil te staan: maar met aandoening en dankbaarheid moet de getuigenis ons van de lippen, dat wij in Amsterdam nooit van grootscher schouwspel dan deze onderneming getuige waren; dat zij de hoogste eer doet aan den belanglozen ijver der volvoerders van het plan en aan den Heer Agostini eene onbetwistbare plaats verzekert in de harten van alle warme en fiere burgers onzer verjeugdigde stad.

14 Oktober 1883. J. A. ALBERDINGK THIJM.

EENE GESCHIEDENIS VAN HET OOSTEN.

F. Lenormant, Histoire ancienne de l'Orient, jusqu'aux guerres Médiques. Paris, Levy. 1881—1883.

Wanneer men na de opwekkende levensweelde van eene week studie en genot, bij gelegenheid van een samenkomst der voornaamste geleerden op het gebied der Oostersche taal-, letterkunde en geschiedenis, rustig neergezeten in gedachte nog eens nagaat hoe ontzachelijk uitgebreid dat gebied is, hoe veelzijdig het wordt doorvorscht, hier door de beoefening van het Chineesch en aangrenzende vakken, dáar door de reizigers in Centraal-Azië, elders door nasporingen in Insulinde, Hindostan, Aegypte of Afrika, en eindelijk door de groote menigte die zich het Hebreeuwsch en den Islam tot voorwerpen van nasporing koos, dan moet men wel een Titanengeest bezitten om het mogelijk te achten, die wereld van kennis voor zich zelven alleen te veroveren, die vereischte van bekwaamheid op elk vakgebied te bezitten, zoo hoog noodig om zelfstandig te kunnen oordeelen. Men lacht bij eene dergelijke aanmatiging en schudt medelijdend het hoofd. Toch zijn er van die Titanen die het werkelijk een heel eind gebracht hebben in het veroveren van den wereldzetel van kennis.

In ouden tijd kon men van meerderen zeggen: „al wat in boeken steekt is in dat hoofd gevaren"; nog leefde Humboldt toen wij geboren werden, en wat menschen als Lepsius, Birch, Leemans en zoo vele van deze onzer vaderen-tijdgenooten al niet weten, kunnen hunne uitgebreide studiën van allerlei aard, op allerlei gebied getuigen. François Lenormant was ernstig ziek en kwam daarom niet op het orientalisten-congres; zijn veelomvattende geest en ruime blik, vooral op het gebied der kunst, zouden ons daar zeker weder veel hebben geleerd. Zijne verschijning zou

indruk hebben gemaakt, werkelijk nuttig zijn geweest voor den jongen vakgeleerde, die voor deze omzwervers op ieder terrein diepe minachting heeft, doch zelf, even als die reus der oudheid, Polyphemus, met zijn reuzenkracht en zijn ééne oog zich in zijn grot opsluit, al loopt hij ook gevaar, dat dat ééne oog hem door den een of anderen jongen ondernemenden Ulysses vroeg of laat wordt uitgebrand.

Eenzijdig is even verkeerd als alzijdig, maar daartusschen ligt de veelzijdige kennis. *Waar* is het toch, dat niemand, die uitsluitend de Phenisische of Aegyptische taal bestudeert, zonder andere talen te beoefenen, er ooit in slagen zal die geheel te verstaan, evenmin als de oudheidkundige, die zich uitsluitend met vondsten uit den tijd der Troglodyten bezighoudt en zich niet verwaardigt een blik op de Ethnographie te slaan, ooit de voorwerpen zal verklaren welke hij gevonden heeft.

Het is een groot geluk voor de vakgeleerden, dat er lieden gevonden worden, die zich met twee, drie of meer, ja met alle vakken der menschheid bezighouden; doch hoe meer vakken men bestudeert, hoe oppervlakkiger de studie zal zijn, die men van ieder onderdeel maken kan, en hoe oppervlakkiger de resultaten. Veel hangt hier echter af van de samenwerking en de samenspreking. Lenormant is in eene gelukkige omgeving geplaatst. Onder de oudsten onzer bekwamen is hij opgegroeid; met de beste onzer jongere werklieden staat hij in vriendschappelijke betrekking; over de nieuwste resultaten op ieder gebied kan hij beschikken; zij worden hem voorgelegd, met hem besproken; veel heeft hij gezien, veel ziet hij dagelijks, en zoo iemand een boek mag schrijven en kan schrijven als de „*Histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux guerres Médiques*", dan is zeker hij het, die, al maakt hij niet bij voorkeur studie van het Egyptisch, toch de hieroglyphen leest, even zoo het spijkerschrift ontcijfert en in zijne geschiedenis van den oorsprong van het Alphabet bewezen heeft dat hij meê mag spreken op het gebied der *origines des langues*.

Zijn groot werk zal vijf deelen bevatten. Het eerste deel handelt over de *origines, les races et les langues*. Op welk een aantal lezers mag de uitgever rekenen als hij van zulk een werk de negende editie, herzien, verbeterd, zeer vermeerderd, en met talrijke nieuwe afbeeldingen voorzien, kan in het licht geven? Sla het boek open, het raadsel is opgelost. De prenten te zien is een genot, goede afbeeldingen van bekende en eene menigte van minder bekende zaken; daarbij eene volledigheid in het bijeengebrachte, en ver-

wijzing naar deugdelijke bronnen, zooals spoedig gezien wordt. Deze uitgave is in 13 jaren negenmaal omgewerkt, zeker beschamend voor velen. Steeds is de schrijver bezig haar te verbeteren en aan te vullen; want zoo een, en dit zij zijne eere, dan heeft hij de overtuiging, „niet dat ik het alreede gegrepen heb.” Zoo is zijn werk over Aegypte vol van de kennis, die in den jongsten tijd is opgedaan; al mag de vakgeleerde hier en daar den vinger er op kunnen leggen; zij die hetzelfde willen doen als hij zullen het niet verbeteren.

Het werk begint met de *origines*, de oorsprongen, en bevat de verhalen en legenden van de oude volken omtrent schepping, schepping van den mensch, den boom des levens met de slang, de reuzen, den zondvloed; de Assyrische en Aegyptische teksten zijn hierbij niet ongebruikt gebleven, evenmin als de Mexicaansche. Het paradijs wordt besproken, doch toen was het werk van Delitsch niet uitgekomen en het verhaaltje van Golenischeff den auteur nog onbekend. In het derde deel deelt hij het mede, doch brengt het niet met het paradijs in verband. Daarop volgt de verspreiding der menschen volgens de ouden, in verband met den toren van Babel, en hiermede zijn de twee eerste hoofdstukken besproken. Moest Lenormant een tiende editie uitgeven, dan zou dit gedeelte, vooral wat den Zondvloed en de Paradijslegende betreft, vrij wat moeten worden uitgebreid. Over dit onderwerp gaat dagelijks meer licht op. Zeker zal het geruimen tijd nog duren eer de gevoelens zich zullen vereenigd hebben en ééne plaats als de juiste aangeven, waar de oudheid zich het oorspronkelijke Paradijs heeft gedacht; doch steeds nader wordt de plaats bepaald, en de tijd schijnt te zullen komen, dat wij haar zullen kunnen aanwijzen.

Daarop gaat de schrijver over tot de kennis omtrent den mensch in de vóórhistorische tijden. De mensch gedurende de geologische tijdperken, de oudste vormen der steenen werktuigen, lansspitsen enz. en de schedels uit dien tijd. Over de Troglodyten van Europa gedurende den tijd dat het rendier nog in Frankrijk tehuis was, de holenbeer en de mammouth. Over het tijdperk der glad bewerkte steenen, dat der bouwlieden van de dolmens en hunebedden en bewoners der meeren of die der paalwoningen. Dit overzicht is zeer kort en oppervlakkig; voor den omvang van dit werk is het echter voldoende, doch iets nieuws leert geen enkele vakgeleerde er uit. De schrijver bespreekt den vermoedelijken duur

dier verschillende beschavingsvormen en hoe de eene den anderen heeft verdrongen, doch ook, dat niet door alle volken alle beschavingsvormen zijn doorloopen; hoe bij velen het brons onbekend is gebleven en het ijzer onmiddellijk de steenen heeft vervangen; eindelijk hoe de wapenen en werktuigen vroeger als huisraad, later als amulet werden gebruikt.

Een uitvoerig artikel wordt aan de uitvinding van het brons, de bewerking van het metaal gewijd, doch hierover is elders iets meer en naar ik meen ook iets beters te vinden. Een hoofdstuk: *l'archéologie préhistorique et la bible*, is voor het meerendeel van onze lezers overbodig; het volgende: les *Races*, geeft een aangenaam te lezen overzicht over de menschensoorten, met afbeeldingen, doch zonder schedels of aanwijzing van het hoofdverschil. Ook schijnt de oude Prichard als hoofdbron gebruikt te zijn, en ontbreken hier de ontdekkingen van den nieuweren tijd; ik houd het er voor dat de ethnograaf dit stuk niet zal onderschrijven.

Genesis X ligt aan de beurt en wordt vergeleken met hetgeen uit Assyrië en Aegypte omtrent de oude volken bekend is; ik zou wenschen dat hier de afbeelingen grooter en nauwkeuriger waren; de groote neuzen der Pelasgen komen hier het eerst voor; zij zijn mij geheel nieuw.

Een kort uittreksel uit hetgeen Jacob Grimm, E. Renan en anderen hebben geleverd omtrent den oorsprong en de ontwikkeling van de taal, wordt gevolgd door eene verhandeling over de eenheid der taal. Tot nog toe kent men niet anders dan een zekere eenheid onder sommige taalfamiliën, die men onder klassen rangschikt; het zou mij te ver voeren en het ligt grootendeels ook buiten mijn bereik hierover een oordeel te vellen. Men kan lezen wat Lenormant hierover schreef op de pagina's 341—365. De groep *les langues Hamitiques* heeft voor mij geen voldoend recht van bestaan. De formatie van het feminum door t. heeft het Aegyptisch met het Hebreeuwsch gemeen; het meervoud at, an, of ou, geeft niet de minste verwantschap aan; liever zou ik het Aegyptisch onder de Semitische groep brengen, doch veel doet het er niet toe. Over de Arische talen-indeeling mogen bevoegderen oordeelen.

Het schrift is zeer uitvoerig behandeld en geeft nieuwe voorbeelden aan de hand.

Op het eerste hoofdstuk: *marques mnémoniques, pictographie enz.* heb ik weinig aan te merken; het lijstje hieroglyphen, vergeleken

met de hieratische, is echter verouderd. Van de *pictographie* tot het figuratieve schrift is slechts eene schrede, even als van het figuratieve tot het idiographische. Veel langer was de weg tot schrijven met Syllaben en nog langer die tot het schrijven met Alphabetische teekens. Lenormant schrijft de uitvinding van het Alphabet aan de Phoeniciërs toe; hij zal dat later bewijzen.

Voor velen valt uit dat net bewerkt en goed geschreven eerste gedeelte nog veel te leeren; menige opmerking is juist en de hoofdstukken brengen langs korten weg ons van den oorsprong der dingen tot een der meest beschaafde volken der oudheid, Egypte, dat in de twee volgende deelen wordt beschreven.

De Aegyptenaren I; zeden en gewoonten van dat volk II. Eerst geeft hij eene beschrijving van het land en den stroom, afgewisseld door prentjes, meestal naar Wilkinson, en verzen uit het oorspronkelijke, waarvan Maspero den schrijver de vertaling bezorgde; men ziet hier dat de *Schadouf*, door de tegenwoordige bewoners gebruikt, ook in oud Aegypte reeds dienst deed voor de besproeiing. Deze beschrijving is kort; daarop volgt de geschiedenis van Aegypte. Alle den schrijver bekende bronnen worden opgegeven; toch geloof ik dat deze opsomming had kunnen achterwege blijven, want van de meesten mag men betwijfelen of ze wel gebruikt zijn. Zoo men de geschiedenis van Aegypte wil leeren, zal men beter doen Maspero, Brugsch, Birch en Wiedemann ter hand te nemen; toch zal dit overzicht voor de minder verlangenden van dienst kunnen zijn; het is hoofdzakelijk naar Maspero geschreven en enkele prenten zijn hier van waarde. Een der Papyrussen uit het Britsch museum is zeer goed vertaald en geïllustreerd met teekeningen naar de basreliefs. De inhoud geeft aan wat de studie vóór heeft boven de ambachten. De hoogeschool van *Khennou* geloof ik echter dat in het geheel niet bestaan heeft, p. 127, doch dat ligt in de opvatting die men van dat woord heeft.

Het is natuurlijk niet mogelijk hier alle punten van verschil van inzicht omtrent de geschiedenis der feiten aan te geven. *Chu-en-aten*, een naam dien ik meen dat *Chuenra* moet gelezen worden, en gelijk is aan den *Acherres* der Grieken, houd ik voor afkomstig uit Africa; daar vindt men geheel dezelfde menschentype, gelijk ik in mijne supplementaire hoofdstukken van het Doodenboek heb aangetoond.

Vooral om de vertaling uit schrijvers, die tijdgenooten waren

zooals de Aegyptische schrijvers, de Profeten van Israël en de Assyrische opschriften, heeft dit deel zijne waarde, en hooge waarde voor iemand die het volk en de beschaving van Aegypte op *aangename* wijze wil leeren kennen. Het laatste der drie deelen bevat eene beschrijving der beschaving, zeden en gebruiken. Opgevat als een geheel wordt die beschaving ons voorgesteld; het is geen geschiedenis der beschaving, maar het antwoord op de vraag: wat vinden wij bij den Aegyptenaar in het algemeen? Ik behoef wel niet te zeggen hoe weinig bevredigend zulk eene behandeling der zaak is voor de vakgeleerden. Iedere dynastie, om zoo te spreken, volgde een eigene wijze bij het balsemen en begraven harer mummiën, ieder tijdperk had zijn bijzondere goden; vele tijden volgden een bijzondere mode. Het leven van Aegypte was zeer verschillend, in de opvolging der tijden. De landman en grondbezitter, met zijne hofhouding op de boerderij, speelt een eerste rol in de oudste geschiedenis; de priesters en krijgslieden in de volgende; de afbeeldingen in de graven zien er later geheel anders uit dan voorheen — kortom eene geschiedenis van de beschaving moet op andere wijze worden ingericht. Ik heb aangetoond dat het 125ste hoofdstuk van het Doodenboek, de Egyptische catechismus der moraal, eerst sinds de 18e dynastie bestond, hoewel vroeger voorbereid. Het Doodenboek, is niet ouder, ofschoon er stukken in zijn van ouderen datum, die later daarin zijn opgenomen. Het schrift in den loop der tijden verschilt dermate, dat men onmiddellijk kan zien uit welken tijd het is, en zoo voorts. Het boek maakt geenszins het bezit van de Wilkinsons overbodig, al is het ook door de hulp van Maspero en de door hem vertaalde teksten, iets aangenamer om te lezen. Het overzicht van het schrift is gansch onbruikbaar. Er wordt een syllabaire gegeven dat men niet van buiten kan leeren en waar fouten in zijn. Hij had moeten aantoonen hoe eenvoudig het systeem is en hoe gemakkelijk te leeren voor hem die zich inspant. In zijn hoofdstuk: Magie, is ook niet genoeg aangetoond, hoe langzamerhand de onzin uit den goeden zin der woorden ontstaan is.

In den godsdienst geeft hij niet de beste afbeeldingen; hij verklaart goden als *Bes*, welke hij *Bousch* leest, voor Semietisch. Men zal mij wel niet kwalijk nemen dat ik, die een lijvig deel schreef om aan te toonen dat Bes van Afrikaanschen oorsprong is, niet door deze eenvoudige verzekering van het tegendeel overtuigd ben geworden.

Het hoofdstuk over de kunst eindelijk is een uittreksel uit het groote werk van Perrot en Chipier, dat nog voortdurend verschijnt.

Ik sluit hiermede dit beoordeelend overzicht. Immer, zooals men meestal verwachten kan, laten dergelijke werken de mannen van het vak onbevredigd. Doch er zijn zoo vele menschen, welke ook die vakgeleerden niet kunnen missen, en van wie zij wenschen dat zij eerbied koesteren voor hun pogen, en zoo mogelijk iets leeren van hetgeen zij gevonden hebben. In ieder schuilt het streven om op bevattelijke wijze voor te stellen of mede te deelen wat hij met moeite verworven heeft. Maar bovendien heeft hij de hulp der niet-vakgeleerden noodig voor zijn onderzoek, hetzij in museums, hetzij bij privaatbezitters van gedenkstukken, hetzij voor opgravingen of onderzoekingsreizen. Daarvoor doen deze geschriften oneindig meer nut, dan de best geschreven verhandelingen over een onderdeel, en wij betreuren het niet dat een werk als dit, hoe oppervlakkig het misschien moge zijn, de negende editie beleefde. Voor ons is het een bewijs, dat het groote publiek steeds meer belang gaat stellen in eene studie, waaraan wij ons leven wijden. Wij zijn daarom mannen als Lenormant en Ebers dankbaar voor dergelijke geschriften. Zij zijn de wegbereiders voor het onderzoek, de stemmen op wier roep de beurzen zich openen, of jonge mannen met lust tot studie bezield worden.

21 Sept. 1883. W. PLEYTE.

DE WAALSCHE KERKEN IN DE NEDERLANDEN.

Bulletin de la Commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes. La Haye, Martinus Nijhoff, 1883.

Met ingenomenheid begroeten wij de dezer dagen uitgekomen 1e aflevering van het eerste deel van bovengenoemd Bulletin. Daarmede wordt een begin gemaakt aan de uitvoering van een besluit door de Waalsche Reunie in 1878 te Nijmegen genomen, om eene geschiedenis voor te bereiden der Waalsche Kerken in de Nederlanden.

Een allerbelangrijkst onderwerp dat met de geschiedenis van ons vaderland zoo nauw verbonden, ja men mag wel zeggen, daarmede één geheel uitmaakt. Nederland zoude nimmer zijn geworden wat het is, wanneer men de Waalsche beweging uit zijne geschiedenis wegdenkt, en het Vorstenhuis dat aan ons hoofd staat, zoude zijn ondergegaan in den nacht der vergetelheid, waarin zooveel andere duitsche geslachten, ja zelfs Vorstenhuizen zijn verdwenen.

Het is dan uit dien hoofde, dat al wat strekken kan tot bevordering onzer kennis van dit zoo belangrijk onderwerp, ieders ondersteuning verdient; het bewustzijn daarvan was sinds 50 en meer jaren wel opgewekt, maar er ontbrak eenheid en overleg in de middelen, om tot het doel te geraken, dat men zich voorstelde.

Dat te verkrijgen was eigenaardig voorbehouden aan de Commissie uit den boezem dier Waalsche Reunie ontstaan, en de eerste stap door haar op dien weg gedaan, mag dan ook niet onopgemerkt worden gelaten.

In een uitvoerig voorwoord van den Secretaris de la Commission pour l'histoire des E. W., Dr. W. N. du Rieu, den wakkeren Bibliothecaris der Leidsche Bibliotheek, wordt het ontstaan der commissie herinnerd en vermeld wat het bulletin zal bevatten, daarin den leiddraad volgende van de rapporten, sedert haar vijfjarig bestaan ingediend.

Als proeve van bewerking van de onderdeelen, die de Commissie zich zelve heeft gesteld, wordt in dit eerste nummer, wat de Histoire ecclésiastique betreft, een allerbelangrijkst uitvoerig stuk geleverd van den Voorzitter der Commissie, den waardigen Amsterdamsche Pasteur Gagnebin: onder het opschrift Introduction, wordt daarin een zeer beknopt overzicht gegeven van de Geschiedenis der Waalsche Kerken, dat echter nog een 60-tal bladzijden beslaat. Reeds meermalen, zooals bekend is, werd dit onderwerp behandeld: voor meer dan 100 jaren, in 1773, heeft Professor Bachiene aan het slot van zijne Kerkelijke Geographie aan de Waalsche Synode in de Nederlanden een hoofdstuk gewijd, waarvan ook door Ypey en Dermout in hunne Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gebruik is gemaakt. Vele monographiën zagen ook in later dagen daarover het licht, zoodat allengs eene geheele litteratuur is ontstaan, die men in de catalogi van de Waalsche bibliotheek te Leiden vermeld vindt.

Ofschoon dus de heer Gagnebin in dit overzicht een reeds zeer bearbeid veld betrad, mag men hem den lof niet onthouden een oordeelkundig gebruik van den bronnenvoorraad te hebben gemaakt; vooral het slot, waarin hij in beschouwingen treedt over den tegenwoordigen staat der Waalsche Kerken, is met warmte en overtuiging geschreven. Indien wij ons eene enkele aanmerking omtrent het geheele stuk mochten veroorloven, zoo zoude het zijn, dat hij de bronnen niet vermeld heeft, waaruit hij putte: wel zegt hij in den aanhef zijner Introduction: „nous voulons simplement tracer une esquisse générale, ce sera la tache du futur historien d'entrer dans les détails,” maar zeker is het, dat de futur historien er zeer mede zoude zijn gebaat: zijn taak zoude er door zijn verlicht: de inderdaad verdienstelijke arbeid van den Pasteur Gagnebin zoude er nog meer door zijn gewaardeerd, dan, vreezen wij, nu het geval zal zijn, bij de onzekerheid wat wij, bij het aanwezig zijn van zoovele gegevens, uitsluitend aan hem te danken hebben.

In een tweede stuk, onder den titel van: Lambert Daneau à Leyde, behandelt Mr. du Rieu het onstaan der Communauté Wallonne aldaar op 26 Maart 1581. Deze monographie, meer van ocalen aard, is eene proeve van hetgeen de Commissie zich voorstelt te geven als artikel touchant à l'histoire politique et sociale: een schier onatzienbaar veld blijkens de omschrijving in het Avant-propos gegeven. Deze studie over Daneau is eene inleiding tot eene Geschiedenis der Wale Kerk te Leiden, en is reeds in 1881

uitgegeven bij gelegenheid van de herdenking van het ontstaan der Leidsche Communauté in 1581 : van deze brochure, in beperkten kring verspreid, is dit een herdruk, vermeerderd en aangevuld naar aanleiding van een onderzoek ingesteld ten behoeve van den Pasteur Paul de Felice, die zeer onlangs in 1883 eene biographie van Daneau heeft uitgegeven. Tot dus verre was die theoloog ons niet bekend dan uit Orler's Icones atque Vitae, in 1614 bij J. M. J. van Colster te Leiden uitgegeven, waarin ook zijn portret voorkomt met eene uitvoerige lijst van zijne Scripta Didactica, Polemica, et edita praeterea.

Hetgeen Dr. du Rieu nu mededeelt bevestigt ons, dat reeds in de eerste dagen de Leidsche Academie door geschillen over den godsdienst werd verstoord en in haar opkomst gedwarsboomd. Daneau zelf ondertusschen vond nergens rust; van Leiden vertrok hij naar Gend; vandaar na een tweejarig verblijf naar Orthes in Navarre, totdat hij in 1594 als predikant beroepen werd naar Castres in Languedoc, waar hij in 1596 in den ouderdom van 66 jaren overleed. Zijne grondige geleerdheid werd door tijdgenooten en bestrijders erkend, ook door Groen in zijne Archives VIII, p. 114 noot. Het omtrent Daneau medegedeelde doet ons met verlangen uitzien naar volgende livraisons, waarin ongetwijfeld meer belangrijke individuën of onderwerpen zullen worden behandeld.

Wat verder in het Avantpropos is vermeld, Biographie en Genealogie, alsook Bibliographie, wordt vertegenwoordigd door een onuitgegeven brief van Armentieres; hij is van gering belang om zijn inhoud, maar daar hij in dorso een datum voert, wordt daaruit opgemaakt, dat er in 1553 reeds een *Kerk* bestond. Quod erit demonstrandum.

Tot besluit komt voor eene genealogie van de familie Marron en tot illustratie eene afbeelding van de kerk van het Beguinage te Leiden, waarin Daneau een jaar lang predikte.

Wij hebben hiermede in het kort deze eerste livraison van het Bulletin aangekondigd, die wij hopen dat spoedig door meerdere zal worden gevolgd van nog belangrijker inhoud. Druk en uitvoering laten niets te wenschen over: éénheid van spelling in de eigennamen is in dit Bulletin, dat vooral voor het buitenland schijnt bestemd, wel niet te vergen.

Den Haag,
15 October 1883.

BERG VAN DUSSEN MUILKERK.

EEN STAR VAN HOPE [1].

Een feestgedruisch vervult de trotsche zalen,
Waar juublensvrij, wat stijve dwang niet let,
Colonnaas [2]) schitterende gasten dwalen.

Hoe al die pracht van marmer en van goud
De luchters in een zee van licht doen pralen,
Wijl windend groen al wat er streng en koud

Aan deze vorstenweelde schijnen moge
Verdarteld in een lent van bloemen houdt!
Gaan de pilasters rond, van boog tot booge,

Oranjebloesem, rozen, myrt, jasmijn
Niet in festoenen slingerend ten hooge,
Tot wisschens toe van elke stroeve lijn?

Ginds welven zich de luisterrijke hallen,
Waar velen ten banket genoodigd zijn,
En die tot veer van 't dischgenot weêrschallen;

Wijl zoeter vreugd de bloem der ridders smaakt,
Waar in den hof de schaduwen reeds vallen,
Daar Liefde toch het zoetste in schemer blaakt.

---

[1]) „Een Star van Hope" beschouwe men als het vervolg van „Santa Chiara." (Zie „de Gids" Oktober '83.)

[2]) Zie de Aanteekening I hier achter.

„Schenkt thands de bekers vol!"

Bevallig beuren
De pages, wier zoo dichte drom reeds naakt,
De amforen op, en bij de rijkste geuren

Stroomt purper vocht in een robijnenvloed,
Die de oogen tintelen, de wangen kleuren,
En scheller steeds de keelen schaatren doet.

Dan snelt er, hoog de dampenszoete spijzen
Op gouden schalen torschend, weêr een stoet
Den drinkers toe, die luid hun gastheer prijzen,

Nu, met gevogelt, wild en visch belaên,
De schotels boven 't hoofd der pages rijzen,
Wen in gedrang zij rond de taaflen gaan.

Daar heffen schittrend zich de fiere pauwen,
Wien hoog de staart en breed de wieken staan,
Wijl tal van oogen in het groene en blauwe

En goud geveêrt zóó vonklen, dat, verdoofd,
Saffier- of emeraudglans er bij flauwen.
Plateelen draagt men aan vol blozend ooft,

Waaruit de zoetste druiventrossen hangen,
Waar perzik, pruim en peer uit rolt, geroofd
Door slanke vingers, welke om strijd ze vangen.

En blonde en purpren nektar schuimt en vloeit
In kelken, die met drift de gasten langen,
Schoon reeds het oog hun van bedwelming gloeit....

Dan, aan het hooger eind der taaflen schaarde
Zich rond Colonna zelv' een groep, die boeit,
Daar niet in woest genot hun vreugd ontaardde.

Of 's bisschops rijke dosch hem ook omhull',
De waereldling verraadt zich in d' eerwaarde,
Nu hij zich steeds zoo hoflijk toont als gul.

Vrij mogen zij daar ginds de dienaars wenken:
„Dat boordevol men ons de bekers vull'!
„Dat men den wijn, die 't geurigst is, nu schenke!"

Zijn wrevel wordt hun door geen blik verkond:
Hoe diep hem ook deze overdaad moog' krenken,
Een glimlach blijft hem spelen om den mond.

Wijl, fiere lelie uit een krans van rozen,
Dien eedle jonkvrouw daar bij jonkvrouw wond,
Hij Laura zich ter zijde heeft gekozen.

Zoo koud, als wierd haar 't maal tot ergernis;
Zoo koud, of haar de ziele waar' bevrozen,
Zit ze als vermarmerd aan dien dartlen disch.

Petrarca schijnt zij blank gelijk een duive;
Een schat van paerlen beurt in zwierge lis
Het sneeuwwit fulp; in zilverschemer huiven

Heur wolken gaas den boezem, dien het hair,
In blonde ranken welig zoekt te omkruiven.
Haar gitten oogen, kalm en wonderklaar,

Ontmoetten ééns, een pooze slechts, de zijnen,
Zich aanstonds weêr verliezend in gestaar,
Als donkere violen, die verkwijnen.

Toch was 't den jonkman of een star van hoop
Deze enkle blik hem door zijn wee liet schijnen,
Hoe snel weêr de oude smart ter ziele sloop.

„Wie zinge een lied ons bij den lesten beker?"
Riep een, wijl hij den roemer hief, die droop,
En elk juicht meê met d' opgetogen spreker.

„Fluks roep' men minestreelen!" zoo gebiedt
De bisschop, dan: „Petrarca! Gij voorzeker!
„Geen huurling! Zinge een dichter ons zijn lied!"

Zoo klinkt alom het op des ridders vrage....
Ach, had *zij* meêgestemd, hij toefde niet,
Nu 't elpen speeltuig reeds wordt aangedragen.

Maar hoe 't verzoek te weigeren? Hij rijst....
En, krachtig door zijn vingren aangeslagen,
Trilt snaar bij snaar harmoniesch saâm, en prijst

Betoovrend-schoon zijn stem [1]) de zoete minne,
Die soms op aarde ons eenen hemel wijst,
Die lonkend ons een helle soms voert binnen.

Een elk, hoe woest men banketteerde, zwijgt.
Zoo kan zijn luite eens ieders harte winnen!
En immer hooger, immer hooger stijgt,

Gelijk een nachtegalenzang, zijne ode,
Tot nêer ten slotte zij in paerlen zijgt,
Wen 't laatst akkoord al juublend is ontvloden.

Vermoedt ze, dat zijn vaers haar hulde brengt,
Een bloesem van zijn kunst, heur schuw geboden,
Nu hij, als achteloos, zóó vaak gedenkt

Het zoeltjen, dat in 't loof de rust verstoorde,
Den lauwer, die reeds in zijn toekomst wenkt,
Het morgenrood, dat blond ter kimmen gloorde,

[1]) Zie de Aanteekening II hier achter.

Tot alles zangzoet Laure, Laura! trilt,
Tot zóó zijn lof der liefde haar bekoorde,
Dat bij het einde in tranen zij versmilt? [1])

Een dauwe, die zijn lelie doe ontdooyen!
O, moge dra zij, rein en geurensmild,
Heur sneeuwen kelk hem schuchter openplooyen!

Petrarca is dit weenen zoeter loon
Dan flonkerring, moge ook een vorst hem tooyen,
Dan lauwertwijg, die men tot dichterkroon

Hem rond den fieren schedel wenscht te krommen,
Al wijst hij van zich af zulk praalvertoon.

Colonna rijst, omstuwd in dichte drommen

Door wie daar zetelden in heusche vreugd;
Wijl gindsche zwerm, schoon 't lied hen deed verstommen,
Op nieuw zich stort in toomeloos geneugt....

De gastheer voert de weidsche galerijen
Ze koutend door, tot waar de bloem der jeugd,
Den disch ontvlucht, zich dartlend ging vermeyen.

Bij 't tokklen op de snaren vangt men aan
Zich tot den dans, die zoet bedwelmt, te reyen,
En elke knaap gaat bij zijn jonkvrouw staan.

Dra trippende op den punt der fulpen schoenen,
Bij 't cierlijk-slingrend om de zuilen gaan;
Zich windend tot bevallige festoenen;

Dan, losgevlochten, fluks de trappen af,
Al warlend zich verliezend in den groene,
Opdat het loof der minne lommer schaff';

[1]) Zie de Aanteekening III hier achter.

Of, niet zoo dartel, door de zalen zwierend,
Zoo vlug, alsof 't genot haar vleuglen gaf,
Tot zij, den toom aan heur vervoering vierend,

Wijl de oogen gloeyen, en de boezem hijgt,
In woesten rondedans elk mede slierend,
Ten leste in groep bij groep ter neder zijgt;

Zoo joelt en jaagt, of zweeft gelijk kapellen,
Waarvan zich vlucht aan vlucht zoet-spelend rijgt,
Elkaêr vervolgende met minziek kwellen,

De jubelende schaar door huis en hof.
Niet lokt dat wilde, toomelooze snellen
De maagd, die zóó Petrarcaas luite trof,

Dat nog zij peinst, of ze in heur ziele hoore
Een echo van des zangers minnelof.
Plots koomt een stem haar in heur droomen stooren:

„Wat toeft gij hier zoo eenzaam, mijmrensstil?
„Zoû u de dans, madonna, niet bekooren?"
Zijn stem! Dan, hoe die haar in 't hart weêrtrill',

Hoe zalig-zoet haar ook zijn blik doe beven,
Zij dwingt heur lippen trotsch en ijzig-kil
Den vuurgen vrager 't wederwoord te geven.

En gloeyend tint zijn koon een schaamteblos....

Wat feestgetier! O, zie, als vlinders zweven,
Gehuifd in éénen geurgen bloemendos,

Daar tal van maagden voort; met druivenwingren
Het hair vertuit, aan 't oor een druiventros;
Woest als Bacchanten; beurende in heur vingren

Een eindelooze keten van gebloemt,
Die schertsend rond elk koozend paar zij slingren,
Dat men reeds babblend bruid en bruîgom noemt.

Maar wat wil plots dit aarzlen, wat dit fluistren?
Wie wijst er zij, die men de schalkste roemt?
„Zoek snel die twee in rozen dicht te omkluistren!

„Hij vurigste, ach, zij koudste, die ge vindt!
„IJl hem ter hulp.... !" Meer wil de zwerm niet luistren,
Maar stuift al juichend voorwaarts, en omwindt

De trotsche jonkvrouwe en den schuchtren zanger
In éénen strik, in één zacht bloemenlint.
En 't jubelt: „Vaster, o nog vaster prange er

„Hen onze keten; hart aan hart, en mond
„Aan mond! O snel! In geurenweelde vange er
„De Liefde haar, die zóó de ziel hem wond!"

Het bliksemt uit heur oogen; zonder poozen
En toornig scheurt den krans zij, die haar bond,
En 't klinkt: „Mij binde nooit een band!" „Van rozen,

„Ook niet, madonna?" murmelt hij... Ze zwijgt,
Maar in verwarring voelt zij reeds zich blozen,
Wijl angstig onder 't gaas haar boezem hijgt....

Okt. '83. LOUIS COUPERUS.

AANTEEKENINGEN.

I. Over dezen *Colonna* en over des dichters betrekkingen tot het huis van dien naam leze men in *Petrarcaas* MEMORIE o. a. het volgende:

... io fui desiderato dalla chiara e nobillissima famiglia de' *Colonesi*, la quale allora frequentava, anzi, a meglio dire, illustrava la Curia Romana. Quindi io chiamato da quella famiglia, ed avuto in tal onore, quale non so se al presente, pur allora certo non mi si dovea; e dall' illustre e incomparabile *Jacopo Colonna*, allora vescovo di *Lombez*, uomo, a cui non so se l'uguale abbia io

veduto mai, o se il vedrò; condotto io in *Guascogna*, sotto i colli *Pirenei*, passai, con molta giocondità e del padrone, e de' compagni, una state quasi di paradiso ....

II. *Petrarca* was beroemd om zijne wonderschoone stem. Men zie in *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus von Georg Voigt* [1]) de volgende plaats, waaruit zijn muzikale aanleg blijkt:

Die Laute und das Lied waren seine Freude durch das ganze Leben; über seine Laute traf er noch im Testamente besondere Verfügung, und seine Sonette hat er wohl selber zu ihrem Klange vorgetragen. Und so, erzählt *Boccaccio*, war auch der Gesang der Vögel immer seine Lust. Seinen namen *Petracco* verwandelte er in den sanfter klingenden *Petrarca*. Seine Stimme, so rühmt *Filippo Villani*, war so tönend und süsz, dasz man nicht satt werden konnte, ihn anzuhören.

III. Het is algemeen bekend, hoe *Petrarca* in zijne sonnetten, zoowel bij het leven als na het verscheiden van *Madonna Laura* gedicht, toespelingen op haren naam maakte, door dien of *laura* of *l'aura* te spellen, of met het volgende woordjen *ora* te verbinden tot *l'aura ora*. Ik heb gemeend mij aan geene al te stoute vrijheid schuldig te maken, door te vooronderstellen, dat de dichter bij een aan den disch geïmprovizeerd lied het hart zijner trotsche schoone met deze kunstelarijen zocht te verteederen.

---

[1]) Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin. G. Reimer 1880. Erster Band p. 26.

POLITIEK OVERZICHT.

's Gravenhage, 24 October.

Er zijn volken zoowel als individuen, die zich beijveren een ledig om zich heen te scheppen, en die dan verbaasd en teleurgesteld klagen over hun isolement. Het zijn niet juist wie met voorbedachten rade in een inkeering tot zichzelf hernieuwde levenskracht zoeken, die tot dergelijk moedeloos klagen vervallen, — schoon het ook bij dezulken volstrekt niet zeldzaam is, dat het fiere: „in ons isolement ligt onze kracht" op de lippen wordt gesmoord door de overtuiging, dat eerst bij onderlinge samenwerking elke kracht zich ten volle kan ontplooien —, maar bij voorkeur zij, die wel begeerig uitzien naar steun en lof en sympathie, maar die in hun zelfverblinding niet beseffen, dat hun optreden recht geschikt is om allen steun en lof en sympathie te verbeuren. Het Frankrijk onzer dagen biedt een voorbeeld van een zoo naïef zelfmoordend bestaan. Het was in de eerste jaren na den oorlog op den waren weg om de plaats te herwinnen onder de natiën, die het door de zonden van het tweede keizerrijk verloren had. Gortschakoff's woord „*La Russie se recueille*" kon ten volle op Frankrijk worden toegepast. Bescheidenlijk zich op den achtergrond houdende, werd het ras weder waardig geoordeeld een zekeren rang onder de mogendheden in te nemen. Doch te ongeduldig werd gegrepen naar de vrucht, die eerst mettertijd kon rijpen. De zucht om zich weder als weleer te doen gelden, de behoefte om te schitteren, de dorst naar wapenroem, de neiging naar het avontuurlijke, al die trekken, die het Fransche volk eens onderscheidden, sluimerden slechts op den bodem van het volkskarakter om te forscher aan den dag te treden. Het is thans de plaats niet nog eens in bijzonderheden te schetsen „*each step from splendour to disgrace*," slechts om aan te duiden, hoe die reeks van handelingen bekroond is door de ont-

vangst, den spaanschen monarch in de fransche hoofdstad bereid. Nadat men er in geslaagd is met alle groote mogendheden op gespannen voet te geraken, maakt men zich bij voorbaat de natie tot vijand, die dingt naar de eer om in de rij der groote mogendheden te worden opgenomen.

Het gaat niet aan, wordt ons tegemoet gevoerd, een geheel volk aansprakelijk te stellen voor de buitensporigheden van een dollen hoop parijsche straatslijpers. Tot op zekere hoogte maar laten wij die redeneering gelden. Boeten de Achivers voor wat de koningen waanzinnigs bedrijven, welnu dat dan ook de Franschen zich getroosten den last te torschen der ongemanierdheden van hun souverein, van de massa, in elk van welker deelen zij ook een deel der souvereiniteit vertegenwoordigd ziet. Maar er is meer. Tot zulke uitbarstingen, die geen opwellingen van het oogenblik, maar vooruit beraamde vertooningen zijn, gaat geen gepeupel straffeloos over, als het in zijn omgeving en bij zijn leermeesters geen aanmoediging heeft gevonden, als het zich niet bewust is op zijn manier uiting te geven aan hetgeen zit in de atmosfeer waarin het zich beweegt. Men verkeerde in een roes van valsche vaderlandsliefde, in ruime teugen geschonken door een pers, die òf openlijk op den „*Roi Uhlan*" schimpte òf in zorgvol omhulde bewoordingen haar misnoegen over de komst van den spaanschen koning deed doorschemeren. Deerniswaardig was na den dag, waarop het volk maar al te zeer gevolg had gegeven aan de aansporingen, het pogen om zich dien *tas de misérables* van den hals te schuiven. 't Gebrek aan eerbied voor de volksstem kon in de barste despotie niet grooter wezen. Doch de zedelijke medeplichtigheid van de leiders der openbare meening niet alleen, van de regeerders zelven, laat zich door dit *désaveu* niet wegcijferen.

Tegen dergelijke manifestaties laten onze vrijzinnige wetten on machteloos, moet Grévy aan den spaanschen koning hebben gezegd, toen hij hem, niet te ras voorzeker, zijn verontschuldigingen kwam aanbieden. Inderdaad — men kan in Frankrijk het volk niet beletten op straat te loopen en te schreeuwen. Toch is de politie er spoedig genoeg bij, als zij iets bespeurt wat op een oploopje van anarchisten lijkt om links en rechts te arresteeren en het plannetje in de geboorte te smoren. Dit was hier niet eens noodig geweest. Had men slechts den spaanschen souverein de eer bewezen, die voor gekroonde hoofden nu eenmaal gebruikelijk en gewenscht is, had men hem met voldoende militaire macht opgewacht en

tusschen hagen van militairen doen doorrijden; had de President der republiek zich bij de ontvangst op den voorgrond gesteld en had hij als hoofd des staats zijn gast begeleid; had men zich behoorlijk moeite gegeven om, zoo het al onmogelijk was geweest alle oneenigheden naar aanleiding van dit bezoek te vermijden, toch op het laatste oogenblik alle sporen daarvan uit te wisschen: — de besliste houding der regeering had dan zeker haar uitwerking op de stemming der massa niet gemist. Kon het missen, of het moest omgekeerd tot uitspattingen van de volkswoede en den volks luim prikkelen, nu men de burgerlijke beleefdheid zelfs niet in acht nam tegenover een niet gewilden gast, dien men niet eens had behoeven te ontvangen?

Nu het feit, dat in Europa algemeene verontwaardiging gewekt heeft, eenige weken oud is, is er gereede aanleiding tot de vraag, of er niet te veel misbaar over is gemaakt. Doch men vergete niet, dat het niet uitsluitend de onbeleefdheid tegenover den koning is, die afkeuring verdient, maar dat al wat in verband hiermede is gebeurd, een zoo treurig licht werpt op de fransche politiek. Een onbeleefdheid is in een volk, zoo min als in een individu een doodzonde, ook niet tegenover een koning. Het maakt evenwel een dubbel onaangenamen indruk, dat juist een democratisch volk zich zoo vergeet. In de eerste plaats om de onrechtvaardigheid en kleingeestigheid, een koning, die zich nu eenmaal in zijn betrekking allerlei soorten van huldebewijzen moet laten welgevallen, te doen boeten voor het gemis aan tact van hen, die hem tot chef van een in Straatsburg gelegerd regiment benoemden. En niet minder, omdat een democratisch volk zich wachten moet voor de ploertigheid om geringschatting van het koningschap als instelling aan den dag te leggen door een ongemanierde houding tegenover koningen. Had men van streng republikeinsch standpunt voor de eer van het bezoek bedankt, zich onthoudende van honende zoowel als van vleiende woorden, men was *en règle* geweest; maar waar men eenerzijds toont niet ongevoelig te zijn voor de kitteling van den nationalen trots, als voor het eerst een gekroond hoofd zijn bezoek aan de republikeinsche regeering aankondigt, en het anderzijds een voorschrift van republikeinsche burgerdeugd oordeelt zoo weinig mogelijk *égards* voor den hoogen gast te gebruiken, daar doet men het van ouds als ridderlijk geroemde volkskarakter in bedenkelijk licht schijnen.

Voeg daar nu bij het volslagen gemis aan tact, dat uit deze houding spreekt. Voorondersteld het ware, zooals de pers niet ophield te verzekeren, een boosaardige poets van Bismarck geweest, die benoeming van Alfonso tot Straatsburgsch ulanenchef, wat ongeëvenaarde domheid dan van de Fransche natie om met open oogen te loopen in den dus gespannen strik. Wat impolitieke houding bovendien, de prikkelbare Spaansche natie doodelijk te ergeren, en daarmede de goede verstandhouding op het spel te zetten met de eenige mogendheid, die juist in den laatsten tijd van sympathieke toenadering tot het stamverwante Frankrijk blijk geeft. Den oorsprong van die dwaasheid moet men zoeken in een immer stijgenden haat tegen de Duitschers, waaraan de onbeduidendste, soms de onschuldigste voorvallen voedsel geven. Het valt moeilijk te ontdekken, waar de eigenlijke gronden te vinden zijn van de opflikkering van haat, dien men langzamerhand, zoo al niet uitgebluscht, dan toch gedoofd waande. Den Duitschers althans moet men de eer geven, dat de blijken van opzettelijke krenking der Franschen meer af- dan toenemen. Zoo iets dan strekte de onthulling van het kolossale beeld der Germania, die de Rijnwacht betrekt op het hoogste punt van het Niederwald, ten bewijze, dat men ook bij het herdenken van den reuzenstrijd zoekt te mijden wat den vijand uit die dagen noodeloos kan kwetsen. Het werd erkend door den correspondent zelf van de *Temps*, het eenige fransche blad, dat den moed bezat zich daarbij te doen vertegenwoordigen. Als nochtans de wrok in de Fransche gemoederen steeds voortwroet, zou dat dan niet in de eerste plaats toegeschreven moeten worden aan het besef, dat Duitschland sterk en steeds sterker heerscht als de eerste der mogendheden, en dat het Frankrijk niet gelukken mag zich zelf te verheffen tot het standpunt van zijn mededinger, een besef dat bij den zwakke in machtelooze woede zich openbaart?

En nog zijn wij niet aan het einde van het zondenregister der Franschen, altijd naar aanleiding van Alfonso's ontvangst. Het allerbedenkelijkst was wel, dat men niet schroomde het prestige des lands naar buiten te grabbelen te gooien, ten einde bot te vieren aan kleingeestige politieke geschillen, ja dat dit koninklijk bezoek te baat werd genomen door twee twistende partijen om elkander den voet te lichten. Wilde de minister Ferry, door het doordrijven van dit bezoek tegen allen wederstand in, bewijzen dat hij machtig genoeg was om der radicalen overmoed te trotseeren,

anderen uit de omgeving van den president der republiek deinsden er niet voor terug door tegenwerking op dit punt te pogen den autoritairen minister, wiens *allures à la Gambetta* velen minderen goden gingen verdrieten, onmogelijk te maken. Daarbij vertoonde zich het zeker opmerkelijk verschijnsel, dat het ditmaal juist de Gambettisten waren, tot welke Ferry zich rekent en uit welke hij meer en meer zijn helpers recruteert, die de politiek des vredes en der verzoening voorstonden, en dat gematigder fractiën met de radicalen gemeene zaak maakten in de — ik vraag verlof voor een onparlementair woord — kwajongenspolitiek tegenover het buitenland. Wel een bewijs, dat van politieke beginselen geen sprake was, dat persoonlijke veeten het hoogste woord hadden. De schoonzoon van Grévy, wiens overwicht op den president schrikbarend is toegenomen en die vooral door middel der pers zijn positie schromelijk misbruikt, vervulde ook in dit getwist de meest afkeurenswaardige rol. Overigens kan dit optreden van den schoonzoon des presidenten als onverantwoordelijk raadgever van het hoofd des staats, zich dringende tusschen hem en zijn ministers, de dwepers met de republiek ook weder van deze illusie genezen, dat die democratische regeeringsvorm zich althans in zooverre gunstig van den monarchalen onderscheidt, dat hij de noodlottige invloeden niet kent van hen die, levende van den glans der kroon, hunnerzijds den vorst regeeren buiten zijn verantwoordelijke raadslieden om. Ferry heeft voor het oogenblik gezegevierd, het is waar, maar de ervaring dat de president der republiek bij het al te angstig vasthouden aan zijn neutraal standpunt, dat hem vaak is verweten, voor geheime invloeden niet ontoegankelijk is, doet voor den terugkeer van dergelijke betreurenswaardige tooneelen duchten.

Dat Ferry thans heeft gezegevierd, is zeker in Frankrijks belang. Daarbij is het een compromitteerenden minister van oorlog kwijt geraakt, wiens juist van pas gekomen jichtaanval bij Alfonso's aankomst hem tot zoenoffer bij Ferry's zegepraal en tot troetelkind der radicalen hebben gemaakt. De gematigde republikeinsche pers werpt hem natuurlijk terstond over boord, al heeft zij hem eenige weken vroeger op zijn reis ter inspectie van de nu onneembaar geachte grensvestingen behoorlijk bewierookt. Vergoeding kan hij nu vinden in de „verontwaardigings-punchen," hem door de Laisants en de Hugues aangeboden. Een ander gevolg van Ferry's

zegepraal is de spoedige bijlegging van 't geschil met Spanje, waar regeering en volk zich in deze moeielijke omstandigheid hoogst waardig hebben gedragen. Inderdaad mag Frankrijk vrij zijn gelukkig gesternte roemen, dat de zaak geen ernstiger nasleep heeft en het publiceeren eener verontschuldiging den Spaanschen trots bevredigt. En eindelijk een derde gevolg van Ferry's zegepraal, het zegenrijkste van alle, is dit schijnbaar alleen negatieve resultaat, dat er geen ministerieele crisis is uitgebroken. Zoo mag men spreken, waar de aanhoudende ministercrises de kanker zijn, die aan het staatsleven knagen. Dat Ferry de crisis heeft weten te bezweren, toont, dat deze minister de kracht bezit de publieke opinie voor zich te doen buigen en de machthebbers, in de eerste plaats den president zelf, naar zijn wil te kneden. Of hij op den duur die kracht zal bezitten, ziedaar een vraag, waarvan de beantwoording onvoorzichtig zou wezen, doch voorshands is het een gelukwensch waard, dat eindelijk een minister is gevonden, die zich in de politieke stormen weet staande te houden. Men luistere naar den zelfbewusten en vastberaden toon, waarmee hij in een der bladen laat verklaren, dat hij gereed is om de kamers te woord te staan op elk gebied der binnen- en buitenlandsche politiek, en men erkenne, al moge men spotten over zijn al te duidelijk streven om Gambetta's manieren na te bootsen, dat hier een man gevonden is, die zijn vijanden durft staan.

Het is nog wel geen zeer hooge lof van een staatkunde, als men alleen dat van haar vertegenwoordiger weet te zeggen, maar een lof is het toch, vooral in een land als Frankrijk, waar aan een man van gezag de grootste behoefte is. Men heeft gezegd dat het voor een natie een vloek is klein te wezen, — grooter vloek misschien is het een groote natie van kleine individuen te zijn, en onder dien vloek gaat Frankrijk maar al te lang gebukt. Is men zelfs in een Republiek gewoon naar het hoofd des staats op te zien, als de persoonlijkheid van welke het gezag moet uitgaan, op welk gebied het zich ook doe gelden, het blijkt al meer en meer dat Grévy's persoonlijkheid zich tot die rol allerminst leent. Aan 's mans rechtschapenheid en degelijkheid brengen ook zijne vijanden hulde, maar de angstvallig wikkende rechtschapenheid van een rechterlijk ambtenaar en de van glans en vertoon afkeerige degelijkheid van den ambteloozen burger zijn nu niet de eigenschappen, die bij voorkeur in het hoofd des staats worden gewenscht. Zag men daarentegen om naar

vorstentelgen uit de verschillende geslachten, die over Frankrijk hebben geheerscht, om de plaats te vervullen, door Jules Grévy ingenomen, slechts noode konden de aanhangers der onttroonde dynastieën zich ontveinzen, dat er ook onder hen niemand te vinden was, die de in een regent gewenschte hoedanigheden in zich vereenigt. Trouwens, het is geheel iets anders de regeering van een vorst te aanvaarden, wien de gewone loop der historie een plaats op den troon aanwijst, dan als eenmaal de macht der feiten de lijn der traditie onverbiddelijk heeft verbroken, den vorst te kiezen, in wien de traditie zich verpersoonlijkt. Met een duc d'Aumale als koning zou men het zeer wel kunnen stellen, als de gewone orde van opvolging hem tot de kroon riep; eer men een duc d' d'Aumale tot koning kiest, zou men zich wel tweemaal bedenken. En de duc d'Aumale is zeker de slechtste niet der fransche kroonpretendenten. Het is dan ook nauwelijks een leemte te achten als het getal van deze aspiranten gaandeweg slinkt. Hoe de telegraaf zich roerde in de laatste levensweken van den graaf de Chambord om vorsten en volken elke wisseling in zijn toestand kond te doen, bij niemand buiten den kleinen kring, waarin hij zich bewoog, zal zijn overlijden als een ernstig verlies zijn gevoeld. Men eerde hem als de herinnering aan een lang vervlogen tijd, maar de moderne wereld, aan welke hij geen behoefte had, had ook geen behoefte aan hem. Zoo er oogenblikken geweest zijn, dat een aanzienlijke partij in Frankrijk gedroomd heeft, dat de *Roy*, de „van God gegevene" (Henri Dieudonné was zijn naam) den troon zijner voorvaderen kon bestijgen, dat dergelijk anachronisme geen wezenlijkheid is geworden, is voorwaar voor Frankrijk geen ramp geweest. Zooveel is zeker, dat vorsten die denken en gevoelen als Chambord, hoeveel achting men hun om hunne persoonlijkheid moge toedragen, hard arbeiden aan de taak om de achting voor de monarchale idee te ondermijnen.

Men zegt, hij was een man van karakter. Wij hebben er niet tegen, maar moeten toch opmerken, dat er verschillende manieren zijn om karakter te toonen. Als men zich opsluit in een kring van aangeleerde traditiën en opgevatte begrippen en zich daaraan vastklemt, wat de wereld daarbuiten moge zeggen en eischen, dan kan dat getuigen van een eerbiedwaardige, karaktervolle overtuiging, maar toch stellen wij de zedelijke waarde daarvan niet hoog. Vooral indien het koesteren van zulk een overtuiging zoo bitter weinig

kost, bij de afzondering van de wereld een rijk en aangenaam leven in eigen kring waarborgt en van het bekleeden van een schitterende maar zware en verantwoordelijke positie ontslaat. Hooger waarde heeft een karakter, dat schoon wortelende in 't verleden, zich durft storten in het heden, durft worstelen met de moderne wereld en de hand durft uitstrekken naar de kroon, waarop zij recht waant te hebben. Wie weet, tot wat inconsequentiën en concessiën Chambord ware vervallen, als hij aangevangen ware eenige tegemoetkoming te toonen tot dat Frankrijk, dat hem zoo dierbaar heette te zijn, maar als hij, zelf die waarschijnlijkheid voorziende, door starre vasthoudendheid aan zijn beginselen, zich zelf den pas tot die afdwalingen heeft afgesneden, hebben wij voor die consequentie geen bewondering veil. Het *Paris vaut bien une messe* van Hendrik IV zou deze vijfde Hendrik nimmer op de lippen hebben genomen. Hoeveel afkeuring uit een zedelijk oogpunt het luchthartig wegwerpen van wat slechts behoorde gehuldigd te worden als diepste overtuiging, moge verdienen, wij aarzelen niet het beginsel, dat Hendrik IV dreef, een koning waardiger te achten, dan het beginsel, dat Hendrik V aanspoorde om, uit vasthoudendheid aan de formules van het *droit divin*, de reddende hand niet toe te steken aan zijn volk, dat naar zijn opvatting in den ongerechtigheidspoel der moderne wereldbeschouwing verzonk. Hulde hij zich in de witte leliënvaan, die hij trouw bleef tot aan het graf, hij viel niet als de afgematte strijder, die voor 't behoud van die vaan tegen een wereld heeft gekampt en zijn hartebloed heeft vergoten; — niet als een Kosciusko, die bij zijn laatsten snik in den jammervollen uitroep *Finis Poloniae* al zijn illusie vaarwel zeide, maar toch ook de voldoening kon smaken, dat hij voor die illusie in onbaatzuchtigen heldenmoed zijn alles op het spel had gezet; — neen, hij legde rustig het hoofd neêr, als een schatbewaarder, die het gewoel der wereld ontvloden, zijn schat, de witte vaan, ongekreukt en smetteloos heeft bewaard, omdat hij haar nooit heeft blootgesteld aan den strijd; als een dweper, die zijn illusiën ten grave draagt, omdat hij nooit iets heeft verricht om ze te verwezenlijken. *Requiescat in pace*: de rust van dat graf zal niemand storen, vriend noch vijand, want zoo waarlijk dood en begraven als de Chambord, was zelden een dergenen, wien de geschiedenis een hooge roeping in het hart heeft gegrift.

Keeren wij terug tot het levende Frankrijk, dat de dooden hun

dooden laat begraven en dat zelf eerder lijdt aan overmaat van levenskracht, die niet weet hoe zich te uiten. Beschouwen we uit dat oogpunt de vele verontrustende symptomen in de binnen- en buitenlandsche politiek beide, dan voelen wij ons geneigd toch niet al te hard te zijn voor die groote natie, die naast veel onberadens en kleingeestigs in zooveel edelmoedigs en verhevens mag roemen. En des te inniger wordt men overtuigd, dat, wordt eenmaal de leidende hand gevonden, die de opbruisende krachten weet in te toomen en te richten, die natie nog tot veel groots in staat zal wezen. Of Ferry's programma, dat, nu de kamers weder bijeenkomen, ongeveer als wij dit overzicht moeten sluiten, weldra ontrold zal worden, iets voor de toekomst belooft, is de groote vraag van het oogenblik.

In de betere gevoelens op den bodem van het Fransche volkskarakter gelooft men ook in Spanje, waar het treurige Parijsche voorval niet een zoo diepen indruk heeft gemaakt, als men, den Spaanschen trots in aanmerking genomen, gerechtigd was aan te nemen. Wel was de verontwaardiging in alle kringen, zelfs bij Carlisten en republikeinen, niet gering; wel gaf men den koning een schitterende revanche door de uitbundige geestdrift, waarmee Madrid hem onthaalde; maar de vrees, dat wrok tegen Frankrijk de Duitschgezinden en conservatieven op het kussen zou brengen, werd beschaamd. Integendeel, de ministerieele crisis, die naar aanleiding van 's konings reis, men weet niet recht waarom, is uitgebarsten, ontknoopte zich door een zwenking der regeering naar links, men weet niet recht waartoe. Alles echt Spaansch! Sagasta verlaat het ministerie, maar oefent overwegenden invloed uit op de samenstelling van het nieuwe kabinet, waarin enkele Serranisten echter ook zonder Serrano worden opgenomen. Posada Herrera, voorzitter der Cortes, treedt op als leider van het kabinet om naar het schijnt voor Sagasta plaats te maken, een waar *chassez croisez*. Aangaande dat ministerie en zijn bedoelingen iets te voorspellen, ware al te vermetel.

Het onmiskenbaar streven om, niettegenstaande het gebeurde, met Frankrijk op goeden voet te blijven, vindt misschien zijn verklaring in de omstandigheid, dat de toongevers der Spaansche natie minder dan de koning en zijn vroegere minister Canovas ingenomen zijn met de opneming van Spanje in het midden-Europeesch verbond. Het Romaansche element verdraagt zich nu eenmaal slecht

met het Germaansche. Ja, het is opmerkelijk, dat de Duitschers, schoon thans om het Duitsche rijk tal van volken als satellieten zich scharen, bij de verschillende nationaliteiten althans bij nauwere aanraking het tegendeel van sympathie wekken. Politiek belang en diplomatiek beleid houden noode bijeen, wat van nature niet zou samengaan. Sprekend bewijs van die stelling is de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie, een microcosmos tegenover dat groote midden-Europeesch verbond, de bodem waarop tal van nationaliteiten samenwonen, in één staatsverband saamgesnoerd. De botsingen tusschen die nationaliteiten, die naast elkander voortleven en zich slechts gedwongen vereenigen, worden chronisch. Het is sinds een vijftal jaren onophoudelijk dezelfde historie, het gansche politieke bestaan der monarchie zich oplossende in een rassenstrijd. 't Germaansche element, dat het toongevende wil zijn, maakt zich fel gehaat bij alle andere. Wat nu weder gedurende eenige weken de monarchie in onrust heeft gebracht, was, wel is waar, geen strijd tegen Duitschers, maar tusschen Croaten en Magyaren, doch ook deze strijd was een weerspiegeling van die aan deze zijde der Leitha en een incident in den wisselvollen kamp om de hegemonie, die aan de Duitschers door geen der overige stammen wordt gegund. De fiere zonen der Puszta, de eenige stam wien het in 1867 gelukt is een positie te veroveren, die hen met de Duitschers staatsrechtelijk op één lijn stelt, trachten op hun beurt tegenover de Slaven de rol van beschermheer te vervullen, die de Cisleithaansche Slaven zich lang van de Duitschers moesten getroosten. De Croaten evenwel, de machtigste groep dier Slaven, die wederom in de Magyaarsche rijkshelft een eigenaardige stelling inneemt, niet geheel gelijkgerechtigd, maar toch ook niet geheel ondergeschikt aan Hongarije, toonden meermalen, dat zij het overwicht der Hongaren slechts morrende droegen. Onlangs barstte de volkswoede los. En, opmerkelijk verschijnsel, het was hier weder als overal in de monarchie, de taal, die bron van of aanleiding tot de uitbarsting was. Het Magyaarsche randschrift om de wapenborden voor de gouvernementsgebouwen te Agram was het mikpunt der volksverontwaardiging. Nu ligt het in de reden, dat er meer was dat de gemoederen tot gisting bracht, zware belastingen inzonderheid en willekeur en euvelmoed der Magyaarsche beambten, maar toch strekt die omstandigheid tot bewijs, hoe innig de gehechtheid aan de taal is bij die volken, met welke jaloersche liefde zij waken over dat kleinood, met welk een warmte

zij daaraan zich vastklampen als het eenige, dat hun niet kan worden ontroofd. Inderdaad, „de ziel van het volk is de taal:" de beschaafde natiën zeggen het elkander na, maar vergeten tegelijk te licht, dat dit voor onbeschaafde natiën evenzeer geldt, ja wellicht in nog hooger mate. Als dan ook in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie de beide *„Culturvölker"* van hun wetenschappelijke hoogte laag neerzien op die onontwikkelde talen, spiegels van onontwikkelde zielen, naar zij het doen voorkomen, dan vergeten zij, dat men de onontwikkelden niet tot ontwikkeling brengt door hun met geweld de taal te ontwringen, die hun lief is als de appel hunner oogen. Uit dit oogpunt kan de waarlijk vrijzinnige dan ook niet anders dan lof over hebben voor het streven van graaf Taaffe, die nog steeds de leiding der Oostenrijksche politiek in handen heeft, het streven om aan alle nationaliteiten gelijk recht te doen wedervaren en niemand te krenken door onbillijke en minachtende behandeling van zijn taal. En niettemin is het juist onder zijn bestuur, dat de nationaliteiten scherper dan ooit tegenover elkander staan en dat men telkens verneemt van die uitbarstingen die zijn politiek juist zou moeten bezweren. Zoo iets uit dit verschijnsel te leeren valt, dan is het dat de Duitschers er nooit in slagen met andere rassen innig samen te smelten, maar ook waar zij moeten samengaan, door hun heerschzuchtige houding afstooten en wantrouwen wekken.

Toch neemt dit niet weg, gelijk wij opmerkten, dat Rumeniërs, Serviërs, Italianen, straks wellicht Spanjaarden zich eendrachtig scharen aan de zijde der Duitsch-Oostenrijksche alliantie. Als Frankrijk staat Rusland tegenwoordig vrij geïsoleerd naast die coalitie. Misschien voornamelijk omdat het denkbeeld van allianties der volken nu eenmaal in de lucht zit, heeft men aan Rusland een oogenblik het plan toegedacht een nieuwe Noorsche alliantie in te leiden, naar het voorbeeld wellicht der gewapende neutraliteit van 1780. Het Russische Keizerspaar heeft namelijk langen tijd in Kopenhagen vertoefd, wat uitgelegd werd als een tegenover Duitschland min vriendelijke demonstratie en als beoogende een verbond met Denemarken en Zweden, welks kroonprins mede het Deensche hof bezocht. En toen ook Gladstone op een pleiziertocht te Kopenhagen ankerde en de vorsten aan boord van zijn jacht ontving, droomde men zelfs van een verbond tusschen Rusland en Engeland, d. w. z. tusschen Siberië en Indië, tusschen de despotie

en het parlamentarisme. Doch deze nevelbeelden verdwenen ras voor de eenvoudiger verklaring, dat Ruslands Keizer en Keizerin slechts het Deensche hof bezochten wegens de nauwe familiebanden tusschen beide vorstenhuizen bestaande, en om een tijdlang vrijer te ademen dan op den steeds vulkanischen bodem waarop zij sidderend tronen in hun weinig benijde heerlijkheid. Hoort men van nihilistische uitbarstingen weinig in den laatsten tijd, de teekenen immers komen weer telkens aan 't licht, dat de nihilistische propaganda ijverig voortgaat. Overtuigend bleek dit o. a. weer bij het overlijden en de begrafenis van Ruslands grooten dichter Iwan Turgenjew, toen de nihilisten zich meester maakten van den beroemden naam om hem te exploiteeren als den profeet der revolutie. De regeering was daarmede in een gevaarlijke engte gedrongen; den overledene eer te onthouden was niet mogelijk, wilde zij zich niet in binnen- en buitenland de smet aangewreven zien, dat zij koel is voor hen, die den russischen naam groot maken; den overledene eer te geven bracht haar in de noodzakelijkheid haar hulde te brengen aan den man die er in al zijn werken naar gestreefd had den kampstrijd tegen die regeering te idealiseeren. En telkens weer zal zij zich in dat hachelijk dilemma bevinden, zoolang zij eenerzijds mee wil of moet gaan op den stroom van het moderne leven, anderzijds halsstarrig de vruchten van dat moderne leven aan haar onderdanen zoekt te onthouden. Is het wonder, dat de Keizer herademt, als hij de zwoele atmosfeer bijwijlen kan ontvluchten, wanneer de dreigende donderwolken hem tegenwaaien?

Vorstenbezoeken, vorstenallianties, ons overzicht was er vol van — het moge er mee eindigen tevens. Of zouden wij het bezoek kunnen verzwijgen, dat Leopold II bracht aan het Loo, aan Amsterdam en 's Gravenhage? Zoo wij Nederlanders, met een goede dosis scepticisme in dit opzicht begaafd, al mochten twijfelen aan de *welthistorische Bedeutung* van het feit, om met een geliefden term van onze oosterburen te spreken, de buitenlandsche pers, die ons niet verwent met haar belangstelling, verzekert het ons met merkwaardige eenstemmigheid in de waardeerende artikelen, waarin zij het bespreekt. Als zij daarbij tevens, elke natie van haar standpunt, speculeert op de mogelijke voordeelen, die een Belgisch—Nederlandsche alliantie voor haar zou kunnen afwerpen, wie zal het wraken? Te minder, daar zij toch een open oog heeft voor de beteekenis van het

feit op zichzelf, dat een verbroedering tot stand komt tusschen twee volken, die voor 50 jaren gewapend tegenover elkander stonden. Of liever, dat de verbroedering *tot stand kwam*, is niet het juiste woord: niet alleen waren de oude veten vergeten, was de wrok uitgesleten, was op bittere vijandschap koele beleefdheid, op koele beleefdheid belangstellende waardeering gevolgd, maar zelfs bij de eenheid van belangen was een verbroedering reeds tot stand gekomen tusschen twee stamverwante natiën, bij welke eens de gewelddadige vereeniging de dood was voor het broederlijk gevoel. Doch op die tot stand gebrachte verbroedering kwam het koninklijk bezoek ten aanschouwen van gansch Europa het zegel zetten. Voor gansch Europa is het door 't voorbeeld van Nederland en België thans duidelijk gemaakt, dat het geen ware vaderlandsliefde is te achten, te blijven mokken tegen het historisch als onvermijdelijk geijkte, dat het niet vernederend is toenadering te toonen, door wijzer inzicht geleerd, al heeft men eens in nationale verontwaardiging het denkbeeld eener mogelijke toenadering verfoeid. Dank verdienen zij, die dit vorstenbezoek hebben beraamd en tot uitvoering gebracht. Dat zij daarmede een echo hebben gegeven op hetgeen leefde in de harten van Nederlanders en Belgen, getuigt de warm belangstellende houding van het publiek, de eenparige toejuiching der pers in beide landen.

Hier mag de volksstem Godsstem worden geheeten, en hechter dan de kunstmatige allianties der vorsten, dan de op perkament beschrevene tractaten, is dit in de harten der volken gegrifte verbond, dat zich afspiegelde in de vriendschappelijke samenkomst der koningen. Een voorafschaduwing, naar wij hopen, van het verbond der toekomst, dat alle beschaafde natiën zal omvademen, als eens allen zullen bevroeden, dat aller harmonische ontwikkeling in eendrachtig samenstreven het belang is der menschheid.

R. MACALESTER LOUP.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

De opkomst van het tooneel te Groningen. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandsch tooneel, door K. R. VELTHUIS. Groningen, P. L. Folmer, 1883.

Het vaderlandsch tooneel ondervindt in het Noorden van ons land sedert lang warme belangstelling. Te Leeuwarden, alwaar in het laatst van October het Tooneelverbond, sedert zijn oprichting reeds voor de tweede maal bijeenkwam, werd de beweging ten gunste van het tooneel van den aanvang af krachtig gesteund. Ook Groningen volgde het voorbeeld van Friesland's hoofdstad; zij liet het daar echter niet bij, maar bouwde voor de in hare eer herstelde muze van het Nederlandsch tooneel een nieuwen tempel, die den 8en October jl. plechtig werd ingewijd.

Met de inwijding van Groningen's schouwburg valt de verschijning van bovenvermeld geschrift samen.

Na eene inleiding geeft de heer Velthuis ons een historisch overzicht van Groningen in de 15e en 16e eeuw. Het komt ons voor, dat dit gedeelte in een geschrift over de opkomst van het tooneel zonder schade gemist had kunnen worden, aangezien, naar des schrijvers eigen verklaring, eerst na de inneming der stad door Prins Maurits en de optreding van Willem Lodewijk van Nassau als stadhouder van Groningen en de Ommelanden, in 1521, van de eerste tooneelspelers gewag wordt gemaakt.

Het is bekend, dat tegen het einde van de 16e en het begin der 17e eeuw Engelsche tooneelspelers in verschillende steden van

ons land, te Amsterdam, te Utrecht, te Leiden en Den Haag vertooningen gaven, waarschijnlijk ook van sommige stukken van Shakespeare. De invloed van deze vertooningen is waar te nemen. De *Aran en Titus* van Jan Vos, de *Piramus en Thisbé* van Gramsberg, de *Dolle Bruiloft* van Sybant, worden als gedeeltelijk zeer grove, maar toch zeer duidelijke navolgingen van Shakespeare genoemd. Deze Engelsche tooneelspelers nu schijnen op hunne rondreis in 1597 ook Groningen bezocht te hebben. Dit zijn de eerste tooneelvertooningen, welke er gegeven werden. Na 1597 vindt men te Groningen in de eerste jaren niet verder van tooneelvertooningen gerept. Alleen blijkt het, dat de studenten van de in 1614 opgerichte hoogeschool zich aan comediespelen hebben schuldig gemaakt, waarvoor zij dan ook, bij besluit van den academischen senaat van 5 Februari 1623, behoorlijk werden gestraft. In Groningen, gelijk overal elders, vond het tooneel geduchte tegenkanting; natuurlijk in de eerste plaats van de zijde der predikanten. Aanvankelijk vonden deze bij de burgerlijke overheid steun, doch toen de kerkeraad al heftiger optrad en publicatiën uitvaardigde tegen het houden en bijwonen der tooneelspelen, meende Groningen's Raad dat de heeren van de kerk zich hier moeiden met zaken, die niet meer „ecclesiastycq" waren, maar waartegen „by publyck placcaat van de Hoge Overheit" reeds voorzien was. Dit had in 1683 plaats. De kerkeraad hoorde deze bestraffing „met groote beroeringe der ingewanden" aan. Toch had hij zich niet te beklagen, daar de Raad in den grond op zijne hand was, en alleen, *jaloux de son pouvoir*, aan zich het recht wilde behouden, om de comedianten te weren. In de 18e eeuw werd de tegenstand van de zijde der stadsregeering flauwer en achtte de kerkeraad het noodig zich tot „Borgemeesteren en Raadt" te wenden, met verzoek, om „in het toekomende alle zulke gemoedsverwoestende en zielbedervende ydelheden niet meer te gedoogen, maar als Werken der duysternisse te keer te gaan, ten eynde niet alleen alle sulke ongeregeltheeden, als er uit geboren worden, moogen werden voorgekomen, maar ook op dat het schrikkelijk Toornvuur van den Almachtigen, dat reets een en ander maal begonnen heeft te smeulen, niet in vollen vlam ontbrande...." Dit stuk, gedagteekend 4 December 1765, vond echter weinig bijval. De regeering verzocht, in het vervolg van dergelijke adressen verschoond te worden. Zij wilde, evenals 82 jaar vroeger, op dit terrein de baas blijven. Weinige

jaren later was alle kerkelijke tegenstand voor goed onderdrukt en vonden de tooneelvertooningen noch van geestelijke, noch van burgerlijke zijde meer eenige belemmering.

De requesten, resolutiën en rapporten, op dezen strijd betrekking hebbende, vormen met de vaderlijke vermaningen van den academischen senaat ten opzichte van de tooneelgezelschappen, welke door de Groningsche studenten waren opgericht, het belangrijkste — bijna zouden wij zeggen: het eenige belangrijke gedeelte van het geschrift van den heer Velthuis.

Van den schouwburg in de Brugstraat weet de schrijver ons, uit gebrek aan bescheiden, weinig mede te deelen. Van de stukken, die er werden vertoond, is niets bekend. De schrijver deelt ons het bijna ongeloofelijke feit mede, dat al de jaargangen van de oude Groninger Courant, waaruit men de titels dier stukken zou hebben kunnen nagaan, een paar jaar geleden voor scheurpapier verkocht zijn, omdat er geen enkele liefhebber voor te vinden was. Bezat Groningen dan, een paar jaar geleden, noch een stedelijken, noch een provincialen archivaris, om de vernietiging van een document, voor de geschiedenis der stad van zooveel gewicht, te verhinderen?

Wat de heer Velthuis omtrent het tooneel te Groningen in de 19e eeuw vermeldt, is van niet veel belang. In de Inleiding geeft hij ons echter zijn voornemen te kennen, om dit gedeelte later uitvoeriger te behandelen in een tweede uitgaaf van zijn geschrift. Wij raden hem dan tevens een nauwkeuriger onderzoek aan omtrent den aard en de titels der tooneelstukken, waarvan hij meent te moeten gewagen. Met „De Kluizenaar of Formatera" en „Siegfried van Howard", door den schrijver grappige stukjes in één bedrijf genoemd, worden waarschijnlijk bedoeld: *De Kluizenaar op Formentera*, tooneelspel van A. von Kotzebue, vertaald door A. Bruggeman en *Siegfried van Hohenwart*, oorspronkelijk tooneelspel van M. Westerman.

Tevens geven wij den schrijver in overweging, bij die gelegenheid aan taal en stijl van zijn geschrift wat meer zorg te besteden. Op blz. 51 lezen wij van eene "aangelegenheid", die ophield te bestaan; op blz. 53: „al wat er tusschen 1779 en 1806 voorgevallen is met deze comedie, is zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk om opgediept te worden." Van iemand, die het titelblad van zijn geschrift met een Grieksch motto versiert en ons op de eerste bladzijde de

beste op een Latijnsch citaat onthaalt, heeft men het recht zuiverder Hollandsch te verwachten.

MAURICE ROLLINAT. *Dans les brandes, poèmes et rondels. Avec un portrait de l'auteur.* Paris. G. Charpentier et Cie. 1883.

Maurice Rollinat, wiens eersten, toen pas verschenen, bundel wij in *de Gids* van April aankondigden, treedt thans na weinige maanden reeds met een tweede verzameling gedichten te voorschijn. De *coups d'essai* die als *coups de maître* bewondering verdienen, zijn ten alle tijde zeldzaam geweest. In de gewone gevallen leert ons een eerste bundel alleen den aard van het talent van den jongen dichter, met al zijn tekortkomingen, kennen, en mag men van geluk spreken wanneer uit die kennismaking blijkt, dat men hier met Iemand te doen heeft. Is dit het geval, dan wordt een tweede bundel met spanning te gemoet gezien.

In *Les Névroses* hadden wij, door de woeste fantasie van den jongen dichter heen, vonken van het genie zien spatten, maar ons ten slotte ontstemd gevoeld door de uitingen van dit kranke brein. „Geen beter remedie tegen deze ziekelijke aandoeningen — schreven wij — dan eenige volle teugen frissche, onbedorven buitenlucht." Rollinat zelf schijnt behoefte gevoeld te hebben aan zulk een luchtbad. *Dans les brandes* heet zijn nieuwe bundel. *Les brandes* zijn de onmetelijke, onbebouwde heidevlakten, hier van le Berry in het Fransche departement Indre et Cher, de streek waar George Sand, aan wier nagedachtenis deze gedichten zijn gewijd, op haar kasteel Nohant een groot deel van haar leven doorbracht.

Dahin, dahin! wil de dichter. *Fuyons Paris* heet het eerste gedicht:

O ma si fragile compagne,
  Puisque nous souffrons à Paris,
Envolons-nous dans la campagne
  Au milieu des gazons fleuris.

Nos boulevards seront des plaines
  Où le seigle ondoie au zéphir,
Et des clairières toutes pleines
  De fleurs de pourpre et de saphir.

Aux champs, nous calmerons nos fièvres,
Et mes vers émus que tu bois,
Jailliront à flots de mes lèvres,
Dans la pénombre des grands bois.

Viens donc, ô chère créature!
Paris ne vaut pas un adieu!
Partons vite et, dans la nature,
Grisons nous d'herbe et de ciel bleu!

Grisons nous d'herbe et de ciel bleu — een voortreffelijk voornemen. Maar de dichter vergat dat hij, Parijs ontvluchtend, iemand met zich nam, die hem niet bij voorkeur zou wijzen naar de blauwe lucht, niet naar wat vliegt in het ruim, of wat er gezonds en verkwikkends is in de natuur, maar die in de eerste plaats zijn blik zou richten op wat er kruipt langs den grond, op kikvorschen, hagedissen en insecten, die zijne aandacht zou vragen voor de minste aantrekkelijke onder de luchtbewoners, voor nachtuilen, raven en vleermuizen, en hem in aanraking zou brengen met dolle honden en vergiftigde paddestoelen. Dit toch zijn eenige van de onderwerpen, welke Rollinat in zijn nieuwen bundel bezingt. Zeker, een waarachtig dichter kan ook in de behandeling van zulke onderwerpen zijn talent ontplooien:

Poëzie schuilt overal,
Overal, mijn vrinden;
't Is de vraag maar, wie haar al,
Wie haar niet kan vinden.

Baudelaire, dien Rollinat volgt, had haar gevonden. Ondanks al het ziekelijke, het duistere en zonderlinge, dat ze kenmerkt, ondanks al hun „poisons enivrants" en hun „parfums terribles", blijven de *Fleurs du mal* merkwaardige gedichten, die hun eigenaardige plaats zullen behouden in de fransche poëzie der negentiende eeuw. Bij Rollinat echter hebben wij — deze bundel versterkt ons in dit gevoelen — met een tweedehands talent te doen.

Hadde hij nog voor zijne verzen een of anderen wegsleependen vorm gekozen, die tot luisteren noopt; — doch wat te zeggen van deze *rondeaux* of, gelijk hij ze met den verouderden naam noemt, *rondels*, welke het grootste deel van den bundel vormen?

Eigenlijk is, wanneer men de mannen van het vak raadpleegt, de

door Rollinat gekozen versvorm een vereeniging van *rondeau* en *triolet*. Het *rondeau* toch bestaat, volgens de Banville's *Petit traité de poésie française*, uit: 1° drie coupletten, waarvan het eerste en het derde elk 5 regels hebben en het laatste 3 regels telt, 2° een refrein, dat uit het eerste woord of de eerste woorden van den eersten versregel bestaat, en dat, zonder dat de eind-lettergrepen op iets rijmen, aan het slot van het eerste en aan het slot van het derde couplet herhaald wordt. Het *triolet* is een gedichtje van 8 regels, waarvan de eerste regel in den vierden en zevenden en de tweede regel in den achtsten herhaald wordt. Beide, *rondeau* en *triolet*, hebben slechts twee verschillende rijmuitgangen. Rollinat nu verdeelt zijn *rondels* in drie coupletten, waarvan de twee eerste elk uit 4 regels bestaan, en het laatste 5 regels telt. Van de 13 versregels worden de twee eerste in den zevenden en achtsten regel herhaald, terwijl de eerste regel als slotregel terugkeert. Deze vorm nadert meer dien van de oude Fransche rondeaux der 15e en 16e eeuw, ofschoon daarin, voor zoover wij konden nagaan, slechts de eerste, en niet als bij Rollinat de beide eerste regels, herhaald wordt.

Als voorbeeld volge hier uit Rollinat's bundel:

LE CHIEN ENRAGÉ.

Le chien noir me poursuit dans l'orage
A travers de hideux pays plats
Et tous deux, tristes comme des glas,
Nous passons labour et pâturage.

Il franchit buisson, mur et barrage...
Et je n'ai pas même un échalas!
Le chien noir me poursuit dans l'orage
A travers de hideux pays plats.

Et songeant aux martyrs de la rage
Qu'on étouffe entre deux matelas,
Je chemine, effroyablement las,
Presqu'à bout de force et de courage...
Le chien noir me poursuit dans l'orage!

De kleinere dichtvormen, als *rondeau* en *triolet*, hebben zeker hunne aantrekkelijkheid, mits het onderwerp in den vorm passe. Als de groote meester in het *rondeau* wordt Voiture beschouwd, de habitué van het Hotel de Rambouillet, die verzamelplaats der

17e eeuwsche *précieuses*. Er is dan ook iets *précieus'*, iets gekunstelds in dergelijke dichtvormen, en zij leenen zich schier uitsluitend voor al wat gracieus, verfijnd, vernuftig, pikant is. Men kent het meesterstukje in het *triolet*, *Les Prunes* van Alphonse Daudet, dat Coquelin zoo voortreffelijk voordraagt:

> De tous côtés, d'ici, de là,
> Les oiseaux chantaient dans les branches.
> En si bémol, en ut, en la,
> De tous côtés, d'ici, de là,
> Les prés en habit de gala
> Etaient pleins de fleurettes blanches
> De tous côtés, d'ici, de là,
> Les oiseaux chantaient dans les branches.

Dat is de toon van zulke gedichtjes; maar een dolle hond of een groene kikkert in een *rondeau* of in een *triolet* geven ons den indruk van *un diable dans un bénitier*.

Waar de stof voor den vorm past, heeft ook Rollinat een enkel aardig stukje, bijvoorbeeld:

Les Babillardes.

> Bavardes comme des perruches,
> Elles cheminent vers le puits
> Qui bâille au milieu des grands buis.
> — Les abeilles rentrent aux ruches.
>
> En grignotant le pain des huches,
> Elles font des haltes, et puis,
> Bavardes comme des perruches,
> Elles cheminent vers le puits.
>
> Elles vont balançant leurs cruches,
> Et moi, des yeux, tant que je puis,
> Dans le crépuscule je suis
> Ces diseuses de fanfreluches,
> Bavardes comme des perruches.

Maar dit is het eigenlijk element niet, waarin een talent als dat van onzen dichter zich tehuis gevoelt. Zijne neigingen, zijn sympathiën zijn elders. Men heeft het portret tegenover den titel maar aan te zien. Die vermoeide trekken, die diepe, donkere oogen, waaruit tot zelfs de glimlach voor goed schijnt geweken, die wild

nederhangende haren teekenen ons duidelijk genoeg den man, die, al moge hij een idylliesch *Grisons nous d'herbe et de ciel bleu* op de lippen nemen, in het hart gansch andere gevoelens koestert, en die eerst recht zichzelven geeft, wanneer hij op de laatste bladzijde van zijn bundel, thans ook niet meer in een coquet *rondeau*, aldus uitbarst:

Rafales, ruez vous sans mors!
Ronce, égratigne; caillou, mords!
Nuit noire comme un drap des morts,
Sois plus épaisse!
Je ris de votre acharnement
Car l'horreur est un aliment
Dont il faut qu'effroyablement
Je me repaisse!....

LOUIS ULBACH. *Nos contemporains.* Paris, Calmann Lévy. 1883.

De tijd, toen Louis Ulbach met *Monsieur et Madame Fernel*, eene voortreffelijke schildering van het Fransche provincieleven omtrent de helft dezer eeuw, een groot en rechtmatig succes behaalde, ligt reeds eenige tientallen van jaren achter hem. Hij behoort tot de veteranen onder de fransche letterkundigen. Hoewel hij behalve genoemden roman er nog omstreeks een vijftigtal andere schreef, heeft geen van die allen den schrijver *hors de pair* geplaatst. Voor het romanlezend publiek bleef Ulbach de schrijver van *Monsieur et Madame Fernel.* De moeders hebben hem bovendien leeren waardeeren en liefhebben als den auteur van het fijn gevoelde boek, *Le Livre d'une mère.*

Te Amsterdam leerden velen den jovialen man kennen tijdens het Congrès pour l'avènement des sciences sociales in 1864, toen het Koninklijk Paleis op den Dam weergalmde van allerlei, meest zeer welsprekende anti-imperialistische redevoeringen, waarin mannen als Foucher de Careil, Madier Montjau hun hart lucht gaven; toen de jonge talentvolle Michel Berend een lans brak met Alberdingk Thijm, naar aanleiding van het Mechelsche congres; toen Koo van Lennep den voorzitterstoel van de letterkundige afdeeling bekleedde, en Multatuli met zijn philippica tegen Nederland als roofstaat een grooten indruk maakte.

Een minder saillant congres, dat van de Association littéraire internationale, waarvan Ulbach de ziel is, voerde hem dezen zomer weder in ons midden.

Zijn lange loopbaan bracht den franschen publicist met de grootste mannen van zijn land in aanraking. In het boek, dat wij hier aankondigen, geeft hij ons een keur uit een tal van schetsen, welke hij schreef en voor het eerst het licht deed zien tijdens het Keizerrijk.

„Iedereen vertelt tegenwoordig zijn eigen wederwaardigheden" — zegt hij. — „Ik acht mij daarom gerechtigd ook eens wat van mijzelven te vertellen, door meê te deelen wat ik weet van de groote tijdgenooten, die ik van nabij gezien heb, en van welke enkele, Lamartine, Victor Hugo, Sainte-Beuve, George Sand, zoowel mijn vrienden, als mijn leermeesters geweest zijn." Bij de portretten van de genoemde letterkundigen voegt Ulbach die van Napoleon III, den Hertog van Aumale, Thiers, Louis Blanc, Mazzini en Jules Grévy. Elk „portret", zooals hij het noemt, — wordt voorafgegaan door een hoofdstuk *Souvenirs* getiteld; sommige worden nog daarenboven door *Notes* gevolgd. Zoo vormen zij een bundel Herinneringen, in boeienden, geestigen vorm, die de „fierté littéraire" wettigen, welke de schrijver ondervond toen hij het boek met zijn naam teekende.

Napoleon III opent de rij. In de voorafgaande *Souvenirs* vertelt Ulbach dat hij indertijd zes maanden zocht naar een drukker voor dit geschrift, en dat zes drukkers achtereenvolgens weigerden het stuk ter perse te leggen. Hij wendde zich schriftelijk tot den Keizer zelven, met verzoek dat deze den drukker van het *Journal Officiel* mocht machtigen, met hem over het drukken van deze bladzijden in onderhandeling te treden, doch zijn even waardige als vrijmoedige brief, dien hij ons in zijn geheel meedeelt, bleef onbeantwoord.

Het is trouwens zeer verklaarbaar, dat de Keizer op de publiekmaking van dit mogelijk zeer gelijkend, maar zeker weinig geflatteerd portret, niet bijzonder gesteld was.

Het stuk dagteekent van 1869. Wel is waar was het toen de tijd, waarin Napoleon de personeele regeering, welke hij tot nu toe gevoerd had, scheen te willen opgeven om, tot de parlementaire tradities terugkeerend, het autoritaire Keizerrijk in het liberale Keizerrijk te hervormen; doch dit alles ging nog niet van harte. Het was een proefneming, die, als zij slaagde, strekken moest om het Keizerrijk te bevestigen; en het was dus Napoleon zeker niet

kwalijk te nemen, dat hij niet medewerkte om een geschrift het licht te doen zien, dat strekken moest om hem, Keizer, in de oogen der natie te verkleinen. Toen echter eens de brochure verschen was, liet de Keizer, die op het punt stond den weg der vrijheid in te slaan, deze vrijmoedige beoordeeling van zijn persoon ongemoeid dienzelfden weg volgen.

De toon, waarin dit stuk geschreven is, nadert dien van het pamflet. In den aanvang treffen wij een geestige, levendige schets aan van Napoleons eerste bezoek, in 1841 als President der Republiek, aan Troyes, waar destijds Ulbach als journalist resideerde. De neef van den grooten Napoleon, reizende in dat Champagne, dat zoo gehecht was geweest aan den eersten Keizer, moest treffende herinneringen wakker roepen. De republikeinen hadden dezen tocht niet zonder bezorgdheid tegemoet gezien. Maar het bleek dat hunne bezorgdheid overbodig was. Reeds bij zijn aankomst, toen hij te paard zijn intrede in de stad deed, merkten de inwoners van Troyes tot hunne teleurstelling op, dat de erfgenaam van Napoleon niets op Napoleon geleek. Aan het gebouw der prefectuur gekomen, steeg de President van het paard, en toen bespeurde men, dat hij veel van zijn „prestance" verloor. De publicist, die in Maart 1869 in de *Constitutionnel* een lofrede op Napoleon III schreef, had dus wel gelijk toen hij uitriep: „Les jambes semblent attendre que le cheval vienne exhausser le cavalier"! Men had een toespraak verwacht; misschien wel een herinnering aan het geslacht waaruit hij sproot, aan de roemrijke dagen van weleer, een vaderlandsch woord, dat een echo zou hebben gevonden in de harten, welke hem tegentraden. Maar noch bij de aankomst, noch bij het feestmaal dat volgde, ontsloot zich zijn mond. Daarop had de wijding plaats der vaandels, welke de President vervolgens uitdeelde. Die ze in ontvangst namen waren voor het meerendeel oud-officieren van het Keizerrijk, die met diepe ontroering dezen Napoleon naderden.

„Un octogénaire — schrijft Ulbach — qui avait connu l'oncle à l'école et qui l'avait revu pendant la grande bataille, s'avança, chancelant, trébuchant, l'oeil ébloui, chantant du regard le cantique de Siméon. Ce n'était peut-être pas le commandant, mais c'était à coup sûr le chef véritable et héroïque de toutes ses légions, ce vieux soldat dont l'uniforme criait: Vive l'Empereur! et dont la voix s'etranglait. La musique s'interrompit; on écouta. Il semblait que la Champagne prêtât l'oreille pour entendre le message

que rapportait le prince de la part de l'Empéreur, au pays qui s'était immolé pour celui-ci, aux vieux compagnons qui l'attendaient.

„Le président ne dit rien. Il remit à ce vieillard épique, comme au premier venu, un drapeau pris dans le tas, et il manqua la plus magnifique et la plus facile occasion qui fut jamais donnée à un homme de placer un mot sublime, apporté de Paris ou de jouer une scène superbe....

„La fête s'acheva décemment; puis, la distribution terminée, le président de la Republique s'en alla, comme il était venu, sans avoir laissé filtrer un seul éclair à travers cette brume qui l'enveloppait."

Had de President in het belang der Republiek de luidruchtige herinneringen aan het eerste Keizerrijk niet willen opwekken? Was hij wellicht zóó aangedaan geweest, dat hij niet konde spreken? Of wel zweeg hij, omdat er inderdaad niets bij hem omging?

De indruk, dien Ulbach in 1849 te Troyes van dezen Napoleon ontving, heeft sedert weinig verandering ondergaan. Hij noemt hem „un prétendant sentimental", die daaraan dat hij het gemiddelde der intelligenties van zijn tijd vertegenwoordigt, zijn succes te danken heeft. „Obstiné dans son but, accommodant sur les moyens, infatigable dans ses recommencements, le missionnaire des *idées Napoléoniennes* n'a jamais poussé le défi jusqu'au martyre. Il serait mort trop de fois."

De herinneringen aan Lamartine, welke de tweede in de rij is, zijn met groote piëteit geschreven. Ulbach is met den dichter der *Méditations*, in de dagen van zijn roem, maar vooral in de dagen van tegenspoed, herhaaldelijk in aanraking gekomen, en heeft voor den persoon niets dan bewondering. Over zijn talent als dichter laat hij zich aldus uit: „L'imagination qui invente il ne l'eut pas; mais l'imagination qui colore, au feu du ciel, la pensée ordinaire et le sentiment de tous, il la posséda au suprême degré. Dans toutes ses oeuvres, vous ne trouverez pas, à proprement parler, une idée nouvelle, une forme originale. De même que M. Thiers est un *vulgarisateur* qui met à la portée de tous les notions de l'histoire ou de la politique, Lamartine est un *idéalisateur* de choses vulgaires."

Wat Ulbach over Victor Hugo geeft, bevat weinig nieuws. Wij herinneren ons hoe wij, een paar jaar geleden, Sarah Bernhardt, vol geestdrift uitweidende over het genie van den

dichter van *Hernani*, hare bewonderende ontboezeming hoorden eindigen met de woorden: *mais il faut qu'il meure, il faut qu'il meure!* Dit Trappistenrefrein uit den mond van Doña Sol komt ons telkens in de gedachte, wanneer wij lezen wat men in de laatste jaren in Frankrijk over Victor Hugo schrijft. Men schijnt letterlijk uitgepraat over den levenden dichter. Wie nog over hem schrijven, sparen, op enkele uitzonderingen na, den ouden man, die zichzelven overleeft, en eerst wanneer hij gestorven zal zijn, zal de critiek, zijn reuzenarbeid overziende, het kaf van het koren weten te schiften en ons een portret van den dichter schenken, dat hem naar waarheid teruggeeft.

In de *Souvenirs*, geplaatst voor het *portret* van George Sand, wijst Ulbach te recht op het verrassend licht, waarin de geniale schrijfster voor ons is getreden door de uitgaaf van haar brieven, Ulbach heeft, verzekert hij ons, in verzoeking gestaan om, naar aanleiding van deze nieuwe documenten, het voor verscheidene jaren door hem geschrevene geheel over te werken. En inderdaad zal wie voortaan over George Sand wil schrijven, den kostbaren brievenschat, die een afzonderlijke studie waard is, niet ongebruikt mogen laten. Dit neemt echter niet weg, dat ons in dit portret in levendige en fijne trekken een wel niet volledig, maar toch gelijkend beeld van de merkwaardige vrouw wordt geschonken.

Deze schetsen, welke de schrijver ons onder den weidschen naam van portretten aanbiedt, verdienen de aandacht, zoowel om de vele belangrijke en karakteristieke bijzonderheden, welke zij bevatten, als om den toon van volmaakte goede trouw en oprechten waarheidszin, waarin zij geschreven zijn.

Met z'n achten, Novellen en Schetsen door JUSTUS VAN MAURIK JR. Amsterdam, Tj. van Holkema. 1883.

Wij hebben groote sympathie voor het talent van den heer Justus van Maurik. Die verklaring zal zeker niemand verwonderen. Er zijn onder onze jongere letterkundigen weinigen, die met één sprong zich een zóó welverdiende populariteit hebben verworven als hij. Zijn komische kracht is onbetwistbaar, en zijn humor is niet bij de buren geleend, maar een humor van eigen bodem.

Een negentiende-eeuwsche kluchtspeldichter als de auteur van *Janus Tulp* verdient, dat hij door zijne landgenooten in eere wordt gehouden.

Men moge in theorie nog zooveel tegen den humor in te brengen hebben; men moge, het woord van Goethe: *Der Humor zerstört zuletzt alle Kunst* parafraseerend, er op wijzen, hoe de humorist gedwongen wordt het leelijke tot het uiterste te drijven en tot karikaturen zijn toevlucht te nemen, hoe hij telkens gevaar loopt van òf den grond onder zijne voeten te zien wegzinken om zich in vage abstracties te verliezen, òf in de platte werkelijkheid te blijven steken, — zoodra wij een humorist van de echte soort, een Sterne, een Dickens of een Labiche ontmoeten, verdwijnen al die theoriën en geven wij ons gaarne over aan die gezondste van alle menschelijke excercitiën, aan een hartelijken gullen lach.

Zoo gaat het ons ook tegenover den heer van Maurik, al is hij geen Labiche of geen Dickens. De lach, dien zijn tooneelstukken en zijn humoristische schetsen ons afdwingen, heeft ons meer dan eens ontwapend.

Toch moet ons, bij alle waardeering van zijn talent, de bekentenis van het hart, dat naar ons oordeel de thans door hem uitgegeven bundel, *als geheel*, zijn roem als humorist niet zal verhoogen. Het komt ons voor dat de heer van Maurik, met zijne natuurlijke opgeruimdheid, met zijn gave om de koddige zijde der dingen op te merken, zich den tijd niet gunt om uit de grappen, die hem invallen, uit de karikaturen, welke zijne fantasie of het werkelijke leven hem aan de hand doet, een keus te doen, deze komische figuren van alle zijden te bekijken, al wat er werkelijk belachelijks in hen is er uit te halen, en tegelijk van den vorm, waarin hij zijne luchtige en kluchtige schetsen kleedt, zooveel werk te maken, dat zij ook daardoor verdienen te blijven leven.

Wanneer wij ons niet bedriegen, is het meerendeel van de thans hier verzamelde stukjes het eerst in een dagblad of een weekblad verschenen. *Klaas Komijn op de Beurs* heeft, toen hij zijne apparatie deed in het weekblad „de Amsterdammer", heel wat doen lachen. De eigenaardigheden en onaardigheden van het publiek, dat de Beurs bezoekt, zijn zeker door den heer van Maurik met veel geest geteekend (zijn plattegrond van de Beurs kan een kostbaar document worden voor den toekomstigen geschiedschrijver van het Amsterdam der 19de eeuw); maar het zout, waarmede deze schets is toebereid, schijnt ons, nu het stuk in boekformaat voor ons ligt,

soms wel wat rijkelijk grof. De lust om een invallende aardigheid terstond te plaatsen, speelt den schrijver ook nog andere parten. Zijn Klaas Komijn, de 15jarige kantoorbediende, valt nu en dan uit zijn rol, en zegt dan geestigheden die, al heeft hij ze ook van zijn vriend Nathaniël gehoord, in zijn mond zonderling klinken. Zoo bijvoorbeeld deze definitie van *Koers*: „Koers is voor diegeen die verkoopt altijd te *weinig*, voor diegeen die koopt altijd te *veel*, en voor den makelaar wat hij krijgen kan."

Het grappigste en verdienstelijkste stuk in dezen bundel achten wij *Een pleizierige nacht*. Het onderwerp is niet nieuw: een zestienjarige jonge juffrouw, door de lectuur van Rinaldo Rinaldini, voorafgegaan door de bijwoning der vertooning van Jack Sheppard, zenuwachtig geworden, meent 's nachts voeten onder haar bed te zien, brengt het gezin in rep en roer, en laat de politie in huis halen, totdat het blijkt dat het voorwerp, dat al die beroering te weeg bracht, bestaat uit een paar sloffen, die de behanger had laten staan. Van dit overbekende avontuur heeft de heer van Maurik een kluchtige vertelling weten te maken, die goed is opgezet, waarvan de bijzonderheden gelukkig gekozen zijn en de spanning tot aan het slot is volgehouden.

Onder het overige achttal bevinden zich een paar ernstige novellen, *De Heks van Kemmenau* en *Inséparables*, terwijl ook de novelle uit de tooneelwereld *Een slot dat pakt*, jammer genoeg! tragisch eindigt. „Jammer genoeg," — want hoe verdienstelijk alles ook geschreven zij wat in deze novellen betrekking heeft op de tooneelwereld, waarin de heer van Maurik tehuis is, terugstootend is het onwaarschijnlijk slot, waar de schouwburgdirectie een treffend stervenstooneel, dat zij in een aangrenzende kamer afluistert, voor de repetitie van een drama houdt, en den doodsnik van een ongelukkige met handgeklap en bravo's begeleidt.

Wanneer wij ten slotte — want het is ons voornemen niet elk van de acht novellen afzonderlijk te bespreken, en, na de algemeene opmerking in den aanvang van deze aankondiging, wijzen wij het liefst op hetgeen ons goed geslaagd voorkomt — *Hein de kruier* een aardige schets noemen van de bekende Amsterdamsche kruierstype, die zich, ondanks alle internationaal verkeer, nog maar niet door den „dienstman" laat verdringen, dan nemen wij tevens de vrijheid dit oordeel met de volgende aanhaling te staven, al durven wij ook de eerste zinsnede niet citeeren als een model van sierlijk Hollandsch:

„Niemand dan hij kon u zoo goed informeeren omtrent de

soliditeit van dezen of genen, met wien ge te doen hadt — daarin zocht hij zijn evenknie! Antwoordde hij, op uwe vraag: Hein! hoe is die of die van betalen? met een zuur gezicht en een zacht fluiten tusschen de gespitste lippen, dan beduidde dat zooveel als: „Voorzichtigheid is u aan te bevelen.”

„Trok hij zijn stompen neus scheef, terwijl hij het hoofd bedenkelijk schudde, dan was ’t met den cliënt een graadje erger; maar uitte Hein ’t woord „a f b l ij v e n”, gevoegd bij een afwerende beweging der linkerhand, dan zou ’t onverantwoordelijk zijn geweest, den persoon in quaestie crediet te verleenen.

„Stak hij daarentegen zijn lippen vooruit, terwijl hij zijn „versnapering” verschuivend, met de oogen knipte en een paar malen kuchte, dan beteekende dit: „de man is redelijk goed.”

„Zijn mimische bekwaamheid bereikte evenwel het toppunt, wanneer hij wilde aanduiden: „heel goed van betalen”. In dat geval trok hij zijn rosse wenkbrauwen omhoog, lachte witjes en maakte met de rechterhand de beweging van geldtellen, terwijl hij tusschen de lippen „Prrrt!” zei.

„„Puik solide”, vertolkte hij eenvoudig door zijn geliefdkoosd „a l s d e B a n k.””

Hoe zou soms de critiek van *Hein de Kruier* de kunst wenschen te leeren, om zooveel en zooveel gewichtigs zoo duidelijk en met zoo weinig woorden uit te drukken!

Bibliographische mededeelingen van CHRISTIAAN SEPP, Theol. Dr. en rustend predikant. Leiden. E. J. Brill, 1883.

Dr. S e p p heeft met zijne kerkelijke bediening de liefde voor de wetenschap niet afgelegd. Integendeel hij heeft zijn welverdiende rust ingewijd door een werk dat, wat zorgvuldige bewerking en grondigheid betreft, zich volkomen aansluit aan zijn vorige geschriften. Het opstel in dezen bundel: „De bibliotheek eener koningin”, dat op de belangwekkende figuur van Maria van Hongarije, de zuster van Karel V, een nieuw licht doet vallen, zal vooral de aandacht der lezers trekken. Maar ook in de overige bijdragen, die over de geschiedenis van meer of minder bekende personen en geschriften wetenswaardige bijzonderheden bevatten, zul-

len zij de nauwkeurigheid en rijke kennis van den schrijver waardeeren.

De vrijstelling van den eed voor de doopsgezinden, door JOHS. DIJSERINCK. Haarlem, de Erven Loosjes. 1883.

De belangrijke historische studie, welke de heer Dyserinck, nu juist een jaar geleden, in ons tijdschrift wijdde aan de vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinden, heeft thans afzonderlijk het licht gezien, verrijkt met een handschrift en bijlagen. Het uitvoerig naschrift, dat in de Gids achterwege bleef, omdat de schrijver zijn studie binnen de grenzen van het zuiver geschiedkundig betoog wilde houden, bevat een ernstige vermaning tot de Doopsgezinden om zich het voorrecht, hetwelk de vrijstelling van den eed hun schonk, waardig te maken, en tevens eene krachtige opwekking om de hervorming der maatschappij, welke eens tot geheele afschaffing van den eed moet leiden, te bevorderen door bij opvoeding en onderwijs in het hart der jeugd liefde tot de waarheid te kweeken, door hun de kracht te doen verstaan van dat edele *ja* en *neen*, dat geen tegenspraak duldt tusschen gedachten en woord, geen strijd tusschen woord en daad.

De bijlagen bevatten een afdruk van de beide brieven van Prins Willem I en van Prins Maurits in zake de vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinde poorters te Middelburg, en voorts een facsimile van de op een los blaadje in het resolutieboek der Amsterdamsche vroedschap gevonden aanteekening van de stemming van 23 Mei 1578, toen over de vraag, of men de Doopsgezinden alleen op de belofte als poorters zou toelaten, ten slotte de stemmen staakten.

Een en ander zal zeker bijdragen om de belangstelling, waarmede de degelijke studie van den Vlissingschen geleerde ontvangen werd, nog te verhoogen.

E. VAN DER GHEIJN JR, *Van Oost naar West. in lichtbeelden en silhouetten. Deel I In het Oosten, Deel II In het Westen.* Dordrecht, J. P. Revers, 1883.

Het is ons altijd voorgekomen, dat de strijd, dien de liberale

partij tegen het oude koloniale stelsel heeft gevoerd, een der schoonste bladzijden vult van hare geschiedenis. Wie zal ontkennen dat er destijds fouten zijn begaan, groote fouten zelfs? Het behoeft niet meer verbloemd te worden, dat in den ijver om misbruiken te doen ophouden, de grenzen der voorzichtigheid niet altijd zijn in acht genomen: dat sommige hervormingen te snel zijn tot stand gebracht, andere te langzaam; dat men niet altijd juist heeft geoordeeld in de keuze van datgene, waartegen men inzonderheid den aanval richten moest. Maar schoon was het beginsel, waarvoor men in de bres sprong, het vaandel, dat men omhoog hief. En het was in waarheid een liberaal beginsel. Immers dat was de oude koloniale politiek: de koloniën te beschouwen of te behandelen als m i d d e l e n tot bevordering van de welvaart des moederlands; ze niet aan te merken als met ons op eene lijn staande, wat hare aanspraken betreft of behartiging van hare belangen, maar als aan het moederland ondergeschikt. Hiertegenover stond het groot beginsel, dat de liberale partij op den voorgrond plaatst: de koloniën bestaan niet om onzentwille, maar om haars zelfs wille, en zij moeten geregeerd worden op zoodanigen voet, dat haar bevolking de beschaving deelachtig wordt, waarvoor zij vatbaar is. Wat heeft ons bewogen om het oude stelsel te bestrijden? Waarom is ten slotte de staf gebroken over alle culturen op eene na, zijn de hoofden beter bezoldigd en de gedwongen leveringen en diensten hun ontnomen, is het Preanger stelsel afgeschaft, laatste herinnering aan de dagen der Compagnie? Was het een volkswaan van het oogenblik, die dat alles heeft veroorzaakt en waardoor velen onzer zich lieten medesleepen? Neen, het was de kracht van een overtuiging, die steeds algemeener werd. Onthullingen waren gedaan, die ons een blos op het gelaat hadden geworpen. Het geweten der natie, jaren lang sluimerend gebleven, was eindelijk ontwaakt. Niet langer mocht het harde woord op ons toepasselijk blijven: „Er ligt een roofstaat aan de zee — tusschen Oost-Friesland en de Schelde."

Indien wij echter den schrijver van het boek, dat hier wordt aangekondigd, wilden gelooven, zouden wij van het ontstaan der liberale koloniale politiek een geheel andere voorstelling moeten geven. De zaak heeft zich dan aldus toegedragen. Eenige heeren, die zich in Indië „met het bloed en zweet van de Javanen hadden verrijkt, zijn als Indische specialiteiten op het kussen geraakt en de goê gemeente, die van Oostersche toestanden minder weet dan

stuurlui aan den wal," heeft hen nagebauwd. De eene steen na den anderen van „het kranig kolossaal gebouw onzer vaderen" moest worden afgebroken. „Niet genoeg het goede voorbeeld van „Engeland te hebben gevolgd met afschaffing der mensch-onteerende „slavernij, weg ook met heerediensten, een vermomde zuster van „deze; weg met het cultuurstelsel of gedwongen arbeid – het „systeem van Van den Bosch, dat millioenen in Neêrlands schatkist „vloeien deed; — naar den duivel met passen voor Javanen en „hun lantaarnloopen na zonsondergang, ten gerieve van den Euro„peaan en de algemeene openbare veiligheid; naar de maan met „een artikel in het politie-reglement, waarbij de inlander met straf „wordt bedreigd, indien hij zijn meester, als een bedorven kind, „geldvoorschot afdwingt en vervolgens aan den haal gaat, maar „liever ingelascht eene bepaling, waarbij men f 25 boete oplegt „aan den Europeaan, die het waagt naar een Javaan, al beliegt en „bedriegt deze hem openlijk, maar een vinger uit te steken, die „eenigszins krachtig aankomt," Bl. 30. In al zijne volmaaktheid moest het „slooping-systeem" worden toegepast. En dit is geschied. Aan de reeks der dwaasheden heeft niets ontbroken...

Het zou niet de moeite waard zijn van een geschrift als dit kennis te nemen, indien het geheel op zichzelf stond. De wildheid, waarmede in dit werk over allerlei zaken wordt geoordeeld, vindt slechts haar gelijke in de aanmatiging, waarmede de schrijver zich doorgaans uit. Merkwaardig is reeds de voorrede. Daar wordt ons met groote plechtigheid verkondigd, „dat hervormingen, welke in „Europa of Amerika, in overeenstemming met den tijdgeest doel„matig mogen heeten, niet, in een kunstmatig kader, onvoorwaar„delijk passen voor het Indië van Nederland." Schrijver acht dit — „in onzen tijd van algemeene verlichting, van bliksemsnellen voor„uitgang, van overprikkelende beschaving, in onze grootsche, ont„zagwekkende 19e eeuw van stoom en electriciteit" — „stout „gezegd." En, gedachtig aan Luther, voegt hij er bij: „Hier sta „ik. Wellicht met een individueele opinie, alleen. — Maar ik kan „moeielijk anders — waartoe mij helpen de geest en de daden van ons roemrijk voorgeslacht." — Dit is eenvoudig vermakelijk; gelijk trouwens meer in dit boek, waaraan wel niemand, die het gelezen heeft, groote waarde zal toekennen. Doch, zooals gezegd is, de verschijning van zulk een werk is geen op zichzelf staande zaak. De gedachten die er in uitgesproken worden, geven met een

zekere mate van nauwkeurigheid te kennen, wat er in Indië omgaat in de hoofden van velen. Het is er in sommige kringen de mode geworden op Nederland te schimpen, en op de liberale partij inzonderheid. Haar Javanenliefde heet louter vertoon. Zij is even baatzuchtig als elk ander, doch huichelt er alleen nog bij. En voor zoover zij oprecht is, bestuurt onkunde hare adviezen. Zij kent Indië niet. Zij redeneert uit onvolkomen gegevens. En daaraan is het te wijten, dat alles in Indië zoo slecht gaat vergeleken bij vroegere jaren, toen Westersche denkbeelden niet werden toegepast op Oostersche toestanden.

Degenen, die zoo spreken, moeten echter één ding weten. Het is, dat hunne woorden, om diepen indruk op ons te maken, blijken moeten dragen van meer studie, meer belezenheid dan doorgaans het geval is. Gaarne willen wij toestemmen, dat men, door in Indië te vertoeven, vele zaken beter leert begrijpen en beoordeelen, dan men ze ooit kan leeren begrijpen en beoordeelen, zoolang men Indië slechts kent uit de boeken. Doch men vergete evenmin, dat ook uit de boeken over Indische toestanden het een en ander, zeer veel zelfs, dat *hoogst* wetenswaardig is, geleerd kan worden. Aanschouwing, namelijk, doet ons het verleden der dingen niet zien, en het verleden van Indië moet gekend worden, zal men de koloniale politiek, die in den laatsten tijd wordt gevolgd, recht waardeeren. Het is waar, zich die kennis eigen te maken, vordert arbeid. De bronnen, waaruit zij te putten is, zijn zeer omvangrijk. Doch wie zich dien arbeid heeft getroost, wie zich een beeld heeft gevormd van al de ellende, al de corruptie, van het oude stelsel, verlangt krachtiger gronden om in het afbreken van dat stelsel enkel sloopingsmanie te zien, dan hem gewoonlijk worden voorgelegd. Om kort te gaan, de Europeanen, die thans in Indië zijn of van daar terugkeeren, zouden, naar onze meening, wel doen, alvorens zij zich opwerpen om het liberale stelsel te bestrijden, met eenige kalmte den oorsprong van dat stelsel na te gaan. Een weinig boekenkennis Mijne Heeren, kan u nuttig zijn. Zij zal wellicht uw toon wat matigen, uw taal wat kuischen, wanneer gij spreekt over de thans gevolgde richting; zij zal de overtuiging bij u wekken, dat, mogen de fouten, die men begaat, nog talrijk zijn, althans een betere geest onze koloniale politiek bestuurt, en dat de „Oostersche begrippen" die men eertijds in Indië toepaste, veelal wanbegrippen waren.

DE TROON VAN ENGELAND.

I.

Juist op het uiteinde van het dorp stonden nog twee huizen. Zij waren door een stuk akkerland van de overigen in de rij gescheiden. Het eene was groot, het andere klein. In het grootste, dat tevens het verste was, woonde de onlangs te dier plaats benoemde notaris Soncke, in het andere Karel Start met zijne dochter. Start hield een kleinen snuif- en tabakswinkel, had eene geit en konijnen en eenige roeden land aan de tegenovergestelde zijde van het dorp in pacht. Dit bewerkte hij zelf. Alle dagen in den winter, omtrent drie uren van den namiddag, piepte zijn hekje, klonk zijn belletje, en trok Karel Start met eene loofmande of soms met een kruiwagen, dien hij door zijn huis moest voeren — want hij bezat geen poortje — naar zijn akkerstuk; groot van gestalte was hij, gebogen, met een bruin aangezicht en de zwarte tipmuts over de ooren getrokken; en met valavond keerde hij terug, zwaarbeladen met beetwortels, rapen, koolbladen en dergelijk dierenvoedsel meer. Hij sprak tegen niemand en niemand sprak tegen hem, tenzij de gebruikelijke woorden „goênavond" of „goêndag", welke hij nog meesttijds binnensmonds bromde zonder degenen, die hij ontmoette, aan te zien. Hij scheen op alle menschen kwaad.

Zijne dochter heette Marie, maar hij noemde haar Maaie, in het dorp zei men Maaiken of „het dwaashoofd" als men van haar sprak. Het was een meisje van acht en twintig jaar oud, tamelijk lang, buitengewoon tenger van gestalte, met schoone, bruine oogen, eene gezonde kleur, smalle wangen en kleine paarlentanden. Hare moeder was veel jaren geleden aan eene zenuwziekte gestorven, daarvan scheen Maaiken wel wat over-

geërfd te hebben: er lag iets onrustigs in hare bewegingen; bij de minste gemoedsaandoening kleurden hare magere wangen met een hoog rood, hare lippen trilden en eene zenuwachtige schudding kwam vluchtig in haar hoofdje. Evenals haar vader leefde Maaiken zeer afgezonderd; zij scheen er van jongs af geene behoefte aan gehad te hebben met andere meisjes om te gaan, feesten op te zoeken of naar gezelschap uit te zien. Wanneer in hare vroegste jeugd, de eene of andere jongeling, welke in het winkeltje om sigaren of tabak kwam, eene onschuldige lachrede uitbracht, schrikte zij op, overijlde zich in het bestellen met eene vurige kleur, hield zich heel ernstig en zweeg hoorbaar. Tegen andere klanten zegde zij niet veel meer dan, dat het weder schoon of slecht was, dat de dagen kort werden, de wegen vuil lagen of het thans goed om te wandelen was. Evenmin scheen zij er belang in te stellen, wanneer haar eene nieuwmaar werd verteld. In hare kinderjaren kon zij met andere kleinen niet overeenkomen en speelde alleen; later hadden haar soms wel jonge meisjes opgezocht en mede gevraagd om des Zondags of met het schemeruur samen een toertje langs de achterbuurten te doen, doch te vergeefs; zij bleef liever tehuis, verklaarde zij zonder omwegen. Dit stemde hare dorpsgenooten niet tot genegenheid en daarom noemde men haar „het dwaashoofd."

Maaiken was buitengewoon schuchter en tevens grootsch van aard; daardoor werd zij linksch; want gestadig dacht zij aan den indruk, dien ze maakte, en de bekommernis van onbehendig te schijnen had haar eene zekere affectatie aan doen nemen, waaronder zij hare vreesachtigheid verborg. Maaiken bezat een hooge meening van haar zelve — een zeer hooge — en geen wonder: zij wist iets aangaande hare afkomst. Meester Konkelmans had het aan Vader gezegd; Meester Konkelmans was zijn eenige vriend, een oud-onderwijzer, welke op eene afgelegene wijk menigvuldige jaren achtereen had school gehouden, en thans stil in het dorp was komen leven. Meester Konkelmans was hoog geleerd; hij wist alles; hij bezat vele boeken en van kindsbeen af had Maaiken het vernomen: Vader had recht op den troon van Engeland: zijn naam was *Stuart*, maar de *u* was onderweg gebleven, zei Meester Konkelmans. Ja, van die familie moest hij afstammen, en indien alles volgens billijkheid gegaan ware,

dan zou Vader koning wezen en Maaiken koningin worden na zijn dood! Aanspraak mogen maken op een troon en in een klein, onaanzienlijk huisje wonen, dat vreemden, in de schaduw van den grooten bouw zooals het stond, zelfs in 't voorbijgaan niet bemerkten, op het land arbeiden of snuif raspen en tabak snijden, dat was wel pijnlijk voor Karel Stuart en zijne dochter!

Meester Konkelmans had het altemaal uiteengedaan: er was in Engeland een koning geweest, die Karel Stuart heette en onthoofd was geworden, eene koningin, vroeger nog in Schotland — maar dat kwam overeen uit — Maria Stuart genaamd, en die ook ter dood was gebracht; na hen hadden nog andere leden van die familie geheerscht, totdat de laatste uit Engeland was verjaagd.

„Maar," zei Meester Konkelmans, den eenen wijsvinger op den anderen drukkend, „daar zijn afstammelingen van overgebleven, welke op het vasteland gevlucht zijn." —

Karel Start wist, dat zijn grootvader een vreemdeling was en men hem in het dorp „de Engelschman" noemde. — Er bestond geen twijfel, verzekerde Meester Konkelmans, alles zou eens te rechte komen.

Het kleine Maaiken zat van in hare vroegste jaren te luisteren naar het gesprek der beide mannen. Haar vader zuchtte.

„Alles duurt maar zijn tijd," zei Meester Konkelmans, „er zal een oogenblik verschijnen, waarop uwe partij weder aan het hoofd, den rechtmatigen erfgenaam zal opzoeken. Ja, het ware niet onmogelijk, dat hier eens op zekeren dag een rijtuig aan de deur stilhield om u af te halen met uwe dochter, en u de kroon aan te bieden, die u toekomt."

Maaikens kinderoogen schitterden en zij hijgde ontsteld bij dit vooruitzicht.

„Als ik koning ben," sprak haar vader beschermend tot zijn vriend en klopte hem half duizelig over zooveel grootheid, half ongeloovig over de voorspelling, vertrouwelijk op den schouder: „Als ik koning ben, zult gij mijn eerste minister wezen!" —

II.

Het was wellicht om zijn eigene geleerdheid aan den dag te brengen, dat Meester Konkelmans daar zoo gaarne over sprak. Ook ware het overdrijven van te zeggen, dat Karel

Start en zijne dochter hem geloofden, als hij van hun recht op den troon van Engeland gewaagde; er ontstond niettemin een twijfel in hen: Meester Konkelmans wist toch zooveel, — ja, indien het eens waar moest wezen! — Neen, onmogelijk. Ja maar toch, wie weet, indien nu eens tegen alle waarschijnlijkheid dat rijtuig kwam om Vader af te halen? O, Maaiken beefde met eene koortsige kleur bij de gedachte! Zij was schier ongeleerd, kon nauwelijks in haar kerkboek lezen en had geen klaar begrip van een troon, noch wat de vereischten waren om er op te geraken; doch zij wist, dat koningin zijn het hoogste was en vroeg zich af, wat zij met haar rijkdom zou doen. Dat vond zij al dadelijk: zij zou hare broeders en zusters allen met schatten overladen, want Maaiken had vele halfbroeders en halfzusters; hare moeder was weduwe, toen Karel Start ze huwde. Zij waren allen verspreid: de oudste was keukenmeid en met eene Fransche familie naar Parijs getrokken; eene andere was kamenier in een adellijk huis, deze laatste kwam soms nog eens naar het dorp, van de eerste kregen zij bijwijlen brieven met eene banknoot er in. Drie broeders en eene zuster waren getrouwd en in den kleinen ambachtstand en woonden elders. Ja, Maaiken zou hen en hunne kinderen gelukkig maken, en geld met handvollen aan de armen van haar dorp uitstrooien. Zij wist wel, dat het altemaal verbeelding was, herhaalde zij steeds in zich zelve, en toch, die gedachte was met haar opgegroeid; dit hooge besef over hare eigenwaarde en de geringe bevrediging, welke aan hare grootsche plannen te beurt viel, hadden het terughoudende en menschenschuwe, dat in heur aard lag, ontwikkeld, en evenals Vader was zij geneigd uit de hoogte op anderen neder te zien in al de onschuld haars kinderachtigen waans.

Vader ook dacht aan het rijtuig, en verbeidde het sedert jaren; hij was om zoo te zeggen de laatste van het dorp en moest in zijne meening de eerste zijn! Wanneer hij een druppel te veel had, hetgeen overigens maar zelden gebeurde, scheen hij als een andere mensch: zoo stilzwijgend hij steeds was, zoo gespraakzaam werd hij dan; gewoonlijk gewaagde hij van zijne eischen niet, maar bij zulke gelegenheden liet hij dubbelzinnige woorden hooren: er kon een tijd komen, waarop allen den hoed voor hem afnemen zouden; dan viel hij uit op de trotschen, welke hem minachtten, hem Karel Stuart, hem, den opvolger van de koningin van Engeland!

„Hieronder moeten zij, hieronder moeten zij allen passeeren,“ tempeestte hij langs de straat, den arm recht voor zich uitstrekkend, terwijl hij er met de andere hand onder wees, „hieronder allen groot en klein.“ Hij stond en zwenkte van den eenen kant der straat naar den anderen; de jongens liepen hem na en achtervolgden hem tot aan zijn hekje, waar het ontstelde en beschaamde Maaiken hem afwachtte.

„Mijn naam is Stuart,” riep hij, op de borst slaande en „hieronder,“ schreeuwde hij nog in huis, tot men door het toewerpen der binnendeuren, zijne stem op straat niet meer vernemen kon.

Des anderendaags trok Karel Start in den morgen met zijne spade, of des namiddags met zijne mande naar zijn akker, juist alsof er niets gebeurd ware, dat hem in de oogen der buren vernederen kon, en bromde zijn goeden dag even misnoegd zonder opzien als te voren.

III.

Benevens zijne groote, onbevredigde heerschzucht, waarvan de bestendige gedachte eerder tot voedsel voor zijne verbeelding strekte, dan hem ter kwelling was, bezat Karel Start een in de oogen van onverschilligen klein, doch oprecht verdriet. Het huisje, dat hij bewoonde, behoorde hem toe. Lange jaren had het alleen gestaan, te allen kant open aan lucht en zonne, totdat de rijke boer Vlieger het akkerstuk daarnevens aangekocht, en er zich een huis op laten bouwen had: het groot huis juist langs de Oostzijde. Er was maar een smal gangetje tusschen Karel Start's keuken en de hooge muren, zoodat het er zelfs in den zomer duister bleef. Behalve dit waren er vensters in de nieuwe woon, welke hem volgens hij beweerde, allen vrijdom ontnamen. Meermalen had hij zijn buurman bedreigd een proces tegen hem in te spannen; want daar zijn grond wat lager lag dan het nevens staande huis, zoo moest hij nog daarenboven al het schuur- en schotelwater dezer ruime woning ontvangen en afleiding verleenen. De hof ook sprong achter den zijnen uit; een kastanjeboom, thans groot geworden, verspreidde zijne takken op het uiteinde over den langs twee zijden ingesloten eigendom van Karel Start, en bovendien had de rijke boer in het Zuiden een

zomerhuisje met blauwe, roode en gele vensterruitjes laten bouwen, dat van zijn buurmans tuintje, ten minste op den verstgelegen hoek, een soort ijskelder maakte. Karel Start beweerde zelfs, dat de muur op zijn grond stond, en toonde het onrecht met luide verontwaardiging aan zijne aangetrouwde kinderen, als deze hem kwamen bezoeken, en aan Meester Konkelmans.

„Gij moet hemelscheiding vergen," raadde deze, naar den kastanjeboom wijzend, „gij moet daarmede beginnen en vervolgens zien, wat u te doen staat."

„Hemelscheiding", herhaalde Karel Start als in gepeinzen, zuchtte en schudde het hoofd.

Op zijn grond en wel in de vinkoornen haag stond ook een boom: het was de slanke, prachtig opgeschoten stam van een esch, die zijne takken nog al verre over den burenbogerd uitstrekte. Deze boom behoorde hem toe, deze boom had zijn eenig zoontje, zijn kleine Lardus, geplant. De knaap was dood en de vader hield aan den esch; om niets ter wereld had hij er vrijwilig het snoeimes op laten zetten, en vreesde voor wederwraak, indien hij den kastanjeboom moest doen afstompen. Hij zegde dat niet aan zijn vriend Konkelmans noch aan iemand, maar Maaiken wist het wel: zij zag hem bijwijlen tegen den avond, als hij in zijn tuintje rondslenterde, blijven staan, opzien naar de kruin, en hoorde hem binnensmonds onverstaanbare woorden prevelen; soms sloeg hij de armen rond den stam, als in eene omhelzing: „Om te meten, hoe dik hij reeds is," sprak hij tot Meester Konkelmans, die hem eens onvoorziens in deze houding betrapte.

Maaiken ook vereerde de nagedachtenis van dat broertje, dat zij wel terug bij haar wenschte. Indien Larduusken geleefd had, dan zou hij de opvolger van den troon van Engeland wezen, had Meester Konkelmans gezeid. Om het even, gaarn had Maaiken om hem weer te hebben, afstand van alle aanspraak daarop gedaan. Zij herinnerde zich nog het een en ander van hem: dat hij, kleiner doch feller dan zij, haar soms onverhoeds van den grond ophief en ondanks haar tegenstribbelen, met haar in de kamer ronddraafde. Zij wist het nog heel goed, dat zij samen in het vochtige tuintje huisjes van mos maakten en zij hare popjes van vijf centen er in zette, en dat Vader hun eens in de houtmijt een kotje had uitgeruimd, dat hun tot speelplaats diende. Zij herinnerde zich nog dien Zondagnamiddag, dat zij

aan de deur van het schuurken speelden, die met een balk vastgezet stond, en dat ineens de balk op het hoofd van Larduusken gevallen was; dat het bloedde en hij zijne hand er op drukte en duizelig en bleek tegen den muur leunde, en zij weggeloopen was. Had zij den balk omgestooten, of was het Larduusken zelf geweest? Zij wist het niet. Doch wat zij goed onthouden had, dat was, dat Moeder haar 's anderendaags langs het smalle, steile trapje had naar boven gedragen om Larduusken nog eens te zien — Larduusken, die wit en roerloos met een doek aan het hoofd in het bed dood lag, en zij wist ook nog, dat er heele manden koeken in huis gebracht werden, en dat haar broertje door vier kleine jongens was naar het graf gedragen, en er beeldekens, — o zooveel en zulke schoone! op het laken, dat de kist overdekte, vastgestoken waren. En toen, toen had zij de koeken aan de kinderen mogen helpen uitdeelen: aan elk twee, dat wist zij nog zoo goed, en dat Moeder schreide en Vader haar het stilzwijgen oplegde, als zij later van Larduusken sprak.

Het was een treurig hoveken: in het voorjaar, eer de bladeren op de boomen stonden, bloeiden er ontelbare sneeuwbelletjes langs den muur; wat later nog groote goudgele Paaschleliën, maar verder op het seizoen groeiden er de penseebloemen bleek en klein, met lange stengels in de schaduw.

Ja, het was een vochtig, treurig hoveken.

IV.

Toen de rijke boer, nu pas een jaar geleden, gestorven was, had Karel Start moed geschept; alles ging veranderen: de nieuwe eigenaar zou voorzeker den kastanjeboom doen vallen en het zomerhutje, dat toch tot niets diende, afbreken. Maar notaris Soncke had het huis gekocht, daarenboven het paard, het rijtuig, den knecht Djaaksken, en de meid Thecla overgenomen. Dit was de herneming van den oorlog, dacht Karel Start, die in een soort zwijgende vijandschap met deze twee personen leefde, evenals hij met hun meester had gedaan.

Notaris Soncke vermoedde er niets van: het was een ongehuwd man van veertig jaren, welke zeer lang aan zijne examens gestudeerd, en vervolgens zeer lang op eene benoeming had moeten wachten,

omdat zijne politieke gezindheid niet aan het bestuur van 's lands zaken stond.

Het was een zeer stille mensch, breedgeschouderd, met een groot gelaat, dat door den vorm en den baard aan een pijpenkop deed denken, en evenals een dusdanige niet scheen te kunnen lachen en waarvan de uitdrukking niet veranderde. Hij had dikke lippen en was eerder klein dan middelmatig van gestalte. Hij scheen niet te weten, dat hij buren had en geboortig van eene stad, weigerde hij hun, wellicht onwetend van de gebruiken te lande, wellicht uit onachtzame onverschilligheid, den goeden dag. Maaiken en haar vader verfoeiden hem.

Als zij samen na den middag een toertje in hun hoveken deden en onveranderlijk tot hunne kwelling bestatigden, hoe slecht er alles groeide, hoe zwart en killig de grond er was, hoe de aardwormen er huisden, en den notaris op de bank onder den kastanjeboom ontwaarden, welke het dagblad in de hand hield en geene acht op zijne buren gaf, kon Karel Start niet nalaten zwaar te zuchten, of een dubbelzinnig woord van klacht te uiten over het onaangename van vreemde muurschaduw op iemands eigen erf; en Maaiken draaide zich bestendig met den rug naar hem. Tegen Thecla, de bejaarde meid, sprak zij evenmin, en deze had de gewoonte, tergend en zonder een woord te blijven staan, wanneer zij met groenten uit den moeshof kwam, en het meisje, in haar tuintje werkzaam, uitdagend aan te zien. Djaaksken, de oude knecht, was de eenige, welke onvermoeide pogingen aanwendde om met zijne buren in vriendschap te blijven; soms riep hij een woord van over de haag, als hij den paardenstal mestte of de wegelingen stak:

„Dag gebuur," zei het levendige, opgeruimde ventje en Karel Start bromde ook: „Goendag."

„Schoon weer," riep Djaaksken nog, „de erwten zullen groeien."

„Schoon of slecht, mij is het onverschillig, het is toch al verloren moeite," klonk het antwoord, terwijl de misnoegde buurman zijne spade in den grond stak om er een oogenblik op te leunen, aleer weder zuchtend aan het spitten te gaan, „ware het niet, dat ik elders land heb, dat ik duur genoeg pacht — een halven frank de roede! — ik zou van honger sterven, geloof ik. 't Is eene schande," voleindigde hij, naar het zomerhuisje en den kastanjeboom wijzend.

Djaaksken floot een deuntje.

„Zeg mij eens," herbegon Karel Start, „wanneer die opeter valt? bezie mij dat weder" en hij raapte een afgestoken boomwortel uit de mulle aarde op, — „kijk, ze zitten tot hier." Zijn toon was toornig: hij had zich zelven opgewonden.

„Karel," antwoordde Djaaksken op zijne beurt, „ik kom daar niet gaarn tusschen, het zijn eigenlijk mijne zaken niet."

„Neen, maar gij ziet toch, wat ge ziet. En dan, al die vliegen in den zomer met den paardenstal zoo dicht bij; het zal weer wat zijn, laat het warm gaan worden!"

„Ha vliegen, ja!" zei Djaaksken, die niet meer wist, wat antwoorden.

Als hij tegen Maaiken sprak, gaf deze hem nog korter bescheid; het zenuwachtig meisje kreeg dadelijk eene verkropte stem in het levendig besef van het hun aangedane onrecht. Nochtans kwam zij meer dan eens aan de haag uitdagend op:

„Zeg eens, Djaak," — als het winter was —, „gaat Thecla weer schuren en eene ijsbaan van . . . ons wegeltje maken?" de laatste woorden waren nauw verstaanbaar uit oorzaak harer ontsteltenis; hare lippen sidderden, hare wangen gloeiden en haar kopje sloeg.

„Maaiken," antwoordde goedig het oud ventje, dat haar onwetend door deze benaming kwetste, omdat zij liever Marie heette, „Maaiken, ik zal het haar afraden, hoor; neen, neen, dat kan niet zijn, als het vriest, al ware het maar uit opzicht voor Vader."

„Als Vader een been of arm breekt," bracht zij met moeite in hare opgewekte kinderliefde uit, „dan heeft Thecla het op hare conscientie, zij moet het maar weten, die schijnheilige, die halve dagen in de kerk zit; zij kan het bij hare overige misdrijven . . . achter haar . . . hoofdkussen leggen."

De gramschap sneed haar den adem af.

Maaiken scheen veel kwaadaardiger, dan zij in den grond wel was.

V.

Op een Zondagnamiddag in September was Meester Konkelmans Karel Start komen afhalen om samen naar de herberg te gaan: Maaiken had dit liefst: in zijne hoede liep

Vader geen gevaar van een glas te veel te drinken. Meester Konkelmans behield steeds een onveranderlijke deftigheid in woorden en handelwijze: het was een bejaard man met lange armen, een lang lijf en korte beenen, wat ouderwetsch gekleed, en die altijd een grooten hoed op had.

Weer had hij met Vader over den troon van Engeland gesproken, en hem nogmaals gevraagd, of hij wel zeker was, dat er geene papieren in huis berustten, welke zijne afkomst vermeldden; en Karel Start had geantwoord zooals immer, dat hij in den tijd wel oude handboeken voor zakjes in zijn winkel verplakt had, maar verder zich niet herinnerde papieren in huis gezien te hebben, tenzij kwitanciën.

„Nu, dat is spijtig," antwoordde zijn vriend traag en waanwijs, „deze schriften of oorkonden moeten echter bestaan . . . doch waar? dat is de knoop, wie houdt ze verborgen, of wie heeft ze vernietigd? — maar," besloot hij troostend, „het recht zal zegepralen, zal eindigen met te zegepralen," verbeterde hij op pedanten toon, „Vader Cats heeft het immers gezegd:

„Al leidt de waarheid in een graf,
Al wat haar drukt, dat moet er af."

Maaiken had met verkropt gemoed toegeluisterd: zij voelde zich meer verongelijkt dan naar gewoonte. Zij had heden eene menigte kleine onaangenaamheden ontmoet: vooreerst de kat — een schoone, felle kat — was achtergebleven, dat was een zoeken en roepen op het hof geweest! doch vruchteloos, en zij vermoedde Djaaksken „met al zijne beleefdheid," zei zij, aan dit verdwijnen niet vreemd te zijn, want zij had hem eens tegen Thecla hooren zeggen, dat de kat hunne kleine konijntjes pakte — eene meening, welke Maaiken met ontstelde, afgebroken zinsneden ten sterkste tegen Meester Konkelmans weerlegde: indien de kat konijnen had willen pakken, zoo zou ze dit thuis ook hebben gedaan, dat was immers zoo klaar als de zon? en Meester Konkelmans had bevestigend geknikt; dan had zij hem getoond, hoe Thecla haringkoppen en aardappelschillen door het gootgat had gejaagd en Meester Konkelmans, bij wien zij hoopte veel troost te zullen vinden, had de meening geopperd, dat zulks wel uit onachtzaamheid kon geschieden. In het begin van den namiddag, terwijl Vader aan de stove zat — want het kan koud zijn in het najaar in ons klimaat — had zij den

spiegel van den wand genomen en er zich mede bij het raam geplaatst, voorgevend, dat er iets in haar oog stak, maar eigenlijk om eens hare trekken te bezien. Zij had in hare eigene, bruine oogen gekeken, en er misnoegdheid en weemoed in ontdekt; zij had de twee regelmatige reien harer witte tanden ontbloot en de hand langs hare glanzige lokken gestreken en gedacht, dat het jammer was, dat ze zoo mager was... en Vader had haar mede aangezien en, als raadde hij hare gepeinzen, en als vonden zij weerklank in zijn ouderlijk gemoed; ineens had hij gezegd:

„Gij zijt er waarlijk te goed toe om met uw schoon gelaat heele dagen in eene donkere achterkeuken te zitten!"

Maaiken verschrikte, want aan den overkant van het smalle gangsken had zij het hoofd van Thecla ontwaard, die juist het open venster toesloeg en 't kwam haar voor, dat een spotlach op dezer lippen speelde. — Maaiken werd vuurrood en haastte zich den spiegel weer op zijne plaats te hangen. Het was toch dom van Vader, dat hij altijd zoo luide sprak; hoe vaak had zij er hem niet de bemerking van gemaakt! Met zulke nieuwsgierige buren moest hij wat meer op zijne hoede zijn. 't Is waar ook, wat moest die Thecla daar juist staan kijken? zij hadden geen hoegenaamden vrijdom in hun eigen huis! En Maaiken was boven gegaan naar de kast en had in hare gramschap eene rood en wit geruite bedgordijn te voorschijn gehaald, en deze met zenuwachtige haast bij middel van nagels aan het raam bevestigd in afwachting, dat zij er witte maken zou; — dit enkel om Thecla een *affront* aan te doen. Nochtans, niet zoodra had zij tot deze wederwraak hare toevlucht genomen, of zij voelde al het belachelijke harer overijlde handelwijze; daarenboven was het thans nog wel dubbel zoo donker als voorheen in de keuken, en Maaiken kreeg lust om te weenen, uit spijt over het haar gedane onrecht, maar ook uit ontevredenheid over haar eigen moeielijk karakter. Meester Konkelmans was met Vader opgetrokken, en Maaiken bleef in het levendig besef harer eenzaamheid misnoegd achter de duistere gordijn gezeten.

VI.

Daar rustte zij nu met de voeten op de zitting van een anderen stoel, de ellebogen op de knieën, het hoofd in de

handen: zij dacht aan den troon van Engeland. In de kerk stond de Lieve Vrouw ook op een troon, omringd van planten en keersen en bloemen, met een krans op het hoofd en wit en blauw katoen, dat in draperijen uit een hemel boven haar nederhing. Maaiken kon zich de rol van koningin niet anders voorstellen. Om naar Engeland te gaan, moest men over zee, dit wist zij en haar verlangen om de zee te zien werd groot. Gisteren was de dochter van den burgemeester getrouwd — Maaiken was gaan kijken in de kerk als eenieder — heel in het wit met een langen sleep, een gazen sluier en met een bloementuil in de hand. O hoe schoon, zij had een officier gehuwd in schitterend uniform... als Maaiken eens koningin was en trouwde, dan zou het ook met een officier zijn; al de prinsen waren immers in soldatencostuum? zij had onlangs onzen koning te Gent bij een feest gezien, die was het ook en droeg een ridderkruis op de borst... wacht eens... wat had Meester Konkelmans gezegd, hoe de gemaal der koningin van Engeland heette?... de prins con... con... Maaiken vermocht het zich niet te herinneren. . „consort!" zij vond het ineens.

Zou het waar zijn, dat zij zulk een doorluchtigen naam bezat, Maria Stuart? Start en Stuart, dat was hetzelfde, had Meester Konkelmans gezeid. Maar... Maria Stuart was onthoofd en Karel Stuart ook... hoe vreeselijk... en toch... Maaiken had zich zelve in stilte opgewonden; zij hief het hoofd op... toch schrikte dit dramatisch einde haar niet af in heur verlangen naar den troon...

Tot dusverre hebben dergelijke gebeurtenissen, voor zooveel bekend staat, nog geene koninklijke opvolgers afgeschrikt.

In eens richtte het meisje zich op. Waarom die dwaze hersenschimmen? Zij wist immers zoo klaar als de dag, dat het altemaal verbeelding was. Niets anders. Zij wilde en zou er niet langer aan denken; en weer keerden hare gedachten naar Thecla en den waterloop op hun hof en de onvrije vensters van de burenwoon terug; naar den muur van het zomerhuisje, die te ver, en op hun grond stond, naar den kastanjeboom en naar den boom van Larduusken... Dat was altemaal niet zeer aangenaam. Maaiken ging eens tot aan de deur; dan aldra zette zij zich achter hare toonbank in het winkeltje, en keek tusschen de bundeltjes sigaren naar de straat. Maaiken verveelde zich en ware Vader tehuis geweest, zeker zou ze eens

uitgegaan zijn, om 't even waar . . . tot bij Vrouw Konkelmans misschien of elders; maar als Vader weg was, mocht ze niet, want er had iemand voor den winkel kunnen komen.

„Men kent toch nooit zijn eigen best!" dacht Maaiken 's avonds vreugdestralend, want — want er gebeurde iets bijzonders dien namiddag, en Maaiken zou het zich eeuwig beklaagd hebben, ware zij niet tehuis geweest!

Daar kwam eene heerenkoets aangereden — dat was nu niet verwonderlijk: er waren kasteelen en buitengoederen in het omliggende — maar het paard vertraagde zijn stap, de koetsier keek uit en scheen te zoeken; de knecht, die er langs achter opzat, vroeg iets aan een drietal kleine speldenwerksters, die zooeven voorbij kwamen en verbaasd opkeken. Maaiken's hart klopte. — Haar vaders naam weerklonk! hun huis werd aangewezen. God van den hemel! het rijtuig, dat reeds voorbij was, werd achteruit gedreven, tot dicht bij hunne deur gevoerd; de knecht sprong er af; de koetsier, zijne lijn vasthoudend, ontsloot het hekje . . . de troon van Engeland! de langverwachte kroon, de werkelijkheid! . . . Maaiken beefde als een riet.

„Charles Star?" vroeg de oudste knecht: hij had een gouden galon op zijn hoed, een grijsachtig-geelachtige kapot aan en ontelbare rimpeltjes in het aangezicht. Hij tastte in zijne zakken en haalde een pakje te voorschijn.

Maaiken's lippen sidderden, zij zag vuurrood, zij trad achteruit en weder vooruit. Zij had het hoofd verloren.

„Of het hier is dat Karel Start woont?" vroeg haar thans de jonge knecht op zeer boerschen toon; het was blijkbaar, dat de livrei hem nog niet lang tot kleeding verstrekte; hij had een appelrond gezicht en kon een jaar of twintig oud zijn. Hij was bijzonder groot en kloek gebouwd.

„Ja", bracht Maaiken uit.

De vlugge paarden stonden ongeduldig te stampen voor de deur: zij wilden voort.

„*Un paquet de la part de Joséphine,*" sprak de oude knecht. — „Josephine!" Maaiken had den naam verstaan: het was iets van Fine, van hare zuster, die in Frankrijk diende!

Zij stond onnoozel te lachen en vergat het pakje aan te nemen. Haar hoofdje sloeg zenuwachtig.

„*Dites-lui*", vervolgde de oude knecht tot den jongeren, „*que Joséphine est très contente à Paris.....*"

Deze, die waarschijnlijk in de dorpsschool wat Fransch had geleerd, begon: „Dat Josephine heel content.....” Doch Maaiken onderbrak hem:

„Ik versta het wel”, zei ze, eenigszins van hare ontsteltenis bekomen.

„Joséphine”, hernam de oude, thans ook beproevend Vlaamsch te spreken, „geef dit mee aan zijn vrien, die kom der stad voor zijn papa....” hij haperde en zich tot den jongeren wendend: „*dites-lui donc dans son patois qu'un de mes amis l'a rapporté de France,* — kebrenk, van France kebrenk”, trachtte hij Maaiken te doen begrijpen.

„Het zal haar portret zijn,” sprak het meisje, „zij heeft het voor eenigen tijd geschreven, dat zij het had laten maken en...”

„*Hein?*” onderbrak haar de bejaarde knecht, het oor leenend, „*parlez-moi en bon français*”, bad hij beleefd doch met nadruk, want het was hem, als Franschman onmogelijk te veronderstellen, dat er andere talen dan dialecten der zijne bestonden.

Maaiken dorst echter het weinige Fransch, dat zij als kind geleerd had, niet uithalen: zij nam hare toevlucht tot den jongen man, welke aldus hare woorden vertaalde:

„*Vous pouvez dire à Josephine qu'elle est très beaucoup remerciée et que ce n'est pas soli de pas venir une fois retour à maison.*”

„*Joséphine viendra pour sûr,* zij kom *l'été prochain,* maar nie om blijf, *en visite*”, zei de oude.

„*Owie, owie*”, verstoutte Maaiken zich te antwoorden.

„*Allons, partons, adieu*”, sprak hij, haar de hand toestekend.

„Wij wonen op het kasteel van baron d' Anse”, zei de jongeling met het appelrond gezicht; „hij”, naar zijn gezel wijzend, „is koetsier (dat zag Maaiken wel), en ik ben stalknecht. — Ik ben van Heigem. Ik heet Angelus, mijne ouders zijn welstellende koeboeren, ik woon nog niet lang van huis; Vader is hertrouwd en het ging mij ginder niet meer; maar ik zal toch de edelmannen niet blijven dienen”, vertrouwde hij haar, zooals het meest gebeurt onder geringe lieden, welke aan den eerstkomende hunne geschiedenis verhalen.

„*Qu'est-ce qu'il vous chante là?*” vroeg de oude ongeduldig. „*Elle est gentille, ma foi,*” besloot hij. En beiden lachten haar toe.

Maaiken verstond wel aan den toon, dat het iets vriendelijks was. Zij voelde zich niet gebelgd, als wanneer de dorpsjonge-

lingen haar een compliment maakten. Die beide mannen bevielen heur. Maaiken stond zoo fier! Het was wel de troon van Engeland niet, dien men haar had aangeboden, maar welk eene eer! Het rijtuig van baron d'Anse dicht bij hare deur! En Thecla moest het zien, want zij had op haar drempel gestaan, als Maaiken vóór de aankomst had uitgekeken. Wat zou zij denken, dat het te beduiden had?

En het pakje, het portret van Fine!

„*Adieu*, *Adieu*", herhaalde de oude bediende.

„Gezondheid" zei de jonge; elk sprong op zijne plaats en pijlsnel reed het gespan weg.

VII.

Het duurde een heelen tijd, aleer bij Maaiken de indruk van het gebeurde verflauwd mocht heeten: het was toch ook zoo wonderlijk! en de teleurstelling, welke zij vluchtig had gevoeld bij het krijgen van het pakje, omdat zij nog iets grootschers verwachtte, werd ruimschoots vergoed door zijn inhoud, die eene zeer bevredigende werkelijkheid uitmaakte: behalve het portret van Fine stak er een bankbriefje van twintig franken in! Maar dat was nog niet het beste van heel die geschiedenis, het beste was, dat er dan toch onverwachte dingen gebeurden, en dat eenieder het wist, dat die koets voor hare deur had gestaan! Maaiken voelde zich nu nog veel hooger boven Thecla verheven! Haar vader scheen er onverschilliger aan: hij verheugde zich maar over het geld; ook de photographie in haar rond lijstje was hem welkom. „Het is dan toch mogelijk, dat hier heerenkoetsen staan," dacht Maaiken altijd, „die andere zou ook nog eens kunnen verschijnen — misschien." Nog meer werden hare hoopvolle droomen gevoed door eene gebeurtenis, welke nevens de deur had plaats gegrepen: Djaaksken, het oude Djaaksken, had met eene obligatie op Brussel een groot lot gewonnen: vijf en twintig honderd franken! Dat had eene ware opschudding in het dorp verwekt; het werd hem algemeen gegund, want het ventje was gaarne gezien van eenieder. Elk wenschte hem geluk. Het was maar Karel Start alleen, welke zich hield, als wist hij het niet en nog bitsiger dan te voren tegen Djaaksken zijne klachten uitte over den kastanjeboom en het zomerhutje, maar meest nog over een

twaalftal hennen, die aan notaris Soncke toebehoorend, thans met den haan voorop in zijn tuintje alles overhoop kwamen krabben. Djaaksken, enkel met zijn geluk bezig, toonde weinig medegevoel aan zijn ontevreden buurman.

„Ze kunnen nu niet veel kwaad meer doen," zei hij luchtig, „het seizoen is te verre."

„Ik zal ze de beenen afslaan," dreigde Karel Start.

Maaiken verblijdde zich bijzonder over het lot, dat Djaaksken was ten deel gevallen, niet dat zij hem genegenheid toedroeg; maar omdat dit als het voorteeken van grooter gebeurtenissen was, aan haar zelve beschoren. Sedert de koets en dat lot begon zij het soms voor waarheid aan te nemen, wat Meester Konkelmans voorspelde. „En toch ondanks al ons recht, zal er niets van worden," besloot zij dan om aan het misnoegen van haar karakter lucht te geven, en fier sloeg zij het hoofdje achterover: zij had maar die bevrediging voor heur hoogmoed.

Meer dan eens zag zij het gespan voorbijdraven met de twee knechten: wanneer de baron of de baronnes in het rijtuig zaten, hielden de bedienden zich stijf als beelden; was de koets echter ledig, dan groette de oudste zoo minzaam en de jongere van achter er op nam ook den hoed af. Het was spijtig, dat Maaiken wat bijzichtig was; zij kon zich zijne trekken niet goed meer herinneren; diegene van den koetsier waren haar beter in het geheugen gebleven. Thans sedert kort moest de jongste echter heen zijn, want hoe slecht Maaiken ook van verre zag, toch bemerkte zij het verschil: er zat een negerknaap in zijne plaats. Hij had het immers gezegd, dat hij verhuizen zou.

Djaaksken schikte ook bij Mijnheer Soncke niet te blijven, nu hij zooveel geld had, neen, Djaaksken ging weg met Allerheiligen, weet gij waar? In het oude mannen-gesticht op zijne parochie, aan de beste tafel!

Intusschen was het seizoen aangekomen, dat de kastanjen rijp waren. Karel Start en zijne dochter hielden wacht, dag op dag om er bij te zijn, wanneer zij afgeslagen werden; want:

„Al wat op het onze valt, behoort ons van rechtswege toe," sprak Karel Start en Maaiken had dezelfde overtuiging.

„Maaie, ze gaan beginnen, ze trekken er naartoe," kwam haar vader eens op een windigen morgen met de boodschap.

Maaiken vermande zich; vader en dochter hadden voorgenomen niet meer zoo dwaas te handelen, als vroeger

wanneer zij wel innig vergramd, doch van ver en zwijgend toezagen, als Thecla zelfs door de lage haag brak om de vruchten in hun tuintje op te rapen. Maaiken beefde niettemin reeds van ontsteltenis bij de gedachte harer stoute onderneming.

Djaaksken zat in den boom en sloeg met stokken in de takken; de kastanjen stoven 't allen kant, nog in of uit den stekeligen bolster: Thecla gaarde ze hier en daar en ginder in hare mande op.

Maaiken kwam bij: de wind joeg heure haren over haar gelaat, den tip van haar halsdoek over haar hoofd, en haar kleed voor haar heen.

Vader stond van verre te kijken.

Haastig begon zij ook te rapen in hare mande.

„Wat doet gij, Maaie?" vroeg Thecla, dreigend aan de omheining komend.

„Ik neem wat. . . . mij toe. . . . behoort," stotterde het grammoedige en ontstelde meisje.

„Die vruchten zijn aan ons, laat ze liggen!"

Maaiken deed een gedwongen lach vernemen en raapte met nog meerder spoed.

Djaaksken scheen het gesprek in het windgeloei daarboven niet te hooren, en sloeg in den top met groot geweld.

„Dat is het eigendom van Mijnheer," hernam nog eens de meid, welke door hare tergende zelfbeheersching over hare buurdochter gansch de bovenhand hield.

„Het zijn... al geene... heeren... welke Mijnheer heeten..." bracht Maaiken uit.

„En geene koninginnen, welke het meenen te zijn!" schimpte de meid, en traag slepend: „Gij zijt er te goed toe om met uw schoon gelaat eens andermans fruit te komen oprapen."

Maaiken was door deze woorden gekwetst, en het bloed zijpelde werkelijk uit hare handen, want door hare zenuwachtige siddering bezeerde zij zich aan de vruchtbolsters en de doornen, welke tusschen de andere struiken der haag stonden. Tranen ontsprongen haar oog.

„Thecla, wilt gij wel zwijgen!" beval Djaaksken, die uit den top gestegen, het laatste had gehoord. „Maaiken," hernam hij verbeterend, „raap gij maar kastanjen op en als gij uwe mande niet volkrijgt, zal ik er van de onze bijdoen, ik ben zeker, dat Mijnheer content zal zijn, als ik het hem zeg. —

't Is waar ook" tegen Thecla, „die menschen hebben veel schade door onzen boom."

Doch Maaiken was opnieuw gebelgd: „Djaak," zei zij met toonlooze stemme, „meent gij dan... dat ik éene kastanje zou... willen.. die mij.. niet toekomt, houdt uwe presenten," en hare oogen blonken van verontwaardiging: want zooeven had zij zelfs gewetentrouw een paar vruchten in het midden der haag onaangeroerd gelaten, omdat het haar scheen, dat ze eerder op den overkant dan op haar grond lagen.

„Zooals het u belieft," zei Djaaksken tot de prikkelbare meid.

„Laat dat dwaashoofd gerust," raadde Thecla en ging weder aan hare bezigheid, „er is geen vrede mee mogelijk."

Wanneer Maaiken de laatste vrucht uit de ritselende bladeren had opgeraapt, trok zij naar huis met haar buit, als een veldheer, welke de zegepraal behaald, doch tevens bloedige wonden bekomen heeft.....

VIII.

Met Allerheiligen was Djaaksken vertrokken. In de laatste dagen, dat hij er nog verbleef, had Karel Start hem op gebelgden toon verzocht, dan toch in Gods naam de kiekens tehuis te houden en zulks was geschied: het goede ventje had heel het schotwerk, dat hun beloop afsloot, met stokken vermaakt en hield het hekje toe. Karel Start had op het uiteinde van zijn hoveken een mengelhoop gelegd van droge bladeren en konijnenmest, goed dooreengewerkt en kunstmatig vierkant: hij had heel zijn tuintje opgenet.

Sedert het gebeurde met de kastanjen, was Maaiken bijzonder zenuwachtig: overal meende zij Thecla te ontwaren, en zij beweerde, dat de oude meid thans bijna immer aan haar venster stond om in hunne keuken te kijken — want sinds lang was de gordijn weg. Meester Konkelmans zegde, dat men er zich best niet over bekreunen zou; dat was licht om aan te raden, doch moeielijk om uit te staan.

Er liep een nieuwe knecht op het hof. Maaiken zag het van ter zijde; want zij zou zich niet gewaardigd hebben hem een blik te gunnen: zij behandelde hem als een natuurlijken vijand.

Het was tegen den avond: Maaiken trok met heur aschbak

naar den hoek aan het zomerhuisje, waar zij gewoonlijk hare asch ziftte. Of het nu toeval was, of dat het eentonig geruisch dezer verrichting de aandacht had getrokken, althans het meisje hoorde in den geburenhof een gefluit, als wanneer men een hond roept. Zij dacht: „Wat mag dat wezen?" doch vermoedde niet, dat het haar kon gelden.

Toen zij zich echter langshenen de haag met haar gerief en haar bak sintels naar huis spoedde, zag zij den nieuwen knecht uit den paardenstal op haar toekomen; zij verhaastte nog den stap, hij insgelijks:

„Uila, hé!" riep hij haar na.

Doch zij was binnen en sloeg de deur achter zich toe.

Vader was kwaad, wanneer zij het vertelde: dat moest Thecla zijn, die den vreemden bediende daartoe had aangestuwd. Het was eene schande!

„Zie," zuchtte hij spijtig, „indien ik een kooper vond voor mijn huisje, zou ik heel den boel voor half geld uit mijne handen werpen."

Hij zei dat ook aan Meester Konkelmans dienzelfden avond: het was de eerste maal, dat hij aldus sprak, want hij was zeer aan zijn huisje gekleefd.

's Morgens gebeurde er nog iets anders! al de hennen zaten op zijn mengelhoop: de bladeren en het mest werden te allen kant verspreid en een kleine wasch, welke Maaiken in den vroegen ochtend had te bleeken gelegd, was bezoedeld, vertrappeld en in sommige lichte stukken waren scheuren!

„Wacht," zei Maaiken vuurrood, „ik zal eens zien, of er geen recht meer bestaat, ik zal zelve tot bij den notaris gaan..... Kijk, Vader, het hekje van zijn hoenderhof... staat wijd open gesteld, dat is opzet ... telijk ... om ons ... te tergen."

Maar zij wilde niet gaan, als Thecla tehuis was, of als de onbeschaamde knecht kon opendoen:

„Ik zal mijn ... slag afwachten," zei ze weer met innige gramschap tot Vader, die haar gelijk gaf.

Des middags kon ze niet eten: gedurig herhaalde zij in zich zelve, hoe zij den notaris aanspreken zou: „Mijnheer de notaris, ik neem de vrijheid u eens te komen voor oogen leggen, enz. Ik zal hem *dit* vragen en hem *dat* verwijten . . ." sprak zij immer.

„Zie maar, dat ge u niet te kwaad maakt," raadde Vader. Reeds een paar malen, in den morgen, zoodra zij uit hare achterdeur trad, was de knecht van verre naar de haag toegekomen.

„Marie, luister eens!" had hij zelfs geroepen, en zij was terug in huis gegaan.

Zij had het afgespied: de knecht werkte in het verste gedeelte van den tuin, en Thecla was uit met haar mantel aan: zeker naar het sermoen; — want het was aanbidding in het dorp met de octaaf der Geloovige Zieltjes. Er waren vreemde biechtvaders.

Notaris Soncke keerde juist naar huis, hij opende zijne deur met den sleutel, Maaiken kwam en tikte, als hij ze nauwelijks weder had dichtgemaakt.

Hij ontsloot ze nogmaals, leidde het meisje eerst door de voorzaal in een lange zijgang en dan in zijne spreek- of werkplaats.

„Dochtertje, wat is er van uw dienst?" vroeg hij in de meening, dat zij voor zaken kwam.

„Mijnheer de notaris," begon het meisje en hield als steun den haar aangeboden stoel vast, waarop zij zich niet had nedergezet, „ik kom eens zien, of wij al het onrecht moeten blijven . . . verdra . . . gen, dat gij . . . ons aandoet."

De goede man begreep haar niet. Maaiken was vergeten, hoe zij zich voorgenomen had hem aan te spreken; zij klaagde over den waterloop, over haringkoppen, die Thecla door het gootgat gooide; sprak van ijsbanen en bespieden en kiekens al dooreen, afgebroken en hevig ontroerd.

„Dochtertje, bedaar," suste hij met kalmte. Hij begon te begrijpen, waarvan er quaestie was.

Maaiken had wellicht gemeend, dat hij hare grieven met hevigheid weerlegd, en zij een vijandigen woordenstrijd met hem zou gehad hebben. Het was heel anders:

„Ik wist dat niet", zei hij ernstig, „ik was er verre van af zoo iets te vermoeden, ik ben een vreedzame mensch en kom gaarne met eenieder overeen; ik zal het onderzoeken, dochtertje, en Thecla spreken", beloofde hij haar.

Bij dien toon was Maaiken's gramschap gevallen en hare ontsteltenis ging over, doch tranen liepen over hare wangen.

„Gij weet het altemaal nog... niet, Mijnheer de notaris... maar uw knecht roept ook achter mij."

„Djaaksken? O dat kan ik bezwaarlijk gelooven."

„Neen, Djaaksken niet..., de nieuwe, ik ben niet vrij, dat ik een voet in den hof zet."

De notaris trok zijne oogen open.

„Ik ben een treffelijk meisje," zei ze fier.

„Daar twijfel ik niet aan."

„Maar nog wat," vervolgde Maaiken, die van de gelegenheid gebruik wilde maken om eens hunne langverduurde verongelijking volkomen aan het licht te brengen, „het zomerhuisje en de haag.... staan te verre op on....zen grond."

Maar thans had zij den bal misgeslagen.

De notaris schudde het hoofd: „Mijne papieren zijn goed in orde, ik heb den eigendom gekocht, zooals hij is, en wat bestaat van servituden en diergelijke, dat zal er blijven," verzekerde hij haar, van onder opziende.

„Ik weet wel, dat... wij er niets aan kunnen doen... het was maar...om te zeggen...." stotterde Maaiken.

„Meisje," sprak hij opstaande, „ik zal mijne kiekens uit uw tuin houden, zeg dat aan uw vader," — want Maaiken had veel van hem gesproken in het opsommen harer grieven — „ik zal mijne dienstboden verbieden u nog onaangenaamheden te berokkenen, immers ik zal alles doen, wat billijk is."

Maaiken kwam thuis met lichten tred en licht gemoed: hij was waarlijk zoo onredelijk niet, die notaris!

IX.

Karel Start was met zijne mande naar zijn land. Het belletje van het straathekje klonk. Maaiken ging voren. Zij verschrikte: daar stond Thecla!

„Marie," sprak de oude meid verlegen, „ik kom u spreken."

Het meisje was te zeer onthutst om een woord te kunnen uitbrengen, doch wees haar, dat zij in de keuken zou gaan.

Deze deed het en rechtstaande: „Marie, ik kom u den vrede bieden: wij hebben lang genoeg in oneenigheid geleefd. Wij moeten eten en vergeten, de pater heeft het gepredikt."

„Ik heb nooit... anders gevraagd," antwoordde Maaiken, ontwapend door dezen onderdanigen toon, „*ik* ben niet begonnen.... Thecla."

„Laat ons geen oude koeien uit de gracht halen, laat ons elkaar voortaan geen stroo in onzen weg meer leggen, dat zal het beste zijn.”

Maaiken vermoedde de waarheid: Thecla was te biecht geweest en had geene absolutie gekregen; zoolang zij zelve haat en nijd in haar harte droeg, zou het haar ook aldus vergaan, daar was zij bang voor.

„Thecla, zet u neder,” sprak zij, „men is beter met een... goeden gebuur dan met een verren vriend.”

Haar kopje sloeg wel zenuwachtig, maar hare ontroering ging voorbij.

„Zij heeft den eersten stap gedaan,” dacht Maaiken.

„Het dwaashoofd is beleefd,” dacht Thecla.

Thecla en Maaiken zaten elk aan een kant van de tafel, de eerste wat ongerust in de vrees, dat Karel Start terug mocht komen; de andere wat verlegen over deze onverwachte verzoening.

„De goede overeenkomst is het schoonste van de wereld,” sprak de oude meid met de oogen ten hemel geslagen.

„Beter wat over ons hoofd laten gaan dan in twist te leven,” bevestigde Maaiken.

„Zie, al zeg ik het zelve, ik kan met eenieder overeenkomen,” pochte Thecla en Maaiken dacht: „Hoe durft gij het beweren!” doch beet op hare lippen en hield zich in. — „Ik heb zoolang op den steenen molen gewoond en dan al zoolang hier bij Boer Vlieger — ik zeg nog altijd Boer, al moest hij Mijnheer heeten — en nu bij den notaris, — hewei, zoudt gij gelooven, dat ik van heel den tijd geen schijn van ruzie met iemand heb gehad?”

„Te beter,” zei Maaiken, die aan den waterloop en de haringkoppen dacht.

Het gesprek stokte wat.

„Gij hebt hier een schoone keuken, Maaiken, zoo proper,” vleide de oude meid.

„Waarom zouden wij vuil zijn?” vroeg Maaiken wat scherp.

„Ik wist niet, dat uwe keuken zoo groot was,” hernam Thecla om iets te zeggen.

„Zoo, wist gij dat niet,” spotte Maaiken.

„Hoe zou ik dat weten?” sprak de buurmeid met eenige bevreemding over den toon van het jongere meisje, „ik heb er nooit den voet ingezet.”

„Men moet juist niet altijd den voet ergens zet . . . ten om te weten . . . hoe het er is," bracht Maaiken uit. Het was niet moeielijk om raden, waarop zij zinspeelde.

Thecla stond recht, het was tijd : het onweer dreigde, zij voelde het wel, doch om den schijn niet aan te nemen, dat ze verstoord was en met het oog op de noodige verzoening als voorwaarde harer absolutie :

„Maar hebt gij uwe kat niet meer dan, ik heb ze in lang niet gezien ?" fleemde zij, rondkijkend, als zocht zij het dier.

„Hoe durft gij het vragen ?" sprak Maaiken dreigend in éénen adem.

„Hoe ? Wat ?"

— „Alsof gij Djaak . . . niet geholpen . . . hadt om haar van . . . kant . . . te maken."

„Gij leelijk dwaashoofd, wat durft gij zeggen ?" schreeuwde Thecla, ineens verwoeder dan Maaiken zelve.

„Ja, gij," verweet haar het meisje weder. „Gij en Djaak."

„Ik zal u op het tribunaal brengen, zoo waar als er een God in de heilige mis is. Ha, mij van zoo iets betichten ! ik mag verzinken, indien ik er schuld aan heb, wat gaat mij uw domme kat aan ook ! Trek gij liever naar Engeland."

„Allo, . . . hieruit !" gebood het bloedig verwonde Maaiken. Thecla liet het zich geene tweemaal zeggen : Zij liep heen, het hekje met zulk geweld achter zich toetrekkend, dat het veertje van het belleken afsprong.

„Die komt mij . . . nu zottig . . . heid zeggen . . . in mijn . . . eigen huis !" jammerde Maaiken tegen haar vader, die dra daarna binnentrad, en zij liet zich zenuwachtig snikkend op een stoel nedervallen.

X.

Nauwelijks was Maaiken weder wat van hare ontroering bekomen of : „Uila, hé !" ging het in het winkeltje, terwijl het stomme hekje, om gerucht te maken, met geweld verscheidene malen heen en weder werd geslagen.

Een groote mansgestalte stond binnen. Maaiken kon zijn aangezicht niet zien, dat tegen het licht was gekeerd. Reeds meende zij een misnoegd woord over dat ontijdig gerucht

maken te laten vallen, toen de bezoeker sprak: „Ik kom hier met de complimenten van Mijnheer den notaris," en glimlachend daarop, „kent ge mij niet meer dan?"

„Angelus!" — thans stond hij in de klaarte. „Is het mogelijk!" klonk het ineens zoo vriendelijk als opgewekt. „En woont gij hier?"

„Welzeker, en ik heb u willen aanspreken ook, maar gij scheent mij te vluchten."

„Ja, ik herkende u niet. Het is bedroefd bijzichtig te zijn!" zuchtte het meisje.

De knecht hield eene spade in de hand: „de kiekens hebben daar ergens op den mesthoop gezeten," zei hij, „Mijnheer doet mij komen om het te effenen."

„Vader," sprak Maaiken met zenuwachtige haast, „het is deze jonkman, Angelus, die dat pakje van Fine heeft gebracht, ge weet haar portret en" — stiller — „en... wat er nog in stak."

— „Ik neem 't wel, ik neem 't wel," antwoordde Karel Start ongeduldig, en minder gretig dan zijne dochter om met den nieuwen knecht te verbroederen.

Zijne luim beterde echter, als hij vernam met wat inzicht de jonge man was gezonden. Hij ging met hem buiten en toonde de aangerichte verwoesting, die niet veel moeite kostte om te herstellen.

Angelus verhaalde, dat Mijnheer Thecla zooeven had weggezonden uit hoofde van haar twistziek karakter.

„Zij heeft, wat ze verdient!" juichte Maaiken, nog geschokt door de herinnering aan het gebeurde.

„Ik zal wel zorgen, dat de kiekens tehuis blijven," beloofde Angelus, „en dat er geene klachten meer te doen zijn."

„In dit seizoen richten ze toch niet veel schade aan," zei Maaiken.

„Elk zijne beesten," bromde haar vader. „Indien gij ook kondet maken, dat die boom geveld werd, en dat huisje afgebroken, dan zouden wij vriend zijn en vriend blijven," voleindigde hij.

De knecht, die eene soort herkuul was, deed een dreigende beweging met de spade naar den kastanjeboom: „wij zullen hem wel weten uit te krijgen," zei hij met den overmoed der jeugd, die aan niets twijfelen kan.

XI.

Had Karel Start veel te lijden gehad van de oneenigheid met zijne geburen, thans had hij meer nog van de al te groote overeenkomst zijner dochter met hen uit te staan.

„Ik weet niet, wat gij altijd tegen dien knecht te vertellen hebt," verweet hij Maaiken, want drie, vier malen daags stond zij met hem aan de haag onder den boom van Larduusken te praten.

Karel Start vond het ook zeer zonderling, dat Angelus te elk oogenblik zijn „Uila, hè" in het winkeltje deed hooren, en dan gevolgd van Maaiken door het huis in den hof trok om de kiekens, die hoe langer hoe meer kwamen, er uit te jagen. Maaiken bleef bij hem en zij liepen er beiden achter met stokken en steenen.

„Sluit ze liever op," snauwde Karel Start, „dan zal het dadelijk gedaan zijn."

„Ze breken uit, Karel."

„Wat prullen! daar is wel middel mee."

„Men doet met een kieken niet, wat men wil," zei Maaiken verbeterend.

„Vader heeft gelijk," sprak Angelus zeer stil, in het henengaan aan het straathekje — en dicht bij Maaiken komend, „ik laat ze los en zit er achter, maar ik sla om ze niet te treffen en pak om ze niet te hebben," voegde hij er geheimzinnig lachend bij.

Maaiken was nadenkend dien avond: „Hij is negen jaar jonger dan ik!" peinsde zij met spijt.

Hij had gelot in het voorjaar, hij had het haar gezegd: hij was er uit.

„Is het waar, wat de menschen beweren," vroeg Meester Konkelmans op een avond aan vader en dochter te gelijk, „dat Maaie, dat gij," hernam hij rechtstreeks tot haar, „met Angelus gaat trouwen?"

„En indien het eens.... waar ware?..." antwoordde het meisje vuurrood en zoo hevig aan haar kous breiend, dat de naalden kletsten.

„Met een dienstbode, een meisje als gij!" zei Konkelmans, de schouders ophalend.

„En wie ben ik dan?" vroeg Maaiken, zich opzettelijk verlagend.

„Denk op hetgeen gij eens zoudt kunnen worden, Marie!"

„Wat dat aangaat," zei Maaiken met zooveel minachting, als hare ontsteltenis haar toeliet in den toon te leggen, „ik verbeur mijne kans... voor min dan... een centiem, dáár!"

„Zwijg!" beval Karel Start, die niet kon verdragen, dat zijn troon veracht werd, „zwijg!" doch zijne oude krachtdadigheid was verzwakt: sedert eenigen tijd scheen hij ras verouderd of ontmoedigd.

„En wat zoudt gij zeggen van zulk een bruidegom?" vroeg hem Meester Konkelmans.

„Ik zou zeggen, dat het een gemeene koning voor Engeland is," luidde zijn antwoord.

„Een prins *consort*," verbeterde Konkelmans.

„Ik zou niet toestemmen," sprak Karel Start, het hoofd schuddend.

Er was niets van, verzekerde overigens Maaiken en dat was waar, doch er werd iets van: Angelus vroeg het haar 's anderendaags rechtuit en Maaiken zeide „Ja," en Karel Start stemde toe! Zoo gaat het in de wereld.

En tot overmaat van geluk was het aan het oor van notaris Soncke gekomen, dat de buurman bij gelegenheid zijn huisje verkoopen zou en hij had het gaarne bezeten, en bood er hem meer voor aan dan het waard was!

De koop werd toegeslagen.

XII.

Nochtans vond Karel Start het een gemeen huwelijk; hij zegde het aan Meester Konkelmans:

„Ik heb dat van Maaie niet gedacht...!" zuchtte hij.

„De liefde is blind," antwoordde zijn vriend — en den langen wijsvinger zijner rechter hand omhoog houdend, „daarom wordt Cupido ons met een band voor de oogen afgebeeld..."

„Dat ze zich zoo verloren zou smijten!" hernam de vader, den loop zijner eigene gedachten volgend.

Hij sprak er in den tusschentijd niet meer van, maar op den dag der bruiloft gaf zijn misnoegen zich weder lucht: Maaiken had er op aangedrongen naar Ostende te reizen, zij wilde volstrekt de zee zien. Het was wel een slecht seizoen daartoe: Februari! doch daar bekreunden zij zich niet over. Meester Konkelmans

en zijne vrouw waren medegevraagd. Karel Start, die een glas te veel had, strompelde alleen vooraan op den verlaten dijk, aan de grauwe bruisende zee; hij keerde zich om naar zijne reisgezellen, en sloeg op zijne borst:

„Hier staat Karel Stuart, de troonopvolger van Engeland," en den arm horizontaal uitstekend, „hieronder" wees hij met de andere hand, „moeten zij allen passeeren!"

„Wat zegt hij?" vroeg Angelus, bevreemd lachend; want hij was onbekend met den eisch van zijn schoonvader.

„Niets, och ... hij weet het zelf niet," antwoordde Maaiken beschaamd, dat ook twee of drie zeelieden, welke met een verrekijker in de hand naar eene nauw zichtbare stoomboot in den grooten waterplas tuurden, het vernemen moesten. „Och Vader, zwijg!"

„Hieronder," vervolgde Karel Start, „de notaris en Thecla en gij allen en heel het dorp! ..."

„Meester Konkelmans ... om Gods wil, doe hem zwijgen!"

Maar hij tempeestte voort, zelfs in het terugkeeren, toen zij reeds in een grooten wagen van derde klasse zaten.

Maaiken zag zeer rood, haar kopken sloeg zenuwachtig.

„Het is de drank, die spreekt," zei, als om haar gerust te stellen, een beestenkoopman rechtover haar gezeten, met een blauwen kiel aan en dikke schouders en die een stok bij een lederen riempje in de hand hield, „laat gij hem maar begaan, mijn dochtertje!"

Maaiken was gebelgd over dien onbescheiden troost, doch zweeg met toegeknepen lippen.

Angelus en zijne vrouw hadden de herberg aan het brughuisje gepacht. Het was geschikt, dat Vader bij hen kwam inwonen. Daar nam de bruiloft dan ook in het terugkeeren van Ostende haar intrek.

„Maar hoe zouden wij onzen *stamenee* [1]) heeten?" vroeg Angelus aan zijne gasten, des avonds op het feestmaal, „tot nu toe heeft hij nog geen uithangbord gehad en dat beteekent niets voor eene herberg."

„*In vaardegem*," raadde Maaiken, na eenige bedenking.

„Dat is geen Vlaamsch," verzekerde Meester Konkelmans gewichtig.

---

[1]) Estaminet.

„*In het groen veer,*" meende Karel Start.

„*In het schoon ziet,*" zei Vrouw Konkelmans op hare beurt.

„Dat is weder eene fautive zinsnede," antwoordde haar gemaal.

„*In de drie kwakkels,*" bracht Angelus aarzelend uit: hij voelde het als 't ware, dat zijn voorstel niet geschikt was om bijval te verwerven

Dat deed het ook niet, want:

„O!" riepen allen verachtend uit.

Meester Konkelmans stak den wijsvinger zijner rechter hand omhoog en sprak plechtig:

„Ik heb het: *In den troon van Engeland*, moet het hier heeten."

Een handgeklap ging op, want allen waren vroolijk gestemd; en de herberg heet thans aldus, en wanneer soms een vreemdeling vraagt, waarom in het hart van Vlaanderen op een eenzamen steenweg, aan de brug over de vaart, een uithangbord hangt: *In den troon van Engeland*, zoo wordt hem telkens in 't kort de hierbovenstaande geschiedenis verhaald.

Gent. VIRGINIE LOVELING.

HET TOONEEL IN CHINA.

I.

„*Hoeï-Lang-ki, ou l'histoire du cercle de craie*, drame en prose et en vers, traduit du Chinois et accompagné de notes, par Mr. Stanislas Julien," zoo luidt de titel van een geschrift, dat mij toevallig, eenigen tijd geleden, op de Amsterdamsche universiteitsbibliotheek in handen kwam.

Derhalve een Chineesch, een echt Chineesch tooneeldicht!

Gretig nam ik het vrij lijvige boekdeel ter hand en begon het te doorloopen.

En wat ontmoette ik? Een tooneelstuk *in optima forma*, voor een deel in proza, het overige in versmaat, gesplitst in bedrijven, door een proloog voorafgegaan.

In dien proloog maakt men aanstonds kennis met de heldin van het stuk, Haï-Tang, de dochter der weduwe Tchang, een meisje, dat zich, om hare moeder te onderhouden, in de armen der ontucht heeft geworpen.

Een aanzienlijk ambtenaar uit haar buurt, Ma geheeten, wordt op haar verliefd. Hij vraagt en bekomt haar tot tweede vrouw, na haar moeder een huwelijksgift in geld te hebben aangeboden.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat een Chinees één vrouw van den eersten rang mag huwen, maar naast deze eigenlijke gade zooveel echtgenooten van den tweeden rang nemen als hij kan onderhouden, die allen gelijk in rang, doch aan de hoofdvrouw ondergeschikt zijn.

Haï-Tang schenkt haar man spoedig een zoon, en weet door hare toewijding, liefde en trouw haar verleden geheel te doen vergeten. Doch de eerste vrouw haat haar en heeft het op haar verderf toegelegd.

Zelve kinderloos, onderhoudt zij sinds jaren reeds een geheimen minnehandel met een rechterlijk ambtenaar en beraamde met dezen het plan om haar man uit den weg te ruimen, diens bezittingen zich toe te eigenen en dan haar geliefde te huwen. Tot dat doel heeft zij van deze reeds vergif ontvangen. Zij wacht slechts op eene gunstige gelegenheid om het snood voornemen uit te voeren.

Op een goeden dag weet zij behendig partij te trekken van een bezoek van Haï-Tang's broeder, die in kommerlijke omstandigheden verkeerende, den bijstand zijner zuster kwam inroepen. Zij beschuldigt de jeugdige tweede vrouw bij haar man van ontrouw. De laster vindt geloof, en bij haar terugkomst mishandelt Ma dan ook de zoo valschelijk betichte, terwijl hij haar over haar vroegere levenswijze de bitterste verwijten toevoegt. En zóó laat hij zich door zijn drift vervoeren, dat hij een toeval krijgt. Bij het hernemen van zijn bewustzijn vraagt hij om drinken.

De eerste vrouw gelast Haï-Tang een verfrisschenden drank gereed te maken en weet ongemerkt het vergif daarin te storten. Dit werkt uiterst snel. De arme Ma sterft zonder een woord te kunnen uiten. En nu beschuldigt Mevrouw Ma onze heldin, dat deze haar man heeft vergeven, en laat haar de keus om, met achterlating van haar vijfjarig kind, de erfgenaam van zijns vaders aanzienlijk vermogen, te vluchten of voor het gerecht te verschijnen om zich te verantwoorden. Sterk in het bewustzijn van haar onschuld, kiest Haï-Tang het laatste.

Mevrouw Ma rekent er stellig op dat zij door de bemoeiingen van haar minnaar, voor wiens rechterstoel de zaak moet worden gebracht, haar doel zal bereiken, en hoopt, van hare mededingster ontslagen, den knaap als haar eigen kind zich te hooren toewijzen. Hare verwachting wordt niet teleurgesteld. De arme vervolgde wordt schuldig verklaard aan den moord, en daar Mevrouw Ma al de getuigen, zoowel de buren die met het kind sinds jaren bekend waren als de vrouwen, die Haï-Tang bij hare bevalling bijstonden, had omgekocht, wordt deze, spijt hare roerende jammerklachten, als een snoode bedriegster en moordenares geslagen, gegeeseld en gemarteld zoo lang en zoo fel, dat zij eindelijk alles bekent wat men haar wilde doen belijden. Het kind wordt Mevrouw Ma toegewezen.

De zaak was nu uit. Zoo scheen het ten minste. Maar in

een nieuw bedrijf treedt de beklagenswaardige Haï-Tang op, geboeid, met het schandbord om den hals, onder geleide van eenige gerechtsdienaars. Zij wordt vervoerd naar de hoofdplaats, waar de opperrechter het doodvonnis over haar zal uitspreken.

Deze voelt zich echter na het verhoor, dat hij de beklaagde voorloopig deed ondergaan, zeer te haren gunste gestemd.

Doch de zitting vangt aan. De getuigen, ook de rechter die in eerster instantie de zaak behandelde, Mevrouw Ma, het kind, allen zijn tegenwoordig. De eersten blijven bij hun valsche verklaring volharden.

Hoe zal nu de opperrechter achter de waarheid komen, daar én de getuigen én de eigen bekentenis tegen de beschuldigde pleitten! Als een andere Salomo neemt hij zijn toevlucht tot een kunstmiddel. Hij gelast met krijt (eigenlijk staat er met kalk) op den grond een cirkel te trekken, laat den knaap midden daarin plaatsen, en verklaart die vrouw als de ware moeder te zullen erkennen, wie het 't eerst gelukt het kind over de streep heen, naar zich toe te trekken.

De proef wordt tot tweemaal herhaald, en telkens delft de ware moeder het onderspit. Natuurlijk. Want al wilde men haar door bamboesslagen er toe dwingen, zij kon het niet van zich verkrijgen den kleine van haar kant ook, zooals hare vervolgster deed, met geweld naar zich toe te rukken en hem aldus te kwellen en te bezeeren.

Toch wordt de waarheid den opperrechter eensklaps onthuld door deze welsprekende ontboezeming van het moederlijk gevoel, die aan het hart en de lippen der zoozwaar miskende ontsnapt:

„Ik bezweer U, Heer! bedwing uwen toorn, die mij meer „verschrikt dan het geratel des donders! Verzacht uw dreigende „oogen, even vreeselijk als die van tijger of wolf. Toen uwe „dienstmaagd den heer Ma huwde, kreeg zij spoedig dat kind. „Na het negen maanden in mijn schoot te hebben gedragen, „voedde ik het drie jaar lang met mijn eigen bloed en wijdde „ik hem al de zorgen, die de moederliefde ingeeft. Was het „koud, dan verwarmde ik zachtkens zijn teêre leden. — Ach, „hoeveel inspanning en moeite kostte het mij, het tot den leef„tijd van vijf jaren groot te brengen! Zwak en teeder als het „is, hoe zou men het kind in twee tegenovergestelde richtin„gen kunnen heen en weder rukken, zonder het arme wicht „leed te doen! Als ik, Heer! mijn zoon slechts kan verwerven

„door hem kreupel te maken of zijn armpjes te breken, ik „zou liever onder de geeselslagen sterven dan eene enkele poging beproeven om hem buiten den cirkel te trekken.

„Heb medelijden met ons, genadige Heer!"

Hierop gaat haar smeeken over in een hartroerend gezang, afgewisseld door op gewone wijze gesproken woorden:

„Heer!" roept zij, „zie toch zelf." En hare moedersmart uit zich in het lied:

„De armen van het kind zijn week en broos, als hennip„stengels van hun schors ontdaan. Kan die hardvochtige, „onmenschelijke vrouw mijn angst beseffen?

„En gij, Heer! hoe komt het dat gij de waarheid niet bevroedt?

„Ach! hoe verschillend is onze toestand!

„Zij leeft in aanzien en eer en heeft vermogen. Ik ben „vernederd en met smaad overdekt.

„Ja, rukken wij beiden met geweld het kind naar ons toe, „gij zoudt zijn beentjes hooren breken of zijn vleesch zich „zien loslaten van de knoken!"

De opperrechter is overtuigd. Alle twijfel verdwijnt. De ware moeder heeft zich doen kennen. Het spreekt van zelf, dat de bedriegster ontmaskerd wordt en haar schuld bekent, ook den moord. Evenmin als haar minnaar en de valsche getuigen, ontgaat zij de verdiende straf!

Met klimmende belangstelling bracht ik de lezing van het kunstgewrocht ten einde, waarvan ik hierboven slechts het dorre geraamte heb voorgelegd. Goed in elkander gezet, met boeienden dialoog, fijne, flink volgehouden karakterteekening, geleidelijke ontwikkeling der handeling en verrassende ontknooping, doet het door zijn aanleg en bewerking den schrijver kennen als een man van talent, geest en technische vaardigheid. Op realistische leest geschoeid, de dingen hier en daar wel wat veel bij hun naam noemende doch van eene zedelijke strekking, geeft het tevens gelegenheid een blik te slaan in het leven, de zeden en gebruiken van het merkwaardige volk, dat, toen onze voorvaderen nog slechts in huiden en vellen gewikkeld waren en van kunst en wetenschap luttel begrip hadden, reeds op een hoogen trap van beschaving stond, boeken drukte en couranten uitgaf, schepen bouwde en op het kompas zeilde, maar eeuwen lang op de baan der ontwikkeling stil bleef

staan, in vele opzichten een beeld van hardnekkige behoudzucht.

Mijn verbazing steeg, toen ik bemerkte, dat het stuk afkomstig was uit de dertiende eeuw onzer jaartelling, en ontleend aan een verzameling van Chineesche dramatische gedichten, betiteld: *„De honderd stukken, vervaardigd onder de Youën"* [1]) of vorsten uit de dynastie van Tchingkiskan, die van 1259 tot 1368 over China regeerden. Een nieuwe wereld doemde op voor mijn geest. Want ik had hier een proeve van een geheel eigenaardige nationale tooneelpoëzie, die tot nu toe voor mij een verborgenheid gebleven was.

Wat wonder dat het verlangen bij mij oprees daarmede nader kennis te maken. Ik zocht naar bronnen. Het gelukte mij ze te vinden [2]). Konden zij slechts, wat onvermijdelijk was, uit de tweede hand zijn, zij waren voldoende.

Al wat ik van mijn gading ontmoette, teekende ik aan.

Mijne verzamelde aanteekeningen verwerkte ik tot een opstel, waarvoor ik de gastvrijheid der redactie van dit tijdschrift inriep.

---

[1]) Youen-Jin-Pé-Tchong.

[2]) 1°. Le théatre Chinois, 1838 par M. Bazin.

Dit geschrift is uitverkocht. Te vergeefs zocht ik naar een exemplaar op onze bibliotheken. Door de welwillende bemoeiingen van mijn vriend Dr. W. N. Du Rieu, biblioth. aan de universiteit te Leiden, kreeg ik het uit de boekerij te Brussel.

2°. Hoëï-Lang-ki ou l'Histoire du Cercle de craie. Drame en prose et en vers, traduit du Chinois et accompagné de notes par M. Stanislas-Julien 1832.

Han-kung-Tsiu (The sorrows of Han) met inleiding over het Chineeschen drama, door J. F. Davis, Londen 1838.

Laon-Seng-Uhr (An Heir on his old age) door denzelfde.

Pi-Pa-ki ou l'Histoire du Luth, représenté à Peking en 1404, traduit sur le texte original par M. Bazin aîné, 1841.

3°. J. L. Klein, Geschichte des Drama's, t. III. Leipzig 1866.

Dr. H. Alt. Theater und Kirche. Berlin 1846

Robert Prölsz. Katechismus der Dramaturgie. Leipzig 1877; en andere werken over de geschiedenis van het tooneel.

4°. Le Siècle des Youën. Notices et extraits des principaux monuments littéraire par M. Bazin, in het Journal Asiatique, publié par la Société Asiatique 1850—51—52 (Aan prof. Schlegel te Leiden ben ik de kennismaking met die opstellen verschuldigd).

Journal des savants. Paris 1842, 1843. Artikelen over het hierboven vermelde werkje van Bazin, Le théatre Chinois.

Morgenblatt. Stuttgart 1844. Die Dramatische Poësie der Chinesen.

5°. Hippolyte Lucas. Curiosités dramatiques et littéraires. Paris 1855.

6°. Verschillende reisbeschrijvingen, verslagen van gezanten, enz.—

II.

Lang voordat er in Griekenland sprake was van het tooneel, twaalf eeuwen ongeveer voordat de dramatische kunst daar bloeide, had zij in het hemelsche rijk een zekeren trap van ontwikkeling bereikt. Onjuist is derhalve de bewering, die wij in het Zondagsblad van het Nieuws van den Dag van den 26 Aug. ll. aantroffen, dat haar oorsprong volgens een Chineesche legende moet gezocht worden in een gebeurtenis, die onder den eersten keizer der Han-dynastie, twee honderd jaren voor Christus plaats had, en wel een krijgslist, waardoor de keizerlijke generaal Chen-Ping, in een versterkte stad door noordelijke stammen aangevallen, de aanranders noodzaakte het beleg op te breken en af te trekken. De bevelhebber van het belegeringsleger namelijk had een moedige vrouw, Yshik geheeten, die de troepenmacht aanvoerde, welke de eene zijde der stad ingesloten hield. Toen Chen Ping hoorde, dat zij zeer jaloersch van aard was, liet hij een aantal jonge meisjes uit de stad, in de prachtigste kleeding uitgedost, bij verschillende gelegenheden zich op de wallen vertoonen en daar dansen uitvoeren en reien vormen. De manhafte dame, die de zwakke zijde van haar heer gemaal maar al te goed kende, en vreesde, dat hij, wanneer na de inneming der stad al die schoone meisjes hem in handen vielen, geheel onverschillig voor haar zou worden, trok hare troepen terug en verschafte daardoor aan generaal Chen-Ping de gelegenheid, juist toen er gebrek aan mondvoorraad begon te komen, de stad van leeftocht ruimschoots te voorzien.

Die legende nu moge een historischen achtergrond hebben, den oorsprong van het tooneel verklaren doet zij niet. Dit bestond reeds tal van eeuwen. Wel zijn de Chineesche geletterden het zelven niet geheel eens omtrent den tijd van zijn ontstaan. Toch is door de nasporingen van geleerde Sinologen een tipje van den sluier opgelicht, die het optreden der Muze van het drama aan onzen blik onttoog. — Evenals in andere landen was in China de poëzie de taal der oudste letterkundige gewrochten, en deze waren ook daar van godsdienstigen aard. En gelijk elders bij Grieken en Romeinen, bij Egyptenaars en Indiërs, stond bij onze gestaarte broeders de toonkunst in nauw verband met de poëzie. Zij waren tweelingzusters. Wie het lied dichtte, verzon ook de wijze, waarop het gezongen

moest worden, en gaf tevens de bewegingen aan, die bij woord en toon het best voegden. De oudste tooneeldichten zullen dan ook wel in China een godsdienstig karakter gehad en bestaan hebben uit mimische dansen, onder begeleiding van woorden, op een bepaalde wijze voorgedragen of gezongen. Geen spoor evenwel is van die stukken meer over.

Trouwens, bij een volk dat sedert honderden, ja duizenden van jaren geen eigenlijk gezegden eeredienst meer heeft gekend en zijn oud geloof vermengde met de pantheïstische leer van Kung-foe-tse en de bijgeloovigheden van het uit Indië overgeplante Buddhisme, kan het godsdienstig drama onmogelijk zich tot een hoogen graad van ontwikkeling hebben verheven.

Van den tweeden vorm, waaronder de dramatische kunst in het hemelsche rijk optrad, de wereldsche, weten wij iets, maar 't is nog weinig. Slechts enkele grepen uit hare geschiedenis zijn aan de vergetelheid ontrukt. Ten jare 1765 vóór Christus, dus zes en dertig en een halve eeuw geleden, schijnt het schouwspel in China zoo verbasterd geweest te zijn, dat de toen regeerende keizer Tching-Tang hoog werd geprezen, omdat hij het tooneelspelen als een lichtzinnig en heilloos vermaak had verboden.

Intusschen moet de banvloek later zijn opgeheven, en werden de dramatische voorstellingen weder hersteld. Nadere berichten omtrent dit punt ontbreken echter. Doch de ontaarding bleef toen ook niet uit. Want vast staat het, dat negen eeuwen daarna (827 v. Christus) keizer Siouen-wang uitgenoodigd werd de schouwspelers van zijn hof te verwijderen, omdat zij gevaarlijk werden geacht voor de zedelijkheid, en dat aan een anderen monarch, wiens naam niet vermeld wordt, een eervolle begrafenis werd ontzegd, omdat hij te veel omging met de tooneelspelers en den schouwburg te druk bezocht. Ook ten tijde van Kung-foetse (6 eeuwen v. Chr.) moeten er ten hove allerlei ontuchtige stukken zijn vertoond. Waarin bestonden die stukken? Wie zal het ons met zekerheid melden! Te vergeefs zoeken wij naar inlichtingen. Maar daar ernstige Chineesche letterkundigen verzekeren, dat de keizers Wenti, die van 581 tot 601 na Christus regeerde, en Hiouen-Tsong, die in 720 den troon besteeg, de scheppers zijn van het eigenlijk gezegde drama, ligt de gevolgtrekking voor de hand. Die stukken kunnen niet

anders geweest zijn dan balletten, pantomimes en allegorische voorstellingen. Van deze laatsten zijn trouwens nog eenige titels bewaard gebleven, als: *„de Werken van den akkerbouw", „de Vreugde van den oogst", „de Vermoeienissen van den oorlog", „de Geneugten des vredes"*. Van den eersten der beide daar genoemde keizers, Wenti, vinden wij echter alleen opgeteekend dat de muziek, die onder zijne regeering den meesten opgang maakte, de theater-muziek was. Met den tweeden, Hiouen-Tsang, verliet de Muze der tooneelpoëzie het gebied der pantomimes en betrad dat van het eigenlijke drama. Alras begon zij te bloeien en nam zij een hooge vlucht. Deze keizer was de vader van het melodrama. Zelf de dwarsfluit bespelende, stichtte hij een keizerlijke akademie van toonkunst, en was haar eerste directeur.

Bij hem rees het denkbeeld op, de muziek aan het drama te huwen. Zijn troep dramatische zangers oefende hij in den „Tuin der pereboomen", en vandaar worden de comedianten in China nog vaak aangeduid met den naam van: „Kweekelingen van den Tuin der pereboomen."

Hooge waarde trouwens hechtten de Chineezen ten allen tijde aan de goddelijke toonkunst. Volgens een oud annalenboek verstrekte keizer Schun, voor omstreeks 2200, zegge 2200 jaren, aan zijn minister Kuey de volgende opdracht:

„Ik beveel u voor de toonkunst te zorgen. Leert den zonen „der aanzienlijken, dat zij rechtschapen maar mild, zachtmoedig „maar standvastig, gestreng zonder wreedheid, kundig zonder „laatdunkendheid moeten wezen. Verkondig uwe denkbeelden „in liederen, en kleed uwe woorden in gezangen naar de zang„wijze en wetten der toonkunst, opdat de muziek harmonisch „klinke; zoolang de tonen samenstemmen, heerscht er harmonie „onder menschen en geesten."

Waar dergelijke beginselen worden gepredikt en toegepast, behoeft het geen verwondering te baren, dat de muziek een voorwerp van staatszorg, een regeeringszaak werd, gelijk zij nog tot op den huidigen dag in China gebleven is.

Een Chineesch staatsman uit de 7de eeuw zegt:

„De muziek is door de vaderen ingevoerd niet om de ooren „te kittelen, maar om de overeenstemming der harten te be„vorderen en de tweedracht te verwijderen."

En de grootste kritikus, die in het hemelsche rijk opstond,

Matoun-liu, verzekert, dat „de kennis der muziek in het nauwst verband staat tot de regeeringskunst, en dat wie muziek kent, ook bekwaam is tot regeeren."

Als die goede Chinees eens gelijk had! Zouden wij dan hier soms de verklaring hebben van de klachten, in alle landen door hun politieke tegenstanders aangeheven over het regeeringsbeleid der ministers, en van de verlamming, waarmeê de partijstrijd het raderwerk van den staat schijnt te hebben getroffen, en het ook ten onzent belet geregeld vruchtbaar te werken?

Mij dunkt het geneesmiddel ligt dan voor de hand; wij konden wel eens de proef er mee nemen.

In de achtste eeuw reeds na Christus, trad dus in China de Muze van het wereldlijk tooneel in al hare kracht op, toen dit in Europa gevallen was en voor goed ondergegaan scheen onder de mokerslagen van de kerk, die het haatte met een volkomen haat en verafschuwde als een school van verdierlijking, een werk des Satans, het voorportaal der hel. Wel brak er in het hemelsche rijk voor die instelling een tijdperk van kwijning en verval aan, dat anderhalve eeuw duurde, toen het volk op de vreeselijkste wijze door burgeroorlogen en inlandsche verdeeldheden, onder vijf op elkander volgende dynastiën werd geteisterd. Maar het werd voor haar een „reculer pour mieux sauter". In de dertiende en veertiende eeuw is het melodramatisch gebied voor goed verlaten, en verhief zich het Chineesche drama tot een hoogte, die de zooveel latere Europeesche mysteriën en vooral de onbeholpen mirakelspelen der 15de eeuw ver achter zich liet.

Uit dien tijd dagteekenen ook de talrijke verzamelingen van tooneelstukken (men spreekt van 200 bundels, door 187 dichters geschreven), waaruit hoofdzakelijk de Chineesche dramatische letterkunde bestaat en in een van welken onze *Cercle de craie* voorkomt. Sinds bleef echter de kunst, als ware zij eensklaps versteend, stil staan. Niet verder ontwikkelde zij zich. Wil men dus zich een oordeel vormen over het tooneel in China, dan heeft men die verzamelingen te raadplegen.

Men meene echter niet dat die ernstige drama's bij alle klassen der maatschappij steeds en in dezelfde mate welkom waren. Het tegendeel is waar. De kunstsmaak stond zelfs in omgekeerde verhouding tot den rang der toeschouwers; pantomimes en vieze kluchten bleven zich handhaven. En hoe aanzienlijker

het publiek was, waarvoor zij gegeven werden, des te geesteloozer en onzedelijker waren zij. In de 15de en 16de eeuw ontaardden zij in wulpsche en stuitende potsen, hansworsterijen en goocheltoeren, luchtsprongen en worstelingen. Meer dan één keizer, verscheidene ministers en mandarijnen wijdden hun aandacht aan die verbastering en vaardigden strenge wetten daartegen uit.

Volgens de verhalen van reizigers en de verslagen van gezanten, die in de 17de en 18de eeuw China bezochten, bestonden des ondanks de schouwspelen aan het hof te Peking in geïmproviseerde pantomines, die zoowel streden tegen de zedelijkheid als tegen den goeden smaak, terwijl in kleine grenssteden geregelde tooneelvoorstellingen werden gegeven.

Daar werden in 1692 ter eere van een Russischen gezant, in tegenwoordigheid van zijn Keizerlijke Majesteit, koorddanserskunsten en harlekinades vertoond, terwijl hij op zijn doorreis naar de hoofdstad door den gouverneur eener kleine grensstad op eene gewone tooneelvoorstelling onthaald werd.

Lord Macartney schetst in zijn dagboek de vertooningen, welke bij zijne voorstelling aan keizer Kiën-Long, die in 1735 de regeering aanvaardde, ten hove plaats grepen:

„Hunne ellendige drama's," dus schrijft de edele Lord, „volgden elkander op in eene bonte reeks, tragische en komi„sche, zonder den minsten samenhang, historische stukken, „verdichte stoffen, alles dooreen, nu eens als recitatief voorge„dragen, dan weder gezongen, gedeeltelijk ook gesproken, zon„der muzikaal accompagnement. Krijgsgewoel, veldslagen, moor„den waren schering en inslag. Ten besluite gaf men een „groote pantomime, voorstellende de Verloving van den Oceaan „en de Aarde. Beiden, bruid en bruidegom, schudden hun „schatten en voornaamste gedrochten en monsters uit, die afzon„derlijk of groepsgewijze over het tooneel tuimelden, totdat zij „ten laatste zich in twee rijen schaarden: de zee- en de aard„dieren. Toen kwam de keizer der monsters, een walvisch, „tusschen de rijen aanwaggelen, en spoot uit zijn neusgaten „eenige emmers water in de keizerlijke loge, dat echter door „middel van in den vloer gemaakte gaten, spoedig wegvloot. „Dit presentje werd met donderenden bijval door het in gala „gekleede publiek begroet. Eenige mandarijnen der eerste klasse, „en de voornaamste hofbeambten, die naast den Lord zaten, „baadden zich in eene zee van verrukking, terwijl zij herhaal-

„delijk en als uit één mond riepen: Hao! Hung hao! Won-„derlijk, hemelsch! betooverend!"

En wie was die monarch, die toen in de loge zat?

Niemand anders dan een van China's grootste en beschaafdste keizers, veroveraar en dichter te gader, Keizer Kien-Long, wiens verzen op de stad Moukden, op de Thee, op de Zee, op het Gebergte nog heden ten dage in zijn vaderland bewonderd worden.

Op een niet minder zeldzame vertooning werd in 1775 de Hollandsche gezant onthaald. Het was een mengelmoes van koorddanserstoeren en dramatische intermezzo's. De pantomime had betrekking op de jongste maansverduistering, die het hof en het gansche land met den grootsten schrik had vervuld, en stelde den strijd voor van twee draken met de maan. Deze bleef rustig zitten tusschen de beide monsters, die op haar loerden, maar eindelijk begrepen dat het brokje te groot was om het te verslinden en zich uit de voeten maakten. Fier op hare zegepraal ging de maan toen ook met indrukwekkende waardigheid heen, onder den donderenden bijval van het publiek. En zoo vernamen wij van een ooggetuige [1]), die voor eenige jaren een Chineeschen schouwburg te San-Francisco bezocht, dat hij een drama in 12 bedrijven en 42 tafereelen had zien spelen, dat hoofdzakelijk op gevechten, doodslagen, zelfmoorden, begrafenissen, vergiftigingen, vervolgingen en salto's mortale neerkwam, doch waarvan hij volstrekt niets begreep, terwijl op het tooneel de goede zeden alles behalve geëerbiedigd werden.

Nochtans brengt de berichtgever alle hulde aan de kostumen, die zeer prachtig waren. Het groote succes van den avond was een duo, gezongen door twee koeien. Twee Chineezen, behangen met de huid en de horens dier dieren, stelden ze voor.

En niet lang geleden behelsde het Nieuws van den Dag de volgende vermakelijke schets van eene tooneelvoorstelling, door zijn correspondent bijgewoond.

„De acteurs zagen er vreemd uit! Van één was het aange-„zicht bloedrood geverfd; deze moest den moordenaar voorstellen. „Bij enkelen was het zwart, met witte strepen afgezet; bij „anderen was het krijtwit. Waarschijnlijk had dit eene bedoeling, „maar ik weet niet welke. Natuurlijk waren het de keizer,

[1]) Tooneel-Almanak 1878. Amst. Bom.

„keizerin en hooge ambtenaren uit die en die dynastie. Ze „droegen ook de hofkleedij uit dien tijd. De costumes waren „vreemd en kostbaar; er waren jassen bij van 50 dollars en „meer. Vooral hunne hoeden waren zonderling, met alle moge-„lijke en onmogelijke kleuren, met lange uitsteeksels die voort-„durend op en neer wipten, en tot algemeene hilariteit der „toeschouwers, somtijds aan die van een ander bleven haken. „De vrouwen waren ook uitgedost met dure jassen en panta-„lons, met zeer wijde pijpen. Maar de grootste aantrekkelijk-„heid bestond in hare kleine voetjes, „gouden leliën'', zooals „de Chineezen zeggen. Tot mijne verbazing hoorde ik, dat de „vrouwelijke acteurs mannen waren. Alles was valsch, de voetjes „incluis. Deze waren niets dan schoentjes, onder de voeten be-„vestigd. De voorstelling werd opgeluisterd door muziek, die „ons, Westerlingen, verre van schoon voorkomt. De acteurs „declameerden met onwelluidende stemmen, veel onnatuurlijker „en onwarer dan op den bekenden „preektoon". Hunne gebaren „waren overdreven, en dan het meest belachelijk, wanneer zij „moesten dienen om de hevigste hartstochten kenbaar te maken. „Om iemand in de grootste wanhoop voor te stellen, liep de „acteur een tiental malen het theater op en neer, daarbij zoo „vreeselijk stampvoetende, dat men meer dacht aan het gevaar „van breken der halfvermolmde planken, dan aan den ge-„moedstoestand van den persoon. Ik herinnerde mij het Chi-„neesche spreekwoord: „De beste acteur valt wel eens van de „planken."

„De man met het roodbesmeerde gezicht vermoordde den „keizer, en onmiddellijk daarop schopte hij een jongen, die hem „waarschijnlijk in den weg zat, van het tooneel af. Een kleed-„kamer was er niet, en de helden trokken bij gelegenheid an-„dere costumes aan achter den rug van een ander, die bijv. juist „in diepe klaagtonen den dood des keizers mededeelde. Boven-„dien moest een geestdriftvolle speler nu en dan een oogenblik „pauze houden, om.... iets hinderlijks uit zijn keel te verwijderen.

„Men begrijpt, dat de minste illusie onmogelijk was, en „het alles behalve eene *Idealwelt* was, die zich voor onze oogen „ontsloot. Na afloop bedankten wij onzen vriendelijken gastheer „voor de genoegens die wij .... doorgestaan hadden, en ver-„klaarden dat het heel mooi en curieus was geweest."

Die verbasteringen, uitwassen, misbruiken van het Chineesche

tooneel, wier bestaan niet onvermeld kon blijven, zullen wij verder rusten laten.

Het is er mede gesteld als ten onzent met de ellendige, hart en zinnen bedwelmende zangspelen; met de vuile vodden, die wemelen van kwinkslagen van twijfelachtig allooi of van gepeperde platheden en nauw omsluierde dubbelzinnigheden; met de kluchten, die, strijdende met allen goeden smaak en kieschheid, ten doel hebben door de stuitendste potsen den lachlust op te wekken, of met de alleen op effekt berekende spektakelstukken, zoogenaamde draken, waarin druk gemoord, vergiftigd, verleid wordt of kerkerholen en tooneelen van waanzin voorkomen, of olifanten, locomotieven, paarden en stoombooten, dromedarissen vertoond worden, en die den schouwburg tot een kijkspel verlagen. Op die giftige planten uit den bloemhof der dramatische kunst slaan wij immers, als wij over ons hedendaagsch tooneel spreken, ook geen acht dan alleen om ze te brandmerken en aan de kaak te stellen.

III.

Het was in 1736 dat het geletterde Europa voor de eerste maal hoorde gewagen van een nationaal tooneel in China. Aanleiding daartoe gaf de verschijning van een door Pater Prémare, die als zendeling 37 jaar lang in het hemelsche rijk arbeidde, bewerkte vertaling van een Chineesch tooneeldicht, betiteld „l'Orphelin de Tchao."

Hieraan ontleende Voltaire de stof voor zijn: „l'Orphelin de la Chine." Pater Prémare deinsde echter, om de daaraan verbonden moeilijkheden, voor de vertolking van het dichterlijk gedeelte terug en liet dit weg. Duidelijker toch dan bij eenig ander volk, kan men bij de Chineezen den lyrischen bodem, waarin de dramatische letterkunde geworteld is, onderscheiden.

Liederen en aria's zijn daarin altijd nog de hoofdbestanddeelen, en het prozaïsche gedeelte dient meestal slechts tot goed verstand der gezangen, waarin men meer moet letten op den muziekalen klank dan op de woorden, meer op de compositie dan op den inhoud. De edele karakters spreken altijd in verzen. Dat is de taal der onschuld en deugd. En telkens, als de hartstocht stijgt, wordt, zooals bij Shakespeare, de toon lyrisch, de stijl verheven en poëtisch, en golven de dichterlijke woorden,

die den lippen van den held of de heldin ontrollen, op den stroom der melodie, naar den trant der aria's in onze opera's. Aan dit deel van hun arbeid wijdden dan ook de schrijvers hun grootst mogelijke zorg. Maar de vertaling er van levert tevens de grootste bezwaren op wegens de eigenaardige beeldspraak en de tallooze overdrachtelijke uitdrukkingen. Om de Chineesche poëzie volkomen te begrijpen, moet men ten minste de beteekenis van 25.000 dergelijke spreekwijzen kennen. Stanislas Julien heeft met groote moeite er een negen duizend bijeengebracht.

Dit bewoog den Heer Davis, ambtenaar ter factorie te Canton, die een eeuw na de verschijning van de „Orphelin de Tchao", de Engelsche vertaling van een ander stuk, onder den titel van „The sorrows of Han", „de kommer in het paleis van Han" uitgaf, het poëtische gedeelte, het meest pathetische, weg te laten. Toch trad de hoogere voortreffelijkheid van dit tooneeldicht, het tweede waarmede Europa kennis maakte, aanstonds aan het licht, vooral uit het oogpunt van de fijnheid der karakterteekening en van het aangrijpende der toestanden, terwijl zijn strekking, het schetsen der droevige gevolgen van den wellust, de verwijfdheid en de zwakheid bij het besturen van het staatsroer, duidelijk in het oog viel. Diezelfde vertaler gaf nog een ander stuk uit: „An Heir on his old age," „Een erfgenaam op den ouden dag," letterlijk: „De grijsaard die een zoon krijgt."

Hierin wordt de piëteit voor de graven van ouders of familie behandeld, of liever de vereering der nagedachtenis van de vaderen bij hun graven, op gezette dagen.

In deze vertolking kwam echter evenmin het poëtisch bestanddeel tot zijn recht.

De eerste, die Europa in het bezit stelde van een volledig Chineesch drama, was de beroemde Parijsche hoogleeraar en Sinoloog, Stanislas Julien, met de uitgave van de door ons reeds besproken „Cercle de Craie" in 1832. Dit stuk werd gedrukt voor rekening van de te Londen gevestigde „Vereeniging tot vertaling van oostersche geschriften."

Aan dezen geleerde, niet minder dan aan den talentvolsten zijner leerlingen, den Heer Bazin, komt de eer toe een belangrijk deel der dramatische letterkunde van de Chineezen tot het gemeengoed der beschaafde wereld te hebben gemaakt.

Laatstgenoemde gaf in 1838 onder den titel „Le théâtre Chinois" een Fransche vertaling van vier andere stukken uit:

Les intrigues d'une soubrette, La tunique confrontée, Le ressentiment de Teou Ngo en La chanteuse. Later nog in 1841 „L'histoire du Luth," door hem zelven geprezen als het voortreffelijkste van alle hem bekende Chineesche tooneeldichten. Met uitzondering van dit laatste, zijn al de acht genoemde stukken ontleend aan de door mij reeds vermelde verzameling van „Honderd proeven van dramatische poëzie onder de Youen vervaardigd."

Aan de ontleding en gedeeltelijke vertaling van de 92 overige wijdde Bazin eenige hoogstbelangrijke artikelen in het Journal Asiatique van 1851—1852.

Bij die verzameling, uit den bloeitijd van het Chineesche tooneel, de 13de en 14de eeuw, afkomstig, willen wij onze aandacht bepalen. Zij is trouwens nooit overtroffen en bleef tot op den huidigen dag de lust en vreugde der geletterden in het hemelsche rijk. Wat later werd gedrukt kan niet in haar schaduw staan, met uitzondering van de iets jongere „Histoire du Luth." Nog altoos worden die stukken bij ernstige voorstellingen gegeven [1]).

Want ook deze tak van letterkunde draagt in China, evenals alle andere kunsten en wetenschappen, de straf van een buitengewone, vroegrijpe ontwikkeling en verdorde spoedig. De latere dramatische auteurs arbeidden op soortgelijke wijze als de Italiaansche librettisten, die, aan vaste gezelschappen verbonden, wat hun goed en voordeelig toeschijnt tegen een uiterst karig loon leveren. Voor hen is evenmin als voor hun voorgangers roem te behalen.

Maakte een stuk opgang, zoodat het gedrukt werd, dan verzweeg men meestal den naam des schrijvers, en werd die bekend, omtrent zijn persoon en leven bleef men in de grootste onwetendheid. Geen Chineesch dramatisch gedicht heeft trouwens ooit zijn auteur lauweren om de slapen gewonden.

Bazin's arbeid nu en die zijner voorgangers op dit gebied stellen ons in staat ons eene voorstelling te maken van de Chineesche tooneelpoëzie in haren bloeitijd.

Men vergunne mij haar met enkele trekken te kenschetsen, door haar gebreken en goede eigenschappen kortelijk in het

---

[1]) La Chine Ouverte par old Nick. Paris 1845. p. 285.

licht te stellen, zoowel uit het oogpunt van den vorm als van den inhoud.

De schrijvers zelven maken geen het minste onderscheid tusschen drama, komedie of tragedie. Alle stukken hebben door hun lyrisch karakter wel eenige overeenkomst met onze opera's. Hun geheel verschil spruit voort uit de keus van het onderwerp, de toestanden, die nu eens meer of minder aangrijpend, dan weer minder of meer vermakelijk zijn, de meerdere of mindere verhevenheid van taal en den aard der personen, die optreden. Die personen hebben dikwijls geen eigen naam, maar worden door de benaming van hun waardigheid of betrekking, zooals de president van den keizerlijken raad aangeduid. Daarenboven onderscheidt het Chineesche drama de vertooners naar de belangrijkheid van hun rol in het stuk, als Eerste, Tweede, Derde rol. De eerste rol heet Tsching-mo; de tweede Fu-mo; de derde Tschong-mo. Verder nog naar den leeftijd: Siao-mo, de jonge man; Per lao, de oude vader, en Waï, een hooggeplaatst persoon; Tang-lao, de misdadiger. De tooneelspeelsters heeten bijna allen Tan. Tching-tan in de eerste rol, Siao-tan of Tan-ore, het jonge meisje, Wai-tan, de courtisane, Lao-tan, de oude vrouw, Pa-orl, de weduwe. — De taal is de volkstaal.

De splitsing in bedrijven schijnt niet zoozeer op inwendige gronden, uit de handeling voortvloeiend, te berusten, als wel met een bepaalde bedoeling door de omstandigheden ingegeven: bijv. om den schouwspeler, die gewoonlijk verschillende rollen vervult, de gelegenheid te verschaffen zich te verkleeden of wat uit te rusten. De verdeeling in tooneelen ontbreekt. Het heet eenvoudig: deze of die treedt op, gene treedt af. De bedrijven, meestal vier in getal, worden soms door een proloog voorafgegaan. Deze handelt vaak in den tijd dat de jongeling of man, die later optreedt, nog niet geboren is. Ieder oogenblik verandert de plaats der handeling. In enkele mythologische stukken speelt één bedrijf in den hemel, het volgende op aarde. Het tafereelenstelsel is door de Chineezen toegepast, eeuwen lang voor dat Alexandre Dumas het in Frankrijk invoerde. De belangstelling verbrokkelt zich voorts over meer dan één persoon. Het blijkt niet altoos duidelijk, wie eigenlijk de held of heldin van het stuk is. Nog valt het niet te ontkennen, dat de uiteenzetting der fabel allerprimitiefst is. Elke persoon, die voor

het eerst optreedt, begint met zichzelven voor te stellen. Hij noemt zijn naam en kwaliteit en somt zijne goede en slechte hoedanigheid op.

Een paar staaltjes.

In de „Intrigues d'une soubrette", welke soubrette een lid der Akademie weet te misleiden, — en dit wordt als iets zeer buitengewoons aangemerkt, daar de Akademisten in China moeilijk schijnen te bedriegen te zijn — begint een der hoofdpersonen, de minnaar van de dochter van dien geleerde, aldus de voorafspraak:

„Mijn familienaam is Kié! Mijn dubbele bijnaam Min-„Tchong. Ik ben de jongste broeder van Pego-Tien; Thsai-„Youan is mijn geboorteland. Op den leeftijd van vijf jaren „kon ik lezen. Zeven jaar oud, maakte ik met gemak opstellen „over letterkundige onderwerpen. Toen ik negen jaar telde, „verstond ik de zes Canonische boeken en had ik een grondige „studie gemaakt van al de philosophen. Wanneer ik een gedicht „vervaardigde, betwistten de geletterden het aan elkander om „het af te schrijven. Ieder beschouwde mij als een jong man „van volmaakte verdiensten, enz.

In „the Sorrows of Han" treedt een minister op, die in dezer voege het publiek toespreekt: „Ik ben niemand anders dan „Moanyenslou, Huis- en Staatsminister van Keizer Han. Door „honderden trekken van fijne vleierij en behendigheid heb ik „den keizer zoo weten te belezen, dat hij al zijn lust en „vreugde in mij vindt. Hij luistert alleen naar mijne woorden, „en volgt mijn raad in alles. Zoowel in als buiten het paleis, „waar is de man, die niet voor mij in het stof buigt? Waar „het menschelijk wezen, dat zonder angst en beven mij nadert? „Mijn grootste kunst (merkt dit op) bestaat hierin dat ik de „verstandigste raadslieden bij den keizer in verdenking breng, „en hem in de liefdesgeneugten, die hij bij de vrouwen van „zijn paleis vindt, zich geheel laat verstrikken. Zoo versterk „en bevestig ik mijn macht en mijn grootheid!"

Die mededeeling is zeker naïef. Toch zal men mij toegeven dat ze van talent getuigt. Het schijnt haast niet mogelijk in korter en scherper trekken een beeld van iemand te teekenen. Die minister staat daar in levenden lijve voor ons.

Zijn dus de dramatische regels, welke het nieuwe tooneel beheerschen, geheel in die stukken miskend en verwaarloosd, en

kunnen wij de oogen niet sluiten voor de groote gebreken, die uit het oogpunt van den kunstvorm hen aankleven, dwaas zou het van ons zijn, aan die proeven der Chineesche tooneel-poëzie uit de 13de en 14de eeuw dezelfde eischen te stellen, welke wij het volste recht hebben aan moderne tooneelschrijvers te doen. Dwaas ze op onze schouwburgen te willen vertoonen. Dwaas de dichters te vergelijken bij Shakespeare, Corneille, Goethe, Lessing en andere heroën op dit gebied.

Dien regel mogen wij ook niet uit het oog verliezen, wanneer wij letten op den inhoud. Trouwe nabootsingen van het leven, zooals dit in sommige gevallen zich vertoont, afspiegelingen eener soms zeer gelijkvloersche en platte realiteit, wordt vaak in die stukken onze kieschheid geschokt en ons schoonheidsgevoel beleedigd. Enkele der dichters schijnen als de voorloopers der school van Zola beschouwd te kunnen worden. Aan bedenkelijke tooneelen faalt het niet. Evenmin aan uitdrukkingen, zoo kras, dat de vertalers meenden ze te moeten weglaten.

Voorts wordt de zedelijke verdorvenheid met evenveel of even weinig voorliefde als de verhevenste deugd geteekend en in het volle daglicht geplaatst, zonder dat de schrijver de geringste sympathie of antipathie verraadt. Nog missen wij elke ontwikkeling of strijd bij de hoofdpersonen en iedere aanschouwelijke voorstelling van een zielsproces. Zij zijn vastberaden en volbrengen zonder de minste aarzeling iets goeds of kwaads.

De kamp der liefde ontbreekt evenzeer. En welken tragischen toestand zou men ook kunnen wachten, welke fijne gevoelens, welke schakeeringen van den hartstocht, welke botsing tusschen tegenstrijdige, edele gewaarwordingen, waar, volgens wet en overlevering, het doel des huwelijks door de opvoeding van mannelijke erfgenamen bereikt en om die reden de veelwijverij wordt toegestaan? Waar men de sympathie van twee minnenden als de vrucht beschouwt van het samenkoppelen hunner harten, bij de geboorte reeds aaneengeknoopt?

Te vergeefs zoeken wij dus naar de echt tragische toestanden, die slechts buitengewone karakters in het leven kunnen roepen. Want slechts eigen wil geeft aanleiding tot conflicten, welke medelijden of schrik verwekken. Van dit alles niets in het Chineesche

tooneel. En hoe kon dit anders? Het eigenaardig volkskarakter belette de kunst zich tot een hooger standpunt te verheffen. Opvoeding, school, philosophie, moraal, openbaar en huiselijk leven, staat en familie, zijn er immers op één algemeene leest geschoeid. Elke eigenaardige, zelfstandige individualiteit is er een misgeboorte, een gedrochtelijkheid, een uitwas van het maatschappelijk bestaan, die van staatswege moet uitgesneden of uitgebrand worden. Een karakter, een persoonlijkheid, die een voor zichzelf gerechtvaardigd doel op eigene wijze nastreeft, wordt er als een vijand van staat en volk en land, als een majesteitschender beschouwd. Elke afwijking van de gewoonten brandmerkt men er als een verstoring der natuurorde. Een nieuw denkbeeld, dat oog en hart verheldert, moet als een zons- of maansverduistering de gemoederen met ontzetting vervullen.

En zou dan een theaterpubliek, dat zich geen voorstelling van een verzet tegen de algemeene regels, tegen overlevering en voorvaderlijke gebruiken en gewoonten en inzettingen maken en dit niet dan verafschuwen kan, met deelneming en ingenomenheid eene vertooning bijwonen, waarin tragische conflicten voorkomen?

Wel verre van medelijden te hebben met de helden dier conflicten, zou het ze met spot en hoon ontvangen en met rotte appelen van de planken jagen. Het volkskarakter verklaart ons derhalve den realistischen, gelijkvloerschen aard van de Chineesche tooneelpoëzie, waarvan de hoofdpersonen nationale, gemeene, alledaagsche misdadigers zijn: falsarissen, dieven en dergelijken, die onder de algemeene toejuiching van het publiek de bastonnade krijgen en met het schandbord om den hals en op de schouders verschijnen. Geen tooneel uit Aristophanes, Shakespeare, Molière of wie ook, kan een Chinees zóó in vervoering brengen als het optreden van een ontmaskerden misdadiger, die op de voetzolen de welverdiende bamboesslagen ontvangt of op eene andere, niet malsche wijze wordt afgestraft.

Maar voor wie die tooneeldichten beschouwt met de onpartijdigheid en genegenheid van den antiquaar, die zich ook niet ergert aan het harde koloriet, het gebrekkige perspectief, de hoekige figuren en de scherpe lijnen der middeleeuwsche schilderkunst, zijn vele hunner gebreken te verklaren uit den tijd, de omgeving en het volkskarakter.

Daartegenover staat, dat er veel in voorkomt, wat ons een niet geringen dunk geeft van het dramatisch talent der dichters. Moge de letterkundige waarde der stukken ook zeer verschillend zijn, onloochenbaar is het, dat zij de hoofdelementen, die een gedicht tot een dramatisch kunstwerk stempelen, handeling en karakterteekening, over het geheel aanbieden. Oorspronkelijkheid van conceptie, welsprekende uiting van den hartstocht zoekt men er niet te vergeefs in.

De dialoog is meestal levendig en vlug, gemakkelijk en vloeiend, de passies zijn goed geteekend. De handeling ontspint zich geleidelijk; de verwikkelingen worden op ongezochte en natuurlijke wijze aangebracht. De karakters zijn innerlijk één. Er is gloed en leven in de meeste stukken.

En welk een verscheidenheid van inhoud!

De tooneeldichten laten zich naar het onderwerp dat zij behandelen, in eenige hoofdsoorten rangschikken.

Wij hebben: *geschiedkundige drama's, familiedrama's, gerechtelijke drama's, karakter- en intrigestukken,* en eenige *mythologische feeriën,* vol goden en godinnen, sprekende dieren, en allerlei wezens uit de fantastische godenleer der Chineezen. De laatste soort hadden wij zeker het allerminst verwacht bij een volk van zulk een middelmatige, ja beperkte verbeeldingskracht als de Chineezen. Maar zij hebben ook meer van kluchten, farcen, dan van ernstige dramatische kunstwerken. En, bestemd om het bijgeloof bespottelijk te maken, doen zij den satirischen geest der schrijvers uitkomen.

De historische drama's hebben ten doel gewichtige gebeurtenissen voor te stellen. Waar zij dus de geschiedenis aanschouwelijk onderwijzen, leveren zij een schets van de zeden en gewoonten, van het karakter en de physionomie van den tijd, waarin zij ons verplaatsen. Hierin onderscheiden zij zich over het geheel van de andere soorten,dat de toon niet die der gewone conversatie is, en de stijl verhevener, de verzen bevalliger, rijker aan beelden zijn.

Een dier stukken, „de Tempel des Roems" betiteld, verdient vooral nog onze aandacht, om de opmerkelijke uitwendige overeenkomst, die het in enkele opzichten heeft met den Hamlet, en ons bewijst hoe soortgelijke voorstellingen bij verschillende volken, in geheel onderscheiden tijden, onafhankelijk van elkander konden ontstaan.

Ik bedoel de verschijning van een vermoorden vader aan zijn zoon in een droomgezicht, en het verhaal dat de geest dezen van zijn droevig uiteinde doet; den last, dien hij hem geeft om zijn dood te wreken en zijn gebeente te begraven, benevens het uitstel der wraak. Want de zoon weent wel om zijns vaders lot, doch handelt niet, zij het ook dat dit uitstel minder het gevolg is van overwegingen dan wel van eene aaneenschakeling van uitwendige omstandigheden.

De *karakterstukken* zijn wel geen modellen van echte comedie. Toch mag men den schrijvers den lof niet onthouden van zich aan een moeielijk genre te hebben gewaagd. Zes treffen wij er slechts van deze soort in de verzameling aan. Het moderne Chineesche tooneel heeft er zeker veel meer. In de ontwikkeling der handeling vertoonen zij veel overeenkomst. Het best is ongetwijfeld, l'Avare [1]), dat wel bij Molière's onsterfelijke schepping achterstaat doch aangrijpende tooneelen bevat.

Men oordeele.

De gierigaard Kou-Jin is ziek en bijna stervend. Hij stort zijn hart uit bij zijn aangenomen zoon op deze wijze:

„Je weet niet, dat ik deze ziekte heb opgedaan met een „aanval van toorn. Een dezer dagen, toen ik trek had in een „gebraden eend, ging ik naar de markt, in den winkel daar, „je weet wel. Juist had men een eend gebraden, waarvan een „krachtige jus afdroop. Onder den schijn van er op te dingen, „nam ik hem in mijn hand, en drukte er mijn vijf vingers zoo „sterk op, dat zij van den jus dropen. Ik keerde daarna „huiswaarts zonder iets te koopen, en liet mij een „schaal met in water gekookte rijst brengen. Bij elken hap „rijst zoog ik een vinger af, doch bij den vierden hap over„viel mij eensklaps zulk een slaap, dat ik op de houten bank „indommelde. En is me daar niet, terwijl ik sliep, een hond „mijn vijfden vinger komen aflekken! Toen ik wakker werd „en den diefstal bemerkte, ontstak ik in zulk een woede, dat „ik ziek werd."

En iets verder hooren wij hem zeggen:

„Mijn zoon, ik voel dat mijn einde nadert. Zeg mij in welk „soort van kist zal je mij leggen?

[1]) Een ontleding van dit stuk, betiteld Khan-thsien-nu, vindt men achter de Aulularia in het Théâtre de Plaute, par Naudet, in de door Pankoucke uitgegeven Bibliothèque Latine-française. II. p. 375—385.

„— Als ik het ongeluk heb u te verliezen, zal ik de fraaiste „dennenkist koopen, die ik vinden kan.”

„Begin die dwaasheid niet. Het dennenhout is te duur. Als men „dood is, ziet men geen onderscheid tusschen dennen- en wilgen„hout. Is daar achter het huis niet een oude trog? Die zou „uitstekend dienen kunnen om er een lijkkist van te maken.”

„— Maar denk toch eens even na”, — herneemt de zoon, — „die kist is meer breed dan lang: nooit zal een lichaam er in „kunnen. U is te groot.”

En nu vraag ik verschooning voor de aanhaling van het antwoord des gierigaards. Het is haast te stuitend om het mede te deelen. Doch ik wil het niet met stilzwijgen voorbijgaan om te laten zien, hoever een Chinees in zijn karakterschildering durft gaan.

„Welnu,” dus luidt het bescheid van den stervende, „is de „kist te klein, niets gemakkelijker dan mijn lichaam korter te „maken. Neem een bijl en hak het in tweeën! Je zult de „beide helften op elkander leggen, en alles gaat er dan met „gemak in. — Ik heb je nog één zaak van belang op het „hart te drukken: Gebruik niet onze goede bijl om mij in „tweeën te houwen. Ik heb vrij harde knoken, en je zoudt „er dus schaarden in maken. Het zou je een paar stuivers „kosten om haar weer te laten slijpen. Vraag de bijl van „onzen buurman te leen.”

Waarlijk! In de schildering der gierigheid is Molière zeker nooit zoover gegaan als de Chineesche dramaturg, die aldus schreef meer dan vier eeuwen vóór hem.

De *Intrigestukken* zijn talrijker dan de karakterstukken. Daarin treden courtisanen het menigvuldigst op. Deze gelijken echter volstrekt niet op de lorettes der nieuwe fransche comédie, maar veel meer op de Grieksche hetairen.

Het zijn priesteressen der vrije liefde, die eene beschaafde opvoeding hebben ontvangen, schrijven kunnen, ervaren zijn in de muziek, het zingen, het dansen, het fluitspelen, en vertrouwd met de geschiedenis zoowel algemeene als bijzondere, ook met de wijsbegeerte, kortom, die met de fijnst opgevoede prinsessen in ontwikkeling en kennis kunnen wedijveren.

Onder de schrijvers der honderd stukken onder de Youen, worden ook drie courtisanen vermeld, waarvan eene, Tchan-kou-pin er drie dichtte, twee historische drama’s en een komedie, de

door Bazin vertaalde en reeds genoemde „La tunique confrontée.“

Wat evenwel opmerking verdient is dat die juffers zelve de straf voor haren lichtzinnigen handel niet ontvangen, maar dat deze neerkomt op de zolen harer aanbidders. Honderd bamboesslagen bepaalt de wet voor den begunstigden minnaar, die met courtisanen op een vertrouwelijken voet omgaat.

Munt die soort van tooneeldichten uit door een fijn gesponnen intrige en groote verscheidenheid van toestanden, wij verheelen niet, dat daarin wel eens de regelen der betamelijkheid worden overschreden. De Chineesche scherts is eer plomp dan fijn. Als de best geslaagde proeve van dit soort noemt Bazin de Soubrette accomplie. Dit stuk moet aantoonen, hoe, in spijt van de gestrengheid der gebruiken, welke in China zulke groote hinderpalen tegen een vertrouwelijken omgang der beide seksen opwerpen, en misschien wel juist uit dien hoofde, de samenkomsten van een minnend paar op balkon of in tuin niet minder talrijk zijn in de woningen der Chineezen dan, ik zeg niet — de hemel beware — in onze woningen, maar in onze moderne komedies en romans.

Wil nu onze Soubrette accomplie, een rechte feeks, haar jonge meesteres het huis doen verlaten, om haar in de gelegenheid te stellen een onderhoud te hebben met haar aanbidder, dan zegt zij:

„Mejuffrouw! wilt u nog studeeren? Daareven, toen ik met „Mevrouw in den tuin achter het huis ben gegaan om reuk„werk te branden, heb ik opgemerkt dat het uitzicht onuit„sprekelijk bekoorlijk was. Als wij bij de heldere lucht en een „verrukkelijken nacht niet de geneugten gaan smaken van dit „heerlijke stille jaargetijde, zouden wij ons dan niet ongevoelig „toonen voor de liefelijkheden der lente?

„Wat heeft u noodig om die boeken te verklaren? Laat ons „gaan wandelen en ons een beetje verlustigen.“

Zij troont haar meesteres mede in den tuin en dient beiden gelieven tot tusschenpersoon. Het jonge meisje dwingt zij een brief van den jongen man aan te nemen, ondanks de geweldige verbolgenheid, die de schoone eerst veinst, maar die zij wel weet dat niet van harte gemeend is. Eindelijk gelukt het haar alles zoo te bedistelen, dat tusschen die beiden jongelieden, die elkander eerst volstrekt niet mochten zien, een huwelijk uit genegenheid wordt gesloten.

Verlangt men te weten, of de Chineezen de verschijnselen

der liefde kennen? Onze soubrette Fan-sou zal het zeggen. Ziehier hoe zij het gevoel beschrijft, dat den minnaar van hare meesteres heeft bevangen: „Hij die door de heillooze kwaal is „aangetast, luistert niet meer naar den raad van zijn vader of „moeder. Hij verwaarloost de zorg voor zijne bevordering, brengt „zijn leven in gevaar. Hij is in staat zich in kokend water of „in de vlammen te werpen. Na de liefelijke gestalte van „Siao-Mou (het meisje) te hebben aanschouwd, heeft de jonge „man van den eersten dag af vergeten te eten, den tweeden „heeft hij niet geslapen, den derden is hij ziek geworden, den „vierden heeft hij het bed gehouden."

Hebben de klassieken bondiger en juister de kenmerken van den hartstocht der min geschetst?

De *Huiselijke drama's* vertoonen geen bijzonder karakter. Zij behandelen gebeurtenissen uit het dagelijksche leven en schilderen de zeden der volksklasse. Dat er treffende toestanden in voorkomen, begrijpt men gemakkelijk. De toon is die der gewone conversatie.

De auteurs schreven zooals zij spraken, en wel duidelijk, eenvoudig, natuurlijk. Wij hebben hier dus proeven van de taal, die men in de 14de eeuw in China sprak. In de door Bazin vertaalde La tunique confrontée, die de rampzalige gevolgen schetst van het onvoorzichtig opnemen van vreemdelingen in een gezin, ontmoeten wij een minister, zooals men er schaars vindt.

Twee grijsaards, die van honger sterven, komen bij den rentmeester van den minister om voedsel vragen. De uitdeeling der spijzen is reeds geschied. Slechts de portie van den minister bleef over, die haar doet uitreiken aan de beide hulpbehoevenden. Dit gebeurde vroeger in China, en zou er nog misschien gebeuren, als onze westersche beschaving er niet doorgedrongen was.

Eindelijk hebben wij nog te wijzen op de *Gerechtelijke drama's*, die grooten invloed op de zeden hadden. Aanzienlijk is hun aantal. De meeste onderwerpen zijn ontleend aan verzamelingen van geruchtmakende processen.

Daaronder behoort de reeds besproken Cercle de craie en de Pi-Pa-Ki of Histoire du luth, waaraan Bazin den eerepalm heeft toegewezen. Dit beroemde drama, dat tegen het einde van de 14de eeuw is gedicht, en nog altoos, gelijk een Chineesch uitgever beweert, zooveel tranen doet storten, werd

beschouwd als het werk dat het nuttigst was voor de zeden. Bij het leven van den auteur maakte het geen den minsten opgang. Het had dit trouwens gemeen met een groot aantal uitnemende werken in alle landen.

Het behelst de geschiedenis van Tchao, eene jonge vrouw van opmerkelijke schoonheid. Twee maanden na haar huwelijk met Tsaï-Yong, schrijft de Keizer een vergelijkend examen uit, waaraan alle geletterden kunnen deelnemen, die bij gunstigen afloop, in eens tot den rang van mandarijn eerste klasse bevorderd zullen worden.

Tsaï's vader wil dat zijn zoon aan het examen deelneemt, in weerwil dat zijne moeder haar best doet, hem bij zich en hare schoondochter te houden. De jonge man zelf heeft er ook weinig lust in, en als de vader met aandrang wijst op de plichten, die een zoon jegens zijn vader heeft te vervullen, antwoordt hij: „Een zoon moet, zoolang zijn vader en moeder leven, zich niet uit hun woning verwijderen." De vader luistert niet naar reden.

Hij houdt aan, en daar gehoorzaamheid een eerste kinderplicht is, vertrekt de zoon naar de hoofdstad, behaalt de akademische lauweren en ziet zich eensklaps tot geleerde van den eersten rang verheven.

De keizer zelf dwingt hem een huwelijk aan te gaan met de dochter van een zijner raadslieden. Ten toppunt van grootheid, roem en fortuin, kon hij de plichten van zijn ambt niet verzaken en verlof nemen om zijn ouders te bezoeken. Inmiddels brengt de hongersnood groote ellende over zijn geboorteland. Zijn ouders sterven beiden, na zich zeer onrechtvaardig te hebben gedragen jegens hun schoondochter, die hen heeft onderhouden, die voor hen heeft gebedeld, en zelfs met eigen handen een graf voor hen wilde bereiden.

Getroffen door haar kinderlijke liefde hebben evenwel goede geniussen, toen zij afgemat nederzat, het werk voltooid. Hare lokken had zij reeds afgeknipt en verkocht om de begrafeniskosten te dekken.

Eindelijk gaat zij met een luit op reis als zangster, om haar man te zoeken. Zij vindt hem aan de zijde van zijn nieuwe echtgenoote, die gelukkig zeer mededoogend en inschikkelijk is, en zich, toen de treffende herkenning geschied was, de rol van tweede vrouw laat welgevallen. Met zijne beide

echtgenooten vertrekt nu Tsaï om de lijkplechtigheden ter eere van zijn ouden vader en zijne oude moeder te gaan vieren.

Aangrijpende tooneelen bevat dit drama, dat in 24 tafereelen is gesplitst. Het vloeit over van de reinste gevoelens, die der ouderliefde, welke onder alle klimaten en bij alle volken in de harten weêrklank vinden moeten.

Doch wat onze proeven van Chineesche tooneelpoëzie niet minder aanbeveelt, is hare zedelijke strekking.

Trouwens, het doel, dat de dramatische schrijvers nastreven, is te leeren, te verbeteren, zedelessen uit te deelen, de geschiedenis te onderwijzen, liefde tot het goede, afschrik van het kwade in te prenten.

In de oogen van een goed Chinees is een tooneelstuk, dat dit niet beöogt, eene bespottelijkheid en heeft zin noch beteekenis. Een Chineesch schrijver verklaart dat elk dramatisch werk de edelste lessen der geschiedenis aanschouwelijk moet voorstellen aan hen, die niet kunnen lezen. En het strafwetboek behelst de bepaling dat op het tooneel de schildering van rechtvaardige, vroede mannen en huisvrouwen en van gehoorzame kinderen, de toeschouwers moet opwekken tot het betrachten hunner deugden. En op den toon eener vaste overtuiging verzekert een auteur, dat de dichters van stukken, die in strijd waren met de goede zeden en voedsel gaven aan de lusten des vleesches, daarvoor in de andere wereld zullen boeten, zoolang als op aarde die stukken vertoond worden.

Dezer dagen nog is in de provincie Canton een verordening tegen onzedelijke tooneelstukken uitgevaardigd, waarin wordt gezegd:

„Het is, als men de Goden aanbidt, noodzakelijk hen door „tooneelvoorstellingen nog in het bijzonder te vereeren. Het „tooneel is daarom voor het volk een bron van genot, en na„tuurlijk zijn er geen wetten, die dat zouden kunnen verbieden. „Maar het is een dringend vereischte, dat de te vertoonen stukken „de strekking hebben, om de menschen tot godsvrucht, aanhanke„lijkheid aan het vorstelijk huis en eerbied voor hunne ouders „op te wekken. Het spelen van ontuchtige stukken kan niet „anders dan de zedelijkheid ondermijnen. Bestuurders van „schouwburgen, die ze op hun tooneel dulden, zullen streng „gestraft worden.”

De Chineesche tooneelpoezië ademt dan ook een geest van kuischheid en zedelijkheid, spijt het menigvuldig optreden van lichtekooien als dramatische personen, en de dubbelzinnige kringen, tot zelfs bordeelen, waarin zij ons verplaatsen. En geen enkel stuk is er onder de ons bekende, waarin niet aan het slot de verdrukte onschuld zegeviert en de snoodheid van een ondergeschikten ambtenaar door de scherpzinnigheid van de hoogere beambten ontdekt wordt en bestraft.

En komt de zedelijke strekking van het Chineesch tooneel ook niet hierin uit, dat, gelijk wij reeds opmerkten, de zieleadel, reinheid, onschuld, in versmaat of in een lied zich uitdrukken, terwijl de boosheid in gewoon proza spreekt en, bedient zij zich al eens van den gebonden stijl, zich nooit tot de hoog poëtische lyriek verheft, die de taal der deugd kenmerkt!

Ook hier en daar worden opzettelijk zedelessen uitgedeeld. In de „Histoire du luth" hooren wij aldus de plichten van een zoon jegens zijne ouders ontvouwen:

„Hij moet de noodige voorzorgen nemen, opdat zijn ouders „des winters dezelfde gemakken van het leven genieten als zo„mers. Hij moet zelf iederen avond het bed in orde maken, „waar zij zullen rusten. Iederen ochtend, bij het eerste hanen„gekraai moet hij in de eerbiedigste bewoordingen naar den „staat hunner gezondheid onderzoek doen, daarna in den loop „van den dag hun herhaaldelijk vragen, of zij lijden aan kou„de dan wel of de warmte hun lastig is. De plicht van den „zoon is een oog in het zeil te houden, als zijn ouders loopen, „lief te hebben wie zij liefhebben, te eeren wie zij eeren; hij „moet de paarden en honden liefhebben, die zijn vader liefheeft. „Een zoon moet bij zijn vader en moeder leven, en zich niet „verwijderen uit het huis dat zij bewonen!"

De vader, die zijn zoon, gelijk ik reeds mededeelde, met geweld naar de hoofdstad wil drijven om examen te doen, voegt er bij: „De eerste plicht der kinderlijke piëteit bestaat in „het dienen van zijn ouders. De tweede is het dienen van zijn „vorst; de derde is het dingen naar eer en waardigheden. Het „bestaan dat men van zijn vader en moeder heeft ontvangen, „ongeschonden te bewaren, zorgvuldig te vermijden al wat „strekt om het te verwoesten, is het begin der kinderlijke „piëteit. Maar tot waardigheden zich verheffen en de deugd „beoefenen, zijn roem tot in volgende eeuwen verbreiden om

„ook zijn vader en moeder beroemd te maken, dat is het top-„punt van kinderlijke piëteit. Hij, wiens ouders oud en arm „zijn en die niet streeft naar waardigheden, heeft geen kinder-„lijke piëteit. Als gij door uw verdiensten u verheft tot den „rang van mandarijn en in een lusthuis de armzalige woning „van uwe ouders verandert, zult gij alle plichten, die u opge-„legd zijn, hebben vervuld, of ik begrijp er niets van."

Elders heet het: „Is de kinderlijke piëteit de grondslag van alle „deugden, de volmaaktheid der zeden bestaat in het dienen van zijn vorst."

In de „Chanteuse", dat gericht is tegen de courtisanen, die zooveel ellende brengen over de gezinnen, beklaagt de eerzame dame Lieou-Chi zich bij haar man op een welsprekende wijze over de onrust, de verwijdering, de rampen, die de courtisanen stichten in de huizen, en het onrecht, dat zij der wettige vrouwen aandoen.

„Er zal een tijd komen," dus spreekt zij, „dat ge uw boer-„derijen zult verpanden en al uwe bezittingen. Gij zult uw heer-„lijke zijden stoffen, uw geld en al uw roerende goederen weg-„geven. Gij zult gelijken op een dooden tak, die zijne bladeren „heeft verloren. Gij zult in de handen vallen van een gestren-„gen rechter en een verslagene weduwe achterlaten". De man antwoordt daarop met een driestheid en onbeschoftheid, die in dergelijke omstandigheden europeesche mannen zeker niet zouden aan den dag leggen:

„Wel, mevrouw, zij heeft zooveel aanvalligs, haar uiterlijk „is zoo bekoorlijk, hoe wilt ge dan dat ik niet op haar ver-„liefd zou zijn!" Een eenigszins driftige europeesche vrouw zou haar man in zoo'n geval de oogen uit het hoofd krabben, maar ter eere der Chineesche moet ik er bijvoegen: Lieou-Chi behoudt hare kalmte en zelfbeheersching. Zij bekampt den trouweloozen echtgenoot met de wapens eener onverbiddelijke logica en antwoordt: „Gij bemint die oogen, die schitteren als de stralen „eener fontein. Gij aanbidt die zwart geschilderde, fraai gebogen „wenkbrauwen. Maar weet gij wel dat gij uw goeden naam en „verdiensten op het spel zet? Bedenkt dan dat alles den onder-„gang des gezins veroorzaakt; dat die mond, rood als de kers „en de perzik, de zielen der mannen verslindt. Hare welriekende „adem verspreidt den zoeten geur van de violier; maar ik vrees „al te zeer, dat al die bloemen zich zullen verstrooien en een wind-

„vlaag ze wegvaagt". Evenwel is zij minder kalm tegen de courtisane. Zij slaat deze; daar haar man haar hierover streng berispt, sterft zij van verdriet. Na den dood der wettige vrouw, die al die rampen voorzien had, steekt de courtisane het huis van den trouweloozen echtgenoot in brand, plundert het, en werpt met behulp van een anderen minnaar, met wien zij is gevlucht, den man in het water. De drenkeling wordt gered. Doch hij is tot den bedelstaf gebracht. Als een broeder wordt hij echter verzorgd en verpleegd door een jonge dienstmaagd des huizes, de voedster van zijn kind. Om zich aan deze hare roeping te kunnen wijden, aarzelt zij niet zangeres te worden, totdat zij eindelijk haren voormaligen voedsterling terugvindt, die in eer en aanzien is.

Eene herkenning heeft plaats tusschen vader en zoon.

De courtisane ondergaat haar gerechte straf.

Een noot in dat stuk leert dat de plichten eener Chineesche vrouw hierin bestaan: „Als jong meisje zal zij haar vader volgen; als gehuwde haar man; als weduwe haar zoon." Er is evenwel nog een vierde plicht der vrouw, te weten: haar schoonvader en schoonmoeder eeren, oppassen, verzorgen en niet te hertrouwen. Dit leert het stuk „le Ressentiment de Teou-ngo", ook door Bazin vertaald, een drama vol ariëtten. „Een deugdzame vrouw," zegt de heldin, „gaat geen tweede huwelijk aan." En daar zij geen opvolger wil geven aan haar eersten echtgenoot, ondervindt zij allerlei tegenstand en ellende. Zij wordt door den man, die haar tot vrouw begeert, beschuldigd zijn vader te hebben vergiftigd, terwijl hij zelf het misdrijf gepleegd heeft. Teou-ngo ziet zich ter dood veroordeeld. Zij ondergaat het vonnis.

Maar haar verbitterde schim komt den opperrechter om herziening van het vonnis vragen. Dit is een der schoonste tooneelen uit het stuk, dat Shakespeare, had hij het gekend, niet versmaad zou hebben over te nemen. De rechter schuift herhaaldelijk het dossier met de processtukken van Teoungo ter zijde, en slaapt dan in. Maar de schim neemt telkens weder de papieren van hun plaats en legt ze bovenop, totdat de rechter aan eene bovennatuurlijke verschijning gaat gelooven en de stukken onderzoekt. Het blijkt nu dat hij zelf de vader is van het ongelukkig slachtoffer eener rechterlijke dwaling. Dit wordt in zijn eer hersteld.

Is op zichzelf de zedelijke strekking van het Chineesch theater loffelijk, men moet echter voorzichtig wezen en haar niet overschatten. De Chineesche zedelijkheid is Chineesch, huisbakken; 't gemoed blijft er buiten. Zij heeft geen ziel, geen warmte; geen innigheid, geen streven naar het ideaal kenmerkt haar. Het Excelsior heeft zij niet tot beginsel, kent zij niet. Faalt het den bewoners van het hemelsche rijk niet aan praktische levenswijsheid, aan nuchterheid van verstand, hunne wereldbeschouwing is zeer prozaïsch, gelijkvloersch en heeft een kleingeestig karakter. Zij stellen zich tevreden met het eenmaal verkregene, het overgeleverde, met het opvolgen van vaste voorschriften, betreffende de piëteit jegens ouders en oudere broeders. Die voorschriften zijn niet gegrond op zuiver plichtgevoel, op de inspraak des harten, op de wederzijdsche betrekking tusschen ouders en kinderen, op de heiligheid van den echt, maar op de bij de wet toegekende en algemeen aangenomen voorrechten van den ouderdom, op vereering van het verleden. Hun gansche moraal bestaat in de volbrenging van uitwendige plichten, en ontaardt aldus in eene slaafsche opvolging van bepaalde gedragsregelen, in een casuïstiek.

Nog een andere schaduwzijde moet ik in het licht stellen. Hoe geschiedt de aanprijzing der deugd? Door de aanschouwing van de straf, die het kwaad ontvangt. En welk karakter draagt die straf? Geen ander dan wat het strafwetboek aangeeft. Het tuchthuis is het geweten; de poëtische gerechtigheid wordt gehandhaafd door politieagenten en de tragische reiniging voltrekt een beul.

Als *Deus ex machina* verschijnt bij de ontknooping de keizer of een hoog staatsambtenaar, met een gevolg van gerechtsdienaren, gewapend met bamboes en zwaard, het schandbord en de handboeien. Welk een prikkel ter beoefening der zedelijkheid, die alleen berust op de alwetendheid en de onfeilbaarheid der overheid, op de meest gelijkvloersche vergeldingstheorie, en die door de vrees voor bamboesslagen, voor achteruitzetting in een lagere maatschappelijke klasse of onthoofding en tuchthuis wordt ingeprent!

Maar spruiten ook die gebreken niet uit het eigenaardig volkskarakter? Ongetwijfeld. En juist daarom heeft de Chineesche tooneelpoëzie — en dit verhoogt haar waarde in ons oog, — een groot belang voor de volkenkunde en de geschiedenis. Afspiege-

ling der maatschappij, levert zij een uitnemende bijdrage tot de kennis van dit merkwaardig volk, dat een derde van de bewoners der aarde uitmaakt en de bevolking van Europa met bijna honderd millioen zielen overtreft. Een volk, welks eeuwenheugende beschaving een stroom gelijkt, dien men van verre nauwelijks wegens de hem omzoomende steile rotsen kan onderscheiden, en wiens vruchtbare oevers men niet kan aanschouwen, tenzij men die rotsen beklimt. Een volk, welks instellingen en zeden dezelfde zijn als voor duizend jaren; welks kunst en wetenschap, opvoeding, wijsbegeerte, openbaar en huiselijk leven, wetten en taal aan vaste regelen gebonden, niet veranderden, maar evenals hun huizen, jonken, schrift, gelaat, hun oorspronkelijk karakter behielden, al kwamen andere rassen hun grooten muur doorbreken en hun nieuwe beheerschers opdringen. Een volk, welks heden door een onverbreekbaren keten aan het verleden is gekluisterd, en dat thans nog door eerbied voor dat verleden, door trouw aan die overlevering en door een sterk plichtsgevoel zich kenmerkt.

Als ééne natie verdient te worden bestudeerd, is het dus wel de Chineesche, wier beschaving zulk een geheel bijzonder karakter draagt, en op welke steeds meer en meer de aandacht, vooral der wetenschappelijke wereld wordt gevestigd.

Ongetwijfeld bieden haar wetgeving, wijsbegeerte, geschiedenis en ook reisbeschrijvingen kostelijke hulpmiddelen tot die studie aan. Deze hebben ook reeds den Chineeschen muur omvergeworpen, en daardoor den reuzenstaat binnen de grenzen van het onderzoek en de nasporingen van belangstellenden gebracht. Maar bovenal is de kennis van haar tooneel onontbeerlijk. Dit wijdt ons in haar maatschappelijk en huiselijk leven in, en onthult haar zeden en denkbeelden, haar begrippen van zedelijke schoonheid en leelijkheid, van deugd en ondeugd, haar godsdienstige gebruiken en handelingen, openbare examens, huwelijks- en begrafenisplechtigheden, rechtsbedeeling, de onderlinge verhouding der echtgenooten, den terugslag van een verheffing tot eereposten op ouders en voorouders, en zooveel meer. Wij zien alle klassen en alle standen er in optreden: keizers, mandarijnen, ministers, rechters, geneesheeren, landbouwers, handwerkslieden, gerechtsdienaars, schuitenvoerders, courtisanen, en zelfs goden en godinnen, demonen en goede geniussen. Zijn de blijspelen van een Molière een bron van kennis voor het maatschappelijk

en huiselijk leven der Franschen ten tijde van hun dusgenaamden grooten koning, en vinden wij daarin de geheele maatschappij zijner dagen gegroepeerd om eenige onsterfelijke, naar het leven geteekende karakters, markiezen, précieuses, burgers die den aristocraat uithangen, geneesheeren, soubrettes en tutti quanti, — hebben wij aan de stukken van een Aristophanes onze bekendheid met de Grieksche gewoonten en zeden te danken, — dezelfde diensten bewijst ons de Chineesche tooneelpoëzie voor het hemelsche rijk.

IV.

Ik zou meenen dat mijn schets van het Chineesch tooneel onvolledig was, indien ik een paar punten verzuimde te bespreken, die er op betrekking hebben en onze belangstelling verdienen. Ik bedoel de schouwburgen en wat men noemt de *mise-en-scène:* tooneelschikking, decoratief, meubileering, en verder den maatschappelijken toestand der schouwspelers. Uitteraard zal ik hier veel korter zijn, ook al drong de wensch om niet te veel van het geduld mijner lezers te vergen, mij niet tot zelfbeperking.

Verdient dan de hooge trap van ontwikkeling, waartoe in China de Muze der tooneelpoëzie zich reeds verheven had in den tijd dat zij in Europa in slaap of in de eerste windselen lag, onze bewondering, — al wat behoort tot het materiëele gedeelte der kunst was ten alle tijde uiterst gebrekkig en is dit steeds gebleven, ook tot op den huidigen dag. Doch dit verhindert niet dat nog altoos alle klassen der bevolking, niet minder dan vroegere geslachten verzot zijn op die traditioneele uitspanning, die zij *„de Vreugde des vredes en des voorspoeds"*, *„de Ontspanningen van het bloemenwoud"*, *„de Geneugten der vreedzame straten"* noemen.

Vermogende kooplieden of hooggeplaatste ambtenaren, een rijk man, wiens hart van eerzucht blaakt en die zich populair wil maken en voor dit doel geldelijke offers gaarne veil heeft, laten, ook thans nog, zoowel tot eigen verlustiging als tot ontspanning hunner gasten, in den regel tegen het einde van een feest, een troep komedianten komen om een of meer stukken te vertoonen. En geen hoffeest, geen geboortedag van keizer, keizerin of keizerinmoeder, geen partij, gegeven ter gelegenheid van het oprichten van een handelshuis of den afloop eener

voordeelige handelsonderneming,of van het verkrijgen eener onderscheiding, waar niet eene tooneelvoorstelling deel uitmaakt van het programma. Geen godsdienstige plechtigheid, die niet „tot stichtelijck vermaeck der loffelijcke burgherye en alle eerlycke lieden" opgeluisterd wordt door eene dramatische vertooning.

Meestal hebben die vertooningen over dag plaats, in elk jaargetijde, in een gebouw of bijzondere woning, of voor een tempel, ook wel op straat, op een soort van stelling.

Want vaste schouwburgen vindt men in China niet, met uitzondering van Peking, waar er een in den jongsten tijd, naar men zegt, is verrezen in een bepaalde straat, „de straat der Theaters" geheeten.

Doch het is mogelijk, dat de berichtgever zijn schouwburgen verwart met de gebouwen voor dans- en muziek-oefeningen, die een enkele maal ingericht worden voor tooneelvoorstellingen. In het keizerlijk paleis te Peking echter schijnt een vast tooneel te zijn, drie verdiepingen hoog, waarop, als de handeling het eischt, te gelijk gespeeld kan worden.

Een Chineesch tooneel is spoedig genoeg opgeslagen. Het bestaat uit eenige ruwe planken op schragen.

Davis, de Engelsche vertaler van een paar stukken, beweerde, dat daarvoor slechts een paar uur noodig zijn. Een bamboezen dak, overdekt met matten, verheft zich boven het eigenlijke tooneel, dat zes à zeven voet boven den grond staat. Groote lappen gekleurd katoen bekleeden op armoedige wijze de zijvlakken en dienen tot wand. Aan den voorkant blijft alles open. Geen scherm sluit het af. Aan die zijde bevinden zich de toeschouwers. Zij staan, zitten, liggen op den grond, of hangen, al naar gelang van de plaatselijke gesteldheid, uit de vensters, of verdringen zich op de daken. Soms slaat men er tegenover een loge op voor den gastheer, diens gezin en vrienden, en een kleinere voor de vrouwen, welke zij aan de oogen van het publiek onttrekt.

Op den achtergrond van het tooneel, door een gordijn daarvan gescheiden, heeft men een *foyer*, waar de artisten, die niet spelen, zich ophouden. Twee deuren, de eene links, de andere rechts, geven toegang.

De eerste gebruiken degenen, die optreden. Door de andere verwijderen zich de aftredenden. Zijschermen ontbreken ten eenemale. Op zulk een geïmproviseerd theater

heeft een troep Italiaansche operazangers in 1833 te Macao de meeste opera's van Rossini gegeven, die weinig in den smaak der Chineezen vielen.

Want al mist hun muziek alle melodie en samenhang, en spelen de slaginstrumenten daarin een overheerschende rol, in hun schatting is zij de voortreffelijkste der wereld. En zij vinden de Europeesche toonzettingen, waarmede zij in den jongsten tijd gelegenheid hadden kennis te maken, buitengewoon barbaarsch en afschuwelijk.

Zal er in een bijzondere woning een tooneelvoorstelling plaats hebben ter opluistering van een feestmaal, dan treden op het oogenblik dat de gasten aan tafel gaan zitten, vier of vijf rijk gekleede komedianten binnen [1]) en buigen zoo eerbiedig en vlug, dat zij vier malen met hun voorhoofd den grond aanraken.

Daarop reikt een hunner den voornaamsten gast een boek, waarin met gouden letters de titels van 50 à 60 stukken staan, die zij geheel van buiten kennen en op staanden voet kunnen spelen.

De voornaamste gast, na het boek een voor een te hebben aangeboden aan de andere gasten, die onder veel plichtplegingen daarvoor bedanken, doet een keus, en de voorstelling vangt aan met muziek. Het orkest is saamgesteld uit fluiten, trompetten, trommels van buffelleer, schalmeien.

Is het tooneel evenwel niet op een verhevenheid opgeslagen, dan neemt het de ledige ruimte in tusschen de in twee rijen geplaatste tafels.

De vloer wordt dan met een tapijt bedekt; de deuren der belendende kamers dienen voor het af- en optreden.

Nieuhof, die als gezant van de Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 17de eeuw China bezocht, zegt in de beschrijving van zijn reis [2]), dat onder de zaken, waarover men zich rechtmatig mag verwonderen, behoort, dat elke herberg eene bijzondere komedietroep heeft, zooals in ons vaderland elke dorpskroeg gedurende de kermis een eigen speelman er op nahoudt, die dan onder den maaltijd, ter vervroolijking der gasten, allerhande vermakelijke, onderhoudende en grappige stukjes speelt.

---

[1]) Reise nach China etc., aus d. Russ. uebersetzt vom T. E. A. Schmidt 1825 p. 317.

[2]) Amsterdam 1669.

Trouwens de kosten voor het engageeren van een troep zijn niet hoog. Aan een gezelschap van dertig tot vijftig personen, die het mandarijnendialect spreken en vijf of zes uren spelen, betaalt men twaalf tot twintig dollars. Een troep van acht tot tien personen kan men voor twee dollars laten optreden. Ook heeft men troepen van kinderen van acht tot twaalf jaar. De meeste troepen zijn reizende en trekken van de eene provincie naar de andere, en zakken bij voorkeur, om reiskosten te besparen, in booten de rivier af.

Hoewel niet rijk, verdienen zij evenwel genoeg, om in hun levensonderhoud te voorzien.

Bij zulk een stand van zaken is het niet te verwonderen, dat er weinig of niets inkomt van wat wij tooneelschikking noemen. Deze is dan ook doodend voor alle illusie. De verbeelding wordt er niet tegemoet gekomen.

De acteurs moeten de leemten daarom aanvullen door mondelinge verklaring of toelichting of door gebruikelijke teekens. In de tusschenbedrijven vertoont menigmaal de directeur een bord, waarop de inhoud van het volgende bedrijf staat geschreven. Het eenige decoratief dat men bezit, bestaat uit een tafel en eenige stoelen, die het geheele stuk door, ondanks de menigvuldige wisseling van tooneel, niet worden verzet. Die wisseling geschiedt op hoogst eigenaardige wijze.

Heeft bijv. een generaal een krijgstocht te ondernemen om in een afgelegene provincie de rebellen tot onderwerping te brengen, hij roept tot zijn leger, dat uit een of twee soldaten bestaat: „Soldaten, laat ons vertrekken naar de streek, waar„heen de keizer ons gezonden heeft".

En dan neemt hij een stok tusschen zijn beenen, en klapt als een dolleman met een zweep, of vat een toom in de hand, en draaft aldus een paar malen het tooneel in een kring rond, terwijl fluiten, trompetten en trommels een oorverdoovend leven maken. Maar plotseling blijft hij stilstaan en vertelt aan het publiek, dat hij op het bestemmingsoord is aangekomen, waar hij de rebellen zal tuchtigen, en voegt den soldaten toe: „Gij „hebt rust noodig. Rust dus eerst uit, voordat wij met ons „roem gaan overdekken!" En dan gaat het leger even op den grond zitten.

Moet er een muur bestormd worden, twee of drie man gaan boven elkander op den grond zitten, zoolang als zij zijn.

Dit beduidt dan een muur. Wil iemand naar een ander vertrek gaan, dan ligt hij even den voet op en maakt eene beweging alsof hij een slot omdraait, en hij is in het andere vertrek. Moet er echter een verre tocht aanvaard worden, dan wandelt de acteur het tooneel een paar malen op en neer en zegt: „Ziezoo, wij zijn er!" Of wel hij neemt een hoofdstel in de hand en is reeds aangekomen, voordat hij vertrokken is.

Sir Philip Sidney (1), die een tooneelvoorstelling in 1583 bijwoonde, levert reeds hieromtrent eenige vermakelijke staaltjes.

Hij zag dames wandelen om bloemen te plukken: hieruit kon men opmaken, zegt hij, dat het tooneel een tuin moest verbeelden. Langzamerhand kreeg men het verhaal van een schipbreuk op dezelfde plaats, en dan was het zijn schuld als hij geen rots zag. Hierna kwam op den achtergrond een gedrochtelijk monster te voorschijn, dat vuur en rook spuwde. Dan moesten de arme zielen van toeschouwers dit voor een spelonk houden. — Intusschen trokken twee legers tegen elkander ten strijde, voorgesteld door vier zwaarden en schilden. En wie zou zoo traag van begrip zijn om er niet een slagveld in te herkennen?

Het Chineesche tooneel vergt inderdaad buitengewoon veel van de verbeeldingskracht der toeschouwers.

Toch verdient het opmerking, dat aan de historische kostuums met onverbiddelijke gestrengheid en antiquarische nauwkeurigheid een groote zorg wordt gewijd, gelijk slechts op enkele Europeesche hoftheaters geschiedt.

Maskers zijn alleen in balletten gebruikelijk. In drama's is echter de dief of misdadiger er van voorzien. En dit gebruik heldert de mededeeling van den correspondent van het Nieuws v. d. Dag, door ons op blz. 399 aangehaald, betreffende de besmeerde gezichten van enkele vertooners op.

De vrouwenrollen worden door baardelooze knapen of gesnedenen vervuld. De politie wil niet, dat een vrouw, hoe diep gezonken, op de planken verschijnt. Het verbod deswege werd door keizer Hiën-Long (1735—1790), die een tooneelspeelster huwde, uitgevaardigd. Sinds is het streng gehandhaafd.

En toch, overal, waar zich maar een gelegenheid voordoet om een voorstelling bij te wonen, verdringt zich het volk, want het kan die geliefkoosde ontspanning altoos gratis genieten. De

(1) China en de Chineezen uit het Engelsch door J. F. Davis. Amst. 1841.

kosten worden geheel betaald door hen, die de vertooning geven. Onder het publiek gaat nooit een bakje rond.

Men zou zich evenwel bedriegen, als men uit die liefde der Chineezen voor het tooneel tot de gevolgtrekking besloot, dat heden ten dage of vroeger de schouwspelers bij hen in eenig aanzien stonden. Wel behelzen de wetboeken vele bepalingen betreffende het tooneel, en is dit een voorwerp van staatszorg. Doch de staat laat het toe als noodzakelijk kwaad, op soortgelijke wijze als de huizen van ontucht, ondanks het reeds vermelde feit, dat eens een tooneelspeelster de keizerlijke kroon droeg. Geen ernstig schrijver spreekt over het theater als zoodanig, met de minste achting. De geleerdste beoefenaars van de letterkunde huns lands gaan het met een verachtelijk stilzwijgen voorbij. Eerst sedert de regeering der Youendynastie, onder wie de *Honderd stukken*, die wij als bij vogelvlucht in oogenschouw namen, werden vervaardigd, kennen de litteratoren aan het theater een plaats in de letterkunde toe. En eerst sedert dien tijd bemoeien zij er zich mee en hebben zij uitmuntende opstellen over de tooneelpoëzie geleverd. Wee echter het blad, dat een verslag van een vertooning geeft! Redacteur, drukker, uitgever worden tot vijf weken gevangenis verwezen. De feuilletonist krijgt zijn honorarium op de voetzolen, en dan nog wel met het houten schandbord om den hals.

De smet, die vroeger aan den schouwspelersstand kleefde, is nog niet uitgewischt. Een wet, thans feitelijk afgeschaft of geschorst, nu men het optreden van actrices niet meer gedoogt, verbiedt den burgerlijken en militairen ambtenaars om zangeressen of tooneelspeelsters, die op één lijn geplaatst worden, te huwen als vrouw van den eersten rang of zelfs als bijvrouw. Wie het waagt dit gebod te overtreden, beloopt vijftig bamboesslagen: het huwelijk wordt nietig verklaard en het meisje van staatswege naar hare ouders teruggezonden, zonder dat zij het vroeger beroep weder mag uitoefenen.

Elk reizend acteur, dus luidt eene andere wetsbepaling, die het waagt den zoon of de dochter van vrije personen voor zijne betrekking op te leiden, of kinderen van zulke vrije burgers te huwen of als kind aan te nemen, zal met honderd bamboesslagen zijn euveldaad boeten. Waar de geringste Chinees kan opklimmen tot de hoogste staatsambten, die open staan

voor al wie met goeden uitslag de openbare examens afleggen, zijn de kinderen en kleinkinderen van komedianten van dat examen uitgesloten, en kunnen aldus nooit mandarijn worden, evenmin als die van prostituées, dienders en kerels, die voor de mandarijnen uitloopen om voor hen plaats te maken, en die de laagste bedrijven uitoefenen. Beschouwd als het uitvaagsel des menschdoms, geschrapt van de lijst der burgers, als eerloos van alle ambten en waardigheden uitgesloten, wordt hun beroep diep veracht en verafschuwd door datzelfde volk, dat zich bij hun vertooningen verdringt en hen uitbundig toejuicht.

Alleen slaven beoefenen dan ook de dramatische kunst. De directeur koopt hen om met hen geld te verdienen.

Wat gaf aanleiding tot die verguizing van een op zichzelf eerlijken en achtenswaardigen stand?

Soortgelijke redenen ongetwijfeld als vroeger de acteurs ook ten onzent tot paria's der maatschappij maakten. De richting van het tooneel werkte daartoe in de eerste plaats mede. Het ontaardde vaak in bombastische, hoogdravende voorstellingen van zedelooze kluchten, in ontuchtige vertooningen, die elk ernstig en degelijk mensch met walging vervulden. Daarom hebben de Bouddhisten de schouwspelen verboden. Een hunner leeraars verklaart, dat een heilige is verloren gegaan, omdat hij naar de zoete stem van een jong meisje had geluisterd. Wat zou het dan zijn voor gewone menschen, die voor de zedelijkheid gevaarlijke vertooningen bijwoonden! Hun verzet, ook toen het tooneel eene betere richting aannam, bleef bestaan, ja, werd heftiger, nadat hun bijgeloovige meeningen en godsdienstvormen op de planken belachelijk werden gemaakt. Chineesche moralisten spraken dan ook herhaaldelijk den wensch uit, dat de dramatische spelen verboden werden. Daar de liefde en zucht voor de traditioneele ontspanning een onoverkomelijke hinderpaal opwierp tegen de verwezenlijking van dien wensch, werd ten minste het bijwonen der vertooningen aan vrouwen en kinderen verboden. Maar dit verbod schijnt thans niet meer te gelden.

Het gedrag der acteurs zelven gaf voedsel aan het vooroordeel. Uit de heffe des volks voortgekomen, behooren zij tot de

zedeloosste exemplaren van de weinig kuische bewoners van het hemelsche rijk. Zelven stelden zij zich door hun levenswijze, door hun gemis aan elk besef van betamelijkheid, buiten de maatschappij, die zich op haar beurt volkomen gerechtigd achtte, hen als haar uitschot te bejegenen.

Wil het tooneel, — men vergunne mij nog deze opmerking, waarmede ik mijn schets wensch te besluiten — ook in China aan zijn roeping beantwoorden, en door het veredelen van den smaak, het aankweeken van den kunstzin, het verheffen van het gemoed boven de sferen der alledaagschheid, het opwekken van liefde voor het goede en schoone, een heiligenden invloed oefenen op het karakter en den geest van het volk, dan staat daartoe in de allereerste plaats een weg open, die elders, ook ten onzent, met goeden uitslag is betreden.

Men trachte te voorzien in de behoefte aan degelijke, beschaafde kunstenaars, bewust van hun roeping om predikers van het ware en schoone te zijn, en die door hun gedrag en wandel niet minder dan door hun kunst, zich aller achting waardig betoonen.

De smaak van het publiek zal dan worden gelouterd. En evenals de lyrische poëzie in het hemelsche rijk de wet van den vooruitgang heeft gevolgd, zooals Z. E. Li-Jong-Pao, de Chineesche gezant bij ons hof, in de October-aflevering (1882) der Deutsche Revue [1]) heeft aangetoond, zal dit ook het geval met de dramatische worden. Tooneelschrijvers zullen opstaan, die voor goede stukken zorgen. De kunst zal er tot een hoogeren trap van ontwikkeling komen.

Zou het inslaan van dezen weg, hoeveel moeilijkheden er ook aan verbonden zijn, niet mogelijk wezen, nu in China meer en meer de westersche beschaving veld wint en de macht der traditie aan het wankelen is gebracht?

Ik durf het niet vast verzekeren.

Ter wille der edele kunst, van welke zulk een groote, opvoedende kracht kan uitgaan tot het volk, willen wij het echter hopen.

Amsterdam. M. A. Perk.

---

[1]) Deze Revue verschijnt onder redactie van Richard Fleischer bij Eduard Trewendt te Breslau.

EENE KLACHT.

Le mal des gens d'esprit, c'est leur indifférence,
Celui des gens de coeur, leur inutilité.

. . . .

Sur notre état présent qui s'abuse aujourd'hui?
Comme dit Figaro: „Qui trompe-t-on ici?"

ALFRED DE MUSSET.

I.

Tot de door de Historie als gewoon gemerkte verschijnselen behoort ook dat van volken, die, verblind door den glans van welvaart en weelde, nog op den vooravond van eene groote nationale ramp, — op den vooravond zelfs van hun ondergang, zich geheel zorgeloos overgeven aan de genietingen van het heden en droomen van eene toekomst, welke nog meer genot brengen zal. Het feest van Belsasar, telkens gewijzigd naar tijd en omstandigheden, blijft altijd nieuw.

De jongste voorstelling van dat feest heeft plaats gehad op geheel eigenaardige wijze en op buitengewoon grootsche schaal, alles evenredig aan het tooneel: Frankrijk's grondgebied. Deze voorstelling heeft bij alle beschaafde volken, in 't bijzonder op die van Europa, een diepen indruk achtergelaten.

Onder dien indruk kan men het zich niet langer ontveinzen, dat eene der groote wetten, Macht is Recht, waardoor het Heelal schijnt te worden geregeerd, de in onze menschenmaatschappij zeker alle andere wetten overheerschende is; — dat, bij het onderling verkeer der volken Macht zich, zoo noodig, altijd onder den vorm van ruw geweld, gelden doet; — dat dit ruw geweld, bekend onder den naam van oorlog, hoewel ontegenzeggelijk steeds het kenmerk dragende van den graad der beschaving van de daarbij betrokken volken, niettemin van zijne ruwheid niets verliest, noch verliezen kan; — maar dat,

integendeel, de oorlog verschrikkelijker en afschuwelijker wordt naarmate de mensch over de krachten der natuur leert beschikken.

Onder den indruk der krijgsgebeurtenissen van 1870/71 heeft men eene, in onze eeuw gedurende vele jaren warm gekoesterde, illusie geheel moeten opgeven, de hoop nl. dat met de voortgaande ontwikkeling van den mensch de periode van den eeuwigen vrede allengs bereikt zou worden.

Eene andere illusie is door die krijgsgebeurtenissen wel niet vernietigd, maar toch aanzienlijk verzwakt. Het is die, welke het best wordt aangeduid door eene contradictio in terminis, het humaniseeren van den oorlog. Tegenover het weinige dat van deze illusie tot nog toe is mogen verwezenlijkt worden, staat al de ellende, welke veel meer dan vroeger, in onze hedendaagsche en dichtbevolkte maatschappij niet slechts rechtstreeks, maar vooral zijdelings, door den oorlog wordt veroorzaakt.

Bovendien, al worden thans in den oorlog tusschen beschaafde natiën de gevangenen niet meer zoo stelselmatig afgemaakt of tot slavernij gedoemd; al worden daarin, als regel, de weerloozen niet meer doelloos omgebracht, de vrouwen niet meer zoo openlijk gewelddadig geschoffeerd; — al wordt daarin, met gemeen overleg der strijdende partijen, al het mogelijke gedaan tot het verzachten van het lot der zieken en gewonden — wat beteekent dit alles met het oog op de uitkomst, op het einddoel van den oorlog? De willekeur van den overwinnaar is immers even onbeperkt gebleven als van oudsher gebruikelijk was.

Ook de ontwikkeling der oorlogskunst, welke aan hare beoefenaars, zoowel naar hoofd als naar hart, steeds hoogere eischen stelt, is, wat de uitkomst van den oorlog betreft, volstrekt waardeloos. Wat doet het toch tenslotte ter zake, waar het eene volk het andere aan zijn wil onderwerpt, of de strijd wordt beslist door middel van eenvoudige houten knuppels, of door de vernuftig uitgedachte en voor hun doelmatig gebruik zooveel beleid en scherpzinnigheid vereischende oorlogswerktuigen van onzen tijd?

II.

Gelijk, na een belangrijk geval van diefstal met moord, de bewoners van de streek, waar zulk een misdrijf plaats had,

opnieuw maatregelen plegen te nemen tot verzekering van de veiligheid hunner personen en bezittingen, zoo ontstond door den oorlog van 1870/71 in alle welgeordende Europeesche Staten een voor geenerlei offers terugdeinzende drang om zich tegenover vreemd geweld zoo weerbaar mogelijk te maken.

Wel is waar was men reeds bij den aanvang van de tweede helft onzer eeuw tot het besef geraakt dat de door het Weener-congres ingewijde vredesperiode was geëindigd. Wel was na den Krimoorlog en den Italiaanschen van 1859 alle twijfel omtrent de gegrondheid van dat besef geheel weggenomen door den oorlog, welke leidde tot den aan Denemarken gepleegden roof en door den kort daarop gevolgden broederkrijg van 1866; — maar het zijn de krijgsgebeurtenissen van 1870/71, welke den eigenlijken stoot hebben gegeven aan het uitvoeren van die in het leven der Europeesche volken zoo diep ingrijpende hervorming der krijgsinstellingen, als waarvan wij nu getuigen zijn.

Die hervorming, in oorsprong en wezen eene zuiver sociale, is geheel onafhankelijk van den in onze dagen verbazenden vooruitgang op het gebied van de techniek der oorlogskunst. De eerste, de groote Fransche onwenteling, de moeder van alles wat behoort tot de inrichting van den modernen staat, is ook die der moderne volkslegers.

Wij hebben hier niet na te gaan hoe men in Frankrijk, haast onmiddellijk na de geboorte van het stelsel der moderne volkslegers, daarvan is afgeweken door het te vervalschen. Dat vervalschte, het conscriptie-stelsel, werd op het door Frankrijk gegeven voorbeeld in Europa bijna algemeen nagevolgd. Het bleef er heerschende totdat in 1870 de hoog wapperende Fransche krijgsbanier werd naar beneden gerukt en in het stof vertreden op even smadelijke wijze, als dit, ruim eene eeuw vroeger, was geschied door de legers van denzelfden Staat, Pruisen, de jongste van Europa's Grootmachten, tevens de eenige door welke het stelsel der moderne volkslegers onvervalscht was toegepast geworden.

Roszbach en Sedan! Twee namen, welke herinneren aan oorlogsfeiten, breed verschillend in omvang en onmiddellijke gevolgen, maar beiden even krenkend voor Frankrijk's wapeneer, en beiden even juist Frankrijk's inwendigen toestand van het oogenblik kenschetsend. Want, dit is het eigenaardige van belangrijke oorlogsfeiten, zij leveren het aangrijpend, nauwkeurig

gelijkend beeld van den toestand der volken, die daarin eene rol vervullen.

Men klaagt wel eens over het te eenzijdig behandelen der geschiedenis, als histoire-bataille. Men moest liever klagen over het te vluchtig behandelen van de geschiedenis; over het daarbij te uitsluitend zien op de zonder veel inspanning waarneembare verschijnselen; over het niet zoeken naar de oorzaken dier verschijnselen. Doch bij elke oppervlakkige beschouwing van de geschiedenis der menschheid kan deze niets anders zijn dan eene histoire-bataille. Zulk eene voorstelling is alsdan de eenig ware; elke andere eene verwrongene.

Tusschen Roszbach en Sedan ligt echter Jena en Auerstädt. — Namen als Leipzig en Waterloo moeten hier achterwege blijven; deze laatste namen behooren aan geheel Europa; en daartegenover kan men er te veel andere stellen, wier klank de hunne verdooft.

Zal Sedan door een ander Jena en Auerstädt worden gevolgd? Het antwoord op deze vraag ligt in de toekomst verborgen. Zeker is het intusschen dat Frankrijk met al zijne krachten er naar streeft om haar bevestigend te zien beantwoord. Even zeker is het, dat Pruisen (thans = Duitschland) zich inspant om haar te zien beantwoord, niet slechts in ontkennenden zin, maar in dier voege dat er in de geschiedenis zal moeten worden opgeteekend een ander Sedan, een Frankrijk meer verpletterend dan dat van 1870. Dit kan niet anders wezen. Met het eindigen van iederen oorlog wordt de kiem gelegd voor een volgenden, tenzij een der partijen voorgoed is vernietigd. Maar Frankrijk is door den oorlog van 1870/71 in geenerlei zin vernietigd, noch verlamd. Bloedende uit de ontvangen wonden heeft het, om het zoo uit te drukken, door die wonden nieuw leven ingezogen, en daardoor de kracht gehad om zich na zijn val onmiddellijk op te richten, en er nu naar te streven, zij het soms nog wankelend, zijn verloren plaats onder de volken te hernemen.

En zoo is heden ten dage in het oude Europa geen enkel politiek of sociaal vraagstuk hangende, dat niet op het innigst saamgeweven is met dat der aanstaande botsing tusschen de twee groote volken aan weerszijden van den Rijn.

Carpe diem!

III.

Hierboven is opgemerkt dat de gedurende de laatste jaren verbazende vooruitgang op het gebied van de techniek der oorlogskunst geenszins de oorzaak is van het thans alom in Europa ontstaan van volkslegers. Het is noodig om bij deze opmerking even stil te staan. De waarheid, welke daarin ligt opgesloten, wordt niet algemeen begrepen; meestal zelfs niet vermoed. Somwijlen ook niet in militaire kringen. Toch moet zij, bij eenig nadenken, een ieder in 't oog vallen.

Hoe kunstiger de oorlogswapens zijn, des te meer tijd vorderen de voorbereidende oefeningen om ze behoorlijk te kunnen gebruiken; en met den duur van die oefeningen vermeerderen natuurlijk de bezwaren tot het vormen van volkslegers. Bij te korte oefening verkrijgt men schijn-legers. Zulke legers hebben niet slechts geene, maar ze hebben negatieve waarde. Zulke legers verslinden in vredestijd doelloos schatten; men vertrouwt er op, en in oorlogstijd, als het uur der beproeving slaat, spatten ze bij de eerste verschijning des vijands als zeepbellen uiteen. Laat ons echter niet verzuimen hier onmiddellijk bij te voegen, dat thans de duur van dezen oefeningstijd tot het vormen van een deugdelijk volksleger veelal te lang wordt gesteld ..... en dat wel juist door de gevaarlijkste tegenstanders van het stelsel der volkslegers.

In elk opzicht staan dus de kunstige oorlogswapens van onzen tijd het vormen van volkslegers in den weg.

De aanvang van den bloeitijd der staande legers valt, zooals bekend is, samen met het in gebruik komen van buskruit. De dientengevolge gedane sprong voorwaarts op het gebied der oorlogstechniek komt nagenoeg overeen met dien, welke in onze dagen heeft plaats gehad door de invoering der juist-treffende en verdragende snelvuurders, draagbare en zwaardere. Waardoor is er nu afwijking van den regel: gelijke oorzaken, gelijke gevolgen? Die afwijking is slechts schijnbaar.

Zooals wij almede reeds hebben opgemerkt is het stelsel der moderne volkslegers eene vrucht der eerste Fransche omwenteling. De vruchten van die groote omwenteling komen eerst langzamerhand tot rijpheid. Die der volkslegers werd rijp in het jaar 1870. Voorzeker onder den invloed van krijgsgebeurtenissen. Maar niettemin is zij, wat oorsprong betreft, van zuiver socialen aard.

Alle burgers van den modernen staat hebben gelijke rechten, doch tegenover die rechten staan plichten, en onder deze plichten, in de eerste plaats, het, zoo noodig, met de wapenen in de hand beschermen, niet slechts van de onafhankelijkheid, maar ook van de belangen van den staat. Ziedaar het grondbeginsel van het stelsel der hedendaagsche volkslegers.

Dat men in Pruisen, overigens geenszins het land der sociale gelijkheid, het eerste voorbeeld van een modern volksleger heeft te zoeken, bewijst niets meer, of liever niets minder, dan dat het eene volk in deze, het andere in gene richting, de overige vooruit wezen kan. Men vergete niet, dat, zonder het Pruisische volksleger, aan de werkelijkheid van het groote Duitsche Vaderland nog alleen zou kunnen worden geloofd door jeugdige Germanen, bij het zingen van een lied, onder het heffen van een bocaal bier of van een beker rijnwijn.

Volkslegers zijn echter van een specifiek militair standpunt nooit wenschelijk. Vooral heden ten dage, met de tegenwoordige bijna volmaakte oorlogswapens, zou een staand leger het ideaal zijn van ieder krijgsman, als zoodanig. Doch gelijk ten allen tijde de legers een uitvloeisel, een natuurlijk deel waren van de maatschappij, waartoe zij behoorden, zoo was ook een krijgsman nooit zulk een eenzijdig kunstenaar in zijn vak, dat hij staan kon buiten die maatschappij. En zoo is het nog. Ware het anders, geen krijgsman zou thans, als zoodanig, voor het stelsel der volkslegers gezind zijn. Welk geleerde, welk kunstenaar, welk handels-, welk handwerksman zou wenschen, dat ieder zijner medeburgers zijne wetenschap, zijne kunst, zijne nering of zijn handwerk beoefende of uitoefende? Toch verkeert nu de krijgsman in dit overigens ondenkbaar geval. Hij is daartoe gedwongen. Zonder de feitelijke medewerking van de weerbare mannen van zijn volk kan de krijgsman aan zijne bestemming niet meer voldoen. Waar die medewerking ontbreekt, wordt heden ten dage het beroep van den krijgsman, in vredestijd, dat van een ijdelen kluchtspeler, die bovendien het vooruitzicht heeft om, wanneer er oorlog komt, zijn kluchtspelersloopbaan op de meest tragische wijze te eindigen, als nutteloos zoenoffer van de flauwhartigheid van zijn volk. Wij overdrijven niet.

Het samenbrengen van een staand leger, zelfs binnen de vroegere getalsterkte van die legers, was in onze eeuw, sinds lang, onmogelijk door gebrek aan vrijwillig dienende soldaten.

Dientengevolge hield men ze voltallig door bij de Wet tot den krijgsdienst gedwongen proletariërs. Al ware er tegen deze wijze van legervorming uit geenerlei ander oogpunt iets in te brengen, zoo is die wijze, enkel uit een militair oogpunt, thans geheel onvoldoende. Staande legers zijn, wat betreft getalsterkte, tegenover volkslegers noodwendig te zwak. Hunne sterkteverhouding is gemiddeld als 1 : 10.

Van het oogenblik dat eene der groote Europeesche mogendheden een behoorlijk volksleger had georganiseerd, was men dus in alle Europeesche Staten genoodzaakt tot het volgen van dat voorbeeld, ten einde tegenover die eene mogendheid niet weerloos te staan. Men heeft dit algemeen eerst willen begrijpen, nadat Frankrijk hiervoor het gelag had betaald.

Thans, bijna zonder uitzondering, zijn alle welgeordende Europeesche Staten in het bezit van een volksleger.

Men wijze ons hier niet op Groot-Brittanje. Dat rijk is een eilandenrijk. En wat dit beteekent, uit het oogpunt van landsdefensie, daaromtrent kan juist nu een ieder zich gemakkelijk op de hoogte stellen door slechts zijne aandacht te vestigen op het hangende twistgeding over den onderzeeschen tunnel ter verbinding van de Engelsche en Fransche kusten. Wie verder meent dat Engeland niet volkomen bij machte zou wezen om zich krachtig te doen gelden, zoodra zijne rechten en belangen dit vorderen, vergist zich schromelijk. Zijne oorlogsvloot heeft, ook naar evenredigheid van die der andere zeemogendheden, in geen enkel tijdvak der geschiedenis in zulk een te duchten staat verkeerd als op dit oogenblik het geval is. Dit wordt wel eens voorbijgezien. Men roemt, en terecht, de Russische oorlogsmarine; men verbaast zich over de snelle ontwikkeling der oorlogsmarine van het jeugdige Duitsche rijk, van die van Italië en van Oostenrijk-Hongarije; doch al de oorlogsvloten van deze Staten te zamen, zelfs vereenigd met de vloot der Fransche republiek, zouden niet opgewassen zijn tegen de thans eenige Britsche oorlogsvloot.

Voor een Hollander is het grievend, dat hij, heden ten dage, bij het vermelden van oorlogsvloten, wijselijk handelt, wanneer hij die van zijn vaderland buiten rekening laat; ten minste zoodra er sprake is van meesterschap ter zee.

Ten opzichte van Engeland's weerbaarheid verzuimt men, in den regel, nog iets in het oog te houden. Engeland, of Groot-

Brittanje, is niet slechts verreweg de eerste zeemogendheid, maar evenzoo de allereerste koloniale mogendheid. Is Nederland thans een zeemogendheid van den zesden of zevenden rang, als koloniale mogendheid volgt het nog onmiddellijk op Engeland. Ons koloniale leger is echter in vergelijking van het Engelsche uiterst zwak. Maar nu komt er bij dat het Engelsche leger in de koloniën en dat in het moederland één geheel uitmaken. Bij ons is dat niet het geval. Koloniale legers moeten, *per se*, staande legers zijn. Dat kan niet anders, en het aanwerven daarvan blijft steeds mogelijk, daar het voor den militairen dienst in koloniën, als men maar geld genoeg geven wil, om licht te bevroeden redenen, aan vrijwillig dienende soldaten nooit ontbreekt. Een en ander is oorzaak dat Engeland's staande legermacht eene getalsterkte heeft, als door geen andere Europeesche mogendheid, nl. als staand leger, meer zou kunnen worden bijeengebracht.

Of men in Engeland niet verstandig zou handelen, vooral uit een finantieel oogpunt, wanneer men het leger in de koloniën en dat in het eigen land (met uitzondering van het officierskorps) van elkander afscheidde en dan voor het eigen land ook tot de eerlijke toepassing van het stelsel der volkslegers overging — is eene vraag, welke wij, als ons niet rakende, terzijde kunnen laten.

Wij zouden bijzonder gelukkig zijn, indien wij ook de volgende quaestie terzijde konden laten; beter gezegd, wij zouden bijzonder gelukkig zijn, indien zij niet bestond. Zij bestaat echter; het uitzicht op hare bevredigende oplossing verdwijnt meer en meer in een donker verschiet; en toch is zij voor ons Vaderland niet eene, maar de levensquaestie.

In het koninkrijk der Nederlanden vormt, zooals wij hebben gezegd, het koloniale leger met dat in het moederland niet één geheel. Beide legers zijn staande legers. Het eene bijeengebracht door vrijwillige werving; het andere voor zooveel dit nog mogelijk is op dezelfde wijze, doch grootendeels aangevuld door wettelijk tot den krijgsdienst gedwongen proletariërs. Ons koloniale leger, volgens alle deskundigen veel te zwak, moet bij alle buitengewone gelegenheden (en tengevolge van den Atjehoorlog is het eigenlijk nu gewoonte geworden) steeds een beroep doen op de vrijwilligers van het staande legertje in het moederland. Wij zouden daar niets tegen hebben wanneer laatstge-

noemd legertje er niet gansch en al door ontredderd werd. Vormden beide legertjes één geheel, dan ware ten minste dit euvel van minder ernstigen aard. Nu is het voor dat hier te lande een kanker, want de vrijwilligers, die het eenmaal voor den kolonialen dienst heeft afgestaan, komen daarin, als regel, nimmer terug. Geen wonder.

Het koninkrijk der Nederlanden is verder niet een eilandenrijk. Zijn grondgebied, eenige kleine eilanden uitgezonderd, ligt op het vasteland van Europa. Ook het hart van dit rijk, Amsterdam, klopt op dat vasteland.

Waarom bezit thans het koninkrijk der Nederlanden, zooals bijna alle andere Europeesche Staten, niet een behoorlijk volksleger, terwijl het door het bezit van zulk een volksleger, wat getalsterkte betreft evenredig aan zijne bevolking, ten gevolge van de bijzondere gesteldheid van zijn bodem, veilig zou wezen tegenover elk vreemd geweld?

Er is in Europa nog een koninkrijk, het koninkrijk België, de Zuidelijke Nederlanden, dat thans geen volksleger bezit.

Het schijnt zonderling. — In de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, de lage landen aan de zee, stond toch eenmaal de bakermat van het hedendaagsche begrip omtrent burgerlijke vrijheid. In die lage landen aan de zee heeft men toch eenmaal goed en bloed met de uiterste volharding opgeofferd tot het verkrijgen van een zelfstandig volksbestaan.

Doch in die zelfde lage landen aan de zee heeft men het begrip van burgerlijke vrijheid altijd te zelfzuchtig opgevat. Men heeft daar nooit willen begrijpen: que la liberté de chacun a pour limite la liberté des autres. Ware dit anders geweest, de geschiedenis dier lage landen aan de zee zou ook eene andere wezen dan zij nu is. Het volk, geboren op die lage landen aan de zee, zou dan niet, bijna dadelijk nadat het tot het bewustzijn van eigen kracht was geraakt, in twee deelen zijn gesplist. Het eene, om te torschen het juk van den vreemdeling; het andere, om, na een tijdperk van glorie en bloei op velerlei gebied, door onderling kleingeestig getwist, op de meest smadelijke wijze te worden weggeschrapt van de rol der Europeesche natiën. En toen dat doemvonnis werd opgeheven, ten gevolge van een samenloop van gelukkige omstandigheden, en tegelijkertijd de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden opnieuw werden vereenigd, toen zijn ze kort daarna andermaal

vaneengescheurd, alweder door dezelfde oorzaak, welke de vorige nationale rampen had in het leven geroepen, namelijk, de bekrompen zelfzucht van den Noord- en Zuid-Nederlandschen burger. En nu staan daar de beide deelen van de lage landen aan de zee, ieder op zichzelf, uit een stoffelijk oogpunt, rijk en bloeiend; maar uit elk ander oogpunt, zonder kracht; het eene zelfs met verlies van zijne taal; beiden weerloos en zonder stem of invloed in den Europeeschen volkenraad; beiden, hunne onafhankelijkheid dankend aan den naijver hunner machtige naburen; en dus beiden gevaar loopende deze onafhankelijkheid te verliezen zoodra die naijver eene andere wending neemt, of wel zoodra een dier machtige naburen in staat zal zijn om den anderen voor zijn wil te doen buigen.

O, bewoners van de lage landen aan de zee, Hollanders en Belgen, waarom, al kunnen wij dit met onderling overleg niet openlijk meer doen, waarom bereiden wij ons niet voor, ieder voor zich, met inspanning van al onze krachten, om in de ure des gevaars gereed te zijn tot verdediging van den gemeenschappelijken grond, tot handhaving, juister gezegd, tot het opnieuw verkrijgen van een waarachtig onafhankelijk volksbestaan!

Onze zuidelijke broeders kunnen wij niet dwingen, doch laat ons, Noord-Nederlanders, hun het goede voorbeeld geven door het, zij 't niet ter elfder ure, samenbrengen van een behoorlijk volksleger!

IV.

Onder den nog verschen indruk der paniek van 1870 had men misschien te onzent het stelsel der volkslegers kunnen doen huldigen. Men had daartoe flinkweg den stier bij de hoorns moeten vatten.

De vergelijking, het vatten van den stier bij de hoorns, is hier echter, vooreerst minder gepast, en bovendien, in grammaticalen zin, onjuist. Men had toch, en men heeft nog *in casu* te handelen met geen andere macht dan met onze gegoede burgerij, van oudsher Neerland's onbeperkte beheerscheresse. Deze oude vrouwelijke despoot heeft van hare kracht nog niets verloren, zoodra het aankomt op het handhaven van hare bijzondere privilegiën. Men is er daarom voor terugge-

deinsd om haar, in zake landsdefensie, op het gunstige oogenblik tot haar plicht te brengen. Men is toen met dit gewichtige landsbelang, dat tengevolge der tijdsomstandigheden onmogelijk op den achtergrond kan worden geschoven, aan het schipperen gegaan; welk schipperen, zooals steeds onvermijdelijk is, langzamerhand in bepaald broddelen is ontaard.

Bij al, wat men gewoon is schipperen te noemen, geschiedt dit aanvankelijk altijd met de beste bedoelingen. Zoo ook bij het sinds 1870 hangende hervormingsproces onzer krijgsinstellingen. De eerste stap op den heilloozen weg, waarop men gedurende den gang van dit nu, naar het schijnt, voor vast op de rol gebracht proces, zich reeds zoover heeft gewaagd, werd gedaan, wij erkennen dit volgaarne, met eerbiedwaardige bedoelingen. Doch dit neemt niet weg dat die stap, naar ons oordeel, in het algemeen, onhandig was, en in het bijzonder, uit een militair oogpunt, een grove misslag genoemd moet worden.

Die stap, het opgeven van den eisch tot algemeenen militairen dienstplicht, om er voor in de plaats te stellen dien tot verplicht persoonlijken militairen dienst, was onhandig, omdat bij laatstgenoemden eisch aan de zonen onzer gegoede burgerij alle uitzicht om zich, wanneer zij door het lot voor den dienst worden aangewezen, te doen vervangen, is afgesneden; terwijl dit bij eerstgenoemden eisch niet het geval behoeft te zijn.

Die stap was, uit een militair oogpunt, een grove misslag, omdat bij het bloot vaststellen van den verplicht persoonlijken dienst, dus met beperkte militie-contingenten (want bij niet beperkte militie-contingenten is verplicht persoonlijke dienst = algemeene dienstplicht), men, vooral bij een weinig talrijk volk als het onze, thans geen, wat getalsterkte betreft, voldoend leger verkrijgen kan.

Het zij ons vergund, voor wie het noodig mocht zijn, een en ander te verklaren.

Voor den dienst als gewoon soldaat in ons leger hebben wij de zonen onzer gegoede burgerij niet noodig; tenminste niet als wij er even zoovele zonen uit den minderen stand, onder welke voortreffelijke soldaten gevonden worden, voor moeten missen. Hadden wij van deze laatste maar genoeg in ons leger! Ook onze plaatsvervangers zijn in den regel bruikbare soldaten; sommigen van deze zijn zelfs uitstekend goed als zoodanig; eenige liederlijke personen staan hiertegenover, doch door strengere voorschriften

kan men die weren. Nu weten wij wel, dat bij het eischen van den verplicht persoonlijken dienst als hoofdmotief wordt aangevoerd de noodzakelijkheid van over het meer ontwikkelde deel van Neerland's zonen te kunnen beschikken tot vorming van een bruikbaar schutterskader, alsmede tot aanvulling en versterking van dat van het leger. Van die noodzakelijkheid dingen wij niets af. Maar wij vragen: kan er bij beperkte militie-contingenten, zooals het tegenwoordige, en ook bij de verhoogde, welke in de laatste jaren zijn voorgesteld, een enkel man worden gemist voor de aanvulling der gewone soldaten van het leger? — Indien door het vaststellen van den verplicht persoonlijken dienst een belangrijk deel der militie-contingenten kan worden gebruikt tot vorming van kader voor schutterij en leger, dan zou daardoor de bestaande kadernood voorzeker zijn verminderd; doch op daaraan evenredige wijze zou tegelijkertijd de eveneens bestaande nog dringender manschappen- of soldatennood zijn toegenomen.

Voeg hierbij dat met beperkte militie-contingenten het altijd van het lot afhankelijk is wie voor den dienst wordt aangewezen; in het eene contingent zal zeer veel, in het andere zeer weinig stof tot kadervorming voorhanden zijn, zoodat men nimmer, wat toch een vereischte is, op nagenoeg vaste cijfers kan rekenen.

Wij hebben dan ook bloote afschaffing van dienstvervanging = verplichten persoonlijken dienst, steeds beschouwd als een overgangsmaatregel. Hadde men tot het nemen van dezen overgangsmaatregel kunnen overgaan, dan zou, ontwijfelbaar, wij erkennen het alweder volgaarne, het overige vanzelf zijn gevolgd. Ware in 1873 het voorstel tot afschaffing van dienstvervanging, gedaan door den toenmaligen oorlogsminister M. D. Van Limburg Stirum, door onze Staten-Generaal goedgekeurd, dan zouden, na het opruimen van deze hindernis, de militie-contingenten langzamerhand zonder tegenstand zijn uitgebreid totdat ze de hoogst mogelijke sterkte hadden bereikt, m. a. w. de algemeene dienstplicht zou zijn vastgesteld, en Nederland zou thans zijn in het bezit van een behoorlijk volksleger.

Maar het langs dezen weg verkrijgen van een behoorlijk volksleger is niet gelukt. En een ieder, die, rekening houdende met wat de ervaring nu heeft geleerd, tevens zijn gezond verstand niet door holklinkende theoriën in slaap laat sussen, zal

moeten erkennen dat het langs dezen weg niet gelukken kan, en nimmer gelukken zal.

Was en is niet juist de verplicht persoonlijke militaire dienst het, door geen betoog, hoe klemmend ook, te verdrijven schrikbeeld onzer gegoede burgerij? — Vraag den welgestelden Nederlandschen burger ten behoeve van 's lands defensie, op beredeneerde wijze, om geld; en hij zal goedschiks geven en blijven geven, wat hij kan, zooals hij werkelijk sedert een aantal jaren geduldig doet. Vraag echter voor hetzelfde doel dien burger niet om zijn mannelijk oir. Om dat mannelijk oir buiten de gelederen van het leger te houden, getroost hij zich hardnekkig alle opofferingen, zoowel moreele als materieele. Daarvoor verwringt en versmoort hij zijne politieke en sociale overtuigingen. Daarvoor sluit hij zich aan bij staatspartijschappen, voor welke hij anders gruwen zou. Hij kan niet anders; hij wordt daartoe gedreven door een ingekankerd traditioneel bijgeloof. Volgens dat bijgeloof is de militaire rok het kleed der slaafsche dienstbaarheid, en het leger het nationaal pandemonion.

Dat bijgeloof heerscht niet slechts onder het minder ontwikkelde deel onzer welgestelde burgerij, maar ook onder het gedeelte, dat door zijn werkkring te onzent het toongevende is op intellectueel gebied. Zoo lazen wij nog niet lang geleden in een tijdschrift (1), dat toch onder de beste van ons land moet gerangschikt worden: „In ons leger is van de acht militairen er één besmet" (d. i. met Venusziekte). En verder in hetzelfde artikel, waarin de bekende prostitutie-quaestiën besproken worden: „Dan is de prostitutie evenals het drankgebruik en de staatsloterij een dier maatschappelijke euvelen, uit wier onvermijdelijke noodzakelijkheid de Staat zich voor hare diensten eene bron van inkomsten kan verzekeren. Dan is zij (de prostitutie) voor onze dochters, wat de krijgsdienst is voor onze zonen".

Sancta simplicitas! Wij houden ons overtuigd, dat de schrijver van bedoeld artikel is een gemoedelijk ernstig man, een man, die afkeer heeft van alles wat slechts zweemt naar laster, en die, zóó over leger en krijgsdienst schrijvende, in alle eerlijkheid des harten zijne offerande heeft gebracht op het altaar

(1) Los en Vast. 1879. 3.

van ons volks-, juister gezegd, van ons burger-bijgeloof. Te trachten dat bijgeloof uit te roeien door overreding, door het blootleggen van militaire toestanden, door het vergelijken van die toestanden met overeenkomstig burgerlijke; dat is meermalen beproefd, op iederen toon, in iederen vorm, . . . doch met evenveel kans op een gunstigen uitslag zou men zich kunnen wenden tot den Amsterdamschen Wester-toren en tot dien van den Utrechtschen Dom om ze over te halen onderling vrijwillig van standplaats te verwisselen.

Daarom, hoe diep betreurenswaardig de verschillende gevolgen van dat bijgeloof ook zijn, wij achten het niet minder betreurenswaardig, dat onze krijgskundigen, staande op een specifiek militair standpunt, nog maar steeds halsstarrig blijven aandringen op de afschaffing der militaire dienstvervanging. Alsof er op het verkrijgen van die afschaffing nog eenige hoop bestaat; alsof niet met snelheid de tijd verloopt, waarin behoorlijke reformatie van ons leger nog uitvoerbaar is; alsof er zonder afschaffing van dienstvervanging geen voldoend volksleger zou bijeen te brengen zijn!

Het Vaderland zal zijn gewaarborgd tegen vreemd geweld door het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht, met behoud van plaatsvervanging. De verzekering van ons onafhankelijk volksbestaan is de hoofdzaak. Van een zuiver militair standpunt hebben wij voor niets anders te zorgen.

Bij het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht vervalt natuurlijk de nommerverwisseling; maar aan plaatsvervangers zal het dan niet ontbreken. Die plaatsvervangers zullen, volgens de bestaande grondwettige voorschriften, eerst hun vijfjarigen militie-dienst moeten hebben volbracht. Zij zullen daardoor in het leger des te bruikbaarder zijn. Indien deze aangelegenheid goed is geregeld, dan zijn die plaatsvervangers voor ons leger van veel hooger waarde, dan de zonen onzer gegoede burgerij. — Ter dezer plaats mogen wij niet verzuimen op te merken, dat, met het oog op de militaire dienstvervanging, de qualificatie gegoede ten aanzien onzer burgerij niet al te breed moet uitgestrekt worden. Er is eene quantitatief belangrijke fractie van ons volk, die, hoewel ten gevolge van verschillende oorzaken (tot nog toe) op politiek en sociaal gebied van geenerlei beteekenis, toch zeer ernstig aanspraak maakt op het recht om onder de gegoede burgerij te worden gerangschikt.

Deze fractie, bestaande uit de kleine neringdoende burgers in de steden en uit de kleine boeren van het platteland, heeft sinds lang gebroken met de gewoonte om voor hunne zonen plaatsvervangers te koopen. Deze burgers en boeren zijn daartoe gekomen allereerst, met weerzin, uit nood, door den steeds stijgenden prijs van de plaatsvervangers op de Nederlandsche menschenmarkt; en thans is deze weerzin geheel verdwenen, omdat zij door eigen ervaring hebben geleerd, dat hunne zonen uit de gelederen van ons leger naar huis terugkeeren, physiek, moreel en intellectueel beter ontwikkeld, dan toen zij naar die gelederen vertrokken.

Laat verder de zonen onzer overige gegoede burgerij gerust buiten de gelederen van het leger blijven. Die zonen behooren tot onze eigenlijke plutocratie, en verder tot die standen, welke door geldbezit daartoe niet behoorende, niettemin zich angstvallig getroosten om de leefwijze, zeden en gewoonten onzer plutocratie nauwkeurig na te bootsen, zij het ten koste van welvaart en geluk. Deze zonen zou men, in ruimen zin, kunnen noemen de Nederlandsche jeunesse dorée. Geen jeunesse dorée heeft, op den duur, ooit aan eenig leger voordeel aangebracht. Ons leger zal, zonder haar, in de ure des gevaars niet minder goed zijne eervolle taak vervullen; namelijk, wanneer er aan dat leger niets anders ontbreekt.

Het blijven buiten de gelederen van ons leger beschouwen wij echter voor deze jeunesse dorée als een onherstelbare ramp. Men begrijpe ons goed. Is, naar ons oordeel, van een specifiek militair standpunt, afschaffing van dienstvervanging niet noodzakelijk, eveneens is, naar ons oordeel, van een sociaal standpunt, heden ten dage, elke wettelijke bevoegdheid om zich door middel van geld te ontslaan van zijne militaire plichten jegens het Vaderland eene schande voor de jongelingschap van elken Staat, waaraan die wettelijke bevoegdheid is verleend. Van een sociaal standpunt achten wij het voor ieder Nederlander een plicht om zich aan te sluiten bij het Anti-dienstvervangingsband, opgericht door den Generaal M. D. Van Limburg Stirum, ... d. i. als die aansluiting niet blijft, wat, helaas, in den regel het geval is, eene bloot lijdelijke adhaesie. Van een sociaal standpunt is het voor den Generaal M. D. Van Limburg Stirum eene onverwelkbare eer, dat hij als oorlogsminister manmoedig getracht heeft de schande der wettelijke

bevoegdheid tot afkoop van den militairen dienst van Neerland's jongelingschap weg te nemen.

Wij komen nu met de vraag: Is hoofdstuk VIII onzer grondwet een beletsel tot het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht? Wij doen dit echter alleen om te toonen, dat wij deze zijde der quaestie niet voorbijzien. Van verschillende standpunten is het toch uitgemaakt dat genoemd hoofdstuk ook tot het vaststellen van den algemeenen dienstplicht geen beletsel is. Zeker laat het aan duidelijkheid en aan beknoptheid veel te wenschen over. Het eene gebrek vernietigt intusschen het andere bijna volkomen, zoodat, wel beschouwd, dat hoofdstuk den Nederlanders bij de regeling hunner defensiebelangen schier onbeperkte vrijheid laat. Dit is trouwens blijkbaar de bedoeling des wetgevers geweest. — Zal bij eventueele grondwetswijziging deze vrijheid blijven bestaan, en, zoo niet, in welke richting zal zij dan worden ingekort? — Over die laatste vraag moge een ieder, wien de belangen van ons krijgswezen nauw ter harte gaan, wel eens ernstig nadenken.

Ons is het onverklaarbaar waarom zulk een aantal vaderlandsche krijgskundigen, van hun bijzonder standpunt, almede grondwetsherziening eischen. Op één bezwaar daartegen hebben wij, vragenderwijze, bereids gewezen. Een ander bezwaar daartegen, altijd van hetzelfde standpunt, en van veel ernstiger aard, zullen wij eveneens vragenderwijze aanduiden. — Mag men er in gemoede op rekenen, dat, bij de vele en velerlei hieromtrent bestaande heterogeene wenschen, de te onzent thans hangende grondwetsherziening zal zijn tot stand gebracht binnen een korter tijdsverloop dan dat van nog 4 à 5 jaren? — Moet inmiddels het Vaderland tegenover vreemd geweld weerloos blijven? — Is het getal jaren, waarin men — het gevaar, aan dien weerloozen toestand verbonden, kennende — verzuimd heeft dien toestand te doen ophouden, niet reeds roekeloos groot genoeg?

Hoe een onzer zeer geachte en meest invloedrijke krijgskundigen, de oud-oorlogsminister Den Beer Portugael, geraakt is tot het uitdenken van eene regeling onzer strijdkrachten te land, welke met een der enkele stellige voorschriften van de tegenwoordige grondwet volstrekt in strijd is, dat blijft ons, wij behoeven het eigenlijk niet meer te zeggen, steeds een onoplosbaar raadsel.

Wil men, van een militair standpunt, grondwetsherziening eischen, dan zij het, uit wanhoop, openhartig, om de macht te ontnemen aan Neerland's aloude alleenheerscheresse, de gegoede burgerij, die verblind voortgaat met de behoorlijke regeling onzer defensie-aangelegenheden onmogelijk te maken.

Wie mocht meenen, dat wij ons van de quaestie der grondwettelijke bezwaren ten opzichte van het vaststellen van den algemeenen dienstplicht wat te kort hebben afgemaakt, dien verwijzen wij met vertrouwen naar een vroeger door ons uitgegeven geschrift: Militie en Schutterij (Breda, Broese en Comp., 1876). Naar dat geschrift verwijzen wij insgelijks omtrent de wijze, waarop het stelsel van den algemeenen dienstplicht, nog beter genaamd algemeene dienstplichtigheid, kan worden toegepast. Kan zeggen wij. Wij vermeten ons geenszins te wanen als zou de door ons voorgestelde wijze van toepassing de beste zijn. Wij ijveren slechts voor het stelsel. Dat stelsel is zoo deugdelijk, dat men het meer of minder goed toepassen kan, maar nooit gebrekkig, zonder er mede te breken. Wanneer wij het, om het zoo uit te drukken, hebben aangekleed, dan hebben wij dit gedaan om het voor een ieder tastbaar te maken; wat noodig is, omdat men daaromtrent te onzent de meest ongerijmde denkbeelden koestert. Wij moeten verder opmerken, dat bij het aankleeden van ons stelsel, in 1876, ook nog door ons werd gerekend op persoonlijke dienstvervulling, waarvan wij nu voorgoed hebben afgezien. Dit doet echter bij de toepassing van het stelsel, zooals wij in deze bladen reeds hebben getracht aan te toonen, niets ter zake. Nog eene opmerking. — In 1876 plaatsten wij ous stelsel op den grondslag der toenmalige legerorganisatie en legersterkte. Beide zijn belangrijk veranderd, in het voor ons leger noodlottige jaar 1881, door de ontbinding, gedurende het bestuur van den oorlogsminister Reuther, natuurlijk onder sanctie der wetgevende macht, van tweeënveertig tactische eenheden (compagniën) van het hoofdwapen, de infanterie, alsmede van een gansch regiment ruiterij!

V.

Onder het volgen van den gang van het in 1870 met ernst

begonnen, en thans, naar wij vreezen, geavorteerde hervormingsproces onzer krijgsinstellingen, wordt men niet slechts weemoedig, maar ook bitter gestemd. De gal mengt zich dan in het bloed. In de gemoedsstemming, waarin men aldus is geraakt, loopt men telkens gevaar van te komen tot het vellen van een niet geheel billijk oordeel. Laat ons daartegen waken.

Onwederlegbaar is het wel, dat ons Hooger Krijgsbestuur, wij rekenen uitsluitend van 1870 af, niettegenstaande de verbazend snelle ([1]) verwisseling zijner hoofden, bijna ([2]) standvastig de krijgskunde heeft doen ondergaan in, wat men zoo eigenaardig heeft genoemd, de Haagsche politiek; ten gevolge waarvan bij de regeling onzer krijgsaangelegenheden als eigenlijke vijand niet het oog werd gericht op eventueel vreemd geweld, maar op onze Wetgevende Macht.

Onwederlegbaar is het wel, dat men bij het sluiten van het Barrière-tractaat der 19de eeuw, de vestingwet van 18 April 1874, tenminste beter zou gehandeld hebben door de zoogenaamde Nieuwe Hollandsche linie zoo aan te leggen, dat zij, desgevorderd, eene Hollandsch-Belgische linie had kunnen worden, met de stelling van Amsterdam tot linker- en die van Antwerpen tot rechtervleugel; ten gevolge waarvan eene onzer oudste en rijkste provinciën, Zeeland, niet, zooals nu in geval van oorlog, onmiddellijk aan den vijand zal worden prijs gegeven.

Dit alles is onwederlegbaar; en nog veel meer. Maar onwederlegbaar is het ook, dat er veel waarheid schuilt in het spreekwoord: „de beste stuurlui staan aan wal."

Op de troebele wateren der Haagsche politiek, met behulp van geen ander kompas dan een, dat, onder den invloed van de oppermachtige willekeur onzer gegoede burgerij, steeds verkeerd wijst, is het verklaarbaar hoe zelfs bekwame stuurlieden langs een dwaalweg gaan koers houden.

Er bestaat intusschen eene grief tegen ons Hooger Krijgsbestuur, welke gansch en al op zijne rekening moet worden gebracht. Met de uiterste barmhartigheid bezield, kan men ten

([1]) Frankrijk heeft sinds 1870 op dit oogenblik zijn elfden, Nederland zijn dertienden oorlogsminister.

([2]) Het woordje bijna schrijven wij hier uitsluitend met het oog op den generaal Van Limburg Stirum; terwijl wij in herinnering brengen, dat de generaal Booms slechts drie weken Minister van Oorlog is geweest.

aanzien dezer grief voor dat Bestuur geen verschoonende omstandigheden ontdekken.

Deze grief geldt ons officiers-korps. Nu, in vredestijd, moet dat korps zich voorbereiden voor de eventueele vervulling zijner eigenlijke taak, die in oorlogstijd; terwijl het met zekerheid weet, dat het die, wanneer er geen meer voldoende hulpmiddelen beschikbaar zijn dan de thans beschikbare, onmogelijk vervullen kan. Is voor dat korps pijnlijker toestand denkbaar?

Wat doet inmiddels ons Hooger Krijgsbestuur om het pijnlijke van dien toestand te lenigen, om de hoop, den moed, den goeden geest in ons officiers-korps staande te houden, op te wekken?

Van dit Bestuur wordt het nemen van geenerlei buitengewone maatregelen gevorderd, maar slechts van de zoodanige waartoe het toch zou verplicht zijn, ook al ware de hierboven aangeduide pijnlijke toestand van ons officiers-korps niet aanwezig.

Geheel afgescheiden van dien toestand wordt dat korps immers sinds lang ondermijnd ten gevolge van drie oorzaken. Tot het wegnemen van deze oorzaken is ons Krijgsbestuur volkomen bij machte, want, waarlijk, tot het op afdoende wijze handelen in die richting laten de lasthebbers onzer gegoede burgerij aan dit Bestuur volle vrijheid. Het maakt van die volle vrijheid natuurlijk gebruik; maar, helaas, niet tot het wegnemen der bedoelde drie oorzaken.

Deze oorzaken van het verval van ons officierskorps zijn: 1°. onvoldoende en slecht geregelde bezoldiging; 2°. gebrekkige opleiding; 3°. stelsellooze bevordering.

Het ligt buiten ons tegenwoordig bestek om over genoemde drie oorzaken in beschouwingen te treden. Dat zou ook overbodig zijn. Alles wat er over gezegd worden kan, is, van verschillende zijden, reeds gezegd; en daartoe hebben wij meermalen getracht almede het onze bij te dragen, o. a. ook in dit tijdschrift. Plat réchauffé ne valut jamais rien. Wij hebben het intusschen plichtmatig geacht om bij eene gelegenheid als deze niet te verzuimen van ten minste te wijzen op het blijven voortbestaan der oorzaken van het verval van ons officierskorps. Mocht er onder onze lezers iemand zijn, die meent, dat wij ons bij dit wijzen aan overdrijving hebben schuldig gemaakt, dan veroorlooven wij ons de vrijheid hem uit te noodigen tot het opnemen zijner pen om het openlijk

aan te toonen. Wij kunnen ons echter niet voorstellen hoe iemand, bekend met ons krijgswezen, daartoe in gemoede zou besluiten.

Heeft een onzer oudste en meest geachte militaire schrijvers, de generaal Weitzel, thans ten tweede male Minister van Oorlog, met het oog op de beide eerste der door ons genoemde drie oorzaken, niet rondborstig verklaard (1), in een door hem anno 1878 uitgegeven geschrift: „Meer dan ooit speculeert men op de onervarenheid der jeugd en op de betrekkelijke armoede der ouders"? Heeft die generaal, in datzelfde geschrift, deze uitdrukking, nagenoeg in gelijken vorm, niet meermalen neergeschreven (2)? Is het mogelijk om over de betrokken aangelegenheden een kernachtiger en duidelijker oordeel uit te spreken? Wij voegen er bij: Is het mogelijk daaromtrent in beknopter vorm een juister oordeel uit te brengen? Volgaarne maken wij de medegedeelde woorden van den generaal Weitzel tot de onze.

Wat verder de derde der ons genoemde drie oorzaken betreft, deze is onafscheidbaar verbonden aan de beide andere. Van die beide andere is zij, wel beschouwd, eigenlijk een gevolg; veel meer dan eene oorzaak op zichzelve. Ten overvloede verwijzen wij omtrent haar nog naar wat in onze parlementaire geschiedenis staat geboekt over mislukte pogingen tot vervanging der Wet op de bevordering, enz. der officieren van de Landmacht. Door deze verwijzing doen wij tegelijkertijd uitkomen, dat telkens wanneer wij hier hebben gesproken van ons officierskorps, daarmede is bedoeld het officierskorps van ons leger hier te lande. Tot het bespreken der belangen van het officierskorps onzer Zeemacht, zijn wij volstrekt onbevoegd. Omtrent dat van ons leger in de Koloniën moeten wij echter opmerken, dat het, in zake opleiding tot den officiersrang, nagenoeg een geheel uitmaakt met het officierskorps van het leger hier te lande.

Als militair schrijver een goed klinkenden naam te bezitten, ziedaar voor een Nederlandsch oorlogsminister eene lastige omstandigheid. Zal het andermaal eene ijdele hoop blijken te zijn,

(1) De militaire pensioenen der land- en zeemacht, zoowel in Nederland als Indië. 's Gravenhage, Gebr. Van Cleef.

(2) Blz. 7, 57 en 59.

wanneer wij er op vertrouwen, dat de generaal Weitzel nu zal bewijzen, als militair schrijver en als Minister van Oorlog, een en dezelfde persoonlijkheid te wezen, waar het geldt de behartiging der belangen van het onder zijn beheer staande officierskorps?

Men zij voorzichtig. Nog is ons officierskorps niet verloopen, dank zij de in dat korps traditioneele vereering van den grondslag aller militaire deugden, die der zelfverloochening. Men heeft echter met de uiterste waaghalzerij thans in dit opzicht dat korps lang genoeg beproefd. Men drijve die proef niet verder.

Is eenmaal ons officierskorps te gronde gericht, dan is alles verloren. Besluit dan tot het vaststellen der algemeene dienstplichtigheid, met of zonder persoonlijke dienstvervulling; roep dan desnoods de weerbare mannen van elken leeftijd onder de wapenen; wees dan in het bezit van een overvloed der meest volmaakte doode strijdmiddelen; .... en, in de ure des gevaars, zal men ondervinden, dat dit alles, zonder een deugdelijk officierskorps, volkomen waardeloos is.

Vader! mag Jan Salie mede aanzitten?"

„Onderaan, vrouw! Het is van avond voor het laatst, morgen besteed ik hem op een hofje."

Potgieter's welbekende oude Jan heeft deze op den oudejaarsavond van het jaar 1841 afgelegde belofte nog niet vervuld. Integendeel. Zijn en Jannetjes jongste kind, de kwelgeest en de vloek van hun huis, Jan Salie, wordt niet alleen in dat huis nog altijd geduld, maar gaandeweg heeft hij daar aanzien en macht verkregen. Jan Salie is thans niet meer de meelbleeke, slempleppende slungel, die op genoemden oudejaarsavond naar het ondereinde der familietafel werd gewezen om aan te zitten onder zijne minst achtbare broeders, Jan Hagel, Jan Rap en huns gelijken. Hij zit thans bij alle plechtige gelegenheden aan de rechterhand zijns vaders, den ouden Jan, die versuft, en in elken familieraad gewoonlijk volgens de adviezen van zijn jongsten spruit beslist.

Jan Salie is thans een deftig, goed in den vleesche zittend burger, die ten gevolge zijner verkregen macht door al zijne broeders wordt en moet worden ontzien. Deze gaan onder zijne heerschappij gebukt. De strijd om het leven is thans voor Jan-

maat, Jan Compagnie, Jan Crediet en Jan Contant een harden strijd. Naar men zegt, slurpt Jan de Poëet, die vroeger zooveel van een hartigen dronk hield, uit het oude slemppotje van Jan Salie, die, inmiddels een afkeer van melkkost verkregen hebbende, met meer geestrijk vocht zijn dorst lescht.

Voor geen van des ouden Jan's eertijds flinke en wakkere zonen is echter heden ten dage de strijd om het leven zoo wanhopig hard, als voor Jan Cordaat. Langzamerhand wordt het eene vraag of er ten aanzien van hem nog van strijd om het leven sprake wezen kan. De arme Jan Cordaat ligt reeds een aantal jaren in het hospitaal. Tot zijn herstel is veel beproefd; ten minste alles wat voor geld kan worden verkregen. Achtereenvolgens zijn verschillende geneesmeesters van naam aan zijn ziekbed geroepen. Hunne drankjes en likkepotjes zijn krachteloos gebleken. Jan Cordaat is van kwaad tot erger vervallen. Men vreest nu vrij algemeen voor het ergste.

O, Jan Cordaat! voor den dood, dien gij op zoo menig slagveld in het aangezicht hebt gezien, waart gij nimmer vervaard. Maar voor den tragisch-comischen dood, die u thans wordt bereid, voor dien dood siddert gij. Vreeselijk is uw lijden, doch zoolang gij leeft, blijft de hoop. Gij hebt een taai en sterk gestel. In uws vaders huis zijt gij nooit vertroeteld geworden. Desniettemin zocht men u, in de ure des gevaars, nooit te vergeefs op uw post. Op dien post hebt gij uwe moeielijke taak steeds vervuld op eervolle, soms op roemrijke wijze. Toen uws vaders huis was vernield en de vreemdeling de hand had gelegd op diens eigendommen, toen hebt gij ten minste de wapeneer van uw geslacht in den vreemde ongeschonden weten te bewaren. — Jan Cordaat! laat den moed niet zakken! Op de hospitaalkrib, waarop gij nu zwak en uitgeteerd ligt, kunt gij niet sterven. Uw vader, de oude Jan, kan u niet missen; hij zal zich ontrukken aan den invloed van zijn ongelukskind, Jan Salie, om u te verlossen uit uw ellendigen staat en u te bezielen met vernieuwde levenskracht. En wanneer voor u, Jan Cordaat, de tijd tot sterven eenmaal komen mocht, dan zal dit zijn, laat ons daarop vast blijven vertrouwen, met het zwaard in de hand, als de laatst overgeblevene van des ouden Jan's zonen, op de puinhoopen van zijn alsdan nimmermeer te herbouwen huis!

L. J. M. Glasius.

DE GESCHIEDENIS EN DE BETEEKENIS DER „ETHISCHE" RICHTING ONDER DE MODERNEN.

Wanneer ik het waag dit onderwerp hier te bespreken, dan geschiedt dit door mij eensdeels met een zuiver wijsgeerig, anderdeels met een meer praktisch doel. Het zal toch ten allen tijde van het hoogste wijsgeerig belang zijn zijne krachten te beproeven aan het helpen vaststellen van het wezenlijk karakter van dat verschijnsel, hetwelk wij *godsdienst* noemen, en anderdeels zullen velen met mij (naar ik vertrouw) de poging niet onwelkom achten om tot meerdere klaarheid te komen omtrent de vraag of en in hoeverre wij als ethische of intellectualistische modernen op den bodem van den godsdienst staan.

Opzettelijk heb ik het onderwerp aldus gesteld omdat de „ethische" richting, hoe betrekkelijk jeugdig ook, inderdaad reeds een geschiedenis heeft. Bepalen we ons slechts tot het laatste tiental jaren, dan kunnen we reeds spreken van gemoedelijke, van positivistische, van kritische en van speculatieve ethici. (Misschien is het niet onmogelijk ook van intellectualistische ethici te gewagen.) Evenwel: dit verschijnsel van onderscheidene schakeeringen zou nog geen *geschiedenis* verdienen te heeten, indien hierin geene beweging, geene ontwikkeling te bespeuren ware. Het komt mij echter voor dat dit wel degelijk het geval is en dat de snelheid van dit geschiedkundig proces verklaard moet worden uit de haast die men had, om eene zeer verklaarbare maar overigens onvergeeflijke wijsgeerige fout, in den aanvang begaan, te herstellen.

Is de strijd tusschen ethischen en intellectualisten gedurende een onbeteekenend kort tijdsverloop in het kleine Nederland onder een klein aantal theologen meest in tijdschrift-artikelen ge-

voerd; kan hij wel iets meer zijn dan een storm in een glas water? Oogenschijnlijk zeker niet. Maar dit wordt anders zoodra we gevoelen dat de boom, dien wij de ethische opvatting van den godsdienst kunnen noemen, zijne wortelen in het grijs verleden van den godsdienst heeft geslagen.

Met recht heeft een onzer ethische godgeleerden gezegd dat de mystieken en piëtisten den voorarbeid voor deze richting hebben geleverd; immers vinden we bij dezen denzelfden afkeer van begrippen en redeneeringen over God en Godsbestuur, dezelfde inwendige verzekerdheid eener gemeenschap met God op grond van een heilig, godegewijd leven. Maar ook bij hen die de vaders der dogmatiek kunnen worden genoemd zou het niet moeielijk vallen aan te toonen dat de eigenlijke band, die hen met God scheen te verbinden, van zedelijken en geenszins van verstandelijken aard was. „De hoofdinhoud der Schrift is, volgens Augustinus [1]), geloof, hoop en liefde. Wie dien schat „des Christendoms bezit, behoeft geen geschreven letter dan al„leen om anderen te onderwijzen. Hoe velen leven in de woestijnen „in heilige afzondering, ook zonder eenige geschrevene boeken, „*alleen door deze drie!* Wat Paulus zegt dat de profetiën zullen „teniet gedaan worden is in zulke Christenen vervuld. De letter „der Schrift, die hun eenmaal tot voertuig der waarheid „strekte, gaat met het overige voorbij; slechts geloof, hoop en „liefde blijven, omdat zij het innerlijk eigendom der ziel ge„worden zijn." Geheel in zijnen geest is ook de plaats in de, ten onrechte aan Augustinus toegeschreven alleenspraak der ziel, C. 31 (vgl. Hagenbach, Dogmengesch. p.372): Qualiter cognovi te? Cognovi te in te; cognovi te, non sicut tibi es, sed certe sicut mihi es, et non sine te, sed in te, quia tu es lux, quae illuminasti me. Sicut enim *tibi* es, soli *tibi* cognitus es; sicut *mihi* es, secundum gratiam tuam et *mihi* cognitus es . . . Cognovi enim te, quoniam Deus *meus* es tu!" Wie verneemt hier niet het zuiver ethisch gebed, dat zich bij voorkeur wendt niet tot God maar tot *mijn* God, *onzen* God, dien wij ervaren hebben? Ook hooren we Calvijn zeggen: „Om God te leeren kennen, behoeven we *niet buiten onszelven* te gaan" [2]) en dat bij hen, die als de innigst vromen en de diepst-denkenden te boek staan,

---

[1]) De doctrina Christiana l. I, 36, 43, aangehaald bij Scholten, Leer der Herv. Kerk.

[2]) Instit. I, V, 3, bij denzelfden.

de betrekking tusschen God en mensch vooral, ja zelfs uitsluitend, als een *zedelijke* betrekking werd opgevat, moge ten slotte blijken uit de bekende schoone aanteekening van den reeds meergenoemden Augustinus op Joh. 6 : 44: „Meent niet dat iemand tegen „wil en dank getrokken wordt. De ziel wordt getrokken en dit „geschiedt door de *liefde*" (uit het verband blijkt dat hier bedoeld wordt de liefde als zedelijke eigenschap, nl. als de macht, die tot liefde opwekt, die in staat stelt lief te hebben). Indien het (nl.) den dichter vrijstond om te zeggen: „Elken mensch trekt „zijne begeerte, hoeveel sterker moeten wij dan zeggen dat de „mensch tot Christus *getrokken* wordt, die *bekoord* wordt door „de waarheid, *bekoord* door de zaligheid, *bekoord* door de recht„vaardigheid, *bekoord* door het eeuwige leven, hetwelk alles Christus „is? Neem een minnaar, hij gevoelt wat ik zeg; neem een verlan„gende; neem een hongerige, neem een dorstige in de woestijn, die „naar de bron van het eeuwig vaderland reikhalst, neem zulk „eenen, hij weet wat ik zeg. Een groenen tak houdt gij het „schaap voor, hij *trekt* het dier. Noten worden aan een kind vertoond „en het wordt *getrokken*. Ziet, hoe de Vader *trekt*, door leering „bekoort Hij." Wat hebben we hier anders dan de onovertroffen omschrijving van wat de ethischen gaarne het wezen van den godsdienst noemen; *des menschen drang naar het zedelijk ideaal.*

Maar, zoo merkt gij op, behalve dat het niet moeielijk zou zijn om, tegenover deze getuigenissen eener ethische richting in den godsdienst, van dezelfde vromen enkele andere over te stellen die het intellectualisme begunstigen, zoo ziet ge voorbij dat de vragen, die ons hoofd en hart vervullen, voor deze ouden niet of nauwelijks bestonden. Gij hebt gelijk, ofschoon niet volkomen. Het zou mij althans niet moeilijk vallen u aan te toonen hoe sommige tijdgenooten van hen, die ik citeerde, wel, even als Dr. I. Hooykaas in zijne bekende voorlezing: „God in de geschiedenis" [1]) een *algemeene* voorzienigheid (een voorzienigheid in het groot s. v. v!) willen aannemen maar, evenals hij, terugdeinzen voor eene Providentia specialis en specialissima, in overeenstemming met den apostel Paulus als hij uitroept [2]): „Is God dan ook een God der ossen?" en in tegenspraak met het doopsgezind lied [3]): „gij aller dingen stier en stut, den men-

[1]) Schiedam, van Dijk en Comp. 1870.

[2]) 1 Cor. IX : 9b.

[3]) Uitgezochte liederen, no 76.

„schen *en ook 't vee* ten nut", of met het Evang. Kerkgezang (15 : 7): „Vertoont ons worm en rups en mier, En vlieg en „mug, ja, 't kleinste dier, Gods wijze en goede wetten!" —

Maar toch, gij hebt gelijk wanneer gij zeggen wilt dat de ethische richting onzer dagen in de lijst van onzen tijd moet geteekend en hare beteekenis uit onzen tijd verklaard en voor onzen tijd beschreven moet worden. — Tot de geschiedenis der laatste jaren derhalve!

Straks (bij 't bespreken van de *beteekenis* der ethische richting) hoop ik haar wezenlijken psychologischen grond en daarmede tevens haar recht aan te wijzen; voor het oogenblik volg ik de gewone voorstelling, die ook niet onwaar is, dat zij is opgetreden als reactie van het gemoedsleven tegenover de moderne dogmatiek zooals deze vertegenwoordigd of in de hand gewerkt werd door de hoogleeraren Scholten en Opzoomer. De moderne richting had gebroken met het supranaturalisme (populair uitgedrukt) met den God, die wonderen deed ten behoeve van den mensch, en daarvoor in de plaats gegeven den God, die leeft en werkt *in* de onverbrekelijke wetten van het heelal. Dit was winst voor het verstand, maar ontegenzeggelijk verlies voor het gemoed. Had toch God in Jezus Christus zijne bijzondere liefde tot de menschen geopenbaard, hoe betrekkelijk licht viel het nu aan het geloof in deze bovennatuurlijke openbaring om al wat met deze liefde in wereld en lot scheen te strijden, al deze wanklanken in dit *hemelsch* accoord der liefde op te lossen, neen: hoe roemde de geloovige in de slagen van het lot en de hardheden der natuur als in de tuchtroede der vaderlijke opvoeding en als in de raadselen, die eerlang zouden verdwijnen voor het opgeklaard gezicht; had de opstanding van Jezus het leven en de onverderfelijkheid aan het licht gebracht, hoe verdwenen de verschrikkingen des doods, hoe troostvol verrees nu, ook in den somberste nacht van den droevigsten dood, de zon van den Paaschmorgen; hoe werd de heerlijke voortzetting van het hier zoo wreed afgebroken denken en liefhebben voor hart en verbeelding een vriendelijk vergezicht aan gene zijde des grafs! Inderdaad: vergoeding te over voor de hardheden van natuur en levenslot! En nu, met den val van het supranaturalisme, hield men over, hoe ook verbloemd en (s. v. v.!) getheologiseerd: een ijzeren, onverbiddelijke wet van oorzaken en gevolgen; een God, eeuwig werkend in den loop der eeuwen en den zwaai der

werelden en de wisseling der stofdeeltjes, én den mensch, den kleinen mensch daarin meêgevoerd als het stuk van een wrak op de voortgezweepte baren dezer eeuwig woelende wereldzee: een speelbal der natuurkrachten, Kanonenfutter der beschaving, atoom voor den kosmos, fragment voor den bouw van den tempel der evolutie..... maar een atoom met een van meêgevoel trillend hart, een fragment met een geweten, dat naar gerechtigheid dorst en bij idealen van vrijheid en goedheid leeft!

Dit kon niet; in naam van het heilige zelf, dit mocht niet! Wat was het geval? Men had zich vergist; „quandoque dormitat bonus Homerus," men had de oorzaak der wereld eenvoudig geïdentifieerd met den God in ons; men had den eersten eisch van den godsdienst, dit dat de goden aanbiddenswaardig moeten zijn, dat er tusschen den mensch en zijnen God een betrekking van liefde, een relatie van levensdoel kan bestaan, voorbijgezien. Neen; dit was God niet; die natuurwet der onderlinge vernieling, die ontwikkelingswet der opoffering van den enkele ten behoeve van de soort, die ijzeren wet der vernietiging en der scheiding door den dood! Dit alles is natuur, wereldorde, waarin en binnen welks grenzen wij onze persoonlijkheid hebben te handhaven. Wat wil toch het intellect zich tot God verheffen; wat weten wij van God en van Godsbestuur; *dit* weten we: dat ons hart liefheeft, dat ons geweten naar zedelijke volkomenheid dorst, dat dit het hoogste, het allesovertreffende is in ons en dat derhalve God, zoo Hij er is, dit hoogste in ons tot zijn recht zal doen komen, ons zal helpen en steunen bij ons streven naar het ideaal. Dit zedelijk ideaal of wilt ge, deze drang naar het zedelijk ideaal, ziedaar, zoo sprak men, onzen godsdienst!

Hier was nu het motief gevonden voor de welsprekende invectieven in vele godsdienstige toespraken van dien tijd gericht tegen de wreedheden der natuur, door den mensch veroordeeld, niet krachtens eene ziekelijke sentimentaliteit, maar krachtens dit gevoel voor goedheid en recht, dat protest aanteekende tegen zooveel liefdeloosheid. Toen was het dat Dr. J. Hooykaas scheiding maakte tusschen eene zedelijke wereldorde, waarin hij God, zijnen God erkende en liefhad, én de natuurlijke wereldorde, welke buiten het bereik en ook buiten den gezichtskring van den godsdienstigen mensch viel, van zijne geestverwanten zich hierdoor onderscheidend, dat hij de objectiviteit dezer zede-

lijke wereldorde vooropzette en door zijne leus: „Wij hebben Hem lief omdat Hij ons eerst heeft liefgehad", zich tegelijk den welverdienden lof der vroomheid verwierf, maar tevens van onze zijde het verwijt niet ontgaan kan van tot de intellectualistische ethici te behooren als die *uitging* van het bovenzinnelijke en het zuiver persoonlijk karakter der godsdienstige verzekeringen en geloofsovertuigingen voorbijzag.

De genoemde verdienstelijke mannen zullen het mij, evenweinig als Prof. H. Oort, die zich terstond aan hunne zijde had geschaard, kwalijk kunnen afnemen wanneer ik beweer dat hunne (ethische) richting nog steeds op eene wijsgeerige en wetenschappelijke verdediging wachtte. Hetgeen zij zelven toch gesproken en geschreven hadden was te hartstochtelijk en te haastig om op dien naam aanspraak te kunnen maken. Hoe kon het ook anders in de hitte van den strijd en waar de handhaving van godsdienst en idealisme een kreet was van het hart, een bede van het gemoed, dat men ons toch niet om begrip en denkvorm het dierbaarste zou ontrooven? Het waren (dit in het voorbijgaan) dagen van opgewekt theologisch leven, toen we op de vergaderingen der modernen getuigen waren van den kamp tusschen ethischen en intellectualisten.

Maar nu nam de wijsbegeerte de taak van het hart over en Dr. A. Bruining werd de goed toegeruste strijder voor het recht der ethische richting in den godsdienst der modernen.

De vraag kwam nl. aan de orde of de ethischen, wier zedelijke ernst overigens ten volle werd gewaardeerd, nog het recht konden hebben zich godsdienstigen te noemen. Hun ontbrak immers „de erkenning van het bestaan eener hoogere macht, waarvan de mensch zich afhankelijk gevoelt, die hem helpt of tegenwerkt, beloont of straft." En, Prof. Kuenen, wiens gezag op dit terrein onbetwistbaar groot is, had het gezegd [1]: „waar de erkenning dier macht ontbreekt, daar is geen gods„dienst meer." Naar aanleiding van deze beschuldiging vraagt nu Bruining [2]: „Is de vereenzelviging van God, het object van den godsdienst met het hoogste Wezen, de grondoorzaak aller dingen, waarvan zoowel de intellectualistische als de idealistische monisten uitgaan, historisch gerechtvaardigd? Neen, luidt zijn antwoord;

---

[1]) Theol. Tijdschr. 1874, pag. 482—7.
[2]) Theol. Tijdschr. 1877, pag. 129—187.

de godsdienst was ook oudtijds het erkennen van goden, die tot den mensch in zedelijke relatie stonden; het vereeren van de grondoorzaak aller dingen is er later bijgekomen maar is oorspronkelijk philosophie, geen godsdienst. In meer dan één godsdienst-vorm worden *eindige* en *beperkte* Goden vereerd. Zonder voor hunne eigene bewustheid in tegenspraak te komen met den heerschenden godsdienst, hebben de oudste Grieksche philosophen de oorzaak der wereld gezocht buiten de goden om. Bij de Indiërs is Brama de grondslag der wereld, doch niet hij maar de devas zijn objecten van godsdienstige vereering. De naam „God" kan dan ook volgens hem alleen toegekend worden aan objecten van godsvereering, niet aan voorwerpen van philosophische of godsdienstige kennis. Een eerste vereischte om tot een juiste opvatting van den godsdienst te komen is dan ook dit dat wij den band tusschen godsdienst en zedelijkheid geheel losmaken en den godsdienst beschouwen als een verschijnsel, dat op zichzelf niets zedelijks bevat of veronderstelt en bij zijn ontstaan alleen in zóóverre met de zedelijkheid samenhangt, dat beide geworteld zijn in het diepste wezen van den mensch. Het wezen der goden kunnen we nu het best uitdrukken door hen te omschrijven als ideale machten, die correspondeeren aan 's menschen hoogste behoeften en idealen. Dit is het karakter, waarin zij zich overal vertoonen. Door derhalve de heilige macht, die in het geweten, in het zedelijk plichtsbesef zich doet gelden en waarvan alle hooger leven van den mensch uitgaat, waarvan de vervulling zijner wezenlijke behoeften, de verwezenlijking zijner hoogste idealen volstrekt afhankelijk is, als object van den godsdienst te herstellen, is de ethische richting teruggekeerd op den goeden ouden weg en heeft zij haar godsbegrip in volkomen overeenstemming gebracht met hetgeen dit begrip, blijkens de geschiedenis van den godsdienst, van den aanvang af is geweest.

In zijn antwoord aan Prof. Rauwenhoff [1]) schijnt hij toe te geven dat volgens zijn stelsel het zinnelijke en het zedelijke (voor onze voorstelling) gescheiden moeten blijven als twee van elkander onafhankelijke orden en verklaart hij zich nader aldus. De macht die op het hoogste standpunt van godsdienstige ontwikkeling de plaats der godheid bekleedt, is niet het

[1]) Theol. Tijdschr. 1877, p. 593—624.

zedelijk ideaal maar *de drang naar het zedelijk ideaal*. Terwijl de intellectualisten de zedelijke volmaking van de menschheid in haar geheel en van het individu in het bijzonder verwachten, althans mede verwachten van eene daarop berekende leiding der uitwendige omstandigheden, verwachten wij ethischen die uitsluitend van de werking der zedelijke machten in het gemoed van den mensch. Of wij kunnen blijven spreken van een zedelijk wereld*bestuur*, dit gaat buiten onze eigene zedelijke ontwikkeling om, dit hangt af van onze wereldbeschouwing en deze is het product van ervaring en wetenschap."

Was nu ervaring en wetenschap niet geschikt om het geloof te wekken in een zoodanig liefdevol bestuur van wereld en leven, dat de mensch met de behoeften van zijn hart en de idealen van zijn zedelijken aanleg zich daaraan vertrouwend zou kunnen overgeven, liep integendeel het geheele godsvertrouwen gevaar verloren te gaan bij de ervaringen van de wreedheid der natuur en van de blinde en redelooze machten, die de geschiedenis schenen te beheerschen; het was nu het streven der ethischen geworden den godsdienst onafhankelijk te verklaren van alle bespiegeling over oorzaak, inrichting en doel der groote wereld; hem voorgoed los te maken van alle metaphysica. Had van Hamel dit reeds trachten te doen in zijn opstel Theol. Tijdschr. 1874, Sept. afl. [1]), hij heeft vijf jaren later in zijne dissertatie [2]) een opzettelijke studie gewijd aan de uiteenzetting *dezer* stelling: „Godsdienst en wijsbegeerte zijn twee; in iedere godsdienstige voorstelling is een deel wijsbegeerte, dat echter niet haar voornaamste element is; dit laatste moet gezocht worden in de (meestal poëtisch geformuleerde) affirmatie die óf in een idealistische levensbehoefte óf in gemoedservaring haar grond vindt." Het was juist van hem gezien deze stelling toe te passen op het leerstuk der goddelijke Voorzienigheid, dewijl men immers hier in onmiddellijke aanraking kwam met wat tot nog toe als de kern van het godsdienstig geloof was beschouwd geworden, dat nl. de leiding der gebeurtenissen in de almachtige hand is van den liefdevollen God. Volgens hem is deze leer een mengsel van vertol-

---

1) „Godsdienst zonder metaphysica."

2) Proeve eener kritiek van de leer der goddelijke Voorzienigheid, door A. G. van Hamel, Groningen, bij P. Noordhoff, 1879.

king eener zuiver godsdienstige ervaring en van wijsgeerige bespiegeling. De godsdienstige ervaring die er aan ten grondslag ligt is de ervaring van den zegen verbonden aan iedere ernstige plichtsbetrachting, aan de verhoogde levenskracht en levenslust, die daarvan uitgaan. Deze ervaring is het bovenal geweest die, bij de zedelijk-vromen, het geloof in een bijzondere zorg Gods voor hun persoon heeft gesteund en onderhouden. Krachtig spreekt zij in den uitroep van Paulus dat „geen macht ter wereld hem zal kunnen scheiden van de liefde Gods in Christus Jezus", of in dit andere klassieke woord, waarin zelfs theologen als Pfleiderer en Lipsius ten slotte de beste oplossing hebben gezien van het vraagstuk der voorzienigheid Gods: „Wij weten dat hun die God liefhebben alle dingen medewerken ten goede," een gedachte, die Augustinus niet minder schoon uitdrukt: „Toto mundo est omnino sublimior mens inhærens Deo." Toch moet, meent van Hamel, het Voorzienigheidsgeloof als leer beslist worden afgewezen omdat zij, voor zoover zij vertolking is van gezonde gemoedservaring, den geloovige veel te weinig, immers niets anders geeft dan eene zeer algemeene leiding in de richting van het Godsrijk, waarbij 's menschen lotgevallen als verdwijnende grootheden in het niet zinken, en, voor zoover zij eene verklaring der wereld bedoelt, zich veel te stout en te beslist laat hooren. Zij moet derhalve worden gekarakteriseerd als gebrekkige godsdienst en slechte wijsbegeerte; zij bewijst opnieuw dat de godsdienst zijn zelfmoord voorbereidt door de metaphysica binnen den kring zijner geloofsverzekeringen te trekken.

II.

Ziet hier enkele trekken uit de geschiedenis der ethische richting. Van een reeks gemoedelijke protesten tegen de hardheden der natuurlijke wereldorde en tegen de blinde wreedheid van het lot zagen we haar worden tot een stelsel, waarin de orde der natuurlijke en der zedelijke wereld dualistisch en onverzoend tegenover elkander staan. Met opzet zweeg ik tot nog toe van den meesterlijken arbeid van Prof. Hoekstra en van dien van zijnen leerling de Bussy. Zij zullen in dit gedeelte, waar ik over de beteekenis dezer richting handelen ga, ter sprake komen.

Om der ethische richting recht te doen wedervaren moeten wij haren waren, zielkundigen oorsprong trachten op te sporen. Ik herinner mij niet dien nog ergens te hebben aangewezen gezien en voor hare uitwendige historie was het daar straks ook voldoende haar te kenschetsen als reactie tegen de moderne dogmatiek. Maar haar bron ligt dieper en is ook reiner, tenzij ik mij bedrieg.

Hebben de vier mannen, die door hunne voorlezingen deze richting bespraken en populariseerden [1]), hebben zij voor het eerst ontdekt dat in de natuur niet de wetten van goedheid en rechtvaardigheid heerschen, die wij in alle dingen zouden wenschen toegepast te zien; dat de natuur zich niet bekommert om de teederheid onzer neigingen en niet terugdeinst voor de ruwste middelen om haar naastliggend doel te bereiken; dat de schoonste overwinningen der beschaving met bloed en tranen zijn betaald; dat der menschen levenslot wemelt van onevenredigheden? Neen; de godsdienstige litteratuur is vol van zulke opmerkingen en nog even tevoren hadden Busken Huet, Allard Pierson en de Génestet er op gewezen, zonder dat zij er nochtans toe kwamen God uit de natuurlijke wereldorde te bannen en Hem te beperken tot het Koningschap in de wereld der menschelijke zedelijke idealen.

„Niet ómdat alles
Uw liefde ontdekt,
Maar óndanks alles
Wat twijfel wekt!

Trots 't Onverklaarbre
Dat huivren doet,
En 't onbewijsbre
Der hoop, die 'k voed!

Trots ieder raadsel,
Het kwaad zóó groot,
De smart zóó schriklijk,
Trots rouw en dood.

Ja, tóch, ik meene
Dat ik *Uw hand*
Wel speurde in 't leven —
Uw Vaderhand!

— — — — — — —

Maar toch, al gloeit soms
Mijn hoofd van smart —
In U, mijn *Schepper*,
Vertrouwt mijn hart." [2])

Ware de Génestet niet zoo jong gestorven, waarschijnlijk zou hij den ethischen weg zijn opgegaan; Pierson en Huet hebben de reien der theologen verlaten; wanneer zij gebleven waren, zouden zij deze richting gekozen hebben? Ik houd het er voor dat zij daartoe te consequente denkers en van nature daartoe te sceptisch-wijsgeerig aangelegd waren.

Keeren we terug tot de vraag waarom in de generatie vóór Hooykaas c. s. het intellectualisme zoo goed als geen tegenstand vond. Mij

[1]) Vier Voorlezingen van Hooykaas, Junius, Oort en van Hamel, 1875.
[2]) „Peinzensmoede".

dunkt hierom omdat, al was men niet blind voor enkele hardheden van natuur en levenslot, men toch toen gevangen was in een zeker optimisme, dat eenige jaren geleden in ons vaderland op ieder gebied vrij algemeen heerschte en 't welk zich te kennen gaf in de meening dat het geheel der dingen nog zoo kwaad niet was en de kans op de eindelijke komst van het Godsrijk volstrekt niet hopeloos stond. Vooral de bourgeoisie dier dagen gevoelde zich tamelijk gelukkig en braaf en 't was onder haar dat het intellectualistisch modernisme zijn talrijksten aanhang vond. Maar dit oppervlakkig optimisme zou zijn langsten tijd hebben gehad; tafereelen aan het harde lot van geheele klassen der maatschappij en aan de ruwheden van den krijg ontleend, de gebleken triomfen van het ruw geweld, een minder gunstig oordeel over den stand van het onderwijs, dit een en ander ontsloot de bronnen van een veldwinnend pessimisme. Ik bedoel natuurlijk niet het wijsgeerige stelsel van dien naam. De aetiologische wereldverklaring, ook al werd daarin het Christendom en zijne werking opgenomen, gaf weinig troost; men werd op zichzelven teruggewezen en vond er, Gode zij dank, de heerlijke wereld der zedelijke idealen; onder de gebleken instabiliteit van al het aardsche de vastheid van het geweten; tegenover de trouweloosheid der natuur en van de koningen, die het lot der menschenwereld in handen schenen te hebben, de onwrikbare trouw van het onvoorwaardelijk plichtbesef; tegenover de liefdeloosheid van het lot, de liefde van het levend, kloppend menschenhart! „Dit is dan een woonstede Gods en een poorte des hemels!" Het is de eerekroon en tevens de blijvende beteekenis der ethische richting, dat zij haar oorsprong vond in het diep ernstig en zedelijk oordeel over wereld en leven. Inderdaad: sedert men gebroken had met het supranaturalistisch ingrijpen van een liefdevollen God, ging het niet meer aan te stellen dat men tot de erkenning dezer liefde komen kon door te wijzen op zijne openbaring in natuur, geschiedenis en levenslot, welke immers niets anders was dan de openbaring eener zeer welsluitende maar volstrekt niet aanbiddenswaardige wet van oorzaak en gevolg. Wie zich, evenals ik, den schok herinnert, door A. Piersons brochure: „Gods oppermacht en ons geestelijk leven" aan zijn godsgeloof toegebracht, zal met mij de ethische richting dankbaar zijn die ons van den kosmischen God als bevrijdde.

„Godsdienst is zedelijk idealisme" dit was dan ook kern en inhoud van Hoekstra's Bronnen en Grondslagen, zijn Zedelijke Idee, zijn Vrijheid en zijne Hoop der onsterfelijkheid. In deze vier groote en in vele kleinere geschriften van zijne hand wordt de ethische richting niet genoemd maar kloek en onafhankelijk ingeslagen, laat ik er terstond bijvoegen met een zeer gewichtig voorbehoud hetwelk *de* ethische richting wel gedaan zou hebben te erkennen en te aanvaarden, gelijk ze dit dan ook in onze dagen bezig is te doen. In de werken van dezen hoogleeraar wordt nergens beproefd tot geloof in God te brengen of te geraken door te letten op zijne openbaring in natuur, geschiedenis en levenslot, wordt geen Theodicee gevonden, wordt geen poging gedaan om de raadselen van het levenslot in overeenstemming te brengen met de liefde Gods. Laat ik het terstond uitspreken: Hoekstra vermijdt de fout om uit te gaan van eenig vooropgezet Godsbegrip; hij begint met den godsdienstigen mensch; hij brengt de theologie terug tot anthropologie; de godsdienstwetenschap is voor hem een hoofdstuk uit de psychologie. Des menschen diepste wezen is zedelijkheid; zijne wezenlijke nooden zijn zedelijke nooden; zijne relatie tot zijne medemenschen is eene zedelijke relatie, in haar diepsten grond sympathie, op haar hoogste standpunt besef van onvoorwaardelijken plicht. Zelfverachting, zelfwaardeering, zelfbehoud, dorst naar het goede omdat het goed, zijn wezenlijke bestemming is, *liefde*, derhalve is, potentieel althans, het wezen en karakter van den mensch. Dit zedelijk idealisme objectiveert de mensch door de macht zijner verbeelding tot een zedelijke wereldorde. De wereldbeschouwing, die vanzelve voortvloeit uit dit geloof in de waarheid van ons eigen wezen is nu deze, dat Liefde het beginsel en het einddoel der groote wereld wezen moet. En ziehier waarmeê de ethischen winst hadden kunnen doen en ook (ofschoon eerst onlangs en nog lang niet algemeen) winst gedaan hebben: de mensch met zijn onvoorwaardelijk plichtbesef, zijne zedelijke idealen staat niet buiten of tegenover de natuurlijke wereldorde; hoe zou hij er buiten of er tegenover kunnen staan? hij maakt er deel van uit, en spreekt zij hem niet van hetgeen zijn hart hem gebiedt te vertrouwen dat met name zijn zedelijk liefdeleven absolute waarde en beteekenis heeft in het groot heelal; hij gevoelt zich dan destemeer verwant aan eene hoogere wereldorde; hij gevoelt dat niet de aetiologische

maar de geloovige wereldbeschouwing ook de (zij het poëtische) meest ware wereld*verklaring* is: hij kan niet anders dan vertrouwen in den metaphysischen grond van zijn zedelijk idealisme; hij gelooft dat de natuurlijke wereldorde complementair is aan de zedelijke wereldorde binnen in hem; hij gelooft nu niet meer dat alle dingen *kunnen* medewerken aan hem, die God liefheeft, maar dat alle dingen *moeten* medewerken dengenen die God liefhebben." Maar hij gelooft dit ook alleen wanneer hij zelf zedelijk wezen is, wanneer hij zedelijke ervaringen heeft doorleefd, wanneer hij gehongerd en gedorst heeft naar zedelijk zelfbehoud. Zoo wordt de godsdienst een zuiver persoonlijk feit, beter: een persoonlijke daad; zedelijkheid in haren hoogsten zin. Dr. J. H. Gunning heeft het terecht gezegd: „zedelijkheid is geen godsdienst maar godsdienst is zedelijkheid." Godsdienst is de schoonste bloesem van dat leven dat werkelijk eigen leven, persoonlijk leven is geworden. „Men moet niet meenen dat iemand tegen wil en dank getrokken wordt; de ziel wordt getrokken en dit geschiedt door de Liefde."

Aldus begrepen en gecorrigeerd heeft de ethische richting groote beteekenis voor het behoud van het godsdienstig geloof en voor de opvatting van het leven.

De oudere ethische ook wel positivistisch ethische (eth. crit.) richting was geen godsdienstig geloof maar mathematisch weten. Men zou hare redeneering aldus kunnen opzetten: *Gegeven:* des menschen drang naar het zedelijk ideaal; én, een natuurlijke orde van dingen, die zich over dezen drang niet bekommert. *Gevraagd*: God. 1ste Axioma: de hoogste macht, die wij ons kunnen denken, noemen wij God; 2de Axioma: de hoogste macht, die wij in ons ervaren, is de drang naar het zedelijk ideaal. Derhalve de drang naar het zedelijk ideaal = God. — Men had God geconstruëerd op de wijze van: gegeven: éénezijde en één hoek van 60°, gevraagd een gelijkzijdigen driehoek en men vergat 1°. dat men in de constructie nimmer meer ontvangt dan men geeft, en 2° dat tegenover deze redeneering gemakkelijk de volgende kon worden gesteld: 1. Het eenige, wat wij empirisch kennen is de natuurlijke orde van zaken en gebeurtenissen. 2. Een der samenstellende factoren dezer natuurlijke orde is ook de menschelijke zedelijkheid. 3. Het is evenwel eene illusie aan deze laatste de *almacht* toe te kennen. 4. Het is dus evenmin gerechtvaardigd daaraan den naam en

het karakter van *God* te geven. 5. De zedelijkheid blijft zoodoende een bloot menschelijk verschijnsel, dat misschien, evenals andere ziekelijke toestanden, verdwijnen zal en waarop het dwaas zou zijn *zijn betrouwen te stellen.*

De ethisch-speculatieve richting — om deze door van Hamel gebezigde kenschetsing over te nemen van het standpunt, ten onzent ingenomen door den gewezen Amsterdamschen pred. De Bussy [1]) — behoudt en handhaaft het *godsdienstig geloofsvertrouwen* aldus: Er zijn onderscheidene menschen: onderscheidene wereld- en levensbeschouwingen. De wetenschappelijke, die in éénheid van den kosmos gelooft. De aesthetische, die in de schoonheid gelooft. De wereldbeschouwing van den geloovige eindelijk, die, de waarheid van zijn eigen zedelijk wezen vertrouwt en die des menschen karaktervorming van absolute waarde acht, *van waarde voor God,* die het doel zijns levens objectiveert tot het doel der wereld. De geloovige ervaart nu als de hoogste, alles beheerschende en trekkende macht in zijn leven de Liefde, d. i. de macht, die hem in staat stelt lief te hebben en hem tot liefde, tot zedelijk zelfbehoud dringt. Waarom zou zulk een wereldbeschouwing, aan de diepten van het gemoedsleven ontweld, de reinste en verhevenste feiten van geschiedenis en leven in zich opnemend en verklarend, van de taal der godsdienstige poëzie zich vrij bedienend, naast de andere geen recht hebben van bestaan? Zij is geen wetenschap van, maar geloof in God; geloof en daarom onaantastbaar voor de wetenschap!

Deze richting heeft nu verder een ontzaglijk groote beteekenis voor ons leven en onze levensbeschouwing.

't Wordt nu niet de vraag wat ons *geschiedt* maar wat wij *doen* en wat wij *zijn.* De godsdienst is zedelijke activiteit. Aangegrepen door den God der liefde is ons leven een oordeel over de wereld der zelfzucht om ons en binnen in ons.

Heeft dan wat ons geschiedt, hebben onze lotgevallen hoegenaamd geen beteekenis voor ons, zoodat we daarin den God van liefde en gerechtigheid niet kunnen en ook niet behoeven te erkennen? Wel degelijk hebben zij beteekenis, maar, let wel! voor *ons* persoonlijk. Daarom laat het intellectualisme ons zoo koud wanneer het ons wil aanwijzen

[1]) „Ethisch Idealisme," Amst. 1875. „Over de waarde en den inhoud van godsdienstige voorstellingen. Beschouwingen naar aanleiding en ter beoordeeling van de jongste geschriften der „ethische" richting." Amst. 1880.

dat God goed voor ons is in de natuur, dat hij ons opvoedt door de lotgevallen, omdat wat in uw oog goed, in het mijne kwaad is, wat gij opvoeding en aanmoediging noemt, door mij als tegenwerking wordt gewaardeerd. Wanneer ik gevoel dat in het algemeen mijn zedelijk streven in de wereld niet wordt tegengewerkt, maar integendeel juist wordt bevorderd door het vele onzedelijke dat mijn oog moet aanschouwen en mijn hart zou verbitteren, dan kan ik leeren zeggen: „Ik dank God in *alles!* Maar ik kan tot u niet zeggen: „Gij moet God in alles danken!" Ik kan alleen zeggen dat God mij alle dingen heeft doen medewerken ten goede toen ik Hem liefhad, „dat niets mij heeft behoeven te scheiden van Zijne liefde" en ik kan, zoo u dit goed kan doen, verklaren dat dit leven met God mij verzoend heeft met leven en lot. Maar overigens: ik weet het niet! de natuurlijke weldaden kunnen u wel een vloek geweest zijn, kunnen voor u wel een belemmering zijn geweest voor de totstandkoming uwer zedelijke persoonlijkheid, en de slagen van het lot, waarover gij u beklaagt, hadden u even zoovele vingerwijzingen kunnen zijn dat gij op uzelven teruggewezen werdt en zouden dit voorzeker voor u geweest zijn, wanneer gij in uw leven geen andere ontwikkeling, geen andere bevordering hadt willen zien dan de overwinning uwer zelfzucht door de liefde. Ik zou niet durven zeggen tot het onbekeerde hart: „Wat God doet, dat is welgedaan!" omdat het daardoor in verzoeking zou kunnen komen te verflauwen in liefde, te versagen in den strijd. Neen: God is niet voor ons de liefdemacht, omdat Hij vriendelijk en welwillend voor ons is, maar de hoogste macht in wereld en leven noemen wij Liefde, omdat zij ons tot liefhebben en goed zijn dringt en ons daartoe in staat stelt onder al de wisselingen van het wonderbare lot!

Wat dan te denken over het protest door de oudere ethici ingediend tegen de liefdeloosheid der natuur, het brutaal geweld in de geschiedenis, de wreede scheidingen en de bittere wendingen van het levenslot? Zij waren volkomen gerechtvaardigd tegenover een intellectualisme dat alles verklaren, een optimisme dat alles goedvinden wou, maar zij komen ons nu overdreven voor wanneer wij bedenken dat het zedelijk lijden, de zedelijke smart, die er gedragen wordt, veel grooter is en veel dieper gaat. De wereld- en levensgeschiedenis is geen

melodrama vol tranen en aandoenlijkheden, maar een tragedie vol edele karakters en diepgaande gedachten. Allard Pierson heeft het eens gezegd: Tegenover iedere schaduw — kan een lichtzijde worden gesteld. „De natuurorde als zoodanig, zegt de Bussy, is noch heilig noch onheilig."

Maar heilig, „vol van genade en waarheid," is de Macht der Liefde, die ons menschen heeft verkozen om in de groote en in de kleine wereld de dragers te zijn van het zedelijk ideaal. Dit is het licht in de donkerheid van leven en lot. Van den godsdienstigen mensch kan worden getuigd: „In seiner Brust sind seines Lebens Sterne!" [1])

Hoorn. J. W. VAN DER LINDEN.

[1]) Aangehaald door v. Hamel, Voorzienigh. bl. 79.

EEN JAVAASCH RIDDER VAN AVONTUREN.

I.

Op een der nagenoeg noordelyke, dichtbewassen hellingen van Javaas trotschen vulkaan Gedee, ontspringt de rivier Goentoel, en stroomt, een lange, heuvelige vlakte doorkronkelend, in oostelyke richting naar de diepe bedding der krachtige Taroem, om zich daar, in 't gezicht van den berg Tjantajang, met dier snelle golven te vereenigen.

Eenige mijlen westwaart van die samenvloejing lag reeds in 1683, aan den noordelyken zoom der Goentoel, een vriendelyke, groene plek, die men van verre als een welig palmenboschjen zou hebben begroet, doch van naby een rustig dorpjen bleek, Tjikalong, met zijn lager vruchtdragend geboomte onder de hooge kokoskruinen verscholen.

In de maand Maart van dat jaar werd die liefelyke kalmte er echter verstoord: het herstel der rust in West-Java ging de rust in Midden-Java verbreken.

De strijd met den der Companjie steeds vijandigen Sultan Ageng van Banten was geëindigd. De krachtige man, verraden door eigen bloed, had zijn dalem, zijn paleis in den kraton, moeten inruimen aan zijn zoon Abdoe'lhazar Abdoe'lkahar, thands Sultan Hadji, door de hulp der Companjie gehandhaafd en bevestigd.

Zijn jongere broeder, Prins Poerbaja, wien Ageng ten laatste de kroon had willen schenken, weigerde nu om zich te onderwerpen, en zocht, na eenigen tijd in Bataviaas bovenlanden te hebben gezworven, een schuilplaats in de noordwestelyke streken der Preanger wildernissen, gesteund door den invloed eens fanatieken Makassaarschen priesters, Sjeikh Yoessoef.

Hiertegen bracht de Goeverneur-generaal Speelman, in het oorlogvoeren op Java geen vreemdeling, eenige gewapende afdeelingen te velde, ten einde de oproerlingen te doen uiteen spatten.

Een dezer afdeelingen, onder opperbevel van den Kapitein Johan Ruys, te Tsjeribon gelegerd, met de Luitenants Johan Maurits van Happel en Antonie Eygel, hadden daartoe een pagger — een gewoonlyk vierkante versterking van rijen bamboepalen en daartusschen getrapte aarde — opgeworpen, in de onmiddelyke nabyheid van Tjikalong.

Dat bleek weldra een zoo gelukkige keuze, als in de verste verte niet te vermoeden viel. Wechgeloopen slaven en slavinnen, boeven, en ander schuim, hadden zich daar in de ruige holen en gaten der bergwildernissen genesteld, en vonden zich nu plotselyk bekneld; misschien zelfs duchtende dat die Hollandsche heirmacht opzettelyk tegen hen was uitgerust. Zy besloten om tot onderwerping te komen, en twee hunner opperhoofden, Wiera Joeda en Soera Joeda, gaven zich daartoe by Kapitein Ruys aan.

De praktische krijgsman had deze „overgegevene schelmen," zooals hy ze noemt, gaarne terstond den hals gebroken, doch daartoe onmachtig, nam hy ze minnelyk in genade aan, ontfing hunne krissen en pieken, en beloofde, by de terugreiking dier wapenen, den wechgeloopenen onder hen dat zy nimmer zouden worden uitgeleverd, maar hun volle vrijheid behouden, in dienst der Edele Companjie.

Een drang te meer tot deze humane handelwijze was de verzekering dat „noch een grooter getal van sulke gauwe dieven," Baliërs, onder aanvoering van zekeren Soerapati, zich ten spoedigste mede wenschten te onderwerpen. In den aanvang van April verschenen hy en de zijnen ook werkelyk, en de manhafte Ruys versterkte er op nieuw zijn klein legertjen mede.

Wy zijn gewoon van de goede trouw onzer Vaderen hoog op te geven — en wy hebben daartoe, goddank, overvloedige redenen. Maar aan welke zijde nochtans was in deze zaak de goede trouw?

Kapitein Ruys schrijft met de meest mooglyke naïveteit aan Goeverneur-generaal en Raden te Batavia dat hy die vrijwillige onderworpelingen zal trachten „by elkanderen te vergaderen en tam te maken, en zoolang te borgen totter gelegener tijd, dat

wy de hand wat ruymer, en ons voornaamste oogwit, onder den zegen van God Almachtig, uytgevoert sullen hebben, om haer dan door d' eene of andere te practiseren middel van kant te helpen, want van dese overgegeven schelmen niet dan alles quaats te verwachten is."

En van Soerapatie met diens Baliërs had hy inmiddels zóoveel dienst, dat hy hem tot hun tweede Luitenant benoemde.

Volgens de opgecierde Javaansche overlevering had de jonge man reeds een avontuurlyk verleden achter zich. Hy was dan de zoon van zekeren Prins Rongo Soeto, werd in zijn kindsheid opgelicht en naar Bali gevoerd, waar een slavenkoopman hem kocht, en vervolgens op de markt te Batavia bracht. Daar trok het aangenaam en levendig voorkomen van den zevenjarigen knaap zoo zeer de aandacht des Hollandschen Opperkoopmans [1]), dat deze hem kocht en onder zijne huisgenoten opnam. Zijn prikkelbaar karakter, dat zich dikwerf openbaarde door opbruisendheid, deed hem zijns meesters gunst niet verliezen, omdat er steeds een onmiskenbare kloekmoedigheid uit sprak. Zoo wies hy gemeenschappelyk op met het dochtertjen zijns weldoeners, een lief, bevallig kind, dat hem steeds met zusterlyke genegenheid bejegende. By het rijpen van beider leeftijd veranderde zulks niet; integendeel: de genegenheid werd liefde, de hartstocht kwam in het spel — en de gevolgen daarvan werden bespeurd.

Dat bracht hem om zijne vrijheid, maar hy wist met eenige andere gevangenen te ontsnappen en naar de wildernissen te vluchten [2]), waar hy zich een poos staande hield, totdat de pagger te Tjikalong hem vrees begon in te boezemen, en hy vrijwillig zijn onderwerping aanbood.

Middelerwijl was Prins Poerbaja van inzichten veranderd, en had zich van Sjeikh Yoessoef afgescheiden. De laatste scheen nu het voornemen te hebben opgevat om over Mataram naar Soerabaja te trekken, en van daar over te steken naar Makasser, welks Vorst van naby tot zijn bloedmaagschap behoorde.

---

[1]) Valentijn noemt Cnoll. — Kapitein Moor, by Domis, is een Javaansche verdichting, de verpersoonlyking van het Nederlandsch-Indisch Bestuur, de Goeverneur-generaal.

[2]) De byzonderheden daarvan in het Javaasch verhaal dragen te veel inwendige kenmerken van onwaarheid, dan dat ze de vermelding waardig zijn. Domis, de residentie Pasoeroeang, 75 sqq.

De wakkere Ruys, hiervan onderricht, nam terstond zijne maatregelen: den Luitenants Antoni Eygel en Zacharias Bintang gelastte hy zuidwaart — den Luitenant Van Happel noordwaart te trekken, ten einde den opstandeling, reeds, maar te vergeefs, door den Toemengong Panata-joedha van Krawang nagezet [1]), den pas geheel af te snijden.

Hy had een gelukkige keuze gedaan.

Van Eygel kweet zich zoo yverig van zijn taak, dat hy reeds by het groote binnenmeir Segara-Nakan op de legerbende van den Sjeikh stiet, en haar geheel uit-een joeg. Yoessoefs harem viel daarby in de handen des overwinnaars, maar hy-zelf ontkwam. Een aantal der zijnen werd nedergeveld, en sommigen daarvan „doormidden gezabeld'' en aldus, te midden van het weelderig loover, aan het geboomte opgehangen, ter waarschuwing aan iederen geloovigen mohammedaan, die er prijs op stelt om ten oordeelsdage in gaven toestand naar het paradijs te worden opgetrokken.

Thands kwam de beurt van handelen aan Van Happel. Hy was niet slechts een goed Officier, maar bovendien een ontwikkeld man, evenzeer ervaren in het Arabiesch als in het Maleisch, en met de zeden en gewoonten der Arabieren genoegzaam bekend. Hy schoot zich in een kaftan, dekte zich met een tulband, en begaf zich aldus naar den Sjeikh, wiens verblijfplaats men had weten uittevorschen. Daar geliet hy zich als ware hy een rechtgeloovig Arabier, en bewees zulks „door verscheide bewyzen en geschriften.‟ Aldus het vertrouwen van Yoessoef gewonnen hebbende, verhaalde hy dezen hoe hy in Hollandsche gevangenschap was geraakt, en door die zoo barbaarsch geachte Hollanders op de welwillendste wijze was behandeld. Hy gaf hem den raad om zich over te geven, en bood zich aan om daartoe bemiddelaar te zijn.

Yoessoef luisterde, en, zich zijns hopeloozen toestands bewust, gaf den gewaanden geloofsbroeder zijn kris over, ten bewijze zijner algeheele onderwerping, en vertrok met hem naar Tjikalong, vanwaar Kapitein Ruys hem naar Batavia deed overvoeren.

Dat zijn faam van heiligheid hem onder de Javasche bevolking aldaar reeds was vooruit gegaan, werd hem noodlottig. Aanvankelyk genoot hy het voorrecht om binnen stadsmuren

[1]) Van Rees, Preanger-regentschappen, 62.

zich vrijelyk te bewegen; en wanneer hy nu, als een echt Javaan steeds zijn betel kauwende, rondwandelde, zijn sapa, of uitgekauwde betelpruim uit den mond wierp, dan werd die als een heilig voorwerp opgeraapt, en eerbiedig bewaard. Dit en andere uitingen van 's volks opzien tot hem als „een weergaloos man," boezemden der Hooge Regeering argwaan in, en deed haar, niet ten onrechte zijn verblijf op Java gevaarlyk achtende, tot zijn verwijdering besluiten. Hy werd in eerlyke ballingschap naar de Kaap de Goede Hoop overgebracht, waar hy verbleef tot aan zijn dood, die vóor 1705 plaats vond [1]).

II.

Inmiddels fluisterde het gerucht dat Prins Poerbaja geneigdheid betoonde om de hem aangeboden genade der Companjie te aanvaarden, en nu bleek het hoezeer Kapitein Ruys de geschiktheid van Soerapati had ingezien: het was deze, dien hy koos om, vergezeld van den Toemmengong van Soekapoera en den Demang van Timbanganten, met den Prins in onderhandeling te treden.

Werkelyk ging dit reeds een goeden gang, toen er een nieuwe persoon ten tooneele kwam, die den gantschen handel bedierf: een dier ongelukkige wezens — zwarte stippen in de geschiedenis onzer koloniën, van den aanvang tot op den huidigen dag — wier onkunde en verwaandheid niets dan de jammerlykste verwarring teweeg brengen.

Maar ook de Hooge Regeering van Batavia droeg een niet gering gedeelte der schuld. Ruys had haar in kennis gesteld van 's Prinsen bereidwilligheid tot onderwerping; en nu zond zy haren pardonbrief niet, zooals regelmatig ware geweest, aan den Kapitein, maar mengde noodeloos nog weder een ander in de zaak.

In de vesting Tandjong-Poera lag een kleine Hollandsche bezetting, met den Vaandrig Willem Kuffeler aan het hoofd — en dezen gewerd de pardonbrief, tevens met den last om hem den Prins, die zich nog steeds in de wildernis ophield, te overhandigen. Hy begaf zich daartoe met een byna veertigtal

[1]) Valentijn IV. 123. — De Jonge, Opkomst Ned. gez. in O.-I. VIII. 165.

gewapenden, uit Europeesche soldaten en Mardykers of Bataviasche vrijburgers bestaande, naar de groene valei van Tjikalong, waar nu ook weldra Poerbaja met de zijnen verscheen, vergezeld van Soerapati.

Deze laatste stond daar nu nevens een hem volstrekt vreemde, die — bovendien van minderen rang dan hy, daar Vaandrig de laagste officiersrang was — hem zijn zoo welgeslaagden arbeid grovelyk uit de hand kwam nemen. Terecht daarover gants niet tevreden, deed hy kapitein Ruys, die naar Tsjeribon was teruggekeerd, vragen wien hy nu te gehoorzamen had. Ruys blijkbaar niet Kuffelers gezind [1]), zond den Luitenant Van Happel, naar wien hy Soerapati verwees.

Kuffeler nochtans, gewapend met het Bataviaasch dokument, behield in zijn botte opgeblazenheid de overhand. De Prins, die uit zichzelf reeds, als bewijs eener volkomen onderwerping, de zijnen de wapenen had doen afleggen en in bundels samenbinden, las den pardonbrief, en verklaarde zich daarmeê volkomen tevreden.

De verwaten Vaandrig, den Javaschen gebruiken geheel onkundig, eischte nu dat de Prins diens krissen zou afleggen en hem ter hand stellen. Niets was krenkender voor het eergevoel eens Javaans van Edelen bloede, dan zulk een eisch.

Ofschoon diep beleedigd, toonde de bruine man zich vrij waardiger dan de onwaardige blanke.

„Ik ken de gewoonte der Hollanders,” sprak hy zachtmoedig: „maar men moet my zóo hard niet vallen, want dit is my „een groote schande. De Companjie heeft my immers in genade „aangenomen. Waarom bejegent de Vaandrig my dan nu toch „zoo hard?”

De domme Kuffeler begreep niet eens het doodend afdoende van dit betoog.

Thands sprak ook Soerapati — ofschoon de hooge toon waarop Kuffeler hem gelastte om met zijne Baliërs naar Batavia te vertrekken, ook h e m verdroten had — een bescheiden woord. Hy bracht den Vaandrig onder het oog hoe ongeraden het toch was om op den onwettigen eisch aan te dringen, „alzoo de vogel wel gevangen, maar nog in 't bosch, en niet in de kooi was.”

---

[1]) In zijn brief van 31 Maart 1683. noemt hy hem ook droogwech „de Vendrich tot Tanjongpoura.”

Kuffeler nam deze tusschenkomst zeer euvel op, en bejegende Soerapati met scheldwoorden, hetgeen 's Luitenants gevolg ten hoogste verbitterde, want de Javanen schelden niet. Hy-zelf bleef echter kalm, en zocht den onbeschofte tot bedaardheid te brengen, doch te vergeefs: Kuffeler herhaalde zijn onbeschaamden eisch, waarop de Prins verklaarde dat zulks dan op den dag van hun gezamendlyk vertrek zou geschieden.

En toen nu de morgen van dien dag — het was reeds de volgende — aanbrak, stonden wel de tien of twaalf ruiters der lijfwacht rondom 's Princen tent, maar Poerbaja-zelf was met al de zijnen verdwenen. Hy had de gekoppelde wapenen weder doen ontbinden en uitdeelen, en de gantsche schare was vóor den dageraad in alle stilte, zooals de Indiër zulks zoo slangachtig vermag, verdwenen, nu door zijn tentwacht, als argeloos aftrekkende, pijlsnel gevolgd.

Des bekrompen Kuffelers woede kende geen palen: Het kostbare nest ledig, en de onschatbare vogel gevlogen, zonder een enkele veder achter te laten, en hem met den pardonbrief aan den grond latende zitten!

In de tent van Soerapati was alles by het oude, maar Kuffeler zag toch in hem niet alleen den medeplichtige des Princen, maar verweet hem zelfs, met een nieuwen vloed van scheldwoorden, dat hy de aanstooker van het looze plan was. Hy verzekerde hem dat hy zulks te Batavia zou doen weten, en gelastte hem daarop om Poerbaja terstond na te zetten en weer in de legerplaats terug te brengen.

Nog bleef Soerapati zichzelf meester. Bedaard gaf hy ten andwoord, dat niemant anders de oorzaak was dan Kuffeler, met diens onredelyke eischen; dat deze, als zijn mindere in rang, hem — die bovendien onder het gezach van Kapitein Ruys stond — volstrekt geene bevelen te geven had, maar zelf den gevluchten Prins kon gaan achterhalen.

Machteloos tegenover dit rechtmatig verwijt, zond Kuffeler terstond de helft zijner manschappen ter vervolging uit — die, natuurlyk, op onbekende paden, tusschen dichtgewelfd geboomte dwaalde in het wilde, en weldra terugkwam gelijk zy was uitgetrokken, zonder den begeerden buit.

De dwaze Kuffeler geraakte thands buiten zichzelf. Zijn eerzuchtige droom, om een Prins van zoo hoogen bloede als zijn gevangene binnen het kasteel van Batavia op te brengen,

was voor goed verydeld, en het uitzicht op een schoone bevordering daarmede evenzeer in rook verdwenen. Een nieuwe bui van scheldwoorden stortte zich over het hoofd van Soerapati uit, gevolgd door een kaakslag [1]).

De aldus zwaar beleedigde man — wien zelfs by eenige Nederlanders, hem van naby kennende, werd nagegeven „een zedig buitengemeen wakker en godvruchtig soldaat te zyn, die nooit gewoon was iemant te verongelyken," — schijnt zich n o g bedwongen te hebben, doch den zijnen liep dit thands te erg; zy verklaarden dat zy niet langer verkozen te staan onder een man, die zulke grievende vernederingen duldde zonder er wraak over te nemen, ja zelfs dat, indien hy dit niet terstond ten uitvoer bracht, zy hem-zelf onder den voet zouden stooten [2]).

Nu trok Soerapati zijn Rubicon over, en hy deed het even opendlyk als Caesar. Op den vollen middag van den zeven-en-twintigsten January [3]) overviel hy het verblijf van den laatdunkenden Vaandrig, en strafte hem gevoelig, doch helaas slechts in diens omgeving: een aantal krijgslieden viel onder de spietsen en klewangs en krissen der Baliërs [4]) — maar de held Kuffeler zocht met het overschot der zijnen heil in een snelle vlucht, en haastte zich naar Batavia.

Een valsch rapport — geenszins een zeldzaam verschijnsel in de geschiedenis van Nêerlands Insulinde! —, van Kuffeler-zelf, vertoonde hem in het licht van een schandelyk misleide; invloedrijke vrienden, waaronder een onbekende Heer van Bekom [5]) naast de met roem bekende Antonie Hurdt en François Tak optreedt, verschaften hem het oor van den overigens zoo degelyken Goeverneur-generaal Camphuys — en langs dezen weg werd de verachtelyke wechgeloopen slaaf Soerapati voor de Hooge Regeering een schelmsche moordenaar, die met zijn rooverrot verdelgd moest worden.

Daarmede verdwijnt de figuur van Kuffeler uit de geschiedenis, niets dan een verdachte schaduw nalatende. De „schelmse" Soerapati, van nu af de onverzoenlyke vijand van het Holland-

[1]) „Zoo sommige daar nog byvoegen."

[2]) Valentijn, IV, 125.

[3]) De Jonge, VIII, 194.

[4]) By de Jonge achttien, by Valentijn achtentwintig.

[5]) Dat hy lid der kommissie voor een herdruk van den „Maleytsen Cathechismus" was, is al wat ik van hem weet.

sche gezach, blijft, ook als tegenparty, de aandacht der waardeering vergen.

Prins Poerbaja toonde dat die aanslag geheel buiten hem om was gegaan: eenige dagen later — waarschijnlyk nadat hem 's Vaandrigs aftocht kenbaar was geworden — verscheen hy met zijn gevolg te Tjikalong, tot onderwerping. Met behoorlyk eerbewijs werd hy naar Batavia gevoerd, waar hem aan passend verblijf in het zuiden der stad, naby de Nieuwpoort, werd ingericht. Vrijelyk ging hy in en uit, even als een Raad van Indië vergezeld, behalven zijn gevolg, door een Hollandsche eerewacht van twee man — die hierby ook nog wel een andere opdracht zullen hebben gehad.

III.

Soerapati was zuidoostwaart geweken. Pogingen des Luitenants Van Happel tot bevrediging en onderwerping, met aanbod en verzekering van genade, vermochten niets op zijn verbitterd gemoed. Immer trok hy terug, en verwijderde zich verder en verder diep in de Preanger, . den westelyken grenzen van Tsjeribon naby.

Daar, in de ruwe omstreken van den vulkaan, Galoengoeng, een wisselende mengeling van rotsheuvelen en bergkloven, graswildernissen en ondoordringbare wouden, holengangen en grotspelonken, rekende hy zich veilig — en hy was het vooreerst ook.

De verwikkelingen van het moederland met Brittanje brachten ook Batavia gevaar, en de Indische Regeering, daarvan bytijds verwittigd, zorgde om hare beschikbare wapenkrachten derwaart samen te trekken, waarvan zy dan ook de meeste voldoening oogstte [1]).

Doch toen de toestand van veiligheid was teruggekeerd, begreep zy om haar gezach in het binnenland weder krachtig te moeten doen gelden, en zulks in de eerste plaats tegenover den „rebelligen moordenaar Soerapati."

Den ervaren krijgs-overste Jacob Coeper werd in 1684 de

---

[1]) De Jonge, VIII, XXII.

last daartoe opgedragen, en werkelyk handhaafde hy ook thands weder zijn verworven krijgsroem. Hy wist Soerapati in diens sluiphoeken op te sporen en in herhaalde schermutselingen gevoelige nederlagen toe te brengen, zonder hem nochtans ten eenenmale te kunnen vernietigen: Soerapati leefde het leven eens polieps: de gekapte leden groeiden immer weder aan, en de held des geloofs vond nog alom dweepende priesters die hem uit hunne dorpen krachtige jongelingen en mannen toezonden.

Toch was Coepers krijgskunde de machtigste, en Soerapati zag zich genoodzaakt om een andere toevlucht te zoeken, en wel, naar den raad van een ouden medegevangene, Kiay Hemboeng, op wiens oordeel hy grooten prijs stelde, by den Vorst van het naburige Tsjeribon, terwijl het regenseizoen den Kommandeur Coeper alle krijgsbeweging onmooglyk maakte.

Doch ook deze gevoelde zich der macht van de bleeke Westerlingen niet gewassen, en bracht hem onder het oog hoe het verstandigst zou zijn om zich onder de schutse des Keizers van Kartasoera te stellen. Soerapati leende het oor; met 's Vorsten zegen en den tytel van Raden beschonken, sloeg hy weder den weg oostwaart in. Door de zuidelyke bergstreken van Tagal trok hy Banjoemaas binnen, waar hy zich een tijd lang te Adjibarang [1]) ophield, en van twee Petingies, Soero Dento en Soero Danti, de grootste gastvrijheid genoot.

Toen mag wel weer Kiay Hemboeng, wien Soerapati den eerenaam Djollo Drio geschonken had, niettegenstaande hy zich meer en meer aan het gebruik van opium, het „amfioenschuiven," overgaf, als raadsman zijn opgetreden om de baan te gladden, minder nog n a a r dan wel b i n n e n het hof te Kartasoera.

Boosaartig-fijn was dit verraderlyk weefsel gesponnen. Toen de Banjoemasche toestanden aan Soerapati voldoende bekend waren, deed hy der bevolking van Adjibarang weten dat hy een aanzienlyk man in het Rijk was, en besloten had om Banjoemaas tot hoogeren trap van welvaart op te voeren. Adjibarang moest daarvan het uitgangspunt worden, en aanvangen met de verheffing der twee Petingies tot Vorsten, waarna de

---

[1]) Aldus waag ik om het „Adibadang" van Domis te verbeteren; de ligging der plaats geeft, naar ik meen, daartoe recht.

plaatsen van het gewest geenszins zouden weigeren om in alles by te vallen, terwijl de wyze Kiay Hemboeng met raad, en zijne dappere krijgers met daad zouden steunen.

De sluwe en verlokkende toespraak vond het gehoor dat er van verwacht werd: onder de kokospalmen en tusschen de pisangstruiken, die zoo vriendelyk het Javasche dorp kenmerken, ontstond een ander leven dan het gewoon-daaglyksche, en het gewest geraakte in rep en roer.

Te vergeefs verzamelde de Regent van Banjoemaas een legermacht om den opstand te fnuiken; hy werd geslagen, en vermocht niet meer dan zich in zijn hoofdplaats staande te houden.

Thands was de gunstige dag voor Soerapati aangebroken. Met klein gevolg maakte hy zich op om naar Kartasoera te trekken, nadat hy Kiay Hemboeng in 't heimelyk had bevolen om den opstand voort te zetten, en hem nog bovendien een byzonderen last opgedragen, misschien mede wel van het sluwe bruine geraamte uitgegaan [1]. Mochten Soero Danti en Soero Dento hunne bevreemding te kennen geven over Soerapaties vertrek, dan moest Kiay Hemboeng hun vertrouwelyk mededeelen dat zulks geschiedde om de zuidkust te verkennen, waarvan zy den uitslag weldra zouden vernemen, en dit laatste was ook zonder bedrog, ofschoon het bedrog-zelf er de eerste rol in speelde. Wanneer Soerapati zijn siriedoos zond aan Kiay Hemboeng, moest deze de beide nieuwe Vorsten terstond gevangen nemen en gekneveld tot hem opzenden [2].

De Rijksbestuurder of Grootvizier van Soerakarta, Anga Beisoe Amirang Koesoemo [3], was der Companjie gants niet gezind, en hem en het „listige wijf" Njai Assam, 's Keizers voedstermoeder, waren de teugels des bewinds in handen gelaten [4].

Wèl wetende wat kon verhaald en wat moest verzwegen worden, riep Soerapati nu de bescherming van den alles vermogenden staatsdienaar in. Hy deelde hem zijn levenslot mede — waarby hy zijn haat jegens de Companjie geenszins verheelde —, en bood zijn getrouwe en standvastige dienst aan, indien de

[1] Amfioenschuiners vermageren op afzichtelyke wijze.
[2] Domis, 81. sqq.
[3] Valentijn, IV. 145.
[4] De Jonge, VII, XXXII.

Keizer hem wilde aannemen en niet aan de Companjie uitleveren; in geval van nood zou hy zich-zelf tegen de Hollanders verdedigen, zonder dat er van 's Keizers wege ook maar eenige schijn van ondersteuning behoefde verleend te worden.

Hy vond een geopend oor, en dien ten gevolge een veilig verblijf in den kraton, waar hy rustig den gang der feiten in het Banjoemasche bleef afwachten.

De fortuin hield zijne zijde: de opstand breidde zich uit, en overvleugelde eindelyk den Regent, die de vlucht moest nemen, en nu persoonlyk in den kraton verscheen, om den Keizer van de noodlottige gebeurtenissen bericht te geven.

De vadsige Amangkoerat ontbood vol bezorgdheid zijn Rijksbestuurder, en droeg hem op om de rebellen terstond ten onder te gaan brengen.

Thands was de belangrijke stonde daar, waarop Soerapati voor zijn toekomst gerekend had. Amirang Koesoema, volkomen betrouwen in de stouthartigheid zijns nieuwen gunstelings stellende, droeg hem op om een aanzienlyke krijgsmacht te verzamelen, waarmeê hy hem te vergezellen had tot demping van den opstand.

In zijn siridoos zijn krachtigen talisman kennende, gaf Soerapati onbeschroomd te verstaan dat zulke groote maatregelen overbodig waren: hy-zelf achtte zich in staat om met het dooden der beide hoofdmuitelingen den opstand ten einde, en den Regent weder in het verloren gebied te brengen; zijn leven stelde hy daarvoor te pand.

Gretig dat voorstel aanvaardende, begaf de Rijksbestuurder zich tot zijn meester, en deelde hem mede wat zijn koene beschermeling had aangeboden. De karakterlooze despoot was wel ingenomen met dit plan, maar bracht toch de vrees te berde „dat hy onaangenaamheden met de Compagnie duchtte, wanneer deze vernam dat hy een slaaf, die uit Batavia was wechgeloopen, beschermde en in dienst had."

Het kostte den geslepen staatsdienaar — misschien beter: vorstenvoogd — geen groote moeite om dat gegrond bezwaar door drogredenen te overwinnen, en zoo trok Soerapati als 's Keizers gevolmachtigde weder naar het Banjoemasche terug, met den Regent en andere Edellieden als 't ware in zijn gevolg.

Hy maakte hun den, altoos lastigen, reistocht niet al te zwaar. Reeds te Tjeran, in het tegenwoordig distrikt Bandjar,

hield hy stand, en zond van daar een der Edelen met zijn siridoos naar Kjai Hempoeng, die niet vertraagde om wat hem te doen stond ten uitvoer te gaan brengen.

Soero Dento en Soero Danti waren verre van eenig onheil te duchten: zy smaakten al de geneuchten eener bywoning van een hanengevecht, toen Soerapaties vertrouweling voor hen opdaagde. Verrast vroegen zy wat nieuws hy bracht — en het handtastelyk andwoord was dat zy oogenblikkelyk door zijne mannen in boeien werden geslagen, zonder dat de omstanders, wellicht door het onverwachte dier handeling met schrik geslagen, in verzet kwamen.

Voor Soerapati gebracht, gunde deze hun geen gelegenheid tot spreken, maar liet hun oogenblikkelyk, in naam des Keizers, het hoofd voor de voeten leggen.

Nu trok hy verder, den opstand even gemakkelyk dempende als hy hem in 't leven geroepen had. De voormalige verblijven der beide gevonnisden werden der vlammen geofferd, en de Regent nam weder zijn ouden zetel in. Voor den liefst in ruste zijn rijst-akker bebouwenden landzaat seinden zwijgende bergtop en lispelende palmenkruin vrede — en te Kartasoera was Soerapati straks de held van den dag. De Keizer schonk hem en de zijnen een verblijf in den kraton, en begiftigde hem met land en bezittingen, opdat het hem aan geen behoorlyk onderhoud ontbreken zou.

Van welke afkomst dan ook — de ontvluchte slaaf had zich door zijn sluwheid en onverschrokkenheid een plaats verworven te midden van Princen, Vorsten, en Hofgrooten, en hy zou dien rang handhaven.

IV.

Staatkundige en financieele belangen deden in dezen tijd de Hooge Regeering te Batavia besluiten tot het zenden van een buitengewoon gezantschap naar het Hof van Kartasoera.

De man, daartoe als hoofd gekozen, was er geen vreemdeling. Weinige jaren geleden toch had hy er den krijg tegen Taroeno Djojo helpen eindigen — maar er tevens een ongunstige herinnering achtergelaten: by die gelegenheid viel hem

[1]) Domis, 84. sqq.

de door het Vorstengeslacht in zoo heilige waardeering gehouden rijkskroon van Modjapahut in handen, en toen hy die den nieuwen Keizer overreikte, ontbrak er het kostbaarste gesteente aan [1]). Nooit is het bewijs geleverd kunnen worden dat Tak daaraan eenige schuld had, doch aan het Hof werd hy er van verdacht, en dat had er een blijvenden wrok gezet, hetgeen aan het Nederlandsch Goevernement toenmaals echter onbekend was [2]).

Ter bevestiging van het Nederlandsch gezach te Kartasoera was er een sterkte opgehaald, wier bezetting thands werd gekommandeerd door den Kapitein-Luitenant Grevink. Toen nu aan het Hof het gerucht van dit buitengewoon gezantschap kwam, sprak de Keizer tot hem: „Komt de Heer Van Vliet „mede, dat is goed. Ik zal hem mijn z o o n noemen, en den „Heer Tak mijn v r i e n d."

Grevink onderrichtte hem beter.

„Heer Keizer!" andwoordde hy: „Dat moet gy niet zeggen, „want de Heer Tak is de grootste, die namens Kapitein „Moor komt."

„Dan is het wel," luidde 's Keizers wederwoord. „Ik zal „den Heer Tak myn z o o n, en den Heer Van Vliet mijn „v r i e n d noemen."

Intusschen dekte het uitwendig kleed den innerlyken toestand niet, en buitenaf werd het ruchtbaar hoe de Keizer zich ten opzichte van den Gezant had uitgelaten, zeggende: „Dat „deze zou komen onder schijn van vriendschap; doch het is „maar om de driemaal-honderdduizend rijksdaalders te doen, „om die van my te eischen; en die kan ik niet opbrengen. „En dan zal hy ons maar by den kop vatten, en maken ons tot „slaven. Had ik het verbond niet onderteekend — ik zou het „mijn gantsche leven niet hebben gedaan!"

Dat hy daaraan zijn keizerschap had te danken, vergat hy.

Grevink verzette zich dan ook tegen een dergelijke opvatting, en voerde den Keizer tegemoet: „Stel toch zulke zwarig„heden uit uwe gedachten. Al wildet gy daar nog zooveel by „hebben — het is er de Edele Companjie niet om te doen. Gy „weet immers dat de Kapitein Moor ten opzichte van uw rijk

[1]) De Jonge, VII.
[2]) De Jonge ontkent het geheele feit.

„en uw kroon met u gehandeld heeft als een vader, zoodat gy door „de wapenen der Edele Companjie in uw gezach hersteld zyt.“

Met deze en verdere redeneering geliet zich de Keizer als te vreden te zijn, zeggende: „Dan is het wel, dan ben ik gerust.“

Toen nu vervolgens de zekere tijding kwam dat de Gezant in aantocht was, verscheen de Rijksbestuurder zelf in het Hollandsch verblijf, met de vraag tot den Kapitein-Luitenant: „Hebt ge geen medicijn om iemant terstond te kunnen dooden?“ waarop hy ten andwoord bekwam: „Daar zullen wy u terstond „een proeve van doen zien.“

Een armen hond werd toen in Koesoemaas byzijn tien grein sublimaat ingegeven, waaraan het dier binnen weinige oogenblikken onder bittere folteringen stierf.

Dat beviel den bruinen Edeling. „Heer!“ sprak hy: „geef „my daarvan iets mede!“

„Wat wilt ge daarmeê uitvoeren?“ vroeg Greving.

En het andwoord luidde: „Dat zal ik Soerapati heden avond „ingeven, om hem zoo van kant te krijgen. Ik zal u heden „avond zijn hoofd binnen deze sterkte brengen, blijf daartoe „maar op de been.“

En den ambtenaar den Edele Companjie, Hollandsch krijgsman nog daarenboven, lachte dit misdadig voorstel zoozeer toe, dat hy, om te zekerder van den uitslag te zijn, twaalf grein in plaats van tien gaf.

De avond viel, de nacht kwam, en de Kapitein-Luitenant bleef met eenigen der zijnen waken, met klimmender uren in grooter spanning — totdat zy eindelyk in spijtige teleurstelling het nachtleger zochten: geen bericht zelfs maar van Koesoema verscheen, veel minder de met hijgend verlangen tegengehijgden vaalbruine kop met de verstarde zwarte oogen.

Des morgens deed Grevink den Rijksbestuurder binnen het Hollandsch kwartier ontbieden, en de geslepen Javaan verscheen werkelyk, en met onbevangen gelaat.

„Hoe nu!“ voerde Grevink hem niet zonder gramschap tegen, „waarom heeft het feit geen voortgang gehad?“

En als in volkomen oprechtheid andwoordde Koesoema: „Ik „heb het hem ingegeven, maar hy kuchte slechts een weinig, „en zeide tot my: „Mijnheer! ik heb buikpijn“ — waarop hy „zich verwijderde en naar huis ging, zoodat ik geloof dat hy „tooveren kan.“

„Dat liegt gy als een schelm!" viel Grevink daarop hevig uit: „Hadt gy het hem ingegeven, het ware hem gegaan zooals gy „gezien hebt aan den hond, die nochtans een sterk dier is!"

Bedremmeld verwijderde Koesoema zich — en een Baliër meende tranen in zijne oogen te zien, hetgeen wel tranen van verbittering mogen zijn geweest over het bewustzijn dat de Hollander hem in zijne valsche kaarten had gezien [1]).

En het was geen klein valsch spel dat door den Rijksbestierder, in overeenstemming met den broeder des Keizers, werd gespeeld, waarby de Keizer-zelf, vreesachtige weifelaar als hy was, eigendlyk de rol van lijdelyken toeschouwer speelde. Het is een treurige vergoêlyking van zoo menige afkeurenswaardige handeling der ambtenaren van de Companjie, dat zy de valschheid hunner tegenstanders met eigen valschheid moesten trachten schadeloos te maken.

In den kraton ging nu — volgens Javasche gegevens — het verraad lustig zijn gang. 's Keizers broeder — waarschijnlyk mede een onbewust werktuig van Koesoema — riep alle Rijksgrooten by-een, tevens met Soerapati.

Tot den laatste sprak hy: „Indien gy u durft verdedigen, „zal men u en de uwen daartoe de wapenen verschaffen. „Durft gy niet — dan doet gy verstandig de wijk te nemen. „Ik kan u echter de verzekering geven dat gy, blijvende, onder„steuning zult vinden."

Het was voorzeker een fonkelende blik waarmeê Soerapati verklaarde dat hy tot in 't uiterste dacht te volharden.

En opgewonden riep zijn beschermer toen uit: „Wanneer „gy Soerapati zult zien strijden, zult gy zien hoe hy zich „gedraagt!"

Daarop — naar het Javaasch bygeloof — deed hy den voorslag om hem een kris te doen kiezen.

Soerapati — waarschynlyk weder met vroegere afspraak — verlangde nu twee krissen van een byzondere soort, de eerste, Pasoepati genoemd, door Tilam Oepih gesmeed, de tweede, Kolomisani geheeten, door Sengoe Toemping vervaardigd. Beiden werden gevonden en hem ter hand gesteld.

De fananieke fantazie der volksmassa werd door zulke treken gewonnen. Soerapati werd een geloofsheld, een bevrijder van

---

[1]) Valentijn, IV. 128 sqq.

het juk der bleeke ongeloovigen, die, gluipende nu, maar daarna met ijzeren hiel, den bodem van het heerlyke Java voet voor voet in beslag namen.

Niet zonder beteekenis was het ook dat Koesoema geld onder de manschappen van Soerapati deed uitdeelen, en hen nog daarenboven voorzag van een onderscheidende uniform : witte hoofddoeken, en roode, neerhangende wambuizen met breede gouden passementen [1].

[1]) Domis. 88, sq.

W. J. HOFDIJK.

SEVERO TORELLI,

EENE „PREMIÈRE" IN HET PARIJSCHE ODÉON.

Wanneer onze Internationale Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling onder hare afdeelingen er eene voor Dramatische kunst hadde geteld, dan is het wel niet twijfelachtig aan welke natie de hoogste onderscheiding in dat kunstvak zou zijn ten deel gevallen. Voor Uitvoerhandel intusschen is die kunst wellicht minder dan eenige andere geschikt, al wordt ze, getuige de reizende tooneelgezelschappen, welke ons land herhaaldelijk bezoeken, druk geëxporteerd.

Wie van de dramatische kunst, in hare hoogste uitingen, onverdeeld genieten wil, die trekke naar het land zelf, waar zij groeit en bloeit als in geen ander; naar Frankrijk, en naar het alles centraliseerend Parijs. Ook wanneer alle verdere gegevens, het talent der vertooners, de mise en scène, en wat meer tot verhooging van het tooneelgenot meêwerkt, gelijk staan met wat ons buiten Frankrijk wordt aangeboden, dan nog vindt men dáár alleen het *milieu*, hetwelk op dat alles een stempel drukt, die door niets kan worden vervangen. Bij ieder ander kunstgenot heeft zeker ook het *milieu*, waarin men dat genot smaakt, grooten invloed, maar bij geen werkt het zóó onmiddellijk als in een Parijschen schouwburg. In zulk een schouwburg vindt men niet maar, gelijk veelal bij ons, een hoop menschen, min of meer intellectueel ontwikkeld, met min of meer smaak, maar toch een hoop menschen, samengekomen om een avond door te brengen, omdat men toch wel ergens heen moet en niet altijd thuis kan zitten, — in zulk een schouwburg vindt men een p u b l i e k.

Ik geef al aanstonds toe al wat men van een publiek kan zeggen. Het is een *être ondoyant et divers*, dat ons zoowel de

heugelijkste verrassingen als de grievendste teleurstellingen bereidt. Heden zal het een drama van Shakespeare waardeeren, en de schoonste gedeelten, de fijnste bijzonderheden er van toejuichen met een smaak, die bewondering afdwingt; morgen gi:: het van de pret bij een laffe Duitsche klucht, waarvan de maker op een parterre van idioten schijnt gerekend te hebben. Vandaag verheft het een operettenzangeres van twijfelachtig talent, die zeer ondubbelzinnige liederlijkheden uitgalmt, to: in de wolken; een week later laat het een voortreffelijke ensemble-voorstelling van een meesterstuk van Molière ongemerkt voorbijgaan; en nauwelijks zijt ge van uwe verontwaardiging over zooveel gebrek aan smaak bekomen, of het wreekt uw beleedigd kunstgevoel door een of ander smakeloos spektakelstuk of een cruditeit in drie bedrijven onder een ijskoude onverschilligheid te doen vallen.

Zulke ervaringen geven zeker te denken, en verklaren hoe Multatuli, Horatius' *Odi profanum vulgus* varieerend, zijn „Publiek ik veracht u!" kon doen hooren, hoe Chamfort ko: uitroepen: *Le public! le public! Combien faut il de sots pour faire un public?* of hoe, om wat hooger op te klimmen, Montaigne spreken kon van *la tourbe, mère d'ignorance, d'injustice et d'inconstance.*

Intusschen al valt er op dat publiek niet steeds te rekenen, er meê rekenen moet men zeker. Wat sommige geniën ook beweerd hebben, en hoeveel waars er moge liggen in het gezegde van Renan, dat wie iets grootsch tot stand wil brengen, zich met de goedkeuring van enkele weinigen moet weten tevreden te stellen. meesterstukken worden niet geschreven met het doel om in een lâ te verschimmelen; de bestemming van het schoone is bewonderd te worden en genot te geven, hoe meer hoe liever. Dat hebben de meeste schrijvers ten slotte begrepen. Zij beseften dat het publiek over het al of niet slagen van hun arbeid in hoogste ressort uitspraak doet; zij erkenden dat publiek als hun meester. Sommigen trachtten dien meester te vriend te houden, zooal niet door hem naar de oogen te zien en naar zijne pijpen te dansen, dan toch door hem met onderscheiding te behandelen. Om bij Frankrijks groote dramatici te blijven, — wie sprak er, in een dergelijk geval, ooit bescheidener en verstandiger woord dan Corneille, toen hij na de veroordeeling van zijn *Théodore*, schreef: „J'aurais tort de m'opposer au jugement du public; il m'a été

trop advantageux en d'autres ouvrages pour le contredire en celui-ci; et si je l'accusais d'erreur ou d'injustice pour *Théodore*, mon exemple donnerait lieu à tout le monde de soupçonner des mêmes choses les arrêts qu'il a prononcés en ma faveur." Racine was in zijne voorredenen evenzeer vol deferentie voor het publiek, en zelfs Boileau, de letterkundige dictator der 17de eeuw, anders hooghartig genoeg, neemt, bij de laatste gedurende zijn leven verschenen uitgaaf zijner werken, afscheid van het publiek op een toon, die nu wel weer wat heel onderdanig klinkt, wanneer hij verzekert: „j'ai pris soin de me conformer toujours à ses sentiments (nl. van het publiek) et d'attraper autant qu'il m'a été possible son goût en toutes choses." Voltaire nam het niet altijd zoo zoetsappig op, maar hij zelf moest toch ten slotte erkennen: „Il y a quelqu'un qui à plus d'esprit que n'importe qui, c'est tout le monde."

De dramatische auteurs mogen zich tegenover het publiek beurtelings grootmoedig, deemoedig, overmoedig of weemoedig toonen, op het oogenblik dat eene eerste voorstelling over het lot van hun geesteskind zal beslissen, zullen er zeker maar weinigen zijn, die niet met een kloppend hart die uitspraak afwachten. Zelfs hij, die als eenvoudig toeschouwer eene dergelijke voorstelling bijwoont, heeft moeite om niet op zijne beurt aangegrepen te worden door een gevoel van angst, door zekere eerbiedige huivering, gelijk wij die in onze jeugd op den avond van den vijfden December plachten te ondervinden.

Zoo ging het mij althans Woensdag den 21n November 1883, toen ik in de gelegenheid was in het Theâtre de l'Odéon te Parijs de première van een nieuw drama in verzen van François Coppée, *Severo Torelli*, bij te wonen.

Ik behoef den dichter Coppée niet aan den Nederlandschen lezer voor te stellen. De kenners, in Frankrijk zelf, weten ons te verklaren, dat hij de handigste, de volmaaktste *rimeur* is (hetgeen nog iets anders beteekent dan „rijmelaar"); zijne versificatie is, volgens hen, één „enchantement"; Coppée, zeggen zij, bespeelt dat machtig en tegelijk zoo fijn besnaard speeltuig met een verrukkelijke virtuositeit. In hoeverre, zonder dat wij er ons rekenschap van geven, ook deze zijde van het talent van Coppée invloed oefent op onze waardeering, en wij ons

inderdaad door een ongewoon rijm, een sierlijke of een onverwachte wending laten meêsleepen, beslissen wij niet. Dat echter is het zeker niet in de eerste plaats wat wij in den dichter bewonderen en wat Coppée ten onzent zulk een breede schaar van vrienden heeft doen verwerven.

Wij hebben ons beurtelings aangetrokken gevoeld door die zoo nauwkeurig waargenomen, en met wonderlijke fijnheid van tinten weêrgegeven „binnenhuisjes", door die „humbles", de kleine renteniers, den bureauklerk, den komenijsman, al die „petites gens", die onopgemerkt zich in de menigte plegen te verliezen, maar voor wie de dichter onze belangstelling weet te wekken, en aan wie hij in zijne voortreffelijke schetsen de onsterfelijkheid verzekerde; of wel wij hebben genot gevonden in het kwijnend hartstochtelijke, soms ietwat ziekelijke, dat aan andere zijner gedichten hun eigenaardig karakter geeft. Ook als tooneeldichter leerden wij Coppée waardeeren in dat onvergelijkelijk schoone duo, *le Passant*, of in de meer dramatisch gekleurde kleine stukken, *le Luthier de Crémone, le Trésor;* en wij hebben een letterkundig genot gesmaakt bij de lezing van het groote drama *Madame de Maintenon*, een stuk waarvan het dramatisch effect noodzakelijk moest lijden onder de met nauwgezetheid in acht genomen historische waarheid, welke ons o. a. in Lodewijk XIV een vijftigjarigen minnaar te zien geeft. Na deze laatste, slechts half geslaagde proeve, werd met dubbele belangstelling uitgezien naar het reeds een vorigen winter aangekondigde drama, waarvan wederom aan het Odéon de eer der opvoering was verzekerd.

Laten wij het erkennen — en met te meer leedwezen erkennen, naarmate wij levendiger waardeeren wat de Europesche samenleving aan den Franschen geest te danken heeft — dat de roman en het tooneel (inzonderheid la comédie réaliste), welke onder het tweede Keizerrijk verontrustende verschijnselen van steeds grovere zinnelijkheid, van steeds plattere opvatting der werkelijkheid vertoonden, ondanks de verschrikkelijke gebeurtenissen van 1870 en 1871, na den geheelen ommekeer, welke op „l'année terrible" gevolgd is, weinig of geen verandering hebben ondergaan, en dat zij van de richting, onder het keizerlijke régime ingeslagen, weinig zijn afgeweken. Men versta mij wel. „Le bon rire gaulois" vindt

ook in mij een hartelijk vereerder. De comédies van Labiche bewonder ik, ondanks haar „grivoiseries" en „polissoneries", om de geniale verbinding van ernstige, diepe waarneming en dolle phantasie, waardoor zij uitmunten, om den onvergelijkelijken humor, die er zoo rijkelijk en zoo frisch in vloeit, omdat zij regelrecht uit de bron stroomt. Aan de goddelijke dwaasheden, in die tien deeltjes vervat, heb ik menig genotvol oogenblik te danken. Maar mijne bewondering houdt op, waar ik de Fransche comediedichters onzer dagen hun geest — en van den fijnsten en den besten vaak ! — zie vermorsen aan de plastische voorstelling van toestanden, die een grenadier zouden doen blozen, aan gesprekken, welke in gedecolleteerdheid wedijveren met de toiletten van haar, die ze voeren.

Er is een literatuur, heeft Dumas fils gezegd, die door het publiek behandeld wordt als zekere vrouwen, met wie men een tijdlang op een goeden voet is, die men misschien wel een oogenblik liefheeft, maar die men niet groet, wanneer men ze tegenkomt. Uitnemend — antwoord ik ; mits gij mij toegeeft dat het in het belang is van de maatschappij, dat men het gezelschap van die vrouwen zoo kort en zoo weinig mogelijk geniet, en vooral zorgt, dat zij niet in de wereld de plaats innemen, welke toekomt aan de vrouwen, die men wèl groet.

Zullen die stukken, welke niet verdienen dat men er den hoed voor afneemt, naarmate de schrijver met meer of minder handigheid in den smaak van zijn publiek heeft weten te werken, gedurende langer of korter tijd volle zalen trekken, een andere, wellicht kleine schaar zal zich bij voorkeur blijven wenden tot hen, die, als Coppée, de vaan van de groote kunst met vaste hand omhoog blijven houden.

En nu het drama *Severo Torelli.*

Wij zijn in 1494. Pisa is in de macht van Florence; de Florentijnsche leeuwen staan er, in wit marmer, op de marktpleinen. Barnabo Spinola is Gouverneur van Pisa, en zijn tyrannieke macht duurt reeds meer dan twintig jaren. Men herinnert zich hoe, kort na zijn optreden, het schavot te Pisa werd opgericht en door drie mannen beklommen. Twee hunner vielen onder de handen van den beul, maar toen het vonnis ook aan den derde zou worden voltrokken, aan Gian Battista Torelli, den braafsten, edelsten burger van Pisa, had Spinola,

die, te paard, geheel in een ijzeren harnas gesloten, de terechtstelling bijwoonde, de hand opgeheven, en uitgeroepen: „Het is genoeg... ik schenk genade". En Gian Torelli?

D'abord il rougit de colère,
Mais, entendant les cris joyeux du populaire,
Il se plaça — jamais il ne parut plus grand —
Au bord de l'échafaud, en face du tyran:
— „Barnabo Spinola, j'accepte ta clémence, —
Dit-il, — sans espérer qu'un temps meilleur commence;
„Mais on ne dira pas qu'un Torelli t'ait dû
„Ce bienfait infamant sans te l'avoir rendu.
„Je te fais grâce aussi; contre toi je désarme;
„De mon côté sois donc, désormais, sans alarme;
„Mais, seul, par ce serment je me lie aujourd'hui,
„Et, s'il me nait un fils, tyran, prends garde à lui!"

Dat herinneren zich, als den dag van gisteren, de drie Pisaansche edelmannen, die wij bij den aanvang van het eerste bedrijf op een der pleinen in levendig gesprek aantreffen. Wij vernemen tevens van hen, dat, eenige maanden na de begnadiging van Gian Torelli, zijn vrouw Donna Pia hem een zoon heeft geschonken, Severo, die thans de erfgenaam is geworden van zijns vaders haat. Severo is nog slechts twintig jaar oud, maar zijn heldhaftige natuur, zijn vurige liefde voor het vaderland en de vrijheid, het vast geloof dat hem bezielt van eens de bedreiging te zullen volvoeren, welke zijn vader op het schavot ten aanhoore van de verzamelde menigte heeft gedaan, maken dat allen, die de bevrijding van Pisa wenschen het oog op Severo Torelli hebben gevestigd.

Daar nadert de oude Torelli, leunend op den schouder van zijn zoon. De eerbiedwaardige grijsaard, die anders zijn oud paleis niet verlaat, heeft zich door Severo laten overhalen uit te gaan, maar het berouwt hem reeds:

Non Severo, j'eus tort de suivre ton conseil,
De sortir avec toi, vois-tu... Ce bon soleil
Ne m'a pas réchauffé; car devant le ravage
Qu'a fait dans ma patrie un siècle d'esclavage,
Devant ce peuple au joug condamné sans recours,
C'est au coeur que j'ai froid, mon fils, froid pour toujours.

In zijn paleis tegenover de portretten zijner voorvaderen gezeten, kan hij soms vergeten dat zijn vaderland dood is en dat hij het overleeft. Maar op straat ziet hij het volk in lompen, de haven verlaten, het gras dat de steenen der kaden loswoelt — een stad der dooden, voor hem nog bezoedeld met het bloed zijner vrienden. Hij benijdt die helden, welke hun leven hebben mogen geven voor de goede zaak, —

Et moi. moi, j'ai ma tête encor sur mes épaules!

Severo tracht hem te overtuigen, dat men hem eert als een groot en edel burger, dat men zijn handelwijze goedkeurt en bewondert; God zelf heeft er zijn zegel aan gehecht door hem een zoon te schenken om het werk der wraak te volbrengen.

Le peuple l'a compris; e'est en moi qu'il espère,
Mais en se souvenant des vertus de mon père;
Comme il croyait en vous, il me donne sa foi.
Et s'il m'aime c'est vous encor qu'il aime en moi.
Au bras de votre enfant montrez-vous dans la ville;
Le peuple, tressaillant sons le haillon servile,
Comprendra ce qu'au jour de la rébellion,
Vaudra le lionceau, rien qu'à voir le lion.

Maar de grijze Torelli wil naar zijne vrijwillige gevangenis terug.

Loin du spectacle affreux de mon pays en deuil,
J'y vivrai désormais, jusqu'au jour du cerceuil,
Près de ta sainte mère, en relisant Tacite;
Et si j'en sors jamais, comme un mort ressuscite,
— Quel espoir! — ce sera le jour où mon enfant,
Mon Severo, mon fils, en vengeur triomphant,
Viendra, parmi les cris où la victoire vibre,
M'embrasser sur le seuil, suivi d'un peuple libre!

Terwijl Torelli zijn paleis weder opzoekt, en Severo de kerk binnentreedt, nadert de Gouverneur Spinola met zijn stoet; zijne minnares Portia, een *courtisane*, vergezelt hem. La Portia — zegt een der edellieden —

Elle est assez connue,
La Portia... Vinci la peinte toute nue,
Le caprice du maître, à sa jupe est noué,
Et c'est notre or qui pleut sur cette Danaé.

Maar Portia heeft ook haar goede zijde, zij is goedhartig gelijk de meeste vrouwen van haar slag. Tegenover Spinola waagt zij het de partij op te nemen voor een jong kunstenaar Sandrini,

Qui travaille à ravir l'or et l'argent et qui,
Comme Donatello, comme Brunelleschi,
Fait avec les métaux ce qui le plus nous charme,
Un byou pour la femme, et pour le noble une arme —

voor Sandrini, die Spinola braveert en weigert voor hem een ponjaard of een ring te smeden.

Eerst wanneer Spinola vertrokken is, treedt Severo Torelli uit het kerkgebouw. Hij wordt door het volk begroet; moeders komen bij hem opdat hij haar kinderen omhelze; een verbannene vraagt verlof hem vóór zijn vertrek de hand te mogen drukken. De edellieden begrijpen dat hij, die zóó bemind is, hun hoofd moet zijn, en Severo verklaart zich bereid.

Qu'ils me choisissent donc, et que ce jour arrive!
Qu'ils se lassent enfin, qu'on tue et qu'on proscrive
Les plus grands, les meilleurs, les plus nobles d'entre eux,
Qu'ils tentent un suprême effort, les malheureux!
Oui, qu'ils me disent: Va! qu'ils me fassent un signe;
Je serai là pour les commander, quoiqu'indigne.
Que dis-je? Je fais plus que de le souhaiter,
Ce jour du grand réveil, je voudrais le hâter.
Ce rêve, mes amis, chaque nuit me visite:
La vieille liberté de Pise ressuscite,
En brisant de son front le marbre du tombeau,
Et c'est moi qui l'évoque en frappant Barnabo.
Mais je songe au réveil: Florence est la plus forte;
Les Guelfes reviendront venger la bête morte
Et ressouder nos fers, vieux de près de cent ans.
Attendons un moment favorable. — Et j'attends.
Car la révolte, hélas! fut trop souvent folie
Dans notre malheureuse et tragique Italie;
Sur Médicis le fer des Passi s'émoussa;
Trois martyrs, vainement, ont égorgé Sforza;
Toujours au tyran mort survit la tyrannie....
Mais qu'elle sonne, enfin, l'heure cent fois bénie,
Où le Guelfe, occupé de quelque autre ennemi,
Ne laissera peser sa griffe qu'à demi,

Sa griffe de lion sur sa vivante proie,
Alors, — ô quelle ivresse! ô joie! ô pleurs de joie,
Qu'au grand soleil venu verse le prisonnier! —
Je donne le signal, je frappe le premier,
Et, pareil aux tribuns des vieilles républiques,
On me verra courir sur les places publiques
Agitant pour drapeau cette main que voilà,
Rouge jusqu'au poignet du sang de Spinola!

Welnu, antwoordt hem de edelman Ercole Balbo, dat oogenblik nadert; de Koning van Frankrijk is op weg naar Florence; hij zal ons bijstaan:

Il vient, vous dis-je, il vient, et c'est Dieu qui l'envoie!
Son armée à franchi les Alpes de Savoie.
Pierre de Médicis en est épouvanté;
Et, déja, nous sentons un vent de liberté,
Qui, des coteaux toscans courbant au loin les seigles,
Nous arrive du Nord, par le chemin des aigles!

Het gesprek wordt gestoord door de komst van Portia, voor wie elk der edellieden een blik, een galant woord overheeft, behalve Severo, die in gepeins verzonken staat en ongevoelig is voor de vriendelijke woorden en de teedere blikken van de courtisane.

Severo is geheel vervuld met zijn plannen; hij wil het volk tot opstand brengen en het als door een donderslag doen ontwaken: de dwingeland Spinola moet vermoord. De drie jonge mannen, die hem omringen, zweren met hem, dat zij den tiran vermoorden zullen, waar en wanneer zij er slechts kans toe zien. En Severo roept in vervoering uit:

N'est ce pas que c'est juste? Oh! n'est ce pas, patrie,
Que mon bras peut s'armer pour cette boucherie?
N'est ce pas qu'à présent, dans cette faible main,
Tu mettras la vertu stoïque d'un Romain?
N'est ce pas qu'avec toi je suis d'intelligence?
Tu le sais, jai vécu pour ta seule vengeance;
En moi, j'ai respecté ton justicier futur.
Et ma jeunesse est chaste et mon coeur est très pur.

Daar klinkt een schelletje. Een prior nadert, het Hoogwaardige dragend. Op de heilige hostie zullen zij hun eed hernieuwen.

De jonge mannen knielen neder, en stilzwijgend strekken zij de rechterhand, ten teeken van hun eed, naar het Hoogwaardige uit.

Met dit indrukwekkend tooneel eindigt het eerste bedrijf, — een bedrijf, gelijk men heeft kunnen zien, vol leven, boeiend in de hoogste mate, en dat, als inleiding (expositie) voor hetgeen er volgen zal, een model mag heeten. Welk een poëzie, welk een kracht heeft Coppée in deze afwisselende tooneelen weten te leggen!

Vol spanning ziet men het tweede bedrijf te gemoet, dat ons verplaatst in het paleis Torelli. In de donker behangen zaal, met wapenrustingen en portretten versierd, zit in een grooten leunstoel de oude Torelli; zijn, vele jaren jongere, vrouw staat naast hem. Hoe dankbaar is hij haar, dat zij, na dat verschrikkelijk oogenblik, waarop de bijl van den tiran boven zijn hoofd flikkerde, in dat sombere paleis zijn lot heeft gedeeld zonder één traan, zonder één klacht, zonder één zucht zelfs.

Telle une fleur — les fleurs ont une âme très douce —
Que le vent a semée au hasard et qui pousse
Sur la pierre, entre les barreaux noirs d'un cachot,
Doit préférer parfois au soleil doux et chaud,
A l'air libre, aux amours de ses soeurs des prairies,
Le bonheur de charmer de tristes rêveries
Et de mettre un parfum suave et printanier
Dans la tombe où languit un pauvre prisonnier.

Maar Pia wijst dien lof en die dankbaarheid af; dat hij, de edelman, zijn blik op haar, een meisje van geringe afkomst, heeft laten vallen, dat zij zijn eenige liefde heeft mogen zijn — dat zal zij hem nooit kunnen vergelden:

Demandez-moi mon sang!.... Je n'ai pas fait assez.

En Torelli:

Que dis-tu, ma Pia? Quelle maison royale
M'aurait jamais donné d'épouse plus loyale,
Qui me fit plus d'honneur et portât mieux mon nom?
Non, tu ne me dois rien, ma Pia, cent fois non!
Les femmes comme toi, le ciel les prédestine
Aux grands et saints devoirs, et l'humble contadine
Au centuple a payé le peu qu'elle m'a dû.
Mère de notre fils, tu me l'as bien rendu.

Donna Pia, *à part.*

Notre fils?

Gian Battista, *souriant.*

Ah! ton coeur n'a plus rien qui proteste;
Et tu ne songes plus à faire la modeste,
Et moi j'ai bien le droit, d'être reconnaissant....
Notre fils bien aimé!.... Je pleure en y pensant....
S'il est pur, généreux, bon, rempli de courage,
O ma chère Pia, c'est surtout ton ouvrage,
Et tu l'as, pour le faire aujourd'hui tel qu'il est,
Nourri de tes vertus autant que de ton lait.
Et tu ne dis plus rien, tu gardes le silence....
Pesez les sentiments d'un fils dans la balance,
Du côté de la mère incline le plateau.

En dan volgen die heerlijke regels, die reeds op den avond der eerste voorstelling den naam van „le couplet du cimetière" ontvingen:

Va, quand nous dormirons dans le Campo-Santo,
Les jours où notre fils, errant parmi les pierres,
Viendra nous apporter des fleurs et des prières,
Et nous verra tous deux, en marbre copiés,
Les mains jointes, avec un lion à nos pieds,
Sa tendresse, suivant sa pente accoutumée,
Rêvera plus longtemps à toi, la mieux aimée,
Sans que j'en sois jaloux, hélas! car c'est la loi....
Il priera pour nous deux; les fleurs seront pour toi.

Als Pia het vertrek verlaten heeft, treedt Severo binnen. Hij komt zijn vader zijn besluit mededeelen: hij zal de bedreiging ten uitvoer brengen; op den Christus heeft hij het gezworen, en niets kan hem weerhouden, zijn eed gestand te doen. De oude Torelli juicht zijn besluit toe:

Severo ne crains pas mes remontrances vaines.
C'est bien mon noble sang qui brûle dans tes veines,
C'est lui seul qui te fait agir; tu l'as reçu,
Dernier des Torelli, lorsque tu fus conçu;
Mon ardeur d'autrefois, il te la communique.
Jadis je frémissais de peur, mon fils unique,
Lorsque, petit enfant, tu faisais un faux pas;
Aujourd'hui, prends ma main, elle ne tremble pas.

Hij geeft Severo zijn vaderlijken zegen; maar Pia, die is binnengetreden, moet het geheim ook kennen, want, zegt Gian Battista:

...pour le grand péril où tu vas t'exposer,
Ma bénédiction ne vaut pas son baiser.

Als de moeder op haar vraag, wat dat groote gevaar is, verneemt dat haar zoon Spinola, den tiran, wil dooden, ontsnapt haar een rauwe kreet: „O! ... nooit! ... dat niet!...‟ en terwijl zij in onmacht dreigt te vallen, herhaalt zij nauw hoorbaar: „Neen, dat niet!‟ Gian Battista is bedroefd over wat hij als moederlijke weekhartigheid beschouwt:

Quoi! tout a l'heure encore, simplement, sans murmures,
Aux pauvres exilés tu donnais tes parures.
O matrone, il faut faire encor plus que tu fis!
Pise exige de toi la plus belle, ton fils!

Pia wil alleen zijn met haar zoon — en dan, als Gian Battista zich verwijderd heeft, doet de ongelukkige aan Severo de vreeselijkste bekentenis, die, na Hippolyte, een zoon uit den mond zijner moeder heeft vernomen. Stamelend, snikkend, bekent zij hem, dat hij niet de zoon is van Torelli, maar van Spinola, den gouverneur van Pisa. Om Gian Battista te redden van het schavot, dat hem wachtte, had zij zich voor den Gouverneur in het stof geworpen, om genade smeekend voor haar man, maar Spinola had haar met een duivelschen glimlach aangezien en alleen uitgeroepen: „Comme vous êtes belle!"

Dès qu'il eut prononcé ce mot, je fus debout
Devant lui, frémissante et pâle de colère....
Oh! le contrat abject! oh! l'ignoble salaire!
Mais le monstre me dit, d'un ton calme et glacé:
— „Dès l'aube l'échafaud, demain, sera dressé;
„Trois hommes y seront, cou nu, les mains liées.
„Leurs sentences partout ont été publiées,
„Et de loin, pour les voir, les curieux viendront.
„De ces trois condamnés les deux premiers mourront,
„L'autre, sur le billot viendra poser sa tête,
„L'exécuteur aura la hache, toute prête;
„Il prendra pour frapper un élan de trois pas....
„Mais...„si tu veux....le fer ne retombera pas!....„ —
Il n'est pas retombé!

Severo is schier krankzinnig van ontzetting en verontwaardiging.

Un vertige d'horreur, du coeur au front me monte,
Et mon sang me dégoûte, et mon corps me fait honte.
Moi, fils de Barnabo! moi, fils de ce tyran!
Et ce vieillard si bon, ce citoyen si grand,
M'aime comme son fils et croit être mon père!
Il a dans son giron chauffé cette vipère;
Et mes baisers d'enfant, — c'est à faire frémir, —
S'il savait le secret, il voudrait les vomir!
O vous, si peu coupable et cent fois trop punie,
Pardon! mais c'est vraiment trop d'horrible ironie
Que le lion aveugle ait pris pour lionceau
Et caresse le fils du loup et du pourceau!

En dan wendt hij zich tot de portretten, die aan den wand prijken: hij begrijpt nu waarom zij, wanneer hij als kind ze voorbijging, hem steeds met vergramde blikken volgden; waarom hij onder het metaal der harnassen vaak een dof gemompel meende te hooren; — dit waren de schimmen der Torelli's, die, door de smart uit het doodenrijk verdreven, hem kwamen vloeken, hem, die een plaats innam, welke hem niet toekwam. Hij scheldt zich een dief, een melaatsche, en steeds grooter wordt zijn vertwijfeling, steeds woester worden zijn kreten. Donna Pia valt voor Severo op de knieën, en meent hem door hare bekentenis van een vadermoord terug te zullen houden, maar zijn eenig antwoord is: „J'ai juré sur l'hostie!"

Ik moet mijne aanhalingen al zeer slecht hebben gekozen, wanneer er niet uit gebleken is, dat dit tweede bedrijf van *Severo Torelli* èn wat het dramatische van de toestanden, èn wat den kunstvorm betreft, tot het schoonste behoort wat in de laatste vijftig jaar, op het gebied van het drama in verzen, in Frankrijk geschreven werd. Wel wisten wij uit enkele gedichten als *La grève des forgerons*, uit het kleine drama *Deux douleurs*, dat de ernstige dramatische toon François Coppée niet vreemd is, maar een zoo diepe opvatting, zulk een breeden, vollen klank, zulk hartverscheurende kreten hadden wij nog niet van hem vernomen. Daar is een dramatische vlucht, een stoutheid van greep in deze tooneelen, welke aan de beste gedeelten uit Hugo's romantische drama's herinneren.

De indruk, dien dit bedrijf maakt, is dan ook overweldigend, vooral waar er zulk een vertolking aan ten deel valt als in het Odéon. Gian Battista met zijn fraai eerbiedwaardig wit hoofd, wordt door de schoone getimbreerde stem en de waardige voordracht van Paul Mounet een onvergetelijke indrukwekkende figuur; Mlle Tessandier met haar „masque tragique” is, als Pia, de verpersoonlijkte smart, en de zeventienjarige Lambert levert, als de twintigjarige Severo Torelli, een *coup d'essai*, die een *coup de maître* verdient te heeten. Meesterlijk inderdaad is de dictie, meesterlijk de houding en de toon; hij heeft intonatiën, die u doen opschrikken door haar waarheid; hij weet mantel en ponjaard te hanteeren met een gemak, als ware hij een geroutineerd tooneelspeler; — en aan dit alles geven zijn jeugd, zijn bijna nog kinderlijke trekken, het nog wat schrale en gevoileerde van de stem, eene poëzie, die onbeschrijfelijk is.

Na de hoogte, welke in het tweede bedrijf reeds bereikt is, kon het drama moeilijk hooger stijgen. In het derde bedrijf, dat in een straat van Pisa speelt, zien wij eerst nog hoe het volk zijn woede koelt aan de standbeelden, waarop het de woorden: *Mort à Spinola!* heeft geschreven, en hoe het den marmeren leeuw, het symbool van Florence, met slijk werpt.

In Severo's gemoed vangt een bange strijd aan. Het gevoel van een bastaard te zijn, beklemt hem. Hij ontwijkt zijn vrienden.

J'erre, je vais... Voilà des heures que je marche...
Hier au soir, je me suis accroupi sous une arche
Du vieux pont; mais l'affreux clapotement des eaux,
Et le vent de la nuit pleurant dans les roseaux,
Et deux ou trois hibous sortis de leur repaire,
M'ont chuchoté tout bas ces mots : Il est ton père!...
.... Je n'ai voulu revoir ni ma mère... ni l'autre...
Le vieillard.... comme fait la bête qui se vautre,
J'ai dormi sur le sol, roulé dans mon manteau....
Tout à l'heure j'étais dans le Campo-Santo;
L'endroit est solitaire à l'heure où le jour tombe...
A peine étais-je entré que sur plus d'une tombe
Le nom de Torelli pourtant presque effacé,
A flamboyé soudain.... et les morts m'ont chassé!...

Hij is het leven moede. Wanneer Spinola nadert, zijn vader, dien hij thans voor het eerst zal zien, Spinola, die den schul-

dige zoekt door wien de zinnebeelden van Florence beleedigd zijn, dan geeft Severo zichzelven als den dader aan. Maar Spinola neemt die bekentenis niet aan, hij wil Severo redden en waarschuwt hem niet te vragen waarom hij dat wil, daar het hem slechts één woord behoeft te kosten om den jongen man en al de zijnen in het ongeluk te storten.

De vrienden blijven aandringen op de spoedige volvoering van de daad, waartoe zij zich verbonden hebben, en wanneer zij hem alleen hebben gelaten, dan breekt de strijd in Severo's binnenste met nieuwe hevigheid uit. Hij heeft te kiezen tusschen een vadermoord en een meineed. In eene alleenspraak, waarin echo's klinken uit Hamlet's *To be or not to be*, geeft hij zijn gemoed lucht.

„Dans une heure, au palais Torelli", hebben de vrienden gezegd, en Severo vervolgt:

Dans une heure! Oui, voilà la question posée...
Parricide ou parjure!... Ah! ma force est brisée;
Dans ma poitrine un feu brûle en me consumant,
Me tuer, c'est encor manquer à mon serment;
Cela m'est interdit... non, il faut que je vive...
Voilà la question, voilà l'alternative:
Me parjurer, trahir... ou tuer Barnabo!...
. . . .
Bien souvent je rêvais de quelque blanche épouse,
Et devant une fleur je soupirais d'amour!
Mais maintenant je traîne à mon flanc ce vautour!
Je ne crois plus à rien, qu'au crime, à l'adultère!
...... Allons creusez mon trou!
Et pour moi ce sera vraiment un bonheur fou,
Quand la terre, tombant sur ma face farouche,
M'aveuglera les yeux et m'emplira la bouche!

Daar klinken muziekinstrumenten uit de verte: het voorspel eener serenade. Weldra heft een mannenstem een minnelied aan: „Il chante. . . il aime! . . . hélas!" zucht Severo; en nauwelijks is de klacht verstomd, of een gesluierde vrouw nadert hem en fluistert zijn naam.

Het tooneeltje, een liefelijke idylle te midden van dit sombere drama, doet aan *le Passant* denken.

Reeds zoo lang — zoo luidt de bekentenis van de ge-

sluierde, heeft zij hem gevolgd, reeds dikwijls heeft zij haar hart voor hem willen openleggen, maar zijn ernstige blik heeft haar steeds teruggehouden.

....C'était un jour que je vous vis passer
Là bas, sous les tilleuls près de Saint Jean l'Apôtre;
D'une main vous touchiez votre épée et de l'autre
Vous teniez une fleur... Ah! dès que je te vis,
Je t'adorai!.... Pendant longtemps je vous suivis,
La fleur tomba je l'ai bien vite ramassée.
Et — ne vous moquez pas de la pauvre insensée —
J'ai dévoré la fleur en me réjouissant
De ce qu'un peu de toi me passât dans le sang!
Mais oui, mon Severo, voilà comment je t'aime....
Je ne te prierai pas de m'aimer, oh! pas même
De me le dire, non, ni de faire semblant....
Je suis belle pourtant, mais j'ai comme un présage,
Quand tu sauras mon nom et verras mon visage,
Que tu diras un mot qui me fera bien mal....
Jamais tu ne pourras m'aimer, mais, c'est égal,
Tu me laisses ta main, la nuit est amoureuse,
J'ai pu te voir de près.... et je suis bien heureuse!

Severo weet, dat hij sterven moet; hij ziet geen anderen uitweg open, maar nu deze ster hem in zijn donkeren nacht verschijnt, nu zal hij dan toch niet sterven zonder een liefdekus te hebben genoten. Hij slaat zijn armen om de onbekende, hij verwijdert den sluier, die haar gelaat bedekt, — maar wijkt, als hij haar herkent, vol afgrijzen terug en stoot haar van zich. Het is Portia, Spinola's minnares!

Injuste Dieu! — roept Severo uit —

Injuste Dieu! Sais-tu quelle est ma destinée!
Pise met dans ma main le fer du justicier;
C'est un père qu'il faut frapper de cet acier.
Je rencontre une femme en ma route funeste;
Elle m'aime et me tend son baiser.... C'est l'inceste!

en met de kreet „Arrière! Arrière! Arrière!" vlucht hij heen.

In het vierde bedrijf zien wij Severo eerst weder met Gian Battista, wiens liefkozingen hem op het hart branden, daarna

met zijne moeder, die hem nog van zijn voornemen tracht terug te brengen. Wel antwoordt hij haar nogmaals, dat hij op de heilige hostie gezworen heeft, maar wanneer zij hem wijst op hare haren, die in één nacht vergrijsd zijn, dan schijnt hij weder te aarzelen.

Renzo, een der edellieden, wordt aangediend. Pia vreest, dat dit bezoek met den voorgenomen moord in verband staat, en al tracht Severo haar gerust te stellen, „Je veillerai" zegt zij in het heengaan.

Renzo komt Severo mededeelen, dat Spinola zich elken avond naar den Dom pleegt te begeven, om daar in de onderste kapel een wonderdoend reliek te aanschouwen. Eer men tot dat reliek wordt toegelaten, moet men zwaard en dolk afleggen. Dat is dus de geschiktste gelegenheid om den tiran te dooden. Een monnik, die de kapel bewaakt, is in het geheim, en zal er de hand toe leenen.

Als Severo nog aarzelt, komt Sandrino, de jonge artist, binnen. Sandrino heeft, uit dankbaarheid voor een gouden keten, hem vroeger door Severo geschonken, voor dezen een voorwerp vervaardigd, waaraan hij al zijn kunst heeft ten koste gelegd, waaraan hij met geheel zijn hart heeft gewerkt. Severo opent het kistje en vindt — een dolk. De aarzeling schijnt niet langer mogelijk; de daad wordt onvermijdelijk.

Il m'apporte un poignard! O féroce ironie!
L'affreux désir me donne un frisson d'agonie;
Je le sens qui m'étreint le coeur comme un étau...
Et c'est ce doux enfant qui m'offre le couteau!...
Montre toi donc, o lame immaculée! Emerge
De ta gaîne, acier pur et froid comme une vierge!
Et réfléchis, avant de te rougir de sang,
Pour la dernière fois les yeux d'un innocent!....
Mais Sandrino, quelle est cette tête énergique,
Cet homme à l'oeil austère, au front bas et tragique,
Dont le col est drapé du vêtement romain,
Et que, sur la poignée, a ciselé ta main?

Sandrino.

Excellence, j'ai cru vous plaire... Car c'est l'homme
Que Pise jusqu'ici pût envier à Rome;
Mais nous voyons en vous revivre ces vertus.
C'est le grand meurtrier de César, c'est Brutus..

Severo, *à part.*

Oh ! ce crime ! Ainsi tout m'y pousse, m'y décide.
Et toi-même interviens, Brutus le parricide !

Renzo, *avec impatience.*

L'heure presse.

Severo.

As-tu donc encore des soupçons,
Renzo? Je n'attendais que ce poignard... Marchons.

De ontknooping nadert. Wij bevinden ons, in het vijfde bedrijf, in de kapel waar Severo binnensluipt. Andermaal overlegt hij; nog schijnt „the pale cast of thought" hem niet verlaten te hebben, maar daar naderen stappen. Hij verbergt zich achter een der pijlers. Spinola komt; hij legt, gelijk het voorschrift luidt, zijn wapens in handen van den kapelbewaarder af; en terwijl hij de kast, waarin de heilige relikie zich bevindt, nadert, treedt Severo uit zijn schuilhoek te voorschijn:

Maintenant, expliquons nous, mon père !

Spinola schrikt op; hij kent dus het geheim. En Severo:

....Depuis que je sais que vous êtes mon père,
Et comment, et pourquoi vous l'êtes, oui, depuis
Que je sais votre crime et quel bâtard je suis,
La haine qui se creuse en mon âme qui souffre
Est telle que je n'ose en mesurer le gouffre,
Et mon regard fixé sur le vôtre est pareil
A celui de Satan regardant le soleil.

En als Spinola begint: „Jeune homme ...", dan valt Severo hem in de rede:

Appelle moi ton fils, infâme ! et tremble.
Un fils de toi doit être un monstre, que t'en semble !....
Je me croirais perdu, tenez, à votre place.

Toch zou Severo zijn vaderland willen bevrijden zonder een misdaad te plegen. Hij wil Spinola doen ontvluchten op

voorwaarde dat deze hem zijn smaragden ring zal geven, waardoor hem en zijne vrienden de citadel zal kunnen worden overgeleverd; maar Spinola weigert hooghartig dezen onteerenden koop te sluiten. Als het moet, zal hij onder Severo's dolk sterven. Hij ontbloot zijn borst en roept uit:

Frappe au coeur!... Et mon spectre, enfant de l'adultère,
Te poursuivra partout dans son sanglant linceul.

Reeds treedt Severo met opgeheven dolk op Spinola toe — daar komt plotseling een zwarte gedaante achter uit de kapel te voorschijn, werpt zich tusschen de beide mannen en doorsteekt den tiran. Het is Donna Pia. Tegelijkertijd treden de jonge edellieden, die op het volvoeren van den daad wachtten, de kapel binnen. „Est ce fait?" vragen zij. En Donna Pia antwoordt:

Oui par moi... Pise est libre aujourd'hui.
Mon fils allait frapper, je l'ai fait avant lui.
Le despote a péri de la main d'une femme.
Car je ne voulais pas que l'enfant de mon âme,
Qui sortit de mon être et qu'allaita mon sein,
Se souillât de ce meurtre et fût un assassin.

Maar nu de straf is voltrokken, is het ook haar beurt om haar misdaad te boeten. Donna Pia geeft zichzelve den dood; en wanneer zij zieltogend in Severo's armen ligt, dan fluistert zij hem toe:

Mon âme est près de s'exhaler....
Un ordre.... avant qu'aux pieds du Juge elle s'élance....

Severo.

Et que m'ordonnez-vous, ma mère?

Donna Pia.

Le silence.

Zoo eindigt *Severo Torelli.*

Was gedurende het vierde bedrijf, het minst geslaagde van het vijftal, de belangstelling een oogenblik verflauwd, de roerende dramatische slottooneelen hadden haar weder opgewekt. In angstige

spanning volgde men den strijd tusschen vader en zoon, en een kreet van verademing ging er op, toen Donna Pia's dolk aan dien strijd een einde maakte. Met welk een enthousiasme werd dit treffend slot toegejuicht, en hoe hartelijk werd, nadat het scherm tot tweemalen toe weer was opgegaan en François Coppée als de auteur genoemd was, die geliefde naam door het opgetogen publiek begroet!

Een overzicht, geen critiek, wilde ik geven van dit aangrijpende drama. Waar ik mede juichte in het succes van den vriend en den dichter, en de atmosfeer van warme sympathie mede inademde, welke aan deze „première" eene bijzondere aantrekkelijkheid gaf, vraag ik niet angstvallig of de *scène à faire* wel gemaakt is, of het culminatiepunt niet in plaats van in het tweede bedrijf in het vierde behoorde geplaatst te worden (ik herinner mij intusschen, dat de geweldige bekentenis van Phèdre bij Racine ook reeds in het tweede bedrijf voorkomt) — maar laat ik mij gaarne eens gaan, en vermei ik mij 't liefst in de kleurrijke herinneringen, welke de avond van 21 November bij mij achterliet.

Den vreemdeling biedt zulk een „première" een bijzonder aantrekkelijk schouwspel.

Alexandre Dumas fils heeft indertijd in den bekenden *Paris-Guide,* die ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling in 1867 verscheen, een voortreffelijke schildering gegeven van „les premières représentations" te Parijs, eene schildering, die wanneer men rekening houdt met de paradoxen, de boutades, den „tour d'esprit blagueur", welke in Dumas den volbloed-Parijzenaar doen kennen, nog even frisch en waar schijnt als voor zestien jaar. Het publiek der „premières" bestaat, volgens Dumas, uit letterkundigen, kunstenaars, vreemdelingen, dames en heeren uit de *grand monde,* beursmannen, ambtenaren, winkelbedienden, fatsoenlijke en andere vrouwen. Die allen, welke het *tout Paris* vormen en een twee- à driehonderd personen sterk zijn, kennen elkander van uiterlijk, somtijds bij naam, en zonder elkander ooit te hebben gesproken, verstaan zij elkaar, waar het de beoordeeling van een nieuw stuk geldt, alsof het afgesproken was. Zij schatten de waarde van eene comedie of van een drama, zooals een badknecht op het gevoel de warmte van het water berekent. Zij zullen u zeggen, of een

stuk, hetzij het bij de eerste voorstelling succes heeft of niet, het op den duur houden zal, of het geld opbrengen zal. Waarom weten zij niet, maar zij raden het met dat zesde zintuig, dat *le sens parisien* heet. En meen niet, dat die twee, driehonderd rechters hun oordeel te kennen geven door luid applaudissement, door geeuwen, door slapen (men herinnert zich het woord van Samson: „le sommeil aussi est une opinion"), door lachen of schreien, of door fluiten. Voor een oningewijde blijft hun oordeel een geheim; maar wie hen kent, wie er toe behoort weet waaraan zich te houden. Een blik, een knippen met de oogen, een halve glimlach — zeggen hun genoeg. De auteur, wiens naam op het spel staat, kent het ook, dat publiek der driehonderd. Al davert de zaal onder de bravo's, zoodra dat „bataillon sacré" er niet aan meêdoet, weet hij dat er iets aan zijn stuk hapert, en terwijl allen hem, na het einde van het stuk, komen gelukwenschen, denkt hij onwillekeurig aan dien blik, en dat knipoogen, en dien halven glimlach, welke hem geheel iets anders vertelden.

Hier, bij de „première" van *Severo Torelli*, het werk van een dichter, die in de Fransche letteren zulk een hoogen rang inneemt, kon men zeker zijn de beroemdste en geliefdste namen van het letterkundig en artistiek Parijs bijeen te vinden. Daar zag ik o. a. About en Daudet, Sully Prudhomme en Barbey d'Aurevilly, Theuriet en Jules Garnier. In de lange entr'actes is het woelig en worden er levendige gesprekken gevoerd, er wordt gediscussieerd over het stuk, en over het spel der acteurs. Men is eenstemmig in het bewonderen van de meesterlijke verzen, en even eenstemmig is de lof welke den debutant, den zeventienjarigen Lambert wordt toegebracht: *Hein, que dites vous du petit? Est-il assez gentil? Est-il gracieux!* klinkt het overal — en men babbelt en lacht, en men wisselt handdrukken in 't voorbijgaan, en het is een drukte en een gegons!

De jongere dichters, als de Heredia, Paul Bourget, die Coppée als hun meester vereeren, zijn in één enthousiasme; de ouderen, kalmer en beredeneerder in hun oordeel. Sully Prudhomme, die bij zijne benoeming tot lid der Académie Française Coppée toevoegde: *Maintenant que je suis à l'Institut, mon cher ami, je vous y attends!* — Sully Prudhomme verheugt zich innig in het succes van zijn vriend, en hij, voor wien,

gelijk hij mij zelf verzekerde, het episch zoowel als het dramatisch genre ten eenemale onbereikbaar zijn, verwondert zich, met een onnavolgbare naïveteit, hoe men zulke schoone verzen tegelijk weet te doen strekken tot een „amusement pour la foule". En uit al de gesprekken klinkt een toon van warme sympathie voor Coppée, voor den dichter, wien men zoo gaarne een onbetwistbare zegepraal, en, als de kroon op zijn arbeid, een fauteuil in de Fransche Academie toewenscht. . . .

Daar klinken „les trois coups", en nog eens, en nog eens, totdat er eindelijk wat stilte verkregen wordt — en het scherm weer opgaat. Hoe dat publiek weet te luisteren, hoe het mee leeft met wat daar op het tooneel voorvalt! Geen nobele gedachte, geen schoonen versregel, geen uitdrukking, die een bijzonder licht doet vallen op het drama, geen tooneeleffect laat het onopgemerkt voorbijgaan, — en dan is het een gemurmel van bewondering door de geheele zaal, of er klinkt een helder applaus, dat gedurende eenige seconden de artisten belet hun rede te vervolgen. Een dergelijke interruptie hindert minder dan men denken zou. De artisten wachten zich wel van — gelijk dit bij ons geduld wordt — uit hun rol te vallen en buigingen voor het publiek te gaan maken. Zij blijven in de houding, waarin het applaus hen verraste, en, wanneer zij hun rede voortzetten, dan vloeit de stroom, die van de zaal naar het tooneel en van het tooneel naar de zaal gaat, des te levendiger; dan kloppen aan deze en gene zijde van het voetlicht de gemoederen slechts nog wat warmer dan te voren.

Zou het waar zijn wat de ongeluksprofeten voorspellen? Zal de democratische strooming onzer eeuw, vroeg of laat, ons voeren naar een tijd, waarin wat wij thans schoonheid, grootheid, genie noemen minder in eere zal zijn? Moet de verheffing van het maatschappelijk gemiddelde noodzakelijk gepaard gaan met een verlaging van hetgeen uitsteekt? Zal eenmaal de middelmatigheid op den troon zitten en ons de wet stellen? Ik weiger vooralsnog het te gelooven. En ik zal in dat ongeloof volharden, zoolang in het land der democratie bij uitnemendheid werken als *Severo Torelli* worden gewaardeerd en toegejuicht. Hoe vaak het hedendaagsche Frankrijk hen, die het liefhebben en zijn grootheid wenschen, hebbe teleurgesteld,

telkens schenken wij het weêr ons vertrouwen, telkens brengen wij het onze hulde als aan het land waar de beschaving zich in de smaakvolste vormen hult, en zetten wij ons aan zijn voeten om te luisteren naar de beurtelings frissche en teedere, maar steeds welluidende klanken, welke een goede genius het op de lippen legt.

J. N. VAN HALL.

GEDICHTEN VAN H. BINGER.

I.

BIJ EEN GRAF,

AAN DE LEVENDEN.

Telkens als een er ontvalt
Aan den kring rondom u heen
Is 't alsof uw bloedstroom stalt,
Vaart een siddring door uw leên.

Van den killen ademstroom,
Die verwelkte blaadren vat,
Afslåat van den levensboom,
Huivert ook 't gezonde blad.

Morgen kwijnt ook 't frissche lof.
Vlaag op vlaag — en 't wervelt neêr
En verliest zich in het stof:
Stervling! spreek, wat zijt ge meer?

't Blad, waarmeê de luchtgolf speelt,
Om het blindlings weg te slaan:
Mensch! is dit uw spiegelbeeld,
Einde en lot van uw bestaan?

Is dit al wat gij vergaårt,
Wenschen, hopen, bidden moet —
Dat ge wegmolmt onder de aard,
En er nieuwe levens voedt?

Leeft ge voor een ademzucht?
  Tart ge orkaan en zonnevuur,
Om een wisselspel der lucht,
  Tot behoudnis der natuur?

Leeft ge voor uzelf dan niet?
  Leeft ge, als 't blad, één jaargetij,
Voor den stam, waaraf gij vliedt,
  En die eens vermolmt als gij?

Leeft ge, als 't blad, om 't voedend ooft,
  Of om 't liefelijk gebloemt,
Dat, als gij, wordt weggeroofd?
  Leeft ge, als 't blad, tot stof gedoemd?

't Blad, waarmeê de luchtgolf speelt,
  Om het blindlings weg te slaan:
Mensch! is dit uw spiegelbeeld,
  Einde en lot van uw bestaan? —

Sterveling! neen, sidder niet
  Wen de vlaag de blaadren velt;
Hij, die zon en storm gebiedt,
  't Schijnbaar doode in bloei herstelt,

't Levensuur van 't blad bepaalt
  En 't getijde van den boom,
Hij, wiens reegling nimmer faalt,
  Paait u met geen valschen droom.

Hij bepaalde uw wording-uur,
  Hij bepaalt uw stervenslot,
En de Schepper der natuur
  Schiep u niet zichzelf ten spot;

Want uw wezen is uw geest,
  Die uw stof niet toebehoort,
Opkiemt, opgroeit in uw leest,
  Voor een ander levensoord.

Al het aardsche moet vergaan,
  Heel dees dwaalster spat te gruis;
Licht uw ziel geen toekomst aan,
  Komt zij niet heur oirsprong t'huis:

't Menschdom heeft geen reedlijk doel,
  Arbeid, kennis geen waardij,
't Aardrijk is een helsche poel
  En het aanzijn martlarij.

Sterveling! neen, sidder niet.
  Vraag niet: „waar?" Vraag niet: „waarvoor?"
Schoon hier 't leven u ontvliedt,
  's Levens vrucht gaat niet te loor.

II.

DONDER EN BLIKSEM.

Als donkre donderwolkkolossen
  Met balderend geweld
Hun koppen op elkander botsen —
  Waarom zoo bang ontsteld?

Van 't buldren hebt ge niets te duchten,
  Het deert uw huis noch hof.
Van louter bolle wolkgeruchten
  Nooit iemand letsel trof.

Wat ducht ge? — 't Zijn de tongespitsen
  Der stille bliksemslang,
Die uit heur schuilhoek neêr komt flitsen
  Met slinkschen kronkelgang.

Geen holle donder is te vreezen,
  Al beeft ge van 't misbaar;
Een fijne bliksem is een wezen,
  Waarvoor u God bewaar.

III.

DE HELPER.

Twee kikkertjens waren verliefd van mekaâr
En konden mekaâr niet krijgen.
Hen scheidde een hooge steenen muur;
Zy konden er niet van zwijgen.

Zy klaagden, zy kwaakten zoo naar by nacht,
En zaten by dag te druilen.
Zy waren doorschijnend van minnepijn
En smolten weg van 't huilen.

Het manneken was al zoo vaak den muur
Een eindweegs opgekropen,
Maar buitelings weêr in 't klibber kroos
Wanhopig afgedropen.

De kikkertjens zaten ellendig in 't riet,
Wreed liet de waereld hen stikken.
De nacht werd kwaad van 't aaklig misbaar,
Hun zenuwziek kwaken en snikken.

Een eiber, op 't hooge famieljehuis,
Door 't rusteloos leven maken
Geplaagd, gehinderd in zijn rust,
Lag wakker, te broeien op zaken.

De schatdrager [1]) was, door zijn stand en zijn blik,
Op de hoogte van al wat er omging,
Begreep de kikkernatuur op een prik,
Zijn grootheid bestond van den stomling.

Daar vliegt een idee in zijn snedigen kop,
Een aardige spekulatie;
Er lokt een prachtig affairetje in
Die kikkerlamentatie.

---

[1]) Van „ooievaar," volgens VAN DALE.

De morgen kriekt. De baas op de been,
Hy lispelt met zijn vrouwtjen,
Klapwiekt, strijkt neêr, marcheert naar de sloot
En sist: „Pst! luister eens, boutjen!"

De kniesoor komt, van den uchtendgroet
Verrast, uit zijn hoekjen schieten;
Hy spalkt zijn schelvischoogen op
En wipt door de ridslende rieten

En bidt: — „o, heerschap! zoo machtig en vroom,
Gy hoordet wis ons kermen.
Help, help ons uit verdriet en nood.
Och! wil u ons beider ontfermen!" —

„Ja, ventjen! wy hebben je snikken verstaan
En komen je tranen stelpen;
Wy zijn met jou en je schatjen begaan,
En willen je liefderijk helpen."

— „Is 't heusch, edel heer? Godlof! wat geluk
— Zoo slaat het manneke aan 't juichen —
Mijn redder! wy zullen ons leven lang
U dank en eer betuigen." —

„Kom, kom! — fleemt de ooievaar — blijf bedaard!
Geen dankkompliment onder vrinden.
Ik help je dien leelijken muur overheen,
Om jou met je schat te verbinden."

Mèt beurt zijn snavel den kikker op
En voert hem in liefjens slootjen.
Het vrijstertjen huppelt, valt d' eiber te voet,
Het vrijertjen geeft hem een pootjen.

En de heilbode preêkt: „God zegene u beî.
Leeft vroolijk en zijt vruchtbaar!"
Plechtstatig klept hy weg door 't ruim
En maakt er zijn weldaad ruchtbaar.

Welras toog 't heerschap met heel zijn stoet
  Ter luchtkuur naar Afrijken.
De lent kwam terug en de eiber meê,
  En liep naar zijn vriendtjens kijken:

„Dag, lievertjens, dag! daar ben ik alweêr.
  Is alles hier goed in orden?
Nu sterft jullie wis niet meer van verdriet?
  Wat bent jullie vet geworden!

En kindertjens ook? — Lieve deugd! wat een troep!
  Wel, jongens! wat lekkere dikkerts!"
— „Hoezee! wees welkom, edel heer!" —
  Zoo jubileeren de kikkers.

De woekeraar zet een hoogen krop,
  Om de aardige spekulatie,
En hapt zijn vriendtjens heerlijk op
  Met al hun generatie.

VAN 'T MERELNESTJE.

Grootmoeder zat in 't zonneken,
Dat al zijn glansen door 't venster goot,
Met Pauwken en klein Janneken,
Geklaferd op haren schoot.

Dat ging er weer van vertellen!
Al was ze, och arme! den adem kwijt,
De plagende kroezelbollen
En lieten haar geen respijt.

Zoo dikwijls reeds was „'t Varken
Gekomen met zijnen langen snuit," (*)
En toch was 't immer: „Och, Grootje!
Nog centjen, en dan is 't uit!"

Maar, — goed voor Grootjen! — iets anders
Was er, dat plots hunne aandacht trof:
„Zie! zie! wat groote vogel,
Daar buiten, in onzen hof!"

— „Ja, kinderkens, dat 's de merel,
Die elken morgend zoo liefelijk fluit,
Als ge nog ligt in uw beddeken,
En pas uwe oogskens ontsluit."

---

*) Te Antwerpen besluiten alle kindervertellingen onveranderlijk met het rijmken:

„En daar kwam e varken met 'nen langen snuit,
En 't vertelsel is uit."

— „Een merel die kan fluiten! . . .
Och! allerliefste Grootemoe!
Vertel ons eens wat van de merel!
Wij zullen zoo braaf zijn, toe!"

— „Nu, zie, hoe ze hippelt en trippelt,
Tak op, tak af, en langs den grond!
Ze zoekt er naar mos en strootjes,
En blaadren en lappekens rond.

„En ze pakt die in haar beksken,
En vliegt er gedurig af en aan,
Daar ginds mee naar den hofmuur,
Onder de klimopblaân.

„Daar bouwt ze een nestjen. En morgen
Komt er de moeder-merel in,
En legt er heure eikens, en broeit die
Met echte moedermin.

„Daar broeit ze; en op een taksken
Zit vader-merel terwijl, en fluit;
En, als de eikens genoeg bebroeid zijn,
Kipt ze heur jongskens er uit.

„Die kunnen niet loopen of vliegen,
Maar liggen daar, och! gansch paddebloot,
En zouden van kou verstijven,
En sterven van hongersnood,

„Als 't moederken ze onder haar vleugels
Niet stopte en koesterde dag en nacht,
Als de vader niet altijd uitvloog,
En hun eten en drinken bracht.

„Zoo groeien ze allengs; zoo krijgen
Ze stoppels en pluimen, en kruipen omhoog,
En zien naar de wijde waereld,
Met stout en gulzig oog.

„Dan, eindelijk, slaat de vlugste
Zijn vleugels uit, en waggelt heen;
En allen fladderen 't nest uit,
En laten er de oukens alleen.

„En die, och armen! vliegen
Om 't leêge nestjen op en neer,
Droef-krijtende achter hun jongskens;
Maar geen en keert er weer!"

Hier zweeg het Grootjen. Er rolde
Een dikke traan langs heure wang;
En de kleintjes vielen mede
Aan 't schreien, luid en bang.

Dan zij, heur tranen wisschend:
„Och, mijn lieve engeltjes, grijst toch niet,
Omdat ge Grootje somwijlen
Eens wateroogen ziet!

„Ik dacht maar: bij de menschen
Gaat het als bij de vogeltjes. Ach!
Eerst is het huis vol kinderen,
Vol leven en blij gelach;

„Dan groeien ze; en, 't een na 't ander
Vliegen ze ver van 't nestje heen,
En laten er eindelijk de oukens
Doodstil en treurig alleen!

„Zoo ging uw moeken, zoo gingen
Uwe onkels en tantekens, achter elkaar,
En wij . . . ." Maar 't snuggere Pauwken:
„Neen, Grootje, dat 's niet waar!

„Want ze koopen dan allengskens
Ook zoete kleine kinderkens bij,
Die komen bij Grootje spelen:
En die kinderkens, dat zijn wij!"

En de beide kleinen sloegen
Hunne armkens om Grootmoeders hals,
En streelden, en koosden, en kusten
Ze, och God! zoo lang, zoo malsch.

En 't was of nooit het zonneken
Door 't venster lachender glansen goot,
Dan die er dansten om 't Grootje,
Met heur kleinzoons op den schoot.

Antwerpen 1883. JAN VAN BEERS.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Brieven aan Minette van NELLIE. *Met een voorwoord van* GERARD KELLER. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg, 1884.

„Het is in Indië in sommige kringen mode geworden op Nederland te schimpen" — schreven wij in een vorige Kroniek.

In een harer uit Batavia gedagteekende *Brieven aan Minette* laat Nellie, sprekende over de Indische conversatie, zich over deze gewoonte aldus uit:

„Merkwaardig zijn de onderwerpen, die *periodiek*, zou ik bijna zeggen, ter tafel worden gebracht in kringen, waarin de rechtschapenheid nog niet de zachte trekken heeft aangenomen der humaniteit. Bijzonder kwaad gesproken van personen wordt er wel niet; maar met een zeker kwaadaardig welbehagen wordt er gesmaald op onze regeering, onzen Vorst, ons land met zijn bewoners en zeden ....

„.... De opmerking, die ik gemaakt heb is deze: dat het meest gematigde en kalme oordeel over onze regeering — al luidt het afkeurend — wordt uitgesproken door mannen, die als menschen en burgers zich het best onderscheiden.

„.... Uit den mond van werkelijk beschaafden, hetzij door afkomst of opvoeding, hetzij door eigen streven, vernam ik nooit een laatdunkend oordeel over het vaderland met zijn zeden en gebruiken."

Neemt reeds deze eenvoudige mededeeling voor de schrijfster in, wij zijn er van overtuigd dat een nadere kennismaking den eersten indruk zal bevestigen, en de ingenomenheid weldra in warme vriendschap zal doen overgaan.

Uit het voorwoord van Gerard Keller vernemen wij, dat deze brieven het eerst in het *Soerabaiasch Handelsblad* zijn verschenen. Wij begrijpen dat de heer Keller toen hij ze allen nog eens achter elkander gelezen had, uitriep: „Hoe jammer, dat ze in een courant stonden!" Wanneer wij op onze beurt verklaren, dat zij inderdaad veel te goed zijn om enkel voor vluchtige courantenlectuur te dienen, dan gevoelen wij, dat dit nog maar een betrekkelijke lofspraak is. Wij willen het dan ook niet daarbij laten, maar ons gunstig oordeel gaarne wat nader ontwikkelen en met aanhalingen staven. Aan de omstandigheid dat wij te doen hebben met het werk van een vrouw, van een blijkbaar zeer beschaafde vrouw, van een vrouw met een fijnen smaak en een helderen blik, maar die niets heeft van een blauwkous, hebben wij het te danken, dat wij nu eens geen ontevreden declamaties over Indische toestanden, geen op hoogen toon uitgesproken vage beschuldigingen tegen het bestuur in Indië en in het Moederland te lezen krijgen.

Wie in onze Oost zijne illusiën, zijn vatbaarheid voor liefelijke indrukken, zijn gaaf van bewonderen moge verloren hebben, niet de schrijfster van deze brieven. Wij zijn overtuigd, dat velen over de ontboezemingen van dit „opgewonden standje" de schouders zullen ophalen. Wij voor ons aarzelen niet te bekennen dat wij de vijf en twintig brieven, welke dezen bundel vormen, met warme belangstelling en met groot genot hebben gelezen. De schrijfster moge in het bezit zijn van een levendige phantasie, zij moge dwepen en droomen en dichten (tusschen twee haakjes: waar zij tot maat en rijm haar toevlucht neemt, hebben wij minder reden tot bewondering dan waar zij „proza-dichteresse" blijft), dit belet niet dat zij met onbenevelden blik goed heeft rondgekeken, en de vrucht daarvan, op ongezochte wijs, in menigen practischen wenk, menige menschkundige opmerking heeft weten neêr te leggen.

Nellie sluit de oogen niet voor wat er leelijks, ongezonds, voor wat er slechts in de Indische maatschappij te vinden is, maar toch richt zij haar blik bij voorkeur op de zonzijde der dingen. En hoe wordt zij daarvoor beloond! Zij heeft zich den raad herinnerd van een ouden vriend: „Ga de wereld in met het voornemen om meer te willen geven dan te ontvangen, en gij zult meer ontvangen dan gij ooit hadt durven denken."

Men had haar, op haar reis naar Batavia ernstig verzekerd, dat er in Indië *niets* is, en zij had daarover zitten peinzen.

„Er is in Indië *niets*. Wat verstaan de menschen onder *iets*? Conversatie? Pretjes? Ik heb geleerd tevreden te zijn zonder één van beide; het gemis daarvan zal mij niet hinderen. Verstaan zij onder *iets* wellicht vriendschap, hartelijkheid, sympathie? Ja dat zijn dingen, waar het menschenhart niet buiten kan, ook het mijne niet; — en het was alsof er een koud insect over mijn hart kroop, bij de gedachte aan het land der vreemdelingschap, waarin ik jaren lang zou rondwandelen en wellicht vreemdelinge blijven ... "

Maar die gedachte kwelde haar niet lang. Zij was er van overtuigd dat zij in Indië *iets* vinden zou, en zij schreef dan ook, na hare aankomst, deze blijmoedige woorden:

„Ik geloof, dat iedereen iets vindt waar hij iets vinden wil, en dat *zij* het meest te beklagen zijn, die werkeloos wachten, totdat hetgeen zij *iets* noemen, hun op een zilveren presenteerbladje wordt thuis gebracht.

„Een nieuwe wereld, een nieuw maatschappelijk leven lagen vóór mij, voor *mij*, die van de wereld en het leven nog zoo weinig wist, als een opengeslagen boek lagen zij daar en ik had zoo goed als ieder ander het recht, er in te bladeren en te lezen. En wie er trouw en oplettend in leest, mij dunkt, hij vindt wel iets om en hoofd en hart en eigen leven mede te vullen."

Intusschen ontveinst zij zich niet, dat zij, als vrouw, van het Indische leven geen volledig beeld zal kunnen verkrijgen. „Wij vrouwen — zegt zij — krijgen niet alles te zien. Maar zien wij goed, wàt wij zien? Dat is de vraag. En ik meen te mogen beweren, dat wij, in het algemeen, de wereld zien nu eens door den rooskleurigen sluier van ons gevoel, dan weder door het donkere floers onzer kleingeestigheid .... Onbekend met staatkunde, staathuishoudkunde, staatsmanskunst, ontsnapt ons veel wat van wezenlijk belang is in de huishouding van volk en staat en menschheid; maar des te beter tehuis op het gebied van hart en gemoed, zien wij veel wat voor den grover bewerktuigden man verborgen is."

Wat zij van het leven te Batavia gezien en gehoord heeft, de gedachten, die dat leven bij haar heeft opgewekt, zal zij hare vriendin Minette, te goeder trouw, verhalen.

„Men heeft slechts een greep te doen in dat volle leven en aan elken vinger blijft een bont en boeiend Oostersch sprookje hangen — zou men denken. En na een kort verblijf in de tropen vraagt men zich af, of er wel ééne maatschappij ter wereld bestaan zou,

waarover zulk een waas van doodsche eentonigheid, van troostelooze ledigheid, van reddelooze verbrokkeldheid ligt als over de Indische?"

En verder:

„Wij mogen Indië's natuur bewonderen, de Indische leefwijze aangenaam, de Indische tafel onovertrefbaar vinden, wij mogen hier de hartelijkste en teederste banden aanknoopen, — het helpt alles niet; het gevoel van vreemdelingschap, van *niet thuis* zijn, is niet weg te redeneeren; met duizenden vezelen van herinnering, gewoonte, betrekkingen blijven wij aan het vaderland verbonden; en, wee ons! zoo de tijd de eene vezel voor, de andere na, doorsnijdt, voelen wij ons nergens thuis ....

„Voeg daar nu bij dat de eb en vloed van het komen en gaan nergens zoo voelbaar is als in Indië, waar men kennissen maakt, vriendschap sluit, ja zelfs huwelijken aangaat met de zekerheid schier, dat de scheiding aanstaande is; waar men niet door afstanden van een paar uur, maar van dagen, weken, maanden soms, gescheiden wordt van zijn dierbaarste betrekkingen; waar de ouders gedwongen zijn hunne kinderen los te laten uit hunne armen, en ver, ver weg te zenden over den oceaan; kortom, waar niets bestendig is dan de verandering en de verandering zelve eentonig; — voelt gij, Minette, dat onze maatschappij niet anders kan zijn dan verbrokkeld? Ik geloof, en gij ook, dat ieder gezond menschenhart van nature warm en gevoelig is; en zoo wij die naar Indië gaan en hier een tijdlang blijven, dikwijls eindigen met onverschillig en gevoelloos te worden, meen ik, dat dit voor een deel moet toegeschreven worden daaraan, dat er hier van onze zedelijke kracht meer werd gevergd dan waartoe zij in staat is."

Straks weer vindt ge een dichterlijke bladzijde over de Indische dierenwereld:

„Is het een dauwdrop, die midden op den dag fonkelt in den kelk der roos? ... Een gouden tor heeft zich neergevleid in den gloeienden kelk, een levend zonnetje op een bed van purperen wolken. — Zie, zie de vlinders, indien uw oog ze volgen kan! Levende, zwevende gedichtjes, illusiën der natuur, glijden zij op en neder langs de zonnestralen, baden zich in licht en warmte, strijken dartel neder in den kelk der schoonste bloemen, lezen den honig uit hun hart, de zoete droomen uit hare ziel en fladderen weder henen, vreugde ademend, glans verspreidend! — Een vlinderleven — een dichterdroom!"

Wij zouden nog veel willen citeeren, de keurige bladzijden over de Indische conversatie en de kwaadsprekerij, de schildering van een Oosterschen nacht, de beschrijving van het Waterloo-plein en den plantentuin te Buitenzorg, — maar wij staken onze aanhalingen. De frissche, blijmoedige, dichterlijke toon van deze brieven zal het koor van klagers en pruttelaars, dat schier met elke mail uit Indië tot ons overwaait, wel niet kunnen overstemmen, maar als afwisseling van dien eentonigen klaagzang — een soort van gamelangmuziek zonder het droomerig poëtische dat deze onderscheidt — zullen Nellie's opwekkende brieven ongetwijfeld in menig hart weerklank vinden.

Uit den laatsten brief vernemen wij dat de correspondentie slechts tijdelijk geschorst is. Dat is een goede tijding. Moge Nellie, te midden van de apathieke Indische maatschappij, haar geestdrift, haar veerkracht behouden, en mogen wij uit nadere brieven bespeuren dat haar blijmoedige levensopvatting, haar heldere blik en haar warm hart onder het tropisch klimaat niet hebben geleden.

Onze hedendaagsche letterkundigen met bijschriften van Dr. JAN TEN BRINK. 5*e aflevering*. JAN JACOB LODEWIJK TEN KATE. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Aan den dichter ten Kate is de vijfde aflevering van *Onze hedendaagsche letterkundigen* gewijd. Wanneer wij ons haasten deze nieuwe aflevering aan te kondigen, dan is het niet alleen om onze Kroniek zoo actueel mogelijk te houden, maar vooral ook omdat wij het onzen plicht achten de onderneming te steunen van den heer Henri J. Stemberg, een Nederlandsch uitgever, die, hoewel tot de jongsten van het gild behoorende, door zijn onvermoeide werkzaamheid, door den goeden smaak waarvan zijne uitgaven getuigen, en door zijn ondernemingszucht een geducht mededinger dreigt te worden voor zijne oudere en gunstig bekende collega's [1]). Zoowel wat de materiëele uitvoering als wat den inhoud der bijschriften betreft, behoeven *Onze hedendaagsche letterkundigen* voor hunne modellen in het buitenland, gelijk bijv. de ook

[1]) Onder het nazien der proef van deze Kroniek vernemen wij met deelneming den dood van den ondernemenden jongen man. Hij overleed den 1ften November jl., slechts 28 jaren oud.

hier te lande zeer bekende „Galerie Contemporaine" niet onder te doen.

Het voortreffelijk uitgevoerd portret (photographie van Goupil naar een cliché van Wegner en Mottu te Amsterdam) geeft ons den „hedendaagschen" ten Kate te aanschouwen. Wanneer wij niet wisten dat er aan deze uitgaaf reeds groote kosten verbonden zijn, dan zouden wij den uitgever in overweging willen geven, om van onze oudere letterkundigen ook eens, al ware het slechts in houtsneê, een afbeeldsel uit vroegeren tijd te schenken.

Het bijschrift van Dr. ten Brink is zakelijk, en geeft ons onder anderen over het genootschap „Oefening kweekt kennis", dat ten Kate reeds in 1835 als vijftienjarigen knaap zag optreden, over den tijd toen de dichter met Winkler Prins de „Braga" redigeerde, wetenswaardige bijzonderheden.

Bij „de Schepping", het gedicht, dat onder de oorspronkelijke poëzie van den dichter eene eereplaats inneemt, staat Dr. ten Brink terecht wat langer stil. Niet zonder voorbehoud echter zouden wij zijne bewering willen nederschrijven, wanneer hij, na ten Kate's theologische overtuiging als „uiterst gematigd" te hebben gekenschetst, zegt: „*De Schepping* is hoofdzakelijk bestemd voor de geestes- en geloofsverwanten van den poëet. Zij, die niet terstond overtuigd worden, dat ten Kate's poging, om de getuigenis van Genesis I te verzoenen met die der aarde zelve omtrent hare wording, geslaagd is, missen het rechte genot van dit meesterlijk gedicht."

Over een deel van ten Kate's dichterlijken arbeid, de onafzienbare reeks zijner vertalingen in poëzie, loopt Dr. ten Brink wel wat luchtig heen. Voor velen toch ligt juist in deze gedichten ten Kate's groote verdienste. Dat hij reeds als student uit het Zweedsch vertaalde, en later Fransche, Engelsche, Duitsche, Italiaansche, tot Hongaarsche dichters toe in het Nederlandsch overbracht, is bekend. Of een bepaald beginsel de keus, welke hij uit de uitheemsche poëzie deed, bestuurde, valt moeilijk na te gaan. Een liefelijk gedicht, zacht religieus getint, zal hem wel bij voorkeur hebben aangetrokken, maar voor het overige zien wij hem bij de heroën der dichtkunst van alle landen en alle tijden, bij Shakespeare, Tasso, Dante, Tegner, Goethe, Schiller, Lamartine, Hugo te gast gaan, en van de kleinere lyrische dichters die stukken vertalen, welke voor twintig jaar in elke bloemlezing gevonden werden, als *l'Ange et l'enfant*, *Le petit Savoyard*, *La chute des feuilles*, *La jeune*

Captive en dergelijke. Dat hem daarbij zijne buitengewone gemakkelijkheid van versificatie groote diensten bewees, spreekt van zelf; in zoetvloeiendheid en welluidendheid zoeken deze gedichten hun wederga. Maar diezelfde gave om, als het ware improviseerend, vloeiende gedichten op het papier te werpen, doet aan de getrouwheid, de kernachtigheid der vertolking niet zelden afbreuk. Vele van de door ten Kate vertaalde gedichten hebben van haar eigenaardig karakter, van haar kleur meer verloren dan voor een dergelijke vertaling mag worden toegestaan.

Eén voorbeeld uit velen grijpen wij op den tast. Wanneer Chénier *La jeune Captive* laat vragen :

> Hélas quel miel jamais n'a laissé de dégoûts ?
> Quelle mer n'a point de tempête ?

dan verwatert ten Kate deze beelden tot de volgende:

> Waar is de blauwe lucht, daar nooit een wolkjen broedt ?
> En ach, wat roosjen heeft geen doornen ?

Doch wij zouden vergeten, dat wij hier geen critiek van ten Kate's poëzie wilden schrijven, maar enkel een waardeerend woord over dit letterkundig bijschrift, dat ons in korte, maar duidelijke trekken de verdiensten schetst van een begaafd dichter.

Richard Wagner, Zijn Leven en zijn Werken, geschetst door Mr. H. VIOTTA. Sneek, J. F. van Druten, 1883.

Prof. A. Pierson noemt in de voorrede van zijn onlangs verschenen nieuwe studiën over Kalvijn, „de apologie het graf der eerlijkheid, omdat zij, te goeder trouw, zichzelf misleidt ten aanzien van de beteekenis der verschijnselen, die de critiek onder de oogen heeft te zien."

Het boek van den heer V i o t t a over Richard Wagner, dat thans, in vijf afleveringen compleet, is verschenen, is een soort van apologie. Van den vurigen Wagner-bewonderaar, die aan zijn vereering van den grooten Meester meermalen, o. a. ook in dit tijdschrift in een opstel over *Parsifal* (Gids van Juli 1882), lucht gaf, was wel niets anders te verwachten. Toch erkennen wij gaarne dat de schrijver in zijn bewondering de grenzen van den goeden smaak

niet is overschreden en zich vrij heeft weten te houden van die „ueberschwängliche Lobhudelei", waardoor in Duitschland de Wagner-enthousiasten zich vaak belachelijk plegen te maken, en aan de zaak, welke zij heeten te dienen, schade doen. De heer Viotta heeft in het bestek van 248 bladzijden, zoowel van het veelbewogen leven van zijn held, als van den inhoud zijner groote dramatische werken en van zijne voornaamste geschriften een heldere, boeiende en nagenoeg volledige schets gegeven. Wij rekenen hem dat als een niet geringe verdienste toe — een verdienste die wij vooral hoog stellen ten opzichte van Wagners geschriften, welke breedsprakig en voor een niet-philosophisch brein niet steeds even duidelijk, over moraal, politiek en wat niet al zooveel en zoo velerlei bevatten, dat het vaak moeilijk valt tot „des Pudels Kern" door te dringen en een helder begrip te krijgen van datgene, wat meer direct op de muziek en het muzikale drama betrekking heeft.

De heer Viotta merkt op, dat Wagner's geschriften vermoedelijk achterwege zouden zijn gebleven, wanneer hij reeds aanstonds in de gelegenheid geweest ware om door zijne kunstwerken tot het publiek te spreken. Toen zij omstreeks 1859 verschenen, was van Wagner's opera's alleen nog maar *Tannhäuser* in Dresden en in enkele andere kleinere steden ten tooneele gebracht. De stoute theoriën, welke Wagner in zijne geschriften verkondigde, de uitdagende toon, dien hij daarin aansloeg, waren wel geschikt om opzien te baren, vooral toen mannen als Brendel, Redacteur der „Neue Zeitschrift für Musik", Hans von Bülow e. a. hem krachtig bijvielen. Toen in 1870 ter gelegenheid van Beethoven's honderdjarigen geboortedag zijn geschrift „Beethoven" verscheen, hadden verschillende opera's (Lohengrin, die Meistersinger, Rheingold) reeds zijn roem voor goed gevestigd. Dit geschrift, waarvan in Viotta's werk geen melding wordt gemaakt, bevat o. a. de merkwaardige verzekering dat Schopenhauer de wijsgeer is, die het wezen der muziek het diepst heeft opgevat. Wanneer men nu weet dat Schopenhauer, in zijn „Parerga und Paralipomena", Rossini prijst om de diepe verachting, waarmede hij den tekst pleegt te behandelen, dat diezelfde Schopenhauer een mis zoo heerlijk vindt, omdat de woorden eigenlijk niets beteekenen, en dat hij de melodie bij het gebraad, de harmonie bij de saus vergelijkt, — dan is dit zeker niet geschikt om van die diepe door Wagner geprezen opvatting een hoog denkbeeld te geven.

Men zou om deze en dergelijke uitspraken, welke niet op zichzelf staan, de theoretische werken van den grooten meester terzijde willen schuiven, en zich alleen met zijne opera's of muziek-drama's bezighouden, wanneer niet de Wagnerianen ons trachtten te beduiden, dat men, om het rechte genot te hebben van de Wagnersche muziek, die geschriften moet hebben bestudeerd en den inhoud daarvan in zich moet hebben opgenomen. Door dergelijke eischen te stellen hebben de Wagner-vereerders een deel van het publiek, in plaats van het tot den Wagnercultus te bekeeren, veeleer van Wagner vervreemd.

Laat ons aanstonds constateeren, dat de heer Viotta zich in dit boek aan dergelijke beweringen niet schuldig maakt.

Toch verloochent het geschrift zijn apologetisch karakter niet. De wijze, waarop de brochure *das Judenthum in der Musik* door hem wordt in bescherming genomen, de verdediging van het zoogenaamde „Lustspiel in antiker Manier", *Eine kapitulation*, en de verheerlijking van Wagner's huwelijk met Cosima Liszt, de gescheiden echtgenoote van zijn vriend Hans von Bülow, toonen genoegzaam, dat de begaafde schrijver zich inderdaad, om Pierson's woorden te gebruiken, „te goeder trouw misleidt ten aanzien van de beteekenis der verschijnselen, die de critiek onder de oogen heeft te zien."

> C'est ainsi qu'un amant, dont l'ardeur est extrême,
> Aime jusqu'. aux défauts des personnes qu'il aime.

Toch zal, waar het enkel om de feiten te doen is en om een getrouw résumé zoowel van Wagner's geschriften als van den tekst zijner opera's, Viotta's met zorg bewerkte schets menigeen een welkome leiddraad zijn. Als zoodanig bevelen wij het gaarne, en zonder voorbehoud, aan.

Gedichte von FELIX DAHN. *Zweite Sammlung.* Dritte Auflage. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1883.

Gedichte von HANS HOPFEN. *Zweites Tausend.* Berlin, A. Hofmann en Comp., 1883.

De jubelklanken, welke op het eind van September van dit jaar de inwijding van het gedenkteeken op het Niederwald bege-

leidden, hebben ook bij ons instemming gevonden. Wij hebben, welke overigens onze sympathiën of antipathiën mochten zijn, er de machtige uiting in gezien van een volk dat fier is op de met groote en bloedige offers verkregen eenheid, en dat die eenheid wil bewaren, niet door te dreigen met het zwaard, maar door, in het volle bewustzijn van zijn kracht, het zwaard in rust houdend, zich te herinneren, h o e het geworden is wat het is.

Een zestal weken later vierde een groot deel van Duitschland, wederom met den grijzen keizer aan het hoofd, een ander feest, door honderdduizenden in andere landen mede op verschillende wijze met geestdrift gevierd: de herinnering aan een andere zege van niet minder heilrijke en ver strekkende gevolgen. Maarten Luther, dien wij die zege danken, heeft ons in zijn *Ein feste Burg ist unser Gott* een lied nagelaten, zoo vol edele beginselen, zoo krachtig in zijn voegen, zoo den echten toon aanslaande en vasthoudende van het religieuse volkslied, dat het als een model kan dienen voor alle tijden.

F e l i x D a h n, den begaafden dichter, die ook door zijne voortreffelijke historische romans ten onzent een goeden naam heeft, moet bij die beide feesten het hart hoog geklopt hebben. Naar zijne gedichten te oordeelen, bezit de Koningsberger hoogleeraar al de degelijke eigenschappen van den Duitschen stam. Gedachten, als in zijn „Hausspruch" zijn neergelegd, teekenen den „biederen" Duitscher:

Aus eignen Geistes Fleisz und Kraft
Hab' ich dies Haus empor geschafft,
Mit süszem Weib und lieben Kinden
Darin ein freudig Heim zu finden.
Von Blitz und Wetter sei's verschont,
Von lichten Geistern sei's bewohnt:
An Zucht und Sinn und Sitte rein, —
Ein Haus der Ehre soll es sein,
Wen birgt sein Dach, dem sei beschieden
Des Leibes Heil, der Seele Frieden,
Und deutsch, bis dieser Quader birst,
Deutsch sei's vom Grund bis an den First.

Als zijn huis zijn ook Dahn's gedichten „Deutsch vom Grund bis an den First." Te sterker treft het daarom, in de

„Spanische Romanzen," een echo op te vangen van een der chansons van Alfred de Musset. Of wie herinnert zich niet aanstonds bij de regels:

Habt ihr gesehn in Barcelona
Das schönste Weib im Abendland?,

den bekenden aanhef uit '*l'Andalouse* van de Musset :

Avez-vous vu dans Barcelone
Une Andalouse au sein bruni?

Wanneer in Duitschland poëzie nog wordt gewaardeerd, dan zullen deze gedichten, waarvan trouwens de derde uitgaaf voor ons ligt, gelezen en gezongen worden in alle Duitsche gouwen. Het lied dat den bundel sluit, *Macte Imperator!* met zijn afwisselende Latijnsche en Duitsche strofen, is dan ook reeds een „Burschenlied" geworden, dat in de studenten-commersen, met begeleiding van bier, luidkeels gezongen wordt. Het leent er zich zeker bij uitstek toe. Hoor slechts dit eerste, dubbele couplet:

Macte senex Imperator,	Heil dir, greiser Imperator,
Barbablanca triumphator,	Barbablanco, Truimphator,
Qui vicisti Galliam	Der du Frankreich niederzwangst
Et coronae Germanorum	Und der Krone der Germanen,
Post viduvium saeculorum	Wittwe längst des Ruhms der Ahnen,
Reddidisti gloriam!	Glanz und Schimmer neu errangst!

Dat Dahn zich bij voorkeur tot het epische genre voelt aangetrokken, bewijst de groote omvang van de rubriek „Romanzen, Balladen und Historische Bilder", maar ook innige lyrische liederen „Aus der Jugendzeit" klinken er, en aan het Vaderland wordt menige krachtige strofe gewijd. Eene der afdeelingen van dezen bundel, „Von zwei Königskinden" getiteld, bevat ook verschillende kleine gedichten, enkele in miniatuur, slechts enkele lettergrepen groot, van des dichters echtgenoote Therese.

Wijl het ons hier enkel te doen is om de aandacht op de bovenvermelde bundels te vestigen, mogen hier eenige aanhalingen volstaan uit gedichten welke ons bijzonder troffen.

Daar hebt ge dien „schwungvollen" aanhef van „Jung Sigurd":

Jung Sigurd war ein Wikinger stolz.
Der fuhr in den Sturm mit Lachen,
Und schwang er die Lanze von Eschenholz,

Da mussten die Schilde zerkrachen;
Die Traube von Chios, das Gold von Bysanz,
Begehrte sein Herz und sein Hammer gewann's,—

of deze „stimmungsvolle" eerste coupletten van „Des Mönches Nachtlied."

Wann alle Stimmen schweigen,
Die laut den Tag gemacht,
Und still im Sternenreigen
Am Himmel geht die Nacht —

Dan schwebt aus duft'ger Ferne
Aus dunkler Wolken Thor,
Der lieblichste der Sterne,
Dein Bild schwebt mir empor."

welk gedicht aldus eindigt:

Da legen alle Fluthen
Von Welt und Leben sich,
Es löschen selbst die Gluthen,
Die mich verzehrt um dich.

Ich falte meine Hände
Fromm wie ich nie geglaubt:
O Segen sonder Ende,
Auf dein geliebtes Haupt!

Een fraai gedicht, waarvan alleen de „Pfirsichwangen" in het 4de couplet ons niet bevallen willen, is het volgende, dat wij het liefst in zijn geheel aanhalen.

THAMAR.

Es ritt ein Ritter über die Heide,
Sein Blick war tief und ernst sein Gesicht:
Da hört' er schrei'n wie in tödtlichem Leide,
Er jagte herzu an den Buschwald dicht.

Dort hatten gebunden drei böse Schächer
Ein Mädchen in buntem, fremdem Gewand:
Hoch blitzte sein Schwert und sie floh'n vor dem Rächer.
Und er sprang vom Ross und zerschnitt ihr Band.

„O Ariel, Asraël, Bote der Sterne,
O lass mich im Staube zu Füssen dir ruhn,
O nimm meine Seele: wie gäb ich sie gerne!
Gebeut und befiehl, was soll Thamar thun?"

Wie blitzet das Auge, das dunkle, so mächtig,
Wie wallet das schwarze, das bläuliche Haar,
Wie erglühen die Pfirsichwangen so prächtig,
Wie woget die Brust ihr so wunderbar!

Lang liess er den Blick auf dem schönen Haupte
Und flüchtig auch die Rechte ruhn: —
Dann wandt' er sich um, wo sein Rappe schnaubte:
„Zieh' hin und vergiss mich: — das sollst du thun."

Tot de schoonste en meest karakteristieke gedichten uit dezen bundel rekenen wij nog de aan von Scheffel opgedragen „Kreuzfahrerlieder". Reeds het eerste lied, „Kreuzpredigt" trekt de aandacht door dezen aanhef:

Auf! ruft es mit Posaunenschallen von Syria bis Thuleland,
Auf, Palästina ist gefallen, Jerusalem in Heidenhand.

Mundus audi Christi vocem!
Piam pugnam indicat:
In fidelium atrocem
Oppressionem increpat.

Geschändet sind die heilgen Stätten, der Roszschweif auf den Oelberg wallt,
Der fromme Pilger geht in Ketten, die Kirche Gottes trägt Gewalt.

Saeva turba paganorum
Mactat agnum iterum:
Blasfemantem ducit chorum
Supra Christi tumulum.

Een geheel andere natuur als van Felix Dahn spreekt uit de gedichten van Hans Hopfen. Is Dahn een idealist en bij voorkeur een episch dichter, Hopfen is realist en vindt zijn kracht in de lyriek. Als dichter staat Dahn ongetwijfeld hooger. Hopfen treedt ons nader, al geven wij toe dat hij soms, in keus van uitdrukking en in wijze van voorstelling, aan het alledaagsche en prozaische meer offert dan noodig en wenschelijk is. Wat aan vele dezer gedichten bovendien eene bijzondere aantrekkelijkheid geeft is de humoristische ader, welke er doorheen loopt.

Ook Hopfen schreef, evenals Dahn, een gedicht bij het betrek-

ken van een nieuwe woning. Inniger, minder plechtstatig dan Dahn, richt hij het vers tot zijne moeder.

MEINER MUTTER.

Der erste Federstrich im neuen Hause
Sei dein!
So will ich Werkstatt mir und Klause
Zu stillem Glück und guter Arbeit weihn.

Bei Himmelsgunst und Schicksalsschlägen
Reift einer mit der Jahren wohl heran.
Dir aber will sich auch der Mann
Fromm wie ein Kind zu Füssen legen
Und bitten: gib zu dem, was ich begann,
Geliebte Mutter, deinen Segen!

Doch de gedichten, welke ons in Hopfens gemoed den diepsten blik doen slaan, en waardoor wij ons het meest tot hem voelen aangetrokken, zijn die welke bijeengebracht zijn onder den titel: *Gusti*, ter herinnering aan zijn vroeg gestorvene eerste vrouw, Augusta.

Daaronder vindt men diepgevoelde als: „Unbewusster Abschied", „Der letzte Tag", „Grübelei", „Widmung", en dan dit innig schoone:

TRAURIGE WEIHNACHTEN.

Am Markt erstand ich eine von den Föhren.
Die schmückt ich, wie's der Mutter sonst gelang,
Mit Lichtern, Aepfeln, allerhand Behang
Und baute drum, was jedem soll gehören.

Dan liess ich laut wie sonst die Klingel hören,
Und fröhlich stürmten sie den Flur entlang.
Doch als die Lust am allerlautsten klang,
Schlich ich hinaus, die Freude nicht zu stören.

Die Arme hab ich um die Marmorbüste,
Die ihre schönen Züge trägt, geklammert
Und leise weinend auf den Stein gejammert.

Da fühlt' ich, dasz man meine Kleider küsste,
Sechs Aermchen hielten plötzlich mich umfangen.
Die Kinder waren's, die mir nachgegangen.

Henry Havard. L'Art dans la Maison. Grammaire de l'ameublement. Paris. Ed. Rouveyre et G. Blond.

Dit zoo even verschenen boek is haast een vervolg en uitwerking (in sommige opzichten) van het vóór anderhalf jaar verschenen werk van den helaas in Januari 1882 overleden Charles Blanc: „Grammaire des Arts décoratifs, décoration intérieure de la Maison."

Zooals die twee boeken nu voor ons liggen, vullen zij elkander aan. Het boek van Charles Blanc was streng en ernstig geschreven, een handboek in den goeden zin van het woord. Het gaf duidelijke lessen, zette alle voorschriften eenvoudig uitéén, redeneerde met den lezer, streed tegen allen wansmaak, en gaf sober aan wat te doen was. Het boek miste het pikante, dat men bij de behandeling van het onderwerp verlangt; een zeker verwijt van droogheid en saaiheid hoorden wij dikwijls uit den mond van lezeressen, die het boek hadden ter hand genomen. Daartegenover staat, dat het boek bij een herhaalde en aandachtige lezing zelden teleurstelt, dat gij een precies antwoord er uit kunt ontleenen op allerlei vragen ook van détail, en dat enkele hoofdstukken, bijv. dat over onze sloten (la serrurerie) en over de tapijten (met de lofrede op de Oostersche kleuren) zeer bijzonder goed waren.

Al wat nu echter aan de methode van bewerking van het boek van Charles Blanc ontbreekt, vindt gij in het werk van Henry Havard.

De vorm is die eener causerie: alles is losweg opgeschreven, zooals het den auteur het eerst in het levendig en opgewekt hoofd kwam: in het *cadre*, dat hij zich eens gekozen had, lascht hij alles en allerlei in: pikante zetten, aardige anecdotes, historische zinspelingen, citaten, kortom „voor elk wat wils". Havard stelt zich daarbij niet tevreden met u zijn betoog te doen waardeeren: neen, hij gunt u zijn eigen gezelschap: gij praat met hem, schertst met hem, en vooral — als gij het ten minste met hem wilt uithouden — gij bewondert hem, dat hij zulk een ontzaggelijke massa heeft moeten onderzoeken om zulk een boek te schrijven. Die arme voorganger Charles Blanc wordt ieder keer door hem vergeten: op pag. 43 van zijn boek verzekert Havard ons dat hij alles van meet-af-aan zelf heeft moeten beginnen. Eerst op pag. 225 en 234 schijnt het hem in te vallen dat Charles Blanc ook

zoo iets geschreven heeft. Maar het was er dan ook naar! Hier een grove dwaling, dáár een zeer zonderlinge opvatting! Ook Ernest Bosc, die in zijn zoo bruikbare „dictionnaire de l'art, de la curiosité et du bibelot" (1882) al het mogelijke heeft verwerkt, wordt niet eens herdacht.

Hoe het zij: wij moeten Havard nemen zooals hij is. Kunnen wij dan ook in enkele van zijn qualiteiten berusten, dan weet hij ons allerlei verrassingen te bereiden. Ook dit nieuwe boek van zijn hand is der lezing dubbel waard. Vooral de derde afdeeling „grammaire de l'ameublement", waarin de auteur in vijftig stellingen u de verschillende gegevens aan de hand doet om met smaak een huis in te richten, is naar ons inzien voortreffelijk geslaagd. Aan allerlei vraagstukken wordt dáár een aardige oplossing gegeven, en onder de stellingen zelven zijn zeker al zeer gelukkige ingevingen! De beteekenis der horizontale en verticale lijnen, het wezen der beweegbare en beweeglijke decoratie, de zoogenaamde „ligne brisée," de manie om alles volkomen archaïstisch te willen inrichten, het licht en de kleuren, de waardeering van het *vitrail*, de plaatsing der spiegels, de zorg voor den haard, de afkeer van de kachel, de waarde van 't artistieke „désordre": — al die onderwerpen worden prettig en met veel vuur en geest behandeld.

Wij zouden zoo gaarne onze lezeressen willen op 't hart drukken het boek te koopen. Zelfs als zij het niet willen lezen, is het nog zulk een aardig bezit. Zij behoeven het dan maar te doorbladeren, en al die fraaie illustraties en kleine vignetten eens te bezien. Havard is zulk een slimme vriend der dames. Hij weet wel, hoe zij, bij al haar drukten en bij al de haast om den laatsten roman te verslinden, waarlijk geen tijd hebben serieuse of quasi serieuse boeken in haar brein te verwerken. Doch nu komt hij haar te gemoet: zij kunnen niet weigeren de serie van afbeeldingen (en het zijn teekeningen naar de allerbeste modellen uit Parijs) te bekijken: en ziedaar, onwillekeurig volgen onze dames de les en nemen zij al dìe fraaie vormen in zich op. Het is dan ook niet de minste verdienste van het boek, dat het zich heeft laten versieren door het teekenstift der eerste meesters. Al wat het ameublement van Lodewijk XIV, XV en XVI uitstekends opleverde wordt door Havard met de meeste en gelukkigste handigheid u voor oogen gesteld. Hoekjes van salons worden u voorgetooverd, die u doen droomen: kijkjes in

boudoirs en in studeerkamers u vertoond, die u jaloersch maken: vormen van tafels en stoelen u geleverd, die u mismoedig doen worden over het dagelijksch fabriekwerk, dat wij in onze kamers om ons heên zien.

Inderdaad, men kan hier bij dit onderwerp zoo licht overdrijven. Niet ieder onzer kan meubelen van Boule of Riesener zich aanschaffen, of bronzen van Caffieri of Gouthières krijgen, of zilveren voorwerpen van Berain of Germain machtig worden. Maar wel kunnen wij allen zorgen, dat wij onze huizen gezelliger maken, dan het in den tijd onzer ouders gewoonte was. Wij behoeven niet eens al de uitheemsche of fransche modellen te volgen: wij moeten ons slechts herinneren, dat, waar men binnenhuizen teekent, de benaming „Hollandsch" een eigenaardig karakter aanduidt. Charles Blanc wijst er (zie pag. 199 van zijn boek) uitdrukkelijk op, hoe de Hollandsche schilderijen der 17e eeuw voortreffelijke modellen voor de meubeleering onzer kamers kunnen geven. Er is nog geen betere lichtkroon bedacht dan op het doek van Gerard Dou („de waterzuchtige vrouw") is afgebeeld. Wij hebben eenvoudig slechts weder te doen, niet wat onze vaders, maar wat onze voorvaders deden. Europa wist het vroeger wel, dat Holland op dit gebied wat beteekende. Toen Lodewijk XVI nog zijn boek schreef of liet schrijven „Supplément à l'art du Serrurier", gaf hij het uit als een vertaling uit het Hollandsch, „traduit du Hollandais de Jos. Botterinam." Delftsch aardewerk, „velours d'Utrecht", zijn nog altijd gangbare benamingen. Havard zelf heeft haast zijn reputatie gewonnen door studies van wat onze kunst en kunst-industrie in vorige eeuwen opleverde, en de namen der Hollandsche „amateurs" prijken nog altijd op de lijsten van hen, die uitgezochte verzamelingen van alles wat het huis versiert hebben bijeengebracht.

Havard's boek wekke ons weder op ons huis met smaak te stoffeeren. Wie weet of de huiselijkheid er niet bij zal winnen!

Marcellus Emants, *Godenschemering, een gedicht.* Sneek H. Pijttersen. 1883.

Wij begroeten met ingenomenheid dit gedicht. Dit is weder hooge kunst. Uit den kring der binnenhuisjes en stillevens voert

Emants ons over in de sfeer der verheven gedachten, der grootsche gevoelens en der stoute beelden. Een ontzettende weemoed komt over u terwijl gij dit gedicht leest. Ons was het te moede, alsof wij bij herstweder door een hoog dennenwoud gingen, terwijl klagend de wind boven onze hoofden door de kruinen der boomen gierde, huilde en loeide.

Wat al sombere gewaarwordingen maken zich dan ook van ons meester, wanneer wij in die Noordsche Edda-sagen ons verdiepen! — Het middelpunt van al die mythen is de droeve mare van Baldur's dood, waarop de ondergang der bestaande wereldorde moet volgen. In de Edda wijst alles naar dat feit heen dat eenmaal zal plaats hebben. Met huiverenden schroom fluisteren allen daarvan. In elken zege-zang hoort gij de zinspeling op dien tragischen afloop. Geen der fragmenten — hetzij uit de godenmythen of uit de heldensagen — verbergt het. De Voluspa voorspelt het, het Wegtamslied herhaalt het, het drinkgelag van Oegir dreunt er van, het Hyndla-lied versterkt slechts de weeklacht, en Bragi's gespreken vangen de echo op.

Emants heeft nu al de trekken en gegevens uit de Edda tot een afgerond geheel verzameld en uit al die sagen en mededeelingen een verrassend schoon gedicht in vijf zangen bewerkt. Hoewel het in epischen vorm is gegoten, heeft het al het spannende van een drama. De eerste zang is als het ware de ontvouwing, de expositie: men leert er al de figuren in kennen die in het gedicht optreden: al de typen der Noordsche Godenwereld, en dan Loki, de onechte zoon van Odhin, de vuurgeest, de verderver, de verrader, de ontkenner, de spotter, de twijfelaar. In den tweeden zang begint het drama. Loki vraagt aan Odhin om in den rang van evenknie der wettige zonen van Odhin en dus volkomen in de godenwereld (den kring der Asen) te worden opgenomen; op de weigering van Odhin besluit Loki zich te wreken. De derde zang behelst dan die wraak, den dood van Baldur door de list van Loki, daar deze den met mistel voorzienen pijl door den blinden. Hodet op Baldur laat afschieten. Nog denkt Odhin dien Baldur uit het doodenrijk te kunnen terugroepen, omdat hij schuldeloos weggegaan is. Het zou onrecht zijn (zoo spreken de Asen), als niet aan het goede en schoone de zege bleef. Slechts hem treffe boete die het kwaad in het leven riep.

De vierde zang teekent de wijze waarop Odhin Loki grijpt en hem met ijzersterke koorden vasthecht aan de wereld-esch, waar hij zijn vonnis zal hooren. Intusschen wacht Odhin de terugkomst van Baldur

af. Doch de bode keert met de tijding dat het doodenrijk Baldur niet kan teruggeven. Het denkbeeld van recht schijnt dus te wankelen. Het blinde toeval schijnt te heerschen. Odhin besluit dus de Nornen te raadplegen. In den vijfden en laatsten zang wordt nu de raadpleging der Nornen en haar runen-wijsheid ons geopenbaard. De Noordsche godenwereld — zoo is haar orakel — zal ten ondergaan: de schemering van dien ondergang is aanstaande. Een nieuwe wereldorde zal na den laatsten strijd opkomen, waarin een nieuwe godenstad zal verrijzen, met nieuwe goden en nieuwe zeden. Ook die orde zal vergaan; weder zal een nieuw hemelrijk ontstaan. Anders en met andere zeden dan het vorige. Slechts Loki zal onder allerlei vormen telkens bij elke nieuwe wereldorde zijn plaats herwinnen en hopen en trachten de eerste God te zijn. Bij elke vervorming, bij elke nieuwe wereldorde zal hij zich inspannen om den eersten rang in te nemen. Zeer schoon wordt dit door Emants weêrgegeven in het verhaal dat Odhin doet van zijn bezoek aan de Nornen. Loki, vastgebonden aan den Ygdrasil, vraagt telkens bij elke nieuwe wenteling der wereldorde: „En Loki, Vader". Doch Odhin wijst hem telkens af. Tot bij de laatste wenteling, op den wederom herhaalden uitroep: „En Loki, Vader", Odhin losbarst in deze woorden:

Rampzaal'ge, ja ik heb uw beeld herkend
In 't monster, dat aanbeden werd op aard'.
Eerst doofde het den glans des levens uit,
Hief toen den gouden zweep op der begeerte,
En geeselde den mensch, meedogenloos,
Totdat zijn bloed door nijd verkankerd was,
De krachtige den zwakkere besprong,
Om aan diens leed zijn gloed te koelen, en
De zwakke, tot vertwijfeling gejaagd,
Zich strijdens moede in Hela's armen wierp,
In 't sterven jam'rend: „lust des levens.... logen!"

Inderdaad is voor een goed deel de Godenschemering van Emants een epos aan Loki gewijd. In zijn voorrede geeft de auteur dit ook niet onduidelijk te kennen. Half Prometheus, half Mephistopheles wordt deze figuur van Loki, onder de bewerking van Emants, een realiteit. Men heeft zijn sarkasme van vroeger verstaan en thans begrijpt men zijn hoon als hij door Odhin wordt gevonnisd:

„De vorst der Asen wankelt op zijn troon!
„Geen smart kan Loki overwinnen! Al
„Wat is, eens breekt het door mijn hand en . . . „valt!"

Zoo brult de Vuurgod
En telkens als, van pijn zich wringend, hij
't Gesteente schudden doet, beeft op zijn rots
Het eeuwenheugend Walhal, siddert de aard'
En rolt een doffe donder door 't heelal!
Dan rillen de Alfen in hun bergen, valt
De mensch bevreesd zijn vijand aan de borst,
En dringen om Alvaders hoogen troon
De Goden huiv'rend samen. — Odhin slechts
Blijft onvervaard, en zorgend wijlt zijn blik op aarde.

De lezer ziet uit deze aanhalingen hoe flink gebouwde verzen onze dichter weet te smeden. Reeds uit dit enkel literarisch oogpunt zijn in het gedicht schoonheden van hoogen rang te vinden. Zijn bijv. deze regels niet uitnemend? Loki heeft verleidend gesproken van schoone vruchten:

Nieuwsgierig naar
De schoon're vrucht aan 't strand der zee gerijpt,
Sloop Bragi's vrouw hem na. Al vlugger ging
Hij voort, en immer vlugger achter hem
Weerklonk het tripp'len van haar kleinen voet. —

Of wordt men niet bekoord door de volgende verzen, waarin het wegdrijven van het schip, waarop het lijk van Baldur wordt verbrand, geschilderd is?

Toen zwol het statelijke zeil
Door d' opgestoken wind; hoog sloeg de vlam
Aan alle hoeken uit het harsig hout.
En op de weeke golven zacht gewiegeld,
In 't grauwe nat de gouden vlammen spieg'lend,
Dreef 't brandend Godenschip naar 't wereldeinde weg.

Wij zouden, als wij de ruimte hadden, nog willen aanhalen de bladzijden 44—46 uit den tweeden zang, doch geven liever nog, als proeve hoe Emants het stafrijm behandelt, het lied dat aangeheven werd bij Baldur's dood:

Schuld'loos en schoon was de onschendbare Balder,
Kruipend en krachteloos 't mistelkruid,
Toch stierf de sterke door den zwakke gestoken.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

Geen haat was in 't hart van den zwijgenden Hoder,
Zijn Asenoog blikte in eeuwigen nacht;
Toch viel door zijn valschheid de veelbeminde,
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

In 't doodenland dalen zag ik een dappere;
Niet heft meer Hoegien het praatzieke hoofd,
Vrucht'loos bevroeg Odhin de vroede.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

De goede is gegaan en de geesel gebleven;
Toch richten rustig de Nornen in runen,
En zal wêer zeeg'nend het zonlicht verrijzen.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

Gaat het den lezers als ons, dan denken zij, bij het hooren dezer verzen, aan dat groote muziekale gedicht, waarin Wagner den ondergang der Nibelungen heeft wêergegeven. Inderdaad is de stoffe dezelfde. In de Edda is Baldur's dood: in de Nibelungen Sigurd's moord het middelpunt. Op beiden volgt de ondergang, hier van de wereld, dáar van het gezamenlijk geslacht der Nibelungen. Wagner heeft de twee sferen, die uit elkander voortvloeiden, weder dooréén verwerkt. Emants houdt den Edda-kring streng afgezonderd, houdt zich op met de noordsche goden, niet met de germaansche heroën. Doch het is geen geringe verdienste van Emants dat men, zijn verzen lezend, de muziek van de Walküre meent te hooren klinken en klagen.

Levensschets van G. W. Vreede. Naar zijn eigen handschrift uitgegeven. Met portret. Leiden, E. J. Brill, 1883.

Men zal den kinderen van professor Vreede dankbaar zijn dat zij het besluit hebben opgevat deze autobiografie van hun vader uit te geven. Toen de oude man in het jaar 1879, op zeventigjarigen leeftijd, zijn emeritaat verkreeg, wist hij niet bepaald wat werk hij ter hand zou nemen. Zijn huisgenooten drongen toen bij hem aan, dat hij zijn eigen lotgevallen en levenswisselingen

eens op schrift zou zetten. Met groote liefde werd die arbeid ondernomen. Vreede was erg ziek geweest, maar onder het schrijven werd de gezondheid beter: de levenslust kwam weder boven: om de lippen zweefde weder de glimlach: de oogen glinsterden, als hij, van uit zijn studeerkamer beneden, de trap op, zich haastig naar de woonkamer spoedde om aan zijn dochters het werk van den dag, het fragment van zijn levensschets, dat hij zoo even geschreven had, voor te lezen.

Hij heeft niet lang aan dit werk kunnen schrijven. Hij stierf reeds 29 Juni 1880. Doch op 457 fijn beschreven kwarto bladzijden had hij de geschiedenis van zijn leven tot omstreeks het jaar 1855 kunnen opteekenen.

Het is dit geschrift dat thans bij Brill is uitgegeven. Het bevat werkelijk sommige der aandoenlijkste bladzijden van onzen ouden professor. Maar behalve dat behelst het een „histoire contemporaine" van de eerste helft dezer eeuw van ons Vaderland. Het zijn „mémoires." In bonte rij gaan alle mannen en vrouwen ons voorbij, die Vreede heeft gekend. Er is afwisseling in de voorstelling, want telkens komt Vreede in een anderen kring. Zelfs op de zeden en gebruiken van ons land vóór 1830, werpen die gedenkschriften hier en daar een aardig licht. Het aan ons noordelijken toen onbekende Noord-Brabant wordt met scherpen omtrek geteekend. Aan het geheel is kleur en koloriet gegeven. Al lezende leven wij haast mede: danken wij den professor, dat hij hier en ginds zoo aardige anecdotes uit den tijd onzer ouders ons vertelt, en bovenal zijn wij hem verplicht dat hij onwillekeurig onbewust zich zelven volkomen weergeeft.

Want het is Vreede op en top. De genereuse Vreede. De onbaatzuchtigheid en braafheid in eigen persoon. De man der in- en uitvallen, wiens leven toch eigenlijk zoo dikwijls (hoezeer hij het zich zelven wilde ontveinzen) door imaginatie gedreven en vervuld werd. Geen logica bestuurde zijn gedrag: maar het hartstochtelijk gevoel voor wat hij goed, eerlijk en vaderlandslievend achtte. Met al zijn qualiteiten stond hij, zelfs in de dagen toen hij voor een reactionnair doorging, op den bodem der patriotsche ideeën. In dat opzicht had de koorts van het jaar 1789 hem aangegrepen en nooit verlaten. De hemel vergeve het ons, als ik hem (dien wij waarlijk liefhadden) verkeerd beoordeel! Maar wij gelooven dat, als hij werkelijk in het revolutie-tijdvak had geleefd, hij het eens zou ge-

weest zijn met Gogel, en dat hij (met tranen in de oogen) zijn tegenstanders onder de guillotine zou hebben gebracht.

Van zulk een man is natuurlijk de autobiografie eenigszins warm geschreven. En in dien gloed, in die uiting van sympathieën en antipathieën, steekt dan ook het aantrekkelijke van dit boek. Het aardigst zijn die schilderingen van het Belgie vóór en tijdens de afscheiding van het jaar 1830. Vreede was toen student te Gent en te Leuven en deelt allerlei pikante bijzonderheden mede uit het universitair leven dier twee academie-steden. Hij verbergt ons niet, dat hij zich toen reeds heftig bewoog, dat bij studentenrumoer de zingende Vreede („canentem Vreedium opprimunt") wel eens in het gedrang kwam, en dat hij waarlijk niet aan meêgaandheid leed. Zijn manier waarop hij tegen Warnkönig optrad is bekend. De wijze van omgang met de prikkelbare Belgische studenten doet hem en die Belgen evenzeer eer aan. Trouwens het is tot in later tijd altijd zóo gebleven. Bij den professor te Utrecht kwamen de Belgen, als zij ons land bereisden, altijd en immer een vriendenbezoek brengen. „Il est des nôtres", bleef hun uitspraak.

Men kan dit gerust van Vreede zeggen, van hem die in onzen tijd de vaderlandsliefde tot den hoogsten gloed opvoerde. Maar juist daarom begreep Vreede spoediger wellicht dan een ander, dat Holland en België het gelukkigst zouden zijn, wanneer zij gescheiden elk op eigen trant hun staats- en maatschappelijk ideaal zouden kunnen verwerkelijken. Ter wille van dat idee weigerde hij te Gorcum den toast op Willem I te drinken. Ter wille van dat denkbeeld bleef hij zich kanten tegen van Maanen. Gelukkig zou hij zich zeker gevoeld hebben, wanneer hij, zooals wij, laatstleden October in een open rijtuig langs onze Heerengracht de Koningen van Nederland en van België naast elkander had zien rijden, vriendschappelijk sprekend en in hun houding de eendracht verzinnelijkend der roemrijke zeventien gewesten.

Behalve die Belgische gebeurtenissen schildert ons de levensschets den inwendigen staatkundigen strijd vóór 1848. Allerlei personen worden min of meer uitvoerig ons geteekend. Vooral op van Doorn van Westcapelle, den zoogenaamden grootvizier van Willem I, valt een niet onaardig licht: dan op de Donker Curtiussen, op Thorbecke (met wien Vreede altijd door krakeelde), op van Marle en zooveel anderen.

Men ziet uit het boek dat Vreede met de meeste dier staatsdienaars onder Willem I op had, omdat zij, zooals hij het noemde,

slag van regeeren hadden. Vandaar zijn groote voorliefde voor Falck. Doch ook vandaar zijn wrevel over hetgeen hij in de laatste tien jaren van zijn leven in ons land zag gebeuren. Over veel wat Vreede toen heeft gesproken, heeft men zich vaak geërgerd. Toch gelooven wij dat later kalmer tijden Vreede nog wel eens gelijk zullen geven. Als later zijn zoon eens kan besluiten de redevoering uit te geven, die Vreede bij het eerste gerucht van onzen aanval tegen Atjeh heeft uitgesproken, dan zal het ons verwonderen, indien men nog zal lachen om wat men het onverstand van Vreede pleegt te noemen.

Dat wij deze levensschets met de meeste warmte aan onze landgenooten aanbevelen behoeft geen betoog.

Zij verlevendigt de herinnering aan een der meest karakteristieke mannen, die ons vaderland in het midden van deze eeuw gehad heeft.

Een Hollandsche stad in de Middeleeuwen, 2e stuk. *Een Hollandsche stad onder de Bourgondische Oostenrijksche heerschappij*, Ie deel, 1e stuk, door Dr. P. J. BLOK. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Geschiedenis van Amsterdam. (Tweede Tijdperk. *De Ontwikkeling van Amsterdam.*) Deel III. *De Borgondische Tijd* (1425—1515). Deel IV. *Keizer Karel's Tijd* (1515—1555), 1e Afl.), door J. TER GOUW. Amsterdam, Tj. van Holkema.

Op de vorige afleveringen van deze werken is de aandacht der Gidslezers reeds gevestigd (zie de bijdrage van Mr. N. de Roever in Jaarg. 1882 Deel I, blz. 177, en de Letterkundige Kroniek van Januari 1883). Beide schrijvers zijn, met onvermoeiden ijver en in ons land zeldzamen spoed, sedert dien tijd voortgegaan met ons de vrucht mee te deelen van hunne studiën.

Evenals vroeger het stedelijk archief te Leiden, het Rijks-archief en de grafelijkheidsrekeningen als hoofdbronnen gebruikende, zet Dr. Blok zijne beschrijving voort van de stoffelijke, staatkundige

en maatschappelijke ontwikkeling eener hollandsche stad tot aan den aanvang der spaansche beroerten.

Nu wij een meer volledig overzicht van het werk hebben, schijnt ons de verdeeling der geschiedstof in twee groepen, waarvan de eene haar titel aan een historisch tijdvak, de andere aan een tweetal vorstenhuizen ontleent, niet gelukkig gekozen. Alleen dan had de afscheiding op het jaar 1425 of 28 moeten vallen, wanneer het volkomen duidelijk was dat de middeleeuwen met den aanvang der regeering van Filips den Goede hadden uitgediend. Dr. Blok zal dat moeilijk kunnen volhouden. Wel trachtte Filips, heerscher over zoovele andere gewesten, ook in Holland een meer gecentraliseerd bestuur dan vroeger bestaan had in te voeren; op de inwendige gesteldheid der steden had die verandering van Vorstenhuis slechts middellijk invloed. Veel ingrijpender dunkt mij eene langzame omwenteling, welke ook Dr. Blok in haar opvolgende verschijnselen aanduidt: wij bedoelen den overgang van de min of meer democratische inrichting der stedelijke regeeringen tot de bijna souvereine oligarchieën der latere eeuwen, en den daarmede gelijktijdigen achteruitgang van de macht des adels. Deze evolutie, door het centraliseerend streven der Bourgondische en Oostenrijksche vorsten, — en vooral door het geweldige gistingsproces der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten begunstigd, was eerst in de laatste jaren der vijftiende eeuw afgeloopen. Eerst toen was de strijd van den adel onderling, of van den adel tegen de steden, de strijd tusschen burgerlijke aristocratie en smalle gemeente volstreden. Voortaan zouden andere belangen een nieuwe partijgroepeering doen ontstaan: de kamp om het behoud der privilegiën, die van provincialisme tegen centralisatie, en, — wat het nieuwe tijdvak van het voorafgaande vooral onderscheidt, en overal den aanvang der moderne geschiedenis kenmerkt, — de strijd om gewetensvrijheid, ziedaar de alles beheerschende feiten in onze zestiende-eeuwsche geschiedenis.

Dr. Blok heeft dit ook gevoeld: „de groote crisis van 1494 „en 1495, toen enkele bepalingen van het Groot-Privilegie voor „goed onder de voorrechten der bevolking werden opgenomen, „heeft," ook volgens onzen schrijver, „het tijdperk der privilegiën „geëindigd. Toen werden de laatste steenen aangebracht tot het „gebouw der voorrechten van de burgers der steden; toen werd „de kring der stedelijke privilegiën gesloten, die aan den bewo-

„ner der Hollandsche steden zooveel vrijheid schonken, als in geen „ander land het deel van den ingezeten was" (Holl. stad onder de Bourg. Oostenr. heersch. bl. 91); en de Hoeksche partij leidt de schrijver met de volgende woorden ten grave (t. a. p. blz. 127): hare overblijfselen „zijn opgegaan in de groote menigte „aanhangers eener nieuwe partij, die gekant was tegen de monar„chale staatkunde van Karel V en onder de vroegere Kabeljauw„schen niet minder volgers telde; de strijd voor het behoud der „privilegiën werd thans hoofdzaak."

Waarom dan niet, in navolging van den Heer ter Gouw in zijne Geschiedenis van Amsterdam, de geschiedenis der hollandsche stad verdeeld in eene periode van ontwikkeling als staatkundig lichaam en in eene periode van strijd tot behoud van die eenmaal bereikte ontwikkeling; — of anders in twee zuiver tijdrekenkundige termijnen, van den aanvang onzer geschiedenis tot 1515, en van 1515 tot aan den dood van Willem I?

De indeeling der stof blijft, waar het zulk een gecompliceerd onderwerp betreft als de kleine republiekjes, welke men hollandsche steden noemt, altoos een groote moeielijkheid voor den schrijver. Ook de onderverdeelingen van de behandelde stof zijn bij Dr. Blok niet buiten alle bedenking. Uitgaande van de zienswijze, dat de geschiedenis van de ontwikkeling der steden een voortgaande beschouwing moet zijn van de ontwikkeling der stedelijke instellingen, verdeelt onze schrijver de geschiedenis der stad welke hij als type heeft gekozen, in eenige groote tijdvakken, en gaat dan na, hoe in elk van die tijdvakken al de instellingen gewijzigd zijn, — terwijl de vroegere geschiedschrijvers van Leiden de verschillende instellingen afzonderlijk van haar onstaan af tot op hun tijd hadden beschreven (Voorrede bl. XII). Dr. Blok vleit zich, dat hij dusdoende een helderen blik doet slaan in het stedelijk leven onzer voorvaderen in elk der door hem beschreven tijdvakken, en tot bereiking van dat doel is zijne methode ontegenzeggelijk beter dan die van zijne voorgangers. Toch is, wat hij geeft, nog slechts bouwstof voor de verbeelding van den lezer; er behoort nog een niet licht te tellen arbeid des geestes toe, om die stof zoo te verwerken en in perspectief te brengen, dat zij zich als een maatschappelijke werkelijkheid voordoet, te midden waarvan onze voorvaderen zich bewogen. En deze methode biedt één groot gevaar. De veranderingen in het uitwendige voorkomen eener stad, in hare

betrekkingen tot het landsbestuur, in de samenstelling en inrichting van het stedelijk bestuur hangen altoos nauw samen met de geschiedenis van het land: meer dan ooit in tijden als de hier beschrevene, toen het recht van den sterkste nog voor den dag kwam zonder de hulsels, die het in onze allermodernste geschiedenis omkleeden. Bij elk der hierboven aangeduide hoofdstukken is Dr. Blok dus genoodzaakt te herhalen welke gebeurtenis aanleiding gegeven heeft tot deze of gene verandering van den bestaanden toestand. Degeen die het boek van het begin tot het einde doorleest, krijgt dan ook wel drie- of viermaal hetzelfde geschiedkundige feit te hooren, en dat is, op zijn zachtst, niet amusant.

Eene afwijking van zijn systeem, die de schrijver zich in het tweede der hier genoemde werken veroorloofd heeft, vermeerdert deze herhalingen nog aanmerkelijk. Na de hollandsche stad in haar voorkomen omstreeks het jaar 1500, en daarna in hare betrekkingen tot het landsbestuur in de 15e en 16e eeuw beschreven te hebben, behandelt de schrijver in hoofdstuk III de latere privilegiën; hij geeft ons hier (onder meer) het geheele ontwerp, dat, door Maria in 1477 bekrachtigd, als het Groot-Privilegie bekend is, met een commentaar op elk artikel. Aangezien nu de verschillende privilegiën en hetgeen daarmede gebeurd is, het hoofdbestanddeel uitmaken van hetgeen de schrijver reeds in het voorgaande hoofdstuk verhaald heeft en in het vijfde en volgende staat te verhalen, — dringt zich de vraag op, waarom hij zijn lezers niet althans het Groote Privilegie *in extenso* gespaard heeft? Voor het gemak van dien lezer had hij dit document onder de bijlagen kunnen opnemen, terwijl dan hetgeen van den commentaar nog vermelding verdiende, allicht bij de andere hoofdstukken ingelascht had kunnen worden.

Toch blijft het werk van Dr. Blok van groote waarde voor den lateren beoefenaar der geschiedenis. Sommige hoofdstukken zijn, op zichzelf beschouwd, zeer goede historische monographieën, en zeer leesbaar, hetgeen een vooruitgang is in vergelijking met de vroeger besproken eerste aflevering. Als zoodanig wensch ik vooral te wijzen op Hoofdstuk VII (over de gilden in Holland) van het eerstgenoemde werk, en op Hoofdstuk IV (de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten) van het tweede.

Eindelijk nog ééne opmerking. „*Scribitur ad narrandum, non ad probandum*" is de zinspreuk die de Barante voor zijne *Histoire des Ducs de Bourgogne* aan Quintilianus ontleent. Ook Dr. Blok heeft

zich, en terecht, doorgaans bepaald tot het mededeelen van de feitelijke resultaten van zijn historisch onderzoek. Maar soms veroorlooft hij zich een blik in de toekomst: zoo, waar hij, sprekende van de zegepraal, door den gezeten burgerstand over de socialistische woelingen der 13e en 14e eeuw behaald, aldus voortgaat (bl. 212): . . . . „Wij zien dus hetzelfde gebeuren, wat ook een„maal, naar onze verwachting, in onzen tijd moet plaats hebben. „Maar de tijden zijn veranderd: wat toen door ruw geweld en „kracht van wapenen werd verkregen, is nu m. i. de taak geworden „van de beschaving en van het onderwijs."

Wij gunnen hem dat geloof. Maar in de uiting daarvan, en in de moeite die Dr. Blok zich soms geeft om de oorzaken van geschiedkundige verschijnselen te ontleden, zien wij een bedenkelijke neiging tot de beoefening van de zoogenaamde wijsbegeerte der geschiedenis.

Zoo leidt het onderzoek naar de oorzaken van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten den schrijver tot de uitspraak, dat Kluit en Wagenaar eenzijdig waren, toen zij de ontwikkeling der stedelijke macht tegenover de zinkende heerschappij der feodaliteit als de eenige oorzaak dier langdurige twisten noemden; Dr. Blok ontdekt er nog drie andere: namelijk eene veete tusschen twee reeksen van adellijke geslachten, — die hij de grondoorzaak noemt, — een twist tusschen twee leden van het grafelijk huis, Margaretha van Beieren en haar zoon Willem V, — eindelijk de strijd van het provincialisme tegen het centraliseerend gezag der Bourgondische vorsten. Aldus beginnende, had de schrijver wel in het oneindige kunnen voortgaan met het opnoemen van oorzaken, die de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten zoolang hebben doen voortduren; zeker althans kan de oneenigheid tusschen Margaretha en Willem, reeds in 1354 beslecht, moeilijk voor eene oorzaak gelden die nog anderhalve eeuw later de gemoederen in gisting bracht; als die oneenigheid, of de veete tusschen de Heeren van Wassenaar, van Poelgeest enz,, aan de eene zijde, en de Heeren van Egmond, van Arkel c. s. aan de andere, oorzaken van het verschijnsel zijn, dan komt die naam ook toe aan elke nieuwe veete tusschen adellijken of steden, aan elk oproer, elken strooptocht, elke wraakneming van eenig belang, die zich in den loop dier anderhalve eeuw voordeed. Had Dr. Blok, na het opnoemen van die tallooze oorzaken, de behoefte gevoeld om die

onder één begrip samen te vatten, dan betwijfel ik of hij iets anders had kunnen vinden, dan die ééne algemeene oorzaak van al wat in de menschelijke maatschappij gebeurt: de werking en terugwerking van 's menschen wil en verstand, en van de omstandigheden rondom hem; en die oorzaak, welke alles verklaart, brengt ons voor een bepaald geschiedkundig verschijnsel niet veel verder.

Kluit en Wagenaar, die onze schrijver van eenzijdigheid beschuldigt, waar zij slechts ééne oorzaak noemen van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, zouden wij eer beschuldigen, oorzaak en gevolg verward te hebben. Dat op het einde der vijftiende eeuw in vergelijking met het midden der veertiende, de macht der steden aanmerkelijk toegenomen, en die van den ouden feodalen adel voor goed gebroken was, is eene der uitkomsten geweest van hetgeen wij hierboven een gistings-proces noemden, niet eene oorzaak daarvan; en wij gelooven, met bescheidenheid zij het gezegd, dat de geschiedenis als wetenschap meer baat vindt bij een juiste aanwijzing van de uitkomsten, dan bij het opsporen der oorzaken van zulk een samenstel van feiten.

In dit opzicht, als in andere op dit gebied, treft ons de methode van Ranke als der navolging waard. Zelden verdiept deze zich in het opsporen van de oorzaken van een feit; althans klimt hij bijna nooit verder op dan tot de naaste oorzaak, als die handtastelijk kan worden aangewezen. Daarentegen wijst hij met meesterlijke zekerheid aan, hoe een feit uit een of meer voorgaande is gevolgd: aldus doet hij ons in de opvolging der feiten aanschouwen, op welke wijze de krachten, die de maatschappij in beweging brachten, in elk tijdvak samenwerkten of elkaar bestreden. Indien wijsbegeerte der geschiedenis als wetenschap, — en niet slechts als fantaseeren over geschiedenis, — denkbaar is, dan is de door Ranke gevolgde methode de eenige, die er ons zal brengen.

Wie zeker niet fantaseert, is de Heer ter Gouw, in het Derde Deel en de eerste aflevering van het Vierde Deel der Geschiedenis van Amsterdam, die sedert de laatste aankondiging in ons tijdschrift verschenen zijn. Aan den lof voor het onvermoeid opsporen van vroeger niet bekende bijzonderheden, dien de Heer de Roever den Heer ter Gouw toezwaait, hebben wij slechts lof toe te voegen, voor hetgeen daarvan in deze nieuwe afleveringen blijkt. Meer nog

treft ons, ook in tegenstelling tot het straks besproken werk, de levendigheid der voorstellingen, die de lezing bij ons opwekt.

Hoe duidelijk krijgen wij de werkelijkheid te zien in de geschiedenis van Amsterdam's betrekkingen met de Hanzesteden en met de Oosterlingen! Hoe tastbaar staan ons die optochten van schutters voor oogen „mit hoir harnas ende mit hoir volle schutgevairt", gaande „onder hoir kairsse, scutterlyck soe dat behoirt", — die koning van het schutterfeest, de held der stad, voor de versiering van wiens hoed de rijkelui's tuinen, ten spijt van 't Gerechtelijk verbod, telkens worden geplunderd!

Voorwaar, 't is geen „doode deftigheid", de geschiedenis van Amsterdam zooals ter Gouw die schrijft, maar een „levend lichaam", — en ook in dit derde deel blijft de schrijver getrouw aan hetgeen hij in de voorrede van het eerste verklaard heeft zich tot taak te stellen.

Wij willen niet beweren dat wij ter Gouw's stijl als voorbeeld ter navolging zouden aanbevelen. Wij nemen aan, dat iemand, zonder juist een groot bewonderaar van deftigheid te zijn, zich geschokt kan voelen door de familiariteiten van den schrijver, als die b. v. uitroept: „Waar de afschrijver dien lap (d. i. dat tus„schenvoegsel) van daan gehaald heeft, mag Joost weten", — of wanneer hij: „Jij staat er net alsof j'er niet hoort", een oud amsterdamsch spreekwoord noemt: niet-Amsterdammers, en laat ons hopen, ook vele inwoners der hoofdstad zullen zich ergeren aan het aldaar zeer gebruikelijke pleonasme: „*Voor* zoo en zooveel jaar *geleden*", waarmede ter Gouw's boek doorspekt is: met dat al heeft deze schrijver een boek geleverd waarin men doorleest als men eens is begonnen, en dat is bij „men" lang niet altoos het geval.

Wanneer dit, gelijk *in casu*, van een boek gezegd kan worden, dat reeds nu de aangewezen vraagbaak is voor elken beoefenaar der amsterdamsche geschiedenis, — dan mogen wij dankbaar erkennen, dat onze geschiedkundige litteratuur in vele jaren geen kostbaarder aanwinst gedaan heeft dan de drie eerste deelen van ter Gouw's Amsterdam. Moge hem de kracht geschonken worden om de aangevangen reuzentaak ten einde te brengen!

Geillustreerde Encyclopaedie onder Hoofdredactie van A. Winkler Prins. Tweede geheel omgewerkte en aanmerkelijk vermeerderde uitgave. (1e—3e aflevering.) Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier. 1883.

De Uitgevers-Maatschappij Elsevier belooft zich verdienstelijk te zullen maken door de uitgaaf van deze geillustreerde Encyclopaedie.

Van de honderd bezoekers der jongste Internationale Tentoonstelling hebben zeker negenennegentig telkens en telkens weer ondervonden hoe veel er is op het gebied van warenkennis, van werktuigkunde en wat niet al, waarvan hun de beteekenis, de oorsprong, het doel ten eenenmale vreemd is. Zoo gaat het in het dagelijksch leven telkens ook op ander gebied op: dat der geschiedenis, der letterkunde, der land- en volkenkunde. Naarmate men ouder wordt, en datums en feiten, namen en bijzonderheden uit het geheugen raken, naarmate de wetenschap voortschrijdt en de vakken vermeerderen, waaromtrent men althans eenige notie dient te hebben, wordt de behoefte aan dergelijke werken grooter, al schudden sommige geleerden er ook het hoofd over, en al beschouwen zij ze ook als bruggen uitsluitend voor zekere langoorige viervoeters bestemd.

Eerst na de verschijning der verdere afleveringen en na herhaalde raadpleging van deze encyclopaedie zal kunnen blijken, of zij ten volle aan haar doel beantwoordt. Nu reeds moeten wij der redactie zeer op het hart drukken vooral ook aan het letterkundig gedeelte hare bijzondere aandacht te wijden. Wil men van een of anderen letterkundige iets meer geven dan een levensschets en eene opsomming zijner werken, wil men zijn talent ook met een enkel woord kenschetsen, dan zij dit ook werkelijk een karakteristiek. Van de gedichten van Mevrouw Ackermann, die hartstochtelijke verzen, waaruit diepe wanhoop en vertwijfeling spreken, te zeggen, dat zij zich onderscheiden „door eenvoudigheid en door een grooten rijkdom van denkbeelden," is waarlijk wat heel naief.

Zoowel de naam van den Hoofdredacteur als die van de maatschappij, welke de uitgaaf van deze Encyclopaedie ondernam, wettigen de veronderstelling, dat aan de samenstelling alle zorg zal worden besteed en dat men voor zeer lagen prijs van 25 cents per aflevering in het bezit zal treden van een werk, dat men herhaaldelijk met vrucht zal kunnen raadplegen.

De platen en kaarten, welke in de drie reeds verschenen afleveringen zijn opgenomen, zijn, voor zoover wij konden nagaan, goed bewerkt.

De vertaling der werken van WILLIAM SHAKESPEARE door Dr. L. A. J. Burgersdijk, waarop door velen reeds lang met ongeduld wordt gewacht, schijnt thans zóóver gevorderd, dat met de uitgaaf kan worden aangevangen. Wat van dezen belangrijken dichterlijken arbeid te wachten valt, is niet twijfelachtig voor hen, die reeds met de voortreffelijke vertolkingen van *Cymbeline*, *Macbeth*, *Hamlet*, *de Sonnetten* kennis maakten. Het is des heeren Burgersdijks voornemen in het eerst uitgegeven deel o. a. de *Midzomernachtsdroom*, *Romeo en Julia* en *de Koopman van Venetië* op te nemen. Maar vóór dat deze uitgaaf, welke de vertaler op eigen kosten onderneemt, aanvangt, moet blijken, dat de beschaafden en ontwikkelden in ons vaderland prijs stellen op hetgeen hun hier wordt aangeboden en dat zij de onderneming door hunne inteekening willen steunen. Gelijk de heer Burgersdijk het in zijn even geestig te pas gebracht, als gelukkig vertolkt motto uit Shakespeare's *Koning Hendrik IV* zegt:

Voor wij gaan bouwen,
Bezien wij eerst het erf en teeknen 't plan,
En als wij de gedaante zien van 't huis,
Dan ramen wij de kosten van den bouw,
En zijn die al te hoog voor onze midd'len,
Wat doen wij dan? Op nieuw een plan ontwerpen
Met minder kamers; of, in 't ergst geval,
Zien wij van 't bouwen af.

Tot dat „ergst geval" zal het wel niet behoeven te komen. Indien deze eerste volledige Nederlandsche vertaling in dichtmaat van Shakespeare's werken tot stand komt, dan zal zij onze Nederlandsche letterkunde tot niet geringen roem verstrekken. Een ieder, wien de eer dier letterkunde ter harte gaat, steune derhalve deze onderneming door zijne inteekening.

REGISTER

DER IN DEZEN JAARGANG BEHANDELDE WERKEN.

